LEVEZÉNYELT VISSZACSATOLÁS

A MAGYAR KATONAI KÖZIGAZGATÁS ÉSZAK-ERDÉLYBEN, 1940

FORRÁSOK
A ROMÁNIAI MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉHEZ

A sorozat szerkesztőbizottsága:
Bárdi Nándor
Hunyadi Attila
Lőnhárt Tamás
Nagy Mihály Zoltán
Vincze Gábor

LEVEZÉNYELT VISSZACSATOLÁS

A MAGYAR KATONAI KÖZIGAZGATÁS ÉSZAK-ERDÉLYBEN, 1940

Összeállította: Sárándi Tamás

Pro-Print Könyvkiadó,
Csíkszereda, 2016

A kötet az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
Kisebbségkutató Intézet és a Pro-Print Könyvkiadó
közös könyvkiadási programja keretében készült.

A kézirat összeállítását és a kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap

és a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*,
109173 sz. OTKA program támogatta

Lektorálta:
Bárdi Nándor
L. Balogh Béni

A borítón látható kép forrása:
MNL OL, K 66, 659. doboz, 1. boríték, 9. kép.

© Sárándi Tamás
© Pro-Print Könyvkiadó

ISBN 975-606-556-091-8

Szüleimnek

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés 19
II. A katonai és politikai vezetés viszonya a bécsi döntés időszakában . . . 21
III. A katonai közigazgatás szerkezete és felállása 28
IV. A bevonulás és a katonai közigazgatás első intézkedései 35
V. A bevonulás során történt atrocitások 38
VI. A közigazgatás kiépülése és működése 43
VII. A közellátás megszervezése – Székelyföld közellátása 58
VIII. A szociális ellátás és a dél-erdélyi menekültkérdés kezelése 67
IX. A magyar lakosság katonai közigazgatással kapcsolatos reményei. Szatmári álláskérő levelek érvrendszere 71
X. Internálások, kiutasítások 80
XI. Az észak-erdélyi román menekültkérdés. Esettanulmány a Szatmár megyéből elmenekültekről 85
XII. A román egyházak helyzete, a 'templomrombolások' 95
XIII. Oktatáspolitika 117
XIV. A nemzetiségi és zsidó középosztály lehetőségei 1940 őszén. 129
XV. A zsidókérdés 137
XVI. Az észak-erdélyi német lakosság helyzete 1940 őszén 147
XVII. A földkérdés 157
XVIII. A sajtóélet átalakítása a katonai közigazgatás időszakában 165
XIX. Összegzés 170
XX. Mellékletek 180
XXI. Felhasznált irodalom 182

Dokumentumok

I. A BÉCSI DÖNTÉS ÉS MAGYAR–ROMÁN KATONAI TÁRGYALÁSOK

1. Irányelvek az Észak-Erdélybe bevonuló csapatok számára (Budapest, 1940. augusztus 31.) 193
2. Az Udvarhely megyei prefektúra kiürítésre vonatkozó rendelete (Udvarhely, 1940. szeptember 1.) 197

3. Az 1. hadsereg-parancsnokság Romániára vonatkozó helyzettájékoztatója (Kisvárda, 1940. szeptember 3.) 201
4. Az 1. hadsereg-parancsnokság rendelkezései a felszabadult területek megszállásával kapcsolatos hírszerzési és konspiratív intézkedésekről (Kisvárda, 1940. szeptember 4.) 206
5. A magyar-román katonai bizottság 9. számú jegyzőkönyve (Sepsiszentgyörgy, 1940. szeptember 13.) 209
6. Beszámoló Teleki Pál miniszterelnök besztercei látogatásáról (Beszterce, 1940. szeptember) 214

II. A BEVONULÁS SORÁN TÖRTÉNT ATROCITÁSOK – A NÉMET–OLASZ KÜLÖNBIZOTTSÁG MŰKÖDÉSE

7. Községenkénti kimutatás a román katonaság és hatóságok által a szinérváraljai járás területén okozott károkról (Szinérváralja, 1940. szeptember) 217
8. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a vármegyei parancsnokoknak a román hatóságok által elkövetett atrocitások összeírásáról (Kolozsvár, 1940. október 9.) 218
9. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a vármegyei parancsnokságokhoz a román telepesek kiutasítása ügyében (Kolozsvár, 1940. október 9.) 220
10. Ujszászy ezredes utasítása a német–olasz különbizottság kiszállásának előkészítéséről (Budapest, 1940. október 16.) 221
11. A máramarosszigeti H. és K. parancsnokság távirata a Szatmár vármegyei és városi parancsnokságoknak a magyar hatóságok által elkövetett állítólagos atrocitások kivizsgálásáról (Máramarossziget, 1940. október 19.) 223
12. A bánffyhunyadi lincselés résztvevőinek kihallgatási jegyzőkönyve (Bánffyhunyad, 1940. október 19–24.) 224
13. A magyar katonai bizottság jelentése a bánffyhunyadi lincselésről (Bánffyhunyad, 1940. október 25.) 231
14. A Szatmár vármegyei katonai parancsnokság levele az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a román hatóságok által Szatmár vármegye területén elkövetett túlkapásokról (Szatmárnémeti, 1940. október 28.) 233
15. A nagybányai járási katonai parancsnok levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak a román telepesek visszatéréséről (Nagybánya, 1940. október 29.) 234

16. Kolozsvár parancsnokának jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a kivizsgált román panaszokról (Kolozsvár, 1940. november 29.) 235
17. Újváry Dezső követségi titkár jelentése a német–olasz különbizottság helyszíni vizsgálatáról (Budapest, 1940. november 30.) 237
18. A 2. gyalogdandár-parancsnokság jelentése az erdélyi bevonulás során történt fegyverhasználatokról (Budapest, 1940. december 10.) 250

III. A KÖZIGAZGATÁS KIÉPÜLÉSE – AZ ALKALMAZÁSOK KÉRDÉSE

19. Honvédelmi Minisztériumi rendelet a polgári alkalmazottak priorálásáról (Budapest, 1940. április 22.) 259
20. Az avasi járási parancsnokság jelentése a Szatmár vármegyei parancsnokságnak a járási közigazgatás megszervezéséről (Avasfelsőfalu, 1940. szeptember 8.) 261
21. Popp Octaviannak a Szatmár vármegyei parancsnoksághoz eljuttatott álláskérő levele és a rá adott elutasító válasz (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 10–25.) 263
22. A szatmárnémeti városi katonai parancsnokság határozata a város közigazgatásának átszervezéséről (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 12.) 264
23. A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportja által a szatmárnémeti városi katonai parancsnokságnak kiadott rendelete az 1940 után kinevezett román tisztviselők elbocsátásáról (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 13.) 265
24. A Szatmár vármegyei katonai parancsnok rendelete a járási parancsnokságokhoz a jegyzői állások betöltéséről (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 17.) 266
25. A szatmárnémeti városi katonai parancsnokság jelentése a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a városban élő román lakosság megbízhatóságáról (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 19.) 267
26. A Fővezérségi Kormánymegbízott körrendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságaihoz az alkalmazásokat illetően (Budapest, 1940. szeptember 20.) 268
27. A nagysomkúti járási katonai parancsnokság jelentése a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak a járás román lakosságának megbízhatóságáról (Nagysomkút, 1940. szeptember 26.) 270
28. Jelentés a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak a vármegye közigazgatásának helyzetéről (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 26.) . 272

29. A Vezérkar Főnökségének jelentése a Miniszterelnökségnek Erdély közgazdasági megszervezéséről (Budapest, 1940. szeptember 26.) . . . 274
30. A barlafalusi római katolikus plébános levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnoksághoz a helyi jegyző leváltásáról (Barlafalu, 1940. szeptember 27.) . . . 278
31. Bihari Ferencz, volt farkasaszói körjegyző levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnoksághoz állásából való elbocsátása miatt (Farkasaszó, 1940. szeptember 28.) . . . 280
32. A fővezérség polgári csoportjának levele Szatmár vármegye parancsnokához a jegyzői állások betöltéséről (Budapest, 1940. szeptember 28.) . . . 282
33. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokaihoz a dél-erdélyi menekültek és román nemzetiségűek alkalmazásáról (Kolozsvár, 1940. szeptember 30.) . . . 283
34. A Szatmár vármegyei katonai parancsnok jelentése a fővezérség polgári csoportjához a közigazgatás Szatmár megyei megszervezésének helyzetéről (Szatmárnémeti, 1940. október 1.) . . . 285
35. János Áron kormánymegbízott levele Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárhoz a székelyföldi közigazgatási kinevezések ügyében (Kolozsvár, 1940. október 5.) . . . 287
36. A Szatmár vármegyei katonai parancsnok levele a Fővezérséghez magyarországi jegyzők és aljegyzők kiküldéséről (Szatmárnémeti, 1940. október 5.) . . . 289
37. Bohățiel Coriolan közjegyző levele Szatmárnémeti katonai parancsnokához állásából való elbocsátása miatt (Szatmárnémeti, 1940. október 6.) . . . 291
38. János Áron kormánymegbízott levele Teleki Pál miniszterelnökhöz a székelyföldi véleményező bizottságok megalakításáról (Kolozsvár, 1940. október 12.) . . . 293
39. A szatmárnémeti városi katonai parancsnokságon lezajlott „Igazgató bizottsági" ülés jegyzőkönyve a tisztviselők és ügyvédek igazolásáról (Szatmárnémeti, 1940. október 14.) . . . 297
40. Szatmár vármegye katonai parancsnokának levele az 1. hadsereg parancsnokságához a magyarországi jegyzők nyelvtudásáról (Szatmárnémeti, 1940. október 22.) . . . 299
41. A Szatmár vármegyei katonai parancsnokság kimutatása a román szolgálatból átvett vármegyei alkalmazottakról (Szatmárnémeti, 1940. október 25.) . . . 300
42. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt terület katonai parancsnokainak a hadsereg és közigazgatás együttműködéséről (Kolozsvár, 1940. október 25.) . . . 301

43. A nagyváradi Háztulajdonosok Szövetségének panasza a katonai parancsnokság lakbérre vonatkozó intézkedése miatt (Budapest, 1940. november 22.) 307
44. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságaihoz a román közalkalmazottakról (Kolozsvár, 1940. november 23.) 308
45. Gál József levele az erdélyi magyar albírák ügyében (Erdőd, 1940. december 3.) 310
46. Czira Árpád ügyvéd Szatmár vármegyei katonai parancsnoksághoz eljuttatott álláskérő és védekező levelei (Szatmárnémeti, 1940. szeptember–október) 314
47. Horváth László jegyző álláskérő levele Szatmár vármegye katonai parancsnokához (1940 ősz) 317
48. Tájékoztatás a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak az igazságszolgáltatás működéséről (Szatmárnémeti, 1940. szeptember–október) 318

IV. KÖZELLÁTÁS – SZOCIÁLIS KÉRDÉS

49. Szolnok-Doboka vármegyei mezőgazdasági és közélelmezési helyzetjelentés (Dés, 1940. szeptember 4.) 321
50. A bukaresti magyar követség jelentése a Székelyföld ellátásáról (Bukarest, 1940. szeptember 6.) 324
51. A Vezérkar Főnökségének utasítása a kormánymegbízottnak a visszatért területek szociális ügyeinek megszervezésére (Budapest, 1940. szeptember 9.) 327
52. A szatmárnémeti katonai parancsnok határozata a közellátás biztosításáról (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 18.) 330
53. Beszámoló a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsban Székelyföld élelemmel való ellátása kérdésében megtartott értekezletekről (Budapest, 1940. szeptember 20.–október 5.) 332
54. Feljegyzés az Erdélyi Szociális Szervezet Kolozsváron tartott értekezletéről (Kolozsvár, 1940. szeptember 23.) 335
55. A Maros-Torda vármegyei szociális előadó beszámolója a vármegye helyzetéről (Marosvásárhely, 1940. szeptember 28.) 340
56. A szatmári magyar fiatalok memoranduma a társadalmi összefogásról (Szatmárnémeti, 1940. október 10.) 343
57. Kimutatás a Csík vármegye ellátásához szükséges alapélelmiszer-készletekről és hiányokról (Csíkszereda, 1940. október 26.) 345

58. A Vezérkar Főnökségének jelentése a Honvédelmi Minisztériumnak a Székelyföld és a felszabadult keleti részek ellátásáról (Budapest, 1940. október 28.) 349
59. A II. számú hitelügyi bizottság összefoglaló jelentése Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely megyék gazdasági helyzetéről (Budapest, 1940. október 29.) 351
60. A Szatmárnémeti Magyar Munkaközösség levele Szatmárnémeti katonai parancsnokához a menekültek részére begyűjtött összegek újraelosztásáról (Szatmárnémeti, 1940. november 22.) 359
61. A Vezérkar Főnökségének jelentése a Beszterce–Szászrégen közúton történő szállítás hiányosságairól (Budapest, 1940. november 27.) . . . 360
62. A MATEOSZ előterjesztése a Székelyföld ellátásához szükséges gépkocsi szállítások megszervezése ügyében (Budapest, 1940. november 29.) 362
63. A Honvédelmi Minisztérium jelentése a székelyföldi, illetve a marosvásárhelyi ipar helyzetéről (Budapest, 1940. december 3.) . . 367

V. INTERNÁLÁSOK, KIUTASÍTÁSOK – MENEKÜLTKÉRDÉS

64. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak a menekültkérdésről (Marosvásárhely, 1940. szeptember 14.) 371
65. A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete Szatmár vármegye katonai parancsnokának polgári egyének letartóztatásáról (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 14.) 373
66. A Szatmár vármegyei katonai parancsnok utasítása Szatmárnémeti katonai parancsnokának egyes román személyek túszként való internálásáról (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 16.) 374
67. A szatmárnémeti városi katonai parancsnok jelentése a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a városban tartózkodó dél-erdélyi menekültekről (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 24.) 375
68. A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának távirata a Miniszterelnökségnek a Bihar megyei román telepesek ügyében (Kolozsvár, 1940. október 1.) 376
69. A Fővezérségi Kormánymegbízott jelentése a kürtösi állomáson veszteglő dél-erdélyi menekülteket szállító vonat ügyéről (Budapest, 1940. október 2.) 377
70. Nicolae Popovici nagyváradi ortodox püspök nyilatkozata kiutasítása körülményeiről (1940. október) 379

71. Lukács Sarolta vöröskeresztes megbízott úti beszámolója az erdélyi menekültek helyzetéről (Budapest, 1940. október 9.) 382
72. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak egyes román személyek megtorlásos kiutasításáról (Kolozsvár, 1940. október 11.) 385
73. A menekültek ingóságainak ki- és behozatalára vonatkozó utasítás (Kolozsvár, 1940. október 11.) 387
74. A Szatmár vármegyei katonai parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak az optálni akarókkal szemben követendő eljárásról (Szatmárnémeti, 1940. október 14.) 389
75. Előterjesztés a retorzióképpen kiutasított néhány román egyén visszaengedéséről (Budapest, 1940. október 14.) 390
76. Hlatky Endre kormánymegbízott és Beck Albert Kolozsvár város katonai parancsnokának jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a kolozsvári kiutasításokról (Kolozsvár, 1940. október 15–16.) 392
77. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak a dél-erdélyi menekültek összeírásáról (Kolozsvár, 1940. október 18.) 394
78. Moldovan Miklós levelei a gyűjtőtábor, ill. Szatmár vármegye katonai parancsnokához internálásáról és rendőri felügyelet alá helyezéséről (Szatmárnémeti, 1940. október 24.) 397
79. Szatmárnémeti katonai parancsnokának jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a menekültkérdés kezeléséről (Szatmárnémeti, 1940. október 26.) 400
80. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak az internáltak felülvizsgálatáról (Kolozsvár, 1940. október 29.) 402
81. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek parancsnokságainak a túszként összeírt román egyénekről (Kolozsvár, 1940. november 3.) 404
82. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak a román menekültek összeírásáról (Kolozsvár, 1940. november 4.) 405
83. A 101. mozgó- és gyűjtőtábornak átadott egyének névjegyzéke (Marosvásárhely, 1940. november 5.) 407
84. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek parancsnokságainak az internálások felülvizsgálatáról (Kolozsvár, 1940. november 7.) 412
85. Antal György maroshévízi román hivatalnok levele optálási szándékáról (Maroshévíz, 1940. november 14.) 415

86. Csernefalvi Pop János székesegyházi káptalani főügyész tiltakozó levele Szatmár vármegye katonai parancsnokához rendőri felügyelet alá helyezése ellen (Szatmárnémeti, 1940. szeptember–október) 416

VI. A ROMÁN EGYHÁZAK HELYZETE – 'TEMPLOMROMBOLÁSOK'

87. A szatmárnémeti katonai parancsnok és a helyi rendőrkülönítmény jelentése a város ortodox egyházáról és templomáról (Szatmárnémeti, 1940. október 24., 1940. november 21.) 419
88. Csíkszentkirályi lakosok levele Iuliu Hossu görögkatolikus püspökhöz az erőszakos áttérítésükről (Csíkszentkirály, 1940. október 29.) . . . 421
89. A máramarosi görögkatolikus püspök levele a halmi járási parancsnoknak a román papok államsegélyéről (Nagybánya, 1940. október 31.) . 422
90. Gothárd Zsigmond miniszteri műszaki tanácsos jelentése a két világháború között román stílusban épült épületekről (Budapest, 1940. november 12.) 423
91. Az Ugocsa járási katonai parancsnok határozata a megszűnt halmi ortodox egyház vagyonáról (Halmi, 1940. november 14.) 436
92. A Szatmár vármegyei katonai parancsnok jelentése az 1. hadseregparancsnokságnak a halmi magyar görögkatolikus hívek kéréséről (Szatmárnémeti, 1940. november 15.) 437
93. A marosi járás katonai parancsnokának jelentése Maros-Torda vármegye katonai parancsnokának a marosszentkirályi ortodox pap ügyében (Marosvásárhely, 1940. november 26.) 438
94. Az Iparügyi Minisztérium levele a Belügyminisztériumnak a félbemaradt román stílusú épületek ügyében (Budapest, 1940. december 4.) 439
95. Jelentések Alexandru Breban nagybányai görögkatolikus nagyprépost letartóztatásáról és szabadon engedéséről (Budapest, 1940. október 2., december 10.) 440
96. A gyergyótölgyesi járás főszolgabírájának beszámolója a borszéki ortodox templom ügyében (Gyergyótölgyes, 1941. február 22.) 442
97. Aurel Rusu oklándi görögkatolikus kurátor beszámolója a helyi templom lebontásáról (Marosvásárhely, 1941. március 27.) 445
98. Háromszék vármegye főispánjának jelentése a Belügyminisztériumnak a köpeci ortodox templom lerombolásáról (Sepsiszentgyörgy, 1941. július 25.) 448
99. A Belügyminisztérium utasítása az észak-erdélyi közigazgatási hatóságoknak a román templomokkal kapcsolatos eljárás ügyében (Budapest, 1941. november 29.) 449

VII. OKTATÁSPOLITIKA

100. Páziuk György tanár álláskérő levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnokhoz (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 15.) 451
101. Nagybánya katonai parancsnokának levele a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a városi leányiskola épületének ügyében (Nagybánya, 1940. szeptember 26.) 452
102. A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a felekezeti iskolák támogatása ügyében (Kolozsvár, 1940. szeptember 26.) 454
103. A Maros-Torda vármegyei parancsnok 1940/41-es tanévre vonatkozó utasítása az elemi iskolai igazgatóknak (Marosvásárhely, 1940. október 1.) 456
104. Hlatky Endre kormánymegbízott előterjesztése a 2. hadsereg-parancsnokság felekezeti oktatásra vonatkozó javaslatáról (Budapest, 1940. október 5.) 458
105. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt terület vármegyei parancsnokainak a felekezeti oktatás támogatásáról (Kolozsvár, 1940. október 9.) 460
106. A Maros-Torda vármegyei katonai parancsnok utasítása az 1940/41-es tanévre vonatkozó rendelkezések kiegészítéséről (Marosvásárhely, 1940. november 5.) 461
107. A maroskövesdi állami iskola igazgatójának levele a szászrégeni tanügyi osztálynak a szülők tanítási nyelvre vonatkozó kéréséről (Maroskövesd, 1940. november 6.) 465

VIII. A ZSIDÓKÉRDÉS

108. Marton Ernő memoranduma az erdélyi zsidóság két világháború közötti magatartásáról (Kolozsvár, 1940. szeptember) 467
109. A Honvédelmi Miniszter 12980. számú rendelete a zsidó munkaszázadok szervezéséről (Budapest, 1940. szeptember 17.) 478
110. A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete Szatmárnémeti katonai parancsnokának a kötelező munkaszolgálat megszervezéséről (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 23.) 483
111. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságaihoz a zsidó ügyvédek működésére vonatkozóan (Kolozsvár, 1940. október 9.) 484
112. Ismeretlen személy levele Szatmárnémeti katonai parancsnokához Borgida József zsidó ügyvéd fogadalomtétele ellen és az erre adott válaszlevél (Szatmárnémeti, 1940. november 1.) 486

113. Turci lakosok által elkövetett dióeladási és -vásárlási kihágásokkal kapcsolatos dokumentumok (Turc, 1940. november 6–19.) 489
114. Berkovics József levele Pál Gábornak a csíkszeredai zsidók kiutasításáról (Csíkszereda, 1940. november 11.) 495
115. Az ugocsai járási katonai parancsnok határozata a Szatmár vármegyei parancsnoksághoz a turci zsidó malomhoz kinevezett felügyelőről (Halmi, 1940. november 13.) 497
116. Csíkszereda katonai parancsnokának levele Csík vármegye katonai parancsnokához a városban tartózkodó zsidók kiutasításáról (Csíkszereda, 1941. november 19.) 499
117. A 3. és 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a Szatmár vármegyei parancsnoknak a zsidók kiutasításáról (Szatmárnémeti, Kolozsvár, 1940. október 1., november 19.) 501
118. Náray ezredes levele a kormánymegbízottnak a csíkszeredai zsidók ügyében (Budapest, 1940. november 29.) 502

IX. A FÖLDKÉRDÉS

119. A szatmárnémeti katonai parancsnok határozat-tervezete a telekkönyvi hivatalok működésének ellenőrzéséről (Szatmárnémeti, 1940. szeptember 17.) 503
120. A vármegyei gazdasági felügyelőség jelentése a Maros-Torda vármegyei parancsnoknak az egyházi földek zár alá vételéről (Marosvásárhely, 1940. szeptember 24.) 504
121. A Maros-Torda vármegyei parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak a román állami rezerva földek kishaszonbérbe adásáról (Marosvásárhely, 1940. szeptember 25.) 506
122. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása az alárendelt vármegyei parancsnokoknak a gazdátlanul maradt egyházi földek hasznosításáról (Marosvásárhely, 1940. szeptember 30.) 508
123. A Maros-Torda vármegyei katonai parancsnok levele az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a földkérdésről (Marosvásárhely, 1940. október 3.) 509
124. Somosd község elöljáróinak levele a Marosi-Alsó járási parancsnokhoz a község legelőjének ügyében (Somosd, 1940. október 4.) 511
125. A Maros-Torda vármegyei parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak az állami rezerva földek visszajuttatásáról (Marosvásárhely, 1940. október 11.) 512

126. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek vármegyei parancsnokainak az elhagyott földek bérbeadásáról (Kolozsvár, 1940. október 26.) 514
127. A Marosi-felső járási katonai parancsnok utasítása a mezőcsávási körjegyzőhöz állami rezerva földek ügyében (Marosvásárhely, 1940. november 11.) 515
128. A Marosi-Alsó járás katonai parancsnokának levele Nagy István csittszentiváni lakoshoz elvett földje visszajuttatása kapcsán (Marosvásárhely, 1940. október 31.) 516
129. A Nagybánya városi katonai parancsnok határozata a román egyházaknak és magánszemélyeknek juttatott földek visszaadásáról (Nagybánya, 1940. november 16.) 517
130. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt terület vármegyei parancsnokaihoz a gazdátlanul maradt földek bérbeadásáról (Kolozsvár, 1940. november 21.) 519
131. Szatmár vármegye katonai parancsnokának határozata a Dégenfeld család földjeinek visszajuttatásáról (Szatmárnémeti, 1940. november 30.) 521
132. A Marosvásárhely járási főszolgabírói hivatal levele a vármegyei erdőigazgatóságnak a földreformkor román falvak részére kiosztott erdők használatáról (Marosvásárhely, 1940. december 3.) 522

X. A KATONAI KÖZIGAZGATÁS MÉRLEGE – ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉSEK

133. Hlatky Endre úti beszámolója (Kolozsvár, 1940. szeptember 18.) . . 523
134. A külügyminisztériumi megbízott beszámolója a 3. hadsereg-parancsnokság körzetében tett körútjáról (Budapest, 1940. szeptember 18.) 526
135. Szolnok-Doboka vármegye katonai parancsnokának szeptember hónapra vonatkozó összefoglaló jelentése (Dés, 1940. szeptember 25.) 531
136. A Honvéd Vezérkar Főnökének észrevételei a visszacsatolt területeken tett szemleútján tapasztaltakról (Budapest, 1940. október 15.) 534
137. A Felsőbánya városi katonai parancsnok helyzetjelentése (Felsőbánya, 1940. október 18.) 542
138. Az Ugocsa járási katonai parancsnok helyzetjelentése (Halmi, 1940. október 30.) 546
139. Gyergyószentmiklós járás katonai parancsnokának november hónapra vonatkozó helyzetjelentése (Gyergyószentmiklós, 1940. november 22.) . 552

140. Ismeretlen személy jelentése a katonai közigazgatás hiányairól és hibáiról (Nagyvárad, 1940. december) 558
141. Ismeretlen személy feljegyzése a székelyföldi közállapotokról (Budapest, 1940. december 3.) 561
142. Hlatky Endre kormánymegbízott észrevételei a katonai közigazgatás működéséről (Nagyvárad, 1940. december 13.) 568
143. Papp József fővezérségi kormánymegbízott zárójelentése a katonai közigazgatás működéséről (Budapest, 1940. december 16.) 573

Személynév és intézménynév mutató 577
Helynévmutató 605

Documente privind istoria administrației militare maghiare din Transilvania de Nord în toamna anului 1940 614
Documents Related to the History of Hungarian Military Administration in Northern Transylvania in the Fall of 1940 619

I. Bevezetés

A kötet – új források bevonásával – eddigi ismereteinket foglalja össze az 1940. szeptember 5. és november 26. között működött észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás történetéről. Az akkor foganatosított – elsősorban – közigazgatási intézkedések alapján próbálja meg bemutatni eme pár hónap eseményeit, kiemelt szerepet szánva a nemzetiségi kérdésnek. A katonai közigazgatás legfontosabb feladata a községi/városi és vármegyei közigazgatás megszervezése, az igazságszolgáltatás ellátása, a gazdasági élet elindítása, a közélelmezés, a szociális ellátás, az oktatás- és menekültügy kezelése, valamint a zsidókérdés rendezése volt. A bevezető tanulmány csak azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek a rendelkezésre álló források alapján új megvilágításba helyezhetők. A gazdasági élet különböző szegmenseiről (mezőgazdaság, ipar, pénzügypolitika) a jelenlegi források nem szolgálnak olyan információkkal, amelyek árnyalnák az eddigi képet. A különböző kérdésekről igyekeztünk általános képet adni, egyes esetekben pedig (a közigazgatás kiépülése, menekültkérdés, oktatásügy) egy-egy esettanulmánnyal igyekeztünk bemutatni a meginduló folyamatokat.

Jelen összeállításban 143 dokumentumot közlünk az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás működéséről. A források többsége romániai megyei levéltárak anyagából származik. Információink szerint jelenleg négy megyei levéltár őriz az időszakra vonatkozó anyagot: Szatmár (innen 57 dokumentum került be a forrásközlésbe), Kolozs (7 dokumentum), Maros (18 dokumentum) és Hargita (2 dokumentum). Ezek közül a Szatmár megyei levéltárban őrzött anyag a legteljesebb. A szatmári dokumentumok felülreprezentáltak, ezért igyekeztünk olyan forrásokat kiválogatni, amelyekből általános megállapítások vonhatók le. Emellett 3, a bukaresti levéltárakból származó dokumentumot is közöltünk magyar fordításban. Ezek viszonylag csekély számát az indokolja, hogy a katonai közigazgatásra vonatkozó dokumentumok elsősorban annak működési területén keletkeztek, s a román követségek is csak az időszak végén kezdik meg működésüket. A rendőrségi és titkosszolgálati jelentések alapján született dokumentumok csak a román lakosság szenvedéseiről nyújtanak képet, és ritkán kezelik külön a katonai közigazgatás időszakában történteket. Az erdélyi forrásokat igyekeztünk budapesti és részben bukaresti forrásokkal kiegészíteni, így további 56 dokumentum budapesti központi levéltárakból származik, a Hadtörténeti Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának különböző fondjaiból. E téren a magyarországi Fővezérségi Kormánymegbízott levéltára (26 dokumentum), illetve a Hadtörténeti Levéltár (14 dokumentum) anyaga bizonyult a leghasznosabbnak, de

bekerültek dokumentumok a Külügyminisztérium, illetve a Belügyminisztérium iratanyagának különböző egységeiből is. Jelen összeállítás célja a korszak árnyalt bemutatása, illetve a román történetírás fő vonulata által sugallt szenvedéstörténeti megközelítés meghaladása, részben bírálata. Meglátásunk szerint a jövőbeni újabb források fölbukkanása esetén is érvényesek maradnak a felvázolt általános megállapítások. A forráshiány miatt a katonai közigazgatásról kialakuló kép mozaikszerű, ezt szeretnénk ellensúlyozni a bevezető tanulmánnyal. Ebben a források elsődleges értelmezése mellett igyekeztünk azokat kontextualizálni is.

A forrásokat 10 csoportba osztottuk, a dokumentumok kronologikusan követik egymást. A tematikus blokkok kialakításában korlátozó tényezőt jelentett a forráshiány, egyes esetekben a közölt dokumentumok ellenére a folyamat megismerése hézagos maradt, pl. a közigazgatás kialakulása és működési elve terén. A válogatás célja az volt, hogy a katonai közigazgatás működése során történt minden eseménnyel, történéssel, folyamattal kapcsolatban forrást közöljünk és csoportokba rendezzük. Az elemzés középpontjába állított mindent átszövő és minden szinten jelentkező nemzetiségpolitika egy másfajta rendezési elvet eredményezne, de a források keletkezésük hierarchikus szintje szerint is csoportosíthatók. Egy másik lehetséges rendezési elv a földrajzi megoszlás lehetne, forrásadottságok alapján három gócpont különíthető el: Szatmár megye és Szatmárnémeti, Kolozsvár és a Székelyföld. Ez a fajta felosztás csak tovább növelte volna az aránytalanságot, ugyanis Szatmár megyéből minden témában vannak forrásaink, míg egyes jelenségek Kolozsváron vagy a Székelyföldön jobban megragadhatók. Pl. a földkérdés és oktatáspolitika terén a Maros megyei források bizonyultak a legrelevánsabbnak, a sajtó kérdésében a szatmári, míg közellátás esetében a csíkszeredai anyag. Emellett vannak olyan jelenségek, amelyek a korszakban is egyediek vagy kirívóak: pl. a csíkszeredai zsidók esete, vagy a német lakosságé, amely csak Szatmár és Maros-Torda megyére jellemző. Forráshiány miatt teljesen kimaradt a besztercei szászok helyzetének ismertetése. A forrásközlés célja tehát nem 1940 őszének a teljes körű bemutatása, hanem a katonai közigazgatás működéséről, illetve az akkor meginduló folyamatokról egy valamelyest átfogó kép kialakítása. Sok, ekkor zajló eseménnyel kapcsolatban nem közlünk forrásokat – pl. a magyar–román viszony alakulása, likvidációs tárgyalások stb. –, ugyanakkor igyekeztünk a katonai közigazgatás alatt történtek utóéletét is nyomon követni (pl. a 'templomrombolások' ügye). Terjedelmi korlátok miatt a német lakosság, illetve kultúra és sajtóélet vonatkozásában nem közlünk forrásokat. A katonai közigazgatás időszakát tágan értelmeztük, forrásokat az ezt közvetlenül megelőző, illetve követő napokról, hetekről is közlünk. A forrásokat a mai helyesírás szerint, adott esetben magyar fordításban közöljük, azonban a korszakra jellemző írásmódot nevek vagy intézmények esetében megőriztük. A dokumentumokat minden esetben a szerző által adott címmel láttuk el, és megjelöltük azok szerzőjét, címzettjét, témáját, illetve a keletkezés helyét és idejét. A forrásokat szövegkritikai

és magyarázó jegyzetekkel láttuk el. Ugyancsak a jegyzetekben tüntettük fel a dokumentumok hátoldalán található feljegyzéseket, illetve a válaszokat. A kézirat végén név, intézmény és helynévmutató található. A mutatóban a forrásokban előforduló minden fontosabb személyről vagy intézményről többletinformációkat közlünk, ezek tehát nem a lábjegyzetekben kaptak helyet.

Mint minden forráskiadást, jelen kötet megszületését is több éves kutatómunka és a források feldolgozása és értelmezése előzte meg. A született részeredményeket időről-időre tanulmányokban tettük közzé, ezek fontosabb eredményei bekerültek az előtanulmányba. Jelen munkát egy átfogóbb kutatás egyik állomásának tekintjük, amelynek célja az egész 'kis magyar világ' nemzetiségpolitikájának, illetve a Horthy-korszak integráló képességének a vizsgálata. A folyamatban lévő kutatómunka és jelen mű megszületése fölött is Bárdi Nándor bábáskodott, amit ezúton is köszönünk. A szövegek begépelését, fordítását és a szöveg javítását feleségemnek, Sántha Emesének köszönöm. 2015. szeptember 29-én az MTA Kisebbségkutató Intézetében a kézirat megvitatására került sor, ami nagyban hozzájárult a szöveg szerkezetének és terjedelmének végső kialakulásához. A megbeszélésen Ablonczy Balázs, L. Balogh Béni, Bárdi Nándor, Egry Gábor, Fedinec Csilla, Gidó Attila, Illésfalvi Péter, Marchut Réka, Nagy József, Pritz Pál, Szabó Péter, Szász Zoltán és Tóth-Bartos András vett részt, illetve küldte el utólag észrevételeit, amit ezúton is köszönünk. Végleges formáját a szöveg Kuszálik Péter javaslatai révén nyerte el, őt is köszönet illeti. Mind a kézirat megszületését, mind annak könyv formában történő kiadását az NKA támogatta anyagilag. A több éves kutatómunka során nyújtott segítségüket megköszönöm mind a magyarországi, mind a romániai levéltárak és könyvtárak munkatársainak. A könyvben fellelhető bármilyen hibáért és tévedésért egyedül a szerző felelős.

II. A katonai és politikai vezetés viszonya a bécsi döntés időszakában

Ha a 20. századi román–magyar kapcsolatokat az Erdélyért való küzdelemként fogjuk fel, ebben a nemzetiségi kérdés mindig is kiemelt jelentőségű volt. Különösen érvényes ez az állítás az 1940–1944 közötti időszakra, mivel ekkor került leginkább előtérbe a kisebbségi és a határkérdés.[1]

A politikai retorikában is minden korábbinál többet szerepelt a kisebbségi kérdés. A magyar kormányok kisebbségpolitikájának ideológiai keretét az úgynevezett Szent István-i állameszme képezte, amely a történetírás szerint a kisebbségi

1 L. Balogh Béni: Az „idegháború" kezdete. Magyar–román tárgyalások 1940 őszén. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor–Simon Attila, Somorja–Dunaszerdahely, 2006. 101.

kérdés példaértékű kezelését eredményezte.[2] Teleki Pál miniszterelnök az eszmét az 1868-as nemzetiségi törvény továbbfejlesztéseként értelmezte, elsősorban közigazgatási és nyelvkérdésként, amely mellett szó sem esett a nemzetiségek közjogi alanyiságáról.[3]

A magyar nemzeti önkép kialakításakor a románok az ellenpólus, az „ők" szerepét játszották. A közbeszédben, illetve a hivatkozásokban elsősorban a nemzetiségpolitikai diskurzus keretein belül jelentek meg.[4] Más szóval azt is mondhatnánk, hogy ebben a korszakban a magyar kisebbségpolitika egyik kiemelten fontos tárgya a román kérdés volt.

Éppen ezért meglepő, hogy a politikai gondolkodáson kívül mennyire háttérbe szorult a probléma, és mennyire másodlagos volt a gyakorlati intézkedések között. Ennek egyik legjobb példája a bevonulás után Kolozsváron lezajlott úgynevezett erdélyi értekezlet, ahol sorra vették a magyar politika megoldásra váró feladatait. Az értekezletet egyértelműen az erdélyi magyarság problémái uralták. A kisebbségi kérdést hangsúlyos volta ellenére sem vitatták meg külön, és mindössze két kérdéssel kapcsolatban merült fel: az oktatás–egyházügy, valamint az 1921-es román földreform esetleges revíziója kapcsán.[5]

Ki kell emelni, hogy 1940 után már a kisebbségből többségbe került erdélyi magyar elit sem a kisebbségek egyenjogúságáért küzdött, hanem a magyar szupremácia megteremtéséért,[6] illetve stabilizálásáért. Mindez kiderül az Erdélyi Párt programjából is, amelyben csak egyéni kisebbségi jogok lehetősége merült fel s az is feltételekhez, elsősorban a magyar állameszme és szupremácia elfogadásához kötve.[7] Ez a kettősség jellemző az egész időszakra. A téma nyilatkozatokban gyakran, de a gyakorlatban csak bizonyos ügyek kapcsán került elő.

Bevezető jelleggel szükségesnek tartjuk – a katonai közigazgatás minősítése nélkül – röviden kitérni annak jellegére, és megválaszolni azt a kérdést, hogy eredményeit mennyiben befolyásolhatta a politikai és katonai vezetés közötti nézeteltérés, illetve mit lehetett elvárni egy közigazgatási tisztséget is ellátó katonatiszttől.

Kiindulási pontként a honvédséget vezető tábornoki és törzstiszti állományra, illetve annak képzettségére és gondolkodásmódjára kell kitérnünk ahhoz, hogy

---

2 A Szent István-i eszme több volt Teleki megnyilatkozásainál, ezért alaposabb vizsgálata volna szükséges. A további kutatás arra is fényt derítene, hogy az ideológia mennyire volt példaértékű és mennyire korlátozó a kisebbségi jogok terén.

3 Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944. In *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. század történelméből.* Szerk. Czoch Gábor–Fedinec Csilla, Budapest, 2006. 21.

4 Egry Gábor: *Az erdélyiség színeváltozása. Az Erdélyi Párt ideológiája: identitáspolitikai elemzési kísérlet.* Budapest, 2009. 137.

5 Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat...* i. m. 21.

6 Uo. 20.

7 Egry: *Az erdélyiség színeváltozása...* i. m. 140–141. Az állameszme fogalmát nem határozták meg pontosan.

megvilágítsuk, milyen szellemiséget képviseltek, milyen ismeretekkel rendelkeztek az 1940 őszén Észak-Erdélyben tisztségbe került katonák.

A Horthy-kori magyar haderőben szolgáló hivatásos tiszti kar képzése a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémián történt, a vezérkari tiszteké pedig a M. Kir. Honvéd Hadiakadémián. A honvédség tábornokainak többsége még az osztrák–magyar haderőben nyert kiképzést, és az 1930-as évek végéig közülük került ki a Ludovika Akadémia tanári kara.[8] Megfigyelhető tehát egyféle kontinuitás az 1918 előtti és az azt követő tisztikar kiképzésében és ismereteiben. A Ludovikás tisztek igyekeztek kialakítani egy testületi szellemet, egy kiváltságos osztálynak, az elit részének érezték magukat. Az 1918 előtt és után képzett tisztek közötti legfőbb különbséget abban látjuk, hogy míg a közös hadseregben szocializálódott tisztikart egy birodalmi hadszervezet működtetésére képezték ki, ahol a nemzetiségi kérdés semmilyen szinten nem jelentkezett, addig a későbbi képzés szerves részét képezte a teljes körű revízió eszméje. Ezáltal a szomszéd népekre és államokra ellenségként tekintő elv hangsúlyos volt. A keresztény-nemzeti ideológia szerinti képzés kevésbé volt tehát nacionalista, mint irredenta.[9] Ebben nagy szerepet játszott az a tény, hogy a két világháború közötti magyar katonai elit 54%-a az elszakított területekről származott.[10] Nem térünk ki a tisztképzés során elsajátított ismeretekre, illetve azok korszerűségére,[11] azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a tiszti-, törzstiszti és tábornoki kar egyféle zárt kasztot képezett,[12] és kevés kivételtől eltekintve tagjai a haderő irányításán túl nem rendelkeztek egyéb, széles körű ismeretekkel. A tisztek feladata a magyar haderő működtetése, és nem a polgári közigazgatás, illetve közvetve a társadalomszervezés és -vezetés volt. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a magyar honvédség tisztikara alkalmatlan volt a közigazgatási feladatok hatékony és szakszerű ellátására, mivel nem erre kapott kiképzést. A bevonulás előtt, 1940 tavaszán tartott külön közigazgatási tanfolyam sem pótolhatta a több éves képzést, illetve az évek során

---

8 A két világháború közötti tisztképzésre a legnagyobb hatással Rátz Jenő és Werth Henrik személye volt. Mindketten hadiakadémiát végeztek 1918 előtt. Míg Rátz a sokoldalúan képzett tisztekre helyezte a hangsúlyt, addig Werth inkább a technikai ismeretek elsajátítására. Kéri Kálmán: *Magyar vezérkari tisztek kiképzése és továbbképzése az 1920–1944 években*. Budapest, 1992. 7–12.

9 A hivatalos oktatás természetesen nem ezt a szellemiséget tükrözte, és ajánlatos volt, hogy a tisztek második nyelvként egy szomszéd nép nyelvét tanulják meg. Az 1930-as években ez már csak elmélet szintjén működött. Martinkó József: A tisztképzés története a Ludovika Akadémián (1872–1945). In *Hatszáz év neveléstörténetéből. Neveléstörténeti konferencia 1997–1998*. Szerk. Balogh László, Budapest, 2000. 196.

10 A katonai elit 22%-a Erdély területén született. Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest, 1987. 66. Szakály szerint ez az arány befolyásolhatta a hadsereg álláspontját, még ha nem is határozta meg a revízió irányát.

11 Legfontosabbak a hadtörténelem, a hadászati és harcászati tantárgyak voltak. Domináltak Carl von Clausewitz nézetei, amelyeket csak az 1930-as években lehetett megkérdőjelezni, ekkor jelentek meg a tananyagban magyar példák is. Lengyel Ferenc: A magyar vezérkari tisztképzés a két világháború között. In *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga 1996. október 8–9*. szerk. Lengyel Ferenc–Szántó Mihály, Budapest, 1996. 126.

12 Uo. 132. A második világháború időszakára a hadsereg létszámának felduzzasztása (az 1936-os 65 ezerről 1939-re 125 ezerre) és a súlyos háborús veszteségek miatt a tisztképzést három évről kettőre csökkentették, és hadapródiskolák felállításával oldották meg a tiszthiányt. Ez a színvonal csökkenéséhez és a tisztikar egységes arculatának megbomlásához vezetett. Martinkó: *A tisztképzés története...* i. m. 199.

szerzett gyakorlati tapasztalatot. Ezt a hiányosságot igyekeztek pótolni a közigazgatás kettős szerkezetével, a katonai közigazgatás minden szintjén a helyi parancsnokok tevékenységét egy közigazgatási szakértőkből álló testületnek kellett volna segítenie. A gyakorlatban ez a szerkezet nem tudott hatékonyan működni, mivel a helyi parancsnokok nehezen fogadták el civil egyének vagy testületek „bábáskodását". Annak ellenére, hogy a hadvezetés szigorúan szabályozott hierarchikus szervezet, nem ahhoz voltak szokva, hogy döntéseikben konzultáljanak a politika (értsd civil), illetve közigazgatás képviselőivel.[13] A katonai közigazgatás feladatát nehezítette, hogy mindezt ismeretlen terepen, csökkentett létszámú, kellő szakértelemmel és összeszokottsággal nem rendelkező személyzettel kellett megvalósítania.[14]

Habár a magyar tisztképzésben is hangsúlyos szerepet kapott az a nézet, hogy a hadvezetés nem önálló entitás, hanem a politika akaratát viszi véghez, korántsem volt felhőtlen a kettő viszonya, és ennek oka a 19. századi osztrák–magyar hagyományban keresendő. A politikai és katonai vezetés ekkor párhuzamosan működött, s közöttük az összekötő kapcsot a császár és király személye jelentette. Ez általánosan elterjedt volt a korabeli Európa államaiban, azonban 1915 elejére bebizonyosodott, hogy az addigi haditervek nem működtek, végrehajthatatlanok voltak. Az elhúzódó háború okán lezajlott újraértékelés világossá tette, hogy a hadvezetés hatékonyan csak a politikának alárendelve és folyamatos egyeztetés révén képes működni. Ennek eredményeként az antant-államokban – a demokratikus hagyományoknak köszönhetően is – kialakult egy kettős vezetés, a politikai elit folyamatos kapcsolatban volt a katonai vezetéssel.[15] Annak ellenére, hogy az osztrák–magyar katonai elképzelések is megbuktak 1914 végére, a hadvezetés nem rendelődött egyértelműen alá a politikának, s a két testület között továbbra is csak az uralkodó személye jelentette az összekötő kapcsot.[16] Ez a történelmi tapasztalat élt tovább 1918-at követően is: a politikai döntéseket a miniszterelnök, illetve a kormány hozta meg, a honvédség hivatalosan Horthynak volt alárendelve, az ő személyére tett hűségesküt.[17] A katonai és politikai vezetést összekapcsoló testület, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács csak 1928-ban alakult meg,[18] ebben a

---

13 A féltékenység kölcsönös volt, a helyi parancsnokok mellé beosztott közigazgatási tisztviselők sérelemként élték meg, hogy nagyobb szakmai tapasztalatukat nem vették figyelembe. Suba János: A magyar katonai közigazgatás elvei és szervezete a visszatért területeken 1938–1941. *Rendvédelem, történeti füzet*, 2008. 17. sz. 76.

14 Uo. 75.

15 A világháború időszakában ilyen sikeres párosnak bizonyult Franciaországban a Clemenceau–Foch, Nagy-Britanniában pedig a Lloyd George–lord Robertson páros. Csetey Károly: Az állam- és hadvezetés kölcsönhatása. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 1. sz. 17.

16 A helyzetet jól tükrözi, hogy a világháború időszakában Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök nemcsak a haditervekről és hadmozdulatokról, de a lezajlott csaták eredményeiről sem tájékoztatta a kormányzatot. Csetey: *Az állam- és hadvezetés...* i. m. 14.

17 Ez békeidőben nem okozott problémát, azonban a második világháború kirobbanását követően sorozatos konfliktusokhoz vezetett az a kérdés, hogy kinek a feladata a folyamatos kapcsolattartás a katonai vezetéssel.

18 A megkésett megalakulásban szerepet játszott az is, hogy 1927-ig az antant-államok képviselői folyamatosan ellenőrizték a békeszerződés betartását. A szerződés korlátozta Magyarország hadi szuverenitását, megtiltotta a hadseregfejlesztést és vezérkar működését.

testületben azonban a haderő képviselői egyre nagyobb szerepet játszottak politikai kérdésekben is. Így a katonai vezetés nem volt hozzászokva, hogy a politika beleszóljon a különböző döntésekbe.[19]

Ezen felfogást jól szemlélteti az 1939-től kiéleződő Werth–Teleki konfliktus, amely mögött személyes és felfogásbeli különbségek is meghúzódtak. Werth Henrik Telekivel szemben feszélyezve érezte magát, mert sváb paraszti családból származott, ami miatt a miniszterelnök le is nézte. Teleki pedig nem volt ahhoz hozzászokva, hogy a hadsereg képviselői, vagy a Honvéd Vezérkar főnöke közvetlenül is véleményt fogalmazzon meg politikai kérdésekben, és memorandumokkal forduljon hozzá.[20] A Honvéd Vezérkar közvetlen feladata a honvédség felkészítése, illetve háborús vezetése volt,[21] Werth azonban szerepét másképp értelmezte: a hadsereg érdekében akár külpolitikai ügyekben is tárgyalásokat folytathat anélkül, hogy erről értesítené közvetlen feletteseit. Ennek megfelelően mind a szovjet, mind a német hadvezetéssel közvetlen kapcsolatba lépett anélkül, hogy erre a miniszterelnöktől engedélyt kapott volna.[22] Teleki a németektől való távolságtartás, illetve a semlegesség politikájában látta a kiutat, további revíziót csak önerőből akart megvalósítani. Ezzel szemben Werth és a tisztikar többsége a teljes revízió híve volt, azonban a magyar hadsereget nem tartotta képesnek arra, hogy azt önerőből megoldja.[23] Ezért szorgalmazta, hogy a szomszéd államokat (elsősorban Romániát) megelőzve folytassanak nyíltan németbarát politikát.[24] Minden térségbeli konfliktusban rejlő lehetőséget ki akart használni, a revízió érdekében akár a szovjet hadsereggel is kész volt együttműködni.[25] Werth messze túllépte hivatali beosztását, és ezt amiatt is megtehette, mivel a tisztikar többsége mellett élvezte Horthy feltétlen bizalmát, még Telekivel szemben is. Ugyanakkor úgy érezte, hogy a közvélemény is az ő pártján áll. Konfliktusukat azonban nem lehet leegyszerűsíteni arra, hogy Werth mindenben tévedett,[26]

---

19 A politikai és hadvezetés „súrlódásmentes" együttműködésének fontosságát Náray Antal ezredes is kihangsúlyozta. Náray Antal: Politika és hadvezetés. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 3. sz. 4. Véleménye amiatt is fontos, mivel ő volt Horthy kormányzó mellett az egyik legbefolyásosabb katonai személyiség.

20 Werth Henrik 1939-et követően évente több memorandummal is fordult Telekihez, amelyekben a hadsereg fejlesztését és felszerelését sürgette, de még inkább a Németországhoz, illetve a tengelyhatalmak háborús céljaihoz való nyílt közeledést, a német érdekek messzemenő kiszolgálását.

21 A Honvéd Vezérkari Főnökség közvetlenül Horthynak, tárgyi tekintetben pedig a Honvédelmi Minisztériumnak volt alárendelve, a kormányban ez képviselte a hadsereg érdekeit.

22 Dombrády Loránd: Akiről nem beszélünk: Werth Henrik. *Hadtörténeti közlemények*, 2004. 1 sz. 89.

23 Werthnek a maga módján igaza volt, azonban katonaként elsősorban stratégiai értelemben gondolkozott, és nem vette figyelembe a németekkel kötendő szövetség politikai hátrányait. Ugyanez volt érvényes a politikusokra, ők politikai okokból nem akarták figyelembe venni a katonák német szövetséggel kapcsolatos stratégiai számításait.

24 Werth nézeteinek hangsúlyozása amiatt fontos, mivel 1926–1931 között a Ludovika Akadémia parancsnoka volt, és nagyban befolyásolta a tisztképzést is. Az 1930-as évek elején a Ludovikán tanuló Eszenyi László visszaemlékezése szerint a tanintézményben hazafias nevelésben részesültek. Nevelésük alapelvének a revíziót és az antibolsevizmust jelölte meg. Eszenyi László: *Trianoni nemzedék*. Budapest, 1989. 67–71.

25 Dombrády: *Akiről nem beszélünk*... i. m. 110.

26 Werthről fontos kiemelni, hogy kora egyik legképzettebb magyar tábornoka volt, aki már az első világháború idején egyedülálló tapasztalatokat szerzett. Ez döntő érv volt a Vezérkar Főnökévé történt kinevezésekor, ugyanakkor tiszttársaihoz hasonlóan politikailag képzetlen volt. Az 1938–1941 között példátlan gyorsasággal véghez vitt haderőfejlesztés az ő érdeme is volt.

Telekinek pedig igaza volt. A kárpátaljai katonai akciót megelőzően például Werth kérte a hadsereg mozgósítását, amit a kormány visszautasított. Az egész akció sikere csak a fegyveres ellenállás hiányának volt köszönhető. Másrészt Lengyelország német lerohanásakor Werth helyzetképe – amely szerint Románia támadást tervez Magyarország ellen – teljesen alaptalannak bizonyult.[27]

Kettejük konfliktusa a második bécsi döntést követően érte el csúcspontját, amikor Teleki a döntőbíráskodásban saját politikájának kudarcát látta, és beadta lemondását Horthynak. Indoklásában több érvet is felhozott: egyrészt azt, hogy a németek úgy állították be, hogy a döntőbíráskodást mindkét fél akarta,[28] másrészt elfogadhatatlannak nevezte, hogy a hadsereg beavatkozik a politikába.[29] Horthy végül is maradásra bírta Telekit, de kettejük viszonya konfliktusos maradt, a kormányzó pedig nem közvetített kettejük között, ugyanis bocsánatos bűnnek tartotta Werth lépéseit.[30]

Konfliktusuk nyilvánvalóan kihatott az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás működésére is. Werth az erdélyi bevonulással párhuzamosan kérte a katonai közigazgatás újbóli bevezetését Kárpátalján, illetve ennek haditerületté nyilvánítását, a kormány ezt azonban visszautasította. A honvédség tábornokainak célja a centralizált és egységes államvezetés volt, azonban a legújabb kutatások szerint nem ez vezetett a parlament elé benyújtott kárpátaljai autonómiatervezet bukásához.[31] A vázolt történelmi előzmények mellett a katonai és polgári elem folyamatos konfliktusát nyilvánvalóan tovább súlyosbította a Werth–Teleki konfliktus, akik ebben az időben már egyértelműen kerülték egymás társaságát.

Kérdés, hogy ilyen előzmények és körülmények között miért döntött a Teleki kormány Észak-Erdélyben is a katonai közigazgatás alkalmazása mellett.[32] A magyarázat az a kettős küldetés lehetett, amelyet a katonai közigazgatás ellátott: egyszerre kellett a területet pacifikálni és honvédelmi szempontból megerősíteni,

---

27 Dombrády: *Akiről nem beszélünk*... i. m. 106.

28 Werth korábban jelezte a német félnek, hogy a magyar fél is elfogadná a döntőbíráskodást, azonban nem világos, hogy a németek tőle értesültek-e a Teleki által nyilvánvalóan ellenzett elképzelésről.

29 Indoklása szerint az országnak két vezetése van: egy polgári és egy katonai, ezzel egyértelműen Werthre utalt.

30 Dombrády: *Akiről nem beszélünk*... i. m. 155.

31 Ha a hadsereg nem is értett egyet Teleki tervezetével, annak megvalósulását nyíltan nem akadályozta. A kudarcban legalább akkora szerepet játszott Észak-Erdély és vele az egy millió fős román lakosság visszatérte, amely döntően hatott a nemzetiségpolitikai elképzelésekre. Vasas Géza: Mi történt 1940. augusztus 5-én s annak folytatásaként? Vizsgálat egy minden gyanú fölött álló történeti tény ügyében. *Regio,* 2015. 3. sz. 150–198. A tábornoki kar nézeteit a centralizációról nagyban befolyásolta az első világháborús tapasztalat. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy háború esetén a politikusok a katonáknak kell magukat alárendeljék, hogy a hadműveletek érdekében sikeres döntések szülessenek. 1940-ben azonban a helyzet nagyban emlékeztetett 1914-re, csak a mérleg nyelve ebben az esetben Horthy és nem Ferenc József volt.

32 Teleki döntését befolyásolhatta, hogy az előző két revíziós siker – Felvidék és Kárpátalja – után is ehhez a módszerhez folyamodtak. A jövőbeni kutatás feladata a különböző helyeken működött katonai közigazgatások összevetése, esetleg a korábbi hibák kiküszöbölésére tett kísérletek vizsgálata. Ezen összehasonlítást ugyanakkor nehezíti, hogy minden katonai közigazgatás más körülmények között és más nemzetközi környezetben működött. Az észak-erdélyi katonai közigazgatás legsajátságosabb jellemzője meglátásunk szerint a dél-erdélyi magyarság léte, amely minden tekintetben korlátot szabott a különböző szintű elképzelések gyakorlatba ültetésének.

illetve igazgatni. Jelen írás csak a második szemponttal foglalkozik, habár az első időszakban legalább olyan fontos volt az előbbi feladat gyors és sikeres megoldása is. Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy magát a bevonulást, illetve a terület pacifikálását a Honvédség hadműveletként hajtotta végre, a területre hadműveleti területként tekintett (lásd a 142. sz. dokumentumot).[33] Az észak-erdélyi területek és a trianoni Magyarország között a katonai közigazgatás teljes időszakában érvényben volt az úgynevezett záróvonal, amely korlátozta a mozgási szabadságot, ezen csak külön engedéllyel lehetett átkelni. Amellett, hogy a helyi parancsnokok, hangsúlyosan a határ menti parancsnokok megyei vagy járási szinten ellátták a polgári közigazgatás feladatait, egyben feleltek az illető terület pacifikálásáért, honvédelmi megerősítéséért és az új alakulatok felállításáért is. Így az első időszakban természetes, hogy a polgári élet biztosítása hátrányt szenvedett a honvédelmi érdekekkel szemben.[34] Nincs pontos információnk arról, hogy egy-egy parancsnok napi munkaidejéből mennyit fordított a közigazgatás, illetve a katonai feladatok megoldására. Képzettségéből és neveltetéséből kifolyólag nyilvánvalóan a katonai feladatok megoldásához érzett nagyobb elhivatottságot, ennek szentelt nagyobb figyelmet. A katonai feladatok ellátása ebben az időben az új határok lezárását és védelmét, a különböző katonai objektumok – hidak, utak, laktanyák[35] – felépítését és az új, észak-erdélyi katonai alakulatok felállítását jelentette. A legnagyobb kihívás az erdélyi alakulatokból felálló kolozsvári IX. hadtest létrehozása volt. Felvidék és Kárpátalja esetéhez hasonlóan nem a létező alakulatokat osztották szét az új területen, hanem teljesen újak felállítása mellett döntöttek. A Honvédség anyagi forrásai nem tették lehetővé az alakulatok felállításakor szükséges új felszerelések biztosítását, az erdélyi alakulatok tüzérségét és gyalogságát 18 határvadász zászlóalj megszüntetésével teremtették elő.[36] A kihívás abban állt, hogy a IX. hadtestnek alárendelt három gyalogdandárt és a határvédelmi csapatokat erdélyi újoncokkal töltötték fel, akik bevonultatása 1940. december 2-án kezdődött meg. A IX. hadtest újoncszükségletének mintegy 80%-át Észak-Erdély területéről elégítette ki, behívót azonban csak a magyar és német nemzetiségű újoncok kaptak. A román nemzetiségűek behívásáról csak később gondoskodtak, kiképzésük sem helyben történt.[37]

---

33 A kormány álláspontja ezzel szemben az volt, hogy a területet a bevonulás pillanatától az ország szerves részének kell tekinteni, ennek megfelelően kezelni, és nem „gyarmatként" vagy „meghódított területként."

34 Suba: *A magyar katonai közigazgatás*... i. m. 74.

35 1940 őszén a különböző utász és műszaki alakulatok összesen 60 határőrs épületet, 170 fűthető útellenőrző bódét, 50 anyagraktárat, 260 egyéb épületet és 10 hidat építettek fel. A határ mentén műszaki zárakat telepítettek, és előkészítették az objektumok felrobbantását egy váratlan román támadás esetére. Emellett a Keleti-Kárpátok vonalán a határvadász alakulatok számára 60 laktanyát építettek. Illésfalvi Péter–Szabó Péter–Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Budapest, 2005. 36.

36 Uo. 38.

37 A behívások az 1921-es évfolyamra és azon 1916–1919 évfolyambeliekre vonatkoztak, akik még nem végeztek katonai szolgálatot, valamint az 1920–1923 évfolyambeli önként jelentkezőkre. *A Honvédelmi Minisztérium közleménye a IX. hadtesthez történt újoncbehívásokról.* 1940. szeptember 27. Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban HL), Vezérkar Főnökének Iratai (a továbbiakban VKF), 4788/eln. 1. 1940.

III. A katonai közigazgatás szerkezete és felállása[38]

Katonai közigazgatást mindig egy bizonytalan átmeneti periódus áthidalására állítanak fel. Minden visszacsatolt terület (Felvidék, Kárpátalja) megszerzésekor ehhez a módszerhez folyamodott a magyar kormány, így természetes volt, hogy Észak-Erdélyben is a társadalomnak ezt az egyszerű, katonák által kiadott utasítások alapján működő igazgatását vezeti be. A polgári közigazgatás bizonyos elemei megmaradtak, de katonai alárendeltségbe kerültek, az egyszerűsített eljárás biztosította a lakosság ellátását. Ugyanakkor a katonai közigazgatás egyszeri, kötelező érvényű rendelkezéseket is jelentett, amelyek ellen nem volt fellebbezési lehetőség.[39]

A korabeli megfogalmazás a következő célokat jelölte meg: „a Szent Istváni birodalmi élet magaslatáról a román sovinizmus korlátok közé szorította Erdélyt, ami sebeket ejtett a néplelken. A katonai közigazgatás célja a felzaklatott népi erőket és a román uralom visszásságait a magyar birodalmi gondolat harmóniájával kiegyenlíteni. Ugyanakkor a román uralom visszásságai felkeltették az egész lakosságban az erős kormányzás utáni vágyat, amit majd erélyesen fog visszaállítani a katonai közigazgatás." Az *Utasítás* elismerte a 22 éves „román megszállás" pozitív hozadékait, amelyeket ajánlatos átvenni és beépíteni „a magyar birodalomba".[40]

---

38 Jelen alfejezet a Fejezetek az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás történetéből c. tanulmányban közöltek bővített változata. *Limes,* 2012. 2. sz. 65–86.

39 Sebestyén Elemér–Szabó Péter: Magyar katonai közigazgatás Észak Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén. *Századok*, 2008. 6 sz. 1384.

40 *Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabaduló Erdély területén*, Budapest, 1940. 5. Az *Utasítás* egy 1940 májusában kiadott útmutató, amely igyekezett számba venni és szabályozni a bevonulás után előforduló összes esetleges problémát. Az *Utasítást* a VKF elvi osztálya (7/ö VKF osztály) a megfelelő szakminisztériumok bevonásával készítette el, az viszont nem világos, hogy milyen utasítások, elvek alapján. Az sem tiszta, hogy személy szerint kik vettek részt az összeállításában. Vargyai Gyula kutatásai szerint 1939-ben Teleki készített egy tervezetet, azonban az 1940-ben elfogadott nagy vonalakban a Werth Henrik által készített tervezetet követte. Megállapítása szerint az *Utasítás* inkább a katonák érdekeinek felelt meg, de nem állt távol Teleki nézeteitől sem. Vargyai Gyula: *Az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás megszervezése*. Budapest, 1987 (Kézirat). Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattár. K 104, 33.

Az Észak-Erdélyben működött katonai közigazgatás vázlatos szerkezete

A katonai közigazgatás hármas tagoltságú volt, szintjei a járás- vagy város-, vármegye- és hadsereg-parancsnokság. A járás jelentette az elsőfokú s egyben legfontosabb közigazgatási szintet. A polgári közigazgatás rendszerében ez a főszolgabírónak, vagy a polgármesternek felelt meg. Három részből állt: a katonai (parancsnokság), a polgári (közigazgatási előadók) és az úgynevezett kisegítő személyzetből. Ez ideális esetben 20-22 embert jelentett. A parancsnokság mindhárom tagja, a parancsnok (ezen tisztséget tisztek töltötték be), parancsnok-helyettes és segédtiszt a Honvédelmi Minisztérium kirendeltje volt. A 6 polgári előadó közül a legfontosabb a közigazgatási előadó volt. Mellette főleg pénzügyekkel és számvitellel foglalkozó előadók segítették a járási parancsnok munkáját. A legnagyobb csoportot a kb. 10-13 fős kisegítő személyzet (írnokok, küldönc, fogalmazók) alkotta.[41]

Rendszeresített állomány			
Szolgálati beosztás		**Hány fő**	**Mely minisztérium**
Katonai rész	Járási katonai parancsnok	1	HM
	Parancsnok helyettes	1	
	Segédtiszt, egyúttal K tiszt[42]	1	
Polgári rész	Közigazgatási előadó	1	BM
	Számvevőségi előadó	1	
	Pénzügyi előadó	1	PM
	Pénzügyőri előadó	1	
	Számvevő	1	
	Pénzügyi altiszt	1	
Egyéb	Írnok altiszt	2	HM
	Tisztes	1	
	Gépkocsivezető	1	
	Tisztküldönc	3	
	Küldönc	4	
	Szakács	2	
	Személygépkocsi	1	
	50 személyes főzőüst	1	

1. táblázat. A járási katonai közigazgatás szerkezete

41 *Kimutatás az Ugocsa járási katonai parancsnokság összetételéről.* Direcţia Judeţeană Satu Mare a Arhivelor Naţionale, [Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Kirendeltsége], Fond 14 Prefectura Judeţului Satu Mare – Administraţia militară maghiară (Prefektúra – Magyar katonai közigazgatás), (továbbiakban DJSM-Prefectura), dos. 9. 40. f. A kimutatás a Szatmár megyei Ugocsa járási összetételt mutatja, a katonai közigazgatás járási szintű összetétele egész Észak-Erdélyben hasonlóan épült fel.

42 A K-tisztek konspirációval foglalkozó személyek voltak. A VKF 2. osztályához tartoztak, és hírszerzéssel, kémelhárítással, valamint adatgyűjtéssel és a megbízhatatlan személyek kiutasításával, internálásával foglalkoztak.

A járási katonai parancsnok hatáskörébe tartozott a szakigazgatás és rendészet, ő felelt a közigazgatási rendeletek gyakorlatba ültetéséért. A járási parancsnokok felügyelték a falusi jegyzők tevékenységét, ők feleltek ezek kinevezéséért és működéséért.

A vármegyei parancsnokság a polgári közigazgatásban az alispánnak felelt meg, de szélesebb jogkörrel rendelkezett. Szintén három részből állt, azzal a különbséggel, hogy 19 előadó segítette a vármegyei parancsnok tevékenységét, őket 6 minisztérium – a belügy, földművelésügyi, ipar- és kereskedelmi, pénzügy-, vallás- és közoktatásügyi, valamint a közlekedésügyi minisztérium – delegálta.[43] A vármegyei parancsnokok általában tábornokok voltak, ők feleltek a vármegyei szintű szakigazgatásért, valamint a járási parancsnokok munkájának összehangolásáért.

Rendszeresített állomány			
Szolgálati beosztás		**Hány fő**	**Mely minisztérium**
Katonai rész	Vármegyei katonai parancsnok	1	HM
	Parancsnok-helyettes	1	
	Segédtiszt, egyúttal K tiszt	1	
	Sajtó-ellenőr	2	
Polgári rész	Közigazgatási előadó	1	ME (BM)
	Rendőri büntetőbíró	1	BM
	Közegészségügyi előadó	1	
	Szociális előadó	1	
	Számvevőségi előadó	1	
	Tisztiorvos	1	
	Pénzügyi előadó	1	PM
	Pénzügyőri előadó	1	
	Számvevőségi előadó	1	
	Gazdasági előadó	1	FM
	Erdészeti előadó	1	
	Közélelmezési előadó	1	
	Állatorvos	1	
	Gazdasági felügyelő	2	
	Tanügyi előadó	2	VKM
	Útügyi előadó	1	KKM

43 *Kimutatás a Szatmár vármegyei parancsnokság összetételéről.* DJSM-Prefectura, dos. 9. 42. f. A katonai közigazgatás vármegyei szintű összetétele egész Észak-Erdélyben hasonlóan épült fel.

Rendszeresített állomány			
Szolgálati beosztás		**Hány fő**	**Mely minisztérium**
Gazdasági hivatal	Iparügyi előadó	1	IPM
	Gazdasági tiszt	2	HM
	Számvevő altiszt	2	
Egyéb	Írnok altiszt	2	
	Tisztes	1	
	Gépkocsivezető	1	
	Tisztküldönc	3	
	Küldönc	5	
	Szakács	2	
	Személygépkocsi	1	
	50 személyes főzőüst	1	

2. táblázat. A vármegyei katonai parancsnokság szerkezete

A legfelsőbb szintet a hadsereg katonai közigazgatási csoportja jelentette, ez irányította az egész közigazgatást.[44] A katonai szervek, a Vezérkari Főnökség (VKF) és a kormány közötti kapcsolattartás érdekében Teleki kormánymegbízottat nevezett ki bizalmasa, Papp József személyében.

A kettős (polgári és katonai) beosztás a hibák elkerülését célozta. Járási szinten a polgári előadók feladata a parancsnok intézkedéseinek az előkészítése és tevékenységének szakszerű ellátása volt. Döntési jogkörrel csak a parancsnok rendelkezett, azonban minden fontos kérdésben ki kellett kérnie az előadók véleményét. Ugyanez történt a vármegye és hadsereg-parancsnokságok szintjén is, a kormánymegbízottal főleg személyi kérdésekben kellett konzultálni, ő felülbírálhatta a bizonyíthatóan hibás döntéseket is.

A látszólag jól kigondolt és felépített rendszer csak első ránézésre volt tökéletes. Addig működött, amíg konkrét feladatok megoldása nem került napirendre. A korabeli beszámolók rendre arról szólnak, hogy a katonai parancsnokok nem kérték ki és nem vették figyelembe a közigazgatási előadók véleményét, sok esetben téves döntést hoztak.[45] A polgári csoport szerepe épp az lett volna, hogy a döntések szakszerűek és törvényesek legyenek. Az intézkedésekben azonban sokkal inkább a katonai elképzelések érvényesültek, mint a célszerűség. A katonai vezetés véleményét jól tükrözi Werth Henrik vezérezredesnek, a Honvéd Vezérkar főnökének 1940. október elején tett szemleútja alkalmával írt beszámolója. Ebben több alkalommal is hangsúlyozta, hogy a visszacsatolt területen a kormány

44 Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai közigazgatás...* i. m. 1385–1386.

45 *Észleletek a katonai közigazgatásról.* Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), K 53 Észak-erdélyi ügyek fővezérségi kormánymegbízottja, (továbbiakban: K 53) 1. doboz, 64–66. f.

közvetlenül nem intézkedhet, csak a hadsereg-parancsnokságokon keresztül, kétségbe vonta a kormány beleszólási jogát az ügyek kezelésébe (lásd a 136. sz. dokumentumot). A kinevezett kormánymegbízottnak már csak az maradt, hogy visszavonja a meghozott téves vagy jogsértő intézkedéseket.[46] Sok esetben a parancsnokok a reváns vágyától fűtött „tanácsadókkal" vették körül magukat, akiket nemegyszer a személyes bosszú vezetett.[47] A kormánymegbízotti rendszer elfogadásával Teleki lemondott a katonai közigazgatás feletti közvetlen ellenőrzésről.[48] Így a miniszterelnök által meghirdetett toleráns nemzetiségpolitika megvalósulására esély sem volt. Teleki csak konkrét, megtörtént esetekben tudott közbelépni, de nem tudott olyan struktúrát kialakítani, amely ellensúlyozhatta volna a helyi parancsnokok döntéseit (lásd a 140. sz. dokumentumot).[49]

Az 1940. augusztus 30-án meghozott második bécsi döntést követően szeptember 5-én indult meg a bevonulás, a terület birtokbavétele. A megszállási terv értelmében abban mindhárom magyar hadsereg részt vett. Az 1. hadsereg a Szatmárnémeti–Nagyvárad határ elérése után Dés–Marosvásárhely irányba vonult tovább, a 2. hadsereg a Sebes-Körös völgyében vonult Kolozsvár felé, majd Dés–Szamosújvár felé, a 3. hadsereg pedig Técsőnél lépte át a határt, majd Beszterce elérése után a Székelyföld felé nyomult, és bevonult Marosvásárhelyre is. A bevonulás pontos menetrendjét előre megszabták, a területet szakaszokra osztották, pontosan kijelölve a megteendő utat, illetve a kiindulási és beérkezési pontot. A gyalogság napi átlagban 40-50 km-t tett meg, a Székelyföldet a gyorshadtestnek kellett megszállnia. A bevonulás 1940. szeptember 5-én reggel 7 órakor kezdődött. Elsőként Szatmárnémetibe és Nagyváradra vonultak be, a menetelés szeptember 13-án ért véget Kézdivásárhelyen.[50]

A bevonulásban résztvevő mindhárom hadsereg szerepet vállalt a katonai közigazgatásban is. A 3. hadsereg Szatmárnémetiben állította fel parancsnokságát, Kölcsey Istvánt rendelték ki kormánymegbízottként. A 2. hadsereg parancsnoksága Kolozsváron volt Hlatky Endre kormánymegbízottal, az 1. hadsereg parancsnoksága Marosvásárhelyen működött, ide János Áront nevezték ki kormánymegbízottnak.[51] Október 3-tól csak az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja

---

46 Hlatky Endre kormánymegbízott beszámolójából kiderül, hogy csak az írásos panaszban jelentett, bizonyítható intézkedéseket vonta vissza, a téves döntések nagy részéről ő is csak hallomásból tudott. Bővebben lásd: *Észleletek a katonai közigazgatásról.* MNL OL, K 53, 64–66. f.

47 *A katonai közigazgatás hiányai és hibái.* MNL OL, K 53, 1. doboz, 61–62. f.

48 Szavári Attila: Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940. szeptember–1941. április). *Magyar Kisebbség*, 2004. 4. sz. 277. Ennek oka a hadsereg pozícióinak 1940-re történő megerősödése is lehetett, valamint az, hogy a Werth–Teleki konfliktusban Horthy nem állt ki Teleki mellett, és nem érezte szükségét rendezni a két fél viszonyát. Dombrády: *Akiről nem beszélünk*... i. m. 155.

49 Vargyai: *Az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás*... i. m. 48.

50 Illésfalvi Péter–Szabó Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940*. Barót, 2010. 34–41.

51 A hadsereg-parancsnokságok működéséről kevés információval rendelkezünk, azonban Vargyai Gyula kutatásai szerint lényeges különbség figyelhető meg Nagy Vilmos, az 1. hadsereg főparancsnokának és Jány Gusztáv, a 2. hadsereg főparancsnokának tevékenysége között. Míg Nagy elsősorban közigazgatási ügyekkel foglalkozott, felülbírálta egyes alárendeltek intézkedéseit, addig Jány ténykedése inkább politikai tevékenységnek minősült, széles jogkört biztosított a kémelhárító szerveknek és sürgette a magyarellenes egyének internálását. Vargyai: *Az északerdélyi magyar katonai közigazgatás*... i. m. 36–40.

működött tovább Kolozsvár székhellyel, attól kezdve mind a 11 vármegyei parancsnokság Kolozsvárra továbbított minden ügyet.[52] A megszűnő két hadsereg-parancsnoksággal együtt János és Kölcsey megbízatása is véget ért. Hlatky a katonai közigazgatás végéig a helyszínen maradt, míg Papp leginkább Budapestről igyekezett egyféle összekötő szerepet betölteni a hadsereg parancsnokság, a VKF és a kormány között. Ez nemcsak az ügymenetet lassította, de megszűnt a közvetlen kontroll a járási és a vármegyei parancsnok fölött is.

A katonai közigazgatás hivatalosan 1940. szeptember 5-től 1940. november 26-ig tartott. Egyesek felrótták, hogy túl hosszúra nyúlt.[53] Már szeptember végén felmerült, hogy a katonai közigazgatást fokozatosan szüntetik meg, s első körben a Partiumban – esetleg a Székelyföldön is – bevezetik a polgári közigazgatást, de erre végül is egyszerre került sor az egész területen (lásd az 54. sz. dokumentumot).[54] Megszűnésének hivatalos időpontja november 26., azonban az átadás/átvétel hosszabb folyamat volt, ezért csak december közepétől kezdett el teljes egészében működni a polgári közigazgatás. A polgári alkalmazottak kinevezése már ezt megelőzően megtörtént. Az átadás/átvételről hivatalos jegyzőkönyvet vettek fel, ugyanakkor lezárták az addigi iktatókönyveket, átadták a pénzkészletet, és külön kimutatást készítettek a lezáratlan ügyekről. Külön kérdés volt a jogfolytonosságé. Egyes eseteket – pl. 'templomrombolás' – úgy tüntettek fel, hogy azok a katonai közigazgatás ideje alatt történtek, a felelősség tehát nem a polgári közigazgatásé.[55] Az átadásról szóló jegyzőkönyv ugyanakkor kihangsúlyozza a jogfolytonosságot a katonai, illetve a polgári közigazgatás között.[56] Ezt erősíti meg a belügyminisztériumi rendelkezés, amely szerint minden, a katonai parancsnokságok által kiadott rendelkezés érvényben marad, amíg azt vissza nem vonják, vagy másképp nem intézkednek az ügyben.[57] A katonai közigazgatásnak voltak sajátságos vonásai is. Egyrészt – a hivatalos iratkezelés ellenére – bizonyos intézkedésekről vagy kényes kérdésekről nem születtek hivatalos iratok,[58] más-

---

52 A 3. *hadsereg katonai közigazgatási csoportjának jelentése a visszacsatolt terület katonai parancsnokaihoz*. 1940. október 1. DJSM-Prefectura, dos. 4. 5. f.

53 A katonai közigazgatás időtartamát elsősorban katonai szempontok befolyásolták: a határok lezárása, az új alakulatok felállítása és az elhelyezésükhöz szükséges laktanyák felépítése.

54 *Feljegyzés az Erdélyi Szociális Szervezet Kolozsváron tartott szociális értekezletéről*. Kolozsvár, 1940. szeptember 23. MNL OL, K 53, 3. doboz, 83/1940. 32–38. f.

55 *Máramaros főispánjának levele a Belügyminisztériumhoz a helyi ortodox templom ügyében*. 1941. február 3. MNL OL, K 149 Belügyminisztérium rezervált iratai, (a továbbiakban K 149), 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 23. f.

56 *Jegyzőkönyv a Háromszék vármegyei katonai közigazgatás átadásáról a polgári közigazgatásnak*. 1940. december 7. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága], Fond 151. Administrația militară maghiară [Magyar katonai közigazgatás]. (továbbiakban: DJCJ-Administrația), cutia 2. doc. 31. 1. f.

57 *Belügyminisztériumi rendelet a katonai hatóságok által kiadott rendeletekről*. 1940. november 20. DJCJ-Administrația, cutia 2. doc. 10. 1. f.

58 Három megyei levéltárban (Szatmár, Maros, Hargita) viszont fennmaradtak a katonai közigazgatás iktatókönyvei. Ezt erősíti meg Máramaros főispánjának jelentése, aki szinte természetesnek tekinti, hogy mivel az eset a katonai közigazgatás időszakában történt, nem maradt róla irat. *Máramaros főispánjának levele a Belügyminisztériumhoz a helyi ortodox templom ügyében*. 1941. február 3. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 23. f.

részt bizonyíthatóan többféle iktatókönyvet, illetve iktatási rendszert használtak.[59] Olyan esetekben, amikor a katonai hatóságok túllépték az *Utasítás*ban foglaltakat, a polgári közigazgatás visszavonta az utasításokat és rendeleteket.[60] A katonai közigazgatás megszűnéséig nagyrészt megtörténtek a polgári közigazgatás fontosabb állásaiba történő kinevezések (főispán, alispán, szolgabíró), megalakultak a katonai közigazgatás idején szünetelő választott testületek, a katonai bíráskodást a polgári törvénykezés váltotta fel.[61] Ezzel párhuzamosan megindult a terület integrálása az ország életébe, ami a magyarországi törvények fokozatos átvételét, illetve a különböző szervezetek és állami beruházások megindulását jelentette. Mindehhez a kormánynak széles jogokat biztosító, úgynevezett felhatalmazási törvény adta meg a keretet, amely szerint a kormánynak csak utólag kellett intézkedéseiről beszámolnia; a kormányzás rendeleti úton folyt.[62]

IV. A bevonulás és a katonai közigazgatás első intézkedései[63]

A honvédség 1940. szeptember 5-én meginduló bevonulását a magyar lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta. Ezt erősítik meg mind a korabeli sajtó-[64] és magánbeszámolók, mind az azóta született munkák.[65] Az öröm leírhatatlan volt, a magyar lakosság felszabadulásként, a bevonulást megelőző napok, hetek zaklatott időszakának végeként élte meg a pillanatot.[66] A román lakosság ezzel szemben visszafogottan reagált az eseményekre, hazája elvesztéseként értelmezte a történteket. Hasonlóan visszafogott volt a német lakosság is, ők horogkeresztes zászlókat tűztek ki házaikra és inkább Németországot éltették. A zsidók a

---

59 A bihari telepesek ügyében 1941-ben a román diplomácia hivatalos jegyzékben kért magyarázatot. A meginduló vizsgálat a katonai közigazgatás iratképzésébe is bepillantást enged. A román jegyzék egy 4864/kf. dokumentumra hivatkozik, amely elrendeli a kiutasítást. A polgári közigazgatásnak nem sikerült nyomára bukkannia sem Bihar megye rendes, sem titkos levéltárában. Az üggyel kapcsolatos másik dokumentumot sikerült fellelni „Bihar megye különleges csomagjában". Javasolták, hogy az ügyben kérdezzék meg Novákovits tábornokot is a katonai közigazgatás idején használt iktatókönyvek számáról. *A IX. hadtest távirata a Vezérkari Főnökségnek*. 1941. március. HL, VKF, 4530/eln. 1. 1941. 640–641. f.

60 Ez történt a földek visszajuttatásával kapcsolatos intézkedésekkel. 1940 decemberében Teleki Mihály földművelésügyi miniszter felvetette az összes rendelkezés visszavonását.

61 Ezen intézkedések keretét a 7800/1941 ME. számú rendelet szabályozta: A M. kir. Minisztérium 1940. évi 7800 ME számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területek közigazgatásáról. 1940. október 31. *Rendeletek Tára*, 1940. 2760–2773. http://www3.arcanum.hu/ rendtar/a090217.htm?v=pdf&a= pdfdata &id=1940&pg=2909&l=hun (Letöltve: 2015. december 10.)

62 1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8140 (Letöltve: 2015. december 10.)

63 Jelen alfejezet a Sárándi Tamás: Fejezetek az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás történetéből c. tanulmányban közöltek bővített változata. *Limes*, 2012. 2. sz. 65–86.

64 Tomboló lelkesedés köszöntötte a honvédeket Nagybányán és Nagykárolyban. *Szamos* (Szatmárnémeti), 1940. szeptember 8. 3.

65 Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, 1968. 285, illetve: Illésfalvi–Szabó–Számvéber: *Erdély a hadak útján...* i. m. 16–21.

66 A bevonuláskor a különböző városokban elhangzott beszédrészletekre, korabeli beszámolókra (és fényképekre) vonatkozóan lásd: Illésfalvi Péter–Szabó Péter: *Bevonulás. 1940.* Barót, 2010.

zsidóellenes törvények ellenére inkább örömmel fogadták a visszacsatolást,[67] hiszen az észak-erdélyi zsidóság nagy része magyarnak vallotta magát.

A román hadsereg mozgósítása és a nyugati határra való felsorakozása még javában zajlott augusztus végén, a döntés időszakában. Még szeptember 1-jén is újabb csapatok érkezéséről számolt be a magyar hírszerzés.[68] A román kormányzat végül érvényesítette akaratát a hadvezetés felett, s ha nagy nehézségek árán is, de megindult a román csapatok visszavonása (lásd a 3. sz. dokumentumot).[69] Ezzel párhuzamosan a hivatalok elköltöztetése is elkezdődött. A Székelyföldön – például Marosvásárhelyen – már szeptember 2-án megtörtént a hivatalok átadása, pedig a magyar csapatok csak jó két héttel később vonultak be. Ezzel szemben a határmenti Szatmárnémetiben, ahová szeptember 5-én vonultak be, még szeptember 3-án is a nyugalom megőrzésére szólította fel a román városparancsnok a lakosságot, és csak másnap számoltak be a hivatalok elköltözéséről.[70]

A bevonulást követően azonnal megindult a „magyar nemzeti tér" kiépítése, egyik első intézkedés a román nyelvű helységnévtáblák és cégtáblák eltávolítása volt. Erről a hadsereg külön rendelkezett, és szeptember közepén figyelmeztette a parancsnokokat, hogy intézkedjenek a magyar nyelvű táblák megjelenésének érdekében.[71] Egy később kiadott rendelet a következőképpen szabályozta a feliratok ügyét: magyar többségű településeken csak magyar feliratok lehetnek, német többségű területeken a német is megjelenhet feliratként, román többségű településen a kötelező magyar felirat mellett a magánosok kitehetnek román feliratokat is.[72] Erre sok esetben spontánul, az utasítást megelőzően is sor került.

---

67 Túrterebes község zsidó közössége küldöttséget menesztett a katolikus paphoz a bevonuláskor tanúsítandó magatartás kérdésével. A pap biztatására a zsidók megjelentek az ünnepségen és együtt örültek a magyar lakossággal. *Túrterebesi Római Katolikus Plébánia Historia Domus*. 1940-es bejegyzés, számozatlan.

68 *Az 1. hadsereg Romániára vonatkozó helyzettájékoztatása*. 1940. szeptember 3. HL, A M. Kir. budapesti I. hadtest iratai (a továbbiakban I. hdt.), 294/1940. 1–7. f. A hadsereg-parancsnokság aggodalmát fejezte ki a román csapatok visszavonásának lassú üteme miatt.

69 A román hadsereg egyes egységei nem értettek egyet a döntéssel, és vonakodtak végrehajtani a visszavonulási parancsot. Emiatt és a gyakori dezertálások miatt a Szatmár megye térségében állomásozó egyes csapattesteket kénytelenek voltak feloszlatni. A visszavonulás nehézségeire vonatkozóan lásd: Grad, Cornel: *Al II-lea arbitraj (diktatul) de la Viena (30 august 1940): Poziția armatei române* [A második bécsi döntés (diktátum) 1940. augusztus 30. A román hadsereg álláspontja]. Cluj-Napoca, 1996.

70 A román csapatok parancsnokának felhívása a város közönségéhez. *Szamos*, 1940. szeptember 3. 3.; Szatmár kiürítése tovább tart. *Szamos*, 1940. szeptember 4. 1.; illetve Marosvásárhelyen megtörtént a hivatalok ideiglenes átvétele. *Magyar Szó*, 1940. szeptember 2. 2.

71 *A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a Szatmár vármegyei parancsnokoknak*. 1940. szeptember 18. Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Szatmár megyei kirendeltsége], Fond 15 Primăria Municipiului Satu Mare – Comandamentul militar maghiar [Polgármesteri hivatal – Magyar katonai parancsnokság], (továbbiakban DJSM-Primăria), dos. 3. 130. f. A sürgetés néha bizarr esetekhez is vezetett. Szatmárnémeti legnagyobb gyára, a Princz Testvérek Vasöntöde a katonai parancsnoksághoz fordult haladékért, mert nem távolította el időben a román cégtáblát. A cégtábla ugyanis a gyár kéményére volt elhelyezve, arra pedig csak a kohó kihűlte után lehetett felmászni. Ezt igazolta a gyárhoz kinevezett katonai felügyelő is, így megkapták a halasztásról szóló engedélyt. *A Princz Testvérek Vasöntöde kérése a városi parancsnokhoz*. 1940. szeptember 25. DJSM-Primăria, dos. 5. 86. f.

72 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja valamennyi vármegyei parancsnokhoz*. 1940. október 25. Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltsége], Fond 14 Prefectura Județului Mureș – Comandamentul militar, inv. 500 [Maros megyei Prefektúra iratai – Katonai parancsnokság], (továbbiakban DJMS-Prefectura), dos. 23. 26–28. f. Egy későbbi rendelet

Szatmárnémetiben pl. már a bevonulás előtt elkezdődött a folyamat. Az újságban külön felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy a román nyelvű utcanév táblák alatt megtalálhatók az 1918 előttiek.[73]

A lelkesedéshez hozzájárultak a katonai közigazgatás első, a magyar lakosság érdekeinek kedvező intézkedései is: a magyar társadalmi szervezetek működésének engedélyezése, elvett székhelyeik visszaadása, román egyesületek ingatlanjainak magyar egyesület használatába való juttatása. Szeptember végén erről külön közigazgatási rendeletben is intézkedett a 3. hadsereg parancsnokság. Szatmárnémetiben pédául november végéig 21 társadalmi egyesület fordult kéréssel a városi katonai parancsnoksághoz. Legtöbb esetben működési engedélyük visszaadását, illetve egykori székhelyük újbóli használatba vételét kérték. A parancsnokság minden esetben kedvezően bírálta el a kéréseket.[74]

A különböző ipari létesítmények élére magyar gondnokok kerültek, iparengedélyhez vagy más jogosítványhoz a románok és zsidók rovására magyarok jutottak (lásd a 37. sz. dokumentumot).[75] Nyárádkarácson (Maros-Torda vármegye) elöljárói azzal fordultak a vármegyei parancsnokhoz, hogy az addig Nyárádtőn működő országos vásárt helyezzék át a falujukba. Az állatkereskedelemre való hivatkozás mellett indokul azt hozták fel, hogy Nyárádtő román többségű falu, míg az ő településük magyar.[76]

A felhőtlen lelkesedés több esetben is tudatos rongálásba, inzultusba torkollott, amit már a hatóságok sem nézhettek tétlenül. Kolozsváron a bevonulás után napokig nem sikerült a hatóságoknak helyreállítaniuk a rendet a város románok által lakott Monostor negyedében (lásd a 5. sz. dokumentumot).[77] November folyamán a magyar lakosság többször is megpróbálta eltávolítani a város főteréről a román jelenlét jelképét, a capitoliumi farkast ábrázoló szobrot. A hadsereg parancsnokság közölte, hogy „magasabb érdekek miatt a szobornak egyelőre ott kell maradnia".[78] Az 1. hadsereg-parancsnokság több rendeletben is kérte a helyi

---

kikötötte, hogy román kereskedők csak román helyesírás szerint írhatják ki nevüket, mivel a magyarosított forma megtéveszthetti a vásárlókat. A román kereskedők és iparosok cégtábláikon családi nevüket csak eredeti alakjukban használhatják. *Magyar Szó*, 1940. november 3. 2.

73 Szatmár kiürítése tovább tart. *Szamos,* 1940. szeptember 4.

74 A 21 társadalmi egyesület megoszlása: 9 egyházi, 7 gazdasági, 2 sport, 1 sajtó, 1 ifjúsági, 1 más. Nincs adat román vagy német egyesület hasonló kéréséről.

75 Szatmárnémetiben például B. Coriolan közjegyző tiltakozott a városi katonai parancsnok határozata ellen, amelyben a parancsnok elrendelte, hogy működését szüntesse be és irodáját adja át Pallay M. Béla részére.

76 *Levél Maros-Torda vármegye parancsnokságához*. DJMS-Prefectura, dos. 306. 1. f.

77 Az eset előzménye, hogy a városban a bécsi döntés hírére augusztus 30-án este tömegtüntetésekre és összecsapásokra került sor. Az incidens több halálos áldozatot követelt, köztük volt Galiszter Gyula újságíró. Ezt követően hírek érkeztek, hogy Iuliu Maniu a területátadás ellen agitál, és embereket fegyverez fel a városban és környékén. A feszültségre való tekintettel a város csendőrparancsnoka kijelentette, hogy szeptember 2-át követően nem vállalja tovább a rendfenntartást. Az élet- és vagyonbiztonság megszűnésére tekintettel a magyar konzul kérte a magyar hatóságok beavatkozását. *A kolozsvári konzulátus számjeltávirata a Miniszterelnökségnek*. 1940. szeptember 2. MNL OL, K 63 Külügyminisztérium iratai, (a továbbiakban K 63), 258. csomó, 27. tétel, 27/7/Tá. 92. f. A bevonulást követő események ezen esetekre adott visszacsapásként értelmezhetők.

78 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. november 23. DJMS-Prefectura, dos. 23. 16. f.

parancsnokokat, hogy a román konzulátustól érkezett panaszok okának megszüntetésén fáradozzanak, hiszen a román lakosságot ért folyamatos inzultusok ártanak a Dél-Erdélyben maradt magyarság ügyének.[79]

V. A bevonulás során történt atrocitások

A második bécsi döntés a magyarok körében eufóriát váltott ki. Kevesen voltak azok, akik a hatóságokat és a hadsereget az esetleges veszélyekre figyelmeztették. E kevesek élén állt Teleki Pál, aki a Keleti pályaudvaron augusztus 30-án, majd a képviselőházban szeptember 4-én intett a „handabandázástól", és bölcsességre szólított fel.[80] Az augusztus 31-én kiadott irányelv is óva intett bárkit a 22 év megtorlásától.[81] A bevonulás során elhangzott hasonló beszédek ellenére súlyos atrocitások történtek. Legismertebb az ördögkúti, ippi (Szilágy vármegye), illetve omboztelki eset, valamint a bánffyhunyadi (Kolozs vármegye) lincselés (lásd a 12., 13. és 17. sz. dokumentumokat).

A román történetírásban szinte csak ezekről lehet olvasni,[82] és a 80-as években megfogalmazott tételek hatásaként a román közvélemény legfőbb sérelemként mai napig az atrocitásokat emlegeti. Az esetek pontos rekonstruálásában továbbra is lényeges eltérések vannak a román és a magyar történetírás között, azonban az utóbbi évek magyar kutatásai nyomán[83] az atrocitás ténye, illetve a magyar hadsereg felelőssége már nem vitatott kérdés.

Az első súlyos atrocitás Ördögkúton szeptember 9-én történt. A román történetírás szerint előre megfontolt terv alapján történtek az események, amelyek

---

79 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok a járási parancsnokoknak*. 1940. november 26. DJMS-Prefectura, dos. 25. 9. f.

80 L. Balogh Béni: Megtorlás, etnikai homogenizálás. A kisebbségi kérdés a magyar–román kapcsolatrendszerben. *Limes*, 2010. 1. sz. 81.

81 Hasonló irányelvet a későbbiekben is megfogalmaztak. Egy október végén – a súlyos atrocitások után – kiadott rendelet is azt hangsúlyozta, hogy „a románokkal szemben elviekben a magyar kultúrnívónak megfelelő eljárást kell tanúsítani" *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 25. DJMS-Prefectura, dos. 23. 26–28. f.

82 Néhány, ebben a szellemben írt mű, a teljesség igénye nélkül: Ţurlea, Petre: *Ip şi Trăznea. Atrocităţi maghiare şi acţiune diplomatică românească. Studii şi documente.* [Ipp és Ördögkút. A magyar atrocitások és a román diplomáciai lépések]. Bucureşti, 1996.; Lechinţan, Vasile: Procesul criminalilor de război de la Ip, Trăznea, Huedin, Mureşenii de Câmpie şi din alte localităţi sălăjene [Az ippi, ördögkúti, bánffyhunyadi, omboztelki és más Szilágy megyei települések háborús bűnöseinek pere]. *Acta Musei Porolissensis*, 1993. 271–306.; Bâtea, Ioan: *Cartea refugiatului român.* [A román menekültek könyve]. Baia Mare, 2006.; Bunea, Vasile I.: *Marile deziluzii ale poporului român în anii premergători lui 1940 şi urmările sale. Documente – Fapte – Neîmpliniri.* [A román nép 1940-et megelőző nagy csalódásai és ezek következményei. Dokumentumok – tettek – kudarcok]. Cluj Napoca, 2009.; Buta, Mircea Gelu: *Valea Bârgăului în anii 1940–1944. Mărturii, studii şi documente.* [A Borgó völgye 1940–1944 között. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok]. Bistriţa, 2013.; Butcovan Gavril: *O pagină de istorie scrisă cu sânge: mărturiile unui supravieţuitor al masacrului de la Ip.* [Vérrel írt történelem: az ippi mészárlás egy túlélőjének vallomása]. Zalău, 2006.; Chira, Ioan: *Rugul durerii: ocupaţia ungară horthystă – mărturii şi adevăruri: septembrie 1940–octombrie 1944.* [A fájdalom máglyája: a magyar horthysták megszállása – vallomások és igazságok: 1940 szeptember–1944 október]. Oradea, 2001.; Cosma, Neagu: *Dictatul de la Viena (30 aug. 1940): Consecinţă a crimei organizate statal de către Ungaria şi a colaboraţionismului unor unguri din România.* [A bécsi diktátum (1940. augusztus 30.) mint a Magyarország által állami szinten elkövetett bűntény és egyes romániai magyarok kollaborálásának következménye]. Bucureşti, 1996.; stb.

83 Elsősorban Illésfalvi Péter kutatásai.

hátterében Bay Zoltán helyi földbirtokosnak a román földreformkor elszenvedett sérelméből származó bosszúvágya állt. A magyar történetírás szerint a bevonuló honvéd alakulatra rálőttek[84] a templomtoronyból, míg a román szerint a faluszéli erdőből érkezett a lövés.[85] A honvéd alakulat megrohanta a paplakot és kivégezte a pap egész családját. Ugyanakkor egy puskalövés nyomán pánik tört ki a katonák soraiban és lövöldözni kezdtek a falu lakosaira. Az áldozatok száma nem egyértelmű, magyar források szerint 80,[86] míg román források szerint 125 halálos áldozat volt, 195-ön megsebesültek és 50 házat felgyújtottak (lásd a 17. és 134. sz. dokumentumokat). [87] Az 1946-ban népbíróság elé került eset vádirata megerősítette Bay bűnösségét, távollétében halálra ítélték.

A második súlyos atrocitásra szeptember 13–14-én került sor Ippen. Az atrocitás nem konkrétan a bevonuláskor, hanem egy héttel később történt, amikor egy karhatalmi egység visszatért a faluba. Az eset előzménye, hogy a bevonuláskor a településen áthaladó egység egyik társzekerén felrobbant egy gránát, ami két honvéd halálát okozta.[88] Már ekkor elterjedt az a variáns – a hivatalos katonai beszámolóban is ez szerepel –, hogy a gránát egy almáskosárba volt rejtve, amit a román lakosok adtak át a katonáknak, holott azt a margitai kaszárnyában hagyták hátra a visszavonuló román csapatok, s a beérkező honvédek magukkal vitték, és a rázkódástól felrobbant. A magyar kutatások szerint az egység kiküldésének célja a környéken megbúvó fegyveres egyének letartóztatása volt,[89] míg a román történetírás szerint egy, a falu tanítója és az egység parancsnoka által előre kitervelt, a román lakosság kiirtását célzó akció végrehajtására tért vissza az egység.[90] Az Újváry Dezső által készített beszámoló egyértelműen a gránát felrobbanása miatti megtorlásról beszél.[91] Mindkét történetírás megegyezik abban, hogy az iskolában elhelyezett alakulatra az éjszaka folyamán rálőttek,[92] és

---

84 Szigorúan a hadijog alapján megítélve, a fegyverrel a Honvédségre támadó civil ellen a hadseregnek jogában állt fegyvert használni, a bevonuláskor érvényben lévő harcászati szabályzat szerint pedig ez kötelessége is volt az érintett honvédnek, függetlenül annak következményeitől.

85 Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004. Tavasz. 67. *Administrația militară Horthystă în nord-vestul României* [Horthysta katonai közigazgatás Románia északnyugati részén]. Szerk. Gheorghe Bodea–Vasile Suciu–Ilie Puşcaş, Cluj Napoca, Dacia, 1988. 181–218.

86 Ezt a számot említi Hlatky Endre is, aki személyesen felkereste a helyszínt és az adatot a helyi református paptól szerezte. *Hlatky Endre úti beszámolója*. 1940. szeptember 18. MNL OL, K 53, 34/1940. 119–120. f.

87 Egyes román visszaemlékezések szerint a pánikban a honvéd alakulat ágyút is bevetett, emiatt égtek le a házak. *Administrația militară...* i. m., 175. A leégett házakról említést tesz mind Újváry, mind Hlatky, eltérés csak a számokban van. Újváry 27 házat említ, Hlatky annyit jegyez meg, hogy „a falu nem égett le teljesen.”

88 Illésfalvi: *Édes Erdély...* i. m. 64. Az esetről szóló korabeli beszámoló három katona halálát említi. *A 2. gyalogdandár jelentése az erdélyi bevonulás során történt fegyverhasználatról*. 1940. december 10. HL, I. hadtest, 4493/1940.

89 Illésfalvi: *Édes Erdély...* i. m. 65.

90 *Administrația militară...* i. m. 312. A kötetben idézett egyes visszaemlékezők szerint az akciót egy „népszámlálás” vagy „disznóösszeírás” előzte meg, amelynek célja a románok házainak felderítése volt.

91 *Újváry Dezső követségi titkár beszámolója a német–olasz különbizottság helyszíni vizsgálatáról*. 1940. november 30. MNL OL, K 149, 2. tétel, 80. doboz. 1–24. f.

92 Illésfalvi szerint a templomtoronyból, Bodea szerint az utcáról. Újváry beszámolója szerint ottlétükkor az iskola falán a lövések „vajmi kevés nyomát” sikerült felfedezniük. *Újváry Dezső követségi titkár beszámolója a német-olasz különbizottság helyszíni vizsgálatáról*. 1940. november 30. MNL OL, K 149, 2. tétel, 80. doboz. 1–24. f.

a megtorló akcióban a falu lakosságának segítségével az alakulat házról-házra járva 157 főt végzett ki, köztük gyerekeket és öregeket.[93] 1946-ban egy népbírósági perben két honvédtisztet távollétükben halálra, az akció kitervelésével gyanúsított tanítót és 13 falubeli társát több mint 20 év börtönre ítélték (lásd a 17. és 18. sz. dokumentumot).[94]

A harmadik esetre Omboztelkén került sor 1940. szeptember 23-án, szintén nem a bevonuláskor. Ördögkúthoz hasonlóan – állítólag a pap fia által – itt is lövés érte a templomtoronyból a településen tartózkodó katonai alakulatot, mire azok benyomultak a paplakba, és lemészárolták az ott tartózkodó 11 személyt.[95] A román történetírás szerint a faluban állomásozó katonai parancsnokság a paplakban volt elszállásolva, s a katonák úgy gyűjtötték össze a személyeket, majd végezték ki őket.[96] Abban mindkét történetírás egyetért, hogy az áldozatok a magyar katonák golyóitól, szuronyaitól haltak meg.[97] A magyar történetírás szerint a kivégzés oka a lövés, míg a román történetírás a Wass családhoz köti az esetet.[98] Egy újonnan előkerült forrás más megvilágításba helyezi az elkövetés módját, ugyanis azt egy, a szobába bedobott gránátnak tulajdonítja. Az eset súlyosságát fokozza, hogy a szobát lezárták, s az áldozatok maradványait csak később hantolták el, a nyomokat azonban a német–olasz tiszti bizottság megérkezéséig sem tüntették el.[99] Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a német–olasz tiszti bizottság egyik tagja 1942-ben „közönséges gyilkosságnak" nevezte az esetet (lásd a 17. sz. dokumentumot).[100]

A bánffyhunyadi eset már nem írható a honvédség számlájára. A városban Aurel Munteanu ortodox esperes két világháború közötti tevékenységével (első-

93 Illésfalvi: *Édes Erdély*... i. m. 66; illetve *Administraţia militară* ... i. m., 334–339. A korabeli jelentés 152 halálos áldozatról beszél, míg a német–olasz különbizottság 155 áldozatról. *Transilvania si aranjamentele europene, 1940-1944*. [Erdély és az európai rendezések,1940-1944]. Coord. Vasile Puşcaş, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Fundaţia Culturală Română, 1995. 9.

94 A fent említett két esetet 1941-ben Hans Dehmel, a brassói német–olasz tiszti bizottság vezetője „közönséges gyilkosságoknak" nevezte, s szerinte Németországban az elkövetőket kivégezték volna. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Dunst László magyar összekötő tiszt beszámolója a tiszti bizottsággal folytatott tárgyalásokról.* MNL OL, K 63, 267. csomó, 27. tétel. 119-129. f.

95 Illésfalvi: *Édes Erdély*... i. m. 68. Az áldozatok: Andrei Bujor görögkatolikus pap, a felesége, három gyereke, a falu román tanítónője, ennek gyereke, a tanítónő anyósa, a falu kántora, ennek felesége és a pap családjának magyar szolgálója.

96 *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940–octombrie 1944* [A Horthysta-fasiszta terror Románia északnyugati részén 1940 szeptembere–1944 októbere között]. Szerk. Mihai Fătu–Mircea Muşat, Bucure?ti, 1986. 79–80.

97 A román történetírás szerint másnap a falusi lakossággal kitakaríttatták a paplakot, eltüntetve a nyomokat.

98 A két Wasst emiatt és a szentgothárdi kivégzés miatt ítélték távollétükben halálra 1946-ban. A felbújtás okaként Wass Endre rossz viszonyát jelölték meg a pappal, mivel a földreformkor a család egykori birtokát a pap kapta meg. Az újabb kutatások egyértelműen rávilágítanak az 1946-os per koncepciós jellegére, a tanúvallomások semmilyen konkrét bizonyítékot nem tudtak felhozni ellenük, és az is homályos, hogy az apa vagy fia volt az érintett. Az esetre vonatkozóan lásd: Vekov Károly: Tények és dokumentumok egy koncepciós per kapcsán. In *Wass Albert igazsága. A gróf emigrált, az író itt maradt.* Szerk. Raffay Ernő–Takaró Mihály–Vekov Károly, Budapest, Szabad Tér, 2005. 150–163.

99 *Újváry Dezső követségi titkár beszámolója a német–olasz különbizottság helyszíni vizsgálatáról.* 1940. november 30. MNL OL, K 149, 2. tétel, 80. doboz. 1–24. f. Újváry beszámolója szerint ez az eset tette a legrosszabb benyomást a bizottságra.

100 *Jegyzőkönyv a német–olasz tiszti bizottság üléséről.* 1941. november 29. HL, Német–olasz tiszti bizottság, 1. doboz. 704/1941. 1–13. f.

sorban az Antirevíziós Ligában és ASTRA-ban betöltött vezető szerepével) kivívta a magyar lakosság ellenszenvét. A bevonulás ideje alatt, szeptember 10-én Gheorghe Nicula rendőrrel együtt meglincselték. Az eset kapcsán a kihallgatásokat még a katonai közigazgatás időtartama alatt megejtették, az esetet vizsgálta a német–olasz tiszti bizottság is.[101] A magyar vizsgálat szerint a tömeget Munteanu „beszólása" dűhítette fel, ezt követően rohanták és verték meg, majd egy szekéren kivitték a település határába, és ott mindkettőjüket agyonverték.[102] A kihallgatások során 13 személytől felvett jegyzőkönyv maradt fenn. Az érintettek nem tagadták részvételüket és bűnösségüket, néha naturalizmusba hajló részletességgel mesélték el, kinek milyen szerepe volt a lincselésben, majd a hulla meggyalázásában.[103] Ha az eset nem is írható a Honvédség, illetve a rendőrség egy vagy több tagja számlájára, azok feltehetően asszisztáltak, mivel a vallomások döntő többsége említést tesz jelenlétükről.[104] 1941-ben a magyar hatóságok perbe fogtak hét személyt, és pár hónapos börtönbüntetésre ítélték őket. 1946-ban a román népbíróság megismételte az eljárást, és a 18 perbe fogott személy közül négyet halálra, ötöt életfogytiglani börtönre, a többieket pedig kényszermunkára ítélte (lásd a 12.–13. sz. dokumentumokat). [105]

A bécsi döntés hetedik pontja értelmében a feleknek jogukban állt nézeteltérés esetén ismét a tengelyhatalmakhoz fordulni. Mivel 1940. október közepére a Budapesten zajló úgynevezett likvidációs tárgyalások kudarcba fulladtak, mindkét fél a tengelyhatalmakhoz fordult. A magyar fél jelezte, hogy egy nemzetközi aktor bevonása miatt a kérdés kikerült a magyar–román kapcsolatok keretéből.[106] A tengelyhatalmak vállalták, hogy bizottságot küldenek ki a helyzet kivizsgálására, majd a bizottságok jelenlétét állandósították, így a két kormány nemzetiségpolitikája 1944 végéig monitoring alatt állt.[107]

Az első, a fenti kérés nyomán létrejött vizsgálóbizottság a német–olasz különmegbízottak bizottsága volt, amely a vezetői neve után *Altenburg–Roggeri bizottság* néven vált ismertté. Ez két különmegbízottból állt, akiknek feladata az elkövetett atrocitások és panaszok kivizsgálása, illetve a nézeteltérések felderítése volt. A bizottság tagjai: Günther Altenburg német külügyminisztériumi osztályfőnök, Delfino Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselő, illetve a melléjük kirendelt

101 *A bánffyhunyadi városi parancsnok jelentése a német-olasz tiszti különbizottság helyi vizsgálatáról.* 1940. október 27. MNL OL, K 53, 1. doboz, 446/1940. 163. f.

102 A jelentés szerint a pap szavai: „Minek jöttek ide a pohosok, úgysem sokáig lesznek itt. Mehetnek akár Bukarestig is, majd ott gulyást aprítanak belőlük. Miért nem maradtak Ázsiában?" MNL OL, K 53. 1. doboz, 446/1940. 166. f.

103 *A bánffyhunyadi lincseléssel kapcsolatban felvett kihallgatási jegyzőkönyvek.* 1940. szeptember 19. MNL OL, K 53, 1. doboz, 446/1940. 167–180. f.

104 Derzsi Ferenc vallomása szerint a jelen lévő katona arra hivatkozva nem állította le a lincselést, hogy „most még nincs törvényes állapot."

105 *Administrația militară...* i. m. 251–274. Román források szerint a bánffyhunyadi református esperes megígérte Munteanunak, hogy nem fog bántódása esni, emiatt nem menekült el a városból.

106 Pușcaș: *Transilvania și aranjamentele...* i. m. 32.

107 A német–olasz tiszti bizottságok működésére vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: Nemzetiségpolitikák mérlege. A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tiszti bizottságok működésének tükrében. *Magyar Kisebbség,* 2014. 1. sz. 73–128.

magyar (Újváry Dezső) és román (Gheorghe Davidescu) küldött.[108] A bizottság tevékenysége tulajdonképpen a térségben megejtett körutazásból állt, ennek során szabad kezet kaptak, hogy betekinthessenek bármilyen aktába, illetve kihallgassanak bárkit a lakosság vagy hivatalnokok közül. A körút 1940. október 17–27. között Észak- és Dél-Erdélyben zajlott. A tapasztaltak alapján jelentést állítottak össze kormányaik részére, ezek pedig ajánlásokat fogalmaztak meg a román és magyar kormánynak. A tíz nap alatt körülbelül 300 km-t tettek meg, és mintegy 500 embert hallgattak ki.[109] A bizottság tevékenységében már tetten érhető a később állandósuló német–olasz tiszti bizottság vizsgálati módszere is: az eset helyszínére való kiszállás és az érintett felek közvetlen meghallgatása (lásd a 10. és 17. sz. dokumentumokat).

A fenti kirívó esetek mellett több kisebb atrocitásra került még sor a bevonulás során, a magyar és román lakosság közötti nézeteltérésre azonban a katonai közigazgatás idején is volt példa. Szatmár megyében október végéig a katonai parancsnokság nyolc esetet vizsgált, ebből egy gyilkosság, négy letartóztatás, két verés, egy hivataltól való megfosztás és egy templomgyalázás volt (lásd a 11. sz. dokumentumot). A román történetírás szerint 1941 végéig majdnem 1000 ember vesztette életét az atrocitások során.[110]

Egyes szakirodalmi állítások szerint a magyar kormány nem hozta nyilvánosságra a román atrocitásokat.[111] Ezek összeírása viszont megtörtént. Az 1. hadsereg által kiadott rendelet kiemeli, hogy az akció a román propaganda ellensúlyozását szolgálja, és a Külügyminisztériumnak rövid időn belül több száz ilyen esetet bizonyító fényképre lenne szüksége.[112] Eddigi információink szerint kevés emberélet ellen irányuló túlkapásra került sor, károk inkább anyagiakban keletkeztek (lásd a 8. és 14. sz. dokumentumokat). [113]

A korabeli román sajtó és politikum a ténylegesen elkövetett atrocitásokat igyekezett felnagyítani és eltúlozni, alátámasztva a magyarok kegyetlenkedéséről elterjedt korabeli nézeteket.[114]

---

108 L. Balogh: *Küzdelem*... i. m. 104. A különbizottság személyi összetételének alakulásáról alkotott német véleményről lásd: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. Juhász Gyula et alii, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 360. sz. dokumentum. 540.

109 Puşcaş: *Transilvania şi aranjamentele*... i. m. 40.

110 *Teroarea horthysto-fascistă*... i. m. 75–83.

111 Szavári: *Magyar berendezkedés*... i. m. 273.

112 A rendelet kiemeli, hogy az érintetteket „lerongyolt és megkínzott állapotban mutassák be". *1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 9. DJSM-Prefectura, dos. 4. 170. f. A Külügyminisztérium sajtóanyagában található fotóalbum tanúsága szerint sikerült összegyűjteni az atrocitásokat bizonyító fényképeket. A propaganda jelleg abból is kiderül, hogy a fényképek angol és német felirattal vannak ellátva. Egyelőre nem ismert, hogy miért maradt el ennek az anyagnak a széles körű nemzetközi propagálása. MNL OL, K 66 Magyar Külügyminisztérium, Sajtóosztály, 660. doboz.

113 Pl. az ugocsai járásban a magánvagyonban 5 millió lej, Nagybányán az állami vagyonban 8,3 millió lej kár keletkezett. *Az Ugocsa járási katonai parancsnok jelentése a vármegyei parancsnoknak a románok által a magánvagyonban okozott kárról.* 1940. szeptember 27. DJSM-Prefectura, dos. 1. 217. f., illetve *A Nagybánya városi katonai parancsnok jelentése a vármegyei parancsnoknak a románok által az állami vagyonban okozott kárról.* 1940. szeptember 21. DJSM-Prefectura, dos. 1. 274–287. f.

114 L. Balogh: *Megtorlás*... i. m. 81.

VI. A közigazgatás kiépülése és működése[115]

A katonai közigazgatásnak az átmenet sikeres keresztülvitele volt az elsődleges feladata. Ez jelentős mértékben a nemzetiségi kérdés hatékony kezelését jelentette. Nagy kérdés volt, hogy sikerül-e a román ajkúakkal különbül bánni, mint ők bántak a magyarokkal a megelőző két évtizedben. A katonai közigazgatás és a négy év egyik legproblematikusabb kérdése a közigazgatás kiépülése és személyi összetétele volt. Teleki és más korabeli politikusok ugyanis úgy vélték, hogy a nemzetiségi kérdést elsősorban jó közigazgatással kezelhetik.[116] A másik probléma a románok lehetséges szerepe volt a közigazgatásban. A két világháború között a magyar kisebbség követelései között szerepelt az arányos részvétel és szabad nyelvhasználat, és ugyanezt várták el a bécsi döntés után a dél-erdélyi magyarok ügyében. Nagy felháborodást keltett a magyaroknak a román közigazgatásból történt tömeges elbocsátása. Harmadrészt ez magyar–magyar konfliktussá is vált az úgynevezett „ejtőernyősök" magas aránya miatt.[117] Bár a közigazgatás szerkezete és működése a katonai közigazgatás kulcskérdése volt, forráshiány miatt nem tudunk átfogó képet adni annak gyakorlati megvalósulásáról. A fejezetben két járás (Nagybánya és Erdőd), illetve két város (Kolozsvár és Sepsiszentgyörgy) esetén keresztül igyekszünk bemutatni a városi és falusi közigazgatás szerkezetét. Ezek természetesen nem elégségesek az általánosításhoz. Igyekszünk ugyanakkor kitérni a székelyföldi sajátosságokra, amelyek a kiépülés módszerében, illetve az ebből fakadó konfliktusokban öltenek testet. A Székelyföldön jelentkezett legélesebben a különböző társadalmi csoportok közötti, valamint a magyarországiakkal szembeni ellentét.

A katonai közigazgatás alsóbb szinten két részből tevődött össze. Egyrészt a járási parancsnokság polgári csoportja[118] koordinálta a járási közigazgatást, másrészt működött a helyi, főleg falusi igazgatás. A helyi közigazgatás kiépülését nagymértékben befolyásolta, hogy honnan és milyen arányban menekültek el a román tisztviselők.[119] Járási és falusi szinten a közigazgatás a bevonulást követő napokban, a tisztségviselőket is érintő első menekülthullám végén (szeptember 5–13.) kezdte meg működését. A bevonulás előtt kiadott *Utasítás* szerint a katonai közigazgatás első és legfontosabb feladata a helyi közigazgatás megszervezése volt

---

115 Jelen alfejezet az alábbi tanulmányok kibővített változata: Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010. 2. sz. 75–96; Sárándi Tamás: Instalarea administraţiei maghiare în toamna anului 1940 – cazul judeţului Satu Mare [A magyar közigazgatás bevezetése 1940 őszén – Szatmár megye esete]. *Satu Mare. Studii şi comunicări* 2011, Supplementum. 115–126.

116 Hasonlóan vélekedtek ebben a periódusban az erdélyi magyarság vezetői is. Bővebben lásd: Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat*... i. m. 224.

117 A magyarországi tisztségviselők erdélyi közigazgatásban való részvételéről bővebben lásd, Csilléry Edit: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak–Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes,* 2006. 2. sz. 73–92.

118 Erre vonatkozóan lásd a *Katonai közigazgatás szerkezete* c. alfejezetet.

119 Erre vonatkozóan lásd a menekültkérdést tárgyaló alfejezetet.

(lásd a 29. sz. dokumentumot). Elsőként a helyben maradt tisztségviselőket mérték fel,[120] majd felülvizsgálták a román tisztségviselőket, illetve szükség szerint pótolták őket. Észak-Erdélyben – a kinevezések szabályozásának hiánya miatt – az új közigazgatás bonyolult, több tényezős „játszma" eredménye volt, amelynek pontos menete a mai napig sem ismert. A felvidéki és kárpátaljai hibákból okulva[121] és a visszaélések megszüntetése érdekében Észak-Erdélyben más módszerrel dolgoztak, ennek eredménye azonban zűrzavar lett.

A kiadott *Utasítás* szerint nem lehetett átvenni olyan közalkalmazottakat, akik nem feleltek meg a követelményeknek, kárt okoztak valamely közületnek, vagy a magyar nemzet érdekét súlyosan sértő tevékenységet folytattak.[122] Ugyanakkor csak az jöhetett számításba, aki megfelelő nyelvismerettel rendelkezett, és a „magyargyűlölők" helyére „sanyargatott" magyart kellett alkalmazni.[123] A végzettség és szakmai tudás előtt a legfontosabb kritérium a megbízhatóság volt (lásd a 25., 27. és 42. sz. dokumentumokat).[124] Ezzel eleve megkérdőjeleződött a közigazgatás szakmaisága és objektivitása az érzékeny nemzetiségi kérdés kezelésében. Mivel soha nem szabályozták egyértelműen a megbízhatóság mibenlétét, nagy teret engedtek a járási vagy vármegyei katonai parancsnok személyes hozzáállásának. Az *Utasítás* a továbbiakban kimondta, hogy az átvett tisztségviselőt a megfelelő felülvizsgálat (priorálás) után meg kell hagyni a helyén,[125] viszont a

120 *Utasítás*... i. m. 11.

121 E két területen igazoló bizottságok vizsgálták felül az összes hivatalnokot. A visszaélések miatt Erdélyben lemondtak ennek alkalmazásáról. Az igazolási eljárásra vonatkozóan bővebben lásd: Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Fórum*, 2002. 2. sz. http://epa.oszk.hu/00000/ 00033/00010/szabo.htm, (letöltve 2012. jún. 10.).

122 Szeptember közepén a kiéleződő román-magyar viszony miatt külön rendeletben erősítették meg ezt a kitételt, és kérték szigorú alkalmazását. Indokként a dél-erdélyi magyarsággal szembeni román magatartást hozták fel. Ennek fényében a reciprocitás elvének alkalmazása korábbra tehető, mint azt a szakirodalomban jelezték. *A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete Szatmárnémeti katonai parancsnokához*. 1940. szeptember 16. DJSM-Primăria, dos. 4. 3. f.

123 *1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja valamennyi vármegyei parancsnokhoz*. 1940. október 25. DJMS-Prefectura, dos. 23. 26–28. f.

124 A megbízhatóság és az állameszme elfogadása a korszakban az egyik legfontosabb kritérium volt a kisebbségekkel szemben. Azt azonban nem határozták meg pontosan, hogy mit értenek ezen. A kérdésre vonatkozóan lásd: Egry: *Az erdélyiség színeváltozása*... i. m. 141. A hűség előtérbe helyezése valószínűleg 1918-ra vezethető vissza, a magyar politikai körök egy része úgy vélte, a kisebbségek akkor elárulták a magyar államot. Feltehetően ez a szemlélet tükröződik vissza a numerus clausus törvényben is, ahol előírják, hogy az egyetemre csak olyan egyén iratkozhat be, aki „nemzethűség és erkölcsi tekintetben feltétlen megbízható." Erre vonatkozóan lásd: Csilléry Edit: A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során. *Magyar Kisebbség*, 2014. 1. sz. 37. Az eljárás egyik groteszkbe hajló mozzanata, amikor a megbízhatóságot kiterjesztették az egész lakosságra, s elrendelték a katonai parancsnokoknak, hogy írják össze, mennyire megbízható a román lakosság. A nagybányai járási parancsnok ezt elintézte annyival, hogy a románok csak színlelik a megbízhatóságot, de sem a múltban, sem a jelenben nem voltak azok. *A nagybányai járási parancsnok jelentése a Szatmár vármegyei parancsnoknak*. 1940. szeptember 21. DJSM-Prefectura, dos. 3. 132. f. Ezzel szemben a nagysomkúti parancsnok személyre lebontva és százalékos pontossággal megmondta, ki mennyire megbízható. A legmagasabb szintet egy telekkönyvvezető érte el, ő 90%-ban volt megbízható. Jellemző, hogy az adatok továbbításakor a vármegyei parancsnok hasznavehetetlennek minősítette az egész összeírást. *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok jelentése a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. 1940. szeptember 28. DJSM-Prefectura, dos. 3. 138. f.

125 Az *Utasítás*sal egy időben, 1940 áprilisában kiadott Honvédelmi Minisztériumi rendelet szerint nemcsak a tisztségviselőket, hanem a munkásokat is felül kellett vizsgálni (priorálni) bűnügyi, politikai és K (konspiratív) szempontból. Szükség esetén büntetett előéletű egyén alkalmazása is lehetséges volt.

román tisztségviselőket magyar többségű településekről román többségű településre kell helyezni (lásd a 19., 33. és 41. sz. dokumentumokat).[126] A Szolnok-Doboka vármegyei parancsnok helytelenítette az eljárást. Szerinte a K szervek túl szigorúan ítélik meg az alkalmazottakat, és ha a megbízhatóságot helyezik minden elé, akkor a volt román közigazgatás 90%-át el kellene bocsátani. A nemzetiségpolitikai szempontból elfogadható megoldás szerinte az lenne, hogy múltbeli bűnökért vagy román nemzetisége miatt egyelőre senkit ne bocsássanak el. Ha alapos vizsgálat után kiderül a megbízhatatlansága, akkor majd nem véglegesítik állásában a polgári közigazgatás idején (lásd a 135. sz. dokumentumot).[127] Az *Utasítás* úgy rendelkezett, hogy amennyiben a menekülés vagy a priorálás utáni felmentés miatt üresedés áll fenn, azt helybeliekkel,[128] vagy Erdélyből 1918 után elmenekült személyekkel kell pótolni. A trianoni Magyarországról származó tisztségviselőt igénybe venni csak akkor lehetett, ha minden fenti lehetőség kimerült. Minden hasonló esetben külön engedélyt kellett kérni a felsőbb hatóságoktól.[129] Ha valakit kineveztek egy állásra, azt kötelező volt elfoglalnia, ellenkező esetben nem számíthatott újabb kinevezésre a visszacsatolt területen (lásd a 26. sz. dokumentumot).[130]

A közigazgatási kinevezési gyakorlat azonban mást mutatott. A priorálási eljárás tulajdonképpen az illető személy „megbízhatóságát" volt hivatott kideríteni, ez pedig az illető két világháború közötti magyar közösséggel szembeni magatartását jelentette.[131] Azt, hogy ki minősült megbízhatónak a helyi magyar elit, illetve a helyi parancsnok által maga köré gyűjtött úgynevezett tanácsadók döntötték el. Ha hivatalosan nem is létezett igazolási eljárás, a gyakorlatban minden állami állás betöltésekor megtörtént, sőt a hadi üzemekben kiterjesztették az ipari munkásságra is. Mivel nem rendelkezett helyismerettel, a katonai parancsnok a legtöbb esetben megfogadta a javaslatokat, és engedett a helyi magyar társadalom nyomásának.[132] A Miniszterelnökség ugyan hangsúlyozta, hogy Erdélyben nem lesz igazolási eljárás, s ezt Teleki Pál miniszterelnök a bevonulás során többször megismételte,[133] a pozícióba került helyi Országos Magyar Párt (OMP) vezetők

Honvédelmi Minisztériumi rendelet az alkalmazandókról. 1940. április 22. DJSM-Prefectura, dos. 6. 179. f.

126 Hasonló eljárást alkalmaztak a zsidó tisztségviselőkkel szemben, akiket eleve megbízhatatlannak tartottak. Csak kivételes esetben engedélyezték alkalmazásukat.

127 A parancsnok véleménye szerint a tömeges elbocsátások révén egy, a magyar állammal szemben elégedetlen réteg alakulna ki, amely állandóan izgatná a megítélése szerint békés román paraszti lakosságot.

128 Ebben az esetben előnyben részesítették a volt politikai foglyokat vagy azokat, akik „értékes munkát fejtettek ki". *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete Szatmárnémeti városi parancsnokához.* 1940. november 2. DJSM-Primăria, dos. 12. 81. f.

129 *Utasítás*... i. m.11–12.

130 Ezt bizonyítja Bálint Szilvia Szolnok-Doboka vármegyébe kinevezett tanárnő esete. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete Szatmár vármegye katonai parancsnokához.* 1940. november 18. DJSM-Primăria, dos. 13. 113. f.

131 Döntő tényező volt, hogy az illető aktív szerepet vállalt-e valamilyen magyar közösséghez tartozó intézményben – egyház, szövetkezet, OMP – vagy „különutas" megoldást választott, és saját személyes érvényesülését tekintette elsődlegesnek.

132 A folyamatra vonatkozóan lásd *A nemzetiségi és zsidó középosztály helyzete Észak–Erdélyben 1940 őszén* c. alfejezetet.

133 Gróf Teleki Pál miniszterelnök Marosvásárhelyen ismertette a kormány székelyföldi terveit. *Magyar Szó*

mégis igazolások írásával javasolták pártfogoltjaik kinevezését egy-egy állásra (lásd a 6. sz. dokumentumot). A Miniszterelnökség helytelenítette az eljárást, mivel így írásos nyoma maradt az igazolási eljárással felérő procedúrának.[134] Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy információkat csak szóban, „vezető férfiak megkérdezésével" szerezzenek (lásd a 4. sz. dokumentumot).[135] A korszakban ezeket „bizalmi egyéneknek" is nevezték, s a bevonulás előtt minden parancsnok kézhez kapta az illető településen élő ilyen személyek névsorát.[136] Ez a döntés utólag lehetetlenné teszi a kinevezési folyamat pontos feltárását.

Az előírások szerint kinevezési joga csak az *illetékes parancsnoknak* volt, igaz, csak megfelelő tájékozódás után tehetett lépéseket. Szakmai kérdésekben a közigazgatási előadóhoz, kinevezések ügyében pedig a helyi magyarság vezetőihez kellett fordulnia.[137] A katonai parancsnokok és a polgári előadók között rossz viszony uralkodott, az előadókat felsőbb utasításra megbízhatatlannak és korruptnak tekintették.[138] Mivel Werth minden meglátogatott vármegyében arra a következtetésre jutott, hogy a helyszínen rekrutált tisztviselők korruptak, feltételezhetjük, hogy túlságosan negatív meglátásai mögött a miniszterelnökkel közismerten rossz viszonya állt.[139] A katonai parancsnokok a helyi magyarság vezetőinek véleményét sem vették figyelembe, illetve bosszúvágytól fűtött egyénekkel vették magukat körül.[140] Így a többtényezős játszmában fontos szerep jutott a katonai parancsnoknak, személyisége és a visszatért terület lakosságáról, az itt

---

134 *5. számú közigazgatási közérdekű parancs*. 1940. október 8. MNL OL, K 690 Szalai Béla miniszteri osztálytanácsos iratai (a továbbiakban K 690). 1. csomó, 3. tétel. 4.

135 Az Utasítás a „megbízható" kifejezést használja, ez alatt a helyi papot, tanítót és földbirtokost érti. *Utasítás*... i. m. 37. A Maros-Torda vármegyei parancsnok ennek megfelelően járt el, amikor a nála szolgálatra jelentkezett jegyzők listáját megküldte a megyei OMP vezetőinek, hogy azt vizsgálják felül megbízhatóság szempontjából. *A Maros-Torda vármegyei parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak a jegyzők kinevezéséről*. 1940. szeptember 14. DJCJ-Administrația, cutia 11., doc. 3. 1. f. Ennek ellenére egyes esetekben írásban kérték a priorálási eljárás lefolytatását. *Háromszék vármegye katonai parancsnokának kérése Csík vármegye parancsnokához priorálási eljárás lefolytatása ügyében*. 1940. október 17. Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale, Fond 7, Prefectura Județului Harghita, Administrația Militară Județeană. [Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Kirendeltsége, Megyei Katonai Parancsnokság] (továbbiakban: DJHR-Județean), cutia 2., doc. 1951/1940.

136 *Az 1. hadsereg parancsnokság rendelkezései a felszabadult területek megszállásával kapcsolatos Hírszerzési és Konspiratív intézkedésekről*. 1940. szeptember 4. HL, I. hadest. 119/1940. 1–7. f. A helyi parancsnokok a listát a VKF 1b osztályától kapták meg, azonban azt a helyi szervezetek (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, szövetkezetek), illetve értelmiségiek állították össze.

137 A helyi magyarság vezetőinek elsősorban az Országos Magyar Párt tisztségviselőit, a papokat és földbirtokosokat tekintették.

138 *A Vezérkari Főnök észrevételei a visszacsatolt területeken tett szemleútja alkalmából*. 1940. október 15. HL, VKF, 4908/eln. 1. 1940. 517–522. f.

139 Annak ellenére, hogy Werthet művelt és széles látókörű katonaként írták le a kortársak, Vargyai szerint alkalmatlan volt a katonai közigazgatás hibáinak menet közbeni javítására, célja a katonai parancsnokok helyzetének biztosítása volt a polgári közegekkel szemben. Vargyai: *Az észak-erdélyi katonai közigazgatás*... i. m. 35.

140 János Áron kormánymegbízott is arról panaszkodott levelében, hogy a kinevezésekkor nem kérték ki véleményét. *János Áron levele Papp Józsefnek*. 1940. szeptember. MNL OL, K 53, 1. doboz, 2. f. János Áron az 1. hadsereg mellé volt beosztva kormánymegbízottként, igazgatása alá tartozott a három székely megye (Udvarhely, Csík, Háromszék), Maros-Torda valamint Beszterce-Naszód.

élő kisebbségekről vallott nézetei döntőnek bizonyulhattak (lásd a 137. és 141. sz. dokumentumokat).

A többtényezős játszmában a helyi parancsnok személyisége mellett meglátásunk szerint másik négy csoportosulásnak/entitásnak volt fontos szerepe. Az első a *helyi magyar elit,* amely nemcsak a priorálási eljárásban, hanem a kinevezésekben is fontos szerepet játszott, saját tagjait ajánlotta különböző tisztségekre.[141] Kérdés, hogy ki számított a magyarság vezetőjének ebben a hónapban. Az 1930-as évek végén ugyanis egyféle váltás figyelhető meg az erdélyi magyar elit körében. Ennek leglátványosabb jele az 1938-ban, II. Károly király diktatúrájának idején megalakuló Népközösség és annak vezetői, akik helyi szinten csak részben azonosak az OMP korábbi vezetőivel. A Népközösség belépését a Román Nemzeti Frontba hosszas vita előzte meg,[142] és a pozitív döntés ellenére a magyar elit egyes tagjai a magyar ügy elárulásának tartották a szervezetet. Egy korabeli beszámoló szerint Jodál Gábor[143] a „román érdekek kiszolgálójának" nevezte a Népközösséget, ezért annak elnöke, Bánffy Miklós hivatalosan feloszlatta a szervezetet az esetleges szakadás elkerülése érdekében, és a vezetést az OMP-nek adta át.[144] Így a katonai közigazgatás működésének megkezdésével helyi szinten ismét az OMP embereinek lett döntő szava a kinevezések terén. Keresztes-Fischer belügyminiszter marosvásárhelyi látogatásakor elsősorban az OMP helyi vezetőivel tárgyalt,[145] illetve a helyi parancsnok mellett kulcsszereplőnek számító közigazgatási előadói tisztséget is sok esetben helyi, korábban az OMP-ben is tevékenykedő személy töltötte be.

A kinevezésekkor a bécsi népcsoportegyezmény miatt kivételes helyzetű *német kisebbség* véleményét is figyelembe vették.[146] Erre persze csak bizonyos megyékben került sor (elsősorban Beszterce-Naszód, Maros-Torda, esetleg Szatmár). Beszterce-Naszódban képviselői bekerültek a véleményező bizottságba, 1940 decemberében pedig a német kisebbség vezetője átadott egy kilencfős listát a kinevezésre

---

141 A Székelyföldön külön jelölő bizottságok létezéséről tudunk, erre a későbbiekben még kitérünk.

142 A szervezet megalakulására és az ennek kapcsán kibontakozott vitára vonatkozóan lásd: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940).* Csíkszereda, Pro-Print, 2007, elsősorban A királyi diktatúra kora c. alfejezet 215–273.

143 Az OMP udvarhelyi elnöke Bethlen György pártelnök köréhez tartozott.

144 *Jelentés Udvarhely megye közellátási helyzetéről.* 1940. szeptember 8. MNL OL, K 69 Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai osztály (a továbbiakban K 69), 732. csomó, 1940 XI-a. dosszié 11. 160–163. f. Az 1940 őszi Népközösség–OMP ellentét részletei nem ismertek, de utalás van arra, hogy a vezetés átvétele helyi szinten konfliktusokkal járt. *A kolozsvári konzulátus számjeltávirata a Miniszterelnökségnek*. 1940. szeptember 2. MNL OL, K 63, 258. csomó. 1940. 27 tétel, 27/7/Tá. 90. f. A Népközösség feloszlatása feltehetően kényszerlépés volt, amelyet Bánffy elfogadott. A Kolozsvári magyar követség szeptember elején ugyanis azt jelentette, hogy Bánffy tiltakozott az ellen, hogy az OMP és volt elnöke, Bethlen György deklarálja, hogy ismét ő veszi át az észak-erdélyi magyarság vezetését. Szerinte ez a magyarság kettészakadásához vezethet, és a Népközösség feloszlatására hivatkozva a román kormányzat felmondhat egyes Bánffyékkal kötött egyezségeket. *A kolozsvári konzulátus számjeltávirata a Miniszterelnökségnek*. 1940. szeptember 2. MNL OL, K 63, 258. csomó. 1940. 27 tétel, 27/7/Tá. 89. f.

145 Keresztes-Fischer belügyminiszter Marosvásárhelyen tanácskozást folytatott az időszerű kérdésekről. *Magyar Szó*, 1940. október 30. 4.

146 A bécsi döntés aláírásakor a román és a magyar kormányt kötelezték egy, a német kisebbség jogállására vonatkozó egyezmény aláírására is, amely különleges jogokat biztosított nekik. A német kisebbség második világháború alatti helyzetére bővebben lásd: Norbert Spannenberger: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*. Budapest, Lucidus, 2005.

javasolt személyekkel.[147] A román kisebbség semmilyen szinten nem jelent meg önálló csoportként a kinevezésekért folyó érdekérvényesítésben. Tagjai sem a véleményező bizottságba nem kerültek be, sem arról nincs tudomásunk, hogy névjegyzéket terjesztettek/terjeszthettek elő.

Számolni kellett a különböző *társadalmi szervezet*ekkel is, amelyek ugyancsak ajánlásokat fogalmaztak meg, illetve protezsálták tagjaikat. Elsősorban az 1918 után elmenekült erdélyiek szervezeteire gondolunk. Az egyik legjelentősebb a Népies Irodalmi Társaság volt,[148] tagjai közül került ki Papp József kormánybiztos vagy János Áron is. De ilyen volt még a Hunyad vármegyei Kun Kocsárd Köre egyesület, az Erdélyi Férfiak Egyesülete vagy a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete.[149] Szatmárnémetiben is alakult a magyar lakosság érdekeit képviselő szervezet, melynek célja az volt, hogy a parancsnokság tudomására hozza a lakosság óhajait és megoldási javaslatokat tegyen, illetve listát állítson össze a közigazgatási állásra javasolt személyekről (lásd az 56. sz. dokumentumot).[150]

Végül szerepet kaptak azok is, akik *személyes vagy rokoni kapcsolat*aikat kihasználva közvetlenül a katonai parancsnokokhoz vagy kormánybiztosokhoz fordultak. Ezek kilétét nehéz megítélni, annyi viszont biztos, hogy levelük döntő lehetett egy-egy kinevezésben (lásd a 100. sz. dokumentumot).[151]

Véleményünk szerint az új magyar közigazgatás 1940 őszén ezen öt tényező kölcsönhatása eredményeként állt össze, bár azt nem lehet megmondani, hogy ki milyen mértékben tudta befolyásolni a kinevezések menetét.

Az észak-erdélyi közigazgatás romanizáltságának mértéke a későbbi közigazgatás kiépülésének vizsgálata szempontjából fontos. Kutatását jelentősen nehezíti, hogy a két világháború között többször is változott a közigazgatási beosztás – beleértve a megye- és községhatárokat –, illetve különböző időpontokból származnak az adatok, amelyek alapján igyekeztünk megvizsgálni a közigazgatás romanizáltságának fokát az 1930-as évek második felében (lásd az 1. grafikont).

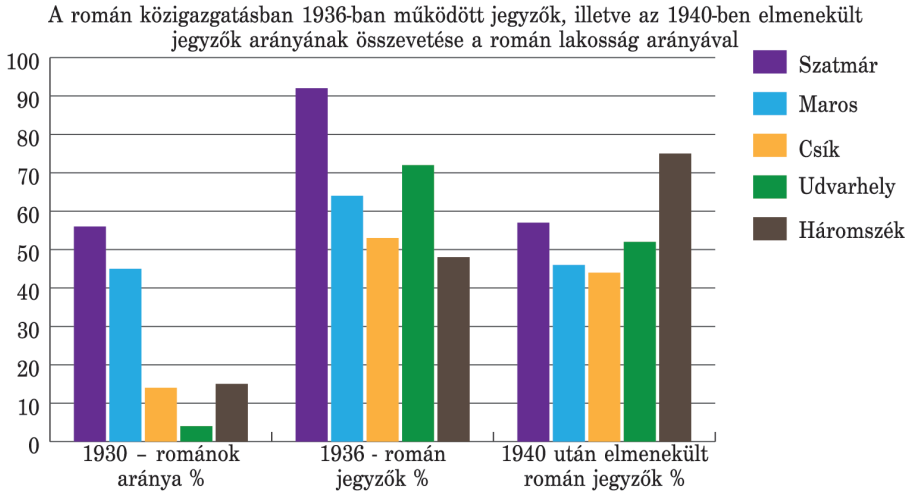
147 A névsorban nincs egyetlen Szatmár megyei sváb sem, de a levélből kiderül, hogy mind a szatmári, mind a nagykárolyi szervezet megtette a maga előterjesztését.

148 A társaság történetéről és szerepéről bővebben lásd: Bárdi Nándor: A Keleti Akció (I.). A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. In *Magyarságkutatás*, 1995–96, Szerk. Diószegi László, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996. 143–190, valamint Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből.* Csíkszereda, Pro-Print, 2013. Ezen belül a Népies Irodalmi Társaság működéséről szóló 7. fejezet. 322–376.

149 *Pénzügyi kinevezések*. 1940. október 4. MNL OL, K 53, 1. doboz, 152–153. f.

150 *Szatmári fiatalok memoranduma*. 1940. október 10. MNL OL, K 53, 1. doboz, 125–126. f.

151 Ezekről az esetekről tanúskodnak a *Kedves Józsi* vagy *Kedves Józsi bácsi* kezdetű levelek Papp József kormánybiztoshoz. A K 53 fond második doboza több hasonló levelet is tartalmaz. Hasonló eset fordult elő Szatmár megyében is, ahol arra hivatkozva kért valaki állást, hogy felesége bátyja annak idején a prágai parlamentben kérte Kárpátalja Magyarországhoz csatolását. A kérés sikeresnek bizonyult, rövidesen kinevezték egy szatmárnémeti iskolába tanárnak.

1. grafikon: A helyi román közigazgatás romanizáltságának szintje az 1930-as évek közepén

A vizsgálat során az 1930-as népszámlálás eredményeit, a román jegyzők nemzetiségi megoszlásáról szóló 1936-os kimutatást, és az 1940 után elmenekült román jegyzők arányát vetettük össze.[152] A négy székely megye mellett kontrollcsoportként Szatmár megye is helyet kapott a kimutatásban. Egyértelműen kijelenthető, hogy a román jegyzők aránya az 1930-as évek közepén minden megyében meghaladta a román lakosság arányát, ezért beszélhetünk a közigazgatás romanizáltságáról. A legtöbb román jegyző (92%) Szatmár megyében működött, ahol a román lakosság aránya 56% volt. A székely megyék közül Udvarhely megyében a legkisebb a románság aránya (4%), a román jegyzők aránya viszont ott a legnagyobb (72%). Az 1940 után elmenekült jegyzők aránya nem annyira a romanizáltság fokáról nyújt képet, mint inkább a román jegyzők magatartásáról. Az elmenekülés legfőbb okai a biztos állami kereset elveszítése mellett a regáti származás, illetve a nem megfelelő magatartás, ami retorziókat vonhatott maga után. Ilyen szempontból Háromszék esete tűnik kirívónak, ahonnan a jegyzők 75%-a menekült el, feltehetően olyanok is, akik korábban magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Az 1940 őszén kiépülő új magyar közigazgatás szempontjából két megállapítás szűrhető le: egyrészt, hogy Háromszéket leszámítva az elmenekült jegyzők aránya kisebb, mint a helyben maradottaké, illetve összességében a jegyzők körülbelül fele (a Székelyföldet egybe véve 54%) elmenekült, és ezt pótolni kellett.[153]

---

152 A táblázat forrása: *Recensământul general al populației României din 1930*. București, 1938; Kovács Árpád: A megyei közigazgatási tisztviselők nemzetiségi megoszlása Erdélyben az 1936. év végén. *Magyar Kisebbség*, 1937. június 16. 12. sz. 326–333.; illetve *Észak-erdélyi menekültek statisztikája*, Arhivele Naționale Istorice Centrale [Román Történeti Levéltár, továbbiakban ANIC], Fond 2906, Ministerul Propagandei Naționale [Román Propaganda Minisztérium].

153 Számszerűen ez több mint 150 jegyzőt jelentett.

A közigazgatási kinevezési gyakorlat általánosan vázolt gyakorlatától részben eltér a Székelyföld annyiban, hogy itt hivatalosan is működtek úgynevezett javaslattevő bizottságok. János Áron kormánymegbízott beszámolója szerint Teleki szeptember 22–23-án megejtett székelyföldi körútja során felkérte őt, hogy megyénként alakítsa meg ezeket a bizottságokat. Ő kezdetben azt javasolta, hogy a bizottságnak az OMP helyi vezetői legyenek a tagjai, azonban később utasították, hogy ezt egészítse ki, és másokat is vonjon be a bizottság munkájába. A bizottságoknak csak javaslattevő szerepük volt, s csak a nagyszámú jelentkező megszűrésében játszottak szerepet (lásd a 35. sz. dokumentumot).[154] János ugyanakkor hozzáfűzte, hogy szerinte ezeket mégsem lehet majd figyelmen kívül hagyni, mivel az „ártana a köztekintélynek".[155] János Áron optimizmusa alaptalan volt: a javasoltak listáinak elkészültéig a kinevezések többsége már megtörtént, és a listákat már csak a később életbe lépő polgári közigazgatás tudta hasznosítani.[156] Papphoz írt levelében maga János is arra panaszkodott, hogy a kinevezésekkor nem veszik figyelembe a véleményét, neki pedig nincs elég hatalma, hogy érvényt szerezzen annak. Megfogalmazása szerint: „a polgári szempontok érvényesítésére egyelőre nincs mód".[157] Kijelenthető tehát, hogy a javaslattevő bizottságok működése ellenére a Székelyföldön is a helyi parancsnokoké volt a döntő szó. A bizottság léte azonban arra vall, hogy Teleki részéről megvolt a szándék, hogy a Székelyföldön a magyarság nagyobb beleszólást kapjon a helyi közigazgatási kinevezésekbe (lásd a 38. sz. dokumentumot).

A közigazgatás személyi összetételére vonatkozó egységes és átfogó kép kialakítása tehát a szegényes forrásadottságok miatt lehetetlen, de néhány példa felvillantása talán érzékelteti a katonai közigazgatás intézményesülését. A közigazgatás struktúrájából következően a különböző közigazgatási egységeket – megye, járás – és településtípusokat – város, község,[158] falu – jól el kell különíteni egymástól. A megyékben és járásokban a vezetést a hadsereg tisztikara, valamint a mellé jük kirendelt közigazgatási előadók látták el, így nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett polgári közigazgatásról.[159] A város volt az első szint,

---

154 Maros-Torda megyében nyolc tagja volt a bizottságnak: az OMP vezetői, parlamenti képviselők és a vármegyei parancsnok. Csík megyében 10 tagú volt a bizottság: négy képviselő, a vármegyei parancsnok, két ügyvéd, egy mérnök, egy festő és egy főesperes. Háromszék megyében kilenc tagú volt a bizottság: három parlamenti képviselő, a katonai parancsnok, három OMP tag, egy esperes és két ügyvéd. Udvarhely megyében is kilenc tagú volt a bizottság: négy parlamenti képviselő, a katonai parancsnok, 1-1 ügyvéd, kisiparos és kereskedő. Beszterce-Naszód megyében ekkor még nem alakult meg a bizottság.

155 *János Áron levele Pataky Tibor miniszteri osztályfőnökhöz a közigazgatási kinevezések tárgyában.* 1940. október 5. MNL OL, K 53, 1. doboz. 247/1940. 31. f.

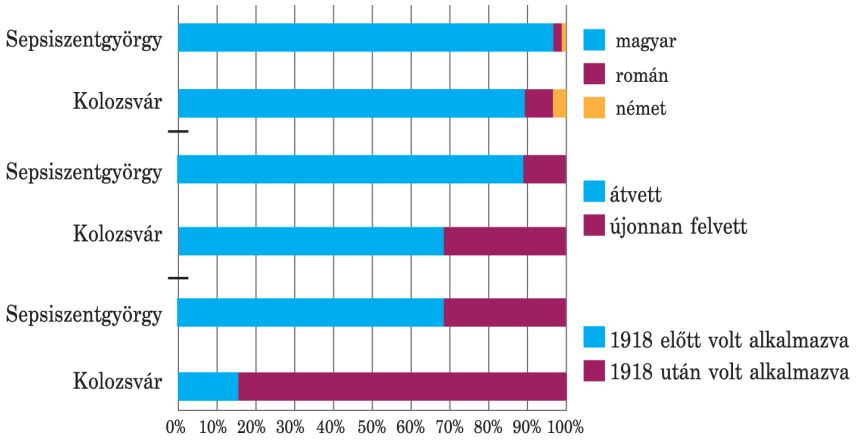
156 *Az Udvarhely vármegyei véleményező bizottság előterjesztése.* 1940. november 20. MNL OL, K 53, 1. doboz. 66/1940. 31. f.

157 *János Áron levele Papp Józsefhez a közigazgatási kinevezésekkel kapcsolatban.* MNL OL, K 53, 1. doboz, 66/1940. 2. f.

158 A hagyományos magyar közigazgatásban a község fogalma mind tartalmában, mind működésében mást jelentett, mint a román közigazgatásban. A katonai közigazgatás időszakában még a román határok és közigazgatási beosztás volt érvényben.

159 Hasznos lenne ezen szintek vizsgálata is, azonban a töredékes forrásadottságok miatt még a helyi parancsnokok névsorát sem sikerült eddig összeállítani, az ismert parancsnokokról pedig nem sikerült olyan információkat beszerezni, amelyek relevánsak lennének itteni működésük szempontjából, pl. családi származás, nyelvismeret, esetleges politikai nézetek.

amelyen már polgári elemek – s ezáltal helyiek is – megjelenhettek. A felsőbb szinteket a hadsereg tisztikara foglalta el, de a közép- és alsó szinteket – irodai tisztviselők, írnokok, szolgák – az említett polgári elemek töltötték be. A kutatás nagy hiányossága, hogy nem tudjuk pontosan megállapítani sem a kinevezettek származási helyét, sem nemzetiségi megoszlásukat. Furcsa esetek, amelyek az erdélyiek nemtetszését jogosan váltották ki, mégis adódnak. Pl. Kolozsváron az egyik klinikán még a kapus is magyarországi származású volt, mivel a kinevezett budapesti orvos magával hozta a segédszemélyzetet is.[160] Másrészt – elsősorban a székelyföldi városokban – a korábbi román tisztviselőket, akik nem menekültek el, szinte teljes egészében elbocsátották. Marosvásárhely összes román alkalmazottját (150 fő) elbocsátották arra hivatkozva, hogy a város abszolút magyar többségű, és a közigazgatásnak is ezt kell tükröznie.[161]

Városi közigazgatás terén Kolozsvárról és Sepsiszentgyörgyről rendelkezünk szórványos adatokkal, ezek csak az alsóbb szintekre kinevezetteket érintik.[162] A közigazgatás nemzetiségi összetétele részben ellentmond az előbbi példának,

160 *A Kormánybiztos előterjesztése a kolozsvári klinikák segédszemélyzete ügyében*. 1940. november 20. MNL OL, K 53, 1. doboz, 429/1940. 58. A városban ekkor 7000 munkanélküli volt.

161 A probléma a polgári közigazgatás időszakában is előjött, 1942-ben a német–olasz különbizottság is kifogásolta ezt. A magyar kormány az esetet éppen a román közigazgatás időszakában előfordult anomáliák illusztrálására tartotta jó példának. *Az olasz követséghez eljuttatott magyar szóbeli jegyzék a különbizottság ajánlásairól*. 1943. május 28. MNL OL, K 70 A Külügyminisztérium jogi osztályának iratai (a továbbiakban K 70), 351. csomó, 9b. tétel. 25–40.

162 A kimutatás forrása Kolozsvár esetében: *Kimutatás a kolozsvári parancsnokság által átvett/újonnan felvett alkalmazottakról*. MNL OL, K 150 A Belügyminisztérium általános iratai (a továbbiakban K 150), 3541. csomó, IV. kútfő, 30. tétel. Sepsiszentgyörgy esetében: *Kimutatás a különböző hivatalokhoz a katonai közigazgatás által átvett/újonnan felvett alkalmazottakról*. Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale [Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Kirendeltsége], (a továbbiakban DJCV), fond 175, dos. 1/1940, vol. 2.

ugyanis mindkét városban megfelelő volt a románok reprezentáltsága, sőt, Sepsiszentgyörgyön felülreprezentáltak voltak, akárcsak a németek. Mindkét városban a tisztviselők több mint 2/3-a átvett volt, akik tehát nem menekültek el, nagy eséllyel megmaradhattak állásaikban, különösen akkor, ha már 1918 előtt is állásban voltak (ezeket minden esetben átvették, arányuk 15% körül mozgott).

A továbbiakban két Szatmár megyei – a nagybányai és erdődi – járás példáján szeretnénk bemutatni a közigazgatás községi[163] és járási szintű szerkezetét. A kiválasztást a forrásadottságok indokolják, csupán e két járás teljes adatsorával rendelkezünk. Ugyanakkor ez az egyetlen szint, ahol nem találkozunk katonai elemmel.

A nagybányai járásban[164] a katonai közigazgatás 1940. szeptember 7-től működött, habár egyelőre sem a parancsnok, sem a hadtápalakulat nem volt a helyén.[165] Vitéz Sebestyén Béla vármegyei parancsnok szeptember 19–27. között megejtett szemleútja alkalmával már úgy találta, hogy a járási parancsnokságok mindenhol megkezdték a munkát, és a nehézségek ellenére a közigazgatás mindenhol zavartalanul működött (lásd a 28. és 34. sz. dokumentumokat).

Egy későbbi kimutatás pontos képet ad a járási parancsnokság mellé kirendelt polgári előadók és kisegítő személyzet összetételéről. Három csoportba sorolja a polgári előadókat: kirendelt, átvett és felvett. A nagybányai járási parancsnokság polgári csoportja 13 főből állt és részben eltért a többi járási előadói kar összetételétől. Csak ketten voltak Magyarországról kirendelve, nagy többségük (nyolc fő) az átvett kategóriába tartozott, ezek korábban a román közigazgatásban tevékenykedtek.[166] Mindez azért meglepő, mert a vármegye egyik legrománabb vidékéről van szó, ennek ellenére hasonlít az arányaiban sokkal nagyobb magyarsággal rendelkező szatmári járáshoz.

A nagybányai járás közigazgatási összetételét az alsó szinten kulcsembernek számító jegyzőkön keresztül kívánjuk bemutatni. A fent említett szemleút tanúsága szerint a járásban minden jegyzői állás be volt töltve, hiány aljegyzőkben és írnokokban mutatkozott. Ezek pótlására 20–25 főt kért a Szatmár vármegyei katonai parancsnok a kolozsvári hadsereg-parancsnokságtól. Ugyanekkor október 4-ére vármegyei értekezletet hívott össze, amelyen megvizsgálták az összes jegyzőt,

---

163 A katonai közigazgatás időszakában még a román közigazgatási struktúra maradt érvényben, tehát létezett a községi és falusi (települési) szint.

164 A nagybányai járás mind területre, mind népességre a megye második legnagyobb járása volt a szatmári után. 38 község alkotta és az 1930-as népszámlálás szerint (a 2 várost leszámítva) 34522 lakosa volt. Nemzetiségi megoszlás szempontjából (85,9% román, 11,5% magyar, 0,1% német) a román lakosság aránya az egyik legmagasabb a megyében, megelőzve olyan vidékeket, mint az Avas. Ennek megfelelően a román elemhez köthető görögkatolikus vallás volt a domináns (85% görögkatolikus, 0,8% ortodox, 6,8% római katolikus, 5% református). A két városban vegyesebb volt a kép, Nagybányán a románok aránya 47% volt (magyarok 35%), míg Felsőbánya magyar többségű volt (34% román, 55% magyar). Az adatok forrása: *Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására*. Budapest, 1940. 137–146.

165 *Távmondat.* 1940. szeptember 7. DJSM-Prefectura, dos. 1. 4. f.

166 Általánosságban megállapítható, hogy az előadók nagy része Magyarországról kirendelt tisztviselő volt. Az át-, illetve felvettek kategóriájába – 1–2 előadót leszámítva – a kisegítő személyzet tartozott. A legrosszabb arány a vármegyei parancsnokságnál volt, ahol egy kivételével az összes előadó Magyarországról érkezett.

és a nem megfelelőket felmentették.[167] A jelentésből kitűnik, hogy a kinevezések már megtörténtek, azonban az átvettek felülvizsgálása (priorálása) még nem. Egy korábban kiadott jelentésből tudjuk, hogy a nagybányai járásban községi szinten 12 embert vettek át vagy fel: 4 jegyzőt, 1 írnokot és 7 bírót. Közülük 7 románul, míg 5 magyarul beszélt.[168] Összehasonlításképpen: Szatmárnémetiben összesen 114 román anyanyelvű városi alkalmazott jelentkezett munkára, ebből 34 volt tisztségviselő és 80 alkalmazott. Arról azonban nincs pontos kimutatásunk, hogy ebből hányat vettek át (lásd a 41. sz. dokumentumot).[169]

Ugyancsak szeptember végén a parancsnok már azt panaszolta, hogy a jegyzők nem küldték el jelentéseiket a megadott határidőre. Szerinte ez leginkább azoknál fordult elő, akik nem beszélték jól a magyar nyelvet. Ezért elrendelte, hogy ilyen esetekben segédszemélyzetet alkalmazzanak magyarul tökéletesen tudó érettségizett személyekből.[170] Ugyanez a probléma a hadsereg-parancsnokság szintjén is felmerült. Utasították a vármegyei parancsnokokat, jelezzék, hogy hova és hány magyarországi jegyzőre van szükség a közigazgatás szakszerűsége és a megfelelő nyelvismerettel nem rendelkezők betanítása végett (lásd a 24., 33. és 36. sz. dokumentumokat).[171] Szatmár vármegyében a vármegyei parancsnok 19 románul és 8 csak magyarul tudó magyarországi jegyző kiküldését kérte.[172] Ennél is lesújtóbb véleményt fogalmazott meg a visszamaradt közigazgatásról a szatmárnémeti városi parancsnok, szerinte olyan tisztviselői kar maradt vissza, amellyel nem lehet ellátni a közigazgatást, ezért szükségesnek véli annak teljes átszervezését (lásd a 22. sz. dokumentumot).

A felülvizsgálat során több jegyző nem felelt meg az elvárásoknak, így pár nappal később a parancsnok vármegyei szinten 18 magyarországi jegyző és 12

---

167 A vármegyei parancsnok itt kétszer is ellentmondott egy korábbi utasításának: amikor Kolozsvárról kért pótlást, és amikor magyarországi jegyzők kiküldését vetette fel, annak ellenére, hogy vármegyei szinten több tucat álláskérő levél érkezett be. *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok rendelete a járási parancsnokoknak*. 1940. szeptember 27. DJSM-Prefectura, dos. 3. 119. f. (Az álláskérő levelekre még visszatérünk egy későbbi fejezetben.) Ez ellentmondott az *Utasítás*nak és az azt megismétlő 3. hadsereg által kiadott parancsnak is, amely szerint csak abban az esetben kellett a fővezérségtől magyarországi jegyzőt kérni, ha sem a román közigazgatástól átvett emberekkel, sem a visszatért területről nem lehetett pótolni a hiányt. *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok rendelete a járási parancsnokokhoz*. 1940. szeptember 17. DJSM-Prefectura, dos. 1. 370. f.

168 A közigazgatásba át- vagy felvett emberek közül 40% csak magyarul beszélt, holott a vármegyei parancsnok is kikötötte, hogy minden újonnan alkalmazottnak tudnia kell románul. *Kimutatás a Nagybánya városi és járási közigazgatásba át- vagy újra felvett tisztségviselőkről*. DJSM-Prefectura, dos. 1. 352. f.

169 *Kimutatás Szatmárnémeti román anyanyelvű tisztségviselőiről, akik szolgálatra jelentkeztek*. 1940. szeptember 8. DJSM-Primăria, dos. 2. 134. f.

170 *A Szatmár vármegyei parancsnok rendelete a járási parancsnokokhoz*. 1940. szeptember 25. DJSM-Prefectura, dos. 3. 48. f.

171 Úgynevezett oktatójegyzőkről van szó, akiket az újonnan át- vagy felvett jegyzők mellé osztottak be, amíg elsajátították a szükséges ismereteket. Vármegyénként 8-10 főt alkalmaztak. Bővebben lásd: *Tájékoztató a katonai közigazgatás működéséről a felszabadult keleti és erdélyi részeken*. Budapest, Studium, 1941. 31. A Tájékoztató a katonai közigazgatás után a hadsereg által kiadott egyféle beszámoló és értékelés a katonai közigazgatás működéséről és teljesítményéről.

172 Figyelembe véve a lakosság nemzetiségi összetételét, magasnak tűnik a csak magyarul tudó jegyzők aránya (27%). *Szatmár vármegye parancsnokának távirata az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához*. 1940. október 8. DJSM-Prefectura, dos. 4. 77. f. A katonai közigazgatás adatai szerint Erdély-szinten összesen 231 magyarországi jegyzőt alkalmaztak. Bővebben lásd: *Utasítás*... i. m. 31.

aljegyző kiküldését kérte, kikötve, hogy mindegyik megfelelő román nyelvismerettel rendelkezzen. A hivatalnokok ettől kezdve fokozatosan érkeztek a vármegyébe. Október 25-én a vármegyei parancsnok panaszolta, hogy a Belügyminisztérium által legutóbb kiküldött öt jegyző csak magyarul tud, mikor ő feltételül szabta a román nyelvtudást.[173] A magyarországiak közül öt jegyző került a nagybányai járásba, ebből három csak magyarul, kettő magyarul és románul is beszélt.[174] November közepén a járási parancsnok jelenthette, hogy minden jegyzői állás be van töltve (lásd a 36. és 40. sz. dokumentumokat).[175]

Ugyanebből az időből való az első pontos kimutatás a járási közigazgatás összetételéről.[176] A nagybányai járásban egy személy kivételével[177] a jegyzők kicserélődtek, mindegyik újonnan felvett volt. 40%-uk Magyarországról kirendelt jegyző lett, 50%-uk kötődött Erdélyhez (ebből 30% a megyéhez is). 2 kivételével valamennyien megfelelő szintű román nyelvtudással bíró magyarok voltak. Képzettség tekintetében is megfeleltek az elvárásoknak, egy kivételével mindegyikük rendelkezett jegyzői oklevéllel (lásd a 33. sz. dokumentumot).[178]

Az aljegyzők 60%-a köthető Erdélyhez (közülük 40% a megyéhez is), míg 20% magyarországi volt. A román nemzetiségűek aránya elérte a 20%-ot. Az aljegyzők mindegyike rendelkezett érettségivel és legalább idegen nyelvként beszélte a románt.[179]

A falubírók[180] esetében már teljesen más képpel találkozunk. Nagy részük a román adminisztrációban is hasonló tisztséget töltött be. Közülük csak 2,3%

---

173 *A Szatmár vármegyei parancsnok jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához*. 1940. október 22. DJSM-Prefectura, dos. 4. 78. f.

174 *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok jelentése a fővezérségnek*. 1940. október 5. DJSM-Prefectura, dos. 3. 300. f. Kapnikbányára, Bajfaluba és Szakállasdombóra csak románul tudó jegyző került, Hagymásláposra és Alsóújfaluba kétnyelvű. Hagymáslápos esetében indokolt a kétnyelvűség, Alsóújfaluban azonban az 1941-es statisztika csak 10 magyart talált.

175 *A nagybányai járási katonai parancsnok jelentése a Szatmár vármegyei parancsnoknak*. 1940. november 10. DJSM-Prefectura, dos. 9. 187. f.

176 Ebben az időszakban egy községközpont közigazgatását 4 személy vezette: jegyző, aljegyző, bíró és albíró, míg egy faluét kettő: a bíró és az albíró.

177 Az alsófernezelyi jegyző fogarasi születésű dél-erdélyi menekült volt.

178 Habár sokkal kevesebb információval rendelkezünk a Szolnok-Doboka vármegyei magyarláposi járásról, a kirajzolódó kép hasonló tendenciákra utal. A járásban kilenc jegyzőség működött, ebből kettő betöltetlen, a helyben maradt román jegyzőket vagy exponált magatartásuk vagy hiányos magyar nyelvtudásuk miatt nem vették át. A helyükre kinevezett hét jegyző közül kettő korábban hivatalnok volt, kettő hivatalon kívüli, egyet korábban elbocsátottak állásából, kettő pedig dél-erdélyi menekült volt. Származásukra és iskolai végzettségükre vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. *Jelentés a magyarláposi járás jegyzőiről*. 1940. szeptember 20. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fond 151, Comandamentul militar al comitatului Solnoc-Dăbâca [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltsége, Szolnok-Doboka Vármegyei Katonai Parancsnokság] (a továbbiakban DJCJ-Dăbâca), dos. 1/1940., doc. 89. 150. f.

179 A csákigorbói járásban a járási parancsnok minden körjegyzőséghez „magyar gyakorlattal bíró" segédjegyző kirendelését kérte. A kérés indokaként a vármegyei értekezleten elhangzott szóbeli utasításra hivatkozott. *Jegyzők kirendelése a csákigorbói járáshoz*. 1940. október 22. DJCJ-Dăbâca, dos. 2/1940., doc. 131. 29. f. Segédszemélyzetnek viszont erdélyi (akár dél-erdélyi) ifjak kirendelését kérte. *A csákigorbói járási parancsnok kérése segédszemélyzet kirendelésére*. 1940. október 22. DJCJ-Dăbâca, dos. 2/1940., doc. 131. 31. f.

180 A magyar jogrend a község laikus vezetőjének tekinti. Feladata a közgyűlésen való elnöklés, a közigazgatási rendeletek végrehajtása, bíráskodás kisebb ügyekben (100 pengő alatt), valamint a község képviselete a jegyzővel együtt. A jegyző mellett ő is ellenjegyzi a hivatalos aktákat és utalványokat. A bírót három évre választották a főszolgabíró által kijelölt személyek közül, a tisztség elfogadása kötelező volt. Állása tiszteletbeli, de a gyakorlatban tiszteletdíjat szokott neki megállapítani a falu. Bővebben lásd: Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1942. 320.

magyarországi, döntő többségük (73,8%) a falu szülötte. Nemzetiség tekintetében is gyökeresen más a kép, 70%-uk román nemzetiségű. Funkciójuk elnyerésekor valószínűleg nem az iskolai végzettségük volt a mérvadó (82,5% csak elemi iskolát végzett), hanem egyéni rátermettségük (ami nem derül ki a statisztikából) és vagyoni állapotuk (közel 30%-uk falusi viszonylatban jelentős földterülettel rendelkezett). Az albírók között kicsit nagyobb a helyiek (85%) és a román nemzetiségűek aránya (82,5%), végzettség és vagyon tekintetében a két tisztséget betöltők között nincs lényeges különbség.

A 40 faluból álló nagybányai járásban 4 olyan falu volt, amelynek teljes adminisztrációját (vagyis mind a 4 funkciót) magyarok töltötték be, közülük háromban 50% körüli volt a magyarok aránya, míg egyben csak 20%.[181]

A nagybányai járáshoz hasonlóan az erdődi járásban[182] is szinte teljesen kicserélődött a jegyzői állomány, egyetlen átvett jegyzővel találkozunk.[183] A Magyarországról kirendelt jegyzők aránya azonban radikálisan csökkent, 81%-uk észak-erdélyi származású, 54% pedig a megye szülötte is.[184] Végzettség és nyelvtudás tekintetében ugyanaz mondható el róluk, mint a nagybányaiakról, mindegyikük megfelelő képesítéssel rendelkezett és idegen nyelvként beszélték a románt. A legnagyobb eltérés a jegyzők nemzetiségi összetételében van: míg a nagybányai járásban mindenki magyar volt, ebben az esetben a magyarok aránya szinte a felére csökkent (54%), s mellettük megjelentek a német és román nemzetiségű jegyzők is (arányuk 18-18%). A német kisebbség bécsi döntés utáni kiváltságos helyzete magyarázattal szolgál a német jegyzők arányára, azonban meglepő a román jegyzők jelenléte.

Első ránézésre lényeges különbség mutatkozik a falusi bírók esetében, mivel a helyben született, és feltehetően 1940 előtt is ugyanezt a tisztséget betöltők aránya csak 26%. A jelenség magyarázata a forráshiány lehet: legtöbb esetben születési helyként Szatmár megyét jelölték meg és nem a falut. A Szatmár megyében születettek aránya 95%, és nincs egyetlen Magyarországról kirendelt sem, így valószínűsíthető, hogy döntő többségük 1940 előtt is betöltötte ezt a tisztséget.[185] A bírók nemzetiségi összetétele nagy vonalakban megfelel a járás

---

181 A falvak: Misztótfalu, Koltókatalin, Giródtótfalu és Kapnikbánya.

182 Az összehasonlítás alapjául szolgáló járás kiválasztásánál a forrásadottságok voltak a döntőek. Az erdődi járás mind területre, mind népességre közepes nagyságú járás volt, 28 község alkotta. Területén nem volt egyetlen város sem, legnagyobb települése 3315 lakossal a járási központ, Erdőd község volt. Az 1930-as népszámlálás szerint a járásnak 29 448 lakosa volt, 57,3% román, 22,3% német, 15,8% magyar. A járás egyik sajátossága a német lakosság magas aránya. A nagykárolyi járást leszámítva (amely ekkor Szilágy megyéhez tartozott) itt élt a szatmári svábok legnagyobb csoportja. A vallási megoszlás nagy vonalakban leképezi a nemzetiségi megoszlást: 55,5% görögkatolikus, 2,3% ortodox, 33,4% római katolikus, 6,3% református. A római katolikusok aránya a megyében itt a legnagyobb, ez is a sváb lakosság magas számával magyarázható. Az adatok forrása: *Segédlet*... i. m. 137–146.

183 A járás területén az egyedüli átvett jegyző a királydaróci Suta László, aki egyben az egyik román nemzetiségű jegyző is. Őt valószínűleg priorálása után is megbízhatónak tartották.

184 Ez az arány még magasabb, mivel az észak-erdélyi születésű jegyzők döntő többsége a nagykárolyi járásban született, amely 1926-ig Szatmár megye része volt, és 1941-ben visszacsatolták a megyéhez.

185 Még a Krasznaterebes községhez tartozó két román telepes faluban (Gelu és Aliza) is megmaradt állásában a bíró, mindkettő Kolozs megyében született, ahonnan a telepesek is érkeztek.

nemzetiségi összetételének. Nem meglepő a magyarok felülreprezentáltsága (34%) a németek rovására (11%), a románok arányszáma pedig szinte megegyezik a járás nemzetiségi összetételével (53%).

A bírók iskolai végzettsége és vagyoni helyzete tekintetében nagyjából megegyezik a kép a nagybányai járás adataival. Mindegyikük elemi iskolát végzett, és általában vagyonosabbak a szomszédos járás bíróinál (38% húsz hold fölötti földterülettel rendelkezett).

Az *Utasítás* szerint a kinevezetteket ideiglenes jelleggel alkalmazták a katonai közigazgatás időtartamára,[186] de már a katonai közigazgatás elején felmerült, hogy készítsenek kimutatást a végleges kinevezésre alkalmas személyekről.[187] Sokszor előfordult, hogy véglegesítették őket, és kész tények elé állították a polgári közigazgatást. A nagybányai járásban nincs tudomásunk végleges kinevezésekről, s ezt a járási parancsnok egy rendelete is megerősítette. Ezzel szemben a nagysomkúti járásban a parancsnok az egész járási közigazgatást véglegesként tüntette fel.[188]

A román közigazgatásból átvett és ideiglenesen alkalmazott polgári személyek fizetése a román időszaknak megfelelő szinten maradt,[189] és ez volt érvényes a nyugdíjasokra is. Végzettségüknek megfelelően 80-150 pengő közötti segélyt lehetett nekik kiegészítésképpen adni, a román nemzetiségű alkalmazottak maximum 50 pengőben részesülhettek.[190] Ez alól kivételt lehetett tenni a magyar közösség vezetőinek javaslatára az illető magyarokkal szembeni korábbi magatartása alapján (lásd a 44. sz. dokumentumot).[191]

A kinevezések kusza hálózata, illetve az anyaországi „ejtőernyősök" nagy száma miatt kiéleződtek az ellentétek a helyi magyar társadalom alsóbb csoportjai között.

---

186 *Utasítás...* i. m. 12.

187 A kimutatásnak csak a szakigazgatásban dolgozó tisztviselőkre kellett kiterjednie, mint pl. belügy, pénzügy, földügy, kereskedelem. A postások, vasutasok és tanítók esetében nem kértek kimutatást, maga a minisztérium döntött. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása valamennyi vármegyei parancsnokhoz a végleges kinevezésre alkalmas tisztviselők összeírásáról.* 1940. szeptember 27. DJCJ-Administrația, cutia 12., doc. 298. 1. f.

188 *A nagybányai járási katonai parancsnok jelentése a Szatmár vármegyei parancsnokhoz.* 1940. november 15. DJSM-Prefectura, dos. 9. 12. f.; illetve: *Kimutatás a nagysomkúti járásban véglegesen alkalmazott községi hivatalnokokról.* DJSM-Prefectura, dos. 7. 163–166. f.

189 A két világháború közötti időszakban a román közigazgatásban a fizetések között igen nagyok voltak a különbségek, több tényező függvényében: falu vagy város, tisztségben eltöltött évek száma, gyerekek száma, a 30-as évek végén a katonai rang. Egy szolgabírónak 5800-6000 (193-200 pengő), egy jegyzőnek 1000-3000 (33-100 pengő), egy aljegyzőnek 2500-3000 (83-100 pengő), egy írónőnek 1000-1500 lejes (33-50 pengő) fizetése volt. Városon egy irodai szolgának 2000-2300 (66-83 pengő), egy sofőrnek pedig 1000 lej (33 pengő) körüli fizetése volt. *Kimutatás a közigazgatási alkalmazottakról.* 1937. szeptember 4. DJSM-Prefectura, dos. 38/1937. 1–2. f., *Szatmárnémeti 1939-40 évi költségvetése.* DJSM-Primăria, dos. 8/1939. 19–20. f. A bevonulást követőn 1:30-ban állapították meg a pengő/lej árfolyamot. Rendelet a lej beváltásáról. *Szamos.* 1940. szeptember 8.

190 A különbségtétel a kezdetektől megfigyelhető, már az 1940 októberi fizetés kiosztása előtt rendeletet adtak ki, hogy az addigi rendelkezést a magyarok javára módosítani akarják. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása Maros-Torda vármegye katonai parancsnokához az október havi illetményekről.* 1940. szeptember 28. DJCJ-Administrația, cutia 11., doc. 211. 1. f.

191 Szatmárnémetiben például 4 tisztviselő és 6 nyugdíjas kapott felmentést az ipartestület, az iparos szövetség és a református esperes döntése értelmében. *Jegyzőkönyv a tisztségviselők segélyéről.* 1940. október 14. DJSM-Primăria, dos. 2. 203. f.

A legélesebb ellentétek a Székelyföldön alakultak ki, mindenki úgy érezte, hogy a román időkben elszenvedett sérelmekért most kárpótlást érdemel. Másrészt mindenki valaki „emberének" érezte magát, aki majd szólni fog az érdekében, hogy ő is álláshoz jusson,[192] s ha ez nem következett be, akkor egyből azt vizsgálták, hogy a másiknak miért sikerült, illetve hogyan lehetne ellene valami „terhelő" információt felhozni (lásd a 45. sz. dokumentumot).[193] Feljelentések sorozata indult meg, ami arra kényszerítette a parancsnokokat, hogy valamelyik csoport véleménye mögé sorakozzanak fel.[194] A háromszéki parancsnok ezt denunciális rendszernek nevezte. Kiéleződtek a politikai,[195] vallási,[196] regionális[197] és személyes[198] ellentétek, egy korabeli beszámoló szerint ezekből Pál Gábor,[199] a Székelyföld „diktátora" és köre került ki győztesen.[200] A feljelentési hullám tovább szította az ellentéteket, a parancsnokok leváltottak már kinevezett embereket,[201] egyesek letartóztatásba is kerültek.[202] Szentkereszthy Béla a magyarság egységének

192 Gál József erdődi albíró beszámolója szerint vele budapesti útja során azt közölték az egyik minisztériumban, hogy a tisztviselői ranglétrán előre jutni csakis személyes kapcsolatok révén lehet, mivel túl sok a jelentkező.

193 A különböző jelentgetések szerint pl. Csíkborzsován ugyanazon személy egyszerre tűnt fel a román párt és az OMP elnökeként.

194 Hasonló eset fordult elő Csíkborzsován, ahol a lakosság egy része panaszlevelet fogalmazott meg a helyi bíró ellen azzal a váddal, hogy tisztsége idején túlzottan kiszolgálta a román államhatalmat. A bíró védelmére azt hozta fel, hogy tisztviselőként nem tehetett mást, mint végrehajtotta az államhatalom kéréseit. A parancsnok a „vádlók" oldalára állt, és leváltotta a bírót anélkül, hogy megkérdezte volna, pedig mint az ügy fejleményeként kiderült, a vádlóknak ugyanannyi „bűnük" volt, mint magának a bírónak. Az ügy részleteire vonatkozóan lásd: *Kihallgatási jegyzőkönyv Kovács Lajos ügyében*. 1940. november 16., illetve: *Kovács Lajos levele Csík vármegye parancsnokához az ellene felhozott vádakról*. 1940. október 31. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 3627/1940. Az ügy a jó magyar/román meghatározásának problémáját is felveti, az egész helyzet ördögi körré vált. Aki hivatalban maradt és pozíciójából igyekezett védeni a magyar lakosság érdekeit, azt kockáztatta, hogy 1940 után magára vonja az árulás vádját. Ha viszont kilépett, akkor a román állam ellen fogalmazódott meg a vád, hogy nemzetiesítő politikája révén nem biztosít megfelelő képviseletet a magyar lakosságnak.

195 Az OMP és Népközösség vezetői között. Pl. Toldalaghi Mihály Maros megyei főispán ellen amiatt tiltakoztak, mert részt vállalt a Frontban, és véleményük szerint ezzel alkalmatlanná vált a tisztségre.

196 A református többségű Háromszék vármegyeiek tiltakoztak a katolikus Apor Péter főispánsága ellen.

197 A sepsiszentgyörgyiek tiltakoztak egy kézdivásárhelyi származású főispán ellen.

198 Pl. Szentkereszthy Béla és Mikes Ármin, Bethlen István sógora között, amiért Horthy Miklós háromszéki látogatásakor a Mikes családnál szállt meg.

199 Szentkereszthy Bélának kimondott ambíciói voltak különböző állások megszerzésére, ezért is érdekes Pál Gábor felülkerekedése. Ráadásul, a Népközösség feloszlatásával a volt OMP-seknek kellett volna előtérbe kerülniük a Népközösségben is aktiv szerepet vivő személyekkel szemben.

200 *Ismeretlen személy feljegyzése a székelyföldi állapotokról*. 1940 decembere. MNL OL, K 67 Külügyminisztérium Politikai Hírszolgálati Osztálya (továbbiakban K 67), 15. csomó, 246. tanulmány. 584–592. f. A kinevezések ügyében a Miniszterelnökség egyértelműen a volt OMP embereit támogatta, és utasította a Külügyminisztériumon keresztül a kolozsvári konzulátust, hogy a kinevezéseknél a Bethlen embereit vegyék figyelembe. *A Külügyminisztérium számjeltávirata a kolozsvári konzulátushoz*. 1940. szeptember 3. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel, 27/7/Tá. 289. f. A külügyminiszter véleménye szerint a Népközösség nem volt magyar érdekvédelmi szervezet, csak egy szükséges megoldás a diktatórikus körülmények között, amely a magyar uralom kezdetével automatikusan megszűnt. *A Külügyminisztérium számjeltávirata a kolozsvári konzulátushoz*. 1940. szeptember 3. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel, 27/7/Tá. 286. f.

201 Futásfalva lakossága kérte a helyi közigazgatási tisztviselők leváltását, különben bevallásuk szerint nem lesz nyugalom a faluban, és kilengésekre is lehet számítani. *A futásfalvi lakosok levele a kézdi járási parancsnokhoz*. 1940. szept. 16. DJCV, fond 145, dos. 1/1940. 1. f.

202 Elekes Béla kézdivásárhelyi ügyvédet valuta-üzérkedéssel foglalkozó zsidóval való kapcsolata ürügyén letartóztatták és megverték, szerinte azonban csak amiatt vádolták be, mert szeretne Kézdivásárhelyen jegyzői álláshoz jutni. *Az Elekes fivérek levele a minisztériumnak testvérük letartóztatása ügyében*. 1940. október 30. MNL OL, K 53, 1. doboz, 304/1940. 145. f.

megbontásával vádolta meg a minisztériumot, amennyiben nem lenne hajlandó leváltani az általa kifogásolt orbai járási közigazgatási előadót (lásd a 141. sz. dokumentumot).[203]

VII. A közellátás megszervezése – Székelyföld közellátása

A szociális ellátás mellett a katonai közigazgatás alatt súlyos problémát jelentett a közellátás és a munkanélküliség. A legsúlyosabb helyzettel a Székelyföld nézett szembe, ahová a tél beállta előtt el kellett juttatni a lakosság ellátásához szükséges tartós élelmiszereket. Az általános rendelkezések – árak maximalizálása, jegyrendszer bevezetése – mellett igyekszünk részletesebben kitérni Szatmárnémeti és Kolozsvár közellátására, illetve ezt összevetni a székelyföldi helyzettel. Emellett ismertetjük a székelyföldi közellátás megszervezése körüli nehézségeket is.

Az 1940 őszi gazdasági és közellátási helyzet több okra vezethető vissza. Egyrészt a román hadsereg az európai általános politikai és katonai helyzet miatt 1938-tól mozgósítva volt, ami oda vezetett, hogy a második bécsi döntést megelőző hónapokban a román hadsereg 2/3-a Erdélyben állomásozott. A hadsereg koncentrációja elsősorban a nyugati megyéket, Szatmárt és Bihart, illetve a Bánságot érintette, a helyszínen állomásozó román csapatok felélték a lakosság élelmiszer és fogyasztási cikk készletét,[204] kivonuláskor pedig rekvirálásokat hajtottak végre. A Székelyföldön egyrészt a lakosság lóállományának jelentős részét rekvirálták el,[205] másrészt gyárakat szereltek le, ez fokozta a munkanélküliséget (lásd a 5. és 59. sz. dokumentumokat).[206]

A második bécsi döntés gazdaságilag szorosan összefüggő régiókat és vidékeket vágott el egymástól. A Székelyföldnek nagy érvágás volt Brassó „elvesztése”,[207] de a döntés a térség két cukorgyárát is elvágta termőterületüktől.[208] A másik

---

203 Azzal fenyegetőzött, hogy kabinetkérdést csinál az ügyből: „Nem azért dolgoztam ennyi éven át, és tartottam össze a társaságot, hogy most a felszabadulás pillanatában szakadás legyen egy erkölcsileg teljesen züllött fráter miatt, ki a kinevezéséből tőkét kovácsol.” *Szentkereszthy Béla levele Pataky Tiborhoz az orbai járási közigazgatási előadó ügyében*. 1940. szeptember 19. MNL OL, K 53, 1. doboz, 110/1940. 91. f.

204 *7. számú helyzettájékoztató az 1940. augusztus 18–27. közötti időszakra vonatkozóan*. 1940. augusztus 28. HL, I. hdt., 269/1940.

205 Az 1940. augusztus 11-én megjelent rendelet az addig elrekvirált lovakat a hadsereg tulajdonává nyilvánította, amiért nem járt kárpótlás. *7. számú helyzettájékoztató az 1940. augusztus 18–27. közötti időszakra vonatkozóan*. 1940. augusztus 28. HL, I. hdt. 269/1940. Egy későbbi jelentés szerint a román hadsereg összesen 800 lovat rekvirált el. Később ugyan visszaadta ezeket a gazdáknak, de annyira lesoványodva, hogy használhatatlanok voltak az őszi mezőgazdasági munkálatoknál. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 3. üléséről*. 1940. szeptember 20. MNL OL, Z 193, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, Elnöki iratok (továbbiakban Z 193) 121. doboz, 266. tétel. 1–5. f.

206 A román hadsereg sok esetben minden mozdíthatót leszerelt és elszállított, pl. a későbbi közellátás szempontjából kulcsfontosságú vasúti szállítóeszközökből 800 mozdonyt, 700 személykocsit és 10 ezer teherkocsit. A helyi lakosság szempontjából nagyobb gondot okozott, amikor egész gyárakat szereltek le. Pl. Désről a szeszgyárat, Sepsiszentgyörgyről pedig a dohánygyárat vitték el.

207 Brassó és Háromszék kölcsönösen kiegészítette egymást, a város innen kapta a nyersanyagok (elsősorban fa), az élelmiszer (70%) és a munkások jelentős részét, míg a megye a várostól kapta a kész ipari termékeket (főleg vas), a közszükségleti cikkeket és a cukrot.

208 A botfalusi cukorgyár Romániában maradt, míg termőterülete Magyarországhoz került, a marosvásárhelyi cukorgyár esetében pedig fordítva történt ugyanez.

súlyos gondot a fakereskedelem csökkenése jelentette. A nagyobb üzemek regáti kézben voltak,[209] ezek a bizonytalanság miatt leállították a termelést, a fakészletet pedig nem tudták elszállítani.[210] A harmadik gazdasági probléma az Erdélyben a magyarországinál elterjedtebb kőolajtermék- és földgázhasználat volt. A földgázmezők közelsége miatt ez még hangsúlyosabb volt a Székelyföldön.[211] A pakurával működő ipari üzemek[212] mellett a lakosság is elkezdte a petróleumot nemcsak világításra, hanem fűzésre is használni. A petróleum ennek következtében nagyon megdrágult és hiánycikké vált, mivel Románia nem volt hajlandó biztosítani a kívánt mennyiséget.[213] Szolnok-Doboka vármegyében 1940. október elején az intézmények csak napközben tudtak dolgozni, a sötétedés beálltával a világítás megoldatlansága miatt kénytelenek voltak bezárni (lásd a 135. és 142. sz. dokumentumokat).[214]

Az ellátási gondokat fokozta a nagyon csapadékos 1940-es év, gyenge termés-eredmények születtek, és kérdéses volt a kukorica beérése is.[215]

A közellátási nehézségek elsősorban a városokban mutatkoztak, a falusi lakosság döntő többsége őstermelő és önellátó volt.[216] A szociális előadók megállapítása szerint a falusi lakosság ellátásában az őszi időjárás és a kukoricatermés a döntő.[217] Egyes vidékeken a lakosság élelmezésének a kukorica volt az

---

209 A székelyföldi és Naszód megyei fatelepek összesen 20–25 ezer munkást foglalkoztattak, azonban 1940 végén a leállások miatt csak mintegy 6–7 ezret. *Jelentés a Nemzetpolitikai szolgálat vezetőségének a székelyföldi munkanélküliség leküzdéséről.* 1940. december 24. MNL OL, K 29 Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztályának iratai (továbbiakban K 29), 1. csomó, e. dosszié, 24–25. f.

210 Pl. Bukarest tűzifaellátásának nagy részét a Székelyföld biztosította. *Mikes Ármin beadványa a székely munkások foglalkoztatására.* MNL OL, K 69, 732. csomó, 1940 XI-a. dosszié, 11. 147–149. f. A Vezérkari Főnökség jelentése szerint Székelyföldön 250 ezer köbméter faáru vár elszállításra. *A Vezérkari Főnökség jelentése Nickl Alfréd osztályvezetőnek a székelyföldi gazdasági helyzetről.* MNL OL, K 69, 732. csomó, 1940 XI-a. dosszié 6. 13. f.

211 Marosvásárhelyen pl. már a házak nagy része is földgáz- és nem fafűtésre volt beállva. *A II. számú hitelügyi bizottság jelentése Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely megyék gazdasági helyzetéről.* 1940. október 29. MNL OL, Z 12, 42. csomó, 362. tétel. 1–9. f.

212 A magyar kormány szerette volna elérni, hogy a Romániával kötendő kereskedelmi szerződések révén biztosítsák 1000 vagon benzin, 2600 vagon petróleum, 1000 vagon gázolaj, 400 vagon kenőolaj, 3000 vagon fűtő pakura behozatalát, ami fedezné az éves mennyiséget. *A Külügyminisztériumi megbízott jelentése erdélyi körútjáról.* 1940. szeptember 18. MNL OL, K 53, 1. doboz, 35/1940. 79–86. f.

213 A lakosság folyamatosan arra panaszkodott, hogy az éjszaka beálltával kénytelenek a sötétben ülni, mivel nem jutnak petróleumhoz. *Ismeretlen személy feljegyzése a székelyföldi állapotokról.* 1940 decembere. MNL OL, K 67. 15. csomó, 246. tanulmány. 584–592. f.

214 *A közélelmezési előadó jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a közélelmezési helyzetről.* 1940. október 10. DJCJ-Dăbâca, dos. 7/1940., doc. 605. 3. f.

215 Egy a dési járásból beérkezett jelentés szerint búzából hektáronként csak 3–4 mázsa termett, míg Észak-Erdélyben az átlagos terméshozam 5,9 q volt. *Vékás János gazdasági előadó jelentése a dési járás közélelmezési helyzetéről.* 1940. szeptember 4. MNL OL, K 69, 732. csomó, 1940 XI-a. dosszié, 11. 125–130. f.

216 Ez alól természetesen voltak kivételek, mint pl. Székelyföld, ahol a lakosság gabonaszükségleteinek csak a 2/3-át tudta megtermeszteni. Vita Sándor: Székelyföld önellátása. *Hitel*, 1937. 4. sz. 272. A termelést és fogyasztást Észak-Erdélyre vetítve kiderül, hogy a táplálkozásban fontos szerepet játszó búzából és kukoricából többet termeltek, mint amit elfogyasztottak, azonban a kukorica esetében ez csak 30 vagon többletet jelentett. Rossz termés esetén akár az egész területen hiány jelentkezhetett. Erre vonatkozóan lásd: *A Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete. A Magyar Nemzeti Bank közgazdasági, tanulmányi és statisztikai osztályának jelentése.* Budapest, 1940. 24.

217 November közepéről származó adat szerint Szolnok-Doboka vármegyében nagyon rossz eredménnyel, holdanként csak 2-5 mázsás terméssel fejeződött be a kukorica szedése, fele ennek is éretlen volt. *A dési járás heti helyzetjelentése.* 1940. november 15. DJCJ-Dăbâca, dos. 3/1940., doc. 254. 228–229. f.

alapja, nem a búza.[218] A közellátás biztosítása érdekében a katonai közigazgatás egyik első intézkedése a városokban található közellátási cikkek nyilvántartásba vétele, hiány esetén zárolása volt.[219] A helyzet illusztrálására bemutatjuk Szatmárnémeti élelmiszerkészleteit és hiányait.

Cikkek megnevezése	Egy havi szükséglet	Készlet q	Hiány q	Felesleg q	Megjegyzés
búza	4450	1202	3248		5375 holdra vetőmagszükséglet
árpa	666	109	557		
tengeri	2752	2800		48	A fölösleg csak látszólagos
zab	173	3589		3416	A fölösleg csak látszólagos
korpa	926	1011		85	A fölösleg csak látszólagos
burgonya	3033	481	2552		
búzaliszt	4650	664	3986		
rozsliszt	292	494		202	A fölösleg csak látszólagos
takarmányliszt	50	412		362	A fölösleg csak látszólagos
só	232	160	72		
cukor	500	42	458		
rizs	200	31	169		
szalonna	558	36	526		
zsír	372	43	329		
étolaj	19	56		37	

3. táblázat: Havi élelmiszerszükséglet és -készletek Szatmárnémetiben

Minden fontosabb alapélelmiszerből hiány volt, s csak néhány takarmánynövényből volt felesleg. Elrendelték a mezőgazdasági termények forgalmának a korlátozását: ha valakinek a megadott mennyiség fölött volt terménye, azt be kellett jelentenie, és ha el akarta adni, akkor csak a hadseregnek adhatta el.[220]

---

218 *A Görgény járási katonai parancsnok Maros-Torda vármegye parancsnokának*. 1940. szeptember 23. DJMS-Prefectura, dos. 303. 1. f.; illetve: *A Maros-Torda vármegyei szociális előadó beszámolója*, dos. 87. 3–4. f. A visszavonuló román hadsereg nem tudta elrekvirálni a kukoricát, mivel augusztus végén még nem érett be.

219 Szatmárnémetiben erre 4 nappal a katonai közigazgatás megkezdése után került sor. *Szatmárnémeti katonai parancsnokának határozata*. 1940. szeptember 9. DJSM-Primăria, dos. 2. 26. f.

220 Egy q búza vagy rozsliszt, hét q csöves kukorica, 20 kg szárított zöldség, 10 kg bab vagy borsó, 10 q széna, 100 q szalma volt a megtartható mennyiség. Mezőgazdasági termények forgalmának korlátozása. *Szamos,* 1940. szeptember 10. 5.

Később ezt a rendeletet is tovább szigorították és búza esetében már 50 kg feletti mennyiséget is be kellett jelenteni.[221]

A közellátás biztosítása érdekében tett második lépés az árak maximalizálása és a fejadagok bevezetése volt. Ez utóbbit a tartós élelmiszerek esetében alkalmazták: cukorból 12 dkg fejenként, kávéból 10 dkg családonként, teából 2 dkg családonként, rizsből 50 dkg családonként.[222] A készleteknek megfelelően a fejadagok terén vármegyénként lehettek kisebb-nagyobb eltérések.[223] A cukorellátási nehézségeket az is fokozta, hogy a román hatóságok magukkal vitték a marosvásárhelyi cukorgyár szinte teljes készletét, összesen 80 vagon cukrot.[224] Később a fejadag-rendszert kiterjesztették a kenyérre és a zsírra is. A napi kenyéradag egy tisztviselőnek 50 dkg, egy munkásnak 1 kg volt, a zsíradag pedig egységesen 30 dkg.[225] A későbbiekben tovább szigorították a kenyérre vonatkozó rendeletet, egyrészt korlátozták a malmokban a finomliszt mennyiségét és megtiltották fehér kenyér sütését, másrészt elrendelték, hogy burgonyát keverjenek a kenyérliszthez.[226] A húsfogyasztás korlátozása érdekében ún. hústalan napokat vezettek be, amikor sem a piacon, sem éttermekben nem lehetett olyan ételt felszolgálni, ami húst tartalmazott. Ez kezdetben heti két teljesen hústalan és két korlátozott húshoz való hozzáférésű napot jelentett,[227] októbertől pedig már három teljesen hústalan nap volt.[228] Az intézkedések ellenére a katonai közigazgatás egész időtartama alatt hiány volt néhány termékből, elsősorban petróleumból, dohányból és gyufából (lásd az 52. sz. dokumentumot).

---

221 Bab és borsó esetében 20 kg, kukorica esetében pedig 7,5 q felett. Elrendelték az összes termények zárolását. *Szamos*, 1940. november 23. 4.

222 *Szatmárnémeti katonai parancsnokának határozata*. 1940. szeptember 18. DJSM-Primăria, dos. 2. 17. f. Cukorból hasonló mennyiség volt Csíkszeredában is. *A Csík vármegyei parancsnok jelentése a járási parancsnokoknak a cukerelosztásról*. 1940. október 15. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 1647/1940. A cukorellátáson a jegyrendszer bevezetése sem segített, 1940 novemberére Szatmárnémeti teljesen kifogyott a készletekből. Később sikerült elérni 450 q cukor kirendelését a marosvásárhelyi cukorgyárból, ennek szállítását azonban késleltette a vasúti összeköttetés hiánya.

223 Maros-Torda vármegye görgényi járásában pl. 7 dkg cukorban állapították meg a heti fejadagot, ez a falusi lakosságra vonatkozott. Kenyérgabonából az éves szükségletet 40 q kukoricában állapították meg. *A Görgény járási katonai parancsnok Maros-Torda vármegye parancsnokának*. 1940. szeptember 23. DJMS-Prefectura, dos. 303. 1. f.

224 A kivonuló románok 19 millió lejes károsodást okozhattak a marosvásárhelyi cukorgyárnak. *Magyar Szó*, 1940. november 22. 2. A magyar követség közbenjárására 18 vagonnal később visszaküldtek.

225 Bevezetik a kenyér és a zsír adagolását. *Szamos*, 1940. szeptember 25. 3.

226 100 kg búzaliszthez 25 kg, ugyanennyi barna liszthez 15 kg, rozsliszthez pedig 10 kg burgonyát kellett keverni. Burgonyával kell keverni a kenyérlisztet. *Szamos,* 1940. október 16. 7. A Székelyföldön az ellátási nehézségekre hivatkozva az arányok változhattak. Csíkszeredában pl. 1940 októberében elrendelték, hogy a búzakenyér csak 65%-a lehet búzaliszt, ahhoz 5% rozst és 30% burgonyát kellett keverni. A rozskenyér 90% rozsliszt és 10% burgonya keveréke kellett legyen. A rozskenyeret csak 24 óráig lehetett forgalomba hozni. *A Csíkszereda városi parancsnok utasítása a kenyérellátást illetően*. 1940. október 16. Direcţia Judeţeană Harghita a Arhivelor Naţionale, Fond 7, Prefectura Judeţului Hargita, Administraţia Militară orăşenească 1940. [Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei kirendeltsége, Városi Katonai Parancsnokság]. (továbbiakban: DJHR-Orăşenesc), dos. 1., doc. 455/1940.

227 Kezdetben hétfő és péntek volt teljesen hústalan nap, kedden sertés- és borjú-, csütörtökön borjúhúst nem lehetett kapni. Rendelet a közélelmezés zavartalanságának biztosítása érdekében. *Szamos*, 1940. szeptember 10. 2.

228 Hetente háromszor lesz hústalan nap. *Szamos*, 1940. október 2. 3.

Ugyancsak a közellátás megkönnyítését, illetve a visszaélések megakadályozását szolgálta az az intézkedés, amely előírta, hogy minden családfő 48 órán belül jelentse be családját a hozzá legközelebb működő kereskedőnél, akitől a közszükségleti cikkeket beszerezni kívánta. A kereskedők ezen lista alapján kaphattak árut.[229] Azok a családok, akik készletekkel rendelkeztek a zár alá vett közszükségleti cikkekből, csak az előírt fejadagoknak megfelelően fogyaszthattak, és csak saját készleteik kimerülése után jelentkezhettek a boltokban (lásd az 52. sz. dokumentumot).

Hangsúlyoznunk kell, hogy a visszacsatolt észak-erdélyi megyék mindegyikében gond volt a közellátással. Ráadásul a Székelyföld – akárcsak Máramaros és Beszterce-Naszód megye – alapélelmiszerekből mindig behozatalra szorult. Elsősorban a búza[230] és kukorica volt kevés, árpából, zabból és szénából viszont többlettel rendelkezett.[231] 1940-ben nem maga a behozatal jelentette a nagy problémát, hanem annak eljuttatása. Újdonság talán az lehetett, hogy a korábbi évekhez képest nagyobb mennyiséget kellett beszállítani. Az ellátási gondokat a román hadsereg kivonását követő magyar hadsereg bevonulása fokozta, amelynek ellátására ugyancsak tetemes mennyiségű élelmet kellett beszállítani.[232] A kora őszi kivonulás idején a szemes takarmány egy része még csak learatva volt, de kicsépelve nem, a többi szántóföldi növény pedig még a határban volt. Az is megfigyelhető, hogy a folyamatos üzemanyaghiány mellett a gazdák szándékosan késleltették a cséplést, hogy elejét vegyék az esetleges rekvirálásnak.[233] Ennek érdekében a gazdák gyakran folyamodtak a gabonakészletek elrejtéséhez, illetve – elsősorban a búza – eladásához (lásd az 49. sz. dokumentumot).

A katonai közigazgatás időszakában a Székelyföld legnagyobb gondját a vasúti összeköttetés hiánya okozta, ugyanis azt az új országhatár kettévágta.[234] Október

229 A Székelyföld 1940 téli ellátásával foglalkozott Tilkovszky, L. Balogh illetve Sebestyén–Szabó is. Tilkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika*... i. m. 290–292.; Balogh Béni, L.: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2001. 322–323.; Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai közigazgatás*... i. m. 1403–1406.

230 Csak Háromszékre 81 vagon búzát kellett beszállítani az ellátás biztosításához. *Háromszék vármegye alispánjának jelentése a közellátásról*. 1940. december. DJCJ-Administrația, f. 151, cutia 2, doc. 48. 1. f.

231 1930-as évekbeli adat szerint Székelyföld búzaszükségleteinek 2/3-át tudta megtermelni. Vita: *Székelyföld önellátása*... i. m. 272. Vita számításai szerint Székelyföld képes lett volna az önellátásra, ehhez a termelt gabona arányának jobb eloszlására és a terméseredmények javítására lett volna szükség.

232 A katonai közigazgatás időszakában Székelyföldön 10 ezer katona és 1500 ló állomásozott, akik elsősorban a határok megerősítésén munkálkodtak. *Jelentés a székelyföldi élelmiszerkészletek megalakításáról*. 1940. november 14. HL, VKF, 5417/eln. 1. 1940. Csak Háromszék vármegyében a folyamatosan hiánycikknek számító petróleumból a hadsereg 8000 kg-ot használt fel. *Háromszék vármegye alispánjának jelentése a közellátásról*. 1940. december. DJCJ-Administrația, f. 151, cutia 2, doc. 48. 1. f.

233 Szeptember eleji jelentések szerint Szolnok-Doboka megyében még tartott az aratás, Kolozs megye borsai járásában még nem kezdték el a cséplést, Háromszék megyében pedig csak a cséplés 1/3-a volt befejezve. *Szolnok-Doboka megyei mezőgazdasági közélelmezési helyzetjelentés*. 1940. szeptember 4. MNL OL, K 69, 732. csomó, 1940. XI-a. dosszié, 11. f.; *Kolozs megye borsai járásának közélelmezési helyzete*. 1940. szeptember 10. MNL OL, K 69, 732. csomó, 1940. XI-a. dosszié, 11. 118–119. f.; *Háromszék megye mezőgazdasági és közélelmezési helyzetjelentése*. 1940. szeptember 5. MNL OL, K 69, 732, csomó, 1940. XI-a. dosszié, 11. 165–166. f.

234 Az akkori térképen a Kolozsvártól délre elterülő kiszögelés – az úgynevezett Göring-zsák – a belga tulajdonban lévő szamosújvári szódagyár igazgatójának közbenjárása nyomán alakult ki. Erre vonatkozóan bővebben lásd: L. Balogh: *A magyar-román kapcsolatok*... i. m. 285.

23-tól a román hatóságok leállították a peage (országokon áthaladó) vasúti forgalmat,[235] így a Székelyföld vasúton átmenetileg megközelíthetetlenné vált (lásd a 5. sz. dokumentumot).[236] A helyzet súlyosságát Teleki Pál úgy érzékeltette, hogy Udvarhelyre csak ejtőernyővel lehet eljutni (lásd az 54. sz. dokumentumot).[237]

A tél közeledtével az ellátás megszervezése a katonai közigazgatás egyik legsürgősebb és legnagyobb volumenű feladata volt. A problémával már szeptember végén a legmagasabb szinten, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsban foglalkoztak, ahol megállapították, hogy a terület nem képes az önellátásra, elrendelték a készletek és a szükséges áruk összeírását, illetve döntöttek ezek fontossági sorrendjéről. Ugyanakkor elhatározták, hogy az ellátás megszervezését a helyi szövetkezetekre bízzák, és az anyaországi szövetkezeteket egyelőre nem engedik be a régióba.[238] Az október 28-i tanácskozáson döntöttek úgy, hogy a visszacsatolt területet két részre osztják: ellátásra szoruló térségekre: Székelyföld, Beszterce és Máramaros, illetve azon megyékre, amelyeket kereskedelmi tevékenység útján lehet ellátni. Ugyanitt döntöttek arról is, hogy míg a négy székely megyét 100%-ban, addig a másik két – román többségű – régiót csak 50–60%-ban kívánják ellátni.[239] Ez utóbbiak ellátása nem okozott gondot, a szállítást a MÁV-ra bízták, a Székelyföldön azonban kombinált, vasúti és közúti szállításra volt szükség. A térség ellátásához a legjobban használható közúti összeköttetés a Beszterce–Szászrégen út volt, a Besztercéig vasúton érkező árut itt átpakolták tehergépkocsikra, majd Szászrégentől, illetve Marosvásárhelytől ismét a MÁV végezte a szállítást. Az értekezleten döntöttek a szállítás lebonyolításához szükséges géppark és rakodó személyzet kirendeléséről is (lásd az 53. és 58. sz. dokumentumokat).[240]

Nincs pontos kimutatás arról, hogy miből milyen készlet, illetve hiány volt a Székelyföldön, de semmiképpen nem kellett az ellátás biztosításához szükséges mennyiség 100%-át beszállítani.[241] A helyzet inkább az volt, hogy míg egyes (pl.

---

235 Hasonló esetben a magyar katonai hatóságok ugyanígy reagáltak. A felvidéki katonai közigazgatás időszakában utasították az érintett járási parancsnokokat, hogy ne teljesítsék a szlovák hatóságok átmenő forgalomra irányuló kérését, mivel ezáltal megnehezítik az ottani lakosság helyzetét, és ez növelheti kedvüket a visszacsatolás irányában. Vargyai: *Az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás...* i. m. 11.

236 Mindez nem független a már október elején megszakadó budapesti likvidációs tárgyalásoktól, ahol egyik fontos kérdésben sem sikerült megegyezni a feleknek. Erre vonatkozóan bővebben lásd: L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. Magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.

237 Az elszigeteltséget jól jelzi, hogy a katonai közigazgatás időszakában a postai küldeményeket a fontosabb székelyföldi városokba repülőgéppel juttatták el, és ejtőernyővel dobták le. Repülőjáratot szerveznek meg Budapest és Marosvásárhely között. *Magyar Szó,* 1940. szeptember 19. 1. A légi posta Székelyudvarhelyt, Csíkszeredát, Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyöt érintette. Légi posta a Székelyföldre. *Reggeli Újság* (Marosvásárhely), 1940. október 8. 3.

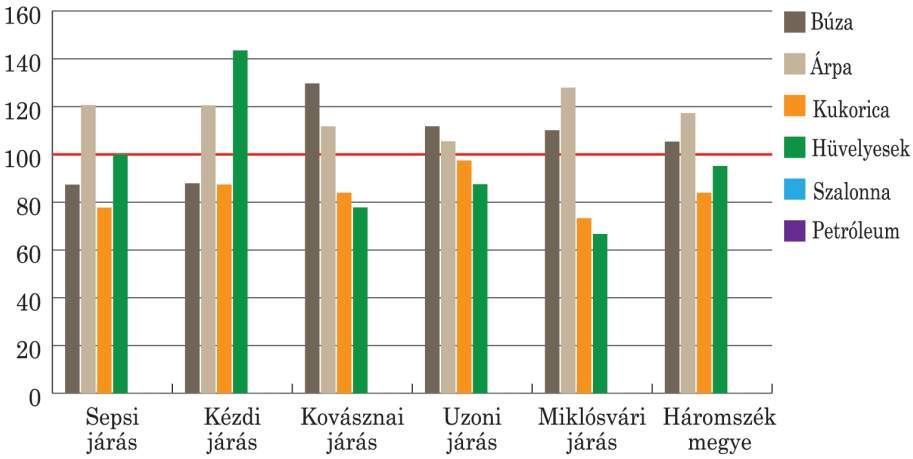
238 *Értekezlet a Székelyföld élelemmel való ellátásáról.* HL, VKF, 4815/eln.1. 1940. 196–199. f. Még a peage forgalom működése idején a magyarországi Futura szövetkezet segítségével a területre szállítottak 5000 t búzát, 390 t cukrot, 60 t szalonnát. Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai közigazgatás...* i. m. 1405.

239 A döntés értelmében a Székelyföldre 16.896 t, Máramarosba 748 t, Besztercére 3480 t árut terveztek szállítani.

240 A tervek szerint a szállítás november 15-től kezdődően egy hónapon át tartott volna.

241 Mindez kitűnik a különböző jelentésekből. Feltehetően a pontatlan kimutatások miatt fordult elő több esetben, hogy olyan készleteket is beszállítottak, amelyekből volt elegendő. Pl. november végén Szeretfalvára két vagon széna érkezett, miközben szinte minden járásban szénafelesleg volt. November 18–19-én

kőolaj-) termékekből krónikus hiány volt (ezt a katonai közigazgatás végéig sem sikerült megoldani), addig másokból több ezer tonnányi felesleg halmozódott fel. A helyzet illusztrálására közöljük a Háromszék megyében a bevonulás előtti állapotokat tükröző kimutatást (lásd a 59. sz. dokumentumot). [242]

2. grafikon: A Háromszék vármegyében található tartós élelmiszer-készletek 1940 őszén

Megjegyzendő, hogy a székely megyék közül Maros-Tordát leszámítva Háromszék megye rendelkezett a legjobb földrajzi adottságokkal és a legfejlettebb mezőgazdasági termeléssel (lásd az 59. sz. dokumentumot). Udvarhely és Csík megyében ez az arány feltehetően rosszabb volt. Háromszéken búzából csak 2 járásban nem volt elégséges mennyiség, a kenyérellátást meg lehetett volna oldani megyén belül, árpából pedig minden járásban felesleg volt.[243] Kisebb hiány volt kukoricából[244] és hüvelyesekből, amiből viszont semmiféle készlettel nem rendelkeztek, az a szalonna és petróleum volt. Ezeket 100%-ban kívülről kellett pótolni. Csík vármegyében árpából, rozsból, zabból és burgonyából volt felesleg.[245] Háromszékhez hasonlóan itt is nagy hiány mutatkozott cukorból, sóból, petróle-

---

a tehergépkocsik nagyrészt zab beszállításával voltak elfoglalva, miközben a Futura ezt megelőzően jelentette, hogy a Székelyföldről nagyobb mennyiségű zabot kíván az anyaországba szállítani. *A Vezérkari Főnökség jelentése a Honvédelmi Minisztériumnak a Beszterce–Szászrégen közötti gépkocsi szállítás hiányosságairól.* 1940. november 27. HL, HM, III. csoportfőnökség, 113321/eln. 1940.

242 A piros vonal fölötti mennyiség a felesleget jelenti.

243 A kimutatásba nem vettük be a burgonyát, amiből minden járásban több ezer tonna felesleg volt.

244 Számolni kell azzal, hogy a kukorica a lakosság táplálkozásában is jelentős szerepet játszott. A hadsereg lovainak ellátására 60 vagonnyi kukorica volt előírva, azonban a VKF felvetette, hogy ezt inkább cseréljék ki a helyszínen is beszerezhető zabra, és a kukoricát ajánlják fel a lakosság táplálkozásának biztosítására. *A Vezérkari Főnökség jelentése a Honvédelmi Minisztériumnak a Beszterce–Szászrégen közötti gépkocsi szállítás hiányosságairól.* 1940. november 27. HL, HM, III. csoportfőnökség, 113321/eln. 1940.

245 A burgonyával kapcsolatos kimutatás furcsasága, hogy két járást leszámítva a többit úgy tünteti fel, mint ahol nem fogyasztanak burgonyát.

umból, benzinből. Ugyanakkor míg Háromszék egyes járásaiban búzából is létezett felesleg, s a különböző járások ki tudták elégíteni egymás szükségleteit, addig Csíkban a szükséges búzának csak a 39%-a volt meg. Kukoricából is szinte 100%-ban behozatalra szorult a megye, miközben ez a két élelmiszer jelentette a lakosság táplálkozásának alapját (lásd az 57. és 59. sz. dokumentumokat).

A közellátás üzletet is jelentett, így konfliktus alakult ki a szövetkezetek, az erdélyrészi Hangya és a magyarországi Futura, illetve a különböző szállítási cégek, a Magyar Államvasutak Közúti Gépkocsi Üzeme (MÁVAUT) és Magyar Teherfuvarozók Országos Központi Szövetkezete (MATEOSZ) között. Mint láttuk, első lépésként az a döntés született, hogy az ellátást a helyi szövetkezetek révén oldják meg, ez alól kivételt jelentettek a partiumi járások, ahol az ellátást a Futura kapta meg.[246] A Vezérkar Főnöke erdélyi körútjának tapasztalataként azt a következtetést vonta le, hogy az erdélyrészi Hangya infrastruktúrája nem elég fejlett, és a közellátás zavartalansága érdekében be kell vonni a Futurát is.[247] A beérkező árut a Hangya és a Futura együtt vette át és szállította a kijelölt raktárakba. A közúti szállítás lebonyolításába a Honvédség mellett bekapcsolódott a MÁVAUT és a MATEOSZ is. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ülésén felmerült, hogy a MÁV elégedetlen, ha valaki nem a cég autóival végzi a szállítást, holott a nagy forgalmat a vasúttársaság nem volt képes ellátni, ezért a minisztérium kérte a másik budapesti vállalatnak, a MATEOSZ-nak a bekapcsolódását is.[248] Nehézségek ezt követően is felmerültek, részben az anyagellátásban,[249] részben a fizetési kötelezettségek miatt.[250] Folyamatos probléma volt a Beszterce–Szászrégen műút áteresztőképességével is, amely túl keskenynek bizonyult, és a túlzott terhelés miatt minősége hamar leromlott. Az út feljavítására a hadsereg zsidó munkaszá-

---

246 *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács megalakítása és első ülése alkalmából*. 1940. szeptember 14. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–5. f.

247 Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai közigazgatás*... i. m. 1405. Mindez az Erdélyrészi Hangya akarata ellenére történt. A szövetkezet már előzőleg is egyeztető tárgyalásokat folytatott a magyarországi szövetkezetekkel, pozícióit biztosítandó a visszacsatolt területeken. *A Hangya Szövetkezet előterjesztése az erdélyi szövetkezeti mozgalom megszervezését tárgyaló javaslatra*. MNL OL, K 53, 3. doboz, 5/1940. 14. f. A konfliktus a későbbiekben is folytatódott, végül az erdélyrészi Hangya önállóságának a megőrzésével zárult. Erre vonatkozóan lásd: László Márton: Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja. In *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Szerk. Somlai József, Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2007. 185–222.

248 *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 12. üléséről*. 1941. január 7. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–11. f.

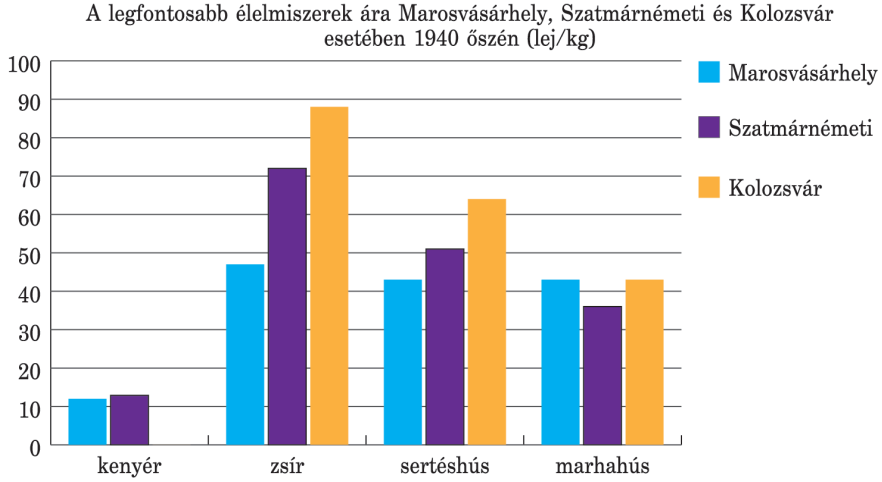
249 November végén a besztercei szállítási kirendeltség arra panaszkodott, hogy a hadsereg nem utalt ki motalkót (motoralkohol, etil-alkohollal kevert benzin), így a MÁVAUT tehergépkocsik kénytelenek voltak leállni. *A besztercei közúti szállítási kirendeltség jelentése*. 1940. november 28. HL, HM, III. csoportfőnökség, 113329/eln. 1940. December végén a hadsereg teherautóinak kímélése végett a szállítás csökkentéséről döntöttek. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 11. üléséről*. 1940. december 13. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–9. f.

250 A szövetkezet panasza szerint már 150 ezer pengő értékben végeztek szállítást, azonban a hadsereg még semmit nem fizetett, sőt még a fuvardíjban sem sikerült megállapodniuk. *A MATEOSZ levele a Honvédelmi Minisztériumnak a Beszterce–Szászrégen közti forgalomról*. 1940. november 29. HL, HM, III. csoportfőnökség, 113329/eln. 1940.

zadokat rendelt ki, megfelelő felszereléssel ellátni őket azonban nem tudta (lásd a 61., 62. és 63. sz. dokumentumokat).[251]

A nehézségek ellenére Székelyföld közellátása sikertörténetnek tekinthető, a katonai közigazgatás megoldotta a rá háruló feladatot. A közúti szállítás tehermentesítése érdekében 1940. december 20-ig elkészítették a Marosvásárhelyről kiinduló keskeny nyomtávú vasút Kolozsnagyida és Szászlekence közötti meghosszabbítását, amely napi 25 vagont volt képes áthereszteni, ezt további bővítésekkel napi 50 vagonra sikerült emelni.[252] A közúti szállításban összesen 260 honvédségi, 100 MÁVAUT és 104 MATEOSZ tehergépkocsi vett részt.[253] Mindezen erőfeszítéseknek köszönhetően 4200 t búzát, 3000 t kukoricát, 31 t zsírt, 31 t szalonnát, 75 t tésztát, 75 t konzervet és 24 t étolajat juttattak el idejében a Székelyföldre (lásd a 61. és 63. sz. dokumentumokat).[254]

A terület nem piaci alapú ellátása oda vezetett, hogy több esetben a Székelyföldön olcsóbban lehetett áruhoz jutni, mint Észak-Erdély más megyéiben. 1940. őszi adat szerint Szatmárnémetiben 750 lej, Kolozsváron 840 lej volt egy q búza ára, Marosvásárhelyen pedig csak 680 lej.

3. grafikon: A legfontosabb élelmiszerek 1940. őszi árainak összevetése

---

251 Ásót, csákányt és talicskát biztosítottak számukra, de kővágót és kalapácsot már a helyszínen kellett beszerezniük.

252 *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 11. üléséről.* 1940. december 13. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–9. f. A vasútépítést a hadsereg végezte, 10 héten át hét vasútépítő század, 2 vasúti felépítmény század és hat vasúti építő munkásszázad vett részt. *A Honvédség által nyújtott támogatás a közellátás és termelés biztosításához az 1940. évben.* HL, HM, III. csoportfőnökség, 604/eln. 1941.

253 Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai közigazgatás...* i. m. 1405. A hadsereg emellett 16 vegyes munkaszázaddal is segítette a folyamatos átpakolásokat. *A Honvédség által nyújtott támogatás a közellátás és termelés biztosításához az 1940. évben.* HL, HM, III. csoportfőnökség, 604/eln. 1941.

254 Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai közigazgatás...* i. m. 1405.

A grafikon tanúsága szerint Marosvásárhelyen a marhahús kivételével olcsóbbak voltak a jelzett cikkek, mint más nagyvárosokban, egyes esetekben lényeges különbség is kimutatható.[255] Ezt támasztja alá a marosvásárhelyi katonai parancsnok kijelentése is, miszerint a városban soha nem fordult elő, hogy komolyabb hiány lépjen fel bármilyen alapélelmiszerből.[256] Ezzel szemben a katonai közigazgatás időszaka alatt végig megoldatlan maradt pl. a petróleum és tűzifa ellátás Szatmárnémetiben,[257] hiány volt tűzifából Kolozsváron[258] és kenyérből Szilágy megyében.[259] 1940 telén a közellátás nem a Székelyföldön volt a legrosszabb.[260]

VIII. A szociális ellátás és a dél-erdélyi menekültkérdés kezelése

A magyar hadsereg egy, a trianoni Magyarországhoz, illetve az 1938-ban visszakapott Felvidékhez képest elmaradottabb, gazdaságilag és szociálisan rosszabb mutatókkal rendelkező területet vett birtokba 1940 szeptemberében. Egy-két központot leszámítva gyenge volt a gyáripar, a lakosság döntő többsége őstermelő volt. A közigazgatás egyből szembesült a köz- és szociális ellátás problémájával. A nyugati megyékben az 1938 óta érvényben lévő mozgósítás miatt jelentkeztek súlyos gondok, míg Székelyföld elsősorban a vasúti összeköttetés hiánya miatt nézett nehéz hónapok elé. A bécsi döntést követő dél-erdélyi menekültáradat csak súlyosbította a helyzetet.

A szociális problémák kezelése érdekében minden vármegyei parancsnokság apparátusában helyet kapott egy-egy, kizárólag a szociális problémákkal foglalkozó előadó, az Erdélyi Szociális Szervezet azonnali létrehozása pedig ugyanezt a célt szolgálta.[261] A Vezérkar Főnökségének keretei között működő, de külön költségvetéssel rendelkező szervezet létrejöttéről az 1. hadsereg-parancsnokság külön

---

255 Pl. a búza Marosvásárhelyen 680 lej/q, Kolozsváron 840 lej/q, Csíkszeredában 772 lej/q, a zsír Marosvásárhelyen 47 lej/kg, Kolozsváron pedig 88 lej/kg volt.

256 Élelmiszer-ügy. *Reggeli Újság,* 1940. október 22. 2. Ez természetesen nem zárja ki, hogy egyes elzártabb vidékeken mint pl. Udvarhelyen ne fordult volna elő napokig tartó komolyabb hiány.

257 Szatmárnémetiben a városi villamosművek novemberben kénytelenek voltak átállni a széntüzelésre. *Szamos,* 1940. november 9. 2.

258 Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács október elején kérte, hogy állítsák le a tűzifa kiszállítását, amíg Kolozsvár nincs megfelelőképpen ellátva. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 6. üléséről.* 1940. október 16. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–5. f.

259 A megyében több héten át a 20 dkg-ra leszállított napi kenyér fejadagot sem tudták biztosítani. Hámori Péter: Produktív magyar szociálpolitika a visszacsatolt északi és keleti területeken. II. *Magyar Szemle,* 2006. 2. sz. 99–109.

260 Ezt támasztja alá egy Csíkszeredáról készült október végi kimutatás, amely szerint a legtöbb alapélelmiszerből megfelelő mennyiséggel rendelkeztek, és még a máshol hiánynak számító benzinből is volt elegendő. Legnagyobb hiány kukoricából és szalonnából volt, ezekből semmilyen készlettel nem rendelkeztek, kisebb hiány mutatkozott szappanból, sóból és petróleumból. *Csíkszereda városi parancsnokának kimutatása a város közellátásáról.* DJHR-Judeţeană, cutia 2., doc. 2083/1940.

261 A szociális tevékenység az 1938-ban kibontakozó új magyar szociálpolitika, az úgynevezett „produktív szociálpolitika" szellemében indult el. A rendszert 1938-ben Felvidéken, majd Kárpátalján „tesztelték", az itt szerzett tapasztalatokat igyekeztek beépíteni Észak-Erdélyben. A témáról bővebben lásd: Hámori Péter: Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben 1938–1944. *Korall*, 2004. 18. sz. 65–97.; Hámori Péter: A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. In *Integrációs stratégiák*... i. m. 167–185.; Tóth-Bartos András: Szociális gondozás Háromszéken 1940–1944 között. *Acta Siculica,* 2007. 515–526.

rendeletben értesítette a vármegyei parancsnokokat, és élére minden vármegyében szociális előadónő, vagy egy-egy jeles közéleti személyiség feleségének[262] a kinevezését, és a szervezet munkájának segítését kérte.[263] Az új magyar szociálpolitikának megfelelően pénzsegély csak munka ellenében volt adható a rászorulóknak, a fő cél a természetbeni juttatások biztosítása volt. Az Erdélyi Szociális Szervezet (akárcsak később az ONCSA) különböző segélyakciói szinte kizárólag csak a magyar lakosság megsegítését szolgálták. Például a Szolnok-Doboka vármegyei szociális jelentés a szamosújvári járásból csak a két magyar többségű községről tesz említést.[264] A vármegyében történt két, román családokat érintő nagyobb tűzvész után egyik esetben megsegítették ugyan az érintett családokat, de csak a korábban, a román közigazgatás idején gyűjtött összeggel. A másik települést a beszámoló elintézte annyival, hogy az érintett családok jómódúak.[265] Az Erdélyi Szociális Szervezetet 1941-ben feloszlatták, helyét az Országos Nép és Családvédelmi Alap (ONCSA) vette át (lásd az 51. és 53. sz. dokumentumokat).

Ugyancsak budapesti kezdeményezésre jött létre az egészségvédelmi feladatokat ellátó Zöldkereszt. Tevékenységét 1944-ig folytatta, és már a katonai közigazgatás ideje alatt kiépült Észak-Erdélyben is. Tevékenységének biztosítását külön költségvetés garantálta, kezdetben ezt is a katonai parancsnokságok koordinálták, akik a munka megkezdésére 29 ezer pengőt utaltak ki.[266] Minden vármegyében bevonták a már létező és a frissen megalakult[267] szociális szervezeteket, ezek elsősorban helyi gyűjtések megszervezésében és a lakosság bevonásában játszottak fontos szerepet.

A katonai közigazgatás számára talán a közellátásnál is nehezebb feladatnak bizonyult a bécsi döntés után meginduló dél-erdélyi menekültáradat kezelése és ellátása. A témával részletesen foglalkozott L. Balogh Béni, ezért ebben az alfejezetben csak a katonai közigazgatás ideje alatti történtekhez igyekszünk adalékokkal szolgálni.[268] A katonai közigazgatás a szeptember végén kiadott 142/1940 sz. rendeletben szabályozta a kérdést. Eszerint a menekültek ellátásával a katonai közigazgatásnak kell foglalkoznia, fogadásuk, összeírásuk és gondozásuk érdekében minden településen Menekültgondozó Hivatal felállítását rendelték el.

---

262 Szatmáron a vármegyei katonai parancsnok Ember Ilona vöröskeresztes szociális előadó kinevezését javasolta. Ő Ember Géza pusztadaróci földbirtokos, később az Erdélyi Párt tagjaként országgyűlési képviselő felesége. *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok határozata*. 1940. szeptember 18. DJSM-Primăria, dos. 2. 32. f.

263 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a Maros-Torda vármegyei parancsnokságnak*. 1940. szeptember 17. DJMS-Prefectura, dos. 87. 1. f.

264 A szamosújvári járásban a legfontosabb feladatnak a Nagyiklód és Kisiklód településre vezető utak felújítását nevezte meg, mindkettő magyar település volt.

265 *Szociális helyzetjelentés Szolnok-Doboka vármegyéről*. 1940. október 9. DJCJ-Dăbâca, dos. 7/1940., doc. 694. 151–155. f.

266 Szatmáron külön költségvetése volt a városnak és a vármegyének. Mindkettő 2000 pengőt kapott. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utalványa Zöldkeresztes célokra*. 1940. november 9. DJMS-Prefectura, dos. 100. 6. f.

267 Szatmáron például a Szatmárnémeti Magyar Munkaközösség.

268 Az erdélyi magyar menekültkérdés szociális vonatkozásai 1939–1944 között. In *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor, Kolozsvár, 2003. 29–39; Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939–1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265.

Elhelyezésüket elsősorban rokonoknál, ismerősöknél képzelték el, és igyekeztek munkával ellátni őket, mivel a rendelet szigorúan tiltotta a pénzsegélyezést, és végső esetben is csak élelem vagy ruha adományokkal lehetett őket segíteni. Valószínűleg kisebb népmozgásra számítottak, mivel a rendelet előírása szerint a menekülteket helyi társadalmi egyesületek bevonásával történő gyűjtés útján kellett volna ellátni. Elrendelték a menekültek elhelyezésére alkalmas épületek összeírását is,[269] számuk növekedése esetén táborok felállítását is kilátásba helyezték.[270] Szatmár megyében a menekültek ellátásával a Szatmári Magyar Munkaközösség és a Nőegylet foglalkozott, kérésükre a katonai parancsnok engedélyezte, hogy 1940. november 3-án táncmulatságot rendezzenek a menekültek segélyezésére.[271] A menekültek számának gyors növekedése miatt a helyi társadalmi szervezetek egy idő után már nem tudták egyedül ellátni a feladatot. Szatmár megyében október 1-jén alakult meg a Menekültügyi Hivatal, ez vette át a társadalmi szervezetektől a menekültek gondozását, ellátásukról pedig a hadsereg-parancsnokság gondoskodott (lásd a 60., 71. és 77. sz. dokumentumokat).

A Horthy Miklósné kezdeményezte Erdélyért akció ugyancsak társadalmi gyűjtésen alapult. A rendelkezésre álló részadatokból megállapítható, hogy kezdetben az emberek lelkesen csatlakoztak az akcióhoz.[272] Ezt kiegészítendő szinte minden településen indultak gyűjtések civil, vagy a helyi katonai parancsnok kezdeményezésére. Ezek között a legelterjedtebb a gyerekek segélyezése,[273] elsősorban cipővel való ellátása volt.

A rendeletben foglaltaknak megfelelően kezdetben családoknál igyekeztek elhelyezni azokat, akiket rokonok vagy ismerősök nem tudtak elszállásolni. A járási katonai parancsnokok elrendelték azon családok összeírását, amelyek hajlandók voltak menekülteket befogadni és ellátni.[274] A könnyebb elhelyezés és esetleges munkalehetőség miatt a menekültek elsősorban a nagyobb városokba érkeztek.[275]

---

269 Az összeírás szerint Szatmár megyében 2215 ember elhelyezésére alkalmas épület volt. *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok jelentése a 3. hadseregnek*. 1940. október 28. DJSM-Prefectura, dos. 7. 154. f.

270 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok a járási parancsnokoknak*. 1940. szeptember 21. DJMS-Prefectura, dos. 142. 1–3. f.

271 *A szatmárnémeti városi parancsnok engedélye*. 1940. október 30. DJSM-Primăria, dos. 10. 58. f.

272 Pl. a gyergyószentmiklósi járásban 9000 pengő, a csíkszentmártoni járásban 829 pengő gyűlt össze. *A gyergyószentmiklósi járási parancsnok jelentése a segélyakcióról*. 1940. november 25., illetve *A csíkszentmártoni járási parancsnok jelentése a segélyakcióról*. 1940. december 2. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 4011.

273 Ugyancsak Csík megyében, a központi járásban 1040, a gyergyószentmiklósiban pedig 13.605 pengőt. *A központi járási parancsnok jelentése a segélyakcióról*. 1940. november 23., illetve *A gyergyói szociális előadó beszámolója a segélyakció eredményeiről*. 1940. december 2. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 4011.

274 A Maros-Torda vármegyei mezőrücsi járásból 54 család jelentkezett, a régeni alsó járásban 78 menekült elhelyezését vállalták családok. *A régeni-alsó járási parancsnok jelentése a Maros-Torda vármegyei parancsnoknak*. 1940. október 12. DJMS-Prefectura, dos. 144. 1. f.; *A mezőrücsi járási parancsnok jelentése a Maros-Torda vármegyei parancsnoknak*. 1940. október 1. DJMS-Prefectura, dos. 144. 2–3. f.

275 A legtöbb menekült Kolozsvárra érkezett, 1940. október elején több mint 10 ezer menekült tartózkodott a városban, a város környéki táborokban pedig további 3000. *Kolozsvár város katonai parancsnokának jelentése a dél-erdélyi menekültekről*. 1940. október 9. DJCJ-Administraţia, cutia 8., doc. 239. 3. f. A menekültek nagy számát az is magyarázza, hogy a parancsnokságok a város közelében (Szamosfalván és Szászfenesen) felállított menekülttáborba irányították a dél-erdélyi menekülteket. *Szolnok-Doboka vármegye parancsnokának jelentése a menekülttáborok felállításáról*. 1940. szeptember 28. DJCJ-Dăbâca, dos. 2/1940., doc. 189. 121. f.

A menekültáradat kezelése hamarosan lehetetlennek bizonyult, ezért közös elszállásolásuk, illetve táborokban való elhelyezésük vált szükségessé. A vármegyei parancsnokok rendelete értelmében egyéni elhelyezést csak magas társadalmi beosztású személy kaphatott, a többieket közös szálláson, személyenként 3 m^2-nyi helyen kellett elhelyezni.[276]

A menekültek tömege mindenhol meglepte a katonai közigazgatás embereit, és bár nagy mennyiségű pénzt fordítottak az ügyre, sok esetben hónapokon át minimális ellátásukat sem tudták biztosítani. Szatmár vármegye területén szeptember végén 2500 menekült tartózkodott, ebből 800 fő Szatmárnémetiben.[277] Ellátásuk havonta 94.980 pengőbe került, 91.730 pengőt költöttek élelmezésükre és 3.250 pengőt beruházásra.[278] A következő, október végi jelentés is hasonló, a megye területén több mint 2.000 menekült volt, és számuk folyamatosan emelkedett. Ekkorra már felállították az úgynevezett Ferenc József laktanyában az első tábort, itt 694 fő tartózkodott. A többiekről a városi parancsnok nem rendelkezett pontos kimutatással. Az erőfeszítések és anyagi áldozatok ellenére a menekültek továbbra is fűtetlen helyiségekben laktak, nem volt elegendő ágy, sőt még szalmazsák sem. A magas munkanélküliség miatt nem tudták őket a városban munkához juttatni.[279] November elejére helyzetük tovább romlott. A városi parancsnokságnak át kellett adnia a laktanyát a honvédségnek, a menekülteket ekkor az üresen álló Unio vagongyárba vitték át, amelyet igyekeztek lakhatóvá tenni.[280] A katonai közigazgatás időszakából az utolsó adat november közepéről származik, ekkor 861 fő tartózkodott a városban és részesült kincstári ellátásban, közülük 196 az előbb említett gyárban volt elhelyezve[281] (lásd a 67. és 79. sz. dokumentumokat).

A páratlan társadalmi összefogás és a rendkívüli anyagi áldozat ellenére a menekültek számának folyamatos emelkedése miatt egy idő után az elégedetlenség

---

276 *A Szatmár vármegyei parancsnok Szatmárnémeti parancsnokának*. 1940. szeptember 21. DJSM-Primăria, dos. 8. 28. f.

277 1941–1944 között Szatmárnémetiben 3297, míg Szatmár megyében 6622 dél-erdélyi menekült telepedett le. A többi megyében letelepedett menekültek száma:

Megye	Háromszék	Csík	Udvarhely	Maros-Torda
Menekültek száma	8170	5429	6955	18596
Megye	Bihar	Szatmár	Szilágy	Máramaros
Menekültek száma	1811	9662	2326	42698
Megye	Beszterce-Naszód		Kolozs	Szolnok-Doboka
Menekültek száma	4444		2416	84132

Forrás: Varga E. Árpád*: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből.* Budapest, 1998. 60.

278 *A szatmárnémeti városi katonai parancsnok összeírása*. 1940. szeptember 24. DJSM-Primăria, dos. 4. 134. f.

279 *A szatmárnémeti városi katonai parancsnok az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. 1940. október 26. DJSM-Primăria, dos. 3. 137. f. A kezdeti reménykedés ellenére a jelentésben a parancsnok szóvá teszi, hogy egyetlen menekültet sem sikerült régi lakhelyére visszaköltöztetni. Később le is mondtak erről.

280 *A szatmárnémeti városi katonai parancsnok az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. 1940. november 1. DJSM-Primăria, dos. 8. 69. f.

281 *A szatmárnémeti városi katonai parancsnok az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. 1940. november 15. DJSM-Primăria, dos. 8. 73. f.

jelei kezdtek mutatkozni egyrészt a különböző katonai parancsnokságok,[282] másrészt a helyi lakosság irányából. Főleg a napi megélhetési gondokkal küzdő városi munkanélküliek nézték rossz szemmel, hogy a menekültek teljes ellátásban részesülnek.[283] Hasonló elégedetlenség figyelhető meg a társadalmi szervezetek részéről is, akik a menekültek megsegélyezésére rendezett mulatságon összegyűlt összeg egy részét végül nem a menekültek, hanem a helyi iskolák megsegítésére fordították azzal az indokkal, hogy a menekültek teljes ellátásban részesülnek a parancsnokság részéről[284] (lásd a 60. sz. dokumentumot).

IX. A magyar lakosság katonai közigazgatással kapcsolatos reményei. Szatmári álláskérő levelek érvrendszere

A magyar katonai közigazgatás pár hónapos észak-erdélyi működésének iratanyagában jelentős helyet foglalnak el az úgynevezett „álláskérő levelek". Szatmár megyében több tucat ilyen levél maradt fenn, ezeket érdemes részletes elemzésnek alávetni egyrészt mennyiségük, másrészt jellegük miatt. A többi forrástípust a hatalom képviselői (járási, vármegyei parancsnokok) termelték, azok a dokumentumok a hivatalos álláspontot tükrözik, bár néha megfigyelhetők ellentétek vagy különböző megközelítések a felmerülő problémák kapcsán. Ezzel szemben az álláskérő levelekben az egyének, a helyi (többnyire) magyar lakosság tagjai szólalnak meg. Ezért a levelek hiteles forrásnak tűnnek annak mérésére, hogy mit gondoltak a visszatérő magyar közigazgatásról és arról, hogy ismét a magyar állam polgárai lehettek.

A levelek szerzőit több szándék vezérelhette. A szociális és megélhetési gondok mellett a legfőbb motiváló erő egy jó pozíció megszerzése lehetett az állami adminisztrációban. Úgy vélték, hogy ők ismerik a helyi magyarság viszonyait, problémáit, szükségleteit. Igyekeztek tehát minél hamarabb „felajánlani szolgálataikat" a magyar államnak. Reményüket a katonai közigazgatás működését szabályozó úgynevezett *Utasítás* is alátámasztotta, miszerint az addig állami szolgálatban álló tisztségviselőket kell állásukban meghagyni és megfelelő priorálás[285] után átvenni. Ha a priorálás vagy a román tisztviselők elmenekülése miatt hiány állna be, akkor azt helyiekkel, illetve 1918 után Erdélyből elmenekültekkel kell feltölteni.[286] Az eredeti elképzelés szerint a helyi lakosság közigazgatásba való nagyarányú beáramlására lehetett számítani, és a számos levél alapján feltételezhető, hogy az elképzelés egybeesett a helyi lakosság elvárásaival. A közigazgatás

282 Például a szatmárnémeti városi parancsnok és a vármegyei parancsnok között. A városi parancsnok arra panaszkodik, hogy semmilyen segítséget nem kapott a vármegye részéről a menekültek ellátásában.

283 *A szatmárnémeti városi katonai parancsnok az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. 1940. október 26. DJSM-Primăria, dos. 3. 137. f.

284 *Levél a szatmárnémeti városi katonai parancsnokhoz*. 1940. november 23. DJSM-Primăria, dos. 8. 66. f. 1570 pengőt osztanak szét 8 iskola között.

285 Priorálláskor az illető végzettsége, szakmai tudása és nyelvismerete mellett elsősorban a bevonulás előtt a magyar lakossággal szemben tanúsított magatartása volt a döntő.

286 *Utasítás*... i. m. 11–12.

zökkenőmentes működésének köszönhetően a helyi parancsnok napok, hetek alatt döntött annak személyi összetételéről, jobb esetben a helyi lakosság „vezetőinek" megkérdezése után.[287] Mivel a kinevezést nem előzte meg hosszas procedúra vagy felvételi eljárás, a tisztviselői elhelyezkedéshez gyakorlatilag elégségesnek mutatkozott egy a helyi parancsnoknak elküldött jól megfogalmazott levél.

A levelekkel kapcsolatos vizsgálat nagy hiányossága, hogy az esetek több mint harmadánál nem ismerjük a választ, és csak a folyamodók 14%-át alkalmazták a megírt levél alapján.[288] A levelek inkább arra alkalmasak, hogy megvizsgáljuk, mit tekintettek az adott helyzetben a levélírók (elsősorban az észak-erdélyi magyar lakosság) fontosnak és célravezetőnek (hogyan kell megfogalmazni, milyen érveket kell felhozni stb.) és nem arra, hogy megvizsgáljuk, milyen feltételek mellett kerülhetett valaki 1940-ben a magyar állam szolgálatába. A levelek elemzéséből tehát sokkal inkább az erdélyi magyarok tudatában élő magyarságképről kaphatunk információkat, és – mivel levelekről van szó – egyféle önreflexió is kiolvasható belőlük.

A vizsgálat alapjául 183 levél szolgál, ezek mindegyike a katonai közigazgatás idején született, illetve érkezett be az illetékes hatósághoz, döntő többségükben a vármegyei vagy városi parancsnokhoz. Van eset, amikor a kért állásnak megfelelő intézményhez (tanfelügyelőség, pénzügyigazgatóság) vagy egyenesen a főispánhoz címezték. A címzés ellenére mindegyik levél a parancsnoksághoz került, ahol jó okunk van feltételezni, hogy személyi kérdésekben a parancsnokok[289] döntöttek, illetve olvasták el a levelet,[290] adott esetben továbbították az illetékes előadóhoz. A fennmaradt levelek két levéltári egységben találhatók, a Szatmár vármegyei parancsnokság és Szatmárnémeti katonai parancsnokság fondjában, és az állás-kérelmek is ennek megfelelően születtek. A levelek döntő többsége a vármegyéhez érkezett be, 11 darabot címeztek a városhoz. Ez részben érthető, mivel a vármegyei közigazgatás nagyobb személyzettel működött, a szűkebb értelemben vett adminisztráció mellett ide tartoztak a különböző szakigazgatások is, így jóval több felszabaduló állás volt a vármegyénél, mint a városnál. A levelek elemzése során ezt a szempontot nem tartjuk mérvadónak, így nem kezeljük külön csoportként a 11 levelet.

A minél átfogóbb kép megrajzolása érdekében a leveleket több szempontból is vizsgáltuk, és igyekeztünk minél több összefüggést kiemelni a beküldő személy születési helye (magyarországi vagy erdélyi), társadalmi státusa és a használt érvek között. Emiatt a leveleket több csoportba osztottuk.

---

287 Ezt az *Utasítás* is előírta, a magyarság vezetőinek az OMP egykori vezetőit, a papokat és tanárokat tekintették.

288 A többieket különböző indokokkal végül elutasították. A tanulmány során erre még visszatérünk.

289 Szatmár vármegyében ez két személyt jelentett: Sebestyén Béla tábornokot, Szatmár vármegye, valamint vitéz Bayor Ferenc tábornokot, Szatmárnémeti katonai parancsnokát.

290 A legtöbb esetben a levél néhány sora piros vagy kék ceruzával alá van húzva. Erről bővebben lásd később.

Az észak-erdélyi katonai közigazgatás a bevonulástól 1940. november 26-ig működött. A közigazgatás hivatalos kezdetének minden esetben a bevonulást követő másnapot tekintették, ez vármegyénként változott.[291] Szatmár megyébe a bevonulás szeptember 5-én zajlott, a katonai közigazgatás hivatalos működési periódusának a szeptember 6. és november 26. közötti időszak tekinthető. Az első levelet Scholczár Ferenc munkácsi lakos már szeptember 4-én, a bevonulás előtt megírta és a magyar királyi katonai parancsnoksághoz címezte.[292] A katonai közigazgatás első hetében (szeptember 2-8.) még egy levél érkezett be, a következő héten (szeptember 9-15.) azonban már álláskérő levelek tucatjai árasztották el a parancsnokságot, összesen 70 darab (ez a levelek több mint egyharmadát jelenti).[293] Ezt követően mérséklődött az áradat és heti bontásban 5–10 levél érkezett. Az utolsó levelet november 23-án küldték, ekkor már valószínűleg mindenki értesült a rövidesen bevezetendő polgári közigazgatásról és hasonló célú leveleit már ahhoz címezte.[294]

A levélírók döntő többsége férfi volt, a nők aránya csak 20%-ot ért el. Ebben az időszakban az állami közigazgatásban a nők inkább irodai munkában vagy gépírónőként tevékenykedtek. Felülreprezentáltak csak a tanítói-tanári szakmában voltak. A nők által kért állásokat szemügyre véve az általunk vizsgált minta ezt nem igazolja vissza, ugyanis a nők több mint fele tisztviselői (magas) beosztást[295] kért és csak kb. 40%-uk kért nők által preferált (irodai, tanári) állást. Ennek a magyarázata az lehet, hogy több esetben állásba való visszahelyezésről, illetve előrelépésről/előléptetésről van szó.[296]

A levélírók kor szerinti megoszlását[297] figyelembe véve megállapítható, hogy -ük 1900 előtt született, 1/3-uk pedig az 1901–1920 közötti periódusban. Döntő többségük tehát még a Monarchia szülötte volt, és csak 3,2%-uk született a trianoni békeszerződés után. A nagy adathiány ellenére megállapítható, hogy a kérvényezők egynegyede többségi létben szocializálódott, esetleg már munkába is állt, és ez meghatározta későbbi viszonyulását a visszatérő magyar hatóságokhoz.

A legfontosabb választóvonalnak a lakhely szerinti megoszlást tartjuk, azt, hogy erdélyi vagy magyarországi lakhellyel rendelkezik-e az illető a levélírás pillanatá-

---

291 A bevonulás 1940. szeptember 5. és szeptember 13. között zajlott, hivatalos zárásnak a szeptember 15-én Kolozsváron megtartott ünnepélyes bevonulást tekintik.

292 *Scholczár Ferenc levele a Szatmár vármegyei parancsnokhoz*. 1940. szeptember 4. DJSM-Prefectura, dos. 1. 11. f.

293 Az információáramlást jól jelzi, hogy a bevonulást követő negyedik napon a lakosságnak már pontos adatai voltak a parancsnok személyéről, a folyamodók leveleiket előszeretettel címezték közvetlenül Sebestyén Bélának.

294 Bizonyos típusú állások már szeptember közepére beteltek, a parancsnokság emiatt egyre gyakrabban utasította el az álláskérőt azzal a javaslattal, hogy levelével forduljon majd a polgári közigazgatáshoz.

295 A könnyebb kiértékelés végett a kért állásokat igyekeztünk csoportosítani: a tisztviselőket magas, az irodai munkát közepes, míg a szolgai beosztást alacsonynak tekintettük. Fontossága miatt a tanári és jegyzői állást külön kategóriaként kezeltük.

296 Ez lehet kategórián belüli előrelépés is, pl. segédjegyzőből jegyzővé, vagy faluról városra. Erre a jelenségre később még visszatérünk.

297 A levélírók majdnem fele nem tartotta fontosnak ezt az adatot.

ban.[298] A levélírók több mint 85%-a erdélyi (156 levél).[299] Célunk ezek Magyarországról alkotott képének a vizsgálata, de egyféle kontrollcsoportként nyomon követjük a magyarországi levélírókat is.[300] Az erdélyi levélírók között egy másik különbség lehet a foglalkozás szerinti megoszlás: külön kezeljük a tisztségviselőket az alacsonyabb beosztásúaktól (írnokok, szolgák).[301]

A levélírók majdnem fele középiskolai végzettséggel rendelkezik, 5,4% pedig egyetemivel is. [302] E tekintetben nincs lényeges különbség az erdélyi és magyarországi levélírók között, az összesített adatokhoz képest a magyarországiak egyetemi végzettsége valamivel jobb.[303]

A levélírók döntő többsége 1940 őszén rendelkezett valamilyen munkahellyel, csak 14%-uk jelezte munkanélküliségét (e tekintetben sincs komoly különbség az erdélyiek és magyarországiak között). Lényeges különbség azonban, hogy a magyarországiak közül senkinek nem volt tisztviselői beosztása, míg az erdélyiek közel 1/5-e került ki ebből a kategóriából. A magyarországiak majdnem fele jegyző, illetve irodai munkás volt (mindkét esetben 22%), a felső- és középkategória tagja.[304] Magyarországi és erdélyi tanárok és közigazgatási szolgák hasonló arányban folyamodtak állásért, a más kategóriában viszont a magyarországiak 18,5%-ban szerepeltek 8,3%-os erdélyi jelenléttel szemben. Az erdélyi kérvényezők tehát általában magas beosztásúak voltak, míg a magyarországiak magas és közép beosztásúak is. A meglévő állásokat a kért állásokkal összevetve megállapítható, hogy szinte minden esetben a kért beosztások magasabbak.[305] Legnagyobb eltérés a közigazgatási szolgák esetében figyelhető meg: 9,2% rendelkezik ilyen állással, viszont 26,7% kér szolgai beosztást, vagyis szeretne bekerülni az állami közigazgatásba. Ezek a kérvényezők a munkanélküliek, földművesek vagy magáncégek alkalmazottai[306] és a magyarországi levélírók többsége (40%) ebből a kategóriából került ki. A tisztségviselő kérvényezők között is majdnem kétszeres azon levélírók száma (19,2%-ról 32,7%-ra), akik a kért állás révén magasabb beosztásba kerülnének. Az erdélyiek legtöbbje ebből a kategóriából került ki, arányuk körülbelül 40%.

---

298 Magyarországinak számítottuk azokat is, akik az újonnan visszakapott területekről – Felvidékről vagy Kárpátaljáról – írták levelüket, mivel a levélírás pillanatában már többségi léthelyzetben éltek. Igyekeztünk nyomon követni a levélírók születési helyét is – feltételezhetően a magyarországi illetőségű személyek jelentős része Erdélyből 1918-ban menekült – az adathiányra való tekintettel azonban ennek külön elemzését nem végeztük el.

299 Elsősorban Szatmárnémetiből vagy Szatmár megye valamely településéről; a máshonnan származó levelek elhanyagolható arányt képeztek.

300 A kis esetszám miatt e csoport részletes vizsgálatától eltekintünk.

301 A 156 levél közül 130-ból ismert az illető foglalkozása, a többieket iskolai végzettség alapján osztottuk be valamelyik csoportba. Mivel a tisztségviselők esetében az iskolai végzettség is magasabb (minimum középiskola vagy tanítóképző, egyes esetekben akár egyetem is), leegyszerűsítve a középosztály/nem középosztály fogalomkörrel is leírhatjuk a két csoportot.

302 Az adathiány 38%.

303 Viszonylag nagy az eltérés adathiány terén (erdélyiek 36%, magyarországiak 51%). A különbség akár ebből a tényből is fakadhat.

304 Az erdélyieknek csak 6,4%-a, illetve 17,3%-a került ki eme két kategóriából.

305 Ez alól egyedül az irodai munkás kategória a kivétel, itt 2%-os csökkenés figyelhető meg.

306 A tendenciára már a korszakban is felfigyeltek: a kereskedelmi és iparosi pályáról az emberek állami alkalmazásba igyekeztek bekerülni, mert azt biztosabbnak tartották, és nyugdíjhoz is jutottak.

A korábban megfigyelteket támasztja alá a jegyzők esete is. A magyarországiak 33,3%-a, míg az erdélyieknek csak 7,6%-a kért ilyen állást, a legtöbb magyarországi kérvényező tehát jegyzővé szeretett volna előlépni[307] (lásd az 47. sz. dokumentumot). Összességében a levélírók több mint negyede esetében beszélhetünk előrelépésről,[308] de lényeges különbség áll fenn: míg a magyarországiak 40%-a jutott volna magasabbra a ranglétrán, ugyanez az erdélyieknek csak 25%-áról mondható el. Ez utóbbiak 21%-a viszont állásába való visszahelyezését kérte, amiatt ragadott tollat, mert veszélyeztetve látta addigi állását (esetleg épp a magyarországi levélírók miatt).[309]

Mivel a Székelyföldet leszámítva Észak-Erdély nagy részében jelentős nem magyar lakosság élt, célszerű lett volna annak felvillantása, hogy az illető beszél idegen nyelveket, elsősorban a területen élő nemzetiségek nyelvét (románt vagy németet). A levélírók döntő része mégsem tartotta fontosnak ezt kihangsúlyozni. Mindössze 14% tér ki a kérdésre (ebből 6 kérvényező beszélt románul és 4 németül). Ugyanakkor 12 levélíró magyar nyelvtudását emelte ki,[310] ezen esetekben biztosan román nemzetiségű személyekkel állunk szemben, akik úgy érezték, hogy nem magyar nemzetiségük nem lehet akadálya a további szolgálatnak.

Hasonló tendencia figyelhető meg az ajánlólevelek tekintetében. A folyamodók mindössze 22%-a csatolt kérvénye mellé egy köztiszteletben álló személy,[311] esetleg a helyi parancsnok által írt ajánlást.[312] Leginkább az erdélyi tisztségviselők éltek a módszerrel, ők érezték úgy, hogy olyan kapcsolati hálóval rendelkeznek, amelyet érdemes bevonni az állásért való kijárásba.

A levelek hangneméről általában elmondható, hogy udvarias. Az illedelmesség főként a beköszönő és a berekesztő mondatokban figyelhető meg, ez egyben a kor sajátossága is. Azokat a leveleket, amelyekben csak a használatos formulák

---

307 Mivel a jegyzőség szigorúan jegyzői oklevélhez kötött állás volt, inkább kategórián belüli előrelépésről beszélhetünk (segédjegyzőből jegyzői vagy körjegyzői munkakörbe), mint bekerülésről. Ezt illusztrálja Horváth László 41 éves sajószentpéteri segédjegyző levele, aki amiatt kért jegyzői állást a vármegyében, mert településének jegyzője vele egykorú volt, emiatt neki nem volt esélye előrelépésre. *Horváth László levele a Szatmár vármegyei parancsnokhoz.* DJSM-Prefectura, dos. 1. 27. f.

308 Minden esetet egyénileg vizsgáltunk és döntöttük el, hogy előrelépésnek minősül-e, függetlenül attól, hogy a levélíró ezt szóvá tette a szövegben vagy sem.

309 Ebbe a kategóriába soroltuk azokat a személyeket is, akiket nem hívtak be eskütételre, mert az új közigazgatás nem tartott igényt további szolgálatukra. Ők levelükben korábbi beosztásukat kérték vissza. Levelük szinte minden esetben sikertelen volt, a parancsnok nem bírálta felül korábbi döntését.

310 Többször kihangsúlyozták, hogy mind írni, mind olvasni jól tudnak magyarul.

311 Érdemes megemlíteni Berenczey Kovács Miklósnak a korabeli magyar társadalomra jellemző példáját. Régi nemesi család tagja, sándorhomoki (Szatmár megye) földbirtokos volt. Jogot végzett, de élete nagy részét birtokai igazgatásával töltötte. Szatmárnémeti társadalmában vezető szerepet játszott, tagja volt minden fontosabb társadalmi egyesületnek. A román uralom idején elbocsátották állásából elégtelen román nyelvtudására hivatkozva, később lóverseny szervezése miatt hadbíróság elé állították, végül felmentették. 1940 után ismét alkalmazást nyert a vármegyei árvaszéknél. Borovszlávszny Gizellának adott ajánlólevelét „császári királyi kamarásként" írta alá. *Berenczey Kovács Miklós ajánlólevele.* 1940. szeptember 16. DJSM-Prefectura, dos. 2. 135. f.

312 A legaktívabb ajánló Boros Jenő szatmárnémeti református esperes volt, ő 8 személynek adott ilyen levelet. 7 esetben az Országos Magyar Párt egykori vezetője, 6 esetben pedig a illetékes járási parancsnok szolgáltatta az ajánlólevelet. Az ajánlások terén nem figyelhető meg semmiféle stratégia, minden társadalmi rétegből találunk példákat.

jelennek meg, nem tekintettük alázatosnak. Mindössze a levelek 20%-a volt tartalmában is alázatos és ez különösen jellemezte az alacsonyabb beosztású erdélyi levélírók kérését. Ezeknek több mint egynegyede adta elő élettörténetét alázatos/alázkodó köntösben, míg a tisztségviselőknek csak 5,8%-a érezte úgy, hogy ez sorsdöntő hatással lehet az alkalmazásra.

A levelek érvrendszerének elemzését gyengíti az a tény, hogy a levélírók egy – bár elenyésző – része tisztában volt a hatóságok által támasztott elvárásokkal. Négy levélíró ugyanis hasonló esetekre megalkotott formanyomtatványt töltött ki. Két fajta ívről van tudomásunk, az egyik általánosabb,[313] a másikat kimondottan a visszacsatolt területeken lévő állások betöltésére állították össze.[314] A két formanyomtatvány struktúrájában hasonló (név, születési idő és hely, vallás, iskolai végzettség, foglalkozás, állt-e már állami alkalmazásban), de a személyi lap részletesebb (20 kérdést tartalmaz, míg a jelentkezési ív csak 14-et), kitér a jelentkező családi hátterére (nagyszülőkig bezárólag kérik a nevet és vallást, illetve kitérnek az illető házastársára is). Hangsúlyosabb szerepet kap a családban bekövetkezett esetleges vallásváltoztatás, illetve a zsidó származás (lásd 1. számú melléklet). A jelentkezési ív ezzel szemben kitér az illető katonai szolgálataira, bárminemű nyugdíj-jogosultságára, illetve arra, hogy a visszacsatolt területről menekült-e vagy sem. A zsidó származásra is csak a kérdőívhez csatolt nyilatkozat utal, amelyben az illető kijelenti, hogy nem esik a zsidótörvények hatálya alá (lásd 2. számú melléklet).

A levelek érvrendszeréből tíz kategóriát állítottunk fel és ezeket egy tízes skálán értékeltük: a levélíró iskolai végzettsége; állami munkahelyről való előzetes elbocsátása; szülei eltartásának kötelezettsége; magyarsága miatti meghurcoltatása; politikai változások;[315] származása[316] illetve özvegy volta; az egyén vagy családja sanyarú anyagi helyzete; az új állás révén való előmenetele;[317] keresztény származása; esetleges világháborús érdemei. A kritériumok tehát kétfélék: közéleti-politikai, illetve szociális jellegűek. A levélírók átlagban 3 érvet használtak, ritkán négyet, illetve egy eset volt, amikor az illető öt érv felsorolását is szükségesnek tartotta. A jobb áttekinthetőség érdekében táblázatban közöljük a levélírók érvrendszerét, külön feltüntetve, hogy az illető érvet a levélírók hány százaléka használta, s mindezt mennyire hangsúlyosan (milyen értékpontot kapott).

313 Személyi lap közigazgatási állásra jelentkezés esetén.
314 Jelentkezési lap a visszacsatolt területen betöltésre kerülő közigazgatási állásokra.
315 Ez gyakran összekapcsolódik a hazaszeretet, a hazáért vállalt szenvedés hangsúlyozásával.
316 Ezek vagy a család előkelő származását emelik ki, vagy valamely elődre utalnak, aki állt már a magyar állam szolgálatában.
317 A fenti elemzés mellett az előmenetel külön kategóriaként való beemelését indokolja az is, hogy néhány levélben ez az egyedüli felhozott érv.

Használt érv	Összesen		Erdélyi		Magyarországi	
	%	érték	%	érték	%	érték
Iskolai végzettség	44,8	9,36	46,7	9,32	33,3	9,66
Állásból való elbocsátás	13,1	9,37	14,7	9,34	3,7	10
Szülők eltartása	10,9	9	10,8	9	11,1	9
Magyarsága miatti hátrány	36	9,06	40,3	9,07	11,1	8,66
Politikai ok	19,1	9,14	19,2	9,16	18,5	9
Családja, származása	19,1	9,05	17,9	9,07	25,9	9
Anyagi helyzete	33,8	8,67	35,2	8,6	25,9	9,28
Karrierben történő előmenetel	9,8	8,83	5,7	8,33	33,3	9,33
Zsidó származás	7,65	9,21	7	9,27	11,1	9
Világháborús részvétel	22,4	9,68	23	9,63	18,5	10

Az iskolai végzettségre való utalás nem illeszkedik sem a közéleti-politikai, sem a szociális érvek közé, mégis a levélírók legnagyobb hányada (44%-a) használja. Leggyakrabban az erdélyiek (46,7%), elsősorban a tisztségviselők (50%) élnek vele. Mind a magyarországiak, mind az erdélyiek erre hivatkoznak a legtöbben, bár a magyarországiak általában első és legnyomósabb érvként hozzák fel, ha felhozzák. Érték tekintetében is ez az egyik legnagyobb (átlagban 9,36).

A közéleti-politikai érvek közül a magyarságuk miatti hátrányos megkülönböztetésre, illetve ebből fakadó szenvedésre (mártirológia) hivatkoztak a legtöbben (a levélírók 36%-a). Az erdélyiek több mint 40%-a használta ezt az érvet, a magyarországiaknak mindössze 11%-a.[318] Nem tulajdonítanak viszont elsőrendű jelentőséget neki (az erdélyiek esetében 9,07-es értéket ért el, magyarországiaknál a felhozott érvek között az utolsó). Előzetes feltevésként ezt az érvet vártuk volna az első helyre, legalábbis az erdélyiek esetében.

Az elbocsátás érve csak a levelek 13%-ban jelenik meg, viszont annál nagyobb nyomatékkal. A tízes skálán elért 9,37 ponttal a második legfontosabb volt (megelőzve mind a magyarságot, mind a végzettséget) az álláskérelmek megfogalmazásában az erdélyiek, különösen a tisztségviselők körében (magyarországiak közül egyetlen személy említette).[319] Azon keveseknek, akiket munkájukból elbocsátották, ez volt a legmeghatározóbb élményük, és levelükben elsőként hivatkoztak rá.

Ehhez a két érvhez részben kapcsolódik a politikai okokra/változásokra, illetve hazaszeretetre való hivatkozás, ezt azonban kategóriától függetlenül viszonylag kevesen használták (a levélírók 19,1%-a) és ha használták is, nem az elsők között (9,14).

318 Az ő esetükben is feltételezhető a visszacsatolt területekről való származás, illetve elmenekülés.
319 Ő viszont elsőrendű fontosságúként. A kis elemszám miatt azonban nem tartjuk mérvadónak.

A közéleti/politikai okok kategóriájában van két egyértelműen korspecifikus érv: a nem zsidó származásra való utalás, illetve a háborús érdem.

Az erdélyi levélíróknak a keresztény származás hatóságok előtti bizonygatása újdonságnak számított. Romániában – ha voltak is a zsidó lakosságot negatívan érintő intézkedések – 1940 augusztusában hozták az első faji alapú törvényt, azonban kérdéses, hogy a visszacsatolásig eltelt egy hónap alatt az mennyiben ment át a gyakorlatba.[320] Talán ezzel is magyarázható, hogy ezt az érvet használják a legkevesebben (csak a levélírók 7,6%-a), de az a kevés személy, aki használta, fontosnak tartotta már levele elején kihangsúlyozni „őskeresztény" származását. A levélírók indoklásában ez volt a harmadik legfontosabb érv (9,21).

A másik korspecifikus elem a világháborús részvétel, valamint a kitüntetések, sebesülések hangsúlyozása. Ennek magyarázata nemcsak a nagy háború által okozott traumában (esetleg maradandó sérülésben) rejlik, hanem abban a gyakorlati jelentőségű tényben is, hogy a közigazgatás élén ugyancsak a világháborúban részt vett emberek álltak, ők voltak a levelek elsődleges olvasói.[321] Nem meglepő tehát, hogy ezt az érvet gyakran használták a levélírók (22%-uk) és érvrendszerükben a legnagyobb jelentőséget tulajdonították neki. (9,68 értékponttal a legmagasabb az erdélyieknél, a magyarországiaknál minden esetben a legfőbb érv, 10-es értékkel).

Az érvek másik nagy csoportját – szociális tényezők – általában kevesen használták. A leggyakoribb jelenség a személy (vagy a család) sanyarú anyagi helyzete volt. Ez a végzettség és magyarság utáni harmadik leggyakoribb hivatkozás (a levélírók 33%-a használta), azonban érték tekintetében a legkevésbé releváns (8,67). A legtöbben csak második vagy harmadik érvnek szánták. A magyarországiak lényegesen ritkábban használták (csak egynegyedük), viszont sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak neki, mint az erdélyiek (9,28 értékpont szemben a 8,6-tal). Ennek oka abban keresendő, hogy a magyarországiak több mint egyharmada szegényebb sorsú kérelmező (ezek szolgai állást kérnek).

A levélíró olykor nemcsak családja nehéz anyagi körülményeit hozza fel, hanem eltartásra szoruló szüleit is.[322] Ezt lényegesen kevesebben (a levélírók 10%-a) és közepes nyomatékkal (9) használják. A szülők, illetve a család mindkét kategóriának fontos volt, értékpont tekintetében nincs különbség.

A szociális kategóriába sorolható utolsó érv a családra, az elődökre való hivatkozás. A nemesi ősöktől kezdve az egyszerű útkaparókig mindenkire egyaránt utalnak a levélírók, és minden esetben ezeknek a magyar állam iránti hűséges szolgálata áll a középpontban. Ebbe a kategóriába soroltuk azon özvegyek leveleit is, akiknek férje állami szolgálatban volt. Mind a gyakoriság (levélírók 19,1%-a),

---

320 *Statutul evreilor. Decret-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România din 9 august 1940 (Zsidók statútuma. Az 1940. augusztus 9-én elfogadott törvény-rendelet Románia zsidó lakosságának jogi állásáról).* Bucure?ti, 1940.

321 Mind Sebestyén Béla, mind Bayor Ferenc részt vett a világháborúban.

322 Esetleg épp azért, mert nem voltak állami alkalmazottak és nincs nyugdíjuk.

mind az érték tekintetében (9,05 értékpont) a skála középen helyezkedik el, nincs lényeges különbség a kategóriák között. Akinek szóba jöhetett bármilyen elődje, az használta, származásra és társadalmi státusra való tekintet nélkül. Mindebből egy tradicionális társadalomkép rajzolódik ki, amelyben nagy szerepe van a „dicső elődöknek".

Az érvrendszer utolsó eleme a karrierbeli előrelépés lehetősége. Az erre utaló levelek a legkevésbé udvarias hangvételűek, és sok esetben a szakmai előrelépés lehetőségén kívül más érvet nem tartalmaznak. Szerzőik úgy vélték, hogy az esetleges új állás „jár" nekik. Az egyik legritkábban használt érv a karrierbeli előrelépés (a levélírók 9,8%-a használta, ennél ritkábban csak a nem zsidó származás érvével éltek), érték tekintetében is meglehetősen alacsonyan áll (8,83). Feltűnő különbség van viszont a két csoport között, a magyarországiak 33%-a él vele, szemben az erdélyi 5,7%-kal és érték tekintetében is egy egész pont a különbség (9,33 a 8,33-mal szemben). Ez részben megerősíti az eddig elmondottakat: elsősorban a magyarországiak (különösen a jegyzők) tekintettek úgy a visszatért területekre, mint karrierlehetőségre, míg az erdélyiek inkább állásaik megőrzése vagy visszaszerzése érdekében fordultak a parancsnoksághoz.

Összegzésképpen elmondható az elemzett forráscsoport alapján, hogy a magyarországiak a visszakapott észak-erdélyi területtől elsősorban előrelépési lehetőséget, élethelyzetük javítását remélték (több mint 40%). Legnagyobb részük (37%) a közigazgatásban legalacsonyabb beosztást, szolgai állást kért, egyharmaduk pedig jegyzőit. Mindkét esetet előrelépésnek minősítettük, az első kategória ugyanis állami alkalmazáshoz jutva javíthatott élethelyzetén, a második pedig aljegyzőből lehetett jegyző, vagy kisebb településről nagyobb településre kerülés reményében fogalmazta meg levelét. Ez a két csoport vállalta azt is, hogy addigi lakhelyét otthagyva a visszacsatolt területekre költözik. Ezzel szemben az erdélyiek esetében az előrelépési kérelem jóval kevesebb (25%), az is elsősorban a korábban is tisztségviselői állást betöltők közül kerül ki, és mintegy egynegyedük kéri a korábbi állásába való visszahelyezést vagy abban való meghagyást.

A levelekben az erdélyi levélírók – amellett, hogy mintegy 40%-uk hivatkozik iskolai végzettségére – gyakrabban és hangsúlyosabban használnak a meggyőzésre közéleti vagy politikai érveket (elsősorban az állásukból való elbocsátást, a magyarságuk miatti hátrányos megkülönböztetést) és sokkal kevésbé szociálisakat. Emellett – valószínűleg a hatóságok jellegére való tekintettel – a leghangsúlyosabb érv a világháborús érdemeké volt, valamint a korszak jellemzőjeként a nem zsidó származás. Úgy vélték, hogy egy magyarországi, többségi létben élő embert a szakmaiság (iskolai végzettség) mellett elsősorban a kisebbségi létből fakadó hátrányok hangsúlyozásával tudnak meghatni. Ezen feltevésünket támasztja alá az alkalmazott 26 erdélyi személy esete, akiknek több mint 40%-a elbocsátott, 7%-a pedig munkanélküli volt.

X. Internálások, kiutasítások[323]

A katonai közigazgatás intézkedései közül az egyik legvitatottabb a tömeges internálások és kiutasítások kérdése. Ezt a korabeli beszámoló és a román,[324] illetve magyar történetírás egyaránt elismerte.

A kiadott *Utasítás* előírta, hogy „őrizetbe kell venni minden olyan személyt, akinek jelenléte a közrend, államérdek, vagy gazdasági okból aggályos",[325] de elég tág teret engedett annak eldöntésére, hogy kik is tartoznak ebbe a kategóriába.[326] Az internálás okainak széles skáláján előfordult a román uralom idején tett magyarellenes kijelentés,[327] a magyar lakosság érdeke elleni cselekedet,[328] a román csendőrségnek történt besúgás,[329] a „kommunista",[330] „vasgárdista",[331] illetve „nemkívánatos elem" minősítés. Habár a helyzetjelentések a közbiztonság kedvező alakulásáról számoltak be, 1940. október elején az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja, a beérkezett jelentésekre hivatkozva, razziát rendelt el, melynek célja a fegyveres vasgárdisták távíróhálózat és a vasúti pálya elleni folyamatos szabotázsakciójának leleplezése. A rendelet szerint a nyugalom nem fog addig helyreállni, amíg a megbízhatatlan elemeket nem internálják, fegyvereiket be nem gyűjtik, és a titkos szervezeteket le nem leplezik.[332] Nem kizárt, hogy a román hadsereg kivonulását követően maradtak helyben olyan egyének, akik szabotázsra készültek, esetleg szórványosan fordultak is elő ilyen esetek, a rendelkezésre álló források azonban ezt nem támasztják alá. A román hadseregből leszerelt, vagy onnan megszökött észak-erdélyi illetőségű egyéneknek külön figyelmet szenteltek. Leszerelésük után meg kellett őket vizsgálni, és a K

---

323 Jelen alfejezet a Sárándi Tamás: Fejezetek az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás történetéből c. tanulmányban közöltek bővített változata. *Limes*, 2012. 2. sz. 65–86.

324 A téma román megközelítésének egyik legteljesebb összefoglalása: *Teroarea horthysto-fascistă*... i. m., főleg a 6. fejezet. A két nézet közötti különbséget jól jelzi, hogy a könyv szerint csak a püspökladányi táborba 1300 románt internáltak 1940 szeptemberében, míg a korabeli adatok ennyire teszik a katonai közigazgatás alatt internált összes személy számát. Bővebben lásd: *Teroarea horthysto-fascistă*... i. m. 176; illetve: *Tájékoztató*... i. m. 40.

325 *Utasítás*... i. m. 45.

326 Szabó Péter szerint a nem magyar állampolgárságú zsidók és katonaszökevények mellett internálásra és kiutasításra számíthattak azok is, akik 1918 után költöztek a területre, vagy akik részesültek a földreformból. Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai*... i. m. 1395.

327 Tóth Mária esete. *Jegyzék a Szatmár vármegyei katonai parancsnokság által internálni rendelt és a fogháznak átadott egyénekről.* DJSM-Prefectura, dos. 2. 296. f.

328 Klein Samu esete. *Jegyzék a Szatmár vármegyei katonai parancsnokság által internálni rendelt és a fogháznak átadott egyénekről.* DJSM-Prefectura, dos. 2. 301. f.

329 Bordás Miklós és Bordás János esete. *Jegyzék a Szatmár vármegyei katonai parancsnokság által internálni rendelt és a fogháznak átadott egyénekről.* DJSM-Prefectura, dos. 2. 301. f. Külön figyelmet kaptak a postamesterek, priorálásuk alkalmával többükről kiderült, hogy kémgyanúsak. *A marosvásárhelyi postaigazgatóság a Beszterce vármegyei parancsnoknak*. 1940. november 12. DJCJ-Administrația, cutia 7, doc. 15. 1. f.

330 Mészáros Jenő és Jeremiás Imre esete. *Jegyzék a Szatmár vármegyei katonai parancsnokság által internálni rendelt és a fogháznak átadott egyénekről.* DJSM-Prefectura, dos. 2. 318. f.

331 *A szatmárnémeti városi parancsnok a rendőrparancsnoknak. 1940.* szeptember 17. DJSM-Primăria, dos. 3. 92. f.

332 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a vármegyei parancsnokoknak a közbiztonság ügyében*. 1940. október 8. DJCJ-Dăbâca, dos. 7/1940., doc. 641. 60. f. Az utasítás felhatalmazást ad, hogy szükség esetén a helyi parancsnokok újabb razziákat rendeljenek el, akár a honvédség egységeinek felhasználásával is.

(konspiratív) szempontból gyanúsakat a losonci gyűjtőtáborba internálták[333] (lásd a 42. és 83. sz. dokumentumokat).

A katonai közigazgatás felállítása után azonnal elkezdődtek a tömeges letartóztatások és internálások. A menekültek vallomásaira alapozva a román történetírás részletesen tárgyalja az eseteket,[334] a magyar történetírás viszont írásos források hiányában nem dolgozta fel. Ritka kivétel a marosszentkirályi – az elöljárók szerint magyarbarát – ortodox pappal szembeni fellépés, amely a község magyar lakosságát is megdöbbentette (lásd a 93. sz. dokumentumot). A katonai közigazgatás nem tudta kellő tapintattal kezelni a problémát: a pontatlan szabályozás és az igazságszolgáltatás szünetelése vezetett oda, hogy kivizsgálás nélkül, egyszerű feljelentés nyomán küldött embereket internáló táborba[335] (lásd a 84. sz. dokumentumot). Egyéni bosszú és leszámolás céljából így a magyarok is rosszhiszeműen feljelentették egymást. A parancsnokok sokszor azzal járultak hozzá a román–magyar viszony további elmérgesedéséhez, hogy internálás előtt nem tájékozódtak az illető kilétéről és magyarsággal szembeni viselkedéséről[336] (lásd a 65. sz. dokumentumot). Ez a magyar lakosság felháborodását is kiváltotta és bizalmatlanságot szült a közigazgatás iránt.[337] A Szolnok-Doboka vármegyei parancsnok már október elején jelezte, hogy a román uralom idején elkövetett esetek miatt nem lehet valakit letartóztatni vagy internálni.[338]

A korszakban bevett eljárás volt a település elöljáróinak vagy azok hozzátartozóinak letartóztatása és túszként tartása a válságos időszak tisztázódásáig. Ennek célja a közösség tagjainak mérsékelése volt.[339] A bevonulást követően elterjedt a hír, hogy a románok több helyről vittek magukkal túszokat kivonuláskor. A szeptember végén tartott vármegyei és járási értekezleteken külön napirendi pontként szerepelt a „túszügy". Bár a jelentések tagadták a románok túsz-szedő

333 A rendelet kiemeli, hogy a magyar és csángó egyénekkel kivételesen jól kell bánni.

334 Különbséget téve kínzás és verés között, az esetek számát összesen 5254-re teszi. *Teroarea horthysto-fascistă...* i. m. 73.

335 A VKF által a katonai közigazgatásról kiadott Tájékoztató elismeri, hogy internálás terén történtek a legnagyobb mulasztások, azok 50-60%-a indokolatlan volt. A közigazgatás végére sikerült nagyrészt kiküszöbölni a csorbát azzal, hogy elrendelték az internáltak szabadon bocsátását. *Tájékoztató...* i. m. 39–40.

336 Mindez annak ellenére történt, hogy a felsőbb katonai vezetés több rendeletben is utasította a helyi parancsnokokat. Egy hét múlva ugyanezt az intézkedést a vármegyei parancsnok is megismételte. *A Szatmár vármegyei parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak*. 1940. szeptember 24. DJSM-Prefectura, dos. 2. 285. f.

337 A kormánybiztosok felülbíráltak egyes döntéseket, és elrendelték az illető szabadon bocsátását. Ilyenről számol be Hlatky Endre, aki elrendelte három nagyváradi román értelmiségi kiutasításának felülvizsgálatát. *Hlatky Endre előterjesztése kiutasítás visszavonására*. MNL OL, K 53, 1. doboz, 192–195. f.

338 *A Szolnok-Doboka vármegyei parancsnok jelentése Chezan Viktor ügyében*. 1940. október 2. DJCJ-Dăbâca, dos. 6/1940., doc. 505. 17. f.

339 1919 áprilisában a román csapatok szatmárnémeti bevonulása után két alkalommal is túszokat szedtek, akiket két héttel később elengedtek. Baradlai László: Satumare metamorfózisa. In *Metamorphosis Transylvaniae. 1918–1936. Országrészünk átalakulása*. Szerk. Győri Illés István, Cluj, 1937. 182. Hasonló esetre került sor 1927 júniusában Ferdinánd román király halálakor. Korabeli beszámolók szerint ekkor előre elkészített listák alapján Erdély-szerte több mint száz magyar kisebbségi vezetőt tartóztattak le, és kb. egy héttel később, több közbenjárás és parlamenti interpelláció hatására engedték csak szabadon. *Romániai magyar kisebbségi vezéregyéniségek letartóztatása Románia királyának elhalálozása alkalmából*. 1927. július 20. MNL OL, K 28 Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi osztályának iratai (továbbiakban K 28), 154. csomó, 258. tétel, 1927-O-570. 47–62. f.

akcióját, szeptember közepén a 3. hadsereg megtorlásképpen elrendelte ugyanannyi, lehetőleg „tekintélyes regáti" túsz letartóztatását, amennyit a románok is szedtek.[340] A szatmárnémeti városi parancsnok nem tartotta szükségesnek bárkinek is e címen való letartóztatását,[341] a járási parancsnokok mégis foganatosították az intézkedést[342] a rend és nyugalom megőrzésére hivatkozva (lásd a 66. és 81. sz. dokumentumokat).

A túszhelyzetbe került kisebbségi vezetők (Gyárfás Elemér és Emil Hațieganu) kölcsönösen közbenjártak internált vagy kiutasításra szánt magyar, illetve román értelmiségiekért[343] (lásd a 95. sz. dokumentumot). A kormánybiztosok igyekeztek felülbírálni a döntéseket (igaz, csak a kiemelkedő értelmiségieket érintőket), és novemberre a hadsereg-parancsnokság is belátta a tömeges internálások és kiutasítások káros voltát.[344] Moldovan Miklós 54 éves nagybányai lakossal például egy hónapnyi internálás után sem közölték, hogy miért tartóztatták le[345] (lásd a 78. sz. dokumentumot). Pop János székesegyházi és káptalani ügyvédet 36 nap internálás után engedték szabadon, de továbbra is naponta kellett jelentkeznie a rendőrségen és este 6 után nem hagyhatta el lakását[346] (lásd a 86. sz. dokumentumot).

A miniszterelnök október elejéig mérséklőleg lépett fel a katonai közigazgatással szemben, ekkor azonban a Romániából érkező menekültáradat hatására a magyar hatóságokat tömeges kiutasítások[347] végrehajtására utasította,[348] amire a

---

340 *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok levele Szatmárnémeti városi parancsnokához.* 1940. szeptember 16. DJSM-Primăria, dos. 3. 89. f.

341 *Szatmárnémeti katonai parancsnokának levele a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához.* 1940. október 1. DJSM-Primăria, dos. 5. 178. f.

342 Az erdődi járási parancsnok Pap László madarászi görögkatolikus papot, míg az Ugocsa járási Drágos László volt főszolgabírót tartotta a legalkalmasabbnak erre a célra. *Erdődi járási értekezlet.* 1940. szeptember 10. DJSM-Prefectura, dos. 3. 205. f.; *Ugocsa járási értekezlet.* 1940. szeptember 17. DJSM-Prefectura, dos. 10, 206. f. Hasonló jelentést küldött az avasi járási parancsnok is, ő 5 személyt küldött túszként a parancsnokságra. *Helyzetjelentés az avasi járásról.* 1940. október 12. DJSM-Prefectura, dos. 6. 219–224. f.

343 Gyárfás Hlatkynál járt közben öt nagyváradi és kolozsvári értelmiségi szabadon bocsátásáért. Az ortodox pátriárka közbenjárására szabadon engedtek két magyar értelmiségit, cserébe kérték Alexandru Breban nagybányai görögkatolikus esperes szabadon bocsátását, akit a magyar hatóságok túszként internáltak. Breban ügyével korábban is foglalkoztak a magyar hatóságok, október közepén már elrendelték ügyének kivizsgálását. A túsz-szedés nyilvánvalóan túlzott intézkedés volt, főleg olyan esetekben, mint a Brebané, aki a dokumentum tanúsága szerint decemberben még mindig internálva volt.

344 A novemberben kiadott 4787. számú rendelet megtiltotta, hogy újabb egyéneket utasítsanak ki Romániába. Bővebben lásd: Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai...* i. m. 1396.

345 Saját bevallása szerint felesége magyar, gyerekei reformátusok, pénzügyőrként dolgozott, majd nyugdíjaztatása után magyar lapot szerkesztett a városban. A dokumentumból nem derül ki, de letartóztatásának oka román hangzású neve lehetett.

346 Bevallása szerint nemességgel rendelkező, köztiszteletben álló ügyvéd, aki a minorita rendnek is 10 évig ügyvédje volt. Ebben az esetben sem derül ki a letartóztatás pontos oka, de feltehetőleg amiatt kötelezték jelentkezésre, mert a földreformkor földet vásárolt a minorita rend birtokából. *Panasz a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak*. DJSM-Prefectura, dos. 9, 33. f.

347 1940. október 3-án a Magyar Távirati Iroda (MTI) hírül adta, hogy Kürtös vasúti határállomáson 56 órája vesztegel egy 22 vagonból álló magyar nemzetiségű menekülteket szállító román szerelvény. A hírre a magyar hatóságok október 4-én több mint 280 vezető nagyváradi román értelmiségit gyűjtöttek össze és toloncoltak ki hét tehervagonban az országból, köztük Nicolae Popovici ortodox püspököt. Kolozsvárról háromszáz román családot kellett a rendelkezés értelmében kiutasítani. L. Balogh Béni: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. *Limes*, 1996. 3. sz. 84.

348 Később Teleki is elismerte a hibát, bevallása szerint egyszer elveszítették a fejüket. Bővebben lásd: L. Balogh: *Az idegháború* ... i. m. 109.

románok ugyanolyan intézkedéssel válaszoltak (lásd a 69. és 76. sz. dokumentumokat). A megtorlásszerű tömeges kiutasítást Teleki ideiglenesnek szánta,[349] de az esetleges újabb kiutasítások előkészítésére 2000 román összeírását rendelték el (lásd a 72. sz. dokumentumot). A listába foglalandók köre: 1. jómódú román anyanyelvűek, 2. hangadó pópák, tanítók, ügyvédek, 3. a katonai közigazgatás alatt ideiglenesen állásba helyezett román anyanyelvűek.[350] Az utasítás a felmentettek és az internálásra ajánlottak névsorát is megadta. Elsősorban a magasabb jogi és egyházi méltóságok kerültek az utóbbi kategóriába. A nagyvárosokban az esetleges internálás előtt kikérendő volt az OMP véleménye és az előzetes jóváhagyás. Beszterce-Naszód megyében a tanítók, Szolnok-Doboka és Bihar megyében pedig elsősorban a regáti telepesek kerültek fel a listára[351] (lásd a 68. és 72. sz. dokumentumokat). Október 19-én újabb rendeletet adott ki az 1. hadsereg-parancsnokság. Ez keret megadása nélkül kérte a hangadó telepesek és megbízhatatlan románok internálását, és munkaszázadokba való beosztásukat helyezte kilátásba.[352] A túlkapások miatt novemberben meg kellett ismételni, hogy az összeírás csak előkészület és nem jelenti az illetők letartóztatását[353] (lásd a 81. sz. dokumentumot). A Szolnok-Doboka vármegyei parancsnok a csapatok állítólagos megtámadása miatt kilátásba helyezte, hogy túszokat szed és a hasonló eseteket rajtuk fogja megtorolni (lásd a 135. sz. dokumentumot).

Bár tömeges kiutasításra az október eleji akciót leszámítva nem került sor, az egyéni kitoloncolás és az optálás szorgalmazása a katonai közigazgatás egész időtartama alatt folytatódott, és tovább rontotta a kisebbségi kérdés kezelésének esélyeit[354] (lásd a 74. sz. dokumentumot). A Szolnok-Doboka vármegyei parancs-

349 Már a katonai közigazgatás idején felmerült egyes kiutasított személyek visszaengedése. A polgári közigazgatás alatt kiadott belügyminisztériumi rendelet utasította a hatóságokat, hogy minden, a visszacsatolt területen állandó lakhellyel és ezáltal magyar állampolgársággal rendelkező személyt vissza kell engedni. *Belügyminisztériumi távirat Háromszék vármegye főispánjának a kiutasítások ügyében*. 1940. december 20. DJCJ-Administrația, cutia 2., doc. 50. 1. f.

350 A nyárádszeredai járási parancsnok összesen 33 személyt javasolt: az első kategóriába 21, a másodikba 2, míg a harmadikba 10 személy tartozott. A kiutasításra javasoltak többségének valószínűleg egyetlen bűne az volt, hogy a földreformkor magyaroktól elvett földből részesült. *A nyárádszeredai járási katonai parancsnok jelentése kiutasításra javasolt románokról.* 1940. október 13. DJCJ-Administrația, cutia 12., doc. 255. 1–2. f.

351 A kiutasítások folytatására számítva, az utasítás az említett 2000 főnél több összeírására hívta fel a figyelmet. Nem derül ki, hogy miért ezen megyék és kategóriák voltak az esetleges internálás legfőbb kiszemeltjei.

352 Egy ilyen zászlóaljat Nagykárolyban, egyet pedig Zilahon terveztek felállítani. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása románok internálására vonatkozóan*. 1940. október 19. DJCJ-Administrația, cutia 8., doc. 400. 1. f. Tudomásunk szerint ez az első eset, amikor büntető jelleggel munkaszolgálatra terveztek nemzetiségieket beosztani. A felsőbb hadvezetés később szükségesnek érezte visszatérni az intézkedésre. Ekkor pontosította, hogy a román vezető egyének munkaszázadba való beosztásának lényege nem „kiemelésük" volt, hanem a kötekedő, ellentéteket szító, vagy munkanélküli elemek ideiglenes eltávolítása a viszonyok megnyugvásáig. 1934. számú rendelet. *5. számú bizalmas közigazgatási parancs*. 1940. november 4. HL, VKF, 304. doboz. 6. f.

353 A hibaként elismert első tömeges kiutasítás ellenére még novemberben is napirenden volt hasonló intézkedés.

354 Maros-Torda vármegye nyárádszeredai járásában 1940 novemberében 15 személy kiutasításáról döntöttek. A kiutasítottakról a járási parancsnok tulajdonképpen egy „formanyomtatványt" töltött ki, az indok minden esetben ugyanaz a sablonos megfogalmazás: „A fenti módon kellett határoznom, mert megállapítottam, hogy nevezettnek itt tartózkodása a Magyar állam érdekei szempontjából nem kívánatos és állam hűség

nok már szeptember végén a honvéd-csapatok túlkapásai és a sok razzia és internálás miatt tartotta lehetetlennek a nyugalom helyreállítását.[355] Sajtóinformáció szerint 1940. november végéig 2113 személyt utasítottak ki, ebből október 15. után csak 15-öt. Az elmenekültek 22,5%-át kiutasították.[356] Ezzel szemben egy 1941 eleji, a magyar külügyminisztérium által készített kimutatás szerint 1940 őszén (tehát nem csak a katonai közigazgatás időszaka alatt) összesen 1886 személyt szólítottak fel távozásra, ez az addig elmenekültek 3,7%-át jelentette.[357]

Október végétől a letartóztatott egyének ügyeinek felülvizsgálatára és a korábbi rendelet alapján letartóztatottak szabadon bocsátására adott utasítást a katonai vezetés.[358] A felülvizsgálat után az internáltakat 3 csoportra osztották. Az első kettőbe a súlyos és meggondolatlanságból elkövetett esetek/bűncselekmények kerültek. A súlyos eseteket átadták az ügyészségnek, a meggondolatlanságból elkövetett cselekmények vádlottait szabadon engedték rendőri felügyelet mellett. A harmadik esetbe tartozókat a rendelet értelmében azonnal szabadon bocsátották, feltehetően internálásukra nem találtak megfelelő indokot. A cél az összes internált szabadon bocsátása és az internálás beszüntetése volt (lásd a 80. sz. dokumentumot).

November 7-én adták ki a katonai közigazgatás egyik legfontosabb rendeletét. A VKF ebben felhívta a parancsnokok figyelmét, hogy Észak-Erdély az ország integráns része, ahol nem megszállóként kell viselkedni, és az állambiztonság megőrzése érdekében nem lehet háborúban használatos eszközöket bevetni. Az erdélyi magyarok vezetői 1940 előtt kinyilvánították a magyarsághoz való hűségüket, mégsem részesültek internálásban vagy letartóztatásban, a román nemzeti érzés kinyilvánítása tehát szintén nem bűn és nem elítélendő. A cél a román lakosság magyar uralomnak való megnyerése, amihez türelemre és odafigyelésre van szükség. Nem engedhető meg, hogy a magyar lakosság feljelentésekben tobzódjon, vagy valakit egyetlen feljelentés alapján letartóztassanak. További internálások előtt minden esetben kérdezzék meg a Teleki Pál által kinevezett előkelő személyeket, főispánokat vagy behívott képviselőket. A korábbi visszásságokra hivatkozva elrendelték két bizottság felállítását,[359] amelyek a helyszínen fognak felülvizsgálni minden esetet. Az ortodox és görögkatolikus papok szabadon engedése már megtörtént, következett a román ügyvédek, orvosok és tanítók ügyének felülvizsgálata november 15-ig.[360] A rendelet (bár elismerte a helyzet

---

szempontjából föltétlenül megbízhatatlan." *A nyárádszeredai járási katonai parancsnok kiutasítási határozata.* 1940. november 4. DJCJ-Administrația, cutia 11., doc. 27. 1. f.

355 *Szolnok-Doboka vármegye parancsnokának helyzetjelentése.* 1940. szeptember 25. DJCJ-Dăbâca, dos. 2/1940., doc. 131. 38–39. f.

356 Hazug bukaresti hírek hatvanezer erdélyi román kiutasításáról. *Magyar Szó,* 1940. november 26. 1.

357 Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a Vezérkari Főnökség 2. osztályának a német–olasz tiszti bizottság tordai látogatásáról.* 1942. április 14. MNL OL, K 63, 267. csomó, 27. tétel, 2371/pol. 1942. 74–78. f.

358 Sajnos a rendelet pontos szövege ismeretlen.

359 Az egyik bizottság tagjai Gecsényi Ágoston alezredes és Hanthy Károly csendőr őrnagy, a másikban Balázs Piry Gyula csendőr alezredes és Boda József csendőr százados vett részt.

360 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja valamennyi vármegyei parancsnokhoz.* 1940. november 7. DJSM-Primăria, dos. 3, 156–157. f.

tarthatatlanságát) túl későn született, novemberre már több száz ember[361] ült internálótáborokban egyszeri feljelentések alapján. Ez a rendelet azért is figyelemre érdemes, mert a katonai hatóságok rendelkezései ellen, ráadásul háborús időszakban rendelte el a vizsgálatot, hasonló intézkedéssel korábban nem találkoztunk[362] (lásd a 80. és 84. sz. dokumentumokat).

XI. Az észak-erdélyi román menekültkérdés. Esettanulmány a Szatmár megyéből elmenekültekről[363]

Az 1940–1944 közötti időszak legproblematikusabb pontja a menekültkérdés, részben a menekültek nagy száma miatt, részben mert mindkét felet érintette, és nagy terheket rótt a hatóságokra. Mivel több százezer ember szenvedéséről és életében bekövetkezett törésről van szó, a mai napig ez a kérdés váltja ki a legtöbb indulatot, legyen szó a közvéleményről vagy történetírásról. A kérdés szorosan kapcsolódik a katonai közigazgatáshoz, mivel ekkor zajlott le a menekülthullám első és legintenzívebb szakasza, és ekkor került sor tömeges kiutasításra is.[364]

Nagy szakirodalma ellenére ez az egyik legkevésbé feltárt kérdés. Az 1989 előtti román szakirodalom a román nép Észak-Erdély területéről való elűzésének szenvedéssel tele korszakáról beszél, sokszor naturalizmusba hajlóan szemlélteti a magyar hatóságok kegyetlenkedéseit.[365] Ez a szenvedéstörténeti megközelítés mai napig uralja a román történetírás egyik vonulatát.[366] A magyar történetírás 1989 előtti munkáiban a menekültkérdés csak mellékszálként jelenik meg, a kritika/önkritika jegyében inkább a magyar hatóságok nemzetiségekkel vagy más üldözött csoportokkal szembeni intézkedései, brutalitása kap helyet.[367]

A tucatnyi tanulmány ellenére mai napig nincs konszenzus a menekültek számát illetően. A már idézett M. Fătu szerint 1943 decemberéig kb. 210 ezer

---

361 Csak a Marosvásárhelyen működő 101-es gyűjtő és mozgó táborban 283 személy volt internálva. *Kimutatás a 101-es gyűjtő és mozgó táborról.* DJMS-Prefectura, dos. 6. 1–11. f.

362 Vargyai Gyula kutatásai szerint a felvidéki katonai közigazgatás időszakában a felsőbb hatóságok védték az alsóbb szerveket, és akkor sem foganatosítottak letartóztatásokat, ha kellő gyanú merült fel az illetővel szemben. Vargyai: *Az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás...* i. m. 11.

363 Jelen alfejezet az alábbi tanulmányon alapszik: Sárándi Tamás: Problema refugiaţilor în timpul administraţiei militare maghiare din nordul Transilvaniei. Cazul judeţului Satu Mare [Menekültkérdés az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás idején. Szatmár megye esete]. *Satu Mare. Studii şi comunicări,* 2013. 143–156.

364 A katonai hatóságok adatai szerint a hadsereggel együtt mintegy 50.000 román tisztségviselő, pap és tanító hagyta el a területet. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 28. DJSM-Primăria, dos. 10. 104. f.

365 A Mihai Fătu nevéhez fűződő, a korszak monográfiájának tekinthető kötet tulajdonképpen több tucat román menekülttel készült interjú alapján rekonstruálja azok szenvedéstörténetét: *Teroarea horthysto-fascistă...* i. m. Ugyanide sorolható a kimondottan a katonai közigazgatást feldolgozó mű is: *Administraţia militară...* i. m.

366 A román történetírásra vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: Észak-Erdély 1940–1944 közötti története a román történetírásban. *Limes*, 2006. 2. sz. 131–138.

367 A korszakról szóló két monográfiára utalunk: Csatári Dániel elsősorban a baloldaliakkal szembeni fellépésről írt: *Forgószélben. Magyar-román viszony 1940-1945.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968; Tilkovszky Lóránt pedig a nemzetiségekkel szembeni fellépésről: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

román hagyta el Észak-Erdélyt, és bár 1944-ben alábbhagyott a menekülthullám, 1945 elejére a menekültek száma elérte az 500 ezret.[368] Ezzel a túlzó adattal szemben a legtöbben az észak-erdélyi román menekültek számát 210 ezerre,[369] a dél-erdélyiekét pedig 190 ezerre teszik.[370] A korszakban nem készült pontos kimutatás a menekültekről, ezért számszerűsítés helyett más megközelítés szükséges.

Egyik módszer a két menekülthullám egységes kezelése lehet, de a román szerzők a legtöbb esetben meg sem említik a dél-erdélyi magyar menekülthullámot.[371] Egy másik megközelítés a kérdés szociális/szociálpolitikai megközelítése volna és a menekültek ellátására és integrálására mindkét oldalon megtett lépések vizsgálata. A kérdés egy harmadik lehetséges olvasata annak statisztikai megközelítése: a számsorokból kiolvasható arányok által megválaszolni, hogy kik, mennyien és főleg miért hagyták el a területet. Egy ilyen jellegű megközelítésre tesz kísérletet ez a fejezet a katonai közigazgatás időszakából Szatmár megyéből származó adatok feldolgozásával. Hiányossága, hogy a minta korántsem reprezentatív,[372] egész társadalmi kategóriák hiányoznak belőle.[373] Bár az adathiány jelentős,[374] arányok tekintetében Szatmár megyére használható az adatsor.

A legújabb szakirodalom szerint a menekülthullám Dél-Erdélyből indult a román kormány intézkedései, a közvélemény hangulata, a tömeges elbocsátások és áthelyezések nyomán,[375] így a magyar katonai közigazgatás azonnal szembesült a kérdéssel. Ezzel párhuzamosan folyt a román közigazgatás kivonulása és a román lakosság menekülése. A dél-erdélyi menekültek száma szeptember végén sem csökkent, ezért október elején a Teleki kormány a megtorlás mellett döntött.[376] Ez végleg elmérgesítette a két kormány közötti viszonyt, és biztosította a menekültáradat folytonosságát a katonai közigazgatás egész időtartama alatt.

A kényszermigráció másik gyakori jelensége a telepes falvak lakosságának tömeges menekülése volt. Ez főleg Biharban és Szatmárban volt jelentős, mivel a két világháború között a román állam a magyar határ mellett tucatnyi falut hozott

368 *Teroarea horthysto-fascistă...* i. m. 146.
369 Ottmar Traşcă: Relaţiile româno–ungare şi problema Transilvaniei 1940–1944 [A román–magyar kapcsolatok és Erdély kérdése 1940–1944] (I). In *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol*, 2004. 342. Ezt a számot M. Fătu is elfogadja, de nem tekinti véglegesnek.
370 Balogh: *Az erdélyi magyar menekültkérdés...* i. m. 32.
371 Ez alól kivétel Traşcă és L. Balogh fent idézett tanulmánya, illetve L. Balogh Béninek a korszakról szóló legújabb összefoglalója: L. Balogh Béni: *The second Vienna award and the Hungarian Romanian relations 1940–1944*. New York, Columbia University Press, 2012.
372 A listák véletlenszerűen maradtak fenn, megbecsülni sem tudjuk mekkora lehetett a menekültek valós száma.
373 Pl. a román telepesek, illetve Szatmárnémetiből elmenekültek adatai. A városból elmenekültek számának megítéléséhez szolgál támpontul egy 1940. november végi adat, amely szerint addig a várost mintegy 1760 személy hagyta el. *Közigazgatási tanácsos Szatmárnémeti katonai parancsnokához*. 1940. november 20. DJSM-Primăria, dos. 11. 177. f. Egy másik fogódzó az üresen maradt lakások száma lehet, ezeket egy november közepi összeírás 325-re becsülte. *Lakás és lakbér kimutatások a szatmárnémeti katonai parancsnokság részére*. 1940. november 16. DJSM-Primăria, dos. 13. 13. f.
374 Egyes kategóriák esetében akár a 40–45%-ot is eléri, olykor magasabb is lehet.
375 Traşcă: *Relaţiile româno-ungare...* i. m. 322.
376 Uo. 324.

létre a határ védelme és az etnikai arányok megváltoztatása érdekében.[377] A magyar katonai vezetés és egyes kormányzati körök ki nem mondott törekvése az 1918-as állapotok visszaállítása volt, így általánosan elfogadott nézetté vált, hogy a telepeseknek távozniuk kell (lásd a 9. és 15. sz. dokumentumokat).

Szeptember végén a Bihar vármegyei katonai parancsnok 500 román telepes családot szólított fel távozásra, akik nagy része el is hagyta a területet október 2-ig, mire a felsőbb hatóságok leállították az akciót.[378] Feltételezhető, hogy a Bihar megyei telepesek kiutasítására külön központi utasítás született, amelyet később – esetleg a Miniszterelnökség közbelépésére – visszavontak.[379] Az október 9-én megismételt utasítás kimondta, hogy a telepesek elűzése ellentétes a bécsi döntés szellemiségével[380] (lásd a 9. és 68. sz. dokumentumokat). Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar Főnöke 1940. október elején tett szemleútja alkalmával a kiutasítási rendelet kiadását a Miniszterelnökségnek tulajdonította (lásd a 136. sz. dokumentumot). A rendelkezésünkre álló információk szerint a telepesek kiutasításának terve felsőbb katonai körökben született meg. Feltehetően októberben Szatmár megyében is készült hasonló rendelkezés. Utalásokból tudjuk, hogy külön rendeletben szabályozták a nagykárolyi román telepesek Románia javára való optálásának ügyét.[381] Nagykárolyban is megindult a telepesek menekülése,[382] és még a leállítást szorgalmazó parancs kiadása után is folytatódott. A Szatmár megyei telepes falvak lakossága két régióból érkezett: a Mócvidékről és a megye keleti feléből, a Nagybánya környéki román falvakból. Egy október végi jelentés szerint a telepesek visszaáramlása folyamatban volt, Lacfaluba 82 család tért vissza.[383] A telepesek elmenekülésével a „probléma" nem oldódott meg, mivel továbbra is

---

377 Szolnok-Doboka megye területén is voltak – elsősorban belső – telepítések. A kisajátított földek nagyrészt állami tulajdonúak voltak. A magyarláposi járásba telepített 894 család a szomszédos településekről származott. *Kimutatás a magyarláposi járás telepeseiről.* 1940. szeptember 30. DJCJ-Dăbâca, dos. 2/1940., doc. 163. 70. f.

378 Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai...* i. m. 1385.

379 Ez az 5640/eln. vkf. kat. közig. 940. sz. rendelete lenne, amely a Bihar megyei telepesekre vonatkozik, azonban tartalmáról csak egy másik dokumentum hivatkozásából tudunk. *A IX. hadtest távirata a Vezérkari Főnökségnek.* 1941. március. HL, VKF, 4530/eln. 1. 1941. 637–638. f.

380 Az 1291/1940. sz. rendelet szerint „a visszacsatolt területen lévő román telepesek eltanácsolása ellentétes a bécsi döntés szellemiségével". A rendelet kihangsúlyozta, hogy a kérdés a román–magyar viszony általános rendezésekor fog megoldást nyerni.

381 Ez az 1280/eln. vkf. kat. közig. 940. sz. rendelete lenne, amely a Nagykároly környéki telepesekre vonatkozik, tartalmáról csak egy másik dokumentum hivatkozásából tudunk. *A IX. hadtest távirata a Vezérkari Főnökségnek.* 1941. március. HL, VKF, 4530/eln. 1. oszt.-1941. 637–638. f.

382 A román történetírás szerint Szatmár megyében is tömeges kiutasításra és menekülésre került sor pár nappal a bevonulás után, azonban az 1941 tavaszán a helyszínen járt magyar küldöttség jelentése szerint a menekültek többsége még a falvakban volt. Bővebben lásd: a Tolna Megyei Levéltár Bonyhádi Székely Múzeum anyagában a Külföldi magyarokat hazatelepítő M. Kir. Kormánybizottság iratai. Eszerint – a román történetírás állításával ellentétben – nem minden esetben következett be tömeges menekülés a Honvédség bevonulását követően, és volt eset, amikor a menekültek fokozatosan, javaik eladása után hagyták el a területet. A kérdés tisztázása további kutatást igényel.

383 *A nagybányai járási katonai parancsnok jelentése a Szatmár vármegyei parancsnoknak.* 1940. október 29. DJSM-Prefectura, dos. 6. 186. f. A kérdés érzékenységét jelzi, hogy a járási parancsnok szóbeli utasításra közölte jelentését. Felmerül, hogy a telepesek hatósági felszólításra vagy biztonságuk veszélyeztetettsége miatt döntöttek a visszatérés mellett.

a megye területén maradtak.[384] A vizsgált mintából ezen személyek adatai hiányoznak.[385]

A magyar katonai hatóságok igyekeztek nyomon követni a meginduló román menekültáradatot, de nem gátolták, sőt, egyes esetekben éppen intézkedéseik váltották ki a menekülést. November elején elrendelték, hogy erre készült nyomtatványokon írják össze a főleg a román többségű vidékekről eltávozott románokat. Az összeírást a helyi katonai szervek végezték, adott esetben a csendőrség segítségét is igénybe vették.[386]

A katonai hatóságok már ekkor különbséget tettek a menekültek között, az eltávozottakat 4 kategóriába sorolták: 1. a bécsi döntést megelőző egy hónapban hagyta el a területet (1940 augusztusában); 2. a bécsi döntést követően, de a csapatok bevonulása előtt hagyta el a területet (1940. aug. 30. – szept. 5. között); 3. a bevonulást követően, de önként hagyta el a területet (1940. szept. 5. után); 4. a katonai hatóságok kiutasították.[387] A menekültekről szóló kimutatások utólag készültek, valószínűleg a magyar lakosság információit felhasználva. Megbízhatóságuk, pontosságuk kritikával kezelendő (lásd a 82. sz. dokumentumot).

Szatmár megyében viszonylag nagy mennyiségben maradtak fenn kimutatások, de nem ismert, hogy mennyi és milyen kimutatások készültek megyénként.[388] 1788 fő adatsora áll rendelkezésünkre.[389] Ha az 1930-as és 1941-es statisztika Szatmár megyei románokra vonatkozó adatait vizsgáljuk, akkor a kettő közötti különbség kb. 40 ezer fő, ez meglehetősen nagy szám.[390] M. Fătu szerint a megyéből a románok 9%-a menekült el, az 1930-as népszámlálásból kiindulva ez több mint 13 ezer főt jelent, ami elfogadhatóbb adat.

A katonai hatóságok által elvégzett összeíráskor szerencsés esetben 8 adatot jegyeztek le: az illető neve, lakhelye, születési helye, nemzetisége, vallása,

---

384 A telepesek kárpótlás nélküli kiutasítását a magyar külügyminisztérium még 1943-ban is nehezményezte, illetve szorgalmazta a kérdés rendezését, mivel szerinte ez külpolitikailag tarthatatlan helyzetet idézett elő. Ugyanakkor elismerte, hogy e téren az 1942-ben kiküldött német–olasz különbizottság bírálatai jogosak. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tájékoztatás a minisztertanács számára a tengelyhatalmak ajánlásairól*. MOL, K 63, 271 csomó, 27. tétel, 100-121. f.

385 Az ügynek hosszas folytatása lett, Románia mind hivatalosan, mind propaganda célokra felhasználta a telepesek tömeges kiutasítását, és a román történetírás mártirológiájának jelentős része is a telepesek szenvedéseit ecseteli. Mivel ezek már nem a katonai közigazgatás időszakában történtek, nem térünk ki rájuk.

386 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a Szatmár vármegyei parancsnokoknak*. 1940. november 4. DJSM-Prefectura, dos. 8. 92. f. Ezt megelőzően, már október közepétől megindult a dél-erdélyi menekültek összeírása. A kezdeményezés az Országos Menekültügyi Kormánybiztosságé volt. A VKF a romániai menekültek nyomon követésével a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságot bízta meg, ennek érdekében 4 helyi központot hoztak létre. *1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 18. DJSM-Prefectura, dos. 5. 4–5. f.

387 A dél-erdélyi menekülteket a román menekültekkel szemben 3 csoportra osztották: 1. akik a bécsi döntés előtt jöttek át Magyarország területére; 2. akik a bécsi döntés után jöttek át; 3. akik Erdély vissza nem csatolt területeiről származnak. *1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 18. DJSM-Prefectura, dos. 5. 4–5. f.

388 Az összes lista a Prefectura fondban lévő 7. dossziéban maradt fenn, a továbbiakban ezt külön nem jelezzük.

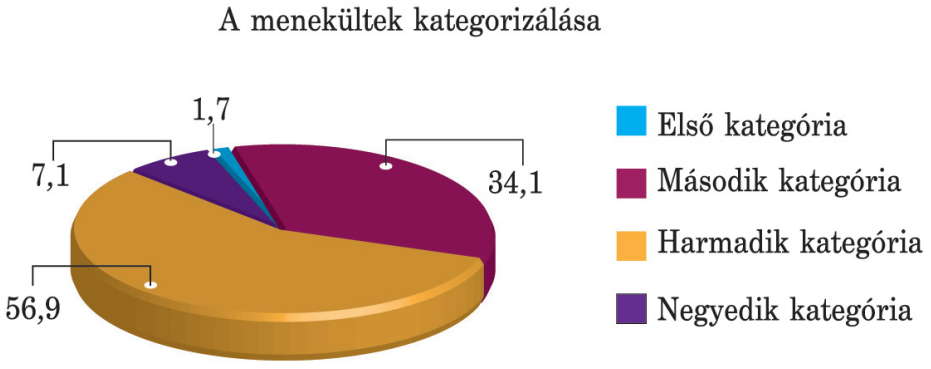
389 Egy november végi sajtóértesülés szerint egész Észak-Erdélyből összesen 9390 ember menekült el, ez azonban a szatmári adatokat figyelembe véve túl kevés. Hazug bukaresti hírek hatvanezer erdélyi román kiutasításáról. *Magyar Szó*, 1940. november 26. 1.

390 Az eltérést az is magyarázhatja, hogy a két népszámlálás időpontjában más volt a megye területe.

foglalkozása, mit vitt magával és elmenekülésének oka. A rögzített adatok nagy száma miatt még az adathiány mellett is publikálásra érdemes az adatsor, a hasonló kimutatások a legtöbb esetben csak 3 adatot rögzítenek: az illető neve, lakhelye és foglalkozása.[391] A jelzett adathiány egyes esetekben a 40-45%-ot is elérheti.

A továbbiakban ezeket az adatsorokat igyekszem kielemezni minél több szempontból, majd az általánosíthatóság érdekében összevetni nagybányai, illetve a szakirodalomból ismert más országos adatokkal.

A legtöbben (64,5%) az önként távozók kategóriába sorolhatók (3. kategória), ők a bevonulást követően menekültek el, 34,1% pedig a bécsi döntés hírére. Esetükben erőszakosságról nem lehet szó. Kérdés, hogy a kiutasítottak kategóriájába (4. kategória) tartozó 7,1%, egyáltalán menekültnek tekinthető-e. A katonai hatóságoknak ugyanis az önként optáltakkal is kérvényt kellett aláíratniuk arról, hogy kérik kiutasításukat, így akár önként távozó is bekerülhetett ebbe a kategóriába (lásd a 74. és 85. sz. dokumentumokat). Ezek aránya valószínűleg elhanyagolható, ugyanis a távozás mellett döntők többsége természetesen nem jelentette be távozási szándékát, így a kiutasítottak kategóriájába (4. kategória) tartozók jelentős része feltehetően nem hagyta volna el a területet, ha a hatóságok nem utasítják ki. A bevonulás előtt távozottak kategóriájába (1. kategória) tartozók (1,7%) esetében is ugyanaz a kérdés: menekült-e az, aki még a bécsi döntés előtt elhagyta a területet?[392] (Lásd a 4. számú grafikont.)

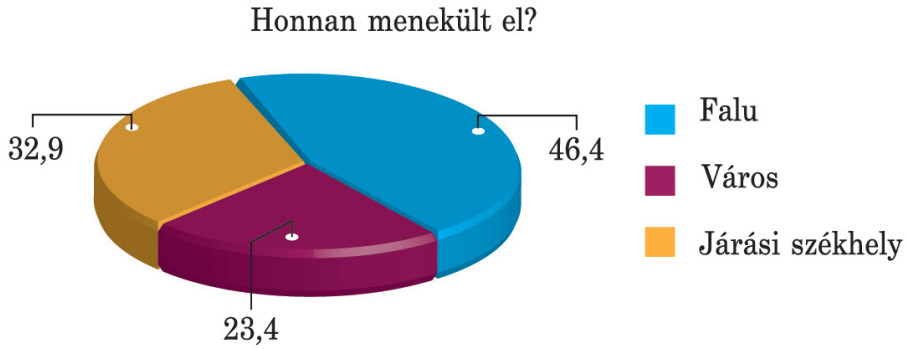

4. grafikon: A katonai közigazgatás idején Szatmár megye területéről elmenekültek kategóriák szerinti megoszlása

391 A bukaresti Román Történeti Levéltárban megyékre kigyűjtve megtalálhatók a román menekültek névsorai, azonban csak a fent jelzett 3 adat került rögzítésre. Az iratok meglétére Egry Gábor hívta fel a figyelmem, akinek ezúton is köszönöm. Jelen tanulmány nem helyettesíti az adatsorok feldolgozását, inkább kiegészíti azt.

392 Egy 1941 elején a magyar külügyminisztérium által készített összesítés arányai nagy vonalakban megegyeznek az itt közölt adatokkal: 1940-ben összesen 50.394 személy hagyta el a területet, ezek kategóriák szerinti megoszlása: első kategória 1,8%, második kategória 47,9%, harmadik kategória 46,4%, negyedik kategória 3,7%. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a Vezérkari Főnökség 2. osztályának a német–olasz tiszti bizottság tordai látogatásáról.* 1942. április 14. MOL, K 63, 267 csomó, 27 tétel, 2371/pol. 1942, 74–78. f.

Meglepő módon a menekültek közel fele (46,4%) faluról távozott el, s nem városról, mint ahogy az várható lett volna.[393] A járási székhelyekről is többen távoztak (32,9%), mint a városokból (23,4%). A 8 Szatmár megyei járás esetében csak 2 járási székhely volt egyben város is (Szatmárnémeti és Nagybánya).[394]

5. grafikon: A menekültek összesített adatainak település szerinti megoszlása

A lakhely megoszlása szerint a bevonulás előtt (2. kategória) távozók kategóriájába tartozók döntő többsége faluról ment el,[395] a falusiak 80%-a már a bécsi döntés hírére elhagyta a területet. Egyébként a kép nagyrészt megegyezik az összesítettel, többen mentek el a járási székhelyekről, mint a városokból (lásd az 5. számú grafikont).

A menekültek adatainak járási megoszlása szerint legtöbben a nagybányai járás területét hagyták el (36,7%). Ennek több oka is lehet: egyrészt a járás területén két város is található (Nagybánya és Felsőbánya), másrészt ez volt Észak-Erdély egyik legiparosodottabb vidéke. A nagyszámú távozóhoz a munkások és az iparhoz kapcsolódó középosztálybeliek elmenekülése is hozzájárulhatott. Ugyanezzel magyarázható a járáson belüli kiutasítottak viszonylag magas aránya (43%). Az iparvállalatok döntő részét hadiüzemmé nyilvánították, ahol a priorálást kiterjesztették a munkásokra is, s a nem megbízhatókat (elsősorban a nemzetiségieket) elbocsátották, kiutasították[396] (lásd a 19. és 138. sz. dokumentumokat). Meglepően magas a kiutasítottak aránya az avasi járásban (a kategórián belüli kiutasítottak

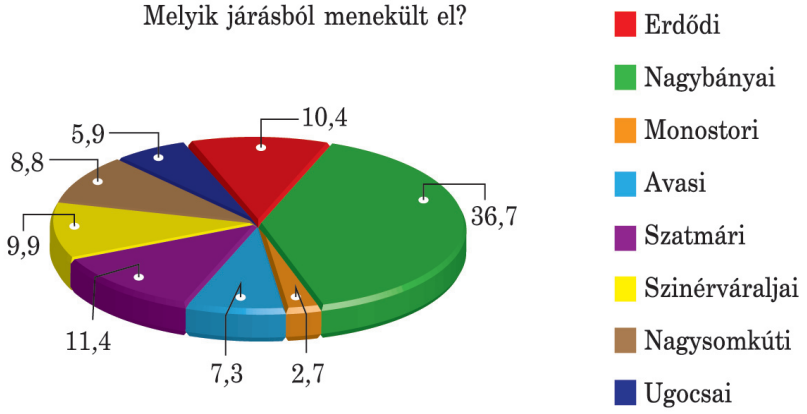
393 Ennek tisztázása további kutatást igényel. Feltehetően a Szatmár megyét is magába foglaló úgynevezett kultúrzónából elmenekülő nagy számú tanár és tisztviselő miatt alakultak így az arányok.

394 A kép esetleges torzulásához hozzájárul az, hogy hiányoznak Szatmárnémeti adatai, ahonnan valószínűleg a legtöbben menekültek el.

395 A bécsi döntés előtt (1. kategória) elmenekülteket legtöbb esetben kihagytuk a kategóriánkénti elemzésből, a kis elemszám miatt ugyanis torz kép alakult volna ki, amely befolyásolhatná a végeredményt is.

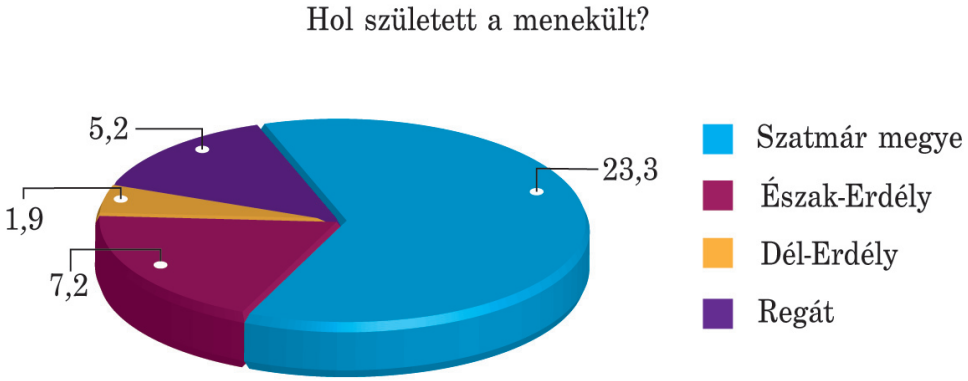
396 Bevonuláskor a felsőbányai bányavállalatnál a román munkások aránya 75% volt, ezt a parancsnok október közepére 45%-ra vitte le.

43%-a), jelenlegi információink alapján ennek okára nem tudunk magyarázatot adni[397] (lásd a 6. sz. grafikont).

6. grafikon: A menekültek összesített adatainak járások szerinti megoszlása

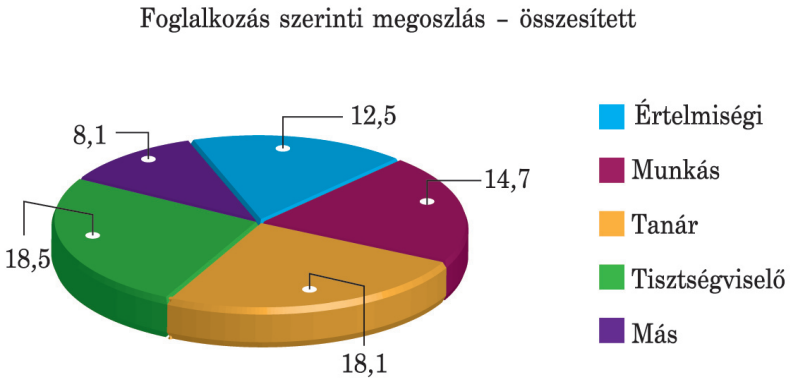
A menekültek legnagyobb hányada Szatmár megyei születésű,[398] észak-erdélyi 7,2%, regáti 5,2% (lásd a 7. számú grafikont).

7. grafikon: A menekültek összesített adatainak születési hely szerinti megoszlása

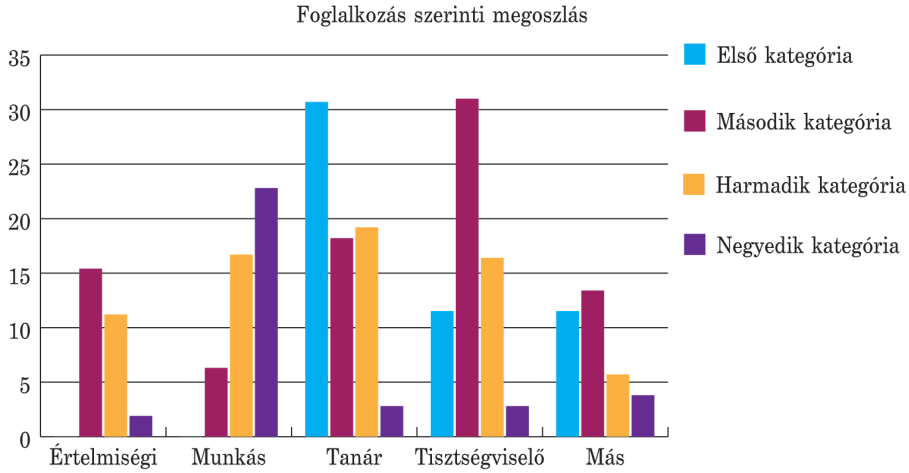
Az elmenekültek több mint fele középosztálybeli: legnagyobb részük tisztségviselő (18,5%),[399] ezt követi a tanárok (18,1%) és az értelmiségiek (12,5%) köre (lásd a 8. számú grafikont).

397 E mögött a kiutasítási listák véletlenszerű fennmaradása állhat, esetleg a járási parancsnok személye.
398 E kategóriánál kiugróan magas az adathiány, több mint 60%.
399 A katonai közigazgatás október végi adata szerint Észak-Erdélyt kb. 50000 román tisztviselő hagyta el. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 28. DJSM-Prefectura, dos. 10. 104. f.

8. grafikon: A menekültek összesített adatainak foglalkozás szerinti megoszlása

A legtöbb tanár a bevonulás előtt (1. kategória) menekült el, ez igazolni látszik a korabeli feltevést, amely szerint a nagyromán nemzeteszmét leginkább a tanárok képviselték. A legtöbb tisztségviselő (kb. 1/3-uk) a bevonulást követően (3. kategória) önként, a román közigazgatás visszavonásával egy időben távozott. A munkások legnagyobb hányada kiutasított (22%), ami igazolni látszik a hadiüzemekre vonatkozó állítást (lásd a 9. számú grafikont).

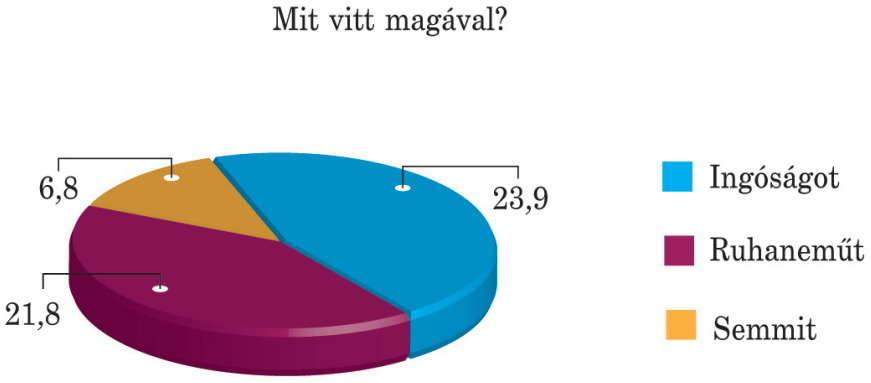

9. grafikon: A Szatmár megyéből elmenekültek foglalkozás szerinti megoszlása

A menekültek abszolút többsége román nemzetiségű (a nagy adathiány miatt csak 70%), és a román lakossághoz köthető vallású. A menekültek 0,8%-a magyar, valószínűleg vegyes házasságban élő. A román lakosság vallási megoszlásának megfelelően legnagyobb hányada görögkatolikus, az ortodoxok aránya 9,5%. Mivel

1918 előtt az ortodox egyház szinte semmilyen szinten nem volt jelen a megyében (3 ortodox templom volt),[400] az ortodox vallásúak dél-erdélyieket vagy regátiakat jelölnek. Ugyanakkor a menekültek között magasabb a zsidó vallásúak és a magyar lakossághoz köthető vallások híveinek aránya,[401] mint azt a nemzetiség indokolná (0,2% zsidó nemzetiségű, 0,7% zsidó vallású, 0,8% magyar nemzetiségű 1% magyarokhoz köthető vallású). Mindez valószínűleg a két világháború közötti nagyszámú áttéréssel magyarázható.

A menekültekről szóló adatrögzítés egyik legérdekesebb pontja a menekültek magukkal vitt ingóságaira vonatkozik.[402] A menekültek kb. fele (45,7%) vitt magával valamit, 1/3-uk az ingóságait is. Ez ellentmond a román történetírás azon állításának, miszerint a magyar hatóságok a román lakosságot a területről úgy üldözték el, hogy ha csomaggal indultak is, határátlépéskor elkobozták tőlük[403] (lásd a 10. számú grafikont és a 73. sz. dokumentumot).

10. grafikon: A menekültek összesített adatainak magukkal vitt javak szerinti megoszlása

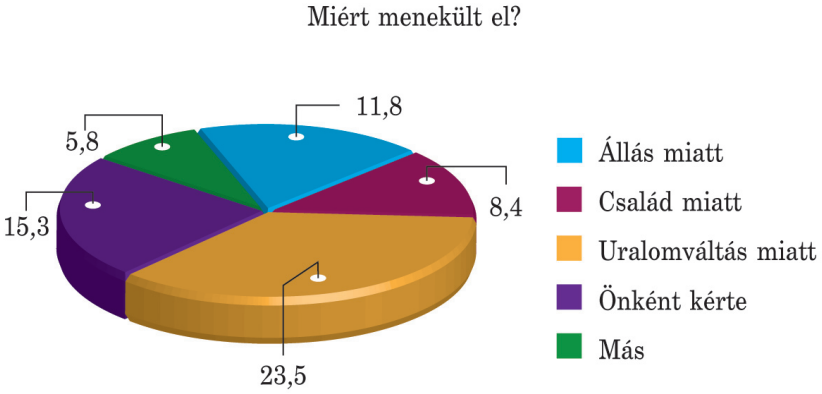
400 Az ortodox templomok száma a megyében 1940-ig 22-re nőtt, a parókiáké pedig 33-ra. Daniela Bălu: *Biserica românească din județul Satu Mare în anii dictatului de la Viena. Tristețe și speranță* [A Szatmár megyei román egyház a bécsi diktátum éveiben. Szomorúság és remény]. Arad, Vasile Goldiș University Press, 2010. 266–267. Összehasonlításképpen: ugyanebben az időben 212 görögkatolikus, 38 római katolikus és 50 református templomot építettek.

401 Elsősorban római katolikus, református és unitárius vallású hívő.

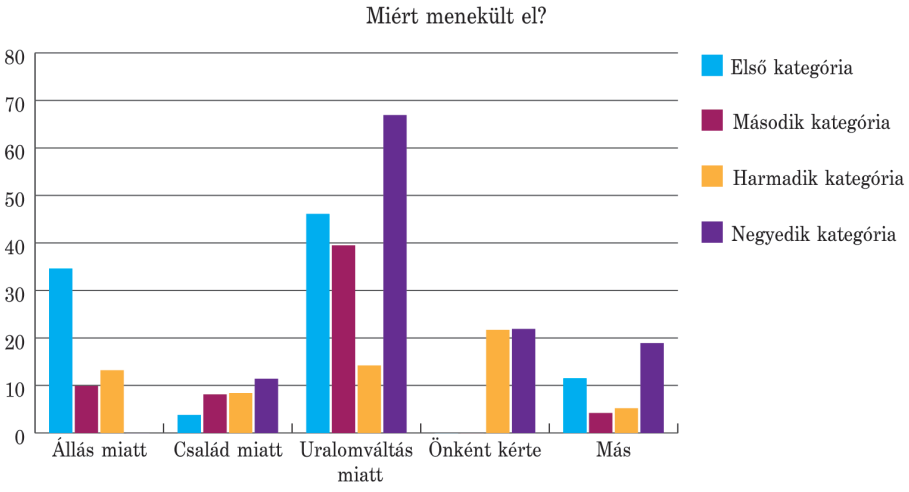
402 A másik ország javára való szabad optálás határidejét a bécsi döntés hat hónapos időtartamban adta meg, azonban annak pontos szabályozása a magyar–román viszony megromlása miatt soha nem következett be. A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportja mégis külön rendeletben hívta fel a figyelmet, hogy az optálni kívánók ingóságaikat magukkal vihetik. *A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása az optálás ügyében*. 1940. szeptember 30. DJCJ-Administrația, cutia 9., doc. 163. 1. f. A magukkal vihető ingóságokat nem korlátozták, de külföldi fizetőeszközt, nemesfémet, vagy magyar értékpapírt nem vihettek ki, lejből is maximum 2000-et. *A Magyar Nemzeti Bank levele Csíkszereda városi parancsnokához az optálás ügyében*. 1940. október 12. DJHR-Orășenesc, dos. 1., doc. 351/1940.

403 Az utasítást később megerősítették, pontosították, és kiterjesztették mind az önként távozókra, mind a kiutasított személyekre. Mindkét esetben magukkal vihettek bármilyen ingóságot, három napra élelmet, lejből és értékpapírból bármennyit. Ez nem zárja ki, hogy akár tömegesen is előfordulhattak esetek, amikor mindenét elkobozták a menekültnek.

Az adatsor leglényegesebb, ugyanakkor legtöbb kritikával kezelendő eleme a menekülés oka. A kérdőíveket ugyanis utólag töltötték ki, ezek nem az elmenekült véleményét, hanem a környezete – elsősorban a magyar lakosság – megítélését tükrözik. A menekültek legnagyobb hányada az uralomváltás miatt hagyta el a területet. A bevonulás előtt (1. kategória) elmenekültek legnagyobb hányada a munka miatt ment el, ez feltehetően a két világháború között betelepült egyénekre vonatkozik. Az önként távozottak vagy kiutasítottak (3. és 4. kategória) esetében felmerülhet egy újabb kategória, az „önként kérte." A fent elmondottak alapján ez feltehetően kiutasítottakat takar, esetleg a katonai hatóságok így akarták csökkenteni a kiutasítottak (4. kategória) arányát (lásd a 11–12. számú grafikont).

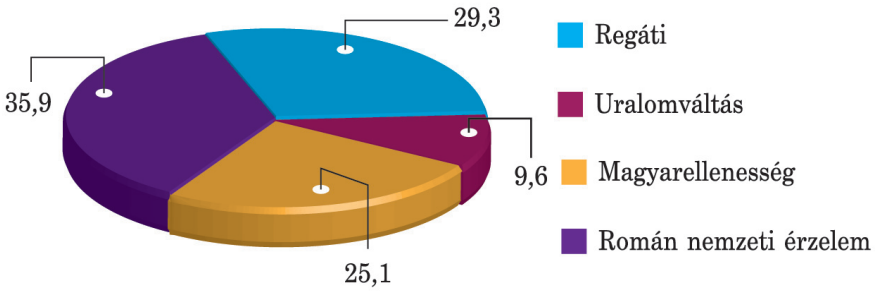
11. grafikon: A menekültek összesített adatainak az elmenekülés oka szerinti megoszlása

12. grafikon: A menekültek kategóriánkénti adatainak az elmenekülés oka szerinti megoszlása

Az uralomváltás miatt elmenekültek (az összes elmenekült kb. 1/4-e) 1/3-a túlfűtött román nemzeti érzelem, 1/4-e pedig magyarellenesség miatt hagyta el a területet (lásd a 13. számú grafikont).

Főhatalomváltás miatt elmenekültek

13. grafikon: A főhatalomváltás miatt elmenekültek csoportjának bontása

Az eddig ismert országos adatokkal a fenti adatsornak csak a foglalkozás szerinti megoszlást vizsgáló része vethető össze.[404] A menekültek országos adatait az 1930-as népszámlálás foglalkozási megoszlásával összevetve kiderül, hogy a lakosság több mint 70%-át kitevő őstermelőket leszámítva (ez a kategória O. Tra?că-nál 12,3%, míg M. Fătu-nál 14%) minden kategória esetében a menekültek felülreprezentáltak voltak. A menekülthullám tehát minden társadalmi csoportot érintett, s a munkások ugyanúgy elmenekültek, mint a háztartásbeliek vagy iparosok.

Az adatok több esetben lényegesen eltérnek ezen arányoktól, az eredmények tehát nem általánosíthatóak. Ez a fajta vizsgálat inkább csak a menekültkérdés egy lehetséges lokális megközelítési módjának felvetéseként fogható fel.

XII. A román egyházak helyzete, a 'templomrombolások'

1918 előtt a román nemzeti mozgalom és a román nemzeti érzés ébrentartása elképzelhetetlen lett volna a román egyházak és püspökségek, főként a görög-katolikus klérus nélkül. 1940-ben az 1918 előttihez hasonló magatartást vártak el a román egyházaktól és papoktól. A két világháború között lezajlott román egyházi expanzió miatt, amely főleg az új egyházközségek és püspökségek létrehozásában, a nagyméretű földjuttatásokban és templomépítésekben nyilvánult meg, 1940–1944 között a magyar állam is megkülönböztetett figyelmet szentelt a papságnak, és jóval nagyobb mértékben avatkozott be az egyház belügyeibe. Ez a papok nagy

404 O. Traşcă a német-olasz vegyes bizottság adatait használva közli az alábbi adatokat. Traşcă: *Relațiile româno-ungare...* i. m. 342; míg Fătu–Muşat a különböző menekültszervezetek adatait közli *Teroarea horthysto-fascistă...* i. m. 142.

részének állandó rendőrségi megfigyelését, gyakori letartóztatását, végső esetben kiutasítását jelentette, de megnyilvánult más formákban is. Minden egyházi rendezvény engedélyköteles volt és megfigyelése magától értetődött.[405]

A két világháború közötti időszakban mindkét román egyház látványos előretöréséről beszélhetünk. Kis részben számbelileg (áttérés), nagyobb részt intézményi struktúrában figyelhető ez meg. Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint az ország lakosságának 72%-a volt ortodox, s mindössze 7,9%-a görögkatolikus, Erdélyben pedig a lakosság 39%-a volt ortodox és 19%-a görögkatolikus.[406] A román egyházak előretörése három szinten érhető tetten: a központi adminisztráció, a helyi egyházközségek és a hívek száma tekintetében.

22 év alatt a két román egyház megduplázta struktúráját. 1918-ban az erdélyi román ortodox egyház a nagyszebeni érsekségből (1864-ben emelték erre a rangra), valamint az aradi és karánsebesi püspökségből (mindkettőt 1864-ben alapították) állt. 1920 után három új püspökséget alapítottak: a nagyváradit (1920-ban), a kolozsvárit (1921-ben) és a máramarosit (1937-ben). A román görögkatolikus egyház struktúrája 1918-ban a következőképpen nézett ki: a gyulafehérvár–fogarasi érsekségnek (1853-ban emelték érseki rangra) volt alárendelve a nagyváradi (1777-ben alapították), lugosi (1853-ban alapították) és szamosújvári (1853-ban alapították) püspökség. A konkordátumnak megfelelően 1930-ban még egy püspökséget alapítottak Nagybánya székhellyel. Így az 1918-ban fennálló öt román püspökség 1940-re kilencre gyarapodott.

A román egyházak két világháború közötti történetének egyik legnehezebb kérdése a templomépítések ügye. Ezáltal ugyanis az egyház olyan településeken is megjelent, ahol korábban – hívek híján – nem létezett. Az új egyházközségek alapítása és templomok építése látványos folyamat volt. Az 1940-ben visszacsatolt területen összesen 463 templomot építettek fel, ebből 272 volt görögkatolikus és 191 ortodox. A Székelyföldön 120 új templom jelent meg 1940-ig.[407] A katonai közigazgatás időszakában bekövetkezett sorozatos templombontások/ rombolások nyomán a magyar hatóságok 1942-ben külön rendeletet adtak ki, amelyben igyekeztek felmérni a 22 év alatt felépült román templomok szükségességét és anyagi háttérét.[408] A felmérésre beérkezett válaszoknak csak egy része (173) került elő. Bár reprezentatívnak semmiképpen sem tekinthetők, a tendencia felvillantására talán alkalmasak.[409]

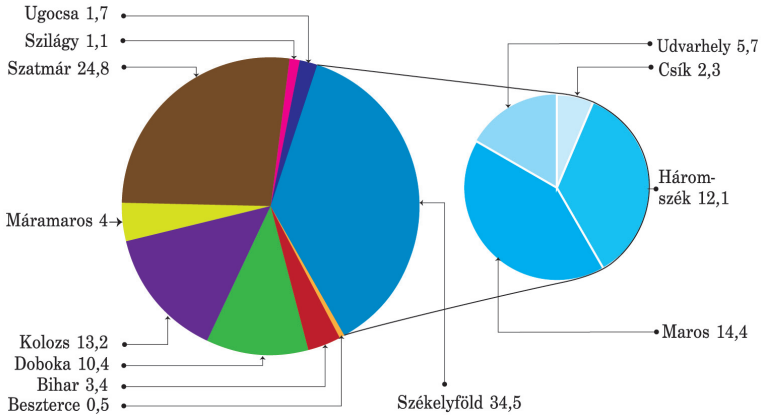
405 Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyen (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002. ősz. 19–21.

406 Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930 [Románia lakosságának 1930. december 29-i népszámlálása]. Vol. II. Bucureşti 1938. XXIV–XXVI.

407 Szlucska János: *„Pünkösdi királyság." Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*. Budapest, 2009. 210.

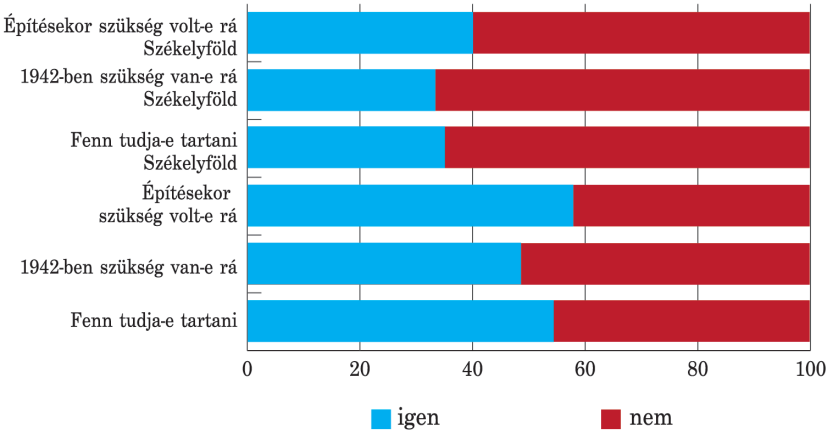
408 A rendeletet először 1940 decemberében, majd 1942 tavaszán 84/1942 számmal újra kiadták. *A Belügyminisztérium rendelete a visszacsatolt területek főispánjaihoz a román templomok ügyében*. 1940. december 9. MNL OL, K 150, 311/1942. 40–41. f. A felmérés célja egyrészt az volt, hogy pontos képet kaphassanak a román egyházak előretöréséről, másrészt az illető községeket ért anyagi kárt megállapítsák, ami alapul szolgálhat egy később, a román egyház ellen indítandó perhez. Az ügyre később még kitérünk.

409 A beérkezett adatok szerint a felépült új templomok fele volt görögkatolikus, míg a valóságban kb. 2/3. Torzítja a kimutatást az is, hogy csak két megye (Szatmár és Udvarhely) adatai teljesek.

14. grafikon: A két világháború között épült ortodox és görögkatolikus templomok megyei megoszlása

A kimutatás szerint (lásd a 14. számú grafikont) az új templomok elsősorban nem a román többségű területeken (Máramaros, Beszterce) épültek, hanem a vegyes vagy magyar többségű (Szatmár, Kolozs) megyékben. Az egységes régióként kezelt Székelyföldön épült a legtöbb templom (34,5%), miközben ott élt a legkevesebb román.

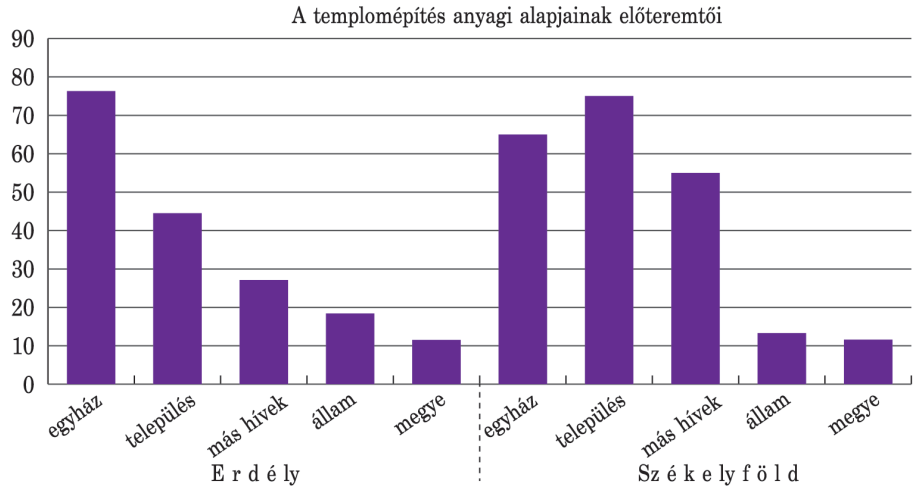

15. grafikon: A két világháború között épült román templomok „szükségessége”

A kimutatás egyik legérdekesebb része arra vonatkozik, hogy építésekor, illetve a felmérés időpontjában, 1942-ben a templom szükséges-e, és az illető egyházközség képes lesz-e fenntartani.[410] A feleletadók szubjektivitása ellenére a templomok

410 A rendeletre adott válasz a helyi magyar közigazgatás mentalitását tükrözi. Pl. Désaknán a kimutatás szerint 1200 fős görögkatolikus közösség élt, a jegyző mégis szükségtelennek ítélte új templom felépítését.

60%-át szükségesnek vélték felépítésükkor, a román közösségnek 1918-ban tehát kevesebb temploma volt, mint amennyire igény mutatkozott. A Székelyföldön azonban a templomok 2/3-a nem valós igényt elégített ki,[411] hanem az államiság jelképeként szolgált. Sztójay Döme berlini követ Otto von Erdmannsdorf német külügyi államtitkárnak úgy fogalmazott, hogy a felépült templomok csak a román államiság dokumentálására szolgálnak, amolyan „Gessler-kalap" szerepet töltenek be.[412] 1942-re a vallásváltoztatások miatt csökkent a román templomok iránti igény, de azok közel felét továbbra is szükségesnek ítélték meg. A Székelyföldön ez az arány csak 1/3. Az egyházközségek minden esetben nagyobb arányban voltak képesek fenntartani a templomot, mint amennyire azt szükségesnek vélték, mert az újonnan felépült templomok fenntartása évtizedeken át minimális befektetést igényelt. Másrészt az egyházközségek a földreform során jelentős földjuttatásokban is részesültek, ezek révén a hívek hozzájárulása nélkül is képesek voltak a templomot fenntartani.

16. grafikon: A két világháború között épült román templomok anyagi alapjai Erdélyben és a Székelyföldön

411 Hasonló jelenség 1990 után is megfigyelhető volt Romániában, hangsúlyosan a Székelyföldön. A köznyelvben „hagymakupolás honfoglalás" néven vált ismertté. A napjainkig zajló folyamat a román egyházaknak juttatott egyféle kompenzációként értelmezhető a magyar történelmi egyházaknak visszaszolgáltatott javakért cserébe. Ioan Selejannak, Kovászna és Hargita megye ortodox püspökének nyilatkozata szerint a Székelyföldön még három templom felépítése van folyamatban: „Úgy ítéljük meg, hogy ezekkel elegendő templommal rendelkezünk a híveink számához viszonyítva" Autonómiakísérletek nyomában. *Krónika*, 2014. március 28–30.

412 *A berlini követség jelentése a Miniszterelnökségnek a román templomok ügyében*. 1941. szeptember 10. MNL OL, K 83, Berlini követség iratai (a továbbiakban K 83). 10. csomó, res. 23. 810/biz. 1941. A Tell Vilmos legendárium része a Gessler kalap. Hans Gesslernek, a tartomány Habsburg helytartójának oszlopra helyezett kalapját a lakosságnak ugyanúgy kellett tisztelnie, mintha ő maga lenne ott. A magyar kártya a jelenetet a tök IX-es lapon ábrázolja. Erre vonatkozóan bővebben lásd: Zsoldos Benő: *A játékkártya és története*. Budapest, Gondolat, 1980.

A felmérés egyik pontja a templom felépítésének anyagi alapját firtatta (lásd a 16. számú grafikont). Csak alig több mint az esetek 10%-ában épült fel a templom kizárólag az egyház[413] hozzájárulásából, közel $^1/_4$-ük építési költségeihez az egyház semmivel nem járult hozzá. Jellemző, hogy a román egyházak többségi léthelyzetének kidomborításához az államhatalom az esetek 60%-ában valamilyen formában hozzájárult (akár a kormány, akár a megye, vagy település, egyes esetekben mindegyik). A Székelyföldön ez még hangsúlyosabb, a település több esetben járult hozzá a templom felépítéséhez, mint maga az egyházközség, hiszen sokszor az egyházközségek a templom felépülésével egyidejűleg jöttek létre, így semmilyen, vagy minimális anyagi alappal rendelkeztek. Az 1942-es felmérés leglényegesebb része a magyar lakosság (a kimutatásban „más hívek" néven szerepel) hozzájárulása a vizsgált templomok felépüléséhez. Arányaiban a harmadik legfontosabb faktor volt ez, különadók, téglajegyek vagy közmunka révén. Lényeges az eltérés a visszacsatolt területek összessége és a Székelyföld között, ez utóbbi esetében a magyar lakosság minden második templom felépítéséhez valamilyen formában hozzájárult.[414] Ha nem is teszi elfogadhatóvá, ez a tény valamilyen szinten magyarázatot ad a bevonulás után történtekre.

A román egyházak előretörésének harmadik színtere a hívek számának növekedésében figyelhető meg, elsősorban a vegyes házasság vagy más személyes ok miatt bekövetkezett vallásváltoztatás révén. A két világháború között az állami munkahely megtartásának vagy megszerzésének sok esetben előfeltétele volt, hogy az illető vallást változtasson. A szatmári római katolikus egyházmegyében 1920 és 1940 között 488 személy tért át görögkatolikus vagy ortodox vallásra, s ezek 44,6%-a állás miatt történt.[415] A két világháború között megejtett vallásváltoztatás, ha nem is volt látványos, jelentős számú állampolgárt érintett. A román államhatalom minden igyekezete ellenére a két világháború között is zajlott egyféle természetes asszimiláció, a vallásváltoztatás is kétirányú folyamat volt. 1943-ban a Külügyminisztérium felkérésére az Erdélyi Tudományos Intézet felmérést készített a két világháború közötti vallásváltoztatásról (lásd a 4. táblázatot).[416]

---

413 Az egyházi hozzájáruláson az egyházközség anyagi, valamint a hívek anyagi adományai (építőanyag és pénz) és kétkezi munkája értendő. A kimutatásban nem vettük figyelembe a hozzájárulás mértékét, amely sok esetben az államhatalom részéről nagyobb volt, mint az egyházközség vagy hívek adományai.

414 Hasonló következtetésre jutott a témában az eddigi legjobb összefoglalót megíró Pál János. Ő a román „térítéseket" és templomépítkezéseket vizsgálta a székelyföldi unitárius közösségekben, elsősorban helyi források alapján. Pál János: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben. *Magyar Kisebbség,* 2008. 1–2. sz. 186–253.

415 *Kimutatás a szatmári egyházmegyében 1920 és 1940 között göröggé lett hívekről.* Szatmári püspökség levéltára, rendezetlen. Köszönöm Hámori Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta az adatokat.

416 *Külügyminisztériumi átirat az 1940 előtti vallásváltoztatásról.* 1943. április 20. MNL OL, K 28. 92. csomó, 150. tétel, 1943-O-21757. 52–53. f.

	Római katolikusból	Református-ból	Unitáriusból	Román egyházakból	Összesen
Római katolikusba				1131	1131
Református				1990	1990
Unitáriusba				166	166
Román egyházakba	3822	5129	822		9773
Összesen	3822	5129	822	3287	13060

4. táblázat: Kimutatás a két világháború között Erdélyben lezajlott vallásváltoztatásról

A kimutatás szerint a 22 év alatt 13.060 személy változtatott vallást, 9773 tért át román egyházakba, 3287 pedig valamely magyar felekezethez.

A román egyházak előretörése a Székelyföldön volt a leglátványosabb. Ehhez nyújtott elméleti hátteret Nicolae Iorga elképzelése a székelyek román eredetéről.[417] A neves román történész az 1920-as évek végén a térségben megejtett utazása nyomán jutott arra a következtetésre, hogy a betelepített székelyek az ott található román lakosságot hamar asszimilálták, azonban kultúrájukat, szokásaikat átvették, így a székelyek tulajdonképpen elmagyarosodott románok.[418] A román közigazgatás a Székelyföldön szorgalmazta leginkább a vallásváltoztatást, sok esetben erőszakos térítésről is beszélhetünk. A román hatóságok a nyomásgyakorló eszközök széles skáláját vonultatták fel: a verbális, fizikai, kulturális és gazdasági nyomásgyakorlás mellett adminisztratív eszközöket is bevetettek: csak a székelyföldi unitárius egyházból 1928 és 1936 között 381-en tértek át a görögkatolikus és 75-ön az ortodox vallásra.[419] Azokon a településeken, ahol pár családot sikerült vallásváltoztatásra késztetniük, egyházközséget alapítottak, majd nekiláttak a templomépítésnek. Csupán Háromszék megyében 21 templomot építettek fel 22 év alatt.[420]

1940-re megváltozott a magyar kormány álláspontja. Míg 1918-ban még a meglévő nemzetiségi egyházak mellé akartak párhuzamosan magyar püspökségeket létrehozni, 1940 után már egységes magyar egyházak létrehozása volt a cél, amelyeknek alárendelték volna az ország területén lévő összes püspökséget. A kormány ugyanis az 1918 előtti tapasztalatokból okulva már nem bízott a nemzetiségi püspökségek államhűségében,[421] a magyar egyházak létrehozásától ugyanakkor a megszakadt asszimiláció folytatását is remélte. A kormány két célt fogalmazott meg: görögkatolikus vonalon elérni, hogy a pápa ismét kiterjessze a

417 Nicolae Iorga: *Istoria românilor prin călătorii* [A románok történelme utazás közben]. Bucureşti, Tipografia Cultura Neamului Românesc, 1922.

418 Az elmélet részletes ismertetését és kritikáját lásd: Pál: *Vissza- és elromániosítási kísérletek...* i. m. 188–189. Iorgát a hegyvidéki lakosság hasonló öltözködési és táplálkozásbeli szokásai téveszthették meg.

419 Pál: *Vissza- és elromániosítási kísérletek...* i. m. 200–202.

420 *Háromszék vármegye főispánjának jelentése a Belügyminisztériumhoz a román templomok ügyében*. 1942. május 6. MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 311/1942. 34–38. f.

421 Manzinger Krisztián: Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában? *Regio*, 2010. 3. sz. 179.

visszacsatolt területekre a hajdúdorogi püspökség joghatóságát és a román püspökök ismerjék el Esztergom fennhatóságát, ortodox vonalon pedig megteremteni a magyar ortodox egyházat.

1940-et követően a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése újból felmerült mind a helyi magyar görögkatolikus papok, mind a katonai hatóságok részéről.[422] 1940 novemberében pl. Nagykárolyban gyűlést tartottak, ezen a résztvevő mintegy 30 család kérte egyházközsége visszacsatolását Hajdúdoroghoz,[423] és ennek érdekében aláírásgyűjtésbe is kezdett. A halmi görögkatolikusok egyenesen a püspöknek írtak, és kérték visszacsatolásukat. A Szatmár vármegyei parancsnok a kéréshez hozzáfűzte, hogy amúgy is fontosnak tartja a magyar görögkatolikus templomokban a román nyelvű mise beszüntetését[424] (lásd a 92. sz. dokumentumot).

A városokban épült és hívek nélkül maradt – elsősorban ortodox – templomokat a hatóságok bezáratták vagy igyekeztek más felekezetek rendelkezésére bocsátani. Az egyik legjobban dokumentált eset a szatmárnémeti ortodox templom körül kibontakozott polémia volt. A városban az első ortodox templomot 1938-ban építették, és szolgált ugyan két ortodox pap is Szatmárnémetiben, de a hívek döntő többsége távozott a hadsereggel és közigazgatással. A városi parancsnok erre hivatkozva (információi szerint csak 25 ortodox hívő maradt a városban) kérte a templom kulcsát, és elrendelte annak bezárását. 1940. szeptember 26-án Ioan Ruşdea máramarosi püspöki tanácsos Szatmárnémetibe látogatott és felkereste a városi parancsnokot. Megtagadta a templom kulcsának átadását, a parancsnok pedig kijelentette, hogy a kihívóan nagy méretű és a román uralom jelképeként szolgáló templom bezárását el fogja érni. A román ortodox papok elmenekülését követően Constantin Dosoftei nagytarna-vágási ortodox papot nevezték ki a templom kezelésére. Dosofteit a hadsereg letartóztatta és megverte, mivel nem akarta elárulni, hogy hol vannak a megyében élő román telepesek fegyverei. Szabadon engedték, de szeptember 22-én istentisztelet közben ismét letartóztatták, s csak optálási szándékának jelzése után engedték el[425] (lásd a 11. sz. dokumentumot). Jól mutatja a magyar kormány elképzeléseit, hogy a városban maradt ortodox hívek lelki gondozására Jakab Jenő huszti ortodox papot nevezték ki esperesnek. A templom átvétele azonban a román pap ellenállásába ütközött, ezért Jakab karhatalom kirendelését kérte.[426] Az esetet D. Bălu is említi, szerinte Nicolae Colan ortodox érsek tiltakozása miatt végül nem került sor Jakab kinevezésére.[427] Az ortodox katedrális megszentségtelenítéséről szintén több

422 Bővebben lásd: Pirigyi István: *A magyarországi görög katolikusok története*. Nyíregyháza, 1990.
423 Bălu: *Biserica românească*... i. m. 182.
424 Mindezt az „állami tekintély, nemzeti szempont és köznyugalom" megőrzése érdekében tartotta fontosnak.
425 *Románok a Székelyföldön*. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 200/1941. 13–16. f.
426 *A szatmári rendőrkülönítmény jelentése Szatmárnémeti katonai parancsnokához*. 1940. november 21., DJSM-Primăria, dos. 13. 151. f.
427 Bălu: *Biserica românească*... i. m. 292.

variáns létezik[428] (lásd a 90. sz. dokumentumot). A hivatalos magyar álláspont elismerte ugyan a behatolás tényét, de tagadta, hogy a templom misekönyvébe való beírás megszentségtelenítést jelentene[429] (lásd a 87. sz. dokumentumot).

A katonai közigazgatás idején a román egyházak problémáit 4 csoportba sorolhatjuk: az 1918 után alapított püspökségek és egyházközségek el nem ismerése; a papok államsegélye; a román földreformkor kapott földek; illetve a 'templomrombolás' ügye. A kiragadott példák és konfliktushelyzetek végigkísérték a négy éves időszakot, legtöbbjük 1944 őszéig sem rendeződött véglegesen.

Az 1918 után létrehozott püspökségek és egyházközségek létjogosultságának tagadása a magyar nemzetiségpolitika 1918-as állapotokhoz való visszatérési szándékának tudható be. A visszacsatolt területeken 1918-ban csak 2 görögkatolikus püspökség működött, ezzel szemben 1940-re már 3 görögkatolikus és 3 ortodox. A 6 püspök közül 3 maradt állandó jelleggel Észak-Erdélyben: Iuliu Hossu szamosújvári görögkatolikus, Nicolae Colan kolozsvári ortodox és Alexandru Rusu máramarosi görögkatolikus püspök.[430] Nicolae Popovici nagyváradi ortodox püspököt 1940. október 4-én a katonai parancsnokság letartóztatta, majd több tucat román családdal együtt kiutasította[431] (lásd a 70. sz. dokumentumot). Vasile Stan máramarosi ortodox püspök a bécsi döntés kihirdetésekor ugyan a területen maradt, szeptember 1-jén mégis Nagyszebenbe utazott az egyház helyzetének megvitatására. Nicolae Bălan erdélyi ortodox érsekkel való tárgyalása után nem tért vissza székhelyére, maga helyett bizottságot nevezett ki püspöksége igazgatására.[432] Ezt követően tagja volt a Valer Pop által vezetett likvidációs tárgyalásokat folytató román küldöttségnek, amely a máramarosi és nagyváradi ortodox püspökség elismerése érdekében tárgyalt a magyar kormánnyal. Erre hivatkozva a magyar hatóságok többé nem engedték belépni az ország területére,[433] amiben az is

---

428 Bălu egyik variánsa szerint emberi ürüléket helyeztek el a templom oltárán, másik szerint bezárták, és sportteremmé akarták átalakítani. A harmadik variáns szerint el akarták venni a román közösségtől és a magyaroknak adni. Bălu: *Biserica românească*... i. m. 277. 1940 őszén a magyar kormány Gothárd Zsigmond miniszteri műszaki tanácsossal felmérette a nagyobb erdélyi városokban épült vagy befejezés előtt álló templomokat, aki javaslatot is tett azok további hasznosítására. A szatmárnémeti ortodox templomot mérete miatt nem tartotta átalakíthatónak, ezért lebontását javasolta.

429 Az eset Dosoftei pap letartóztatásakor történhetett. *Románok a Székelyföldön*. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 200/1941. 13–16. f.

430 A legnagyobb tekintélynek örvendő Iuliu Hossu szamosújvári görögkatolikus püspököt a magyar hatóságok is elismerték, mivel az ő püspöksége már 1918 előtt létezett. Nicolae Colan kolozsvári ortodox püspök kiutasítása jelenlegi információink szerint nem merült fel, ő is végig kitartott hívei mellett. Habár püspökségét hivatalosan nem ismerték el a magyar hatóságok, Alexandru Rusu máramarosi görögkatolikus püspök végig a területen tudott maradni, sőt, az esztergomi érsek rendszeresen meghívta a magyar püspökkari konferenciára. Ezt is a görög–katolikus és ortodox egyházzal szembeni különböző magatartás egyik jeleként lehet értelmezni.

431 A kiutasítás körülményeit és a kiutasítottak kálváriáját részletesen ismerteti: *Teroarea horthysto-fascistă*... i. m. 115–123.

432 A bizottság tagjai: Alexiu Latiş, Ioan Ruşdea és Mihai Munteanu. A katonai közigazgatás alatt mindhármukat letartóztatták, majd Romániába távoztak. Az esetre még visszatérünk.

433 A román kormány diplomáciai úton is kérte Stan püspök visszaengedését. Érvelése szerint a püspök nem optált román állampolgárságra, a bizottsági tárgyalások közül csak az elsőn vett részt. *Valer Pop beszámolója a román Külügyminisztériumnak a budapesti tárgyalásokról*. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 199/1940–1944. 24. f. A magyar kormány szerint Stannak magyar állampolgárként nem volt mit keresnie egy román küldöttségben. *Napi jelentés a magyar–román tárgyalásokról*. 1940. október 2. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. 16–19. f. Bălu: *Biserica românească*... i. m. 215.

közrejátszhatott, hogy a magyar kormány a máramarosi ortodox püspökség teljes felszámolására törekedett (lásd a 91. sz. dokumentumot). A máramarosi rész hivatalosan Colan püspök adminisztrálása alá került. Részben hasonlóan alakult Alexandru Traian Ferenţiu nagyváradi görögkatolikus püspök sorsa is. A bécsi döntés kihirdetése után ő is Romániába távozott, később román diplomata útlevéllel tért vissza.[434] Emiatt összeütközésbe került a magyar hatóságokkal, de még visszaengedték.[435] Mivel a magyar hatóságok megítélése szerint Ferenţiu túlságosan exponálta magát a két világháború között a román nemzeti és antirevíziós mozgalomban, keresték a püspöktől való megszabadulás lehetőségét.[436] Az ügy végül megoldódott azzal, hogy az 1941 augusztusában elhalálozott Alexandru Nicolescu erdélyi görögkatolikus mitropolita utódául Ferenţiut nevezték ki, és végleg elhagyta Nagyváradot.[437] Helyettese Ioan Suciu lett, de valójában Hossu püspök adminisztrálta a nagyváradi püspökséget is.

Hasonlóan alakult több pap sorsa, egyesek – főleg ortodoxok – elmenekültek a visszavonuló román közigazgatással, másokat a katonai közigazgatás ideje alatt hosszabb-rövidebb időre letartóztattak vagy internáltak.[438] Emiatt több egyházközség hívek nélkül maradt és megszűnt (lásd az 5. táblázatot).[439]

Püspökség	1940. augusztus		1940. november			
	Egyházközség	Lelkész	Lelkész	Bevonulás előtt önként távozott	Bevonulás után távozott	Kiutasították
Nagyváradi ortodox püspökség	106	95	37	46		12
Nagyváradi görögkatolikus püspökség	187	175	120	15		40
Máramarosi görögkatolikus püspökség	240	240	232	8		
Máramarosi ortodox püspökség	87	67	23	18	26	1

434 *A nagyváradi rendőrkapitányság 1941. márciusi és augusztusi jelentése.* MOL, Belügyminisztérium, Politikatörténeti Intézettől visszakapott iratok (továbbiakban BM-PTI), 73 csomó. 417. f.

435 Az összetűzés oka az volt, hogy a román diplomata útlevéllel jelentkező püspököt határátlépéskor a magyar hatóságok külföldi állampolgároknak szóló papírok kitöltésére kérték fel, amit a püspök visszautasított, mondván, hogy ő magyar állampolgár. *A Magyar Külügyminisztérium feljegyzése Ferenţiu püspök határátlépéséről.* 1941. január 7. MNL OL, K 305 Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Töredékes iratok (továbbiakban K 305). 4. doboz.

436 A Vatikánnal folytatott tárgyalásokon Róma felvetette, hogy Ferenţiut még 1918 előtt nevezték ki. A magyar fél ennek ellenére sem fogadta el: „viselkedett volna máskép, mi nem bántottuk volna, ahogy a többi püspököt sem bántottuk." *A vatikáni követ jelentése a magyar Külügyminisztériumnak a visszacsatolt területek egyházi rendezése kapcsán a szatmári és nagyváradi püspökségek betöltéséről illetve a máramarosi görögkatolikus püspökség sorsáról.* 1941. március 20. MNL OL, K 305. 4. doboz. 2–3. f.

437 Ferenţiu „problémás" voltát a Vatikán is elismerte, mivel kompromittálta a püspöki méltóságot. *A vatikáni követség jelentése az erdélyi görögkatolikusok helyzetéről.* 1940. november 10. MNL OL, K 64 Külügyminisztérium rezervált iratai (továbbiakban K 64), 88. csomó, 34. tétel, 50–51. f.

438 1940 novemberében elrendelték a román papok ügyeinek felülvizsgálatát. Részletesebben lásd az internálásokról szóló fejezetet.

439 A tényt Bălu is elismeri, mégis a magyar hatóságok intézkedéseinek tudja be az ortodox egyházközségek megszűnését.

Püspökség	1940. augusztus		1940. november			
	Egyházközség	Lelkész	Lelkész	Bevonulás előtt önként távozott	Bevonulás után távozott	Kiutasítottak
Kolozsvári ortodox püspökség	186	169	118	22	51	
Nagyszebeni ortodox érsekség (Székelyföld)	56 egyházközség, 211 filia		12[440]			

5. táblázat: A román egyházközségek számbeli változása 1940. augusztus és november között[441]

Ha a számadatok nem is teljesek, az megállapítható, hogy pár hónap leforgása alatt a román egyházszervezet megroppant: 802 papból 542 maradt, a papok több mint 1/3-a eltávozott. A legsúlyosabb visszaesést a máramarosi és székelyföldi ortodox egyházszervezet szenvedte el, Máramarosban a papok 1/4-e maradt helyben, a Székelyföldön pedig megszűnt létezni az ortodox egyház.[442] A román egyházakkal és papokkal szembeni magatartást jól illusztrálja az is, hogy a magyar hatóságok által elkövetett és utólag kivizsgált esetek nagy része a román egyházakhoz köthető (9 esetből 5). Ezek közül egy templomhoz, három letartóztatáshoz, egy pedig veréshez kapcsolódott. A letartóztatottak/internáltak között szerepelt a fent említett Alexandru Breban, Alexiu Latiş, Constantin Dosoftei, Teodor Rusu illetve Grigore Tohotan (lásd a 91. és 95. sz. dokumentumokat).

A magyar hatóságok román egyházakkal szembeni halogató politikájának eredménye egy másik probléma, az államsegélyek rendezetlensége. A katonai közigazgatás időszakából ellentmondásos információink vannak: a magyar papok és tanítók továbbra is kapták az addigi államsegélyt,[443] a román papok viszont nem. Amennyiben semmilyen jövedelemmel nem rendelkeztek, 50 pengő segélyt

---

440 Egy 1941. szeptemberi jelentés szerint már egy pap sem maradt a területen, a román ortodox egyház megszűnt a Székelyföldön. *A kolozsvári román konzulátus jelentése M. Antonescunak a román egyházak helyzetéről.* 1941. szeptember 30. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 100/1941. 309–322. f.

441 A táblázat forrása: *A nagyváradi konzulátus jelentése az átcsatolt területeken maradt román egyházak helyzetéről.* 1940. november 20. ANIC, fond 765. Preşedinţia consiliului de miniştri. Cabinetul militar Ion Antonescu [Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje] (a továbbiakban fond 765) dos. 162/1940. 26. f.; *A kolozsvári konzulátus jelentése a budapesti nagykövetségnek az átcsatolt területen lévő ortodox egyház helyzetéről.* 1940. november 24. ANIC, fond 765. dos. 162/1940. 44–49. f.; illetve: *A nagyszebeni ortodox érsekség levele a román Külügyminisztériumnak a székelyföldi ortodox egyházközségek helyzetéről.* 1940. október 9. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 199/1940–1944. 38–39. f.

442 A román közigazgatás visszavonulásával már 1940 szeptemberében megszűnt a román államiság a Székelyföldön, azonban az ortodox egyházszervezet szétesésével gyakorlatilag fehér folttá vált a Székelyföld. A román hatóságoknak az alapvető információk beszerzése is nagy nehézséget jelentett. 1941 elején a kolozsvári ortodox püspök 3 román szerzetest küldött ki, hogy felmérjék a helyzetet, s csak így szereztek információt pl. egyes templomok lerombolásáról. *A kolozsvári konzulátus jelentése a székelyföldi eseményekről.* 1941. május 2. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 199/1940–1944. 303–307. f.

443 A magyar papok és tanítók ügyét 1940 október végén rendezték. Egy főiskolát végzett pap vagy tanító fizetése 150, egy középiskolát végzetté 120 pengő lehetett. A magyar állam csak akkor egészítette ki a fizetéseket, ha a helyi közösségtől kapott jövedelem és az államsegély összege nem érte el ezt a szintet. *A Magyar Központi Illetményhivatal közleménye egyházi alkalmazottak illetményéről.* 1940. október 26. DJHR-Orăşenesc, dos. 1., doc. 701/1940.

kaphattak.[444] Ezzel szemben a máramarosi görögkatolikus püspöknek más információi voltak. Ő a VKM egyik utasítása alapján állította, hogy a papok továbbra is jogosultak a román időkben kapott államsegélyre, de a bevonulás óta papjai ezt nem kapták meg.[445] Felterjesztette névsorukat és kérte, hogy az elmaradás kiegyenlítése érdekében utaljanak át a püspökség számlájára 43.796 pengőt.[446] A kérdést a polgári közigazgatás időszakában sem rendezték, 1941-ben a 204 ortodox papból csak 161 kapott államsegélyt.[447] Kivételt a magyar görögkatolikus papok képeztek. A katonai parancsnokok pártoló magatartását bizonyítja az is, hogy a papok államsegélyéről szóló rendeletnek ellentmondva a magyar görögkatolikus papok esetében egyetértettek annak kiutalásával.[448] Nyíltan megkülönböztető politikát folytattak tehát a magyar nyelvű egyházközségek javára (lásd a 89. sz. dokumentumot).

A román egyházak harmadik problémája a román földbirtokreform revíziója volt. Mivel a parasztok mellett a román hivatalnokok, illetve a két román egyház részesült a legnagyobb földjuttatásban, a felülvizsgálat is elsősorban őket érintette. Az erre vonatkozó első intézkedések már a katonai közigazgatás idején megszülettek,[449] majd a polgári közigazgatás idején perek százai irányultak az egyházközségek és püspökségek ellen. Bár néhány, a katonai közigazgatás idején született intézkedés sérelmes vagy jogtalan volt, sok esetben a magyar hatóság csak a román államigazgatás hanyagságát használta ki, mivel az egyházaknak adott földek jelentős része tulajdonjogilag nem volt az egyházközségek nevére átírva. Állami rezerva-földekből kapták az egyházközségek a juttatást, így azok 1940-ben automatikusan magyar állami tulajdonná váltak. Súlyosabb az ortodox egyház helyzete volt, mivel földjeinek többségét az állami rezerva-földből, illetve a városok telkeiből kapta adomány címén.[450] Nemcsak a földek tulajdonjogát veszítette el az egyház, hanem a nagyvárásokban épült templomok, iskolák ügye is kérdésessé vált a telek visszavételét követően.[451] Nincs pontos kimutatás a katonai közigazgatás idején

---

444 *A Szatmár járási katonai parancsnok jelentése a Szatmár vármegyei parancsnoknak*. 1940. november 21. DJSM-Prefectura, dos. 6. 108. f. Ugyanezt az információt erősíti meg a vármegyei parancsnok egy másik dokumentumban. *A Szatmár vármegyei parancsnok a halmi főszolgabírónak*. 1940. december 2. DJSM-Prefectura, dos. 10. 384. f.

445 *A máramarosi görögkatolikus püspökség jelentése a Szatmár vármegyei parancsnoknak*. 1940. október 31. DJSM-Prefectura, dos. 9. 239. f.

446 *A máramarosi görögkatolikus püspökség kimutatása a papok illetményéről*. 1940. október 31. DJSM-Prefectura, dos. 9. 240. f.

447 Benkő: *Magyar nemzetiségi...* i. m. 18. Más források szerint a román papok először 1941 márciusában kaptak rendes fizetést, a kongrua ügye pedig 1941 augusztusában rendeződött. *A román ortodox egyház a visszacsatolt területeken. Egy éves magyar uralom*. 1941. szeptember 1. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 200. 17–21. f.

448 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnoknak*. 1940. november 15. DJSM-Prefectura, dos. 9. 256. f. A dokumentumban szereplő Marina Elemér kökényesdi pap esetében az államsegély gyors és pozitív megítélését nagyon sürgősnek vélte a parancsnok.

449 Bővebben lásd a *Földkérdés* című fejezetben.

450 Egy 1941-ben készült Siguranța jelentés szerint felmerült, hogy mivel a román egyházközségek nevére nem volt átiratva a kapott földterület, tulajdonképpen jogtalanul használták, és 22 évre visszamenőleg bért kellene fizetniük érte. *A román elem megszüntetésére irányuló törekvések Magyarországon és az elfoglalt Erdélyben*. 1941. ANIC, fond 2379 Președinția consiliului de miniștri. Serviciul Special de Informații [Román Minisztertanács. Román titkosszolgálat] (továbbiakban fond 2379), dos. 39/1940. 84–110. f. Más forrásokból nem sikerült megerősíteni az értesülést, valószínűleg ez is a SSI egyik túlzása.

451 Tisztázatlan volt a nagybányai, szatmári és kolozsvári ortodox templom, illetve a kolozsvári ortodox teológia épületének kérdése. *A Román Külügyminisztérium levele Ion Antonescunak a román egyházak helyzetéről*. 1941. március 26. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 199/1940–1944. 277–279. f.

román egyházközségektől elvett földekről. A román források megelégszenek azzal, hogy minden földreformkor kapott földet elvettek, és minden esetben a volt tulajdonosnak adták vissza. A rendelkezésre álló hiányos források szerint a kolozsvári ortodox püspökségben 85 egyházközségtől 2141 hold földet,[452] a máramarosi görögkatolikus püspökségben 74 egyházközségtől 1471 hold földet,[453] a nagyváradi görögkatolikus püspökségben pedig 85 egyházközségtől 3075 hold földet vettek el.[454]

A katonai közigazgatás idején a román egyházakkal szembeni további súlyos – és az atrocitások után legtöbbet emlegetett – sérelem a 'templomrombolások' ügye. 1940. október 21-én pár másodperces földrengés rázta meg az országot.[455] A rezgés később megismétlődött és 1940. november 9-ről 10-re virradó éjszaka Románia történelmének addigi legpusztítóbb földrengését élte meg. A földrengés epicentruma Vrancea megyében (Panciu településen) volt, erőssége elérte a 7,4 fokot.[456] A földrengésben 1600-an meghaltak, 12 ezren megsebesültek. A legnagyobb pusztítás Bukarestben történt,[457] emellett nyolc megyében 20–70%-os volt a kár mértéke. A földrengés erősségét jelzi, hogy az epicentrumtól több száz kilométerre fekvő Tulcea megyében is összedőlt egy templom. Dél-Erdélyben Brassóban okozta a legnagyobb károkat, itt hét középület és a botfalusi cukorgyár egyik szárnya dőlt össze.[458] A visszacsatolt területeken a legnagyobb károk Sepsiszentgyörgyön és Háromszék megye kovásznai járásában keletkeztek. Sepsiszentgyörgyön a Mikó Kollégium épülete olyan súlyosan megsérült, hogy nem lehetett folytatni az oktatást, és az ortodox templom tornyai is ledőltek.[459] Az elsődleges jelentések 11 templom megsérüléséről tettek említést, közöttük volt a maksai református és a kézdiszentkereszti katolikus templom is. Csík megyéből a csíksomlyói kegytemplom megsérüléséről érkezett jelentés,[460] a végső kár azonban ennél jóval nagyobb lehetett. Jelenlegi információink szerint a rengés halálos áldozatot nem követelt a visszacsatolt területeken, a legtöbben Nagyborosnyón sérültek meg, hét katonát szállítottak kórházba.[461] A földrengésre és az okozott károkra a későbbiekben templombontáskor a magyar hatóságok gyakran hivatkoztak.

A 'templomromboláshoz' köthető események pontos feltárása napjainkban is nehézségekbe ütközik. A nagy érdeklődés ellenére kevés levéltári kutatás történt,

---

452 *A kolozsvári román konzulátus jelentése M. Antonescunak a román egyházak helyzetéről.* 1941. szeptember 30. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 200/1941. 309–322. f.

453 *A nagyváradi konzulátus jelentése az áttérésekről és földelkobzásról.* MAE, fond 71/Transilvania. vol. 200/1941. 452–455. f.

454 *Uo.*

455 Földrengés. *Csíki Lapok* (Csíkszereda), 1940. október 27. 8.

456 A legismertebb 1977-es földrengés 7,2-es erősségű volt.

457 Bukarestben a legnagyobb feltűnést az 1932-ben vasbeton szerkezetre épített Carlton tömbház összedőlése okozta, amely az egyik legmagasabb épület volt a maga 12 emeletével. A több mint 300 bukaresti halálos áldozat döntő többsége ezen tömbház lakói közül került ki. Az összedőlés valószínűleg tervezési és építési (hírek szerint az építőanyag egy részét másra használták fel) hibák miatt következett be.

458 *Jelentés az 1940. november 9–10-i földrengésről.* 1940. november 12. ANIC, fond. 765, dos. 162/1940. 7–10. f.

459 Az egész Európát megrázkódtató rendkívül erős földrengés milliós károkat okozott a Székelyföldön. *Székely Nép* (Csíkszereda), 1940. november 13. 1–2.

460 Földrengés. *Csíki Lapok,* 1940. november 17. 6.

461 *Az 1. hadsereg távirata a földrengésről.* 1940. november 13. HL, VKF. 5541/eln. 1. 1940. 767. f.

másrészt kevés írott forrás maradt ránk. A katonai közigazgatás időszakának forrásai amúgy is szűkösek, de feltételezhetjük, hogy a jelenség dokumentálását sem tartották fontosnak.[462] Alapkutatások hiányában sem a lerombolt templomok pontos számáról, sem annak idejéről nem alakult ki konszenzus a román és magyar történetírásban. Az eddigi kutatások a jelenséget a katonai közigazgatás időszakára korlátozták, jelen kutatás szerint azonban később is bontottak le román templomokat. A kérdést a történésekkel egyidejűleg vizsgáló német–olasz tiszti bizottság 18 templom lerombolásáról tudott.[463] Az 1980-as években született leghírhedtebb összefoglaló szerint 16 templomot romboltak le.[464] Ottmar Trașcă és ennek nyomán L. Balogh Béni is hatra teszi a lerombolt templomok számát, további ötöt kifosztottak, hármat pedig raktárrá alakítottak át.[465] Érdekes kép rajzolódik ki a román levéltári forrásokból. 1940-ből csak három (Homoródszentmárton, Karácsonfalva és Okland),[466] illetve négy (előbbiek és Abásfalva)[467] templomról tesznek említést. Az eltérő adatok oka abban keresendő, hogy 1940 végére megszűnt a román ortodox egyház szervezete a területen, emiatt nem tudták időben beszerezni az adatokat. 1941-ben a templomokat tételesen felsoroló dokumentumok már 12 templomot említenek.[468] A magyar forrásokban találtakhoz képest hiányzik a vargyasi, abásfalvi, felsőrákosi és bözödújfalusi, viszont új elemként megjelenik a szalárdi templom. Egyetlen olyan dokumentum került elő, amelyben különbséget tesznek rombolás és bontás között. Ez is 12 templomot említ, de másokat, mint az előző: a homoródszentmártonit felgyújtották 1940 őszén, ugyanekkor lebontották a ditróit, bibarcfalvit, köpecit, komollóit, borszékit és mezőpanitit;[469] a karácsonfalvit, homoródalmásit és oklándit pedig lerombolták.[470] Ez a dokumentum tehát épp fordítva csoportosítja a templomokat, mint a magyar források.

---

462 Ezt látszik megerősíteni Máramaros főispánjának a helyi ortodox templom harangjai kapcsán tett jelentése. A katonai közigazgatás időszakában történt eseményről semmilyen dokumentumot nem talált. *Máramaros főispánjának levele a Belügyminisztériumnak a helyi ortodox templom ügyében*. 1941. február 3. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 23. f.

463 *Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a külügyminisztériumnak a tiszti bizottsággal folytatott megbeszéléseiről*. 1942. március 7. MNL OL, K 63, 267. csomó, 27. tétel. 2305/pol. 1942. 119–122. f.

464 *Teroarea horthysto-fascistă*... i.m. 65–72. Jellemző, hogy többször visszatér a témára, és önmagának is ellentmondva különböző adatokat közöl. Pl. a 65. oldalon a szalárdi (Bihar megye) templom is a leromboltak között szerepel, míg a 72. oldalon közölt összefoglaló táblázatban már nincs benne. Pál János arra is felhívja a figyelmet, hogy a könyvben dél-erdélyi templomok is szerepelnek a leromboltak között. Pál: *Visszaés elrománosítási kísérletek*... i. m. 243.

465 Trașcă: *Relațiile româno-ungare*... i. m. 339. illetve L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért*... i. m. 219.

466 *A kolozsvári konzulátus jelentése a budapesti nagykövetségnek az ortodox egyház helyzetéről*. 1940. november 24. ANIC, fond 765, dos. 162/1940. 44–49. f.

467 *Az udvarhelyi görögkatolikus esperes beszámolója az érseknek a helyi eseményekről*. 1940. december 14. MAE, fond 71/Transilvaia, vol. 199/1940-1944. 155. f.

468 Ezek: a szalárdi ortodox (Bihar), mezőpaniti görögkatolikus (Maros-Torda), bisztrai ortodox (Máramaros), homoródszentmártoni görögkatolikus, bibarcfalvi ortodox, oklándi, homoródalmási, karácsonfalvi görögkatolikus (Udvarhely), köpeci, komollói ortodox (Háromszék), borszéki ortodox, ditrói görögkatolikus (Csík). *A Budapesten tárgyaló román küldöttség jelentése a román egyházak és iskolák helyzetéről*. 1941. augusztus 18. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 199/1940-1944. 176–178. f.

469 A dokumentumra ceruzával ráírták még a vargyasi és felsőrákosi templomok nevét.

470 *A kolozsvári román konzulátus jelentése M. Antonescunak a román egyházak helyzetéről*. 1941. szeptember 30. MAE, fond 71/Transilvania. vol. 200/1941. 309–322. f.

Település	Megye	Felekezet	Időpont	Sorsa
Homoródszentmárton	Udvarhely	G. kat.	1940. szept.	Leég/lebontják[471]
Okländ[472]	Udvarhely	G. kat.	1940. szept.	Lebontják
Karácsonfalva	Udvarhely	G. kat.	1940. szept.	Lebontják
Homoródalmás	Udvarhely	G. kat.	1940. ősz	Lebontják (csak falai voltak)
Vargyas[473]	Udvarhely	ortodox	1940. nov.	Lebontják
Abásfalva	Udvarhely	G. kat.	1940. nov.	Lebontják
Felsőrákos[474]	Udvarhely	ortodox	1940. okt.	Lebontják
Bözödújfalu	Udvarhely	G. kat.	1940. nov	Lerombolják (romos fatemplom)
Székelyudvarhely	Udvarhely	ortodox		Raktárként használták
Borszékfürdő[475]	Csík	ortodox	1940. dec.	Lebontják (fatemplom)
Gyergyóditró	Csík	G. kat.	1940. dec.	Lebontják
Gyergyószentmiklós	Csík	ortodox		Raktárként használták
Csíkszereda	Csík	ortodox		Raktárként használták
Köpec	Háromszék	ortodox	1940. szept.	Lerombolják (csak falai voltak)
Komolló	Háromszék	ortodox	1940. okt.	Leég/lebontják
Bibarcfalva	Háromszék	ortodox	1940. szept.	Lerombolják

471 Pál adatai szerint a templomot egy hat-hét fős csoport gyújtotta fel, de kilétükre nem derült fény. Pál: *Vissza- és elrománosítási kísérletek*... i. m. 250.

472 Pál adatai szerint a templom tornyát egy tankhoz kötve döntötték le. Uo. 251. Ezt részben megerősíti az oklándi román jegyző beszámolója, aki szemtanúja volt az eseményeknek: a templomot nem közvetlenül a bevonulást követően, hanem szeptember végén kezdték bontani. Az első lépéseket a hadsereg tette, majd a helyi lakosság folytatta. A folyamat október végéig tartott, amikor már csak az alapok voltak meg. Ő próbálta megakadályozni a rombolást, végső elkeseredésében felkérte a helyi római katolikus papot, hogy kérje a templomot saját egyháza javára, de az visszautasította és szorgalmazta a bontást. A jegyző is a járási parancsnokot teszi felelőssé az eseményekért, magyarázatként csak annyit hoz fel, hogy a parancsnok római katolikus vallású volt. Az oklándi román jegyző levele Hossu püspöknek a helyi eseményekről. 1941. március 27. MAE, font 71/Transilvania, vol, 199/1940–1944. 259–261. f. (Lásd a 97. sz. dokumentumot.)

473 Pál adatai szerint a járási parancsnok rendeli el a lebontását. Pál: Vissza- és elrománosítási kísérletek... i. m. 251. Ezt megerősítik román források is, a templomot a hadsereg és helyi lakosok együtt rombolták le. A román Külügyminisztérium jelentése a berlini román követnek a vargyasi templom lerombolásáról. 1941. január 27. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 199/1940–1944. 192. f.

474 Pál adatai szerint Török Zoltán ezredes járási parancsnok rendeli el lebontását. Pál: Vissza- és elrománosítási kísérletek... i. m. 251

475 Román források szerint a templomot 1941. január 16-án a szolgabíró utasítására a helyi római katolikus pap és a hívek rombolták le. A gyergyóhollói pap beszámolója a borszéki templom lerombolásáról. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 199/1940–1944. 190. f.

Település	Megye	Felekezet	Időpont	Sorsa
Magyarhermány[476]	Háromszék	ortodox	1940. okt.	Lerombolják
Mezőpanit	Maros-Torda	G. kat.	1941. jan.	Összedől/lebontják
Petrovabisztra	Máramaros	ortodox	1941. jan.	Lebontják (romos fatemplom)
Szalárd[477]	Bihar	ortodox	1941. jan.	Lebontják/ lerombolják (?)

6. táblázat: Kimutatás az 1940–1941 során lebontott/lerombolt templomokról

Adataink szerint az 1940 őszén–1941 elején „eltűnt" román templomok száma 17, további hármat pedig raktárrá alakítottak. Ebből tizenkettőt a katonai közigazgatás időszakában, ötöt pedig a polgári közigazgatás idején bontottak le. Földrajzi megoszlás szerint 15 templom a Székelyföldön, míg egy-egy Máramaros (Petrovabisztra) és Bihar (Szalárd) megyében található. Pál János hívta fel először a figyelmet arra, hogy Udvarhely vármegye érintett nyolc temploma közül hét az oklándi járásban feküdt. Ez ráirányítja a figyelmet a járási parancsnok személyére.[478] A rombolás és bontás közötti fontos különbségre szintén Pál János hívta fel a figyelmet, jelen kutatás is megerősíti az ő eredményeit. A 17 érintett templom közül csak négyet romboltak le, a bözödújfalusi egy megrokkant, romos állapotban lévő fatemplom volt, amelynek ablakait már korábban beverték.[479] A faluban elkezdték egy új templom építését, azonban ez 1940 őszéig nem fejeződött be. Az Udvarhely vármegyei főispán jelentése szerint a román pap magatartása miatt „elkeseredett" lakosság megrohanta a templomot és megrongálta.[480] 12 templomot hatósági rendeletre bontottak le, közülük négyet már a polgári közigazgatás időszakában. A hatósági rendeletre lebontott templomok mindegyikének indoklása

476 Pál adatai szerint a templomot nem rombolták le, hanem a járási parancsnok rendelte el a lebontását. Pál: Vissza- és elrománosítási kísérletek... i. m. 251. Egy külügyminisztériumi jelentés a lerombolt templomok között említi a magyarhermányit is. Külügyminisztériumi jelentés a berlini követségnek a lerombolt román templomokról. 1941. október 4. MNL OL, K 83, 10. csomó, res. 23, 810/bis. 1941. 261–262. f.

477 Erre vonatkozóan csak román levéltári forrásokat találunk, de több forrás is egyértelműen a megsemmisült templomok sorában említi. magyar levéltári források szerint Nagyváradon biztosan nem romboltak le egyetlen templomot sem, és bihar megyét sem említik az érintett területek között. A magyar külügyminisztérium jelentése a berlini követségnek a templomrombolásokról. 1941. október 4. MNL OL, K 83, 10. csomó 1941 res. 23. 810/biz. 261–262. f. a román levéltári források szerint a templomot 1941 januárjában a jegyző biztatására a helyi lakosság rombolta le. *A nagyváradi konzulátus jelentése a román Külügyminisztériumnak a szalárdi templomról.* 1941. jan. 27. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 199/1940–1944. 193. f. Mivel hasonló esettel a polgári közigazgatás időszakában nem találkozunk, feltételezésünk szerint ez esetben is inkább hatóságilag elrendelt bontásról lehet szó. Az eset részletei további kutatást igényelnek.

478 A járásközpontban álló templom lebontásában Pál adatai szerint maga a hadsereg is részt vett. A parancsnok személye mellett ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a két világháború közötti időszakban itt volt a legerőszakosabb a román hatalom részéről az áttérés erőltetése, elsősorban az unitárius lakosság körében. Az 1940 őszén lezajlott eseményeket egyféle visszacsapásként is értelmezhetjük.

479 *Udvarhely vármegye főispánjának jelentése a külügyminisztériumnak a templomrombolások ügyében.* 1942. január 22. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 331. f.

480 *A székelykeresztúri járás főszolgabírájának jelentése Udvarhely vármegye főispánjának a bözödújfalusi templom kapcsán.* 1941. december 29. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 332. f.

az volt, hogy a földrengés következtében életveszélyessé vált.[481] A helyi lakosság tehát részt vett az eseményekben, de nem spontán népi megmozdulásról volt szó.[482] Az eddigi kutatások nem hangsúlyozták a földrengés szerepét, az érv azonban elfogadható. Feltűnő mégis, hogy bár több magyar templom is megsérült, egyiket sem kellett a földrengés miatt lebontani. A maksai és kézdiszentléleki templom lebontása felmerült ugyan, információink szerint erre végül mégsem került sor.[483] Továbbra sem zárható ki, hogy egyes esetekben a földrengés csak ürügy volt a bontás elrendeléséhez.

Köpecen az 1930-as népszámlálás szerint a mintegy 1350 magyar lakos mellett kevesebb, mint 100 román élt, ezek két felekezetre oszlottak. A 80 fős ortodox felekezetnek már 1918 előtt is volt egy kis temploma, az 1936-ban kinevezett ortodox pap azonban új templom építése mellett döntött.[484] A templom a község telkén épült fel, amit nem sajátítottak ki és a község sem adományozta az egyházközségnek. 1938-ban a megye 380 ezer lejjel, a község pedig 30 ezer lejjel segítette az épülő templomot, emellett a falu és a szomszédos Miklósvár lakosságát is közmunkára rendelték ki, amelyhez karhatalmat is igénybe vettek.[485] A templom ennek ellenére 1940 szeptemberéig nem készült el, és a honvédség bevonulásakor[486] a köpeci és miklósvári lakosok megrohanták és szétbontották.[487] A község másik ortodox temploma megmaradt, de a vallásváltoztatások miatt az ortodox egyházközség felbomlott, így az is kihasználatlanul állt.

Kérdés, hogy a rombolások miért pont az illető helyszíneken következtek be. Tény ugyan, hogy az érintett templomok felépítésében minden esetben a helyi lakosság is közreműködött az állam mellett, viszont a Székelyföldön minden második templomnál ez volt a helyzet. Valószínűsíthető tehát, hogy a népharag spontán megnyilvánulásával állunk szemben (lásd a 98. sz. dokumentumot).

A borszéki ortodox templom lebontására már a polgári közigazgatás idején került sor. Az 1930-as népszámlálás szerint a településen az ortodox hívek száma 50 alatt volt. 1930-ban felépítettek egy kis fatemplomot, amely a korabeli

---

481 A földrengés ténye mellett mindig kihangsúlyozták, hogy az újonnan épített templomok gyenge minőségűek voltak. Az egész templomépítkezési hullámot „gazdasági panamának" tekintették, amelynek érintettjei – legtöbbször a papok – az építőanyag nagy részét saját célra használták fel. *Újváry Dezső követségi tanácsos beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal a templomrombolásokról folytatott megbeszélésről.* 1941. december 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 341–343. f.

482 Igazságügy minisztériumi megfogalmazás szerint: „A rombolás tehát a felszabaduláskor jelentkező rendkívüli tömegizgalom hatása alatt következett be." *Az Igazságügy Minisztérium jelentése a Külügyminisztériumnak a lerombolt templomok ügyében.* 1942. január 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 326–328. f.

483 Le kell bontani a maksai református templomot. *Székely Nép*, 1940. november 12. 2.

484 Korabeli beszámoló szerint a templom helyszínéül a település „legszebb" helyét választotta ki, és az építkezésnek két útban lévő műemlék is áldozatul esett.

485 *Háromszék vármegye főispánjának jelentése a Belügyminisztériumhoz a román templomok ügyében.* 1942. május 6. MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 311/1942. 34–38. f.

486 A jelentés szeptember 14-re teszi a rombolást, a honvédek szeptember 13-án vonultak be. Vagy téves a megadott dátum, vagy a rombolás a bevonulást követő éjszaka történt.

487 *Háromszék vármegye főispánjának jelentése a Miniszterelnökségnek a vallásváltoztatásokról.* 1941. május 10. MNL OL, K 149, 130. doboz, 1942-6-3023. 142. f. Jelenleg ez az egyedüli, írott források révén is többé-kevésbé pontosan dokumentált 'templomrombolás'.

beszámolók szerint a földrengés idején súlyosan megsérült. A gyergyótölgyesi járás szolgabírájának egyik első útja a településre vezetett, ahol szembesült a templom akkori állapotával. Bevallása szerint a megyében akkor még nem működött az államépítészeti hivatal, és nem volt szakember, aki felmérhette volna a templom állapotát. Ezért kihívatta a templom építésében részt vevő ácsmestert. Az megállapította, hogy a templomnak szerkezeti hiányosságai vannak[488] és a faszerkezeten gombásodás is megfigyelhető. Mivel a pap a bevonulás előtt elmenekült, a szolgabíró a településhez fordult, amely azonban nem vállalta a templom kijavítását. Időközben a hívek vagy elmenekültek, vagy más vallásra tértek át, ezért a szolgabíró szerint a templom tatarozására „senki nem vállalkozhatik", így elrendelte annak lebontását.[489] A bontást tehát elsősorban illetékes híján rendelték el, ráadásul a törvényi indoklás is esztétikai okokra hivatkozott, a földrengésre való utalás ez esetben csak ürügy lehetett. A telek eredetileg a szárhegyi közbirtokosságé volt, de mivel a tulajdonjogot nem lehetett pontosan megállapítani, a szolgabíró a templom építőanyagát a politikai közösségre hagyta.[490] Mivel a bontás a polgári közigazgatás életbelépését követő első eset volt, nagy felháborodást keltett a kolozsvári ortodox püspökségen.[491] A templombontások helytelen voltára Pál Gábor országgyűlési képviselő is felhívta a figyelmet, mondván, hogy azt a romániai ortodox papok kihirdetik a szószékről, ami megtorlásokhoz vezet az ottani magyarok ellen.[492] Bár a magyar kormány alapvetően nem értett egyet a templombontásokkal, a borszéki esetben a hatóságok magatartását nem tekintette kifogásolhatónak[493] (lásd a 96. sz. dokumentumot).

A templombontások és -rombolások ügyében külön fejezetet képez a megsemmisülő román templomok építési anyagának a sorsa. A magyar kormány is figyelt arra, hogy a lebontott templomok kegyszerei megmaradjanak. A gyergyóditrói görögkatolikus templom esetében másképp történt. A templomot a két világháború között építették a mintegy 100 hívőnek. A beszámolók szerint a földrengés során

488 A beszámoló szerint a pap a templom anyagának nagy részét „saját céljaira" használta fel, egy panziót építtetett magának, ez okozta a templom statikai gondjait.

489 A bontást az 1937. évi VI. törvénycikk 3. fejezetének 7. pontjára hivatkozva rendelte el. A törvény szerint: „Ha valamely épület állapota a városképet rontja, a hatóság az épület tatarozását rendelheti el. Ha valamely épület állapota az egészséget vagy a biztonságot veszélyezteti, a hatóság a szükséghez képest az épület tatarozását, átalakítását vagy lebontását rendelheti el." 1937. évi VI. törvénycikk a városrendezésről és az építésügyről. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8033 (letöltve: 2014. július 28.).

490 *A gyergyótölgyesi járás szolgabírájának határozata a borszéki templom ügyében*. 1941. február 22. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 100–101. f.

491 „Nagy fájdalom tölti el lelkünket, mert a felekezetünk elleni gyűlölet odáig jutott, hogy a Marostorda megyei Borszék nevű fürdőhelyen nagy költséggel épített templomunkat szentségtörő kezek szétrombolták …" *A kolozsvári ortodox püspökség levele a Belügyminiszternek a borszéki templom ügyében*. 1941. február 25. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 100–101. f. A püspökség egy korábbi levelében a bontást a római katolikus papnak tulajdonítja. Ugyanakkor kifejti, hogy a településen uralkodó „fajgyűlölet" (!) miatt nem mertek oda kiszállni, ezért kérik az ügy kivizsgálását. *A kolozsvári ortodox püspökség levele a Belügyminiszternek a borszéki templom ügyében*. 1941. február 3. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 98. f.

492 *A miniszterelnökség levele a kolozsvári ortodox püspökségnek a borszéki templom ügyében*. 1941. május. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 104. f.

493 *Pál Gábor levele a Miniszterelnökségnek a csíkszeredai ortodox templom ügyében*. 1941. október 18. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1941-O-25649. 4–5. f.

ez is megsérült. A templom állapotát november végén „szakértők" megvizsgálták, majd december 10-én az államépítészeti hivatal is lebontását javasolta. 1940. december 28-án a gyergyószentmiklósi szolgabíró elrendelte a bontást.[494] A szamosújvári görögkatolikus püspökség levele szerint ezt megelőzően a templomból kihordták a padokat és az ikonosztázt, amely a hóesésben tönkrement.[495] A hatóságoknak kétszeri nekifutásra sikerült elárverezniük a templom építőanyagát és a kegyszereket. A vásárlók azonnal továbbadták azt a gyergyóremetei katolikus egyháznak.[496] Csík vármegye alispánja szerint a helyi hatóság rosszul értelmezte a templom tulajdonjogát, de a problémát csak abban látta, hogy az építőanyaggal együtt a kegyszereket is elárverezték.[497] A helyszínre érkező Iuliu Hossu püspököt megnyugtatták, hogy nem történt megszentségtelenítés, s ugyanazon összegért a remetei egyház visszaadja a kegyszereket.[498] Mivel a földrengés során több magyar felekezethez tartozó templom is megsérült, a lebontásra kerülő, vagy el nem készült román templomok építési anyagát ezek szerették volna megkapni. Hasonló eset fordult elő Bölönben, ahol a pap a református templom kijavítására szerette volna felhasználni az el nem készült ortodox templom anyagát. A pap indoklása szerint az ortodox egyházat nem érné veszteség, mivel az új templom amúgy is magyar „verejtékből" épült, másrészt az egykori hívek nagy része addigra már református lett.[499]

A 'templomrombolások' és -bontások mellett egy harmadik eset a raktárként használt templomoké volt. Erre három székelyföldi városban került sor, habár a problémák hamar felszínre kerültek. Első körben Pál Gábor mint a Csíki Magánjavak gondnoka fordult a Miniszterelnökséghez a csíkszeredai templom ügyében, mivel a vármegye alispánja a raktárként használt templomot szerette volna lebontatni.[500] Pál nem értett egyet a felvetéssel, szerinte hasonló kérdések-

494 *A gyergyószentmiklósi járás főszolgabírájának véghatározata a gyergyóditrói templom lebontásáról*. 1940. december 28. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 98. 123. f.

495 *A szamosújvári görögkatolikus püspökség levele a Miniszterelnökségnek a templomrombolások ügyében*. 1941. június 27. K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1941-D-19720. 4–5. f.

496 *A ditrói templom anyagának árveréséről felvett jegyzőkönyv*. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 98. 124. f.

497 *Csík vármegye alispánjának jelentése a ditrói templomról*. 1941. május 23. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 98. 125–126. f.

498 *Csík vármegye főispánjának jelentése a Külügyminisztériumnak a ditrói templom ügyében*. 1941. október 18. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 354. f.

499 *A bölöni református lelkész levele a Miniszterelnöknek a helyi ortodox egyház ügyében*. 1942. március 12. MNL OL, K 28, 82. csomó, 132. tétel. 1942-D-18528. 3–4. f. Háromszék vármegye főispánja elviekben támogatta a pap kérését, azonban a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium addigra utasítást adott a helyi közigazgatásnak, hogy a hasonló ügyek általános rendezéséig a román templomokat hagyják érintetlenül. *Háromszék vármegye főispánjának előterjesztése a bölöni ortodox templom ügyében*. MNL OL, K 28, 82. csomó, 132. tétel. 1942-D-18528. 6–7. f.

500 Az alispán szerint a bontásra „szépészeti" szempontok miatt kellene sort keríteni. *A Csík vármegyei alispán levele Pál Gáborhoz a csíkszeredai ortodox templom ügyében*. 1941. okt. 10. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1941-O-25649. 6. Ha úgy ítélték meg, hogy a templomot le lehet bontani, akkor megdől az az indok, hogy kényszerből alakították raktárrá. Székelyudvarhely polgármestere szerint ugyanis amiatt volt kénytelen a templom épületének ilyen célú felhasználására, mert a hadsereg már elfoglalta a raktárépületeket, és a vasúti összeköttetés hiánya miatt folyamatosan nagyobb mennyiségű élelmiszert kellett raktároznia. *Székelyudvarhely főispánjának levele a Miniszterelnökségnek a város ortodox temploma kapcsán*. 1942. január 12. MNL OL K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1942-D-75020. 2. f.

ben a helyi adminisztrációnak nincs joga dönteni, ezért kérte a Belügyminisztériumot, hogy ne engedélyezze újabb templom lebontását. Szerinte fontos, hogy a háború befejezéséig a nemzetiségi kérdésekben azonos szempontok érvényesüljenek.[501] Hasonló probléma a székelyudvarhelyi ortodox templom kapcsán is felmerült. A város főispánja szerint a templom „jellege" nincs megváltozatva, de mivel nincs más alkalmas épület, ott tárolja a város ellátására odaszállított lisztet.[502] Másrészt a város öt évre szerződést kötött a magyar ortodox egyházzal,[503] és évi 1200 pengőért bérelte a templomot.[504] A polgármestert utasították, hogy ürítse ki az épületet, és többé ne használja hasonló célokra, ami meg is történt.[505]

Az egyik templombontásos eset Máramarosban történt. A bevonulást és az ortodox papok elmenekülését követően sorra szűntek meg az egyházközségek s a hívek nagyobb csoportokban tértek át vagy vissza a görögkatolikus hitre. A folyamat leglátványosabban Máramarosban ment végbe, ahol pár hónap alatt szinte az egész püspökség felszámolódott. A román követség szeptember elején úgy nyilatkozott, hogy az ortodox egyház nem kívánta a továbbiakban fenntartani a püspökséget,[506] az ortodox hitet elhagyó hívek pedig maguk intézkedtek a korábbi egyházközség vagyonáról, s azt átadták a görögkatolikus egyháznak.[507] A folyamatot a helyi közigazgatás és a kormány is támogatta. Ezt bizonyítja a Szatmár megyei érendrédi eset, ahol a tanács nem engedte meg a helyi papnak, hogy folytassa a befejezetlen ortodox templom építését. A német–olasz tiszti bizottság jogosnak találta a románok panaszát, azonban a bizottság mellé kirendelt magyar összekötőtiszt szerint „harc folyik a magyar és román érdekek között": mivel magyar többségű községről van szó, annak földje (értsd: a telek, amelyre a templomot építették volna) is magyar, a templom sorsáról tehát joga van dönteni

501 *Pál Gábor levele a Miniszterelnökségnek a csíkszeredai ortodox templom ügyében.* 1941. október 18. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1941-O-25649. 4–5. f.

502 *Udvarhely főispánjának levele a Miniszterelnökségnek a város ortodox temploma kapcsán.* 1942. január 12. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1942-D-75020. 2. f.

503 A szerződést Popoff Mihály az 1941 tavaszán megalapított magyar ortodox egyház adminisztrátoraként írta alá. Kérdés, hogy volt-e joga hasonló kérdésekben dönteni, ugyanakkor a csíkszeredai ortodox templom kapcsán kijelentette, hogy amennyiben az egyház megfelelő kárpótlást kap, akár le is bonthatják. Ezt követően a Miniszterelnökség felszólította a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumot, utasítsa Popoffot, hogy ne foglaljon állást a templombontások mellett. *A Miniszterelnökség előterjesztése a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak a csíkszeredai ortodox templom ügyében.* 1941. október 27. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1941-O-25649. 8–10. f.

504 *Az udvarhelyi ortodox templomra vonatkozó bérleti szerződés.* 1941. november 1. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1942-D-75020. 5. f.

505 *Udvarhely főispánjának levele a Miniszterelnökségnek az udvarhelyi templom kiürítéséről.* 1942. január 23. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1942-D-75020.

506 A máramarosi ortodox püspökséget csak 1937-ben hozták létre úgy, hogy 1918 előtt egyetlen ortodox egyházközség sem volt a megyében. *Román egyházak sérelmei a beszámolók szerint.* 1942. június 22. MNL OL, K 28, 274. csomó, 2. tétel, a. dosszié. 35–53. f.

507 Ilyen volt pl. a már említett máramarosszigeti eset, ahol az ortodox templom harangjait adták át különböző görögkatolikus egyházközségeknek. A Szatmár megyei Ráksán az ortodox kápolnaként használt épületet iskolai célokra adták át, az átadást az egykori ortodox egyházközség gondnoka írta alá. *Szatmár vármegye főispánjának jelentése a Belügyminisztériumnak a ráksai kápolna ügyében.* 1941. május 6. MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 66–67. f. Kérdés, hogy az áttért híveknek joguk volt-e dönteni a megszűnő egyházközségek vagyonáról.

a helyi tanácsnak.[508] A petrovabisztrai templom is ebbe a folyamatba illeszkedik. Az ortodox hívek visszatértek a görögkatolikus vallásra, a felsővisói szolgabíró pedig 1941 januárjában elrendelte a romos fatemplom lebontását. A bontásból nyert faanyagot a görögkatolikus egyháznak adták át megőrzésre.[509]

A magyar kormány két módszert alkalmazott. Az Iparügyi Minisztérium – ide tartozott a magas épületek ügye – 1940 decemberében utasította a Belügyminisztériumot, hogy a félbemaradt román templomok befejezését ne engedélyezze, mivel azok célja Erdély román jellegének kidomborítása volt[510] (lásd a 94. sz. dokumentumot). Másrészt 1941 novemberétől megérettnek látta az időt arra, hogy rendet teremtsen, ezért az összes román templommal kapcsolatos ügyet a Miniszterelnökség hatáskörébe vonta, és megtiltotta a helyi közigazgatásnak, hogy adminisztratív vagy bírósági úton lépéseket tegyen e téren. A rendezés előfeltételét a Miniszterelnökségtől beszerzendő engedélyhez kötötte (lásd a 90. és 99. sz. dokumentumokat).

A konkrét 'templomrombolások' és -bontások 1941 februárjában véget értek, de a történet ezzel még korántsem zárult le. A román propaganda kihasználta a magyar kormány nyújtotta lehetőséget és Nyugaton, elsősorban a tengelyhatalmak sajtójában rendre jelentek meg az erről szóló beszámolók bizonyítékul arra, hogy a magyar kormány nem tartja be a bécsi döntést, s nem szavatolja a román nemzetiség szabad vallásgyakorlását. Emiatt a magyar kormányzatnak több esetben is magyarázkodnia kellett.[511] A helyszínen vizsgálódó német–olasz tiszti bizottság is többször vizsgálta a rombolásokat, és 1941-től az ügy megoldását szorgalmazta. Hans Dehmel, a brassói tiszti bizottság vezetője is figyelmeztette a magyar felet, hogy a 'templomrombolás' ügyét le kellene zárni, mivel állandó támadási felületet biztosít.[512] A bizottság kezdetben két-három templom újjáépítését javasolta, majd egy Csík megyeiét, végül pedig nevesítették is a szerintük fontosakat: a vargyasi, homoródi[513] és borszéki templomot.[514] A magyar fél azzal

---

508 Dunst László összekötőtiszt érvelése szerint amiatt kell megakadályozni az épület befejezését, mivel felszentelés után a hatóságok már nem tudnak tenni ellene. *Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a Nagymadarászon megejtett vizsgálatról.* 1941. október 16. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 4630/1942. 358–359. f. A hatóságok kész templomok lebontását is elrendelték, másrészt az ortodox templomokat már az alapkőletételkor megszentelik, így félkész állapotban is magukon hordozzák a szentséget.

509 *A máramarosszigeti ügyészség levele az Igazságügyi Minisztériumnak a bisztrai templom ügyében.* MNL OL, K 149, 130. doboz, 6. tétel, 1942-6-6023. 72–73. f.

510 A félbemaradt épületek összeírását már a katonai közigazgatás idején elrendelték, és utasították a helybeli építészeket, hogy a homlokzatokat igyekezzenek átalakítani, a „románo s íveket" váltsák fel a „magyaros motívumok." *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak a félbemaradt épületek ügyében.* DJSM-Prefectura, dos. 4, 186. f. 1940 novemberében Gothárd Zsigmond miniszteri műszaki tanácsost küldték ki a területen épített templomok és középületek felmérésére, aki több építmény lebontását javasolta. *Jelentés a román templomokról.* 1940. november 12. MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 311/1942. 134–149. f.

511 *A Miniszterelnökség előterjesztése a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak a csíkszeredai ortodox templom ügyében.* 1941. október 27. MNL OL, K 28, 86. csomó, 144. tétel, 1941-O-25649. 8–10. f.

512 *Újváry Dezső követségi tanácsos beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal a templomrombolásokról folytatott megbeszélésről.* 1941. december 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 341–343. f.

513 Nem világos, hogy melyik homoródi templomra utalhatnak.

514 *Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a külügyminisztériumnak a tiszti bizottsággal folytatott megbeszéléseiről.* 1942. március 7. MNL OL, K 63, 267. csomó, 27. tétel. 2305/pol. 1942. 119–122. f. Kérdés, hogy miért pont ezen három templom újjáépítését tartották szükségesnek. Egyik településen sem létezett jelentős román közösség.

az indokkal zárkózott el a templomok újjáépítésétől, hogy nem hozhat anyagi áldozatot a román templomok ügyében, másrészt a nagy anyagi veszteségeket szenvedett helyi közösségek sem járulhatnak hozzá az újjáépítéshez, ott sem, ahol a templom szükséges volna.[515] A magyar fél magatartását az – elsősorban a Székelyföldön – újonnan épített templomok ügyében jól tükrözi az ún. *Erdély értekezlet*en lezajlott vita. Kiss Elek unitárius pap, későbbi püspök véleménye szerint a kérdéssel szentimentalizmus nélkül kell foglalkozni. Arra hivatkozva, hogy nem műemlékekről van szó, ő elfogadhatónak tartotta a templomok lebontását.[516]

A magyar kormány 'templomromboláshoz' való viszonyulásának lényege, hogy a román – elsősorban az ortodox – egyházak helyzetét rendezetlennek, ebből adódóan pedig kárpótlásra jogosulatlannak tekintette. A kormány elismerte, hogy történtek rombolások, azonban a templomok „oda nem illő, a táj harmóniáját romboló" építmények, s érthető, hogy a 22 év alatt kirabolt magyar közösségek kezükbe vették a dolgok irányítását és bosszút álltak. Ezek csak elszigetelt esetek voltak, a lerombolt templomok száma eltörpül a felépített templomok számához képest.[517] Hasonló álláspontot fogalmazott meg Udvarhely vármegye főispánja is, aki szerint a templomhoz szükséges anyagot a magyar lakosság hordta össze, így érthető, hogy a rombolás után saját céljaira elhordta. Ugyanakkor kiemelte, hogy a rombolások miatt senki nem kért kárpótlást, mivel az illető egyházközségek megszűntek.[518]

Ezt a kijelentést egyes esetekben igazolták a tények is. Az áttérések folyamata ezúttal annyiban különbözött az előzőtől, hogy sokkal gyorsabb és látványosabb volt. A megváltozott viszonyokat jól jelezte a hadsereg székelyföldi magatartása a magyar görögkatolikus közösségekkel szemben. Arra hivatkozva, hogy magyar embernek „magyar" vallása legyen, a hadsereg nyomást gyakorolt ezen közösségekre, hogy térjenek át valamely magyar vallásra. Ezek a közösségek tehát szinte teljesen felszámolódtak[519] (lásd a 88. sz. dokumentumot).

---

515 *Újváry Dezső követségi tanácsos beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal a templomrombolásokról folytatott megbeszélésről.* 1941. december 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 341–343. f.

516 Azt, hogy Kiss véleménye nem magánvélemény, jól törközi Teleki miniszterelnök megjegyzése: „ezek kétségtelenül csak annyira műemlékek, mint amennyire vaj a művaj." Szavári Attila: Teleki Pál Erdély-politikájáról: értekezletek Erdélyben. *Magyar Kisebbség,* 2011. 3–4. sz. 265.

517 *A román egyházak sérelmei a beszámolók szerint.* 1942. június 22. MNL OL, K 28, 274. csomó, 2. tétel, a. dosszié. 35–53. f.

518 *Udvarhely vármegye főispánjának jelentése a Külügyminisztériumnak a felsőrákosi és vargyasi templomok ügyében.* 1941. november 11. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 181. f. Hasonló vélekedést fogalmazott meg a református egyház is: a templomok puszta jelenléte is „bénítólag hat" a magyar nemzeti érzésre, ezért vegyék állami tulajdonba és fordítsák az illető közösség kulturális szükségleteinek kielégítésére azokat, amelyek nem szolgálnak vallásos célt, de erre csak akkor kerüljön sor, ha az ügyből már nem lehet diplomáciai ügyet csinálni. *Erdélyi református javaslata a román templomok ügyének rendezésére.* MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 311/1942. 122–125. f.

519 A lezajlott folyamat részletes bemutatását lásd: Hámori Péter: Székely-oláh görög katolikusok. *Regio,* 2007. 2. sz. 189–222. A Partiumban és elsősorban Szatmár megyében a magyar görögkatolikus közösségek a hatóság részéről megnyilvánuló nyomás ellenére kitartottak vallásuk mellett. A folyamatra vonatkozóan lásd: Hámori Péter: Biserica de sat şi politica. Izvoare privind istoria greco-catolicilor maghiari din Satu Mare 1940–1944 [Falusi templom és a politika. Források a szatmári magyar görögkatolikusok történetéhez 1940–1944]. *Satu Mare. Studii şi comunicări,* 2009, 198–222.

A tiszti bizottság többszöri sürgetésére a magyar kormány 1942-ben végül is hajlandónak mutatkozott – ha nem is a templomok újjáépítésére, de – az ügy rendezésére kárpótlás révén. Az Újváry Dezső követségi tanácsos által felvetett ötletet a tiszti bizottság el is fogadta.[520] Az érintett községeknek be kellett perelni a román egyházakat hűtlen vagyonkezelés címén, s az így megnyert összegből kifizethették a helyi egyházközségnek az okozott kárt. A Külügyminisztérium utasította az Igazságügyi Minisztériumot, hogy készítse el a perek jogi alapjául szolgáló rendeletet, az Igazságügyi tárca azonban aggályosnak tartotta az elgondolást. Az események ugyan „rendkívüli tömegmozgalmak hatására" következtek be, de csak az érintettek ellen lehetne pert indítani, nem az állam vagy közösség ellen.[521] Hangsúlyozta, hogy ha a templomokat a lakosság adóiból is építették fel, ez nem teremt elegendő jogalapot, mivel a román állam ellenőrizte a pénzek felhasználását, és propagálta a román egyházak előnyhöz juttatását. A telkek visszaszerzése érdekében felhívta a figyelmet az 1440-es rendeletre,[522] ugyanakkor az egész kérdés nemzetközi jogi vonzatát is felvillantotta.[523] A Külügyminisztérium mégis tovább szorgalmazta a rendelet megalkotását a román egyházak olykor a román törvénynek is ellentmondó vagyongyarapodásával érvelve.[524] Az Igazságügyi minisztérium csak abban az esetben látta értelmét hasonló pereknek, ha az 1440-es rendelethez hasonló különleges jogalapot teremtenek. A községek győzelme az elindított perekben kétséges lett volna, mivel sok esetben nem volt írott bizonyíték a jogtalanságokról. A minisztérium tehát a közigazgatási eljárást javasolta a kérdés politikai és nem jogi természetére való tekintettel,[525] nemzetiségpolitikai jellege miatt ugyanis az a belügy, vallásügy, illetve Miniszterelnökség hatáskörébe tartozott.[526] Az igazságügy végső érvei meggyőzőnek bizonyultak, jelenlegi információink szerint a 'templomrombolások' és az esetleges perek ügye nem került többé elő. A kérdés megoldatlan maradt 1944-ig.

---

520 *Újváry Dezső követségi tanácsos beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal a templomrombolásokról folytatott megbeszélésről.* 1941. december 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 341–343. f.

521 Az érvelés szerint a magyar bírói gyakorlatban „a rendkívüli tömegizgalmak idején és az azok hatása alatt elkövetett cselekménnyel okozott kárért csak a kár előidézői és ezek is csak egyként és csak a ténykedéseik közvetlen eredményeként jelentkező kár esetéig felelősek [...] Nincs olyan magánjogi jogszabály, ami rendkívüli tömegizgalmak esetén a hatásként bekövetkezett kárért közelebbről az államot tenné felelőssé, a magyar jogban és a visszacsatolt keleti és erdélyi területek jogában nincs és nem is volt."

522 Az 1440/1941 ME rendelet 6. és 7. paragrafusa kimondta, hogy a román földreform során történt kisajátítások bírósági úton megtámadhatók. A rendeletre vonatkozóan bővebben lásd: Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944. *Korall,* 2012. 47. sz. 101–125.

523 *Az Igazságügyi Minisztérium jelentése a Külügyminisztériumnak a lerombolt templomok ügyében.* 1942. január 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 326–328. f.

524 Olyan eseteket hozott fel, amikor az egyház anyagi támogatására a jegyző törvénytelenül hagyott jóvá összegeket vagy a telket nem írták át az egyház nevére. *A Külügyminisztérium levele az Igazságügy Minisztériumnak a román templomok ügyében.* MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 327. f.

525 „Ezt a megoldást látnám szívesen annyival is inkább, mert nem tartom szerencsésnek és kívánatosnak, ha a bíróságok a tulajdonképpeni feladatkörüktől távolálló politikai természetű kérdések rendezéséhez vétetnek igénybe." *Az Igazságügy minisztérium jelentése a templomrombolások ügyében.* 1942. április 11. MNL OL, K 63, 266. csomó, 27. tétel, 585/pol. 1932. 224–227. f.

526 *Az Igazságügy minisztérium jelentése a templomrombolások ügyében.* 1942. április 11. MNL OL, K 63, 266. csomó, 27. tétel, 585/pol. 1932. 224–227. f.

XIII. Oktatáspolitika[527]

Az 1940 őszén felállt észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás fontos feladatának tekintette a magyar nyelvű oktatás helyzetének rendezését és az (elsősorban nemzetiségi) ifjúság nemzethűségre nevelését. A menekülés nyomán fellépő tanítóhiány ellenére nagyrészt sikeresen oldotta meg ezt a feladatot, november végére szinte minden faluban megindult az oktatás, és a tanköteles gyerekek nagy hányada járt iskolába.

A Teleki-féle nemzetiségpolitika alapja a kulturális és nyelvi jogok biztosítása volt a nemzethűségért cserébe, a nyelvi jogok legfontosabb fokmérője pedig az oktatás. Megfelelő oktatáspolitika és iskolahálózat kiépítése révén az egész magyar nemzetiségpolitika sikere is megítélhető. A munka a bevonulást követően azonnal megindult, egyik legfontosabb szakasza éppen az 1940 szeptembere és novembere között működött katonai közigazgatás időszakára esett. A folyamat első lépéseinek nyomon követése mellett kiemelt figyelmet szentelünk a nem magyar nyelvű oktatásnak. A nemzetiségi közép- és felsőoktatás nagy hiányosságokat mutatott, semmiképpen nem volt kielégítő. Forrásadottság miatt a vizsgálat középpontjába az elemi népiskolai oktatást állítjuk, az általános helyzet felvázolása mellett egy Szatmár megyei mintán mutatjuk be az alsó szintű oktatás összetételét.

1918 előtt mind a magyar, mind a nemzetiségi oktatás alapvetően egyházi iskolákban valósult meg. Alapul az 1868-as nemzetiségi törvény szolgált, amely liberális szellemben biztosította a nemzetiségeknek az alapszintű anyanyelvi oktatást és a szabad iskolaalapítást. A dualizmus időszakában kettős folyamat figyelhető meg: egyrészt bővült az iskolahálózat, elsősorban az elemi oktatás, másrészt folyamatosan teret hódított a magyar nyelv oktatása, ami sok esetben a nemzetiségi iskolák számának csökkenésével járt. Ez a folyamat 1879-ben kezdődött a magyar nyelv kötelezővé tételével, majd 1907-ben az úgynevezett Lex Apponyiban csúcsosodott ki, amelynek célja a nem állami népoktatás ellenőrzés alá vonása és a magyar nyelvoktatás hatékonyságának növelése volt. Ez egyben a változást is jelzi a magyar kormányok oktatáspolitikájában és nemzetiségekhez való viszonyában.[528]

Az 1868-as nemzetiségi törvény szabad iskolaalapítási jogot biztosított az egyházaknak, így a román egyházak 1918-ra fejlett elemi iskolahálózattal rendelkeztek, a középiskolák terén viszont jelentős lemaradások mutatkoztak. 1907-ben az Erdélyben működött 5000 népiskola közül 1435 volt az ortodox és 1141 a görögkatolikus egyház tulajdonában (az iskolák 51%-a), azonban az ide járó gyerekek 25%-a beszélt csak magyarul és 1447 iskolában egyáltalán nem tanították

527 Jelen alfejezet az alábbi tanulmány kibővített változata: Sárándi Tamás: Education policy in Northern Transylvania during the period of military administration [Oktatáspolitika Észak-Erdélyben a katonai közigazgatás idején]. In *State and minority in Transylvania, 1918-1989. Studies on the History of the Hungarian Community.* Szerk. Attila Gábor Hunyadi, New York, 2012. 139–168.

528 Zilizi Zoltán: A Lex Apponyi végrehajtása a Lipót megyei evangélikus német népiskolákban. *Sic itur ad astra*, 2006. 3–4. sz. 237.

a magyar nyelvet.[529] 1918 előtt a román egyházak 6 középiskolával (2 görögkatolikus gimnázium, 4 ortodox középiskola), 8 tanítóképzővel (5 görögkatolikus és 3 ortodox), és 7 teológiával (4 görögkatolikus és 3 ortodox) rendelkeztek.[530]

1918 után ez a folyamat megtorpant, egyes esetekben a visszájára fordult. A román állam ettől kezdve elsősorban az állami oktatásra helyezte a hangsúlyt, azt fejlesztette. Az 1920-as évek elején a magyar iskolahálózat – elsősorban az egyházi oktatás – fejlődésen ment át, majd – hangsúlyosan az 1930-as évek második felétől – elkezdett visszaszorulni az állami és a román nyelvű oktatás javára. Különböző indokokra hivatkozva az egyházi jellegű magyar elemi- és középiskolákban vagy román tagozatokat hoztak létre, vagy az egész iskolát bezárták.[531] Így a '30-as évek közepére a magyar gyerekek 26%-a magyar felekezeti iskolába, 5,4% állami iskola magyar tagozatára, 42% pedig román iskolába járt.[532] Ezzel párhuzamosan a román egyházi iskolák is teljesen visszaszorultak, igaz más okok miatt. 1918-at követően a román görögkatolikus és ortodox egyház iskolái átkerültek az államhoz.[533] A román nyelvű oktatás nagy fejlődésen ment át a két világháború közti időszakban, bár ez a fejlődés az állami iskolákban valósult meg.[534] 1940-re az a helyzet állt elő, hogy a románok szinte teljesen elveszítették ellenőrzésüket iskoláik fölött, másrészt a magyar lakosság sok helyen nem rendelkezett elegendő iskolai hellyel a magyar diákok beiskolázására.

A magyar államnak világos, bár meglehetősen ellentmondásos elképzelései voltak az oktatáspolitikát illetően. A kérdés először az 1940 őszén Kolozsváron megtartott *Erdély értekezlet*en merült fel, ahol terítékre került a román kérdés is. Felvázolták a magyar kormány oktatáspolitikai elképzeléseit, és az erdélyi magyar kisebbségi vezetőkkel egyetértésben a kormány kiállt a felekezeti oktatás fenntartása és állami segítséggel történő megerősítése mellett. Ennek érdekében Paál Árpád kérte az 1925-ös román oktatási törvény egyes rendelkezéseinek életben maradását, amely az iskolák létesítését állami engedélyhez kötötte. Ezzel egyetértett Bethlen István is, aki azon a véleményen volt, hogy nem szabad az államnak kivonulnia az oktatásból.[535]

A magyar kormány oktatáspolitikai elképzeléseiben rejlő ellentét az egyik legnagyobb kihívás volt. A magyar állam a nemzetiségi (elsősorban román) oktatás

---

529 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 12.
530 Uo. 12–13.
531 Ezen intézkedések következtében a városi román középiskolák tanulóinak több mint 60%-a magyar volt.
532 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 24. A fennmaradó 26% beiskolázatlan maradt. A magyar katonai közigazgatás egyik legfőbb intézkedése az oktatáspolitika terén a beiskolázás arányainak növelése volt.
533 Benkő: *Magyar nemzetiségi*... i. m. 20–22. Ezek 1940 után magyar állami iskolákká váltak. A legújabb kutatások szerint a két érintett román egyház nem önként adta át iskoláit az államnak, és folyamatosan beadványokkal ostromolta a kormányt, hogy engedélyezze egyházi iskolák működését. Erre vonatkozóan lásd: Maner, Hans-Christian: *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit: Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen, 1918–1940* [Egyházak és az új államiság. Az ortodox, görögkatolikus és római katolikus egyház a két világháború közötti Erdélyben és Ó-Romániában]. Stuttgart, 2007.
534 Pl. Szatmárnémetiben 1918 előtt egyetlen román középiskola sem működött, 1940-ben viszont már öt.
535 Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat*... i. m. 21.

és a román iskolák szellemisége fölötti[536] felügyelet kérdését vetette fel. A két világháború között ugyanis a román oktatás szinte teljes mértékben állami iskolákban valósult meg, amelyek 1940-ben a magyar állam tulajdonába kerültek.[537] A magyar állam érdekeinek megfelelt ez a helyzet és kiállt a román nyelvű állami oktatás fenntartása mellett, annak ellenére, hogy nagyságrendileg hasonló összeget költött[538] a nemzetiségi oktatásra, mint az annál jóval fejlettebb erdélyi magyar, ám jelentős részben egyházi oktatásra. Míg a magyar oktatás esetében a kormány kiállt az egyházi oktatás mellett, addig a nemzetiségek állami oktatását pártfogolta. Nem engedélyezte román felekezeti iskolák felállítását, de igyekezett megőrizni az 1940 előtt működött állami iskolák számát, és azokban szükség esetén fenntartotta a román nyelvű oktatást. A román kérések iskolamegnyitásra vonatkozó érveit visszaszorítandó, a kormány az iskolák szerkezetében igyekezett fenntartani az 1940-es állapotokat, és csak kevés esetben engedélyezte római katolikus vagy református iskola megnyitását állami iskola rovására. Az egyházi iskolák 1940 után mindenhol visszatérhettek a magyar oktatási nyelvre, azonban a korábban bezárt vagy államosított egyházi iskolák nagy része megmaradt állami tulajdonban.[539]

Az értekezleten Bethlen István javasolta a román nyelv kötelezővé tételét a középiskolai oktatásban és a jogászképzésben, ezzel Teleki miniszterelnök is egyetértett. Az erdélyi résztvevők közül elsősorban Paál Árpád kelt ki hevesen a javaslat ellen, szerinte a román nyelv oktatása „kevert gondolkodást idézne elő". Teleki a nemzetiségi érzékenységre hivatkozva csak 1941-től javasolta a román nyelv bevezetését.[540]

1940-ben a magyar katonai közigazgatás egy szétzilált magyar iskolahálózatot vett át. Elsődleges feladatának a teljes körű magyar iskolarendszer kiépítését tekintette, és igyekezett a fent vázolt ellentmondásos elképzelést a gyakorlatban

---

536 A korszakban a román papokat és tanítókat tartották a román nemzeti érzés fenntartóinak, bennük látták a 19. század végén feléledő szeparatista törekvések szószólóit. Bővebben lásd: Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004, illetve: Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Csíkszereda, Pro-Print, 2002.

537 Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat...* i. m. 22.

538 A katonai közigazgatás időszakában – az 1940 előtti állapothoz hasonlóan – az állami iskolák fenntartása teljes egészében a községeket terhelte, erre 14%-os községi különadót kellett kivetniük. *A Csík vármegyei katonai parancsnok utasítása az állami iskolák ügyében*. 1940. november 11. DJHR-Prefectura, cutia 2., 2083/1940.

539 Szlucska: *Pünkösdi királyság...* i. m. 52. Az állami iskolák előretörését jól szemlélteti két Csík megyei eset: a szépvízi járásban 21 állami és egy római katolikus iskola működött, a központi járásban 14 állami és 12 felekezeti. *A központi járási parancsnok helyzetjelentése.* 1940. november 25. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 3797/1940.

540 Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat...* i. m. 20–23. Ezzel szemben Szlucska szerint a 172747/1940 számú rendelet révén már 1940 őszén bevezették a román nyelv oktatását a középiskolákban. Szlucska: *Pünkösdi királyság...* i. m. 227. Lényeges Bárdi Nándor megfigyelése, aki rámutatott, hogy az Erdélyi Értekezleten a magyarországiak voltak a hangadók és az erdélyiek csak a veszélyekre hívták fel a figyelmet. A mítosszal ellentétben a román nyelv bevezetése állampolitikai döntés volt az erdélyiek kisebbségi tapasztalataival szemben. Az Erdélyi Értekezlettel újabban Szavári Attila foglalkozott (Szavári Attila: Teleki Pál Erdély-politikájáról: értekezletek Erdélyben. *Magyar Kisebbség,* 2011. 3–4. sz. 191–282.).

megvalósítani. Átmeneti jellegéből fakadóan azonban nem minden esetben valósultak meg a kormány elképzelései.

A szakirodalom különböző adatokat közöl a visszatért területek iskoláinak számáról, emiatt az 1940-es állapotokat pontosan felmérni nem lehet. Későbbi adatok is csak az iskolák megoszlási aránya és az 1940 utáni növekvő tendencia megállapításához nyújtanak segítséget.[541] A magyarul is oktató iskolák 68%-a volt tehát állami, jóval több, mint azt az eddigi szakirodalom sejtette. 1942-es adat szerint Magyarországon 1682 népiskolában folyt a nemzetiségek nyelvén oktatás, ebből kb. 1200-ban románul.[542] A német iskolák száma 50-55-re tehető, ezek többsége a Beszterce környéki szász falvakban működött, idővel a Volksbund kezelésében.[543] A középiskolák számát 119-re becsülték a korabeli források, a nem magyar tannyelvű középiskolák száma elenyésző volt.[544] Az adatok összevetéséből egyértelműen az tűnik ki, hogy átfedés van az iskolák között. Többször is számba vették a vegyes, illetve az olyan iskolákat, ahol a magyar mellett a nemzetiségek nyelvén is oktattak. Másrészt az is kiderül, hogy az iskolák megoszlása megfelelt a nemzetiségi aránynak, és a román nemzetiség megfelelő számú iskolával rendelkezett. Az adatok azonban nem minden esetben fedik a valóságot, az iskolák puszta számánál sokkal beszédesebb az iskola jellege (tiszta román, vegyes, vagy magyar, de heti 2 órában tanítanak románt is) és a tanítók nyelvismerete. Az iskolák ilyen típusú megoszlásáról a katonai közigazgatás időszakából nincs pontos kimutatás, de a szórványos adatok segítségével erre vonatkozó áttekintésre törekszünk.

A katonai közigazgatás legnagyobb problémája a tanerőhiány volt, ez hangsúlyosan érvényesült a nemzetiségi iskolákban. Egy Szatmár vármegyei menekültek adatait tartalmazó mintán végzett vizsgálat szerint (lásd fennebb) 325 tanár menekült el a megyéből, ez az összes menekült 17,7%-a, és a tisztviselők után ez a kategória a legnépesebb. A tanítók menekülése megindult már 1940 nyarán, még a bécsi döntés kihirdetése előtt (az augusztus 30-át megelőzően távozott személyek több mint 30%-a tanár volt), és tartott egész évben. A legtöbben (az elmenekült tanárok 68%-a) a magyar csapatok bevonulása után hagyták el a területet.

---

541 A katonai közigazgatás megszűntekor kiadott *Tájékoztató* szerint Észak-Erdélyben 2500 népiskola működött, magyarul (vagy magyarul is) több mint 1600-ban tanítottak, ebből 187 volt római katolikus (Szlucska szerint 204), 355 református, 615 állami magyar iskola, 138 olyan állami magyar iskola, ahol valamely kisebbség nyelvét is oktatták és 375 állami vegyes iskola. *Tájékoztató*... i. m. 97.; illetve Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 42–46.

542 A román népiskolák száma román adatok szerint 1966, levéltári források szerint 1830, Pusztai-Popovics József szerint pedig (amit Szlucska János is elfogad) 1200 volt. Pusztai Popovics József: Az erdélyi románok kulturális helyzete a bécsi döntés után. *Kisebbségi körlevél,* 1942. január. 39.

543 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 170–173.

544 *Tájékoztató*... i. m. 97. 1942-es adat szerint 2508 népiskola volt. Míg 1940 előtt 61 román középiskola működött, 1940 után csak 1 polgári, 4 állami gimnázium, illetve tagozat, 2 görögkatolikus gyakorló gimnázium, 2 görögkatolikus tanítóképző és 1 kereskedelmi iskola folytathatta működését. Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 306.

A magyar felekezeti iskolák magyar nemzetiségű tanerői helyben maradtak, a hiány az iskolák számának növekedéséből adódott. Habár nincs pontos adat a tanerők 1940 előtti nemzetiségi összetételéről, a magyar nemzetiségűek biztosan alulreprezentáltak voltak, hiszen a magyar iskolák számának csökkenése mellett az érettségin nyelvismeret hiányában a magyar végzősök jelentős része elbukott, és nem jutott diplomához.[545] A katonai közigazgatás egyik legfőbb feladata az elmenekült tanerők pótlása és az oktatás mielőbbi megindítása volt.

1940 után a mintegy 2500 észak-erdélyi népiskolában körülbelül 3200 tanító oktatott. Ezek döntő többsége (88,8%) magyar nemzetiségű volt. A területen maradt román tanerők számát a szakirodalom 660-860 közöttire teszi. Az iskolák megoszlásának megfelelően a legtöbben (81%) állami iskolában tanítottak.[546] A területen maradt 600-800 román nemzetiségű tanerővel nem lehetett megindítani a mintegy 1250 nemzetiségi iskolában a tanítást. Az *Utasítás* szerint a hiányzó tanerőket olyan egyénekkel kellett pótolni, akiket magyarságuk miatt bocsátottak el, másodsorban olyan „feddhetetlen magatartású" tanítókkal, akiknek nem volt állásuk, harmadsorban pedig nyugdíjasokkal.[547] A valóságban az *Utasítás*ban nem említett kategóriákat is alkalmazni kellett. Ez ugyanis nem tett említést magyarországi tanerők esetleges kinevezéséről, és érthető módon a Dél-Erdélyből elmenekült tanerők sem jöhettek még szóba. A pótlás több forrásból is érkezhetett. A két világháború között diplomát szerzett, de a román időszakban nem alkalmazott erdélyi magyar diplomások közül csak az állami iskolákba 3381 tanerőt alkalmaztak.[548] A másik forrás a Magyarországról érkezett tisztségviselők csoportja volt. Innen körülbelül 750 tanár és tanító érkezett 1940 őszén.[549] A harmadik forrás a dél-erdélyi menekültekből került ki.

Ők vagy azért érkeztek Észak-Erdélybe, mert 1940. augusztus végén áthelyezték őket, vagy román kollégáikhoz hasonlóan nem érezték biztosítva állásukat, és inkább a menekülés mellett döntöttek. Az ő csoportjuk kezdetben dilemma elé állította a katonai közigazgatást és az egész magyar kormányzatot. Munkájukra szükség lett volna, azonban a magyar kormány kezdeti álláspontja a menekültek dél-erdélyi hazatérésének szorgalmazása volt. A katonai közigazgatás ennek ellenére a kezdetektől alkalmazta őket.[550] Későbbi adatok szerint körülbelül 450

545 Emiatt 1941-ben hetekig vizsgáztatták a korábban nyelvismeret hiánya miatt elbukott egykori magyar tanulókat, és igyekeztek érettségihez juttatni őket.

546 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 56, 194.

547 *Utasítás*... i. m. 75. A katonai közigazgatás megszűnése után kiadott *Tájékoztató* ennek ellenére jelzi magyarországi tanerők kinevezését, főleg középiskolákba. Bővebben lásd: *Tájékoztató*... i. m. 98.

548 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 56. Bárdi Nándor adatai szerint 2000 ilyen tanerőt alkalmaztak. Lásd Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat*... i. m. 22.

549 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 64.

550 A menekültkérdésre és a menekültek alkalmazása körüli dilemmára vonatkozóan bővebben lásd: Balogh: *Az erdélyi magyar menekültkérdés*... i. m. 29–34. Ugyanez a közalkalmazottak vagy tisztségviselők esetében is felmerült. A dilemma mögött a dél-erdélyi magyarság számának drasztikus csökkenése állt. Ennek ellenére a katonai közigazgatás már szeptember közepén utasítást adott ki, hogy az átvizsgálás után megbízhatónak bizonyult tisztviselőket és tanítókat igyekezzenek munkához juttatni, a papokat pedig ajánlják az illető egyház figyelmébe. *A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a városi parancsnoknak*. 1940. szeptember 19. DJSM-Primăria. dos. 4. 28–29. f.

dél-erdélyi menekült tanár és tanító tartózkodott a visszacsatolt területen, közülük kezdetben csak 10-12 főt alkalmaztak, ideiglenes jelleggel.[551]

Az alsó szintű oktatást, a tanerők kinevezését és az oktatás megkezdését a járási parancsnokok felügyelték, és van rá eset, hogy a járási parancsnok a megfelelő működés érdekében tanügyi előadó kinevezését kérte.[552] Az oktatásügy fontosságát jelzi, hogy vármegyei szinten a parancsnokságok minden esetben rendelkeztek tanügyi előadóval.

A katonai közigazgatás idején született források nagyrészt megerősítik az eddig elmondottakat. A közigazgatás berendezkedése után rendre érkeztek a helyzetjelentések, amelyek beszámoltak a sikerekről, de a hiányokról is. Pl. Szatmár vármegye kápolnokmonostori járásában 21 állami iskola volt, az iskolaépületek 70%-a volt magyar egyházi tulajdonban, ami arra utal, hogy ezekben egykor egyházi iskolák működtek. A járásban 33 tanítói állás létezett, ezek 21%-a nem volt betöltve, jellemzően mindegyik állami tanítói állás.[553] Hasonló jelentés érkezett az ugyancsak Szatmár vármegyei avasi járásból, itt 16 községben 22 iskola működött, 8 tanerő és 12 óvónő hiányát jelezte a járási parancsnok.[554]

Az oktatás megindulása és a tanügyi személyzet kinevezése, felvétele a közigazgatás többi területéhez hasonlóan alakult.[555] Ez a folyamat tovább növelte a hiányt,[556] bár nincs pontos adat arról, hogy hány személy vesztette el állását. Tény, hogy a tanerők hiánya nagyobb volt, mint arra korábban számítottak, a felvételek és kinevezések ellenére állások tucatjai maradtak betöltetlenül, és már megfelelő végzettséggel nem rendelkezőket is alkalmazni kényszerültek. Erre utal az ekkor kiadott egyik rendelet, amely megengedte, hogy 8 osztályos iskolát végzetteket is alkalmazzanak óvónőként.[557]

Mindezekkel együtt igyekeztek betartani az *Utasításban* előírtakat és elsősorban erdélyi származású diplomásokat kinevezni. Erre utal Cserghezean Elvira esete, aki november folyamán levélben jelezte a Maros-Torda vármegyei Maros járási parancsnoknak, hogy szeretne Erdélyben tanítani. A parancsnok nem ígért neki állást, mivel előbb a helyieket kellett álláshoz juttatni.[558]

---

551 Szlucska: *Pünkösdi királyság...* i. m. 69.

552 *Az avasi járási katonai parancsnok jelentése a Szatmár vármegyei parancsnoknak.* DJSM-Prefectura, dos. 4. 16. f.

553 *Helyzetjelentés a kápolnokmonostori járásról.* 1940. október 28. DJSM-Prefectura, dos. 6. 6–9. f. Hasonló helyzet figyelhető meg a nagybányai járásban, ahol 46 iskolából 43 volt állami és 3 felekezeti. *Helyzetjelentés a nagybányai járásról.* 1940. október 21. DJSM-Prefectura, dos. 5. 227. f.

554 *Helyzetjelentés az avasi járásról.* 1940. október 29. DJSM-Prefectura, dos. 6. 219–224. f. Jellemző, hogy a járási parancsnok minden esetben magyarországi tanerő kiküldését kérte.

555 *Utasítás...* i. m. 11–12. Az *Utasítás* erre vonatkozóan annyit tartalmaz, hogy a katonai parancsnok *„az oktatásra vonatkozó adatokat a magyar felekezeti iskolák tanáraitól és papjaitól szerezze be". Utasítás...* i. m. 75.

556 Erre utal az avasi járási parancsnok jelentése, amely szerint a járásban október végén még zajlott a tanerők felülvizsgálata, számításai szerint ez tovább fogja növelni a hiányt. *Helyzetjelentés az avasi járásról.* 1940. október 29. DJSM- Prefectura, dos. 6. 219–224. f.

557 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak.* 1940. október 14. DJMS-Prefectura, dos. 16. 5. f. Erre a megoldásra a Tájékoztató is utal, amikor megemlíti, hogy a hiányt sok esetben érettségizett vagy értelmiségi beállításával igyekeztek pótolni. *Tájékoztató...* i. m. 98.

558 *A marosi járási katonai parancsnok levele Cserghezan Elvirának.* 1940. november 23. DJMS-Prefectura, dos. 205. 376. f.

Az oktatás menetét a hadsereg-parancsokságok több átfogó rendeletben is igyekeztek szabályozni. 1940. október 5-én Hóman Bálint kiadta az észak-erdélyi oktatás ideiglenes szabályozására vonatozó 24024/1940 rendeletet.[559] Annak ellenére, hogy a rendelet szerint a katonai közigazgatás időtartama alatt a parancsnokságok feleltek annak gyakorlatba ültetéséért, ezek nem a rendelet automatikus életbeléptetésére utasítottak, hanem külön rendeletekben szabályozták az oktatás menetét. Az október elején kiadott 1495/1940-es számú rendelet szerint az oktatás ugyanúgy folytatódik, mint az 1939–1940-es tanévben, megmarad az iskolák állami vagy felekezeti jellege. Az egyházi iskolák favorizálása egyértelmű, ugyanis állami iskola megindulását csak abban az esetben tartották szükségesnek, ha az egyházi iskola nem tudta ellátni feladatát. Mindezt még hangsúlyosabbá tette a rendelet azon része, amely szerint az állami iskola épülete átengedendő az egyházi részére, amennyiben az méreteiben jobban megfelel az oktatás céljainak.[560] A nem magyar nyelvű tanítás menetén sem kívánt változtatni a katonai közigazgatás, pótlásként csak a heti 6 óra magyar oktatást vezették be.[561] Mindezek összhangban voltak az említett VKM rendelettel. November folyamán az addigi rendeletekhez további kiegészítéseket fűztek, elsősorban a kisebbségi oktatás vonatkozásában. Előírták, hogy vegyes településeken, ahol egy osztályra való szülő kérvényezi a kisebbségi oktatást, kötelező módon fel kell állítani a nem magyar nyelvű tagozatot. Amennyiben a szülők nem kérik ilyen tagozat felállítását, de a gyerekek 1/3-a nem magyar anyanyelvű, heti 2 órában kötelező a gyerekeket az anyanyelvükön is oktatni.[562] Ez részben ellentmond az említett minisztériumi rendeletnek, amely a nem magyar lakosú helységek állami iskoláiban kimondta a nemzetiségi osztályok vagy tagozatok felállítását, s nem tette azt szülői kérés függvényévé.[563] A rendelet hiányossága, hogy nem szabályozta a nemzetiségi tanulók minimális létszámát. A felekezeti iskolákban az illető egyház döntött a tanítás nyelvéről, ezt megerősítette a katonai parancsnokság rendelete is (lásd a 102–106. sz. dokumentumokat).

Az oktatás kiemelt szerepét jelzi az is, hogy 1940 októberében, még a katonai közigazgatás idején létrehozták a tanfelügyelőségeket. A 11 vármegyét 3 tankerü-

559 Lásd: a M. Kir. Vallás és Közoktatásügi Minisztérium 1940. évi 24024 számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatásügy ideiglenes szabályozásáról. 1940. október 5. *Magyarországi rendeletek tára 1940.* Budapest, 1941. 3143–3146.

560 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 9. DJMS-Prefectura, dos. 16. 14. f.

561 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok utasítása az elemi iskolai igazgatókhoz*. 1940. október. DJMS-Prefectura, dos. 16. 17. f.

562 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok az elemi iskolai igazgatókhoz*. 1940. november 5. DJMS-Prefectura, dos. 2703. 1. f.

563 „Állami népiskolákban a tanítás nyelve rendszerint a magyar nyelv. Olyan községekben azonban, amelyben a lakosság nem magyar nyelvű, a lakosság nyelvén, vegyes lakosságú községben pedig – a tankötelesek számához képest – párhuzamos osztályokban vagy tagozatokban, illetőleg külön iskolákban magyar és nem magyar nyelven folyik a népiskolai tanítás." A 24024/1940. sz. VKM rendelet 7 §, 1 bekezdés. *Rendeletek tára,* 1940. 3145.

letbe osztották be, ezek székhelyei Szatmárnémetiben, Kolozsváron és Marosvásárhelyen voltak.[564]

Október folyamán elkezdődött az oktatás.[565] A hónap elején utasították a katonai egységeket, hogy ürítsék ki, és működőképes állapotban adják át az addig igénybevett iskolaépületeket.[566] A tananyag mellett ugyanolyan fontos volt a diákok hazafias szellemben való nevelése,[567] a nemzetiségi tanulók esetében a nemzethűségre való nevelés. A kiadott *Utasítás* szerint a tanítás megkezdését követő első napokban „az iskolák feladata nem az oktatás, hanem az együttlevés, a gyerekek megnyugtatása és az események bemutatása, a hazafias érzés gondozása."[568] A felvett tanerők kiválasztásánál is fontos volt, hogy kinevezésük „garancia arra, hogy az ifjúság hazafias szellemben lesz nevelve".[569]

A továbbiakban egy vizsgálat eredményeit szeretnénk ismertetni, amely jobban megvilágítja az iskolák, illetve a tanerők összetételét és nyelvismeretét a katonai közigazgatás idején. A vizsgálatot Szatmár vármegye két járásában végeztük el,[570] a kiválasztásnál a forrásadottság játszott szerepet. Az adatok a tanárokra vonatkoznak ugyan, és nem az iskola jellegére, de bizonyos tendenciák így is megfigyelhetők. A vizsgálatba bevont 60 településen 96 tanerő működött, ezek 61,4%-a volt román, 36,4%-a magyar és 2%-a német nemzetiségű. Bár a magyar tanerők aránya kétszerese a magyar lakosság arányának, a románoké megközelíti a tényleges arányszámot, s inkább a németek esetében mutat egyértelmű alulreprezentáltságot. Ebből azonban még nem lehet következtetéseket levonni, mivel az elmenekült tanerők a románok soraiból kerültek ki, ezeket nyilvánvalóan magyarokkal pótolták.

A vizsgált településeken 35 faluban működött egy tanerős, 15 faluban két tanerős és 10 faluban három vagy több tanerős iskola.[571] Minél nagyobb számú tanerővel működött az iskola, annál nagyobb lehetett a hiány, illetve az újonnan felvett (feltehetően magyar, esetleg nem megfelelő) tanerők aránya.

---

564 Sebestyén–Szabó: *Magyar katonai...* i. m. 1411.

565 Több esetben tanerőhiány miatt nem tudott elkezdődni a tanítás. A Szatmár vármegyei kápolnokmonostori járásban 4 állami iskolában szünetelt a tanítás október végén is. *Helyzetjelentés a kápolnokmonostori járásról.* 1940. október 28. DJSM-Prefectura, dos. 6. 6–9. f.

566 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok a járási parancsnokoknak*. 1940. október 2. DJMS-Prefectura, dos. 16. 18. f.

567 Ezzel együtt járt a román állami jelképek, román személyiségek képei, térképek azonnali eltávolítása az épületből. Csík vármegye katonai parancsnoka utasította a csíkverebesi állami iskola igazgatóját, hogy ezen tárgyakat még az iskola leltárából is vegye ki. *A Csík vármegyei katonai parancsnok utasítása a csíkverebesi állami iskola igazgatójának*. 1940. szeptember 28. DJHR-Județean, cutia 2., doc. 2083/1940.

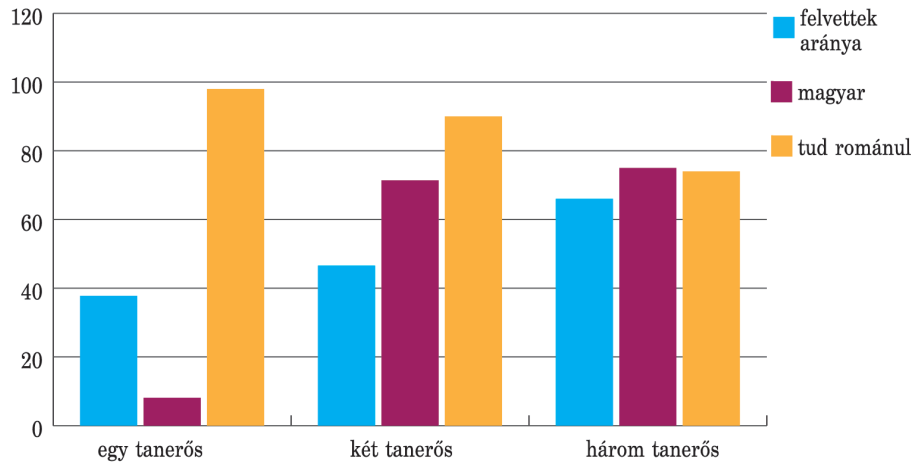
568 *Utasítás...* i. m. 75

569 Uo. 75–76.

570 Szatmár vármegye nagybányai és erdődi járásáról van szó. Ez 67 falut jelentett, adathiány miatt kimaradt 7 település. A románok aránya a két járásban 71,3%, a magyaroké 13,6%, a fennmaradó arány főleg németeket jelent. A vizsgálatba bevont 60 település közül 74% tiszta román falu, 10% tiszta magyar és 16% vegyes.

571 A vizsgálat eredményeit az is gyengíti, hogy nincsenek adatok az iskola valós méretéről, jellegére csak abból tudunk következtetni, hogy hol hány tanerő volt. Csak 17 iskola esetében állapítható meg egyértelműen, hogy nincs elegendő tanerő (ebből hétben egyáltalán nincs tanító), de ez a szám biztosan nagyobb volt.

Az egy tanerős iskolákban[572] a tanerők 51,3%-a volt átvett (1940 előtt is a településen tanított, és átment a priorálason) és 37,8%-a felvett.[573] A felvettek 91%-a román és csak 8,1%-a magyar, ami azt jelenti, hogy a felvett román tanerő korábban is a megye területén oktatott, csak más településen.[574] Ezen iskolákban a románok aránya 67,5% (jobban megközelíti a nemzetiségi arányszámot, mint az összes tanerő esetében), míg a magyaroké 24,3%. Minél több tanerő oktat egy iskolában, a románok aránya annál jobban csökken, és a három vagy több tanerős iskolákban a felvettek aránya már 66%, és a magyar tanerőké eléri a 91%-ot[575] (lásd a 17. számú grafikont).

17. grafikon: Az iskola típusa összevetve a felvett tanerők számával és nyelvtudásával

Az iskola típusára (hány tanerős) vonatkozó adatokat összevetettük a felvettek számával, és kiegészítettük mindezt a felvett tanerők nyelvtudásával.[576] Kiolvasható, hogy az iskola nagyságával arányosan nőtt a felvettek (37%-ról 66%-ra) és a magyar nemzetiségűek (8%-ról 75%-ra) aránya. Ezzel párhuzamosan csökkent a románul tudóké (98%-ról 78%-ra), de az utolsó kategória esetében is jóval kétharmad fölött van (lásd a 17. számú grafikont).

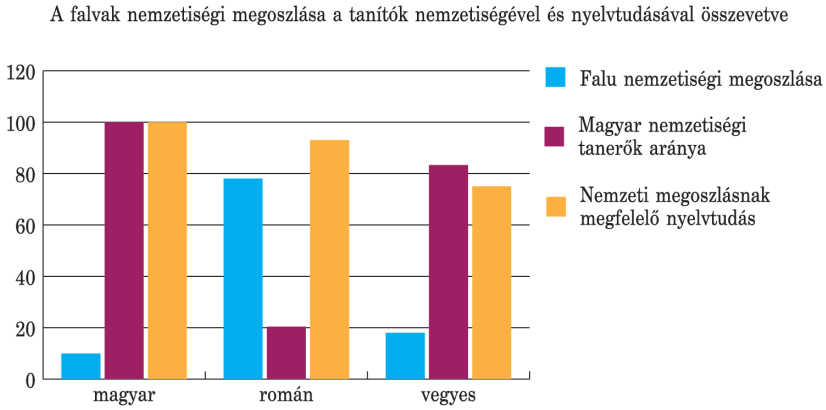
572 Ezeket amiatt is tárgyaljuk külön, mivel a tisztán román települések (65%) többségében ilyen iskola működött.

573 Felvettnek tekintették azokat is, akik korábban a visszacsatolt terület más településén tanítottak.

574 Több esetben tisztán magyar vagy vegyes lakosságú településről mozdítják el a román tanerőt tisztán román településre.

575 Az iskola nagyságától függően a felvett magyar tanerők között nő a magyarországiak aránya. Míg az egy tanerős iskolákban nem találunk ilyent, a három tanerős iskolákban arányuk már eléri a 20%-ot.

576 A tanerő működésének kezdetét vettük alapul. A román időkben alkalmazottak valószínűleg ebben az időben szerezték a diplomát, és biztosan tudtak megfelelő szinten románul.

18. grafikon: A falvak nemzetiségi megoszlása összevetve a tanítók nemzetiségével és nyelvtudásával

A továbbiakban a falvak nemzetiségi megoszlását vetettük össze a tanítók nemzetiségével és ezúttal a falunak megfelelő nyelvtudással. Magyar falvakban[577] az arány mindkét esetben 100%, ez nem szorul különösebb magyarázatra. Román falvakban a magyar nemzetiségű tanerők aránya 20%, ezek 93%-a beszélte a román nyelvet. Vegyes falvakban a magyar tanerők aránya jóval magasabb (83,3%), ugyanis a helyben maradt román tanerőt inkább tisztán román falvakba helyezték át. A megfelelő nyelvtudás (román, illetve német) ebben az esetben a leghiányosabb, de így is 75%-os.

A katonai közigazgatás idején más tendenciák is megfigyelhetők. Szlucska János szerint a katonai közigazgatás idején a szülők szavaztak az oktatás nyelvéről. Ilyen átfogó felmérésről vagy szavazásról nincs adat, hasonló esetekre azonban több példa is van. A román lakosságú maroskövesdi (Maros-Torda vármegye) igazgató leveléből kitűnik: a szülők szerint a gyerekek harmadik osztályig megtanulnak anyanyelvükön írni-olvasni, a negyedik osztálytól pedig kérik, hogy az oktatás nyelve csak a magyar legyen. A jegyző igazolta a levél valóságtartalmát, mégis feltételezhető, hogy a kérés a hatóságok hathatós közbenjárására született meg (lásd a 107. sz. dokumentumot). Hasonló jelenséggel találkozunk a 95%-ban román lakosságú Szatmár vármegyei Kápolnokmonostor járásban, ahol a járási parancsnok beszámolója szerint a szülők kérésére az oktatás teljesen magyar nyelvű, a románt csak kiegészítő jelleggel, illetve a vallásoktatásban használják.[578]

577 A falvakat nemzetiségi megoszlás alapján osztályoztuk 3 kategóriába: magyar, román, vegyes. Azt tekintettük tiszta magyar vagy román falunak, amelyben bármelyik népcsoport abszolút többségben volt, vegyesnek pedig a legalább 20%-os kisebbségi aránnyal rendelkezőket.

578 *Helyzetjelentés a kápolnokmonostori járásról.* 1940. október 28. DJSM-Prefectura, dos. 6. 6–9. f. Hasonló esetről számolt be az avasi járási parancsnok is: a lakosság kifejezett kérése, hogy a kinevezendő tanerők csak magyarul tudjanak. *Helyzetjelentés az avasi járásról.* 1940. október 29. DJSM-Prefectura, dos. 6. 219–224. f.

Felsőbányán, ahol a beiratkozottak 37%-a görögkatolikus volt, arra hivatkozva volt teljesen magyar az oktatás (az állami iskolában is), hogy a görögkatolikusok értik a magyar nyelvet (lásd a 137. sz. dokumentumot).

Hasonló helyzet figyelhető meg a német oktatás terén, elsősorban a szatmári svábok esetében. Itt a két világháború között a román állam által is támogatott visszanémetesedési folyamat zajlott le, amelynek eredményeként 1940-re szinte minden, svábok által lakott faluban újra bevezették a német nyelvet az iskolákban.[579] A bécsi döntéssel egyidőben aláírt kisebbségi szerződés ellenére – amely szabad fejlődést biztosított a német nemzetiségnek – nagy visszaesés következett be az oktatás terén. Emiatt 1940 őszén Jozef Schönborn, a szatmári svábok országgyűlési képviselője – aki Teleki Pál akarata ellenére lett képviselő – memorandumot juttatott el Hóman Bálint oktatási miniszterhez. Elpanaszolta, hogy míg 1940 előtt 26 településen folyt német oktatás, a terület visszacsatolása után csak 6 községben tanulhattak német nyelven, 3 községben vegyes oktatás működött, 4 községben még nem volt eldöntve az oktatás nyelve, 13 községben pedig magyarul tanultak a gyerekek. A német követség is hasonló tartalmú levelet juttatott el a minisztériumhoz. Ezek után utasították a katonai parancsnokokat: tájékoztassák a papokat, hogy lehetőség szerint ne nyíltan és ne a szószékről propagálják a gyerekek magyar iskolába való beíratását.[580] November végén az 12608/1940. számú rendeletben utasították a parancsnokokat, hogy azokon a településeken, ahol korábban német iskola működött s azt a katonai közigazgatás megszüntette, újra kell nyitni az iskolát, függetlenül a gyerekek létszámától.[581] Mindezek ellenére 1940 után törés állt be Szatmár vidékén a német oktatásban, mivel a sváb településeken működő iskolák döntő többsége római katolikus felekezeti iskola volt, ahol a tanítás nyelvét az iskolafenntartó egyház dönthette el. Így nagy tér nyílt a papok befolyásának.

A Beszterce környéki szász iskolákban más helyzet állt elő, bezárásuk nem merült fel. A visszacsatolt területen élő szászok 47 iskolával rendelkeztek, ezek mind az evangélikus egyház tulajdonában voltak. Az oktatás itt sem zajlott konfliktusmentesen. Szatmárral ellentétben nem a nyelvi jogokért folyt a küzdelem, hanem az iskolák fölötti befolyásért, mivel az evangélikus egyház 1941-ben átadta iskoláit a nemzetiszocialista irányba eltolódó Volksbundnak.[582]

A katonai közigazgatás átmeneti jellege, illetve a katonai parancsnokok és a mellékük kirendelt előadók közötti konfliktusok miatt a helyi parancsnokok sok esetben önkényesen hoztak döntést, ami ellentmondott az *Utasítás*nak vagy a

---

579 A szatmári svábok két világháború közötti történelméről lásd: Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918–1940.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2012.

580 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 169.

581 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. november 21. DJSM-Primăria, dos. 14. 54. f.

582 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 173.

kormány elképzeléseinek. A kolozsvári parancsnok határozata például visszaszolgáltatta a korábban elvett iskolákat az egyházaknak, a románoknak is.[583]

A katonai közigazgatás a nemzethűségre való nevelés mellett igyekezett növelni az iskolába beíratott gyerekek számát is. A két világháború közötti időben ugyanis a tankötelesek jelentős része nem járt rendszeresen iskolába.[584] Ezt alátámasztja a helyi parancsnokok jelentése is. A Szatmár vármegyei avasi járási parancsnok szerint a járás szegényebb falvaiban csak a gyerekek 40–50%-a járt iskolába.[585] Rendeletben utasították ezért a katonai parancsnokokat, hogy minden gyereket hivatalból írassanak be az iskolába, a beiratkozásnál vegyék figyelembe az illető gyerek nemzetiségét és vallását. Többszöri igazolatlan hiányzás esetén kilátásba helyezték a szülők megbírságolását, a bírságot napi 16-32 fillérben állapították meg (lásd a 103. és 106. sz. dokumentumokat).

A továbbiakban egy konkrét eset révén igyekszünk bemutatni az 1940 őszén lezajlott folyamatot, amely kicsiben tükrözi a korszak oktatáspolitikájának működését, ugyanakkor felvillant egy, az erdélyi magyar társadalomkutatás által elhanyagolt problémát: a magyar felekezetek közötti konfliktust. Szlucska János szerint a két világháború között több esetben is felekezeti ellentétek miatt szűntek meg magyar iskolák, de ebben a periódusban a konfliktus sokkal inkább az állami és az egyházi iskolák között zajlott.[586] Ennek ellenére több adat is arra utal, hogy 1940 után a felekezeti ellentétek nagyon élők voltak.

A példa a Maros-Torda vármegyei Sáromberke egykori református iskolájának helyzetét ismerteti. A helyi református pap beszámolója szerint a 95%-ban református vallású falu 1919-ben felekezeti iskola felállítása mellett döntött, amelyet azonban 1924-ben bezártak, és állami iskolaként működött tovább. Arra hivatkozva, hogy a falu teljesen magyar[587] és többségében református, 1940-ben a lelkész kérte a hatóságoktól az állami iskola megszüntetését, a református iskola újraindítását és egyúttal az állami iskola épületének átadását. Ugyanakkor kifogást emelt az iskola egyik tanítója ellen, aki „viselkedésével alkalmatlanná vált, hogy magyar gyerekek lelkét nevelje”, ugyanis románhoz ment férjhez és vallását is ortodoxra változtatta. Az iskola másik tanítóját javasolta előléptetésre.[588] Az ügy eljutott a vármegyei parancsnok elé, aki hatáskörét túllépőnek ítélte meg az esetet, mert szerinte egyházi iskola megnyitásáról csak a polgári közigazgatás dönthet.[589]

---

583 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 206. A rendeletet Hlatky Endre kormánybiztos visszavonta.
584 Szlucska szerint 1935-ben a magyar gyerekek 26%-a beiskolázatlan maradt. Uo. 24.
585 *Helyzetjelentés az avasi járásról.* 1940. október 29. DJSM-Prefectura, dos. 6. 219-224. f. A parancsnok célul tűzi ki, hogy ezt az arányt november végéig 70-80%-ra emelje.
586 Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 17, 49.
587 A faluban lakó 57 román nemzetiségű egyén a pap beszámolója szerint a bécsi döntés után elmenekült.
588 *A sáromberki református egyház levele a Marosi-felső járási katonai parancsnokhoz.* 1940. szeptember 20. DJMS-Prefectura, dos. 1. 24. f.
589 Meglepő a vármegyei parancsnok döntése, a kiadott rendeletek ellenére több esetben is arról szólnak a beszámolók, hogy újraindították a felekezeti oktatást. Ezt erősíti meg a katonai közigazgatásról szóló *Tájékoztató* is.

Ugyanakkor elrendelte a pap által kifogásolt tanító vizsgálatát, priorálását.[590] A pap az iskolai év megkezdése után is szorgalmazta a felekezeti iskola megnyitását, és egy a hadsereg-parancsnokság által kiadott rendeletre hivatkozott, amely szerint olyan településeken, ahol csak egy felekezet létezett és a román időkben beszüntették a felekezeti oktatást, az iskola újra megnyitható. Ennek ellentmond a minisztérium által kiadott – az észak-erdélyi oktatásügyet szabályozó – rendelet, amely szerint az 1940–41-es tanévben az iskolák jellege érintetlen marad, Sáromberkén az állami iskolának kell tovább működnie. Az egyház iskola iránti igényének fenntartása mellett[591] a lelkész ismét kifogást emelt a tanerők ellen. Szerinte sérelmes a református egyházra nézve, hogy a 3 tanító közül 2 római katolikus, és a férfi tanerő nem rendelkezik kántortanítói oklevéllel.[592] A jegyzőkönyv zárásaként a lelkész megjegyzi, hogy csak akkor lehet harmónia az egyház és az iskola között, ha a tanerők aktívan részt vesznek az egyház belső életében is.[593] Az ügy lezárásáról nincsenek adataink, de ez a példa jól érzékelteti, hogy a kisebbségi sors nyomása alóli felszabadulással a magyar egyházak identitás-válságba kerültek. Az állam mind oktatási, mind szociális téren igyekezett egyre nagyobb feladatokat átvállalni az egyházaktól, erre pedig mindhárom történelmi egyház másként reagált. Kiéleződtek és felszínre kerültek az addig elsősorban a Felekezetközi Tanácsban jelentkező ellentétek az egyházak között.[594]

XIV. A nemzetiségi és zsidó középosztály lehetőségei 1940 őszén[595]

A román történetírás 1940–1944-es periódussal kapcsolatos egyik leggyakoribb toposza mai napig az, hogy a magyar politika célja a román középosztálybeliek területről való elűzése volt, hogy az ott maradó „lefejezett" paraszti népesség könnyebben irányíthatóvá váljon.[596] Erre állítólag külön tervek léteztek, amelyeket elsősorban a katonai közigazgatás alatt igyekeztek gyakorlatba ültetni. Hasonló véleményt fogalmaz meg a szakmailag kiegyensúlyozott Ottmar Traşcă is, szerinte

590 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok a Marosi-felső járási katonai parancsnoknak*. 1940. szeptember 27. DJMS-Prefectura, dos. 1.

591 A lelkész kiemelte, hogy úgy kívánják fenntartani az egyházi iskolát, hogy az ne jelentsen többletköltséget a gyülekezetnek, és ne kelljen a járulékot emelni.

592 Ugyanarról a tanítóról van szó, akit az előző levélben még megdicsért és javasolta előléptetését. Felmerül, hogy az előléptetés szorgalmazása mögött az illető tanítótól való „megszabadulás" gondolata állt.

593 *A sáromberki református egyház jegyzőkönyve*. 1940. november 3. DJMS-Prefectura, dos. 18.

594 Erre vonatkozóan lásd: László Lóránt: A Felekezetközi Tanács megalapítása és szerepkörei a két világháború között. *Református szemle*, 2011. november–december. 742–748.

595 Jelen alfejezet az alábbi tanulmányon alapszik: Sárándi Tamás: A nemzetiségi középosztály helyzete 1940 őszén. Példák a katonai közigazgatás időszakából. *Modern Magyarország*, ELTE, BTK, Budapest, 2013. 1. sz. 141–164.

596 Pl. Constantin I. Stan: Evacuarea administraţiei româneşti din nord-vestul Transilvaniei [A román adminisztráció evakuálása Erdély észak-nyugati részéből]. *Sargeţia*, 1999–2000. 561. A 80-as években megjelent összefoglalóban is jellemző példaként hozták fel az 1940. október eleji tömeges kiutasítást, amely kimondottan a városi értelmiségiek ellen irányult. *Teroarea horthysto-fascistă*... i. m. 113–123.

a magyar kormány intézkedései ellehetetlenítették a románok helyzetét s nem maradt más választásuk, mint a menekülés.[597]

A korabeli magyar felfogás a román lakosságot alapvetően egy paraszti tömegen alapuló, nagyon szűk – főleg papokból és tanítókból álló – értelmiségi réteggel rendelkező társadalomnak tekintette. A román elitben látták a magyarok megtestesülni a „nagyromán" eszmét, amely azonban nem érte el az egyszerű paraszti tömegeket, s így esélyt láttak arra, hogy a parasztok visszanyerhetők a magyar államhűség ügyének.[598] A magyarországi román nemzetiség korabeli szakértőjeként számontartott Pusztai Popovics József szerint a helyben maradt román lakosság nem használhatta a két világháború között elért román kultúreredményeket, mivel azok hordozói, a papok és tanítók elmenekültek, így csak az egyszerű lakosság maradt helyben.[599] Hasonló vélekedést fogalmaztak meg a katonai közigazgatás helyi vezetői is beszámolóikban. A nagysomkúti járási parancsnok jelentése szerint a parasztokat csak választási eszközül használták a román vezetők, és nem tekintették a nemzet részének, így a parasztok nagy megnyugvással fogadták a hatalomváltást. A parancsnok a papokat és tanítókat tartotta a parasztokat megrontó politika irányítóinak, ezért áthelyezésüket javasolta tiszta magyar területre.[600] Eme intézkedésnek kétszeres hozadéka is lehetett volna, mivel – amennyiben az illető elégedetlen lenne az áthelyezéssel – a parancsnok szerint „eltávozásuk számunkra csak nyereség volna."[601] Hasonló véleményt fogalmazott meg a felsőbányai parancsnok is, miszerint a román értelmiség teljesen visszavonult, a parasztok pedig örömmel és megelégedéssel fogadták a hírt, amely elhozta nekik a nyugodt életet.[602] A román értelmiség távozását megnyugvással vette tudomásul a magyar kormány, bár annak előzésére irányuló tervszerűség politikájában nem mutatható ki. Mindezek függvényében felmerül, hogy milyen lehetőségek előtt állt egy nemzetiségi középosztálybeli 1940 őszén, a magyar hadsereg bevonulása után. A továbbiakban ezt a kérdést igyekszünk elemezni a tárgyalt időszakra jellemzőnek tekintett egyéni sorsok bemutatása által.

Bár a téma a középosztály helyzete, és a példák is az értelmiségi középosztály eseteiből adódnak, nem foglalkoztunk a fogalom értelmezésével, sem körülhatárolásával.[603] Egyrészt nem tartozik szorosan a tárgyalt jelenségekhez, másrészt

597 Ottmar Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* i. m. 335.

598 Gulyás Gábor: Régi erdélyi feladatok új köntösben. *Kisebbségi Körlevél,* 1943 február. 25. A cikk egyenesen primitívnek nevezi a román parasztokat.

599 Pusztai Popovics József: Az erdélyi románok kulturális helyzete a bécsi döntés után. *Kisebbségi Körlevél,* 1942. január. 39.

600 Egyes esetekben már a katonai közigazgatás időszakában helyeztek át román tisztviselőket a trianoni területekre. Szeptember végén az eljárást szigorúan megtiltották, áthelyezések csak Észak-Erdélyen belül voltak lehetségesek. *A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása valamennyi vármegyei parancsnokhoz a román tisztviselők áthelyezése ügyében.* 1940. szeptember 20. DJCJ-Administrația, cutia 9., doc. 30. 1. f.

601 *Helyzetjelentés a nagysomkúti járásról.* DJSM-Prefectura, dos. 4. 291. f.

602 *Helyzetjelentés Felsőbányáról.* DJSM-Prefectura, dos. 4. 8. f.

603 Erre vonatkozóan lásd: Kövér György: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Szerk. Kövér György, Budapest, Századvég, 2006. 77–160; Gyáni Gábor: A középosztály társadalomtörténete a Horthy korban. *Századok,* 1997. 6. sz. 1265–1304.

kérdésként merül fel, hogy a Horthy-korszak vonatkozásában felállított középosztály-modellek mennyire alkalmazhatók a visszacsatolt területekre. A korszakot az erdélyi elit egy hanyatló periódusként élte meg, amikor a magyar középosztály összezsugorodott, szinte teljesen eltűnt.[604] Habár nincsenek erre vonatkozó konkrét kutatások, csökkenés mindenképpen megfigyelhető, de annak mértéke valószínűleg kisebb volt, mint ahogy a kortársak érzékelték. Ezt bizonyítja a nagyszámú társadalmi egyesület, illetve az, hogy a hadsereg bevonulása után az elit mindenhol egyből aktivizálódott. A magyar középosztály pozícióvesztésével párhuzamosan a románok körében egy középosztályosodási folyamat zajlott le, amelyre a magyarok is elismerően néztek fel.[605] A „nem magyar" középosztályon időszakunkban elsősorban román és zsidó[606] középosztályt értünk.

Fontos kihangsúlyozni, hogy az 1940 őszén lezajlott menekülési folyamat szereplőinek jelentős részét épp az értelmiségiek tették ki.[607]Az adatok tanúsága szerint a román államhatalom 1940 őszi kivonulásakor nemcsak az adminisztrációt kiszolgáló tisztségviselők, hanem az értelmiségiek is elmenekültek (lásd a 2. sz. dokumentumot). Ezt erősítik meg Ottmar Traşcă adatai is, aki szerint a Nagyvárad térségében tevékenykedő 200 ügyvédből 180, a 4900 tanítóból 3700 menekült el.[608] Az értelmiségiek elmenekülésének oka abban keresendő, hogy a két világháború között nagy számban vettek részt az államigazgatás különböző szegmenseiben és az antirevíziós mozgalomban. Emiatt nem érezték biztonságban egzisztenciájukat, és egyes esetekben konkrét megtorlástól is tarthattak.[609]

A helyben maradt nem magyar középosztálybeliek helyzetének megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy a 'kis magyar világ' idején az állásszerzés – szabadfoglalkozású esetében a további működés – alapja a nemzethűség, pontosabban a két világháború közötti időszakban a magyar közösséggel szembeni magatartás volt. Kérdés, hogy ki volt illetékes eme magatartásról és az egyén sorsáról dönteni. Mivel Észak-Erdély visszatértére a revíziós sikerek harmadik szakaszában került sor, volt precedens. A Felvidéken viszonylag világos a kép, a 2300/1939 számú ME rendeletben[610] külön szabályozták a kérdést. Minden szakágazatnak megfelelően külön igazoló bizottságokat állítottak fel, ezek döntöttek az illető személyről. A négytagú bizottságok tagjait – a felvidéki ügyekkel

604 Hámori Péter: *Magyar társadalomszervezési kísérletek...* i. m. 66.
605 Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása"...* i. m. 155.
606 Problémás a „zsidó középosztály" megnevezés, mivel a két világháború között lezajlott nemzeti mozgalom ellenére az erdélyi zsidók döntő többsége továbbra is magyarul beszélő magyar kultúrfogyasztó maradt. Különálló entitásról csak a korabeli fogalomhasználat értelmében beszélhetünk. Egyrészt a két világháború közötti Romániában a zsidókat külön nemzetiségként kezelték, másrészt 1940-re Magyarországon törvényileg igyekeztek leválasztani és elkülöníteni a zsidó lakosságot az „őskeresztény" magyar lakosságról.
607 Lásd *Az észak-erdélyi menekültkérdés*ről szóló alfejezetet.
608 Ottmar Traşcă: *Relaţiile româno-ungare...* i. m. 335.
609 1940. szeptember 10-én az antirevíziós mozgalomban aktív szerepet játszó Aurel Munteanu bánffyhunyadi esperest a magyar lakosság fényes nappal meglincselte az utcán. Bővebben lásd: Fătu–Muşat: *Teroarea horthysto-fascistă...* i. m. 70.
610 A M. Kir. Minisztérium 1939. évi 2300 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken közszolgálati állások (alkalmazások) szervezéséről és betöltéséről. *Rendeletek Tára,* 1939. 53–69.

megbízott miniszter javaslatára – az illetékes miniszter nevezte ki. Az igazolási eljárás alá vont személyek névsorát kifüggesztették és bárkinek jogában állt adatokat szolgáltatni az illető magatartásáról. A beérkezett bizonyítékok alapján a bizottság eljárást folytatott le, majd szavazattöbbséggel döntött az illető személy megbízhatóságáról. Ezt követően csak az igazolással rendelkezők folytathatták a munkájukat. Az eljárások során rengeteg visszaélés történt, a helyi magyar pártszervezetek ugyanis saját embereiket igyekeztek elhelyezni a felszabaduló állásokba.[611] Emiatt Észak-Erdélyben hivatalosan eltekintettek az igazoló bizottságoktól, és nem szabályozták a kérdést rendeletben. A katonai közigazgatás dokumentumait kutatva mégis kiderül, hogy a különböző hivatalokba átvett, vagy újonnan alkalmazott személyek esetében is elvégezték az úgynevezett felülvizsgálatot vagy priorálást. A katonai közigazgatás végső szakaszában kiadott utasítás szerint az ideiglenes alkalmazottak esetében is el kellett végezni a priorálást a közéleti tisztaság, alkalmazhatóság és a nemzethűség figyelembevételével. A bizalmi állást betöltő személyek priorálását a rendelet szerint ki kellett terjeszteni a 18 év fölötti családtagokra is, és ha bárki esetében megbízhatatlanság merült fel, a kinevezéstől el kellett tekinteni.[612] Az utasítás jól mutatja, hogy a kormány szándéka ellenére a katonai közigazgatás szervei messze túllépték eredeti hatáskörüket.[613]

Nehéz eldönteni, hogy mi a teendő abban a helyzetben, amikor hivatalosan nincs ugyan priorálás, de a gyakorlatban mégis működik. Egyik lehetséges megoldás a jellemzőnek vélt egyéni esetek alapján következtetések levonása. Ennek megfelelően 2 ügyvéd (egy román és egy zsidó) esetén keresztül igyekszünk választ találni arra a kérdésre, hogy milyen feltételek miatt, kik és hogyan tagadhatták meg egy ügyvédtől a hűségeskü letételének lehetőségét.

A katonai közigazgatás életbeléptetése előtt kiadott *Utasítás* szerint a bíróságok csak halaszthatatlan ügyeket tárgyaltak. Büntető ügyekben a magyar katonai bíróságok ítélkeztek a magyar jogrend szerint, polgári peres ügyekben a járási vagy városi bíróságok a román jogrend szerint.[614] Az *Utasítás* azt is leszögezte, hogy minden ügyvéd folytathatja tevékenységét, feltéve, hogy a bevonulást követően nem követett el olyan cselekményt, amelyre hivatkozva a helyi katonai

---

611 Az igazolási eljárásról bővebben lásd: Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Fórum*, 2002. 2. sz., http://epa.oszk.hu/00000/00033/00010/szabo.htm, (letöltve 2012. jún. 10.)

612 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. november 22. DJSM-Primăria, dos. 13. 158. f.

613 A priorálást nemcsak a közalkalmazottakra, hanem a munkásokra is kiterjesztették. *Honvédelmi Minisztériumi rendelet az alkalmazandókról*. 1940. ápr. 22. DJSM-Prefectura, dos. 6. 179. f. A rendelet az alkalmazandók büntetlen előéletének vizsgálatát írja elő, de a gyakorlatban a felülvizsgálatot sokkal tágabb értelemben végezték el.

614 Ezt később azzal pontosították, hogy büntető ügyekben a polgári bíróságoknak csak annyi a feladatuk, hogy segítsék a katonai büntető bíráskodást, polgári perekben pedig csak a sürgős ügyeket tárgyalják, mint pl. tartási és létfenntartáshoz kapcsolódó ügyek. *Tájékoztatás a felszabadult keletmagyarországi és erdélyrészi területeken működő magyar igazságügyi hatóságok részére a katonai közigazgatás időtartamára*. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 1951/1940. 1–4. f.

parancsnok felfüggesztheti.[615] Eszerint a katonai közigazgatásnak csak a fennálló helyzet konzerválása lett volna a feladata és nem a személyi kérdések rendezése. A nemzethűség ekkor még nem volt előfeltétel, a döntést feltehetően a katonai vezetés hozta meg, olykor a helyi magyar elit nyomásának engedve. Az előírásoknak megfelelően járt el a kápolnokmonostori járási parancsnok: a román ügyvédek eskütételét attól tette függővé, hogy felveszik-e az illetőt az ügyvédi kamarába[616] (lásd az 48. és 111. sz. dokumentumokat).

1940. október 4-én az ügyvédi eskütételek ügyében gyűlést tartottak a szatmárnémeti városi parancsnokságon. A parancsnokhelyettes mellett jelen voltak a helyi magyarság (10 személy) képviselői is.[617] A parancsnok kérésére az „igazgatói bizottság", amely tulajdonképpen igazoló bizottságként működött, javaslatot tett, hogy a város ügyvédei közül a parancsnok kitől vegye ki az esküt. 8 román és 10 zsidó ügyvédet javasoltak, illetve az addigi magyar ügyvédek mellé újabb 6 személyt.[618] Szempont a magyarsággal szembeni magatartásuk volt (lásd a 39. sz. dokumentumot).

Román	**Zsidó**
Damján Titusz	Farkas Jenő
Anderkó Aurél	Fischer József
Anderkó István	Friedmann Árpád
Farkas László	Princz Aladár
Sztojka György	Weisbrun Zoltán
Gyene Pál	Burger Dezső
Székely Gyula	Róth Pál
Czira Árpád	Rosenfeld József
	Tavjovits Endre
	Borgida József[619]

Annak ellenére, hogy a gyűlés nem volt nyilvános, a listán szereplő nevek hamar elterjedtek a városban és a lakosság egy része kifogást emelt egyes személyek – pl. Czira Árpád és Borgida József – ellen. A Czira ellen felhozott vád

615 *Utasítás...* i. m. 83–84.
616 *Jelentés az avasi járásról.* 1940. október 29. DJSM-Prefectura, dos. 6. 219–224. f.
617 A tanácskozás résztvevői: Horváth János százados, helyettes városparancsnok, Lőrincz Lajos igazgató, Tabajdy György gyógyszerész, Gyüre Lajos ipartársulati elnök, Orbók Kálmán, Brezina Gyula, az iparos szövetség elnöke, Harcsár Géza, Ambróczy Pál, Vadnay Géza és Tevely József ügyvédek, Boros Jenő református esperes. *Az igazgatói bizottsági ülés jegyzőkönyve az ügyvédek eskütételére vonatkozóan.* 1940. október 14. DJSM-Primăria, dos. 2. 204. f.
618 Az 1930-as évek közepén a szatmári ügyvédi kamarának 76 tagja volt, köztük Czira Árpád és Borgida József is szerepelt. *Monografia oraşului Satu Mare város tükre.* Szerk. Tankóczi Gyula, Satu Mare, 1936. 97.
619 A dokumentumban Borgida Lajos szerepel, de valószínűleg elírás, helyesen Borgida József.

az volt, hogy román párt tagjaként felszólalt az Antireviziós Liga egyik nagygyűlésén,[620] míg Borgidát „a csempészek ügyvédjének", „cionistának", illetve a zsidó párt alapítójának nevezték, és őt okolták, amiért a magyarság jelöltje, Jakabffy Elemér 1933-ban nem jutott be a parlamentbe.[621] Ennek hatására a katonai parancsnok megtagadta, illetve visszavonta az esküt, és a két ügyvéd nem folytathatta tevékenységét.[622]

A hír hallatán mindkét személy „védekező" levelet írt, amelyben igyekezett cáfolni a felhozott vádakat, és saját igazát bizonygatta. Czira nem tagadta, hogy felszólalt a gyűlésen, de állítása szerint azt felkérésre, a felizgatott tömeg lecsillapítása érdekében tette, beszéde az ezeréves magyar–román együttélésről szólt. Emellett még felhozta, hogy mindig a magyar ügyfelei érdekét képviselte, sőt 1926-ban magyarsága miatt nyugdíjazták bírói állásából. Ugyanakkor azzal is bizonyította hűségét, hogy sikerült államsegélyt szereznie a magyarberkeszi iskolának (lásd a 46. sz. dokumentumot).

Alapvetően Borgida sem tagadta az ellene felhozott vádakat (hogy cionista, illetve a zsidó párt elnöke), de érvelése szerint Magyarországon nem volt tiltott mozgalom a cionizmus, ráadásul „cionistaként vonultam be a háborúba és bebizonyítottam hűségemet a Hazához." Emellett Czirához hasonlóan ő is kiemelte, hogy mindig a magyar ügyfelek érdekeit képviselte (lásd a 112. sz. dokumentumot).

Czira Árpád a Veszprém megyei Szentgálon, erdélyi református kisnemesi család harmadik fiaként látta meg a napvilágot.[623] 1909-ben kezdett jogi tanulmányokat Debrecenben, majd a kolozsvári egyetemen folytatta. Diplomát csak 1918 után, az immár Ferdinánd névre átkeresztelt egyetemen szerzett. Időközben kitört az első világháború, amelyben a cs. és kir. 61. temesvári gyalogezred tagjaként vett részt. Már 1914 októberében orosz fogságba esett, de sikerült megszöknie,[624] majd 1918 végén több kitüntetés birtokosaként tartalékos hadnagyi rangban szerelt le. A Szatmár megyei Nagysomkúton kezdett el ügyvédként tevékenykedni. Kapcsolatba került a helyi román politikai elittel, földbirtokot vásárolt a járásban található Magyarberkesz határában, majd bekapcsolódott a politikai életbe. Szatmárnémetibe költözött, ahol a Iorga párt helyi szervezetének elnöke, majd

620 A Czirát támadó levél nem maradt fenn, a vádpontok csak az általa az eskü visszavonásának kapcsán írt válaszlevélből derülnek ki.

621 *Levél a városi katonai parancsnoknak*. 1940. november 1. DJSM-Primăria, dos. 2. 200. f. A levél névtelen, aláírása „nagyon-nagyon sokan." A levél elolvasása után a parancsnok piros ceruzával ráírta: „Nem teheti le a fogadalmat."

622 A parancsnok „időközben beszerzett információk"-kal indokolta a döntést. *Szatmárnémeti katonai parancsnokának határozata.* 1940. szeptember 17. DJSM-Primăria, dos. 3. 49. f. Czirával együtt még két román ügyvédtől vonta vissza az esküt a parancsnok.

623 Minden Czirára vonatkozó életrajzi adat a fia által 2007-ben kiadott háborús emlékirathoz írt előszóból származik, ezt külön nem jelzem.

624 Az orosz hadifogságból nagyon kalandos úton sikerült megszöknie: Szibérián, Amerikán és Anglián át ért vissza Temesvárra 1916-ra. Emlékeit az 1960-as években megírta, 2007-ben könyv formájában is megjelent. Czira Árpád: *Călătorie în jurul lumii: 1914–1916* [Utazás a világ körül: 1914–1916]. Szerk. Viorel Ciubotă, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2007.

titkára lett. A Iorga párt hatalomra kerülése után kinevezett szatmárnémeti interimar bizottság alelnökeként a város alpolgármesterének megfelelő funkciót töltött be.[625] Itt szerzett érdemeiért később megkapta az egyik legmagasabb román kitüntetést, a *Coroana României ordin cavaler*-t (Románia Koronája Lovagi fokozat).[626] A Iorga-párt titkáraként valószínűleg 1936-ban felszólalt a Szatmárnémetiben megrendezett Antirevíziós Liga gyűlésén, ahol saját bevallása szerint az ezeréves együttélésről beszélt.[627]

A másik elemzett eset Borgida Józsefé. Ő 1893-ban született az egyik legrégibb szatmári zsidó családban. A család az 1896-ban alakult status quo ante közösség tagja volt,[628] amelyhez elsősorban a tehetős, értelmiségi pályán mozgó zsidó családok csatlakoztak. Tanulmányai után Borgida ügyvédi diplomát szerzett. Szatmáron kezdett el ügyvédként dolgozni, és hamar bekapcsolódott a helyben 1905-ben alakult cionista szervezetbe. Jordán Sándor főrabbi halála után Borgida lett a helyi cionista szervezet egyik vezetője. 1930-ban Szatmárnémetiben tartották az erdélyi cionista szervezet kongresszusát, amikor a vezetőségbe is beválasztották.[629] 1931-től az erdélyi Zsidó Párt helyi tagozatának elnöke,[630] többször részt vett a parlamenti választáson. Habár az 1933-as választásokon a Zsidó Párt is gyengébben szerepelt, mint korábban,[631] 1940 után a magyar közösség neki rótta fel, hogy addigi képviselője, Jakabffy Elemér nem jutott be a parlamentbe.[632] A korabeli lapbeszámolók sehol nem írták Jakabffy kiesését a Zsidó Párt vagy Borgida számlájára.

A bemutatott életutakkal a második bécsi döntés utáni helyzetet akartuk életközelbe hozni. Olyan személyeket választottunk, akik magyar anyanyelvűek, a magyar kultúrában szocializálódtak, ennek ellenére a magyar közösség szemében

---

625 Hozzá hasonló személyek más helyeken is tagjai lettek az interimár bizottságoknak. A korszakban a magyar elit őket nevezte „magyar kötődéssel nem rendelkező magyaroknak".

626 A kitüntetést I. Károly román király alapította 1881-ben, amikor Románia hivatalosan is királyság lett. A román állami kitüntetések sorában a harmadik legfontosabb volt. A kitüntetést az állam érdekében nyújtott kimagasló teljesítményért civilek és katonák egyaránt megkaphatták.

627 Az 1936-os év csak feltételezés, a helyi sajtóban nem sikerült nyomára bukkannom a pontos eseménynek. 1936 decemberében, a Lucaciu szobor leleplezésekor antirevíziós tüntetésre is sor került a városban, és nem találtam adatot arra vonatkozóan, hogy a 30-as évek közepén máskor is lett volna hasonló rendezvény. Az általa 1940-ben megírt levélben 5-6 évvel korábbra teszi a gyűlést. Az is kérdéses marad, hogy tényleg a magyar–román együttélésről szólt-e az általa elmondott beszéd. Ezt a vádpontot sem igazolni, sem cáfolni nem tudjuk.

628 A zsidó közösségen belüli ellentétek 1898-ban az új ortodox főrabbi, Grünwald Juda személye miatt szakításhoz vezettek. Egy 120 fős csoport kivált és megalakította az új közösséget, és 1901-ben Jordán Sándor személyében új főrabbit is választott. *Emlékezz Szatmárra. A szatmári zsidóság emlékkönyve.* Szerk. Háráv Náftáli Stern, Bne Brak, Friedmany Nyomda, 1984. 28.

629 *Emlékezz Szatmárra...* i. m. 194.

630 *Monografia oraşului Satu Mare...* i. m. 142.

631 Az 1931. évi parlamenti választáson országosan 64.193 (2,19%), Szatmár megyében 242 szavazatot (0,8%), az 1932. évin országos szinten 67.582 (2,2%), Szatmár megyében 3242 szavazatot (6,2%), az 1933. évin 38.565 (1,2%), Szatmár megyében 1764 szavazatot (3,71%) kapott a párt. Fritz László: A Iorga-kormány 1931. évi parlamenti választása. *Magyar Kisebbség*, 1931, 14. sz. 519–527.

632 Hivatalos indok szerint szavazatszámláláskor tévedés történt és a Goga párt 8000 bukaresti szavazatát az OMP szavazataként számolták össze. Így az OMP-nek csak 8 megyéből sikerült képviselőt küldenie, a szavazatarányok alapján Szatmár a kilencedik helyre került, és képviselő nélkül maradt. Véglegesen elveszett a szatmári magyar mandátum. *Szamos*, 1933. december 30. 3.

egyikük románnak (Czira),[633] másikuk zsidónak (Borgida) minősült. 1918 után az egyéni érvényesülés más-más útját választották: Czira a helyi román elithez csatlakozva vélte megtalálni számítását, Borgida pedig a megváltozott helyzetben a zsidó társadalomszervezésben látta a kiutat. A magyar közösség nem fogadta el a „különutas" megoldásokat, azokat, akik nem vállaltak szerepet a közösségi munkában, s úgymond menekülni próbáltak a kisebbségi sors negatívumai elől. Czira az interimár bizottság tagja lett, és a város alpolgármesteri székéből (ahová magyarnak soha nem lett volna esélye kerülni) a magyar közösség számára is fontos döntéseket hozhatott, Borgida pedig úgy érezte, hogy cionista beállítottsága nem a magyarok ellen irányul, kisebbségi közösség tagjaként ő is ezek jogaiért harcolt (az eskütétel megtagadása ellen tiltakozó levelükben mindketten ezt hangsúlyozták). Az ellenük felhozott vádak nem bizonyultak igaznak. Az, hogy magyarként Czira az interimar bizottság tagja lett, azért volt problematikus, mert egy román párt tagjaként tette, és a magyar közösség úgy érezte, hogy nem az ő érdekeit képviseli.[634] Ezt tetézte az antirevíziós liga gyűlésén – román környezetben, románok előtt – való felszólalása. Borgida esetében sem voltak helytállóak a felhozott vádak. Az 1933-as választásokon a Zsidó Párt csak a szavazatok 1,2%-át szerezte meg, egy helyet sem kapott a parlamentben. Sikeresebb választás esetén sem Borgida miatt esett volna ki a magyar jelölt, mivel ő csak második, nem befutó helyen állt a párt listáján.[635] Mindezek ellenére 1940-ben cselekedeteik a magyar kisebbség elleni árulásként tűntek fel. Az újra hatalmi helyzetbe került magyar véleményformáló elit úgy érezte, „büntetést" érdemelnek. A helyi katonai parancsnok, Bayor Ferenc tábornok, aki nem rendelkezett helyismerettel, elfogadta a magyar közvélemény „ítéletét" és ennek megfelelően cselekedett. Sem Czira Árpád, sem Borgida József nem folytathatta ügyvédi tevékenységét 1940 őszén.

---

633 Az 1940 után megváltozott helyzetre és megítélésre jellemző, hogy az 1936-ban közölt ügyvédlistán – amelyből a zsidó ügyvédek kimaradtak – Czira szerepel, tehát magyarnak tekintették.

634 Jó példa az 1933-as eset, amikor a választások után a kinevezett Duca kormány is feloszlatta a városi tanácsot és helyette interimár bizottságot nevezett ki. Ennek tagjává jelöltek 2 magyar ügyvédet, Harcsár Gézát és Südy Tibort. Ők a tisztség elfoglalása előtt egyeztettek az OMP helyi vezetésével, és csak ennek beleegyezése után vállalták a megbízatást. 1940 után egyikük nemzethűségét sem kérdőjelezték meg, Harcsár tagja volt a bizottságnak, amely döntött a nemzetiségi ügyvédek sorsáról, Südy pedig az ügyvédi kamara elnökségi tagja lett. Megtörtént a városi tanács feloszlatása s az interimár bizottság kinevezése. *Szamos*, 1933. december 19. 3.; Letették az esküt az új városi interimár bizottság tagjai. *Szamos*, 1933. december 20. 3.; *Jegyzőkönyv a Szatmárnémetiben hűségesküt letett ügyvédekről*. DJSM-Primăria, dos. 2. 255. f.

635 Első helyen Fischer Tivadar állt. Erőss Ferenc törvényszéki főelnök formai hibák miatt nem fogadta el a szocialisták listáját. *Szamos*, 1933. december 8. 2.

XV. A zsidókérdés[636]

A zsidókérdés és annak csúcspontja, a holokauszt az 1940–1944-es periódus legérzékenyebb ügye. A magyar kormányok 1940-et megelőzően több, zsidókat érintő jogkorlátozó intézkedést hoztak, és azokat a bevonulás után azonnal kiterjesztették a visszacsatolt területekre is. 1940-ben már érvényben volt az úgynevezett második zsidótörvény (hivatalosan az 1939. évi IV. törvénycikk), amely faji alapon határozta meg a zsidóságot, és előírta a zsidók számának 6%-ra való visszaszorítását a szabadfoglalkozásúak körében. A törvény Észak-Erdélyre vonatkozó módosításait csak 1941 tavaszán fogadták el, de már korábban elkezdték alkalmazni. A kérdéssel tehát már a katonai közigazgatás is szembesült, és megtette az első intézkedéseket.

1918-ban Romániához az asszimiláció különböző fokán álló zsidó közösségek kerültek, mintegy 80%-uk ekkor már magyarul beszélt.[637] A zsidó társadalom választás elé került: vagy vállalja tovább a kettős kisebbségi szerepet és kitart a magyarság mellett, vagy engedve a román állam disszimilációs politikájának, leválik arról.[638] A Romániában is érvényesülő antiszemitizmus,[639] amely a '30-as évek közepére elérte a magyar közösséget is, erősítette ez utóbbi tendenciát. A disszimilációt fokozta az a tény, hogy az izraeliták népszámláláskor nem vallhatták magukat magyarnak, és az iskolában sem tanulhattak magyar nyelven. A zsidó lakosság többsége továbbra is magyar identitásúnak tekintette magát, de többes kötődésűvé vált, egyre népszerűbb lett a cionista mozgalom, illetve a zsidó nemzeti önmeghatározás.[640] Az 1930-as évek elején az erdélyi magyar közösség konzervatívabb köreiben is teret nyert az a nézet, hogy a zsidók „külön entitást képeznek", illetve „leváltak" a magyarságról.[641] Ennek egyik első megnyilvánulása

---

636 Jelen alfejezet a Sárándi Tamás: Fejezetek az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás történetéből c. tanulmányban közöltek bővített változata. *Limes*, 2012. 2. szám. 65–86.

637 Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek*. Csíkszereda, Pro-Print, 2009. 15.

638 Ezt támasztja alá egy 1940. őszi, kolozsvári iparosok által beadott panasz, amelyben a zsidó iparosok a románokkal együtt mint „ellenség" jelennek meg, akiket a román állam támogatott és felhasznált a magyarság ellen. A magyar iparosok úgy ítélték meg, hogy magatartásuk elegendő indok engedélyük visszavonásához. *A kolozsvári magyar iparos egyesület román és zsidó iparosok elleni beadványa*. 1940. október 8. DJCJ-Administrația, cutia 9., doc. 272. 3–4. f.

639 Az antiszemitizmus Erdélyben is elsősorban az egyetemi diákság körében jelentkezett. 1922-től, többek között a magyar törvényre hivatkozva is, követelték a numerus clausus bevezetését Romániában. A mozgalmak az 1940-es évek elejéig kisebb-nagyobb intenzitással végig megmaradtak. 1923-tól a mozgalom radikalizálódása is megfigyelhető, ezt jelzi a iași-i egyetemen tanító, nyíltan antiszemita nézeteket valló A. C. Cuza által alapított Nemzeti-Keresztény Védelmi Liga (Liga Apărării Național Creștine) létrejötte is. Erre vonatkozóan lásd: Bozdoghină, Horia: *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească* [A. C. Cuza antiszemitizmusa a román politikában]. București, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România Elie Wiesel, Curtea Veche, 2012.

640 Gidó: *Úton...* i. m. 26-28.

641 Az erdélyi antiszemitizmus elsősorban a Paál Árpád és Sulyok István szerkesztette *Erdélyi Lapok* hasábjain mutatható ki. Paál Árpád életútjára vonatkozóan lásd: Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs–Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005. 117–165. Paál 1934-ben még arról írt, hogy bár a zsidók más származásúak, ők is a magyarok „családjának" része, mivel ugyanazon sorsot élték meg. A németországi események és a völkisch ideológia hatására Sulyok németországi útja után már úgy tartotta, hogy a zsidóság nem képviseli a magyar

éppen az ügyvédek körében történt: 1936-ban az erdélyi magyar ügyvédek névsorából kihagyták a zsidó ügyvédeket, nem tekintették őket a magyar közösség részének.[642] Emiatt és a Romániában is erősödő antiszemita mozgalom miatt 1931-től a Zsidó Párt önállóan indult a választásokon.[643] Addig a zsidók jelentős része az OMP-re szavazott. A hatás leginkább az 1933-as választásokkor nyilvánult meg, amikor a választási kampányt uraló terror és csalások miatt korábbi eredményeihez képest az OMP is rosszabbul szerepelt. A kevesebb magyar képviselő nem a zsidó párt indulásának, hanem a választási csalásoknak volt köszönhető. A korabeli magyar elit nem nézte ugyan jó szemmel a zsidó párt megalakulását, de úgy vélte, hogy a zsidó párt szavazói korábban sem szavaztak az OMP-re.[644]

Az erdélyi zsidó társadalmon belül viszonylag jelentős regionális különbségek is megfigyelhetők. Ezek leginkább Máramarosra és Szatmárra voltak jellemzőek, erre a vidékre ugyanis a 19. század végéig folyamatos volt a zsidók beköltözése.[645] Az erdélyi ortodox zsidó közösségben a haszid mozgalom volt nagyon erős, míg a status quo ante körein belül a cionista mozgalomnak volt döntő befolyása. Habár a szatmári zsidóság döntő része magyarul beszélt és a magyar kultúrában szocializálódott, 1918 után egyik nagy közösség sem támogatta az asszimilációt. A zsidók vagy elzárkóztak (hászidok),[646] vagy zsidó nemzeti alapra helyezkedtek (cionisták).[647] Ez jól megmutatkozik abban is, hogy az 1931-es választáson a szatmári zsidó szavazatok 74%-a esett a Zsidó Pártra.[648]

A kisebbségi lét kihívásaira az erdélyi zsidó közösségek különbözőképpen válaszoltak. Egyrészt kialakult a kettős kötődés: nyelvükben és kultúrájukban magyarok maradtak, identitásukban azonban nem. A másik lehetőséget a cionizmus, a Palesztinába történő fokozatos kivándorlás jelentette, amelynek bekövetkeztéig a közösségnek meg kellett maradnia zsidónak. Az 1930-as évek végére a cionizmus az erdélyi zsidó családok kb. $^1/_4$-ét érhette el.[649] A harmadik lehetséges

---

érdekeket, és a megoldás a népiségre alapuló szolidaritás, a zsidóknak a magyar nemzetiségből való kizárása. Az antiszemitizmus megjelenéséről a magyar kisebbség körében bővebben lásd: Horváth: *Elutasítás és alkalmazkodás*... i. m. 187–190, illetve: Horváth Sz. Ferenc: Az *Erdélyi Lapok* ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio*, 2004. 3. sz. 101–142.

642 Kiss Árpád: A romániai magyar ügyvédek névjegyzéke. *Magyar Kisebbség*, 1936. 15–16. sz. 434–440. Ezt követően sajtópolémia indult a témáról. Jakabffy, illetve hivatalosan az OMP is elhatárolódott ettől, Paál és Sulyok pedig egyre nyíltabb antiszemita cikkekkel válaszolt. A sajtópolémiára vonatkozóan lásd: Jakabffy Elemér: A fiatal magyar ügyvédek. *Magyar Kisebbség*, 1936. 17. sz. 456; Gidó: *Úton*... i. m. 51-52; Horváth: *Elutasítás és alkalmazkodás*... i. m. 190–196.

643 Korábban is előfordult már, hogy egyes helyeken egy választás időtartamára zsidó pártok szerveződtek (pl. Erdélyi Zsidó Néppárt Kolozsváron), azonban a választásokon való részvételtől végül visszaléptek. 1931-ben jött létre először országos szintű párt – Országos Zsidó Párt néven –, ennek lett tagszervezete az erdélyi Zsidó Párt. Gidó: *Úton*... i. m. 98–99.

644 Fehér Márton: Magyar párt, zsidó párt, reakció és lapérdekek. *Magyar Kisebbség*, 1932. 10. sz. 285.

645 Gidó: *Úton*... i. m. 32.

646 Máramarossziget mellett Szatmárnémetiben jött létre az egyik legerősebb haszid közösség az 1934-ben főrabbinak megválasztott Joel Teitelbaum körül.

647 Szatmárnémetiben a status quo ante hitközség rabbija szervezte meg a cionista egyesületet.

648 Gidó: *Úton*... i. m. 99.

649 Uo. 100.

út a kibontakozó zsidó nemzeti mozgalomhoz való csatlakozás volt, amely a hangsúlyt az önálló intézményépítésre helyezte. A választási eredmények alapján feltételezhető, hogy az erdélyi zsidók kb. felét valamilyen szinten megérintette a mozgalom.[650]

Az OMP és a nyíltan antiszemita Goga párt 1938-ban megkötött választási szövetségét követően a disszimiláció fokozódott,[651] hiszen a magyar zsidók nem szavazhattak antiszemita pártot magába foglaló koalícióra. 1940 után már a törvények is külön fajnak tartották a zsidókat, és többek között a cionista szervezetek működését is betiltották.[652]

Az 1940 őszi bevonulás után Marton Ernő,[653] az *Új Kelet* c. kolozsvári zsidó lap egykori szerkesztője névtelen memorandumot juttatott el a katonai közigazgatás fő szervéhez, a Fővezérségi kormánybiztoshoz. Ez egyféle számadásként is értelmezhető: a zsidó elit egy csoportja 1940-ben visszatekintve ítéli meg a két világháború között lezajlott folyamatokat, és választ ad arra, hogy miért következett be a „leválás". A beadvány szerint a liberalizmus által szorgalmazott asszimiláció eleve kudarcra volt ítélve, mivel a folyamat lassan tetőzött be, és a befogadó nemzetek elitjének nem volt ideje „kivárni ezt". Ez félreértésekre, adott esetben akár összetűzésekre is okot adhatott a két közösség között. Ezért a zsidó elit 1918-at követően – nem függetlenül az 1918–19-ben lezajlott eseményektől – felülvizsgálta addigi álláspontját és célként nem az asszimilációt, hanem a zsidó közösségépítést, a zsidók zsidóként való megmaradását jelölte meg. A nemzeti alapon létrejövő különböző zsidó szervezetek egyszerre küzdöttek a magyar közösség által folytatott asszimiláció és a román állam által erőltetett románosítás ellen. A memorandum megfogalmazója szerint tehát a zsidó elit jól mérte fel az 1918 utáni folyamatokat, a leválással a magyar közösséget is segíteni akarta. Nem adott ugyanis támadási felületet, és a román részről megfogalmazódó antiszemita vádak nem a magyarral „összenőtt" zsidóságra, hanem csak a zsidó közösségre irányultak (lásd a 108. sz. dokumentumot).

A katonai közigazgatás alatt meghozott zsidóellenes intézkedéseket 4 csoportba sorolhatjuk: az állampolgárságot; iparigazolványokat, a kereskedelemből való visszaszorításukat érintő intézkedések; munkaszolgálatra való behívás; valamint – egyelőre burkoltan – a tulajdonuk megszerzésére irányuló lépések.

A két világháború között Romániában kétszer (1924, 1938) is hoztak állampolgárság felülvizsgálatára vonatkozó törvényeket. Az 1938-as felülvizsgálatot követően kb. 20 ezer zsidó veszítette el állampolgárságát.[654] A 2. bécsi döntés a zsidó

650 Uo. 100.
651 Uo. 100–101.
652 Az 1940. július 11-én meghozott BM rendeletben tiltották be a cionista szervezetek magyarországi működését.
653 A memorandum több példányban is megmaradt, és nem világos, hogy ki állította össze, a legvalószínűbb szerző Marton Ernő. Ezt látszik igazolni egy 1941-es rendőrségi vizsgálat is. *A kolozsvári rendőrség jelentése a Miniszterelnökségnek Marton Ernő memoranduma ügyében*. 1941. szeptember 26. MNL OL, BM PTI, 1941-6-15091. 3–5. Ezúton köszönöm Gidó Attilának, hogy felhívta a figyelmem erre a dokumentumra.
654 Gidó: *Úton*... i. m. 36.

nemzetiségűekre vonatkozóan nem tartalmazott korlátozó intézkedést, rájuk is az általános érvényű előírások voltak alkalmazandók. Az átcsatolt területen élő román állampolgárságú személyek automatikusan megkapták a magyar állampolgárságot,[655] feltéve, hogy 1919-ben is a területen rendelkeztek illetőséggel (lásd a 6. sz. dokumentumot). Az átcsatolást követően Magyarországon nem hoztak külön törvényt az állampolgárság revíziójáról, azonban a második zsidótörvény megszüntette a honosítás intézményét, így külföldi[656] zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhetett.[657] A két világháború között egyes, főleg határ menti területeken (Szatmár, Máramaros megye) megnövekedett a zsidók száma, akik a Regátból, illetve a szovjet területekről érkeztek. Ezek az intézkedések nem érintették azokat a zsidó családokat, akik időközben állampolgárságot szereztek, csak a külföldinek minősülőket[658] (lásd a 117. sz. dokumentumot). A helyzet 1940 után vált súlyosabbá, amikor az észak-erdélyi zsidók automatikusan magyar állampolgárrá váltak, míg a Regátból érkezettek nem.[659] Annak ellenére, hogy sem a bécsi döntés, sem az úgynevezett második zsidótörvény nem szolgáltatott jogi alapot, a katonai közigazgatás időszakában a román állampolgárok és elsősorban zsidók kérdését külön rendeletben szabályozták, amely szerint a visszacsatolt területeken Romániából érkezett zsidók még ideiglenes jelleggel sem tartózkodhatnak, és azonnal internálni kell őket. Rövid jegyzőkönyvet kellett felvenni róluk, majd áttenni őket román területekre.[660] Egy, ugyanebben az időben kiadott utasítás szerint a Dél-Erdélyből érkezett román állampolgárságú zsidókat „minden lehetséges eszközzel kényszerítsék a visszatérésre."[661] Csak Máramarossziget városában 3000 rendezetlen állampolgárságú zsidó tartózkodott ebben az időben.[662] A katonai parancsnokság október végén külön utasításban rendelte el azon zsidó családok összeírását, akiket a hatóságok utasítottak ki.[663] Jelenlegi információink szerint

655 A második bécsi döntés szövegét közli: L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* i. m. 388–390.

656 Az *Utasítás* szerint külföldinek tekinthető az a személy, akit a román hatóságok is annak tekintettek, illetve aki a bécsi döntés nyomán nem vált magyar állampolgárrá. *Utasítás...* i. m. 44. A bécsi döntés nem rendelkezett külön az állampolgárságról. A magyar állampolgárságot minden – a visszacsatolt területen illetőséggel rendelkező – román állampolgár automatikusan megkapta.

657 A törvény 3. § kimondta: „Honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet." 1939:IV tc. *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. http://www.1000ev.hu /index . php?a=3&param=8098* (Letöltve: 2015. január 17.)

658 Nagysomkúton a község elöljárói kérték a katonai parancsnoktól az ott élő zsidók kiutasítását, mivel azok többsége a két világháború között érkezett. A parancsnok megtagadta ezt, arra hivatkozva, hogy a zsidók időközben állampolgárságot szereztek, és nincs jogalapja a kiutasításuknak.

659 A regáti illetőségűek kizárásának nem volt jogi alapja. Ezek ugyanúgy román állampolgársággal rendelkeztek, mint a visszacsatolt területen élők. Egyben ellent is mondott a második bécsi döntés fent említett előírásainak.

660 *A Szatmár vármegyei parancsnok jelentése.* 1940. szeptember 25. DJSM-Prefectura, dos. 3. 4. f. Az utasítás szerint a jegyzőkönyvre csak annyit kellett ráírni, hogy „regáti oláh" vagy „zsidó." A rendelet ugyanakkor kiemeli, hogy hasonló eljárás más idegen állampolgárokkal szemben nem alkalmazható.

661 *A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának távirata Szolnok-Doboka vármegye parancsnokának a zsidók beszivárgásáról.* 1940. szeptember 24. DJCJ-Dăbâca, dos. 2/1940., doc. 1473. 88. f.

662 *Távirat Szatmár vármegye parancsnokához.* DJSM-Prefectura, dos. 4. 23. f. A máramarosszigeti városi parancsnok gazdasági szempontból károsnak minősítette a zsidók jelenlétét és javasolta kiutasításukat arra a területre, ahonnan jöttek.

663 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak,* 1940. október 29. DJSM-Primăria, dos. 11. 194. f.

a katonai közigazgatás alatt tömeges, kimondottan zsidókat érintő kiutasításra csak elvétve került sor,[664] ezek közül a legismertebb a későbbiekben tárgyalandó csíkszeredai zsidók esete. Ezen intézkedésekkel párhuzamosan megtiltották utazási engedély kibocsátását zsidó személyeknek, igyekeztek a területen tartózkodó zsidók mozgását is korlátozni, nehogy elhagyják a felszabadított területet és a trianoni Magyarországra távozzanak.[665]

A visszacsatolt területeken – elsősorban falun – a helyi kereskedelemben a zsidók nagymértékben felülreprezentáltak voltak. Ezt erősíti meg több, a katonai közigazgatás idején született járási beszámoló is. Egy korabeli beszámoló szerint a textilféléket, fűszereket, import-export ügyleteket, orvosi műszerek, papír-, üveg-, cipő-, fa- és kőolajtermékeket forgalmazó vállalatok közül egyik sem volt keresztény. Az összes külföldi vállalatok helyi érdekeltségeinek élén is zsidó származásúak álltak.[666] A katonai közigazgatás azonnal megkezdte a 2. zsidótörvény alkalmazását, zsidók iparigazolványának (elsősorban az állami monopóliumnak számító dohány- és italmérési engedélyek) bevonását, valamint a zsidó szabadfoglalkozású alkalmazottak számának 6%-ra való visszaszorítását. Ez viszonylag hamar meg is valósult, október folyamán több helyről is jelezték az iparengedélyek visszavonását,[667] zsidó tulajdonban lévő éttermek bezárását, valamint a zsidó alkalmazottak számának csökkentését. A helyi kereskedelem visszaesett, az ellátás akadozott, mivel a keresztény kereskedők nem tudták egyből átvenni a kieső zsidó kereskedők helyét[668] (lásd a 138. sz. dokumentumot). Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ülésén Teleki Pál miniszterelnök is elismerte, hogy nem lehet addig a zsidó üzleteket kiszorítani, amíg azokat nem tudják keresztényekkel pótolni.[669] A katonai hatóságok a Hangya szövetkezet bevonásával igyekeztek megoldani a

---

664 Pl. Nagybányáról november folyamán 16 zsidó személyt utasítottak ki. *A nagybányai rendőrkülönítmény az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. DJSM-Prefectura, dos. 10. 101. f.

665 *A vármegyei katonai parancsnok a járási parancsnokoknak*. 1940. szeptember 21. DJSM-Prefectura, dos. 2. 257. f. A rendelet célja az is volt, hogy megakadályozza zsidó személyek tömeges beköltözését a trianoni területre. Az utazási korlátozást október 21-én feloldották. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása az utazási korlátozás feloldásáról*. 1940. november 18. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 3797/1940.

666 *A zsidóság elhelyezkedése és állásfoglalása a visszatért területeken*. 1940. október 15. MNL OL, K 53, 1. doboz, 117/1940. 122–124. f. A kérdéssel az Erdélyrészi Gazdasági Tanács is többször foglalkozott, egyik beszámolójuk szerint Désen, Bethlenben, Zsibón, Máramarosszigeten és Szatmárnémetiben egyetlen keresztény üzlet sincs. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 7. üléséről*. 1940. október 18. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–3. f. Egy későbbi ülésen megjegyezték, hogy a székelyföldi fakitermelés 95%-át zsidó üzemek bonyolítják, így a kérdés megoldása elsősorban nem hitelügyi probléma. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 9. üléséről*. 1940. november 18. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–9. f.

667 A Szatmár vármegyei avasi járásban erre november 5-én került sor. *Az avasi járási katonai parancsnok Szatmár vármegye parancsnokának*, 1940. november 12. DJSM-Prefectura, dos. 6. 242. f. Hasonló jelentés érkezett a nagysomkúti járásból is, a helyi parancsnok arról számolt be, hogy a zsidó lakosság hangulata nyomott az iparengedélyek bevonása miatt. *Helyzetjelentés a nagysomkúti járásról*, 1940. október 18. DJSM-Prefectura, dos. 4. 291. f.

668 Hasonló helyzetről számolt be a Szatmár vármegyei ugocsai járás parancsnoka 1940 októberében.

669 *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 7. üléséről*. 1940. október 18. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–3. f. Ha volt megfelelő keresztény vállalkozó, maguk a keresztény vállalkozók kérték a zsidók gyors betiltását, hogy „elfoglalhassák helyeiket." *Kolozsvári mozgószínház tulajdonosok beadványa a katonai parancsnoksághoz a zsidó mozgószínházak ügyében*. 1940. október 12. DJCJ-Administraţia, cutia 9., doc. 295. 1. f.

helyzetet. Október elejére az egész területen végrehajtották az iparigazolványok visszavonását és a zsidó alkalmazottak 6%-ra való csökkentését.[670]

A zsidókérdés már 1919-ben is napirendre került a Honvédségben: „a zsidóság hivatalosan megbízhatatlannak minősíttetett s kitiltatott a nemzeti hadseregből."[671] Elkezdődött tehát a legénység „megbízhatóságának" vizsgálata és a megbízhatatlanok munkatáborba küldése. Az 1920-as évek végére a megkülönböztetés megszűnt, de alig 10 év múlva – a felerősödő antiszemitizmus és a nemzetközi események hatására – Magyarországon is zsidóellenes rendelkezéseket léptettek életbe.[672]

Az 1939-ben elfogadott, honvédségről szóló törvény teremtette meg a munkaszolgálat jogi alapját.[673] Kimondta, hogy minden 14 és 70 év közötti lakos munkaszolgálatra vehető igénybe. A katonaköteles férfiakat évi három hónapra, a katonai szolgálatra alkalmatlan férfiakat és a nőket évi három hétre hívhatták be.[674] A törvény nem volt diszkriminatív, az előírás a teljes lakosságra egyenlő mértékben vonatkozott. Diszkriminatívvá csak gyakorlati megvalósulása révén vált.[675] A gyakorlatban amiatt tértek el a törvény előírásaitól, mert a korabeli hadvezetés felfogása szerint a zsidók „otthon vannak" és a háborús konjunktúrát kihasználva tovább gazdagodnak, míg a keresztény magyar lakosság kiveszi a részét a hadkötelezettségből. A hadvezetés Magyarország világháborúba történő belépéséig nem tudott sem kellő felszerelést, sem megfelelő munkaalkalmat biztosítani az összes munkaszolgálatosnak, ezért javasolták a honi (keresztény) munkaszázadok leszerelését és helyükre zsidók behívását.[676] A munkaszolgálat rendszere csak 1941-től, a világháborúba való belépéstől vált végzetessé a zsidók számára, habár már korábban megtiltották a behívott zsidóknak a fegyverviselést.

Észak-Erdélyben szeptember közepén intézkedtek az első munkaszázadok felállításáról. Elrendelték az 1901–1919. évi zsidó korosztályok behívását, akkor még katonai szolgálatra. A zsidók elkülönítése a többi hadkötelestől azonban már ekkor megtörtént. Első körben csak a fizikai munkára alkalmasakat hívták be, és

---

670 A Szatmár vármegyei parancsnok november közepén kelt jelentése szerint a vármegye egész területén végrehajtották mindkét intézkedést. *A vármegyei parancsnok jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. 1940. november 19. DJSM-Prefectura, dos. 6. 249. f.

671 Gazsi József: Politikai megkülönböztetés a Horthy-hadseregben 1919–1945. *Hadtörténeti Közlemények*, 1972. 3. sz. 506.

672 Az első ún. zsidótörvényt 1938-ban fogadták el, az 1938:XV. tc. *A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8070* (Letöltve: 2014. január 15.) A további zsidótörvényekre és rendeletekre vonatkozóan lásd: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945*. Szerk. Vértes Róbert, Budapest, PolgART, 2002.

673 A törvény 230. paragrafusa szabályozta a munkaszolgálatot.

674 Szita Szabolcs: A munkaszolgálat Magyarországon 1939–1945. *Hadtörténeti Közlemények*, 2004. 3. sz. 820.

675 A közösségért folytatott közmunkának és a munkatáborokban kifejtett munkának hosszas hagyománya volt Magyarországon. Már a 19. században törvényben szabályozták a közmunkát, az 1930-as évek derekától a Turul Szövetség keretében pedig megindult az egyetemisták és főiskolások nyaranta végzett önkéntes munkaszolgálata. Erről bővebben lásd: Szécsényi András: Egyetemi munkaszolgálat Magyarországon a Horthy-korszakban. *Történeti Múzeológiai Szemle*, 2011. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/ muzeumok/ mamutt_ evkonyv _11/pages/003_egyetemi_ munkaszolgalat.htm (Letöltve: 2014. január 15.)

676 A hadvezetés számításai szerint az országban ekkor 600 ezer zsidó élt, évente 3500 újoncal lehetett számolni. *A Vezérkari Főnökség jelentése a nemzetiségi kérdés kezeléséről*. HL, VKF, 4661/eln. 1. 1940.

a hadi érdemrenddel rendelkezők mentesültek a behívás alól. A munkát végzők polgári ruhában dolgoztak, a napi munkamennyiség 9 órában volt megszabva. Felhívták a figyelmet, hogy a munkaszázadok tisztjei csakis megbízható magyarok lehetnek, és arra is, hogy a századokat ne a felállításuk körzetében dolgoztassák.[677] A behívást később kiterjesztették minden 18 és 60 év közötti férfira (nem csak a zsidókra), maximum 3 hónapos időtartamra. A rendeletben külön nyomatékosították, hogy a zsidók körében kezdjék el végrehajtani a behívásokat.[678] A trianoni területeken az első századokat 1939 nyarán állították fel, és 1940-re a munkaszázad fogalma már egyre inkább politikai töltetet kapott.[679] Így a magyar hadsereg észak-erdélyi bevonulásakor a zsidók egy része még a hadseregben, másik része már a munkaszázadokban szolgált.[680] Ezzel párhuzamosan, 1940 folyamán a tiszteknek és altiszteknek igazolniuk kellett származásukat, a zsidók elveszítették rangjukat[681] (lásd a 109. és 110. sz. dokumentumokat).

Az újabb terület-visszacsatolással nemzetiségi tömegek kerültek vissza az országhoz, így 1940 végére a hadseregben a nemzetiségi kérdés megoldása vált a legfontosabb feladattá. Egy 1940 decemberében megtartott értekezleten hosszas vita után kimondták, hogy „a nemzetiségek egyenjogú kezelésének elvére kell az államot felépíteni."[682] Ennek megfelelően elrendelték, hogy a nemzetiségeket a magyarsággal mindenben egyenlő mértékben kell igénybe venni fegyveres szolgálatra, e nélkül csorbulnának a jogaik, pedig Magyarországon a zsidókat kivéve senki nem lehet másodrangú állampolgár.[683] Az előírás szerint a hadsereg ettől kezdve nem nemzetiségként, hanem fajként tekintett a zsidókra, és külön rendeletben szabályozta hadseregbeli helyzetüket.

1940 szeptemberétől bevezették az árak maximalizálását, és elrendelték a tartós élelmiszerkészletek bejelentését. A rendelet betartását szigorúan ellenőrizték, de megfigyelhető bizonyos tendencia, amely a zsidók esetleges kihágásait súlyosabban megtorolta, mint a keresztényekét. Erre szemléletes példa az 1940 novemberében történt „turci dió-panama". A vizsgálat lezárásaként 23 turci zsidót fogtak perbe, egy részük ellen az volt a vád, hogy a maximalizált ár felett vásárolt diót, mások vétke pedig az volt, hogy diót adtak el, és előzőleg nem jelentették a hatóságoknak készleteiket. Az érintett zsidók azzal védekeztek, hogy a diót nem saját fogyasz-

---

677 *Honvédelmi Minisztériumi rendelet*. 1940. szeptember 17. DJSM-Primăria, dos. 5. 49–52. f.

678 *A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a városi parancsnokoknak*. 1940. szeptember 23. DJSM-Primăria, dos. 5. 47. f.

679 Szita Szabolcs: A hadsereg és a zsidókérdés. In *Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet*. Szerk. Rácz Árpád, Budapest, Rubikon, 2000. 420.

680 Szita: *Munkaszolgálat*... i. m. 821.

681 A tisztek esetében nagyszülőkig bezárólag senki nem lehetett zsidó származású. A katonai elit 5%-a bizonyult zsidónak. Szita: *A hadsereg*... i.m. 825. A tartalékos tisztek egy szülő vagy nagyszülő zsidó származása esetén minősültek zsidónak. 16 ezer tartalékos tiszt veszítette el rangját. Gazsi: *Politikai megkülönböztetés*... i. m. 520. Az előterjesztés szerint amiatt kellett megvonni a rangot a zsidóktól, mert „faji jegyeik" ártanak az egyenruha hírnevének. *A Vezérkari Főnökség követelményei a zsidókérdés kapcsán*. 1940. augusztus 29. HL, VKF, 4.574/eln. 1. 1940. 689–690.

682 Gazsi: *Politikai megkülönböztetés*... i. m. 522.

683 *A Vezérkari Főnökség jelentése a nemzetiségi kérdés kezeléséről*. HL, VKF, 1940. 1. oszt. 4.661/eln. 1940.

tásra, hanem egy budapesti gróf, Mirbach Vilmos megbízásából vásárolták fel, és az ő biztatására adtak többet a megszabott árnál. Az ítélet végül bűnösnek találta mind a 23 vádlottat, 10 és 100 pengő közötti pénzbüntetést róttak ki rájuk. Az ügylet mögött álló grófot csak a minimális 10 pengős büntetésre ítélték, mert „járatlan a kereskedelemben, s amennyiben nem ígért volna magasabb összeget, áru nélkül marad, aminek következtében veszélyezteti saját és családja megélhetését" (lásd a 113. sz. dokumentumot). Habár a zsidók kereskedelembeli fölényét mindenki elismerte, folyamatosan panaszkodtak, ha a katonai hatóságok zsidó üzleteket is bevontak a közellátás biztosításába.[684] Csíkszeredában a helyi parancsnok táblákkal jelöltette meg a zsidó üzleteket, ami a beszámoló szerint a lakosság egy részéből örömöt váltott ki. Pál Gábor képviselő fellépése nyomán eltávolították a táblákat (lásd a 141. sz. dokumentumot).

A katonai hatóságok egyes intézkedései mögött már ekkor érezhető a zsidók javainak megszerzésére irányuló, később tömegessé váló szándék. A lakosság részéről is volt igény arra, hogy egyes jogosítványokat megszerezzenek a zsidóktól.[685] Több zsidó személy tulajdonában lévő vállalat vagy kisüzem (legtöbb esetben malom) élére keresztény gondnokot neveztek ki. A tendencia abból is kitűnik, hogy az intézkedések indokaként a legtöbb esetben a higiéniai szabályok mellőzését hozták fel. Az üzem tulajdonjoga a zsidó család kezében maradt, de annak további sorsába már semmilyen beleszólása nem volt, sőt, a gondnok átlagnál magasabb (60–90 pengő) havi bérét is neki kellett fizetnie.[686] Sok esetben a gondnok előbb bérlő, majd az üzem tulajdonosa lett. Ebben az időszakban a törvény még nem tiltotta zsidók tulajdonszerzését, bár ahol lehetett, igyekeztek korlátozni azt.[687] A törvény védte a tulajdont, függetlenül annak tulajdonosától, erőszakos fellépésekre ebben az időben még nem került sor[688] (lásd a 115. sz. dokumentumot).

---

684 Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ülésén kifogásolták, hogy a Székelyföld cukorellátását zsidó üzletekre és nem a szövetkezetekre bízták. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 8. üléséről*. 1940. november 4. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–7. f.

685 Erre utal Kölcsey Sándor szatmári lakos kérése, aki egy buszjárat engedélyét akarta megszerezni. Indoklásként azt hozta fel, hogy az jelenleg zsidó tulajdonban van. *Kérés a Szatmár vármegyei katonai parancsnokhoz*. 1940. szeptember 28. DJSM-Prefectura, dos. 3. 173. f.

686 Ilyen esettel találkozunk az Ugocsa járásbeli halmi és turci malom, valamint a Túrterebesen működő villanytelep kapcsán. *Az Ugocsa járási katonai parancsnok határozata*. 1940. november 16. DJSM-Prefectura, dos. 10. 189. f.; *A Szatmár vármegyei parancsnok határozata*. 1940. november 3. DJSM-Prefectura, dos. 10. 158. f.; *Az Ugocsa járási katonai parancsnok határozata*. 1940. november 2. DJSM-Prefectura, dos. 6. 267. f.

687 Egy nagyváradi magyar lakos levelében kifogásolta, hogy magyar ember házát zsidó vette meg, és kérte ennek megakadályozását. A kormánymegbízott jelezte, hogy nincs törvény, amely erre jogalapot biztosítana. *A kormánymegbízott levele Kovács Béla nagyváradi lakoshoz*. 1940. december 10. MNL OL, K 53, 3. doboz, 522/1940. 325. f. A román állami rezervaföldek esetében kimondták, hogy az általános elv a korábbi tulajdonosuknak való bérbeadás, kivéve, ha az illető zsidó származású. 2403/1940 sz. rendelet állami rezerva földek és románok által elhagyott ingatlanok kezelése. *5. számú közigazgatási közérdekű parancs*. 1940. október 8. MNL OL, K 690. 1. csomó, 3. tétel. 6. f.

688 Erdőszentgyörgyön egy zsidó bérlővel szemben a Hangya Szövetkezet pert nyert, de elégedetlen volt a katonai hatóságok magatartásával, mivel azok nem voltak hajlandóak karhatalmat kirendelni a bérlő kilakoltatásához. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 8. üléséről*. 1940. november 4. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–7. f.

A katonai közigazgatás időszakában ambivalens magatartás figyelhető meg a zsidókkal szemben. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ülésein felmerült, hogy a Székelyföld iparosításához zsidó tőkét is fel kellene használni, és az elv ellen a tanácsnak nem volt kifogása, amennyiben a vállalat élén keresztény ember áll.[689] Ugyancsak a Tanács ülésein merült fel, hogy Nagybánya környékén a pálinkafőzési engedélyeket a zsidóktól elvették és románoknak adták. Bodor Bertalan, a pénzintézetekkel megbízott tanácstag véleménye szerint: „ha már a kettő között választani kell, a zsidók minden tekintetben inkább megfelelnek."[690]

A zsidó szabadfoglalkozásúakat (elsősorban az ügyvédeket) érintő jogkorlátozó intézkedések kimondták, hogy csak azok kaphatnak működési engedélyt a katonai parancsnokságoktól, akiknek két világháború közötti magyarbarát magatartását magyar közéleti szereplők igazolják[691] (lásd a 111. sz. dokumentumot). Ugyanilyen ellentmondások fedezhetők fel további intézkedésekben is: egyrészt kitiltják a zsidó rituális metszőket a vágóhidakról,[692] ugyanakkor engedélyezik a kóser vágást.[693] Az ortodox és status quo ante hitközség kérésére a szatmárnémeti városi parancsnok engedélyezte, hogy a sátoros ünnepek alkalmával két napig zárva legyenek a vallásos zsidók üzletei,[694] akárcsak azt, hogy a magyar társadalmi és vallási szervezetekhez hasonlóan a status quo ante hitközség is vasárnaponként rendszeresen tartson gyűléseket.

A zsidókérdés kezelésében elkövetett túlkapások egyféle beismeréseként is értelmezhető a katonai közigazgatás 1940 novemberében kiadott utasítása, amely elrendelte, hogy állítsanak le minden ügyet, amely a vállalatok tulajdonjogát, illetve az egyéni és társas cégek normális ügymenetébe való beavatkozást érinti.[695]

A csíkszeredai zsidók esete, amely minden zsidóellenes fellépés között a legkirívóbb, az állampolgársági problémák csoportjába sorolható. Éder Elemér ezredes, városi parancsnok összeíratta a város zsidó közösségét, hogy megállapíthassák tagjainak állampolgárságát. Ennek egyik indoka az volt, hogy a zsidók száma folyamatosan nőtt a vármegye területén, holott 1918 előtt elenyésző volt.[696]

---

689 *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 11. üléséről.* 1940. december 13. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–9. f.

690 *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 9. üléséről.* 1940. november 18. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–9. f.

691 Az előírás nyomán a helyi parancsnokságok legtöbb esetben nem adták meg a zsidó ügyvédeknek a működési engedélyt. Lásd *A nemzetiségi és zsidó középosztály lehetőségei* című alfejezetet.

692 *A vármegyei katonai parancsnok a városi parancsnokhoz.* 1940. szeptember 18. DJSM-Primăria, dos. 3. 81. f.

693 Később a hadsereg parancsnokság egész Észak-Erdély területén betiltotta a kóservágást. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek parancsnokainak a kóser vágás betiltásáról.* 1940. október 18. DJHR-Orăşenesc, dos. 1., doc. 437/1940.

694 *Kérés Szatmárnémeti katonai parancsnokához.* 1940. október 22. DJSM-Primăria, dos. 5. 187. f. A hitközségek eredetileg 3 napos zárva tartást kértek.

695 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a zsidókérdés kezeléséről.* 1940. november. DJHR-Judeţeană, cutia 2., doc. 3785/1940. A hivatalos indoklás szerint az ügyek bonyolultak és hosszas mérlegelést igényelnek, ezért a polgári közigazgatásra bízandók.

696 A Csík vármegyei zsidók száma a 19. század folyamán fokozatosan nőtt, a legnagyobb növekedés a 20. század első évtizedeiben következett be. 1918 után már nem nőtt látványosan. 1869-ben 270, 1880-ban 481, 1890-ben 608, 1900-ban 1455, 1910-ben 2196, 1930-ban pedig 2765 izraelita vallású lakos élt a vármegye területén. Tibori Szabó Zoltán: Csík vármegye zsidósága a betelepüléstől a megsemmisítésig. I-III. *A Hét*, 2004, 2/43-45. http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=230#_ftn43 (Letöltve: 2014. július 30.)

Az összeírást követően 1940. november 8-án a rendezetlen állampolgárságú[697] személyeket felszólították a város elhagyására, a csendőrség annyi csomagot engedett magukkal vinni, amennyit elbírtak. Majsai Tamás kutatása szerint a kiutasításkor a 8130/1939. ME rendeletre hivatkoztak.[698] Ez lehetőséget adott közrend, közbiztonság, vagy egyéb állami érdek miatti internálásra és kitelepítésre,[699] az országból való kiutasításra azonban nem. A kiutasítást megelőzően a közösség tagjainak fejenként 80–100 pengőt kellett befizetniük, amelyből kitoloncolásukat finanszírozták.[700]

Az első közlemény 24 család (73 személy) kiutasításáról szólt,[701] Pál Gábor azonban később 200 családot említ. A családokat kiszállították a gyimesfelsőloki magyar–román határátkelőhöz, és áttették a határon. A román határőrök azonban csak a román állampolgárságú zsidókat vették át. A 14 be nem fogadott személyt a kőrösmezői magyar–orosz határra szállították.[702] Mivel az orosz hatóságok sem vették át őket, a helyi rendőrfőnök parancsba kapta, hogy csempéssze át őket orosz területre.[703] Pál Gábor képviselő több ízben is (november 14. és 18.) sürgette a kiutasítások felfüggesztését és az esetek kivizsgálását. Szerinte embertelenül bántak a zsidókkal, kérte, hogy helyezzék őket internálótáborba, ahol biztosítani lehet a minimális feltételeket, vagy szállítsák őket vissza házaikba és az ügy elintézését bízzák a polgári közigazgatásra.[704]

A Kőrösmezőre szállított 12 család érdekében Schlachta Margit több ízben is közbenjárt, eredménytelenül.[705] A katonai hatóságok intézkedésének nem volt törvényes alapja,[706] és Pál levele után megindult a kivizsgálás. A kormánymegbí-

---

697 Annak ellenére, hogy a bécsi döntés értelmében az Észak-Erdélyben élő és román állampolgársággal rendelkező személyek automatikusan megkapták a magyar állampolgárságot, ez nem vonatkozott a zsidó lakosságra. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) ugyanis külön rendeletben szabályozta a zsidók állampolgárságát. Eszerint az állampolgárság megszerzésének előfeltételei: 1851-ig visszamenőleg bizonyítani a magyar állampolgárságot, 1880-at megelőző igazolás adófizetésről, vagy annak bizonyítása, hogy felmenői szerepelnek a zsidó népszámlálási iktatókönyvekben. Ezek beszerzése sok esetben lehetetlennek bizonyult. Frojimovics Kinga: *I have been a stranger in a strange land. The Hungarian state and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945.* [Idegennek lenni idegen földön. A magyar állam és a magyarországi zsidó menekültek helyzete 1933–1945 között]. Jerusalem, 2007. 88–91.

698 A M. Kir. Minisztérium 1939. évi 8130 ME számú rendelete a kitiltásról és a rendőrhatósági felügyelet vagy őrizet alá helyezésről. 1939. szeptember 1. *Rendeletek tára*, 1939. 1269.

699 Majsai Tamás: The Deportation of Jews from Csikszereda and Margit Slachta's Intervention on Their Behalf. In *Studies on the Holocaust in Hungary*. Szerk. Randolph L. Braham, New York, Columbia University Press, 1990. 113.

700 *Csíkszeredai zsidó lakos levele Pál Gábornak*. 1940. november 11. MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 123. f. Tibori szerint a zsidóknak 80 ezer pengőt kellett befizetniük az úgynevezett Horthy-alapba. Tibori Szabó: *Csík vármegye zsidósága*... i. m.

701 A Majsai által közölt dokumentumokban is ez a szám szerepel. Majsai: *The Deportation*... i. m. 138–139.

702 *A csíkszeredai városi parancsnok levele a Csík vármegyei katonai parancsnoknak a zsidók ügyében*. 1940. november 19. MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 120. f.

703 Majsai: *The Deportation*... i. m. 141.

704 *Pál Gábor levele a csíkszeredai zsidók kiutasításáról*. 1940. szeptember 14. MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 118. f.; *Pál Gábor feljegyzése a csíkszeredai zsidók kapcsán*. 1940. szeptember 18. MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 122. f.

705 Az eset részleteire vonatkozóan lásd: Majsai: *The Deportation*... i. m. 113–163.

706 Az *Utasítás* ugyan előírja a külföldi állampolgárságú zsidók kiutasítását, amennyiben a közrendre és közbiztonságra vagy államérdekre nézve veszélyt jelentenek, de az előírásnak ekkor még nem volt jogszabályi alapja. *Utasítás*... i. m. 44. A csíkszeredai esetben a kiutasítás alapja csupán rendezetlen állampolgárságuk volt.

zott utasítására a szállásmester azt állapította meg, hogy „a hatóságok törvényszerűen jártak el.”[707] Az esetet követően Horváth tábornok, Csík vármegye parancsnoka az egész vármegye területén elrendelte a zsidók összeírását.[708] Az utasítás a rendezetlen állampolgárságú zsidók határon való áttevését kérte, az orosz állampolgárságú zsidókat pedig Csíkszeredába kellett beszállítani, helyzetükről a vármegyei parancsnokságnak kellett gondoskodni.[709] A rendezetlen állampolgárságú zsidók kiutasítására nem a csíkszeredai eset volt az első példa. Hasonló intézkedést már 1940 szeptemberében is hoztak. A szakirodalom alapján a legismertebb – és talán méreteiben is a legnagyobb – eset a csíkszeredai volt, azonban hasonló akcióra került sor más Csík megyei településen[710] és Máramarosszigeten is.[711] Természetesen volt ellenpélda is: a zsidó lakossággal szembeni fellépést külön parancsban tiltotta meg Nagy Vilmos hadsereg-parancsnok, kiemelve, hogy minden esetben be kell tartani a törvényes eljárást[712] (lásd a 114., 116., 118. és 140. sz. dokumentumokat).

XVI. Az észak-erdélyi német lakosság helyzete 1940 őszén

Az észak-erdélyi német lakosság 1940–1944 közötti történelme nagyban meghatározta az egész kisebbség 1945 utáni történelmét, és elindította azt az exodust, amelynek eredményeként tagjai mára szinte teljesen eltűntek. A német lakosság a harmadik legnagyobb kisebbség volt a területen, ugyanakkor helyzete lényegesen eltért a másik kettőétől, hiszen egymástól különböző gazdasági, politikai és kulturális helyzetű csoportokból tevődött össze. Heterogenitását tekintve elsősorban a zsidó lakossághoz hasonlítható, azonban jogai és lehetőségei tekintetében megelőzte a nála tízszer népesebb román kisebbséget.

A szász lakosság államhoz fűződő lojalitása, valamint dualizmus kori tapasztalata alapján 1918. december 30-án a Szász Nemzeti Tanács elismerte a románok jogát, hogy egy államban éljenek, majd 1919. január 8-án a Medgyesen megtartott gyűlésen ezt jóváhagyta és kimondta a Romániához való csatlakozást.[713]

---

707 *Náray Antal ezredes, szállásmester levele a kormánymegbízottnak a csíkszeredai zsidók kiutasításáról.* 1940. november 29. MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 119. f.

708 *Csík vármegye katonai parancsnokának levele Náray Antal szállásmesternek.* 1940. november 20. MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 120. f.

709 *Csík vármegye katonai parancsnokának utasítása a járási parancsnokokhoz a zsidó lakosság ügyében.* 1940. november 20. MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 121. f.

710 A szépvízi járási parancsnok jelentése szerint járásában is kiutasították az idegen állampolgárságú zsidókat, de nem tudjuk, hogy ez mekkora tömegeket érinthetett. *A szépvízi járási katonai parancsnok helyzetjelentése.* 1940. november 25. DJHR-Judeţean, cutia 2., doc. 3797/1940.

711 A jelentés szerint Máramarosszigetről 82 személyt utasítottak ki, a nevek alapján ezek többsége zsidó lehetett. *Kimutatás a máramarosszigeti rendőri különítmény, illetve rendőrkapitányság által 1940. szeptember 5-e óta rendőri felügyelet alá helyezett és kiutasított egyénekről.* 1940. december 10. MNL OL, K 149, 102. doboz, 1941-6-5076.

712 Vargyai: *Az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás...* i. m. 38. Nagy Vilmos akkor sem tartotta ezt elfogadhatónak, ha látszólag jogos igény fogalmazódott meg a magyar lakosság részéről.

713 Ciobanu, Vasile: *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918–1944* [Adalékok az erdélyi szászok 1918–1944 közötti történelmének megismeréséhez]. Sibiu, Hora, 2001. 41–68.

Az 1918-ban megvalósult egyesülést követően a magyar lakosság mellett a német lett a létrejövő Nagy-Románia második legnagyobb kisebbsége, azonban a mintegy 750 ezer fős (a lakosság 4,1%-a) nemzetkisebbség különböző, egymástól viszonylag eltérő vonásokkal rendelkező csoportokból tevődött össze a besszarábiai németektől a szász lakosságon át a szatmári svábokig. A legnagyobb számú és a legrégibb hagyománnyal és szervezettséggel is rendelkező szász lakosság a kezdetektől egyetlen népcsoportként tekintett a Romániában élő német lakosságra. Ezért végig egységes szervezet létrehozására törekedett, amelynek vezető szerepét magának tartotta fenn.[714] Az ernyőszervezet az 1921 szeptemberében megalakult Romániai Németek Szövetsége volt, amelynek élén Rudolf Brandsch állt. Ennek feladata a különböző regionális szervezetek összefogása és a politikai irányvonal meghatározása volt. A szervezet azonban 1935-ig nem fejtett ki aktív tevékenységet, mert Brandsch elnök és a legnagyobb befolyással rendelkező szász politikus, Hans Otto Roth között személyi ellentét feszült. A szövetség alatt minden német közösségnek régiónként külön szervezete volt. A leghatékonyabban ezt a szászok szervezték meg: hierarchikusan építették fel településenként, illetve kerületenként, és ez utóbbiak képviselőiből állt össze az Erdélyi Német-szász Néptanács.[715]

A német lakosság mindig kormánytámogató erő volt, a választásokon is a kormánypárttal szövetségben indult. Ezt tízből hét alkalommal Németország is támogatta.[716] Kézenfekvő lett volna, hogy a német pártok más, kisebbségi pártokkal fogjanak össze, ezt azonban Németország sem támogatta,[717] másrészt a német pártok egy magyar párttal kötött szövetség révén nem akarták magukra venni az irredentizmus vádját.[718] A német párt minden parlamenti választáson részt vett és átlagban 8-14 képviselőt juttatott a parlamentbe. Az 1930-as évektől azonban felszínre kerültek a német – elsősorban a szász – mozgalmon belüli ellentétek. Ezek részben ideológiaiak voltak – a nemzetiszocializmus egyre népszerűbb lett a szászok körében –, másrészt generációsak – az ifjabb generáció elégedetlen volt a konzervatív politikai elit által elért eredményekkel. Az ellenzéki mozgalom a Fritz Fabritius által alapított Önsegélyező Takarékpénztár köré

714 Míg a besszarábiai és bukovinai németek ezt kezdettől elfogadták, az önálló intézményekkel rendelkező bánsági svábok, és ennek nyomán a szatmári svábok is tiltakoztak. Eiler Ferenc: A romániai németek politikai viszonyai a két világháború között. *Limes*, 1998. 4. sz. [2. kötet.] 277.

715 Eiler: *A romániai németek*... i. m. 278.

716 Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetiségpolitikák a két világháború között 1920–1938. In *Integrációs stratégiák*... i. m. 97.

717 Egy kivétel volt: 1927-ben a magyar és német párt létrehozta az úgynevezett kisebbségi blokkot. Ennek oka mindkét párt bizalmatlansága volt a román liberális párttal szemben. Ugyanakkor a választási törvény módosítása miatt félő volt, hogy külön-külön nem jutnak be a parlamentbe. Bárdi: *Otthon és haza*... i. m. 429–431.

718 A két világháború közötti időszakban az új nemzetállamok a kisebbségektől nemcsak az állampolgári lojalitást, hanem az államezmével való azonosulást is elvárták. Az Európai Nemzetiségi Kongresszuson keresztül ezek több ízben is kinyilvánították lojalitásukat, de a vesztes nemzetek kisebbségeivel szemben folyamatosan felmerült, hogy illojálisok, esetleg revíziós céljaik vannak. A lojalitás fogalmára vonatkozóan lásd: Eiler Ferenc: Nemzeti kisebbségek és az állammal szembeni lojalitás a két világháború között. Elvek és gyakorlat az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925–1938. In *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések*. Szerk. Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László, Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 204–222.

csoportosuló körből nőtte ki magát. 1932-ben nyíltan is színre lépett, megalakítva a Németek Nemzetiszocialista Önsegélyező Mozgalmát, azonban igazán csak az alsóbb néprétegek körében volt sikeres. Az 1933-ban megtartott szász Néptanácsi választásokon Fabritius hívei kerültek többségbe, a néptanács élére is egyik híve, Otto Fritz Jickeli került. 1935-től a nemzetiszocialista táboron belül is ellentét alakult ki a mérsékeltebb és a radikálisabb szárny között. Németország kezdetben békítőleg lépett fel,[719] ennek kudarcát látva és a radikalizálódást megelőzendő a román kormány 1935-ben betiltotta az időközben Romániai Németek Megújulási Mozgalma névre keresztelt szervezetet. Az ellentétek ezt követően sem szűntek meg, ezért 1938-ban Hitler a német kisebbség belügyeibe való beavatkozás mellett döntött, és 1940-től Andreas Schmidtet nevezte ki a népcsoport élére. Ez már a teljes alárendelődés jele volt.[720]

Külön kérdés a szász lakosság helyzetének alakulása a két világháború között az 1918 előtti viszonyokhoz képest. Ez ugyanis nagyban befolyásolta a bécsi döntéssel kapcsolatos magatartásukat. Az impériumváltás negatív gazdasági következményei – pl. hadikölcsönök el nem ismerése, pengő beváltása – természetesen kihatottak a szász bankokra és vállalatokra is, azonban a hagyományos szász szolidaritás, valamint a politikai-, gazdasági-, és kulturális elit szoros összefonódása miatt ezek könnyebben túlélték a hasonló megrázkódtatásokat. Ennek legjobb példája a szász bankok és Raiffeisen-típusú szövetkezetek szoros összefonódása.[721] Az 1929–1933 közötti világgazdasági válság sem rázta meg őket annyira, mint általában a romániai intézményrendszert. Az 1921-es földreform azonban a szászokat is érzékenyen érintette, ugyanis kb. 6000 ha földet egyéni birtokosoktól és mintegy 7500 ha földet intézményektől sajátítottak ki, és sokkal kevesebbet osztottak vissza német földigénylőknek.[722] Így – ha lényegesen kisebb nehézségek árán is mint a magyarok, de – a szász kulturális intézmények is nehezebben tudták ellátni feladatukat.[723] Ennek ugyanakkor pozitív hozadéka is volt, ugyanis a szász gazdákat – elsősorban a Barcaságban – intenzívebb mezőgazdasági termelésre kényszerítette, amelynek eredményeként a térség

719 Az 1930-as évek közepéig Németország nagyobb autonómiát szeretett volna elérni a különböző német csoportoknak, mint a magyar kormány. Nem szólt bele belső életükbe, de mozgalmaikat anyagilag támogatta. A határon túl élő németek ügyeivel kezdetben a német Külügyminisztérium, majd 1933-tól több központ is foglalkozott. A világháború kitörése után ügyük az SS felügyelete alá került. Eiler: *Német és magyar nemzetiségpolitikák...* i. m. 95–97.

720 Eiler: *A romániai németek...* i. m. 280–281.

721 A szászoknak már a 19. század végére jól kiépült szövetkezeti hálózatuk volt, amelyben a hitelszövetkezetek domináltak, ezeket a nagyszebeni és a brassói takarékpénztár látta el hitellel. A bankok – a román Albinához hasonlóan – altruista politikát folytattak, amelynek eredményeként jóval olcsóbb hiteleket tudtak adni, mint a magyar bankok. Másrészt elsődleges céljuk a szász „nemzeti vagyon" megőrzése volt, nyereségük 50%-át kulturális célokra fordították. Hunyadi Attila: Az erdélyi szász és román nemzetiségi szövetkezetek. *Közgazdász Fórum*, 2003. 6. sz. 22–24.

722 Ciobanu: *Contribuţii la cunoaşterea...* i. m. 112–125.

723 A földreformkor történt visszaélések orvoslása a román kormány folyamatos ígéretei ellenére megoldatlan maradt, ami ugyancsak hozzájárult a radikálisabb, nemzetiszocialista elvet valló fiatal generáció előretöréséhez.

legfejlettebb mezőgazdasági kultúráját alakították ki.[724] Összességében elmondható, hogy ha romlott is a lakosság életszínvonala és ha folyamatos sérelemként is élte meg a gyulafehérvári határozatok be nem tartását, a romániai szász lakosság helyzete jobb volt, mint a magyarországi németeké.

Teljesen más volt a másik német népcsoport, a szatmári svábok esete. Habár asszimilációjuk szintje falvanként változott,[725] az megállapítható, hogy az elmagyarosodás itt volt a legelőrehaladottabb. Mindehhez az is hozzájárult, hogy a szatmári sváboknak soha nem alakult ki önálló értelmiségi rétegük, és nem szerveztek önálló egyesületeket sem.[726] A sváb lakosság döntő többsége falvakban lakott, és a társadalmi élet egyetlen szervezője az egyház volt. Ezáltal a Szatmári Római Katolikus Püspökségnek volt döntő befolyása, amely az egyházi iskolák révén az asszimilációban is kulcsszerepet játszott. 1918-ra Szatmáron egyetlen német nyelvű iskola sem működött, ezeket fokozatosan megszüntették a 19. század végére. A két világháború között mintegy 25-30 ezer német származású lakos élt, azonban a hivatalos statisztika szerint 1910-ben csak 6709 személy vallotta magát sváb anyanyelvűnek. Ez a szám 1920-ban 34.982-re emelkedett, majd 1941-ben – a 20 éves visszanémetesítés ellenére – ismét csak 7289 német anyanyelvű személyt találtak a népszámláláskor.

1918-at követően a szatmári svábokra is hatott a magyar revíziós propaganda, amely szerint bármilyen minimális revízió esetén a terület biztosan visszakerül Magyarországhoz. A román kormány nem nézte jó szemmel, hogy a sváb lakosság továbbra is magyar kötődésekkel rendelkezik, emiatt igyekezett elősegíteni a kapcsolatfelvételt a bánsági svábokkal és szászokkal. A kibontakozó sváb nemzeti mozgalom nem esett egybe Románia érdekeivel, de az állam kihasználta azt, ezáltal is gyengítve a magyarok pozícióit.[727]

A német revitalizáció jelei 1920-ban mutatkoztak, amikor a szatmári svábok is tagjai lettek a Német-sváb Népközösségnek.[728] Ettől kezdve a bánsági svábok képviselői rendszeresen látogatták Szatmárt felmérni a lakosság állapotát, és német nyelvkurzusokat tartottak. 1925-ben egy Nagykárolyban tanároknak tartott

724 Míg Erdélyben az 1920-as években folyamatosan csökkent a termésátlag, és az 1930-as évek végére is csak a világháború előtti szintet érte el, a Barcaságban minden mezőgazdasági kultúra messze az országos átlag fölött termett. Magasabb volt a jobb átlagot produkáló Magyarországénál is, sőt, egyes növények (pl. kukorica) esetében annak a kétszerese volt. Vita: *Székelyföld önellátása...* i. m. 272.

725 A legelőrehaladottabb Nagykároly környékén volt. A 20. század elejére hat településen maradt meg a német nyelv, és ebből öt az erdődi járásban található. Ez a hat település: Alsóhomoród, Szakasz, Érdengeleg, Barlafalu, Krasznasándorfalva, Krasznaterebes, Nagyszokond. Érdengeleg tartozott az egykori nagykárolyi járáshoz. Boros Ernő: *„Volt mindenünk, jó életünk, van most nekünk jaj." A szatmári svábok deportálása 1945–1949*. Csíkszereda, Státus, 2005. 7.

726 A sváb falvakban működő különböző dalegyletek és legény-, illetve nőegyletek egyházi és nem nemzetiségi alapon szerveződtek.

727 Mivel a szatmári svábok a parlamenti választásokon rendszeresen az OMP-re szavaztak, a kibontakozó mozgalom ellen a párt is tiltakozott. A párt álláspontjára vonatkozóan lásd: Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció IV–V. *Magyar Kisebbség,* 1928. 6. sz. 209–216., 7. sz. 245–257.

728 Tilkovszky Lóránt: A szatmári németség a két világháború között. In *Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent* [Etnikumok közötti kapcsolat a román–magyar–ukrán térségben a 18. századtól napjainkig]. Szerk. Hans Gehl–Viorel Ciubotă, Satu Mare–Tübingen, Editura Muzeului Sătmărean, 1999. 227.

német nyelvkurzus után határozták el, hogy a Népközösségen belül megalakítják a szatmári tagszervezetet, a Gauamt Sathmart.[729] Ennek azért volt döntő szerepe, mert először szerveztek a szatmári svábok nemzetiségi alapon külön egyesületet. A szervezet Nagykároly központtal jött lére, elnökei Winterhoffen Fritz és Wieser István voltak.[730] Ezt követően egy úgynevezett visszanémetesítési mozgalom indult meg, amelynek célja „leválasztani" a szatmári svábokat a magyar lakosságról. A két világháború közötti visszanémetesítési mozgalom kulcseleme az iskolakérdés volt, az egész önszerveződés nyelvi jogokért folytatott küzdelemként is leírható, amely egyszerre több fronton zajlott: a legfelsőbb szinten a szatmári katolikus püspökség és a mindenkori román kormány között. Ez utóbbi különböző törvényekkel és rendeletekkel igyekezett elérni a német nyelv bevezetését, de a püspökség beadványokkal tiltakozott. A második szinten a sváb falvak katolikus papjai és a német szervezet vezetői között zajlott a harc, akik aláírásokkal bizonygatták igazukat.[731] A 30-as évek végére több településen sikerült a lakosságot is végletesen megosztaniuk, az ellenségeskedés már a magyar érzelmű svábok és a német érzelmű svábok között is elkezdődött. A küzdelem tétje egyértelműen az iskola tanítási nyelve volt, ugyanis a Gauamt ezáltal látta biztosítottnak a lakosság visszanémetesítését. Párhuzamosan több helyen kérték, hogy a templomokban a mise nyelve ismét német legyen. A mozgalom megkapta mind a román kormányzat, mind a helyi közigazgatás teljes támogatását. Helyi szinten az úgynevezett interimár bizottságokba a mozgalom hívei kerültek be, a kormányzat részéről pedig 1935-ben Angelescu közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki, amely szerint a sváb származású gyerekek csak román vagy német nyelvű iskolába írathatók be.[732]

A Gauamt akciójának sikere vitatott. Tilkovszky Lóránt adatai szerint az 1930-as évek végén a sváb falvakban már csak 2 helyen működött egyházi fenntartású magyar iskola, 6 községben létesült román állami iskola, 26 egyházi iskolában érvényesült a német tannyelv. Ezekben összesen 60 tanító foglalkozott mintegy 3000 tanulóval.[733] Marchut Réka – a nagykárolyi *Sathmarer Schwabenpost*ot idézve – úgy becsüli, hogy 1940-re 25 községben 2800 tanuló részesült német oktatásban 57 tanítóval, és 17 településen folyt német nyelven a mise.[734] Amennyiben a helyi katolikus pap

729 *Uo.* 227.

730 Gherman, Ioan: *Plasa Carei, jud. Sălaj. Descrierea teritoriului, populaţiunei, stărilor sanitare, culturale, morale, religioase, economice, financiare şi de comunicaţie. Date statistice* [Nagykároly járás. A terület leírása, népessége, egészségügyi, kulturális, morális, vallási, gazdasági, költségvetési és közlekedési viszonyai]. Carei, 1938. 60.

731 A mozgalom sikere a helyi katolikus pap személyétől függött, egyes esetekben csak az 1930-as évek végén sikerült bevezetni a német nyelvet az iskolában. Erre vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: Kísérletek a szatmári svábok visszanémetesítésére a két világháború között. In *Németek a Kárpát-medencében konferencia anyaga.* Szerk. Nagy István, Bonyhád, Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium, 2009. 295–319.

732 Gherman: *Plasa Carei...* i. m. 62–63.

733 Tilkovszky: *A szatmári németség...* i. m. 240. Ugyancsak az ő adatai szerint a 60 tanítóból 50 volt öntudatos német.

734 Marchut Réka: A Volksbund tevékenysége a szatmári svábok körében (1940–1944). In *300 de ani de la colonizarea ?vabilor dunăreni în comitatul Satu Mare* [300 év a dunai svábok Szatmár vármegyébe történt telepítésétől]. Szerk. Paula Virag, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2012. 55.

továbbra is ellenállt a nyomásnak, elrendelték az egyházi iskola ideiglenes bezárását, és az 1930-as évektől fokozatosan állami iskolákat kezdtek nyitni az érintett településeken.

A látszólagos siker ellenére a helyzet nem volt pozitív. A püspökség továbbra is igyekezett szabotálni a rendeletet, egyes helyeken betöltetlenül hagyták a lelkészi állásokat, vagy németül nem tudó egyéneket neveztek ki a sváb falvakba. A másik nagy probléma a tanárhiány volt, mivel nem volt elegendő németül tudó oktató. Az első német tanítóképzős tanfolyam csak 1928-ban végzett. A helyzet jobbítása érdekében 1932-ben elrendelték, hogy német iskolába csak német oklevéllel rendelkező tanárt lehet kinevezni. A tanárhiány csökkentésére a püspökség is elfogadta a 30-as évek végén, hogy a Bánságból hozzanak 10 oktatót. Mindezek ellenére 1936-ban 3 faluban még mindig betöltetlenek voltak a német tanári állások.[735] A másik nagy probléma a gyerekek nyelvtudása volt: nagyon sok településen már otthon is magyarul beszéltek a sváb családokban.[736]

Különböző helyzetéből következően az észak-erdélyi német lakosság két csoportja másképpen viszonyult az 1930-as évek végére Magyarország és Románia között kialakult helyzethez és a bécsi döntéshez. A magyar kormány tévesen úgy ítélte meg, hogy az erdélyi német lakosság támogatja a revíziót és célja a lakóterületének Magyarországhoz való visszacsatolása.[737] Ebből kiindulva augusztus folyamán Bárdossy bukaresti magyar követ felkereste Hans Otto Roth-ot, a szászok elismert vezetőjét,[738] kérte, hogy járjon közbe Berlinben a revízió érdekében, cserébe megígérte neki, hogy visszaállítják az egykori Királyföld autonómiáját, Beszterce kivételével. Roth jelezte, hogy a támogatás előfeltétele, hogy a szászoknak felajánlott különállást kiterjesszék az összes magyarországi németre, ugyanakkor a Berlin által hozandó esetleges döntőbírói ítéletnek ők alávetik magukat.[739] A magyar diplomácia újabb hibát követett el abban bízva, hogy a szászoknak befolyásuk van területi kérdésekben. Ugyanakkor úgy vélte, hogy elfogadható, ha kettős mércét alkalmaz a német lakossággal szemben, és csak a szászoknak biztosítja a nemzetiszocialista alapon történő különállást és a népcsoport elv alapján történő szerveződést, míg a sváb lakosságtól megtagadja ezt. Berlin számára elfogadhatatlan és megengedhetetlen volt, hogy egy nemzetiszocialista alapon megszervezett csoportot a magyar kormány megfosszon ezen jogoktól, inkább a jogok egységes kiterjesztését követelte. Ezért került sor a bécsi

735 Gherman: *Plasa Carei*... i. m. 62–63.

736 A visszanémetesítés hatásának mérésére alkalmasak lehetnek a később lezajlott SS sorozások adatai. Az 1942-es önkéntes sorozás alapján kimutatható, hogy a visszanémetesítésnek a legasszimiláltabb falvakban volt a legnagyobb hatása. Arányaiban a legtöbben a Nagykároly környéki falvakból léptek be az SS-be. A vizsgálatra vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: Considerații privind primul val de recrutare SS din 1942 în județul Satu Mare [Az 1942-es első SS sorozás Szatmár megyei vonatkozásai]. *Satu Mare. Studii şi comunicări.* Szerk. Viorel Ciubotă, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008. 223–247.

737 Eiler: *Német és magyar nemzetiségpolitikák*... i. m. 97.

738 A svábok képviselőivel a magyar kormány nem lépett kapcsolatba, holott pl. a szatmári svábok visszatérése biztosra vehető volt.

739 L. Balogh: *A magyar–román*... i. m. 120. Roth már júliusban jelezte II. Károly román királynak, hogy a szász lakosság ellenzi a terület Magyarországhoz kerülését.

döntéssel egy időben egy népcsoportegyezmény aláírására. A magyar kormány tiltakozása ellenére az egyezményben a Volksbundot ismerték el egyetlen legitim szervezetnek, ez dönthetett a népiségi hovatartozást illetően. Ugyanekkor kimondták, hogy a szervezetnek csak nemzetiszocialista nézeteket valló személyek lehetnek a tagjai.[740] Míg a szatmári sváb lakosság többsége üdvözölte a bécsi döntést, a szász lakosság megdöbbenéssel és érdekei elárulásaként tekintett rá, és az erdélyi magyarsághoz hasonlóan történelme során először két állam területén volt kénytelen élni. A bécsi népcsoportegyezmény tartalmazta, hogy a visszacsatolt területen élő német lakosság két évig optálhat Németország javára. Ezen passzus az úgynevezett Heim ins Reich mozgalomba illeszkedett, így akarták megvédeni a sváb lakosságot a további asszimilálódástól. Kezdetben ugyanis felmerült a szatmári sváb lakosság Németországba történő telepítése, amely ellen a helyi lakosság tiltakozó gyűléseket szervezett. Októberben a terv halasztása mellett döntöttek.[741] Hasonló terv a Beszterce környéki szászok esetében is felmerült, ehhez kapcsolódik Fritz Holzträger berlini misszió ja, de végül ezt a tervet is ejtették.[742] Mindezek ellenére Beszterce környékéről megindult a kitelepülés és 1940 őszén mintegy 2000 szász fiatal hagyta el a területet.[743] E mögött a nemzetiszocialista ideológia állhat, amely 1940-ig nagyobb hatást gyakorolt a szászokra, mint a sváb lakosságra.

A terület-visszacsatolás természetesen változásokat hozott a nemzeti mozgalmakban is. Míg Berlin, illetve a német mozgalom vezetői az elért eredmények (a szászok esetében a népcsoportelv, a szatmári svábok esetében a nyelvi jogok és iskolakérdés) megőrzésére törekedtek, a magyar kormány igyekezett ezeket csorbítani. Ugyanakkor végig megfigyelhető a kettősség a magyar kormány politikájában, amellyel a nemzetiségek megosztására törekedett.[744]

1940-es adat szerint a területen 89 ezer német származású lakos élt, ebből 55 ezer szász és 34 ezer sváb volt.[745] Első körben az erdélyi németek is csatlakoztak a Volksbundhoz, erre 1940. szeptember 21-én került sor Budapesten, a német

740 Spannenberger: *A magyarországi Volksbund*... i. m. 208–219. Teleki közbenjárására csak annyit sikerült elérni, hogy az egyezmény szövegében a „népcsoport közjogi különállásáról" kifejezést a „népcsoporthoz tartozó személyek"-re változtassák.

741 Marchut: *A Volksbund tevékenysége*... i. m. 57. Míg Magyarország elállt a hasonló tervektől, Romániában külön egyezményt kötöttek a bukovinai és dobrudzsai németek hazatelepítésére.

742 Holzträger eredetileg amiatt utazott Berlinbe, hogy megnyerje a német kormány támogatását Beszterce vidékének autonómiájához, de értesülve a hazatelepítési tervekről, egy memorandumot nyújtott be, amelyben a szász lakosság helyben maradásának fontosságát hangsúlyozta. A misszióra vonatkozóan lásd: Ciobanu, Vasile: Misiunea Holtzträger la Berlin (septembrie 1940) [Holtzträger missziója Berlinben 1940 szeptemberében.]. *Satu Mare. Studii şi comunicări*. 2011, Supplementum. 127–133. Holtzträger diplomáciai értelemben nem túl sikeres memorandumának szövegét közli: Darlaczi Timea–Onofrei, Adrian: Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940 [Két lehetetlen erdélyi küldetés 1940 szeptemberében]. In *Anuarul Arhivelor Mure?ene*, 2014. 126–140.

743 *Ismeretlen személy beszámolója az észak-erdélyi német kérdésről*. 1940 ősz. MNL OL, K 29, 1. csomó, e. dosszié. 7–8. f.

744 Spannenberger: *A magyarországi Volksbund*... i. m. 223.

745 *Ismeretlen személy beszámolója az észak-erdélyi német kérdésről*. 1940 ősz. MNL OL, K 29, 1. csomó, e. dosszié. 7–8. f.

házban.[746] Ezt követően Basch Ferenc végigjárta a területet, részt vett a helyi szervezetek megalakulásában, és kiépítette a szervezeti struktúrát.[747] Mindez személyi változásokkal is járt, Weiss Istvánt, a szatmári svábok addigi vezetőjét leváltották, helyére ideiglenesen Nikolaus Hans Hockl került, majd októbertől Josef Schönborn vette át a népcsoport vezetését.[748] A szászok Herman Müller kolozsvári ügyvédet bízták meg az észak-erdélyi kerület ideiglenes vezetésével.

A német lakosság kivételes helyzetét jól mutatja a közigazgatás kiépülésében játszott szerepe. Besztercén a szászok képviselői bekerülhettek az úgynevezett véleményező bizottságba, lehetőséget kaptak, hogy tagjaikat álláshoz juttassák (lásd a 38. sz. dokumentumot). Egy konkrét listát is átadtak, amelyben kérték az illető személyek kinevezését.[749] Ennek köszönhetően a német lakosság minden esetben felülreprezentált volt a helyi közigazgatásban, és olyan településeken is tisztségeket kapott, ahol a német lakosság kisebbségben volt.[750] Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a magyar hatóságok igyekeztek német, de a Volksbundhoz nem kötődő személyeket különböző tisztségekbe kinevezni,[751] ami kiváltotta a szervezet elégedetlenségét.[752] Ez legélesebben Beszterce város esetében mutatkozott meg, ahol – 1930-as adat szerint – a szászok csak a lakosság 1/3-át tették ki, mégis a tisztviselői helyek több mint felét megkapták, míg a lakosság 40%-át kitevő románság csak a helyek 20%-át kapta meg.[753] Ugyanez mondható el Beszterce-Naszód megye közigazgatásáról is, amelynek az volt az oka a szász lakosság érdekérvényesítő képessége mellett, hogy nem volt elegendő számú magyar tisztviselő.[754] Hasonló volt a helyzet a parlamenti helyek esetében is: míg a románok képviselői nem kerültek be a parlamentbe, a németekéi igen. Ez esetben is megfigyelhető a magyar kormány politikájának kettőssége: a szászok képviselőit behívták, a szatmári sváboknak viszont Teleki nem akart parlamenti helyet biztosítani. Ennek ellenére mindkét népcsoport parlamenti képviselőhöz jutott. A szászokat Keintzel, a svábokat Schönborn képviselte a parlamentben.[755] A nép-

---

746 Marchut: *A Volksbund tevékenysége...* i. m. 57. Ekkor két új körzetet hoztak létre, a felvidékit és észak-erdélyit.

747 Az észak-erdélyi szervezeten belül gazdasági, hitel, értékesítési, ipari és szociális alosztályokat hoztak létre.

748 Marchut: *A Volksbund tevékenysége...* i. m. 57.

749 *Az erdélyi német népcsoport állás iránti kérelme.* 1940. december 3. MNL OL, K 53, 1. doboz. 167–169. f.

750 *A tekei járási parancsnok jelentése Maros-Torda vármegye parancsnokának a szász lakosság panaszairól.* 1940. október 22. MNL OL, K 53, 1. doboz, 519/1940. 127. f. Ugyanez mondható el a svábokról. Bár érdekérvényesítő képességük kisebb volt, az erdődi járásban arányszámuk fölött voltak képviselve a jegyzők és aljegyzők körében. Erre vonatkozóan lásd *A közigazgatás kiépülése és működése* c. alfejezetet.

751 *A régeni-felső járási katonai parancsnok a Maros Torda vármegyei parancsnoknak a szász lakosság panaszairól.* 1940. október 23. MNL OL, K 53, 1. doboz, 519/1940. 131. f.

752 A Volksbund német településeken abban az esetben is kérte a magyar tisztviselő leváltását, ha annak munkájával a helyi lakosság elégedett volt.

753 Dahinten, Otto: *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen* [Az erdélyi Beszterce város története]. Wien, Böhlau, 1988. 194. A magyarok is felülreprezentáltak voltak, lakosságbeli arányuk kétszeresével voltak képviselve a város tisztviselői karában. Hasonló volt a helyzet Szászrégenben is, a vezető beosztásúak mind német hangzású névvel rendelkeztek. *Kimutatás Szászrégen ideiglenesen átvett alkalmazottairól.* MNL OL, K 53, 1. doboz, 519/1940. 130. f.

754 *Jelentés Beszterce-Naszód megyéről.* 1940. december 20. MNL OL, K 29, 1. csomó, f. dosszié. 27–28. f.

755 Spannenberger: *A magyarországi Volksbund...* i. m. 223.

közösségi elven, illetve a Volksbundba történő tömörülésen túlmenően a szászok kísérletet tettek az egyházi elkülönülésre is. 1940. szeptember 3-án ugyanis az észak-erdélyi szász evangélikus konzisztórium német főesperességet hozott létre (General Dekanat), amelynek élére Karl Molitoris esperest nevezték ki püspöki jogkörrel. Az új egyházszervezet azonban csak a német származású lutheránus híveket fogta volna össze, a magyarokat nem, és ennek kívánták alárendelni a magyarországi német lutheránus egyházközségeket is. A lutheránus püspökség ellenállása miatt azonban az akció kudarcba fulladt.

A szász és sváb lakosság helyzete közötti különbséget jól mutatja a velük kapcsolatban felmerülő ügyek és panaszok jellege. Korabeli jelentések szerint a kolozsvári bevonuláskor a szász képviselők hűségükről biztosították a kormányzót,[756] azonban helyzetükkel elégedetlenek voltak, és saját magukra mint a „német birodalom előőrseire" tekintettek[757] (lásd a 134. sz. dokumentumot). A régeni járási katonai parancsnok külön utasította a tiszteket, hogy előzékenyen bánjanak a szász lakossággal, azonban megítélése szerint azok nem értékelték a gesztust és céljuk nem a magyar lakossággal történő megbékélés volt.[758] A Maros-Torda vármegyei parancsnok leginkább a Volksbundra panaszkodott, ugyanis véleménye szerint annak nem célja sem a lakosság, sem a magyar állam érdekeinek képviselete.[759] Folyamatosan problematikus volt a zászló- és nyelvhasználat. A szászok már a bevonuláskor horogkeresztes zászlót tűztek ki házaikra, és később is előszeretettel használták. A magyar hatóságokat ez irritálta, a külügyminisztérium véleménye szerint ezt „vissza kell vezetni a törvényes keretek közé."[760] A további konfliktusok elkerülése végett a Volksbund vezetősége utasította a tagságot, hogy a horogkeresztes zászlót csak a pártrendezvényeken használják.[761] A szász többségű településeken a feliratokat csak német nyelven tették ki, és ehhez akkor is ragaszkodtak, ha a magyar hatóságok utasították a helyi vezetőket a magyar nyelv használatára.[762]

Ettől részben eltérő folyamatok zajlottak a szatmári svábok körében, ahol nem a népközösségi elv és a nemzetiszocialista eszme további térhódítása volt a cél,

---

756 *A Külügyminisztériumi megbízott jelentése erdélyi körútjáról.* 1940. szeptember 18. MNL OL, K 53, 1. doboz, 35/1940. 79–86. f. Elégedetlenségükhöz az is hozzájárult, hogy kérésüket, miszerint küldhessenek képviselőt az Erdélyrészi Gazdasági tanácsba, visszautasították, arra hivatkozva, hogy a tanácsban nem a nemzetiségek, hanem a különböző gazdasági ágak kapnak képviseletet. *Jegyzőkönyv az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 9. üléséről.* 1940. november 18. MNL OL, Z 193, 121. doboz, 266. tétel. 1–9. f.

757 *Jelentés Beszterce-Naszód megyéről.* 1940. december 20. MNL OL, K 29, 1. csomó, f. dosszié. 27–28. f.

758 *A régeni járási katonai parancsnok jelentése Maros-Torda vármegye parancsnokának a szász lakosság panaszairól.* 1940. október 24. MNL OL, K 53, 1. doboz, 519/1940. 128. f.

759 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok levele a Miniszterelnökségnek a szász lakosság panaszairól.* 1940. október 26. MNL OL, K 53, 1. doboz, 361/1940. 133. f.

760 *A Külügyminisztériumi megbízott jelentése erdélyi körútjáról.* 1940. szeptember 18. MNL OL, K 53, 1. doboz, 35/1940. 79–86. f.

761 *A Magyarországi Németek Szövetségének beadványa a szász lakosság panaszairól.* 1940. október 7. MNL OL, K 53, 1. doboz, 157/1940. 136, 138. f.

762 Petele településen a német iskola igazgatója csak akkor volt hajlandó a magyar táblát kitenni, ha erre „saját felső hatósága" utasítja. *A régeni járási katonai parancsnok jelentése Maros-Torda vármegye parancsnokának a szász lakosság panaszairól.* 1940. október 24. MNL OL, K 53, 1. doboz, 519/1940. 128. f.

hanem az elért eredmények megőrzése. A magyar közigazgatás svábokkal kapcsolatos magatartását jól jelképezi a november végén kinevezett vármegyei főispán véleménye, aki szerint a szatmári svábok teljesen asszimilálódtak, így a megyében nincs nemzetiségi kérdés.[763] Míg Romániában a nemzetiségi alapon szerveződő különböző önsegélyező szervezetek már az 1930-as évektől működtek, addig Magyarországon hasonló szervezet megalakítására csak 1941-ben került sor Német Népsegély néven.[764] Josef Schönborn, a szatmári Népközösség vezetője már 1940-ben téli segélyakciót szeretett volna rendezni a rászoruló német családok megsegítése érdekében.[765] A vármegyei parancsnok erre nem adott engedélyt, mondván: a szegényügy nemzetiségek fölötti kérdés és egy hasonló akció csak ellentéteket szülne.[766]

Spannenberger szerint 1940-et követően a legelkeseredettebb küzdelem a magyarok és németek között Szatmár megyében bontakozott ki. A német vezetők eleve tartottak a visszanémetesítés megtorpanásától, ha a terület visszakerül Magyarországhoz, és ez be is következett. Ennek csak részben volt oka a disszimiláció korábbi állami támogatásának az elmaradása. A lakosság jelentős része korábban sem értett azzal egyet, mivel az asszimiláció sokuk esetében előrehaladott volt. Ugyanakkor távol tartotta őket az is, hogy a mozgalomnak részben egyházellenes éle volt. A küzdelem elsősorban az iskolák körül bontakozott ki. 1940. szeptember 27-én Basch Ferenc és Stefan Barth, a Szatmár vidék német iskolaügyeinek referense felkereste Hóman Bálint kultuszminisztert, aki ígéretet tett arra, hogy 20 tanköteles esetén megmaradhat a nemzetiségi iskola, és a tanerő kinevezésekor figyelembe veszik a Volksbund ajánlásait.[767] A gyakorlatban ez azonban nem valósult meg. Mindkét érintett fél agitációba kezdett a szülők megnyerése érdekében. A Volksbund anyagi eszközöket is bevetett,[768] míg a katolikus papok tekintélyüket használták. Az esetek miatt szeptember végén a német követ is panaszt tett, ennek hatására utasították a katolikus papokat, hogy a szószékről ne folytassanak hasonló agitációt. Iskolakezdésre a német iskolák száma 25-ről 18-ra csökkent és az óvodák közül csak a magyar nyelvűeket engedélyezték.[769] A német tiltakozás hatására 1940 november végén rendeletet adtak ki, amelyben utasították a katonai parancsnokságokat, hogy azokon a településeken, ahol a román időben német iskolák működtek és a katonai

---

763 Spannenberger: *A magyarországi Volksbund*... i. m. 236–237.
764 *Uo*. 300–301.
765 *Josef Schönborn kérése a Szatmár vármegyei parancsnokhoz segélyakció ügyében*. 1940. november 15. DJSM-Prefectura, dos. 9. 93. f.
766 *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok határozata segélyakció ügyében*. 1940. november 19. DJSM-Prefectura, dos. 9. 95. A döntés mögött a nemzetiségi alapon szerveződő akció megfékezése állhatott, mivel a kormányzat általában támogatta a lakosság bevonását a dél-erdélyi menekültek megsegítésébe.
767 Marchut: *A Volksbund tevékenysége*... i. m. 58.
768 *Jelentés a szatmári svábok körében terjedő német agitációról*. 1940. október 5. MNL OL, K 53, 1. doboz, 150/1940. 61. f.
769 Marchut: *A Volksbund tevékenysége*... i. m. 58.

parancsnokságok szüntették azokat meg, indítsák újra, függetlenül a tanulók létszámától.[770]

A visszanémetesítési mozgalom miatt már az 1930-as évek közepére kiéleződött a helyzet a sváb lakosságon belül, és ettől kezdve helyi szinten magyar és sváb érzelmű, a legtöbb esetben magyarul beszélő emberek között zajlott a „küzdelem." Ennek egyik legjellegzetesebb példája Mezőpetriben történt. A búcsú (kirbáj) alkalmából rendezett bálon egy magyar érzelmű mezőteremi ifjú leszúrta a német érzelmű petri lakost.[771] Az áldozat, Manherz István pár nap múlva belehalt sérülésébe. A helyi viszonyokat jól jelzi, hogy Mezőpetriben egyszerre három bál is zajlott, két „magyar" és egy „német".[772] A fiatalok közötti verekedés kiváltó oka feltehetően a mezőteremi ifjakon lévő magyar színű nemzeti szalag volt, amit Manherzék provokációnak véltek, és a jelentés szerint a mezőteremiekről köztudott volt, hogy „magyar érzelműek".[773] Manherz halála után a Volksbund felvetette, hogy kérjék Himmler SS vezető védelmét a szatmári területekre, de erre végül nem került sor.[774] Basch Manherzet a mozgalom „vértanújává" nyilvánította és két napig fekete zászló lengett a budapesti német házon.[775] Az eset nyomán hét egyén ellen indult eljárás súlyos testi sértés és gyilkosság címén, az ügy az érintettek felmentésével végződött.[776]

XVII. A földkérdés[777]

A két világháború között végrehajtott román földreform a magyar kisebbséget érintő diszkriminatív intézkedések közül az egyik legsúlyosabb volt, nemcsak radikális jellege miatt, hanem azért is, mert sok esetben az egyházaktól és az egyesületektől is elvette földjüket. Az oktatás alappilléreként szolgáló egyházakat így a szükséges anyagi alaptól fosztotta meg, és annak egy részét román egyházaknak vagy hivatalnokoknak adta, illetve állami rezervaföldé alakította.

A Romániában 1921-ben végrehajtott földreformnak több sajátossága van: egyrészt az 1918 után Romániához csatolt területek (Besszarábia, Bukovina és Erdély) mindegyikére, illetve a 1918 előtti román területekre (Ó-Románia vagy Regát) vonatkozóan külön földtörvényt fogadtak el, másrészt pedig ezek szövegükben és rendelkezéseikben lényegesen különböztek egymástól.

---

770 Nincsenek adatok arról, hogy nyitottak-e meg a betiltott iskolákból.

771 A helyi viszonyokat jól mutatja, hogy egy hasonló eset már a 30-as évek végén is előfordult, amikor egy német és egy magyar érzelmű mezőteremi lakos konfliktusának lett halálos áldozata. Sárándi: *Kísérletek a szatmári svábok...* i. m. 307.

772 *A Vezérkari Főnökség jelentése a kormánymegbízottnak a Manherz gyilkosságról.* 1940. november 30. MNL OL, K 53, 462/1940. 185, 188. f.

773 *A szaniszlói csendőrőrs jelentése a nagykárolyi járási parancsnokságnak a mezőpetri rendzavarásról.* 1940. november 22. MNL OL, K 53, 462/1940. 186–187. f.

774 *Stefan Manherz német vezető meggyilkolásának ügye.* MNL OL, K 53, 462/1940. 183. f.

775 Marchut: *A Volksbund tevékenysége...* i. m. 59.

776 Spannenberger: *A magyarországi Volksbund...* i. m. 236–237.

777 Jelen alfejezet a Sárándi Tamás: Fejezetek az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás történetéből c. tanulmányban közöltek bővített változata. *Limes,* 2012. 2. sz. 65–86.

Az Erdélyre vonatkozó törvényt 1921. július 23-án fogadták el. Szövegét a regátival összevetve alapvető különbségeket állapíthatunk meg.[778] Mint minden földtörvénynek, a romániainak is deklarált célja a társadalmi egyenlőtlenségek mesterséges, felülről irányított kiegyenlítése azáltal, hogy a nagybirtokot felosztva életképes kisbirtokokat hoz létre. A szociális célokat az erdélyi törvény is megfogalmazta ugyan, a gyakorlati kivitelezése azonban a román nemzeti céloknak rendelte alá a reformot.[779] Ugyanis kisbirtokok létrehozása mellett ipari és „jövőbeni különleges célokra" szolgáló földalap létrehozását is célul tűzte ki.[780]

Az 1921-es földtörvény 2 kategóriába sorolta a kisajátítás alapját képező birtokokat: teljes egészében, valamint részben kisajátíthatók. Teljes mértékben kisajátíthatónak ítélte a közcélt szolgáló jogi személyek, abszentisták (távollévők)[781] birtokait, az 5 vagy ennél több éve bérbe adott földeket és bankok, ipari vállalatok birtokait. A részben kisajátítható kategóriába sorolta a magánszemélyek birtokait[782] és a közbirtokossági[783] földeket.[784] A kisajátított birtokokért a volt tulajdonosok kisajátítási kötvényeket kaptak 50 éves futamidőre. Általános tendencia volt, hogy a birtokot valós piaci értékénél kevesebbre értékelték, és a kötvények az 1930-as évekre teljesen elértéktelenedtek.

A törvény végrehajtásával Erdélyben 3,1 millió kataszteri hold földet sajátítottak ki.[785] Ebből az 1940 őszén visszakapott Észak-Erdély területére 1,2 millió holdnyi esett. Az erdélyi földreform jellege kitűnik a kisajátított föld felhasználásából: 22%-át (720 ezer hold) osztották ki földnélküli parasztcsaládok között, 2,1%-át használták fel telepítésre (sok esetben új települések létrehozására). A kisajátított föld több mint felét (56%) községeknek juttatott erdők és legelők képezték, 16,8% pedig kiosztásra sem került, ezek képezték az úgynevezett állami rezerva (vagy tartalék) földeket.[786] Ezek egy része román egyházakhoz és állami hivatalnokokhoz került, vagy kisebb-nagyobb parcellákra osztva bérbe adták.

Pár grafikon segítségével igyekszünk illusztrálni, hogy mit is jelentett a gyakorlatban a fent felvázolt földreform. A törvény magyarellenes éle jól kirajzo-

---

778 A törvényeket elfogadásuk után is több ízben módosították, sok esetben egymásnak ellentmondó paragrafusokkal egészítették ki, ezek részletes bemutatása és értelmezése külön tanulmányt érdemelne. Csak a témánk szempontjából leglényegesebb elemekre kívánjuk felhívni a figyelmet.

779 Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. In *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1941–1942.* Budapest, 1942. 337. A kifejezést is Venczel tanulmányából kölcsönöztem.

780 Ezt a törvény első cikkelye mondta ki, azonban soha nem határozták meg pontosan az illető célokat.

781 A törvény szövege értelmében abszentistáknak tekintették az 1918. december 1. után huzamos ideig az országon kívül tartózkodókat. Később ezt kiegészítették és ebbe a kategóriába sorolták a magyar állampolgárság iránt optálókat is, ezzel megszegték a Trianoni békeszerződés előírásait, amely lehetőséget adott az optálásra.

782 3 kategóriát állapítottak meg: a volt tulajdonos birtokában a kisajátítás után hegyvidéken 50, dombvidéken 100, síkvidéken 200 hold maradhatott.

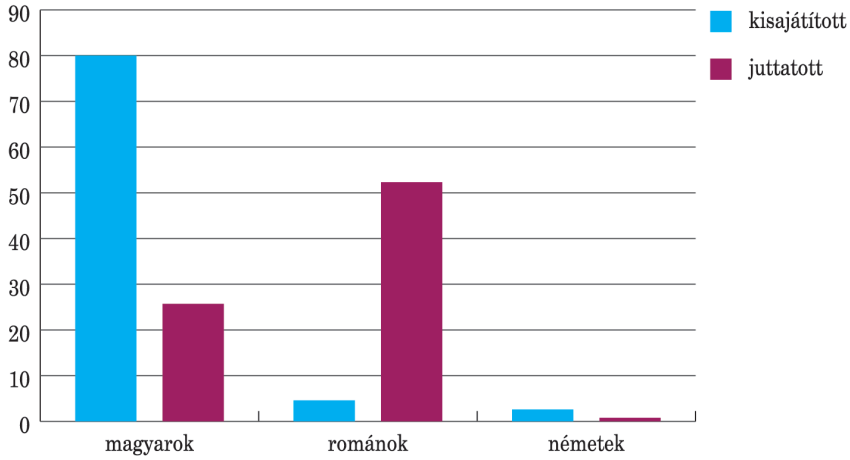
783 A közbirtokossági földeket elsősorban erdők és legelők alkották, amelyekre külön paragrafusok vonatkoztak. Legnagyobb jelentősége az egykori határőrezredek (az úgynevezett csíki és naszódi magánjavak) vagyonának volt. Ezek sorsával nem foglalkozunk, mivel nem a katonai közigazgatás időszakában dőlt el.

784 Venczel: *Az erdélyi román földbirtokreform...* i. m. 316–317.

785 A Regátban a törvény 2 millió holdban határozta meg a kisajátítás felső határát.

786 Venczel: *Az erdélyi román földbirtokreform...* i. m. 362. Valószínűleg ezt a földmennyiséget kívánták felhasználni az első paragrafusban említett „különleges célokra."

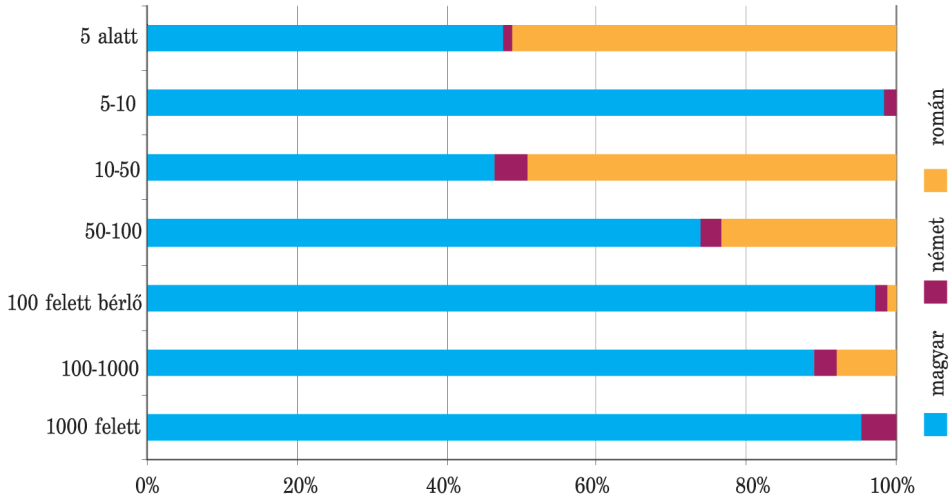
lódik, ha megvizsgáljuk a különböző nemzetiségektől elvett és nekik juttatott földek arányát. Az Észak-Erdély területén kisajátított földek 80%-át magyaroktól vették el, és csak 25%-át osztották ki magyar földigénylőknek. A németektől is több volt a kisajátítás, mint a visszaosztás, azonban a magyarokkal szemben alkalmazott diszkriminációnál jóval kisebb mértékben. Ezzel a földreform haszonélvezője egyértelműen a román lakosság lett. Csak a földek kb. 5%-át sajátították ki tőlük, viszont több mint 50%-át osztották ki román nemzetiségűek számára (lásd a 19. számú grafikont).

19. grafikon: Az 1921-ben Észak-Erdélyben kisajátított és juttatott földek aránya nemzetiség szerint

A valós észak-erdélyi helyzet ennél sokkal bonyolultabb: a magyar lakosság felülreprezentált volt a nagy- és középbirtokos kategóriában, míg a románok a kis- és törpebirtokosok között alkottak többséget.[787] Érthető, hogy a kisajátított földek alapját a magyar nagybirtok képezte, azonban a visszaosztásnál jóval magasabb arányban kellett volna részesüljenek a magyar parasztcsaládok. Szatmár megyében a románok az 1000 hold fölötti nagybirtok terén egyáltalán nem voltak képviselve, míg a 10-50, illetve az 5 hold alatti kategóriában felülreprezentáltak voltak (lásd a 20. számú grafikont).

787 Észak-erdélyi viszonylatban Szatmár megye nem a legjobb példa, mivel a Partium a történelmi Erdélyhez képest más birtokstruktúrával rendelkezett. A partiumi nemesi családok birtokai nagyobbak voltak, mint egy hasonló belső-erdélyi családéi és a Partiumban magasabb is volt a nagybirtokok aránya.

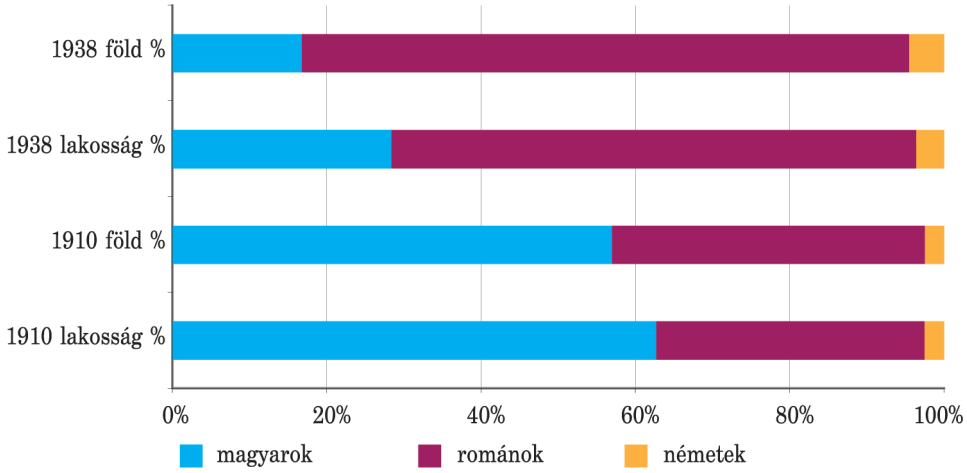
20. grafikon: Birtokkategória szerinti megoszlás Szatmár megyében 1910-ben (holdban)

Az 1921-es földreform okozta birtokszerkezeti eltolódást szemlélteti a fenti grafikon. Az 1910-es nemzetiségi- és birtokmegoszlást vetettük össze az 1938-as hasonló adatokkal. A grafikon[788] természetesen nagyon leegyszerűsítő, csak az arányszámokat adja meg, és nem veszi figyelembe a birtokkategóriákat, de így is jól megfigyelhető az eltolódás. Már 1910-ben is arányaiban[789] nagyobb földbirtok volt a román lakosság kezén, mint lakosságon belüli aránya, 1938-ra pedig ez tovább nőtt. Az eltolódás csak a földbirtokreformmal magyarázható[790] (lásd a 21. számú grafikont).

788 A grafikon forrása: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész: A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve és a népesség ház- és földbirtokviszonyai. In *Magyar Statisztikai Közlemények*, 56. kötet, Budapest, 1915; illetve *Kimutatás a Szatmár megyei agrárreformról.* 1939. DJSM- Prefectura, dos. 3/1939. 2. f.

789 Számokban kifejezve a magyarok kezén volt nagyobb földterület, mert a magyarok felülreprezentáltak voltak a nagybirtokosok között. A grafikon alapját a birtokok nagysága képezi, és nem a földbirtokosok száma.

790 A magyar lakosság aránya is nagyon lecsökkent 1938-ra. Ennek elsősorban nem az optálás vagy az asszimilálódás volt az oka, hanem a megye területében bekövetkezett változások. 1918 után ugyanis Magyarország része maradt Fehérgyarmat és Mátészalka járás teljes egészében, 1926-ot követően pedig Nagykároly járást Szilágy megyéhez csatolták. Ezek magyar többségű járások voltak.

21. grafikon: Birtokmegoszlás Szatmár megyében 1910-ben és 1938-ban, összevetve a lakosság nemzetiségi arányszámával

A két világháború közötti magyar külpolitikai törekvések deklarált céljával egybehangzóan az erdélyi magyar közvélemény is teljes revíziót akart, és 1940 után minél több vonatkozásban szeretett volna visszatérni az 1918 előtti állapotokhoz. Az egyik ilyen terület éppen a földkérdés volt. A kezdeti reváns hangulat és az utasítások különböző értelmezése tovább erősítette ezt az igényt. Később a magyar kormány (és a polgári közigazgatás) belátta ennek lehetetlenségét, ezért a földbirtok-revízió terén inkább halogató taktikához folyamodott, és lehetőséget nyújtott a volt tulajdonosnak, hogy per útján próbálja meg visszaszerezni a földjét.[791] A korabeli publicisztika szerint Erdélyben nem volt szükség újabb radikális földreformra, csak az igazságtalanul román kézbe jutott birtokok újraelosztására.[792]

A jelenleg rendelkezésre álló források közül a földbirtok-revízióval kapcsolatosak illusztrálják a legszemléletesebben a katonai közigazgatás problematikusságát és a parancsnokok széles jogköréből fakadó különböző értelmezéseket. A tanulmányban – forrásadottságok miatt – elsősorban az állami rezervaföldek kategóriájába tartozó földek 1940 őszi sorsáról adunk betekintést.

A katonai közigazgatás életbelépése előtt kiadott *Utasítás* szerint a mezőgazdaságban a tulajdonosok termelnek; a katonai hatóságoknak csak akkor kell

791 A halogató politika hátterében visszatartó erőként hatott a dél-erdélyi magyarok helyzete is. A magyar kormány radikális lépésére a román kormány hasonló intézkedést hozott volna az ottani magyarokkal szemben.

792 Háromezer erdélyi vitézt fognak avatni. *Magyar Szó*, 1940. október 25. 2. A cikk kifejtette, hogy a magyar kormány céljai között nem szerepel a román kisbirtok revíziója, mivel a magyar állam a román kisbirtokosok hűségében reménykedik.

beavatkozniuk, ha az elszenvedett kár miatt a tulajdonosok képtelenek a vetést megoldani, de a beavatkozás ekkor is csak élőerő és vetőmag rendelkezésre bocsátására szorítkozhat. A román állami tartalékföldek, illetve a menekültek után gazdátlanul visszamaradt földek esetében gondnok kinevezését írta elő, akinek a folytonos termelés biztosítása volt a legfőbb feladata.[793] Kezdetben fel sem merült a tartalékföldek kishaszonbérletbe adása, még kevésbé a volt tulajdonosoknak való visszajuttatása.

A fenti utasítás értelmében a katonai parancsnokok legfőbb törekvése a földek megmunkálásának biztosítása lett. Ennek ellenére szeptember közepétől a vármegyei parancsnokok és gazdasági felügyelők sorra adták ki az ezzel ellentétes rendeleteket. A legnagyobb gondot az állami tartalékföldek és az újonnan létrehozott román egyházközségeknek juttatott földek sorsa okozta. Szeptember 24-én a Maros-Torda vármegyei gazdasági felügyelő utasította a tekei járási gazdasági felügyelőt, hogy az állami földeket és azok termését azonnal vegye zár alá, függetlenül attól, hogy kinek a használatában voltak. Egyetlen kivételt tett: a magyar (római katolikus, református és unitárius) egyházak továbbra is használhatták a földet.[794] Amennyiben a föld közvetlenül a román pap művelésében, bérben vagy részes művelésben volt, az illető megtarthatta az évi termést. Egyelőre tehát csak zár alá vételről volt szó, a földek további sorsáról nem intézkedett a parancsnok (lásd a 120. sz. dokumentumot).

A kérdésben uralkodó zűrzavart jól jelzi, hogy a fenti utasítást követő napon a vármegyei parancsnok szükségét érezte újabb rendelet kibocsátásának, mivel saját megítélése szerint kételyek merültek fel az addigi intézkedések végrehajtásakor. A fent közölteket érvényben hagyva megerősítette a magyar egyházak mentességére vonatkozó kitételt, sőt, már nemcsak az állami tartalékföldek és az egyházaknak és hivatalnokoknak juttatott földek zár alá helyezését rendelte el, hanem azok kishaszonbérletbe adását is. A juttatandók körébe sorolta az olyan magyar és német nemzetiségű családokat, amelyek tagjai mezőgazdasággal foglalkoztak és megfelelő állatállománnyal rendelkeztek.[795] Román családok csak abban az esetben kaphattak bérbe földet, ha a település színromán volt és magyar politikai lojalitásukkal szemben nem merült fel kétely.[796] Ez a gyakorlat nem volt elszigetelt, a Szatmár vármegyei Ugocsa járási parancsnok rendelete nyomán október végéig 300 családnak juttattak földet kishaszonbérletbe hasonló körülmények között (lásd a 138. sz. dokumentumot).

Szeptember végén a hadsereg-parancsnokság a gazdátlanul maradt földek kishaszonbérbe adását rendelte el, míg az újonnan létrehozott román egyházaknak juttatott földeknek már nem a zár alá helyezését, illetve kishaszonbérbe adását,

793 *Utasítás...* i. m. 56.
794 Kivételt csak a községek tenyészbikáinak ellátását szolgáló legelők képeztek.
795 E kategórián belül előnyben részesültek a világháborús sebesültek és kitüntetettek, ugyanakkor ki voltak zárva az 5–10 holddal rendelkezők.
796 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok a járási parancsnokoknak.* 1940. szeptember 25. DJMS-Prefectura, dos. 412. 4–6. f.

hanem eredeti tulajdonosukhoz való visszajuttatását írta elő.[797] A rendelet részben keresztülhúzta az addigi gyakorlatot, és még nagyobb bizonytalanságot idézett elő. A Maros-Torda vármegyei parancsnok levélben hívta fel a felsőbb parancsokság figyelmét arra, hogy a kitétel ellentmond a korábbi gyakorlatnak.[798] Ennek ellenére a hadsereg-parancsnokság akarata érvényesült, a szászrégeni járási parancsnok már a kishaszonbérletek felfüggesztéséről tett jelentést.[799] Később a gyakorlatot kiterjesztették a törpebirtokosoktól elvett földekre is, és ők is visszakaphatták egykori tulajdonukat[800] (lásd a 121. és 123. sz. dokumentumokat).

A kérdés rendezése körüli bizonytalanság ezután sem oldódott meg, október végén a hadsereg-parancsnokság kénytelen volt újabb rendeletet kiadni a kérdés tisztázására. Megismételte korábbi utasítását,[801] így sorra adták vissza a földeket a volt tulajdonosoknak. A visszajuttatottak között találunk magyar egyházakat,[802] kisgazdákat[803] és arisztokratákat.[804] A román egyházak és püspökségek tiltakozásba kezdtek, és megtámadták a parancsokságok határozatait. Jelenlegi ismereteink szerint a legaktívabb tiltakozó Alexandru Rusu máramarosi görögkatolikus püspök volt. A vármegyei parancsnokok azonban jóváhagyták a járási parancsnokok határozatait, és elutasították a püspök fellebbezését[805] (lásd a 122., 126., 131. és 143. sz. dokumentumokat).

Ezzel párhuzamosan, talán éppen a helyi parancsnokok javaslatai nyomán, október közepétől megindult a rendeletek felülvizsgálata és módosítása. Az 1. hadsereg parancsnoksága elrendelte a 2403/1940. sz. rendeletben az addigi visszajuttatások felülvizsgálatát. Amennyiben a volt tulajdonos nem rendelkezett megfelelő állatállománnyal a föld megmunkálásához, a területet az „előírt módon" kishaszonbérletbe kellett adni.[806] November végére a miniszterelnök közbenjárására újabb felülvizsgálatok és módosítások születtek. Az új rendelet értelmében a

797 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. szeptember 30. DJCJ-Administrația, cutia 12., doc. 290. 9. f. A 755/1940. szám alatt kiadott rendelet egyetlen kitételt tartalmazott, amely szerint a visszajuttatás ideiglenes jellegű, a tulajdonjog végleges rendezéséről később intézkednek.

798 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának*. 1940. október 3. DJCJ-Administrația, cutia 12., doc. 290. 4–6. f. A gazdatársadalomban születendő ellentétetek kiküszöbölése céljából a vármegyei parancsnok javasolta, hogy ideiglenesen a bérbeadást részesítsék előnyben, majd a későbbi tulajdonrendezéskor adják vissza a földet a volt tulajdonosoknak.

799 *A szászrégeni járási parancsnok a Maros-Torda vármegyei parancsnoknak*. 1940. október 7. DJCJ-Administrația, cutia 12., doc. 290. 7. f. A rendelet nem pontosítja, hogy mely falvakra vonatkozik az utasítás, és azt sem, hogy végrehajtották-e minden érintett településen.

800 A rendelet pontatlan, valószínűleg kis- vagy középbirtokokra utal, ugyanis törpebirtokon általában az 5 holdnál kisebb birtokot értették, az 1921-es földreform pedig nem érintette ezeket. Ezúton is köszönöm Tóth-Bartos Andrásnak, hogy felhívta erre a figyelmem.

801 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 26. DJMS-Prefectura, dos. 34. 15. f. A rendelet újdonsága, hogy az egykori tulajdonosok köréből kizárta a zsidókat.

802 A nagybányai minorita rend 72 hold földet kapott vissza.

803 A Szatmár megyei Farkasaszó lakosai hét hold földet kaptak vissza.

804 Dégenfeld József erdőszádai birtokos két hold földet kapott vissza a helyi görögkatolikus egyház kárára.

805 *A Nagybánya városi katonai parancsnok határozata*. 1940. november 16. DJSM-Prefectura, dos. 6. 49–50. f.; *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok határozata*. DJSM-Prefectura, dos. 6. 361. f.; *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok határozata*. 1940. november 30. DJSM-Prefectura, dos. 6. 305. f.

806 *A Maros-Torda vármegyei parancsnok a járási parancsnokoknak*. 1940. október 11. DJMS-Prefectura, dos. 1384. 1. f. A rendelet nem pontosítja, hogy mit értettek ezen, és ki kapta meg ez esetben a földet művelésre.

volt tulajdonosok csak bérbe kaphatták egykori földjeiket egy évre, míg a tulajdonjog változatlan maradt. A föld tehát továbbra is a román egyház vagy hivatalnok tulajdonát képezte, csak használati joga került át a volt tulajdonoshoz.[807] Ebben nem történt lényeges változás a katonai közigazgatás ideje alatt; később, az 1940 decemberében Marosvásárhelyen megtartott gazdasági értekezleten Teleki Mihály földművelésügyi miniszter kilátásba helyezte a katonai közigazgatás idején hozott összes földbirtokkal kapcsolatos rendelkezés visszavonását[808] (lásd a 125. és 130. sz. dokumentumokat).

A fent vázolt folyamat mellett további, kimondottan a magyar lakosságot előnyben részesítő intézkedések és javaslatok születtek. Pl. megtiltották, hogy menekülés előtt a román tulajdonos eladja földjét, azt megakadályozandó, hogy a telekkönyvi hivatalok tulajdonjogot írjanak át. Ez csak a vármegyei parancsnok engedélyével volt lehetséges.[809] Másrészt javasolták, hogy a magyar földhitelintézet vásárolja meg az elmenekültek földjeit, hogy azok később magyar családok tulajdonába kerüljenek[810] (lásd a 119. sz. dokumentumot).

Egyértelműen a magyar lakosságot részesítette előnyben az a járási parancsnok, aki utasította a Maros-Torda vármegyei Mezőcsávás község jegyzőjét, hogy szüntesse meg a mezőszabadi román (vasgárdista) lakosságnak bérbeadott rezerva földek szerződését, és a földet adja ki a mezőménesi magyar családoknak.[811] Hasonló intézkedések közvetlenül a katonai közigazgatás megszűnte után is születtek. A marosvásárhelyi főszolgabírói hivatal utasította az erdőigazgatóságot, hogy azon települések, amelyek magyar többségük miatt a földreformkor nem kaptak erdőt, faszükségletüket az erdővel rendelkező román falvak rovására elégítsék ki[812] (lásd a 127. és 132. sz. dokumentumokat).

A nem megfelelő rendelkezések és a szabad értelmezés ellenére a járási parancsnokok jogkörének is volt korlátja, adott esetben feletteseik részéről megrovásban is részesülhettek. Szemléletes példa erre a csittszentiváni (Maros-Torda megye) eset: a járási katonai parancsnok amiatt nem adta vissza egy helyi lakosnak a földet, mert arra időközben román görögkatolikus parókia épült, és a parancsnok vallomása szerint a parókia átadása meghaladja a hatáskörét (lásd a

---

807 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. november 21. DJMS-Prefectura, dos. 18. 10. f.

808 Az agrárreformkor kiosztott földek eredeti tulajdonosnak való kárpótlás nélküli visszajuttatását a magyar külügyminisztérium még 1943-ban is nehezményezte, és a kérdés rendezését szorgalmazta a külpolitikailag tarthatatlan helyzetre hivatkozva. Elismerte, hogy e téren az 1942-ben kiküldött német–olasz különbizottság bírálatai jogosak. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tájékoztatás a minisztertanács számára a tengelyhatalmak ajánlásairól*. MNL OL, K 63, 271 csomó, 27 tétel. 100–121. f.

809 *Szatmárnémeti katonai parancsnokának határozata*. 1940. szeptember 17. DJSM-Primăria, dos. 3. 50. f.

810 *Helyzetjelentés a nagysomkúti járásról*. 1940. október 18. DJSM-Prefectura, dos. 4. 291. f.

811 *A járási katonai parancsnok a mezőcsávási körjegyzőnek*. 1940. november 11. DJMS-Prefectura, dos. 34. 1. f. Korabeli statisztikai adatok szerint Mezőszabad teljesen román falu volt, míg Mezőménes 23%-a volt magyar nemzetiségű.

812 *A marosvásárhelyi járási főszolgabírói hivatal levele az erdőigazgatóságnak*. 1940. december 3. DJMS-Prefectura, dos. 34. 1. f.

128. sz. dokumentumot).[813] Hasonlóan nyilatkozott a nagybányai városi parancsnok is, aki szerint további elvett ingatlanok átadása lenne szükséges, azonban nem mer újabb rendeleteket hozni, mivel a múltban hasonló intézkedésekért majdnem felelősségre vonták. Ő is hatáskörét meghaladónak tartotta azt, hogy a román egyházközség megszüntetését mondja ki.[814]

Már a katonai közigazgatás idején megindult az 1921-es román földreform esetleges revízióját megalapozó adatgyűjtés. A polgári közigazgatás idején erre külön intézményi hálózatot hoztak létre a Földművelésügyi Minisztérium keretein belül.[815] A kérdés tanulmányozását már a bevonulás után azonnal az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületre, illetve az ennek keretében létrehozott Erdélyi Földreform Tanulmányi Bizottságra bízták. A kilenc tagú testület legismertebb erdélyi tagja Venczel József volt,[816] azonban a legnagyobb befolyással a magyarországi tagok rendelkeztek, élükön Nizsalovszky Endrével. A vármegyei parancsnokságoktól is segítséget kértek a testület munkájához.[817] Megkezdték a konkrét összeírásokat is, minden községről három lista készült: egyiken a kisajátított földek kárvallottai és a kisajátított terület nagysága, másikon a kisajátítás haszonélvezőinek megnevezése, a harmadikon pedig a kiosztott földterület művelési ágak szerinti megoszlása szerepelt.[818] Emellett civil kezdeményezések is indultak a sérelmek orvoslására, Szatmárnémetiben a földreform során kárt szenvedett birtokosok a teendők megbeszélése céljából október elején gyűlést tartottak.

XVIII. A sajtóélet átalakítása a katonai közigazgatás időszakában[819]

A katonai közigazgatás időszakának egyik problémája, hogy bizonyos szempontból túl hosszúra nyúlt, teljes folyamatok és változások elemzéséhez viszont túl rövid volt. A kulturális életben is érzékelhetők a pozitív változás jelei, ugyanakkor megmutatkoznak a problémák is. Az egész folyamat végigkövetése csak egy hosszabb periódus vizsgálatával lehetséges, ezért inkább csak konkrét történéseket, esetleges törésvonalakat mutatunk be. A katonai közigazgatás konfliktusokkal terhes időszakában a legpozitívabb fejlemények a kultúra terén

813 *A mezőbándi járási parancsnok levele Nagy Istvánnak*. 1940. október 13. DJMS-Prefectura, dos. 34. 3. f.

814 *A Nagybánya városi katonai parancsnok jelentése a Szatmár vármegyei parancsnoknak*. DJSM-Prefectura, dos. 6. 51. f.

815 1941-ben létrehozták a minisztérium Erdély Kirendeltségét, majd 1942-ben az Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztályt. Bővebben lásd: Tóth-Bartos: *Birtokpolitika*... i. m. 108–109.

816 A testület eredményeit Venczel 1942-ben tette közzé: Venczel: *Az erdélyi román földbirtokreform*... i. m. 223–240. A használt számadatok jelentős részét ebből a tanulmányból kölcsönöztük.

817 *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja a vármegyei parancsnokoknak*. 1940. október 26. DJSM-Primăria, dos. 10. 85. f. A parancsnokság Asztalos Sándor ügyvédet bízta meg a testület munkájának segítésével.

818 *A Csík vármegyei parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak a román földreformról*. 1940. október 17. DJHR-Judeţean, Fond 7, cutia 2., doc. 1719/1940.

819 Az alfejezet Sárándi Tamás: „Zsidóbarátok és szabadkőművesek előnyben"? Egy erdélyi napilap esete a magyar katonai közigazgatással 1940-ben c. tanulmányának rövidített változata. *Médiakutató*, 2016. Tavasz, 47–58.

figyelhetők meg. A „magyar tér" kialakítására irányuló törekvések már az első napokban megindultak. A nagyvárosokban az utcák és kirakatok feliratait magyarra cserélték, újra megnyílhattak a magyar egyesületek és színházak, a hivatalokban is a magyar vált a kommunikáció nyelvévé. Ennek kihangsúlyozásához hozzájárult az is, hogy a román újságok még a bevonulás előtt megszűntek, vagy a katonai közigazgatás tiltotta be őket. A menekülés következtében a magyar nyelv vált az uralkodóvá az utcán és éttermek teraszain. A nyelvi és kulturális változások közül csak a sajtóéletre kívánunk koncentrálni, amely által elsősorban a magyar állam sajtóhoz való viszonyulásában beállt változások domborodnak ki.

A két világháború közötti időszakban a sajtót tartották a legfőbb és leghatásosabb propagandaeszköznek, a mindenkori hatalom részéről a legnagyobb figyelem a sajtóra irányult. Nincs ez másképp a katonai közigazgatás időszakában sem. Vizsgálódásunk nem sajtótörténeti szempontból közelíti meg a témát, hanem a konkrét folyamatok bemutatása mellett a működési elvet kívánja körbejárni: hogyan és mire próbálta felhasználni a katonai közigazgatás az észak-erdélyi magyar sajtót, illetve hogyan befolyásolta a sajtónyilvánosságot azáltal, hogy lapokat engedélyezett vagy tiltott be.

1918 után az erdélyi magyar sajtónak két jellemző vonása volt: egyrészt jótékony hatással volt rá a Budapesttől való elszakadás,[820] másrészt teljesen felkészületlen volt a kisebbségi helyzetre.[821] Az elszakadás révén egyes sajtótermékek országos (regionális) jelentőségre tettek szert, ugyanakkor megfigyelhető egyféle professzionalizálódás, az újságírás hivatássá vált.[822] Ez állt amögött is, hogy az erdélyi sajtótermékek száma látványosan megszaporodott és üzleti értelemben is sikeressé váltak, mivel pótolniuk kellett a kieső – elsősorban budapesti – napilapokat. Az erdélyi magyar önszerveződés legfontosabb eszközévé vált a sajtó, ami szorosan kötődött a mindenkori magyar politikai szerveződéshez, elsősorban az OMP-hez. Alapkutatások hiányában nem áll módunkban átfogó képet adni a két világháború közötti erdélyi magyar sajtóról, azonban meglátásunk szerint a témát két szempontból lehet megközelíteni: egyik a sajtó regionális megoszlása, illetve a vezető lapok irányultsága, másik a sajtónak az önszerveződésben játszott szerepe.

A két világháború között megjelenő magyar nyelvű lapok nagy fluktuációjának legfőbb oka a folyamatosan változó cenzúra volt. Romániában először az ország 1916-os hadbalépését követően vezettek be cenzúrát, amely ekkor még a rendőrséghez tartozott. 1918-ban az ostromállapot bevezetésével a sajtócenzúrát kiterjesztették és az ellenőrzés joga a Miniszterelnökséghez került át. Az 1920-as évek

820 Győrffy Gábor: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989. In *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Szerk. Apró Pál–Paál Vince, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 97.

821 Mikes Imre: A sajtó. In *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936. Országrészünk átalakulása 1918–1936*. Szerk. Győri Illés István, Cluj, Új Transzilvánia, 1937. 32.

822 A kortársak szemében ez negatívum volt. A sajtó üzleti alapon működött, idővel nőtt a bulvárlapok száma, és meglátásunk szerint a sajtótermékek nem kötődtek szorosan a közösséghez.

elején többször változott a cenzúra mértéke és jellege, majd 1923-tól a határsávban állandósították a sajtócenzúrát, ami a két világháború közötti időszakban végig érvényben maradt.[823] Az 1930-as évek elejéig nem volt egységes cenzúrahivatal, annak munkáját nagyrészt a helyi törvényszék és ügyészség végezte, városonként eltérő szigorúsággal. Míg Kolozsváron és a határsávban szigorúbb volt, az ország belseje fele egyre enyhült, így előfordulhatott, hogy ugyanazt a cikket, amelyet Brassóban engedélyeztek, Szatmárnémetiben betiltották.[824] Sorozatosak voltak a lapbetiltások és az újságírók elleni sajtóperek.[825] A Román Nemzeti Parasztpárt kormányra kerülését követően megszüntette az ostromállapotot, majd 1928-tól az előzetes sajtócenzúrát is. De 1933-ban ismét bevezették az ostromállapotot és a még szigorúbb sajtócenzúrát, amelyet a Belügyminisztérium és a Nemzetvédelmi minisztérium együtt végzett a megyei prefektúra-hivatalokon keresztül. A cenzúrában bekövetkezett leglátványosabb változás a földrajzi nevek magyar használatának tilalma volt, amely sok újságot névváltoztatásra kényszerített.[826] Az 1938-ban elfogadott új sajtótörvény szigorított a korábbi szabályozáson: laptulajdonos csak román állampolgár lehetett, és a lapok nem fogadhattak el külső anyagi támogatást. Ennek hatására 1938-ban 53 lap szüntette be tevékenységét.[827]

A katonai közigazgatás sajtótermékekre vonatkozó rendelkezéseinek megértéséhez röviden vázolnunk kell a két világháború közötti Magyarország sajtóval kapcsolatos felfogását. A korszak traumája a társadalmi egység és politikai intézményrendszer 1918–1920 közötti megszűnésének élménye. Ez szorosan összekapcsolódott a világháborús vereséggel, amelyért az ellenséges propagandát, illetve a sajtót tették felelőssé. Tanulságként a propaganda hatékonyabb felhasználásának és a sajtó szorosabb ellenőrzésének igényét fogalmazták meg.[828] Ennek hatására a társadalmi rend és norma mellett a különböző intézmények és kiemelkedő politikusok tekintélyének védelmét is törvénybe iktatták.[829] A társa-

---

823 Győrffy: *A magyar nyelvű sajtó*... i. m. 102–104. A határsávot nagyon szélesen értelmezték, az magába foglalta Erdély nagy részét.

824 Ez egy idő után öncenzúrára késztette a szerkesztőket, mert nem volt szabály, amelyhez igazodhattak. Romániában (akárcsak Magyarországon) egy idő után kötelezték a szerkesztőségeket, hogy a kicenzúrázott cikkek helyét töltsék ki más írásokkal.

825 1919 és 1934 között összesen 607 magyar és 94 német újságíró ellen folyt per sajtóvétség miatt. A legtöbb sajtópere (közel 50) Olajos Domokosnak, a Keleti Újság munkatársának és Krenner Miklósnak, az Ellenzék munkatársának volt (közel 25). A vádak is széles spektrumot öleltek fel: hoztak ítéletet államellenes izgatás és revizionista propaganda, illetve pánikkeltés és a kormány túlzott bírálata miatt is.

826 Berey Géza: *A magyar újságírás Erdélyben 1919–1939*. Szeged, Ablak Nyomda, 1940. 55.

827 Győrffy: *A magyar nyelvű sajtó*... i. m. 114. A törvény előzménye az állampolgárság felülvizsgálatát elrendelő törvény volt, amely értelmében mintegy 20 ezer zsidó veszítette el állampolgárságát. Gidó: *Úton*... i. m. 36. A törvény célja a sajtó külföldi támogatásának beszüntetése volt, ez érintette a magyar sajtótermékeket is. 1924-es adat szerint a magyar kulturális intézmények – beleértve a sajtót is – 990 ezer lejes támogatásban részesültek a magyar kormány részéről. Bárdi Nándor: A Keleti Akció. *Magyarságkutatás 1995–96*. Szerk. Diószegi László, Budapest, 1996. 111.

828 Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Budapest, 2011. 42–45. Ebből következett a fordított logikájú felfogás, amely szerint az ellenséges propaganda elítélendő és erkölcstelen, míg a magyar kormányé jogos és elfogadható, mert a trianoni igazságtalanság ellen küzd.

829 Ez összhangban volt a kor európai államainak törvénykezésével. Míg nyugaton a társadalmi rendet és az intézményeket, addig keleten a politikusok tekintélyét védték. A második különbség Nyugat és Kelet között a tekintély védelmének mértéke.

dalmi rend védelméről szóló 1921. évi III. tc. már lehetőséget adott a politikai nyilvánosságba való beleszólásra.[830] A különböző kormányok politikájának hatására átalakult a sajtónyilvánosság. Már Bethlen István miniszterelnök is igyekezett befolyásolni azt, de a kormányok célja elsősorban a lapok megnyerése volt a kormány politikájának támogatása érdekében. Az igazi fordulat Gömbös Gyula kormányra kerülésével következett be, aki egyrészt a Miniszterelnökség alá rendelte a sajtó támogatására szánt teljes összeget, másrészt új kormánypárti lapok alapításával igyekezett csökkenteni az ellenzéki lapok befolyását, egyben megteremtve saját személyi kultuszának alapjait is.[831] 1938-ban Imrédy Béla hatalomra kerülésével 410 lapot szüntettek meg. Új korszak kezdetéről beszélhetünk: a tekintélyelvű rendszert felváltotta egy diktatórikusabb, ahol a nyilvánosság sokkal jobban beszűkült, mint korábban.[832] Mindez az 1938. évi XV.[833] törvénycikkben (az úgynevezett első zsidótörvény), illetve az 1938. évi XVIII. törvénycikkben[834] öltött testet. Ez elrendelte a Sajtókamara felállítását, amelyben a zsidók aránya maximum 20% lehetett. Ugyanakkor a lapok alapítását és irányultságának megváltozását miniszterelnökségi engedélyhez kötötte. Ez a feltétel a lapengedélyek revíziójával járt együtt. Ettől kezdve a propagandista sajtófelfogás vált uralkodóvá.[835] 1939-ben újra bevezették a sajtócenzúrát.[836] Ennek értelmében a lapok csak azután jelenhettek meg, miután a területileg illetékes ügyészség megbízott munkatársa átolvasta a betördelt próbanyomatot és engedélyt adott a nyomtatásra és terjesztésre. Így 1938 és 1942 között 33%-kal csökkent a lapok száma, és 1940-ben – már Észak-Erdéllyel együtt – csak 254 politikai napilap jelent meg.[837]

A katonai közigazgatás megszervezését tartalmazó *Utasítás* a korszak felfogásának megfelelően közelített a sajtóhoz, abban a kormány legfőbb propaganda

830 Sipos: *Sajtó és hatalom*... i. m. 124. Ezt követően rendszeressé vált a különböző sajtótermékek megfigyelése.

831 Klein Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához. II. Sajtószabadság és/vagy nemzetérdek – egy „öncélú nemzeti állam" sajtószabályozása (1931–1936). *In medias res*, 2003. 1. szám. 51–54. A Gömbös kormány sajtópolitikáját jól mutatja, hogy 1934-es adat szerint a lapok több mint 20%-át az előző három évben alapították. Sipos: *Sajtó és hatalom*... i. m. 111.

832 Sipos: *Sajtó és hatalom*... i. m. 111.

833 Az 1938:XV. tc. *A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8070* (Letöltve: 2014. január 15.). A második zsidótörvény ezt tovább szigorította, országos arányukhoz igazítva 6%-ban maximalizálta a zsidó tagok arányát. Az *1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.* http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8098 (Letöltve: 2015. március 13.)

834 Az 1938. évi XVIII. tc. az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8073 (Letöltve: 2015. május 27.)

835 Míg korábban a tájékoztatást és a közönség kiszolgálását tekintették az újságíró legfőbb feladatának, ettől kezdve a nemzeti eszme propagálása vált fő céllá.

836 A m. kir. minisztérium 1939. évi 8140 ME számú rendelete a sajtóellenőrzésről. *Rendeletek tára*. 1939. 1270–1271. http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1939&pg=1417&l=hun (Letöltve: 2015. május 27.) A sajtó korlátozását először 1912-ben, a kivételes hatalom bevezetésével egyidőben alkalmazták, azonban ez nem a megjelenés, hanem a terjesztés korlátozására adott lehetőséget. A világháborút követően a kivételes hatalom érvényben maradt, 1939-ben törvényi erőre is emelték, így a sajtó végig ellenőrzés alatt állt. Sipos: *Sajtó és hatalom*... i. m. 118–127.

837 1939-ben jóval kisebb területen 276 politikai napilap jelent meg. Ezzel párhuzamosan újabb lapalapítási hullám indult meg. Az 1942-ben működő lapok 23%-a 1939-ben vagy azt követően lett alapítva. Sipos Balázs ezt a lapok „egyrétegűsítésének" nevezi. Sipos: *Sajtó és hatalom*... i. m. 213, 171.

eszközét látta. A helyi parancsnokok figyelmébe ajánlotta a propagandát propagandairatok, rádió, színház, mozi, iskolán kívüli népnevelés és mindenek előtt a sajtó segítségével. A cél a lelkek megnyugtatása és a kulturális élet fejlesztése és ezeknek a magyar államérdek szolgálatába állítása volt.[838] A sajtópiac oly mérvű és olyan értelemben vett átalakítása vált szükségessé, amely alkalmassá tette ezen feladatok elvégzésére: a helyi parancsnokok napi szinten ellenőrizzék és irányítsák a sajtót,[839] a Fővezérség pedig megfelelő anyagokkal lássa el az illetékeseket. A parancsnok feladatának megkönnyítése érdekében utasításokat adtak a sajtóra vonatkozóan: nem volt szabad belpolitikai vagy vallási vitának helyt adni a sajtóban, sem az anyaországot bíráló cikkek megjelenését engedélyezni,[840] vagy olyan összehasonlítást végezni, amelyből az anyaország hátrányosan jönne ki. Tilos volt támadni magyarországi politikusokat, és tiltották az erdélyi románoknak mint népnek a gyalázását. A román politikusok bírálata is csak tárgyilagos érvek alapján volt megengedhető.[841] A parancsnokok feladatának megkönnyítése végett az *Utasítás* közölte a lapok pontos listáját, megjelölve a betiltandókat és engedélyezendőket.[842] A kiválasztás szempontjai nem világosak, de az tény, hogy az intézkedés az erdélyi sajtónyilvánosság teljes átalakítását eredményezte. Az első látványos hatás a román lapok szinte teljes és a németek radikális visszaszorítása mellett a magyar – elsősorban zsidó kézben lévő – lapok számának csökkenésében figyelhető meg. Az *Utasítás* 235 lappal számolt, ebből betiltásra ítéltek 129-et, amiből 62 román nyelvű volt. Engedélyeztek 106-ot, amiből 13 volt román és kettő német nyelvű.[843] Az engedélyezett lapokat két csoportra osztották: politikai és más szaklap. A megkülönböztetés lényege, hogy csak a politikainak minősített lapok közölhettek politikai híreket.[844] A legtöbb betiltás Kolozs megyében volt (70), ezt követte Bihar (22) és Szatmár (17). A politikainak minősített lapok közül 34-et engedélyeztek (az engedélyezett lapok 32%-a),[845] ebből három román és kettő német nyelvű volt.[846] Az átszervezés alapvetően nem alakította át a lapok

---

838 *Utasítás...* i. m. 17.

839 A sajtócenzúra fontosságát jelzi, hogy a vármegyei katonai parancsnokságokon két személy volt ezzel a feladattal megbízva. Szatmár megyében két főhadnagy látta el. *Kimutatás a Szatmár vármegyei katonai parancsnokság közigazgatási tisztviselőiről.* DJSM-Prefectura, dos. 4/1940. 19–51. f. A cenzúra működésére panaszkodott a kolozsvári *Ellenzék* napilap, mivel kétszer kellett a kiadványt ellenőriztetni (egyszer a helyi parancsnokság, majd a hadsereg-parancsnokság cenzúrahivatalában), ez pedig kb. 1,5-2 órás késést jelentett az újság utcára kerülésében. Ráadásul két alkalommal is olyan cikket cenzúráztak, amelyet a vármegyei parancsnok, illetve egy sajtóreferens juttatott el a laphoz.

840 Kiemelték a nagybirtok túltengését, az alacsony munkabéreket, magas adókat és a drágaságot.

841 *Utasítás...* i. m. 18–19. Ha az engedélyezett lapok sorozatban olyan cikkeket közöltek, amelyek ellenkeztek ezen előírásokkal, akkor a lapot be lehetett tiltani.

842 Emellett pár lap ügyét függőben hagyták, ezek sorsáról később döntöttek.

843 A listára inkább csak mint tervezetre lehet tekinteni, ugyanis a román lapok közül csak négy megjelenését engedélyezte: a *Tribuna Ardealului*t mint egyedüli politikai lapot, a Besztercén megjelenő *Săptămâna* gazdasági lapot, illetve két görögkatolikus hitbuzgalmi lapot. A német lapok közül Besztercén és Nagykárolyban jelent meg egy-egy politikai lap.

844 Az értelmezés sajátos. Korábban egyértelműen politikai lapként működő sajtótermékeket mint nem politikaiakat tüntettek fel.

845 Leginkább a hitbuzgalmi lapok aránya nőtt meg, az 1935-ös 21%-ról 30%-ra.

846 *Utasítás...* i. m. 20–27.

jellegének arányát, de a sajtópiac radikális zsugorodása miatt a politikai nyilvánosság beszűküléséről beszélhetünk.

XIX. Összegzés

Jelen írás újabb kísérlet az 1940 őszén Észak-Erdélyben működött katonai közigazgatás tevékenységének minél sokoldalúbb megvilágítására. A források szűkössége okán a tárgyidőszakban kiadott rendeletek és utasítások szemlézése mellett főleg a gyakorlati intézkedésekből igyekeztünk visszafejteni e két és fél hónap eseményeit és az ekkor meginduló folyamatokat. A rendelkezések döntő többsége átfogó jellegű, így csak azok hatásainak vizsgálatából lehet megállapítani kisebbségellenes élüket[847] (lásd a 137. sz. dokumentumot). A katonai közigazgatás egy leegyszerűsített, rendeleteken alapuló közigazgatási forma volt, amelyeket legtöbb esetben azonnal gyakorlatba is ültettek. A VKF által kiadott rendeletek bizalmas, belső rendelkezésnek minősültek, azokat nem közölték a *Hivatalos Közlönyben*. Így az is esetleges, hogy egy-egy probléma kapcsán hány rendelet szövegét ismerjük.[848] 1940. október 27-étől a VKF a *Közérdekű Közigazgatási Parancsok*ban közölte a hadsereg-parancsnokságok által kiadott rendeleteket, visszamenőleg is. A megjelentetés indoka, hogy a katonai közigazgatás parancsai nem jelentek meg sem a *Rendeletek Tárá*ban, sem a *Honvédségi Közlöny*ben. A kiadványban minden „általános érvényű" parancsot közöltek. A rendelkezésünkre álló utolsó összeállítás 1940. október 30-án jelent meg 18. számmal, de valószínűleg ezt követően is megjelent még pár szám.[849] Emellett létezett egy *Bizalmas Katonai Közigazgatási Parancs* is. Ennek első száma 1940. október 12-én jelent meg, az indoklás szerint olyan rendeletek szövegét közölte, amelyek nem jelenhettek meg a *Közérdekű Parancsban*. Ezt csak tiszt, vagy anyaországi hasonló beosztású egyén olvashatta.[850] Összesen öt bizalmas parancsot sikerült fellelnünk, de számuk nagyobb lehetett. Jellegükből adódóan (katonatisztek adták ki, sok esetben közigazgatási szakemberek véleményének kikérése nélkül) a rendeletek sokszor átgondolatlanok voltak, és több esetben pontosításra, olykor módosításra szorultak. Háború lévén, a katonai közigazgatás intézkedései között olyan rendeletek is megjelentek, amelyeket a civil időkben elképzelni sem lehetett. A magyar lakosság pozitív diszkriminációja vagy a kisebbségek hátrányos megkülönböztetése olykor

847 Ilyen volt a felsőbányai városi parancsnok intézkedése, amelynek nyomán drasztikusan csökkent a román munkások aránya, vagy az avasi járási parancsnok jelentése, amely szerint a közigazgatás célja a magyarosítás és ennek szellemében javasolta a román tisztségviselők magyar területre való kinevezését. *Jelentés az avasi járásról.* 1940. október 29. DJSM-Prefectura, dos. 6. 219–224. f.; *Helyzetjelentés az avasi járásról.* 1940. november 20. DJSM-Prefectura, dos. 10. 171. f.

848 Több esetben előfordul, hogy egy-egy rendeletről csak másodlagos forrásból szerzünk tudomást. Soha nem lehetünk biztosak benne, hogy minden rendeletet ismerünk, miközben általunk meg nem talált rendeletek is nagyban befolyásolhatják a problémák kezeléséről kialakított képet.

849 A megismert *Közérdekű Közigazgatási Parancsok*at Szalai Béla miniszteri osztálytanácsos iratai között leltük fel. MNL OL, K 690, 1. csomó, 3. tétel.

850 5375. számú rendelet. *1. számú bizalmas katonai közigazgatási parancs.* 1940. október 12. HL, VKF, 309. doboz. 1. f.

fehéren-feketén kimondásra került.[851] Megnyilvánult a helyi parancsnok korlátlan hatalma is: ugyanazt a kérdést különböző szövegű rendeletek szabályozták.

A korszak kutatása még kezdeti szakaszban van, az előkerült töredékes források sok esetben nem teszik lehetővé, hogy minden kérdéskörrel részletesen foglakozzunk. Ennek ellenére igyekeztünk minden fontosnak vélt kérdéskört tárgyalni. Ha nem kerültek elő újabb források, a kutatás jelenlegi állásának összefoglalására szorítkoztunk. A számbavett kérdéskörökön belül hangsúlyos szerepet szántunk az időszak egyik kulcsproblémájának, a nemzetiségi kérdésnek, valamint az ennek kezelésére tett intézkedéseknek. Mivel a korszakban a nemzetiségi problémát sokan elsődlegesen közigazgatási kérdésnek tekintették, kulcsfontosságú összetételének és működésének vizsgálata. Nehéz különbséget tenni a kisebbségellenes és a közigazgatás szakszerűségét célzó intézkedések között. Felmerül, hogy mennyire lehetett képes a kisebbségi kérdés kezelésére egy olyan közigazgatás, amelyben a kiválogatás kritériuma a megbízhatóság volt és nem a szaktudás. Egy másik probléma a katonai parancsnokok és szaktanácsadók közötti nézeteltérés, nevezetesen az, hogy az intézkedésre jogosult parancsnok nem vette figyelembe a tanácsadó javaslatait. Az *Utasítás* szerint kinevezéskor figyelembe kellett venni a helyi magyarság vezetőinek véleményét. Ezáltal szubjektív szempontok is érvényesültek, és tér nyílt az egyéni bosszúállásra. Kinevezéskor nem a végzettség vagy a közigazgatási tapasztalat volt a mérvadó, hanem a 22 éves román impérium alatti viselkedés.[852]

A bevonulás után álláskérő levelek tucatjai érkeztek a parancsnokságokra, amelyekben a levélírók a katonai parancsnok jóindulatába ajánlották magukat, biztosra véve kinevezésüket. Ennek ellenére csekély részüket alkalmazták. A vizsgálat alapján úgy tűnik, hogy a lehetőségek mértékében (megfelelő végzettség, megbízhatóság) olyan helyi magyarokat alkalmaztak, akiket a román uralom alatt elbocsátottak állásukból és adott esetben visszahelyezték őket ugyanazon pozícióba. Az álláskérő levelek nagy száma ellenére a katonai parancsnokok Kolozsvárról vagy Magyarországról kértek tisztségviselőket.[853] Az erdélyieket korruptnak[854] és megbízhatatlannak tartották, az „anyaországiak" pedig szakmai tapasztalattal is rendelkeztek.[855] A magyarországi tisztségviselők kiválogatási kritériumainak

851 Például egyes vármegyei parancsnokok által a földbirtok-revízióról kiadott rendeletek, amelyekben kimondásra kerül, hogy a magyar egyházaktól a földreform során kapott földeket nem veszik el, míg a román egyházaktól és hivatalnokoktól igen. Bővebben lásd a *Földbirtokpolitikáról* szóló alfejezetet.

852 Sok esetben lehetetlenné vált az egyéni érdek és nemzeti elvárás egyeztetése: ha az illető kitartott magyarsága mellett, elbocsátották a román adminisztrációból, ha engedett a nyomásnak és nevet vagy vallást változtatott, 1940 után nem alkalmazták. Ugyanígy felmerül a kérdés, hogy mennyire tekinthető a román nemzeti mozgalom szempontjából „jó románnak" az, aki a magyar priorálás után is megtarthatta állását.

853 Emiatt nem valósult meg a román közigazgatástól átvett erdélyi származású hivatalnokok alkalmazásáról szóló utasítás.

854 Külön VKF utasítás (183/1940. sz. rendelet) hívta fel a vármegyei parancsnokok figyelmét a román uralom idején elterjedt korrupció megszüntetésére. *Az 1. hadsereg katonai parancsnokságának utasítása a visszacsatolt területek vármegyei parancsnokságaihoz.* 1940. október 24. DJSM-Prefectura, dos. 5. 147. f.

855 Az erdélyi jelentkezők elutasításában nemcsak prekoncipiált megbízhatatlanságuk, hanem elégtelen végzettségük is közrejátszhatott. Az erdélyi magyarok – gyenge román nyelvtudásuk miatt – sok esetben

tisztázása további vizsgálatot igényel. Az elvégzett elemzés szerint nem az álláskérő levelek voltak a kinevezés legfőbb forrásai, ezek alapján egy magyarországit sem alkalmaztak. A tisztségviselőket feltehetően feletteseik jelölték ki mint a visszacsatolt területen való működésre alkalmasakat. Ismét összeütközésbe került a nemzetiségpolitikai elvárás a közigazgatás szakszerűségével.[856] A felszabadult területen nem volt elegendő szakképzett személyzet a közigazgatási állások betöltésére, és mindenképpen szükség volt magyarországiakra. Kérdés azonban, hogy azok számának ilyen magasnak kellett-e lennie.[857] A vármegyei parancsnok minden esetben kikötötte a román nyelvtudás szükségességét, és oktatójegyzők kiküldését is kérte a nem megfelelő nyelvismerettel rendelkezők betanítására.[858]

Az észak-erdélyi katonai közigazgatás különböző reményeket keltett a magyarországiak és erdélyiek körében. A magyarországiak a visszakapott észak-erdélyi területtől elsősorban előrelépési lehetőséget, élethelyzetük javítását remélték (több mint 40%). Ezzel szemben az erdélyiek között az előrelépés reményével jelentkezők aránya jóval kisebb volt (25%). Az állás megszerzéséhez minden esetben a 22 éves szenvedésre és elbocsátásra való hivatkozás volt a legbiztosabb érv.[859]

Az alsó szintű közigazgatás gyakorlatát figyelembe véve a kép vegyes. Egyrészt a községekben a jegyzői és aljegyzői apparátust teljesen kicserélték, másrészt a falvak élén meghagyták az addigi bírókat. Azt is mondhatjuk, hogy míg a községek románul is tudó magyar hivatalnokok irányítása alá kerültek, a falvak megmaradtak román vezetés alatt. A nagybányai és erdődi járásokon elvégzett vizsgálat szerint a községi jegyzők között a magyarországi kinevezettek aránya kiemelkedően magas (40%),[860] a közigazgatási ranglétrán lefelé haladva (aljegyzők, bírók, albírók) arányuk csökken, ezzel párhuzamosan nő a helyiek, illetve a román nemzetiségűek aránya. Akárcsak egész Erdélyben, a helyi lakosság nehezményezése ellenére itt is elsősorban felelős beosztásba kerültek a magyarországi tisztségviselők, ahol napi kapcsolatban voltak a lakossággal. Ezzel szemben áll a kinevezettek megfelelő szakképesítése (a jegyzők mindegyike – egy kivételével – jegyzői oklevéllel rendelkezett) és román nyelvtudása (2 jegyző román nyelvtudása volt elégtelen). A vizsgálódásunk alapján (legalábbis Szatmár megyében) árnyalni lehet azt a képet, miszerint a helyi közigazgatásban való részvétel legfőbb feltétele

nem szerezhettek felsőfokú képesítést.

856 Ez konkrétan fel is merült, amikor a vármegyei parancsnok arra panaszkodott, hogy a magyarul nem tudó tisztviselők késve válaszolnak az utasításokra.

857 Egyik megoldás az 1918 utáni román kormányok által követett minta lehetett volna, amikor gyorstalpaló tanfolyamokon képezték ki az Erdélybe kinevezendő hivatalnokokat. A magyar kormány nem ezt az utat követte, mivel ez a szakszerűség kárára lett volna. Másrészt így akarta kezelni az – elsősorban diplomás – munkanélküliek ügyét. A Horthy-kor értelmiségi munkanélküliségének problémájára vonatkozóan lásd: Hajdú Tibor: Az értelmiségi túltermelés társadalmi hatásai. In *A két világháború közötti Magyarországról.* Szerk. Laczkó Miklós, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 47–98.

858 A helyzetre jellemző, hogy csak magyarul tudó jegyzőket küldött a minisztérium.

859 Lásd a *Magyar lakosság reményei a katonai közigazgatással szemben* című alfejezetet.

860 Ez magasabb, mint egész Erdély esetében. Csilléry kutatásai szerint az erdélyi közigazgatásban 30%-ot tett ki a magyarországiak aránya. A közigazgatás gyors és szakszerű kiépítéséhez 1940 őszén nem találtak elegendő helyi szakembert. Megítélésünk szerint mégis magas a magyarországiak aránya, főleg, hogy a falvak szintjéig ők uralták a közigazgatást.

a képzettséget és nyelvtudást is felülíró megbízhatóság volt. Mindegyik tisztségviselő priorálás esett át, megbízhatóságuk tekintetében tehát nem merülnek fel kétségek, de ez nem ment sem a képesítés, sem a nyelvtudás rovására. Ugyanúgy érvényes az a megállapítás, hogy a községek döntő többsége (77%) románul is beszélő magyar jegyzők irányítása alá került (az erdődi járásba kinevezett román jegyzők mind írásban, mind beszédben bírták a magyar nyelvet), míg a román többségű falvak megmaradtak a román bíró igazgatása alatt. Ez alapján megvalósulni látszott Teleki elképzelése, hogy románul tudó emberek kerüljenek a helyi közigazgatásba. Általános következtetések levonásához azonban további vizsgálatok szükségesek.

A kinevezések miatt a magyar közösségben ellentétek alakultak ki. A küzdelem legélesebben a Székelyföldön jelentkezett, és felszínre hozta a helyi társadalom töredezettségét, amelyet a különböző érdekcsoportok mellett vallási és regionális különbségek is szabdaltak. Jelenlegi tudásunk szerint a különböző érdekcsoportok közül a volt OMP helyi vezetői voltak a legsikeresebbek az érdekérvényesítésben, a Székelyföldön Pál Gábort tartották a „diktátornak".

Egyértelműen kisebbségellenes intézkedés volt az, hogy a német kisebbséggel ellentétben a román közösség véleményét nem kérték ki a kinevezésekkor és a románok nem terjeszthették elő az általuk kinevezésre javasoltak listáját sem. A kisebbség érdekérvényesítő képességét láthatóan nem számaránya határozta meg (a románoké jóval magasabb volt a németekénél), hanem az, hogy mennyire erős állam támogatja az érdekeit. Szintén problematikus az az utasítás, amely a román tisztségviselők elmozdítását írta elő magyar többségű településekről azzal a valószínűsíthető céllal, hogy a közigazgatás személyzete tisztán magyar hivatalnokokból álljon össze az asszimiláció érdekében. A román hivatalnokokat így lehetett „visszaszorítani" a tisztán román településekre és vidékekre. Ugyanez a tendencia figyelhető meg az oktatás terén is: igyekeztek úgy átszervezni a tanerők állományát, hogy a román nemzetiségű tanítók lehetőleg tiszta román és ne vegyes faluban működjenek tovább.

A katonai közigazgatás egyik legvitatottabb akciója az internálások és kiutasítások ügye volt. Ez a közigazgatás átvételétől (tehát október 4-e előtt is) folyamatban volt, ha nem is csoportosan és retorzióképpen. Habár a katonai közigazgatásról írt *Tájékoztató* elismerte az elkövetett hibákat, a módszert szükségesnek ítélte meg a „tisztogató" munka elvégzése szempontjából, amellyel sikerült megakadályozni a nemzetellenes „aknamunka" kibontakozását és levezetni a 22 éves feszültséget. A katonai közigazgatás egyfajta szelepként is működött, többeknek elégtételt szolgáltatott azzal, hogy feljelentésükre internálótáborba küldte a magyargyűlölőnek tartott román nemzetiségű személyt. Másrészt a katonai közigazgatást olyan időszaknak tekintették, amikor meghozhatók a polgári közigazgatás által jogszerűen nem vállalható intézkedések, pl. hivatalnokok elbocsátása és internálása, értelmiségiek túszként való letartóztatása, optálás szorgalmazása, telepesek elűzése, földek automatikus visszajuttatása volt tulajdo-

nosuknak stb. (lásd a 66. sz. dokumentumot). Ezt egy korabeli, a hadsereg és közigazgatás együttműködését taglaló beszámoló is elismerte: „A megszállás első időszakában különösen lehetséges és hathatós magyarosítási eljárásoknak és módszereknek az ilyenkor legeredményesebb tapintatos és az ellentétek kiélezését elkerülő módon való végrehajtására összes alárendeltjeim figyelmét felhívom. A csapatok fontos feladata, hogy előadásokkal, megbeszélésekkel és magánérintkezés közben a visszatérést, átpártolást elősegítsék" (lásd a 42. sz. dokumentumot). Ezt a katonai közigazgatás lényegi összefoglalójának is tekinthetjük, amelyben nyíltan kimondják, hogy ez egy kivételes alkalom, amikor bizonyos módszerekkel akár a magyarosítást is elő lehet segíteni. Ezt nemcsak a szakirodalom, hanem a korszak egyes szereplői is elítélték,[861] és a kialakult létbizonytalanság kiváltotta a magyar társadalom rosszallását. Ennek orvoslására adták ki november elején az összes internált felülvizsgálatáról szóló jelentést, amely egyben a román lakossággal szembeni nagyobb türelemre és odafigyelésre intette a parancsnokokat, és felhívta figyelmüket, hogy a nemzeti érzés kinyilvánítása önmagában még nem bűn. Hlatky Endre kormánybiztos szerint a katonai közigazgatás rövid időn belül eljátszotta a kezdeti bizalmat azzal, hogy elnyomóként tűnt fel.

A visszacsatolt területek egészén, de leghangsúlyosabban a Székelyföldön nagy kihívást jelentett a közellátás biztosítása. A Székelyföldön a vasúti összeköttetés hiánya miatt alakult ki kritikus helyzet 1940 őszén. Mivel a terület nem volt önellátó, békeidőben is behozatalra szorult. Az észak-erdélyi katonai közigazgatás egyik legnagyobb teljesítménye a négy székely megye ellátásának minden nehézség ellenére történt sikeres biztosítása volt. A nagy volumenű felvásárlások és szállítások felszínre hozták a regionális ellentéteket, az erdélyi és anyaországi szövetkezetek közti különbséget. Az Erdélyrészi Hangya igyekezett megakadályozni az anyaországi szövetkezetek térfoglalását. A hadsereg ugyanakkor nem tartotta elég fejlettnek az erdélyi Hangya szövetkezet hálózatát, ezért a magyarországi beszállítókhoz is ragaszkodott. Habár folyamatosan voltak fennakadások és mindenféle kényszerintézkedést kellett bevezetni, a közellátás nem piaci alapú megoldása következtében 1940 telén nem a Székelyföldön volt a legrosszabb a közellátás színvonala, hanem a románok lakta Máramarosban és Naszódon.

A magyar nyelvű oktatás terén a nehézségek ellenére megvalósult a kitűzött célok nagy része, október folyamán a legtöbb településen elkezdődött a tanítás. Sikerült megvalósítani a teljes körű magyar oktatást és ezzel kiküszöbölni a két világháború között elszenvedett sérelmeket. A tömeges felvételek ellenére a katonai közigazgatás végére 1000 betöltetlen tanítói állás volt.[862]

Az oktatáspolitika a korszak nemzetiségpolitikájának egyik alappillére volt. A nem magyar nyelvű oktatás legnagyobb problémája a tanerőhiány volt, amely a román tanerők tömeges elmenekülése miatt állt elő.[863] Rövid, pár hetes időtartam

861 Elsősorban a hadseregek mellé kinevezett kormánybiztosok.
862 *Tájékoztató*... i. m. 98.
863 Szabó Péter adatai szerint Máramaros vármegyéből a vidéki tanítók 40%-a menekült el. Sebestyén–Szabó:

alatt kellett a keletkezett űrt pótolni úgy, hogy közben a kormány elképzeléseinek is érvényt szerezzenek, amely széles körben biztosítani akarta a nemzetiségek alapfokú anyanyelvi oktatását.

Magyar–magyar konfliktus is kialakult, hiszen annak ellenére, hogy a kormány deklaráltan az egyházi oktatást támogatta, az esetleges nemzetiségi igények meggátolása érdekében nem engedte visszaállítani a magyar felekezeti oktatást sem.[864]

A nagy tanítóhiány egyrészt nehéz helyzet elé állította a katonai közigazgatást, ugyanakkor módot is adott az oktatáspolitikai elképzelések megvalósítására.[865] Ugyanis a román tanítók helyére magyarokat tudtak kinevezni, ezáltal biztosítva volt az oktatás ellenőrzése és a nemzethűségre való nevelés. A nemzetiségi oktatásról pozitív kép van kibontakozóban. Egyrészt tömeges áthelyezéseket hajtottak végre szeptember végén, október elején: a helyben maradt román tanítókat igyekeztek tiszta román településekre kinevezni, az erdélyi diplomásokat pedig magyar és vegyes falvakba áthelyezni, másrészt figyeltek arra, hogy a kinevezett tanítók megfelelő nyelvismerettel rendelkezzenek. Nagyobb problémát a több tanerős iskolák jelentettek, ahová már nem tudtak elegendő román vagy helyi tanerőt kinevezni, és több esetben magyarországi munkaerőt is igénybe vettek.[866] Hiányosságok a vegyes településeken figyelhetők meg, ahol nem minden esetben érvényesült a nemzetiségek nyelvén történő oktatás. Ha árnyaltan is, de ezeken a településeken hosszú távon felmerül az asszimiláció lehetősége. Ugyanakkor több példa is van arra, hogy román többségű településeken vagy járásokban kizárólag magyar oktatás folyt, korabeli források szerint a szülők kérésére, de feltételezhető a szülők előzetes „befolyásolása".

A katonai közigazgatás más területeken is megmutatkozó hiányosságai – mindenre kiterjesztett hatáskör, a helyi parancsnok és a minisztériumi előadó, illetve a parancsnok és a kormánybiztos közötti ellentétek, a nem megfelelő tanácsadó kiválasztása – az oktatáspolitika terén is jelentkeznek. Habár a minisztérium már október elején külön rendeletben szabályozta az oktatáspolitika terén szükséges lépéseket, a parancsnokok külön rendeleteket hoztak, amelyek néha ellentmondtak a rendelkezésnek[867] vagy csorbították azt.[868] Az is megfigyelhető, hogy a parancsnokok engedtek a magyarság helyi vezetőinek, akár a rendelet megszegése árán is. Főleg a szatmári német iskolák esetében történt ez meg. A parancsnokok több esetben bezáratták a német nyelvű állami iskolát, a felekezeti

---

A magyar katonai... i. m. 1412.

864 Lásd a sáromberki iskola esetét.

865 A hozzájuk való viszonyulásra jellemző a kápolnokmonostori járási parancsnok véleménye, aki szerint a helyben maradt tanítók feleslegessé váltak, mivel nem tudnak magyarul. *Helyzetjelentés a kápolnokmonostori járásról.* 1940. október 28. DJSM-Prefectura, dos. 6. 6–9. f.

866 Pedig magyarországi tanerő kinevezését román elemi iskolába a *Tájékoztató* sem tartotta megfelelőnek. *Tájékoztató...* i. m. 98.

867 Lásd a sáromberki pap esetét, aki olyan rendelet létéről tudott, amely lehetővé tette a felekezeti iskola újbóli megnyitását. *A sáromberki református egyház jegyzőkönyve a tanerők vallási megoszlását illetően*. 1940. november 3. DJMS-Prefectura, dos. 18/1940. 8–9. f.

868 A VKM rendelet ellenére szülői kéréshez kötötték a nem magyar nyelvű osztály vagy tagozat felállítását.

iskolában pedig áttértek a magyar oktatási nyelvre, arra hivatkozva, hogy a két világháború között a német nyelvet a közakarat ellenére vezették be.

A katonai közigazgatás működésével kapcsolatos problémák két forrásból adódnak: egyrészt időbeni behatároltságából, másrészt mindenre kiterjedő jellegéből. Az *Utasítás*ban nem egyértelműen szabályozott kérdések kezelésében ez tetten érhető. Az egyik legszemléletesebb példa a földkérdés revíziója. Az *Utasítás* rendelkezéseit túllépve a helyi parancsnokok már szeptemberben elkezdtek rendeleteket hozni a kérdés rendezése érdekében. Mivel központi utasítás még nem létezett, a parancsnokok saját belátásuk szerint (feltételezésünk szerint a magyar lakosság köreiből elfogadott javaslatok nyomán) a gazdátlanul maradt, állami rezerva és a román egyházaknak vagy hivatalnokoknak juttatott földeket kishaszonbérletbe adták ki, elsősorban magyar családoknak. A hadsereg-parancsnokságról érkező utasítás radikálisabb megoldást szorgalmazott, a földet a volt tulajdonosoknak kívánta visszaadni. Csak a miniszterelnökség közvetlen beavatkozására került sor a rendelet módosítására, amely megtiltotta a tulajdonjoggal kapcsolatos intézkedéseket. A marosvásárhelyi gazdasági tanácskozáson felmerült a katonai közigazgatás idején született összes, földdel kapcsolatos intézkedés visszavonása is.[869]

A székelyföldi katonai közigazgatás időszakának legspecifikusabb jelensége a 'templomrombolások' sora. Az ezzel kapcsolatos elemzés egyik fontos megállapítása, hogy különbséget kell tenni 'templomrombolás' és a hatóságok által elrendelt bontás között. Ennek figyelembevételével kijelenthető, hogy 'templomrombolásra' csak a Székelyföldön és csak a katonai közigazgatás időszakában került sor, azonban bontások ezt követően is történtek, és nem csak ezen a területen. Az írott források elégtelen mennyisége miatt napjainkig sem alakult ki konszenzus az események pontos lefolyásáról. Nem kizárt, hogy a jövőbeni kutatások – elsősorban helyi forrásokra támaszkodva – újabb részletekkel gazdagíthatják az ismereteket. Kijelenthető, hogy minden eddig ismertnél több (17) templom semmisült meg az események során, ezek többségét azonban nem a helyi lakosság rombolta le, hanem hatósági rendelet nyomán bontották el. Véleményünk szerint az eddigi kutatások nem szenteltek elég figyelmet az 1940. november 9–10-i földrengésnek, amely súlyos rongálásokkal járt a Székelyföldön is. Forráshiány miatt megállapíthatatlan, hogy mely templomok számára volt végzetes a rengés, a kényszerbontás pedig elfogadható érv. Nem kizárt, hogy több esetben is csak ürügy volt ez a templom eltüntetésére, hiszen egyetlen magyar felekezethez tartozó templomot sem kellett a földrengés miatt lebontani, habár több mint egy tucat magyar templom megsérüléséről tudunk. A katonai közigazgatás időszakában történt bontások kapcsán kiemelendő, hogy azok többsége az oklándi járásra

869 Ha nem is vonták vissza a katonai közigazgatás idején hozott földreformmal kapcsolatos intézkedéseket, már az időszak vége fele utasítást adtak ki, amelyben elrendelték ezen ügyek leállítását. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a zsidókérdés kezeléséről.* 1940. november. DJHR-Judeţeană, cutia 2., doc. 3785/1940.

koncentrálódik. Felvetődik az oklándi járási parancsnok személyes felelőssége is, aki parancsot adott a bontásokra, amelyekben adott esetben a hadsereg is aktívan közreműködött. A 'templomrombolások' kapcsán továbbra is az a legnagyobb talány, hogy miért pont az illető településeken következtek be. Minden érintett templom felépítésében részt vett a helyi magyar lakosság is, de ugyanez több tucat más templomról is elmondható, ahol mégsem következtek be hasonló események. A két világháború közötti román templomok építési körülményei – ha magyarázzák is – nem mentik fel sem a civil lakosságot, sem a hatóságokat a rombolás felelőssége alól.

A földdel kapcsolatos intézkedések terén egy másik tendencia is megfigyelhető: a helyi parancsnokok hozták a mérsékeltebb intézkedéseket és a hadsereg-parancsnokság volt a radikálisabb, míg más esetben ez fordítva van, és a helyi parancsnok részéről volt meghatározó tényező a radikálisabb magatartás.[870] Feltételezésünk szerint mindkét esetben a parancsnokok által maguk mellé választott helyi magyar lakosokból kikerülő „tanácsadók" befolyása figyelhető meg, akik saját és a magyar lakosság vélt vagy valós érdekeinek megfelelően igyekeztek befolyásolni a döntést. A Borgida és Czira eset is erről tanúskodik. Tipikusan a vélt vagy valós ellenségkép kreálásával állunk szemben, amikor a helyi lakosság döntötte el, hogy ki működhet tovább. Nem a felhozott érvek, vádak valóságtartalma volt a döntő, hanem a helyi magyar lakosság véleménye az illetőről és annak magatartásáról. A magyar lakosság – hatalmi pozícióba kerülve – „megbüntette" a különutas megoldásokat, a közösség ellenében választott egyéni érvényesülési módokat. A polgári igazgatás által eszközölt felülvizsgálat, adott esetben a határozat eltörlése azt bizonyítja, hogy a katonai közigazgatás túl radikálisan nyúlt bizonyos kérdések megoldásához.

A zsidó lakosság helyzetének általános romlása mellett a katonai közigazgatás időszakának legkirívóbb esete a csíkszeredai közösség egy részének kiutasítása volt. Jelenlegi információink szerint 1940 őszén ez volt az egyedüli eset, amikor zsidók tömeges kiutasítására került sor. Annak ellenére, hogy a tömeges kiutasításnak nem volt jogi alapja, a hadseregvezetés több utasítást is kiadott a rendezetlen állampolgárságú zsidók területről való eltávolítására. A csíkszeredai volt az egyetlen eset, ahol ezt tömegesen végre is hajtották. A kiutasítás módja és lefolyása már magán viselte a későbbi tömeges deportálások legtöbb jelét. Ha az 1941-es kamenyec–podolszkij-i deportálást tartják a magyarországi holokauszt előfutárának, akkor a csíkszeredai kiutasításokat tekinthetjük Kamenyec–Podolszkij előjátékának.

A katonai közigazgatás a leglátványosabb sikereket a kulturális élet terén érte el, ami a nyelvi tájkép magyarosodásának köszönhetően a magyar lakosság körében osztatlan sikert aratott. Ennek látható jelei voltak: az utcák és kirakatok feliratait magyarra cserélték, a mozik magyar filmeket vetítettek, a sajtópiacon is szinte csak magyar nyelvű lapokat lehetett kapni, köztük budapestieket is.

870 Például a letartóztatások és internálások terén.

Korábban elérhetetlen kulturális javak váltak a mindennapok részévé. A sportesemények, a futball mérkőzések is az összetartás élményét mélyítették el.

A legnagyobb változásra a sajtó terén került sor. A korabeli magyarországi felfogás szerint a sajtótól elsősorban már nem a tájékoztatást, sokkal inkább a nemzeteszme propagálását várták el. Ennek volt része a bevezetett cenzúra és a szigorú lapirányítás. A bevonulást követően azonnal alkalmazták a zsidótörvényeket, a zsidó lapokat megszüntették.

A katonai közigazgatás alatt hozott intézkedések két csoportra oszthatók: kimondottan a magyar lakosságnak kedvező, azt pozitívan érintő intézkedésekre (szociális ellátás, egyesületek megindulása, oktatásügy, földkérdés), valamint kisebbségellenes, vagy hatásaikban a kisebbségeket negatívan befolyásoló intézkedésekre (internálások, kiutasítások, zsidóellenes intézkedések, földkérdés). A korszak érzékeny pontjai (elsősorban a bevonulás során történt atrocitások és 'templomrombolások') miatt nem lehet tárgyilagosan közelíteni a témához. A jövőbeni kutatásoknak nagyobb figyelmet kellene szentelniük ezen kérdéseknek is.

Az eddigi kutatás egyik legfőbb tapasztalata, hogy a közigazgatás működtetésében kulcsszerepe volt a katonai parancsnokoknak, elsősorban járási és vármegyei szinten. Mivel egyes kérdések nem voltak kellően szabályozva, vagy egymásnak ellentmondó rendeletek láttak napvilágot, nagy tere volt a saját kezdeményezésre meghozott intézkedéseknek, ezek nagyban függtek az adott katonatiszt személyiségétől. Fontos lenne megvizsgálni a közigazgatásban részt vett tisztek családi hátterét, esetleges politikai beállítottságukat. Az előforduló ügyek gyakorisága miatt úgy tűnik, hogy bizonyos kérdésekre érzékenyebben reagáltak (pl. az ugocsai járási parancsnok a zsidókérdésre, a nagybányai járási parancsnok a földkérdésre, az oklándi parancsnok a román templomok kérdéskörére). Az erre tett kísérletünk nem járt sikerrel, mivel a Hadtörténeti Intézet Levéltárában csak a tisztek személyi lapja található meg, amelyen a személyes adatok és karrierbeli előmenetel szerepel.

A szaktanácsadókkal fennálló rossz viszony miatt a katonai közigazgatás időszaka alatt a parancsnokok fölött nem volt kontroll és semmi sem tompította intézkedéseik súlyát. Ebben az időszakban a kormány közvetlen ellenőrzése is megszűnt a napi szintű ügyintézés fölött, és sok esetben csak utólag tudott intézkedni, egyes rendeleteket módosítani vagy visszavonni. Parancsnoki beosztásba sok esetben nyugállományból visszahívott tisztek kerültek, akik alkalmatlanok voltak a feladatra, nem tartották be a rendeleteket és törvénytelen intézkedéseket is hoztak.[871] Ugyanez mondható el a nemzetiségpolitika tekintetében is, pozitív és negatív intézkedések váltogatták egymást. Például a nagybányai járás

871 A tájékoztató szerint a két és fél hónap alatt alkalmatlanság miatt a parancsnokok 26,4%-át váltották le, bár többet kellett volna. Az 1938-tól gyors ütemben meginduló hadseregfejlesztéssel a tisztképzés nem tudott lépést tartani, ezért nagyszámú tartalékosból ténylegesített tiszt, valamint sok, korábban már nyugalmazott fő- és törzstiszt vagy éppen tábornok került a rendszerbe, akiknek a felkészültsége nagyon sokszor kívánnivalót hagyott maga után.

esetében pozitívum, hogy a parancsnok ragaszkodott románul tudó tisztségviselők kiküldéséhez, szaktanácsadóinak többségét helyi szakemberekből válogatta, de felróható neki az onnan elmenekültek nagy száma is (elsősorban a munkásoké, amely nyilvánvalóan a közigazgatás intézkedéseinek eredménye volt).

A jövőbeni kutatás feladata a kérdés árnyalása, a különböző járási parancsnokok különböző területeken hozott intézkedéseinek összevetése lesz. Hasonlóképpen kérdés, hogy mennyiben történt változás a közigazgatás összetételében és az alkalmazott módszerekben a polgári közigazgatás életbelépése után,[872] akárcsak az, hogy mennyiben mutatható ki jogfolytonosság a katonai és polgári közigazgatás között. Azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy ha vannak is sajátosságai a katonai közigazgatásnak, ezen pár hónapot a 'kis magyar világ' keretén belül kell és érdemes vizsgálni, jelen összeállítás eredményei is csak az egész korszak megértéséhez nyújtanak adalékokat. A jövőbeni kutatás középpontjában a megindulló és lezajló folyamatok egészének vizsgálata kell álljon. Ezen folyamatok a bevonulást követően azonnal megindultak, így a katonai és polgári közigazgatás közötti különbség nem a folyamatokban, hanem a folyamatok kezelésének módozatában rejlik.

A katonai közigazgatás felemás működésében a katonai parancsnokok személyisége mellett az észak-erdélyi magyarság és vezetői ugyanúgy közrejátszottak. Sok esetben az ő befolyásuk feltételezhető egyes intézkedések mögött. A megváltozott körülmények között a katonai parancsnokokkal egyetértésben azonnal megindult a magyarság pozícióinak a megerősítése.[873] Az ennek érdekében hozott intézkedések akarva-akaratlanul nemzetiségpolitikai színezetet kaptak, és a legtöbb esetben a „nulla összegű játék" eredményeként[874] a nemzetiségek ellenében, az ő rovásukra valósultak meg.

---

872 Ablonczy Balázsnak az útkaparókról végzett vizsgálata szerint a polgári közigazgatás időszakában még inkább a szakszerűség volt a közigazgatás alapelve. Csak akkor vettek fel vagy tartottak meg állásában a katonai közigazgatás idején alkalmazott egyént, ha annak megfelelő képesítése volt. Nem fogadták el jogalapnak az akkori kinevezéseket, ígéreteket, annál is inkább, mivel a katonai közigazgatás alatt senkit nem lehetett véglegesen alkalmazni, a kinevezési okmányban ezt világosan ki is mondták. Ablonczy Balázs: *A visszatért Észak-Erdély*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011. 78. Kérdés, hogy ezen megállapítás érvényes-e a közigazgatás más területeire is.

873 Ezt áttételesen a hadsereg parancsnokság is elismerte, amikor reményét fejezte ki, hogy tevékenységük során a parancsnokok „saját hatáskörükben öntevékenyen mindent elkövettek a magyar fajtának megerősítésére és a visszamagyarosítás érdekében." *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása az elrománosodott magyar falvak visszamagyarosítására*. 1940. november 18. DJSM-Prefectura, dos. 10. 91. f.

874 A kifejezést L. Balogh Béni használta az 1940–1944 közötti román–magyar kapcsolatokra. L. Balogh Béni: Az észak-erdélyi kérdés Románia külpolitikájában. http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/pdf776.pdf (Letöltve: 2015. március 30.)

XX. Mellékletek

1. számú melléklet:
Személyi lap közalkalmazotti állásra jelentkezés céljára

1. A jelentkező neve
2. Születésének helye és ideje:
3. Vallása:
4. Családi állapota (gyerekek száma):
5. Iskolai végzettsége:
6. Foglalkozása (az 1940. augusztus 30-i állapot szerint):
7. A magyar állam alkalmazásában szolgált-e, hol és mikor?
8. Állott-e a román állam alkalmazásában, hol és mikor?
9. Atyjának neve és vallása:
10. Anyjának neve és vallása:
11. Atyai nagyszülejének neve és vallása:
12. Anyai nagyszülejének neve és vallása:
13. A jelentkező változtatott-e vallást, hol és mikor?
14. Felmenői között van-e illetve volt-e zsidó származású? (ezek között van-e olyan, aki a zsidó vallásról tért át valamely keresztény hitfelekezetre?)
15. Házastársának neve, születési helye és vallása:
16. Házastársának felmenői között van-e, vagy volt-e zsidó származású?
17. Házastársa vagy annak felmenői változtatták-e vallásukat, hol és mikor:
18. Milyen állami alkalmazásra kíván pályázni?
19. Milyen okiratokat csatol?
20. Felelősségem tudatában ünnepélyesen kijelentem, hogy a fenti adatok a valóságnak megfelelnek és tudomásul veszem, hogy a jelen személyi lap kitöltéséből kifolyólag sem a magyar állammal, sem senki mással semmi néven nevezendő igényem nem származik.

Aláírás, pontos lakcím

Megjegyzés: a felmenőkre vonatkozó adatokat nagyszülőkig bezárólag kell kitölteni.

2. számú melléklet:
Jelentkezési ív a visszacsatolt területen betöltésre kerülő közigazgatási állásokra

1. Pályázó neve
2. Vallása
3. Születési helye és ideje
4. Családi állapota (felesége leánykori neve), gyerekeinek száma és kora
5. Iskolai végzettsége (hol és mikor végezte iskolai tanulmányait, beleértve a főiskolát, egyetemet is)
6. Esetleges szakképzettsége
7. Nyelvismerete
8. Katonai szolgálata és katonai állomás teste
9. Atyja neve
10. Szülőanyjának leánykori neve
11. Állása vagy foglalkozása a jelenben és a múltban
12. Nyugdíjat kap-e és ha igen honnan és mennyit
13. A visszacsatolt területről menekült-e, s ha igen honnan és mikor
14. Milyen állásra pályázik és hova

Nyilatkozat

Alulírott, ezennel kijelentem, hogy a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: évi IV. tc. hatálya alá köztisztviselői alkalmazás tekintetébe nem esem.

XXI. Felhasznált irodalom

1. Levéltári források

Arhivele Naţionale Istorice Centrale (Román Történeti Levéltár), Bukarest
- Fond 765 Preşedinţia consiliului de miniştri. Cabinetul militar Ion Antonescu (Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje).
- Fond 2379 Preşedinţia consiliului de miniştri. Serviciul Special de Informaţii (Román Minisztertanács. Román titkosszolgálat).
- Fond 2906 Ministerul Propagandei Naţionale (Román Propaganda Minisztérium).

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (Román Külügyminisztérium Levéltára), Bukarest
- Fond 71/Transilvania (A Román Külügyminisztérium Erdélyre vonatkozó iratai).

Direcţia Judeţeană Satu Mare a Arhivelor Naţionale (Román Nemzeti Levéltár Szatmár megyei kirendeltsége), Szatmárnémeti
- Fond 14 Prefectura Judeţului Satu Mare (Szatmár Megyei Prefektúra iratai).
- Fond 14 Prefectura Judeţului Satu Mare – Administraţia militară maghiară (Szatmár Megyei Prefektúra iratai – Magyar katonai közigazgatás).
- Fond 15 Primăria Municipiului Satu Mare (Szatmárnémeti Polgármesteri hivatal iratai)
- Fond 15 Primăria Municipiului Satu Mare – Comandamentul militar maghiar (Szatmárnémeti Polgármesteri hivatal iratai – Magyar katonai parancsnokság).

Direcţia Judeţeană Mureş a Arhivelor Naţionale (Román Nemzeti Levéltár Maros megyei kirendeltsége), Marosvásárhely
- Fond 14 Prefectura Judeţului Mureş – Comandamentul militar (Maros Megyei Prefektúra iratai – Katonai parancsnokság), inv. 500.
- Fond 14 Prefectura Judeţului Mureş – Comandamentul militar (Maros Megyei Prefektúra iratai – Katonai parancsnokság), inv. 1111.
- Fond 278 Plasa Muresul de Jos (Marosi-Alsó Járási Parancsnokság).

Direcţia Judeţeană Harghita a Arhivelor Naţionale (Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei kirendeltsége), Csíkszereda
- Fond 7 Prefectura Judeţului Hargita, Administraţia Militară Judeţeană (Hargita Megyei Prefektúra iratai, Megyei Katonai Parancsnokság).
- Fond 7 Prefectura Judeţului Hargita, Administraţia Militară Orăşenească 1940. (Hargita Megyei Prefektúra iratai, Városi Katonai Parancsnokság, 1940).

Direcţia Judeţeană Covasna a Arhivelor Naţionale (Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei kirendeltsége), Sepsiszentgyörgy
- Fond 9 Prefectura judeţului Trei Scaune (Háromszék Megye Prefektúrájának iratai)
- Fond 157 Pretura plăşii Târgu-Secuiesc (Kézdivásárhelyi járás iratai).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- K 28 Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának iratai.
- K 29 Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztályának iratai.
- K 37 Teleki Pál miniszterelnök iratai.
- K 53 Észak-erdélyi ügyek fővezérségi kormánymegbízottja.

- K 63 Külügyminisztérium Politikai osztályának iratai.
- K 64 Külügyminisztérium rezervált iratai.
- K 66 Magyar Külügyminisztérium, Sajtóosztály.
- K 67 Külügyminisztérium Politikai hírszolgálati osztálya.
- K 69 Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai osztály.
- K 70 Külügyminisztérium jogi osztályának iratai.
- K 149 Belügyminisztérium Rezervált iratai.
- K 149 Belügyminisztérium – Politikai Intézettől visszakapott iratok.
- K 150 Belügyminisztérium általános iratai.
- K 305 Vallás és Közoktatásügyi minisztérium. Töredékes iratok.
- K 690 Szalai Béla miniszteri osztálytanácsos iratai.
- Z 12 Magyar Nemzeti Bank közigazgatási, tanulmányi és statisztikai osztálya.
- Z 193 Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Elnöki iratok.

Hadtörténeti Intézet Levéltára, Budapest
- M. Kir. Honvédelmi Minisztérium Levéltára.
- M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke Levéltára.
- A M. kir. budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság és jogelődjei
- A M. kir. 2. honvéd hadsereg iratai.

Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd
- Bonyhádi Székely Múzeum. Külföldi magyarokat hazatelepítő M. Kir. Kormánybizottság iratai.

2. Sajtó

- Csíki Lapok (Csíkszereda)
- Csíki Néplap (Csíkszereda)
- Magyar Szó (Marosvásárhely)
- Reggeli Újság (Marosvásárhely)
- Szamos (Szatmárnémeti)
- Székely Nép (Csíkszereda)
- Tribuna Ardealului (Kolozsvár)

3. Forrásközlések – statisztikák

A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Szerk. Fedinec Csilla, Galánta-Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.

A magyar katonai felső vezetés, 1938–1944: lexikon és adattár. Szerk. Szakály Sándor, Budapest, Ister, 2003.

A Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete. A Magyar Nemzeti Bank közgazdasági, tanulmányi és statisztikai osztályának jelentése. Budapest, 1940.

A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. Szerk. Ilyés Csaba, Szatmárnémeti, Szatmári Római Katolikus Püspökség, 2006.

Almanahul oraşului municipal Târgu-Mureş tvh. joggal felruházott város almanachja. coord. Iulius Ghila– Francisc Pa□lizeles, Târgu-Mureş, 1924.

Anuarul statistic al României: 1937–1938 [Románia statisztikai évkönyve: 1937–1938]. Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1939.

Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente [1940. A román hadsereg az ultimátumtól a diktátumig]. Szerk. Florica Dobre, vol. I.–III. Bucureşti, Europa Nova, 2000.

Calendarul administrativ pe anul 1937 pentru uzul autorităţilor administrative comunale şi judeţene [Közigazgatási kalendárium az 1937. évre a községi és megyei hatóságok részére]. Cluj, Lumina, 1938.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. 5. kötet, Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Szerk. Juhász Gyula, Budapest, 1982.

Enciclopedia României, vol. III. Economia naţională cadre şi producţie [Románia enciklopédiája. III. kötet A nemzeti gazdaság kerete és termelése]. Coord. Grigore Antipa, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeria Statului, 1939.

Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–1992. Szerk. Varga E. Árpád, Csíkszereda, Pro-Print, 1999-2002.

Erdélyi ezredek a világháborúban: 1914–1918. Szerk. vitéz Deseő Lajos, Budapest, Ardói Kvk., 1943.

Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. Szerk. Kuszálik Péter, Budapest, Teleki László Alapítvány,1996.

Erdélyi lexikon. Szerk. dr. Osvát Károly, Oradea–Nagyvárad, Szabad Sajtó Könyv- és Lapkiadó Rt. Satu Mare–Szatmár, 1928.

Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945. Szerk. Pritz Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

Keresztény Magyar Közéleti Almanach. III. kötet Erdély. Szerk. Hortobágyi Jenő, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.

Magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914–1918-as világháború emlékére. Szerk. Hegedüs Márton, Budapest, Hungária Nyomda, 1941.

Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919–1940). Szerk. Monoki István, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 1941.

Magyarországi rendeletek tára. Budapest, 1939–1941.

Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945. Szerk. Vértes Róbert, Budapest, PolgART, 2002.

Mamina, Ion–Scurtu, Ioan: *Guverne şi guvernanţi 1916–1938* [Kormányok és kormányzók 1916–1938]. Bucureşti, 1996.

Mihályi Balázs: *Román véderő Magyarország ellen. „Maginot-vonal" Erdélyben*. Budapest, 2010.

Monitorul oficial [Hivatalos Közlöny]. Bucureşti, 1921–1939.

Monografia oraşului Satu Mare város tükre. Szerk. Tankóczi Gyula, Satu Mare, Presa Liberă, 1936.

Porumbăcean, Claudiu–Dulgău, Bujor: *Oameni din Sătmar* [Emberek Szatmárból]. Satu Mare, Solstiţiu, 2000.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930, vol. 2: Neam, limbă maternă, religie [Románia lakosságának népszámlálása 1930. december 29-én. Nemzetiség, anyanyelv és vallás]. Coord. Sabin Manuilă, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1938.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930, vol. 5: Profesiuni: Populaţia după situaţia în profesie, sex, grupe de vârstă, instrucţie şi neam pe clase de profesiuni [Románia lakosságának népszámlálása 1930. december 29-én. Foglalkozások: a lakosság foglalkozás, nem, életkor és foglalkozási csoportok szerinti megoszlása]. Coord. Sabin Manuilă, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1940.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930, vol. 6: Profesiuni: Populaţia pe clase şi grupe de profesiuni şi situaţia în profesie pe sexe [Románia lakosságának népszámlálása 1930. december 29-én. Foglalkozások: a lakosság osztályok, foglalkozási csoportok és nemek szerinti megoszlása]. Coord. Sabin Manuilă, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1940.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930, vol. 7: Profesiuni: Populaţia pe clase şi grupe de profesiuni după sexe, vârstă, instrucţie şi neam; Situaţia în profesie a activilor

[România lakosságának népszámlálása 1930. december 29-én. Foglalkozások: a lakosság osztályonkénti, foglalkozási csoportokon belül nemenkénti, koronkénti, iskolázottság és nemzetiség szerinti megoszlása]. Coord. Sabin Manuila, Bucuresti, Editura Institutului Central de Statistica, 1940.

României magyar irodalmi lexikon: szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, muvelodés. Szerk. Balogh Edgár–Dávid Gyula, Kolozsvár, Kriterion–EME, 1981–2009.

Statistica agricola a României în 1937. Suprafetele cultivate si productia agricola [Románia gazdasági statisztikája 1937-ben. A megmuvelt területek és a mezogazdasági termelés]. Anul I, vol. 1. Bucuresti, Editura Institutului Central de Statistica, 1938.

Statutul evreilor. Decret-lege privitor la starea juridica a locuitorilor evrei din România din 9 august 1940 [Zsidók statútuma. Az 1940. augusztus 9-én elfogadott törvény-rendelet Románia zsidó lakosságának jogi állásáról]. Bucuresti, 1940.

Varga E. Árpád*: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetébol.* Budapest, 1998.

Vulturescu, George: *Cultura si literatura în tinuturile Satmarului. Dictionar, 1700–2000* [Kultúra és irodalom Szatmár vidékén, 1700–2000]. Satu Mare, Editura Muzeului Satmarean, 2000.

4. Összefoglaló muvek

A halál közelében: Hlatky Endre naplója 1944. október 16-tól 1945. május 2-ig. Magánkiadás, 2003.

Ablonczy Balázs: *A visszatért Észak-Erdély*. Budapest, Jaffa, 2011.

Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005.

Administratia militara Horthysta în nord-vestul României [A horthysta katonai közigazgatás Románia északnyugati részén 1940. szeptember-november között]. Szerk. Gh. Bodea–V. Suciu–I. Puscas, Cluj-Napoca, Dacia, 1988.

Balogh Béni, L.: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2001.

Balogh Béni, L.: *Küzdelem Erdélyért. Magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.

Balogh Béni, L.: *The second Vienna award and the Hungarian-Romanian relations 1940–1944*. New York, 2012.

Balu, Daniela: *Biserica românească din judetul Satu Mare în anii dictatului de la Viena.*

Tristete si speranta [A Szatmár megyei román egyház a bécsi diktátum éveiben. Szomorúság és remény]. Arad, Vasile Goldis University Press, 2010.

Baradlai László: Satumare metamorfózisa. In *Metamorphosis Transylvaniae. 1918–1936. Országrészünk átalakulása*. Szerk. Gyori Illés István, Cluj, Új Transzilvánia, 1937.

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetébol*. Csíkszereda, Pro-Print, 2013.

Bâtea, Ioan: *Cartea refugiatului român.* [A román menekültek könyve]. Baia Mare, Enesis, 2006.

Berey Géza: *A magyar újságírás Erdélyben 1919–1939*. Szeged, Ablak Nyomda, 1940.

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Csíkszereda, Pro-Print, 2002.

Boros Erno: *„Volt mindenünk, jó életünk, van most nekünk jaj." A szatmári svábok deportálása 1945–1949*. Csíkszereda, 2005.

Bozdoghina, Horia: *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească* [A. C. Cuza antiszemitizmusa a román politikában]. Bucuresti, Institutul pentru Studierea Holocaustului în România Elie Wiesel–Curtea Veche, 2012.

Bunea, Vasile I.: *Marile deziluzii ale poporului român în anii premergatori lui 1940 si urmarile sale. Documente – Fapte – Neîmpliniri.* [A román nép 1940-et megelozo nagy csalódásai és ezek következményei. Dokumentumok – tettek – kudarcok]. Cluj-Napoca, Napoca Star, 2009.

Butcovan, Gavril: *O pagina de istorie scrisa cu sânge: marturiile unui supravietuitor al masacrului de la Ip.* [Vérrel írt történelem: az ippi mészárlás egy túlélojének vallomása]. Zalau, Silvania, 2006.

Ciobanu, Vasile: *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918–1944* [Adalékok a szászok 1918–1944 közötti történelmének megismeréséhez]. Sibiu, Hora, 2001.

Chira, Ioan: *Rugul durerii: ocupaţia ungară horthystă – mărturii si adevăruri: septembrie 1940 – octombrie 1944.* [A fájdalom máglyája: a magyar horthysta megszállás – vallomások és igazságok: 1940 szeptember–1944 október]. Oradea, 2001.

Cosma, Neagu: *Dictatul de la Viena (30 aug. 1940): Consecinţă a crimei organizate statal de către Ungaria şi a colaboraţionismului unor unguri din România.* [A bécsi diktátum (1940. augusztus 30.) mint a Magyarország által állami szinten elkövetett bűntény és egyes romániai magyarok kollaborálásának következménye]. Bucureşti, Bravo Pres, 1996.

Czira Árpád: *Călătorie în jurul lumii: 1914–1916* [Utazás a világ körül: 1914–1916]. Coord. Viorel Ciubotă, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2007.

Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar-román viszony 1940-1945.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968.

Dahinten, Otto: *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen* [Az erdélyi Beszterce város története]. Wien, 1988.

Egry Gábor: *Az erdélyiség színeváltozása. Az Erdélyi Párt ideológiája: identitáspolitikai elemzési kísérlet,* Budapest, Napvilág, 2009.

Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.

Emlékezz Szatmárra. A szatmári zsidóság emlékkönyve. Szerk. Háráv Náftáli Stern, Bne Brak, Friedman Nyomda, 1984.

Eszenyi László: *Trianoni nemzedék*. Budapest, 1989.

Frojimovics Kinga: *I Have Been a Stranger in a Strange Land. The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945.* [Idegennek lenni idegen földön. A magyar állam és a magyarországi zsidó menekültek helyzete 1933–1945 között]. Jerusalem, 2007.

Gherman, Ioan: *Plasa Carei, jud. Sălaj. Descrierea teritoriului, populaţiunei, stărilor sanitare, culturale, morale, religioase, economice, financiare şi de comunicaţie. Date statistice* [Nagykárolyi járás. A terület leírása, népessége, egészségügyi, kulturális, morális, vallási, gazdasági, költségvetési és közlekedési viszonyai. Statisztikai adatok]. Carei, 1938.

Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek*. Csíkszereda, Pro-Print, 2009.

Grad, Cornel: *Al II-lea arbitraj (diktatul) de la Viena (30 august 1940): Poziţia armatei române* [A második bécsi döntés 1940. augusztus 30. A román hadsereg álláspontja]. Cluj-Napoca, 1996.

Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940).* Csíkszereda, Pro-Print, 2007.

Illésfalvi Péter–Szabó Péter: *Erdélyi bevonulás. 1940.* Barót, Tartoma, 2010.

Illésfalvi Péter–Szabó Péter–Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944.* Budapest, Puedlo, 2005.

În serviciul patriei. 1933–1937. Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în judeţul Satu Mare [A haza szolgálatában. 1933–1937. Beszámoló a Szatmár megyei megvalósításokról]. Satu Mare, Tipografia Presa Liberă, 1938.

Iorga, Nicolae: *Istoria românilor prin călătorii* [A románok történelme utazások által]. Bucureşti, 1928.

Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története.* Máriabesnyő-Gödöllő, 2004.

Kéri Kálmán: *Magyar vezérkari tisztek kiképzése és továbbképzése az 1920–1944 években*. Budapest, 1992.

Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869-–1923).* Doktori dolgozat (Kézirat).

Lazăr Liviu: *Mişcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică* [Az antirevizionista mozgalom története Erdélyben a két világháború között]. Deva, Călăuza, 2003.

Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1942.

Maner, Hans-Christian: *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit: Orthodoxe, griechisch katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen,*

1918–1940 [Multikonfesszionalitás és új államiság. Az ortodox, görög katolikus és római katolikus egyház a két világháború közötti Erdélyben és Ó-Romániában]. Stuttgart, 2007.

Marina, Mihai: *Maramureşul, necesităţi şi remedii* [Máramaros, szükségek és megoldások]. Cluj, Tipografia Renaşterea, 1939.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva, 1944.

Irodalmi és Nyomda Műintézet Rt., 1944. http://adatbank.transindex.ro/cedula.php? kod=891 (Letöltve: 2015. március 30.)

Oláh Sándor: *Kivizsgálás. Írások az állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008.

Pirigyi István: *A magyarországi görög katolikusok története*. Nyíregyháza, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 1990.

Raţiu, George Vasile: *Valea Bârgăului în anii 1940–1944. Mărturii, studii şi documente.* [A Borgó völgye 1940–1944 között. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok]. Bistriţa, Charmides, 2013.

Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995.

Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására. Budapest, Stephaneum, 1940.

Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.

Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Budapest, Argumentum, 2011.

Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*. Budapest, Lucidus, 2005.

Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály – Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Budapest, Magyar napló, 2014.

Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987.

Szlucska János: *„Pünkösdi királyság". Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*. Budapest, Gondolat, 2009.

Tájékoztató a katonai közigazgatás működéséről a felszabadult keleti és erdélyi részeken. Budapest, Studium, 1941.

Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940–octombrie 1944 [A horthysta-fasiszta terror Románia észak-nyugati részén 1940 szeptember–1944 október között]. Szerk. Mihai Fătu–Mircea Muşat, Bucureşti, Editura Politică, 1986.

Transilvania si aranjamentele europene, 1940-1944. [Erdély és az európai rendezések, 1940-1944]. Coord. Vasile Puşcaş, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Fundaţia Culturală Română, 1995.

Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938-1941*. Budapest, 1968.

Ţurlea, Petre: *Ip şi Trăznea. Atrocităţi maghiare şi acţiune diplomatică românească. Studii şi documente.* [Ipp és Ördögkút. A magyar atrocitások és a román diplomáciai lépések. Tanulmányok és dokumentumok]. Bucureşti, 1996.

Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabaduló Erdély területén. Budapest, Studium, 1940.

Vallomások a holtak házából: *Ujszászy István vezérőrnagy, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Szerk. Haraszti György, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Corvina, 2007.

Viman, Ioan: *Lucăceni: urmaşii lui Vasile Lucaciu* [Lucăceni: Vasile Lucaciu utódai]. Satu Mare, 2004.

5. Tanulmányok

*** A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. In *Magyar Statisztikai Közlemények*, 56. kötet, Budapest, 1915.

Balogh Béni, L.: Megtorlás, etnikai homogenizálás. A kisebbségi kérdés a magyar–román kapcsolatrendszerben. *Limes*, 2010. 1. sz. 79–94.

Balogh Béni, L.: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. *Limes*, 1996. 3. sz. 79–92.

Balogh Béni, L.: Az „idegháború" kezdete. Magyar–román tárgyalások 1940 őszén. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor–Simon Attila, Somorja–Dunaszerdahely, 2006. 101–117.

Balogh Béni, L.: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939–1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265.

Balogh Béni, L.: Az erdélyi magyar menekültkérdés szociális vonatkozásai 1939–1944 között. In *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor, Kolozsvár, 2003. 29–39.

Balogh Béni, L.: Észak-Erdély kérdése Románia külpolitikájában. *http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/pdf776.pdf* (Letöltve: 2015. március 30.)

Bárdi Nándor: A Keleti Akció (I.). A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. In *Magyarságkutatás*, 1995–96, Szerk. Diószegi László, Budapest, 1996. 143–190.

Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944. In *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. század történelméből*. Szerk. Czoch Gábor–Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006. 237–292.

Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyen (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002 ősz. 7–41.

Berekméri Árpád-Róbert: A tartalékos tisztképzés Marosvásárhelyen és a város magasabb katonai vezetése 1940–44-ben. In *Marosvásárhely történetéből. 2. Új- és legújabb kori tanulmányok*. Szerk. Pál-Antal Sándor–Novák Csaba Zoltán, Marosvásárhely, Mentor, 2007. 138–163.

Berki Feriz: Lapok a magyar ortodoxia történetéből. *Egyházi krónika*, 1965. november–1966. október.

Ciobanu, Vasile: Misiunea Holtzträger la Berlin (septembrie 1940) [Holtzträger missziója Berlinben 1940 szeptemberében]. *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2011, Supplementum. 127–133.

Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció IV–V. *Magyar Kisebbség*, 1928. 6. sz. 209–216., 7. sz. 245–257.

Csetey Károly: Az állam- és hadvezetés kölcsönhatása. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 1. sz. 17. 1–18.

Csilléry Edit: A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során. *Magyar Kisebbség*, 2014. 1. sz. 7–39.

Csilléry Edit: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak–Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes,* 2006. 2. sz. 73–92.

Darlaczi Timea–Onofrei, Adrian: Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940 [Két lehetetlen erdélyi küldetés 1940 szeptemberében]. In *Anuarul Arhivelor Mureşene*, 2014. 126–140.

Domahidy Sándor: Szatmár vármegye mezőgazdasága és állattenyésztése. In *Szatmár vármegye*. Szerk. Borovszky Samu, Budapest, é. n.

Dombrády Loránd: Akiről nem beszélünk: Werth Henrik. *Hadtörténeti közlemények*, 2004. 1 sz. 61–165.

Eiler Ferenc: A romániai németek politikai viszonyai a két világháború között. *Limes*, 1998. 4. sz. [2. kötet]. 277–287.

Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetiségpolitikák a két világháború között 1920–1938. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor–Simon Attila, Somorja–Dunaszerdahely, 2006. 98–99.

Eiler Ferenc: Nemzeti kisebbségek és az állammal szembeni lojalitás a két világháború között. Elvek és gyakorlat az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925–1938. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések*. Szerk. Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László, Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 204–222.

Fehér Márton: Magyar párt, zsidó párt, reakció és lapérdekek. *Magyar Kisebbség*, 1932. 10. sz. 282–289.

Fritz László: A Iorga-kormány „interimár-bizottságai" és a magyar nemzetkisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1932. 3–4. sz. 76.

Fritz László: A Iorga-kormány 1931. évi parlamenti választása. *Magyar Kisebbség*, 1931. 14. sz. 509–539.

Fritz László: A közigazgatási választások eredményei. *Magyar Kisebbség*, 1930. 15–16 sz. 554–564.

Gazsi József: Politikai megkülönböztetés a Horthy-hadseregben 1919–1945. *Hadtörténeti Közlemények*, 1972. 3. sz. 505–546.

Gidó Csaba: Román-magyar határkérdés 1940-1944-ben, különös tekintettel a Székelyderzs és Kányád között húzódó határvonalra. In *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV*. Csíkszereda-Székelyudvarhely, Hargita Megyei Kulturális Központ, 2004. 180-204. http://mek.niif.hu/03900/03920/03920.pdf (Letöltve: 2014. október 20.)

Győrffy Gábor: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989. In *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Szerk. Apró Pál–Paál Vince, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 97–164.

Gulyás Gábor: Régi erdélyi feladatok új köntösben. *Kisebbségi Körlevél*, 1943. február. 25–26.

Gyáni Gábor: A középosztály társadalomtörténete a Horthy korban. *Századok*, 1997. 6. sz. 1265–1304.

Hajdú Tibor: Az értelmiségi túltermelés társadalmi hatásai. In *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Laczkó Miklós, Budapest, Kossuth Kiadó, 1984. 47–98.

Hámori Péter: A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak–Erdélyben. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében*. Szerk. Bárdi Nándor–Simon Attila, Somorja, Fórum Intézet, 2006, 167–185.

Hámori Péter: Biserica de sat şi politica. Izvoare privind istoria greco-catolicilor maghiari din Satu Mare 1940–1944 [A falusi templom és a politika. Források a szatmári magyar görög katolikusok történetéhez 1940–1944]. *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2009, 198–222.

Hámori Péter: Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben 1938–1944. *Korall*, 2004. 18. sz. 65–97.

Hámori Péter: Székely-oláh görög katolikusok. *Regio*, 2007. 2. sz. 189–222.

Hegedűs Nándor képviselő beszéde a kamara 1930. június 24-iki ülésen az átmeneti bizottságok (comisie interimară) hatáskörének bővítése ellen. *Magyar Kisebbség*, 1930. 14. sz. 538–544.

Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940.). *Regio*, 2004. 3. sz. 101–142.

Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs–Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005. 117–165.

Hunyadi Attila: Az erdélyi szász és román nemzetiségi szövetkezetek. *Közgazdász Fórum*, 2003. 6. sz. 22–24.

Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk..." Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004. Tavasz. 58–77.

Jakabffy Elemér: A fiatal magyar ügyvédek. *Magyar Kisebbség*, 1936. 17. sz. 456.

Jakabffy Elemér: Azok akik elmentek és mi, akik visszamaradtunk. *Magyar Kisebbség*, 1941, 3–4. sz. 61–63.

Karácsony István: *Rezsimváltások stílusrezonanciái. A marosvásárhelyi egykori vármegyeháza homlokzatváltozatairól*. Marosvásárhely, 2015. (kézirat)

Kiss Árpád: A romániai magyar ügyvédek névjegyzéke. *Magyar Kisebbség*, 1936. 15–16. sz. 434–440.

Klein Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához. II. Sajtószabadság és/vagy nemzetérdek – egy „öncélú nemzeti állam" sajtószabályozása (1931–1936). *In medias res*, 2003. 1. szám. 51–54.

Kovács Árpád: A megyei közigazgatási tisztviselők nemzetiségi megoszlása Erdélyben az 1936. év végén. *Magyar Kisebbség*, 1937. június 16. 12. sz. 326–333.

Kövér György: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Szerk. Kövér György, Budapest, Századvég Kiadó, 2006. 77–160.

Kuszálik Péter: Sajtó és környéke. A Korunk 1940-es megszűnése. In Kuszálik Péter: *A hátsó udvarban. Széljegyzetek az erdélyi sajtó és irodalom történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print, 2001.

László Márton: Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja. In *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Szerk. Somai József, Kolozsvár, 2007. 185–222.

Lechinţan, Vasile: Procesul criminalilor de război de la Ip, Trăznea, Huedin, Mureşenii de Câmpie şi din alte localităţi sălăjene [Az ippi, ördögkúti, bánffyhunyadi, omboztelki és más Szilágy megyei települések háborús bűnöseinek pere]. *Acta Musei Porolissensis*, 1993. 271–306.

Lengyel Ferenc: A magyar vezérkari tisztképzés a két világháború között. In *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga 1996. október 8–9*. szerk. Lengyel Ferenc–Szántó Mihály, Budapest, 1996. 122–134.

Manzinger Krisztián: Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában? *Regio*, 2010. 3. sz. 149–180.

Marchut Réka: A Volksbund tevékenysége a szatmári svábok körében (1940–1944). In *300 de ani de la colonizarea şvabilor dunăreni în comitatul Satu Mare*. Coord. Paula Virag, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2012. 55–64.

Martinkó József: A tisztképzés története a Ludovika Akadémián (1872–1945). In *Hatszáz év neveléstörténetéből. Neveléstörténeti konferencia 1997–1998*. Szerk. Balogh László, Budapest, 2000. 191–202.

Mester Miklós: A román antirevizionista mozgalom ismertetése. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz. 162–172.

Mikes Imre: A sajtó. In *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936. Országrészünk átalakulása 1918–1936*. szerk. Győri Illés István, Cluj, Új Transzilvánia, 1937. 30–39.

Nagy József: Magyar határvadászok – román határőrök. Határincidensek Székelyföld határain a második világháború idején. *Magyar Kisebbség*, 2009. 3–4. szám. 322–347. http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbseg/pdf/13nagyjozsef.pdf

Náray Antal: Politika és hadvezetés. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 3. sz. 1–11.

Pál János: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben. *Magyar Kisebbség*, 2008. 1–2. sz. 186–253.

Pihurik Judit: Kórkép mint történeti forrás. Bayor Ferenc nyugalmazott tábornok, újvidéki városparancsnok 1942–1943-as pere és elítélése. *Betekintő*, 2011. 4 sz. http://www.betekinto.hu/2011_4_pihurik (Letöltve: 2015. március 27.)

Pusztai Popovics József: Az erdélyi románok kulturális helyzete a bécsi döntés után. *Kisebbségi Körlevél*, 1942. január. 39–42.

Reiszig Ede: Az utolsó negyven év története. In *Szatmár vármegye*. Szerk. Borovszky Samu, Budapest.

Sárándi Tamás: A nemzetiségi középosztály helyzete 1940 őszén. Példák a katonai közigazgatás időszakából. *Modern Magyarország*, Budapest, ELTE, BTK, 2013. 1. sz. 141–164.

Sárándi Tamás: Consideraţii privind primul val de recrutare SS din 1942 în judeţul Satu Mare [Az 1942-es első SS-sorozás Szatmár megyei vonatkozásai]. *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2008. 223–247.

Sárándi Tamás: Education Policy in Northern Transylvania During the Period of Military Administration [Oktatáspolitika Észak-Erdélyben a katonai közigazgatás idején]. In *State and minority in Transylvania, 1918-1989. Studies on the History of the Hungarian Community*. Szerk. Attila Gábor Hunyadi, New York, 2012. 139–168.

Sárándi Tamás: Észak-Erdély 1940–1944 közötti története a román történetírásban. *Limes*, 2006. 2. sz. 131–137.

Sárándi Tamás: Fejezetek az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás történetéből. *Limes*, 2012. 2. szám. 65–86.

Sárándi Tamás: Încercări de remediere a problemelor sociale şi de aprovizionare publică din Satu Mare în toamna anului 1940 [Kísérletek a közellátás és szociális helyzet kezelésére Szatmárnémetiben, 1940 őszén]. *Historia Urbana*, 2014, nr. 22. 254–274.

Sárándi Tamás: Instalarea administraţiei maghiare în toamna anului 1940 – cazul judeţului Satu Mare [A magyar közigazgatás bevezetése 1940 őszén – Szatmár megye esete]. *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2011, Supplementum. 115–126.

Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010. 2. sz. 75–96.

Sárándi Tamás: Kísérletek a szatmári svábok visszanémetesítésére a két világháború között. In *Németek a Kárpát-medencében konferencia anyaga. Bonyhádi evangélikus füzetek 2*. Szerk. Nagy István, Bonyhád, 2009. 295–319.

Sárándi Tamás: Nemzetiségpolitikák mérlege. A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tiszti bizottságok működésének tükrében. *Magyar Kisebbség*, 2014. 1. sz. 73–128.

Sárándi Tamás: Problema refugiaţilor în timpul administraţiei militare maghiare din nordul Transilvaniei. Cazul judeţului Satu Mare [Menekültkérdés az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás idején. Szatmár megye esete]. *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2013. 143–156.

Sárándi Tamás: *Táplálkozásbeli különbségek vagy állami propaganda? Adalékok az erdélyi nemzetiségi lakosság ellátásához a második világháború időszakában*. (Kézirat)

Sárándi Tamás: Társadalmi igény vagy állami propaganda? Adalékok a Magyar Ortodox egyház megalakulásához, 1941–1944. In *Az egyház társadalma–a társadalom egyháza. Egyház és társadalom Közép- és Kelet Európában a 20. században*. Szerk. Bánkúti Gábor–Nagy Mihály Zoltán, Pécs, 2015. 135–164.

Sárándi Tamás: „Zsidóbarátok és szabadkőművesek előnyben"? Egy erdélyi napilap esete a magyar katonai közigazgatással 1940-ben. *Médiakutató*, 2016. Tavasz. 47–58.

Sas Péter: Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között. *Egyháztörténeti Szemle*, 2003. 1. sz. 80–89.

Sebestyén Elemér–Szabó Péter: Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén. *Századok*, 2008. 6 sz. 1383–1420.

Stan, Constantin I.: Evacuarea administraţiei româneşti din nord-vestul Transilvaniei [A román adminisztráció evakuálása Erdély észak-nyugati részéből]. *Sargeţia,* 1999–2000. 555–564.

Suba János: A magyar katonai közigazgatás elvei és szervezete a visszatért területeken 1938–1941. *Rendvédelem, történeti füzet*, 2008. 17. sz. 74–83.

Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2002. 2. sz. http://epa.oszk.hu/00000/00033/ 00010/ szabo.htm (letöltve 2012. jún. 10.).

Szavári Attila: Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940. szeptember–1941. április). *Magyar Kisebbség*, 2004. 4 sz. 272–304.

Szavári Attila: Teleki Pál Erdély-politikájáról: értekezletek Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2011. 3–4. sz. 191–282.

Szécsényi András: Egyetemi munkaszolgálat Magyarországon a Horthy-korszakban. *Történeti Múzeológiai Szemle,* 2011. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mamutt_evkonyv_11/pages/003_egyetemi_munkaszolgalat.htm (Letöltve: 2014. január. 15.)

Szita Szabolcs: A hadsereg és a zsidókérdés. In *Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet*. Budapest, 2000. 419–425.

Szita Szabolcs: A munkaszolgálat Magyarországon 1939–1945. *Hadtörténeti közlemények*, 2004. 3. sz. 817–858.

Tamás Sándor: A Csíki Magánjavak. Az erdő a székelyek életében. *Erdélyi múzeum*, 1995. 3–4. szám. 14–55.

Tibori Szabó Zoltán: Csík vármegye zsidósága a betelepüléstől a megsemmisítésig. I-III. *A Hét*, 2004, 2/43-45. http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=230#_ftn43 (Letöltve: 2014. július 30.).

Tilkovszky Lóránt: A szatmári németség a két világháború között. In *Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent [Etnikumok közötti kapcsolat a román–magyar–ukrán térségben a 18. századtól napjainkig]*. Satu Mare–Tübingen, 1999. 227–246.

Tóth Szilárd: Incidente sângeroase la alegerile parlamentare din 1928 la secția de votare din com. Olteni (jud. Trei-Scaune). [Véres incidensek az 1928-as parlamenti választásokkor az oltszemi (Háromszék) választókörzetben]. *Acta Siculica,* 2008*,* 419–426.

Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Korall*, 2012. 101–125.

Tóth-Bartos András: Szociális gondozás Háromszéken 1940–1944 között. *Acta Siculica*, 2007. 515–526.

Trașcă, Ottmar: Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei [A román–magyar kapcsolatok és Erdély kérdése]. 1940–1944 (I-II.). *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol.* XLI–XLII, 2004–2005. 311-349, 377-408.

Vasas Géza: Mi történt 1940. augusztus 5-én s annak folytatásaként? Vizsgálat egy minden gyanú fölött álló történeti tény ügyében. *Regio,* 2015. 3. sz. 150–198.

Vekov Károly: Tények és dokumentumok egy koncepciós per kapcsán. In *Wass Albert igazsága. A gróf emigrált, az író itt maradt*. Szerk. Raffay Ernő – Takaró Mihály – Vekov Károly, Budapest, 2005. 149–182.

Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1941–1942.* Budapest, Teleki Pál Intézet, 1942. 309–387.

Vita Sándor: Székelyföld önellátása. *Hitel*, 1937. 4. sz. 269–284.

Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. *Századok,* 1997. 2. sz. 303–352.

Zilizi Zoltán: A Lex Apponyi végrehajtása a Lipót megyei evangélikus német Népiskolákban. *Sic itur ad astra,* 2006. 3–4. sz. 237–268.

Dokumentumok

I. A BÉCSI DÖNTÉS ÉS MAGYAR–ROMÁN KATONAI TÁRGYALÁSOK

1.
Irányelvek az Észak-Erdélybe bevonuló csapatok számára

Budapest, 1940. augusztus 31.

777/Főv. hdm. 40. VIII. 31. szám.
303/b/2 gy.pk. 40. IX. 3.[1]

Toldalék. Irányelvek a megszálló csapatok számára

1. Huszonkét évi megszállás után a román uralom alól felszabaduló erdélyi magyar és székely testvéreink egyesülését a Csonkaországgal úgy területileg, mint hazafias szellem tekintetében is a bevonuló honvédség juttatja kifejezésre. A lakosság első benyomását a honvédség fellépésén át nyeri, és ezen át ítéli meg azt a szellemet, melynek részese lesz, amelyhez jövő magatartását szabnia kell.

Súlyt helyezek arra, hogy az elnyomatás hosszú évei után az Anyaország és Erdély első találkozásának alkalmával a honvédség bevonulását, fellépését és magatartását példás fegyelem, feltétlen rend és mintaszerű szervezettség jellemezze!

Minden honvédet töltsön el az a büszke és magasztos gondolat, hogy részese lehet eme történelmi cselekménynek. Minden egyes honvéd állandóan gondoljon arra, hogy az elnyomott erdélyi testvéreink előtt az Anyaországot képviseli és jelenti: ezért mindenki úgy viselkedjék, hogy méltó legyen erre a büszke szerepre.

2. A bevonuló csapatok fellépése és magatartása imponáló tekintélyt kiváltó és tetszetős legyen. A csapatok a nagyobb helységeken rendezetten vonuljanak át. Menetkényelmeket a parancsnokok csak a nem lakott területeken engedjenek meg.

3. A csapatok fegyelmét akkor is meg kell tartani, ha a hazafias lelkesedés és ünneplés láza elragadná őket. Nyomatékosan figyelmeztetem a tisztikart és legénységet arra, hogy tartózkodjék a mértéktelen alkoholfogyasztástól, hangos mulatozástól, erkölcstelen tivornyáktól mind a nyilvános helyeken, mind magán és zárt tiszti társaságokban egyaránt. Minden ilyen természetű kifogásolható esetet a legszigorúbban fogok megtorolni. Ahol szükséges, szesztilalmat kell elrendelni.

Megtiltom, hogy a tiszti és altiszti kar, valamint a legénység – az előfordulható árkülönbségekre való tekintettel – a felszabaduló terület esetleg olcsóbb árukész-

1 Utólag tollal rávezetve.

leteit magánfelhasználásra felvásárolja és a Kárpátalján és a Felvidéken előfordult esetek megismétlődjenek. A parancsnokok közegeikkel az üzleteket ilyen tekintetben ellenőrizzék. A záróvonalnál a poggyászok átvizsgálására utasítást adtam. Mindenki mindenütt fizessen a vásárlásaiért.[2]

A felszabadító csapatok tagjai nem hivatottak arra, hogy a 22 éves múlt bűnöseivel szemben a megtorlást gyakorolják. A csapatokat ki kell oktatni, hogy egyéni akcióktól tartózkodjanak. Ha megtorlásra szükség lesz, azt a katonai közigazgatás szervei fogják végrehajtani. Egyéni bosszúk kielégítését meg kell tiltani és akadályozni. A parancsnokok az elhelyezési körletekben éjjel is sűrű járőr-menetekkel ellenőriztessék a rendet és a fegyelmetlenkedőket azonnal vegyék őrizetbe.

A trianoni határ jelzésére szolgáló határkövek, határjelek, sorompók, táblák stb. elmozdítása, megrongálása tilos. Erre úgy a csapatokat, mint a lakosságot büntetés terhe mellett figyelmeztetni kell.

A polgári közigazgatás és valamennyi egyéb közhivatalban visszahagyott román tisztviselőt a helyén meg kell hagyni, ezek eltávolítása a csapatok részéről tilos. Az igazgatás minden ágának a megszervezése a katonai közigazgatás feladatkörébe tartozik.

4. Bevonuláskor valamennyi tiszt, tisztjelölt és hasonló állású egyöntetű előírásos öltözetet és felszerelést viseljen.

Zsávolyruhát és egyéb kényelmes öltözetet a parancsnokok csak a megállapítandó végső menetcélok elérése után engedélyezhetnek.

A tisztek és legénység rohamsisakjainak felillesztését ellenőrizni kell.

A csapatok felvirágzását megengedem, azonban a parancsnokok ügyeljenek arra, hogy az mindenkor a jó ízlés keretei közt maradjon.

5. A megszállás alatt fontosabb üzemek, műtárgyak, még le nem szerelt robbantási előkészületek stb. őrzésére visszahagyott román katonákat meg kell óvni a lakosságban 22 év alatt felgyülemlett bosszúvágy esetleges kirobbanásaitól, gyalázkodásától vagy bántalmazásától és leváltásuk alkalmával román területre való visszatérésükig azokat egy idegen állam fegyveres testületének tagját megillető megbecsülő bánásmódban kell részesíteni.

Ott, ahol a megszállás alkalmával magyar és román tisztek, altisztek közvetlen érintkezése szükségessé válik, a tárgyalási hangnem önérzetes, de semmi esetre sem fennhéjázó és pöffeszkedő legyen.

A közúti közlekedésben, az él előnyomulásával egyidejűen, a baloldali közlekedést kell bevezetni.

---

2 A Felvidékhez hasonlóan Észak-Erdélyben is érvényben maradt az úgynevezett záróvonal, az egykori trianoni határ. Ezt csak fényképes igazolvánnyal lehetett átlépni, elsősorban a katonai közigazgatáshoz tartozó személyeknek, a kivételek között azonban több minisztériumi és honvédségi beosztott felesége is szerepelt, akik tömegével vásárolták fel a fehérneműket és háztartási eszközöket. Erre vonatkozóan lásd: Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, 2014. 43–44.

6. A magyar és német nemzetiségű lakossággal a legnagyobb szeretettel és előzékenységgel kell bánni. A román és egyéb nemzetiségűekkel való bánásmód minden esetben kimért, korrekt és a magyar katonához méltó emberiesség jellemezze. Az „oláh" megjelölést előttük ne használjuk, mert ez őket sérti. Ilyenkor a „román" szót alkalmazzuk.

Esetleges ellenszegülést vagy fegyveres ellenállást a legnagyobb szigorral kell letörni, kíméletlenül megtorolni, különösen akkor, ha az román vagy kommunista elemektől indult ki.

Általában a román lakossággal az érintkezést a legszükségesebb mértékre korlátozni kell, nehogy összetűzésekre kerüljön a sor.

A felszabaduló területen lakó német népcsoporthoz tartozók – a most kötött kisebbségi szerződésben biztosított jogaikra való tekintettel – a magyar honvédséget valószínűleg horogkeresztes zászlódísszel fogadják. A horogkeresztes zászlókat és az esetleges olasz lobogókat mint a velünk legbarátibb kapcsolatokat fenntartó tengelyhatalmak felségjelét, a magyarsággal leglojálisabban viselkedő népcsoport együvé tartozásának a kifejezőjét éppoly megbecsülésben és tiszteletben kell tartani, mint a magyar nemzeti lobogót.

A német népcsoporthoz tartozók nyelvhasználatát tiszteletben kell tartani.

Ott, ahol a német népcsoportnak fegyveres önvédelmi alakulatai vannak, azt a bevonuló csapatok érintetlenül hagyják meg és a rend fenntartására használják fel.

Minden körülmények között kerülni kell a lakosság javainak megrongálását és a harácsolást.

7. Annak érdekében, hogy a felszabadított területek lakossága a Csonkaország segíteni akarását érezze, megengedem, hogy a csapatok, vonatok és intézetek ott, ahol szükséges, végleges menetcéljuk elérése után segítsenek a polgári lakosságnak, különösen a mezőgazdasági munkák elvégzésében: főként olyan esetekben, amikor a román hadműveleti előkészületek okozta károkat kell jóvátenni. Ez vonatkozik elsősorban a sokat szenvedett magyarság kisembereire. Egyébként a megszállás befejezése után erre külön is intézkedem.

Ott, ahol a lakosság élelmezéshiányt szenved, a honvédség segítő kezét éreztesse (maradékétkezés kiosztás stb.)

8. Azokban a helységekben, ahol a lakosság ünnepélyes fogadtatást készít elő, azt katonai részről megfelelően fogadni és viszonozni kell.

Közvetlenül a trianoni határ átlépése előtt a csapatokat „Imához" kell vezényelni. A zene a magyar „Hiszekegy"-et játssza, azt követően pedig a Rákóczi-indulónak a Himnusz után előírt részét (ahol zene nincs, az Ima-jelet kell fújni). Az ima befejezése után a Náray-féle Erdélyi-induló hangjára kell a határt a biztosító részekkel átlépni. A zene a zömhöz csatlakozik az indulókat játszva, a csapatokkal együtt lépi át a határt. Ahol zene nincs, kürtszóra kell a határt átlépni.

Az egyes helységek bejáratainál a magyar lakosság vezetői a csapatokat valószínűen üdvözölni fogják. A menet folytonosságának fenntartására és a

biztosításra való figyelemmel – ilyen helyeken – a biztosító csapatok nem állhatnak meg, hanem a legelöl haladó biztosító egységek parancsnoka egy tábori csendőrt hagyjon vissza, aki az üdvözlők vezetőjének megmutatja, hogy kihez intézze szavait.

Az üdvözlőbeszédre az oszlop parancsnoka néhány hazafias szóval válaszoljon, esetleg azon a nyelven, ahogy az üdvözlőbeszéd elhangzott.

A helység bejáratánál történő üdvözlés után a parancsnok csapatai élén bevonul a helységbe. A bevonulás alatt a zene mindenkor a Náray-féle „Erdélyi induló"-t játssza. Ahol zene nincs, a csapatok kürtszóval vonuljanak be a helységbe.

A lakosság lelkesedésének és érzékenységének sértése nélkül a helységek vezetőit értesíteni kell, hogy az átvonuló csapatok ünneplése mellett – amennyiben szándékukban van – ünnepélyes fogadtatásban majd azt a csapatrészt részesítsék, amelyik huzamosabb ideig lesz a helységben mint megszálló csapat.

A végső menetcélt elért csapatok a lakosság ünnepélyes fogadását előreküldött közegekkel szervezzék meg az alábbiak szerint: A csapatok a helység főterére vonulnak. Felállítás után a zene a „Hiszekegy"-et játssza (ha zene nincs, a kürtösök az Ima-jelet fújják), a csapatokat „Imá"-hoz kell vezényelni. Ima után fogadja a parancsnok a lakosság szónokának az üdvözlését. Erre a parancsnok vagy egy külön kijelölt tiszt rövid beszédben válaszol. Utána a csapatok tiszteletadást teljesítenek. A parancsnok a lakosság felé tiszteleg a 22 éven át kitartó hazafiasság megbecsülése jeléül. A zene a Himnuszt játssza (ha zene nincsen, a kürtösök a díszjelet fújják), azután a csapatok a Náray-féle Erdély induló hangjaira elvonulnak.

Azokban a városokban és helységekben, ahol a város ünnepélyes fogadást készít elő, az előreküldött rendezőtiszt kérje fel a város társadalmának egyik vezető hölgytagját, hogy az ünnepség alatt egy szalagot tűzzön a helységet végleg megszálló legmagasabb egység (ezred, dandár, hadtest) parancsnoka zászlajára.

A szalagot előre elkészítve, a rendezőtiszt viszi magával.

Kívánatosnak tartom – erkölcsi okokból – hogy lehetőleg minden bevonuló csapat és magasabb parancsnok zászlaját díszítse egy-egy erdélyi város vagy helység szalagja.

A zászlók feldíszítése az ünnepség sorrendjébe a válaszbeszéd után illeszkedjék be, amikor is a csapatnak tiszteletadásra való vezénylése mellett a zene a Himnuszt játssza.

A kitűzött napi menetcélokat mindenképp el kell érni. Az ünneplések az előnyomulás ütemét nem gátolhatják. Ezért a parancsnokok az ünneplő helység megkerülésével, mellékutakon, a kijelölt menetcélig egységeket irányítsanak előre minden esetben, ha a fogadások a zöm előnyomulását a menetcél elérésének rovására befolyásolnák.

HL, I. hdt., 1940. 1. osztály, szám nélküli. 600–601. f. Gépirat-másolat.

2.
Az Udvarhely megyei prefektúra kiürítésre vonatkozó rendelete

Székelyudvarhely, 1940. szeptember 1.

Fordítás románról magyarra

Udvarhely megye prefektusi hivatala.
A prefektus kabinetje.
462. szám – 1940. szeptember 1-én

.....-nak[3] Udvarhely

Tisztelettel közlöm alább másolatban a Belügyminisztérium rendkívül sürgős 371. számú távirati rendeletét folyó év szeptember 1-ről, kérve, szíveskedjék megtenni a megfelelő intézkedéseket.

„A bécsi határozat végrehajtása tekintetében a következők rendeltetnek el:

1. A kiürítésnél irányadó az legyen, hogy az átadott területeken maradt közigazgatási egységeknek és községi vállalatoknak továbbra is olyan működési képességük kell legyen, mint jelenleg.[4]

2. Ne keltsünk elhagyott testvéreinkben olyan benyomást, hogy megfosztjuk őket azoktól a javaktól, amelyek az ő községeiké, az új uraknak pedig ne szolgáltassunk alkalmat. Csakis olyan javak ürítendők ki, amelyek valóban tagadhatatlan értéket képeznek, s amelyek mint államot, megyei tartományokat[5] minket illetnek meg, valamint az olyan művészi, kulturális és történelmi dokumentáris javak, amelyek a mi nemzeti patrimoniumunk keretébe tartoznak.

3. (A 3. pont az eredeti román szövegből hiányzik. Fordító megjegyzése.)[6]

4. Elvileg a polgármesteri, prefektusi, pretori, rendőrségi hivatalok és csendőrőrsök bútorzata a helyszínen marad. (A polgármesteri hivatal alatt a községi és városi, prefektusi alatt a megyei, pretori, t.i. szolgabírói hivatal alatt a járási közigazgatási hivatalok értendők, nyilván mint olyanok, amelyek a magyar közigazgatásban is megvannak, mert ilyképp kap a magyar közigazgatásban ismeretlen tartományi beosztásra vonatkozólag a további rendelkezés értelmet. Fordító megjegyzése).[7]

A tartományi hivatal bútorzata a maga teljes egészében kiürítendő. A királyi család tagjainak és az államférfiaknak a képei szétosztandók azok között, akik

---

3 Kitöltendő az illető intézmény megnevezésével, amely a rendeletet kézhez kellett kapja.

4 A román hatóságok „Plan Mircea” néven már 1940 nyarán részletes, községekre lebontott kiürítési tervet készítettek. Ebben konkrétan meghatározták az elvivendő javakat és felbecsülték azok méretét.

5 1938-ban a királyi diktatúra bevezetése után új közigazgatási törvényt fogadtak el, amely a megyék meghagyása mellett létrehozta a tartományi szintet. Az ország területét 10 tartományra osztották, az 1940-ben visszacsatolt területek 3 tartomány (Szamos, Maros, Bucegi) között oszlottak meg.

6 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

7 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

emlékként óhajtják megőrizni őket, s csupán azok a képek, bronztárgyak, emlékkönyvek, szabályzatok evakuálandók, amelyeknek tagadhatatlan művészi és történeti értékük van.

Elszállítandók a királyi család tagjainak és a román államférfiaknak összes szobrai, bárhol legyenek is felállítva.

5. Csakis a titkos irattárak evakuálandók, különösen a csendőrségé és rendőrségé. A tartomány a maga egész irattárát elszállítja.

6. Elszállítandók a monográfiák, statisztikák, földrajzi térképek, grafikonok és mindazon tanulmányok, amelyek minket, románokat mint népi elemet érdekelnek az átengedett területeken.

7. Evakuálandók a községek, megye, tartomány vagy állam tulajdonát képező muzeális könyvtárak és csakis a ritka darabok és azok, amelyek közvetlenül mireánk vonatkoznak mint uralkodó népre Erdélyben. (Ez így szó szerinti fordítás. Az eredeti szöveg ugyanilyen zavaros. Lehet, hogy másolási hibáról van szó, hogy t.i. a másolásnál kimaradt a mondat elejéről a „nem" szócska, de ugyanúgy lehet, hogy szándékos zavarkeltés ilyképp a zavaros szövegezés. Fordító megjegyzése.)[8]

8. Elszállítandók (egy példányban) a község, megye, állam által foganatosított mindennemű összes munkálatok tervezetei, egyúttal a végrehajtott munkálatokról a fényképek is.

9. Evakuálandók a hatóságok túrakocsijai, a megyei és tartományi technikai szolgálat tehergépkocsijai.

10. Elszállítandók a ritka konstrukciós anyagok. Telefonhuzal, kaucsukanyagok és cseredarabok régi autóvázakhoz stb.[9]

11. Kiürítendők ott, ahol olyan csendőrségi, rendőrszemélyzeti vagy közegészségügyi laktanyák vannak, amelyek a román hatóságok által lettek építve, és szereltettek fel, főleg az ágyak és ágynemű. (Az eredeti román szövegben ismét egy zavaros mondat, valószínűleg hibás másolás következtében. A román nyelvben „alubritate" szó nincs, hanem bizonyára „salubritate publică", azaz közegészségügy értendő olyképp, hogy ez elől kimaradt az „institutele", értsd intézetek, s e másolási hibából kifolyólag ír a román szöveg közegészségügyi kaszárnyákról. Fordító megjegyzése.)[10]

12. Evakuálandók a községek, megyei ügyszolgálatok, községi vállalatok és a tartomány pénztáraiban lévő pénzösszegekből az, ami fennmarad, amiután a személyzetet két hónapra előre kifizették.

13. (Teljességgel érthetetlen és lefordíthatatlan mondat. Épületekről, bútorzatról és leltárról van szó benne, de értelmes keretbe nem illeszthetők. Fordító megjegyzése.)[11]

---

8 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

9 A kiadott rendelet ellenére a nagybányai bányavidéken kb. 2000 kg nemesfémet tartalmazó iszap maradt vissza, amelyet idő hiányában nem tudtak elszállítani. *A külügyminisztériumi megbízott beszámolója a 3. hadsereg körzetében tett szemleútjáról.* 1940. szeptember 18. MNL OL, K 53, 1. doboz, 35/1940. 79–86. f.

10 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

11 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

14. A községek, megyék, tartományokhoz tartozó távbeszélők érintetlenül megmaradnak.

15. Különösen a községi vállalatokat kell a legjobb működési állapotban meghagyni.

16. Az összes pénzműveletek és nyilvántartások a mai nappal lezárandók, hogy elkerültessék mindennemű visszaélés.

17. Ami a népesség evakuálását illeti, figyelembe veendők a ma, 1940. augusztus 31-én kiadott távirati rendeletünk útmutatásai, felhívva a népet, hogy maradjon a helyén, hogy ilyképp továbbra is a román népiség hangsúlyoztassék. A román származású tisztviselők elszállíthatják családjukat és a szigorúan szükséges vagyonukat és értéktárgyaikat, a többi tisztviselő közül csupán azok költöztetendők el, akiknek az élete lenne veszélyeztetve a múltbeli magatartásuk miatt.[12]

A tisztviselők a helyükön maradnak, hogy átadják ama szolgálati ügyeket, amelyeket betöltenek, a csendőrség és a rendőrség csak az átadás után evakuálandó.

18. Az egész kiürítési művelet a prefektúrák feladatát képezi. Ők meg fogják kapni minden minisztériumtól a kiürítési szabályokat. A kérelmek alapján eszközöljenek számításokat és kérjék a szükséges vagonokat, amelyekből folyó év szeptember 3-tól kezdve naponta állítandók össze vonatok.

Szamos tartomány közvetlen Tordára költözhet át. (A „tartomány" alatt természetesen maga az igazgatás értendő. Fordító megjegyzése.)[13] A közigazgatási alakulatok következőképp evakuálandók: Nagyvárad Belényesre és Karánsebesre, Szatmár Lugosra, Zilah Dévára, Kolozsvár Tordára, Nagyszebenbe és Râmnicu Vâlceaba, Dés Gyulafehérvárra, Máramarossziget Fogarasra, Beszterce Râmnicu Vâlceaba, Marosvásárhely Balázsfalvára, Udvarhely Segesvárra, Sepsiszentgyörgy Brassóba, Csíkszereda Ploieştiba.[14]

---

12 A dokumentum kitétele azon kevés esetek egyike, amikor a román fél elismeri, hogy egyes tisztviselők magatartása jogosan válthatott ki elégedetlenséget, esetleg bosszút a magyar lakosságból. A korszakban mindkét fél részéről diskurzus zajlott az értelmiségiek elmeneküléséről. A magyar fél adottnak vette, hogy vannak olyan személyek, akik „túlexponálták" magukat a két világháború közötti időszakban, ezeket eleve kizárta az állami alkalmazhatóság köréből. A korabeli román publicisztika három kategóriába sorolta a román menekülteket: az elsőbe a kiutasítottakat és azokat, akiknek mindenképpen el kellett menekülniük, a másodikba azon tisztviselőket, akikre a román államnak feltétlenül szüksége volt, illetve a regátiakat, a harmadikba pedig az értelmiségieket, akik maradhattak volna, de mégis elmenekültek „elfogadható ok nélkül". A *Tribuna Ardealului* román lapban megjelent cikk szerint az elmenekültek jelentős része azért ment el, mert „nagy románok voltak" és „nagy nemzeti tevékenységet fejtettek ki". Gheorghe Dăncuş: Cei ce au plecat – cei ce au rămas (Akik elmentek – akik maradtak). *Tribuna Ardealului*, 1940. december 19. 1. A kolozsvári statisztikai intézet igazgatója mindezt úgy fogalmazta meg, hogy a román értelmiségiek felkészültek rá, hogy „kiköltöznek" a visszacsatolt területről. *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente.* [1940. A román hadsereg az ultimátumtól a diktátumig]. Szerk. Florica Dobre, II. Bucureşti, 2000. 74.

13 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

14 A kiürítés részleteire vonatkozóan lásd: Constantin I. Stan: Contribuţii privind evacuarea administraţiei româneşti din nord-vestul Transilvaniei în urma dictatului de la Viena [Adalékok a bécsi diktátum nyomán a román közigazgatás Észak-Nyugat-Erdélyből való kivonásának kérdéséhez]. *Sargetia,* 1999–2000. 2. sz. 555–564.

A prefektúrák törekedjenek arra, hogy fenntartsák a nyugalmat és normális életet az átadás pillanatáig.

Belügyminisztérium, Popescu David s. k.

371/940 szám.

Közlöm továbbá a Belügyminisztérium 1704. számú távirati rendeletét 1940. augusztus 31-ről.

Prefektus úr, a bécsi határozattal előidézett helyzettel szemben, amely határozat fájdalmas a román nemzetre, mindenkinek a részéről tökéletes józanság kötelező, nehogy rendbontás folytán esetleg még súlyosabb helyzetbe kerüljünk, amely független állami létünket is veszélyeztethetné. Ezért a közrend fenntartása érdekében felhívom Önt, lépjen azonnal érintkezésbe a közéletünk összes reprezentánsaival és kezdjen nyomban erőteljes propagandát olyan értelemben, hogy az elvesztett területek román népe nyugodjék meg, maradjon a helyén tüntető módon, sőt, dacos módon, és egyesítse szorosra a népet az intellektuális réteggel. Hívja fel a mindenfokú intellektuális réteget, hogy ne hagyja el a népet, maradjon meg a körében, legyen útmutatója, mint a múltban is, ösztönözze az egységre és dacos munkára. Az erdélyiek ismerik az új urakat, s nincs miért féljenek tőlük, minthogy a mainál sokkal válságosabb időkben is szembehelyezkedtek velük. A hatóságok is a helyükön kell maradjanak, hogy őrködjenek a rend és nyugalom fölött az átadás pillanatáig. Lépjen érintkezésbe a kisebbségi képviselőkkel is, felkérve őket, hogy tartsák vissza vértestvéreiket mindennemű provokálástól, hogy ilyképpen kikerülhető legyen az általános rendbontás, amely csak fájdalmas helyzeteket hozna mindenki számára, s hogy a területek átadása nyugodtan és a lehető legcivilizáltabb módon történjék meg.

Popescu David tábornok
belügyminiszter

Udvarhely megye prefektusa
Pleşoianu I. O. ezredes

MNL, OL, K 69, 732. csomó, 1940. XI-A. dosszié 11. 4–8. f. Gépirat-másolat.

3.
Az 1. hadsereg-parancsnokság Romániára vonatkozó helyzettájékoztatója

Kisvárda, 1940. szeptember 3.

670/1. hds. I./b. 40. IX. 1. I. hdt. ság. Tábori posta 51

8. számú helyzettájékoztató 1940. VIII. 28-tól–IX. 2-ig
Román arcvonal – Katonai hírek

A bécsi döntés úgy látszik, meglepetésszerűen érte a román hadvezetőséget, mert a most elmúlt hét eseményei egyáltalában nem azt a képet mutatták, mintha a hadvezetőség a tengelyhatalmak döntése érdekében bármit is tenni óhajtana. A túlzott elbizakodásra nagyon erős volt a bécsi zuhany.

Az a néhány beszélgetés, amit a döntés óta néhány román tiszttel folytatni lehetett, a legnagyobb fokú lehangoltságról tesz tanúságot. Ennek tágabb kihatásai a mai napon még ismeretlenek.

A múlt hét folyamán azonban a román hadvezetőség még folytatta és látszólag be is fejezte azt a nagyarányú, Erdélybe irányuló csapatszállítást, amit augusztus hó első felében kezdett meg. Ez a csapatszállítás egész augusztus hó utolsó napjaiig tartott. A kirakott alakulatoknak a határ felé való felzárkózásáról beérkező híreket már közöltem. Legutóbbi napokban főleg Nagyvárad és Szalárd területén volt több oszlopnak a határ felé való menete észlelhető. Ezek – mint megállapítást nyert – a gárda hadosztály részei, amelyek e területre megérkeztek. A legutóbbi egyik határincidens kivizsgálásánál a gárda hadosztály tisztjei jelentek meg, akiknek elejtett szavai nyomán a gárda hadosztály jelenléte biztosra vehető.

Az egyes seregtestek részlethelyzetéről jelen helyzettájékoztatóban nem adok részletesebb tájékoztatást, mert a hadsereg-parancsnokság által kiértékelt híranyag nagyjában egyező a Főv. 109 számú helyzetközléséhez csatolt mellékletben feltüntetett helyzettel.

Szállítás alatt vannak még valószínűleg a 22., esetleg a 6. hadosztály részei. Utóbbi egyes részei Szilágysomlyó, Oláhbaksa területén nyertek megállapítást. [...][15]

2. Politikai és társadalmi helyzet. Hadsereg hangulata

A román politika vezető eszméje az elmúlt hét folyamán is a román irredentizmus melletti küzdelem és ennek megfelelő propagandával való alátámasztása volt.

15 A kihagyott részben az újonnan beérkezett román egységekre vonatkozó adatok szerepelnek.

Mint a bomba, csapott be ebbe a nagy bizakodásba a bécsi döntés, melynek kihatásai ma még nem tekinthetők át teljesen.

A politikai manőverben a múlt héten is Maniu és Jorga,[16] valamint a Vasgárda vezérkedett, akik most is a sértetlen Románia, ha ez nem mehet, úgy az autonóm Erdély mellett kardoskodtak. E propaganda egyik legjellemzőbb kinövése a nagyváradi városi tanács határozata.

Ugyanis augusztus hó 23-án Nagyváradon a város befolyásos román tagjai gyűlést tartottak, és azt a határozatot hozták, hogy miután Magyarország és Románia között olyan nagy az ellentét, hogy a magyar lehetetlen követelésekre csak fegyverrel lehet válaszolni, táviratot intéztek a kormányhoz és Pop Valerhoz, amelyben azzal biztatják őket, hogy készek vérüket ontani az ország jelenlegi határainak fenntartása érdekében. A táviratot Popoviciu Nicolae[17] görög keleti és Frenţiu Valer görög katolikus püspök, Suciu Joan,[18] Zigra Nicolae[19] volt miniszter és dr. Popoviciu Peter írták alá.[20]

Külön propagandát folytatott a vezérkar is. Polgári ruhába öltözött vezérkari- és csapattisztek igen sok faluban propaganda-előadásokat tartottak, és fölhívták a lakosságot, hogy védjék meg Erdélyt. Így például Pelbárthidán egy vezérkari százados beszélt a templomban a román nemzeti gondolat mellett.

Bizonyos jelekre csak a hurcolkodásból lehetett a múlt hét folyamán következtetni. Az erődvonalak[21] előtti területet teljesen kiürítették. Még a pichétek[22] berendezését is hátraszállították. Elköltöztek az összes katonai és polgári hatóságok. E területen csak a granicsárok[23] és a lakosság maradt.

Nagykárolyból és Nagyváradról még a laktanyák ajtóit és ablakait is elvitték, ez utóbbiban teljesen leszerelték a Táray-féle vasgyárat is (még a tetőzetet is). Elszállítják a román eredetű szobrokat és műemlékeket is. Kolozsvári klinikát és egyetemi könyvtárat Bukarestbe vitték.

A román telepesek és vagyonos oláhok iparkodnak vagyonukat átmenteni. Ezeket eladják, vagy jelképes vásárláshoz törekednek maguknak a magyarok közül társakat szerezni.

De bizonyos fokú lemondásra lehet következtetni a közkézen forgó alanti röpcédulákból is: „Félre vagyunk vezetve. Kár minden csepp román vérért. Inkább

---

16 Helyesen: Nicolae Iorga.
17 Helyesen: Nicolae Popovici.
18 Helyesen: Ioan Suciu.
19 Helyesen: Nicolae Zigre, ügyvéd, politikus.
20 Az ügy 1941 folyamán is előkerült. A Miniszterelnökség utasította Hlatkyt, hogy vizsgálja ki az esetre vonatkozó dokumentumokat, ő azonban csak egy újsághírt talált. *Hlatky Endre távirata a Miniszterelnökségnek a nagyváradi eset kivizsgálásáról.* 1941. február 11. MNL OL, K 37, 2. csomó. 84. f.
21 A nyugati határ megerősítésére 1937-től a román kormány a Maginot-vonal mintájára bunkerrendszerekből álló erődvonal építésébe kezdett. A Károly-vonal nem készült el teljesen, a munkálatok legelőrehaladottabb állapotban Szatmár és Bihar megye egyes részein voltak. A bevonulás után a magyar hadvezetés zsidó munkaszázadok felhasználásával lebontotta a bunkereket. Erre vonatkozóan lásd: Mihályi Balázs: *Román véderő Magyarország ellen. „Maginot-vonal" Erdélyben*. Budapest, 2010.
22 Határőr bódé.
23 Román határőrség.

szökjetek át a magyarokhoz. Az okosak Kárpátalján is hivatalban maradtak. Most még biztosan átvesznek. Így legalább kis földetek és otthonotok megmenthető. A Regátba zsúfolva nekünk kenyér se jut!"

A magyarok kálváriája pedig tovább tart. A sok uszítás eredménye, hogy a csőcselék kezd a hatóságok feje fölé kerekedni, amit azok már alig tudnak fékezni. Ezek dühe most elsősorban a magyarok ellen irányul.

Rengeteg magyart internáltak. Így csak Erdély különböző helyeiről kb. 20.000 megbízhatatlannak minősített magyart szedtek össze, akik közül 107 vagonnyit Turnu Măgurelebe vittek és itt internáltak. Hasonló gyűjtőhelyet létesítettek megbízhatatlan magyarok részére Németságon és Csíkszeredán, ez utóbbi helyen munkatábor is van.[24]

A magyar hadköteleseket általában mind az Ókirályságba szállítják kényszermunkára, ahol borzasztó körülmények között tartják őket, vagy a legelső vonalakba osztják be hadimunkára. Eme intézkedésnek oka az volt, hogy a hadsereg román tagjai zúgolódni kezdtek a magyarok szabadságolása miatt.

A behívásokat ezért a magyar lakosságból fokozták. E behívások elől a magyarok ideátra iparkodnak menekülni, de ez igen nagy nehézségbe ütközik. A magyar lakosság a határövben ugyanis csak nappal és igazolvánnyal mozoghat. Éjjel nem.

Külföldi újságírók, sőt, legújabban tiszti küldöttségek utaztatása tovább tart (lásd a 7. számú helyzettájékoztatót),[25] ezeknek propaganda felvonulásokat rendeznek román nemzeti viseletben díszelgő lakosságból, míg a magyaroknak megtiltják, hogy az utcára menjenek. Ilyen propaganda utat tett meg egy német, olasz tiszti bizottság az Avas hegységi községekben. Legutóbb Nagykároly és Beszterce környékén jártak idegen (olasz, német, svéd, svájci stb.) újságírók. A magyarság esélyeit az erdélyi németek közötti propagandával is igyekeznek csökkenteni. Ezek közül a szászok inkább Romániában akarnak maradni, míg a bánáti svábok román barátsága csak látszólagos (Dr. Ries csoportja). Ezek Magyarországhoz szeretnének csatlakozni. A szászok jórésze pedig Németországba akar visszaköltözni.

A német kisebbség aránylag lojális magatartása mellett is erősödött Romániában a német-ellenes hangulat, főleg az udvarnál. Ezt már a bécsi döntés előjeleinek lehet tulajdonítani. Az angol befolyás még erősebb lett, míg a király tekintélye tovább romlott. Már a király öngyilkosságáról is beszélnek.

Hasonlóan elmérgesedett a helyzet a kormány és a hadsereg között. Több hírjelentés jelenti a vezérkar abbéli szándékát, hogy ha a kormány beleegyezik is a terület-átengedésbe, a hadsereg ellenállást fog kifejteni.

---

24 A magyar lakosság tömeges internálását a katonai hatóságok kivizsgálták, a hír alaptalannak bizonyult. Ennek ellenére a magyar hatóságok hasonló eszközökhöz folyamodtak.

25 A 7. számú helyzettájékoztató az 1940. augusztus 18–27. közötti időszakra vonatkozik. HL, HM, I. hdt., 269/1940.

A mai napig nem is érkezett olyan hír, melyből nagyobb arányú visszavonulásra vagy kiürítésre lehetne következtetni.

Az erődvonalak előtti területek kiürítésén és az értékeknek hátraszállításán kívül csak egy-két jel mutat erre. Így a szinérváraljai erődöv második vonalának kiépítését abbahagyták és a betonkeverő gépeket Piatra Neventului-ba szállították. Ezen kívül, hogy Zilah környékéről két gyalogezredet (7, 71) és a Meszesről némi tüzérséget hátrább vontak. Ide sorolható még Zsibó fokozatos kiürítése, és hogy a máramarosszigeti viszonylatból az összes jó vasúti kocsikat és mozdonyokat elvitték, általában a gyors kiürítést mindenhol alaposan megszervezték.

Legutóbb beérkezett hír szerint Kolozsvár és Nagyvárad kiürítését is megkezdték.

A legtöbb községben, városban (így Szatmárnémetiben is) a még ott maradt hivatalok és katonai parancsnokságok elszállítására, mint már közöltem vonatok, gépkocsik, országos járművek[26] állnak rendelkezésre. Ezek mellé a rakodó részlegek is ki vannak jelölve, akiknek feladata rövid parancsra vasútállomásokon stb. rakodás végett jelentkezni.

Az erdélyi magyaroknál összeírták az összes állatokat, és kijelölték, hogy kitől mennyit fognak visszavonulás esetén elhajtani. Nagyobb birtokosoknál átlag 10%-ot szándékoznak igénybe venni.

A visszavonulás előkészítésével kapcsolatban a községek stb. felgyújtására is előkészületeket tettek.

A román hadsereg tehát a védelmi előkészületeket az utolsó percig folytatta, most kérdés, hogy a kormány ura tud-e maradni a helyzetnek, vagy nyílt szakítás történik a kormány és hadsereg között.[27]

A hadsereg hangulata emellett a legtöbb helyen a rossz bánásmód és teljesen lezüllesztett élelmezés miatt rossz.

Az Ókirályságbeliek azt hangoztatják, hogy Erdélyt védje meg önmaga, mert ők már eleget áldoztak a háborúban.

Szabadságolt román nemzetiségű katonák már nem akarnak a behívó parancsnak eleget tenni. Karhatalommal kell őket előállítani.

Végül még meg kell emlékeznem a vasgárdistákról, akik utolsó tehetetlen dühükben a zsidók ellen kezdenek mind erőszakosabban fellépni. Emiatt a zsidók, akik nemrég még adóztak a román hadsereg felszerelésére, és akik a közelmúltban még heti egy böjtnappal áldoztak azért, hogy Erdély ne csatoltassék vissza Magyarországhoz, most a románok ellen acsarkodnak.

Az örök Izrael hű marad 6000 esztendős tradícióihoz. [...][28]

---

26 Szekér.

27 A román hadsereg visszavonásának nehézségeire vonatkozóan lásd: Grad, Cornel: *Al II-lea arbitraj (dictatul) de la Viena (30 august 1940): Poziția armatei române.* [A második bécsi döntés (diktátum) 1940. augusztus 30. A román hadsereg álláspontja]. Cluj-Napoca, 1996.

28 A kihagyott részben a román erődítésekről és az orosz arcvonalról szerzett híreket közölték.

III. Helyzetmegítélés

A katonai arcvonal még nem alkalmazkodott a politikához. Az eddigi jelentések alapján megvan annak a lehetősége, hogy ujjat húzva a politikai vezetéssel, ellenállást kísérel meg. De ha végre is hajtja a bécsi döntés parancsait, egyes alakulatok (hadosztály, dandár stb.) egyéni vállalkozásaival és ellenállásával azonban bevonulás esetén is számolnunk lehet.

A politikai vezetés az udvar szándékait mind jobban háttérbe szorítja, és annak angol beállítottsága ellenére is a tengely-irányzat kerekedik felül. Ezt az orosz veszély is siettetni fogja.

Kapják: I., II., IV., VI., I. Gyors hadtest parancsnokságok, 7. honvéd dandár parancsnokság, Kho. Ungvár, Kho. Debrecen, K. kir. Nyíregyháza, Fővezérség (hírszerző osztály), 2. és 3. hadsereg parancsnokságok.

A másolat hiteles!
Tábori posta 1
1940. IX. 1
[olvashatatlan aláírás]

A hadsereg parancsnokság rendeletére:
vitéz Feketehalmi-Czeydner Ferenc s. k.
tábornok, hadsereg vezérkari főnök

HL, I. hdt. 294/1940. 1–7. Gépirat-másolat.

4.
Az 1. hadsereg-parancsnokság rendelkezései a felszabadult területek megszállásával kapcsolatos hírszerzési és konspiratív intézkedésekről

Kisvárda, 1940. szeptember 4.

700/1. hds. I./b. I. hadtest parancsnokság Kisvárda

Intézkedés a felszabaduló területek megszállásával kapcsolatos H. és K. intézkedések

A Főv. 346/Főv.hírsz. á. 40. IX.3. számú rendelete alapján 840/1. hds.I./a 40.IX.3. számú hadműveleti intézkedése kapcsán a K. és H. szolgálat ellátására az alábbiakban intézkedem:

I. Általában

A H. és K. szolgálat ellátásával kapcsolatos általános rendelkezéseket 777/Főv. hdm. VIII. 30. számú intézkedés hírszerző toldaléka tartalmazza.

Ennek kapcsán részletutasításaim:

1. A legelső és legfontosabb teendő, hogy a hadtest parancsnokságok a hozzájuk beosztott K kirendeltségeket úgy utasítsák, hogy a visszavonuló román hadsereggel az érintkezés minden körülmények között fenntartassék.

Erre két lehetőség kínálkozik:

a. Kísérő Bizalmi egyének útján megfigyelés. Ennél lényeg a hézag nélküli megfigyelés és jelentéstétel.

b. A visszavonulás irányában előre telepített (gócpontokon) Bizalmi egyének útján megfigyelés.

A hadtest parancsnokságokhoz beosztott K kirendeltségek általában sávjaikban derítsenek fel, de ezek betartása sokszor csak elmélet jellegű. Fontos a felderített adatoknak az őt érdeklő parancsnokságokhoz való juttatása (Közlése a szomszédokkal stb., gyors jelentéstétel a hadsereg parancsnoksághoz).

c. Felállítási helyüket elért K kirendeltségekkel a továbbiakban a hadsereg parancsnokság rendelkezik.

2. A K szolgálat ellátásával kapcsolatban:

a. A K szolgálatnak menet közben való ellátása elsősorban a hadsereg parancsnokságokhoz beosztott mozgó K kirendeltségek feladata.

b. Fentiek szolgálatát kiegészíti, illetve támogatják a megszállt területeiken megtelepülő és a hadtest csapataival annak sávjában előremenő K kirendeltségek. Ezekkel az érintkezést lehetőleg az egyes állomáshelyek elérésével fel kell tartani (kölcsönös közlések).

c. A K szolgálat fontos kiegészítője a tábori csendőr és csapat K szervek hálózata, amely fokozott tevékenységre utasítandó.

d. A felállításra kerülő közbiztonsági szervek, főleg a csendőrök szoros bekapcsolása a K szolgálatba. Ennek kapcsán legszorosabb együttműködés a katonai közigazgatási vezetőkkel.

3. A gyárak stb. üzemek stb. ellenőrzésére kirendelt üzemi titkárok működését minden tekintetben támogatni kell, részükre az esetenkint igényelt karhatalmat, nyomozókat stb. ki kell utalni.

4. Helyzetjelentések naponta 18 órára érkezzenek be a hadsereg parancsnoksághoz. Heti összefoglaló minden hét péntekjén estig érkezzenek ide be.

5. A Főv. 777/hdm. 40. VIII. 31. számú rendelet V. fejezete kapcsán elrendelem, hogy a seregtestek K és H szervei a katonai közigazgatási vezetőket a tisztogatás munkájában mindenkor támogassák, és mindenkor legyenek segítségükre. E tekintetben a két parancsnokság szervei között a legszorosabb együttműködés szükséges. Különösen fontos ez a nemzetiségi vidékeken, ahol a kémkedésre vállalkozó egyedek szaporodásával kell számolni. Pópák, román nemzetiségű jegyzők, tanítók stb. fokozott megfigyelés alatt tartandók.

6. A végleges állomáshelyükre jutott alakulatok és parancsnokságok Bizalmi hálózatukat azonnal építsék ki, és azt fokozatosan fejlesszék. Ennek megkönnyítésére megbízható magyar Bizalmi vezetők névjegyzékét a hadtestparancsnokságok I/b. vezérkari tisztjeinek zárt borítékban csatoltan kiadom.

Névjegyzékek írásban lefelé nem adhatók ki, az érintett dandár és ezredeket a hadtest parancsnokság I/b. vezérkari tisztek szóbelileg utasítsák. E Bizalmi vezetőkkel az érintkezést azonnal fel kell venni, és a K hálózat kiépítésénél támogatásukat fel kell használni. Szigorúan ügyeljünk a titoktartásra. Ezért az érintkezést a névjegyzékben felsorolt egyénekkel csak katonai K és H közegek vehetik fel. A névjegyzékeket az I/b. vezérkari tisztek felhasználás után semmisítsék meg.[29]

7. Számolni kell azzal, hogy a felszabaduló területen igen sok feljelentés (esetleg névtelen is) fog beérkezni, melyek a tapasztalat szerint

a. jóindulatúak és tényleg alapjuk van

b. jóindulatúak ugyan, de inkább a képzelet szüleményei s nélkülözik a komoly alapot

c. rosszindulatú, személyes gyűlöletből fakadó, alap nélkül állanak[30]

A beérkezett feljelentéseket e tapasztalatok figyelembevételével kell mérlegelni, s a minden komoly alapot nélkülözőket már eleve félre kell tenni.

8. Egyéb részletek a 777/Főv.hdm.40.VIII.31. számú rendelet szerint.

---

29 Az iratok megsemmisítése miatt a két világháború közötti hírszerző hálózatok működése nem ismert.

30 A rendelkezésre álló adatok alapján a helyi parancsnokságok a feljelentéseket jóindulatúnak minősítették és tömegesen tartóztattak le, internáltak, vagy bocsátottak el állásukból embereket.

II.A K kirendeltségek felállítása és beosztása

1. Az eddig felállított K kirendeltségek közül megszűnnek:

Nevetlenfalui K kirendeltség
Kis-Hodos K kirendeltség
Csenger K kirendeltség
Vállaj K kirendeltség
Nyírábrány K kirendeltség
Kisvárda K kirendeltség
Mátészalka K kirendeltség
Beregszász K kirendeltség

Működését tovább folytatja:

Nyíregyházi K kirendeltség

2. A megszállandó területen az alábbi K kirendeltségek kerülnek felállításra: Nagykároly, Szatmárnémeti, Nagybánya, Zilah, Dés, Marosvásárhely.

Fenti K kirendeltségek közül a zilahi K kirendeltséget a VI. hadtesthez, nagykárolyi K kirendeltséget a II. hadtesthez, a szatmárnémeti és nagybányai K kirendeltséget a IV. hadtest parancsnoksághoz osztom be. A dési és marosvásárhelyi K kirendeltségek egyelőre a hadsereg parancsnokságnál maradnak, beosztásukra később intézkedem.

A fenti K kirendeltségek a csapatok élén (elővédnél) osztassanak be úgy, hogy szolgálatukat menet közben is elláthassák.

Felállítási helyüket elért K kirendeltségek működésüket a 777/Főv.hdm.40. VIII.31. számú rendelet hírszerző toldaléka, valamint jelen rendeletem I. fejezete értelmében azonnal megkezdik. Ezzel a hadtestparancsnokságoknak leendő alárendelésük megszűnik. [...][31]

Kapják: I., II., IV., VI., VII., I. Gyors hadtest parancsnokságok, 1. lovas dandár, 7. honvéd dandár parancsnokságok, 2. és 3. hadsereg parancsnokságok, 101. tápkiegészítő és 101. légvédelmi parancsnokság.

2 darab melléklet

A másolat hiteles!
Tábori posta 1., 1940. IX. 4.
[olvashatatlan aláírás]

A hadsereg parancsnokság rendeletére:
vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc s. k.
tábornok, hadsereg vezérkari főnök

HL, I. hdt., 119/1940. 1–7. f. Gépirat-másolat.

31 A kihagyott részben a csendőr nyomozó osztagok, illetve az offenzív szolgálat anyagi ellátását közölték.

5.
A magyar–román katonai bizottság 9. számú jegyzőkönyve

Sepsiszentgyörgy, 1940. szeptember 13.

Az 1940. augusztus 30-iki bécsi döntőbírósági döntés
2. pontja értelmében a román–magyar bizottság által felvett

9. számú jegyzőkönyv[32]

1940. szeptember 13-i ülés

1. A román bizottság kéri, hogy a 8. számú jegyzőkönyv 1. pontjában említett átmenő vonatok[33] ellenszolgáltatása fejében a magyar kormány járuljon hozzá ahhoz, hogy az erődök[34] műszaki anyagát a saját költségére leszereli és összegyűjti. Ezen anyagot egy vegyes bizottság leltárilag fogja meghatározni, mely bizottság tevékenységét folyó hó 13-án Nagyváradon kezdi meg. Megállapodás történt, hogy a fent említett átmenő vonatok, amelyek ezen kompenzáció tárgyát képezik, csak október 1-ig fognak közlekedni és nem október 7-ig, ahogy azt a magyar bizottság kérte.

A magyar bizottság kijelenti, hogy ezen javaslattal, melyet igen célszerűnek tart, egyetért, s hogy a magyar kormány válaszát a Budapesten Pop V. úr elnöklete alatt levő román bizottságnak a legrövidebb idő alatt át fogja adni. Minden esetre ezen választ 1940. szeptember 20. előtt fogja átadni, amely napon az 5. és a 8. számú jegyzőkönyvekben említett átmenő vonatoknak forgalmukat be kell szüntetniök.[35]

A román bizottság tudomásul veszi a magyar bizottság válaszát és hozzáfűzi, hogy a szeptember 16-ra Kolozsvárott tervezett vasúti konferenciát el kell halasztani szeptember 18-ra, ugyancsak Kolozsvárra. A román bizottság elnöke Panaitopol úr, a román állami vasutak alelnök igazgatója lesz és 9 tagból fog állni.

---

32 A bécsi döntés második pontja rendelkezett a terület kiürítéséről és az erre irányuló katonai tárgyalások azonnali megkezdéséről, amely alapján felállt a magyar-román katonai bizottság. Magyar részről ennek Náday István altábornagy, román részről Corneliu Dragalina tábornok volt a vezetője. A bizottság összesen kilenc ülést tartott, legtöbbször Nagyváradon és Bors településen, a sepsiszentgyörgyi helyszín szokatlannak számított. Az üléseken a bevonulás és a kiürítés részleteit vitatta meg a két bizottság. A bizottság dokumentumaiból eddig az 1. és 2. sz. jegyzőkönyvet közölték: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. 5. kötet, Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941.* Szerk. Juhász Gyula, Budapest, 1982. 335 és 336 sz. dokumentum. 536–543.

33 A jelzett helyen a magyar bizottság kérte, hogy szeptember 14. és október 7. között a román fél bocsásson rendelkezésére öt, egyenként 100 tengelyes vonatot, és cserébe megengedi a román félnek, hogy elszállítsa az erődök műszaki felszerelését. *A magyar-román bizottság által felvett 8. számú jegyzőkönyv*. 1940. szeptember 11. MNL OL, K 64, 86. csomó, 27a. tétel, 1940. 4649/1940. 2–4. f.

34 Utalás a trianoni határ mentén húzódó Károly-vonal erődjeire.

35 Az 5. jegyzőkönyvben újabb négy, egyenként 50 tengelyes vonat áthaladását engedélyezik, a többiben csak az áthaladó vonatok részletkérdéseit tisztázzák.

A magyar bizottság kijelenti, hogy a javaslattal egyetért és hozzáteszi, hogy a megerődített övek műszaki anyaga alatt alábbiak értendők: tüskés drót a póznáikkal és a híradó anyag.

2. A 7. számú jegyzőkönyv 3. pontjának[36] végrehajtása gyanánt a rekvirálások tárgyában a román bizottság az alábbi javaslatokat teszi:

a. a román kormány az átengedett terület lakosainak vissza fogja szolgáltatni a lefoglalásokat, éspedig illetékes hatóságok által kiadott utalványok (bon de requisition) ellenében[37]

b. ezen visszaszolgáltatást a demarkációs vonal alábbi pontjain 6 vegyes román-magyar bizottság fogja eszközölni:

1. számú bizottság Biharszenteleken
2. számú bizottság Feleken
3. számú bizottság Nagyezegen[38]
4. számú bizottság Vidrátszegen
5. számú bizottság Aldobolyon
6. számú bizottság Gyimespalánkán

c. a visszaszolgáltatást a bizottság fogja a bizottságnak eszközölni és nem közvetlenül az elharácsolt javak tulajdonosainak

d. az említett javak visszaszolgáltatása névjegyzékek (tableaux nominaux) és jegyzőkönyvek alapján fog történni, a harácsolási utalványok átadását később a magyar kormány fogja eszközölni, legkésőbben a fent említett vegyes bizottságok összejövetelétől számítandó 60 nap alatt.

e. a visszaszolgáltatások legkésőbben szeptember 25-én kezdődnek. Amennyiben változás történne, úgy az a budapesti katonai attasé útján a magyar kormány tudomására fog hozatni

f. azon rekvirálásokra nézve, melyeknek visszaszolgáltatása kényszer okok (force majeure) folytán nem lehetséges (elpusztult állatok, elrombolt tárgyak), a román kormány a tulajdonosokat az utalványokon megjelölt érték szerint készpénzben fogja kártalanítani

g. az említett vegyes bizottságokban a román bizottságok összetétele a következő lesz: 1 ezredes vagy alezredes mint elnök, 1 törzstiszt mint helyettes, 2 őrnagy, 1 állatorvos és 1 kiküldött a polgári hatóság részéről

h. a követeléseket olyan állapotban fogják elfogadni, amilyen állapotban azokat találni fogják és ha szükséges, ezen állapotot az illető névjegyzék-táblázatokban fel fogják tüntetni.

---

36 A jelzett helyen a román hatóságok által rekvirált javak visszaszolgáltatását veti fel a magyar fél. *A magyar–román bizottság által felvett 7. számú jegyzőkönyv.* 1940. szeptember 10. MNL OL, K 64, 86. csomó, 27a. tétel, 1940. 4630/1940. 2–4. f.

37 A rekvirálások többségében a román hatóságok nem adtak utalványt a tulajdonosnak. A javak döntő többségét sem az állam, sem magánemberek részére nem juttatták vissza. Kivételt a lovak képeznek, amelyek – legyengült állapotban – visszakerültek eredeti tulajdonosukhoz.

38 Nem létező helynév.

A magyar bizottság kijelenti, hogy a román bizottság által tett javaslatokat elfogadja, és kéri, hogy a megkereséseket (requisitions) azon körletek felé küldjék, ahová tartoznak.

3. A román bizottság a magyar bizottság tudomására hozza, hogy azon gyártelepek, amelyek Torda és Kolozsvár világításának villamos áramát szolgáltatják, a másik ország területén vannak.[39] Azon célból, hogy Torda és Kolozsvár lakosainak hátrány ne okoztassék, a román bizottság kéri, hogy ezen gyárüzemek működése a végleges rendezés napjáig meg ne szakíttassék. A magyar bizottság kijelenti, hogy meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket.

4. Bizonyos összeütközések és részletkérdések a jelen jegyzőkönyvhöz csatoltan két mellékletben fognak felsoroltatni.

5. Tekintettel arra, hogy az átengedett terület megszállását a magyar csapatok befejezték, a román–magyar bizottság kijelenti, hogy működését befejezte.

Ezen bizottság hatáskörébe tartozó összes kérdések, amelyek még megoldást nem találtak, a jelenleg Budapesten székelő vegyes bizottságnak fognak előterjesztetni.

Melléklet az 1940. szeptember hó 13-i jegyzőkönyvhöz

A román bizottság a magyar bizottságnak alábbiakat hozza tudomására:

1. A kolozsvári vasúti állomás műhelyeinek kiürítésére vonatkozólag, amelyről a magyar bizottság a román bizottságot értesítette, fontos annak a leszögezése, hogy Kolozsvárott két csoportba tartozó műhelyek voltak: olyanok, amelyek a rendes javítások és karbantartásokat szolgálták és olyan különleges műhelyek, amelyek bizonyos meghatározott típusú mozdonyok céljaira szolgáltak. A magyar bizottság által említett műhely az egyedüli szakműhely Romániában a 142 mintájú mozdonyok számára és éppen ezen okból kellett ezen műhelyt kiüríteni. Ezzel szemben a rendes javításokra szolgáló műhelyeket Nagyváradon, Szatmáron és Kolozsvárott helyben hagyták.

2. Bodor György román vasúti felügyelő, aki Gruber ezredes elnöklete alá tartozó 7. bizottság kiküldöttje a szeptember 3-iki jegyzőkönyvben előrelátott műveletek lebonyolítására, minket arról értesített, hogy feladatának teljesítése lehetetlenné vált. Gruber ezredes megtagadta a vele való együttműködést. Bodor felügyelő a vasúti állomáson visszatartatott és arra kényszeríttetett, hogy a nála levő pénzzel az átengedett területen maradt román személyzetet fizesse.

Megjegyezzük, hogy ugyenezen jegyzőkönyv (szept. 3.) 8. pontja külön meghatározza, hogy az átengedett területen maradt vasúti tisztviselők szeptember havi illetékeinek kifizetését a román hatóságoknak kell teljesíteniök.

---

39 Kolozsvár villamos energiáját az 1906-ban Havasrekettye mellett, a Hideg-Szamoson megépített erőmű biztosította, amely a várostól nyugatra feküdt, és román területen maradt.

3. Azon hírt kapjuk, hogy az 578. számú, szénnel és petróleummal megrakott 100 tengelyes vonat, melyet Druner Sándor vezet, szeptember 10-én a még ki nem ürített területen Baciu Triaj[40] állomásig jött előre (Kolozsvártól nyugatra 3 km)

4. Egy kis „sínkocsi" (dresine), amely a magyar megbízottat, Kutassy János doktort és 5 román vasúti ellenőrt szállította, Aghireş[41] felé haladt, hogy a szeptember 10-re előrelátott 5 átmenő vonatot kísérje. Ezen kocsit a magyar csapatok által megszállott Gârbau[42] vasúti állomáson, a peronon levő magyar katonák jelenlétében megtámadták. A kocsik ablakait betörték és a román ellenőrök egyike megsebesült.

5. A szeptember 9-re előrelátott 3 átmenő vonat az apahidai vasúti állomásra érkezett, de nem elegendő vontatással az Apahida–Războieni vonal számára, dacára annak, hogy dr. Farkas N. erre vonatkozólag a szükséges műszaki felvilágosításokat megkapta.

A román katonai szállítási szervek tehát kénytelenek voltak saját eszközeikből a szükséges vontatást kiegészíteni, ami a folyamatban levő kiürítési műveleteket 4 órával késleltette.

A román bizottság kénytelen megállapítani, hogy ilyen incidensek az előrelátott átmenő vonatok rendes lebonyolítását akadályozzák, és kéri a magyar bizottságot, hogy megfelelő helyen a szükséges intézkedéseket tegye meg.

6. Egy magyar alpesi vadász csoport, amidőn szeptember 9-én Ördögkürt községből puskalövésekkel megtámadtatott, az állítólagos gonosztevőket úgy hallgattatta el, hogy azokat halállal büntette. A budapesti rádió ezen hírt szeptember 11-én közölte.[43]

7. Szeptember 11-én két magyar tiszt 20-30 katonával Cojocna községbe ment, ahol a román lakosságot lemészárolta.[44]

8. Egy magyar páncélvonat szeptember 12-én 14 órakor Cojocna-Tunel[45] állomásra érkezett. Egyidejűleg egy magyar bizottság érkezett egy kis vasúti kocsival (dresine) ugyanezen állomásra és kijelentette, hogy Cojocna állomás Magyarországhoz tartozott.

9. A nyilvános üzemek átadása végett az átengedett területen maradt román tisztviselők Dej-ből visszatérve beszámolnak arról, hogy a magyar hatóságok utalványok átadása nélkül harácsolnak.

---

40 Rendező pályaudvar Kisbácson.

41 Hivatalos elnevezése: Aghireşu.

42 Hivatalos elnevezése: Gârbău Dejului.

43 A jelzett eset az ördögkúti atrocitásra utal. Szeptember 9-én rálőttek a bevonuló honvéd alakulatra, amelynek soraiban pánik tört ki és a lövöldözés következtében több mint 150 ember meghalt. A hírt szeptember 12-én az MTI is lehozta és az újságok is átvették. Eszerint 16 Maniu-gárdista rálőtt az átvonuló határvadász alakulatra, és megsebesített négy embert. A határvadászok viszonozták a tüzet, a támadók mind meghaltak. A holttestek megvizsgálásakor kiderült, hogy azok egy része parasztruhába öltözött polgári egyén. *MTI Napi hírek*, 1940. szeptember 12. 2.

44 Román források szerint a bevonulást követően a magyar csapatok megölték a település állami iskolájának igazgatóját, több román lakost megvertek, de a lakosság lemészárlásáról nincs szó. A magyar szakirodalom nem tesz említést az esetről.

45 Vasúti megállóhely Kolozs és Kolozsbós között.

– hogy ugyanezen hatóságok megtagadják ezen tisztviselőktől a nyilvános intézmények átvételét, amelyre ezek a jegyzőkönyvek alapján kötelezve voltak.

– hogy ugyanezen hatóságok kényszerítik a román tartalékos tiszteket, hogy katonai cikkeiket adják át, azon ürüggyel, hogy azok állami tulajdont képeznek

– továbbá azon mód, ahogyan a fenti eseteket végrehajtják, nevezettekre igen bosszantóak, mivel őrökkel körülvéve kénytelenek a város utcáin áthaladva katonai felszerelésüket karjukon hordani

A román tanult polgárok magánlakásait kifosztották, és lakóikat inzultálták. Az idejében értesített magyar hatóságok egyszerűen azt válaszolták, hogy nekik nehéz volt mérsékelni azon lendületet, amely minden magyart áthatotta Erdély egy részének Magyarországhoz való visszatérése pillanatában.

10. A 8. számú jegyzőkönyvben meghatározott román bizottság[46] ma reggel megjelent Ciumegea[47] vasúti állomáson, amely a demarkációs vonalon fekszik, de senki által nem fogadtatott.

A román bizottság hálás lenne a magyar bizottságnak, ha szíves volna a fent említett kérdésekben a szükséges intézkedéseket megtenni, különösképpen az erődítési bizottságra vonatkozóan.

1. Ezen pillanatban (szeptember 13-án 23 órakor) kapjuk azon hírt, hogy magyar katonai alakulatok géppuskával tüzelnek az apatai határőrökre.[48]

2. A manasztini (Kolozsvár külvárosa) román lakosságot, valamint a környező többi községek lakosságát a magyar lakosság katonák támogatásával bántalmazza, sőt, megöli.[49] Chiutan[50] község papját megölték és több házat kifosztottak.

MNL OL, K, 86. csomó, 27a. tétel, 5180/1940. 2–5. f. Gépirat-másolat.

---

46 A jelzett helyen a vasútügyi bizottság megalakításáról egyezett meg a két fél, valószínűleg erre történt utalás. *A magyar-román bizottság által felvett 8. számú jegyzőkönyv.* 1940. szeptember 11. MNL OL, K 64, 86. csomó, 27a. tétel, 1940. 4649/1940. 2–4. f.

47 Feltehetően Ciumeghiu (Illye) településre való utalás.

48 Az eset részletei nem ismertek. A nevezett helység vélhetően Apáca.

49 Az eset a kolozsvári Monostor negyedbeli összetűzésekre utal, ahol a bevonulás után napokig nem állt helyre a nyugalom, és több halálos áldozat is volt. A román szakirodalom a megvert és megölt áldozatok számát 200-ra teszi, ez nyilvánvaló túlzás.

50 Feltehetően Chintău (Kajántó) településre való utalás, az eset részletei nem ismertek.

6.
Beszámoló Teleki Pál miniszterelnök besztercei látogatásáról

Beszterce, 1940. szeptember

Prefectura Județului Năsăud
Cabinetul Prefectului[51]

A m. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának

Marosvásárhely

Szóbeli jelentésem kiegészítéseképpen jelentem:

A Miniszterelnök Úr Őnagyméltósága 20-án menetrendszerűen 19.37-kor érkezett. Kívánsága szerint várták a megyeháza nagytermében a közigazgatási alkalmazottak és elég nagyszámú polgári férfiak, magyarok, németek, románok egyaránt. Őnagyméltósága kifejezett óhajtása szerint üdvözlő beszéd nem hangzott el.

Őnagyméltósága kb. félórás előadásában megvilágította az erdélyi néplélek sajátosságait és a kiegyensúlyozott erdélyi lelkiséget „transylvanizmusnak" nevezve mozgósította. Ebből kifolyólag hívta fel a figyelmet arra, hogy a társadalom és gazdasági rend újjáépítésénél az erdélyi őslakosságra kíván támaszkodni, azoknak és azok régi intézményeinek a kezébe kívánja letenni a visszatért erdélyi területek jövendő sorsát.

Így az állampolgárság tekintetében is döntőnek minősítette az augusztus 30-iki állandó lakhelyet.[52] Elismerte Őnagyméltósága, hogy jogtalan áthelyezések tömegéről van szó augusztusi, sőt, szeptemberi terminusokkal is,[53] de voltak atrocitások is, amelyek a határon átrakásban nyilvánultak. Helyi közegek túlkapásainak minősíti ezeket az atrocitásokat, és megállapítja, hogy most már enyhült ez a dolog. Kívánatosnak tartja, hogy mindenki maradjon a helyén, különösen tisztviselők, tanerők, aki odaátra való állandó lakos volt VIII. 30-án, menjen vissza helyére, mert az állampolgári kérdés rendeződik az optálással is. Nem szabad hanyatt-homlok menekülni és most már sokan vissza is mennek, látván a menekülés céltalanságát.

A mostani alkalmazás ideiglenes, semmi jogcímet a jövőre nem ad. Az alkalmaztatások később rendeződnek.

---

51 A besztercei egykori prefektusi hivatal fejléces papírjára írt beszámoló.

52 A bécsi döntés harmadik pontja értelmében minden korábbi román állampolgár, aki 1940. augusztus 30-án a visszacsatolt területen állandó lakhellyel rendelkezett, automatikusan megkapta a magyar állampolgárságot.

53 A bécsi döntés hírére a román hatóságok dél-erdélyi magyar hivatalnokokat helyeztek át a Magyarországnak visszaítélt területekre.

Igazoló eljárás nem lesz! A múltat általában nem feszegetjük, mert az a denunciálás melegágya.

Az iskolás gyermekek maradjanak itt, ne menjenek át tanulmányaik folytatására, mert itt is meglesz az alkalmuk tanulmányaik befejezésére. Október 15-én kezdődik a rendszeres tanítás, a kiadott rendelkezések szerint olyan módon, hogy mindegyik nyelvcsoport megtalálja a maga szükségleteit.

Tudatában van Őnagyméltósága annak, hogy közélelmezés és más közszükségletek tekintetében milyen nehézségek vannak. Gondoskodás történik minden téren a segítség és gazdasági átállítás tekintetében, viszont be kell látni, hogy a mai általános helyzet és a nem kielégítő termés nagy takarékosságra és az igények lefokozására int.

Megengedhető, hogy utaztassanak szakembereket anyag és utánpótlás végett az anyaországba, de ennek a legszükségesebb mértékre kell szorítkoznia.

Gondoskodunk az élelmiszer-pótlásról és a vetőmag-szükséglet kielégítéséről is. Az elosztást az itteni gazdasági szervezetek végezzék, de vigyázni kell, hogy a vetőmag tényleg erre a célra jusson.

Aki valamit nem lát tisztán, forduljon a katonai közigazgatási parancsnokság szerveihez.

A hivatalokat úgy kell megjelölni, hogy mindenki megláthassa, hová megy. Tehát itten három nyelven kell kiírni a hivatalok címeit, a feliratokat községekben, utakon stb. is lehet két nyelven is kiírni, mert ez nem szuverenitási kérdés, nem politikai kérdés, hanem tisztán a józan ész és praktikus élet kérdése.[54]

A németek vezetője kérte az adó aránytartását, a hadsereg 2% és repülőbélyegkötelezettség megszüntetését.[55] Felelet: minderről a hirdetmény intézkedik, a %-ok és repülőbélyeg elengedésére már rendeletet adott.

Katolikus esperes a nyugdíjak miatt érdeklődött. Felelet: már van intézkedés, jogos igényét mindenki megkapja.

Református pap köszöni mindenki nevében a szeretetteljes atyai gondoskodást.

Előadás után fogadta Őnagyméltósága a magyarok és németek vezetőit rövid eszmecserére.

Vacsora kb. 16 résztvevővel.

A vonathoz menet közben Őnagyméltósága igen elismerően nyilatkozott a katonai közigazgatásról.

---

54 A nyelvhasználat kérdését szeptember végén szabályozták. Elrendelték, hogy nemzetiségi vagy vegyes területeken a magyar név alatt ugyanolyan betűkkel fel lehet tüntetni az illető település nevét a nemzetiségek nyelvén is. Ugyanakkor kihangúlyozták, hogy a táblán a magyar felségjelvényt is fel kell tüntetni. Az 1182/1940 számú rendelet a feliratok használatáról nemzetiségi vagy vegyes területen. 1940. szeptember 24. *2. számú közigazgatási közérdekű parancs*. 1940. szeptember 28. MNL OL, K 690, 1. csomó, 3. tétel. 2. f.

55 A két világháború közötti időszakban a magyar lakosság egyik sérelme a túlzott adózás volt, amely az aránytalan kivetésekben és különböző különadókban nyilvánult meg, mint pl. a román hadsereg fejlesztését szolgáló ún. repülőbélyegek. A magyar hatóságok bevonulása után a külön illetékeket megszüntették.

Ismét szóba került a többnyelvű feliratok kérdése, és Őnagyméltósága ismételte, hogy ezt nem tekinti politikai vagy szuverenitás kérdésnek, hanem részint gyakorlati kérdésnek, részint történelmi emlékek kegyeletszerű megőrzésének.

[olvashatatlan aláírás]

DJCJ-Administrația, cutia 7, doc. 10. Számozatlan. Kézirat.

II. A BEVONULÁS SORÁN TÖRTÉNT ATROCITÁSOK – A NÉMET–OLASZ KÜLÖNBIZOTTSÁG MŰKÖDÉSE

7.
Községenkénti kimutatás a román katonaság és hatóságok által a szinérváraljai járás területén okozott károkról

Szinérváralja, 1940. szeptember

A román katonaság és hatóságok [által] okozott károkról, kimutatás[1]

Községek nevei	Pengő	Leu
Szinérváralja	60.850	1.825.500
Apahegy		
Apa		
Szamostelek		
Aranyosmeggyes	4.275	128.250
Józsefháza		
Szatmár-Görbed		
Meggyes-Gombás		
Patóháza	138.31	4.150
Szamosberence	11.66	350
Iloba		
Sebespatak	26.000	780.000
Remetemező		
Barlafalu		
Borválaszút	1.665	50.000
Papbikó	832.56	25.000
Alsóhuta		
Szelestyehuta		
Szamosborhid		
Szamosveresmart		
Magyarós[2]		
Összesen	93.772.53	*2.813.250*

DJSM-Prefectura, d. 1. 233 f. Gépirat.

1 Szatmár vármegyében a román hatóságok által okozott károk összeírását a 217/1940. sz. utasítás rendelte el. *A Szatmár vármegyei parancsnok rendelete a járási és városi parancsnokságokhoz a kivonuló román hatóságok által okozott károk összeírásáról.* 1940. szeptember 16. DJSM-Prefectura, dos. 1. 202. f. A rendelet szerint minden érintettől jegyzőkönyvet kellett felvenni a román hatóságok által vagyonában okozott kárról, amelyet járásonként összesítve kellett továbbítani a vármegyei parancsnoksághoz.

2 Helyesen Mogyorós.

8.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a vármegyei parancsnokoknak a román hatóságok által elkövetett atrocitások összeírásáról

Kolozsvár, 1940. október 9.

M. kir. 1. Hadsereg
Katonai közigazgatási csoport
1711/kat. közig. 1940.

Tárgy: román atrocitások, adatgyűjtés[3]

Valamennyi vármegyei, városi és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. október 9. Székhelyükön
1188/ 1. hds. I/b. 40. X. 5. rendeletre:

A románok az egész világsajtót koholt és gyalázkodó rágalmakkal igyekeznek elárasztani állítólagos magyar atrocitások tekintetében. Ezek ellensúlyozása céljából szükséges, hogy sürgősen összegyűjtsük mindazokat az adatokat, amelyek a románok által, magyarokkal és szászokkal szemben elkövetett kegyetlenkedésekre vonatkoznak.

Az adatgyűjtést kétféle irányban kell megkezdeni:

1.Jegyzőkönyvek formájában. Ezek a sürgősség kedvéért ne tartalmazzanak mást, csak a felvétel helyét, a megölt vagy megkínzott, esetleg kifosztott áldozat személyi adatait, pontos lakóhely megjelöléssel, valamint a brutalizmus nagyon markáns és nagyon rövid leírását, végül a jegyzőkönyv felvevőinek és hitelesítőinek aláírását.

2.Az áldozatok vagy események fényképeinek formájában. Rendkívül fontos, hogy ezek a fényképek minél felháborítóbb vagy minél szánalmasabb beállításban tüntessék fel az eseményt vagy az áldozatot. A Külügyminisztériumnak már a legközelebbi napokon több száz ilyen jegyzőkönyvre, adatra és fényképre volna szüksége, ezért azok készítését nyomban meg kell kezdeni s azokat elkészülésük után azonnal fel kell terjeszteni, de a gyűjtőmunkát további rendelkezésig állandó folytonossággal kell tovább folytatni a jövőben is.

Minden adat és részlet rendkívül fontos, tehát minden eszközzel rá kell világítani a románok embertelenségeire, akár a felszabadult területen történtek, akár a túloldalon.

---

3 Piros ceruzával aláhúzva

Kiváló alkalmat nyújt az elsősorban a Gyimesnél áttett székelyek hatalmas tömege. Fontos, hogy ezekről felküldendő fényképek lerongyolt és megkínzott állapotukban mutassák be ezeket. A velük készült jegyzőkönyvek egész borzalmasságukban tüntessék fel ezeket és átélt szenvedéseiket.

A feladat végrehajtására lépjenek a X. osztállyal és egyéb szervekkel összeköttetésbe.

A jegyzőkönyveket a fényképekkel a legrövidebb úton terjessze fel.

A kiadvány hiteléül
[olvashatatlan aláírás]
a hivatal vezetője

Novákovits s. k.
tábornok

DJSM-Prefectura, d. 4. 170. f. Gépirat.

9.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a vármegyei parancsnokságokhoz a román telepesek kiutasítása ügyében

Kolozsvár, 1940. október 9.

M. kir 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
1291/kat. közig. 1940.

Tárgy: román telepesek eltanácsolásának beszüntetése.

Valamennyi vármegyei, városi és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. október 9. Székhelyükön

Az 1888/Főv. kat. közig. 1940. X.2. számú rendeletre:

A visszacsatolt területeken levő román telepesek eltanácsolása a bécsi döntés szellemével ellentétes, miért is, amennyiben ily eljárás már történt volna, beszüntetendő. E telepesek ügye a magyar–román viszony általános rendezése során fog megoldást nyerni.

Kapják: a II. elosztó szerint az összes (vármegyei, városi és járási) katonai parancsnokságok.

A kiadvány hiteléül
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatali vezető

Novákovits s.k.
tábornok

DJSM-Primăria, d. 9. 235. f. Gépirat.

10.
Ujszászy ezredes utasítása a német–olasz különbizottság kiszállásának előkészítéséről

Budapest, 1940. október 16.

M. kir. honvéd vezérkar főnöke Másolat
22372 szám/eln. 2. vkf. nyil.-1940

Román erőszakoskodások kivizsgálása tárgyában

Központi Defenzív kirendeltség

Budapest, 1940. évi október hó 16-án Kolozsvár

Tájékozásul közlöm, hogy a német–olasz vegyes bizottság[4] előreláthatólag október 16. és 26. között az alább felsorolt helyekre fog kiszállni:

Elrendelem, hogy az alább felsorolt egyéneket akként helyezze készenlétbe, hogy azok október 18-tól kezdve könnyen feltalálhatók legyenek és a vegyes bizottság rendelkezésére álljanak.

Kioktatásukról saját hatáskörben gondoskodjék.[5]

1. Nagyszalonta

a. Bagosi Imre (Honvéd u. 36)

b. Csete Mihály (Bocskai tér 16)

c. Ladányi Imre (Rákóczi út 93)

d. Szatmári Ferenc (Deák Ferenc u. 47)

E községben a kivizsgálás tárgyát főleg a kettősbirtokosok kérelmei fogják képezni.[6]

2. Kolozs községben Palló Sándor matisfalvai lakos kettősbirtokos sérelme nyer kivizsgálást.[7]

3. Magyarnemegye községben előállítandók mindazok a tanúk, akik Lakatos Mihály 72 éves lakosnak elhurcolásáról és megöléséről tudnak.[8]

4. Előreláthatólag még 17-én az Illyefalva, aldobolyi (utóbbi oláh terület) sérelmek fognak kivizsgáltatni.

---

4 Helyesen: német-olasz különbizottság, a köznyelvben Altenburg–Roggeri bizottságként ismert. Az érintett felek kérésére állt fel, és az 1940. október 17–27. között megejtett helyszíni szemleutat követően ajánlásokat fogalmazott meg a nemzetiségi kérdés kezelését illetően.

5 Habár a bizottság tagjai diplomáciai státussal rendelkeztek, szabad mozgásuk volt és bárkit kihallgathattak, mindkét fél igyekezett előre felkészíteni a kikérdezendő tanúkat, hogy azok megfelelő nyilatkozatot tegyenek.

6 Nem világos, hogy miért éppen ezen a településen vizsgálta a bizottság a kettősbirtokosok ügyét.

7 Nem világos, hogy miért éppen ezen a két településen vizsgálta a bizottság a kettősbirtokosok ügyét.

8 Az eset részletei nem ismertek.

Ezen rendelkezés a 39920/eln. 2. vkf. D. számú rendeletemet nem érinti.
Kapja: Defenzív kirendeltség Kolozsvár

A másolat hiteléül:

Budapest, 1940. október 16.
vitéz Szentgyörgyi

A m. kir. honvéd vezérkar
főnöke rendeletéből:
Újszászy ezredes s. k.[9]

MNL OL, K 64, 86. csomó, 27. tétel, 1940. 737. res. pol. 2. f. Gépirat-másolat.

9 Ujszászy a börtönbeli feljegyzéseiben részletesen beszámolt az ügyosztály működéséről. A feljegyzések 2007-ben könyv formájában is megjelentek: *Vallomások a holtak házából*: *Ujszászy István vezérőrnagy, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* Szerk. Haraszti György, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Corvina, 2007.

11.
A máramarosszigeti H. és K. parancsnokság távirata a Szatmár vármegyei és városi parancsnokságoknak a magyar hatóságok által elkövetett állítólagos atrocitások kivizsgálásáról

Máramarossziget, 1940. október 19.

Máramarossziget kat. hug. 1940. X./19[10]
Pell. kir. Szatmár-Németi 2. számú postahivatal

A városi[11] és vármegyei katonai parancsnokság rendőrség és csendőrség közbejöttével állapítsa meg a következő állítólagos erőszakoskodásokat, és az eredményt ide géptávírón legkésőbb 20-án reggel jelentse.

1. Aranyosmeggyesen Petriceanu Györgyöt agyonlőtték.
2. Mikolában letartóztatták Rusu és Filipaş pópát.
3. A szatmári görög keleti templom több kegytárgyát meggyalázták.[12]
4. Dosoftei pópát szeptember 12-én Szatmáron letartóztatták.[13]
5. Letartóztatva Breban Sándor,[14] Latis,[15] szolgálatból kivont főpapot és még sok pópa és tanító.
6. Ioan Radu szatmári közjegyzőt kitették irodájából.[16]
7. Vetés községben Tohotan György[17] nevű pópát megverték, jelenleg kórházban fekszik.
8. Patóháza községben megverték Muresan Pétert[18] és feleségét szeptember 4-én.

Heti jelentését ezentúl ide küldje, a jelentésben a pell hivatalos óráinak idejét is jelentse be.

Takárdy főhadnagy m. kir. H. és K. kirendeltség
Máramarossziget, 147/kh. 1940.

DJSM-Primăria, d. 9, 212. f. Gépirat.

10 Utólag piros ceruzával rávezetve: „vettem 940. X. 19-én délelőtt 11 h."
11 Piros ceruzával aláhúzva.
12 Az egész mondat piros ceruzával aláhúzva.
13 Az egész mondat piros ceruzával aláhúzva.
14 Helyesen Alexandru Breban.
15 Teljes neve: Alexiu Latiş.
16 Az egész mondat piros ceruzával aláhúzva.
17 Helyesen: Grigore Tohotan.
18 Helyesen: Petru Mureşan.

12.
A bánffyhunyadi lincselés résztvevőinek kihallgatási jegyzőkönyve

Bánffyhunyad, 1940. október 19-24.

Jegyzőkönyv

Készült Bánffyhunyadon 1940. évi október hó 19-én 9 órakor a Bánffyhunyad város katonai parancsnokságának helyiségében a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke Katonai Közigazgatási elvi osztályának 2592/Vkf. kat. közig. számú rendeletének végrehajtása tárgyában.

Jelen vannak: vitéz Szentendrey Ágost m. kir. Honvéd tábornok, Kolozs vármegye katonai parancsnoka, Bartha Béla alezredes Bánffyhunyad város katonai parancsnoka, vitéz Czigány József csendőrőrnagy, nyomozó osztagparancsnok, Fekete László csendőrőrnagy, szárnyparancsnok, dr. vitéz Bakay Kálmán címzetes százados bánffyhunyadi járási katonai parancsnok helyettes, Kisteleky János hadnagy, Bánffyhunyad város katonai seregtest jegyzőkönyvvezető.

A vármegye katonai parancsnoka ismerteti a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke katonai közigazgatási elvi osztályának 2592/Vkf. közig. számú rendeletét.

A bizottság tagjainak meghallgatása után elrendelte Muntyán (Munteanu) Aurel és Mikola György (Negru Jont)[19] halálának körülményeit, illetőleg a való tényállás megállapítását s a való tények megállapítására s az ezekre vonatkozó bizonyítékok beszerzésére a bánffyhunyadi csendőrszárnyparancsnokot utasította.

Elrendelte a következő szűkebb körű bizottság megalakítását: elnök Bartha Béla alezredes, tagjai Fekete László csendőrőrnagy és dr. vitéz Bakay Kálmán címzetes százados.

Utasította a bizottságot, hogy a nyomozás eredményéhez képest szükséges tanúkihallgatásokat jegyzőkönyvileg foganatosítsa és a felvett jegyzőkönyveket, összes iratokat külön jelentése kapcsán legkésőbb 8 nap alatt terjessze fel a vármegyei katonai parancsnokhoz.

Jegyzőkönyv felolvasás után aláírattatott.

Kelt, mint fent

Kisteleky János hadnagy	vitéz Szentendrey
jegyzőkönyv vezető	vármegyei katonai parancsnok

19 Helyesen: Gheorghe Nicula.

Jegyzőkönyv

Felvétetett Bánffyhunyadon 1940. október hó 24-én a bánffyhunyadi városi katonai parancsnok helyiségében Munteanu Aurel görög keleti esperes és Nyikula György községi rendőr bánffyhunyadi lakosok halálának körülményei felderítése tárgyában.

Jelen vannak alulírottak: Bartha Béla alezredes, Fekete László csendőrőrnagy, vitéz Bakay Kálmán százados.

1. Adja elő, hogy Munteanu Aurel görög keleti esperes és Nyikula György községi rendőr halála ügyében mit tud?

ad 1. Folyó év szeptember hó 10-én a piactéren tartózkodtam, és láttam kb. 16 óra tájban, amikor ott Munteanu Aurel bánffyhunyadi görög keleti esperes is megjelent és a tömegből a bevonuló Honvédeket figyelte. Hallottam, amikor a magyarokra vonatkoztatva ezt a kijelentést tette: „Minek jöttek ide a nagyhasúak, úgysem sokáig lesznek itt."

A tömeg közül emiatt az esperest figyelmeztették, aki azonban tovább folytatta magyarellenes kijelentéseit. Röviddel ezután arra lettem figyelmes, hogy a tömeg közül általam nem ismert emberek az esperest ütik és az őt körülvevő tömeg a Nagy utca felé húzódik. Itt került a tömegbe Nyikula György volt román rendőr is, aki a román uralom alatt igen sok magyart megvert és megkínzott.

Észrevéve őt a tömeg, egy páran őt is körülfogták és ütlegelni kezdték. Láttam, amikor a tömeg az esperest s a román rendőrt Veres János udvarába vitte, ott egy kocsira feltette s a város vége felé szállították. Közben a tömeg közül aki hozzáfért, kővel, fadarabbal dobálta, ütötte. Ezek közül Ötvös (Birika) János, Vincze Károly, Mihály Sándor és Máté Ferenc bánffyhunyadi lakosokat ismertem fel.

A szekérrel a város szélére érve az esperest s a rendőrt a szekérről leszállították, s mindkettőt addig ütötték, amíg azok meg nem haltak. Hallottam, amikor az esperes azt kiabálta, hogy menjenek a lakásába, ott van 300.000 lej pénze a kasszában, azt vigyék el, csak az életét hagyják meg. A tömeg azonban azt kiabálta vissza, hogy nekik pénz nem kell. Vincze Károly a városból egy lapátot hozott, még egy ásó is valahonnan előkerült, s azzal közösen, magam is, a gödör kiásásában segédkeztünk, mely kb. 1,5 méter mély lehetett.

A bántalmazásban és az elhantolásban katona egyén nem vett részt.

A megásott gödörbe ezután belökték úgy az esperest, mint a rendőrt, akik már ekkor halottak voltak. Mindkettő rendesen felöltözve ruhában volt, de hogy annak lábáról a cipő, illetve a csizma le volt-e véve, az esperes óráját valaki elvette volna, nem tudok, illetve nem láttam.

Emlékezetem szerint a behantolás előtt vagy Vincze Károly, vagy Derzsi Ferencz az esperes zsebéből kivette a pénztárcáját s abból a körülállóknak bizonyos összeget szétosztogatott. Nekem 60 lej jutott.

Úgy az esperes, mint a rendőr testben megcsonkítva nem volt, de az erős rúgásoktól és ütésektől súlyos sérülésekkel volt a testük borítva, és erősen véresek voltak.

A bizottság által felmutatott vázrajzban jelzett hely tényleg az, ahova a kérdéses napon a két holttestet elhantoltuk.

Annak a szekérnek a tulajdonosát, illetve nevét, aki az esperest és a rendőrt a község szélére kiszállította, előttem teljesen ismeretlen s nem bánffyhunyadi lakos, hanem valószínű messzebb vidékről a bevonuló Honvédség által szállításra igénybe vett román nemzetiségű lehetett.

2. Van-e még valami előadnivalója, és vallomása helyesen van-e felvéve?

ad. 2. Más előadni valóm nincsen. Előadásom helyesen van felvéve.

Szabó Ferenc

A jegyzőkönyvet a bizottság felolvasta és észrevételt senki nem tett, a jegyzőkönyvet aláírta.

dr. vitéz Bakay	Bartha Béla	Fekete László
bizottsági tag	bizottság elnöke	bizottsági tag

***

Ad 1. Folyó év szeptember 10-én, amikor a munkahelyemről a város főterére érkeztem, hallottam, hogy Munteanu esperest és Nyikula György volt községi rendőrt elfogták és a város széle fele kíséri több polgári egyén s egy katona. Én érdeklődésből utánuk mentem és a Nagy utca felső részén utolértem a tömeget, mely kb. 80-100 polgár egyénből állott. Ekkor már az esperes és a községi rendőr egy fedeles szekérben voltak, és rajtuk véres sérülést láttam.

Általam nem ismert egyének a tömegből a papot és részben a községi rendőrt is többen ütlegelték puszta kézzel és kővel. A tömeg amikor a község szélére ért, az ott lévő katona a tömeget visszatartotta, míg ő a szekeren lévő két sérülttel előre ment 150 méterre. Ott a két sérültet a szekérről leszállította, s a szekeret visszaküldte. A katona ekkor félreállt, és a tömeg pedig miközben a menekülő rendőrt szökésében megakadályozták, a két sérültet közrefogva újból ütlegelni kezdték és agyonverték. Én az esperes körül lefolyt eseményeket figyeltem inkább s ennél láttam, hogy Mihály Sándor doronggal ütötte le a papot. Amikor a tömeg a két sérültre rohant, a félreállt katona azt a kijelentést tette, hogy ma még elintézhetik, mert 24 óráig nincs törvényes állapot.

Időközben a községbe beküldték Veres Ferencz bánffyhunyadi lakost lapátért. Ebben az időben az esperes, hogy helyéről megmozdították, a zsebéből kiesett pénztárcát magamhoz vettem és abban levő 1500 lejből 1000 lejt Derzsi Ferenc kérésére annak átadtam, míg az 500 lejt magamnak tartottam meg, melyből Veres

Ferencznek 30 lejt, Veres Pikinek 30 lejt és Szabó Ferencznek 55 lejt adtam át. Ezenkívül még Koma István és Nógrádi nevezetű egyénnek is adtam át kb. 50-50 lejt, míg magamnak végeredményben 70 lejt tartottam vissza és másnap Vincétől visszakértem 100 lejt, így összesen 170 lej jutott birtokomba.

Beismerem, hogy az elhantolási gödör megásásában részt vettem, és ebben segédkeztem. Mindazok a fenti pénzösszegből részesültek, kivéve Vince Károly, aki avval az ürüggyel távozott, hogy lapátot fog beszerezni, azonban ígérete dacára a helyszínre vissza nem jött. Többek segítségével gödröt ástunk s abba mindkét sebesültet, azaz halottat behelyeztük. A községi rendőr és a pap lábáról a lábbeli hiányzott. Azt, hogy a papnak az órája hova került, azt nem tudom, a nála volt pénztárkulcsot azonban Mátyás József vette magához.

Tagadom, hogy akár a Munteanu esperest vagy Nikula rendőrt bántalmaztam volna.

Ad. 2. Van-e valami előadni valója és vallomása helyesen van-e felvéve?

Ad 2. Előadni valóm még az, hogy a Munteanu esperes által különböző összejöveteleken hallottam, amikor a magyarellenes kijelentéseit tette oly értelemben, hogy a magyarokat ki kell irtani.

Előadásom helyesen van felvéve.

Derzsi Ferenc

A jegyzőkönyvet a bizottság felolvasta, és észrevételt senki sem tett, a jegyzőkönyvet aláírta.

dr. vitéz Bakay	Bartha Béla	Fekete László
bizottsági tag	bizottság elnöke	bizottsági tag

***

Ad. 1. Folyó év szeptember hó 10-én a piactéren tartózkodtam, és a magyar katonák bevonulását néztem, amidőn a tömegben azt hallottam beszélni, hogy Muntean görög keleti esperes és Nyikula György községi rendőrt a tömeg egy része körülfogta, megverte, és a város külső részébe kíséri.

Én elindultam a Nagy utcába utánuk, hogy meglássam mindkettőt, különösen Nyikula rendőrt, mert az 1937. évben egy másik román társával különösebb indok nélkül annyira megvertek, hogy két hónapig beteg voltam.

A görög keleti esperes iránt pedig mély gyűlöletet éreztem, mert a román éra alatt minden nyilvános összejövetelen feltűnően hangoztatta, hogy a magyarokat pusztítani kell, még a magyar anyákból is ki kell irtani a gyermeket, mert ha azok szaporodnak, akkor a románok elvesztek. Állandóan hangoztatta, hogy ha a magyarok be akarnak jönni, kaszával-kapával kell nekik ellenállni, és egy barázdát sem szabad visszaadni.

A tömeget és a szekeret, amelyen a papot és a rendőrt szállították Nyegru Todor (Gyucza) nevezetű román lakása előtt értem utol, ahol a fedeles szekérbe benézve mindkettőt megverve arcukon véres sebeket láttam. A tömeghez csatlakozva amint a városból kiértünk, a tömeg mellett haladó két tábori csendőr a tömeget visszatartotta, míg egy katona a szekeret tovább kísérte egy lankásabb területre kb. 100-150 méter távolságra. Ott a katona az esperest és a községi rendőrt a szekérről leszállította, majd visszatérve a tömeghez azt a kijelentést tette, hogy most már csináljanak velük azt, amit akarnak. A tömeg nekirontott a papnak s azt ütlegelni kezdte puszta kézzel és az ott levő fahusánggal és ököllel. Mire én meglepetésemből felocsúdva a paphoz értem, már az halott volt.

Ugyanekkor a tömeg egy része a községi rendőrt is ütlegelni kezdte, úgyhogy mire én hozzá értem, eléggé összetört állapotban volt. Ekkor hozzá hajolva kérdést intéztem hozzá, hogy emlékszik-e, hogy 1937. évben annyira összevert engem. Nevezett a fejével bólintott, mire dühömben a mellette lévő fahusánggal több ízben fejbe sújtottam.

Láttam, amikor az esperest s a román rendőrt puszta kézzel és botokkal Mátéfy János, Mihály Sándor (Biró) bántalmazták. Hallottam azt is, amikor a tömegből valaki Vincze Károly után szólt, hogy ne szökjön meg a paptól elvett pénzzel. Úgy tudom, hogy az összeg 2000 lejt tett ki. Ebből aznap este Derzsi nekem 5 lejt adott és a Nyikula György lábáról lehúzott egy pár csizmát is magammal hoztam.

Láttam a Munteanu esperesnek, hogy egy hajlított fogantyús bot volt a szájába téve vízszintes helyzetben, de hogy azt ki dugta bele, nem tudom.

A pap és a rendőr elásásánál segédkeztem, Máté Ferenc, Szabó Ferencz, Vincze Károly és Derzsi Ferencz, valamint egy általam nem ismert valkói emberrel.

Ad 2. Van-e valami előadnivalója és vallomása helyesen van-e felvéve?

Ad. 2. A románok elleni gyűlöletem és elkeseredésemet még az is fokozta, hogy édesapámat, aki községi éjjeliőr volt, a román csendőrök egy lopással vádolt cigánynak az őrizését bízták rá, s hogy az a román csendőrök lepénzelése folytán megszökött, ebből kifolyólag édesapámat két hétig minden nap két-három ízben lábánál fogva felakasztották.

Vallomásom helyesen van felvéve.

Kovács András

A jegyzőkönyvet a bizottság felolvasta, és észrevételt senki sem tett, a jegyzőkönyvet aláírta.

dr. vitéz Bakay	Bartha Béla	Fekete László
bizottsági tag	bizottság elnöke	bizottsági tag

***

Ad. 1. Folyó év szeptember hó 10-én családommal a lakásom előtt ültem és néztem a bevonuló honvéd csapatokat, amikor Kudor Ferencz szomszédom hozzám jött és hívott, hogy menjünk, nézzük meg a görög keleti esperest, mert a Nagy utcában elfogták. Mindketten elindultunk s a Nagy utcában időközben megtudtuk, hogy úgy az esperest, mint Nyikula községi rendőrt egy szekérre téve a város széle felé vitte ki a tömeg.

Amikor a város szélén elhúzódó Kalotaszentkirály felé húzódó vasútvonal útkereszteződés utáni emelkedésre értünk, két katona, akiknek fegyvernemét nem ismerem, megállított, hogy tovább ne menjünk. Az úton lévő sátoros szekéren az esperest féloldalra dőlve láttam, míg mellette ült a községi rendőr. Az arcuk véres volt, azokon sérüléseket láttam.

A katona és az ismeretlen szekér tulajdonosa a két sérültet kb. 100-150 méterre előre vitték, megállították, és a szekérből mindkettőt kiszállították. Mikor a szekér visszahajtott, a katona az esperestől s a rendőrtől félre állott, mire a kb. 80 főből álló tömeg s magam is elindultunk feléjük. Én amint megláttam úgy az esperesnek, mint a rendőrnek sérült arcát, rossz érzés fogott el, nem tudtam tovább nézni, megfordultam és a helyszínt elhagytam.

A helyszínről való távozáskor hallottam ütéseknek a zaját, de hogy ki tette, és később mi történt, nem tudom.

Ad. 2. Van-e még valami előadnivalója és vallomása helyesen van-e felvéve?

Ad. 2. Más előadnivalóm nincsen, előadásom helyesen van felvéve.

Mátéfy János

A jegyzőkönyvet a bizottság felolvasta, és észrevételt senki sem tett, a jegyzőkönyvet aláírta.

dr. vitéz Bakay	Bartha Béla	Fekete László
bizottsági tag	bizottság elnöke	bizottsági tag

***

Ad. 1. Folyó évi szeptember 10-én, amikor a bevonuló magyar katonák Bánffyhunyadra érkeztek, tudomást szereztem arról, hogy Munteanu görög keleti esperest és Nyikula községi rendőrt a tömeg elfogta és egy szekéren a város külső részére kísérik. Ott a tömeg mellett volt katona a polgárokat visszatartotta, míg a szekérrel onnan pár száz méterre előre mentek.

Láttam, amikor a katona a szekértől félre állott és a tömeg a két sérültre rátámadott és azt addig ütötte, míg meg nem haltak.

Azt, hogy kik ütötték agyon, név szerint megnevezni nem tudom, mert a helyszíntől távolabb voltunk. Én amikor a paphoz értem, már az halott volt, s a

mellette lévő görbe botot a szájába tettem azért, mert életében az a száj annyi magyarellenes kijelentést tett.

Ezután a helyszínről eltávoztam s így a továbbiakra vonatkozólag mást előadni nem tudok.

Tagadom, hogy bántalmaztam volna akár az esperest, akár a rendőrt.

Mindkettőt erősen véres állapotban s arcán sérülésekkel láttam. Az esperes teljesen felöltözve feküdt, míg a rendőrnek a lábáról a csizmák le voltak húzva s mellé volt helyezve.

Ad. 2. Van-e még valami előadnivalója és vallomása helyesen van-e felvéve?

Ad. 2. Más előadnivalóm nincsen, előadásom helyesen van felvéve.

Szőcs János

A jegyzőkönyvet a bizottság felolvasta, és észrevételt senki sem tett, a jegyzőkönyvet aláírta.

dr. vitéz Bakay	Bartha Béla	Fekete László
bizottsági tag	bizottság elnöke	bizottsági tag

MNL OL, K 53, 1. doboz, 446/1940. 166–168, 171, 173–174, 178. f. Gépirat.

13.
A magyar katonai bizottság jelentése a bánffyhunyadi lincselésről

Bánffyhunyad, 1940. október 25.

Bizottsági jelentés

Hivatkozással a m. kir. honvéd vezérkar főnöke katonai közig. elvi osztályának 2592./vkf. kat. közig. számú rendeletére.[20]

Kolozs vármegye katonai parancsnokának ezen alapuló rendelkezésével alakított bizottság a Muntean Aurel görög keleti esperes és Nyikula György rendőr halálesetének körülményeire vonatkozólag annak előrebocsátása mellett, hogy a bizottság a kapott parancsnak megfelelően nem tartotta feladatának az egyes tettesek cselekményeinek részletes feltárását, hanem csupán a haláleset körülményeinek a tiszta valóságnak megfelelő megállapításait a lefolytatott nyomozás eredményeként és magántudakozódás alapján a következő való tényállást állapította meg:

A magyar uralom alatt a legalább 90%-ban magyar városban[21] görög keleti román egyház nem volt. Az erőszakos elrománosító politika céljaira alapították meg a görög keleti egyházat alig pár hívővel s építettek fel egy igényüket messze meghaladóan kielégítő román templomot a város egyik legszebb helyén, és anyagi szükségletét biztosítandó, kisajátítottak nagyobb területű ingatlant az egyház részére a magyarok birtokából.[22] Az egyház papi méltóságába Muntean Aurel esperes került, aki soviniszta román, egyben magyargyűlölő politikát folytatott, s minden alkalmat megragadott arra, hogy ellenszenvét a magyarok ellen kifejezésre juttassa. Szónoklataiban a magyarok ellen izgatott, s többször kijelentette, hogy a magyarságot el kell pusztítani, a magyar gyerekeket ki kell szorítani a magyar anyákból, s ha arra kerül a sor, egy barázdát sem szabad átengedni a magyaroknak. Ez a túlnyomó részben magyar város lakosságának gyűlöletét váltotta ki.

Nyikula György rendőr a román uralom alatt ugyancsak magyargyűlölő volt, több magyar nemzetiségű egyént megkínzott, s ezért ő is ellenszenvessé vált a magyarok előtt.

---

20 A rendelet valószínűleg konkrétan a bánffyhunyadi esetet kivizsgáló bizottság felállításának részleteit taglalta, azonban a pontos szövegét nem sikerült fellelnünk, nem közölték le a Közérdekű Közigazgatási Parancsban.

21 Az 1910-es népszámlálás szerint a város lakosságának 90,4%-a volt magyar nemzetiségű, ez az arány 1930-ra 53%-ra csökkent, majd az 1941-es népszámlálás adatai szerint 82%-ra emelkedett.

22 1942-es, a magyar hatóságok által lefolytatott vizsgálat szerint a templomot 1931-ben építették, a telket a város adományozta az ortodox egyházközségnek, a templom felépítéséhez pedig az egyházközség és a település járult hozzá. Az 1930-as népszámláláskor a városban 465 lakos vallotta magát ortodoxnak, a vizsgálat eredménye szerint ez az arány 1942-re 200 főre csökkent, a templomra tehát sem felépítésekor, sem később nem volt szükség.

Ilyen előzmények után és viszonyok között történt meg a magyar hadsereg bevonulása Bánffyhunyadra 1940. évi szeptember hó 9-én és tartott még 10-én is.

Ez utóbbi napon 16 óra tájban a hadsereg bevonulását figyelte a lelkes közönség, s ott volt Muntean Aurel esperes és Nyikula György rendőr is. A közönség lelkesedése közben Muntean azt a kijelentést tette, hogy minek jöttek ide a pohosok, úgysem sokáig lesznek itt. Mehetnek akár Bukarestig is, majd ott gulyást aprítanak belőlük. Miért nem maradtak Ázsiában? Erre a provokáló kijelentésre a fellelkesült tömegben kitört a bosszúvágy, amely azért is élt a lelkekben, mert 1919-ben a románok bevonulásakor több magyar nemzetiségű egyént is megöltek és halálra sebeztek (Márton Ferencnek és Mihály Sándor gyanúsítottak apját).[23] Minthogy pedig a bosszúvágy középpontjában a fent előadottak szerint Muntean Aurel, a román soviniszta politika exponense volt, a feldühödött tömeg megrohanta, puszta kézzel és a keze ügyébe került eszközökkel úgy a papot, mint a rendőrt véresre verte, majd amikor eszméletüket elvesztették, egy ott lévő kocsira tették, s kihajtattak velük a határba. Ott a kocsiról leszállították, s a feldühödött és megvadult tömeg előbb a rendőrt, majd az esperest agyba-főbe verte és megölte. Ezután ásót és lapátot kerítettek, s a csendőri jelentés mellékletét képező vázrajzon megjelölt helyen mindkét holttestet elföldelték.[24]

Kelt Bánffyhunyad, 1940. október 25.

[olvashatatlan aláírás]	Bartha	*[olvashatatlan aláírás]*
bizottsági tag	bizottság elnöke	bizottsági tag

MNL OL, K 53, 1. doboz, 446/1940. 166. f. Gépirat.

23 Az esetre vonatkozóan lásd a 12. számú dokumentumot.
24 A dokumentum mellett nem található a szóban forgó rajz.

14.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnokság levele az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a román hatóságok által Szatmár vármegye területén elkövetett túlkapásokról

Szatmárnémeti, 1940. október 28.

Szatmár vármegye katonai parancsnoka
1001/1940. vm. po. sz.

1. hadsereg-parancsnokság katonai közigazgatási csoportnak

Szatmár-Németi, 1940. október 28. Kolozsvár

Hivatkozással a 3. hadsereg parancsnokság 162/közig. ko. 1940 számú rendeletére jelentem, hogy Szatmár vármegye területén a beérkezett jelentések szerint román túlkapások csak 3 helyen fordultak elő, mégpedig:

Folyó évi szeptember hó 1-jén Pusztadaróc község határában a román csendőrség agyonlőtte Erdélyi Károly szatmárnémeti lakost, aki több más emberrel együtt téves hír folytán a magyar csendőrség elé ment. A román csendőrség felszólítására ezek az emberek a határról visszaindultak s ekkor a románok a visszafele haladó emberekre rálőttek, így találták el Erdélyi Károlyt, aki a helyszínen meghalt. Az eset hadbírói kivizsgálás alatt van. A vonatkozó ügyirat száma 17/1940. bi. vm. sz.

Az avasi járásban és Nagybánya városában történt túlkapásokra vonatkozó jelentéseket eredetiben felterjesztem.

2 darab melléklet és 7 darab fénykép[25]

Parancsnok hivatalból távol:
[olvashatatlan aláírás]
Vármegyei katonai parancsnok-helyettes[26]

DJSM-Prefectura, d. 3. 54. f. Gépirat.

25 A mellékletek és a fényképek nem találhatók meg az irat mellett.
26 Utólag tollal rávezetve: „1657, 1906/1940 eredetiben. *[olvashatatlan aláírás],* 1940. X. 28”

15.
A nagybányai járási katonai parancsnok levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak a román telepesek visszatéréséről

Nagybánya, 1940. október 29.

Nagybányai Járási Katonai Parancsnok

Vármegyei katonai parancsnokság

Nagybánya, 1940. október 29. Szatmárnémeti

Jelentem, hogy szóbeli parancsra a járás területén működő körjegyzők és csendőrőrsöknek alanti utasítást adtam:

„A Nagykároly környékéről visszatért telepesek nagyrésze a járás területéről származik.

A telepesek visszatérése most van folyamatban és a velük való bánásmódot alantiak szerint szabályozom.

1. A telepesek illetőségi helyükre térjenek vissza.

2. Magatartásukat figyelemmel kell kísérni és amennyiben közöttük nyugtalanság észlelhető, ide azonnal jelentse.

3. Hadirokkantak, törődöttek indokolt esetben illetőségi helyükön kívül is letelepedhetnek, ha rokonaik vagy ismerőseik befogadják őket.

4. A csendőrőrsök vegyék a visszatért telepeseket nyilvántartásba, és a névjegyzék egy példányát terjesszék be hozzám."

A felsőbányai csendőrőrs fenti rendeletem alapján beküldte kimutatását.

Ezen kimutatásból kitűnik, hogy Lacfaluba 82 család tért vissza.

Csendőrjelentés szerint viselkedésük kifogás alá nem esik.

[olvashatatlan aláírás]
járási katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 6. 186. f. Hitelesített gépirat.

16.
Kolozsvár parancsnokának jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a kivizsgált román panaszokról

Kolozsvár, 1940. november 29.

2541/1940
Román atrocitások kivizsgálása

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
Parancsnokságának

Kolozsvár, 1940. november 29-én Kolozsvár

Folyó évi november hó 22-én kelt 161. biz. kat. közig. 1940. számú rendeletére

Jelentem, hogy a román főkonzul[27] panaszának 1-6 pontjában foglaltakat[28] a kolozsvári rendőrkapitánysággal azonnal kivizsgáltattam. Az ide vonatkozó jelentésemet csatoltan felterjesztem, és jelentem, hogy a panasz tárgyává tett bántalmazások a rendőri jelentés szerint egyrészt nem állapíthatók már meg, sőt, az is lehetséges, hogy jogosulatlan panaszok, másrészt vagy a magyar csapatok bevonulása előtti időben, vagy közvetlenül ezután folytak le, amidőn a közbiztonság még nem stabilizálódott teljesen.[29] A város magyar lakosságának higgadtságát és minden bosszúérzettől mentes magatartását bizonyítja, hogy az atrocitások csak igen szórványosan fordultak elő és komoly következményekkel nem jártak.[30]

ad 7. Jelentem, hogy Téglás Mihály mint sofőr volt a „Select" kép- és műtárgy-kereskedésben alkalmazva. Ezen alkalmazásból kifolyólag – állítása szerint – 25.600 lej követelése állott fenn a „Select" vállalatnál, állítólag ennek tulajdonosnőjével, Vasilescu N. Annával szemben. A követelés fennállását Téglás Mihály szavahihető tanúk nyilatkozatával nagy fokban valószínűsítette. Maga Vasilescu Anna sem vette annak fennállását tagadásba, és oda nyilatkozott, hogy panaszost ismeri és tudja, hogy nevezett a tulajdonát képező üzletben – melyet fia, Vasilescu N. Péter vezetett – alkalmazva volt. Vasilescuné a panaszosoknak 6.000 lejt törlesztett, a követelés fennállását ezáltal is hallgatólag elismerte.

---

27 Az 1940 szeptemberében Budapesten folyó likvidációs tárgyalások kevés eredményének egyike, hogy szeptember 18-án a két félnek sikerült megegyeznie egymás területén 2-2 konzulátus megnyitásában. A román fél Kolozsváron és Nagyváradon, a magyar Brassóban és Aradon nyitott képviseletet. Ezek a konzulátusok váltak az érintett kisebbségek panaszainak legfőbb gyűjtőivé és továbbítóivá.

28 A konzulátus hivatkozott átiratát nem sikerült fellelni.

29 Az 1940. szeptember 11-i bevonulást követően Kolozsvár külvárosában több napig tartó összetűzésekre került sor a magyar és a román lakosság között, amelynek során ablakokat vertek be, megrongálták a román nyelvű cégtáblákat és egyes román értesülések szerint az összetűzések halálos áldozatokkal is jártak. L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért*... i. m. 70. Mivel más városokban nem került sor napokon át tartó összetűzésekre, az eseményekért valószínűleg a városi parancsnok felelős.

30 Az ezt megelőző két mondat utólag aláhúzva piros ceruzával.

A követelés természetéről és összegéről nem tud felvilágosítást adni, mert fia, aki az üzletet korlátlan jogkörrel vezette, Romániába távozott.

Ugyanez áll Bara Demeter 7.000 lejes követelésére, aki az említett cégnél mint utazó volt alkalmazva.[31]

Ezen követelések biztosítása végett – a munkaügyi előadó előterjesztésére és a tiszti főügyész teendőit végző jogügyi előadó szakvéleménye alapján – Vasilescuné ingóságaira el kellett rendelnem a biztosítási zárlatot, annál is inkább, mert Vasilescuéknak Magyarországon semminemű ingatlan vagyonuk nincs, s így Vasilescuné, ingóságait eladva kivonhatta volna magát a fizetési kötelezettség alól, miáltal panaszosok megszolgált bérüktől elestek volna.

A panaszban említett 16 darab képet az ügygondnok panaszos lakásáról tényleg elszállíttatta és irodájában helyezte el. Ezt azonban – jelentése szerint – meg kellett tennie, mert csak ilyen módon látta Téglás és Bara követelését biztosítottnak, akikkel szemben, mint ügygondnokot – a szükséges gondosság elmulasztása esetén – erkölcsi és anyagi felelősség terhelte volna. Mindezen okokból a lefoglalt ingóságok felszabadítását nem tartom indokoltnak.

Az ügygondnok jelentése szerint ő az ügyet az azóta már működő polgári bíróság elé vitte, mely a vitás kérdést most már meg fogja oldani.[32]

Ad. 8 . Az Albina Bank és Takarékpénztár Rt.-nek egy külföldi román pénzintézet fiókjának működési engedélye házgondnokságokra nem terjed ki, ennélfogva azokkal nem foglalkozhatik. Miután az „Albina" ennek dacára is foglalkozott házgondnokságokkal, nyilván román nemzeti célból és ügyfeleitől a lakbér 30%-ig terjedő részesedést is szedett, ezen jogtalan üzletágát a tiszti főügyész teendőivel megbízott jogügyi előadó javaslatára – az elmenekült tulajdonosok érdekeinek védelmében – azonnali hatállyal megszüntettem. A házak gondozását hivatalból kinevezett személyekkel töltöttem be, akik a leltározás első hónapjában 10%, majd később csak 2% részesedést kapnak.

8 darab melléklet[33]

[olvashatatlan aláírás] (Beck Albert)
városi katonai parancsnok

DJCJ-Administrația, cutia 10. doc. 918. 1. f. Gépirat.

31 Hasonló elővigyázatosság román sértett esetében nem figyelhető meg.
32 A katonai közigazgatás időszaka alatt szünetelt a bíróságok működése, csak a sürgős esetekkel foglalkoztak.
33 A dokumentum mellett nem találhatók mellékletek.

17.
Újváry Dezső követségi titkár jelentése a német–olasz különbizottság helyszíni vizsgálatáról

Budapest, 1940. november 30.

Dr. Újváry Dezső követségi titkár jelentése
az Erdélybe kiküldött német–olasz vizsgálóbizottság munkájáról

1940. október 16.

Az erdélyi területátadással kapcsolatosan elkövetett erőszakosságok kivizsgálására kiküldött német–olasz bizottság tagjai: Altenburg és Rogeri követek, Wolff és Pignati titkárok, egy gépírónő és alulírott október hó 16-án reggel fél 9 órakor repülőgépen indultunk Bukarestbe, ahová két órai út után érkeztünk meg. A bukaresti repülőtéren a román külügyminisztérium néhány főtisztviselőjén kívül az ottani német és olasz követek fogadták a bizottságot és a repülőtérről az Athene Pallace szállodába kísérték. Minthogy kerülni óhajtottam azt a helyzetet, hogy a bizottság tagjaival együtt a román kormány vendége legyek, azzal váltam el a bizottságtól, hogy a követségen már biztosítottam magamnak szállást.

A követségre menve átvettem azokat a kiegészítő instrukciókat, amelyeket a bizottság által kivizsgáltatandó esetekre nézve távirati úton kaptam. Minthogy a bizottság vezetőivel útközben folytatott beszélgetéseimből az volt az impresszióm, hogy az általunk prezentálandó anyag a román panaszokkal szembeállítva elégtelen lesz, és mivel egyedül a saját felelősségemre a kapott instrukcióktól eltérni nem akartam, másnap reggelre a brassói német konzulátusra találkozót beszéltem meg a bizottság vezetőivel, magam pedig még a délután folyamán autón Felsőtömösre utaztam, ahol felkerestem Bárdossy követ urat. Minthogy a követ úr aggodalmaimat osztotta, abban állapodtunk meg, hogy alkalmazkodva a románok által javaslatba hozandó útirányhoz, olyan súlyosabb eseteket is a bizottság elé fogok tárni, amelyekre utasítást nem kaptam. Ezzel elkerülni óhajtottam azt, hogy a bizottság esetleg alaptalannak bizonyuló panaszok miatt felesleges utakat tegyen meg.

1940. október 17.

A bizottság tagjaival másnap délelőtt 10 órakor találkoztam a német konzulátuson. Bárdossy követ úr közlése alapján felhívtam a bizottság figyelmét arra, hogy a brassói magyarság vezetőivel bizonyos presszíók gyakorlása mellett néhány nappal korábban nyilatkozatokat állíttattak ki tényleg meg nem történt panaszok cáfolatául. Az ottani magyarság vezetői e nyilatkozatokat – amelyek nyilván a bizottság megtévesztésére készültek – jóhiszeműleg aláírhatták, viszont egyéb alapos panaszaikat a nyilatkozatba belefoglalni a prefektus nem volt hajlandó. Egy

ilyen nyilatkozatot – úgy, amint azt Bárdossy követ úrtól kézhez vettem – átadtam a bizottságnak.

A bizottság a délelőttöt észak-erdélyi román menekültek, főleg papok kihallgatásával töltötte.

A bizottság ebéd után indult el az aldobolyi–illyefalvi helyzet kivizsgálására.[34]

Illyefalván megtudtam, hogy az aldobolyi menekültek – kb. 150 fő – részben a községben, nagy számban pedig Sepsiszentgyörgyön tartózkodnak. Gondoskodtam róla, hogy a helyben tartózkodók a községházán összegyűjtessenek, s ezalatt a bizottsággal tovább mentünk Sepsiszentgyörgyre. Itt a bizottság báró Gaudernak ezredes városparancsnokot hallgatta meg, aki bemutatta a menekültekkel felvett törzslapokat, majd néhány menekültet hallgatott ki bántalmazásuk és kifosztásuk felől, közöttük három legényt, akik éppen azokban az órákban érkeztek a határon túlról. A városparancsnokságról a bizottság a Hilinger-féle textilgyárba ment, hét német munkást meghallgatni, akiknek az ablakait a visszacsatolás után a tüntetők beverték. A románok úgy állították be a bizottság előtt, mintha ezek németellenes tüntetések áldozatai lennének, holott a románellenes tüntetések idején tévedésből károsodtak. Altenburg követ különben az esetet „Dummheit"[35] szóval jellemezte.

A kihallgatások idejét felhasználtam arra, hogy táviratot menesszek Vargyasra Máté Ferenc Szőcs földműves halálesetének kivizsgálását[36] másnapra előkészíteni. Ugyancsak innen intézkedtem annak a román atrocitásokról készült fényképalbumnak a megküldése iránt is, amelyről tudomásom nem volt, és amelyet Bárdossy követ úr említett előttem. Sepsiszentgyörgyről visszatérőben Illyefalván állt meg a bizottság, ahol az összegyűlt aldobolyi menekültek közül 20 személyt hallgatott meg.

Aldobolyon megtekintett a bizottság egy lakóházat, amelynek tulajdonosát a románok kiűzték, majd a bútorokat a szoba közepén eltüzelték. Erről az esetről Illyefalván szereztem tudomást.

A bizottság este 8 órakor érkezett vissza Brassóba, ahol a német konzulátuson egész este 11-ig további kihallgatásokat folytattak, feltehetőleg a románok által prezentált személyeket hallgattak meg.

1940. október 18.

A másnap kora reggelre kitűzött indulás késedelmet szenvedett, mert reggeli közben két oláh pópa jelentkezett a bizottság vezetőinél, akikkel két órán keresztül tárgyaltak. A bizottság délben érkezett Árapatakra, ahol megállást javasoltam, mivel Illyefalván komoly információkat kaptam az itteni lelkész ismételt bántalmazásáról. A bizottság meghallgatta Takáts református lelkészt, akit két ízben is véresre vertek, megtekintette az orvosi látleleteket és a lelkészlak bevert ablakait. Ugyanitt Davidescu követ két menekült oláh pópát mutatott be a bizottságnak.

34 A bécsi döntéskor kijelölt új határ Illyefalva és Aldoboly között húzódott.
35 Jelentése: butaság.
36 Az eset részletei nem ismertek.

Általában az út során azt tapasztaltam, hogy minden román faluban egy-két megszökött pópa lézeng. A bizottság következő állomása, már magyar területen Bölön volt, ahol a bizottság kívánságára gondoskodtam három, általuk megnevezett helybeli románnak a községházára idézéséről, hogy visszafele jövet meghallgathatók legyenek. Azután a bizottság továbbutazott Nagyajta községbe, ahol román javaslatra a szász nemzetiségű Hanzel János leégett csűrjének romjait és lakatlanul álló házának bevert ablakait tekintette meg. Rendkívül bosszantónak találtam ezt a román taktikázást, hogy szász áldozatok produkálásával akarják a bizottságot ellenünk hangolni, ezért magam is behatóan tudakozódtam az eset után. Megtudtam, hogy Hanzel volt román csendőrőrmesternek a sógora, aki mint volt községi bíró állandóan sanyargatta a község magyar lakosságát. Minthogy utunk visszafelé is Bölönön keresztül vezetett, gondoskodtam róla, hogy Hanzel és ugyanakkor egy helybeli szász ellenlábasa, Schoppel Walter a községházra idéztessék. A bizottság innen Vargyasra utazott, ahol Máté Ferenc Szőcs földműves meggyilkolása ügyében kihallgatta az áldozat hozzátartozóit és a szemtanúkat. Visszafele jövet Nagyajtán Hanzel fentebb említett ügyében a bizottság meghallgatta a károsultat és Schoppel Waltert, aki a magyargyűlölő szász bíró esetét megfelelő világításba helyezte.

Bölön községben már együtt volt a három beidézett román áldozat. Kihallgatásuk végeztével Altenburg követ félrevont és közölte velem, hogy a hallottak rossz benyomást tettek reájuk, az egyik áldozatnak karja el van törve, és az egyik parasztházban az asszony mutatott nekik egy véres inget, amiben az azóta megszökött férjét megverték. Ebbe a házba magam is bementem és az asszonytól megkérdeztem, hogy hívják. Kölöse nevet mondott, folyékonyan beszélt magyarul, így azután hamarosan megtudtam, hogy a férje 1918-ban jött rá román etnikai eredetére, magát Colosiának kezdte nevezni és komiszkodásban még az igazi oláhokon is túltett. Az utóbbi időben mint vasgárdista garázdálkodott. Ezeket a körülményeket azután a bizottság elé tártam.

A bizottság következő állomása Hídvég volt, ahol a községházán a visszacsatolt területről elmenekült papokat és tanítókat hallgatott meg. A bizottság este 9 órakor érkezett vissza Brassóba, ahonnan vacsora után 11 órakor folytatta útját Nagyszebenbe.

1940. október 19.

Ide hajnali 1 órakor érkezett meg. A következő nap délelőttjén a bizottság a Kolozsvárról elmenekült román egyetem[37] tanárait hallgatta ki. Kihallgatások déli 12 óráig tartottak. A bizottság ebéd után 3 órakor indult tovább Medgyesen és Segesváron keresztül Újszékely községbe. Innen ugyanis az a panasz érkezett, hogy Murvay Sámuel földbirtokost kirabolták, háza népét súlyosan bántalmazták, és hogy Máté Sándor lelkészt a templomtoronyba zárva tűzhalállal fenyegették.

37 1940–1944 között az I. Ferdinánd Tudományegyetem Nagyszebenben működött.

Minthogy ez az értesülés a honvéd vezérkartól mint „megbízható forrásból" származó érkezett, utasításom volt az esetet a bizottsággal kivizsgáltatni. A községbe megérkezve mindjárt Murvayék udvarházához hajtattunk, ahol rögtön megállapítást nyert – Máté lelkész bevonásával is –, hogy a hír szemenszedett valótlanság. A községben a legkisebb incidens sem fordult elő, nem is volt, aki ilyet okozhatott volna, mert a községben egyetlen oláh lakik, a jegyző, akit mindenki jóérzésű embernek mond, és aki maga argumentált előttünk, hogy a községet létérdekből Magyarországhoz kellene visszacsatolni. A bizottság elnézését kértem, hogy hiába fárasztottam őket és rámutattam arra, hogy a határ hermetikus lezártsága folytán nem tudtuk a túloldalról érkező panaszok óriási tömegét kontrollálni. A bizottság esti 8 órára érkezett vissza Segesvárra, ahol az éjszakát töltötte.

1940. október 20.

Másnap reggel 9 órakor indult tovább Marosvásárhely felé. A határt Nagykendnél lépte át és Marosvásárhelyre érkezte alatt még két községben tartott román javaslatra vizsgálatot. Koronka községből ugyanis az a panasz érkezett, hogy a bevonuló katonaság kegyetlenkedett a falubeli oláh gyerekekkel, továbbá, hogy a román paplakot feldúlták volna. Megállapítást nyert, hogy a községben csak jelentéktelen verekedések fordultak elő és hogy a román pap ablakát egy román kőműves verte be kifizetetlen számlája fejében. Innen a bizottság Jedd községbe ment át, ahol a magyar csendőrök román információ szerint megöltek és kútba dobtak volna egy oláh öregasszonyt. Megállapítást nyert, hogy az elmebeteg asszony a bevonulás előtti éjszakán – állítólag a magyaroktól való félelmében – a kútba ugrott éspedig a községháza udvarán, ahol a jegyző vejénél egyébként is lakott.

Marosvásárhelyen a bizottság először Alszászy és Vida tábornokoknál tett látogatást, és utóbbi irodájába kérette ebéd utánra a panaszosokat. Itt elsőnek egy Kranz nevű százados jelent meg, aki a helyi szászság képviselőjének tolta föl magát, de ha adott is kedvezőtlen információkat, ezek értékét tolakodó és szemtelen fellépésével lerontotta. (Mindenáron erőltette, hogy a bizottság vacsorára az ő vendége legyen, sőt szállásra is! Altenburg követ ezt rögtön elhárította, Kranz azonban este ennek dacára azzal állt elő, hogy a vacsora készen várja a bizottságot a lakásán. Altenburg erre egész gorombán kitette.) Meghallgatott azután a bizottság két helybeli román ügyvédet, majd az általunk felvonultatott kb. 20, súlyosan bántalmazott menekültet. Ezek közé – Rakolcai őrnagytól Kolozsvárról kapott távirati értesítés alapján – besoroztam Lieb Józsefet, aki még akkor is súlyosan sebes kezekkel jelent meg.

A bukaresti követségen keresztül a Külügyminisztériumtól kapott instrukció alapján tudakozódtam Szakács György földművesnek a kivonuló katonaság által történt agyonlövetése után, de a városban erről senki nem tudott. (Később

Kolozsváron tudtam csak meg, hogy az eset nem Marosvásárhelyen, hanem Marosvécsen történt és így annak kivizsgálására már nem volt alkalom.)

A kihallgatások befejezte után a bizottság a helybeli internáló táborba[38] ment, ahol 3 román férfit és nőt hallgatott ki internálásuk okai és a bánásmód felől. Innen a bizottság a menekülttáborba[39] ment, ahol meglátogatta az egyszobás barakklakásokban elhelyezett sokgyermekes magyar családokat. Ezek nyomora látható impressziót keltett. A bizottság este 6 órakor tovább indult Mezősámsond községbe, ahonnan a románok súlyos bántalmazásáról kaptak információt. Megállapítást nyert, hogy a községben csak jelentéktelen verekedések fordultak elő, de az is bebizonyult, hogy egy tavaly szétvert magyar lakodalmi mulatság résztvevői vettek elégtételt akkori bántalmazóikon. Innen a bizottság továbbutazott Mezőkölpény községbe, ahol román információ szerint a tanítót ölték meg. Kiderült, hogy a tanító bántalmazása a bevonulás előtt történt, és hogy a „halott" pár nappal később román csendőri fedezettel visszajött a holmijáért.

Ez a kirándulás egy könnyű autóbaleset folytán éjfélkor ért véget és valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Altenburg követ élesen kifakadt a kétszeres román felültetés miatt.

Davidescu követ Mezősámsondba és Mezőkölpénybe való indulásunk előtt még Marosvásárhelyen meglépett a társaságtól és miután bizalmasan arról értesültem, hogy a helybeli oláh vezetőkkel keresett távollétünk alatt érintkezést, ezt Altenburg követ tudomására hoztam, aki Davidescu követ eljárását – éppen fenti hangulatában – „unkorrekt"-nek minősítette.

Ugyanakkor a mellénk beosztott tiszt útján gondoskodtam arról, hogy Davidescu követet Kolozsvárra érkezésétől fogva bizalmas megfigyelés alá vegyék. Így sikerült Davidescut Nagyváradon még egyszer lelepleznem.

1940. október 21.

Másnap reggel a bizottság a törvényszéki fogházban tett látogatást, megtekintette a cellákat és kihallgatott 5, találomra kiválasztott román rabot.

A fogházlátogatás után összetűztem Davidescu követtel. Amikor ugyanis a fogház kertjén keresztül jövet azt mondtam Wolff tanácsosnak, hogy először láttam belülről börtönt és azt valahogy sokkal szörnyűbb helynek képzeltem, mint ezek a tágas, napos cellák, Davidescu követ közbeszólt, hogy ő ezt éppen elég szörnyű helynek találja, ha az ember azért kerül ide, mert az utcán románul beszél. Ráolvastam Davidescura, hogy 22 éven keresztül nem is kellett magyarul beszélni, elég volt magyarnak születni ahhoz, hogy az ember ide kerüljön, és még a tetejébe halálra is kínozták. Ez Roggeri követ és Dehmel őrnagy jelenlétében történt, de utóbb bejelentettem az incidenst Altenburg követnek is.

38 A városban a 101. mozgó és gyűjtőtábor működött.

39 A városban 1940 szeptemberében több mint 5000 dél-erdélyi menekült tartózkodott, számuk októberre 6000 fő fölé emelkedett. A pontos elhelyezésükről nincsenek adatok.

Marosvásárhelyről a bizottság délelőtt 11 órakor indult el és Tordának vette útját. Első állomása a demarkációs vonal mentén fekvő Nyárádtő község volt, ahonnan az a panasz érkezett, hogy a község román lakosai közül 60-at megvertek. A bizottság megállapította, hogy csupán jelentéktelen verekedések fordultak elő a községben. A határátlépő helyen az út szélére kirakott bútorokkal magyar menekültek kisebb csoportját találtuk, akiket a bizottság kiutasításuk körülményei felől kihallgatott. Innen a bizottság Búzásbesenyőre ment az én javaslatomra. Rakolczay őrnagytól Kolozsvárról ugyanis értesítést kaptam ottani atrocitásokról, amiknek a hírét azután a bizottság által kihallgatott református lelkész megerősítette. A súlyos megveretések egyik áldozata még akkor is az ágyat nyomta. A bizottság délután 4 órakor érkezett Tordára, ahol ebéd után Zarándy Ernőre (megveretés, bordatörés) és Lengyel Dénesre (rendőrségen való megkínzás) vonatkozó panaszunkat vizsgálta ki, és javaslatomra kihallgatta a katolikus plébánost a város magyar lakosságának rendszeres zaklatása felől. Ezután a románok vonultattak fel pár tucat menekültet, köztük ismét papokat és tanítókat. Az esti órákban a bizottság látogatást tett a törvényszéki fogházban és a rendőrségi fogdában, de közönséges bűncselekményekért elítélteken kívül magyar foglyot nem talált. Ezt annak tudom be – s erre rá is mutattam a bizottságot vezető két követ előtt -, hogy Roggeri követ már ebédnél beszélt ennek a látogatásnak a tervéről, és így bőséges időt hagyott a románoknak a magyar foglyok eltávolítására. Ennek alátámasztására előkérettem a rendőrségi fogda naplóját és megmutattam a bizottságnak, hogy a távozási rovat több helyen nincs szabályszerűen kitöltve.

A látogatás befejezte után a bizottság folytatta útját Kolozsvárra, ahová éjjel 11 órakor érkezett meg.

1940. október 22.

Itt Rakolczay őrnagy már másnap délelőttre előkészítette a magyar panaszosok kihallgatását, amit a bizottság délelőtt 10-től fél 1-ig a m. kir. konzulátuson foganatosított. Felvonultak a bizottság előtt a legsúlyosabb bántalmazások áldozatai: dr. Veres Endre, Mady Lajos, Friedl József, Dajka János, Gábor Sándor és még látható sérülésekkel: Német Piroska, Pálfi Ferenc, Péter József, Molnár Károly, Altorjay-Szabó Farkas, Imre Gyula és egy Hess nevű német. Meghallgatta továbbá a bizottság Galisztér magyar újságíró megöletése[40] ügyében Galisztér Károlyt és dr. Hosszu főorvost. Ugyancsak kihallgatta dr. Vitályos törvényszéki orvost az előfordult bántalmazásokra és sérülésekre vonatkozólag. A kihallgatások befejeztével a bizottság Szamosfalvára ment, ahol a menekülttáborban másfél óra alatt kb. 20 személyt hallgatott ki, közöttük 5 német férfit és 2 német nőt (mind súlyosan bántalmazottak, nagyrészt még látható nyomokkal, sőt sérülésekkel).

40 A bécsi döntés hírére már 1940. augusztus 30-án este tömegtüntetésre került sor Kolozsvár központjában, majd a város több pontján is összecsapott a román és magyar lakosság. Az összetűzéseknek több halálos áldozata is volt, köztük a fent említett Galiszter Gyula újságíró.

A látogatás befejezése után a bizottság javaslatomra Kolozsváron és Tordán keresztül Aranyosgyéresre ment, ahol a református lelkésztől kísérelte meg információkat kapni a községben megvert és onnan elhurcolt személyeket illetőleg. A lelkész a bizottságnak is, nekem is azt mondta, hogy a faluban semmi nem történt, bár nekem azonnal feltűnt, hogy a lelkészi lak tele volt bekvártélyozott katonasággal és a lelkész egyetlen szobába szorult. Amint azóta a külügyminisztériumhoz befutott megbízható információból kitűnt, a lelkész gyávaságból és felelőtlenségből nem mert a bizottság előtt beszélni. Innen a bizottság Tordán keresztül – ahol egy meglepetésszerű, de ezúttal is eredménytelen látogatást tett a rendőrségi fogdában – Várfalvára utazott egy Kolozsváron tudomásomra jutott eset kivizsgálására. Egy Orosz Márton nevű várfalvai földművest a kolozsvári bevonulás másnapján a koppándi őrsön a román csendőrök meggyilkoltak. Kihallgatta a bizottság az áldozat özvegyét és testvérét, valamint a község román nemzetiségű bíráját, akik egyértelműleg azt vallották, hogy a hazaszállított hullán a szívbe hatoló két késszúráson kívül a háton egy lőtt sebet is láttak. Az eset körülményei oly gyanúsak voltak, hogy a bizottság visszafele jövet Tordán előhívatta a román törvényszéki orvost, aki a boncolást végezte és öngyilkosságra konkludált. Az orvos a lőtt sebről nem akart tudni. Ezzel sikerült a román hatóságok szavahihetőségét oly megvilágításba helyezni, hogy a bizottság másnap Wolff tanácsost és Pignati titkárt kíséretemben külön kiküldötte Koppándra, ahol a csendőrőrsön az őrsparancsnok és a hullát felöltöztető csendőr ismét ellentmondásokba keveredtek.

1940. október 23.

Másnap a bizottság Kolozs községbe ment, ahol 11 kettős birtokost hallgatott ki állandó bántalmazásuk és az átkelésnél való rendszeres fosztogatásuk ügyében. Innen a bizottság Gyulatelke községbe utazott, ahol Bergeanu Ionel meggyilkolása ügyében kihallgatta Moga Jánosnét, a községi bírót és az ottani csendőrőrs vezetőjét. A bizottság következő állomása Omboztelke volt, ahol az ott kivégzett 11 személy (a pap és családja, valamint a helybeli román intelligencia tagjai) ügyében kihallgatta a községi bírót, jegyzőt és további 15 személyt. Ez az eset tette a legrosszabb impressziót a német–olasz bizottságra. A szoba, ahol a kivégzés történt, a vizsgálat folytán heteken át lepecsételve állott és a bizottság látogatásakor is abban az állapotban volt, mint az eset idején. A kivégzett személyeket a robbanás valósággal a falra kente, s a vérnyomok, összetört berendezés tényleg szörnyű látványt nyújtottak.[41] Innen a bizottság Vasszentgotthárd[42] községbe

41 A beszámoló egyik legérdekesebb része az Omboztelkéről szóló rész, amely szerint az áldozatok egy gránát felrobbanásának következtében haltak meg. Eltérés van a magyar és román történetírás között: míg Illésfalvi szerint a templom tornyából megcélzott katonák berohantak a papilakba és lemészárolták az ott lévőket, addig M. Fătu szerint az áldozatokat a katonák szedték össze a faluból. Ő nem nevezi meg kivégzésük indokát, ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy másnap a magyar katonák asszonyokat hoztak, akik eltakarították a mészárlás nyomait.

42 Helyesen: Vasasszentgotthárd.

ment, ahol Moldovan János, Somu Ioan és két eltűnt nő ügyében hallgatta meg a községi bírót, a régi román bírót és még 3 román nemzetiségű lakost. Minthogy a községből eltűnt románok állítólag Czege községben vannak eltemetve, a bizottság ide is ellátogatott és itt is kihallgatta a régi és új községi bírót. Innen a bizottság Magyarnemegye községbe ment, ahol Lakatos Mihály magyar nemzetőrnek a román katonák által történt elhurcolása és meggyilkolása[43] ügyében kihallgatta Lakatos hozzátartozóit, Pickler nyugalmazott tanítót, a református lelkészt, a jegyzőt, Kovács Gyula gazdálkodót és még három társát, akiket annak idején Lakatossal együtt elhurcoltak és bántalmaztak. A bizottság következő állomása Dés volt, ahol Davidescu követ 5 román panaszos megidézését kérte, ezek közül csak 2 jelent meg, a többiek részben internáltattak, részben kiutasíttattak. Ezekre vonatkozólag kihallgatták a főjegyzőt, majd magyar javaslatra 8-10, súlyosan bántalmazott menekültet hallgattak meg.

Szamosújváron a bizottság megtekintette az internáló tábort, és kihallgatott 8-10 internáltat. Kihallgatta továbbá a táborparancsnokot az internálások okai felől, de az nem tudott felvilágosítást adni. (Rakolczay őrnagy kimutatás formájában választ adott a bizottságnak október 28-án Budapesten.) Az internáló tábor létszáma a látogatáskor 126 fő volt. A bizottság késő este érkezett vissza Kolozsvárra, ahonnan másnap reggel újabb körútra indult.

1940. október 24.

Ezúttal Szilágysomlyón át Ipp községbe ment, ahol az átvonuló katonaság ellen elkövetett pokolgép merénylet[44] és az egy hét múlva bekövetkezett megtorlás ügyében folytatott kihallgatásokat. Megtekintette a bizottság egy része a 154 áldozat tömegsírját,[45] majd a merénylet 2, helyben eltemetett honvédáldozatának sírját, majd megszemlélte az iskolaépületet is, amelyre a megtorlás éjszakáján állítólag lövéseket adtak le (de a lövéseknek vajmi kevés nyomát sikerült felfedezni). Innen a bizottság Zilahon keresztül 2 román panaszost hallgatott ki, Ördögkútra utazott, ahová – szerencsére – csak besötétedés után, este 8 órakor érkezett meg. A községben felperzselt 27 házból[46] vajmi keveset lehetett látni, és a bizottság megelégedett Bay földbirtokos és fiának kihallgatásával.[47] Ördögkútról

43 Az eset részletei nem ismertek.

44 Már a világháború idején elterjedt, hogy egy almáskosárba rejtett pokolgép robbanása ölte meg a két honvédet. A valóság azonban az, hogy az előző nap a margittai laktanyában talált gránátot magukkal vitték, ami a zötykölődéstől felrobbant, és ahhoz semmi köze nem volt az ippi lakosságnak. A dokumentum mégis megtorlásról beszél.

45 A fegyverhasználatról szóló korabeli beszámoló 152 halálos áldozatot említ, Illésfalvi Péter pedig egy visszaemlékezésre alapozva 157-ben adja meg a halálos áldozatok számát. Ez a szám megegyezik a Mihai Fătu nyomán a román történetírás által használt számmal. Az Altenburg–Roggeri különbizottság jelentésében 155 halálos áldozat szerepel.

46 Hlatky Endre helyszíni beszámolója nem említi a felperzselt házak számát, csak annyit állapít meg, hogy nem égették fel az egész falut. Ennek ellenére Tilkovszky, majd ennek nyomán L. Balogh is ezt a számot használja. Illésfalvi nem tesz említést, hogy házakat is felgyújtottak volna. M. Fătu 47 ház megsemmisítéséről beszél, Gh. Bodea pedig 50-ről. Az Altenburg–Roggeri különbizottság jelentésében 22 ház szerepel.

47 A helyi földbirtokos, Bay Ferenc részvétele csak a román történetírás egyes műveiben jelenik meg. M. Fătu nem tesz róla említést, míg Gh. Bodea szerint az egész akciót ő tervelte ki elégtételképpen, amiért

visszatérőben a bizottság – kétszeri eltévedés után – késő éjszaka érkezett vissza Kolozsvárra.

1940. október 25.

A bizottság késő délelőtt indult útnak Kolozsvárról Nagyvárad irányába. Első állomása Szászfenes volt, ahol a román területről átmenekült magyarok táborát látogatta meg. A menekültek az új lovassági laktanyában vannak elhelyezve, kb. 2000 fő, köztük igen sok nő és gyermek. A bizottság itt 6 férfi és 6 nő panaszost hallgatott meg. Még Kolozsvárról gondoskodtunk arról, hogy a bizottságnak a súlyosabban bántalmazottak prezentáltassanak. A bizottság megtekintette a táborban rögtönzött ideiglenes magyar iskolát is. A kb. másfél órás látogatás után a bizottság tovább indult Magyarfenesre. Ebből a határ túlsó oldalán fekvő színmagyar községből ugyanis Kolozsvárra többrendbeli megbízható értesülés érkezett, hogy ott a község református lelkészét és a magyar lakosságot súlyosan bántalmazták. A bizottság a lelkésznek hűlt helyét találta, mert az a nagyszebeni hadbíróságra szóló idézés kézhezvétele után éppen előző éjszaka átszökött a határon. A lakosság panaszait minden tekintetben megerősítette a lelkész felesége, akit a bizottság meghallgatott. Ugyancsak meghallgatta a római katolikus papot is. Viszont ugyanebben a községben látogatást tett a bizottság egy menekült román tanító házában, akinek anyját ideát olyan súlyosan bántalmazták volna, hogy karját törte.

A bizottság folytatta útját Bánffyhunyadra, ahol többórás kihallgatások során az agyonvert görög keleti esperes és községi rendőr ügyével foglalkozott.[48] A hozzátartozókon kívül meghallgatta a helybeli románság néhány vezetőjét. Ezalatt én a csendőrszárnyparancsnoktól kaptam tájékoztatást az általa lefolytatott nyomozás eredménye felől.

A bizottság innen egyenesen Nagyváradra utazott, ahová a késő esti órákban érkezett meg. Itt – tekintet nélkül az előrehaladott időre – a törvényszék épületébe ment és kivizsgálta az általunk prezentált alábbi eseteket.

Sollák János biharpüspöki és Józsa Lajos nagyváradi lakosok meggyilkolása, Janoda Ferenc nagyváradi lakosnak egy román rendőr által történt lelövése, Podolcsák Sándor, Barna György, Lukács Dániel, Jaczkó István, Pál Mihály, Veres Lajos, Karmazsin Mária, Ádám Dezső és felesége, Borbély Dániel és felesége és Köblös István nagyváradi lakosok súlyos bántalmazása. Ezekben az ügyekben a bizottság az életben maradt áldozatokon kívül hozzátartozókat, tanúkat és orvosokat hallgatott ki.

az 1921-es földreformkor birtokát kisajátították és román parasztok között osztották ki. A beszámolóból nem derül ki, hogy Bay meghallgatása mögött érintettsége vagy „bizalmi" státusa állt.

48 Erre vonatkozóan lásd a 12. és 13. számú dokumentumot.

1940. október 26.

Másnap a bizottság megtekintette a Horthy Miklós úti menekülttábort, ahol 10 férfit és 5 nőt hallgatott ki menekülésük körülményei felől. A tábor létszáma a látogatáskor 800 fő volt, de ugyanoda élelmezésre bejárt további 1200 menekült. Nagyváradról a bizottság Szalárd községbe ment, ahol a Mihali Bravu[49] román telepről történt kiutasítások[50] ügyében kihallgatta a járási katonai parancsnok helyettesét, a volt román bírót és még három román nemzetiségű tanút. Innen a bizottság folytatta útját Bihardiószegre, ahol Szűcs Lajos meggyilkolásának körülményeit tisztázták, kihallgatták a súlyosan sérült Lázár Jenő földművest és tanúit, továbbá a románok által elhurcolt és állítólag kivégzett Máthé Ferenc és Tóth Zsigmond hozzátartozóit.

Bihardiószeg és Érmihályfalva között az országúton találkozott a bizottság a kiutasított piskoltligeti román telepesek kb. 200 szekérből álló, siralmas látványt nyújtó menetével.[51]

Nagykárolyon a bizottság kihallgatta Ruzsinszky Bélát és három társát, akiket a románok súlyosan bántalmaztak (látható sérülések). Fogadta a bizottság a szatmárnémeti németség vezetőjét is.

Minthogy a bizottságnak erre a napra amúgyis nagy programja volt, időmegtakarítás végett Nagykárolyba hozattuk a Szatmárnémetiben meggyilkolt Erdélyi Károly gyógyszerész hozzátartozóit és a boncolást végző orvost. Ezeket a bizottság szintén kihallgatta. Nagykárolyból a bizottság Kálmánd községbe ment kivizsgálni azt az esetet, amelyet Vörnle[52] követ úr 5479/pol szám alatt hozott tudomásomra. A bizottság kivizsgálta a Lucăceni nevű román telep megtámadásának ügyét.[53] Ezzel kapcsolatban a bizottság tudomására hoztam a Miniszterelnök úr levelében

---

49 Helyesen: Mihai Bravu.

50 Mihai Bravu telep Biharfélegyháza határában, az 1921-es földreform nyomán a Móc-vidékről hozott telepesek által létrehozott falu. A bevonulás után az ott élő román családokat a magyar hatóságok kiutasították. M. Fătu szerint 320 család menekült el a telepről. Egy 1941 márciusában keletkezett dokumentum szerint korábban csak 86 telepes család élt a faluban, közülük egy még a dokumentum keletkezésének időpontjában is a településen élt. *Jelentés a hazatelepítendő bukovinai székelyek részére ideiglenes elhelyezési lehetőséget kereső bizottság Bihar vármegyei kiszállásáról.* 1941. március 1. MNL Tolna megyei levéltára. X/51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesült iratai. A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Bizottság Kormánybizottság iratai, 19. doboz, 3249. tétel, 36. 1–7. f.

51 Hivatalos elnevezése Scărişoara Nouă, 1924-ben a román földreform nyomán Móc-vidékről idetelepített családok által létrehozott falu. A bevonulást követően a román családokat a magyar hatóságok kiutasították. M. Fătu szerint 361 család menekült el a telepről, egy 1941 márciusában keletkezett dokumentum szerint 150 telepes család élt a faluban, de ekkorra mind eltávoztak. *Jelentés a hazatelepítendő bukovinai székelyek részére ideiglenes elhelyezési lehetőséget kereső bizottság Bihar vármegyei kiszállásáról.* 1941. március 1. MNL Tolna megyei levéltára. X/51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesült iratai. A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Bizottság Kormánybizottság iratai, 19. doboz, 3249. tétel, 36. 1–7. f.

52 Vörnle János, külügyminiszter-helyettes.

53 Lucăceni. 1924-ben a román földreform nyomán a mai Máramaros megyéből telepített családok hozták létre. A román történetírás szerint a román telepesek elmenekülését mindig a helyiek és több esetben a „rongyos gárda" tagjainak terrorja előzte meg. Lucăceniben bizonyítható a szomszédos Börvely és Kálmánd fiataljainak támadása: megverték a telepeseket, betörték a házak ablakait. A konfliktus feltételezett oka az, hogy a román telepeseknek kiosztott földeket 1918 előtt a két magyar falu lakosai bérelték. Viman, Ioan: *Lucăceni: urmaşii lui Vasile Lucaciu* [Lucăceni: Vasile Lucaciu utódai]. Satu Mare, 2004.

foglaltakat.[54] Mellékesen megjegyzem, hogy a tiszta svábnak jelzett Kálmánd községben alig lehetett németül beszélő embert találni.[55]

Nagyváradra visszatérve a bizottság vezetői látogatást tettek a görög katolikus püspöknél.[56]

1940. október 27.

Másnap, a Nagyváradról való elindulás előtt a bizottság rögtönzött látogatást tett az ügyészség fogházában, ahol 3 román letartóztatottat hallgatott ki, majd útnak indult Aradra. Először Madarász községben állott meg, ahol román részről kapott információ szerint egy nagyszalontai korcsmáros belehalt a sérüléseibe. A községi román nemzetiségű halottkém vallomásából azonban az derült ki, hogy az áldozat súlyos sérvben szenvedett és a halál okául is az lett feltüntetve. Viszont megállapítást nyert, hogy a bántalmazások a halál bekövetkeztét elősegíthették. Innen a bizottság tovább ment Nagyszalontára, ahol először a Madarászon elhunyt korcsmáros házánál tett volna rövid látogatást, de senkit sem talált otthon.

Nagyszalontán elsősorban a rendszeresen zsarolt, napról napra bántalmazott, kirabolt és megkárosított kettősbirtokosok prezentálására helyeztünk súlyt. Ezeknek a községházán összegyűlt mintegy 200 főnyi tömege határozottan benyomást keltett. A bizottság a súlyosabb esetek közül néhányat meghallgatott.

Nagyszalontáról a bizottság a kora délutáni órákban indult tovább Aradra. A vásárhelyi csárdánál lévő elágazásnál a bizottság két részre oszlott: Wolff német és Pignati olasz titkárok és Mühlenbach SS kiküldött alulírottal Kürtösre mentek azzal a szándékkal, hogy onnan rövid időre Lökösházára is átjönnek. Sajnos az út az esőzés folytán teljesen járhatatlannak bizonyult, úgy hogy csak nagy kínnal tudtunk Kürtösig elvergődni.

Kürtösön egyenesen a vasútállomásra mentünk. A vegyesen magyar és román menekültektől túlzsúfolt határállomás rendkívül mély impressziót keltett. A pályaudvaron 3 magyar és 1 román menekültekkel teli vonat állott, amelyeket a bizottság végigjárt. Meghallgatott 10-10 magyar és román menekültet, míg azonban a magyar menekülteket találomra válogatta ki, addig román részről válogatott esetek prezentáltattak. Ennek ellenkezőjére – amit Lökösházán kívántam elérni és ami ott elő is volt készítve – sajnos nem került sor. A bizottság velem lévő három tagja Kürtösről egyenesen Aradra utazott. A bizottság vezetői és többi tagjai ekkor már kb. 2 órája ott időztek. A románok itt a Kultúrházban gyűjtötték össze „menekült"-jeiket, akiknek tömege szinte megtöltötte az épület nagytermét. Mikor a bizottság velem lévő 3 tagja ezt a parádés rendezést meglátta,

54 A hivatkozott dokumentumot nem sikerült fellelni.

55 Kálmánd a szatmári sváb falvak nagykárolyi csoportjához tartozó falu, lakossága a 20. század elejére teljesen elmagyarosodott. Az 1910-es népszámlálás szerint négy személy vallotta magát németnek, 1918-ban már senki nem beszélt németül a faluban. A két világháború közötti időszakban kibontakozó visszanémetesítési mozgalom hatására a népszámláláskor több százan vallották magukat németnek, 1941-re ezek száma ismét 50-re csökkent.

56 A püspök ekkor Valeriu Traian Frenţiu volt.

a Vasgárdisták sorfala között sarkon fordult, és elhagyta a kultúrházat. A Dácia étteremben véletlen szereztünk tudomást arról, hogy a helybeli prefektus ugyanennek az étteremnek egyik különszobájában pezsgős dinert rendelt a bizottság részére. Minthogy ezen részt venni nem óhajtottam, meghűlésemre való hivatkozással elbúcsúztam Wolff és Pignati titkároktól és Mühlenbach kíséretében, aki feltűnő készséggel csatlakozott hozzám, elutaztam Aradról.

1940. október 28.

Az éjszakát Makón töltöttük, ahonnan másnap reggel gépkocsin tértünk vissza Budapestre.

A bizottság többi tagjai délben érkeztek meg Budapestre, s a délutánt arra használták fel, hogy kihallgatták az ippi, ördögkúti és omboztelki eseményeknél jelen volt tiszteket. Ezek a kihallgatások az őket rendező Rakolcai őrnagy közlései szerint igen jó benyomást tettek a bizottság tagjaira és részben közömbösítették azokat a kedvezőtlen impressziókat, amelyeket a bizottság az említett helyeken szerzett. Pontos kimutatást adott át Rakolcai őrnagy a bizottságnak arról a kb. 40 esetről,[57] amelyekben a bevonuló honvéd csapatokkal szemben fegyverhasználat történt, továbbá arról a nagy mennyiségű fegyverről,[58] amelyet a honvédség a román lakosságnál talált, annak dacára, hogy a területátadást végző román katonai bizottság formális kötelezettséget vállalt a kiürített területek polgári lakosságának teljes lefegyverzésére. Ezeknek a román eredetű fegyvereknek egy részét a német–olasz bizottság meg is tekintette.

A bizottságot vezető két követnél és annak tagjainál 28-án este a Duna palotában tettem búcsúlátogatást.

Jelentésem kiegészítéséül bátor vagyok még megemlíteni, hogy a német–olasz bizottság Bécsbe visszatértében útba ejtette a bátorkeszi menekülttábort, ahol 220 romániai német volt egybegyűjtve. A bizottság a tábor számos lakóját meghallgatta menekülésük körülményei és panaszaik felől. Ezen az úton a bizottságot – betegségem miatt – már nem kísérhettem el, s a kalauzolást Fogarassy alezredes végezte.

A bizottság Bécs felé este 9 óra tájban hagyta el az országot.

A bizottság vezetőivel és tagjaival való konverzációim során annak megértetésére helyeztem a fő súlyt, hogy a bécsi döntés után a magyar és román oldalon történt atrocitások nem állíthatók szembe, hanem a helyes mérleget az képezi, hogy a román megszállt területen 22 éven át elkövetett román kegyetlenkedéseket, erőszakosságokat és visszaéléseket, megtetézve a románok mostani tehetetlen

57 Más forrás nem erősíti meg a számot. Az Altenburg–Roggeri különbizottság jelentése szerint a bevonulás során a magyar hadsereg vesztesége: 10 halott és 34 sebesült.

58 Az Altenburg–Roggeri különbizottság jelentése szerint a magyar hadsereg a bevonulás során két gépfegyvert, 497 puskát, 60 vadászpuskát, 132 pisztolyt, 305 bajonettet, 13 kardot és rengeteg lőszert és gránátot foglalt le.

dühkitöréseiből fakadó gaztetteivel, állítjuk szembe azokkal a panaszokkal, amelyek román részről felmerültek.

Azt is megkíséreltem minden egyes esetben megmagyarázni, hogy a 22 éven át tartó román uralom alatt átélt szenvedésekért vett személyes bosszú nem jelent egyúttal románüldözést is, mert ilyen cselekmények irányultak – mint maga a bizottság is láthatta – szászok, sőt, renegát magyarok ellen is, ha azok a román terror atmoszféráját kihasználva, erdélyi honfitársaiknak ártani igyekeztek.[59]

A Berlinből érkezett információk azt mutatják, hogy a bizottság ezeket a szempontokat megértette és méltányolta is.[60]

Budapest, 1940. november 30.

[olvashatatlan aláírás] (Újváry Dezső)
követségi titkár

MNL OL, K 149, 1940. 2. tétel, 80. doboz, 1–24. f. Gépirat.

59 A településnevektől eltekintve minden más aláhúzás utólag, ceruzával történt.

60 A bizottság által készített jelentés pontos szövege nem ismert, a publikált kivonat szerint azonban nem váltotta be a magyar kormány reményeit, és nem fogadta el a fenti érvelést. Mindkét felet elmarasztalta, de a tömeges atrocitások miatt a magyar felet nagyobb felelősség terhelte.

18.
A 2. gyalogdandár-parancsnokság jelentése az erdélyi bevonulás során történt fegyverhasználatokról

Budapest, 1940. december 10.

M. kir. 2. honvéd gyalogdandár parancsnok

Kimutatás a 2. dandár parancsnokság területén történt fegyverhasználatokról

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
1.	Debren községben, 1940. évi szeptember hó 11-én	Jeney László tsz. zászlós Tóth János tartalékos gyalogos 32/I. zászlóaljtól	Bresztovszky Erik őrnagy, a Szilágyszegről Görcsön községbe menetelő 32/I. zászlóalj parancsnoka útközben arról értesült, hogy menetvonala mentén fekvő Debren község lakossága ellenállást kísérel meg a bevonuló csapatokkal szemben és erre a célra állítólag géppuskát is hoztak volna állásba. A zászlóalj-parancsnok által a község átkutatására kiküldött járőr elsősorban is a községi bírát kereste a szükséges házkutatások megejtése végett. Az ellenséges érzelmű lakosság a bírót nem volt hajlandó előhívni, a későbbi áldozat,	Az előbbi rovatokba írt fegyverhasználati eseteket illetékes parancsnoki jogkörben nem bíráltam el, mert ennek szükségét nem láttam. A kapott felsőbb rendeletek értelmében az alakulatoknak elrendeltem, hogy román részről a csapatok és egyes katonai egyének ellen intézett mindennemű fegyveres vagy egyébként veszélyes támadások és ezek kísérletei esetén elrettentő példamutatás céljából azonnali, erélyes és kíméletlen megtorlásokat alkalmazzanak. Az előfordult esetek mindenikében vagy ilyen támadást, vagy	Az Ipp községben Bedő Zsolt főhadnagy karhatalmi csoportja által alkalmazott fegyverhasználat ügyében az ügyészi kivizsgálás a m. kir. budapesti I. honvéd hadtestparancsnok úr ügyészénél U 2247/40. III. szám alatt van folyamatban. Ennek eredményét és a többi fegyverhasználati esetekben a [...]

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
			Tyerán Alexa pedig, ki a bíró előállítására a járőrtől határozott parancsot kapott, becsmérlő hangon a magyar honvédséget kezdte szidalmazni, majd nekiugorva Tóth János 32/I. századbeli gyalogosnak, azt mellbe vágta. Tóth gyalogos nevezettet önvédelemből közvetlen közelből lelőtte.[61] Tyerán Alexát a községben izgága természetű embernek ismerték, ki nemrég szerelt le a román hadseregből.	ennek közvetlen veszélyét láttam fennforogni, s ezért a fegyverhasználatokat a kiadott parancsoknak megfelelően végrehajtott jogos fegyverhasználatoknak találtam. Az Ipp községben történt fegyverhasználat ügyében a m. kir. 2. hadsereg parancsnokság 1940. október 1-én kiadott 78/kt. ü.-1940 számú rendeletével az illetékes parancsnoki elbírálást rendelte el. Tekintettel arra, hogy ebben az időben már illetékes parancsnoki jogköröm megszűnt és ügyészem békebeosztásába már bevonult, a kapott utasítást – illetékes eljárás végett – a m. kir. I hadtest parancsnokság mint illetékes parancsnoksághoz terjesztettem fel és ezt a 2. hadsereg parancsnokságnak jelentettem.	
2.	Somlyócsehi községben 1940. szeptember 14-én	Iaczkovits Béla százados Jámbor András hadtestparancsnok Schrub Antal tartalékos szakaszvezető 2/I. zászlóaljtól	Szilágysomlyó északi erdőterületének átfésülésével a 2. gyalogezred parancsnokság bízatott meg. A falvak lakossága a náluk levő fegyvereket rendben beszolgáltatta, csupán Somlyócsehi községben kísérelt meg Veres Gábor nevű román vasgárdista[62]		

61 Az esetet említi M. Fătu is, azonban bővebb információt nem ad róla.
62 A szóhasználat tendenciózus. Akinél fegyvert találtak, mind ennek minősítettek.

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
			a házkutatás és elrejtett fegyverének átadása alkalmával ellenállást, miközben mellbe vágta Jámbor András hadtestparancsnokot és igyekezett annak fegyverét elvenni. Nevezett hadtestparancsnok önvédelemből fegyverét használta és a támadó vasgárdistát lelőtte.		
3.	Ipp községben 1940. évi szeptember hó 13-14-én	Bedő Zsolt főhadnagy, Gábor Gyula őrmester Tarr Árpád karpaszományos szakaszvezető Révész Géza szakaszvezető Bogdán Mihály c. szakaszvezető Büki Ferenc tizedes Deési Endre tizedes dr. Kőröspataki István karpaszományos tizedes Szimán Lajos tizedes Váczi Pál tizedes Kiss József őrvezető Schüsler István tizedes Petneházi Bálint őrvezető Perndl Ferenc őrvezető Ney István karpaszományos őrvezető	1940. IX. 10-én Szilágycseh községben kapta a dandárparancsnokság a II. hadtestparancsnokság (hadtest vezérkari főnökség) szóbeli parancsát, mely szerint Szilágysomlyó környékén az erdőkben kb. 80-100 főnyi felfegyverzett román banda garázdálkodik. E területet a dandár beérkezése után fésültesse át és tisztíttassa meg.	Mint az első oldalon	Mint az első oldalon

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
		Huber Károly őrvezető Bristyán János őrvezető. Bolla Ferencz c. őrvezető Binder Ignác gyalogos Dinka Mihály gyalogos Hardegger István gyalogos Horváth István gyalogos Kohn Andor gyalogos Landler Béla gyalogos Minik Sándor gyalogos Nagy János gyalogos Nott Lajos gyalogos Polgárdi László gyalogos Pupos Géza gyalogos Sorger Rezső gyalogos Szarka István gyalogos Vitéz Lajos gyalogos Weisz József gyalogos Handl Lajos őrvezető a 32/II. zászlóaljtól	Szilágysomlyóra beérkezve, az ottani járási katonai parancsnok és csendőrszárnyparancsnok jelentették, hogy Ipp, Alkaznacs,[63] Felkaznacs,[64] Márkaszék, Porcz, Lecsmér, Sommályi[65] és Kémer községek területén felfegyverzett román bandák garázdálkodnak, veszélyeztetve a lakosság élet- és vagyonbiztonságát. Egyben a terület megtisztítására karhatalom kirendelését kérték. Ugyancsak jelentették, hogy még a dandár csapatainak beérkezése előtt más seregtest kötelékébe tartozó egyik alakulatnak Ipp községben valaki almáskosárban elrejtett időzített bombát		

63 Hivatalosan: Alsókaznacs.
64 Hivatalosan: Felsőkaznacs.
65 Hivatalosan: Somály.

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
			adott át,[66] mely később felrobbanva, három[67] magyar katona halálát okozta. IX. 13-án 17 órakor a dandár parancsnokság jelentést kapott arról, hogy a 32. gyalogezrednek Szilágy-Nagyfaluból Szilágysomlyóra vezetéket kifektető távbeszélő járőrre a Szilágynagyfalutól északra kb. 1 kilométerre levő vasút- és útkereszteződésnél a közelben fekvő erdőből ismeretlen egyének több lövést adtak le. Fent jelzett terület átfésülésére és a bandáktól való megtisztítására a 32. gyalogezred parancsnokság kapott parancsot. A Bedő Zsolt főhadnagy parancsnoksága alatt álló karhatalmi század Ipp községben a sötétség beálltával foganatosított házkutatások során padlásokban, csűrökben 18 fő, nem a faluba tartozó és elrejtőzött vasgárdistát talált, kik előállításuk alkalmával egyrészt ellenállást fejtettek ki, másrészt szökést kíséreltek meg, ennek folytán a karhatalom fegyverét használta és 16 főt a helyszínen lelőtt, kettőnek sikerült megszöknie.		

66 Erre vonatkozóan lásd a 17. dokumentum jegyzetét.
67 Illésfalvi két katona halálát említi: Balogh Imre hivatásos szakaszvezető és Katona Imre gyalogos.

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
			IX. 14-én 3 óra 04-kor az ippi iskolában éppen pihenőt tartó karhatalmi század az iskolával szemben levő utcából golyószóró puska és géppisztoly tűzrajtaütést kapott. Az őrség, illetve a felriadóztatott karhatalmi század a sötétben a tüzet golyószóróval viszonozta, melynek a támadó merénylők részéről és későbbi üldözés folytán 152 halálos áldozata volt.[68] A helyszínre kiküldött bizottság jegyzőkönyvileg megállapította, hogy az iskola falát több golyószóró sorozat és igen sok puskalövedék becsapódás érte. A további kutatás során egy golyószóró, 16 puska és 2 pisztoly találtatott. Hogy több fegyvert nem lehetett találni a házkutatások során, annak az volt az oka, hogy a lakosság a fegyvereket kukoricásokban és az erdőkben rejtette el. Tudomásom szerint a csendőrség később is nagy számú fegyvert talált eldobálva kukoricásokban és az erdőben. 6 óra 30-kor egyik közeli padlásról Bedő főhadnagyra ismeretlen tettesek 3 lövést adtak le.		

68 A jelentés ezen része nyilvánvaló ferdítés. Az áldozatok egy részét saját házában ölték meg, közöttük asszonyok és gyerekek is voltak.

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
4.	Felső Kaznacs, Cserese községekben 1940. szeptember 16-án	Bedő Zsolt főhadnagy Barabás József tartalékos hadnagy Ferber Pál tartalékos karpaszományos őrmester Eszter Vilmos tartalékos hadnagy Kecskés Pál psz. tsz. zászlós Kő József tartalékos szakaszvezető Tanka Lajos szakaszvezető Szabó Ottó tizedes Pomázi Ferenc c. őrvezető 32/III. zászlóaljtól	IX. 14-én 20 óra tájban Zovány községben a sötétségben Bedő Zsolt főhadnagyra 3 ismeretlen egyén pisztolyból közeli távolságból több lövést tett. Az egyik Bedő főhadnagynak vállszíjára akasztott villanylámpáját vitte át. IX. 15-én 5 h 45-kor Ippről Márkaszékre haladó puskás szakaszra Márkaszék északnyugatra levő erdőszegélyről ismeretlen tettesek rálőttek. Kb. 12 óra tájban márkaszéki iskolában tartózkodó honvédek a községtől északkeletre levő kukoricásból tüzet kaptak. Szilágy vármegye csendőr osztag parancsnoka Al-Kaznacs, Felső-Kaznacs és attól délre levő területnek felfegyverzett vasgárdista bandáktól való megtisztítása végett karhatalom kirendelését kérte. E feladattal a 32. gyalogezred parancsnokság bízatott meg. Bedő Zsolt főhadnagy karhatalmi csoportja (32/ 8.,9. század + 1/3, 32/III géppuskás század) Felső-Kaznacson, Cseresen a fegyvert rejtegető vasgárdistákat be akarván kísérni, azok egy nekik tetsző alkalmas pillanatban szökést kíséreltek meg, miközben a karhatalom velük szemben fegyverét használta. Ezek között volt az ippi pokolgépes merénylet állítólagos tettese, Malaga József is.		

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
			Az itt elesett vasgárdisták száma 55 fő.[69]		
5.	Halmosd községben 1940. szeptember 16-án	Barabás Béla főhadnagy Halász Zoltán tartalékos őrvezető Perei József tartalékos gyalogos a. 32/I zászlóaljtól	IX. 16-án 16 óra 30-kor Halmosd községben Barabás Béla főhadnagy parancsnoksága alatt álló 32/2. karhatalmi század a község bírájától tájékozódni kívánt elrejtett fegyverek után. A magyarfaló hírében álló községi bíró a század egyik járőrét egy üresen álló házhoz vezette, a házhoz érkezve a községi bíró a mellette álló gyalogost mellbe vágva elfutott, majd felszólításra nem állt meg, mire a járőr fegyverét használta és az illetőt lelőtte.[70]	Mint az első oldalon	Mint az első oldalon
6.	Kémer községben 1940. szeptember 18-án	Keviczky Kálmán főhadnagy Czakó József tartalékos törzsőrmester Szenczi Molnár István karpaszományos tizedes Kuzmann György tartalékos karpaszományos tizedes K. Szabó István tartalékos karpaszományos tizedes Tóth János és Dercze István gyalogosok a 32/I. zászlóaljtól	A 32/1. század Keviczky Kálmán főhadnagy parancsnoksága alatt ezredparancsnokságától parancsot kapott Kémer község környékének felfegyverzett bandáktól való megtisztítására. Kémer község átkutatása közben magyarellenes propagandát kifejtő és fegyveres oláh banditák elrejtésével gyanúsítható 4 fő vasgárdistát letartóztatott és leendő kihallgatásuk végett Czakó József őrmester	Mint az első oldalon	Mint az első oldalon

69 M. Fătu szerint 60 embert gyűjtöttek be, menekülés közben 16-ot lőttek le. Gh. Bodea nyolc halottat említ.
70 M. Fătu szerint a bíró mellett egy hat tagú szlovák családot is megöltek a faluban. Gh. Bodea 8 halottat említ.

F. szám	Hol és mikor történt a fegyverhasználat?	A fegyverhasználatban részt vett honvéd egyének neve, rendfokozata és csapatteste	A fegyverhasználat lefolyásának részletes leírása	A fegyverhasználat illetékes parancsnoki jogkörben el lett-e bírálva vagy sem	Az esetleges elbírálás milyen eredménnyel végződött
			parancsnoksága alatt az ezredparancsnoksághoz kísértette be. Útközben az egyik jármű kereke eltörött, arról a foglyok és kísérők leszálltak, ugyanakkor a másik országos járművön levő 2 fogoly engedélyt kért szükségletének elvégzésére. Az előbbi két fogoly szökési kísérlettel hirtelen beugrott a közeli erdőbe, ezeket követte a másik 2 fogoly is. A fogolyőrség fegyverét használva a szökésben levőket lelőtte.[71]		

A szilágysági román lakosság ellenállása és bandák alakítása arra vezethető vissza, hogy ez a vidék Maniu szűkebb hazája (Badacson és környéke)[72] és mint ilyen, a fanatizált Maniu gárda[73] melegágya is volt.

Más vidéken, ahol a román lakosság a honvédséggel szemben barátságos magatartást tanúsított, ott a honvédség is a legnagyobb jóindulattal bánt a román lakossággal, azt mindenben támogatta, szükségletekkel ellátta olyannyira, hogy pl. Bősháza túlnyomóan román lakta község[74] az ott elszállásolva volt 2/III. zászlóalj parancsnokát – vitéz Huszkay László alezredest – a község díszpolgárává választotta meg.

vitéz báró Heim tábornok[75]

HL, I. hdt., 4493/eln. 1940. Számozatlan. Gépirat.

---

71 Az esetet részletesen elemzi Illésfalvi: *Édes Erdély...* i. m. 69–72.

72 Iuliu Maniu Szilágybadacsonon született.

73 A Maniu-gárda feltűnik más korabeli katonai jelentésekben is, de egyik sem határozza meg pontosan. *România helyzete 1941 májusában.* HL, VKF, 1941. 1. oszt. 5100/eln. 47–51. f. Egyes román titkosszolgálati jelentések szerint a bécsi döntést követően Maniu fontolgatta fegyveres ellenállás szervezését, és egyes csoportokat fel is fegyvereztek, de szeptember elejére letett tervéről. Erre vonatkozóan lásd: L. Balogh, *Küzdelem Erdélyért...* i. m. 49–51. 1944-et megelőzően semmilyen Maniuhoz kapcsolódó fegyveres csoport tevékenységéről nem tudunk.

74 Az 1930-as népszámlálás szerint Bősházát fele-fele arányban lakták románok és magyarok, a dokumentum állítása túlzó.

75 Teljes neve: vitéz San martinó del Carsoi báró Heim Géza.

III.
A KÖZIGAZGATÁS KIÉPÜLÉSE – AZ ALKALMAZÁSOK KÉRDÉSE

19.
Honvédelmi Minisztériumi rendelet a polgári alkalmazottak priorálásáról

Budapest, 1940. április 22.

M. kir. honvédelmi miniszter
136.387 szám. Másolat
[...][1]1940
Tárgy: Polgári alkalmazottak felfogadás előtt való priorálása

Honvédségi Közlöny elosztója szerint.

Budapest, 1940. évi április hó 22-én

Az állami szolgálatban a fennálló törvényes rendelkezések szerint csupán büntetlen előéletű egyének alkalmazhatók. Annak érdekében, hogy büntetett előéletű pályázót fel ne fogadtassanak, elrendelem, hogy a jövőben minden olyan egyént, akinek felvétele tervbe vétetett, az alkalmazás előtt bűnügyi, politikai és „K" szempontból prioráltatni kell. E rendelkezésem a munkásokra is vonatkoztatandó. A prioráltatást akkor is foganatosítani kell, ha a felfogadásra kiszemelt alkalmazott egy évesnél nem régibb keletű erkölcsi bizonyítvánnyal rendelkezik.

A prioráltatandó egyénekről külön-külön úgynevezett priuszlapot kell kiállítani. E priuszlapon fel kell tüntetni a priorálandó nevét, születési helyét, születési idejét (év, hó és nap), vallását, foglalkozását, atyja nevét és anyja nevét. A priuszlapot a hadtestnek alárendelt szervek a hadtestparancsnokság útján, az alá nem rendelt szervek pedig közvetlenül juttatják el a VKF 2.[2] osztályához. A kísérő felterjesztésben fel kell említeni, hogy a csatolt priuszlapokon feltüntetett egyéneknek bűnügyi, politikai és „K" szempontból való prioráltatására van szükség.

Oly esetben, midőn valamely pályázóról megállapítást nyer, hogy nem nyereségvágyból elkövetett s főleg nem becsületcsorbító bűncselekmény miatt volt jogerősen elítélve s alkalmazására a szolgálat érdekében okvetlenül szükség van, az alkalmazás engedélyezése iránt a vonatkozó jogerős bírói ítélet egy hiteles

1 Olvashatatlan rész.
2 A VKF 2 a Vezérkari Főnökség hírszerzési és kémelhárítási osztálya volt. Az osztály működésére vonatkozóan lásd: *Vallomások a holtak házából...* i. m. Az osztály történetének legújabb összefoglalója: Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály – Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Budapest, 2014.

kiadványának csatolása mellett hozzám kell felterjesztést tenni. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy az ily pályázó alkalmazására csak akkor fogok engedélyt adni, ha más megfelelő és büntetlen előéletű pályázó nincs.

A másolat hiteléül:
Budapest, 1940. október 17.
Sólyomvári
az elnöki kiadó vezetője

A miniszter rendeletéből
Dr. Nagy s. k.
miniszteri osztályfőnök

DJSM-Prefectura, d. 6. 179. f. Gépirat másolat.

20.
Az avasi járási parancsnokság jelentése a Szatmár vármegyei parancsnokságnak a járási közigazgatás megszervezéséről

Avasfelsőfalu, 1940. szeptember 8.

jkp. sgt. 1940.
Helyzetjelentés

Bocz Miklós alezredes
járási katonai parancsnok

Vármegyei katonai parancsnokságnak.

Avasfelsőfalu 1940. szeptember 8-a Szatmárnémeti

Jelentem, hogy folyó hó 6-án 12 h-kor alább felsoroltakkal a járási katonai parancsnokság kijelölt székhelyére beérkezett.

Járási Katonai Parancsnoki Központ: Bocz Miklós alezredes

Járási Katonai Parancsnok helyettes: vitéz Elefánthy Károly tartalékos főhadnagy

közigazgatási előadó: pécsújfalusi dr. Péchy Péter nyugalmazott főszolgabíró

Pénzügyi előadó: Tátray Sándor állampénztári tanácsos

Gépkocsi vezető: Dicsőfi Béla karpaszományos gépkocsivezető katona[3]

Pénzügyi fővigyázó: Peleskei János fővigyázó

Pénzügyi vigyázó: Melegh Géza vigyázó

Avasfelsőfalusi csendőrőrs Kovács József csendőr tiszthelyettes +6

Avasújvárosi csendőrőrs Szamosi József csendőr tiszthelyettes +5

Bikszádi csendőrőrs Szalay Mihály csendőr tiszthelyettes +6

Kányaházai csendőrőrs Pandur János csendőr tiszthelyettes +5

Komorzáni csendőrőrs Major József csendőr tiszthelyettes +5

Hiány: 1 tiszt-seregtest, 1 altiszt – számvivő altiszt vagy tisztes, 1 tisztes, 1 szakács, 1 tiszti küldönc, 8 fő legénység, összesen 1 tiszt+12 legénység.[4]

Szükséglet: 3 kerékpár, 1 írógép, 1 sokszorosítógép, 4 revolver (hozzá előírt lőszerrel), 8 puska szuronnyal (hozzávaló előírt lőszerrel), 1 nagy személygépkocsi, 1 db., 3 tonnás tehergépkocsi, 1 hordó benzin, benzinpumpával, 1 kanna (2 kg) olaj, 4 darab erős lakat, 800 darab adófizetés céljára szolgáló nyugta-űrlapok, mert a készletet teljes egészében elvitték.

Jelentem továbbá, hogy a tisztek, polgári közigazgatási előadók és pénzügyi beosztottak, a 2 pénzügyőr, valamint a csendőr-őrs elhelyezését a községben átmenetileg állomásozó zászlóalj és üteg elszállásolása következtében ideiglenesen

3 Utólag tollal beírva.
4 Utólag tollal beírva.

megoldottam. Tiszti étkezde és közétkeztetési bizottság felállítása egyike a megoldhatatlannak látszó kérdéseknek.

A járási katonai parancsnokság hivatalos helyiségéül ideiglenesen a községben levő volt főszolgabírói hivatal helyiségét vettem igénybe.

Az első járási értekezletet ma d.u. 15 h-kor tartom, a községekből berendelt összes jegyzők, bírók, papok, tanítók és 3-3 képviselő testületi tag részvételével.

Folyó hó 7-én első kiszállásomat helyettesem és a beosztott közigazgatási, valamint pénzügyi előadó kíséretében Vámfalu községben egy, a csapataink bevonulásakor felmerült s a magyar református lelkész ellen tett feljelentés kivizsgálása céljából tettem.

Kérem továbbá a járás területéről vonaton, gépkocsin, tengelyen polgári személyek való kiutazásának kezdeti időpontjának közlését.

Kérem az iskolák megnyitási időpontjának egyöntetű szabályozását.

Kérem saját és a járási katonai parancsnoksághoz összes beosztottak Kassáról történt útba indítása óta esedékes illetményeink kiszabatásának közlését és azok fedezésére okmányolás és elszámolási kötelezettség mellett, megfelelő átalány kiutalását.

Végül kérem úgy személyi, mint anyagi hiányaim és szükségleteim pótlását, illetve kiegészítését, elrendelni.

Összefoglaló helyzetjelentéseimet külön rendelet nélkül egyelőre hetente egyszer (minden hétfőn) fogom felterjeszteni.

Bocz Miklós, alezredes
járási katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 1. 7–8. f. Hitelesített gépirat.

21.
Popp Octaviannak a Szatmár vármegyei parancsnoksághoz eljuttatott álláskérő levele és a rá adott elutasító válasz

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 10–25.

Méltóságos Tábornok Úr!

Jogfolytonosságom megállapítása végett e hó 6-án a már szóval megtett további szolgálatra való jelentkezésemet van szerencsém írásban is leszögezni s alázattal kérem, méltóztassék intézkedni, hogy ügykörömet tovább folytathassam, kérve az erről szóló szíves értesítést.

Teljes tisztelettel említem meg egyben, hogy a város területét nem hagytam el, s lakásom Rákóczi utca 27. szám alatt van.

Szatmár-Németi, 1940. szeptember 10-én

Teljes tisztelettel
Dr. Pap Oktávián
Szatmár vármegye tiszti főügyésze

Nagyságos Dr. Pap Oktávián úrnak

Szatmár-Németi, 1940. szeptember 25-én Helyben

Van szerencsém értesíteni, hogy szolgálatra való jelentkezését tudomásul vettem.

Egyben értesítem, hogy a román államnál betöltött munkakörében nem alkalmazom.

vitéz Sebestyén
vármegyei katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 1. 13–14. f. Gépirat.

22.
A szatmárnémeti városi katonai parancsnokság határozata a város közigazgatásának átszervezéséről

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 12.

Szatmár-Németi szabad királyi város közigazgatási katonai parancsnokától 138[5]/1940. szám

A városi katonai közigazgatás rendes menetének biztosítása céljából ideiglenes tisztviselői megbízatások.

Határozat:

Miután Szatmár-Németi szabad királyi város közigazgatásának tüzetes átvizsgálása után azt a tapasztalatot szereztem, hogy a román uralom a közigazgatás folytatására olyan tisztikart hagyott hátra, amellyel a város ügyvitelének zavartalan menetét biztosítani nem lehet, elodázhatatlan szüksége mutatkozik a városi tisztikar teljes újjászervezésének.

Ennek érdekében bármilyen városi tisztviselő vagy alkalmazott a városi pénztárból csakis akkor élvezhet illetményt és hivatalban csakis az teljesíthet szolgálatot, ha erre tőlem megbízást kapott.

Utasítom a megbízott osztályvezetőket, hogy ezen rendelkezésemre felelősségük tudatában ügyeljenek és a városi számvevőséget és pénztárt arra, hogy illetményeket szintén csakis az ilyeneknek folyósíthatnak.

Azok a tisztviselők, akik a magyar csapatok bevonulása előtt, alatt és után meg nem szakították és tőlem állásuk betöltésére újabb megbízást kaptak, zavartalanul élvezik azt az illetményeket, amelyet élveztek volna akkor is, ha a főhatalom változás meg nem történt volna.

Azok a tisztviselők és alkalmazottak, akik a magyar csapatok bevonulásakor nem állottak a város tényleges szolgálatában, de tőlem tisztviselő vagy alkalmazotti megbízást kaptak, élvezni fogják azon illetményeket, amelyet reájuk vonatkozóan a hadvezetőség erre vonatkozó szabályzatában meg vannak állapítva. Ezeket az illetményeket dr. Teveli József, mellém a belügyminiszter úr által kirendelt közigazgatási tanácsadó fogja megállapítani és a számfejtő hivatalokat erről értesíteni.

Minden ilyen utóbbi elbírálás alá tartozó illetmény csak ideiglenes és az erről kiállított nyugták a kifizetés előtt a hivatalfőnök és a közigazgatási tanácsadó által láttamozandók.

Szatmár, 1940. szeptember hó 12-én

Kiadvány hiteléül
[olvashatatlan aláírás]

vitéz Bayor Ferencz s. k. tábornok
közigazgatási városi parancsnok

DJSM-Primăria, d. 2. 151. f. Gépirat-másolat.

5 Utólag kézzel rávezetve.

23.
A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportja által a szatmárnémeti városi katonai parancsnokságnak kiadott rendelete az 1940 után kinevezett román tisztviselők elbocsátásáról

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 13.

207/közig.po.40. IX. 18. Városi katonai parancsnokság Szatmárnémeti

Az oláh[6] közalkalmazottak átvételének feltételei

A román kormányzat folyó év eleje óta már bizonyos előrelátó célzatossággal nagy mennyiségű oláh anyanyelvű egyént helyezett közszolgálati alkalmazásba Erdély most visszakerült részében.

Erre való tekintettel a katonai közigazgatás alatt álló területen mindazokat az ott talált oláh anyanyelvű közalkalmazottakat el kell távolítani a közszolgálatból, akik a visszacsatolt területen 1940. január 1. óta kerültek alkalmazásba.[7]

Azokat az oláh nyelvű közalkalmazottakat, akik a visszacsatolt területeken már a fenti időpont előtt alkalmazásban állottak, továbbra is egyénenként kell szigorú vizsgálat alá venni a 60/főv.kat.közig.40.rom. 8/30 számú utasítás B részének rm. 2. fejezete (lásd a 11. oldalon)[8] szerint, ezek közül sem lehet tehát átvenni az olyan alkalmazottakat, akik a magyar közszolgálati alkalmazottakra megállapított követelményeknek nem felelnek meg, vagy pedig kitűnik, hogy a román uralom alatt magatartásukkal egyéneknek vagy valamely közületnek lényeges kárt okoztak, vagy pedig a magyarság érzését és érdekeit súlyosan sértő tevékenységet fejtettek ki.

Tábori posta 3. 40. IX. 13. 3. hadsereg[9] parancsnok helyett
*[olvashatatlan aláírás]*ú
katonai közigazgatási csoport vezető

DJSM-Primăria, d. 4. 69. f. Gépirat.

---

6 A sértő kifejezést annak ellenére alkalmazták hivatalos iratokban, hogy azt a bevonulás előtt kiadott rendeletben megtiltották.

7 A bécsi döntés kihirdetése után a román kormány több dél-erdélyi illetőségű magyar köztisztviselőt nevezett ki a visszacsatolt területekre. 1940. október 4-én az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja külön rendeletet adott ki, amelyben kérte, hogy az augusztus 30. után hűségesküt letett egyéneket bocsássák el az állami szolgálatból. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek vármegyei parancsnokságaihoz*. 1940. október 4. DJSM-Primăria. dos. 5. 153. f.

8 A jelzett irat a katonai közigazgatás megszervezésére vonatkozó, 1940 májusában kiadott útmutatónak szánt könyvecske, amelyben igyekeztek szabályozni a bevonulás után számba jöhető összes problémát. Nyomtatásban *Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabaduló Erdély területén* c. jelent meg ugyanebben az évben. Az *Utasítás* jelzett kitétele szerint: „Abban az esetben, ha olyan községben (városban) működnek román alkalmazottak, ahol a lakosság többsége magyar, a román alkalmazottakat román többségű községbe (városba) kell áthelyezni. Az alkalmazottnál az illető községben használatos nyelvismeretet feltétlenül biztosítani kell. Nem lehet átvenni olyan közalkalmazottat, aki a magyar közszolgálati alkalmazottakra megállapított követelményeknek (1883:I tc. 1 §) nem felel meg, vagy a román uralom alatt beigazoltan olyan magatartást tanúsított, amely egyeseknek, vagy valamely közületnek lényeges kárt okozott, vagy a magyarság nemzeti érzését, vagy a magyarság érdekeit súlyosan sértő tevékenységet fejtett ki ... Gondos megfigyelést és az esetleg szükségessé váló eljárások bizonyítékainak beszerzését minden esetben be kell vezetniük."

9 1940. október 1-ig Szatmárnémeti központtal működött, a környező megyék közigazgatását felügyelő parancsnokság volt. Október elejétől csak a Kolozsváron székelő 1. hadsereg-parancsnokság működött tovább.

24.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnok rendelete a járási parancsnokságokhoz a jegyzői állások betöltéséről

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 17.

Magyar királyi Szatmár vármegyei katonai parancsnok
224/1940 sz.

Tárgy: községi és körjegyzők kirendelése a felszabadult területekre
.

Valamennyi járási katonai parancsnoknak!

Székhelyeiken

A 3.[10] hadsereg-parancsnokság 49/közig. pr. 1940[11] számú távirati rendelete alapján tudomásvétel és miheztartás végett értesítem, hogy a közigazgatás zavartalan ellátása érdekében a Fővezérség katonai közigazgatási osztályának a községi és körjegyzők ideiglenes alkalmazására vonatkozó rendelkezéseit a következőképpen kell alkalmazni: ha a jegyzői állások ideiglenes betöltése sem a román közigazgatástól esetleg átvett alkalmazottakkal, sem pedig a felszabadult területek lakosai közül nem biztosítható, jegyzőnek kirendelését géptávírón vagy távirati úton kell a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportja útján a fővezérségi polgári csoporttól kérni. A jelentésben megjelölendő a vármegye, járás és alkalmazási község neve, továbbá a szükséges nyelvismeret, végül pedig hogy a kirendelendő tisztviselő melyik katonai parancsnoknál jelentkezzék.

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 17.

vitéz Papp
katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 1. 370. f. Kézzel írt fogalmazvány utólagos betoldásokkal.

10 Utólagos betoldás.
11 Utólagos betoldás.

25.
A szatmárnémeti városi katonai parancsnokság jelentése a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a városban élő román lakosság megbízhatóságáról

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 19.

235/1940. szám

3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának

Tábori posta 3.

78. közig. p. 40. IX/13.[12] rendeletére jelentem: a helybeli magyar párttól beszerzett információ alapján kimondottan magyarhű románok Szatmár-Németiben nincsenek.

Azon vezető románok névsorát, akik a magyarság ellen nem vétettek különösképpen, alább közlöm: dr. Pogácsás János közjegyző,[13] Barbul László banktisztviselő,[14] Ferencz Ágoston volt polgármester,[15] Papp Ottó bankigazgató,[16] dr. Demian Titusz ügyvéd,[17] Groza Ferenc tanár, dr. Dumbrovicsán Sándor orvos,[18] Dobosi György segédesperes,[19] dr. Paska Antal járásbíró, Tiska Emil bankigazgató.[20]

Szatmár-Németi, 1940. szeptember 19.

városi katonai közigazgatási parancsnok

DJSM-Primăria, d. 3. 65. f. Gépirat másolat.

12 A jelzett rendelet a visszacsatolt területen élő magyarhű románok összeírásának elrendelésére vonatkozott. A pontos rendelet szövegét nem sikerült fellelnünk, csak annak továbbított változatát: *A Szatmár vármegyei katonai parancsnok utasítása Szatmárnémeti katonai parancsnokához a magyarhű románok összeírására vonatkozóan*. 1940. szeptember 16. DJSM-Primăria, dos. 3. 6. f.
13 Helyesen: Ioan Pogăciaş.
14 Helyesen: Vasile Barbul.
15 Helyesen Augustin Ferenţiu
16 Helyesen Octavian Popp.
17 Helyesen Titu Demian.
18 Helyesen Alexandru Dumbrăviceanu.
19 Helyesen Gheorghe Doboşi.
20 Helyesen: Emil Tişcă.

26.
A Fővezérségi Kormánymegbízott körrendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságaihoz az alkalmazásokat illetően

Budapest, 1940. szeptember 20.

M. Kir. Fővezérség
432/1940. szám
Főv. Hff.

Körrendelet a besztercei, csíkszeredai, dési, kolozsvári, marosvásárhelyi, máramarosszigeti, nagyváradi, sepsiszentgyörgyi, szatmárnémeti, székelyudvarhelyi és zilahi vármegyei katonai parancsnokságoknak és m. kir. államépítészeti hivataloknak, valamint az 1., 2., és 3. hadsereg-parancsnokság útügyi előadójának

A Miniszterelnök Úrnak 22007/erd. 1940. számú rendelete[21] értelmében a visszatérő kelet-magyarországi és erdélyi területeken a közigazgatási adminisztrációnak zavartalan biztosításához az általános szakismereteken felül szükséges az is, hogy a helyi viszonyokat ismerő – hacsak lehet, a most visszatérő területekről származó – tisztviselőkkel igazgassunk.

Ezen kívánságnak megfelelően elrendelem, hogy a visszatérő kelet-magyarországi és erdélyi területeken az állami igazgatásban, a szakigazgatásban és a különböző állami üzemek körében szükséges állások betöltésénél

1. elsősorban azok vétessenek figyelembe, akiket az erdélyi magyarság vezetői részéről ajánlani fognak
2. a trianoni Magyarországban lakó, erdélyi származású köztisztviselők és egyéb alkalmazottak
3. az Erdélyben szolgálatot teljesített, de nem odavaló alkalmazottak, végül
4. csak ezek után a trianoni Magyarországra való alkalmazottak.

Értesítem tehát a parancsnokságot/hivatalt, hogy úgy az átmeneti katonai igazgatás, mint az ezt követő polgári közigazgatás körében, egy később megállapítandó időpontig, a visszatérő területeken minden közszolgálati alkalmazás vagy meghagyás az illető részére az államkincstárral szemben semminemű jogigényt nem jelent az ideiglenes alkalmazásból való elbocsátás esetére. Felhívom a parancsnokságot/hivatalt, hogy a visszatérő területeken a közszolgálatban ideiglenesen alkalmazandó valamennyi személlyel egy ily értelmű kötelező nyilatkozatot írasson alá.

21 A hivatkozott rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.

Utasítom végül, hogy a most visszatérő területeken ideiglenesen, majd a meghatározandó időpontban véglegesen alkalmazandó közszolgálati alkalmazottak névsorát és szolgálati táblázataikat az előírt szolgálati úton terjessze fel.

Budapest, 1940. évi szeptember hó 20-án

A kiadvány hiteles
[olvashatatlan aláírás]

V.K.F. rendeletére:
Pajtás Gyula s. k.
ezredes

DJCJ-Administrația, cutia 11, doc. 185/1940. Számozatlan. Gépirat-másolat.

27.
A nagysomkúti járási katonai parancsnokság jelentése a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak a járás román lakosságának megbízhatóságáról

Nagysomkút, 1940. szeptember 26.

Másolat

Nagysomkúti járási katonai parancsnokság
B. 16/1940

Vármegyei katonai parancsnokságnak

Nagysomkút, 1940. szeptember 26. Szatmár-Németi

Hivatkozással 214/1940 számú rendeletre jelentem, hogy a bekért információk alapján a 22 évi román megszállás ideje alatti nevelés folytán a román lakosság között magyar nemzeti szempontból száz százalékban megbízható egyén nem található. A jobb érzelműek névsorát községenként %-ra felbecsülve alábbiakban közlöm:

1. Nagysomkút: Papp Viktor telekkönyvvezető 90%-ban megbízható, felesége magyar nő, gyermekük magyar szellemben nevelődött.
Bozso László nyugalmazott telekkönyvvezető 60%
Kerekes István görög katolikus esperes 50%
Rövid itt időzése alatt jól viselkedett. Bővebb információ Máramarosszigetről szerezhető be, hol hosszabb ideig lelkészkedett.
Tatár János járásbírósági írnok 50%
Pap Emil könyvkereskedő felesége magyar nő volt. 40%
Lozin Gábor földmíves 35%
Buttyán János szolgabírósági szolga, a volt osztrák-magyar hadseregben törzsőrmester. Nagyezüst,[22] Kisezüst[23] stb. vitézségi érmekkel kitüntetve, jó magaviseletű 40%
2. Magyarberkesz: Teljesen megbízható nincsen.
3. Kővárremete: Teljesen megbízható nincsen.
4. Szakállasfalva: Rád János egyik bátyja Budapesten kúriai bíró, a másik magyar királyi alezredes. 70%
5. Berkeszpataka: megbízható nincs.

22 Hivatalos nevén Magyar Vitézségi Érem. II. József alapította 1789-ben arany és ezüst fokozattal. A legénység és őrmesterek kaphatták meg az ellenség előtt tanúsított vitézi tettek elismeréseként. 1917 szeptemberében hozták létre a kitüntetés első osztályú nagy ezüst vitézségi fokozatát, amelyet tisztek is megkaphattak. Az első világháború idején több mint 160 ezret adományoztak belőle.

23 Hivatalos nevén Magyar Vitézségi Érem. 1848-ban V. Ferdinánd a „kisezüst" fokozattal bővítette. Az első világháború idején több mint 600 ezret adományoztak belőle.

6. Csolt: Teljesen megbízható nincs.
7. Kővárkölcse: Medán György volt községi bíró 50%
8. Bucsumi falva[24]: nincs megbízható.
9. Jóháza: nincs megbízható.
10. Törökfalu: Pap János útkaparó és fia Todor 40%
11. Kővárgara: nincs megbízható.
12. Kőváralja: nincs megbízható.
13. Duruzsa:[25] nincs megbízható.
14. Hóvárd: nincs megbízható.
15. Ferice:[26] Utca Péter földműves 30%
16. Jeder: Kosma Ilie és Kozma György 30%
17. Jávorfalva: Bánkos László 40%
18. Jóháza: nincs megbízható.[27]
19. Somkútpatak: Gitz Todor, magyar időben bíró volt 25%
20. Nagynyíres: Márinkás Mihály 50%
21. Gyökeres: az ottani görög katolikus lelkész 50%
22. Tölgyes: Les János földműves/földmérő 50%
23. Pribékfalu[28]: Sztán Simon volt inas gróf Teleki Pál miniszterelnök úrnál 50%
24. Lukácsfalu[29]: megbízható nincs.
25. Magosfalu: megbízható nincs.
26. Hidegkút: Pogácsás István volt román időbeli főispán 40%
27. Kolcér: megbízható nincs.
28. Hosszúfalu: Sztán László grf. erdővéd 40%
29. Kisfentős: Denuc János 30%
30. Nagyfentős: nincs megbízható.
31. Szappanpataka: nincs megbízható.
32. Pusztafentős: nincs megbízható.
33. Erdőaranyos: nincs megbízható.
34. Dánfalva: nincs megbízható.
35. Lukácsfalva: nincs megbízható.[30]

Erdősy alezredes
járási katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 3. 136. f. Gépirat másolat.

24 Helyesen Bucsonfalva.
25 Helyesen Durusa.
26 Helyesen Szatmárfericse.
27 Ismétlődik.
28 Helyesen Pribékfalva.
29 Helyesen Szamoslukácsi.
30 Ismétlődik.

28.
Jelentés a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak a vármegye közigazgatásának helyzetéről

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 26.

Tekintetes vármegyei katonai parancsnokság!

A 643/vm. po. 1940 számú rendeletre teljesített szolgálattal kapcsolatban megállapítottakat a következőkben jelentem.

A vizsgálat alá vont járási és városi katonai közigazgatás parancsnokai az illetékességük alá tartozó területen a pénzügyi hatóságok és szervek működéséről általában gondoskodtak s azok a működésüket az érvényben fenntartott román jogszabályok szerint meg is kezdték.

Egyes parancsnokságoknál azonban még hiányosságokat, illetve elmaradásokat észleltem.

Így a szinérváraljai parancsnokság körzetében csak a székhelyen működő közvetítő kezdte meg a hivatali működését, a vidéki (agenciák) közvetítők még alkalmazva nincsenek. A járás területén emiatt közszolgáltatás ez ideig még nem folyt be, a leltárak és kimutatások készítését folyamatban találtam, elkészülésüket az adott határidőre biztosítva nem látom. A B6–B8 számú kimutatások még elkészítve nincsenek.[31] A hiányok pótlását elrendeltem.

A kápolnokmonostori járási katonai parancsnokság a B6-B8 számú kimutatásokat nem készítette még el, a leltározás és kimutatások elkészítése folyamatban. Elkészítésüket megsürgettem. A parancsnokság 1000 darab nyugtablankettával való ellátását kéri. Egyben kéri, hogy gazdasági előadóval láttassék el, és állatorvos sürgős kiküldését kéri, mert a járásban sertéspestis járvány üti fel a fejét. Sürgősen kéri románul is tudó magyar nemzetiségű tanítók kiküldését (cca. 16-ot), mert az ideiglenesen átvett román tanítók nemzeti megbízhatósága kétséges. Kéri a parancsnok, hogy az útlevél-kiállításra vonatkozó jogszabályok és a felszámítandó illetékre vonatkozó tarifák részére kiadassanak.

A nagybányai városi katonai parancsnok illetékessége alá vont adóhivatal működését már megkezdte, az adóbeszedés eredménye azonban még nem kielégítő. A behajtás szorgalmazását elrendeltem. Leltározás és kimutatások elkészítését folyamatban találtam, egyes kimutatásokat azonban a parancsnok közvetlenül már felterjesztett. Az illetmény-kimutatások elkészítése folyamatban van, kifizetésükről közvetlenül a hadsereg-parancsnokság pénztára gondoskodik. A naplózás vizsgálatával kapcsolatban kifogásoltam, hogy a parancsnok a beszedett közszol-

31 Az *Utasításhoz* csatolt B6 melléklet az átvett közalkalmazottak, a B7 a katonai közigazgatási szervek által felfogadott új alkalmazottak, a B8 melléklet pedig az át nem vett közalkalmazottak összeírására szolgáló űrlap.

gáltatásból személyi járandóságokat utalványozott, és egyes dologi kiadásokat is. A számadási rend kedvéért intézkedés volna teendő. A B6–B8 számú kimutatások nem készültek el, felfektetésüket elrendeltem.

Felsőbánya városi parancsnok működési körében a közvetítők működése még nem indult meg, ezért a beszedési eredmény gyenge. A behajtás szorgalmazására a parancsnok figyelmét felhívtam. Az F/2 melléklet szerinti leltárak és kimutatások készítése folyamatban van, azok 26-ra leendő felterjesztésére ígéretet kaptam. Az illetmény-kimutatások egy példányát a parancsnokság az illetményhivatalhoz felterjesztette, az október hóra szólókat azonban még nem. A beszedett közszolgáltatásokat még nem szállították be, a vármegyei gépkocsik által fizetendő illetmények jegyzéke még nem készült el. Pótlásra a rendelkezést kiadtam. A parancsnok kéri megállapítani, hogy a székhelyi adóhivatal mily működési körére vonatkozólag van rendelkezési joga.

Nagybánya járási katonai parancsnokság területén az ügynökségek folyó hó 20-a óta működnek. A parancsnok a megbízhatóságukat kétségesnek tartja, azonban megfelelő alkalmazottak beállításával – jelentkezés hiányában – gondoskodni nem tudott. Meghagytam, hogy az ügynökségek működését fokozottan ellenőrizze, és a legkisebb visszaéléseket is azonnal torolja meg. A leltározások és kimutatások elkészítése folyamatban van, a személyi járandóságok kifizetésére szolgáló kimutatások elkészítése úgyszintén. A B6–B8 kimutatások még nem készültek el. A mulasztások pótlását elrendeltem.

A nagysomkúti adóhivatal és a körzeti közvetítő hivatalok működésüket már megkezdték. A beszedési eredmény gyenge, a fokozottabb tevékenységet ezen a téren elrendeltem. A leltározás és közvagyon kimutatások elkészítése folyamatban van, elkészítésüket megsürgettem. Folyamatban van az illetmény-kimutatások elkészítése is, s a B6–B8 kimutatások már elkészültek.[32]

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 26.

vitéz Papp
ezredes, parancsnok helyettes

DJSM-Prefectura, d. 10. 198–199. f. Kézirat.

32 A szatmári, halmi, avasi és erdődi járásokra és Szatmárnémeti városra vonatkozó hasonló beszámolót nem találtunk.

29.
A Vezérkar Főnökségének jelentése a Miniszterelnökségnek Erdély közgazdasági megszervezéséről

Budapest, 1940. szeptember 26.

1355/ Főv. kat. közig. 40.IX.26. M. kir. Miniszterelnök Úrnak Budapest

Erdély közgazdasági megszervezése

Felhívom Nagyméltóságod figyelmét a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács[33] 1940. IX. 25-én délelőtt megtartott értekezletén Erdély közgazdasági kérdéseinek kormányzati vonalon való megoldását felölelő és az alábbiakban Nagyméltóságod elé terjesztett tárgysorozatára.

Továbbá bátorkodom jelenteni, hogy a nevezett tárgykörben 1940. X. 2-án 10 órakor újabb értekezlet lesz a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsban.

Alábbi soraimat a legutóbbi értekezleten képviselt miniszteriális tárcának és szerveknek is megküldtem, mint a további értekezések alapját képező anyagot.

A felszabadított terület és ezen belül is még fokozottabb mértékben a Székelyföld igen sürgős közgazdasági (különösen élelmezési, ipari és hitelügyi) intézkedések foganatosítását követeli.

Az intézkedések sürgősségét a készletek rohamos apadása, illetve teljes kimerültségén kívül a visszatért terület közlekedési, illetve ezeket erősen befolyásoló éghajlati viszonyai követelik.

A felszabadított terület jelenlegi közgazdasági képe röviden összefoglalva ugyanis a következő:

A román uralom mesterkedéseivel erőszakkal Órománia felé irányított gazdasági életen belül a szász, illetve magyar népcsoportok a gazdasági terrorral szemben önmagukban aránylag zárt, mintegy önellátó gazdasági gócokat teremtettek, hogy érdekeiket könnyebben megvédhessék.[34]

E gócokat az új határ részben kettészelte, részben elválasztotta érdekterületeiktől. Következményképpen a felszabadult terület gazdasági egyensúly szempontjából meglehetősen megbolygatott helyzetbe került. Szociális szempontból különösen hátrányos azon területek helyzete, ahol – mint a Székelyföldön Brassó elszakításával – a gazdasági szervezet feje kapcsolódott ki. Brassó és a szász iparvidék ugyanis nemcsak földrajzi helyzetével, hanem a szász tőkeerő segítségével is gazdasági egyeduralmat gyakorolt a Székelyföld minden jelentősebb gazdasági megnyilvánulásában.

---

33 1928-ban megalakult szerv, tulajdonképpen egy kiegészített minisztertanács. A kormányzó és a kormány tagjai mellett részt vett benne a Honvéd Vezérkar főnöke és a Honvédség főparancsnoka.

34 A bankok (Erdélyi Magyar Bank Szindikátus) esetében névleg, a szövetkezetek (Hangya és Szövetség) esetében ez valóban megvalósult, a gazdasági élet egészére azonban ezt túlzás kijelenteni.

Fentieket összefoglalva, a felszabadult Erdély jelenleg tehát egy gazdaságilag irányítatlan, bizonyos szempontból gazdátlan területet képez. Ezen állapoton belül pedig a Székelyföld még külön megoldásra váró feladatokat jelent az anyaországnak, mivel földrajzi helyzetéből kifolyólag egy igen nehezen megközelíthető országrész (a szászrégeni műút különösen télen igen kis teljesítőképességű, a román területen átmenő vasúti forgalom pedig teljesen az ő kényüktől függ).

Bár teljes erőből megindult a Székelyföldnek közlekedés-technikailag mihamarabbi teljesítőképes bekapcsolása az anyaországba, ez a munkafolyamat csak a jövő esztendőkben fogja éreztetni hatását és az előttünk álló télen a székely megyék gazdasági elzártságán, mintegy száműzetésén nem fog lényegesen enyhíteni.

Közgazdaságilag tehát a következő sürgős és nagyfontosságú feladatok oldandók meg:

1. Az egész felszabadított területre vonatkozólag megszervezni annak nemzeti és keresztény alapokon nyugvó gazdasági életét.

2. A tél idejére sürgősen ellátni a közlekedési és időjárási nehézségekből kifolyólag később gazdaságilag minden bizonnyal elzárt helyzetbe kerülő Székelyföldet.

Az 1. pontban foglalt teendő hivatása a jelenlegi határral megbolygatott, sok helyen tőke híján életképtelenné vált gazdasági életnek újjáteremtése, mégpedig sürgősen, nemcsak népellátási és szociális szempontból, hanem politikai okokból is, nehogy az államvezetés gazdasági tehetetlenségének vádjával támadhassanak bennünket saját fajtestvéreink előtt ellenségeink, kik további terjeszkedési törekvéseinket nem vonják kétségbe.

Ugyanakkor lehetőleg megőrzendő és kihasználandó az a román megszállás alatt kifejlődött gazdasági rendszer, mely az elnyomatással szemben a magyarság életrevalóságával jelentős eredményeket mutatott fel és jelenleg is nagy munkakedvtől áthatva várja az építő eszközt, a tőkét és a nyersanyagot.[35]

A 2. pontban foglalt feladatot hivatott tavaszig (könnyebb közlekedési helyzetig) biztosítani a Székelyföld zavartalan gazdasági életét, elsősorban a közélelmezést.

A két főteendő lényegében az alábbiakat jelenti:

a) Elosztó központok, közraktárak létesítése.

b) Ezeknek, elsősorban pedig a Székelyföldön lévőknek, árukkal való ellátása. Szükségesnek látszik a visszacsatolt erdélyi rész áruellátásának érdekében az árut átvevő és elosztó kezek kellő számú szaporítása.

c) Az áruforgalmat közlekedésileg biztosítani, súllyal a sürgősen Székelyföldre küldendő cikkeknél.

d) A gazdasági élet felélesztéséhez szükséges hitel azonnali folyósítása, miáltal nemcsak a meglevő magyar szervek újhodnak meg, hanem lehetőség adódik a székely nagyipar megteremtésére is, melynek kifejlődését eddig az idegen tőke uralma akadályozta.[36]

35 Erőteljes állami beavatkozás révén az itt felvázolt elképzelés részben megvalósult.

Az Erdélyben lévő szövetkezetek hiteligényét ki kell elégíteni, hogy így azok az áru elosztást és áru ellátást (tárházak, üzletek stb. létesítése, valamint hosszú lejáratú áruhitel) kellőképpen elláthassák.

Az élelem, hitel, áru és nyersanyagok Erdélybe irányításánál követendő eljárás:

1. Egy rövidre fogott záros határidőn belül megállapítani, mi a szükséglet a felszabadult területen.

A megállapításnál nem a részletekbe menő pontosság, hanem a sürgősség követelte nagybani tájékoztatás a fontos. A becslésnél inkább felfelé kerekíteni, mert a többleti tévedéseket a közraktárak felvevő képessége, illetve a későbbi forgalom kiegyenlítheti. A tévedésből eredő hiányt azonban az időjárás pótolhatatlanul fenntarthatja, esetleg növeli.

Az adatokat szolgáltatnák:

a) a katonai közigazgatási szervek

b) a minisztériumi tárcák eddigi nyilvántartásai

c) a kiküldött gazdasági szervek

d) a bukaresti magyar követség eddigi jelentései

2. A megállapított szükséglet összegyűjtését és elszállításhoz való előkészítését, a rendeltetési helyek megjelölésével egy felállítandó felsőbb szerv intézné, mely a miniszteri tárcákon keresztül az anyaországon belül kötött gazdasági cikkeket kezelő nagykereskedelemnek keresztény vonalon való működését szabályozná. E szerv szerepét – amelynek az egyes szakminisztériumokkal összhangban kell működnie – legcélszerűbben a Főv. kat. közig. polgári csoport láthatná el. Hivatása lenne – még ha a záróvonal 3-4 héten belül meg is szűnik[37] – a kívánatos elemeknek áruszállítás engedélyezése, és megakadályozása annak, hogy a nem kívánatos elemek a visszacsatolt részeken üzletileg megvessék lábukat, továbbá, hogy a sürgősen szállítandó áruk helyett az esetleg ott feleslegben jelentkező, tehát nem sürgősen szállítandó áru vitessék le a sürgősen szállítandó áru rovására.

3. Az összegyűjtött és előkészített anyagnak elszállítását a K.Sz.V. minden egyéb szállítás elé helyezve, mint „erdélyi szállítmány" lebonyolítaná, a szállítmányokon belül oly sorrendben, amint azt a szükségleti cikkek fontossága megkívánja.

4. A katonai közigazgatás ellenőrzése mellett az Erdélybe érkezett anyag az ott már meglévő vagy meghonosítandó és egy Erdélyben székelő felsőbb gazdasági szerv egységes vezetése alá helyezendő gazdasági szerveken, mint elosztó központokon keresztül jutna a kereskedőkhöz. Ezen felsőbb gazdasági szerv lenne hivatott a katonai közigazgatással egyetértőleg igazolni azon erdélyi rendelők igényjogo-

---

36 Az 1940–1944 közötti időszakban a magyar kormány fejlesztési politikája a Székelyföldön továbbra is a háziipar fejlesztését szorgalmazta. Erre vonatkozóan lásd: Oláh Sándor: *Kivizsgálás. Írások az állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008.

37 Az egykori magyar–román határvonal a katonai közigazgatás időszaka alatt végig érvényben maradt, azon csak engedéllyel lehetett átlépni.

sultságát, akik „erdélyi szállítmánnyal" küldendő cikkeket rendelnek az anyaországból.

Múlhatatlanul szükségesnek látszik, különösen most, a kötött élelmiszergazdálkodás idején, hogy az anyaországban eddig igen jól bevált gabona, burgonya, hagyma, paprika stb. értékesítési és elosztó rendszerek a visszacsatolt területen is megszerveztessenek.

Az ipari nyersanyagok elosztása helyesen csak az ipari anyaggazdálkodás szakbizottságain keresztül volna megoldható. E szervezet felállítását a régi ország területén is az tette szükségessé, hogy az anyaggazdálkodás kérdése csak központosított szervezettel oldható meg. Az anyaggazdálkodási szervezet felkészültségénél és állami irányításánál fogva a különleges erdélyi gazdasági és nemzeti szempontokat kellőképpen érvényesíteni tudná. Ennek folytán a visszacsatolt területen külön ipari anyaggazdálkodási szervezet felállítása nem látszik indokoltnak.

A fent vázolt eljárás csak a kötött gazdasági jellegű és elsőrendű fontosságú cikkekre vonatkozik.

A többi kevésbé fontos áru forgalmánál csak egy szempont tartandó be: keresztény vonalon kerüljenek Erdélybe.

Ezen másodrendűen fontos áruk forgalma csak az „erdélyi szállítmányok" által le nem foglalt módozatokkal lennének szállíthatók.

1. A záróvonal megnyitását meg kell előznie egy olyan széleskörű árrendezésnek, amely az áruforgalom megindítását a fenyegető káros gazdasági következmények nélkül lehetővé teszi. Enélkül ugyanis az egyes árucikkekben mutatkozó nagy árkülönbségek folytán az erdélyi árukészletek egy részének értékesítése lehetetlenné válnék, vagy a nemzetgazdaságra káros spekulációt tenne lehetővé.

Budapest, 1940. szeptember hó 26.

A VKF rendeletéből:
Vattay ezredes
szállásmester helyettes

MNL OL, K 53, 3. doboz, 114/1940. 92–93. f. Gépirat.

30.
A barlafalusi római katolikus plébános levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnoksághoz a helyi jegyző leváltásáról

Barlafalu, 1940. szeptember 27.

A barlafalusi római katholikus plébánia hivataltól[38]
85-1940 szám

Nagyméltóságú Tábornok Úr! Kegyelmes Uram!

Balogh István remetemezői körjegyző Úr felmentését tisztelettel fogadtuk. Legyen szabad azonban fájdalmunknak és csodálkozásunknak kifejezést adni.

Fájdalmunknak: Balogh jegyző a magyar sors egyik vértanúja. A román kormány 25-ször helyezte össze-vissza és üldözte, mert magyar volt.

Legyen szabad csodálkozásunknak is kifejezést adni. Állítólag azért történt a felmentés, mert Baloghnak zsidó felesége van és senki sem lehet ott, ahol működött. Az tény, hogy a felesége zsidó volt, de átkeresztelkedett és mélységes katholikus hitéletet él töretlen magyar hazaszeretettel, aki már 10 évvel előbb említette, hogy egy egész éjszakát tölt el a templomban, ha a magyarok visszajönnek.

A denunciálóknál sokkal nagyobb zsidó uralom van és zsidó befolyás érvényesül, mint Balogh jegyzőnél. Egyenesen szégyen számba megy, a nép amit beszél. Sokkal inkább ott kellene alkalmazni a zsidó törvényt.

Nagyméltóságú Tábornok Úr!

14 éven át Balogh jegyzővel a legnehezebb viszonyok között állottunk őrt egy járás nagyságú területen, ahol 12.000 román él.

Törhetetlen és önzetlen hazaszeretetet ugyanattól az embertől tanultam, akitől Nagyméltóságú Miniszterelnök Urunk tanulta, néhai Zahoránszky István[39] plébános Úrtól.

Nem ismerem sem a zsidó törvényt, sem azt a rendelkezést, hogy valaki nem maradhat ott, ahol működött, de abból az általános erkölcsi elvből kiindulva, hogy a magyar törvényhozók a magyar állam javát akarták ezekkel a törvényekkel. Viszont a végrehajtás nem állhat ellentétben a törvény céljával. Nem kérem én Balogh jegyzőt vissza, sokkal nagyobb tisztelettel vagyok a hatóságok intézkedései iránt, de legyen szabad fájdalmamnak kifejezést adni, hogy egy ilyen ember, mint Balogh jegyző valószínűleg magánbosszú áldozatául eshetett.

---

38 A levél mindkét lapja pecséttel hitelesítve: „Barlafalusi Róm. Kath. Plebánia Egyház Pecsétje 1887”

39 Zahoránszky István római katolikus plébános, címzetes kanonok. Személyére vonatkozóan lásd: Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005. 45.

Balogh jegyzőnek nincsen szüksége Remetemezőre, hanem ennek a vidéknek van szüksége olyan emberekre, mint Balogh jegyző.

Maradtam Nagyméltóságodnak legkisebb szolgája

Barlafalu, 1940. szeptember 27. Kuncz Mihály plébános
Szatmár megye

DJSM-Prefectura, d. 3. 209–210. f. Hitelesített kézirat.

31.
Bihari Ferencz, volt farkasaszói körjegyző levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnoksághoz állásából való elbocsátása miatt

Farkasaszó, 1940. szeptember 28.

Nagyságos Szatmár Vármegye Katonai Parancsnokságának
Méltóságos Vitéz Sebestyén Béla tábornok Úrnak

Szatmár-Németi

Alulírott Bihari Ferencz, farkasaszói körjegyzőség volt jegyzője a nagybányai járásban, azon alázatos kérelemmel járulok a Méltóságos Vitéz Tábornok Úr elé, méltóztassék jelen kérelmemet megvizsgálni és orvosolni.

A m. kir. nagybányai járási katonai Parancsnok Úrnak P. 9/940 számú rendeletének és a P. 6/1940 számú fogadalom tételi jegyzőkönyv alapján megkezdtem működésemet a farkasaszói körjegyzőségen, ahol 1940. szeptember hó 26-ig működtem, amikor a magyar királyi nagybányai járási katonai parancsnokság 216/P. 1940 számú rendeletével a jegyzőség vezetése alól fel lettem mentve és az irodát aznap az összes hivatalos iratokkal együtt utódomnak a közigazgatási előadó Úr jelenlétében átadtam.

Ezen fenti rendelettel a 11 éven át viselt állásomtól el lettem mozdítva.

Miután tudomásomra jutott, hogy állásomtól többrendbeli rágalmazás következtében lettem fölmentve, a legalázatosabban jelentem a következőket:

Római katholikus vallású, 41 éves magyar vagyok, aki a világháborúban a 12. honvéd gyalog-ezrednél[40] szolgáltam. 18 éves koromtól a gimnázium padjaiból a frontra mentem, ahol két évig hűségesen harcoltam a hazáért, sebesülve voltam, gránát nyomása alatt hallóképességem is csökkent.

A világháború összeomlása után itt maradván, a román állam nyelvét úgy-ahogy megtanultam, és nehéz utánjárások következtében sikerült állást szereznem a közigazgatási pályán, ahol mind a mai napig működtem.

Magyar voltom miatt állandó mellőzésben és rendszeres áthelyezésekben volt részem, hogy állásomat meg tudjam tartani, kényszerítve voltam vallásomat is 1936-ban elhagyni és a görög katholikus vallásra átiratkoznom, amit bizonyítani tudok Nagyságos Pakots Károly[41] római katholikus kanonok Úrral, aki egyben a

40 M. kir. szatmári 12. honvéd gyalogezred, a parancsnokság székhelye Szatmárnémetiben volt. Az ezred kiegészítési területe Szatmár, Máramaros és Ugocsa megye volt, a legénység fele magyar, fele román és rutén származású volt. 1914. július 31-én mozgósították az ezredet, ezredparancsnoka Tahy Márton volt. 1914 augusztusában kerültek a galíciai frontra, ahol kezdetben a 41. gyaloghadosztály keretében harcoltak, részt vettek a gorlicei áttörésben és a Brusszilov-offenzíva kivédésében. 1916 decemberében átszállították az olasz frontra, ahol részt vettek a X. isonzói csatában. 1918. novemberében hazaszállították őket és leszerelték, egyes részei csatlakoztak a székely hadosztályhoz.

41 Helyesen Pakocs Károly, római katolikus plébános, őrkanonok. Életére vonatkozóan lásd: Tempfli Imre:

tanácsot is adta, mondván, hogy a magyarságért áldozzak és amit lehet, tegyek meg. A felszabadító seregek bejövetele után vissza is tértem régi vallásomra, amit csak kényszerből hagytam el.

Működésem alatt állandóan a magyar érdekeket szolgáltam, mit bizonyítani tudok a község magyar lakóival, úgy mint Rózsa Kálmán községi főbíró, Rózsa János, Salga Illés, Antal Béla, Kiss István, Antal Imre stb. Jegyzői működésem alatt csak a szín igazság mellett voltam, és nem hagytam magam senki által félrevezettetni.

A jelenlegi rágalmazások és más vádak, melyek ellenem egyes érdekelt személyek által be lettek adva, nagy részben az itteni román aljegyző, Busekán László[42] műve, aki magyarul alig tud, de magyar gazdálkodó családba nősült és többször román uralom alatt is próbált engem kitenni állásomból, azonban mind a mai napig nem sikerült neki. A mostani rágalmazások és vádak felesége és családjai által vannak beadva személyi célok és érdekek elérésére.

Hivatalomban a magyarsággal csak magyarul beszéltem, nem kényszerítve senkit, hogy velem románul beszéljen és irodámban soha nem volt kifüggesztve a „csak románul beszéljünk" tábla, amit bizonyítani tudok.

Mielőtt Méltóságos Vitéz Tábornok Úr ítéletet mondana, kérném az igazságot kivizsgáltatni úgy ellenem, mint azok ellen, kik engem ártatlanul több ízben megrágalmaztak.

Ártatlanságom tudatában, a legteljesebb bizalommal állok Méltóságos Vitéz Tábornok Úr igazságos ítélkezése elé.

Farkasaszó, 1940. szeptember hó 28.

Alázatos tisztelettel
Bihari Ferencz jegyző[43]

DJSM-Prefectura, d. 3. 243–245. f. Gépirat.

Sárból és napsugárból: Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora, 1892–1966. Budapest, 2002.

42 Helyesen Vasile Buşecan. 1940. november végi adat szerint Buşecan nevét az átvett aljegyzők között találjuk. *Kimutatás a nagybányai járásban ideiglenesen alkalmazott tisztviselőkről*. 1940. november 15. DJSM-Prefectura, dos. 7. 155. f. Későbbi sorsáról nem sikerült újabb információkat fellelni.

43 A dokumentum hátoldalán: „M. kir. Nagybányai Járási Katonai Parancsnok 353 szám P-1940, Bizalmas!! Jelentem, hogy elmozdításának oka magyarellenes magatartása a megszállás alatt, azon kívül hanyag és rendetlen munkás. Nagybánya, 1940. október 7."

32.
A fővezérség polgári csoportjának levele Szatmár vármegye parancsnokához a jegyzői állások betöltéséről

Budapest, 1940. szeptember 28.

[...][44] Főv. kat. közig. 1940. Vármegyei katonai parancsnok, Szatmárnémeti

Jegyzők kiküldése Szatmár vármegyébe

A fővezérség polgári csoportjához[45] az a jelentés érkezett, hogy Szatmár vármegyében a községeknek jegyzőkkel való ellátása mindeddig nehézségekbe ütközött.

A hadsereg közigazgatási parancsnokokhoz kiadott rendeleteimben több ízben hangsúlyoztam, hogy az anyaország területén igen nagyszámú községi jegyző jelöltetett ki, aki vezérlésre készen áll és a fővezérség polgári csoportja által, igénylés esetén, bármikor útba indítható a katonai közigazgatás alatt álló területek községeibe.

Minthogy Szatmár vármegye katonai parancsnokságától még eddig nem érkezett be igénylés jegyzők kiküldése iránt, csakis a katonai parancsnokság hibáztatható a jegyzői állások betöltésénél mindeddig mutatkozó nehézségek miatt.

Erre való tekintettel most már haladéktalanul jelentse a Fővezérség polgári csoportjához, hogy vármegyéjének mely községében van szükség az anyaországból kiküldendő jegyzőkre. Jelentse azt is, hogy az egyes helyeken esetleg mily nyelvismeret kívánatos.

Hangsúlyozom, hogy mindazokra a helyekre kell új jegyzőt igényelni, ahol eddig még bármely okból a meg nem felelőnek talált korábbi román jegyző működik, vagy ahol a katonai parancsnokság volt kénytelen a jegyzői állást átmenetileg nem megfelelő, tehát elbocsátandó személlyel betölteni.

Budapest, 1940. szeptember hó 28.

A VKF rendeletéből:
Vitéz Náray s. k. ezredes
szállásmester

DJSM-Prefectura, d. 3. 303. f. Gépirat másolat.

---

44 Olvashatatlan rész.

45 A katonai közigazgatás kettős szerkezetű volt, minden szinten (Vezérkar, hadsereg, megye, járás) katonai és polgári csoportból állt. A katonai csoport a katonai teendőkért és a rendeletek kiadásáért felelt, a polgári csoport pedig ezen munka ellátásában (elsősorban rendeletek megszövegezése) segítette az illető parancsnokságot. A Fővezérségi polgári csoport tulajdonképpen a kormánymegbízotti szintnek felet meg.

33.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokaihoz a dél-erdélyi menekültek és román nemzetiségűek alkalmazásáról

Kolozsvár, 1940. szeptember 30.

M. kir. 1. Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoport
748/kat. közig. 1940.

Tárgy: menekültek és román anyanyelvűek alkalmazásának szabályozása

Valamennyi vármegyei-, városi- és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. szeptember 30. Állomáshelyükön

A Fővezérség 625, 766 és 1188/1940. főv. kat. közig.[46] szám alatt a menekültek és román anyanyelvű lakosok tisztviselői alkalmazása tárgyában kiadott rendeleteit az alábbiakban összesítem.

1. El kell távolítani a közszolgálatból mindazokat a román anyanyelvű közalkalmazottakat – lelkészekre nem vonatkozik –, akik 1940. január 1. után kerültek közszolgálati alkalmazásba a felszabadított területen (nevezés vagy áthelyezés útján).

2. Azokat a román anyanyelvű közalkalmazottakat, kik a visszacsatolt területen már az első pontban említett időpont előtt is alkalmazásban voltak, továbbra is egyénenként kell szigorú vizsgálat alá venni a 60/Főv. kat. közig. 40 számú utasítás B. II. fejezete 11. oldal szerint. Nem lehet tehát átvenni olyan közalkalmazottakat (még magyar anyanyelvűt sem), akik a magyar közszolgálati alkalmazottakra megállapított követelményeknek nem felelnek meg, vagy pedig kitűnik, hogy a román uralom alatt magatartásukkal egyeseknek vagy valamely közületnek lényeges kárt okoztak, vagy a magyarság érzését, vagy a magyarság érdekeit súlyosan sértő tevékenységet fejtettek ki.

3. Fel kell menteni – amennyiben még állásukban volnának – mindazokat a román anyanyelvű közalkalmazottakat is, kiket még a román impérium ideje alatt a most felszabadult területről a még jelenleg is román igazgatás alatt álló területre helyeztek át a román hatóságok.

---

46 A 625/1940. főv. kat. közig. számú rendelet a román nemzetiségű közalkalmazottak átvételének feltételeit szabályozza. Eszerint 1940. január 1. után kinevezett egyént nem lehet átvenni, ezt megelőzően hivatalban levőt pedig csak akkor, ha magatartása nem volt magyarellenes, és nem okozott kárt valamely közületnek. A 625/1940. főv. kat. közig. számú rendelet a román közalkalmazottak átvételének feltételei. 1940. szeptember 28. *2. számú közigazgatási közérdekű parancs.* 1940. október 8. MNL OL, K 690, 1. csomó, 3. tétel. 2. f. A többi fent hivatkozott rendelet szövegét nem sikerült fellelni.

Ha ezek az állások a román hatóságok által azokba utólag áthelyezett magyar anyanyelvű tisztviselőkkel azért nem volnának betölthetők, mert ezek a tisztviselők 1940. augusztus hó 31-e után költöztek át a vissza nem csatolt területről, akkor az állások betöltésénél a már előbb szintén említett 60/Főv. kat. közig. 40 számú utasítás B. II. fejezetében foglaltak az irányadók.

A fentiek szerint állásából felmentett román anyanyelvű tisztviselőket fel kell szólítani, hogy a román igazgatás alatt álló területre költözzenek vissza, s ottani megfelelő állásukat foglalják el.

1. Mindazokat, kik a vissza nem csatolt területről 1940. augusztus hó 31-e után jöttek át a felszabadított területre, a jövőben még ideiglenesen sem szabad közszolgálati állásra alkalmazni. Ha pedig már ideiglenesen alkalmaztattak, egyelőre állásukban megtarthatók ugyan, de figyelmeztetni kell őket, hogy végleges alkalmaztatásra ne számítsanak, és ezért ajánlatos, hogy már most igyekezzenek korábbi helyükre visszatérni.

Ez a rendelet vonatkozik az összes állami, törvényhatósági, községi, üzemi és egyházi alkalmazottakra.

Az e tárgyban eddig kiadott s jelen rendeletemmel ellenkező intézkedések hatályukat vesztik.

Felhívom, hogy a jövőben kizárólag ezen rendeletemhez alkalmazkodjék.

Kapják a II. számú elosztó szerint.

A kiadvány hiteléül:

Novákovits s. k. tábornok
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

DJSM-Primăria, d. 8. 27. f. Gépirat másolat.

34.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnok jelentése a fővezérség polgári csoportjához a közigazgatás Szatmár megyei megszervezésének helyzetéről

Szatmárnémeti, 1940. október 1.

404/1940 Vármegyei katonai parancsnokság

Fővezérség polgári és közigazgatási csoportja[47] Budapest

1589/1940 főv. kat. közig. számú rendeletre[48] a következőket jelentem.

Szatmár vármegye területén a katonai közigazgatás szeptember hó 7-én kezdte meg működését, a járási katonai parancsnokságok azonnal hozzáláttak a közigazgatás zavartalan menetének biztosítása érdekében a szükséges községi és körjegyzői köztisztviselői személyzet kialakításához.

Az 'Utasítás'[49] vonatkozó rendelkezései szerint elsősorban az itt talált és itt működött nemzeti és erkölcsi szempontokból nem kifogásolható köztisztviselők átvétele és elhelyezése irattatik elő, a jegyzői kar is ezekből választatott ki.

Nehézségek merültek ugyan fel, de nem oly mértékben, amelyek eddig az anyaországból jegyzők kinevezésének kérését tették volna szükségessé.

Folyó hó 19-én megkezdett és 27-én befejezett vármegyei ellenőrző körutamon megállapíthattam, hogy a vármegye területén valamennyi községi és körjegyzői állás be van töltve, több jegyzőt viszont megvizsgáltam és közigazgatási tekintetben a jegyzők működésében kifogásolnivalót nem találtam.

Hiány inkább aljegyzőkben és jegyzői írnokokban mutatkozik, ezek pótlására a Kolozs megyei katonai parancsnokság által táviratilag felajánlott jegyzőkből remélem 20-25 jegyzői képesítésű egyén kiküldését, erre azonban választ nem kaptam.

Folyó hó 4-én vármegyei értekezletet hívtam össze, ekkor az összes eddig alkalmazott jegyzők munkáját úgy közigazgatási mint nemzeti és erkölcsi szempontból felülvizsgálat alá veszem, és amennyiben ezeknek felmentését szükségesnek tartanám, továbbá a még üresedésben levő aljegyzői állások betöltésére az anyaországból jegyzők kiküldését fogom kérni.

---

47 Utólag beszúrva.

48 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.

49 Az Utasítás erre vonatkozó része: „Ha a szolgálatban meghagyott személyzet a hatóság, hivatal stb. működésének zavartalan folytatásához nem elegendő, haladéktalanul gondoskodjon a felszabaduló terület lakosai közül a hiány megfelelő pótlásáról. Ha ez nem volna lehetséges, az illetékes katonai parancsnok a pótlás iránt haladéktalanul tegyen felterjesztést közvetlenül a hadseregparancsnokoknak. ... A szolgálatba átvett alkalmazottat rendszerint korábbi szolgálati helyén hagyja meg..."

Megjegyezni kívánom, hogy úgyszólván az egész vármegye területén csak román nyelvismerettel bíró jegyzők jöhetnek tekintetbe.

Szatmár, 1940. október 1.

Péchy
közigazgatási előadó

Vitéz Sebestyén
vármegyei katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 3. 304. f. Kézzel írt fogalmazvány utólagos kiegészítésekkel.

35.
János Áron kormánymegbízott levele Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárhoz a székelyföldi közigazgatási kinevezések ügyében

Kolozsvár, 1940. október 5.

M. kir. 1. Hadsereg Kormánymegbízott
26/940[50]

Méltóságos dr. Pataky Tibor államtitkár úrnak

Budapest
Miniszterelnökség

Méltóságod szóbeli úton megbízást adott nekem, hogy a címemre megérkező nyomtatványok (személyi lapok) felhasználásával a Magyar Párt helyi szervezetei útján a közigazgatási és közalkalmazotti állások végleges betöltése céljából az előkészítő munkálatokat kezdjem meg, a jelentkezésre való felhívást tegyem közzé,[51] s a beérkező pályázatokat a Magyar Párt segítségével dolgoztassam fel.

A „nyomtatványok" – a hadsereg székhelyének időközben történt változtatása miatt[52] – csak ma érkeztek meg hozzám, s a személyi lapok betekintése után megállapítottam, hogy azok a célnak egyáltalán nem felelnek meg, mert a benne foglalt adatok részben elégtelenek, részben kolozsvári helyi célra készültek, másrészt pedig nem annyira a köztisztviselői állásokra való jelentkezés, mint inkább menekültügyi nyilvántartás célját kívánták szolgálni. Egyébként is olyan utalások foglaltatnak benne, melyek a Miniszterelnök úrnak az általam képviselt vármegyék székhelyein – a túlsó erdélyrészi területekről ide menekültek visszatérésére vonatkozó – intencióival ellenkezik. Ezért sürgősen érintkezésbe léptem dr. Vékás Lajos vezérigazgató úrral, a Minerva nyomdánál a célnak megfelelő új nyomtatványokat rendeltem.

E nyomtatványok igen rövid idő alatt elkészülnek, amikor is a székelyföldi vármegyékben a megfelelő bizottságokat összeállítom,[53] és a jelentkezésekre vonatkozó előkészítő lépéseket sürgősen megteszem.

Bátor vagyok megjegyezni, hogy ebben az ügyben dr. Zsindely Ferenc m. kir. miniszterelnökségi államtitkár úrral Budapesten folyó hó 3-án – különféle ügyek referálása közben – szintén tárgyaltam, amikor is az államtitkár úr arra kért fel engem, hogy a jelentkezéseket összegyűjtő és elbíráló bizottságba a Magyar Párt

50 Utólag tollal rávezetve.
51 Utólag ceruzával aláhúzva.
52 A katonai közigazgatás megszervezésében mind a három magyar hadsereg parancsnokság részt vett, azonban október 3-tól csak az 1. hadsereg parancsnokság működött Kolozsvár központtal. Ekkor a hadsereg parancsnokság Marosvásárhelyről Kolozsvárra költözött át.
53 Erre vonatkozóan lásd a 38. számú dokumentumot.

egy-két vezető tagján kívül más tagokat is jelöljek ki és kérjek fel, hogy ezáltal a jelentkezők ügyének elbírálása közmegnyugvásra és a kedélyek lehető megnyugtatása mellett történhessék meg.

A jelentkezési személyi lapok kérdőpontjaiból kitűnik, hogy a személyi lap kitöltéséből kifolyólag a magyar állammal vagy bárki mással szemben semmiféle igénnyel fellépni nem lehet s bár a felhívásban is hangsúlyozni fogom, hogy az előkészítő munkálatok a későbbi esetleges kinevezésekre semmiféle kihatással nem lesznek, kétségtelen, hogy ezt az előkészítő munkát és az itt összegyűjtött adatokat a későbbiek során mellőzni és figyelmen kívül hagyni semmi körülmények között nem lehet, mert ez az itteni közönség előtt lényegesen ártana a köztekintélynek.[54]

Mindezeket e lényeges és nagyszabású munka megkezdése előtt szükségesnek tartottam leszögezni.

Kolozsvár, 1940. október 5-én

János Áron
országgyűlési képviselő
m. kir. kormánymegbízott

MNL OL, K 53, 1. doboz, 247/1940. 31. f. Gépirat.

54 A kormánymegbízott reményei ellenére a javaslatok megtételéig a közigazgatási kinevezések többsége már megtörtént.

36.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnok levele a Fővezérséghez magyarországi jegyzők és aljegyzők kiküldéséről

Szatmárnémeti, 1940. október 5.

1404/1940 Vármegyei katonai parancsnokság

Fővezérség polgári és közigazgatási csoportja

Budapest

1404/1940 számú jelentésemmel kapcsolatban hivatkozva a Fővezérségi katonai közigazgatás 1589/1940 számú rendeletére, kérem a következő körjegyzőségekhez anyaországi jegyzők, illetve aljegyzők kiküldését.

Erdődi járásAvasi járás
Oláhgyűrűs – jegyző
Géres – jegyző
Alsóhomoród – jegyző
Középhomoród – jegyző
Nagyszokond – jegyző

Kányaháza – aljegyző
Avasfelsőfalu– 2 aljegyző
Avasújváros – aljegyző
Vámfalu – aljegyző

Kápolnokmonostori járás
Kővárberence – jegyző
Csernafalva – jegyző
Kovás – jegyző
Rózsapatak – jegyző

Erdődi járás
Erdőd – aljegyző
Krasznabéltek – aljegyző
Szakasz – aljegyző

Nagybányai járás
Kapnikbánya – jegyző
Bajfalu – jegyző
Szakállasdombó – jegyző
Hagymáslápos – jegyző
Alsóújfalu – jegyző

Szinérváraljai járás
Apa – aljegyző
Borválaszút – aljegyző
Aranyosmeggyes - aljegyző
Patóháza – aljegyző
Iloba – jegyző

Nagysomkúti járás
Jeder – jegyző
Nagynyíres – jegyző
Szakállasfalu – jegyző

Szatmár vármegye területére így 18 jegyző és 12 aljegyző kiküldése szükséges. A kiküldésre kerülő jegyzők és aljegyzőknek szóban és írásban a román nyelv ismerete kívánatos.

Egyben jelentem, hogy a kért jegyzők szolgálatba lépésükig minden[55] jegyzőségben az ügymenet zavartalansága biztosítva van.

Szatmárnémeti, 1940. október 5.

[olvashatatlan aláírás]	Vitéz Sebestyén
közigazgatási előadó	vármegyei katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 3. 300 f. Kézzel írt fogalmazvány utólagos betoldásokkal.

55 „Fent jelzett" szavak kihúzva.

37.
Bohățiel Coriolan közjegyző levele Szatmárnémeti katonai parancsnokához állásából való elbocsátása miatt

Szatmárnémeti, 1940. október 6.

Méltóságos Városparancsnok Úr!

A Városparancsnokság 1270/1940 számú[56] határozata ellen, mely engem a további közjegyzői gyakorlat folytatásától eltilt és az iratok dr. Pallay N. Béla részére való átadására kötelez, alulírott alázatos tisztelettel a következő

Előterjesztést

nyújtom be, és kérem, méltóztassék előterjesztésem következtében a sérelmezett határozatot hatályon kívül helyezni.

Indokaim a következők:

Ezen állás betöltése nem történt más jogainak sérelmével, mert az üresedés elhalálozás folytán állott be. Ugyanis dr. Darabont István közjegyző 1932-ben elhalt és én ezen állást szabályszerű pályázat útján nyertem el.

Ami pedig képesítésemet illeti, előadom, hogy Magyar Királyi Főgimnáziumot végeztem, a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen szereztem meg a jogtudományi tudori oklevelet, ügyvédi képesítésemet pedig a Budapesti Vizsgálóbizottságnál.

1914. év augusztus hó 4-én a szatmári 5. közös gyalogezredhez[57] vonultam be, ahol kevés megszakítással harctéri szolgálatot teljesítettem 1918 év novemberben történt leszerelésemig.

Szolgálati időm alatt a következő kitüntetéseket nyertem el a másolatban csatolt törzskönyvi lap szerint:

1915. február hó 8-án a másodosztályú ezüst vitézségi érmet

1915. augusztus hó 16-án a Signum Laudist[58]

1915. július hó 18-án a Hadsereg főparancsnokság dicsérő elismerését, és

1915. december hó 31-én a harmadosztályú érdemkeresztet a hadi ékítménnyel.

Mint román, az utolsó 22 év alatt minden igazságos kisebbségi ügy mellett síkra szállottam és mindenkin, aki csak hozzám fordult, iparkodtam segíteni, amit

56 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.

57 Hivatalos elnevezése: császári és királyi Wilhelm von Klobucar 5. gyalogezred. Az ezred hadkiegészítési területe Szatmár és Szabolcs megye volt. Mint minden közös hadseregbeli egységnek, a vezényleti nyelve a német volt, a szolgálati nyelv azonban a magyar és román, mivel 1914-ben a legénység 58%-a volt magyar, 39% román. A gyalogezred a világháború kitörésekor a cs. és kir. 15. miskolci gyaloghadosztálynak volt alárendelve, ez pedig a 4. hadsereg kötelékében szolgált. 1914–1915-ben a keleti hadszíntéren, majd 1917-ben a román hadszíntéren vetették be az ezredet. 1918-ban rövid olaszországi kitérővel a gyalogezredet kiküldték Franciaországba a német hadseregnek nyújtott segítség keretében. 1918 novemberében a fegyverszünetet követően az ezredet hazaszállították és feloszlatták.

58 Signum Laudis (A dicséret jele) a 19. század végén alapított, több fokozatú katonai kitüntetés. Tisztek kaphatták meg kiváló szolgálataikért. Az ezüst Signum Laudis a kitüntetés második fokozata volt, odaítélésének feltétele, hogy az illető korábban már megkapta a bronz fokozatot. Az első világháború idején több mint 4500 ezüst érdemérmet adományoztak.

az itten levő magyar bírói kar is igazolhat, különösen dr. Bene Sándor vezető járásbíró úr, ki engem 20 év óta ismer.

Szatmár megyei születésű és illetőségű vagyok.

Ezen indokok alapján tisztelettel kérem előterjesztésem teljesítését.

Szatmár-Németi, 1940. év október hó 16-án

Tisztelettel
dr. Bohățiel Coriolan

DJSM-Primăria, d. 2. 233. f. Gépirat.

38.
János Áron kormánymegbízott levele Teleki Pál miniszterelnökhöz a székelyföldi véleményező bizottságok megalakításáról

Kolozsvár, 1940. október 12.

M. kir. 1. hadsereg kormánymegbízott
58/kmb.-1940

Nagyméltóságú Gróf Teleki Pál m. kir. miniszterelnök úrnak
Erdély főkormánybiztosa

Budapest

Folyó évi szeptember 22-én és 23-án Nagyméltóságodnak a Székelyföldön tett látogatása alkalmával dr. Pataky Tibor államtitkár úrtól azt az utasítást kaptam, hogy a végleges közalkalmaztatások előkészítésére a szükséges lépéseket tegyem meg és a miniszterelnökség II. ügyosztály útján hozzám juttatandó úgynevezett személyi lapok felhasználásával működésem területén: Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyékben jelentkezésre felhívást bocsássak ki.

Az ígért űrlapokat dr. Vékás Lajos a Minerva RT kolozsvári cég vezérigazgatója nekem Marosvásárhelyre október első napjaiban megküldte. Minthogy azonban ezek a nyomtatványok a célnak nem minden tekintetben feleltek meg, ezért a miniszterelnökség II. ügyosztályával történt megbeszélés értelmében új nyomtatványokat készíttettem.

Időközben folyó évi október 3-án Budapesten – megbízatásommal kapcsolatos egyéb ügyek megbeszélése közben – jelentést tettem Pataky Tibor államtitkár úrtól nyert utasítás értelmében dr. Zsindely Ferenc m. kir. miniszterelnökségi államtitkár úrnak és közöltem vele, hogy a jelentkezési lapok véleményezésére korábbi utasításom szerint a Magyar Párt vezetéséből alakítandó bizottságot fogom felkérni. Ez alkalommal abban állapodtunk meg, hogy ebbe a véleményező bizottságba a Magyar Párt 1-2 vezető tagján kívül más tagokat is kérjek fel, hogy a véleményező bizottságok működése lehetőleg közmegnyugvást keltsen.

Folyó évi október 5-én visszaérkezve Kolozsvárra a hadsereg parancsnoksághoz, mindezeket írásban is újból jelentettem dr. Pataky Tibor államtitkár úrnak, kérve, hogy amennyiben e lényeges és nagyszabású előkészítő munka megindítása vagy lebonyolítása tekintetében bármilyen utasítás vagy módosítás látszana szükségesnek, azt velem még a munka megkezdése előtt közöljék, mert később minden ellenkező intézkedés nagy zavarokat idézne elő az ügyek intézésében, amellett a köztekintélynek is ártana.

Ezek után folyó évi október 6-án Kolozsvárról kiindulva felkerestem mind az öt vármegye székhelyét, illetőleg a Magyar Párt ott levő tagozatait, a bizottságokat – Beszterce-Naszód vármegye kivételével – megalakítottam, a jelentkezési lapokat és a jelentkezésre vonatkozó felhívást átadtam a bizottság tagjai közül kijelölt titkároknak és felkértem arra, hogy a felhívást olyan módon, ahogy azt a bizottság tagjai szükségesnek tartják, tegyék közzé, a személyi lapokat a jelentkezőknek adják ki, kitöltés után gyűjtsék össze és kb. 15-20 nap múlva a már beérkezett személyi lapok véleményezését az ebből a célból összehívott üléseken kezdjék meg.

E helyütt még megemlíteni kívánom, hogy időközben az erdélyi képviselők az országgyűlésbe behívatván,[59] úgy intézkedtem, hogy minden vármegyében az onnan behívott képviselők is felkéressenek tagokul a bizottságokba.

A felhívásban, melynek egy példányát jelentésemhez mellékelem, utaltam arra, hogy m. kir. kormány nem látja szívesen azt a törekvést, hogy a gazdasági pályákon elhelyezkedettek a közpályára törekszenek s a bizottság tagjait is felkértem, hogy a jelentkezések alkalmával a jelentkezőket erre nyomatékosan figyelmeztessék, sőt igyekezzenek a fiatalságot a gazdasági pályákra terelni.

Működésem területén a bizottságokat a következőképpen alakítottam meg:

I. Maros-Torda vármegyében a bizottság tagjai:
dr. Sebess Jenő ügyvéd, a Magyar Párt elnöke
dr. Biró István országgyűlési képviselő, a Magyar Párt főtitkára
gróf Toldalaghy József országgyűlési képviselő
dr. György József országgyűlési képviselő
dr. Szilágyi Olivér országgyűlési képviselő
dr. Szoboszlay László, a Magyar Párt nyárádszeredai tagozatának elnöke
a vármegyei katonai közigazgatás vezetője[60]

Ezenkívül felkértem dr. Biró István országgyűlési képviselő urat, a bizottság titkárát, hogy Szászrégenből 2 tagot a bizottságba hívjon be s ezek közül az egyik német nemzetiségű legyen.

II. Csík vármegyében a bizottság tagjai a következők:
dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő
dr. László Dezső országgyűlési képviselő
Adorján Imre országgyűlési képviselő
Anghy István országgyűlési képviselő
a vármegyei katonai közigazgatás vezetője[61]
dr. Ábrahám József ügyvéd
László Ignác főesperes

59 Teleki Pál miniszterelnök kijelölését követően 1940. október 3-án a behívott erdélyi képviselők elfoglalták helyeiket a magyar parlamentben.
60 Vitéz Alszászy (Herchman) Károly, tábornok.
61 Horváth József, gyalogsági tábornok.

Nagy Imre festőművész
Gondos Gyárfás mérnök
Márton András ügyvéd

III. Háromszék vármegyében a véleményező bizottság tagjai:
dr. Szentkereszthy Béla országgyűlési képviselő
dr. Török Andor országgyűlési képviselő
Ráduly Lajos országgyűlési képviselő
a vármegyei katonai közigazgatás vezetője[62]
dr. Molnár Dénes, a Magyar Párt alelnöke
dr. Barabás Andor, a Magyar Párt városi tagozatának elnöke
Tőkés József református esperes
László Ferencz ügyvéd
dr. Laczkó László
Ezenkívül felkértem a bizottságot, hogy a katolikus egyház részéről is kérjék fel valamelyik vezető személyiséget.

IV. Udvarhely vármegyében a véleményező bizottság tagjai a következők:
dr. Jodál Gábor országgyűlési képviselő, a Magyar Párt elnöke
dr. Hinléder-Fels Ákos, országgyűlési képviselő, a Magyar Párt főtitkára
dr. Váró György országgyűlési képviselő
Kiss Kálmán országgyűlési képviselő
dr. Hadnagy Károly ügyvéd
Bartók Lajos kisiparos
a vármegyei katonai közigazgatás vezetője[63]
Simó Andor kereskedő
dr. Nagy Lajos

V. Beszterce-Naszód vármegyében a bizottságot nem alakítottam meg, csupán a megalakítására vonatkozólag a szükséges lépéseket megtettem. Minthogy ez a vármegye többségében német és román nemzetiségű,[64] felkértem a katonai közigazgatás vezetőjét, hogy a Magyar Párt vezetőségével és a német nemzetiségű képviselőkkel a bizottság megalakítására vonatkozólag folytasson tárgyalásokat és ehhez képest az előtte ismertetett szempontok figyelembe vételével a bizottságot

62 Szakály Sándor Horváth Józsefet tünteti fel Háromszék katonai parancsnokaként is. Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, 2001. 145–146. Egy november végi irat Zákányi Győző tábornokot tünteti fel vármegyei parancsnokként. *Jegyzőkönyv a Háromszék vármegyei katonai közigazgatás átadásáról a polgári közigazgatásnak*. 1940. december 7. DJCJ-Administrația, f. 151, cutia 2. doc. 31. 1. f. Egy december eleji összefoglaló Tallér Gusztáv tábornokot nevezi meg. *Ismeretlen személy feljegyzése a székelyföldi állapotokról*. 1940 decembere. MNL OL, K 67. 15. csomó, 246. tanulmány. 584–592. f.
63 Vitéz Tarkőy Ferenc vezérőrnagy.
64 Mindezek ellenére fel sem merült, hogy román tagot is behívjanak a bizottságba.

alakítsa meg, illetőleg a megalakításra tegyen javaslatot. E bizottság megalakítása a napokban szintén meg fog történni.

Mind a jelentkezésre szolgáló személyi lapok szövegében, mind a jelentkezésre szóló felhívásokban nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy a jelentkezés a magyar állammal szemben még semmiféle igényre alapot nem nyújt, és hogy a nagyszámú jelentkező közül csak igen kevés jelentkező nyerhet elhelyezkedést és alkalmaztatást.

Ugyancsak hangsúlyozottan tudomására hoztam írásban is a bizottságoknak, hogy a m. kir. kormány igazoló eljárást nem ismer, a bizottságok véleménye tehát a szakszerűség szempontjából kíván főleg szelekció lenni. Hangsúlyozottan tudomására hoztam a bizottságoknak azt is, hogy véleményük a m. kir. kormány számára semmiféle kötelezettséget vagy megkötöttséget nem jelent és csupán kisegítő tájékoztatásul fog szolgálni. Mindezekkel elejét kívántam venni minden olyan felfogás vagy vélemény kialakulásának, mintha a bizottságok a kinevezések tekintetében irányadó érdemi munkát végeznének, és tudomásukra kívántam hozni, hogy működésük mindössze a nagyszámú kérvényező szelekciójába való segítést célozhatja.

Erre a munkára meggyőződésem szerint valóban rendkívül nagy szükség volt, illetve van, mert előreláthatólag igen sok kérés fog beérkezni a végleges közalkalmaztatások iránt s ezt a szelektáló munkát megfelelő és megnyugtató módon csak a helyi ismeretekkel rendelkező bizottságok tudják elvégezni. Viszont a kinevezések tekintetében az ő véleményük semmiféle kötelezettséget nem jelenthet, attól az illetékesek belátásuk szerint eltérhetnek.

Még bátor vagyok megemlíteni, hogy a mai napon sikerült telefonon megbeszélést folytatnom a kérdésre vonatkozólag dr. Horváth Béla belügyminiszteri osztályfőnök úrral, akit az ügyről részletesen tájékoztattam és aki ezt az egész munkát igen hasznosnak, célszerűnek és szükségesnek mondotta.

Kolozsvár, 1940. október 12-én

Őszinte tisztelettel
János Áron
m. kir. kormánymegbízott

MNL OL, K 53, 1. doboz, 247/1940. 26–29. f. Gépirat.

39.
A szatmárnémeti városi katonai parancsnokságon lezajlott „Igazgató bizottsági” ülés jegyzőkönyve a tisztviselők és ügyvédek igazolásáról

Szatmárnémeti, 1940. október 14.

Szatmárnémeti Városi Katonai Közigazgatási Parancsnokság

Jegyzőkönyv

Felvéve 1940. október hó 14-én este 7 órakor az úgynevezett Igazgató bizottság[65] ülésén. Jelen vannak vitéz dr. Horváth János százados helyettes városi katonai parancsnok, dr. Lőrincz Lajos igazgató, Tabajdy György gyógyszerész, Gyüre Lajos ipartársulati elnök, dr. Harcsár Géza ügyvéd, Orbók Kálmán, Brezina Gyula iparos szövetség elnöke, dr. Ambrózy Pál ügyvéd, Vadnay Géza és dr. Tevely József[66] ügyvéd, Boros Jenő esperes.

Elnök a megjelenteket üdvözli és felkéri Gál Zoltán állampénztári tanácsost, hogy ismertesse a katonai parancsnok vonatkozó rendelkezését, mely szerint a román nemzetiségű ideiglenesen alkalmazott tisztviselők és nyugdíjasok részére további intézkedésig csupán csak 50 pengő havi segélyt szabad kifizetni. Gál Zoltán pénzügyi tanácsos felolvasta az erre vonatkozó rendelkezést. Bizottság a következőket javasolta [tőlük az esküt] kivenni: a nyugdíjasok közül Botta Sebestyén, Bodon Mihály, Mikle Ignác, Páskándi Gergely, Moldován Antal, Ilnicki László. Tényleges alkalmazottak közül dr. Bánk Dezső, Bánk Ágoston, Mikle Ignác a román impérium alatt a magyarsággal szemben tanúsított megértő magatartásukért. Bizottság pótlólag még javasolta Tarnovan Lambert kivételét.

Az igazoló bizottság az ügyvédi fogadalom letételére ajánlja a következőket:

Románok: dr. Demján Titusz, dr. Anderkó Aurél, dr. Anderkó István, Farkas László, dr. Sztojka György. Továbbá Czira Árpád, Gyene Pál, Székely Gyula.

Zsidók: dr. Farkas Jenő, dr. Fischer József, dr. Princz Aladár, dr. Friedmann Árpád, dr. Weisbrun Zoltán, dr. Burger Dezső, dr. Borgida Lajos,[67] dr. Rosenfeld József, Tevjovits Endre, Roth Pál.

Behívandók még eskütételre a következő magyar ügyvédek:

1. Dr. Ambrózy Sándor
2. Dr. Bay Miklós
3. Dr. Somlyai Elemér

---

65 Annak ellenére, hogy a bevonulás során több alkalommal is kijelentették, hogy a felvidéki negatív tapasztalatok után Észak-Erdélyben nem hoznak létre igazoló bizottságokat, a valóságban minden állami alkalmazott kinevezése előtt megtörtént annak priorálása. Jelen kutatás szerint ez az egyedüli írott forrás hasonló bizottság működéséről. Az igazgatói bizottság elnevezés valójában igazoló bizottságot takar.

66 Helyesen: Teveli József.

67 Valószínűleg elírás. Helyesen: Borgida József.

4. Farkas E. László
5. Dr. Südy Szabolcs és
6. Tevely József.

Ezen jegyzőkönyv felolvasás után aláíratott.
Kelt mint fent.

DJSM-Primăria, d. 2. 204. f. Gépirat másolat.

40.
Szatmár vármegye katonai parancsnokának levele az 1. hadsereg parancsnokságához a magyarországi jegyzők nyelvtudásáról

Szatmárnémeti, 1940. október 22.

Szatmár vármegyei katonai parancsnokság
Ad 2060/1940. vm. po. sz.

1. Hadsereg parancsnokságnak

Szatmárnémeti, 1940. október 22. Kolozsvár

Jelentem, hogy a mai napon Belügyminiszter Úr rendeletére 5 jegyző jelentkezett nálam szolgálattételre. A jegyzők egyike sem tud románul. Miután én 1404/1940 számú[68] jelentésemben jegyzői állásokba való elhelyezésre román nyelvi ismerettel bíró jegyzőket kértem, a jelentkező jegyzők közül csak Ölbei Árpád aljegyzőt tudtam egy magyar községben elhelyezni.

Nagyszűcs József tápiói[69] adóügyi jegyzőt és Topai László szentetornyai[70] jegyzőt pedig mint oktató jegyzőket küldtem ki két járásba.

A csonkavármegye[71] területéről kirendelt Magos Béla nagydobosi[72] jegyzőt és dr. Gaál Elek mátészalkai adóügyi jegyzőt, miután a csonkavármegye alispánjának jelentése szerint állomáshelyeiken nélkülözhetetlenek, nem alkalmaztam.

Sürgős intézkedést kérek, hogy jegyzői állások elfoglalására csak román nyelvismerettel bírók küldessenek ki, mert e nélkül a vármegye katonai közigazgatás alatt álló részében nem tudok jegyzőket alkalmazni.

Vitéz Sebestyén
Vármegyei katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 4. 78. f. Gépirat.

68 Lásd a 36. számú dokumentumot.
69 Helyesen: Tápióság, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei település.
70 Békés megyei település.
71 Az egykori Szatmár vármegye 1918 után Magyarországon maradt részének megnevezése.
72 Szatmár megyei település.

41.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnokság kimutatása a román szolgálatból átvett vármegyei alkalmazottakról

Szatmárnémeti, 1940. október 25.

Szatmár vármegye
Alispáni hivatal[73] Szatmárnémeti

Kimutatás a román szolgálatból átvett vármegyei alkalmazottakról

Sor-szám	A román szolgálatból átvett alkalmazott			Alkalmazásukat milyen körülmények tették feltétlenül indokolttá
	Neve	Állása	Lakhelye	
1.	Mihálka János	Vármegyei számvevő	Szatmár	Az ügymenet zavartalan biztosítása
2.	Kóczy László	Vármegyei számvevő	Szatmár	Az ügymenet zavartalan biztosítása
3.	Moldován Mária	Számvevő tisztviselő	Szatmár	Az ügymenet zavartalan biztosítása
4.	Petruska János	Vármegyei irodaszolga	Szatmár	Hivatalszolgálati teendők ellátása és a másológép kezelése
5.	Germán Ferenc	Algépész	Szatmár	A központi fűtő berendezés és vízvezeték kezelése

Szatmárnémeti, 1940. október hó 25.

Vármegyei katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 4. 47. f. Kézzel írt fogalmazvány.

73 Szokatlan megnevezés, a katonai közigazgatás időszakában nem működött alispáni hivatal.

42.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt terület katonai parancsnokainak a hadsereg és közigazgatás együttműködéséről

Kolozsvár, 1940. október 25.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport[74]
3373/kat. közig. 1940.

Tárgy: a honvédség és közigazgatás együttműködése – összefoglaló intézkedés

Valamennyi vármegyei, városi és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. október 25. Székhelyeiken

Az 1. hadsereg parancsnokság folyó év október hó 7-én kelt 1237/1. hads. I. a. számú rendeletére:[75]

Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának az egész felszabadult erdélyi terület felett életbelépett új hatáskörének következtében szükségesnek mutatkozik a katonai közigazgatással kapcsolatos és a honvédség alakulatait is érintő eddig kiadott intézkedéseik összefoglalása, mely az alábbiakban főleg az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának újonnan alárendelt parancsnokságok tájékoztatására szolgál.

A. A. A katonai közigazgatás és a honvédség alakulatainak összműködésére vonatkozó határozványok

1. A honvédségnek a közigazgatási és gazdasági életben való segítő bekapcsolása terén a helyi katonai közigazgatási hatóságok forduljanak kéréseikkel a legközelebb eső magasabb honvédség parancsnoksághoz.

2. Az elszállásolások és egyéb szolgáltatások terén a katonai közigazgatási szervek a honvédség érdekeinek képviseletére vannak hivatva, az ily irányú felszólításoknak tehát teljes odaadással kell eleget tenniük.

3. Az állomásparancsnoki hatáskört az állományviszonylatra való tekintet nélkül az a honvédség vagy közigazgatási parancsnok látja el, aki rangban idősebb. Ha a katonai közigazgatási parancsnok az állomásparancsnoki hatáskört saját

74 Utólag ceruzával rávezetve: „Lássák az összes előadók. XI.5. *[olvashatatlan aláírás].*"
75 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.

személyzetével ellátni nem képes,[76] állomástisztet a helyben levő honvéd alakulattól vezényeljen.

4. A szállító eszközökben, híreszközökben, üzemanyagban és esetleg egyéb ellátási vonatkozásokban való honvédségi közreműködés, amely a polgári élet fellendítését célozza, nem előzheti meg a honvédségi szükségletek teljes kielégítését.

B. A közbiztonság fokozása

A megszállott területnek a szervezett államrend és közbiztonság szempontjából való mielőbbi rendszeres áthatására (pacifikálására) különös súlyt helyezek. Ezért elrendelem, hogy az alárendelt alakulatok a katonai közigazgatási szerveket ily irányú működésükben is a legmesszebbmenően támogassák az alábbiak szerint:

1. Karhatalmi alkalmazás

A katonai közigazgatási szervek igénylésére a legközelebb eső csapatok helyi karhatalmi célokra mindenkor álljanak rendelkezésre. Úgyszintén bocsássák rendelkezésre az igényelt őrségeket. A kirendelt csapatok és őrségek mindenkor a szervezetszerű parancsnokok parancsnoksága alatt maradnak. Rendkívüli esetekben, amidőn a karhatalmi kirendelés lehetősége fennáll, a katonai közigazgatási szervek igénylésére meghatározott helyen és időtartamra karhatalom készenlétben tartandó.

2. A közbiztonsági szervek alárendelésére nézve a 60/Főv. kat. közig. számú utasítás határozványai mérvadók. A hadtápalakulatok az 1160/1. hads. I. b. 40. X. számú rendelet[77] szerint nekem vannak alárendelve.

Egyébként a hadtáp zászlóaljak feladatköréhez a következők tartoznak:

a. a vármegyei és járási katonai parancsnokok részére mint karhatalmi tartalék állnak rendelkezésre. A hadsereg csendőr csoport parancsnokság felhívására a csendőrőrsök megerősítésére is felhasználhatók.

b. A határ- és K. szolgálatban való közreműködés. Különös tekintettel a zsidó és egyéb megbízhatatlan elemek beözönlésére. E célból a határvadász alakulatokkal vegyék fel az összeköttetést s ezek szolgálatát egészítsék ki. A honvéd és a csendőr alakulatokkal karöltve szervezzék meg az összegyűjtött zsidók és egyéb jogosulatlanul átlépő megbízhatatlan egyéneknek a határon való visszadobását a legcélszerűbb módon.

c. Fontosabb szállítóvonalak és hír összeköttetések biztosítása

3. A szervezett államrend és a közbiztonság megteremtése és fenntartása céljából a visszacsatolt területnek a megbízhatatlan elemek beözönlése elől való

76 A szövegből utólag kitörölve: „a legszükségesebb személyzetet". A kitörlést utólag a 6616/kat. közig. 1940. számú rendelet által utasították. DJMS-Prefectura, dos. 23, 29. f.

77 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.

lezárása, illetve a megbízhatatlan elemektől való megtisztítása a katonai közigazgatás és a megszálló csapatok legsürgősebb feladatai közé tartozik. Ezen feladat megoldására

a. A menekülő zsidók átszivárgását a honvéd alakulatok a hadtáp és csendőr alakulatok támogatásával minden eszközzel akadályozza meg. A már átjött zsidókat a belterületen össze kell gyűjteni, majd pedig a mozgó gyűjtőtáborokba kell továbbítani. Az összegyűjtött zsidók legcélszerűbb módon való visszatoloncolására a mozgó gyűjtőtábor parancsnokok a honvéd alakulatokkal egyetértően járjanak el.

b. A visszacsatolt területi illetőségű román katona szökevényeket le kell fegyverezni, majd a lakóhelyük szerint területileg illetékes vármegyei katonai parancsnoksághoz kell őket továbbítani. A katonai közigazgatási hatóságok a lakóhelyükre való szétküldés előtt a legközelebbi K. kirendeltség útján szakszempontból való kihallgatásukra is intézkedjenek. Ahol mozgó gyűjtőtábor van a katonai közigazgatási hatóságok tehermentesítése végett a katonaszökevényeket ezeknek kell átadni.

c. Román területi illetőségű katona szökevények között sok jó magyar van, de román B. egyének és ügynökök, merénylők (szabotőrök) is gyakran előfordulnak. Ezeket minden esetben a legközelebbi H. és K. kirendeltséghez kell előállítani, amely jegyzőkönyvi kihallgatásuk után a járási (városi stb.) katonai közigazgatási parancsnokság vagy mozgó gyűjtőtábor útján a losonci gyűjtőtáborba szállíttatja őket. A megszállott területen nem maradhatnak.

d. Román területi illetékességgel bíró polgári menekültek. Ezeket először szintén a H. és K. kirendeltségnek kell átadni. Ezeket kikérdezésük után a katonai közigazgatási hatóságnak vagy a mozgó gyűjtőtábornak utalja vissza. Letelepítésükről végső fokon minden esetben a Külföldieket Ellenőrző országos hivatal dönt. Amennyiben az illető megélhetése és lakása helyben biztosítva van, és megbízható helybeli egyének értük felelősséget vállalnak, ideiglenesen a katonai közigazgatási parancsnokságok is letelepíthetik őket, irataikat pedig végső döntésre a KEOKH-hoz[78] felterjesztik. Ha az illetők elhelyezése és megélhetése nincs biztosítva, hátországi táborokba kerülnek elszállításra. Magyar és csángó fajú menekültekkel ezeknél is kivételesen jól kell bánni.

e. Vasgárdistáknál, kommunista-gyanús és egyéb megbízhatatlan egyénekkel letartóztatásuk esetén a további eljárás a közbiztonsági hatóságok dolga. Román illetékességgel bíró ily egyéneket a honvéd hadtáp alakulatok útján Romániába kell visszatoloncolni.

4. Razziák tartása

A fentiekben felsorolt tisztogatási munka foganatosítására, ahol még szükségesnek látszik, főleg pedig csapatok által meg nem szállott helységekben, a katonai

78 Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal.

közigazgatási hatóságok közbiztonsági szervekkel razziákat tartassanak. Ily feladatokra kisegítésül közvetlen megkereséssel a csapatokat is bevonhatják.

A razziák terjedjenek ki úgy a gyanús, mint idegen honos (zsidó) egyének összeszedésére, fegyverek felkutatására, az államrend és közbiztonság szempontjából ártalmas iratok kutatására.

Razziák tartásánál, ahol ennek szükségessége mutatkozik, erélyes módon kell fellépni, ennek azonban nem szabad azt a látszatot kelteni, mintha a csapatok saját biztonságuk érdekében túlzott rendszabályokat foganatosítanának (pl. preventív fegyverhasználat)

5. Igazoltatások

A megszállt terület valamennyi itt élő és nemzethűség, valamint megbízhatóság szempontjából leellenőrzött lakosa részére a katonai közigazgatási hatóságok – kívánatra – (lehetőleg fényképpel ellátott) személyazonossági igazolványt állíttatnak ki.

A lakosságnak közhírré kell tenni, hogy oly egyének, akik foglalkozásszerűen sokat utaznak (pl. kereskedők, ügynökök) foglalkozásukat csak ily igazolvány birtokában űzhetik. Alkalmi utazásoknál és helységváltoztatásnál az igazolvány beszerzése szintén kívánatos. Oly egyének részére, akik egyelőre nem kívánnak utazni, igazolvány kiállítása nem szükséges. Erre nézve 1703/kat. közig. 1940. számú rendeletemmel[79] már intézkedtem.

Az igazoltatásokat – a fentebbi értelmében a hadtest-parancsnokságok által felállított parancsnoki ellenőrző állomások, katonai őrségek és közbiztonsági szervek kötelesek foganatosítani.

6. Házkutatások

Házkutatások csak közbiztonsági hatóságok bevonásával tarthatók, kivéve oly sürgős eseteket, amikor bűnjelek stb. eltüntetésétől lehet tartani.

7. A honvédség tagjainak és hivatalos közegek testi épségének biztosítása

Több helyről érkezett jelentés, hogy katonai egyének románok kezelésében levő cukrászdában, kocsmában, mérgezett étel- és italneműket kaptak román nők katonai egyéneket magukhoz csaltak, sőt, szórványosan ellenük merényleteket követtek el. Ugyanígy több helyen egyenkint megjelenő hivatalos egyének (kézbesítők, vasúti pályaőrök) román területeken való veszélyeztetettségéről kaptam jelentést. A közbiztonsági hatóságok, hadtáp és honvéd zászlóaljak fokozott figyelmet fordítsanak erre és az ily vidéken kikülönítésekkel sűrű járőrözéssel és preventív nyomozó eljárásokkal mielőbb állítsák helyre a közbiztonságot. Merényletek esetén, valamint gyújtogatók és fosztogatók ellen a legkérlelhetetlenebb,

79 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.

példát mutató eljárással kell eljárni. A csapatokat pedig figyelmeztetni kell, hogy a románokkal szemben megfelelő óvatosságot tanúsítsanak.

8. Határsávban való mozgás

A vonatkozó rendeletek értelmében engedélyezett határátlépéseknél és a határsávban történő mozgásoknál a honvéd alakulatok fokozott K. szolgálatot léptessenek életbe. A határforgalom ellenőrzésére a csendőrséget is be kell vonni.

C. Magatartás a megszállt terület polgári lakosságával szemben

1. Az itt maradt románokkal elvileg a magyar kultúrnívóhoz mért eljárást kell tanúsítani. Azt azonban nem szabad tűrni, hogy a román uralom alatt kimondottan magyargyűlölő román fajú egyének, magukat a magyar hatóságoknál behízelegve, állásukban megmaradhassanak. Ezeket azonnal el kell távolítani s az eddig üldözött és sanyargatott magyar hazafiakkal való felváltásukra a szükséges lépéseket azonnal meg kell tenni.

2. Óva intek mindenkit, legyen az közigazgatási vagy közbiztonsági szerv, a zsidók és románok között annyira elterjedt megvesztegetéstől, vagy annak csak gyanújába való keveredésétől is.

3. A többségben magyar lakossággal bíró helységekben az összes román feliratokat haladéktalanul el kell távolítani. A tiszta vagy túlnyomóan magyar helyeken csak magyar feliratok legyenek. A túlnyomóan német helyeken a magyar mellett német jelzések is használhatók. A román helyeken feltétlen követelmény a magyar felírás, amely mellett magánosok román feliratai is megtűrhetők.

4. Ahol még mindig nincsenek magyar út- és helységnévjelző táblák, azokat sürgősen fel kell szereltetni.

5. Árdrágítást le kell törni, a román pénz átcsempészését meg kell akadályozni.

6. A megszállt területen az állások betöltésénél a zsidótörvény legszigorúbb végrehajtására a figyelmet felhívom.

7. Minden olyan községben, ahol a román államhatalom új görög keleti vagy görög katolikus román egyházközséget alakított, vagy a már eddig is meglévőnek vagyonát a magyar római katolikus, református, unitárius vagy evangélikus egyházközség vagy egyéb közületek (iskola, egyesület, közhasznú társaság) vagyonából elvett ingatlanokból alakította vagy egészítette ki, avagy magánosokéból kisajátítás rendjén adományozott birtoktesteket, ezt az eredeti tulajdonosoknak a végleges birtokba helyezés foganatosításáig is haladéktalanul vissza kell adni. Hasonló eljárást kell követni a román állam vagy román nemzetiségű felekezeti tanítóknak vagy más román egyházi személyeknek juttatott birtokokkal is.

8. A megszállás első időszakában különösen lehetséges és hathatós magyarosítási eljárásoknak és módszereknek, az ilyenkor legeredményesebb tapintatos és az ellentétek kiélezését elkerülő módon való végrehajtására összes alárendeltjeim figyelmét felhívom. A csapatok fontos feladata, hogy előadásokkal, megbeszélésekkel és magánérintkezés közben a visszatérést, átpártolást elősegítsék.

9. Mezőgazdasági munkák

A járási katonai közigazgatási parancsnok (sürgős esetben a községi elöljáróság) igénylésére minden csapat bocsásson rendelkezésre mezőgazdasági munkára munkaerőt, lovat és járművet, amennyiben a belszolgálat csorbítatlan ellátása megengedi, még ha ez a kiképzés rovására történne is.

Kapja: II. számú elosztó szerint.

A kiadvány hiteléül: Novákovits s. k. tábornok
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

DJMS-Prefectura, dos. 23, 26–28. f. Gépirat-másolat.

43.
A nagyváradi Háztulajdonosok Szövetségének panasza a katonai parancsnokság lakbérre vonatkozó intézkedése miatt

Budapest, 1940. november 22.

M. kir. Fővezérségi Kormánymegbízott

458. főv.kmb.szám.

Tárgy: nagyváradi háztulajdonosok szövetségének panasza a házbérek leszállítása tárgyában.

A nagyváradi háztulajdonosok szövetsége panaszolja, hogy a katonai parancsnok 1940. november 11-én kiadott rendeletével a lakbérekre vonatkozólag a hivatalos 30 leies beváltási kulcs helyett a háztulajdonosokkal szemben 50 leies beváltási kulcsot állapított meg, ami tekintettel arra, hogy az adóösszegek a 30 leies kulcson fizetendők, ezután is méltánytalan és törvényes alappal nem bír. Sürgős intézkedést kérnek e tárgyban.

Terveztetik:

A nagyváradi háztulajdonosok szövetségének kérését, amelyben azt kérik, hogy a katonai parancsnokságnak azon rendelete, mely szerint a házbérek fizetésénél a lej átszámítási kulcsa a hivatalos 30 leies beváltási kulcs helyett 50 leijel számítandó, mint törvénytelen és méltánytalan, hatályon kívül helyeztessék, azzal van szerencsém megküldeni, hogy a rendelet hatálytalanítása és a törvényes beváltási kulcs alkalmazása tárgyában a szükséges intézkedéseket saját hatáskörében megtenni s[80] a tett intézkedésről a szövetséget értesíteni méltóztassék.

Budapest, 1940. november hó

dr. Papp XI/25.

MNL OL, K 53, 3. doboz, 458/1940. 159. f. Gépirat.

80 Ettől kezdve utólag kézzel beszúrva.

44.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságaihoz a román közalkalmazottakról

Kolozsvár, 1940. november 23.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
13038/kat. közig. 1940.

Tárgy: Román nemzetiségű közalkalmazottak stb. illetményei

Valamennyi vármegyei-, városi- és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. november 23. Állomáshelyeiken

A Vkf. szállásmester folyó év november hó 19-én kelt 7280/Vkf. kat. közig. 1940. számú rendeletét tudomásulvétel és miheztartás végett az alábbiakban teljtartalmilag közlöm.

A felvetett kérdés tisztázása szempontjából a katonai közigazgatási hatóságok által ideiglenesen alkalmazottaknak négy kategóriáját kell megkülönböztetni, éspedig:

1. olyan román nemzetiségű ideiglenesen alkalmazottakat, akik közszolgálatban még nem[81] állottak

2. olyan román nemzetiségű egyéneket, akik a román uralom alatt közszolgálatban állottak

3. az ideiglenesen alkalmazott román nemzetiségű nyugdíjasokat

4. olyan magyar nemzetiségű volt román nyugdíjasokat, akiket a katonai parancsnokságok ideiglenesen alkalmaztak

Tekintettel a 4. számú közérdekű közigazgatási parancsban közzétett 1693[82]/Főv. kat. közig. számú rendeletem 2. pontjában[83] foglalt arra a rendelkezésre, hogy a román nemzetiségű közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok részére a végleges rendezésig illetmény (nyugdíj) előleg nem folyósítható s az említettek legfeljebb csak havi 50 pengő ideiglenes segélyben részesíthetők, abban az esetben, ha az 1-3 pont alá tartozó egyének közül nyer valaki ideiglenes

81 „még nem" utólag beszúrva.
82 Bizonytalan olvasat. Lehetséges olvasat: 1697.
83 A rendelet a román nemzetiségű közalkalmazottak államsegélyének ügyét szabályozta, pontos szövegét nem sikerült fellelnünk.

alkalmazást, ilyen egyén részére az említett 50 pengő segélyen felül más járandóság (díjazás) nem állapítható meg.

A 4. pontban felsoroltak részére, amint azt már a 2428/1940 szám[84] alatt kelt távirati kérelmére a folyó évi november hó 12-én kelt rendeletemmel is közöltem, kiegészítő átalány engedélyezhető, amelynek összegét a 60/Főv. kat. közig. 40. VIII. 30 Utasítás I. rész XIV. fejezet B címének (polgári személyek illetményei) 2. bekezdésében az iskolai végzettség szerint megszabott mérvben kell megállapítani.

Meghagyom, hogy erről a dési királyi Törvényszék vezetőjét tudomásulvétel és miheztartás végett értesítse.[85]

Ezzel a m. kir. Szolnok-Doboka vármegyei katonai parancsnok folyó év október hó 28-án kelt 1314/sgt. 1940 számú[86] felterjesztése elintézést nyert.

A kiadvány hiteléül:
[olvashatatlan aláírás] Novákovits s. k.
segéd hivatal vezető tábornok

DJSM-Prefectura. d. 10. 330. f. Gépirat másolat.

84 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelnünk.
85 A probléma valószínűleg a dési királyi törvényszék kapcsán merült fel, ezért került kiemelésre az intézmény értesítése.
86 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelnünk.

45.
Gál József levele az erdélyi magyar albírák ügyében

Erdőd, 1940. december 3.

Erdőd, 1940. december hó 3.

Kedves Jankó!

Nagy örömet szerzett nekem kedves és főleg jókor jött felhívásotok, amit a posta ma délután kézbesített ki nekem.

Egészen természetes, hogy csatlakozom mozgalmatokhoz, hiszen teljesen jogos követelményekről lenne szó, de előreláthatóan nem sok sikert fogunk elérni!

Így kérlek, Jankó, a megszerkesztendő memorandumot aláírás végett küldjétek meg nekem, és én aznap küldöm is tovább a megadott címre. A felhívásba tegyétek bele, hogy a kollegák okvetlenül ajánlottan küldjék tovább a memorandumot, hogy annak sorsát ellenőrizni lehessen, nehogy egyes személyi érdekekből valahol elsikkadjon. Ne mondd, hogy csúfszájú vagyok, de az utóbbi időben annyiszor tapasztaltam velünk, a volt közszolgálati alkalmazottakkal szemben tanúsított ellenszenvet és bizalmatlanságot, hogy az ember már sokszor a sorstársaknak sem hihet. Ti biztosan már össze is szedtétek a volt albírók neveit és így biztosan informálva is vagytok a való helyzettel.[87]

De hát nem panaszkodom tovább. Röviden vázolom egyszer az én helyzetemet. 1935. április 15-én licentiával beiratkoztam a csíkszeredai ügyvédi kamarába jelöltnek. 1937. július 7-én letettem a csíkszeredai törvényszék előtt az ügyvédi esküt és otthon önálló gyakorlatot folytattam 1940. február 20-ig, mikor is a Magyar Népközösség kineveztetett albírónak Erdődre. A visszacsatolás hírére az oláh bíró meglógott, egyedül maradtam magyar egy telekkönyv-vezetővel. Felvágás nélkül állítom, Jankó, hogy az életemet is kockára tettem 2 ízben is, csakhogy megőrizzek itt mindent. Át is adtam a bíróságot úgy a katonai közigazgatásnak, hogy még egy tollszár sem hiányzott. A katonai közigazgatás ideje alatt én voltam a járásbíróság vezetője, 1940. május 4-től meg 1940. augusztus 30-ig[88] a büntetőt vezettem és egyedül tárgyaltam a járásbíróság büntető ügyeit. Heti 180-200 tárgyalásom volt. Mikor a minisztériumi kiküldött átvette a hivatalt, azt mondotta, hogy nekünk nagyon jó helyzetünk van volt albírónak, mert a fogalmazói kar legmagasabb fokára vesznek fel minket. Én még október 9-én 30.040/1940 elnöki szám alatt az Igazságügy Minisztériumban iktatóra adtam egy kérvényt, miben azt kértem, hogy helyezzenek el innen, ha csak a fogalmazói karban vesznek át, és hogy lehetőleg vegyenek át a régi állásomba. Csatoltam az összes igazoló

87 A probléma forrása, hogy a magyar jogrend nem ismerte az albírói tisztséget.

88 1939-től a román hadsereg mozgósítva volt, és a helyi közigazgatás magasabb tisztségeibe egyre több esetben a hadsereg tisztjeit nevezték ki. Ennek ellenére hivatalosan nem volt katonai közigazgatás bevezetve.

irataimat. A válasz az volt, hogy kineveztek ideiglenesen fogalmazónak, azt sem mondották, hogy a fogalmazói kar milyen fokára, itt hagytak, ahol teljes bírói hatáskörrel működtem, és a kinevezésemben még a doktorátusomat sem tüntették fel, jóllehet, hogy minden diplomám hiteles másolatban csatolva lett a kérésemhez. Azonnal felmentem Pestre, hol jóformán szóba sem akartak velem állani, Lutilszky őméltósága nem fogadott, dr. Radovics tanácsos úrral beszéltem, szerinte esetleg aljegyzőnek vesznek át. A fiatalabbak, egy-egy titkár vagy éppen fogalmazó úgy bánt az emberrel, mint egy kutyával, vagy mint egy olyan alakkal, ki az ő létérdeküket Erdélyben veszélyeztetné. Az egyes minisztériumi fiatalabb hivatalnokoknak Erdély egy ugródeszka, érdekszféra, s így nem nézik jó szemmel, hogy az ember ott forgolódjon.

Most megint itt vagyok Erdődön mint fogalmazói teendőkkel persze csak ideiglenesen megbízott egyed, kit a fél járás kacag, hogy mennyire lefokoztak éppen a saját véreink. De hát nem is lehetett mást várni. Mikor a minisztériumban arra hivatkoztam, hogy legalább ne hagyjanak ott fogalmazónak, ahol teljes hatáskörű bíró voltam albírói ranggal, mert szinte az ember egy bizonyos degradálást érez, ha éppen a régi hivatalában süllyesztik, illetve rakják lejjebb egy pár fokkal a bírói karból a fogalmazók közé, s még azt sem tudjuk, hogy hát tulajdonképpen minek, akkor azt a választ kaptam, hogy egy magyar aljegyző is több, mint egy bocskoros albíró persze szebben kifejezve s őszintén megmondták, hogy ha én valamit is el akarok érni, akkor vigyek valami urambátyámot, mert annyi jelentkező van, hogy csak ezek révén lehet eredményt elérni. Még szerencsém az, hogy egy végtelenül jó és kollegiális bírót kaptam főnökül, és így most már maradnék is inkább itt, mert a vizsgára falun mégiscsak jobban el lehet készülni, illetve az embernek több ideje jut tanulni!

De ez még mind csak az én egyéni sérelmem volt.

Mi is a sérelme azonban szerintem a volt albíróknak?

Azt hiszem, majdnem mind az albírók, mint teljes bírói joggal felruházott segédbírák működtünk. A bírói karnak tagjai voltunk. A főhatalom átvételével nemcsak hogy nem vettek át a bírói karba, hanem még a fogalmazói karba is ideiglenesen vettek fel, úgyhogy sem azt nem tudjuk, hogy egyáltalán felvesznek-e vagy sem, és ha igen, minek. Így mintegy kényszerhelyzetbe hoztak minket, hogy majd később akárminek beoszthassanak, mert a kinevezések csak 1941. január hó 31. után lesznek meg, viszont ha az új beosztásunk nem tetszene, és el akarnánk menni ügyvédeknek, akkor ez irányú kérvényünket 1941. január hó 31-ig kellene beadnunk.[89] Ez az első sérelem. Nem tisztázták, hogy átvesznek-e véglegesen vagy sem, és hogy minek osztanak be.

89 A katonai közigazgatás időszakában minden kinevezés csak ideiglenes jellegű volt. 1940. november 26-án ez az időszak hivatalosan véget ért, de csak 1941. január 31-én döntöttek minden alkalmazott helyzetéről.

Egy másik sérelem az, hogy teljesen egy kalap alá fogtak még azokkal is, kik a tavaly végeztek és a katonai közigazgatás betette őket mindenféléknek s most átvették őket mint ideiglenesen megbízott fogalmazókat, velünk[90] egyenrangban.

Sérelmes az is, hogy nem hoztak egy általános intézkedést a volt albírókra vonatkozóan, hanem mindenkinek külön-külön akarják szolgálati idejét betudni, esetleg ügyvédjelölti vagy ügyvédi gyakorlatát beszámítani és így ennél fogva akarják beosztani az illetőt a fogalmazói kar valamelyik fokára. Ha nem vesznek át minket mint albírókat, akkor nem lehet a szolgálati időnket külön-külön elbírálni, mert nekünk szerzett jogunk van ahhoz, hogy a bírói kar tagjai legyünk, s ha az állásunk nem ismeretes a magyar igazságszolgáltatásban, akkor vagy novelláris úton kell visszahozni a régi albírói állásokat azoknak, kik azok voltak, vagy a magyar igazságszolgáltatásnál a vizsga nélküli bírónak, illetve albírónak megfelelő fogalmazói állást kell adni, ami régi állásának leginkább megfelel. Veszedelmes a mostani felfogás azért is, mert amint az igazságügyi szervezetről szóló rendelet mondja, külön-külön és esetenként bírálják el, hogy az ügyvédi karból a bírói karba átveendő ügyvédnek mennyit tudnak be a szolgálati idejébe. Ez a rendelet már bevezette a protekciót, ha eddig nem is lett volna. Ezt kellene kikerülnünk, hogy ránk is alkalmazzák.

Ezért a memorandumba a következő kérelmeket kellene felvenni, feltéve, ha Ti is osztjátok a nézeteimet. Ha nem, az sem számít, én bármit is kértek, aláírom, többen vagytok, inkább meg tudjátok beszélni, hogy mit is lehet kérni, mint én egyedül, gyorsan egy rossz géppel itt átrohanok csak a kérdés felett, mert engem már annyira idegesít az egész kérdés, hogy szököm ki a bőrömből, ha már csak arra gondolok, hogy mi is történt velünk.

1.1. Vegyenek át albírónak és novelláris intézkedéssel rendezzék helyzetünket. Az sem baj, ha utólag vizsgára köteleznek, hiszen a románoknál is vizsgára kellett volna állnunk.

2.2. Ha nem vesznek át albírónak, akkor a fogalmazói kar legmagasabb fokára, titkárnak osszanak be, vagy esetleg ö.h.k. jegyzőnek, mert a legrosszabb esetben is ez az állás felel meg a mi régi állásunknak.

3.3. Semmi esetre se osztályozzanak minket külön-külön a szolgálatunk szerint, vagy legalábbis fektessenek le egy szabályt, hogy hány év ügyvédség és jelöltség után a fogalmazói kar milyen fokára veszik át az embert. Ne ítéljenek esetenként pofára és protekcióra, hanem egyöntetűen.

4.4. 1941. január 15-ig közöljék mindenik albíróval, hogy minek vesznek át minket, hogy ha nem tetszik, visszamehessünk ügyvédeknek[91], és elég időnk legyen arra, hogy 1941. január 31-ig kérvényeinket beadhassuk.

Ezek volnának azok a pontok, amiket a memorandumba be kellene foglalni.

---

90 Utólag beszúrva kézzel.
91 Minden aláhúzás utólag lett rávezetve kék ceruzával.

Az esküvőmhöz küldött gratulációdat hálásan köszönöm. Bizony nekem mindenképpen rosszul ütött be ez az év, ha városra kerültem volna, akkor az asszonykám is állásba mehetne, mert okleveles vegyész.

Nagyon kérlek, írd majd meg, hogy mit értetek el a kérvénnyel, valamint, hogy mennyi esik én reám a költségekből, mert a kiadásokhoz természetesen én is hozzájárulok és[92] azonnal postázom.

Még csak annyit írok, hogy a legtanácsosabb az lenne, hogy valamelyik fiatal erdélyi képviselőt személyesen elküldjétek a memorandummal magához a miniszterhez, mert ahogy azokat a minisztériumi ifjú óriásokat ismerem, a memorandum, ha postán küldjük, soha sem fog magának a miniszternek a színe elé kerülni.

Nézetem szerint a legjobb lenne Mikó Imre doktort felkérni erre a szerepre, hiszen a tavaly a februári kinevezéseknél meglehetősen futkosott már értünk. Ő biztosan megtenné, és ha audienciát nem is kapna, akkor is személyesen adná iktatóra. Postán azonban semmi esetre se küldjétek, mert az annyi lesz, mint a falra hányt borsó.[93]

Még csak arra kérlek, hogy ismeretlenül is tolmácsold Gergely és Lukács kartárs uraknak szíves üdvözletemet.

Igaz barátsággal ölel:
Gál Jóska

Josekutz[94] János Kőhalom
Bokánszky László Déva
Lukács László Kolozsvár
Gyárfás István Temesvár
Gaál József Erdőd
Dóczy
Kristóf Gábor Gyergyóban
Mihály Jakab Csíkszentmárton

MNL OL, K 53, 1. doboz, 562/1940. 195–197. f. Gépirat.

92 Utólag beszúrva kézzel.

93 Az 1930-as évek végére Romániában egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a magyar nemzetiségűek magas állami tisztségekbe való kinevezése. A királyi diktatúra kedvező légkörében sikerült elérni 9 erdélyi magyar albíró kinevezését. Az ő érdekükben 1940 végén Gyárfás Elemér is felszólalt. *A kormánymegbízott előterjesztése a román szolgálatból átvett magyar albírók ügyében*. 1940. december 17. K 53, 1. doboz, 562/1940. 188. f.

94 Ettől kezdve utólag rávezetve kézzel.

46.
Czira Árpád ügyvéd Szatmár vármegyei katonai parancsnoksághoz eljuttatott álláskérő és védekező levelei

Méltóságos Vitéz Sebestyén Béla
magyar kir. tábornok Úrnak

Szatmár-Németi

Alulírott dr. Czira Árpád ügyvéd, a román uralom alatt elbocsátott állami tisztviselő, alázattal kérem hivatali beosztásomat.

Nevem: dr. Czira Árpád

Születtem: 1889. évben Szent Gál községben (Veszprém vm.)

Iskolai és egyéb képzettségem: Érettségi bizonyítvány a debreczeni ref. Collegiumban. Jogi doctorátus a kolozsvári egyetemen és bírói szakvizsga, amelyet a román uralom alatt tettem le. Ügyvédi oklevél.

Katonai rangom: tartalékos főhadnagy 1917. július 1. ranggal[95] a cs. és kir. 61-ik gyalogezrednél, Temesvár.[96]

Kitüntetés: Károly csapatkereszt,[97] Sebesülési érem,[98] Nagy ezüst vitézségi érem és a háború vége felé fel voltam terjesztve a Katonai érdemkeresztre,[99] de már nem kaptam meg.

Szolgálatba léptem: 1921. június 24-én mint bírósági jegyző a Nagysomkúti Járásbíróságon. A bírói vizsga letétele után 1. január 1925-ben[100] ki lettem nevezve helyettes bírónak az Élesdi (Bihar megye) járásbírósághoz, ahol efektív szolgálatot teljesítettem 1926. február 9-ig, amikor minden indok nélkül az 535 sz. 1926. február 9-én keletkezett Királyi Decretum alapján rendelkezési állományba lettem helyezve. Ezután 2 évi ügyvédjelölti praxis után fel lettem véve az ügyvédi Kamarába és azóta ügyvédi praxist folytatok Szatmár-Németiben és vállaltam a legkényesebb természetű pereket is a románok ellen. (Különösen konverziós és agrár-pereket).

---

95 Czira neve nem található meg az *Erdélyi ezredek bajtársi emlékalbumá*-ban, aminek magyarázata az lehet, hogy a kiadvány nem tárgyalja ezredének történetét.

96 A cs. és kir. 61. temesvári gyalogezredet 1789-ben alapították, az első világháború nagy részét az olasz fronton harcolta végig. Ennek az ezrednek volt tagja Márton Áron is.

97 IV. Károly király alapította, azon katonák kaphatták meg, akik minimum 12 hét frontszolgálatot teljesítettek.

98 IV. Károly király alapította, a sebesülést szerzett katonák kaphatták meg. Az érem szalagján lévő piros csíkok száma jelezte a sebesülések számát.

99 1849-ben alapította Ferenc József a tisztek részére. Nem derül ki, hogy melyik fokozatára volt felterjesztve.

100 Román keltezési mód.

Milyen állásra reflektál: Kérem a Nagybányai vagy a Somkúti Járásbírósághoz való bírói kinevezésemet.

Alázatos tisztelettel
Dr. Czira Árpád ügyvéd
Petőfi utca 20 sz.[101]

Méltóságos Vitéz Bayor Ferenc tábornok, városparancsnok úrnak

Szatmárnémeti

Tudomásul vettem, hogy tábornok úr a magyar ügyvédi eskü letétele után velem szemben az ezt igazoló jegyzőkönyv kikézbesítését, további intézkedésig, felfüggesztette.

Egyes ügyvédtársaim tudomásomra hozták, hogy ez azért történt, mert más több ügyvéd kollegám feljelentett, hogy én a magyarok és Magyarország ellen beszéltem volna egy román antirevizionista gyűlésen. Nem tudom, kik ezek az urak, akik ezzel az alaptalan váddal vádoltak Tábornok Úr előtt és hogyan állították be a dolgot, és így tisztelettel arra kérem, hogy méltóztassék ellenem az ügyvédi Kamara útján elrendeltetni a fegyelmi eljárást, hogy nekem is módomban legyen érveimet felsorakoztatni és bebizonyítani, hogy az ellenem emelt vád teljesen alaptalan és csupán rosszakaratú feljelentésről van szó.

Kérésem támogatásául legyen szabad megemlítenem, hogy én magyar mivoltomat sose meg nem tagadtam, de nem is tehettem, mert az Árpád keresztnév előre jelezte mindenkivel szemben, hogy magyar vagyok. Szentgálon, Veszprém megyében születtem, református vallású vagyok és nemcsak a szatmári református egyháznak fizettem az egyházi adót, hanem még a magyar-berkeszi (Nagysomkúti járás) református egyháznak is az évek hosszú során, sőt még állami segélyt is sikerült kijárnom a magyar-berkeszi református elemi iskolának és mint ügyvéd vállaltam a leglehetetlenebb és legkényesebb pereket is a Román Állam és a román egyének ellen, magyar érdekek megvédésére.

Ezenkívül részt vettem, illetve végigküzdöttem a világháborút. Mint hadapródőrmester, Psemisil védelmében[102] megsebesültem és orosz fogságba estem. Egy évi fogság után megszöktem és Kínán és Amerikán keresztül sikerült 1916-ban ismét hazajönnöm. Újra a frontra kerültem és a volt 61. gyalogezred (Temesvár) kötelékében elértem a főhadnagyi rangot és a Károly csapatkereszten és Sebesülési

101 A dokumentum hátoldalán: „Nem jön tekintetbe. IX/2."

102 Mai hivatalos neve Przemysl, város Lengyelországban. Itt található az osztrák-magyar monarchia 1853–1856 között épített legfontosabb erődje, Európa harmadik legnagyobb katonai létesítménye. 1914–1915-ben háromszor ostromolták az erődöt. Az 1914. októberi sikertelen ostrom után novemberben ismét ostromgyűrűbe fogták, és kiéheztetésére rendezkedtek be az orosz csapatok. 1915 márciusában az élelmiszerkészletek kimerülésével a monarchia hadvezetése feladta az erődöt, kb. 100 ezer katona esett orosz fogságba. 1915 májusában a gorlicei áttörést követően a német és osztrák–magyar seregek visszafoglalták az addigra teljesen leromlott erődöt.

érmen kívül megvan a nagy ezüst vitézségi érmem és fel voltam terjesztve a katonai érdemkeresztre is.

Végül, hogy nem lehettem román érzelmű és csupán csak egzisztenciális kérdés volt minden ténykedésem, legfőbb bizonyíték rá, hogy 5 évi bírói szolgálat után Nagysomkúti Járásbíróságnál és az Élesdi (Bihar vármegye) Járásbíróságnál 1926-ban minden indok nélkül, mint magyart, az Igazságminisztérium rendelkezési állományba helyezett, ami egyenlő volt az elbocsátással. Ekkor újra kellett kezdenem az életet, ügyvéd-jelöltösködnöm, hogy fenn tudjam tartani magamat és a családomat és így lettem végül nagy nehezen ügyvéd.

Részemről a kartársaim (egyes kartársak) által ellenem emelt vádnak a magyarázatát abban lelem, hogy ezelőtt cca. 5-6 évvel a románság egy óriási demonstrációs gyűlést tartott Szatmáron, amikor a környékről cca. 20.000 román paraszt özönlött be és fenyegető magatartást tanúsított a magyarsággal szemben. Ekkor jött hozzám egy román delegáció, az élen Seles líceumi igazgató, a román Astra Kultúregyesület elnöke, Niculescu államügyvéd és mások, és mint perfektül románul beszélő magyart, arra kértek, hogy tekintettel az izzó magyarellenes hangulatra, románul tartsak egy rövid beszédet a tömeg megnyugtatására és ugyanilyen beszédet fog tartani dr. Winterhofen bélteki német ügyvéd is. Mérlegelve a helyzetet úgy találtam, hogy a magyarság érdekében cselekszem, ha egy pár jó szót szólok a néphez. A lehető legrövidebben beszéltem és beszédem lényege, amint visszaemlékszem és ha kell, bizonyítani is tudom, az volt, hogy mi, erdélyi magyarok 1000 éve együtt éltünk békességben a románokkal, ezentúl is békességben óhajtunk élni és dolgozni. Lehet, hogy ezt a beszédemet igyekeznek most egyes urak vagy személyi bosszúból, vagy más érdekből ellenem felhozni, és úgy beállítani, hogy én a magyarok és Magyarország ellen beszéltem volna, holott mindig és minden közéleti ténykedésem nem szolgált egyéb célt, mint a magam és fajom érdekeinek megvédése és fenntartása.

Alázatos tisztelettel
dr. Czira Árpád ügyvéd
Petőfi utca 20. szám

DJSM-Primăria, d. 4., 1. 126., 142. f. Gépirat.

47.
Horváth László jegyző álláskérő levele Szatmár vármegye katonai parancsnokához

Méltóságos Alispán Úr![103]

Alulírott Horváth László községi jegyző, sajószentpéteri lakos, tisztelettel jelentkezem a visszatért Szatmár vármegyébe jegyzői szolgálattételre.

Az 1899. évben Miskolc városban születtem, római katolikus vallású, nős, okleveles jegyző vagyok. Jegyzői vizsgámat az 1921. évben kitüntetéssel tettem le és azóta jelenlegi állomáshelyemen, Sajószentpéteren mint segédjegyző, majd mint adóügyi jegyző, most a VIII. fizetési osztály 3. fokozatában[104] megjelölt illetménnyel teljesítek tényleges szolgálatot Sajószentpéter (Borsod vármegye) 7000 lakosú községben[105]. A községi közigazgatás minden ágazatában nagy gyakorlatom van. Jelenlegi alkalmazásomban előhaladásra nincs kilátásom, mert a vezetőjegyző velem csaknem egykorú.

Egyben tisztelettel bejelentem, hogy feleségem tényleges szolgálatban álló állami tanítónő, azért mély tisztelettel kérem olyan községbe való beosztásomat, ahol állami iskola is van.

Fegyelmi felelősségem tudatában kijelentem, hogy a fenti adatokat – felhívásra – okmányokkal tudom igazolni.

Kérésem megújítása mellett, vagyok

Mély tisztelettel
Horváth László
jegyző

DJSM-Prefectura, d. 1. 27. f. Gépirat.

103 Téves címzés, a katonai közigazgatás időszakában nem létezett alispáni tisztség.
104 A 7000/1925. számú rendelet értelmében a VIII. fizetési osztály 3. fokozatába tartozó tisztviselő fizetése 255 pengő volt, amelyhez kiegészítésképpen lakbértámogatás járt. Ez településenként és a család nagyságának függvényében változott, de kb. a fizetés felének megfelelő összeg lehetett.
105 Utólag aláhúzva piros ceruzával.

48.
Tájékoztatás a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak az igazságszolgáltatás működéséről

Tájékoztatás a felszabadult kelet-magyarországi és erdélyrészi területeken működő magyar igazságügyi hatóságok részére a katonai közigazgatás időtartamára

1. A román igazságügyi szervezet és törvénykezési beosztás a m. kir. minisztérium, illetve a magyar törvényhozás intézkedéséig érintetlenül marad. A katonai közigazgatást ellátó katonai parancsnokok, nevezetesen a járási, városi és megyei parancsnokok, valamint a hadseregparancsnok (Erdély katonai közigazgatási vezetője) maguk bíráskodást nem gyakorolnak. A katonai közigazgatási hatóságokat azonban éspedig elsőfokon a járási és városi katonai parancsnokot, másodfokon a vármegyei parancsnokot, harmadfokon pedig a hadseregparancsnokot a polgári bíróságok és azok személyzete fölött felügyeleti és ellenőrzési jog illeti meg. A megyei katonai parancsnok igazságszolgáltatási ügyekkel egyébként nem foglalkozik.

A felsőbb hatóságoktól az igazságügyi hatóságok részére kiadott rendelkezéseket és az azokra tett jelentéseket az említett katonai parancsnokok közvetítik.

2. A polgári bíróságok a katonai közigazgatás tartama alatt büntető bíráskodást nem gyakorolnak. Ez a feladat a polgári személyek felett is a katonai büntető bíróságra hárul. A polgári bíróságoknak és vádhatóságoknak ezen a téren csupán az a feladata, hogy a katonai büntető bíróságokat szükség esetében ezek megkeresésére támogassák, pl. iratok megküldésével, felvilágosítások adásával, nyomozási cselekmények végzésével stb.

3. A polgári bíróságok hatásköre a nem büntető ügyekben, tehát a polgári perekben és a polgári nem peres ügyekben nem teljes, hanem erősen korlátozott. Peres ügyekben általában csak a sürgős természetű keresetek tárgyában járnak el, amilyenek például a tartás és fenntartáshoz szükséges egyéb követelésekre irányuló keresetek.

Nem peres ügyekben általános szabály, hogy csak a halasztást nem tűrő intézkedések teljesítendők. Ilyenek pl. az előzetes bizonyítás-felvétel, leltározás, a követelések biztosítása végett szükséges, valamint hagyatéki vagyon megkérését célzó intézkedések, a jogfenntartás végett szükséges cselekményekben való közreműködés stb.

A telekkönyvi beadványokat érkezésük sorrendjében be kell iktatni, elintézésüket azonban, valamint a korábban is elrendelt bejegyzések foganatosítását további intézkedésig függőben kell tartani.

A végrehajtás a foglaláson vagy más biztosítási intézkedéseken túl nem terjedhet, árverést elrendelni vagy a már elrendelt árverést megtartani nem lehet. Ugyanez áll megfelelően a magánvagyonra és a zár alá vett magánvagyonra is.

Jogorvoslat bejelentése esetében, ha annak egyáltalában helye van, a jogorvoslatot el kell fogadni, az iratoknak fellebbviteli bírósághoz terjesztését azonban egyelőre függőben kell hagyni.

A polgári peres és nem peres ügyekben a megszálláskor hatályban volt jogszabályok alkalmazandók azoknak kivételével, melyek a főhatalom változása következtében a dolog természeténél fogva már nem alkalmazhatók. Az utóbbi esetben a magyar jog megfelelő szabályai irányadók.

4. Minthogy a polgári bíróságoknak átmenetileg erősen korlátozott a hatásköre, számos bíróságnál nem fogják kellően biztosítani a személyzet foglalkoztatását, kívánatos, hogy ez irányban is történjék intézkedés. Érdemleges munka hiányában az átmeneti idő felhasználható az irattári anyag, valamint a telekkönyvek anyagának áttekintésére, rendbe szedésére, az esetleges hiányok megállapítására, és elkallódott telekkönyvi betétek, telekjegyzőkönyvek, illetőleg iratok felkutatására, a végleg hiányzónak mutatkozók jegyzékbe foglalására és a pótlási eljárás előkészítésére. Fel lehet használni az időt az elrongyolódott vagy egyébként használhatatlanná vált telekkönyvi segédkönyvek helyreállítására vagy újraszerkesztésére. E tekintetben már a magyar jogszabályok alapján kell eljárni. Fel lehet dolgozni a kezelési hátramaradást is, de csak belső vonatkozásban, mert a román hatóságok által hozott határozatokat a felek részére kézbesíteni nem szabad. Különösen fontos az említett rendezési munkák elvégzése azoknál a bíróságoknál, ahol azoknak iratállományát feldúlták, vagy részben elszállították.

5. A bíróságok valamint a többi igazságügyi hatóságok és intézetek a belső szolgálati érintkezésben kizárólag a magyar nyelvet használják, a felekkel azonban szükség esetén tolmács alkalmazásával azok nyelvén érintkezzenek. Általában a nyelvi kérdést kiélezni nem szabad.

6. Az ügyészségek feladata a katonai büntető bíróságok támogatása és a törvényszéki fogházak ügyeinek intézése. A személyzet foglalkoztatásáról azok szerint az elvek szerint kell gondoskodni, amelyek a bírósági személyzet foglalkoztatására irányadók.

7. A letartóztató intézetek közül a járásbírósági fogházakat a járásbíróság vezetője, a törvényszéki fogházakat az ügyészség vezetője vezeti és ellenőrzi az átvett és a katonai parancsnokok által kiegészített őrszemélyzet közreműködésével. Természetesen a működésben is a katonai parancsnok felügyelete alatt állanak.

8. A letartóztató intézetekben talált elítéltekkel vagy más letartóztatottakkal szemben román bizottság által kiszabott szabadságvesztés büntetést vagy elrendelt letartóztatást (vizsgálati fogságot) lehetőleg félbe kell szakítani, de a letartóztatottakat a honvéd bíróság intézkedéséig továbbra is őrizetben kell tartani. A honvéd bíróság a letartóztatottak ügyét átvizsgálja, és ha a szabadlábra helyezés a közrendet, a közbiztonságot, valamint a hadviselés, illetőleg a magyar fegyveres erő érdekét nem veszélyezteti, a letartóztatottakat (elítélteket, vizsgálati foglyokat, előzetes letartóztatásban levőket) azonnal szabadlábra helyezi. A katonai közigaz-

gatás kezdete előtt kiszabott, de még meg nem kezdett büntetések végrehajtását el kell halasztani.

9. A közjegyzői kamarák működése szünetel. A közjegyzői tennivalókat a járási/városi katonai parancsnok által ezeknek ellátásával megbízott volt közjegyző vagy más ügyvédi vagy bírói képesítésű személy végzi. A közjegyzői teendők ellátásával megbízott személy a katonai parancsnoknak vagy helyettesének kezébe fogadalmat tesz. Ha a közjegyzői tennivalók ellátására alkalmas személy a járás területén nincs, addig is, amíg más területről alkalmas személyt nem küldenek ki, a közjegyzői tennivalókat a járásbíróság megbízott vezetője látja el. Ha a volt közjegyző eltávozott vagy működését más okból nem folytathatja, iratainak, értékeinek, közjegyzői pecsétjének átvételére és kezelésére a katonai parancsnok rendel ki gondnokot. Ha nincs közjegyzői feladatokkal megbízott személy, az iratokat stb. ez veszi át, és ő gondoskodik őrzésükről.

10. A katonai közigazgatás tartama alatt az ügyvédi kamarák működése szünetel.[106] Az ügyvédek maguk tovább folytathatják működésüket azok kivételével, akiket a járási/városi katonai parancsnokok a működéstől megbízhatatlanság okából eltilt, illetve akiktől a fogadalmat nem vette ki. Annak az ügyvédnek, aki működését folytatni kívánja, a járási/városi katonai parancsnok vagy helyettese kezébe fogadalmat kell tennie. Ha valamely ügyvéd működését megszünteti, iratainak és értékeinek átvételére és kezelésére a katonai parancsnok rendel ki gondnokot lehetőleg egy másik ügyvéd személyében.

DJSM-Prefectura, d. 4. 323–324. f. Gépirat-másolat.

106 Minden aláhúzás utólag történt zöld ceruzával.

IV.
KÖZELLÁTÁS – SZOCIÁLIS KÉRDÉS

49.
Szolnok-Doboka vármegyei mezőgazdasági és közélelmezési helyzetjelentés

Dés, 1940. szeptember 4.

Szolnok-Doboka vármegyei mezőgazdasági és közélelmezési helyzetjelentés
1940. szeptember 4.

Tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy Szolnok-Doboka vármegye területén levő hét járásra a járási közélelmezési előadókat megbíztam.[1] A járási előadók megbízásuknak eleget tettek és a hozzám beérkezett jelentéseiket is mellékelten beküldöm.

Mezőgazdasági helyzet:

A vármegye területén mezőgazdaságilag a helyzet a következő:

A szalmásgabonák cséplése teljesen megakadt a következő okok miatt:

1. üzemanyag hiány
2. munkás hiány
3. a gabonák egy része még a szántóföldön van
4. a gazdák igyekeznek kitolni a cséplést[2]

Holdankénti cséplési termésátlagok búzából 200-800 kg,[3] árpából 200-500 kg, zabból 400-800 kg.

A kukorica az utóbbi hideg és esős időjárást igen megsínylette. Tíz nap alatt semmit sem fejlődött.

A nyári burgonya kiszedése megkezdődött. A holdankénti termés alig 30 mázsára tehető.[4]

A hüvelyesekből is gyenge a termés, de a megye ellátását fedezni fogja.

A napraforgó is megsínylette az utóbbi napok zord időjárását.

A sarjú kaszálása megkezdődött.

A maglóherék, maglucernák kaszálását még nem kezdték meg.

---

1 1940. szeptember 4-én Szász Pál EMGE elnök megbízta az EMGE megyei vezetőit, hogy minden járás élére gazdasági felügyelőket nevezzenek is, akik mérjék fel a járás élelmiszerkészleteit. Az összeírás célja, hogy a hadsereg megérkezésekor pontos adatokkal tudjanak szolgálni, illetve azonnal megkezdhessék a hiányok pótlását. *Jelentés a Maros-Torda vármegyei járási gazdasági előadónak adott megbízásról.* 1940. szeptember 4. MNL OL, K 69, 732. csomó, 1940 XI-A. dosszié, 11. 154–155. f.

2 A kitolás célja annak megakadályozása, hogy a román hadsereg elrekvirálhassa az új termést.

3 Ugyanebben az időben az átlagos terméshozam Székelyföldön 10,4 q, Romániában 9,2 q, míg Magyarországon 14,4 q volt.

4 Ugyanebben az időben az átlagos terméshozam Székelyföldön 98,3 q, Romániában 90,1 q, míg Magyarországon 77,7 q volt.

Állatállomány helyzete:

Az állatállományban változások legutóbbi jelentésem óta nem történtek. Az állategészségügy változatlan.

Tarlóhántásokat alig végeztek. Őszi mélyszántás nincs.

A szalmásgabona vetőmagvak ellátása csere útján megoldható.

A rendkívüli változásokkal kapcsolatban a következőket jelentem: A vármegye és a város ügyeit intéző bizottság megalakulásánál ott voltam és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet tekintélyének megfelelő munkakört kaptam.

Közellátás biztosítása:

A közellátás biztosítását a dési Műmalom igazgatójával megértetve zár alá vettem 10 vagon 0-ás lisztet, 6 vagon búzát és még 5 vagon búzát, amelyet a napokban veszek át. A fenti mennyiség a város és a környék ellátására negyven napra elegendő.

Megvásároltam és elraktároztam 2000 liter benzint.

Megvásároltam és elraktároztam 150 kg cukrot.

Ezeket az árukat a bevonuló honvédség megyei parancsnokának rendelkezésére bocsátom.

Gondoskodtam 30 szekér szalmáról, 20 szekér szénáról, tűzifáról, hogy a bevonuló honvédség ellátásában rövid ideig se legyen fennakadás.

Járási előadók személyi adatai és azok információi:

A járási közélelmezési előadók személyi információi:

1. Vékás Jenő a dési járás előadója. Született 1914-ben, iskoláit Désen, Besztercén és Sepsiszentgyörgyön végezte, két évet hallgatott és levizsgázott a debreceni m. kir. Gazdasági Akadémián. Jelenleg édesanyjának, dr. Vékás Józsefnének 100 holdas birtokát kezeli. Komoly, pontos úriember. (Református vallású)

2. Bodnár Pál a szamosújvári járás előadója. Született 1894. január 20-án Szilágysomlyón Szilágy megyében. Római katolikus vallású, nős, 3 gyermek atyja. Gimnáziumi érettségije van, szigorló jogász. Kolozsvári volt 35-ös tüzérezred tartalékos főhadnagya, a Signum Laudis kardokkal,[5] IV. Károly csapatkereszt és a sebesülési érem egyvonalas tulajdonosa. 1919–1926-ig a szamosújvári sertéshizlaló és húsipari R.T., később a Szalámigyár R.T. cégjegyző titkára. 1926–1929-ig állás nélkül volt. 1929. szeptembertől 1930 végéig a kolozsvári 3. számú adóhivatal tisztviselője. Majd 1930. február 1-től a jelen pillanatig a szamosújvári vegyes bizottság tisztviselője. Vagyontalan.

3. Vinczellér Márton a bethleni járás közélelmezési előadója. Református vallású, 38 éves, nős, 2 gyermek atyja. Négy középiskolai végzettség. 15 éve önálló vezetője lovag Hye Jenő ilosvai földbirtokos gazdaságának. Az általa vezetett

5 A Signum Laudis a 19. század végén alapított, több fokozatú katonai kitüntetés. A tisztek kaphatták meg kiváló szolgálataikért. A Signum Laudis kardokkal 1916 decemberétől vezették be. A kiváló vezetésért, hősies és eredményes magatartásért adományozott kitüntetés szalagjára kardot helyeztek.

gazdaság egyike a legjobban prosperáló birtoknak. 30 hold földje és 2 lakóháza van.

4. Csiszér Béla a magyarláposi járás közellátási előadója. 56 éves, magyarláposi születésű, gimnáziumi érettségije van, nős. 30 hold föld tulajdonosa, háztulajdonos. A dési római katolikus egyházközség kebligondnoka. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztériumnak magyarláposi járási gazdasági tudósítója volt.

5. Széll Ernő a nagyilondai járás közellátási előadója, született 1904. évben november 30-án Semesnye községben. 6 gimnázium és felső ipariskolai végzettsége van. Az iskola elvégzése után a kolozsvári vagongyárban volt alkalmazásban mint csoportvezető, később mint főnök-helyettes. Édesanyja betegsége miatt állását otthagyta, és 62 holdas birtoka kezelését vette át. Szorgalmas, jó gazda.

6. ifj. Szász István a kékesi járás közélelmezési előadója. 1918-ban született Pusztakamarás on. Református vallású, Szász Ferenc EMGE felügyelő fia. Marosvásárhelyen végzett 4 gimnáziumot, majd a 3 éves gazdasági iskolát Medgyesen. Iskolája elvégzése után édesapja mellett működött Pusztakamarás on, báró Kemény örökösök birtokán. Jelenleg Mányikon lakik, amely község közvetlen Kékes mellett van.

7. A csákigorbói járás közellátási előadója Tüzes László csákigorbói lakos. Részletes információt legközelebbi jelentésemben küldök.

Dés, 1940. szeptember 4-én

Antal Dániel s. k.
EMGE felügyelő

MNL OL, K 69, 732. csomó, 1940. XI-A. dosszié 11. 121–124. f. Gépirat-másolat.

50.
A bukaresti magyar követség jelentése a Székelyföld ellátásáról

Bukarest, 1940. szeptember 6.

Másolat

M. kir. követség Bukarest
635/biz. szám/1940

Bukarest, 1940. szeptember 6-án

Tárgy: A Székelyföld ellátása

A bécsi döntéssel megállapított új határ sajnos a legfontosabb közlekedési vonalaktól szakítja el a Székelyföldet, és ha az ősz beáll, az egyes székely vidékek közötti közlekedés is nehézkessé válik.

A székelység megfelelő ellátásának biztosítására éppen ezért különösen sürgős intézkedésekre lenne szükség. Erre vonatkozó alábbi javaslataimat a helyzettel és viszonyokkal ismerős szakemberek meghallgatása után teszem meg.

I. Raktárak felállítása. A Székelyföldön ez idő szerint a Hangya szövetkezetnek három áruraktára van: Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön és Udvarhelyen. Az elsőrendű közszükségleti cikkek megfelelő elosztásának állandó biztosítására még további tizenkét raktárt kellene felállítani, mégpedig Kézdivásárhelyen, Baróton, Oklándon, Székelykeresztúron, Erdőszentgyörgyön, Kibéden, Parajdon, Mezőbándon, Nyárádszeredában, Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, Szászrégenben.[6]

Mindegyik községben lehet megfelelő raktárhelyiséget találni. (Kibéden ez már biztosítva is van.)

A raktárhálózat központi vezetése Marosvásárhelyről történhetnék legkönnyebben. Vezetésre ajánlják Dózsa Albert igazgatót (Nagyenyedről) és Ferencz Dezsőt, a marosvásárhelyi Hangya raktár vezetőjét.

II. Legfontosabb közszükségleti cikkek tárolása

A fent felsorolt tizenöt raktárt elsősorban

a. kenyérliszttel (vagy esetleg őrletlen búzával) és

b. tengerivel kell ellátni. Ez a lakosság két legnélkülözhetetlenebb élelmi cikke.

Azt, hogy ebből a két cikkből milyen mennyiségekre van szükség, csak a jelenlegi készletek összeírása után lehet pontosabban megállapítani, tekintetbe

6 A nagyobb városok román templomainak raktárként való használatát a katonai parancsnokok ezzel indokolták. Székelyudvarhelyen, ahol a Hangya rendelkezett raktárral, szintén raktárként használták a templomot.

véve azt is, hogy nem fogja-e a kivonuló román katonaság a készleteket vagy azok egy részét magával vinni.

A készletek összeírása folyamatban van. A szakemberek megegyeznek abban, hogy havonként minden egyes raktárban legalább 3 vagon kenyérlisztnek (vagy ennek megfelelő mennyiségű búzának) és 4 vagon tengerinek (hizlalás céljaira is) rendelkezésre kellene állani.

A többi legfontosabb közszükségleti cikkből a következő mennyiségű készletnek kellene minden egyes raktárban havonként rendelkezésre állani:

c. cukor 1-2 vagon

d. petróleum 1 vagon

e. zsír 1000 kg (különösen Sepsiszentgyörgy és Okland környékén, valamint Csík megyében mutatkozik nagyobb szükséglet)

f. étolaj (fogyasztása az utóbbi időben erősen elterjedt) 100 kg

g. szappan 1500 kg

h. mosószóda 1000 kg

i. gyufa 10.000 kis doboz

j. ecet 5000 liter

k. talp 500 kg

l. bőr 50 kg

m. pamutfonál

n. dohány, cigaretta

o. patkóvas, kerékabroncs, patkósarok, patkószeg, valamint az építéshez szükséges szeg mindenfajta méretben

p. gyógyszerek, különösen jódkészítmények és kötszerek

Külön intézkedésre van szükség

1. a só-ellátás

2. a tűzifa-ellátás biztosítására

Ad 1.: Havonként és raktáranként 1-2 vagon sóra lenne szükség, de ez a mennyiség a parajdi sóbánya haladéktalan üzembe helyezésével legkönnyebben előteremthető. A bánya üzembe helyezése munkaalkalmat is nyújtana.

Ad 2.: A tűzifa, helyesebben tüzelőanyag biztosításának kérdése előreláthatóan súlyos nehézségeket fog okozni. A több mint másfél év óta tartó mozgósítás és fogatok rekvirálása miatt a favágás szünetelt. Alig vannak készletek. A sepsiszentgyörgyi és baconi barnaszén bányák üzembe helyezésével (esetleg csak átmenetileg) megfelelő tüzelőanyagot lehetne teremteni.[7] Ezzel is munkaalkalmat lehetne nyújtani. Ebben az esetben azonban a székelyföldi ipartelepeket a barnaszén használatára kötelezni kellene.

Végül még a következőket kellene figyelembe venni.

---

7 A Nagybacon határában lévő szén-készleteket 1914-ben fedezték fel, a kitermelési jogok a marosvásárhelyi székhelyű Első Erdélyi Kereskedelmi és Hitelbank birtokában voltak. 1920-ban eladták a bukaresti székhelyű Kőolaj, Bánya és Iparbanknak.

A Székelyföldön csak elvétve vannak vas- és gépipari műhelyek. Az ebben a tekintetben felmerülő szükségletet a fejlett gyáriparral rendelkező Brassó látta el. Sürgősen gondoskodni kellene tehát, különösen Háromszék, Udvarhely és Csík megyékben kisebb gépjavító műhelyek felállításáról. A megfelelő berendezést (nem villamos hegesztő készülékkel) a szükséges üzemanyaggal sürgősen rendelkezésre kellene bocsátani.

Egyfelől a Székelyföld, másfelől Brassó, valamint a román fennhatóság alatt maradó Küküllő-vidék szoros kölcsönös gazdasági egymásrautaltsága különleges megállapodásokat fog – legalábbis átmenetileg – feltétlenül szükségessé tenni.

A marosvásárhelyi cukorgyár előre lekötött cukorrépa szükségletét a román fennhatóság alatt maradó Küküllő-vidékről, a botfalusi cukorgyár viszont, amely Romániában marad, ugyanezt a Székelyföldről szerzi be.

MNL OL, Z 12, 42. csomó, 71. tétel. 1–3. f. Gépirat.

51.
A Vezérkar Főnökségének utasítása a kormánymegbízottnak a visszatért területek szociális ügyeinek megszervezésére

Budapest, 1940. szeptember 9.

M. kir. Vezérkar főnöke
1106. szám.
M. Főv. kat. közig. 1940

Fővezérségi kormánymegbízott

Budapest, 1940. szeptember 9. Budapest

A felszabadult Erdély szociális ügyeinek intézésére „Erdélyi Szociális Szervezet" felállítását rendeltem el.

A szervezet a 60./Főv. kat. közig. 40. VIII. 30. számú rendeletem E. rész V. fejezet Szociális igazgatás-ban elrendeltek alapul vétele mellett folytatja működését, a VKF részéről kiadandó részletesebb utasítások figyelembe vételével.

A szervezet a m. kir. kormány irányelvei szerint a fővezérségi kormánymegbízott mellé beosztott szervek irányításával a Fővezérség VKF-én keresztül fejti ki tevékenységét. A szociális tevékenység ellátását a 60./Főv.kat.közig.40.VIII.30. számú B/4. és 5. sz. mellékletben rögzített szervezet keretén belül fejti ki. Az egyes katonai közigazgatási szervekhez beállított szociális előadók tevékenységének ellátására külön szociális előadó hölgyek kerülnek az egyes katonai közigazgatásokhoz beállításra. Ezek a hölgyek egyúttal a szervezet helyi megbízottai is. A szervezet központja az ekként megbízott helyi munkatársait általános utasításokkal látta el, azonkívül egyéb felszerelési tárgyakkal (írógép, a szervezet részére szóló nyomtatványok, papír) fogja felszerelni. Az első felszerelést futár szállítmányként folyó hó 8-án a hadsereg katonai közigazgatás parancsnoksághoz útba indítottam.

A szervezet hölgy tagjait a Fővezérségi kormánymegbízott mellé beosztott szakszervek várható tevékenységükről már tájékoztatták.

A szervezet önálló tevékenységet nem folytathat. Minden munkája a katonai parancsnokság hatáskörén belül és azzal összhangban bonyolódjék le. Azonban minden parancsnokság óvakodjék attól, hogy ezen szakközegeket munkájuk ellátása során mozgási szabadságukban gátolja. Részükre a vármegyei katonai parancsnokságnak külön rendelettel kiutalt gépjárművek közül megfelelő szállító eszközöket már rendelkezésre bocsátottam. Felhívom azonban a figyelmet arra, hogy a gépjárművek gazdaságos és takarékos használatára vonatkozó elvek ezen szervezet keretén belül is a legmesszebbmenően érvényesüljenek.

Az egyes vármegyei katonai parancsnokságokhoz beosztott szociális előadók név szerint a következők:

Név	Foglalkozás	Lakás	Erdélyi beosztás
dr. Bobula Ida	Egyetemi magán-tanár	III. Zsigmond u. 114	Maros-Torda vármegye
Hayde Irén	Iskolai gondozó nővér	II. Fery Oszkár u. 55	Háromszék vármegye
Marsalek Róbertné sz. Miskolczy Erzsébet	Szociális előadó	Esztergom Városháza	Beszterce-Naszód vármegye
Saárossy Etelka	Szociális előadó	Rimaszombat, Tamásfalvi u. 8	Csík vármegye
Verseghy Istvánné sz. dr. Tomory Viola	Szociális előadó	Érsekújvár, Zrínyi u. 2	Udvarhely vármegye
Détáry Dezsőné sz. Kiss Gizella	Szociális előadó	Szeged, Csillagtér 11	Marosvásárhely
Borocsy Márta	Szociális előadó	Nagykapos bírói hivatal	Szolnok-Doboka vármegye
Dr. Kocsis Margit	Egyetemi tanársegéd	XI. Bocskay u. 120	Bihar vármegye
Rázmán Piroska	Szociális előadó	Kolozsvár	Kolozs vármegye
Kovács Jolán	Szociális előadó	II. Tölgyfa u. 24	Nagyvárad
Vendrey Klára	Szociális előadó	Léva Vármegyeháza	Kolozsvár
Bánhidy Anna	Szociális előadó	Pécs Városháza	Máramaros vármegye
Perényi Matild	Szociális előadó	Tornalja Főszolgabírói hivatal	Szatmár vármegye[8]

A szervezetbe beosztott személyekkel a katonai parancsnokság az érintkezést azonnal vegye fel és a katonai közigazgatás szervező munkájába őket vonja be és kéréseiket a legmesszebbmenően támogassa.

A szociális igazgatással kapcsolatban felmerülő feladatok keresztülvitelére a szervezet központja a postatakarékpénztárnál kezelt külön javadalmazással rendelkezik. Ebből a szükségletnek megfelelően a hadsereg katonai közigazgatási csoportja és a vármegyei katonai parancsnokságok egyidejű értesítése mellett a vármegyei katonai parancsnokságok pénztárai részére külön kezelendő ellátmányt utal ki. Ezen ellátmány az egyéb pénzektől elkülönítve, a szociális előadó ellenzárosul való bevonásával őrzendő és külön pénztári naplóban havonként számolandó el. Kifizetések csakis a vármegyei katonai parancsnok/helyettes és szociális előadó együttes kifizetési záradéka alapján eszközölhetők. A járási/városi katonai parancsnokságok pénzszükségletéről a vármegyei katonai parancsnokságok előleg kiutalással gondoskodnak. Az előlegek pénztári kezelése és elszámolása a vármegyei katonai parancsnokságok kezelésével egyező. Minden bevétel és

8 Szociális előadónő minden vármegye és szabad királyi város élére került. A felsorolásból hiányzik Szatmárnémeti, ahová Ember Ilona vöröskeresztes szociális előadónő volt kinevezve.

kiadás csak szabályszerű okmány alapján teljesíthető. A vármegyei katonai parancsnokság havonta lezárt és okmányolt számadásait a járási/városi katonai parancsnokságok utólagosan érvényesített havi számadásainak csatolása mellett minden hó 10-ig a hadsereg katonai közigazgatási csoport hadbiztossága útján, szigorlat céljából a szociális központi szervekhez küldi be.

A természetbeni segítést szolgáló cikkekről anyagnemenként egyszerű számadást kell szerkeszteni úgy, hogy abból a felhasználás pontosan kivehető legyen. A cikkek felhasználását illetően a szociális előadó javaslata alapján a vármegyei/járási/városi katonai parancsnok intézkedik. Az anyagelszámolások szigorlatra való előterjesztésére később történik intézkedés.

A szociális előadó, illetve szervezete, abból az alapelvből kiindulva, hogy segély csak munka ellenszolgáltatásért nyújtható (kivételek: munkaképtelenek stb.) a segélyezést, illetve munkaszolgáltatást családonként, családon belül férfi és női munkára tagozva (nem egyenként) szervezze meg és irányítsa.

Főcél a segítés lévén, oda kell hatni, hogy az adminisztrációs költségek (szervezési, utazási stb.) a legkisebb mérvre szorítkozzanak. Ennek biztosítása céljából menetlevél csak a szállásmester előzetes jóváhagyásával adható ki.

Kapják: 1-3. hadsereg parancsnokság, Fővezérségi kormánymegbízott.

A kiadványozott fogalmazvánnyal egyezik:
Farkas

VKF rendeletéből
vitéz Náray sk. ezredes

MNL OL, K 53, 3. doboz, 9/1940. 3–4. f. Gépirat.

52.
A szatmárnémeti katonai parancsnok határozata a közellátás biztosításáról

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 18.

M. kir. Szatmár-Németi városi katonai parancsnok
31/1940 k. é. szám.

Hirdetmény

A város lakossága élelmezésének biztosítása végett az alábbiakat rendelem el:

Minden családfő köteles 48 óra alatt annál a kereskedőnél magát és vele egy háztartásban élő személyeket nyilvántartásba vétetni, akinél a zárolás alá eső cikkeket a jövőben beszerezni óhajtja.

A kereskedő a nála jelentkezett családokat egy nyilvántartásba vezeti be, mely a következő adatokat tartalmazza: 1. Sorszám 2. A családfő neve 3. A családfő lakása: utca és házszám 4. A családfővel egy háztartásban élő személyek száma.

A kimutatás 2 példányban készítendő és annak egy példánya a kereskedőnél marad, míg másik példánya a városi Katonai Parancsnokság Közélelmezési Hivatalánál, Csokonai utca 6 szám nyújtandó be.

A Közélelmezési Hivatal a kimutatásban feltüntetett személyek ellátására szükséges és zárolt készleteket az illető kereskedőnek – a megállapított fejadagok arányában – útalja, míg a kereskedő köteles vevőit, illetve a kimutatásban szereplő családokat lelkiismeretesen, a megállapított fejadagok arányában kiszolgálni. A névjegyzékbe fel nem vett egyéneknek vagy az átvonuló katonai alakulatoknak árut kiszolgáltatni szigorúan tilos.

Ha a kereskedő a rendelkezésére bocsátott árukkal visszaélést követne el, úgy iparengedélye azonnal bevonatik.

Azok a családok, amelyek a zárolás alá eső élelmi cikkekből készletekkel rendelkeznek, kötelesek azokat a megszabott fejadagok arányában fogyasztani és csak akkor jelentkezhetnek – mint ellátatlanok – áruért, ha készletük a fejadagok szerinti elszámolás szerint már felhasználtatott. A kimutatásba való felvételüket azonban ettől függetlenül – a fentebb megszabott időn belül – kérelmezni kötelesek.

A lakosság szabadon választhatja meg a kereskedőt, akinél vásárolni óhajt, azonban ajánlatos, hogy a felesleges időveszteség és a torlódás elkerülése végett mindenki ahhoz a kereskedőhöz iratkozzék be, amelyik lakóhelyéhez legközelebb esik.

Aki annak dacára, hogy készletekkel rendelkezik, jogtalanul vesz igénybe zárolás alá eső árukat, kihágásért súlyosan meg fog büntettetni. A hatóság közegei a rendelkezésre álló bejelentések alapján ellenőrzik, hogy a bejelentett készletek

mennyi időre elégségesek, és a váratlan ellenőrzések során tapasztalt kihágásokat az illetékes szerveknek haladéktalanul jelentik bírság kiszabása végett.

Az a családfő, aki vásárlás végett körzetének kereskedőjénél jelentkezik, köteles személyi igazolványát (carnet de identitate) a kereskedőnek felmutatni, aki a vásárolt áru mennyiségét és a vásárlás idejét az igazolvány hátsó lapján feltüntetni köteles.

Az a családfő, aki több személyt jelent be ellátásra, mint amennyi a ténylegesen vele egy háztartásban élő személyek száma, kihágásért súlyosan megbüntettetik és a további közellátásból kizáratik.

Mindenkor csakis a családfő igazolványa mutatható fel.

A nagykereskedők csakis a Városi Katonai Parancsnokság Közélelmezési Hivatala által kiállított és annak pecsétjével ellátott utalványok alapján adhatnak ki árut a kiskereskedőknek.

Petróleum, benzin és olaj utalása tárgyában a textilgyár épületében működő Katonai Parancsnokság intézkedik.

A fontosabb zárolt élelmiszerek fejadagjai a következők:

1. Cukorból hetenként és fejenként 18 dkg.
2. Kávéból hetenként és családonként 10 dkg.
3. Teából hetenként és családonként 2 dkg.
4. Rizsből hetenként és családonként 50 dkg.

A fenti fejadagok a jelenlegi készletek arányában szabattak meg, míg a készletek szaporodása vagy csökkenése esetén a körülményekhez képest módosíthatók.

Elvárom, hogy a város hazafias kereskedő társadalma és minden lakosa a fenti rendelkezéseket lelkiismeretesen betartja és a visszaélések meggátlása vagy leplezésében segítségére lesz az elöljáró hatósági közegeknek.

Szatmár-Németi, 1940. szeptember hó 18-án

Városi katonai parancsnok
vitéz Bayor tábornok

DJSM-Primăria, d. 2. 17. f. Gépirat.

53.
Beszámoló a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsban Székelyföld élelemmel való ellátása kérdésében megtartott értekezletekről

Budapest, 1940. szeptember 20.–október 5.

Magyar királyi Honvéd Vezérkar Főnöke 1940

4815/eln. 1.Vkf. osztály
Tárgy: Értekezletek a Székelyföldnek élelemmel való ellátása tárgyában.

Pro domo.

I. Értekezlet szeptember 25-én

a. Az Legfelsőbb Honvédelmi Tanács a Főv. kat. közig. elvi alosztály kezdeményezésére szeptember 25-re értekezletet hívott egybe. Az értekezleten az 1. Vkf. osztály[9] részéről Rutkay Jenő főhadnagy vett részt.

b. Az értekezlet tárgya: a Székelyföldnek élelemmel való ellátásának kérdésében határozathozatal.

c. Elsősorban is azt rögzítette az értekezlet, hogy a felszabadult terület jelenlegi helyzetében nem képes arra, hogy közszükségleti cikkekkel önmagát ellássa. E tekintetben is az anyaországra van utalva, s hogy az ellátás folyamatosságában hiány ne keletkezzék, sürgős intézkedésekre van szükség. Meg kell állapítani:

1. a fennálló szükségleteket
2. ezek kielégítésének fontossági sorrendjét
3. a rendelkezésre bocsátott készletek szállítását, szétosztását.

1. A fennálló szükségletek megállapítása. A kérdés sürget, ezért pontos adatok beszerzésére nincs idő, egyedül a már rendelkezésre álló, illetve könnyen elérhető adatok felhasználására kell szorítkozni. Erre három út mutatkozik:

a. a bukaresti magyar követ rendelkezésre álló jelentése

b. adatok kérése az erdélyi gazdasági bizottságoktól[10] és végül

c. adatszolgáltatásra kell fölszólítani a katonai közigazgatás szerveit[11] azzal, hogy jelentsék egyben azt is, hogy a ki. állított készleteket hol tudják tárolni és összegyűjteni addig, amíg az a fogyasztóhoz jut, illetve amíg elszállításra kerül.

---

9 Az 1. VKF osztály a hadműveleti tervek kidolgozásáért felelt.

10 Elsősorban az EMGE jött tekintetbe, amely megfelelő apparátussal rendelkezett egy hasonló munka lebonyolításához. Az EMGE 1940. szeptember 4-én adta ki az utasítást a járás élére kinevezendő gazdasági előadókról, akik sorra küldték be a hadsereg által felhasználható készletek összeírását tartalmazó jelentéseket.

11 Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja 1940. október 15-én a 2172. számú rendeletben írta elő havi összefoglalók készítését, amelyekben ki kellett térni a megélhetési viszonyokra is.

2 (és 3) kérdésekre vonatkozólag az értekezlet úgy döntött, hogy megállapításokat csak az igénylési jelentések beérkezése után tud eszközölni. Erre határidőül az elnök úr október 2-át jelölte meg, amikorra újabb értekezletet tűzött ki.

II. Értekezlet október 2-án

Farkas Endre vezérkari százados helyzettájékoztatása után a Kszv. képviselője, Fraknóy őrnagy adott ismertetést a jelenlegi szállítási helyzetről. Eszerint passage forgalom nincs.[12]

a. Jelenleg átrakásos forgalommal szállítunk a Székelyföldön. Ennek teljesítőképessége naponta 3-400 tonna. Ez a teljesítmény 800 tonnával növekszik, ha a lekence–nagyidai keskenyvágányú vasút december 1-re tervezett üzembe helyezése valóra válik.[13]

b. október 5-vel kezdődőleg a forgalom lebonyolításának terve

1. személyi forgalom átutazó vízummal

2. áruforgalom a túlmaradt területen át a román díjszabás szerint. (Ez igen drága. Megdrágítja a belépési, kilépési vám és a miénkénél jóval drágább tarifa.)

Katonai hatóság részére azonban küldemény nem adható föl.

Ezután az egyes szakminiszterek képviselői adtak tájékoztatást. Eszerint az ellátás szövetkezetek útján történik, anélkül azonban, hogy a hátországi szövetkezeteket a felszabadult területen szervezni engednénk.[14] Az anyaországbeli szövetkezetek csak az átvétel, illetve leszállítás irányítását végzik, a szétosztás és összegyűjtés azonban a felszabadult területek szövetkezeteinek hatásköre. Megyénként kb. 3-4 elosztó szerv alakul. A terményt ezek szedik össze, illetve az érkező szállítmányokat ezek osztják szét.

Továbbiakban kívánalom merült föl a Pénzügyminisztérium felé, hogy 50.000 pengős hitelkeret beállításával az erdélyi gazdasági életet keresztény alapon működésbe lehessen hozni.

Ezekkel a megállapításokkal az értekezlet tulajdonképpeni célján túlnyúlóan átfogóan foglalkozott az erdélyi problémával. Mivel azonban a Székelyföld helyzetképe a katonai közigazgatási szervektől még nem érkezett be, az értekezlet az 1. ülésen felvetett kérdéseket illetően határozatot hozni nem tudott.

Azirányban fölvetett kérdésemre, hogy a határozathozatalra vonatkozólag mi a részletes helyzet, a feleletet Farkas vezérkari százados úrnak az 1. vkf. osztály konkrét alosztályához benyújtott jelentése tartalmazza.

Tisztázandó kérdésként merül föl:

a) az átrakó forgalom gépkocsi forgalmával terhelt szeretfalva–szászrégeni útszakaszon lehetséges lesz-e egyéb gépkocsi forgalom és

12 A peage (átmenő) forgalmat a román hatóságok 1940. október 23-ától állították le.

13 A Maroslekence–Kolozsnagyida vasútvonalat, amely napi 25 vagon áteresztőképességgel rendelkezett, végül csak 1940. december 20-án sikerült üzembe helyezni.

14 Az anyaországi szövetkezetek észak-erdélyi szervezkedésének megtiltásáról az 1940. október 18–19-én Kolozsváron lezajlott ún. Erdélyi értekezleten döntöttek.

b) ez a vonal el bírja-e látni a székelyföldi szállítások forgalmát úgy, hogy a hadsereg szükségletei is ezen az úton legyenek lebonyolíthatók.

Fővezérség szállásmester:
a pro domo három utolsó bekezdésében foglalt
adatok szíves megválaszolására. 1940. X. 3.
vitéz László

Szállásmester részéről:

a.-hoz: Nevezett útvonalon egy szállítási kirendeltség működik az 1. hadsereg parancsnoksággal egyetértőleg. E kirendeltség szabja meg a szállítmányok előnyzési jogát, jelenleg elsősorban a katonai szállítmányok figyelembevételével. Jelenleg a fővezérségi agi.-tól nyert felvilágosítás szerint a jelzett útvonalon kb. 5-6 gépkocsi oszlop közlekedik megközelítőleg 30-40 vagon napi teljesítménnyel. Ez a teljesítmény némi útkarbantartással még kb. kétszeresére növelhető (napi 80 vagon). Személygépkocsi vagy autóbusz járatok fenti forgalomba minden nehézség nélkül beiktathatók.

b.-hez: A fent feltüntetett szállítási teljesítmény, ha előre nem látható nagyobb zavaró körülmény nem jön közbe, előreláthatólag szükségszerűen fedezi a Székelyföldre irányítandó katonai és polgári lakosság élelmezését és legfontosabb közszükségleti cikkeinek szállítását.

1940. X. 5. vitéz Szepes főhadnagy

HL, VKF, 4815/eln. 1. 1940. 196–199. f. Gépirat.

54.
Feljegyzés az Erdélyi Szociális Szervezet Kolozsváron tartott értekezletéről

Kolozsvár, 1940. szeptember 23.

Erdélyi Szociális Szervezet szeptember 23-i kolozsvári ülésének jegyzőkönyve[15]

Fővezérségi m. kir. kormánymegbízott-főtanácsadó
Papp Őnagyméltóságához!
1940. szeptember 28.
[olvashatatlan aláírás][16]

Feljegyzés a folyó hó 23-án Kolozsvárt tartott szociális értekezletről

Jelen voltak: a Miniszterelnök Úr Őexcellenciája, Náray vezérkari ezredes, szállásmester, Diószeghy bárónő, Pásint Ödön fővezérségi m. kir. kormánymegbízott-tanácsadó és Hlatky Endre hadseregi m. kir. kormánymegbízott.

A helyi szervezetek részéről: dr. Vásárhelyi Jánosné, báró Bornemissza Elemérné, László Dezső, Veress Ernő, Óváry Elemér, báró Mansberg Margit, gróf Bethlen Györgyné, báró Bornemissza Adél és Kiss Károly tanügyi tanácsos.

Miniszterelnök úr Őexcellenciája fenti értekezleten a következő irányelveket közölte a megjelentekkel:

1. Segédcsapatokra volt és van szükség az erdélyi apparátushoz, ezért hívtam életre az Erdélyi Szociális Szervezetet és ezért kellett az egyes városokban és megyékben szociális előadókat beosztani. A szervezet erdélyi kézben van, amennyiben azt az erdélyi származású Diószeghy bárónő vezeti, de ezen túlmenően az irányítás az én (miniszterelnök úr) kezemben van, aki pedig ezen esetben is előbb vagyok erdélyi és csak azután miniszterelnök.

2. A menekültek kérdésében a következő az irányelv: a Regátból jöjjön vissza minden magyar, viszont maradjon minden magyar a Romániának ítélt erdélyi területeken, sőt, akik idejöttek, azok is menjenek vissza, mert ez az egyének és a nemzet érdeke. A menekültkérdéssel különben már külön is foglalkoztam, és annak istápolására a folyamatban levő országos gyűjtés terhére 200.000 pengőt utaltam ki.

3. Az élet semmiféle területén nem szervez meg az anyaország semmit, és nem alakít semmit újra, az elv az, hogy ha kell, új szervezeteket az erdélyiek alakítsanak meg, mint például a Futura esetében történt, ahol az erdélyi Szövetkezetek Központja és az EMGE lett a Futura főbizományosa.

15 Utólag rávezetve kék ceruzával.
16 Utólag tollal rávezetve.

4. Szociális szempontból az adatfelvételek tekintetében a kartotékozások későbbi időpontra hagyandók, most pillanatnyi feladatok vannak, későbbi a szervezési feladat, mint például a munkanélküliség enyhítése, de ez összefügg más feladatokkal is, és ezek tekintetében a princípiumokat a közigazgatásnak kell lefektetnie.

5. Ami a közigazgatást illetőleg ezzel kapcsolatban az erdélyieket érdekli, valószínű, hogy Bihar és Szatmár megyék – melyek ugyanis a Partiumhoz tartoznak – ki fognak a tulajdonképpeni erdélyi részből válni, és egyesülni fognak a volt csonka országi részeikkel.[17] E területeken a katonai közigazgatást civil közigazgatás fogja felváltani, nem is olyan távoli időben. Általában a katonai közigazgatást a civil közigazgatás fogja fokozatosan, a belügyminiszter úr által megjelölt tempóban és időrendben felváltani. Nem tudni, hogy a belügyminiszter úr Szatmárral és Biharral egyidőben nem kapcsolja-e be hátulról, tehát a keleti részekről Udvarhelybe és Csíkba is a civil közigazgatást. Ebből az következik, hogy lesz egy olyan idő, amikor Erdély területén egyidőben lesz civil és katonai közigazgatás.[18]

6. Főleg szociális vonalon, de legtöbb más közigazgatási és gazdasági vonalon is különböző a helyzet és különbözők kell legyenek a módszerek és a segítés módozatai városon és falun.

A sorrend kérdése is különböző, például a Székelyföldön – minthogy az jelenleg közlekedési és egyéb okoknál fogva azt mondhatni, egy különálló sziget –, ahová minden készletet november végéig be kell küldeni, hogy áprilisig mindennel el legyen látva, mert november végétől április közepéig az csak relatíve közelíthető meg.

Éppen ezért minden központnak, úgy Budapestnek, mint például a helyi – és itt erdélyi helyi központokat értek – az érintkezése ezekkel a részekkel problematikus lesz. De ezen felül is, különbségek vannak például Maros-Torda és Csík megye között utak, közlekedés szempontjából, Udvarhely megyébe például ma csak ejtőernyővel lehet eljutni.

Éppen ezért hangoztatom, hogy Udvarhely megyét és más ilyen relatíve megközelíthetetlen részeket már mostantól kezdve, legkésőbb november végéig minden szükséglettel áprilisig el kell látni, amikor már könnyebb lesz a területekhez a hozzájutás. Éppen ezért fontos, hogy az összes női és férfi szervezetek Erdély területén teljes önállóságot kapjanak, hogy ha a központjuktól elszakadnak – éppen az előbbiek folytán –, önállóan tudjanak működni. A központok pedig legyenek kisebb körben centrális organizációk, amelyek szociális vonalon meg tudják mondani, hogy mire van szükség és hogy milyen segítséget kell nyújtani. Ezek a helyi központi organizációk azután forduljanak az Erdélyi Szociális Szervezethez, mert éppen az a szerepe ennek a szervezetnek, hogy a helyi központokat, így például a Székelyföldön elszakadt központokat pénzzel és egyéb rendelkezésre álló készletekkel stb. elláthassák és támogassák.

---

17 Az 1918-ban kettészakított két megyét 1940 után újra egyesítették. Az itt vázolt különállás csak bizonyos területek – pl. szövetkezetek – esetében valósult meg.

18 Az itt vázolt elképzelés nem valósult meg, a polgári közigazgatás egyszerre lépett életbe egész Észak-Erdélyben.

7. Ma általános utasításokat szociális téren nem lehet adni, de más vonalon sem, ma főképp ötletekkel lehet segíteni, sablonokkal ma nincs megoldás. A megoldásoknak individuálisoknak kell lenni. A fiókintézményeknek, illetőleg helyi szervezeteknek kell kieszelni a segítés módozatait, és javaslatot tenni az Erdélyi Szociális Szervezet központjának. A szociális szervezetekhez más szervezetek is kapcsolódnak, így az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, a Hitelszövetkezetek Szövetsége, az egyházak, a Hangya, a most életre hívott Erdélyrészi Gazdasági Tanács és minden más olyan szervezet, amelyet az erdélyiek maguk hívtak életre. Szociális vonatkozásban az Erdélyi Szociális Szervezet az állammal való állandó kapcsolatot jelenti, és nem akar semmit átszervezni vagy megreformálni, amit az erdélyiek 22 év során létrehoztak. Az Erdélyi Szociális Szervezettel kapcsolatban is az az álláspontom, hogy az bizonyos legalitást nyerjen a budapesti központ, a katonai igazgatás, a minisztériumok és egyéb hatóságok, szervezetek mellett, hogy munkáját a segítés terén minél eredményesebben láthassa el. Hangsúlyozom, hogy a régi erdélyi szervezeteknek fenntartása országos érdek. Az Erdélyi Szociális Szervezet hasonló az Erdélyrészi Gazdasági Tanácshoz, mely állandó munkaközösség és amely egyik szervezetnek vagy érdekképviseletnek sem érinti saját speciális munkáját, hanem azért jött létre, hogy elsősorban tanácsadással, másodsorban reális segítséggel, mint pl. tőke-, anyagellátás stb. könnyítse meg a különböző erdélyi gazdasági szervezetek munkáját. Ennek következtében az Erdélyi Szociális Szervezet nem apró kérdésekkel és ügyekkel foglalkozik, hanem a hivatása az, hogy az elvi kérdéseket megbeszélje a helyi szociális szervekkel és a gyors segítés érdekében közös, de individuális munkát tegyen lehetővé. Hogy erre mennyire súlyt helyezek, azt csak egy példával illusztrálom, a Hangya esetével: az anyaországi Hangyát nem engedtem be a területre, hogy itt szervezkedjék, minthogy Erdélyben egy viszonylag sokkal jobban működő Hangya áll rendelkezésre, mely hivatását 22 év alatt kitűnően töltötte be. Hogy két év múlva mi lesz, arra vonatkozóan van időnk gondolkozni, de ma nem engedek be anyaországi szervezeteket hódítási alapon, nem utolsósorban azért, hogy az erdélyi szervezetek még jobban megerősödjenek s azok önállósági tudata úgy az erdélyiekben, mint a magyarországiakban beidegződjék.

8. Az erdélyi problémákat harminc erdélyi helység meglátogatásának tapasztalatai alapján is, valamint az itteni munkámat is részletesen egy előadás keretében talán lesz alkalmam ismertetni.

9. Most nincs időnk szervezetek létrehozásával és a lényeg szempontjából másodrangú kérdésekkel foglalkoznunk, hanem azonnal tenni kell, mint például az iskolák kérdésében, ahol október 15-én megkezdjük a tanítást, mert az a legfontosabb, hogy a gyermekek tanuljanak, s nem az, hogy esetleg a tanítók és tanárok módszerek felett veszekedjenek. Ez is fontos szakszempontból, de ez a mai körülmények között későbbi kérdés.

10. Ma ad-hoc dolgokat kell végezni szociális téren, és ez azt is jelenti, hogy ha a kitűzött feladatoknak 60%-át érjük el, illetőleg azok közül, akik sürgős segélyre várnak momentán 60%-ot tudunk ellátni, ez már az eredmény szempontjából

nagyszerű lesz. Éppen ezért minden szervezet végezze, mint eddig, a maga dolgát. A konkrét kérdések most a következők: osszák ki egymás között, hogy melyik mit csinál és az készítsen magának egy kis munkatervet, mely ne legyen több 3/4 oldalnál, mert így mindenki elolvassa. Az általam kiküldött Erdélyi Szociális Szervezet fogja nyújtani az anyagi és egyéb segélyeket azoknak az erdélyi szervezeteknek, amelyek a maguk feladatát kitűzték s e munkában a felekezeteket koncentrálni kell, így például a szászokat is a lutheránus felekezeti szervezetekkel, mert vegyes magyar és szász vidékeken csak így lehet operálni. Egyelőre a román szervezetekkel nem létesítünk kapcsolatokat.[19] Másképpen fogalmazva, meg kell teremtenie a helyi szervezeteknek a munkaközösségi formát és csak azután gondolkozni majd központi szervezeten. Az általam kiküldött Erdélyi Szociális Szervezetnek a feladata azután majd megállapítani munkaközösségi alapon, hogy a feladatokhoz mérten az egyik-másik szervezetet hogyan kell bővíteni és e bővítéshez mennyi anyagi és egyéb támogatásra van szükség s ezt az Erdélyi Szociális Szervezet vezetőivel kell átbeszélni, akik nekem, mint miniszterelnöknek e téren jelenleg pénzügyi referenseim is.

A szociális segítés vonalán az elv az, hogy csak ellenszolgáltatás (munka vagy egyéb) ellenében nyújtunk segítséget.[20]

11. Remélem, hogy szociális vonalon a helyzet fokozatosan enyhülni fog, mert például az anyaországi tatarozási kedvezmények kiterjesztése munkaalkalmak tekintetében sok mindent nyújthat, igaz viszont, hogy most már az építkezési tevékenységre az ősz folyamán csak pár hét áll rendelkezésre. Máris megkértem Gyulay Tibort, hogy egy füzetet adjon ki az erdélyi közönség tájékoztatására, hogy miképp lehet a magánépítkezés tekintetében kedvezményeket igénybe venni. Az építkezés terén egy másik lehetőség azoknak a bizánci motívumoknak az eltüntetése egyes volt román középületekről, amelyek rövidesen a magyar közösség szolgálatába állíthatók, éppen ezért intézkedtem, hogy az erdélyi fiatal építészek ezt a munkát már most gyors skiccek elkészítésével, ahol lehet, kezdjék meg.[21]

12. Csík vármegye a legnagyobb mérvű elszegényedést mutatja, éppen ezért itt kell a leghatékonyabban és legsürgősebben segíteni. Nem tudom, hogy Udvarhely le fog-e süllyedni az elszegényedésnek erre a fokára, lehet, hogy igen, lehet, hogy nem, ez sok mindentől függ, amit később fogunk meglátni. A csíki munkaalkalmakat tehát egyáltalán nem lehet előre kitervezni, hanem az Erdélyi Szociális Szervezet egyes szociális előadói röptében fogják azokat meglátni és a helyi szervezetekkel együtt fognak javaslatot tenni arra nézve, hogy a munka hol

19 Ez a felfogás a későbbiekben is érvényben maradt. Habár a törvény értelmében bármely rászoruló család kaphatott juttatást, nagyobb értékű segélyben román család csak elvétve részesült. Mindezt tovább fokozta, hogy a román társadalmi egyesületek igyekeztek passzivitásba vonulni.

20 Az ONCSÁ-t csak a polgári közigazgatás időszakában terjesztették ki Észak-Erdélyre, azonban az elv már a katonai közigazgatás időszakában is érvényesült.

21 A fővezérség 1940. szeptember 24-én külön közigazgatási parancsot adott ki a befejezés előtt álló épületek stílusának megváltoztatásáról. 1212/1940. számú rendelet a román stílusú épületek átalakításáról. 1940. szeptember 24. *2. számú közigazgatási közérdekű parancs*. 1940. szeptember 28. MNL OL, K 690, 1. csomó, 3. tétel. 2. f.

és milyen erővel, illetve anyagi segítséggel induljon meg. Tudom, hogy a helyi organizációk munkájában lesznek igazságtalanságok, de ma hajtsuk végre a feladatot olyan jól, ahogy tudjuk.

A katonai közigazgatásnak, tehát a katonai organizációknak is külön utasítást adtam, hogy a helyi organizáció és az Erdélyi Szociális Szervezet munkáját mindenben segítsék elő, és közös erővel végezzék el mindazt, ami a legsürgősebb, mert ismétlem, Székelyföld egyes területein csak pár hét áll most, az ősz folyamán, rendelkezésre.

Elvem az, hogy lehetőleg családonként segélyezzünk, s a segélyezésről egyszerű cédula-katalógusokat készítsünk, a szegény-nyilvántartást és egyéb nyilvántartásokat majd később kell elkészíteni.

13. Erre az őszre teljes társadalmi összefogást kell létesíteni munkaerőben, azért, hogy a munka kiterjeszthető legyen s annak a gyorsasága felfokoztassék. Nem akarok semmiféle új dolgot erre az őszre és erre a télre. Későbbi, de igen fontos feladat az erdélyi társadalom fenntartása, s hogy ez lehetővé legyen, erősebb társadalmi szervezkedésre kell majd annak idején gondolnunk.

14. László Dezső feltett kérdésére a miniszterelnök úr az Erdélyi Szociális Szervezet működésére a következő példát mondja: a helyi református szervezet meglátogatja az arra rászorultakat, feljegyzéseket vesz fel, közli ezt például az egyházkerület központjával, az egyházkerület központja rövid úton jelenti az Erdélyi Szociális Szervezetnek, hogy milyen anyagi fedezetre vagy egyébre van szükség, és az Erdélyi Szociális Szervezet ennek alapján folyósítja az egyházkerületi központnak a szükségletet, tehát a sorrend: helyi szervezet, ha van, központi szervezet, azután az Erdélyi Szociális Szervezet. Feltétlenül elkerülendő a bürokratikus procedúra. Természetesen az Erdélyi Szociális Szervezet vezetője megkérdezheti a helyi szervezet központjától, hogy mennyire ügyes és ítélőképes valaki az igénylések bejelentésénél, s ha azt tapasztalja, hogy nem elég leleményes és ügyes, vagy ítélőképességéhez szó fér, kérheti Diószeghy bárónő a helyi szervezet központjától, hogy az illetőt megfelelővel cseréljék fel. A rövid úton és a bürokráciamentességen van a fő hangsúly minden szociális intézkedésnél és segélyezésnél, ezt, mint kívánalmat az Erdélyi Szociális Szervezet vezetőivel határozottan közöltem, s azt hiszem, e tekintetben a szervezet működését illetően nem lesznek nehézségek, ez különösen fontos olyan esetekben, mint a székelyföldi helyzet, hol a szociális kérdéseket ezen az őszön s talán a télen is csak jó ötletekkel és gyorsan lehet megoldani.

Budapest, 1940. szeptember 30. *[olvashatatlan aláírás]*[22]

MNL OL, K 53, 3. doboz, 83/1940. 32–38. f. Gépirat.

22 A dokumentum hátoldalán: „Tudomásul szolgál."

55.
A Maros-Torda vármegyei szociális előadó beszámolója a vármegye helyzetéről

Marosvásárhely, 1940. szeptember 28.

Maros-Torda vármegye katonai közigazgatási parancsnok mellé kirendelt szociális előadó

Szám: 916/1940

Tisztelettel jelentem, hogy folyó év szeptember 12-én a katonai parancsnoksággal egyidejűleg Marosvásárhelyre megérkeztem. Hivatalos helyiségül a Vármegyeház 4. és 6. számú szobáit kaptam. Telefonom száma: Marosvásárhely 702.

Azonnal felvettem az érintkezést a városhoz kirendelt Détáryné Kiss Gizellával, akivel azóta is együttműködöm.

Első feladatomnak a tájékozódást tartottam és e célból igyekeztem minél nagyobb számú, a helyi viszonyokkal ismerős vezető személlyel összeköttetést létesíteni és őket meghallgatni, hogy a megyére, illetőleg annak egyes részeire vonatkozólag felvilágosításokat kapjak, különösen a szociális helyzet szempontjából. Minden igyekezetemmel azon vagyok, hogy a vidéket, az egyes községeket és az ottani élet tényezőit megismerjem és e célból minden alkalmat megragadok. Megérkezésem óta Maros-Torda megye számos községét, a kilenc járás közül hatnak székhelyét már meglátogattam és a még hátralevő 3 járási székhelyet remélem rövidesen megismerhetni.

Az eddig látottak és hallottak alapján úgy vélem, hogy Maros-Torda egyike az ország aránylag kedvező szociális helyzetben levő megyéinek. A gazdag, bőven termő Maros völgy és a rendkívül intenzíven művelt Nyárád-mente[23] feleslegei nagyjából el tudják látni a megye északi részeit, ahol kedvezőtlenebbek a termelési viszonyok, feltéve, hogy egyes terményekből, melyben a megye mindig behozatalra szorult (pl. árpa, burgonya) sikerül-e megfelelő mennyiséget behozni. Ha ez nem sikerülne, akkor a gazdagabb vidék fel fogja etetni a búza-felesleget és az északi járások élelem nélkül maradnak. Ez remélhetőleg nem fog megtörténni. A birtokmegoszlás egészségesnek látszik, az emberanyag igen jó. A megye természetesen szenvedett a román kivonulás idején, de nem annyit, hogy a gazdasági élet folytonosságát komolyan megzavarná. Az emberek rendkívül rugalmassága átsegít a kisebb bajokon. Igen nagy baj lenne és minden elgondolásunkat felborítaná, ha a kukorica már nem tudna beérni. De ha a szép idő még kitart 10-14 napig és nyersanyag (benzin) hiány a cséplést meg nem bénítja, akkor itt komoly nyomorúság csak szórványosan fog akadni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a

23 A Nyárádmente Maros-Torda megyében az egyik legjobban termő terület volt, a Nyárád torkolatának közelében pár községben intenzív zöldségtermesztés alakult ki már a 19. század végén.

szociális segítségre nincs szükség – ellenkezőleg – azt a reményt nyújtja, hogy ha nem lesz szükséges pillanatnyi és általános nyomorenyhítéssel foglalkozni, módunkban fog állni az igazán életrevaló és jobb sorsra érdemes Maros-Torda megyei magyarságot magasabb életszínvonalhoz és gazdasági megerősödéshez juttatni.

Utasításaink értelmében felvettem a kapcsolatot elsősorban a Magyar Párt volt elnökével, dr. Sebess Jenő ügyvéddel[24] és az ő tanácsai alapján sikerült szeptember 14-re összehívni a vármegyei és városi munkabizottságok első együttes gyűlését. A meghívottak majdnem kivétel nélkül megjelentek. A vármegyei munkabizottság névsorát tisztelettel csatolom. Úgy a katolikus misszió társulat, mint a református Nőszövetség részéről lelkes munkakészséget és együttműködésre való hajlandóságot tapasztaltunk.

A munkabizottság véleménye az volt, hogy legelső sorban a menekültek kérdésével kell foglalkoznunk. A menekültek segítésére társadalmi bizottság alakult Imecs ferences atya vezetése alatt. E bizottság addig gondozta a menekülteket, míg gondozásukat a katonaság át nem vette.

A marosvásárhelyi tömeges menekülthelyzetre vonatkozólag Détáryné fog jelentést tenni. A vármegye területére elszórtan érkező menekültek nagyobb nehézséget nem okoznak, mert többnyire rokonoknál húzzák meg magukat. Egyedül Szászrégenben tette komollyá a problémát az ott átözönlő menekültek nagy száma, mert van nap, melyen ezernél többen érkeznek oda.

Szászrégenben folyó hó 20-án alakult meg részvételemmel a városi munkabizottság, mely menekült bizottságot küldött ki magából és menekült-étkeztető állomást állított fel a pályaudvaron, melyen állandóan 4 hölgy teljesít szolgálatot. Folyó hó 24-én az állomást meglátogatva azt kielégítő működésben láttam. A menekültek teát vagy gulyást, a gyerekek tejet kapnak, szükség esetén megmosdatják őket stb. Az élelmiszer java részét a katonaság adja. A tejet és egyéb apróságot a helyi bizottság. Edényekre, kisebb hiányok pótlására és zökkenő áthidalására eddig 150 pengőt kiutaltunk. A menekültek azt állítják, hogy ez az első hely, ahol gondozásban részesülnek és hálásak érte.

A megbízhatóbb menekültek letelepítése végett a megyei parancsnokság elrendelte, hogy a járási parancsnokságok kérjenek fel egyes gazdákat és birtokosokat menekültek elszállásolására. A felkérendők névsorát az EMGE itteni előadója adta. Ezekre vonatkozólag még nem jöttek válaszok.

A régeni menekültek számára útépítési munkáról történt gondoskodás. A marosvásárhelyiek egy részét igénybe lehetett venni a Romániából hazaérkező lovak gondozására.

Miután a menekültek nagy része az ország belsejébe szállíttatik,[25] remélhető, hogy a menekült probléma itt hamarosan megszűnik akuttá lenni és áttérhetünk

24 Teljes neve: Zilahi Sebes Jenő, ügyvéd, diplomata.

25 A katonai közigazgatás időszakában a magyar kormány álláspontja még az volt, hogy a menekültek a helyzet rendezése után térjenek vissza lakhelyeikre. Széttelepítésük csak a polgári közigazgatás időszakában történt.

a helybeliek intenzívebb gondozására, akiket termény-, ruha- és állathitelben óhajtunk részesíteni. Ennek előkészítésére már felkértem több nőszövetségi vezetőt, továbbá önként jelentkezett lelkész urakat, hogy a községek szociális helyzetét vegyék fel és különösen a teljesen munkaképtelenekről készítsenek megbízható kimutatást. Ilyen jelentések már kezdenek befutni. Máris elég nagy számban jelentkezik egy speciális kategória: sokgyermekes családanyák, akiknek férje a romániai katonai szolgálatban tönkrement és meghalt. E családanyák nem mondhatók munkaképteleneknek, de kereső képességük ténylegesen csekély, úgyhogy hitelt igénybe venni vonakodnak, tudva, hogy nem fognak fizethetni. Elvi döntést kérünk, hogy ezek segélyezhetők-e és milyen mérvben? Egyes sürgős esetekben már utaltunk ki munkaképteleneknek segélyeket és munkaképeseknek kölcsönöket.

A megye területén szociális szempontból megindítandó üzemekre, illetőleg építkezésekre vonatkozó javaslatokat külön csatolom. Igenlő esetben sürgöny-engedélyezést kérek, hogy még a szép időben lehessen építkezni. Jelentem továbbá, hogy az irodába munkaerőként felvettem a következőket:

1. Herszényi Irma szigorló bölcsészettan-hallgatót (unitárius) havi 150 pengő fizetéssel
2. Farkas János református segédlelkészt havi 150 pengő fizetéssel
3. Barthos Olga könyvelőt (református) havi 120 pengő fizetéssel
4. Kuun Ilona grófnőt (római katolikus) havi 100 pengő fizetéssel
5. Sidó Julianna gépírót (református) havi 80 pengő fizetéssel

Egyelőre valamennyien a központi irodában dolgoznak, míg a munkával valamennyire megismerkednek. Ha ez megtörtént, Farkas Jánost a tekei, Kuun grófnőt a mezőrücsi járási iroda vezetésével kívánom megbízni. Állandóan keresek megfelelő képzettségű és intelligenciájú munkaerőket a többi járási irodák számára is, de ez nem könnyű feladat. Ezért örvendenék, ha már csak a többiek oktatása szempontjából is egy hazai képesítésű járásirodavezetőt kaphatnék.

Mozgásunk megkönnyítése céljából nagyon kívánatos lenne, hogy a szervezet saját autóval rendelkezzék, mint a felvidéki bevonulás idején.

Tisztelettel kérem ezen jelentésem egy példányának szíves megküldését Diószeghy Erzsébet bárónőnek, az Erdélyi Szociális Szervezet vezetőjének. Budapest, Uri utca 54.

Marosvásárhely, 1940. szeptember 28-án

Mély tisztelettel:
szociális előadó

DJMS-Prefectura, f. 48, d. 8. 3–4. f. Gépirat-másolat.

56.
A szatmári magyar fiatalok memoranduma a társadalmi összefogásról

Szatmárnémeti, 1940. október 10.

1940. október 10.[26]

Társadalmi összefogás: dolgozni a magyar jövőért

Szükségességét indokolja:

1. A román uralom a város vezetéséből a magyarságot teljesen kizárta, ezért szükséges azok összegyűjtése, akik tudnak és akarnak dolgozni a magyar jövőért.

2. A gazdasági vezetést, megfelelő román elemek hiányában céltudatosan inkább a zsidók kezébe adták.

3. Kulturális és szociális téren vannak ugyan szép eredményt elérő egyesületek, de további építő munka szükséges az új magyar szellem érvényesítésére.

4. Az a gondolat közösség alakult ki, hogy a Magyar Párt mint politikai párt ezen társadalmi összefogás célkitűzéseit nem oldhatja meg, illetve azt feleslegessé nem teszi.

Célkitűzései:

Egy olyan, a város minden rétegét átfogó, keresztény nemzeti alapon álló konstruktív tömörülés összehozása, mely alkalmas lesz arra, hogy a város polgárságát érdeklő minden kérdésben figyelembe vehesse a közóhajt, azokat a hivatalos szervek tudomására hozza, esetleg azok megoldásában segédkezzék.

Felajánlja önzetlen és becsületes munkáját az eljövő polgári közigazgatás bevezetésénél. E célból foglalkozások szerint csoportosítva névsort készít és összegyűjti azokat, akik a köz érdekében becsületes és önzetlen munkára alkalmasak. Ilyen csoportok lehetnek: várospolitika, ipar és kereskedelem, mezőgazdaság, munkásügyek, kulturális, művészeti, szociális, egészségügy, sport.

A tettre kész áldozatos magyar szellem ébren tartása és annak ápolása az iskolán kívül, sportegyletekben, kulturális testületekben stb.

A román uralom 22 éve alatt felnőtt, magyarul írni és olvasni alig tudó fiatalság iskolán kívüli hazafias nevelése, hogy a magyar nemzeti érzéstől elnevelt és erőszakkal elidegenített fiatal nemzedék az internacionális, hazafiatlan felforgató elvektől megóvassék és a nemzet erejévé válhassék.

Odahatni, hogy a várost olyan tetterős, de az összlakosság bizalmát bíró, feddhetetlen múltú emberek vezessék, akik a város érdekeit teljes hittel és az egyéni haszonkeresés nélkül szolgálják. A tisztviselői állások elsősorban az itteni és annyit szenvedett személyekkel töltendők be.

Odahatni, hogy minden kritikát kiálló igazságosság legyen minden téren, mert az itt élő, anyagilag kifosztott, lelkileg meggyötört lakosságra – most, midőn sorsának jobbra fordulását reméli – a sérelmek sokkal érzékenyebben hatnak.

26 Utólag ceruzával rávezetve.

A magyar iparos osztály pártolása, anyagi és szellemi fejlődésének elősegítése.

A keresztény magyar kereskedelem pártolásának társadalmi propagandája. A magyar ifjúságot a kereskedelmi pályára irányítani, hogy ezen a fontos nemzetgazdasági területen megszűnjön az idegen elem térhódítása.

A színházvezetés szigorú ellenőrzése abban a tekintetben, hogy a magyar kultúrának és a magyar lélek nevelésének ez a fontos eszköze ne üzletemberek vetélkedésének a tárgya, hanem az igazi magyar kultúra otthona legyen.

A földműveléssel foglalkozók megszervezése és életszintjének felemelése tanítás és felvilágosítás által, hogy ez az osztály, mely a hazának a katonát és a verejtéket adja, szintben felemeltessék és megbecsültessék. Eszközök volnának: téli iskolák, vándor tanfolyamok, tanító filmek stb.

Egy gerinces, meg nem alkuvó, minden sérelemnek hangot adó, valóban keresztyén szellemű független magyar sajtó létesítése, amely szembe mer szállani minden korrupcióval és amely a város közszellemének kialakítását, hazafias nevelését teljes felelősséggel végzi a haza és a város javára.

Támogatni minden szépet, jót és igazságosat. Törődni minden magyar üggyel. Figyelemmel kísérni a legparányibb magyar sors kialakulását is, hogy a magyar földön egy magyar se legyen magára hagyatva.

Ezen munkákban csakis tiszta jellemű, jószándékú, keresztény egyének vehetnek részt.

Megbízásból

Hajtájer Gyula kelmefestő gyáros
Jakab Árpád gyógyszerész
Vajda Péter malomtelep bérlő
dr. Boér László megbízott kórházi főorvos
Nemes István gazda

Magyar[27] munkaközösség:
Tereh Géza katolikus iskolai tanár
dr. Mártha József ügyvéd
Hajtájer Gyula kelmefestő gyáros
Vajda Péter malombérlő
Németh V. nemes kisgazda
Jakab Árpád gyógyszerész
dr. Boér László főorvos kórházban
Szűcs Kálmán műasztalos
Nemes István

MNL OL, K 53, 1. doboz, 470/1940. 128–130, 134. f. Gépirat.

27 A névjegyzéket utólag csatolták a dokumentumhoz.

57.
Kimutatás a Csík vármegye ellátásához szükséges alapélelmiszer-készletekről és hiányokról

Csíkszereda, 1940. október 26.

Kimutatás Csík vármegye tényleges 1 havi szükségletéről meglévő készletek figyelembe vételével 2539/940 számú rendeletre

	Búza				Árpa			
	Készlet q	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**[29]	**Felesleg q**	**Készlet q**	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**
Csíkszereda város	1500	1000	–	500	–	–	–	–
Központi járás	1006	2230	1224	–	5492	2274.5	–	3217.5
Csíkszentmártoni járás	770	600	–	170	–	–	–	–
Szépvízi járás	386	1239	853	–	975	440	–	635
Gyergyószentmiklós város	6	755	749	–	–	–	–	–
Gyergyói járás	27	1547	1520	–	–	–	–	–
Tölgyesi járás	–	500	500	–	–	–	–	–
Összesen	3695	7871	4846	670	6467	2714,5	–	3752,5

	Rozs				Zab			
	Készlet q	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q30**	**Készlet q**	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**[31]
Csíkszereda város	–	–	–	–	–	–	–	–
Központi járás	963	1264	301	–	4399	1661	–	2738
Csíkszentmártoni járás	2320	197	–	2123	1380	50	–	1330
Szépvízi járás	133	201,5	68,5	–	970	440	–	530
Gyergyószentmiklós város	–	–	–	–	1664	–	–	1664
Gyergyói járás	–	–	–	–	4400	–	–	4400
Tölgyesi járás	–	350	350	–	–	150	150	–
Összesen	3416	2012,5	719,5	2123	12813	2301	150	1066

28 Utólag kézzel ráírva: „tényleges hiány 4176 q”.
29 Utólag kézzel ráírva: „tényleges felesleg 14032 q”.
30 Utólag kézzel ráírva: „tényleges felesleg 10572 q”.

	Tengeri				Burgonya			
	Készlet q	Havi szükséglet q	Hiány q	Felesleg q	Készlet q	Havi szükséglet q	Hiány q	Felesleg q
Csíkszereda város	–	100	100	–	–	–	–	–
Központi járás	21	1150	1129	–	12403	8954	–	3449
Csíkszentmártoni járás	–	750,5	750,5	–	5000	–	–	5000
Szépvízi járás	20	1540	1520	–	2280	1665	–	1215
Gyergyószentmiklós város	–	200	200	–	6000	–	–	6000
Gyergyói járás	–	1350	1350	–	3800	–	–	3800
Tölgyesi járás	–	1000	1000	–	–	–	–	–
Összesen	41	6090,5	6049,5	–	29483	10619	–	19464

	Szalonna				Zsír			
	Készlet q	Havi szükséglet q	Hiány q	Felesleg q	Készlet q	Havi szükséglet q	Hiány q	Felesleg q
Csíkszereda város	4	25	21	–	–	30	30	–
Központi járás	10	72	62	–	47	112	65	–
Csíkszentmártoni járás	9	21,95	12,95	–	15	19,35	4,35	–
Szépvízi járás	27	36	9	–	21	29,75	8,75	–
Gyergyószentmiklós város	–	50	50	–	–	100	100	–
Gyergyói járás	–	–	–	–	–	22,2	22,2	–
Tölgyesi járás	–	–	–	–	–	3,5	3,5	–
Összesen	50	204,95	154,95	–	83	316,8	233,8	–

	Só				Cukor			+
	Készlet q	Havi szükséglet q	Hiány q[32]	Felesleg q	Készlet q	Havi szükséglet q	Hiány q	Felesleg q
Csíkszereda város	100	40	–	60	40	75	35	–
Központi járás	20	168	148	–	6,5	140,5	134	–
Csíkszentmártoni járás	–	25	25	–	–	100	100	–
Szépvízi járás	18	193,5	175,5	–	–	105	105	–

31 Utólag kézzel ráírva: „tényleges hiány 760.5 q”.

	Só				Cukor			+
	Készlet q	**Havi szükséglet q**	**Hiány q[32]**	**Felesleg q**	**Készlet q**	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**
Gyergyószentmiklós város	–	200	200	–	–	76	76	–
Gyergyói járás	46	318	272	–	8,5	208,5	200	–
Tölgyesi járás	–	–	–	–	–	50	50	–
Összesen	184	944,5	820,5	60	55	755	700	–

	Világító petróleum				Benzin (motalkó)			
	Készlet q	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**	**Készlet q**	**Havi szükséglet q**	**Hiány q33**	**Felesleg q**
Csíkszereda város	20	50	30	–	40	35	–	5
Központi járás	–	246,5	246,5	–	2	120	118	–
Csíkszentmártoni járás	–	210,5	210,5	–	–	100	100	–
Szépvízi járás	3,6	84,5	80,9	–	–	80	80	–
Gyergyószentmiklós város	–	150	150	–	–	50	50	–
Gyergyói járás	6,5	245	238,5	–	–	200	200	–
Tölgyesi járás	–	30	30	–	–	–	–	–
Összesen	30,1	1016,5	986,4	–	42	585	548	5

	Szappan				Étel olaj			
	Készlet q	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**	**Készlet q**	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**
Csíkszereda város	–	10	10	–	–	5	5	–
Központi járás	–	21,5	21,5	–	–	2,3	2,3	–
Csíkszentmártoni járás	4	21	17	–	–	9,46	9,46	–
Szépvízi járás	1	16	15	–	–	3	3	–
Gyergyószentmiklós város	–	20	20	–	–	10	10	–
Gyergyói járás	–	10	10	–	–	9	9	–
Tölgyesi járás	–	3,5	3,5	–	–	4	4	–
Összesen	5	102	97	–	–	42,76	42,76	–

32 Utólag kézzel ráírva: „tényleges hiány 543 q”.

	Bab				Borsó és lencse			
	Készlet q	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**	**Készlet q**	**Havi szükséglet q**	**Hiány q**	**Felesleg q**
Csíkszereda város	–	10	10	–	–	10	10	–
Központi járás	1	5	4	–	–	–	–	–
Csíkszentmártoni járás	–	12	12	–	–	10,1	10,1	–
Szépvízi járás	–	10	10	–	–	0,25	0,25	–
Gyergyószentmiklós város	–	12	12	–	–	5	5	–
Gyergyói járás	–	5	5	–	–	24	24	–
Tölgyesi járás	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	1	54	53	–	–	49,35	49,35	–

	Gyufa				Élesztő			
	Készlet q	**Havi szükséglet**	**Hiány q**	**Felesleg q**	**Készlet q**	**Havi szükséglet**	**Hiány q**	**Felesleg q**
Csíkszereda város	–	50000	50000	–	–	3	3	–
Központi járás	–	–	–	–	–	0,5	0,5	–
Csíkszentmártoni járás	–	–	–	–	–	1,5	1,5	–
Szépvízi járás	–	4000	4000	–	–	0,7	0,7	–
Gyergyószentmiklós város	–	20000	20000	–	–	0,5	0,5	–
Gyergyói járás	5000	50000	45000	–	–	1,2	1,2	–
Tölgyesi járás	–	–	–	–	–	0,19	0,19	–
Összesen	5000	124000	119000	–	–	7,5	7,5	–

DJHR-Judeţeană, cutia 2., doc. 1399/1940. 26. f. Kézirat.

58.
A Vezérkar Főnökségének jelentése a Honvédelmi Minisztériumnak a Székelyföld és a felszabadult keleti részek ellátásáról

Budapest, 1940. október 28.

1338 szám.eln.vkf. kat. közig. 1940. Másolat

Székelyföld és a felszabadult keleti részek ellátása

M. Kir. Honvédelmi Miniszter Úrnak

Budapest, 1940. évi október hó 28-án Budapest

A Székelyföld és felszabadult keleti részek Nagyméltóságod előtt is ismeretes áru- és anyagszegénységének kielégítését, amint tudomásom van róla, a m. kir. kormány megoldani szándékozik.

Az előzetes tárgyalások alapján az ellátás kérdésében teendő sürgős intézkedéseket az alábbiakban körvonalazom.

A katonai közigazgatási szervektől beérkezett igénylések alapján figyelembe véve a pénzügyi és gazdasági lehetőségeket, a Székelyföld szükséglete 1941. április 30-ig 100%-ban, míg a télvíz idején nehezen megközelíthető Máramaros és Beszterce-Naszód vármegye a legfontosabb cikkekből 50-60%-ban fog kielégíttetni. A többi megyék ellátását a természetes kereskedelmi tevékenységre bízzuk.

E meggondolás alapján szükséges áru mennyiséget, valamint azokat a gazdasági körzeteket, ahol azokat a fogyasztásig tárolni kell, az I. számú melléklet mutatja.[33] Ebben a mellékletben feltüntetett 21.160 tonna áruból 16.896 tonna a Székelyföldre, 784 tonna Máramaros[34] és 3480 tonna Beszterce-Naszód vármegyébe kerül.

A két utóbbi vármegyébe kerülő áru elszállítása nehézségekkel nem jár, a beszerzést a tárcák akként eszközöljék, hogy azt a MÁV külön szervezés nélkül szállítási lehetőségein belül XII. 15-re az áru rendeltetési helyére juttathassa.

A Székelyföldre kerülő áru Besztercéig és Szászrégentől a MÁV-on szállítható, míg a két állomás között vasúti összeköttetés hiányában az anyagot gépkocsival kell szállítani.

Ezzel azonban biztosan csak a nagyobb téli havazások kezdete előtt lehet számolnunk.

33 A dokumentum mellett nem található melléklet.

34 A megye nagyságához és elmaradott szociális viszonyaihoz képest aránytalanul kis mennyiség. 1930-as évek végéről származó adat szerint 5948 vagon élelmiszer bevitelére volt szükség a megye ellátásához. Mihai Marina: *Maramureşul, necesităţi şi remedii* [Máramaros, szükségek és megoldások]. Cluj, 1939. 67.

Ez tehát a szállítást sürgőssé teszi, mert figyelemmel a szükséges előmunkálatokra, XI. 5-10. előtt nem kezdődhetik, viszont XII. 15. körüli időpont a befejezés végső határideje.

Lényegében 16.896 tonna áru 30 nap alatti átszállítása olyan nagyszabású feladat, melynek teljesítését csak az esetben látom keresztülvihetőnek, ha:

a. még 8 tehergépkocsi oszlop[35]

b. 1 gépkocsi-szerelő osztály mozgósítását és kirendelését a besztercei kirakodó körzetbe[36]

c. a hasznavehetetlenné vált és a helyszínen nem javítható tehergépkocsik kicserélését[37]

d. a tehergépkocsik ellátását hólánccal, fagyásmentesítő folyadékkal, 1-1 ásóval és csákánnyal[38]

e. és 7 különleges. munkás század mozgósítását és bevetését[39]

f. 16 hivatásos élelmezésügyi gazdászati tiszt és 16 számvevő altiszt kirendelését az I. számú melléklet szerinti raktárakhoz

g. az V. számú mellékletben feltüntetett helyekre, időben és mennyiségben a honvédség által a mozgósítás során igénybe vett zsákok rendelkezésre bocsátását a szállítás céljaira.

Ezen kívül kérem Nagyméltóságodat, vállalja, hogy a szervezetet 1940. XI. 5-re létre hívja, mert anélkül a szállítás a megjelölt időpontban kezdetét nem vehetné, amely az egész terv felborulását eredményezné, ez pedig a Székelyföldet ínség veszélyének teszi ki.

A szállítás torlódásmentes lebonyolítása érdekében kérem Nagyméltóságodat, hogy minden Székelyföldre szánt anyag rendszeresen kerüljön szállításra úgy, hogy a „téli székely ellátás" megadott mennyiségén kívül Besztercéről Szászrégenbe szállítani kívánt más anyagokat és azok mennyiségét az érdekelt tárcák velem (a szállásmester útján) közöljék, megjelölve a sürgősség sorrendjét is, hogy a 3. K. sz. k.-t megfelelően utasítani tudjam.[40]

Fentieket a Miniszterelnök Úr Őnagyméltóságának is bejelentettem.

A felsorolt előfeltételek teljesítése után a Székelyföld, valamint Máramaros és Beszterce-Naszód vármegyék anyagának kiszállítását a XI. számú melléklet szerint tervezem.

E tervezet alapján a szükséges intézkedéseket megteszem, amint a Miniszterelnök Úr Őnagyméltóságától a m. kir. kormány döntését tudomásul veszem.

HL, VKF, sz. n./eln. 1. 1940. 572–573. Gépirat-másolat.

---

35 Utólag kézzel ráírva: „11 gépkocsi oszlop van = 150 tehergépkocsi".
36 Utólag kézzel ráírva: „1+1".
37 Utólag kézzel ráírva: „kijavítás ott, nagy központokban".
38 Utólag kézzel ráírva: „3b osztály intézkedik"
39 Utólag kézzel ráírva: „2 század ment már"
40 Utólag kézzel ráírva:" Ezt különben végzi!"

59.
A II. számú hitelügyi bizottság összefoglaló jelentése Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely megyék gazdasági helyzetéről

Budapest, 1940. október 29.

A II. számú hitelügyi bizottság összefoglaló jelentése Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely megyék gazdasági helyzetéről

I. Mezőgazdaság

A meglátogatott vármegyék közül csak Csík megye került teljes egészében vissza, míg Maros-Torda, Háromszék és Udvarhely megye területéből kisebb sávok a határon túl maradtak. A négy vármegye visszacsatolt területe kb. 15.000 négyzetkilométert tesz ki. A népesség száma hozzávetőleg 700.000 lélekből áll.[41] Gyakorlatilag Csík, Háromszék és Udvarhely megye színmagyarnak mondható,[42] míg Maros-Torda megyében kb. 45%-os román és 4%-os szász kisebbség van. A lakosság $^3/_4$-ed része őstermeléssel foglalkozik, a többi túlnyomóan iparral és kereskedelemmel keresi kenyerét.[43]

A lakosság hangulata örömteljes. A leu átváltási árfolyamával a legnagyobb mértékben meg vannak elégedve, és azt nemzeti ajándéknak tekintik, mivel a pengő magánárfolyama hosszabb időn át 40 és 50 leu között mozgott.

Ezt az országrészt a természet gyönyörű szépségű vidékkel áldotta meg, lakosainak élete azonban a kevés művelhető területen állandó kemény harc a megélhetésért. Ez a küzdelem tette a székely népet szorgalmassá és kitartóvá és edzette meg olyannyira, hogy sem a mostoha természet, sem a politikai elnyomatás nem tudta létében megtörni és szaporodásában megakasztani.

A művelhető területen a székelység fejlett mezőgazdaságot folytat. Búzában, tengeriben a Székelyföld behozatalra szorul.[44] Árpájuk kitűnő és bőségesen terem. A gabonaféléket túlnyomóan Maros-Torda megyében, a kapásnövényeket pedig Csík, Udvarhely és Háromszék megyében termelik.[45] Az ipari növényeket főként

41 Az 1930-as román népszámlálás szerint 701.755 lakos élt a négy megyében, azonban Maros és Udvarhely megye egyes települései 1940-et követően Romániánál maradtak. 1941-ben a lakosság száma 733.339 fő volt.

42 Az 1930-as népszámlálást figyelembe véve a megállapítás csak Udvarhely megyére igaz, ahol a magyar lakosság aránya 91% volt, Csík megyében 82%, Háromszéken pedig 80%. Ez az arány 1941-re lényegesen módosult a román lakosság tömeges elmenekülése következtében.

43 A fenti kijelentés megfelel a valóságnak, az 1930-as népszámlálás szerint a négy székely megye lakosságának átlagban 72,9%-a volt őstermelő (a legtöbben Udvarhely megyében: 80,2%, a legkevesebben Háromszéken 68,1%).

44 Vita Sándor 1930-as évek végén végzett számításai szerint jobb szervezés révén megoldható lett volna a Székelyföld önellátása. Vita: *Székelyföld önellátása*... i. m. 280.

45 A fenti megállapítást a korabeli statisztikák nem igazolják vissza: igaz, hogy a legnagyobb arányban, a mezőgazdasági terület 74%-án Maros-Torda megyében termesztettek gabonát, azonban itt termesztették a legnagyobb arányban a kukoricát is, a termőterület 29%-án. A másik három székely megyében mindkét arány elmarad ettől, sőt Csík megyében szinte egyáltalán nem termesztettek kukoricát.

Háromszék megyében termesztik, a mesterséges takarmányt pedig Maros-Torda és Háromszék megyében. Cukorrépát a botfalui cukorgyár részére termeltek Háromszékben, de a gyár most a demarkációs vonalon túl maradt, a marosvásárhelyi cukorgyárnál pedig az a helyzet, hogy a répatermelő földek jó része a románok által megszállott területen maradt. Az idei kampányban emiatt nehézségek lesznek.

Az állatállomány bővítésre és feljavításra szorul. A speciális erdélyi szarvasmarha tért veszített a román uralom alatt, mert a románok a piros-tarka fajtát favorizálták.[46] A tehenészet felvirágoztatásával nagyban lehetne a lakosság bevételeit szaporítani. Lovakban az alacsony, kitartó és igénytelen (mokány) fajtában nincsen hiány. A dús hegyi legelőkön a juh állomány gyenge. Ezt nagyban kellene szaporítani, különösen durva gyapjas juhokkal. A sertésállomány is gyenge. Ezeknek szaporítása az elégtelen hizlaló takarmány miatt nehézségekbe ütközik. Általában véve az állatállomány szaporításával és minőségben való emelésével az elmúlt 22 évben nem sokat törődtek, kivéve Udvarhely megyét, ahol némi javulás észlelhető.

A termőföld ára helyenként feltűnően magas, holdanként 1600-2000 pengőt is eléri, de Marosvásárhely és Szászrégen környékén a príma marosmenti szántókért 2600-3300 pengőt is fizettek kataszteri holdankint. Ez a körülmény azzal magyarázható, hogy a kevés földre mindig akadnak egymást túllicitáló vevők, és hogy a szakszerű megművelés eredménye ilyen magas földárak megfizetését is lehetővé teszi.

A földbirtok megoszlása a székelyek földjén mindig jó volt és ma is az.

Az erdőterület a négy vármegyében kb. 1,08 millió kataszteri hold, ebből kb. 470.000 kataszteri hold fenyő, 150.000 tölgy és 460.000 bükk és más lomberdő. Fenyves erdőkben leggazdagabb Csík vármegye, melynek kb. 230.000 kataszteri holdja van ezen fanemből, ami erdőállományának kb. 85%-át teszi ki. A román uralom a székely erdőket nagyon kihasználta, valóságos rablógazdálkodást folytatott és utánpótlásról nem gondoskodott. A még kitermelhető erdőségek mind nehezebben megközelíthető helyeken vannak, ahonnan a fa elszállítása mindig több és több akadályba ütközik. A jövőben elkerülhetetlen erdőkímélés az erdőgazdaságokban foglalkozók kereseti lehetőségeit is eléggé érezhetően fogja kisebbíteni.

A mezőgazdaságban a földek művelése hála az erdélyi magyar agrár körök (EMGE) 20 év alatti felvilágosító munkájának, igen magas fokon áll. Mindent kihoznak a földből, amennyire ez csak lehetséges, és a trágyázással a föld termőképességét meg is tartják. A termények árai az utóbbi időkben emelkedtek, a búza 33, a tengeri 26, a zab 20 pengő körül áll métermázsánként. Gabonában

46 A kijelentés nem felel meg a valóságnak, a négy megyében a szarvasmarhák többsége a magyar fajhoz tartozott, de Csík megyét leszámítva mindenhol jelen volt a piros-tarka faj is. *Segédlet*... i. m. 166, 229, 307, 381.

kevés készletük van a gazdáknak. Annál nagyobbak a készletek burgonyában és kitűnő szénában.

Az állatárak átlagban a következők: igáslovak darabja 300-500 pengőig, ökör vagy fejőstehén darabja 400-500 pengő, sertés kilója 1.50 pengő, juh darabonként 14-27 pengő.

A gazdaadósságok konverziója következtében a Székelyföldön az eladósodottság nem nagy, Csík, Háromszék és Udvarhely megyében nem haladja meg átlagban és kataszteri holdankint a 40 pengőt, Maros-Torda megyében sem sokkal nagyobb a megterhelés. A konverziós törvény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a mezőgazdák a szűkös évek ellenére sem terhelhették meg birtokállományukat és így az eladósodottság mérve csekély maradt.[47]

A mezőgazdasági munkások helyzete jobb az anyaországiakénál. A munkanélküliség majdnem ismeretlen fogalom. A napszámos a Székelyföldön napi 3,33-4 pengő készpénzt és élelmet kap, mely napi ötszöri étkezésből (egyszer hússal) és pálinkából áll. Aratómunkások bére az étkezésen kívül 5 pengőt is eléri.

A kisbirtokosság elég jómódban van. Tiszta, csinosan berendezett és szőnyeges szobákból álló, többnyire fából készült házakban él. A fehérneműt asszonyaik szövik és készítik el. A gyapjúszálakat is a nők fonják, melyből aztán az igen tartós posztójuk készül, melyet általában viselnek. Leginkább rozskenyeret esznek, amellett a tengeri lisztből készült ételek is nagy szerepet játszanak. Baromfit és disznóhúst, továbbá tejtermékeket és száraz főzelékeket fogyasztanak. A kertjeikben érő kevés gyümölcsöt legnagyobbrészt maguk fogyasztják el.

A napszámosnép nem nyomorog, de nagyon egyszerűen él. A mezőgazdasági lakosság leginkább csak a termeléshez szükséges ipari cikkeket, azután csizmát, cipőt, kalapot stb. vásárol a kereskedőktől.

II. Ipar

A négy vármegyében a nagyipar az e területen lévő adottságoknak és szükségleteknek megfelelően alakult ki. Így létesült a cukorrépa termelésre alkalmas vidéken a marosvásárhelyi cukorgyár, melynek répaterületei most nagyrészt elestek s így új répaterületek után kell néznie. Viszont a romániai botfalui cukorgyár répaföldjei hozzánk kerültek és így hasonló helyzetbe jutott, mint az előbbi gyár. Az idény alatt a marosvásárhelyi cukorgyár 1500 munkást is foglalkoztatott az állandó 400 alkalmazottal együtt. A cukorgyár mellett mint feldolgozó vállalat működik egy nagyobb szabású cukorkagyár is.

Szeszgyárak vannak: Marosvásárhelyen, Gyergyószentmiklóson, Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön (3) és Háromszék megyében még

47 A világgazdasági válság negatív hatásainak kivédése érdekében 1934-ben elfogadott IV. törvénycikk, az úgynevezett konverziós törvény eltörölte a kisbirtokon lévő adók 50%-át, a megmaradó hiteleket pedig 17 éves távlatban, évi 3%-os kamattal kellett visszafizetni.

kilenc. Nagyobbára burgonyát használnak gyártásra, de kontingens hiányában teljes kapacitásukat eddig nem tudták kihasználni.[48]

A gabonafélék termelése nem elégíti ki a szükségletet, mindazonáltal a malomipar aránylag jól van képviselve a kisebb-nagyobb bérmalmok és kereskedelmi malmok révén. Nagyobb malom van Marosvásárhelyen, Csíkszeredán, Szászrégenben és Székelyudvarhelyen.

Működő sörgyár van Székelyudvarhelyen, leállt a nagy marosvásárhelyi Bürger-féle sörgyár (csőd).

Különösen kiemelendő a Sepsiszentgyörgyi dohánygyár, amely állandóan 5-600 munkást és munkásnőt foglalkoztatott. A románok kivonulásukkor az összes gépi berendezést magukkal hurcolták.

Vasgyár van Szentegyházasfalun két olvasztókemencével és kb. 4000 tonna évi kapacitással. Újabban a gyárat, amely nyersanyagát saját bányájából szerzi, hadiüzemmé alakították át. Kisebb vasöntöde van Csíkszeredán is, mely ócskavasat dolgoz fel.

Csík- és Háromszék megye számos községeiben nagyobb kőfejtő- és kőkocka készítő üzemek működnek. A románok nagy költséggel arany után is kutattak a Székelyföldön, de eredménytelenül. Csekélyebb réztartalmú kőzetet bányásznak Csík megyében, Balánbányán, melyet kohósításra Nagybányára szállítanak. Ugyancsak Csík megyében a Hargita hegységben több helyen kaolin-telepek fordulnak elő, melyeknek tervszerű kihasználása még nem kezdődött meg.

Korondon (Udvarhely megye) aragonit bánya van, gyárüzemmel.[49] Megemlítjük, hogy ugyanebben a községben kb. 200 kisebb-nagyobb fazekas műhelyben igen csinos kiállítású agyagedényeket készítenek, melyek az egész Székelyföldön igen nagy keresletnek örvendenek.

Jelentősebb bútoripart találunk Marosvásárhelyen kb. 400 munkással. A többi nagyobb helységekben is igen ügyes bútoriparosok űzik mesterségüket.

A bőripar, jóllehet a nyersanyag egy részét nem tudja a Székelyföldön beszerezni, szépen van képviselve. Így Marosvásárhelyen a bőrgyár 3-400 munkást foglalkoztatott, de üzemét jelenleg redukálta. Jól prosperál ugyanott egy kesztyűgyár is. Szászrégenben is van egy bőrgyár (60 munkással).

A legjelentősebb és legelterjedtebb iparága a Székelyföldnek a faipar. Ebben télen, nyáron állandó és idénymunkások tesznek szert szép keresetre. Csík megyében találjuk a legtöbb fűrésztelepet, itt kb. 60 telep, Háromszékben 25, Maros-Tordában 19 és Udvarhely megyében 10 fűrésztelep működik.

---

48 A két világháború között a négy székely megyében összesen 20 szeszgyár működött, 1940-ben ezek fele üzemen kívül volt. A gyárak megoszlása: Csík megyében egy, Udvarhely és Maros-Torda megyében 4, Háromszék megyében pedig 15 gyár működött. Ezek közül az Uzonban működő Temesvári Gergely szeszgyár volt a legjelentősebb, 1,8 millió liter szeszt állított elő évente. *Kimutatás Csík, Udvarhely és Háromszék megye szeszgyárairól.* 1940. MNL OL, K 762 Mikó Tibor miniszteri titkár iratai, 228. csomó, i. dosszié. 1–4. f., illetve *Segédlet*... i. m. 274.

49 Knop Vencel aragonitárugyár. A vállalatot 1914-ben alapították, az 1930-as évek közepén 1,6 millió lej befektetett tőkével rendelkezett, 12 munkást foglalkoztatott, és évi 14 tonna árut termelt.

Tejfeldolgozó nagyobb üzemeket, illetőleg vaj- és kazeingyárakat találunk Marosvásárhelyen (3) és Székelyudvarhelyen (1). Marosvásárhelyen működik egy szalámigyár és húsfüstölde, egy üvegcsiszolda és tükörgyár, egy szappangyár, három ecetgyár, egy játékszer- és babagyár, egy ládagyár. Nagyobb szabású téglagyár van Meggyesfalván (Marosvásárhely mellett), Marosszentgyörgyön és Szászrégenben. Utóbbi a legnagyobb arányú.

Nagyobb cementáru és cserépkályhagyára van Sepsiszentgyörgynek, melynek kályhái messze vidéken keresettek. Gyapjúványoló üzem van Sepsiszentgyörgyön, zsinór és paszománygyár Meggyesfalván. Szövőgyár van Székelykeresztúron és Sepsiszentgyörgyön. Ez utóbbi városban van a Klinger-féle „Textilművek Rt.", mely gyapotfonalat, gyapot és lenvásznat, bélésvásznat, zsávolyt, bútorszövetet, kendertömlőket, viaszkosvásznat stb. gyárt. 1050 munkást 100 tisztviselőt, mérnököt és mestert foglalkoztat.

Földgázzal fűtenek Marosvásárhely házaiban, melyet a román területről, Magyarsárosról vezetnek a városba.

A vendéglátó ipart is meg kell említenünk, mely Tusnád, Borszék, Gyilkos-tó, Szováta-fürdő, illetőleg nyaralótelepeken igen fejlett.

Mind a négy megyében kitűnő ásványvízforrások vannak, melyek közül a legnevezetesebbek a borszéki, málnási, kászoni és előpataki források, melyeknek vizei nemcsak mint üdítővizek, hanem mint gyógyvizek is megállják helyüket. Az említett négy forrás vize palackolva exportképes.

A Székelyföldön legalább 200 gyár és kisebb ipari üzem van, melyekben kb. 13.000 gyári munkás talál alkalmazást.

Igen szép háziipar van már ősidők óta ezen a vidéken, hiszen még most is, mint hajdanában, a nők a fehérnemű és ruházat majdnem minden cikkét maguk állítják elő és készítik a legszebb szőtteseket, hímzéseket, varrottasokat és háziszőnyegeket. Különös kézügyességgel rendelkeznek a férfiak a fafaragás terén és a mindenütt fellelhető minden szakmabeli kisiparosok ízléses és szép munkát produkálnak.

III. Kereskedelem

A kereskedelem élénksége és terjedelme tekintetében Marosvásárhely, Szászrégen és Sepsiszentgyörgy jön elsősorban tekintetbe. Az áruk behozatala a nagykereskedőknek nevezhető nagyobb kiterjedésű detail üzletek részéről ritkán történt egyenesen a vámkülföldről, hanem a bukaresti, nagyváradi, brassói és a bánáti piacokról. A Székelyföld északi részét Marosvásárhely és Szászrégen, a deli részeket pedig a közelebb fekvő Brassó látta el árucikkekkel.

Nagykereskedő cégeknek tulajdonképpen csak a fakivitellel foglalkozó cégeket lehet nevezni. A faexport igen távoli piacokra irányult a galaci kikötőn át. Így Egyiptomba, Palesztinába, Szíriába, Török- és Görögországba, valamint Itáliába jutott el az épületfa és a fűrészáru. Tűzifát a Regátba is szállítottak.

Kivitelre került nagyobb tömegekben élelmiszer is. Így Bukarestbe irányítottak sok vajat, lencsét és burgonyát. Németországba szintén sok lencsét s ezen kívül heremagot is szállítottak. Élőállatokat is nagyszámban küldtek ki a Regátba, de leginkább Bukarestbe és a kikötővárosokba. A székely ásványvizeknek igen nagy becsülete volt Ó-Romániában. Bukarestben alig éltek más ásványvízzel, mint borszékivel és az előpatakival. Marosvásárhelyről kivitel volt baromfi- és libamáj-konzervekből Palesztinába.

Csíkban úgy a Regátból, mint a Mezőségről tekintélyes import volt tengeriben és kisebb búzamennyiségben.

A közép- és kiskereskedelem eléggé fejlett az egész területen, és csak ott van gyengén képviselve, ahol az úthálózat rossz és fejletlen. Szép vaskereskedéseket, fűszer- és gyarmatáru üzleteket találunk minden nagyobb városban. Sok a termény-, divatáru, rőfös, üveg, bőr, cipő, élelmi, szeszáru, építési anyag, valamint gépüzlet. A legnagyobb állatvásárokat Gyergyószentmiklóson tartják. A kereskedelem gócpontjai Marosvásárhely, Szászrégen és Sepsiszentgyörgy. Ez utóbbi a déli Székelyföld ellátásában Brassó szerepét van hivatva elfoglalni, amire elég tőkeerős kereskedői képessé fogják tenni.

A Székelyföld városaiban a kereskedelem főként keresztény kezekben van, csupán Marosvásárhelyen vannak nagyobb számban zsidó kereskedők.

IV. Pénz és hitelélet

A román uralom alatt a magyar pénzintézetekre nehéz idők következtek. Mindenképpen azon volt az uralkodó elem, hogy háttérbe szorítsa a magyar intézeteket és megbénítsa azok működését. A kisebb intézetek az erős nyomásnak nem tudtak ellenállni. Ahol ilyen ellenállás még lehetséges volt, de a románoknak érdekében állott az intézet megszüntetése, a román „Legfőbb Banktanács"-nak mindig módjában volt – akár alaki okokból is – az intézet felszámolását elrendelni.

A szász intézetek talán alaposabb felkészültségük következtében is nem szenvedtek oly mértékben, mint a magyar alapítások, különösen a gazdaadósságok rendezésének, a konverziónak idejében. Ez a konverzió arra kényszerítette az intézeteket, hogy az adósoknál szenvedett veszteségeiket a hitelezőikkel, illetőleg a betéteseikkel fizettessék meg. A betétesek ezen műveletnél sokszor nemcsak betéteik 2/3-át veszítették el, hanem a kamatozástól is elesve, 17 évi részletben kaphatják meg maradék tőkéiket. Ezzel az újabb betétképződés, ha nem is akadt meg teljesen, mégis a legminimálisabbra szorult vissza. Ennek folytán újabb kihelyezésekre is megszűnt minden lehetőség. A betétképződés megszűnése, a román jegybank rideg magatartása és a konverziós törvény által megteremtett azon állapot, amely szerint a praxisban az ingatlanok megterhelési lehetősége megszűnt, mind olyan kényszerítő körülményekké váltak, melyek az intézeteknek nemcsak működését tették majdnem lehetetlenné, hanem azok rentabilitását is alapjaiban rendítették meg. A kis állományok a lecsökkentett önköltségek mellett

sem engedték meg azt, hogy az intézetek a maximálisan 7,5%-ban megállapított kihelyezési kamatlábat alkalmazzák, hanem 1-4%-ig terjedő költség-hozzájárulással kényszerültek élni, úgyhogy a kölcsönpénz az intézeteknél átlagban legalább 10-11%-ba került.

A 4 vármegyében 17 önálló intézetet, 2 magyar affiliáltat, 9 belföldi, 7 külföldi fiókot és 8 felszámolás alatt álló intézetet találtunk. Ezek mellett még kb. 100 hitelszövetkezet is működik ezen a területen.

Az önálló intézetek 2577 millió pengő részvénytőkével, 421 millió tartaléktőkével, összesen 2998 millió pengő kimutatott saját tőkével rendelkeznek. A két magyar affiliáció 1337 millió pengő részvénytőkével, 202 millió pengő tartaléktőkével, összesen 1539 millió pengő kimutatott saját tőkével rendelkezik. A két kategóriának összesen 4537 millió pengő kimutatott tőkéje van.

A leírási szükséglet és a latenciák figyelembevételével

az önálló intézeteknek	3319 millió pengő
az affiliált intézeteknek	1706 millió pengő
összesen	5025 millió pengő saját tőkéjük van.

Jelenleg a marosvásárhelyi és sepsiszentgyörgyi intézetek képesek arra, hogy környéküknek mezőgazdasági termelési hitelszükségleteit kielégítsék. A Csík és Udvarhely megyei intézeteknek már nem áll módjukban a mezőgazdaságot elegendő módon alimentálni, amiért Csíkszeredán és Székelyudvarhelyen égető szükség van arra, hogy nagyobb tőkeerővel bíró intézetek alakuljanak a mezőgazdaság támogatására. Ottani gazdasági körök véleménye szerint liberálisabb kihitelezésre sincs okvetlen szükség, mert ez a mezőgazdák gyors, újabb eladósodottságára vezetne, ami semmiképpen sem volna kívánatos. Inkább megfelelő munkaalkalmak létesítésében látják a népesség boldogulásának alapjait, mint könnyen hozzáférhető és bőséges hitelekben, mert a lakosságban eléggé fejlett hajlam van improduktív adósságok vállalására.

Tapasztalataink alapján az alábbiakban foglaljuk össze a négy vármegye területén legszükségesebbnek látszó teendőket.

1. Az úthálózat kijavítása és bővítése, hogy a már megindult autóbusz-forgalom kevesebb üzemi balesettel járjon és hogy az új országhatárok miatt a vasutaktól elvágott vidékek személy- és teherforgalma megbízható közlekedési lehetőségekhez jusson.

2. Korszerű és folyóvízzel ellátott sportszállodák létesítése legalább a fő útvonalak mentén fekvő nagyobb városokban, mert ez a gépkocsikon lebonyolódó idegenforgalom elengedhetetlen előfeltétele.

3. Lényeges tarifakedvezmények a MÁV és MÁVAUT vonalain az erdélyi fürdővendégek részére. Az erdélyi fürdőhelyek oly messze esnek az anyaországtól, hogy lényeges viteldíjkedvezmények nélkül nem lehetne nagyobb idegenforgalomra és a vendéglátó ipar fellendülésére számítani.

4. Teher tarifakedvezmény általában minden oly terményre és cikkre, melynek nyugat felé történő szállítása közgazdasági érdek (fa, ásványvíz, mezőgazdasági termények stb.)

5. A gyümölcstermelés fejlesztése, de csak almában és körtében, mert az egyéb gyümölcsök termelése a zord klíma miatt nem volna rentábilis.

6. Az erdei gyümölcsök (málna, eper, áfonya, mogyoró) rendszeres összegyűjtésének, értékesítésének és esetleg konzervként való feldolgozásának megszervezése.

7. Az erdei gyógynövények (páfrány, kamilla stb.) gyűjtésének megszervezése.

8. Az állatállomány feljavítása tenyészállatok beállítása útján.

9. A juhtenyésztés fejlesztése és gyapjúfeldolgozó üzemek, valamint sajt- és túrógyárak létesítése.

10. Méhészetek létesítése (Az egész utunk alatt csak egy méhészetet láttunk az e célra egyébként igen alkalmas erdei területeken)

11. Az ésszerű erdőgazdálkodás megszervezése s az e téren eddig folytatott rablógazdálkodás megszüntetése.

12. Gondoskodás arról, hogy a román határ közelében levő s az anyaországba nem szállítható tűzifa készletek Romániába legyenek exportálhatók.

13. Gondoskodás arról, hogy a marosvásárhelyi cukorgyár a románoknál maradt répaterületek répatermését megkaphassa és hogy a Háromszék megyei répatermelők készleteiket a Brassó melletti botfalui cukorgyárnak kiszállíthassák.

14. A háziipar termékei (székely szőttesek, szőnyegek, hímzések, korondi kerámia stb.) értékesítésének megszervezése.

15. Csíkszereda és Székelyudvarhely piacain megfelelő hitelszervek létesítése, esetleg egy-egy fővárosi nagybank fiókjának letelepítése útján.

16. A pénzintézetek konverziós kihelyezéseinek mobilizálhatóvá tétele, esetleg lombardírozható kötvényesítés útján és ezzel egyidejűleg a befagyott konverziós betétek azonnali kifizetése.

Budapest, 1940. évi október hó 29-én

[olvashatatlan aláírás]

MNL OL, Z 12, 41 csomó, 362. tétel. 1–9. Gépirat.

60.
A Szatmárnémeti Magyar Munkaközösség levele Szatmárnémeti katonai parancsnokához a menekültek részére begyűjtött összegek újraelosztásáról

Szatmárnémeti, 1940. november 22.

Szatmárnémeti Magyar Munkaközösség – Elszámolási javaslat

Az összegek átadatnak az alsó- és középfokú iskolák igazgatóinak, hogy abból a beterjesztett névjegyzékek igénylőinek ruházati cikkeket szerezzenek be, amiket karácsony előtt a Munkaközösség és Szociális szervezetek képviselőinek jelenlétében ünnepélyesen osszanak ki. Nem használható fel a juttatott összeg tandíjra vagy pénzsegélyre, csupán effektív ruházati cikkekre, esetleg könyvekre.

Állami elemi iskolák	350 P
Katholikus elemi iskola	200 P
Református elemi iskola	200 P
Királyi katholikus főgimnázium	200 P
Református főgimnázium	200 P
Református leánygimnázium	100 P
Kereskedelmi iskola	130 P
Zárda	120 P
Tordai testvérek és Incze tanulók–menekültek	70 P
Összesen	1570 P

A fentmaradt 17,94 P a további befolyandó összegekkel együtt egy karácsonyi segélyezés céljából a Magyar Munkaközösség kezelésében marad.

Szatmárnémeti, 1940. november hó 22.[50]

DJSM-Primăria, d. 8. 64. f. Gépirat.

50 Utólag zöld tintával rávezetve: „Hozzájárulok, vitéz Bayor, 1940. XI. 25”

61.
A Vezérkar Főnökségének jelentése a Beszterce–Szászrégen közúton történő szállítás hiányosságairól

Budapest, 1940. november 27.

1620. szám/eln. kat. közig. 1940

Beszterce–szászrégeni gépkocsi szállításnál hiányosságok

M. kir. Honvédelmi Miniszter Úrnak (III. Csoportfőnökség)

Budapest, 1940. november hó 27. Budapest

A beszterce–szászrégeni gépkocsi szállítás szervezetében az 1940. XI. 6-i értekezlet (1611/bbk. III. Csfség.-1940 szám) ellenére még bizonyos hiányosságok vannak. Ezeket az alábbiakban közlöm:

A kirendelt zsidó munkaszázadoknál a szerszámok hiányoznak (ásó, lapát, talicska, kővágó, saroglya, csákány, sárkaparó, kőtörő kalapács). Célszerű lenne a 3. K. sz. k.-nak alárendelt zsidó munkás századokat a 3. k. sz. k. felállításra kerülő gazdasági hivatalhoz utalni, mert a pénzellátás terén zavarok vannak.

A gépkocsivezetők fizetésére vonatkozó rendelet még mindig nem érkezett meg Besztercére. A szászrégeni gépkocsi-szerelő osztály XI. 19-én anyaghiány miatt abroncsot vulkanizálni nem tudott.

A szállítás lebonyolításával kapcsolatban még kérem figyelmet fordítani az alábbi körülményekre:

A Székelyföldön lévő honvédségi fiókraktárak már telítve vannak. Meg kellene vizsgálni a kérdést, hogy oda egyelőre a különleges (hadműveleti) készletekből kell-e még további honvédségi készleteket szállítani.

A honvédségi élelmi készletek között a VII/1. elosztó parancsnok jelentése szerint 60 vagon ó tengeri van, amely a lótáp pótszerzését szolgálja. Célszerű lenne ezt a Székelyföldön bőségesen vásárolható zabbal kicserélni, mert az ó tengerire a lakosság élelmezése szempontjából sürgős szükség van.[51] Az új tengeri ugyanis még nem őrölhető, mert szárító berendezések még nincsenek.

Ugyancsak Szászrégenben 3690 q liszt van. Valószínű, hogy a többi székelyföldi raktárakban legalább kétszer ennyit őriznek. Ez a liszt, ha gyorsan fogyasztásra nem kerül, elromolhat. Célszerű lenne tehát a liszt helyett búzát tárolni és a lisztet fogyasztásra felhasználni. (A Szászrégenben tárolt anyagokat a 2. számú melléklet

51 Az 1940-es évek elején a hegyvidéken élő lakosság nemzetiségre való tekintet nélkül jelentős mennyiségben fogyasztott tengerit. Erre vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: *Táplálkozásbeli különbségek vagy állami propaganda? Adalékok az erdélyi nemzetiségi lakosság ellátásához a második világháború időszakában*. (Kézirat)

tartalmazza. Egész Székelyföldre vonatkozólag ilyen kimutatás az idő rövidsége miatt nem volt beszerezhető.)

Mivel a székelyföldi honvédségi fiók-raktárak már tele vannak, új anyagot a VII./1. elosztótól nem vesznek át. Felmerül a kérdés, hogy a mellékletben megjelölt mennyiségű és Szászrégenben tárolt anyagokkal mi történjen.

XI. 18-án és 19-én a 3. k. sz. k. zabot szállított a Székelyföldre a VII./1. elosztónak, ugyanakkor Szászrégenben a Futura vezérigazgatója azt közölte, hogy a Székelyföldről zabot szándékoznak szállítani az anyaországba. Ez a célszerűtlen beosztás tehergépkocsit vett feleslegesen igénybe.

Szeretfalván az állomáson kb. 2 vagon széna és 7 ásványolajos hordó (2 tele olajos, 4 tele és 1 üres benzines) van. Ez a 32. honvéd zászlóaljé. A zászlóalj ezeknél őrséget is hagyott, amely már két hete van ott, és mindkét fajtájú anyagot a zászlóalj után a Székelyföldre akarják szállítani. Pedig ott széna van bőségesen.

Megküldöm: Honvédelmi miniszter Úrnak (III. Csoportfőnökség) és kapja: 1. hadsereg parancsnokság különböző fogalmazásban.

1 darab melléklet[52]

A vkf. helyett
[olvashatatlan aláírás]

HL, HM, III. Csoportfőnökség,113331/eln. 1940. Számozatlan. Gépirat.

52 A dokumentum melléklete a szeretfavi raktárban 1940. november 18-án, 8 órakor található készletekről készült tételes kimutatást tartalmazza.

62.
A MATEOSZ előterjesztése a Székelyföld ellátásához szükséges gépkocsi szállítások megszervezése ügyében

Budapest, 1940. november 29.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk!

Vett utasításnak megfelelően szövetkezetünk Besztercére 70 darab gépkocsit indított útnak úgy, hogy azok folyó hó 20-ig Besztercén a 3-as számú katonai szállítási kirendeltség rendelkezésére álljanak. Jelentjük, hogy folyó hó 21-ig összesen 78 darab gépkocsi futott be. Miután azonban dr. Álgyay Pál[53] államtitkár úr további 30 gépkocsi kiküldését rendelte el, szövetkezetünk a még hátrálékos gépkocsikat is útba indította, úgyhogy folyó hó 26-án Besztercére már összesen 100 darab gépkocsi érkezett be. Átmenetileg azonban befutottak Besztercére azok a gépkocsik is, amelyek ugyancsak dr. Álgyay Pál államtitkár úr utasítására a Szászrégen–Beszterce közötti állami út kőszállításához rendeltettek ki, azonban ott egyelőre foglalkoztatást nem nyertek. Ezeknek a gépkocsiknak elosztása ez idő szerint van folyamatban.

Jelentettük továbbá, hogy Besztercén a Mateosz tömegáruszállítási kirendeltséget felállítottuk.

Alulírott vezérigazgatónk a fent jelzett és szervezetünk felülvizsgálására és a fuvarozás megszervezése érdekében folyó hó 19. és 25. között Erdélyben tartózkodott. Felvette az érintkezést a 3-as számú katonai szállítási kirendeltség vezetőjével, Szász ezredes úrral, a MÁV kirendeltjével, dr. Molnár főintéző úrral, úgy mint a szászrégeni és marosvásárhelyi állomásfőnökökkel. Ezzel kapcsolatos jelentésünket és javaslatunkat az alábbiakban terjesztjük elő.

Folyó hó 28-ig sem a Mateosz, sem a katonai, sem a MÁV közegek a Mateosz gépkocsik felhasználására és a fuvardíjak elszámolására írásos rendeletet nem kaptak. Csak a szóbeli utasítások szolgáltak a fuvarozási tevékenység alapjául, amelyet éppen ezért Szász ezredes úrral a kölcsönös tájékoztatás után legjobb belátásunk szerint szabályoztunk. Az ezredes úr közölte velem, hogy a gépkocsik útbaindítása tekintetében a gyors leküldés helyett az alaposabb előkészítést tartja kívánatosnak, és éppen ezért szóbeli tájékoztatásom után táviratilag előterjesztést tett arra, hogy a 70 gépkocsin felüli járművek csak az ő előzetes kérésére küldessenek le.

A gépkocsik elhelyezése Besztercén csak nagy nehézségekkel, az utcán eszközölhető. Ezen elhelyezés ellen a helyi rendőrhatóság több ízben kifogást emelt. Nem sikerült azonban olyan telephelyet találni, amely 100 darab gépkocsinak naponta való ki- és bejárása alatt tartósan használható lett volna. Ugyanígy

53 Teljes neve: Álgyay Hubert Pál, államtitkár.

egyelőre majdnem megoldhatatlannak látszik a gépkocsik tisztítása és karbantartása is. A Mateosz előtt az összes számba jövő helyeket a már korábban lerendelt Mávaut és katonai alakulatok elfoglalták. Ez azt jelenti, hogy szövetkezetünk a műszaki karbantartáshoz szükséges berendezkedéseket csak nagyobb költséggel és újabb berendezések létesítésével lesz képes biztosítani.

Hasonló nehézségeket jelentett azonban a személyzet elszállásolása is. 100 gépkocsihoz a honországból kiküldött körülbelül 2-300 ember tartozik, akiknek részére kénytelenek voltunk a központi szállításvezetőségtől Szász ezredes úr útján katonai szalmazsákokat, pokrócokat és fejpárnákat igényelni. Erre ígéretet nyertünk, miután a Mávaut hasonló kérése már elintézést nyert.

Besztercén a nagy tömegű gépkocsinak rakodása meglehetős nehézségeket okoz. Ezeknek kiküszöbölése folyamatban van. Szász ezredes úrral karöltve lépéseket tettünk ifj. Horthy István MÁV elnök úrnál, hogy a rakodók építésének ügyét különös figyelemben részesítse. Ez a kérelem az előterjesztés napján meg is történt a szükséges építésvezető kirendelésével. Besztercén most van folyamatban a rakodó villanyvilágítással való ellátása is. Általában a rakodásnál nehézséget okoz az, hogy egy kocsirakományú vasúti árut több gépkocsira kell szétosztani. Ennek következtében egy vasúti menetokmány helyett 5-6 darab 101-es menetlevél és kísérőjegyzékre van szükség. Miután az áru kíséretéről elvileg a MÁVAUT gondoskodik, a MÁV minden egyes vasúti szállítmányt szállító gépkocsit egy kocsikísérő fennhatósága alá helyezett. Ennek következményeképpen a gépkocsiknak addig kellett várni, amíg az egy kocsirakományú szállítmányhoz tartozó összes gépkocsik fel-, illetve lerakodtak. Ez igen nagy időveszteséggel járt. Különös nehézséget okozott ez a rendszer a darabáru szállítmányoknál. Megállapodás jött létre a tekintetben, hogy a Mateosz esetében a Mateosz a 101-es kísérőjegyzék alapján ugyanazt a felelősséget vállalja, mint ahogy ez a trakcióban történt, és maga gondoskodik a kocsikíséretről. A MÁV által egy kocsirakományú szállítmányhoz tehát több gépkocsihoz beosztott kocsikísérőnek feladata pedig abban összpontosul, hogy az elszámolást a 101-esnek, illetőleg a fuvarlevél alapján Beszterce, illetve a címzett a másik állomással elintézze. A darabáru szállításhoz ugyanilyen rendszer mellett a trakciós gépkocsik és kocsikísérők betanultsága folytán felhasználhatók. Ilyen rendszer mellett a Mateosznál az ácsorgási idő lényegesen lerövidíthető volt és a kocsikísérőkkel kapcsolatosan átmenetileg felmerült hiány is enyhíthetővé vált.

A besztercei rakodásnál azonban sokkal kedvezőtlenebb a szászrégeni és marosvásárhelyi rakodási viszonyok. Éppen ezért úgy Szász ezredes úr, mint Molnár főintéző úr felvetették a Mateosz előtt azt a kérdését, hogy szövetkezetünk nem lenne-e képes megszervezni azt, hogy a Szászrégenre, illetőleg Besztercére befutó helybeli árukat a vasúti állomáson való kezelés mellőzésével közvetlenül házhoz szállítsuk. Megállapítottuk ennek lehetőségét. A vasúti üzletszabályzat ezzel kapcsolatosan egymagában is lehetőséget nyújt gyakorlatilag, mint ahogy ezt a Salgótarján–Ózd járatnál évek óta már gyakoroljuk is, amennyiben a szállíttató,

illetve a címzett felhatalmazása alapján szövetkezetünk az értesítést átvehetné és a szállíttató megbízásából az árut is kiválthatja. Ebben az esetben természetesen a házhoz szállítás és lerakodásért szövetkezetünk mint külön teljesítményért külön díjazást kíván felszámítani. Ennek nagyságát kocsirakományú áruknál Szászrégen, Beszterce és Marosvásárhelyen 100 kilogrammonként 50 fillérben kívánjuk megállapítani, amelyet a szállíttatók tájékozódásunk szerint megfelelőnek is találnak, miután ez idő szerint a Mateosz a helyi házhoz fuvarozásért kocsinként egymagában 30-35 fillért kap. Tisztán gyakorlati kérdés az, hogy a Mateosznak adott megbízatások alapján azok a szállítmányok, amelyek ekként házhoz szállíthatók volnának, Mateosz gépkocsira rakassanak fel az átrakó állomáson. Ilyen értelemben az összes vasúti állomásfőnökök ezt a rendszert kívánatosnak minősítették. Éppen ezért előterjesztést tettünk a kolozsvári üzletvezetőségnek is, amely az utat járhatónak és a megoldást kívánatosnak vélte, az elintézést azonban hatáskörén kívül esőnek és a MÁV Igazgatóságához tartozónak nyilvánította. Éppen ezért sürgősen szükséges, hogy a m. kir. Államvasutakkal ilyen értelmű megállapodás jöjjön létre és ezen házhozszállítási fuvarokra a felhatalmazást a MÁV-tól elnyerjük. Természetesen a helyi km többletért a MÁV díjazást szövetkezetünknek nem térít.

Hasonlóképpen kifejezésre jutott az a kívánság is, hogy szövetkezetünk akviráljon a Székelyföldről kifelé irányuló szállítmányokat a gépkocsik üres visszaútjának kihasználása érdekében. Kívánatos lenne, hogy ezek a küldemények is hasonló módon a vasúti állomási kezelés elkerülésével kerüljenek feladásra. Az illetékes tényezők véleménye szerint feladóállomásul Szeretfalva vagy Sajómagyaros jöhetne számításba. Szövetkezetünk erre a feladatra is vállalkozik. Ugyancsak a háztól szállítás a rakodásnak előbbiekben leszögezett költségei ellenében, ezen felül azonban az így akvirált fuvarokért szövetkezetünk akvizíciós jutalékként az 1933. évi MÁV–Mateosz szerződésben leszögezett jutalékok elszámolását kéri, miután a tagok tevékenységén túlmenőleg szövetkezetünk akvizíciós tevékenységét is díjazni kérjük.

Erre annál inkább szükség van, mert az erdélyi tömegáruszállításokkal kapcsolatosan Erdélyben máris olyan költséges szervezetet létesítettünk, amely irodák, helyiségek bérlésével ránk legalább 6 hónapos kötelezettséget rónak, akkor, amikor a tömegáruszállítás tartama tekintetében tulajdonképpen tájékozva nem is vagyunk és vállalnunk kell azt a kockázatot, hogy az a szállítás esetleg igen rövid életű lesz.

Ez idő szerint bizonyos nehézségeket okoz az a körülmény, hogy a szállításban egymás mellett a katonaság, a Mávaut és a Mateosz gépkocsijai párhuzamosan vesznek részt. Felvetettük azt a gondolatot, hogy a szállításnál valami menetrendszerű beosztás jöjjön létre, amelynek tekintetében szövetkezetünk hajlandónak nyilatkozott a sötét napszakaszban való munkára is, feltéve, hogy ennek révén kedvezőbb időbeosztás és fuvarozási lehetőség adódik.

Szövetkezetünk az előbbi szervezési munkákkal és a javasolt fuvarozási módok vállalásával az átrakó forgalom lényeges javítását fogja előidézni. Ez idő szerint tudniillik egészen jelentős pazarlás folyik olyan munkáknál és olyan szállítási tevékenységgel, mellyel a legnagyobb takarékosság lenne szükséges. Példa gyanánt előadjuk, hogy a Mateosz motalkó szükségletének nagyrészét Marosvásárhelyről elégíti ki. Ebben az esetben ugyanis a fizetésnek csak Marosvásárhelyen kell megtörténni. Ellenkező esetben ugyanis szövetkezetünknek Budapesten megvásárolt motalkót kell leküldeni Besztercére, amelynek költségei lényegesen magasabbak. A Marosvásárhelyre irányuló motalkó Besztercén kerül átrakodásra. Innen az autók vagy közvetlenül Marosvásárhely állomásra viszik, vagy pedig a szászrégeni állomásra. Utóbbi esetben itt átrakják az árut és vasúttal továbbítják Marosvásárhelyre. Marosvásárhelyen ez idő szerint a különböző szállítmányok összekeveredése révén olyan zavar keletkezett, hogy körülbelül 500 benzinhordóból az egyes szállítmányokhoz tartozó hordók kiválasztása lehetetlenné vált, úgyhogy felajánlották a cégeknek azt, hogy a szállítmány hovatartozandóságára való tekintet nélkül hordó helyett hordót vegyenek át.

Marosvásárhely állomásáról a Vacuum telepére szövetkezetünk autói fuvarozzák ki a motalkót. Ha már most szövetkezetünknek pl. Szászrégenben vagy Szeretfalván motalkóra van szüksége, akkor Marosvásárhelyen utaltatván az ki, Marosvásárhelyről újabb gépkocsival és újabb költséggel szállítjuk azt vissza Szászrégenbe vagy esetleg Szeretfalvára. Előbbi az útvonal közepére esik, utóbbi pedig Besztercétől 15 km-re fekszik. Előbbi lehetetlen fuvarozási cselekmény után az így szállított áru helyt Szeretfalva vagy Szászrégen a Mateosznak olcsóbb, mintha az árut Besztercén venné át és továbbítaná.

Az előbbi példa ha a legkiáltóbb is valamennyi szállítmány között, alkalmas annak illusztrálására, hogy a gépkocsival való szállítás nem tisztán technikai kérdés, hanem szervezés kérdése is, és feladatát bizony csak akkor fogja teljesíteni, hogyha a fuvarozás szervezete és adminisztrációja is kihasználja azokat a lehetőségeket, amelyeket az önálló gépkocsifuvarozás nyújthat. Szövetkezetünk ezeknek a feladatoknak teljesítésére be van rendezkedve, erre vonatkozó szolgálatait felkínálja, így tehát a vonatkozó megállapodások és rendezések tisztázásán túl csak az van hátra, hogy a gépkocsiállomány kihasználása révén ésszerű eredmények és jobb pénzügyi helyzet álljon elő.

Tisztelettel jelentjük, hogy szövetkezetünk minden erőlködése ellenére is az átrakodó forgalomban előreláthatólag nem fog zavartalan eredményt teljesíteni tudni. Ennek két fő oka van. Elsősorban alkalmatlan szövetkezetünk arra, hogy az ÁNYI-ba tömörült nagyvállalatok helyett az üzemanyag-elosztás feladatát ebben a mértékben vállalja. A besztercei tömegáru-szállításokhoz naponta kereken 20.000 liter motalkó szükséges. Ez olyan nagy terjedelmű szállítás és üzlet, hogy ennek lebonyolítását szövetkezetünktől sohasem kívánták, és amelyre berendezkedve nincs is. Mindazok az áldozatok, amelyeket ezzel kapcsolatosan hozunk, tudniillik, hogy készpénzben előre megvásároljuk az árut és leküldjük, hogy a hordóhiány

enyhítésére sürgősen megrendeltünk 100 darab vashordót stb. csak pillanatnyi segítséget jelentenek. Egyidejűleg Nagyméltóságod elé terjesztett javaslatunkban a motalkóellátás kérdését részletesen megvilágítottuk és javaslatainkat megtettük. Kérjük ezek meggondolását és a kért rendelkezések mielőbbi kiadását.

A másik nagy nehézség az, hogy megfelelő rendelkezések, sőt, megállapodás hiányában sem szövetkezetünk, sem tagjai mai napig sem tudják, hogy a szállításért milyen díjazásban részesülnek. Nincs tisztázva a szállítási szavatosság súlyos pénzügyi kihatású kérdése sem. A honvédelmi minisztérium anyagi csoportfőnöke ígéretet tett ugyan, hogy szövetkezetünknek a szükséges előlegeket rendelkezésére fogja bocsátani, mind a mai napig azonban semmilyen pénzt nem kaptunk, noha a mai napig végzett fuvarozásokért járó fuvardíj már meghaladja a 150.000 pengőt, hogyha az általunk kért díjazás alapján számoltatnak el. Az anyagi csoport főnök úr rövid úton előterjesztett kérelmünkre tájékoztatott arról, hogy a besztercei szállítási kirendeltséget 70. 000 pengő előleggel ellátta ugyan, nem tudja azonban vállalni azt, hogy ilyen arányú kifizetéseket folyamatosan eszközöljön és a maga részéről is szükségesnek mondotta azt, hogy a Mateosz és a MÁV között a kifizetések tekintetében is sürgős megállapodás jöjjön létre.

Az elszámolások tekintetében egyébként jelenthetjük azt, hogy a helyszínen történt megállapodás alapján a teljesítmények igazolása zavartalanul megtörténik, és az elszámolások benyújtását csak az a két körülmény akadályozza meg, hogy eltekintve a honorságból való lefutásért járó díjazás díjtételétől, nem ismerjük a járandóságainkat, továbbá, hogy a katonai szállításvezetőség egyelőre legalább nem rendelkezett megfelelő elszámolási szervvel. Az anyagi csoportfőnök úr mindkét kérdésben gyors intézkedést helyezett kilátásba. Jelentenünk kell azonban, hogy ennek a kérdésnek végleges elrendezése nélkül anyagi erőnk ki fog merülni, és a szállítás fenntartásáért éppen ezért a szállítások megakadására vonatkozó felelősséget magunktól ezzel kapcsolatosan elhárítjuk.

Maradunk Nagyméltóságod iránti legmélyebb tisztelettel

Budapest, 1940. november 29.

HL, HM, III. csoportfőnökség, 113.329/eln. 1940. 1–7. f. Gépirat-másolat.

63.
A Honvédelmi Minisztérium jelentése a székelyföldi, illetve a marosvásárhelyi ipar helyzetéről

Budapest, 1940. december 3.

Megjegyzés

A kbt. 17/a. osztály megküldi a székelyföldi ipar nehézségeiről oda beérkezett bizalmas jelentést – elsősorban a jelentésnek a megrendelések kiadására vonatkozó részeire való tekintettel – megfelelő intézkedés végett.

A visszacsatolás óta már több intézkedés látott napvilágot az erdélyi ipar foglalkoztatása érdekében, és azóta már több tekintélyes költségkihatású megrendelést is adtunk ki a visszacsatolt részek iparossága részére. Egyébként is minden igyekezetünk oda irányul, hogy az erdélyi ipart minél hamarább és minél eredményesebben bekapcsoljuk a honvédségi megrendelések körébe.

E téren könnyebb a helyzet a nagy és középipari vállalatoknál, amelyeket fokozatos megismerés után vonunk be a honvédségi közszállításokba. Azonban itt is nehézségek adódnak, amelyek főleg abból származnak, hogy egyes nagyüzemek teljes mértékben zsidó vállalatoknak számítanak, amelyek fokozottabb bevonása a zsidótörvény közszállítási rendelkezéseibe ütközik.[54] Példaképpen kiemeli a Gea. a sepsiszentgyörgyi Textilműveket, mely üzem kb. másfélezer székely munkást foglalkoztat, azonban kizárólag zsidó befolyás és vezetés alatt áll, sőt a Vkf. hadiipari csoportjának közlése szerint a gyár vezetősége ellen a katonai közigazgatás szervei részéről árucsempészet és szabotázs miatt eljárás helyeztetett folyamatba (66.563/eln. III. Csfsg. 1940). Így áll a helyzet a Székelyföld egyik legnagyobb ipari üzeménél, amelynek magyar munkásait foglalkoztatni szeretnénk, viszont zsidó vezetőségének magatartása miatt közszállításokban nem részesíthetjük. Itt helyén volna a Gea. véleménye szerint az 1939 évi II. tc. 107. paragrafusa szerinti[55] hatósági vezető kirendelése.[56]

---

54 A törvény 13. §-a szerint: „Közszállítást zsidóknak csak annyiban lehet odaítélni, hogy a zsidóknak odaítélt közszállítások vállalati összege együttvéve a hatóság, hivatal, intézet, vállalat, üzem vagy más intézmény évi költségvetésébe, úgyszintén megállapított beruházási tervébe a közszállítások fedezésére felvett egész összegnek az 1939. és az 1940. években húsz, az 1941. és az 1942. években tíz, az 1943. évtől kezdve pedig hat százalékát meg ne haladja." *1939. évi IV. törvénycikk, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.* http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8098 (Letöltve: 2015. március 15.)

55 A törvény 107. §-ának 2. bekezdése szerint: „Ha a következő bekezdés értelmében alakult döntőbíróság az illetékes miniszter megkeresésére azt állapítja meg, hogy a vállalat birtokosa a bekezdés értelmében reárótt kötelezettséget jóllehet annak teljesítésére műszaki, pénzügyi és egyéb szükséges felkészültség szempontjából képes lenne – nem, vagy nem megfelelően teljesíti, a szükséges munkálatokat, hatósági vezető kirendelésével s az üzem személyzetének és eszközeinek felhasználásával is, a vállalat birtokosának számlájára az illetékes miniszter foganatosíthatja s ebben az esetben a hatósági vezetéssel felmerülő költség megtérítésére a mulasztót kötelezi." *1939. évi II. törvénycikk, A honvédelemről.* http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8096 (Letöltve: 2015. március 17.)

56 Utólag kézzel ráírva: „Külön ügy! Folyamatba tétel előtt még megbeszélni Vkf., hadsereg ipari csoport. December 6."

Az erdélyi ipar foglalkoztatása szempontjából a nagyobb nehézségek mégis a kisiparnál merülnek fel, amennyiben a kisipar egyedenkinti bevonása mindenképpen nagy nehézségekbe ütközik. Kizárólag az Iparügyi Minisztérium által a visszacsatolt erdélyi részek kisiparosainak megszervezésével megbízott IOKSZ,[57] KAMESZ és a Kisipari munkátvállaló szövetkezet útján lehetséges a kisipar foglalkoztatása.

A Székelyföld kisiparosságának megszervezésére a Kisipari munkátvállaló szövetkezet kapott az Iparügyi Minisztériumtól megbízást. A szövetkezet a csatolt kimutatásban részletezett székelyföldi kisiparosokat az alábbi eredménnyel szervezte be:

Cipészek	27 csoport	311 fő
Szabók	26 csoport	213 fő
Szíjgyártók	7 csoport	17 fő
Kerékgyártók és kovácsok	8 csoport	46 fő
Kötélgyártók	1 csoport	3 fő
Szűcsök	1 csoport	5 fő
Fehérnemű készítők[58]	22 csoport	288 fő
Tímárok – bőrfeldolgozók	2 csoport	52 fő
Vasmunkások	1 csoport	16 fő
Asztalosok	2 csoport	10 fő
Összesen	97 csoport	961 fő

Az iktatmányban foglaltak alapján a szövetkezet erdélyi szervezeteinek foglalkoztatása fontos érdek.

Lássák: r. u.

3. a. oszt. részéről.

A 3. a osztály által beszerzendő cikkek azon kisebbik része, amelyeket iparosok is tudnának készíteni, csak alapos szakképzettséggel és e téren már gyakorlattal rendelkező cégek tudják megnyugtatóan gyártani. Ők is csak állandó felügyelet, de legalábbis gyakori ellenőrzés és érintkezés mellett. Ezt elsősorban a kincstár, de másodsorban a gyártó cégek érdekei is így kívánják, mert egy nem megfelelő szakértelemmel vállalt szállítás teljesítése, amely esetleg többszöri újra való legyártást követelhet meg addig, amíg elfogadható lesz, a kincstár érdekeit veszélyezteti a kitolódott szállítási határidő által, másrészt pedig a gyártó még esetleges tönkremenetelével végződhet.

57 IOKSZ – Iparosok Országos Központi Szövetkezete.

58 Utólag kézzel ráírva: „A székelyföldi fehérnemű készítők foglalkoztatása a Kisipari Munkáltató, Termelő és Értékesítő Szövetkezet részére kiadott megrendelés szerint biztosíttatott. 510562/440. szám alatt megrendelve 50.000 darab tábori zöld ing és 25.000 darab legénységi gatya, mely mennyiség teljes egészében a Székelyföld kisiparosai által készíttetnek el.”

Másolat

A marosvásárhelyi és Maros-Torda megyei üzemek és kisiparosság helyzetéről jelentik a következőket: a helyi üzemek túlnyomó részben munkájukat megszüntették, illetőleg még a román impérium alatt utolsó hónapokban leállított üzemek a mai napig nem indíttattak meg, s így az ottani munkásság a lehető legkétségbeejtőbb helyzetben van. Ezt indokolja különben a Népközösség készpénzsegély akciója is, mely szerint kimutatható, hogy mintegy 2700 munkáscsalád fordul állandó segélyezésre a szervezethez.

Marosvásárhely egyetlen nagy-üzeme a marosvásárhelyi Cukorgyár Rt., mely a múlt évek október havában már teljes kampányban volt, jelenleg 455 főt kitevő szakmunkásait leépíti. Az elmúlt 2 hét alatt mintegy 50 munkást bocsátott el. A napidíjasokat még nem alkalmazta, kiknek száma mintegy 1050-1060 személyre tehető, mert répatermő területeinek túlnyomó része Romániában maradt s a most folyó tárgyalások eredményre még nem vezettek.

A bőr- és kesztyűgyárak[59] tevékenységüket szintén csak redukált mértékben folytathatják, mert Marosvásárhely és környéke annyira el van zárva a közlekedéstől, hogy nyersanyaghoz éppen vasúti összeköttetései hiányában nem tud jutni.[60]

A marosvásárhelyi Petróleumfinomító Rt., amely mintegy 600-800 munkással szokott dolgozni, szinte csak minimális kitermelést tud eszközölni. Ugyancsak a hiányos vasúti összeköttetés és egyéb akadályok miatt.

Tekintettel arra, hogy folyó évben úgy lehet mondani, az építkezések is teljesen szünetelnek, a Marosvásárhely környékén levő két téglagyár[61] is, amelyek normális körülmények között mintegy 1500 munkást foglalkoztatnak, éppen az építkezések megszűnte miatt üzemét vagy nem, vagy rendkívül redukált formában folytatja.

Meggyesfalvi szeszgyár szesztermelését még román impérium alatt beszüntette s ma megindítani tőkehiány miatt nem tudja. A gyárban mintegy 600-800 munkás volt foglalkoztatva.

A kisiparosság helyzete úgy a megyében, mint a városban a lehető legrosszabb. Mint munkaadók nem tudnak segédmunkásokat foglalkoztatni anyag, megrendelés, forgótőke hiányában. Így az ipari segédmunkásság, úgyszintén a kisiparos munkaadó a legnagyobb nyomornak néznek elébe. A tél küszöbén állva kénytelenek állandóan a Népközösség segélyakciójára feliratkozni s onnan hetenkint 5-15 pengő gyorssegélyeket elfogadni. A fennálló helyzetnek elsősorban oka az a teljes stagnálás, amely a vasúti összeköttetés és megrendelések hiánya miatt előállott. Haladéktalanul óriási arányú közmunkára volna szükség,[62] hogy összesen mintegy 4-4500 családot kitevő munkásság[63] és kisipari munkaadók legalább a létmini-

59 Marosvásárhelyen két bőrgyár működött: a Bőripari Rt. és a Nagy Gávril bőrárugyár.
60 Utólag aláhúzva kék ceruzával.
61 A meggyesfalvi (Mureşeni téglagyár Rt.) és marosszentgyörgyi (Tégla és Agyagárugyár Rt.) üzemekről van szó.
62 Utólag aláhúzva kék ceruzával.
63 1930-as évek végi adat szerint Maros-Torda vármegyében 6178 ipari munkás dolgozott.

mumhoz szükséges napi 2-3 pengő keresettel családjaikat biztosítsák az éhenhalástól.

Ajánlatos volna elsősorban a Népközösség által elkészített listák alapján a cipész, csizmadia és szabó munkaadók katonai rendelésekkel való azonnali ellátása, kiken keresztül természetesen a fenti kategóriákba sorozható ipari segédmunkásság helyzete is azonnal kedvezőbbé válna.

A kőművesek és segédmunkásaik azonnali munkába állítása az összes meglévő középületek, esetleg be nem fejezett állami épületek befejezésére. Rajtuk keresztül foglalkoztatva lennének a szobafestők, mázolók, ácsok, asztalosok, lakatosok stb.

A még mindig fennmaradó tömeg munkába állítása elsősorban ajánlatos volna Beszterce és Szászrégen között épülő vasútvonalnál, továbbá Marosvásárhely város periferiális részein levő útburkolatok, a városba vezető úttestek feljavításával.

Végül az ipari üzemek nyersanyaggal való haladéktalan ellátása, aminek első és legszükségesebb tényezője az Apahida–Székelykocsárd és Marosvásárhely között lévő vasúti útvonal azonnali megnyitása.[64]

Marosvásárhelyen a múlt héten történt népközösségi összeírás alapján az önálló

bőriparosok száma kb.	270
cipész, csizmadiák kb.	450
szabók kb.	170
asztalosok kb.	150
ácsok kb.	300
lakatosok kb.	130

Ehhez jön kb. minden munkaadó után 3 segédmunkás.

HL, HM, III. Csoportfőnökség, 114.081/ eln. 1940. Gépirat-másolat.

64 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

V. INTERNÁLÁSOK, KIUTASÍTÁSOK – MENEKÜLTKÉRDÉS

64.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak a menekültkérdésről

Marosvásárhely, 1940. szeptember 14.

M. kir. 1. hadsereg parancsnokság katonai közigazgatási csoport
97/ kat. közig. 1940.

Tárgy: Menekültek támogatása

Vármegyei katonai közigazgatási parancsnoknak

Marosvásárhely, 1940. szeptember hó 14-én Marosvásárhely

Románia területéről menekültek nyilvántartása és gondozásának irányítása a katonai közigazgatás hatáskörébe tartozik. Ezért elrendelem:

1. A községek a szükséghez képest a legrövidebb úton (telefon vagy távírón) a járási katonai parancsnokságnak jelentsék az oda érkezett menekültek számát és adatait (honnan, mikor, férfi, nő stb.)

2. A járási és városi katonai parancsnokságok a községekből beérkezett, ill. saját adataikat a vármegyei katonai parancsnokságnak hasonlóképpen távbeszélőn vagy távírón időnként, erősebb menekültcsoportok érkezésekor minden nap jelentsék.

3. A vármegyei katonai parancsnokság hozzám legalább 3 naponként hasonlóképpen jelentse a menekültek számát, tartózkodási helyüket. A távírón, távbeszélőn jelentett adatokat ugyanakkor írásbeli jelentésben is részletezze.

4. A menekültek fogadása, nyilvántartása és gondozásának technikai megszervezésére a községekben és városokban Menekültgondozó bizottságok alakuljanak, vagy ennek a lebonyolítására valamelyik helyi társadalmi jótékonysági egyesület kérendő fel.[1] Ez a bizottság vagy egyesület az odaérkezett menekültek adatait feljegyzi (csatolt minta szerint) elhelyezésükről, hiányos ruházat kiegészítéséről, élelmezésről társadalmi gyűjtés útján gondoskodik. Arra kell törekedni, hogy ez a segítség csakis az első napokra szorítkozzék, a menekült lehetőleg itt élő rokonaihoz vagy ismerőseihez utazzék. Amennyiben máshol elhelyezkedni nem tud, helyi közmunkák beállításával történjék eltartásuk. Munkanélküli segélyezés tilos és legfeljebb az első napokban természetben (élelem, ruha) segélyre, vagy teljesen munkaképtelenekre szorítkozzék.[2]

---

1 A menekültkérdés társadalmi egyesületek, ill. lakossági gyűjtés révén való rendezése megoldhatatlannak bizonyult a menekültek nagy száma miatt, így a magyar államnak kellett azt a különböző parancsnokságok által megoldania.

2 Ez a rendelkezés a katonai közigazgatás teljes időszaka alatt érvényben maradt.

5. Ha a község saját erejéből vagy társadalmi gyűjtés útján erre a célra megfelelő anyagi eszközöket nem tud biztosítani, szűk keretek között tőlem utólagosan elszámolandó pénzsegélyt igényelhet. Ha sürgős segítségre van szükség, állandó költségkészletéből a halasztást nem tűrő kiadásokra kisebb összeget igénybe vehet, amelyet felterjesztett okmányai alapján azonnal megtérítek. Ezt a segélyt pénzadomány formájában kiosztani nem szabad, hanem csakis ruha, cipő, élelem beszerzésére fordítható. A felhasznált összegről havonként az eredeti okmányok csatolása mellett hozzám elszámolás terjesztendő fel szolgálati úton szigorlás végett. A közmunkák beállításánál 8 órai munkaidőt figyelembe véve legfeljebb 1,8 pengő napszám vagy a helyi munkapiac árai fizethetők, utóbbi abban az esetben, ha a fenti összeg alatt marad. A járási parancsnokság által beküldött tervezeteket a beosztott szociális előadó bekapcsolása mellett ellenőrizze és gondoskodjék arról, hogy a szociális előadó a menekülteket minél gyakrabban felkeresse.

6. Ha a menekültek száma szaporodni fog, menekült gyűjtőtáborok felállítását tervezem. Működési területén már most állapítsa meg, vannak-e ilyen célra megfelelő helyiségek (a románok által a besszarábiai menekültek részére épített barakkok,[3] üresen álló épületek, stb.)

7. Betegeknek gyógyszersegély is kiutalható, a legközelebbi gyógyszertárnál beváltható utalvány útján. Az igénybevett gyógyszert a vény és az utalvány bemutatása ellenében fizesse ki a gyógyszertárnak. A vényt csatolja a számadáshoz.

8. A községenként tervezett Menekültgondozó Bizottságok igyekezzenek a menekülteknek állást, munkát közvetíteni.

9. Arra kell törekedni, hogy a menekültek addig is, amíg táborszerű elhelyezésük megoldást nem nyer, lehetőleg az egész vármegyében egyenletesen kerüljenek szétosztásra, hogy így a közönséget elhelyezésük és ellátásuk gondja igazságosan terhelje.

10. Általános tapasztalat, hogy a menekültek között igen sok a kétes elem, a munkakerülő, bűnöző stb. Ezért a K ellenőrzés megfelelő tapintattal szigorúan végrehajtandó.

Fentiekre vonatkozó intézkedéseit minél előbb jelentse.

Kapják: összes vármegyei katonai parancsnokságok és Marosvásárhely katonai parancsnoka.[4]

a kiadvány hiteléül
[olvashatatlan aláírás]

Novákovits s. k. tábornok
1. hadsereg katonai közigazgatási csoport vezetője
segéd hivatal vezető

DJSM-Prefectura, d. 9. 98. f. Gépirat másolat.

---

3 Az 1940. június 26-i szovjet ultimátumot követően a román kormány kiürítette a besszarábiai területeket, a menekültek döntő részét azonban nem Észak-Erdélyben helyezte el.

4 Marosvásárhely katonai parancsnokának külön kiemelése valószínűleg az itt tartózkodó menekültek nagy számának tulajdonítható. Erre vonatkozóan lásd: L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. szám. 243-265.

65.
A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete Szatmár vármegye katonai parancsnokának polgári egyének letartóztatásáról

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 14.

105/ közig. po. 40.IX.14.Vármegyei katonai parancsnokság Szatmárnémeti

Eljárás polgári egyének letartóztatásával kapcsolatban

Előfordult esetekből kifolyólag felhívom a figyelmet arra, hogy jövőben polgári egyéneknek politikai vonatkozással kapcsolatos elfogása, letartóztatása vagy őrizetbe vétele előtt az illetékes magyar párt elnökét is hallgassa meg és hasonló eljárásra a területéhez tartozó városi és járási katonai parancsnokokat is utasítsa, mert az indokolatlan vagy kellő alappal nem bíró letartóztatások a lakosság körében felesleges nyugtalanságot kelthetnek.

Tábori posta 3. 1940. IX. 14.

3. hadsereg parancsnok helyettes
[olvashatatlan aláírás]
A katonai közigazgatási csoport vezetője

Fenti szöveg Hughesen.[5]

DJSM-Prefectura, d. 2. 38. f. Gépirat.

5 Utólag rávezetve pirossal. A David Edward Hughes amerikai fizikus által 1851-ben feltalált betűnyomó távírógép elnevezése, amit a katonai közigazgatás időszakában is használtak.

66.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnok utasítása Szatmárnémeti katonai parancsnokának egyes román személyek túszként való internálásáról

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 16.

Szatmár vármegye katonai parancsnoka
223/1940 szám

Városi katonai parancsnokságnak

Szatmár-Németi

A 3. hadsereg parancsnokság 31/közig. kö. 1940 számú rendeletét[6] az alábbiakban teljes terjedelmileg közlöm:

„Románok által elhurcolt túszok megállapítása és megtorló intézkedések. A Fővezérség tudomására jutott, hogy helyekről a visszavonuló román csapatok a magyarok közül túszokat szedtek, és azokat magukkal vitték.[7] Állapítsa meg, hogy a román csapatok név szerint kiket vittek el túszként magukkal és azt jelentse. Megtorlásul vétessen a járási-, illetve városi katonai parancsnokságokkal megfelelő számú, lehetőleg regátbeli tekintélyes románt őrizetbe és ezeket mindaddig tartsa fogva, míg a magyar túszok hazakerülnek. A megtorlásul őrizetbe vetteket jelentse. Az őrizetbe vételnél a legnagyobb körültekintéssel járjon el, és a magyar párt[8] elnökét hallgassa meg."

A fenti rendelet értelmében utasítom, hogy amennyiben a város területéről a románok túszokat vittek volna el, megtorlásul az elvitt túszok nevének jelentése mellett, megfelelő számú túsz előállítására a szükséges intézkedéseket tegye meg. A túszokat kísérettel további intézkedésig parancsnokságához előzetes értesítés adása mellett kísértesse be.

Szatmár-Németi, 1940. szeptember 16.

vitéz Papp ezredes
vármegyei katonai parancsnok helyettes

DJSM-Primăria, d. 3. 89. f. Gépirat.

---

6 A rendelet szövegét nem sikerült fellelni.

7 Az információ téves, a kivonuló román hatóságok vagy nem szedtek túszokat, vagy a kivonulás előtt szabadon engedték őket. Ennek ellenére a katonai közigazgatás teljes időszaka alatt napirenden maradt a „túszügy".

8 Az utalás a két világháború között (1922–1938) működött Országos Magyar Pártra vonatkozik.

67.
A szatmárnémeti városi katonai parancsnok jelentése a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a városban tartózkodó dél-erdélyi menekültekről

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 24.

Szatmár-Németi szabad királyi város katonai közigazgatási parancsnoka

no. 416/1940 sz.[9]

3. hadsereg parancsnokság katonai közigazgatási csoport
vezetőjének

115. közig.po. 40/IX.18. távirati rendelkezésre hivatkozással jelentem Szatmár-Németi városban levő menekültekről készített kimutatásomat:

Családfők száma	Feleség és gyermekek száma	Hajadon	Nőtlen	Összesen
215	293	60	208	776

Foglalkozások szerint:

Ipari munkások	Földmunkások	Értelmiség	Kereskedő	Háztartásbeli
284	63	26	69	49

Ebből a Bányai út 1. szám alatt a „Menekült Otthonban" elhelyezve 218 fő. A többiek rokonoknál és ismerősöknél laknak ideiglenesen a városban.

Szatmár-Németi, 1940. szeptember hó 24-én

vitéz Bayor tábornok
városi katonai közigazgatási parancsnok

DJSM-Primăria, d. 5. 10. f. Gépirat.

9 Utólag rávezetve.

68.
A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának távirata a Miniszterelnökségnek a Bihar megyei román telepesek ügyében

Kolozsvár, 1940. október 1.

Távirat – Miniszterelnökség-Budapest

Telepesek kitoloncolása tárgyában Bihar vármegye katonai parancsnoka jelenti, hogy[10] 500 telepes román családot felszólított az ország területéről való eltávozásra, mert ezek a trianoni határ mentén lakó családok a megmaradt román területről valók. Nagyszalontáról 58 család ezek közül már elhagyta az országot, többiek érdekében közbenjárt Bledeu nagyváradi ügyvéd és az ottani román konzul, akiknek kérésére a vármegyei katonai parancsnok október 10-ig haladékot adott. Erről Bittó tábornok, Bihar vármegye katonai parancsnoka október 4-én a fővezérségen is jelentést tesz.[11]

2. hadsereg katonai közigazgatási csoport vezetője 1203/sgt.
1940. X./1.[12]

MNL OL, K 53, 1. doboz, 133/1940. 125–126. f. Gépirat-másolat.

10 A szövegből utólag kitörölve: „a miniszterelnök úr utasítása alapján".

11 Az ügyre később a polgári közigazgatás időszakában a román külügyminisztérium külön jegyzékben tért ki. A 4867/vkf. iratra hivatkozott, amely elrendelte a telepesek kiutasítását, tehát nem a Bihar megyei parancsnok magánakciójáról volt szó, hanem központi utasításról. A hivatkozott ügyiratot a magyar hatóságoknak sem sikerült fellelni, viszont találtak egy másik iratot (5640. főv. kat közig. számú rendelet, szövege ennek sem ismert), amely ugyanerről intézkedik. *A IX. hadtest távirata a Vezérkari Főnökségnek*. 1941. március. HL, VKF, 4630/eln. 1. 1941. 637–638. f.

12 Utólag kézzel ráírva: „Incze miniszteri tanácsos úr közölte, hogy a miniszterelnök úr a sürgönyben kiadott utasítást nem adta ki. 1940. X. 2. 7 h 40".

69.
A Fővezérségi Kormánymegbízott jelentése a kürtösi állomáson veszteglő dél-erdélyi menekülteket szállító vonat ügyéről

Budapest, 1940. október 2.

M. Kir. Fővezérségi Kormánymegbízott
122. főv. kmb. szám érk.1940. X./2.

Tárgy: kurticsi[13] menekültek ügye

Marossy követségi tanácsos jelenti, hogy a központi szállítási osztály katonai vezetője, Farkas telefonon azt a közlést adta le, hogy a kurticsi határállomáson másfél nap óta 22 vagon menekült van (vagononkint átlag 2-3 család), akiket a vissza nem jött területekről akarnak áttenni. Ezeket a menekülteket a vagonokból még a legelemibb szükségletekre sem engedik ki, még vizet inni sem léphetnek ki a vagonokból.

A szegedi üzletvezetőség telefonon kéri, hogy a menekültekről sürgős intézkedés tétessék, s ezeknek Magyarországra való bejövetele engedtessék meg annál inkább, mert Lökösházáról a mai napon (október 1-jén) egy román főhadnagy holttestét viszik át Kurticsra, akit állítólag itt lőttek le. A főhadnagy holttestét mindenünnen nagy román küldöttségek várják s mint román nemzeti hőst akarják fogadni.[14] A küldöttségek hangulata izgatott s az állandó tüntetések között tartani lehet a menekültek megtámadásától.

Az esetet déli 2 órakor jelentettem a Miniszterelnök Úr Őexcellenciájának, aki a kivételes körülményekre tekintettel megengedte, hogy a menekültek Magyarországra átjöhessenek.

Erről Marossy követségi tanácsos úr a központi szállítási osztályt rövid úton értesítette.

Éjjel 1 órakor a fővezérség polgári csoportjának vezetője telefonon arról értesített, hogy a menekültek Békéscsabára érkeztek, kérdezte, hogy mi történjék velük. Abban állapodtunk meg, hogy lehetőleg illetőségi helyükre (amely állítólag Máramarosban van) szállítandók el.

Terveztetik:

A Honvéd Vezérkar főnökének (vitéz Náray Antal szállásmester úr kezeihez)

---

13 A település magyar neve Kürtös.

14 Feltehetően Dumitru Lazăr-ról van szó, akivel a magyar határőrök szeptember 4-én Bihardiószegen (akkor még román területen) kerültek tűzharcba. A sebesült főhadnagyot magukkal vitték, de az másnap belehalt sérüléseibe. Az ügy többször is előkerült a magyar–román katonai bizottság tárgyalásain, de nem sikerült megállapodni a holttest kiadásának feltételeiről. Az átadásra feltehetően valamikor a hónap közepén került sor, a magyar lapok október 13-án számoltak be Lazăr Câmpulungban lezajlott temetéséről.

A kurticsi állomásról 1940. október 1-jén a Miniszterelnök Úr kivételes engedélyével[15] Magyarországra áttett 22 vagon vissza nem csatolt területről menekülők ügyében az október 2-án reggel 1 órakor telefonon folytatott beszélgetésünkre hivatkozva, van szerencsém ezúton is megismételni azt a közlésemet, hogy a menekülteknek Magyarországra való beengedése – a már közölt kivételes körülményekre tekintettel – a Miniszterelnök Úr szóbeli engedélye alapján történt.[16]

Tisztelettel kérem, méltóztassék intézkedni az iránt, hogy a menekültek a záróvonal átlépése nélkül lehetőleg illetőségi helyükre, esetleg más közel fekvő megyébe szállíttassanak és ott történjék gondoskodás róluk.

Tisztelettel kérem azt is, hogy méltóztassék összeíratni név szerint, hogy kik ezek a menekültek, hányan vannak, mi volt a családfő foglalkozása, honnan és milyen körülmények között történt a menekülésük. Az ekképpen megállapított adatoknak szíves közlését kérem.

II.

M. kir. külügyminiszter úrnak

Van szerencsém Nagyméltóságoddal tisztelettel közölni, hogy 1940. október 1-jén a román hatóságok a kurticsi állomáson 22 vagon vissza nem jött területi kiüldözött menekültet tettek át Magyarországra, vagononkint átlag 2-3 családot. Intézkedtem az iránt, hogy megállapíttassék az áttett menekültek neve, családtagjaiknak száma, foglalkozásuk és kiutasításuknak körülményei. Mihelyt ezeket az adatokat megkapom, Nagyméltóságodnak szíves intézkedés végett meg fogom küldeni. A Miniszterelnök úr utasítására már most kérem azonban, hogy a román kormánynál a kiutasítások ezen módja ellen megfelelő formában óvást emelni és tiltakozni méltóztassék.

Budapest, 1940. október hó

[olvashatatlan aláírás]

MNL OL, K 53, 3. doboz, 122/1940. 53–54. f. Gépirat-másolat.

15 Feltehetőleg az itt részletezett eset nyomán döntött Teleki miniszterelnök a retorzió mellett, amely következtében több száz román értelmiségit utasítottak ki Észak-Erdély nagyobb városaiból. Az eset részleteire vonatkozóan lásd a bevezető tanulmány *Internálások, kiutasítások* című alfejezetét.

16 A Miniszterelnökség engedélyére amiatt volt szükség, mert a katonai közigazgatás időszakában a magyar kormányzat igyekezett megakadályozni, hogy a dél-erdélyi menekültek tömegesen átléphessék a záróvonalat és a trianoni területekre jussanak.

70.
Nicolae Popovici nagyváradi ortodox püspök nyilatkozata kiutasítása körülményeiről

1940. október

Magyarország. Atrocitások

Nyilatkozat

Alulírott Nicolae Popovici, Nagyvárad román ortodox püspöke a következőket nyilatkozom Nagyváradról való kiutasításom kapcsán. 1940. október 4-én, pénteken 11 óra körül megjelent lakásomon egy titkos ügynök, egy fegyveres csendőr főtörzsőrmester társaságában, aki felszólított a törvény nevében, hogy kövessem a törvényszék börtönébe.

Néhány perces haladékot kértem, hogy felvehessem a kapcsolatot a püspökség jogtanácsosával és tanácsosaival, amit meg is kaptam. Rövid tanácskozás után eleget tettem a felszólításnak és figyelmeztettem a két magyar ügynököt, hogy fölösleges bajonettel kísérniük, mert jószántamból megyek a börtönbe. Az utcára kiérve a titkos ügynök elküldte a csendőrt, így az ügynök és Ioan Dinu püspöki vikárius társaságában mentem a börtönbe. Itt, személyi adataim felvétele után az őrök kezére adtak, akik utasítást kaptak, hogy egyedül helyezzenek el egy cellában. A cellába való belépésemkor megmotoztak és elvettek minden olyan tárgyat, amellyel kárt tehettem volna magamban. Ebben a kilenc ágyas cellában töltöttem körülbelül egy órát. Ezalatt a szentjobbi apát, dr. Iosif Pop és dr. Coriolan Tomăianu,[17] a nagyvárad görög katolikus teológiai akadémia tanára is ebbe a cellába került. 20,30-ig együtt voltunk mi hárman a cellában. A letartóztatások estig folytatódtak. Bezártságunk ideje alatt a polgári és katonai őrök nagyrésze csak becsmérlő és sértő szavakkal illetett minket. Drámai jeleneteknek voltunk tanúi, a börtöntől való félelem és a nap eseményeinek hatása alatt álló román gyerekek sírása hallatszott.

Helyzetünk elviselhetetlenné tétele céljából tüntetőleg kiürítették a hordozható WC. vödröket a börtönben, megmérgezve a levegőt. 20 óra körül nagy nehézség árán engedélyt kaptunk, hogy otthonról csomagot hozzanak nekünk egy kis ennivalóval és egy takaróval. Miután megvacsoráztunk, 20,30 óra körül parancsot kaptunk, hogy mindenki jelentkezzen a börtön udvarán.

A nőket a börtön első udvarába vitték, a férfiakat pedig egy szomszédos udvaron állították három sorba a börtön egyik hosszú fala mellett. Minket is ehhez a csoporthoz állítottak.

17 Helyesen: Coriolan Tămâianu (1904–1990), kanonok, a nagyváradi görög katolikus teológia tanára.

Előttünk egy katonai egység állt, élén egy hadnaggyal, aki provokálóan a következő parancsokat adta: „vigyázz, balra át, fegyvert vállhoz, tölteni". Ezeknek a parancsoknak a megfélemlítés volt a célja és a nők körében pánikot váltottak ki, akik tömeges kivégzést sejtve, kiabálni kezdtek, egyesek el is ájultak. A hadnagy tovább osztotta a parancsokat: „töltést ellenőrizni! Töltve!" Minden szakaszvezető jelentette a végrehajtást a parancs megismétlése mellett „tüzelésre kész".

Majdnem mind meg voltunk győződve, hogy ki fognak végezni, az egész rendezés célja az volt, hogy mi ezt higgyük. A katonák parancsot kaptak, hogy bekerítsenek. Csak ekkor közölték velük, hogy az állomásra megyünk, és útnak indítanak ismeretlen célállomás felé. A börtönből kijött a nők csoportja nagyon erős katonai felügyelet alatt, melyet egy hadnagy vezényelt.

A két fent említett pappal én a konvoj élén voltam. Nagyon nyugtalanított és ugyanakkor kíváncsivá tett az a tény, hogy a város fő útvonalán, a Ferdinánd király útján tankok, motorbiciklik és teherautók sorakoztak felfegyverzett katonákkal.

Sokunkat bántalmaztak az állomásra vezető úton. Itt, egy kb. félórás várakozás után, amelyet egy szűk udvarba bezsúfolva töltöttünk, a hadnagy fontosnak érezte felhívni a figyelmünket arra, hogy különös kegyként ugyanazon család tagjai együtt utazhatnak.

Amikor felszólítottak, hogy a tehervagonba felszálljak, a katonák nem kíméltek a durva szavaktól, sem az állomás egyik magas tisztviselőjének ironikus megjegyzésétől, aki így kiáltott: „A püspök úr felszáll a hálókocsiba".

Miután egy vagonba 40 személyt felszállítottak, az ajtót ránk zárták és lepecsételték, és nem nyitották ki, csak 13 óra múlva Lökösháza határállomáson. Megjegyzem, hogy a vagonban sem egy szék, sem bármiféle kényelmi eszköz nem volt, amely ezt a fájdalmas utazást elviselhetővé tette volna. Egész éjjel állva szenvedtünk anélkül, hogy lehetőségünk lett volna aludni. A levegő is elviselhetetlen volt, mivel szellőztetési lehetőség nem volt és mindenki testi szükségleteit ott volt kénytelen elvégezni.

Másnap reggel 6 órakor, Lökösházára megérkezve, visszautasították abbéli kérésünket, hogy néhány percre mindenki leszállhasson a vagonból. Csak a nőknek és gyermekeknek engedélyezték a leszállást majdnem 3 és fél órányi tárgyalások után.

Ezen a határmenti állomáson 4 órát töltöttünk, majd a vonat Kürtös felé indult tovább. Itt meglepetéssel vettük tudomásul, hogy az állomást nem értesítették érkezésünkről, mindössze annyit közöltek, hogy különleges áruval megrakott tehervonat érkezik. Kürtösön a 285 kiutasított 3 órát töltött el.

Sofronya állomáson Horthy kormányzó sógora, Purgly[18] földbirtokos és felesége várt.

---

18 A Purgly család bajor származású, 1820-ban I. Ferenc császártól kaptak magyar nemesi címet. A 19. század végére a családnak 1500 holdas birtoka volt Csanád és Arad megyében. A család két leghíresebb tagja: Purgly Emil, aki 1932-ben a Károlyi kormány idején földművelésügyi miniszter volt, illetve Horthy Miklós felesége, Purgly Magdolna, aki a család birtokán, Sofronyán született.

Leszálltunk a vagonból és Iosif Pop apát megható beszédet intézett magyar nyelven, előadva a sértéseket és bántásokat, amelyeknek ki voltunk téve, azzal a kéréssel, hogy ezt a kormányzó tudomására hozza. Ő azt ígérte, hogy Gyárfás Elemér, a romániai magyarok hivatalos vezetője által értesíteni fogja Horthy kormányzót.

dr. Nicolae Popovici
Nagyvárad püspöke

Első ügyész
O. Vasiliu

MAE, f. 71/ Transilvania, vol. 199/1940–1944. 32–35. f. Román nyelvű gépirat-másolat.

71.
Lukács Sarolta vöröskeresztes megbízott úti beszámolója az erdélyi menekültek helyzetéről

Budapest, 1940. október 9.

Jelentés: A 22290/Erd. M.E. II. számú megbízás alapján tett erdélyi utam tapasztalatairól az erdélyi menekültek helyzetére vonatkozólag.

Az erdélyi menekültek száma ez idő szerint még nem állapítható meg. Részben a naponként érkezett kiüldözöttek miatt, részben pedig mert a menekültek a sokat hangoztatott visszaküldéstől való félelmükben nem mernek jelentkezni, inkább bujkálnak rokonoknál s ismerősöknél, felélve a magukkal hozott kis pénz-készletüket.

A menekültek száma hozzávetőlegesen 40-45.000-re tehető (Szatmárnémeti, Nagyvárad, Kolozsvár és Marosvásárhelyről[19] szerzett hatósági és társadalmi szervek információja alapján.) A fenti számból a közellátásban táborokban vagy ínségkonyhákon kb. 16-18.000 egyén részesül. Élelmezésüket majdnem mindenütt a katonaság látja el és elhelyezésük is a kaszárnyákban történt. Kaszárnyákban és középületekben még kb. 6-8000 ember helyezhető el.

A menekültek rendszeres összeírása csak Kolozsvárt történt meg, ahol a Keok[20] kirendeltség rendszeres munkát végzett e téren, falragaszokkal igyekezve hatósági súlyt adni a kötelező jelentkezésre való felhívásnak. Szatmár, Nagyvárad, Nagyszalonta stb. helyeken csak azokról a menekültekről van valamelyes nyilvántartás, akik közellátásért önként jelentkeztek, s a felvett adatok sok esetben kizárólag a jelentkezők nem mindig hitelt érdemlő bemondásain nyugszanak.

A hatósági gondozásba vett menekültek elhelyezése és élelmezése egészségügyi szempontból is a viszonyokhoz mérten jó. Napi ellátásuk személyenként a katonai ellátmány 50%-ba, azaz 62 és 1/2 fillérbe kerül. A menekültek nagy többsége testi fehérneműt sem hozhatott magával, csak azzal bír, ami rajta van. Az utóbbi érkezettek némi ágyneműt, sőt elenyészően kis részük némi bútort is hozhatott magával.[21] Sok azonban a panasz, hogy a feladott csomagok és bútorok nem érkeztek meg. Még eddig nem volt megállapítható, hogy a feladott holmik már a feladás helyéről nem lettek-e továbbítva, vagy a határon akadt meg. A menekültek legnagyobb része az iparos osztályhoz tartozik. Kevés közöttük a mezőgazdasági

---

19 1940 szeptember-októberében Marosvásárhelyen 5000, Szatmárnémetiben 800-850, Kolozsváron pedig több mint 10 ezer menekült tartózkodott. A jelentések szerint a számok minden esetben emelkedőben voltak.

20 Helyesen: KEOKH, Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság.

21 Ugyanezen értesülést erősíti meg a kolozsvári parancsnok is, aki szerint a szeptember elején elmenekültek semmit nem hozhattak magukkal, a helyzet a hónap közepén változott meg, amikortól ingóságaikat, főleg a bútorokat magukkal hozhatták. *Kolozsvár város katonai parancsnokának kimutatása a dél-erdélyi menekültekről.* 1940. október 9. DJCJ-Administrația, cutia 8., doc. 239. 3. f.

munkás. Azonkívül számottevő az állami hivatalokból elbocsátott postás, vasutas, jegyző, tanítói kategóriába tartozó egyének és családok száma.[22]

A menekültek átlagának kedélyhangulata nyugodt és jó. Kevés kivétellel minden munkát és nehézséget vállalnak azért a tényért, hogy magyar területen vannak. Általános vágyódás él bennük az anyaországban jó elhelyeződést kapni, teljes tájékozatlanságban élnek afelől, hogy itt is van munkanélküliség. A húsz évi vágyakozás szépítette meg annyira tudatukban az anyaország fogalmát, hogy itt látják a boldogulás legnagyobb lehetőségét.

Ezzel szemben, úgy erdélyiek, mint anyaországbeliek részéről, akik menekültügyi kérdéssel gondolkozva és szeretettel foglalkoztak, az a legfontosabb és leglényegesebb óhaj, hogy az erdélyi menekültek elhelyezése Erdély határain belül nyerjen megoldást.

Javaslat a legsürgősebb tennivalókra:

1. KEOK kirendeltség kiküldése minden nagyobb városba, Szatmár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Székelyudvarhely. KEOK figyelme felhívandó arra a tényre, hogy Erdélyben bejelentési kötelezettség nem volt, még a nagy városokban sem. Ez módot nyújt a bujkálni akaró egyéneknek arra, hogy ne jelentkezzenek mint menekültek, hanem mint régebben a jelenlegi tartózkodási helyükön élők, magyar állampolgároknak számítsanak.

2. A tisztviselői osztályhoz tartozó menekültek egy tekintélyes száma azonnal elhelyeződést nyerhetne, ha munkavállalási engedély alapján a posta, MÁV, azonkívül jegyzői, tanítói állásokban is a menekültek legalább ideiglenes minőségben felvehetők volnának. Miután az államhoz csak az állampolgárság rendezése után történhet a végleges felvétel – és ezen rendezés hónapokig elhúzódhatik – sürgős intézkedésre volna szükség, hogy a KEOK által kiadott munkavállalási engedély elismerése jogosítson állami hivatalokba való felvételre is.

3. A menekültek legtekintélyesebb számát a katona köteles korban lévő magános fiatalemberek teszik ki. Kívánatos volna mielőbbi sorozásuk és munkatáborokba való elhelyezésük, útépítés stb. munkára, lehetőleg katonai felügyelet és fegyelem alatt. Ily módon ellátásukért munkájukkal némi ellenszolgáltatást nyújtanának. Számuk hozzávetőlegesen 12-13.000-re tehető.

4. Ugyancsak azonnal csökkentené a táborlakók számát, ha a táborokból egyszerűen hazaküldenék azokat az ott tartózkodókat, akik Erdély azon területéről valók, amelyek visszacsatoltattak, de amelyekről azon hiszemben jöttek el a fent említettek, hogy otthonuk román megszállás alatt marad. Ugyancsak egy vasúti jegy kiadásával hazaküldhetők volnának azok a táborban tartózkodók, akik Szilágy,

22 A katonai közigazgatás időszakából Szatmárnémeti mellett csak a kolozsvári menekültek foglalkozás szerinti megoszlását ismerjük. Október eleji adat szerint: 1260 tisztviselő, 200 szabad foglalkozású, 200 magántisztviselő, 3025 vasutas, 525 postás, 1990 iparos, 4652 munkás, 630 földműves, 1362 egyéb. *Kolozsvár város katonai parancsnokának kimutatása a dél-erdélyi menekültekről.* 1940. október 9. DJCJ-Administrația, cutia 8., doc. 239. 3. f.

Szatmár, Bihar megyékbe valók, s akik regáti munkájukat elvesztve tértek vissza, de költségük nem lévén, útjukat nem folytathatták. Számuk Kolozsvárott egy pár százra tehető.

5. Úgy takarékossági, mint erkölcsi szempontból kívánatos lenne a családos menekültek kiemelése a táborokból és végleges letelepítése saját otthonukba. A kérdés anyagi része a következő számításon alapszik: a táborba helyezett menekültek ellátása egy 5 tagú családot véve alapul fejenként 62 és 1/2 fillért számítva napi 3 pengő 15 fillérbe kerül. Ez egy hóra átszámítva 94 pengő 50 fillért tesz ki. A tábori általános kiadásokból (fűtés, világítás, személyzet, adminisztráció) 5 tagú családra eső összege kb. 10 pengőt tesz ki, ami havi 104.50 fillér összeget jelent. Egy átlag munkás keresete heti kb. 20 pengő, tehát havi 80 pengő, vagyis jóval kevesebb, mint a tábori ellátmány összege. Ha most még hozzá vesszük, hogy a kihelyezett családok részére a legszükségesebb élelmiszerek vagontételekben volnának beszerezhetők, egy család ellátása feltétlenül kevesebből volna kihozható, mint az ellátmány összege. Azonkívül úgy a családfő, mint a családtagok nem volnának a tábori élet tétlenségére utalva, hanem legalább alkalmi munkával némi kereseti lehetőséget biztosíthatnának maguknak.

Tekintettel arra, hogy mezőgazdasági menekült aránylag kevés van, viszont a lakásokba való elhelyezés lehetősége falun van meg, az iparos családokra vonatkozólag az az elgondolás volna keresztül viendő, hogy egy faluban 10-12 azonos ipart űző család volna letelepítendő (szabó, cipész, asztalos), akik egy közös műhelyben foglalkoznának. A menekültek részére készítendő cipő, ruhanemű, egyszerű fenyőfa bútor már az ő kezük munkája lehetne. A letelepítésre kiválasztott falvak lehetőleg vasútvonal mentén fekvők legyenek. Tájékozódásom szerint a legtöbb faluban több üres szoba-konyhás lakás is kapható havi 8-10 pengő bérért. Ha a családoknak csupán egy részét is sikerülne ily módon saját otthonukba mentől előbb kihelyezni, beilleszkedésük a magyar közéletbe megtörténne anélkül, hogy a tábori élet destruáló hatását átszenvednék. A családok otthonokba való helyezésének kísérletét munkatársaimmal készséggel vállalnám.[23]

Budapest, 1940. október hó 9-én Lukács Sarolta

MNL OL, K 53, 3. doboz, 202/1940. 114–115. f. Gépirat.

23 Minden aláhúzás utólag történt piros ceruzával.

72.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak egyes román személyek megtorlásos kiutasításáról

Kolozsvár, 1940. október 11.

M. kir. 1. hadsereg Katonai közigazgatási csoport
2641/kat. közig. 1940.

Tárgy: románok megtorlásos kiutasítása[24]

Valamennyi vármegyei-, városi- és járási katonai parancsnoknak

Kolozsvár, 1940. október 11. Székhelyükön

A Romániából kiutasított magyar tisztviselők retorziójaként előkészítő tájékoztatásul értesítem, hogy retorzióként Erdély területéről kiutasításra egyelőre 2000 (kettő ezer) román anyanyelvű előkészítendő a következő kategóriákból:

1. Jómódú román anyanyelvűek
2. Hangadó pópák, tanítók, ügyvédek
3. Már a katonai igazgatás alatt ideiglenesen állásba helyezett román anyanyelvűek

Ezeket egyelőre csak össze kell írni, hogy szükség esetén azonnal kiutasíthatók [legyenek] és hogy a kiutasítás a Fővezérség részéről megfelelő időben kiadott rendelkezéskor végrehajtható legyen. A kiutasításra előjegyzettek közé román anyanyelvű nobilitásokat[25] és főpapokat egyelőre nem szabad felvenni. Kolozsvárról, Nagyváradról[26] és a nagyobb városokból kiutasításra előjegyzésbe veendő személyekről a helybeli magyar vezető embereket meg kell hallgatni. A kiutasítások vasúton Borgóprundon, Gyimesnél, Brassónál, Marosvásárhelynél Kolozsvár székelykocsárdi vonalon Nagyszalontán és Battonyán át lesznek annak idején foganatosítandók. Mindezt az előkészítésre vonatkozólag előzetes tájékoztatásul közlöm. Az összeírás megkezdődhetik, de kiutasítás még nem hajtható végre.

Minthogy azonban a kiutasításokat minden valószínűség szerint a fenti 2000-nél jóval nagyobb számig kell folytatnunk, ezért a most haladéktalanul összeírandó 2000 személyen felül még jóval nagyobb számú, a kiutasításra figyelembe jöhető román anyanyelvű egyént is össze kell írni.

Beszterce-Naszód környékén a román tanárok és zenetanárok felveendők[27], Szilágy, Szolnok-Doboka és Bihar vármegyékben letelepített ó-romániai telepesek[28]

---

24 Utólag aláhúzva piros ceruzával.
25 Feltehetően notabilitások, vagy előkelő, vezető személyiség.
26 Szembetűnő Kolozsvár és Nagyvárad külön kiemelése, hiszen 1940. október 6-án már sor került tömeges, elsősorban a két várost érintő kiutasításra.
27 A kiemelés a Naszódon fontos kultúrközpontként működött George Coşbuc középiskola tanári karára vonatkozhat.
28 Meglepő Szatmár megye mellőzése a felsorolásból, miközben a két világháború között a legnagyobb mértékű telepítésre itt került sor. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy 1941 közepéig a telepesek nagyobb része elhagyta a területet, többségük a katonai hatóságok kiutasítása nyomán.

jönnek jegyzékre. Ide kell sorozni az erdélyi közigazgatási területen már eddig internált román személyeket is.

A kiutasítottak könnyen összeszedhető ingóságaikat az eltávolításnál magukkal vihetik, az így elvihető ingóságok mennyiségét az fogja meghatározni, hogy a Romániából kiutasított magyaroknak mennyi ingóságot engednek magukkal hozni a román hatóságok.[29]

Az így kiutasított román személyek ingatlan vagyona mellé megbízható gondnokot kell kinevezni. Üzleteiket, lakásaikat és egyéb vagyontárgyaikat szoros-zár alá kell venni és mindenképpen meg kell akadályozni azt, hogy illetéktelen személyek ezekhez a vagyontárgyakhoz jussanak, s azt jogtalanul birtokukba vegyék.

Kiutasítottak lakásaiba behelyezni a továbbiakig bárkit is tilos. Az esetleg eddig beszállásoltakat ki kell onnan lakoltatni.

A kiutasított személyekről és vagyontárgyaikról 3-3 példányban kimutatást kell készíteni, amely kimutatások egyik példányát a m. kir. Honvéd Fővezérség polgári csoportjához kell felterjeszteni, egy példányát a kiutasító határozatot hozó hatóság, egy példányát pedig az 1. hadsereg parancsnokság közigazgatási csoportjának irattárában kell megőrizni.

A kiutasított személyekről készítendő kimutatásban a következő személyi adatokat kell feltüntetni: a kiutasított neve, születési éve, hónapja, napja, születési helye, anyjának leánykori neve, foglalkozása, lakhelye.

A kiutasításra kiszemelt és magasabb egyházi vagy jogi méltóságot betöltő vagy prominens személyekről a kiutasítás foganatosítása előtt hozzám tegyen előterjesztést, mert az ily személyeket csak előzetes engedély alapján lehet kiutasítani.

A törvényhatósági városi és a vármegyei katonai parancsnokságok jelentsék, hogy működési területükön az 1878/1940 számú távirati rendeletem[30] alapján a jegyzetteken felül hány kiutasításra figyelembe jövő egyént tudnak még előjegyzésbe venni.

Kapják a II. sz. elosztó szerint.

A kiadvány hiteléül
[olvashatatlan aláírás] Novákovits s. k. tábornok
segéd hivatal vezető

DJSM-Prefectura, d. 4. 200. f. Gépirat másolat.

---

29 A 2. bécsi döntés 3. és 4. pontja értelmében mindkét kisebbség 6 hónapon át szabadon elhagyhatta a területet, és magával vihette minden ingó és pénzzé tett ingatlan vagyonát. A gyakorlatban a hatóságok ellehetetlenítették ennek megvalósítását. Erre vonatkozóan lásd: L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért...* i. m. 129–147, valamint Tóth-Bartos: *Birtokpolitika Észak- Erdélyben...* i. m. 101–125.

30 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni. Ez volt az első utasítás arra, hogy a dél-erdélyi magyar tisztviselők kiutasítása miatt ellenintézkedésként írjanak össze román vezetőket, akiket internálni, majd kiutasítani lehet.

73.
A menekültek ingóságainak ki- és behozatalára vonatkozó utasítás

Kolozsvár, 1940. október 11.

Utasítás[31] az erdélyi részeknek a Magyar Szent Koronához történt visszacsatolása következtében Romániából kiküldött magyarok és a visszacsatolt területről kiutasított vagy önként távozó románok átköltözködési ingóságainak behozatali, illetve kiviteli kezelésére nézve.

A román területről kiüldözött magyar egyének átköltözködési ingóságainak behozatali kezelésénél az alábbiakra kell figyelemmel lenni:

A katonai közigazgatás tartama alatt, ha a kiüldözött közúton jön be az országba:

Vámmentesen is szabadon bebocsátható minden a háztartás szükségletének és a beköltöző anyagi és társadalmi viszonyainak megfelelő saját használatára való használt ingóságai mint pl. bútor (konyhabútor is), konyhafelszerelés (edények, mosókonyha felszerelés stb.). Továbbá ágynemű, fehérnemű, ruhanemű, szőnyegek, függönyök, képek, rádiókészülék, valamint a beköltöző foglalkozásának gyakorlásához szükséges szerszámok, eszközök, műszerek, mezőgazdasági kisebb gépek (földművelőknél) szekerek és élelmiszerek. Pénz román pénznemben legfeljebb 8000 (nyolcezer) lei engedhető meg. Magyar és más (pénzek) valuták behozatala szabad.

Automobilokat és valódi keleti (perzsa és szmirna) szőnyegeket szintén be kell engedni. Ezeket azonban tulajdonosonként külön-külön kimutatásba kell foglalni s a kimutatásokat szolgálati úton felterjeszteni. A kimutatásba az automobilok okmányainak adatait kell felvenni, keleti szőnyegeknél a méretet (hossza, szélessége). Az eddig felállított vámhivatalok székhelyei a következők: Kolozsvár, Kolozskara, Nyárádtő, Balavásár és Székelykeresztúr.

A Magyar Szent Koronához visszacsatolt területről kiutasított vagy önként távozó románok átköltözködési ingóságainak kiviteli kezelésénél pedig a következőket kell szem előtt tartani.

A katonai közigazgatás tartama alatt szabadon ki lehet engedni minden kivándorló saját háztartás szükségletének anyagi és társadalmi viszonyainak megfelelő használt bútort (konyhabútort is), konyhafelszerelést (edényeket, mosókonyha felszerelést stb.), továbbá ágyneműt, fehérneműt, asztalneműt, ruhaneműt, szőnyeget, függönyöket, képeket, rádiókészüléket, valamint a távozó foglalkozásának gyakorlásához szükséges szerszámokat, eszközöket, műszereket, mezőgazdasági és háztartási kisebb gépeket (földmíveseknél), varrógépet, kerékpárt, szekeret,

31 Utólag ceruzával ráírva.

3 napra való élelmiszert. Végül szabadon kiengedhető a román pénz (leu) és román kibocsátású értékpapírok bármely mennyiségben és értékben.

Nem szabad kiengedni aranyat, ezüstöt, platinát (kivéve az ezekből készült szokásos házi használati tárgyakat, pl. gyertyatartó, hamutartó, evőeszköz, kisebb dobozok stb.), melyek a távozó vagyoni és társadalmi viszonyainak megfelelnek, továbbá magyar vagy más külföldi pénzt és pénzhelyettesítő eszközök (kitöltött csekkek), utalványokat, melyek alapján külföldi bankoknál pénzt lehet felvenni. Nem szabad kiengedni értékes briliáns, valódi gyöngy ékszereket és egyéb drágaságokat.

Kolozsvár, 1940. október 11.

1. hadsereg katonai közigazgatási csoport

DJMS-Prefectura, d. 8/1940. 11. f. Gépirat-másolat.

74.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak az optálni akarókkal szemben követendő eljárásról

Szatmárnémeti, 1940. október 14.

2015/1940. vm. po sz.

Járási katonai parancsnokságnak[32]

Szatmárnémeti, 1940. október 14. .....

A vármegyéből az ország területét önként, véglegesen elhagyni kívánó román nemzetiségű magyar állampolgárokkal szemben követendő eljárást a következőkben szabályozom:

1. Kérvényezőnek kifejezetten kiutasítást kell kérnie.[33]

2. Hiteles nyilatkozatban ki kell jelentenie, hogy az ország területét önként hagyja el és hogy magyar állampolgárságáról lemond.

3. Igazolni kell, hogy ellene sem bűnvádi, sem más peres eljárás folyamatban nincs.

4. Községi bizonyítvánnyal köteles igazolni, hogy adóhátraléka nincs.[34]

Ezek alapján ellene kiutasító határozatot kell hozni, kiemelve, hogy saját kérelmére, miután magyar állampolgárságáról lemond, utasíttatott ki.

A kiutasított ingóságait – saját költségén – magával viheti. Ezt csak a Nemzeti Bank által megállapított összegben viheti ki.[35]

A kiutasítottak – lehetőleg csoportosan – a kiutasítási határozatokkal a legközelebbi román határállomásra kísérendők és ott határvadász parancsnokságnak adandók át.

vitéz Sebestyén tábornok
vármegyei katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 9. 133. f. Gépirat.

---

32 Habár hiteles dokumentumról van szó, hiányzik a fejléc és a címzett pontos megnevezése.

33 Ezen rendelkezés szöges ellentétben áll a 2. bécsi döntés 3. és 4. pontjával, melyek értelmében mindkét kisebbség 6 hónapon át szabadon elhagyhatta a területet, és magával vihette minden ingó- és pénzzé tett ingatlan vagyonát. Ugyanakkor megkérdőjelezi a katonai közigazgatás idején összeállított, a kiutasítottakra vonatkozó statisztikák pontosságát.

34 Az adóval kapcsolatos kikötést a román hatóságok is alkalmazták. *Ludvigh Gyula nagyszebeni Népközösségi vezető beszámolója a dél-erdélyi magyarság helyzetéről.* 1940. november 6. MNL OL, K 63, 253. csomó, 27. tétel, 6172/1940. 15–17. f.

35 A megkötés célja a vagyon kiáramlásának megakadályozása, ami ugyancsak ellentmond a 2. bécsi döntésnek.

75.
Előterjesztés a retorzióképpen kiutasított néhány román egyén visszaengedéséről

Budapest, 1940. október 14.

M. Kir. Fővezérségi Kormánymegbízott
328.főv.kmb. szám Érk.1940. XI.

Tárgy: Hlatky Endre kormánymegbízott előterjesztése Dancse Jakab kiutasításának visszavonása tárgyában.

Utasítás a kiadónak: I. sz. kiadványhoz Dancse kérése csatolandó[36]

Hlatky Endre hadsereg kormánymegbízott előterjesztést tesz az iránt, hogy Dancse Jakab, Chirilla Gusztáv és Koszta Romulusz nagyváradi kiutasítottak kiutasítása hatálytalaníttassék.

Dancse Jakab érdekében ugyanezen kérést terjesztette elő dr. báró Dániel Gábor ügyvéd is.

Dr. Gyárfás Elemér a fentieken kívül még a következő egyének visszatérésének engedélyezését kérte:

Nemes Simon kolozsvári ügyvéd, volt szenátor
Lupan Alexandru kolozsvári orvos
Trif Titus nagyváradi ügyvéd, volt szenátor
dr. Blaga Aurel kolozsvári ügyvéd és
dr. Aciu Sándor volt kolozsvári közjegyző

M. kir. belügyminiszter úrnak (Tomcsányi államtitkár úr kezeihez)

Dancse Jakab kereskedő nagyváradi lakos meghatalmazott ügyvédje, dr. báró Dániel Gábor az idecsatolt folyamodványban azt kérte, hogy a kiutasítására vonatkozó végzés hatályon kívül helyezésével visszatérése engedélyeztessék. Amidőn kérést az illetékes elintézés végett van szerencsém Nagyméltóságodnak megküldeni, tisztelettel közlöm, hogy nevezett ügyének kedvező elintézését dr. Hlatky Endre hadsereg kormánymegbízott is melegen ajánlotta.

Hlatky Endre ezen kívül Chirilla Gusztáv volt polgármester és Koszta Romulus nagyváradi igazgató főorvos kiutasításának a hatályon kívül helyezését is kérte, mert mindháromnak a kiutasítása a nagyváradi magyar társadalom felfogása szerint indokolatlan volt.

A fentieken kívül Gyárfás Elemér még az alábbiak kiutasításának hatályon kívül helyezését javasolta. (írandó az NB-ből)

---

36 A dokumentum mellett nem található Dancse kérése.

A magam részéről sem tartom indokoltnak, hogy a fent elősoroltak kiutasítása továbbra is fenntartassék, mert a beszerzett információk szerint nevezettek a magyarság ellen nem vétettek. Mindannyiuknak a kiutasítása a retorziós eljárás rendjén történt.

Budapest, 1940. október 14.
Feljegyzés

A Miniszterelnök Úr Őexcellenciája folyó évi október hó 10-én a következő kiutasítottak visszatérését engedélyezte:
Lapedatu Sándor volt szenátusi elnök felesége
Tataru Coriolan helytartó felesége és két leánya
Bianu Eugen rendőrminiszter édesanyja[37]
Porutiu Peter egyetemi tanár felesége
Dunca Jenő volt prefektus édesanyja és gyermekei[38]

Ezeken kívül Gyárfás Elemér javasolja az alábbi kiutasítottak visszatérésének engedélyezését:
Nemes Simon volt szenátor, ügyvéd, Kolozsvár
Chirila volt nagyváradi polgármester
Lupan Alexandru[39] kolozsvári orvos
Triff Titus volt szenátor, váradi ügyvéd
Pop Livius kolozsvári orvosprofesszor[40]
Telea kolozsvári ügyvéd[41]

Más ajánlatára javasolja még:
Dunca Jenő volt prefektus
Suceava volt maroshévizi főszolgabíró[42]

A T. úrnak jelentettem, egyelőre függőben a még miniszterelnök úr elé terjeszthető a kérdés.
940. X./15.
[olvashatatlan aláírás][43]

MNL OL, K 53, 1. doboz, 328/1940. 192–193. f. Gépirat-másolat.

37 Utólag ráírva: „Nem volt kiutasítva."
38 Utólag ráírva az első öt névre vonatkozóan: „Engedélyezve, 4849/940.eln.2.vkf.".
39 Utólag kézzel ráírva.
40 Utólag kézzel ráírva: „Nem, Vékás szerint nincs kiutasítva."
41 Utólag kézzel ráírva: „Nem, Vékás szerint nincs kiutasítva."
42 Utólag kézzel ráírva: „Nincs kiutasítva, otthon van."
43 Az utolsó mondat utólag kézzel ráírva.

76.
Hlatky Endre kormánymegbízott és Beck Albert Kolozsvár város katonai parancsnokának jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a kolozsvári kiutasításokról

Kolozsvár, 1940. október 15-16.

M. kir. 1. hadsereg kormánymegbízott
(Dr. Hlatky Endre)
ad. 3/titk.-1940

Kolozsvár, 1940. október 16-án

Kegyelmes Uram!

Tegnap kelt jelentésem első pontjában említettem a kiutasítások kérdését. Vékás[44] távollétében abban a tudatban voltam, és olyan információkat nyertem, hogy a kiutasítandók névsorát polgári tényezők meghallgatása nélkül csak katonai hatósági személyek állították össze.

Vékás tegnap megérkezvén, tőle végre megtudtam a való tényállást, amiből az derül ki, hogy ő és Óvári Elemér segédkeztek ebben a munkában. Erre kikértem Beck[45] városparancsnok tegnapi jelentésének másolatát. Sietve mellékelten felterjesztem Kegyelmes uramhoz, mert ebből kiderülnek az intézkedések részletei is.

Tisztelettel kérem, hogy jelen jelentésemet és a mellékelt, Beck ezredes jelentéséről készült másodlatot mindazoknak tudomására hozni méltóztassék, akik tegnapi jelentésemet olvasták, illetve olvasni fogják.

Legmélyebb tisztelettel
Hlatky Endre
m. kir. kormánymegbízott

Magyar kir. Kolozsvár városi katonai parancsnok

1.hadseregparancsnokság közigazgatási csoport vezetőjének

Kolozsvár, 1940. október 15. Kolozsvár

A kiutasításokra vonatkozólag jelentem:

Folyó hó 3-án kb. 21 óra körül kaptam közvetlenül az 1. hadsereg parancsnokától a parancsot, hogy retorzióként 200 román családot azonnal utasítsak ki.[46]

---

44 A szöveg Vékás Lajosra utal.
45 Beck Albert ezredes.
46 A konkrét utasítást a hadsereg parancsnokság adta ki, de az eddigi kutatások szerint a kezdeményezés Teleki Pál miniszterelnöké. Részletekre vonatkozóan lásd a bevezető tanulmány *Internálások, kiutasítások* c. alfejezetét.

Külön feltett kérdésemre, hogy milyen kategóriájúak legyenek a kiutasítandók, nevezetesen, hogy a társadalom alsóbb vagy inkább a felsőbb rétegeiből, a hadsereg parancsnok úr Őnagyméltósága azt mondotta, inkább a felsőbb rétegekből. Erre felkértem dr. Vékás Lajos közigazgatási előadómat, a magyar párt kolozsvári tagozatának elnökét és dr. Óvári Elemért, városi főügyészemet, mindketten kolozsvári őslakókat, hogy a kiutasítandók kiválasztásánál legyenek segítségemre, illetve tegyenek név szerint javaslatot. Ez az éjszaka folyamán meg is történt. Én a kiutasítottak családi körülményeit nem ismertem, és az előbb nevezett két úr javaslatát fogadtam el. Megjegyzem, hogy határozottan utasítottam őket, hogy olyanokat, kiknek magyar feleségük van, a névsorból ki kell hagyni. Ez a tárgyalások folyamán, ahol ismeretes volt, figyelembe is lett véve. A kiutasítási végzések kikézbesítése[47] után történt indokolt felszólamlásokat 7, illetve 11 esetben figyelembe is vettem és a kiutasítást hatálytalanítottam. E felszólamlások közül kiemelem a feleség magyar származását, apró gyermek és betegség eseteit.[48]

A kiutasítottakat felszólítottam, hogy elszállításuk céljából 4-én 14 óráig a pályaudvaron jelentkezzenek, ahol a további intézkedéseket a 2. hadsereg parancsnokság közigazgatási csoport kiküldötte adta. Tudomásom van arról, hogy gépkocsikban lettek elszállítva, ez azért történt, mert a városparancsnok más kocsikat a csapatszállításokra való tekintettel adni nem tudott. Az elszállítás elhúzódott az esti órákig, mert a Zilahról, Szamosújvár és Désről jövőket itt egyesítették egy szállítmányba.

Jano Eugen nevű rendőrkapitány neve nem szerepel a kiutasítottak listáján, ha tényleg egy ilyen úr 73 éves öreg anyja vele ment, ezt az illető hölgy csak önszántából tette. Ugyanez áll dr. Dunca Jenő ügyvéd édesanyjára is.[49] Utóbbira vonatkozólag jelentem, hogy Dunca táviratilag a miniszterelnök úrtól kérte kiutasításának visszavonását. Az esti órákban Incze Péter miniszteri tanácsos a miniszterelnök úr üzenetét közvetítette, hogy a kiutasítást visszavonni nem áll módjában. Hasonlóképpen kapott e tárgyban ilyen értelmű választ az interveniáló görög katolikus püspök is.[50] Utóbbi azonban még fel lett szólítva, hogy ha jó szolgálatait fel akarja ajánlani, jöjjön sürgősen Budapestre.

Beck
városi katonai parancsnok

MNL OL, K 37, 1. csomó, C. dosszié. 154–155. f. Gépirat.

47 A parancs szerint kiutasítják Magyarország területéről a családjával együtt a kézhezvételtől számítva három órán belül, de legkésőbb 14 óráig el kell hagynia a területet. Kevés csomagot, esetleg hideg élelmet vihet magával, jelentkezzen az állomáson. A kiutasítás ellen nem lehetett fellebbezni.

48 Ezt nem erősítik meg azon személyek adatai, akik neve felmerült a visszatéréssel kapcsolatban. Több idősebb asszony és gyerek neve is szerepelt. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának jelentése a kiutasítottak visszatéréséről.* 1940. október 9. DJCJ-Administrația, cutia 8., doc. 365. 1. f.

49 Ezen megállapításnak ellentmond, hogy a később visszaengedett kiutasított személyek névsorában szerepel Dunca édesanyja és két gyerek. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának jelentése a kiutasítottak visszatéréséről.* 1940. október 9. DJCJ-Administrația, cutia 8., doc. 365. 1. f.

50 A kolozsvár–szamosújvári görög katolikus püspök Iuliu Hossu volt.

77.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak a dél-erdélyi menekültek összeírásáról

Kolozsvár, 1940. október 18.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
4106/kat. közig. 1940.

Tárgy: Romániából kiutasított magyarok összeírása

Valamennyi vármegyei-, városi- és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. október 18.Székhelyükön

A VKF szállásmester folyó év október hó 12-én kelt 5715/Főv. kat. közig. 1940. számú rendeletét[51] miheztartás végett teljes egészében közlöm:

Az Országos Menekültügyi Kormánybiztos úr elrendelte úgy az anyaországban, mint a visszacsatolt keleti és erdélyi területen tartózkodó romániai menekültek összeírását. Minthogy a menekültek nyilvántartásához igen fontos érdekek fűződnek, ezért a honvéd vezérkar főnökével egyetértésben úgy rendelkezett, hogy a felszabadult területen a menekültek nyilvántartásba vételével a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság[52] kirendeltségét bízza meg. A visszacsatolt területeken az alábbi Kirendeltségek fognak működni:

1. Működési székhely: Nagyvárad
Dr. Ivánkovits József rendőr-kapitány és kirendeltsége
a. Bihar vármegye
b. Szilágy vármegye
c. Szatmár vármegye katonai-igazgatás alatt levő területe
2. Működési székhely: Kolozsvár
Dr. Hauptmann Béla rendőr-kapitány és kirendeltsége
a. Kolozs vármegye
b. Szolnok-Doboka vármegye-katonai igazgatás alatt levő területe
3. Működési székhely: Máramarossziget
Dr. Farkas János rendőr-kapitány és kirendeltsége
a. Máramaros vármegye
b. Beszterce-Naszód vármegye katonai igazgatás alatt levő területe

---

51 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.
52 A Magyarországra érkező idegen állampolgárságú, hontalannak minősített személyeket ellenőrző, 1930-ban létrehozott állami hivatal.

4. Működési székhely: Marosvásárhely
Dr. Elekes Ernő rendőr-kapitány és kirendeltsége
a. Maros-Torda vármegye
b. Udvarhely vármegye katonai igazgatás alatt levő területe
5. Működési székhely: Csíkszereda
Dr. Mihály Jenő rendőr-fogalmazó és kirendeltsége
a. Háromszék vármegye
b. Csík vármegye katonai igazgatás alatt levő területe

A KEOKH kirendeltségeknek adott utasítást tudomásvétel végett az alábbiakban közlöm:

Az I. jelzésű területen az esztergomi, a II. jelzésű területen a makói, a III. jelzésű területen a munkácsi, a IV. jelzésű területen a kassai és az V. jelzésű területen a gyulai kirendeltség vezetője és eredeti beosztottjai végzik el a menekültek nyilvántartásba vételét.

A felfektetendő nyilvántartás elkészítésénél a romániai menekülteket három csoportba kell osztani. Az első csoportba tartoznak azok a menekültek, akik a vissza nem csatolt területről a bécsi döntés (1940. aug. 30.) előtt jöttek át Magyarország területére. A második csoportba sorolandók azok a menekültek, akik a bécsi döntés után lépték át a magyar határt. A harmadik csoportba tartoznak azok, akik Erdély vissza nem csatolt területéről származnak és Romániából menekültek. [53]

A romániai menekültek új nyilvántartásának felfektetésénél a fenti csoportok megkülönböztetésére háromszínű „Nyilvántartó lap”-ot rendszeresítettem. Az első csoportba tartozók nyilvántartásba vételére a piros színű, a második csoportéra fehér, a harmadik csoportéra pedig a zöld színű Nyilvántartó lap szolgál.

A 196/res/1940. VII/b számú rendelet[54] 1., 2., 3. és 4. pontjainak hatályon kívül helyezése mellett felhívom, hogy a fent megjelölt területen tartózkodó romániai menekültekről az idezárt megfelelő Nyilvántartó lapot 2 példányban sürgősen töltse ki és azok egyikét a menekülttel is írassa alá. Az aláíratott Nyilvántartó lapot – jelentés nélkül – az Országos Menekültügyi Kormánybiztossághoz[55] (Budapest, Szentháromság út 4.), az aláíratlan példányt a 196/res/1940. VII/b számú rendelet 6. pontjában foglaltak szerint a KEOKH nyilvántartójához (Budapest, IX. Fővám tér 8 II. emelet 200) haladéktalanul terjessze fel.

A nyilvántartásba vett menekültet a mellékelt és megfelelő módon kitöltött Igazolvánnyal kell ellátni.

Minden Kirendeltség tartozik ezen felül a fent megjelölt területén tartózkodó és Igazolvánnyal ellátott menekültekről – a mellékelt űrlap felhasználásával –

---

53 Nem világos az I. és a III. kategóriába sorolandók közötti különbség.
54 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni.
55 Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezésére 1940. október 11-én alakult meg, élére Bonczos Miklós belügyi államtitkárt nevezték ki. Működésére vonatkozóan lásd: L. Balogh: *Az erdélyi magyar menekültkérdés szociális vonatkozásai*... i. m. 29–39.

folyószámmal ellátott névjegyzéket készíteni és azt az időközi változások feljegyzésével hivatalánál megőrizni.

A menekülteknek adott igazolványra rá kell vezetni a Névjegyzékben neve mellett levő sorszámot is.

A táborszerűen elhelyezett menekültek Nyilvántartó lapjának kitöltése és az előbbi pontban említett Névjegyzék elkészítése a 196/res/1940. VII/b számú rendelet 5. pontjában foglaltak szerint történhet, de a kirendeltség és nem az I. fokú rendőrhatóság felügyelete alatt.

Ezúttal a nem romániai (Franciaország stb.) magyar menekülteket is nyilvántartásba kívánom venni.

Ezek nyilvántartásba vételére az ugyancsak mellékelt sárga színű Nyilvántartó lap szolgál. Nyilvántartásba vételük a romániai menekültekkel azonos módon történik.

Ezen rendeletemmel rendszeresített Nyilvántartó lapokat ki kell tölteni azokról a menekültekről is, akik a 196/res/1940. VII./b. sz. rendelet alapján már névjegyzékeltettek. A továbbiakban romániai és más külföldi menekültek odaérkezését a Kirendeltségnek esetről esetre kell – ugyancsak a fenti módon – jelenteniük.

A menekültek nyilvántartásba vételénél a Kirendeltségek szükség esetén alkalmi munkaerőket is felhasználhatnak.

A szükséges fedezetről a Kormánybiztosság fog gondoskodni a részletes elszámolás kötelezettsége mellett (nyugták kötelező bemutatása mellett), a kirendeltséghez juttatja.

A Kirendeltségek minél eredményesebb működésének biztosítása érdekében felhívom, hogy a kirendelt tisztviselőknek mindenben legyen segítségére és működésüket a legmesszemenőbben támogassa.

Kapják: II. számú elosztó és az összes mozgó-gyűjtő és elosztó táborok.

A kiadvány hiteléül
[olvashatatlan aláírás]
Segéd hivatal vezető

Vezető hivatalnok távollétében
Vargyasi s. k. ezredes

DJSM-Prefectura, d. 5. 4–5. f. Gépirat másolat.

78.
Moldovan Miklós levelei a gyűjtőtábor, ill. Szatmár vármegye katonai parancsnokához internálásáról és rendőri felügyelet alá helyezéséről

Szatmárnémeti, 1940. október 24.

A m. kir. gyűjtőtábor Tekintetes Parancsnokságának[56] Százados Úr!

Alulírott Moldovan Miklós 54 éves nyugalmazott Kincstári területi pénzügyi főellenőr, nagybányai lakos legmélyebb alázattal kérem a Százados urat, méltóztatna az illetékes katonai vagy polgári hatóságok útján közölni, hogy milyen okokból lettem letartóztatva és több, mint 24 napja internálva?

Engem október hó 1-én behívtak a nagybányai rendőrséghez, kikérdezték személyi adataimat és anélkül, hogy kikérdezett volna valaki, 10 napig tartottak a rendőri fogdában és folyó hó 12-én behoztak a gyűjtő táborba és azóta abban a reményben, hogy közölve lesznek bűneim – itt tartanak –.[57]

Százados Úr! Egész életemben tisztességes, becsületes voltam. Hat éves koromtól fogva magyar szellemben voltam nevelve, elvégezve a tordai állami elemi iskolát, majd az unitárius gymnasiumot, 17 éves koromban, 1904. évben állami szolgálatba léptem (magyar királyi pénzügyőrséghez) hol a román megszállásig, tehát több mint 17 évig szolgáltam utoljára a makói pénzügyi Igazgatóság Kerületében (Mezőkovácsházán) mint szakaszvezető szemlész. Megnősültem, feleségül véve Farkas Rozália református vallású hajadont református templomban esküdtünk, és megállapodás folytán gyermekeink a református vallást követték és követik máma is 22 évi román megszállás után.

Első feleségem és egy leány-gyermekem meghalt [...] nyáron 1926. évben és a református temetőben nyugszanak.

Második feleségem, Galgon Erzsébet ugyancsak magyar, római katholikus vallású, apja magyar állami vasúti főnök volt, családi nyelvünk a magyar és feleségem máma sem beszéli a román nyelvet. Egyetlen fiam ki református vallású a magyarok bevonulásáig nem tudott elhelyezkedni állami hivatalban[58] és a Phőnix R.T.[59] magánvállalat tisztviselője.

Fentieket csak azért említem meg, mert mint egy internáló végzéseiből látom legtöbb internáltnak a bűne, hogy „nemzet gyalázás", „magyar ellenes" stb., tehát

---

56 Valószínűleg az 1940 őszén Szatmárnémetiben, internáltak elhelyezésére szolgáló gyűjtő- és mozgótáborról van szó. Nem rendelkezünk pontosabb információkkal ennek működéséről.

57 Az internálási eljárás ezen részét később a katonai felső vezetés is kifogásolta. Az érintetteket úgy tartották fogva hónapokig, hogy nem közölték velük letartóztatásuk okát, és nem biztosítottak számukra jogorvoslatot. 1321. számú rendelet. *2. számú bizalmas katonai közigazgatási parancs.* 1940. október 25. HL, VKF, 302. doboz. 4. f.

58 Jól mutatja a korabeli felfogást, hogy csak az állami alkalmazásnak volt kellő társadalmi presztízse, és a magánhivatali alkalmazást sérelemként élték meg.

59 Hivatalos neve: Nagybányai Phőnix Kénsav- és Vegyianyag Gyár.

nálam nem állhat fenn, mert ha a magyar nemzetet gyaláztam volna, úgy családomat gyaláznám vagy gyaláztam volna meg és ugyanez áll a „magyar ellenes" frázisra is, aki rólam ezeket állítja, az nem magyar és nem becsületes ember.

Hogy mennyire magyar érzelmű vagyok családommal, legjobban bizonyítja az is, hogy feleségem 22 éven keresztül egy harisnyában őrizte meg magyar nemzeti színű szalagját, melyet viselt egy március 15-én, amit tanúkkal tudok igazolni és a szalagot is átadni mint corpus delictit.

A román uralom alatt mint pénzügyőri biztos, főbiztos felügyelő működtem, majd miután a pénzügyőrség fel lett oszlatva, 1925-ben Romániában át lettem minősítve kerületi ellenőrré, VIII. fizetési osztály I. fokozat és osztva anélkül, hogy egyszer is elő lettem volna léptetve, működtem 1937. évig, amikor is betegség miatt nyugdíjazva lettem. A román hatóságok egész idő alatt mint II. osztályú románt kezeltek, mert magyar családom volt és amiatt 9-szer lettem áthelyezve.

Százados Úr! A románok nem tekintettek románnak, a magyarok nem tekintenek magyarnak, – kérdem tehát mi vagyok!?

Mint pénzügyi főellenőr a magyar egyházak, jótékony intézetek, árvaházak támogatója voltam, erre felelnének a magyar egyházak stb. ha valaki kérdezte volna. A feleségem a magyar nőegyesület intéző bizottságának tagja volt és az máma is, támogatva évenként jelentékeny összegekkel. A szegény emberekre kivetett adókból, amit a szigorú román pénzügyi törvények előírtak, évenként milliókat javasoltam [...],[60] és a hozzám fordulóknak minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül megadtam a kellő felvilágosításokat. Nyugdíjazásom után „hírlap irodát" nyitottam és a magyarországi sajtótermékek kizárólagos terjesztője voltam, amiért is a románok részéről megvetésnek és a Szigurán̈cza[61] meg rendőrség részéről üldözve lettem. A városban Smuregla Mihály volt rendőrkapitányon kívül és Sárközi Márton honfitárson kívül nyílt ellenségem nem volt és ezek is csak azért gyűlöltek, mert nem bírták megkapni a magyarországi lapok terjesztését. A magyar megszállás után több helyről lettem figyelmeztetve, hogy a fenti két alak íveket köröznek a városban rám fogva mindenféle ostobaságokat, hogy magyar gyűlölő voltam, stb. és akadt is talán egy pár hason szőrű egyén, mint fenti két úr ki szolgálatot akartak nekik tenni és aláírták esetleg az ívet .

Százados Úr! Könyörgöm, méltóztassék világosságot deríteni a dologra és szabadlábra helyezni egy 54 éves beteges tisztességes embert.

Szatmárnémeti, 1934.[62] október 24.

Legalázatosabb szolgája
Moldovan Miklós, nyugalmazott pénzügyi főellenőr[63]

---

60 Olvashatatlan rész.
61 Hivatalosan: Serviciul Secret de Informaţii. A két világháború közötti Románia titkosszolgálatának megnevezése. 1924 és 1940 novembere között működött ezen a néven.
62 Elírás. Helyesen: 1940.
63 A dokumentum hátoldalán: „Az ügyre vonatkozó iratokat október hó 11-én 649/1940 szám alatt a vármegyei katonai parancsnoksághoz terjesztettem fel. Nagybánya, 1940. november 2. Szövérfi, városi katonai parancsnok."

Nagyméltóságú Tábornok Úr!

Alulírott Moldovan Miklós nagybányai lakos (Tótfalussy Kis Miklós utca 24.) a Tekintetes Magyar Királyi Nagybányai Rendőrfőkapitányságnak azon határozata ellen, mely engem rendőri felügyelet alá helyez, tisztelettel

panasszal

élek és kérem: Méltóztassék engem a rendőri felügyelet alól felmenteni.

Indokok:

Kicsinyes bosszúból valaki feljelentett s ezen feljelentés következtében több mint 5 hétig internáló táborban voltam. Kérelmemre és miután ügyem bevizsgálást nyert, – anélkül, hogy tudtam volna miért és ki jelentett fel –, a Nagyméltóságú Vármegyei Katonai Parancsnok Úr a szabadlábra helyezésemet rendelte. Szabadlábra helyezésem alkalmával közölve lett velem, hogy minden feltétel és minden utóhatás nélkül lettem szabadlábra helyezve. Ez a határozat szó szerint fel is lett olvasva.

Ezen emberséges határozat dacára, haza érkeztem után pár napra a nagybányai magyar királyi rendőrség felhívatott és közölte velem, hogy rendőri felügyelet alatt állok, lakásomat csak meghatározott időben hagyhatom el, bizonyos utcákon nem közlekedhetek és minden nap jelentkezni tartozom.

Nagyméltóságú Tábornok Úr! Öreg ember vagyok. Feleségem református magyar asszony, gyermekeim magyar szellemben vannak nevelve, lakásomon nem most, de a román megszállás ideje alatt soha egy román szót hallani nem lehetett. Soha a magyarságot vagy embert azért mert magyar bántani vagy csak megsérteni, nem sértettem. Pusztán csak kicsinyes bosszú valaki részéről, hogy mint adóhivatali főnök vagy mint kincstári ellenőr valamilyen törvénytelen dolgát nem intéztem el, feljelentett.

Beteg ember vagyok, de tökéletesen beteg lettem az internáltsággal. Még ha lett volna is valamilyen hibám, teljesen kiegyenlítettem másfél hónapi keserves internáltsággal és ennek sok-sok szenvedésével. Emberi méltóságom megsértését látom abban, hogy teljesen ártatlanul még ma is rendőri felügyelet alatt álljak.

Alázatos tisztelettel:
Moldován Miklós

DJSM-Prefectura, d. 5, d. 9. 223–224., 30. f. Kézírás, ill. gépirat.

79.
Szatmárnémeti katonai parancsnokának jelentése az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a menekültkérdés kezeléséről

Szatmárnémeti, 1940. október 26.

Szatmárnémeti szabad királyi város katonai közigazgatási parancsnoka
267/1940

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport

Kolozsvár

Az 1242/kat. közig. 1940. számú rendeletre[64] jelentem:

Parancsnokságom alatt levő Szatmárnémetiben egy menekült-tábor van, az itt elhelyezett menekültek száma 262. A Ferenc József laktanyában[65] vannak elhelyezve (ez a tábor) a városban szétszórva is laknak sokan, de ezeknek számát pontosan nem tudjuk, mivel sem a menekültügyi irodában, sem a rendőrségen nem jelentkeztek.

Élelmezésükről a Szatmár vármegyei katonai közigazgatási gazdasági hivatal gondoskodik, fejenként 1/2 „Sz" adag kenyérrel. Jelenleg napi 694 fő részére főznek.

Tekintettel arra, hogy a város területén kb. 2500 munkanélküli van, a menekültek foglalkoztatása ezért nem sikerült. Jelenleg a román katonaság által használt zöldséges kerteket átadtam a menekültek élelmezésére, itt dolgozik kb. 70-100 ember a betakarításon. A menekültek elhelyezése igen rossz, a gazdasági főnök ezen a területen levő szalmahiány miatt még csak elegendő mennyiségű fekszalmáról sem tud gondoskodni. A hideg beállt, s a helyiségekben, ahol el vannak szállásolva kályha, szalmazsák, takaró, ágy egyáltalán nincsen. A fent említett városi munkanélküliek között igen rossz vért szül az, hogy a menekültek teljes napi élelmet kapnak, míg ők családjaikkal és sok gyermekükkel éheznek.[66] A menekültek gondozására – az élelmezésüket kivéve – semmiféle segítséget nem kaptam, sem a katonai hatóságoktól, sem a kormánybiztosságtól, tehát javaslom a menekültek hátországi táborokba való szállítását[67], figyelemmel arra is, hogy a jelenlegi elhelyezésül szolgáló kaszárnya épületet a közeljövőben bevonuló hadse-

64 A rendelet dél-erdélyi menekültek összeírására vonatkozik, azonban pontos szövegét nem sikerült fellelni.
65 1892-ben építették az osztrák–magyar közös hadsereg részére. Napjainkban már nem létezik.
66 Ezen szemléletet tükrözi, hogy a menekültek részére összegyűjtött segélyek egy részét végül más célokra fordították. Erre vonatkozóan lásd a 60. számú dokumentumot.
67 A katonai közigazgatás időszakában nem engedélyezték a dél-erdélyi menekültek trianoni Magyarországra való szállítását abban a reményben, hogy esetleg visszatérnek szülőhelyükre. Ugyanakkor – a román hatóságokkal ellentétben – nem koncentrálták őket a határövezetbe, hanem igyekeztek arányosan szétköltöztetni Észak-Erdély egész területén.

reg részére kell átadni. Zsidó menekült a táborban nincs [...][68] A föl nem szabadított magyar területre 350 illetékes. Ó-Romániába 46 illetékes.

Parancsnokságom mellé beosztott szociális előadó[69] révén állandó kapcsolatban vagyok a menekültekkel, mert ő tájékoztatott engem minden mozzanatáról az ügynek. Lakásokul én jelöltem ki a Ferenc József Laktanyát és a hozzá tartozó épületeket. A szociális előadó fölállította a menekültügyi hivatalt, ami az ő felügyelete alatt van. Október hó 1-ig – amikor is a katonaság vette át az élelmezést – ezen hivatal a Nőegylettel karöltve látta el az élelmezésüket és gondozásukat, önkéntes adományokból.[70]

Saját otthonukba egyetlen egy menekültet sem sikerült visszatelepíteni.

Területemre bejutott összes menekültek száma kb. 2000.[71]

A menekültek beáradása állandóan folyik, hogy mennyi várható még erre egyáltalán nem lehet választ adni.

Szatmárnémeti, 1940. október 26.

városi katonai közigazgatási parancsnok

DJSM-Primăria, d. 3. 137. f. Gépirat-másolat.

68 Olvashatatlan rész.

69 1940 szeptemberében Erdélyi Szociális Szervezet néven a dél-erdélyi menekültekkel foglalkozó külön szervezetet hoztak létre. Minden vármegyében, illetve a fontosabb városokban külön szociális előadó, egy-egy helyi közéleti személyiség felesége koordinálta tevékenységét. Szatmár vármegyében báró Perényi Matild, Szatmárnémeti városban pedig Ember Ilona vöröskeresztes szociális előadó látta el a feladatot.

70 A korabeli hatóságok eredeti elképzelésének hiányosságait – miszerint a menekültek ellátását helyi nőszervezetekre, ill. lakossági gyűjtésre bízzák – jól mutatja, hogy Szatmárnémetiben ezt csak pár hétre sikerült megvalósítani.

71 Az észszerűség jegyében a menekültek többségét nem a komoly szociális problémákkal küzdő Szatmárnémetiben helyezték el, hanem a vármegye kisebb településein. A katonai közigazgatás időszakában az egyik legnagyobb menekülttábor Szinérváralján működött.

80.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak az internáltak felülvizsgálatáról

Kolozsvár, 1940. október 29.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
7721/kat. közig. 1940.

Tárgy: internáltak körüli visszásságok beszüntetése

Valamennyi vármegyei-, városi-
és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. október 29. Székhelyükön

A VKF 3. számú Bizalmas Közérdekű Közigazgatási Parancsban közzétett 1321/Vkf. kat. közig. 1940. számú rendelet[72] kapcsán:

A fent hivatkozott parancsot az összes vármegyei, városi és járási katonai parancsnokságok megkapták. A rendelet végrehajtására alábbiakban intézkedem:

1. A II. fokú katonai közigazgatási hatóságok (vármegyei katonai parancsnokságok és a törvényhatósági városi katonai parancsnokságok) a területükön levő összes internáltak ügyét (a 4820/40. kat. közig. számú rendelet[73] alapján őrizetbe vetteket is beleértve) azonnal vizsgálják felül. Ezen felülvizsgálás eredménye alapján a hivatkozott rendeletben foglaltak figyelembe vételével alábbi kategóriák fognak adódni:

a. Súlyosabb természetű esetek, amikor az illetőket a területileg illetékes ügyészségnek kell átadni a bűnvádi eljárás lefolytatása céljából. További fogva tartásukról ő dönt.

b. Kisebb meggondolatlanságból fakadó cselekmények, konkrét adatok alátámasztása nélkül. Ezek elbocsátandók ugyan, de szükség esetén rendőri felügyelet alá kell helyezni. Ez annyit jelent, hogy az elkövetett cselekmény értékétől függően naponta vagy hetenként a rendőrségen jelentkezni tartoznak, és lakhelyüket csak külön engedéllyel hagyhatják el.

---

72 A rendeletet csak a bizalmas katonai közigazgatási parancsban közölték le. Lényege az internálási eljárások visszásságainak megszüntetése érdekében végzett felülvizsgálat és a jogtalanul internált egyének szabadon bocsátása. 1321. számú rendelet. *2. bizalmas katonai közigazgatási parancs.* 1940. október 25. HL, VKF, 302. doboz. 4. f.

73 A rendelet pontos szövegét nem sikerül fellelni. A dél-erdélyi magyar tisztségviselők kiutasítása miatt retorzióként elrendelt román vezető férfiak összeírását szabályozta.

c. Olyanok, akiket a hivatkozott rendelet értelmében el kell bocsájtani. Ezeket ki kell oktatni, hogy jövőbeni magatartásukat szemmel kísérjük, visszaesésük súlyosabb következményekkel fog járni.

2. A fentiek alapján a jelenleg internáltak (a 4820/40 kat. közig. számú rendelettel internáltak is) ügye véglegesen rendeződik, internáltak elvileg többé nem lehetnek és az internáló-táborok megszüntetendők. A jövőben pedig a hivatkozott rendelet és ezen végrehajtási utasításom szerint kell eljárni, hogy internálásokra többé szükség ne legyen.

Kiadom a II. számú elosztó szerint azzal, hogy a vármegyei és törvényhatósági városi katonai parancsnokságok „Gy" jelzéssel a rendeletem végrehajtását ide jelentsék.

A kiadvány hiteléül:
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

Novákovits s. k. tábornok

DJSM-Primăria, d. 3. 155. f. Gépiratmásolat.

81.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek parancsnokságainak a túszként összeírt román egyénekről

Kolozsvár, 1940. november 3.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
7392/ kat. közig. 1940.

Tárgy: Retorzióként esetleg elrendelendő kiutasítások előkészítése

Valamennyi vármegyei-, városi- és járási katonai parancsnokságnak

Állomáshelyeiken

Kolozsvár, 1940. november 3.

A m. kir. VKF 3296/kat. közig. 1940. számú rendeletére[74]:

Felmerült félreértések elkerülése végett közlöm, hogy az 1878/1940 és 2641/1940 kat. közig. számú rendeleteim[75] szerint a retorzióként esetleg kiutasítandó román anyanyelvűek összeírását csak előkészítő gondoskodásnak kell tekinteni. Semmi esetre sem jelenti, hogy azok már most őrizetbe vétessenek vagy ezért internáltassanak. Ezek őrizetbe vétele vagy internálása a katonai közigazgatásnak ellátási gondjait feleslegesen növeli és a közhangulatra felette káros. A netán emiatt elrendelt őrizetbe vételeket tehát hatálytalanítsa.

Kapják II. számú elosztó szerint.

A kiadvány hiteléül:
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

Novákovits s. k. tábornok.

DJSM-Prefectura, d. 8. 112. f. Gépiratmásolat.

74 A rendelet pontos szövegét nem sikerül fellelni, de a dél-erdélyi magyar tisztségviselők kiutasítása miatt retorzióként elrendelt román vezető férfiak összeírását szabályozta.
75 Lásd a 72. számú dokumentumot.

82.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek katonai parancsnokságainak a román menekültek összeírásáról

Kolozsvár, 1940. november 4.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
7641/kat.közig.1940.

Tárgy: a visszacsatolt területről eltávozottak összeírása

Valamennyi vármegyei-, városi- és járási katonai parancsnokságának

Kolozsvár, 1940. november 4. Állomáshelyeiken

A VKF 6068/Vkf. kat. közig. 1940. számú rendelete kapcsán:

Rendkívül fontos bel- és külpolitikai, valamint közigazgatási érdekek fűződnek ahhoz, hogy a m. kir. kormány lehetőleg pontos tájékoztatást kapjon azokról a túlnyomó részben román nemzetiségű személyekről, akik a visszacsatolt területeket közvetlenül a bécsi döntés előtt vagy után hagyták el.

Ezért a városi és járási katonai parancsnokságok haladéktalanul kezdjék meg az összeíró munkálatokat az alábbiak szerint és külön-külön csoportosítva.

1. A bécsi döntést megelőző egy hónapon belül eltávozottak (ez az a kategória, amelyik a híresztelések hatása alatt távozott el).

2. A bécsi döntés után a felszabadító magyar csapatok megérkezéséig eltávozottak.

3. A felszabadulás után (csapataink bevonulása után) önként eltávozottak (ide veendők fel az eltávozott telepesek is).[76]

4. Ellenintézkedés alapján a katonai hatóságok részéről kiutasítottak.

A városi és járási parancsnokságok a mellékelt kimutatások felhasználásával szerkesszék meg a jelentéseket. Az adatgyűjtéshez a területükön levő csendőr szerveket (őrsöket) is vegyék igénybe. A csendőrség szervei külön kaptak utasítást, hogy a katonai közigazgatás szerveit ez irányban támogassák.

A vármegyei katonai parancsnokságok az alájuk rendelt járási és városi katonai parancsnokságok kimutatásait összegyűjtve, arról egy összesített kimutatást szerkesszenek a mellékelt kimutatások felhasználásával és közvetlenül terjesszék fel hozzám.

76 A korabeli magyar felfogás jogosnak tartotta a telepesek elűzését, mivel a két világháború közötti román telepítések fő célja az etnikai arányok megváltoztatása volt. A román történetírás szerint a telepeseket a bevonulást követő napokban azonnal elűzték. Az újabb kutatások alapján nem tartható fenn ez az állítás, a telepesek többsége javai eladása után fokozatosan hagyta el a területet, az önkéntes kategóriába sorolásuk mégis túlzónak tekinthető.

Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad és Szatmár-Németi városok jelentéseiket közvetlenül terjesszék fel.

Az adatok összeírása és felterjesztése – fontos érdekekre való tekintettel – igen sürgős. Ezért az alárendelt parancsnokságok az összeírást a legrövidebb időn belül hajtsák végre és a leggyorsabb összeköttetést biztosító módon – futárral – legkésőbb 1940. XI. 11-re terjesszék fel a vármegyei katonai parancsnokságokhoz. A székely vármegyék pedig a székelyföldi kirendeltséghez. A vármegyei katonai parancsnokságok ugyancsak futárral küldjék be jelentéseiket legkésőbb 1940. XI. 13-ig az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának,[77] a székelyföldi kirendeltség esetleg repülőjárattal.

A vármegyei katonai parancsnokságok alá nem rendelt városok az állomáshelyen levő vármegyei katonai parancsnokságnak adják át a kimutatásokat továbbítás végett.

Kapják: II. számú elosztó szerint.

Mellékelve kimutatások.[78]

A kiadvány hiteléül: Novákovits s. k. tábornok
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető[79]

DJSM-Prefectura, d. 8. 92. f. Gépirat-másolat.

77 Minden aláhúzás utólag történt, kék ceruzával.
78 A dokumentum mellett nem találhatók mellékletek, de más forrásból ismertek a kimutatások. Erre vonatkozóan lásd a bevezető tanulmány *Az észak-erdélyi román menekültkérdés* c. alfejezetét.
79 A dokumentum hátoldalán: „Lássa! Közigazgatási előadó. XI."

83.
A 101. mozgó- és gyűjtőtábornak átadott egyének névjegyzéke

Marosvásárhely, 1940. november 5.

Kimutatás a besztercei és marosvásárhelyi osztályok területén megtartott razzia alkalmával elfogott–őrizetbe vett egyénekről

Folyószám	Név	Születési éve	Elfogás okai	Osztály – elfogás helye
1.	Mihálykó János	-	Nagy magyargyűlölő. Vasgárdista szervező	Beszterce Kisrebra
2.	Sirbu Marin	1919	Honossággal nem bír	Marosvásárhely Görgényszentimre
3.	Sara Demeter	1915	Nagy magyargyűlölő. Magyarokat szidta.	Marosvásárhely Görgényszentimre
4.	Markus Demeter	1902	Nagy vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Görgényszentimre
5.	Papp János	1882	Nagy vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Idecspatak
6.	Kovács György	1914	Nagy vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Marosvécs
7.	Biris Illés	1908	Volt román finánc. Nem kívánatos	Marosvásárhely Teke
8.	Furdán Péter	1910	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Teke
9.	Ispán István	1894	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Teke
10.	Kimpián Sándor	1884	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Teke
11.	Rácz Lázár	1885	Nagy magyargyűlölő. Magyarokat szidta.	Marosvásárhely Teke
12.	Asultan János	1901	Volt román csendőr. Nem kívánatos	Marosvásárhely Teke
13.	Gyulai Árpád	1884	„Ázsé”-ban körözve	Marosvásárhely Teke
14.	Kádár Jánosné	1908	Nagy magyargyűlölő és szidta a magyarokat	Marosvásárhely Mezőerked
15.	Prisz Kurt	1917	Kémgyanús, nem kívánatos	Marosvásárhely Teke
16.	Henrick Félix	1917	Kémgyanús, nem kívánatos	Marosvásárhely Teke

Folyó-szám	Név	Születési éve	Elfogás okai	Osztály – elfogás helye
17.	Illés Johán	1900	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Szászpéntek
18.	Román Johán	1900	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Szászpéntek
19.	Acél (Gilián) Johán	1900	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Szászpéntek
20.	Kehedás André	1908	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Szászpéntek
21.	Szomesán Vaszil	1913	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Paszmos
22.	Simon Gábor	1897	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Petele
23.	Pinku Johán	1895	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Petele
24.	Koszta János	1911	Vasgárdista. Magyargyűlölő	Marosvásárhely Petele
25.	Makavé János	1896	1917-ben átszökött a román hadsereghez. Magyargyűlölő	Toldalag
26.	Krecsán János	1893	1917-ben átszökött a román hadsereghez. Magyargyűlölő	Alsórépa
27.	Bukser György	1891	1917-ben átszökött a román hadsereghez. Magyargyűlölő	Pottigány
28.	Bodnár János	1892	Nagy magyargyűlölő. Magyarokat szidta.	Petele
29.	Latezes Simon	1900	Nagy magyargyűlölő. Magyarokat szidta.	Petele
30.	Butyerka Péter	1907	Nagy magyargyűlölő. Magyarokat szidta.	Beresztelke
31.	Moldován Mihály	1906	Nagy magyargyűlölő. Magyarokat szidta.	Beresztelke
32.	Nyiszta Péter	1885	Nagy magyargyűlölő. Magyarokat szidta. Magyarokat megverte	Beresztelke
33.	Nyága György	1898	Nagy vasgárdista. Nem kívánatos	Beresztelke
34.	Makaria András	1906	Nagy vasgárdista. Nem kívánatos	Beresztelke
35.	Szelezsán János	1894	Nagy magyargyűlölő, magyarok árulója	Beresztelke
36.	Gutovszki Pál	1906	Nagy vasgárdista, magyarokat gyűlölte	Beresztelke
37.	Froiu Octavián	1907	Magyargyűlölő, magyar zászlót leköpdöste	Beresztelke

Folyó-szám	Név	Születési éve	Elfogás okai	Osztály – elfogás helye
38.	Burján Gusztáv	1912	Magyargyűlölő. Magyarokat szidta	Beresztelke
39.	Nikes Rezső	1899	Román állampolgár fiáért jött. Ittléte aggályos	Vajola
40.	Ráth Rezső Boldizsár	1920	Román állampolgár. Nem akar visszamenni	Vajola
41.	Dau János	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Libánfalva
42.	Hőille Viktor	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Kozu[80]
43.	Flóra László	-	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Selişte
44.	Flóra Lászlóné Margit Erzsébet	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Selişte
45.	Szőcs János	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galonya
46.	Szőcs Demeter	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galonya
47.	Czarán András	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galonya
48.	Bács János	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galonya
49.	Marton Sándor	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
50.	Marton Sándorné, szül. Lót Hajnalka	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
51.	Bosch Salamon	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
52.	Krisztián György	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep

80 Beazonosítatlan település.

Folyó-szám	Név	Születési éve	Elfogás okai	Osztály – elfogás helye
53.	Traján József	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
54.	Iliván Péter	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
55.	Csobánka Sándor	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
56.	Papp Demeter	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
57.	Pánga János	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Galócás fűrésztelep
58.	Cifu József	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
59.	Luzu Sándor	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
60.	Gyergyin Mikla	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
61.	Afanyuci Gábor	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
62.	Kiss Demeter	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
63.	Bánfrafuló Mihály	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
64.	Tanasze Tódor	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
65.	Borborán Nikita	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
66.	Micó Demeter	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
67.	Tinka Flóra	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor

Folyó-szám	Név	Születési éve	Elfogás okai	Osztály – elfogás helye
68.	Arrán Pashim	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor
69.	Tichtel Ferdináand	–	Román uralom alatt magyargyűlölő volt és magyarellenesen viselkedett	Bélbor

M. kir. rendőrség marosvásárhelyi különítménye

ad. 221-1940 köz. Tárgy: Internáltak elhelyezése

Internálótábor őrségparancsnok

Marosvásárhely

Felhívom, hogy a városi katonai közigazgatási parancsnok úr szóbeli utasítása alapján a vezetésem alatti táborban őrzött 99 egyént a 101. mozgó gyűjtő elosztó tábornak azonnal adja át. A tábor felszerelését (edények, stb.) leltár mellett ezen tábornak ugyancsak adja ki. Amennyiben felsőbb parancsnoksága az őrség felváltását elrendelte, a tábort zárja le. Mindennek megtörténtét jelentse.

Marosvásárhely, 1940. november hó 5.

A tábor parancsnokságával
megbízott rendőrkapitány

DJMS-Prefectura, d. 6/1940. 1, 43. f. Gépirat-másolat.

84.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek parancsnokságainak az internálások felülvizsgálatáról

Kolozsvár, 1940. november 7.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
9045/ kat. közig. 1940.

Tárgy: internáltak ügyének felülvizsgálása

Valamennyi vármegyei-, városi és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. november 7. Állomáshelyeiken

A VKF folyó hó 2-án kelt 1388/eln. Vkf. kat. közig. 1940. számú rendeletét tudomásul vétel és jövőbeni eljárás végett teljes egészében az alábbiakban közlöm:

Az 1386/eln. Vkf. kat. közig. 1940. számú rendeletem[81] kapcsán a 3. számú bizalmas közérdekű közigazgatási parancsban[82] megjelent 1321/eln. Vkf. kat. közig. 1940. számú rendeletre, amelynek tárgya az internálások körüli visszásságok beszüntetése, a figyelmet a legnyomatékosabban felhívom.

A letartóztatásban levő görög katholikus és görög keleti lelkészek ügyének kivizsgálására az elöl hivatkozott rendeletemben már intézkedtem.

A lelkészek ügyének kivizsgálása után, a következő ütemben a román ügyvédek, orvosok és tanítók ügyeit vizsgáltassa ki és szabadlábra helyezésükért az itt hivatkozott rendeleteim szellemében intézkedjék akként, hogy az XI. 15-ig megtörténhessék.

A többi letartóztatott ügyének kivizsgálását a 3. számú közérdekű közigazgatási parancsban meghatározott határnapig intézze el.

A katonai közigazgatási parancsnokoknak az internálások elrendelése körüli jövőbeni magatartására nézve irányadóul szolgáljanak, hogy a visszatért kelet-ma-

---

81 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni, nem közölték a fent jelzett közigazgatási parancsban.

82 A Közérdekű Közigazgatási Parancsok a Vezérkari Főnökség kezdeményezésére 1940. szeptember 27-étől jelentek meg. A katonai közigazgatás parancsai ugyanis nem jelentek meg sem a Rendeletek Tárában, sem a Honvédségi Közlönyben. A hivatalos indoklás szerint a kiadványban leközöltek minden „általános érvényű" parancsot. A rendelkezésünkre álló utolsó összeállítás 1940. október 30-án jelent meg 18. számmal, de valószínűleg ezt követően is megjelent még pár szám. Emellett létezett egy Bizalmas Katonai Közigazgatás Parancs is. Ennek első száma 1940. október 12-én jelent meg, az indoklás szerint olyan rendeletek szövegét közölte, amelyek nem jelenhettek meg a közérdekű parancsban. Csak tiszt, vagy anyaországi hasonló beosztású egyén olvashatta. 5375. számú rendelet. *1. számú bizalmas katonai közigazgatási parancs*. 1940. október 12. HL, VKF, 309. doboz. 1. f. Összesen öt bizalmas parancsot sikerült fellelnünk.

gyarországi és erdélyi részeken, mint hazánk integráns részének tehát nem idegen területen, az állambiztonság követelményeinek érvényesítését nem olyan elvek szerint kell általában eszközölni, mint amilyeneket érvényesíteni kell akkor, amikor háború által jutunk idegen terület birtokába. [83]

Mindannyian tudjuk, hogy a most visszatért területeken élő magyarság és annak intelligenciája, vezetői az elszakítás ideje alatt kifejezést adtak a magyar nemzethez való tartozásuknak. Kifejezést adtak ennek anélkül, hogy ezért általában és rendszerint elzárásig terjedő üldözésben részesültek volna. Természetesen ez csak általánosságban volt így. Jól tudjuk, hogy a magyarság kulturális, gazdasági és politikai téren európai fogalmakkal nem mérhető elnyomás szenvedő alanya volt. De ha ez így is volt a román impérium alatt, az nem lehet oka és nem lehet alapja annak, hogy a mi részünkről hasonló és megtorlásszerű magatartás jusson kifejezésre. Ellenkezőleg, éppen ez a különbség a hosszú századokra visszanyúló magyar és a két évtizedes román uralom között, hogy a magyar uralom szellemi és hatalmi fölényének s történeti hivatásának tudatában nem alkalmaz erőszakot, a lelkek nyugalmát felkavaró intézkedéseket.

A katonai közigazgatásnak az állam életérdekei szempontjából elemi kötelessége, hogy a felszabadult területeken minden téren pacifikálja a viszonyokat. Kötelessége nem engedi, hogy a bosszú, a feljelentések özönében tobzódjék és élje ki magát a lakosság egy része, nem szabad megengedni, hogy legtöbbször ilyen meg nem gondolt feljelentések vagy 1940. augusztus 30-a előtti magatartás és sok esetben egyetlen beszéd vagy állásfoglalás alapján legyenek eljárások akkor, amikor a nemzetközi helyzet – mindezen dolgoknak német, olasz, valamint más részről való megítélése, valamint a tótok, szerbek, horvátok, dél-erdélyi románok részéről való szemlélete – folytán még fokozottabb mértékben van szükség arra, hogy a magyar uralom minden ilyentől mentes legyen.

Ezért újból fölhívom a katonai közigazgatás parancsnokainak figyelmét arra, hogy fontos államérdek, hogy a magyar uralom alá visszakerült románságot minél teljesebben megnyerjük a magyar uralom számára. Ez nehéz feladat. Nagy önuralmat, még több tapintatot igényel a gyakorlatban. De így kell eljárnunk, minden módon törekednünk kell a román lakosság lelki nyugalmának biztosítására, mert különben nem teljesítjük hivatásunkat a Kárpátok medencéjében. Ez azt is jelenti, hogy ha a románság részéről, az intelligencia köréből vagy bárki más nyíltan kifejezést ad román nemzeti érzéseinek, ez önmagában nem elítélendő cselekmény és nem bűn.

A hazai németség is azt szabadon teszi és teheti. Elítélendő cselekménnyé csak akkor válik és az illető személlyel szemben akkor lesz szükség megfelelő intézkedésre, ha az összes körülmények gondos mérlegelése alapján az állapítható meg, hogy ez a magatartás komolyan veszélyezteti a magyar állam biztonságát. Ha a cselekmény nem ütközik a büntető törvénykönyvbe, akkor ilyen esetben a katonai

83 Minden aláhúzás utólag történt piros ceruzával.

közigazgatás feladata általában csak a megfigyelés lehet. A letartóztatásig menő rendszabályhoz – ismétlem – az állambiztonságot komolyan veszélyeztető esetekben kell fordulni. Jól tudom, igen nehéz ezekben az esetekben a helyes vonalakat megvonni. Éppen ezért elrendelem, hogy azokról az esetekről, amelyekben az állam életérdekei az azonnali elfogást parancsolóan megkövetelik, az első fokú katonai közigazgatási parancsnok azonnal tegyen nekem jelentést. (a szállásmester útján)

Internálások elrendelése előtt kérdezzék meg a miniszterelnök úr által kijelölt magyar vezető személyeket, a felszabadult területről behívott országgyűlési képviselőket, a kinevezett felsőházi tagokat, vagy a már kijelölt fő- vagy alispánokat, illetve mindezek közül valakit és a megkérdezett véleményének jelentésével kérjenek tőlem (a szállásmester útján) döntést.

Tudomásomra jutott, hogy egyes katonai közigazgatási parancsnokok az internáltaknak kilátásba helyezték, hogy amennyiben optálnak, illetve kivándorolnak, akkor szabadlábra kerülnek. Ezt az eljárást megtiltom. Amennyiben a felülvizsgálás után internálásban maradók közül egyesek Románia javára optálni óhajtanak, szabadlábra helyezésükre és kiköltöztetésükre a katonai közigazgatási parancsnokok tőlem (a szállásmester útján) kérjenek engedélyt.

Az internáltak ügyének felülvizsgálását és reájuk vonatkozó rendeleteim végrehajtását közvetlenül ellenőriztem. E célból Gecsényi Ágoston vezérkari alezredes és vitéz Balázs-Piry Gyula csendőr alezredes vezetésével X. 5-vel két bizottságot rendeltek ki a felszabadított területen lévő internáló táborokba és azokhoz a katonai közigazgatási parancsnokságokhoz, amelyeknél internáltak vannak. Előbbihez Hanthy Károly csendőr őrnagyot, utóbbihoz dr. Boda József csendőr századost, dési szárnyparancsnokot osztom be bizottsági tagul.

E bizottságok a jelen, valamint elöl hivatkozott rendeleteim szellemében az internálásokat felülvizsgálják, átruházott hatáskörben határoznak végső fokon a szabadlábra helyezésről.

Működésük eredményéről bevonulásuk után tesznek nekem (a szállásmester útján) jelentést.

A fenti VKF rendeletben hivatkozott 1386/eln. vkf. kat. közig. 940. számra 8813/kat. közig. 40 számú rendeletemmel már intézkedtem. Ezen rendeletemet az I. elosztóban foglaltaknak adtam ki.

Kapják: II. számú elosztó szerint.

A kiadvány hiteléül
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

Novákovits s. k. tábornok

DJSM-Primăria, d. 3. 156–157. f. Gépiratmásolat.

85.
Antal György maroshévízi román hivatalnok levele optálási szándékáról

Maroshévíz, 1940. november 14.

Tekintetes Magyar Királyi maroshévízi járás katonai parancsnokságnak

Helyben

Alulírott Antal György maroshévízi lakos, azon alázatos kéréssel fordulok a Tekintetes M. kir. maroshévízi járás katonai parancsnoksághoz, hogy részemre a kitelepülési engedélyt, valamint ingatlan vagyonom elszállítását is engedélyezni szíveskedjen.

Kérésem indoklására bátor vagyok megemlíteni a következőket: mint román hivatalnok ezen községnek több mint 18 évi szolgálatában állottam, s így, mivel a magyar nyelvet nem bírom tökéletesen, így kénytelen vagyok Romániába eltávozni, ahol a családomnak fennmaradása sokkal jobban van biztosítva, mint Magyarországon. Ugyancsak iskolába járó gyermekem van, akinek a neveltetését Romániában sokkal jobban tudom biztosítani. Maroshévíz községben ingatlan vagyonom van és ezen vagyonomat szeretném egy olyan Romániában élő magyarral kicseréltetni,[84] aki hajlandó lenne Romániából Magyarországra átjönni. Maroshévíz községben születtem 1901. május 4-én. Ugyancsak törvényes feleségem, szintén Maroshévízen született 1908. június 7-én, gyermekeim, éspedig: Viorel 1928. június 10-én, Livia 1931. február 3-án Maroshévíz községben. Jelen alkalommal aláírok egy nyilatkozatot 2 példányban, éspedig a román anyanyelven írott nyilatkozatot, amelynek értelmében semmiféle kényszernek nem vagyok kitéve, s így lemondok magyar honpolgársági jogomról.[85]

A felhozott indokok alapján ismételten kérem a Tekintetes m. kir. maroshévízi járási katonai parancsnokságot, hogy a kért engedélyt megadni szíveskedjen.

Maroshévíz, 1940. november 14-én

Tisztelettel
Antal György

A fenti kérés teljesítése ellen a község elöljáróságnak semmi kifogása nincs.
Maroshévíz, 1940. november 14.
[olvashatatlan aláírás]
községi főjegyző

DJMS- Prefectura, d. 3392/1940. 1. f. Gépirat.

84 Utólag aláhúzva.
85 A dokumentum mellett nem találhatók mellékletek.

86.
Csernefalvi Pop János székesegyházi káptalani főügyész tiltakozó levele Szatmár vármegye katonai parancsnokához rendőri felügyelet alá helyezése ellen

Tekintetes magyar királyi rendőrfőkapitányságnak

Nagybánya

Alulírott dr. Csernefalvi Pop János ügyvéd székesegyházi káptalani főügyész, nagybányai Felsőbányai utca 47. szám alatti lakos, azon határozat ellen, mely engem rendőri felügyelet alá helyez, törvényes időben

fellebbezéssel

élek és kérem irataimat az illetékes hatóságokhoz felterjeszteni, ahol is kérem, méltóztassék engem a rendőri felügyelet alól felmenteni.

INDOKOK

1. Tagadom, hogy Sziguránca főnök lettem volna, mely körülmény felől a volt vezetőség nyilatkozatot is adott, mely csatolva van irataimhoz. Egyszer-kétszer felkérve szívességből mint tolmács voltam jelen, míg nyelvismerettel bíró hivatalnokot alkalmaztak, mely csak előnyére volt a magyarságnak, minthogy előnyükre igyekeztem a fordítást végezni.

2. Serbán Sándor feljelentése magánbosszún alapszik, mert köztudomásúlag felesége nevében ellene ideiglenes nőtartási keresetet adtam be a nagybányai Járásbírósághoz, melyet ellene megnyertem. Ennek bizonyítására csatolok 8532/1935 szám alatti ítéletet, melyet román nyelvről magyarra hitelesen lefordítottam.

3. Ilia Lászlót állítólag kitettem volna a Városról. Ez is valótlanság és szintén visszhangja, hogy feleségét – ki általa ütlegelve egy reggel teljes negligeben szaladt irodámba, kérve segítségemet – vele szemben mint ügyvéd sikerrel képviseltem. Mely körülményt a felesége által kiállított levél igazolja, melynek felét kibékülés után ellenfélnek kiadtam, s melyet itt csatolok. De mint ügyvédnek az állásából való kitevése nem is lett volna módomban.

4. Hogy a Minoriták 60 holdját kijátszottam volna. Ez szintén a legképtelenebb valótlanság, mert az Agrár revízió el lett rendelve, mivel a román Agrár törvény 6. és 7. pontja[86] értelmében csak azon földek menthetők fel a kisajátítás alól,

86 Romániában minden régióra külön agrártörvényt fogadtak el. Az Erdélyre vonatkozót 1921. július 30-án fogadták el, és sok tekintetben különbözött a Regátra vagy Besszarábiára vonatkozó törvénytől. Két kategóriát különböztetett meg: akitől a teljes birtok elkobozható (köztestületek, egyházak), illetve akitől csak részleges. A törvény 6 paragrafusa szabályozta a kivételeket is, megengedte a szerzetesrendeknek, hogy kolostoronként 30 hold földet megtartsanak. A törvény 7. pontja magánérdekeket kiszolgáló jogi személyek esetét szabályozza, az erre való hivatkozást nem tudjuk értelmezni.

melyek szőlővel[87] voltak beültetve. Minthogy ez gesztenyés volt, úgy határozott az Agrár Bizottság,[88] hogy hivatalból felterjeszti az ügyet egy speciális raporttal a Felső Agrárbizottsághoz.[89] A Felső Agrárbizottság el is rendelte a revíziót és újbóli kisajátítást, melyről az alsófernezelyi körjegyzőség értesítve lett és onnan nyert figyelmeztetés után a Rendfőnökkel, dr. Pázsitnyi Bonaventurával[90] és az akkori nagybányai Házfőnökkel dr. Gruber Ernővel a lehető és elérhető legmagasabb árért eladták általuk aláírt adásvételi és a felsőbb fórum által jóváhagyott szerződéssel.[91] Ezen vételárból a Minoriták egy emeletes bérházat építettek.

Csatolt Agrár kisajátító határozattal bizonyítom, hogy nem 60, hanem 33 hold és 1349 négyszögöl terület volt a kérdéses birtok, melynek gyors eladásával éppen én mentettem meg őket a kisajátítástól, mert legfeljebb 1000 lejt kaptak volna holdanként, így ellenben a hivatalos értéken százezreken jóval felül eladva, előnyükre dolgoztam.[92]

Ennek igazolására kérem elrendelni a volt akkori körjegyző, Roth Zoltán kihallgatását, ki nagybányai lakos, és jelenleg a Phönix gyárnál magánhivatalnok, aki pontos információkat adhatna a kisajátítás összes körülményeiről.

1. Annak igazolására, hogy a magyarsággal a legmesszebbmenő gavallériával viselkedtem, mely magyar nemességemnél fogva természetes volt, csupán két példát emelek ki:

Kérem kihallgatni dr. Vass Tibor aradi Minorita Rendi főpapot, kit nemzetgyalázásért vádolva én védtem a román bíróságok előtt – honorálás nélkül – sikerrel.

Ugyanily vád alól én mentettem fel dr. Gruber Ernőt, a most köszönetképp ellenem feljelentést tevő Rendfőnököt is, a kolozsvári Haditörvényszék előtt, magamra vonva a románság haragját. Csatolom másolatban a „Bánya és vidéke társadalmi hetilap" 1939. február 2-án 5. számában megjelent cikket.

Mindezekből kitűnik, hogy keserves 36 napi internálásom – kihallgatás nélkül – rosszindulatú rágalmakon és alaptalan vádakon épült, mert ellen esetben módomban lett volna mindazokat bizonyítékokkal megcáfolni, mint rút koholmányokat.

87 A törvény 6a-6b. pontja értelmében kivételt képeznek a kisajátítás alól a lakóházak, hozzájuk tartozó díszkertek, falusi belsőségek, az épületek, szőlők és ipari telepek, a malmok. A 6b pont szerint kivételt képez a kisajátítás alól az a bérelt földterület, amelyre annak bérlői szállást, malmot, csúsztatót építettek, szőlőt, vagy gyümölcsöst telepítettek. Kérdés, hogy a minoriták gesztenyését lehetett-e volna a gyümölcsösök kategóriájába sorolni és ezáltal mentesíteni. Hasonló kérdésekben a helyi földosztó bizottság döntött.

88 Valószínűleg a helyi földosztó bizottságra utal (Comisia Locală de Împroprietărire). Ez egy 5-6 főből álló testület volt, amelynek tagja lehetett a helyi polgármester, pap, tanító, illetve 2-3 falubeli, akinek kisebb birtoka volt, mint 7 hold. Legfőbb feladata az igényjogosultak listájának összeállítása volt.

89 Feltehetően a járási, esetleg megyei földosztó bizottságokra utal. A járási bizottság (Comisa de Expropriere de Ocol) tagja volt a járásbíró, gazdasági felügyelő és egy központi kiküldött. Legfőbb feladata az igényjogosultak listájának elbírálása. A megyei bizottság (Comisia de Expropriere Județeană) hozta a végleges döntést az igényjogosultakról, illetve a kapott földek nagyságáról.

90 Helyesen Pázsitny Bonaventura, ferences szerzetes.

91 1940 után hasonló esetekben az érintettek bírósághoz fordultak, arra hivatkozva, hogy az adás-vétel kényszer hatása alatt jött létre.

92 Az 1440/1941. számú rendelet hasonló esetekben megengedte, hogy az érintettek bírósági úton visszaköveteljék birtokaikat.

Fenti indokok alapján ismételten kérem engem a rendőri felügyelet alól annál is inkább azonnal felmenteni méltóztassék, mert ártatlanul elszenvedett internáltságom alatt megrongálódott egészségem megkívánja, hogy a munkaidőmön kívüli néhány órámat szabad levegőn töltsem.

Teljes tisztelettel:
dr. Csernefalvi Pop János

DJSM-Prefectura, d. 10. 304–305. f. Gépirat.

VI.
A ROMÁN EGYHÁZAK HELYZETE – 'TEMPLOMROMBOLÁSOK'

87.
A szatmárnémeti katonai parancsnok és a helyi rendőrkülönítmény jelentése a város ortodox egyházáról és templomáról

Szatmárnémeti, 1940. október 24., november 21.

1231/1940

M. Kir. H. és K. kirendeltség

Máramarossziget

147/KH 940 megkeresésére értesítem, amit annakidején a Parancsnokság telefonon is közölt, hogy a szatmári görög keleti templom kegytárgyait nem gyalázták meg, csupán csak ismeretlen tettes valamit belefirkált a misekönyvbe.[1]

2. Dosoftei pópa szeptember 12. óta őrizetbe volt véve, mivel igazolás nélkül tartózkodott a városban, azonban tekintettel arra, hogy nevezett a román állam javára optált, szabadon lett bocsátva.[2]

3. Ioan Radu volt román közjegyző helyett dr. Csengery István, a magyar állam által annakidején kinevezett közjegyző lett ideiglenesen behelyettesítve, kinek állását annak idején Joan Radu foglalta el.[3]

Szatmár-Németi, 1940. október 24.

[olvashatatlan aláírás]

tábornok, katonai közigazgatási parancsnok helyettes

---

1 A szatmárnémeti ortodox templom építését 1938-ban fejezték be, ekkor a városban két ortodox pap is szolgált. A kivonulást követően a hívek nagy része eltávozott a városból, 1940. októberi adat szerint csak 25-en maradtak. Ezért, (és arra hivatkozva, hogy az a román uralom jelképe) a városparancsnok elrendelte a templom bezárását. Nem világos, hogy pontosan mi történt a templomban. Román források szerint a templomot megszentségtelenítették, éjszaka betörtek és emberi ürüléket helyeztek el az oltáron. Magyar források szerint csak annyi történt, hogy ismeretlen tettesek befirkáltak a misekönyvbe. Az említett két cselekmény közül nem deríthető ki, melyik is történt meg valójában, az ott miséző papot szeptember 22-én tartóztatták le.

2 A katonai közigazgatás időszakában bevett eljárás volt, hogy amennyiben az internált Románia javára optál, szabadon bocsátják.

3 Habár az eset részletei nem ismertek, elterjedt volt, hogy a két világháború között állami tisztségből elbocsátott magyar 1940 után sérelemként fogja ezt fel, amiért őt kárpótlás illeti meg.

2004/940

T. Rendőrkülönítmény Parancsnoksága

Helyben

Jakab Jenő,[4] a Szatmárnémetibe kinevezett görög keleti főesperes úr jelentette, hogy a görög keleti egyházmegye átvételét a jelenlegi vezető ellenállásával megnehezíti, illetve akadályozza, miért is kérek részére az átvétel megejtése céljából karhatalmat kirendelni.[5]

Szatmár-Németi, 1940. november 21.

százados, katonai közigazgatási
parancsnok helyettes

DJSM-Primăria, d. 9, d. 13. 121., 151. f. Gépirat-másolat.

4 Jakab Jenő, rutén származású ortodox pap. Tevékenységére vonatkozóan lásd: *Jakab Jenő levele a Miniszterelnökségnek segélye ügyében*. 1941. február 3., illetve *A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium levele a Miniszterelnökségnek Jakab Jenő ügyében*. 1941. május 4. MNL OL, K 28, 64. csomó, 108. tétel. 1941-D-15934. 2, 7. f.

5 Ha burkoltan is, a magyar főesperes kinevezését a magyar ortodox püspökség megteremtésére helyi szinten megtett első lépésként értelmezhetjük. Erre vonatkozóan bővebben lásd: Sárándi Tamás: Társadalmi igény vagy állami propaganda? Adalékok a Magyar Ortodox Egyház megalakulásához, 1941–1944. In *Az egyház társadalma–a társadalom egyháza. egyház és társadalom Közép- és Kelet Európában a 20. században*. Szerk. Bánkúti Gábor–Nagy Mihály Zoltán. Pécs, 2015. 135–164.

88.
Csíkszentkirályi lakosok levele Iuliu Hossu görögkatolikus püspökhöz az erőszakos áttérítésükről

Csíkszentkirály, 1940. október 29.

Másolat.

Nagyméltóságú Püspök Úr!

Alulírottak, csíkszentkirályi lakosok, azon tiszteletteljes kéréssel fordulunk Nagyméltóságodhoz, hogy bennünket az alábbi ügyben felvilágosítani és egyben útba igazítani szíveskedjen. Itt születtünk Csíkszentkirály s úgy szintén maradnánk is, akik mint görög katolikus vallásnak váltunk meg s így természetes mi is arra a vallású voltunk s vagyunk is. Most a községházához hívattak és ott erőszakkal vallásunk lemondására kényszerítették. Mi magyarok vagyunk. A világháború is a magyar hadseregbe végig harcoltuk, közülünk sokan el is estek és most is mindent mást terjuk a magyar harc érdekében, de azt e vallást, amelyben még dédapáink is éltek és haltak, elhagyni nem akarjuk.

Itt húsz család él görög katolikus, akik mind azon fáradoznak, hogy születet ősi vallásunkat megtarthassuk.

Azon tiszteletteljes kéréssel fordulunk Nagyméltóságodhoz, hogy bennünköt felvilágosítani szíveskedjen ezen ügyben, hogy mit tegyünk és hova forduljunk, hogy ősi vallásunkban maradtassunk továbban is.

Maradunk Nagyméltóságod
legalázatosabb szolgái

Aluirok
Ciucsancraiu
Csíkszentkirály, 1940. X. 29.
Csík megye

MAE, f. 71/ Transilvania, vol. 199/1940–1944. 110. f. Gépirat-másolat.

89.
A máramarosi görögkatolikus püspök levele a halmi járási parancsnoknak a román papok államsegélyéről

Nagybánya, 1940. október 31.

Ordinariatus Catholicus Ritus Graeci-Rumeni Marmarosensis – Nagybánya
4856/1940 szám
Ajánlott

Nagyságos parancsnok Úr!

A püspökségem területén működő papjaim folyó év szeptembere óta esedékes fizetése kérdésében, illetve ennek egységes alapon való rendezése ügyében a magyar királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordultam, mely a napokban értesített, hogy ennek új, kongruális alapon való rendezéséig a papok is a román impérium alatt élvezett átalányokat kapják meg éspedig az illetékes katonai parancsnokságok intézkedése nyomán.

Ezen utasítás alapján van szerencsém ide (mellékelten)[6] azon parancsnokság területén működő papjaimra vonatkozó augusztus havi kiegészített (armonizált) illetményeket feltüntető fizetési kimutatást megküldeni és arra kérni, szíveskedjék intézkedni, hogy a kimutatásban szereplő összegek – melyeknek helyességéért felelősséget vállalok – az illetőknek legalább a már letelt szeptember és október hónapokra és talán már novemberre is (a feltüntetett összegnek tehát kétszeres, illetve háromszorosa) kiutaltassék. Mivel pedig a román állam a papi illetményeket mindig a püspöki főhatóság útján kézbesítette, – amint ez különben Magyarországon is szokás – szabadjon arra is megkérni Nagyságos parancsnok Urat, szíveskedjék a kiutalt összegeket hozzám juttatni, hogy ezúton könnyebben legyen visszaszerezhető a ráutalt papoknak adott fizetési előleg.

Jelezni kívánom ezen kívül, hogy a kimutatás végén külön bevezettem az ezen hónapokban újonnan kinevezett, illetve oda áthelyezett papjaimat, kiknek ottani működését parancsnok Úr személyesen igazoltathatja. Azt is megemlítem még, hogy a kimutatásokat, kellő tájékoztatás céljából egyidejűleg a VKM-nek is megküldtem hiteles másolatban.

Előre is megköszönve Nagyságod szíves jóindulatát, fogadja kérem kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Nagybánya, 1940. október 31-én

dr. Rusu Sándor máramarosi
görög katolikus püspök

DJSM-Prefectura, d. 9. 239. f. Gépirat.

6 A püspök által jelzett kimutatás megtalálható: *Máramarosi görög katolikus püspökség kimutatása a papok illetményeiről.* 1940. október 31. DJSM-Prefectura, dos. 9. 240. f.

90.
Gothárd Zsigmond miniszteri műszaki tanácsos jelentése a két világháború között román stílusban épült épületekről

Budapest, 1940. november 12.

Másolat – Jelentés

Nagyméltóságodnak folyó évi október hó 10-én ad 46.492/1940.-XIV. szám alatt kelt magas rendeletével kiküldettem, hogy a Bécsi döntés folytán visszacsatolt területen a román uralom alatt regáti oláh (bizánci pravoszláv) stílusban megkezdett, de be nem fejezett épületek ily stílusban való befejezésének meggátlására szükséges intézkedéseket a hadsereg parancsnoksággal egyetértően tegyem meg.

Ebből a célból folyó évi október hó 12-én leutaztam Kolozsvárra és érintkezésbe léptem a hadsereg parancsnokság közigazgatási csoportjának vezetőjével. A hadsereg-parancsnokság kérésemre a megyei katonai parancsnokságokat értesítette érkezésemről, és felhívta azokat, hogy a járási parancsnokságok útján szerezzen be adatokat arra nézve, hol vannak a megye területén ily építmények. A kolozsvári illetékes hivatalos körökkel és magánszemélyekkel való tárgyalások után a visszacsatolt területen felkerestem minden megyeszékhelyt, valamint olyan megyei várost, továbbá a nagy benzinhiány és az utak rossz állapota mellett a katonai parancsnokságok által rendelkezésemre bocsátott gépkocsi igénybevételével a könnyebben megközelíthető oly falvakat, ahol félbemaradt vagy jelentősebb már elkészült ily regáti oláh stílusú középület található.

Eljárásom az alábbiakra vonatkozott:

1. általános tájékozódás a helyzetről
2. adatgyűjtés a félig kész ily jellegű épületekre vonatkozólag
3. javaslattétel a félbemaradt épületeknek ily stílusban való befejezésének meggátlására, más célokra való igénybevételük, vagy kész épületek átalakítása esetén szükséges adminisztratív intézkedésekre
4. a visszacsatolt országrész műszaki adminisztratív helyzetének vizsgálata, figyelemmel a közlekedési viszonyokra

Általános helyzet

A román uralom általában csak a hatalma megszilárdítását, illetőleg elnemzetlenítő törekvéseit szolgáló épületeket, úgymint kaszárnyákat, román állami iskolákat és görög katolikus, valamint görög keleti templomokat emelt. Majdnem mindenütt, különösen pedig a székely megyékben minden nagyobb (mintegy 1000 lakoson felüli) községben kényszerű közadakozásból már felépítették a görög keleti templomokat, községenként a Regátból betelepített, rendszerint csak 4 tisztviselő család (pap, jegyző, tanító, végrehajtó) görög keleti hívő részére. A görög keleti templomoknak lehetőleg hatalmasabbnak, magasabbnak kellett lenniök a község-

ben már meglévő régi római katolikus, református stb. templomoknál. Így azután e templomok építése nemcsak a táj magyar jellegének megrontását, hanem a magyarság anyagi tönkretételét is célozta.

Ezek a templomok rendszerint a község által adományozott telken[7] vagy közterületen épültek fel, sőt, megtörtént, hogy magánterületen pl. a csíki magánjavak területén építkeztek. Sok esetben a telkeknek a görög keleti egyház részére való átírása sem történt meg.

A görög keleti hívek az uralomváltozással székely falvakból mind visszaköltöztek a Regátba.

Görög katolikus templomok általában csak a vegyes nemzetiségű falvakban épültek. Mivel a görög katolikusok nagy része erdélyi születésű román vagy magyar, a hívek az uralomváltozás után ottmaradtak, a görög katolikus egyházba bekényszeríttet magyarok (székelyek) azonban az uralomváltozáskor visszatértek régi egyházukba.[8]

Sok, hívő nélkül maradt görög keleti templomot a székelyek felgyújtottak,[9] mások bontásához hozzákezdtek. E templomoknak görög kereszt alaprajzi elrendezésük miatt legtöbb esetben még kultúrház részére való átalakítás is aránylag költséges, a bontásból nyert anyagot azonban a község szükségleteinek megfelelően lehet felhasználni.

A görög katolikus templomok alaprajzi elrendezésük folytán csekély átalakítással (toronylebontás) legtöbbször egyéb célra (római katolikus templom vagy kultúrház) felhasználhatók.

A nagyobb városok katedrálisait[10] regáti román vagy szász építészmérnökök tervezték, de a vidéki templomok tervezését legtöbbször úgynevezett elismert (építészkamarai) építészekké előléptetett kőművesmesterek végezték. Ezért templomaik általában igen durva részletképzéssel, nem nemes anyagokkal burkolva, aránytalan tömeghatással épültek. A falusi templomok kis méreteik miatt nevetségesnek hatnak monumentalitásra törekvő építőelemek alkalmazása mellett.

A román uralom nem egyházi jellegű középítkezései közül különösen iskolák, községházak és egészségházak épültek regáti oláh jelleggel. Újabb építkezéseik azonban már nagyrészt korszerű, különös nemzeti jelleget nélkülöző modorban készültek. Ez a bizánci-pravoszláv romanizáló regáti oláh jelleg különösen kis tisztviselőik városszéli lakóépületeinél, de kolozsvári villanegyedekben is igen elterjedt, durva pallér tervezte részletképzéssel.

A félbemaradt ily jellegű középítkezések folytatását a katonai közigazgatás letiltotta.[11] A hívek, illetőleg községek kényszerű adakozása megszűnt, s így

7 Egy 1942-ben elvégzett felmérés tanúsága szerint 4 templomból egy olyan telken épült fel, amely eleve az egyházközség tulajdona volt, egy pedig a román földreform során kisajátított és utólag az egyháznak adományozott telken. A templomok 5%-a esetében 1940-ig sem történt meg a telekkönyvi átírás.

8 1940 őszén 10.040 hívő hagyta el az ortodox, 4305 pedig a görögkatolikus felekezetet.

9 Jelenlegi információink szerint a homoródszentmártoni görög katolikus és a komollói ortodox templom esett tűznek áldozatul. Pontos részletek nem ismertek.

10 A román nyelvben katedrálisnak neveznek minden városban épült, nagy méretű templomot.

11 Az erre vonatkozó rendeletet 1940. szeptember 24-én adták ki.

továbbépítésükre szükséges összegek amúgy sem állnak rendelkezésre. A terveket általában nem tudtam beszerezni, mert építési engedélyt templomokra nem kértek. A templomok tervei csak az egyházi hatóságoknál lettek volna beszerezhetők. A román papok azonban, különösen a székely vidékekről, az uralomváltozáskor visszaköltöztek a Regátba. A visszacsatolt terület nagyobb részén az időközben beállott téli időjárás, éjjeli fagyok miatt az építkezés általában amúgy is szünetel és így a helyi hatóságokkal csak a tavaszig megteendő intézkedések (lebontás, esetleges áttervezés vagy homlokzat átalakításához szükséges összegek biztosítása) voltak letárgyalhatók.

2. Részletes adatok megyénként

a. Kolozs megye

Félbenmaradt regáti oláh jellegű épületek:
Csucsa görög katolikus templom
Páncélcseh görög katolikus templom
Argyas görög katolikus templom
Apahida görög katolikus templom
Farnas görög katolikus templom
Kisbács görög katolikus templom
Tamásfalva görög katolikus templom
Kissebes községháza.

Ezek közül a kisbácsi templomot (1)[12] tekintettem meg.

Kolozsvárt csak nagyobb szabású modern középületek maradtak félben, mint az Árpád-úton egy fiú-gimnázium klasszicizáló modorban. A leányiskola toldalék terveit a vállalkozótól megszereztem és intézkedtem, hogy a bizánci jellegű vakolatbetéteket hagyják el. Félbemaradt még a városon kívül az atomromboló intézet építkezése.

Épült továbbá egy hatalmas görög keleti bazilika[13] (2) a volt Bocskay, most Hitler Adolf téren, az új nemzeti színházzal szemben. A vasbeton-vázas, jórészt terméskővel burkolt épület tömegeinek aránya szokatlanul magas, oldalhajói befejezetlennek tűnnek fel. Belső térhatása jó, bár igen kis férőhelyű.

Épült még a Ferenc József utcában egy kisebb méretű görög keleti templom (3) is. A zártsorú beépítésű főutcán a szomszéd tűzfalak között szabadon állóan felépített templom hatása nem kedvező.

Épült még Kolozsvárt sok modern bérház és modern stílusú középület is, így a Farkas utcában a régi nemzeti színházat lebontották, illetőleg falainak részbeni felhasználásával egyetemi diák kultúrházat (4) építettek, amely az utca patinás hatását lerontja.

12 A számok a dokumentumhoz csatolt mellékleteket (képeket, esetleg tervrajzokat) jelölték, de ezek közül egy sem volt a dokumentum mellett.

13 A templom építését 1930-ban fejezték be, a város kb. 2 millió lejjel támogatta. A telket a város az egyháznak adományozta, azonban annak telekkönyvi átírása nem történt meg, így az 1440/1941 számú rendelet alapján visszakerült a város tulajdonába.

Épült még egy modern jellegű betegsegélyző épület is. (5)

A megszállás alatt a villanegyedek nagyon kiépültek. Itt igen sok regáti jellegű magánvilla (6) is épült, sőt, még bérház is létesült ilyen jelleggel. (7)

A megyében már felépült jellegzetes görög keleti templomok közül bemutatom a Bánffyhunyadon felépült nagyméretű román templomot[14] (8), ami a magyar fatornyú templomairól híres Kalotaszeg fővárosában erősen bántó jellegű.

Alsózsukon görög keleti apácák gazdasági leányiskolája, Szászfenesen modern kaszárnya, Szamosfalván repülőtéri felvételi épület, hangár stb. épültek.

b. Maros-Torda megye félbemaradt regáti oláh jellegű építkezések:

Görgényszentimrén kultúrház, melynek csak alapjai készültek el, mivel az építkezést még ez ősszel folytatni akarták, a megyei katonai parancsnokság helybeli kőművesmesterrel új tervet készíttetett, melyet átvizsgáltam és átjavítottam.

Meggyesfalván görög katolikus templom (9) maradt félben, melyet megtekintettem.

Marosvásárhelyt ily jellegű félig kész építmény a megyeháza (10). Külső, belső vakolás és a belső iparos munkák nagy része hiányzik. Az épület tömegeinek aránya barokk jellegű. A tetőzeti cifraságok és közép, meg oldal rizalitok ablakainak, illetőleg a kolonád kőkereteinek átépítésével ez a regáti oláh jelleg aránylag csekély költséggel megváltoztatható.[15] Mivel a régi megyeháza épülete igen szűk, ezen építkezés befejezése sürgős. A külső ablakok be lévén üvegezve, a belső munkák télen is megkezdhetők.

A befejező munkák román nyelvű költségvetése a megyei hatóságnak rendelkezésre áll. A homlokzat áttervezésével (lásd II. számú tervmelléklet)[16] a helyi hatóságokkal folytatott megbeszélés szerint kellő művészi érzékű külön tervező volna megbízandó.

A megszállás alatt felépült kész építmények közül említésre méltó Marosvásárhely főterének két végén épült hatalmas méretű görög keleti katedrális[17] (11) és görög katolikus templom[18] (12).

Míg a görög katolikus templom nem készült regáti oláh jelleggel, és így városkép szempontjából nem bántó, valamint számosabb hívő is maradt a városban, addig

14 A templom 1931-ben épült, az egyház adomány révén jutott a telekhez, felépítéséhez az egyház és a település járult hozzá.

15 Az épületet 1936-ban kezdték el építeni Eugen Ioan Grosu építész neobrâncovenesc stílusban elkészített tervei alapján, azonban 1940-ig nem készült el. A bevonulást követően előbb Radó Sándor alpolgármester, majd Kotsis Iván műegyetemi tanár tervei alapján az épület főhomlokzatát átalakították, eltüntetve a román stílusjegyeket. 1991–1992 között a főhomlokzatot ismét átalakították és visszaadták eredetileg tervezett stílusát. Karácsony István: *Rezsimváltások stílusrezonanciái. A marosvásárhelyi egykori vármegyeháza homlokzatváltozatairól.* Marosvásárhely, 2015. (Kézirat). Köszönöm, hogy a szerző már kézirat formájában rendelkezésemre bocsátotta írását.

16 A tervmelléklet nem található a dokumentum mellett.

17 A templomot 1925–1934 között építették. Az egyház kisajátítás útján jutott a telekhez, a templom felépítéséhez az egyház és a város járult hozzá.

18 Az egykori görög katolikus templomot 1926–1936 között építették. Az egyház csere útján jutott a telekhez, a templom felépítéséhez az egyház és a város járult hozzá.

a görög keleti katedrális városrendezési szempontból teljesen rosszul van elhelyezve. A római katolikus templom elé építették és a város főterének hatását durva tömeghatású és részletképzésű az egész városképet uraló regáti oláh jellegével teljesen tönkreteszi.[19] A városban maradt görög keleti hívek száma (állítólag 20 család)[20] a város lélekszámához képest elenyészően csekély, úgyhogy ezek a hatalmas templomot előreláthatólag nem tudják fenntartani. Állítólag a területnek a görög keleti egyházra való telekkönyvezése nem történt meg. Az épület csekély belső alapterülete miatt egyéb célra nem használható fel. Esetleges átépítésének költségei nem állanának arányban a kiadással (vasbeton kupolák lebontása stb.) Ezért a templomnak csak lebontása jöhet számításba.

A Maros-völgyében is a már felépült görög keleti templomok a táj magyar jellegét erősen rontják. (14)

A megyében a már felépült középületeknél is igyekeztek kidomborítani a regáti oláh jelleget (gernyeszegi egészségház) (13) íves tornácok, törpe oszlopok, tornyocskák és főleg vakolat díszek alkalmazásával.

c. Udvarhely megye

A félig kész regáti oláh jellegű építmények a megyében a görög keleti templomok voltak. A megye lakossága tiszta székely és a görög keleti hívek az uralomváltozáskor eltávoztak, a lakosság úgy a félbemaradt, mint az időközben felgyújtott templomok lebontásához (Homoródszentmárton)[21] (15) a katonai megyei hatóság engedélyével hozzákezdtek (Okland) (16), Homoródalmás[22] (17).

A kész, de elhagyott templomok is gondozás hiányában állandó rongálásnak vannak kitéve, ezért az építési anyagok felhasználás céljából leendő megóvásuk miatt ezen építmények mielőbb lebontandók volnának. (18)

Székelyudvarhelyt felépült görög keleti[23] (19) templom kisebb méretű és nincsen a város középpontjában, így a városképet nem rontja. A görög katolikus templom[24] (20) azonban a város egyik zártsorú beépítésű főutcáján két tűzfal között szabadon álló épület. Jellegzetes kaputornya az utcaképet megbontja és ezért lebontása kívánatos lenne.

Van még a megyében több félig kész különös jelleget nélkülöző iskolaépítmény is.

---

19 Utólag piros ceruzával melléírták: „Igaz!"

20 Az 1941-es népszámlálás szerint 838 ortodox élt a városban.

21 A templomot 1940 szeptemberében egy 6-7 fős csoport gyújtotta fel, de a pontos részletek nem ismertek. Egy magyar jelentés szerint a tüzet az örökmécses okozta. *Az oklándi járás főszolgabírájának jelentése Udvarhely vármegye főispánjához a lebontott román templomok ügyében*. 1941. július 23. MNL OL, K 149, 130. doboz, 1942. 6. tétel, 1942-6-6023. 131. f.

22 A megyében a fent említetteken kívül további öt templomot bontottak le: Karácsonyfalva, Vargyas, Abásfalva, Felsőrákos, Bözödújfalu.

23 A templomot 1938-ban építették, az egyház kisajátítás útján jutott a telekhez, felépítéséhez a város, az állam és a megye járult hozzá. A bevonulást követően a hívek eltávozása miatt az egyházközség megszűnt, a városi parancsnok pedig raktárként használta a templomot.

24 Az egyház adomány útján jutott a telekhez, a templom felépítéséhez az egyház, a város és a püspökség járult hozzá.

d. Csík megye

Félig kész regáti oláh jellegű építmények:

Tusnádfürdő (21) görög keleti templom

Tusnádfürdő községháza

Gyergyóvárhegy iskola

Csíkszentmihály iskola

Csíkszentmihály görög keleti templom

Csíkszenttamás kultúrház

Gyergyóbékás-Almásmező[25] (22) görög katolikus templom, melyet a községben élő római katolikusok akarnak átvenni és befejezni, mert a 14.000 lakosú 6 km hosszú összeépült községben amúgy is van 4 román templom, míg a római katolikus híveknek csak kis kápolnájuk volt eddig. Számuk az uralomváltás folytán megindult visszatérések miatt napról napra nő. A római katolikus egyházközség utasításomra a homlokzatnak, illetve a toronykiképzésnek megfelelő átterveztetését fogja felettes hatóságától kérni.

A megyében sok regáti oláh jellegű, már teljesen kész iskola (Csíkmadaras, Csíkdánfalva stb.), valamint híveik által elhagyott román templomok (Ditró,[26] Szentkirály stb.) vannak. E görög katolikus templomok kultúrházak részére való áttervezésének, valamint az iskola homlokzatok regáti oláh jellegének megszüntetésével járó költségeket e tiszta székely megyében a helyi hatóság hajlandó viselni.

Vannak ezenkívül félbemaradt különös jelleget nélkülöző kultúrház építmények (Ditró, Csíkrákos).

Gyergyószentmiklóson van egy kész, hívők által elhagyott görög-keleti templom[27] (23). Kultúrházzá való átalakítása nem jöhet számba, mert befogadóképessége igen kicsi.

A csíkszeredai kész görög keleti templom[28] (24), melynek állítólag csak 4 család híve maradt a főútvonal közepén, annak legmagasabb pontján épült fel, a csíki magánjavak területén. Városrendezési szempontból erre a helyre országzászlót, vagy egyéb jellegű oly emlékművet kellene a templom lebontása után emelni, mely a kilátást nem veszi el.

Regáti oláh jelleggel épült még Csíkszeredán a Nemzeti Bank épülete is (25). A bizantinikus jellegű vakolatdíszek és oszlopfők leverésével az idegen jelleg kevés költséggel megszüntethető.[29]

---

25 Az 1930-as népszámlálás szerint a település 95%-a vallotta magát görög katolikus vallásúnak, ezek száma 1941-re 83%-ra csökkent. A katonai közigazgatás időszakában 400-an tértek át római katolikus vallásra. A településen 4 görög katolikus egyházközség működött 5 pappal, a katonai közigazgatás végére csak 2 maradt a településen.

26 A templomot az 1940. december 28-án kiadott bontási engedély alapján lebontották.

27 A templomot 1929 és 1937 között építették, az egyházközség adomány útján jutott a telekhez. Felépítéséhez az egyház, a város és az állam járult hozzá. A katonai közigazgatás időszakában ezt is raktárként használták.

28 A templomot 1929–1935 között építették, az egyház kisajátítás révén jutott a telekhez, felépítéséhez az egyház, az állam és a város járult hozzá. A katonai közigazgatás időszakában raktárként használták.

29 Az épületben 1940–1944 között a Magyar Nemzeti Bank kirendeltsége működött. Az épület érdekessége, hogy 1984-ben a városrendezési terv keretében az addig a központban álló épületet elköltöztették mai helyére.

A görög katolikus templom[30] (26) Csíkszeredán modern jelleggel épült, helybeli magyar építészmérnök tervei szerint. Értesülésem szerint a római katolikus egyház fogja átvenni, melynek céljaira az épület csekély átalakítás után alkalmas.

Épült még a városban pár regáti oláh jellegű magánvilla is.

e. Háromszék megye

Félbenmaradt regáti oláh jellegű építmények:
Barót görög keleti templom
Barátos görög keleti templom
Bölön görög keleti templom
Komolló (27) görög keleti templom – leégett
Kökös görög keleti templom
Mikóújfalu görög keleti templom
Nagyajta görög keleti templom
Nagybacon görög keleti templom
Nagyborosnyó görög keleti templom
Papolc görög keleti templom
Sepsiszentgyörgy görög keleti templom.

A járási parancsnokságok adatai hiányában a felsorolás nem teljes.

A Sepsiszentgyörgyön félbemaradt hatalmas méretű görög keleti katedrális csak kupola-dob magasságáig készült el, mivel a városban hívő alig van és a telek részben magántulajdon, részben pedig a bécsi döntés utáni napon a román hatóságok erőszakkal íratták a görög keleti egyház nevére, a helyi hatóságok kultúr-és színházterem részére kívánják igénybe venni, illetőleg befejeztetni. Erre a célra csekély átalakítással alkalmas lesz, mert az épület földszintjén ruhatári és éttermi helyiségek, míg az emeleten erkélyek beiktatásával nézőtér és színpad megfelelően elhelyezhető. Áttervezésével a helybeli hatóságok nézete szerint is ugyanazon az útvonalon felépült székely múzeum tervezője, Kós Károly volna megbízandó.

Épült még a városban dohánygyári munkás-lakótelep, részben regáti oláh jelleggel, valamint a megyében, többek közt Torja közelében modern szanatórium.

f. Beszterce-Naszód megye

Félbenmaradt regáti oláh jellegű építkezések:
Naszód iskola
Óradna görög keleti templom (csak alapok)
Borgóbeszterce görög katolikus templom
Jád görög katolikus templom
Alsóborgó iskola

30 A templomot 1930-ban építették, az egyház csere révén jutott a telekhez, felépítéséhez az egyház, az állam és a város járult hozzá.

Lekence görög keleti templom

A román uralom alatt Beszterce városban jelentős építkezés nem volt. A megyében van azonban egy pár félbemaradt modern jellegű iskola.

g. Szolnok-Doboka megye

Diófás községben, mely tiszta román lakosságú, félbemaradt egy regáti oláh jellegű görög katolikus templom.

Gente görög katolikus templom

A megszállás alatt Désen új kaszárnya, kórház és munkásbiztosító épült.

h. Szilágy megye

Félbenmaradt regáti oláh jellegű épületek:
Nagybajom görög keleti templom (alapok)
Szilágysólymos görög katolikus templom
Szilágypróna görög katolikus templom
Vaskapu görög keleti templom
Bagolyfalva görög katolikus templom
Bogdánháza görög katolikus templom
Usztató görög katolikus templom
Érszakácsi görög katolikus templom
Magyarkecel görög katolikus templom (átépítés)

Félbemaradt modern kaszárnya-építkezések vannak Zilahon, Szilágysomlyón, Szilágycsehin és Tasnádon. Egyedül Szilágysomlyón mintegy 650.000 pengő értékű beépítetlen építési anyag van raktározva.

Zilah városban nagy görög katolikus templom (28), valamint egy kisebb görög-keleti templom[31] épült fel.

i. Máramaros megye

Rozália vegyes lakosságú községben van egy félbemaradt regáti oláh jellegű görög katolikus templom. Magában Máramarosszigeten említésre méltó épületet a románok a megszállás alatt nem emeltek.

j. Szatmár megye

Félbemaradt regáti oláh jellegű épületek:
Erdőszáda görög katolikus iskola
Kolcér görög katolikus templom
Erdőd görög katolikus templom
Barlafalu erdészeti iskola
Pete vámépület
Nagynyíres görög katolikus templom
Nagymajtény görög katolikus templom

31 A telket az állam adományozta az egyházközségnek, azonban telekkönyvileg nem volt átírva. A templom felépítéséhez az egyház, a város és a megye járult hozzá.

Szentjánospuszta görög katolikus templom

Nagybánya (29) bányászaltiszti iskola. Ennek áttervezésére, illetőleg befejezésére a bányászati hatóság Szontágh Pál okleveles építésznek adott már megbízást (III. számú tervmelléklet).

Van még a városban épülőfélben egy modern jellegű görög katolikus templom is. A megszállás alatt a városon kívül felépült két modern jellegű kaszárnya és az aranymosó munkásai részére egy modern lakótelep.

Szatmárnémeti városban felépült egy hatalmas görög katolikus katedrális[32] (30). Bár erősen bizantinikus jellegű, de szerencsés tömeghatású, részletképzései, belső térhatása igen finom, elhelyezése azonban a római katolikus püspöki palota mellett a városnak a főtérre vezető egyik fő utcáján zavaró hatású. Míg azonban görög katolikus hívő sok van a városban, ettől nem messze az útvonal tengelyében építették fel a hatalmas görög keleti templomot[33] (31), melynek alig maradt híve. A 20x20 méteres alapterületű belső téren 56 méteres magassággal felépült templom külső tömeghatása igen kedvezőtlenül befolyásolja a városképet. Színház vagy kultúrház céljára csak aránytalanul nagy költséggel volna átalakítható. Lebontása kívánatos.

Épült még a román uralom alatt egy modern, jelenleg a megyeház elhelyezésére szolgáló hivatali épület is. (32)

k. Bihar megye

Félbemaradt regáti oláh épületek:
Margitta görög keleti templom
Margitta kultúrház
Szalárd óvóda
Élesd sportház
Élesd görög keleti templom
Székelyhida görög keleti templom
Biharfélegyháza jegyzői lakás
Érábrány jegyzői lakás
Pelbárthida görög keleti templom
Diószeg újtelep görög keleti templom
Biharpüspöki görög keleti templom
Mácsapuszta görög keleti templom
Körösbarlang görög keleti templom
Hájó állami iskola.

Nagyvárad (33) görög katolikus templom, mely a kertvárosban fekszik és református templomnak vagy kultúrháznak akarják felhasználni. Félbenmaradt

32 A templom 1932 és 1938 között épült. A telek az egyház tulajdonában volt, a templom felépítéséhez az egyház és a város járult hozzá.

33 A templomot 1938-ban építették. Az egyházközség adomány útján jutott a telekhez, a templom felépítéséhez az egyház és a város járult hozzá. A telek átírása nem történt meg, az visszakerült a város tulajdonába. A hívek elmenekülése miatt az egyházközség megszűnt és a templomot bezárták.

Nagyváradon egy modern jellegű tanoncotthon-épület is. A megszállás évében hatalmas kaszárnyát emeltek Margittán.

Felépült Nagyváradon a külső területen, Kolozsvári úton egy kisebb méretű görög keleti templom (34), valamint a város belsejében két, a görög katolikus egyház tulajdonát képező szeminárium, illetőleg bérház (35).

A visszacsatolt területen tehát a beszerzett adatok szerint összesen 52 templom[34] és 19 iskola, községház vagy hasonló épület maradt félben.

3. Javasolt intézkedések

Fent előadottakra tekintettel a félbemaradt épületek befejezésénél a magyar jelleg megóvása céljából a következő intézkedések megtétele látszik célszerűnek:

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr felkérendő volna arra, gondoskodjék a félbemaradt regáti oláh jellegű iskola és óvoda építkezések homlokzatainak átalakításáról, illetőleg áttervezéséről, továbbá, amennyiben lehetséges, biztosítson fedezetet a már felépült regáti oláh jellegű ily kész épületek homlokzatainak átalakítására, ha annak költségei nem lépik túl egy szokásos homlokzat-tatarozás költségeit. Általában ugyanis csak a keleti jellegű vakolatdíszek, törpe oszlopfők, esetleg sarok-tornyocskák lebontására van szükség, ami csekély költséggel keresztülvihető.

A félbemaradt regáti oláh jellegű templomépítkezéseknél, amennyiben az épületet a helybeli római katolikus felekezet hajlandó átvenni, gondoskodni kellene előzőleg az épületeknek megfelelő magyar jellegben való áttervezéséről.

Ily esetekben lehetőleg megyebeli vagy visszacsatolt területen élő keresztény magyar okleveles építészt kellene a tervezési munkákkal megbízni.

Törvényesen kellene gondoskodni arról, hogy a már felépült, de a város magyar jellegét vagy a városképet sértő oly görög keleti templomoknál (esetleg görög katolikus templomoknál is), ahol hívek egyáltalán nem vagy csak oly csekély számban maradtak, hogy a templomot fenntartani előreláthatólag nem tudják, mint pl. Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyt (20 család), Csíkszeredán (3 család), Szatmárnémetin stb., szóval ott, ahol a lakosság egy százalékánál is alacsonyabb lélekszámban laknak, a templomot egyéb közcélra (kultúrház, színház, múzeum, stb.) ki lehessen sajátítani.[35] Ha az építmény a görög keleti egyház nevére már átírt területen épült, arra való hivatkozással, hogy a magyar lakosság kényszeradakozásból és a város vagy község által adományozott területen épült.

Azokban az esetekben, ahol a templomok köz- vagy magánszemélyek területén (pl. Csíkszeredán a csíki magánjavak területén) épültek, a telektulajdonosok saját hatáskörükben, felügyeleti hatóságuk engedélyével intézkedhetnek a lebontás vagy egyéb irányú felhasználás iránt.

34 Észak-Erdély területén a két világháború között 463 templom épült: 272 görög katolikus és 191 ortodox. Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 210.

35 Az 1942-es felmérés a felépített templomok 60%-át ítélte jogosnak, de a vallásváltoztatások következtében az arány 50% alá csökkent.

A csekély számban visszamaradt hívek részére esetleg városrendezési szempontból is megfelelőbb helyen volna a telek rendelkezésre bocsátható, és ott bontásból nyert anyagból megfelelő stílusú, kisebb méretű román templom felépíthető.

A belügyminiszter úr hasonló értelemben felkérendő volna a községház vagy kultúrház építkezéseknél a magyar jelleg megóvására, megemlítve azt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz is hasonló felkérést intéztünk. Felkérendő volna továbbá a belügyminiszter úr, utasítsa a városokat és községeket, ha területükön számba jöhető ilyen építmények (templom stb.) vannak, jelentsék be felügyeleti hatóságuknak a homlokzat átalakítására vagy más irányú felhasználására vonatkozó szándékukat. Általában az államépítészeti hivatalok és a megbízandó megyebeli építészmérnökök bevonásával, jelentősebb építményeknél pedig kiküldendő külön szakértőnk bevonásával kellene megvizsgálni azt, hogy a félbemaradt vagy kész épület alkalmas-e, s ha igen, milyen átalakításokkal s előreláthatólag milyen költséggel a kívánt célra, vagy ha alaprajzi vagy szerkezeti megoldásaik nem megfelelőek, nem kellene-e az építményt a benne rejlő anyagi érték megóvása céljából lebontani.

Különösen fel kellene hívni a belügyminiszter úr figyelmét a Marosvásárhelyt félbemaradt megyeház-épület befejezésére és gondoskodni kellene a homlokzat magyar jelleggel való áttervezéséről.

Mivel kevés kivétellel a visszacsatolt területen működő államépítészeti hivataloknál nincs építészmérnök képesítésű tisztviselő, fel kellene kérni a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter urat, gondoskodjék arról, hogy minden hivatalnál legyen legalább egy, felső ipariskolát végzett tisztviselő a magasépítési teendők ellátására, mert ilyenekre a rendkívül elhanyagolt középületek karbantartása miatt is nagy szükség lesz. Ahol a tisztviselő nem okleveles építész, gondoskodni kellene arról, hogy a magasépítési munkák tervezésébe, művezetésébe és felülvizsgálatába lehetőleg a visszacsatolt területen élő keresztény magyar építészmérnököket a szokásosnál nagyobb mértékben vonják be. Ezen átirat megszerkesztésénél figyelembe vehetők volnának jelentésem utolsó fejezetében előadottak is.

Az igazságügy miniszter úr felkérendő volna, tenné vizsgálat tárgyává jogi szempontból a Sepsiszentgyörgyön épülő görög keleti katedrális telekügyét, mert az építmény állítólag részben a régi törvényszéki épülethez tartozó telken épült, melynek a görög keleti egyházra való átírását a prefektus a bécsi döntés után erőszakolta volna ki. Ez építmény még nincs tető alatt és így kívánatos volna a város kívánságának megfelelően kultúrház részére mielőbb átépíteni, hogy a már beépített falak stb. szétfagyástól vagy rongálástól megóvassanak.[36]

---

36 A telket a város 1913-ban vásárolta igazságügyi palota építésére, azonban az építkezés nem kezdődött el. 1939-ben a városvezetés az ortodox egyháznak adományozta. A bécsi döntés után a prefektus kérte átírását, de erre már nem került sor. A városban 800-1000 ortodox hívő élt, akik nagy része hivatalnok volt. Ezek elmenekültek a bevonulást követően. Az építkezést nagyrészt a tartomány és a város finanszírozta, utóbbi 250 ezer lejjel járult hozzá. 1942-re az 1440/1941 számú rendelet segítségével hatálytalanították a telekadományt, a telek pedig visszakerült az igazságügyi szervek tulajdonába. Az építmény ugyanabban az állapotban maradt 1944-ig. A templom építését végül 1983-ban fejezték be.

Fenti kérdések esetleg tárcaközi értekezleten volnának letárgyalhatók.

4. A magasépítési igazgatás helyzetének vizsgálata a visszacsatolt országrészen

Az erdélyi és keleti országrészek visszacsatolása folytán a magasépítési igazgatás komolyabb építési tevékenység megindulása esetében előreláthatólag nehéz helyzet elé fog kerülni. A megnövekedett távolságok és a nehéz közlekedési viszonyok miatt, különösen a Székelyföldön a 3700/1931 M.E. rendelet[37] szerint az iparügyi minisztérium ügykörébe eső építkezések lebonyolítása nehezen lesz lehetséges. A Székelyföldre való leutazás átlagban 20-30 órát s így egy építkezésnél a központi előadó munkájára egy nappalt számítva, esetenként utazással együtt összesen 3-4 napot fog igénybe venni. Természetes, hogy ilyen körülmények között az egész ország közületi magasépítkezéseit (katonai, posta és vasút kivételével) egy 10-11 beosztott tisztviselőből álló magasépítési osztály nem fogja tudni ellátni.

A visszacsatolt területeken felállított államépítészeti hivatalokban általában nincsen építészi képesítésű mérnök tisztviselő. A hivatalok egy részénél van csak alkalmazva építőmester vagy építési rajzoló.

Mivel sem a központi tisztviselők számának túlságos szaporítása nem kívánatos, sem pedig az, hogy a minisztériumi tisztviselők esetleg egy délelőtti munkájuk miatt két-három napot utazással töltsenek, a segítés módja, vagy a 3700/1931 M.E. rendelet értékhatárának megfelelően (esetleg egységesen 100.000 pengőre) való felemelése mellett az államépítészeti hivataloknak a megszaporodott teendők ellátására elegendő számú építészmérnök tisztviselőivel való ellátása, vagy pedig különálló magasépítési külső hivatalok felállítása volna. Ezen hivatalok az építkezések teljes lebonyolítását is elvégeznék, az építkezések vállalatba adásától a felülvizsgálatig. Ezzel az intézkedéssel a minisztériumi tisztviselők visszaadhatók volnának eredeti feladatuknak, az építkezések előkészítésének (tervpályázat, stb.), megszervezésének, irányításának és a felülvizsgálati műveletek jóváhagyásának.

A most visszacsatolt országrészen két ilyen magasépítési hivatal volna felállítandó, figyelemmel az egyes városok helyzetére és a közlekedési viszonyokra:

Kolozsvár székhellyel Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyéket magában foglaló területtel és

Marosvásárhely székhellyel Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék vármegyéket magában foglaló területtel.

Máramaros megye Ungvár székhellyel, Szatmár vármegye pedig Debrecen székhellyel, míg Bihar megye a Nagyvárad székhellyel felállítható magasépítési hivatalhoz tartozhatna.

---

37 A m. kir. minisztérium 1931. évi 3700 ME számú rendelete a magasépítési és egyéb műszaki ügyek összpontosított intézésének a m. kir. kereskedelemügyi miniszter hatáskörébe utalásáról. In *Rendeletek tára*, 1931. 785–793.

Hivatalonként két építészmérnök, egy gépészmérnök (a XVI. szakosztály ügykörébe eső teendők ellátására) és egy-két ipariskolás, valamint megfelelő segédszemélyzettel.

A magasépítési igazgatás zavartalan lebonyolítása ugyanis csak úgy képzelhető el, ha a minisztérium XIV.-XVI. szakosztályai olyan külső hivatalokkal rendelkeznek, amelyek személyzeti szempontból is az iparügyi minisztérium közvetlen rendelkezése alá tartoznak és a magasépítéseket nem útépítő mérnökök, hanem a szükséges szakképzettséggel rendelkező építészi és gépészi képesítésű mérnök tisztviselők látnák el.

A kisebb tatarozási munkák esetleg továbbra is maradhatnának a megyeszékhelyen működő államépítészeti hivataloknál, ipariskolai képzettségű tisztviselő munkája mellett, hogy a megyei hatóságokkal könnyebben érintkezhessenek.

Jelentésemben felsorolom még a visszacsatolt területen élő keresztény magyar okleveles építészek neveit, akik bár a megszállás évei alatt természetesen vállalkozással is kénytelenek voltak foglalkozni, de tervezési megbízások szempontjából elsősorban jöhetnek számításba:

Moll Elemér Kolozsvár
Kós Károly Sztána
Krausze Tivadar Nagyvárad
Bakó László Nagyvárad
Schmidt József Csíkszereda
Schuszter Ernő Beszterce
Schiller Miklós Dés
Péntek Béla Zilah

Budapest, 1940. évi november hó 12.

Gothárd Zsigmond s. k.
miniszteri műszaki tanácsos

MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 311/1942. 134–149. f. Gépirat-másolat.

91.
Az Ugocsa járási katonai parancsnok határozata a megszűnt halmi ortodox egyház vagyonáról

Halmi, 1940. november 14.

M. kir. Ugocsai járási katonai parancsnok
1985 szám sgt. 1940.

Halmi görög keleti egyházközség takarékbetétje tárgyában

Vármegyei katonai parancsnokság

Halmi, 1940. november 14.Szatmárnémeti

A Halmi község folyó hó 12-én kelt 783/1940 számú felterjesztése alapján következő határozatot hoztam.

HATÁROZAT

A megszűnt Halmi községi ortodox (görög keleti román) egyház javára a Halmi Takarékpénztárnál elhelyezett és kezelt alábbi takarékbetéteket lefoglalom, és kötelezem a Takarékpénztárt, hogy azokat Halmi község pénztárába haladéktalanul fizesse be.

1. II. 142-1277 főkönyvi tétel alatt	233 P 33 fillér
2. II. 185-1363 főkönyvi tétel alatt	266 P 66 fillér
3. II. 309 főkönyvi tétel alatt	3133 P 33 fillér
Összesen tehát	3633 P 32 fillér

Indoklás

A megszűnt görög keleti egyháznak Halmi községben sem hívője, sem temploma, sem papja nincsen. Így tehát a pénz gazdátlan. Miután ezen betétek a község adófizetőinek fillérjeiből származnak, a község tulajdonát képezik.[38]

Utasítom Halmi község vezetőjét, hogy ezen összeget a község pénztárába vételezze be.

Ezen határozatomat kapják:

1. Halmi község - Halmi
2. Halmi takarékpénztár - Halmi

Egy példányt Szatmár vármegye katonai parancsnokságának terjesztek fel.

[olvashatatlan aláírás]
járási katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 9. 105. f. Gépirat.

38 A kérdés sajátságos értelmezése. A megszűnt egyházközség vagyona a felettes püspökséget illetné meg. A kérdést tovább bonyolítja, hogy 1940 folyamán strukturálisan a Máramarosi Ortodox Püspökség is megszűnt.

92.
A Szatmár vármegyei katonai parancsnok jelentése az 1. hadsereg-parancsnokságnak a halmi magyar görögkatolikus hívek kéréséről

Szatmárnémeti, 1940. november 15.

Szatmár vármegyei katonai parancsnokság
6430/1940. vm. po. sz.

1. hadsereg parancsnokságnak

Szatmárnémeti, 1940. november 15. Kolozsvár

Az ugocsai járás katonai parancsnokának a hajdúdorogi püspöki hivatalhoz intézett megkeresését a halmi magyar ajkú görög katolikus hívek kérvénye[39] kapcsán azzal terjesztem fel, hogy a kérdés sürgős elintézést és általában a visszacsatolt területeken a magyar görög katholikusok templomában a román liturgia haladéktalan beszüntetését az állami tekintély, nemzeti szempontok és a köznyugalom fenntartása érdekében rendkívül fontosnak tartom.[40]

Melléklet: 3 darab[41]

vitéz Sebestyén
vármegyei katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 9. 253. f. Gépirat.

39 A hívek kérésének alapja, hogy 1918 előtt az egyházközség a Hajdúdorogi Püspökség részét képezte. A kérdésre vonatkozóan bővebben lásd Hámori Péter: Biserica de sat şi politica. Izvoare privind istoria greco-catolicilor maghiari din Satu Mare, 1940–1944 [A falusi templom és a politika. Források a szatmári magyar görög katolikusok történetéhez, 1940-1944]. *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2009. 198–222.

40 Az intézkedés sérti az egyház autonómiáját, a liturgia nyelvének meghatározása az egyház belügye.

41 A dokumentum mellett nem találhatók mellékletek.

93.
A marosi járás katonai parancsnokának jelentése Maros-Torda vármegye katonai parancsnokának a marosszentkirályi ortodox pap ügyében

Marosvásárhely, 1940. november 26.

1092 szám-járási katonai parancsnokság 1940

Tárgy: Bardosán Károly marosszentkirályi görög keleti lelkész ügye

M. kir. Maros-Torda vármegyei katonai
közigazgatási parancsnokság

Marosvásárhely, 1940. november 26. Marosvásárhely

Csatolt panaszt tudomásulvétel és további intézkedés végett felterjesztem.

Egyben jelentem, hogy a szóban forgó ügyben folyó hó 23-án Péter Sándor marosszentkirályi református lelkész és Mudra Alajos ugyancsak marosszentkirályi földbirtokos a parancsnokságnál megjelent és előadták, hogy a csendőr járőr állítólagos brutalitása még a magyar lakosság körében is nagy felháborodást keltett. Bemondásuk szerint a panaszos köztiszteletben álló egyén, aki a román uralom idejében magyarbarát magatartást tanúsított. A folyó hó 25-én az ügyben a helyszínre történt kiszállásom alkalmával Bartha János református igazgató-tanító hasonló értelemben nyilatkozott. Ez alkalommal nevezett tanítótól, valamint Darabont József körjegyzőtől megtudtam, hogy a panasztevő felesége, aki állítólag idegbeteg és nem teljesen beszámítható, már 23-án a gyújtogatás tettét bevallotta. E körülményt különben a marosvásárhelyi csendőrőrs parancsnok folyó hó 23-án távbeszélőn jelentette.[42]

1 darab melléklet[43]

[*olvashatatlan aláírás*]

járási katonai parancsnok[44]

DJMS- Prefectura, d. 25. 8. f. Gépirat.

42 Az eset részletei nem ismertek, nem találtunk adatot a román történetírásban sem.
43 A dokumentum mellett nem találhatók mellékletek.
44 A dokumentum hátoldalára, utólag kézzel rávezetve: „1092/1940 Panasz eredetiben benti jelentés kapcsán felterjesztve. Marosvásárhely, 940. XI. 26. Irattár!"

94.
Az Iparügyi Minisztérium levele a Belügyminisztériumnak a félbemaradt román stílusú épületek ügyében

Budapest, 1940. december 4.

Másolat 8679/1940. eln. BM számról az ugyanezen számú kiadványhoz

M.kir. iparügyi miniszter
54.149/XIV. sz. 1940.

Tárgy: a visszacsatolt erdélyi és kelet-magyarországi területen félbemaradt hivatalos román (oláh) stílusú építkezések befejezése.
Melléklet: 1 darab[45]

Nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter Úrnak

Budapest

Tisztelettel értesítem Nagyméltóságodat, hogy a Miniszterelnök Úr felkért arra, hogy a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen a románok által Erdély román voltának kidomborítására a bizánci-pravoszláv-román stílus elemek felhasználásával készülő félbemaradt építkezések ily stílusban való befejezésének megakadályozására szükséges intézkedéseket a hadsereg parancsnoksággal egyetértőleg tegyen meg.

E célból Gothárd Zsigmond m. kir. műszaki tanácsost küldtem ki, ki eljárására vonatkozó jelentését megtette.

A jelentés egy példányát Nagyméltóságodnak csatoltan tisztelettel megküldöm, és kérem, hogy az abban foglaltakat tanulmány tárgyává tenni szíveskedjék.

A szükséges intézkedéseknek úgy nemzeti, mint esztétikai és anyagi szempontból való nagy fontosságára tekintettel, felkérem a Miniszterelnök urat, hogy ez ügyben értekezletet hívjon össze az illetékes minisztériumok meghívásával, hogy a szükséges intézkedések mielőbb letárgyalhatók és még a jövő tavaszi építési idény megindulta előtt kellő időben megtehetők legyenek.[46]

Budapest, 1940. évi december hó 4-én

A miniszter helyett:
Kádas s. k. államtitkár

MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 311/1942. 150. f. Gépirat-másolat.

45 A mellékletre vonatkozóan lásd a 83. sz. dokumentumot.
46 Utólag aláhúzva ceruzával.

95.
Jelentések Alexandru Breban nagybányai görögkatolikus nagyprépost letartóztatásáról és szabadon engedéséről

Budapest, 1940. október 2., december 10.

M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke
7999 szám/ Vkf. kat. közig. 1940

Brebán Alexander[47] nagybányai görög katolikus nagyprépost letartóztatása

Méltóságos dr. Papp József úrnak
nyugalmazott főispán, Vkf. kormánymegbízott

Budapest, 1940. évi december hó 10-én Budapest
Méltóságod folyó évi november 27-én kelt 204/főv. kmb. 1940. számú megkeresésére van szerencsém közölni, hogy Breban Alexander görög katolikus nagyprépost nagybányai lakos a 107. Mozgó Gyűjtő és Elosztó Tábor parancsnokságnál volt internálva Szatmárnémetiben, ahonnan folyó évi november 9-én az internálások felülvizsgálására kiküldött I. számú bizottság közbelépésére szabadlábra helyezték.[48]

A Vkf. Rendeletéből
vitéz Náray ezredes szállásmester

Szigorúan bizalmas!

M. kir. Külügyminisztérium
5455/pol.1940Budapest, 1940. október 2.

Tárgy: Sándori és Blaskó szabadon bocsátása, Breban nagyprépost letartóztatása.

Van szerencsém Nagyméltóságod nagybecsű tudomására hozni, hogy bukaresti követségünktől érkezett jelentés szerint folyó évi augusztus hó folyamán az ortodox patriárka helyettese, Antal görög keleti püspök kieszközölte az akkor letartóztatásban volt Sándori Mihály ügyvéd és Blaskó Pál mérnök szabadon bocsátását, akik mindketten a magyar kisebbséghez tartoztak.

47 Helyesen: Alexandru Breban.
48 Erre vonatkozóan lásd a 80. számú dokumentumot.

A napokban Antal püspök azzal a kéréssel fordult Blaskóhoz, járjon közbe a magyar hatóságok által letartóztatott Breban Alexander nagybányai görög katolikus nagyprépost kiszabadítása érdekében.

A rendkívül méltánylást érdemlő előzményekre való tekintettel, bukaresti követségünk vállalkozott ezen kérelem továbbítására, közölte azonban, hogy az eljárásra a román külügyminisztérium és a budapesti román követség illetékesek.

A magam részéről Antal püspök kérését a fent ismertetett előzményekre való tekintettel ugyancsak teljesítendőnek tartom.

A miniszter rendeletére
[olvashatatlan aláírás]
követségi tanácsos

MNL OL, K 53, 1. doboz, 555/1940. 212–213. f. Gépirat.

96.
A gyergyótölgyesi járás főszolgabírájának beszámolója a borszéki ortodox templom ügyében

Gyergyótölgyes, 1941. február 22.

Gyergyótölgyesi járás főszolgabírája
Hivatkozott szám: 366-1941

Tárgy: borszéki volt görög keleti templom lebontása

Melléklet: 2 darab[49]

Méltóságos Főispán Úr!

Csíkszereda

Fent hivatkozott rendeletére tisztelettel az alábbiakat jelentem:

A gyergyótölgyesi járás közigazgatását a katonai parancsnokságtól 1940. november 26-án 8 órakor vettem át. Minthogy a román közigazgatási beosztásból kifolyólag a jelenlegi járás 3 községe, Gyergyóholló, Gyergyóborszék és Gyergyóbélbor a katonai közigazgatás ideje alatt nem tartozott a gyergyótölgyesi katonai járás parancsnok hatásköre alá,[50] legsürgősebb feladatomnak ezen községek bejárását tekintettem. Az átadó járási katonai parancsnokság, Ribényi Kamilló őrnagy kíséretében szemléltük meg még aznap a gyergyóborszéki elöljáróságot, ahol az 1. alatt mellékelt és másolatban ide csatolt kérvényt találtuk.

Ennek alapján haladéktalanul a helyszínre szálltunk ki. Itt megállapítást nyert, hogy a Borszék fürdőtelepi, fából összerótt görög keleti kápolna az 1941.[51] november 10-iki földrengés alkalmával olyan elváltozásokat szenvedett, hogy az építmény összedőlésének folyamata bármelyik percben beállhat. Minthogy a késedelem veszéllyel járhatott, műszaki felülvizsgálatát azonnal elrendeltük I. fokú építésrendőri hatósági jogkörünkből kifolyólag.

A községben az államépítészeti hivatal szakközegét kirendelni nem lehetett, mert a hivatal akkor még szervezés alatt állott, de a távolságra és a sürgősségre való tekintettel megléte esetén sem jöhetett volna ki Csíkszeredából, ezért egy ottani képesített építőmestert rendeltünk ki a községi elöljáróság kíséretében. A kirendeléskor tűnt ki, hogy nemcsak műszaki képzettségéhez nem fér aggály, de ő a leghivatottabb véleményt mondani, mert a kérdéses templomot 1930. évben ő építette, s így szerkezeti hiányosságait ő a leghivatottabb megbírálni is.

A bizottság előtt kijelentette, hogy a fából épült templomnak a földrengés súlyos megrongálódását elsősorban annak silánysága idézte elő. Közölte, hogy a temp-

49 A dokumentum mellett melléklet nem található.
50 A katonai közigazgatás időszakában a román közigazgatási beosztás maradt érvényben, a polgári közigazgatás bevezetésével azonban igyekeztek visszaállítani az 1918 előtti vármegyei és járási határokat.
51 Helyesen: 1940.

lomnak az alapzatát, illetve padlózati szerkezetét 1930-ban[52] történt felépítése óta már két ízben kellett kicserélnie, mert a fa alkatrészeket korhadást előidéző gombásodás támadta meg.

Feltett kérdésre, hogy 1930-ban nem volt előrelátható, hogy a templom anyagának és szerkezetének silánysága hosszú élettartamot nem fog biztosítani, előadta, hogy Borszék községben köztudomású volt, hogy a templom építések ideje alatt az ottani görög keleti román lelkész Passat György[53] a templom építésére szolgáló anyag igen tekintélyes részét egy általa ellenszolgáltatás nélkül szerzett fürdőtelepi telekre fuvaroztatta és a templom építésével egyidejűleg egy saját tulajdonát képező 23 szobás panzió építésébe kezdett, mely épület még a templom befejezése előtt el is készült és a román pap még abban az időben bérbe is adta. A templom építési anyagának elfuvarozására tanúk Laczkó Péter és társai, akik a fuvarozással meg lettek bízva.

Megfelelő mennyiségű építési anyag hiányában így a templom alapzata nem kötött talajon és nem száraz homok és salak alkalmazásával lett feltöltve, hanem nyers földdel. Ez a körülmény idézte elő a talajnedvesség felszívódását és a fából épült templom anyagának elgombásodását. A terméskőből készült alap elkészítésekor kellő mennyiségű cementet nem alkalmaztak, s így az sem fejthetett ki a föld lökésekor kellő ellenállást, hanem a kövek meglazultak és veszélyes repedések keletkeztek.

Amikor az első javításkor a templom padozatát felszedték, már akkor megállapítást nyert, hogy a mesterségesen feltöltött altalaj megülepedett és az alapzatban eltolódás állott elő. A román görög keleti lelkész azonban takarékoskodásra hivatkozva csak javítást és nem általános átépítést rendelt el. Ezért vált szükségessé alig pár év múlva a második javítás és alaptatarozás.

Az 1940. november 10-i földrengés előtt a kérdéses templom már újból tatarozásra szorult, mert a gombásodás nem állott meg és a talajülepedés is folytatódott. Az alapzat azért repedt meg, a cementlap a torony alatt azért vált ketté. A földrengés a gerendák eresztékeit is meglazította és a torony a függőleges irányból azért lendült előre.

Dacára az anyag silányságának és a földrengésnek a templom tatarozása még keresztülvihető lett volna, de a templom egy ferde síkú telken épült, amelynek feltöltése, illetve alapzat munkálata igen sokba került volna. Ezt pedig elmellőzték. A templom Borszék fürdő főterén az Erzsébet és főkút borvíz forrás épülete felett épült. Ehhez az alkalmatlan helyhez a görög keleti lelkész azért ragaszkodott műszaki ellenvélemény dacára is, hogy a templom a tiszta magyar lakosságú és római katolikus község fürdőhelyének legfeltűnőbb helyén épüljön fel. Így a telek alkalmasságának kérdése háttérbe szorult. A földrengés tehát más következményekkel nem járhatott.

A járási katonai parancsnok a fenti szakvélemény után kijelentette, hogy a fenti körülményről csak az átadás napján értesülvén, az intézkedés jogát nekem

52 Román források szerint a templomot 1924-ben építették Miron Cristea pátriárka hozzájárulásából.
53 Helyesen: Gheorghe Pasat.

engedi át. A közvetlen veszély beállásától tartani lehetett, ennek megakadályozása céljából a községi elöljáróságot felhívtam, hogy kegyúri jogán a templom kitámasztásáról azonnal gondoskodjék. A politikai község kijelentette, hogy ő nem kegyúr, és az alátámasztás költségeit nem vállalja. A görög keleti lelkész – rossz lelkiismerete következtében – a magyar honvédség bevonulása elől önként elmenekülvén és a templomot sorsára bízván a községi elöljáróságot arra utasítottam, hogy a görög keleti vallású híveket szólítsa fel az azonnali alátámasztásra. A községi elöljáróság jelentette, hogy Borszék községben vagy a fürdőtelepen egyetlen görög keleti vallású egyén sem él, sőt, még görög katolikus sem.

Vármegyei építkezési szabályrendelet egyelőre nem lévén, így az 1937. évi VI. törvénycikk III. fejezetének 7. bekezdésében foglaltak alapján[54] a sorsára bízott templomnak lebontását kellett elrendelnem. Az ide mellékelt 199/1940. számú véghatározatot, melyet 1940. december 12-én hoztam,[55] illetékességből Borszék község elöljáróságának és Ditró és Szárhegy községek közbirtokosságának küldtem meg, mivel a görög keleti lelkész a templomot a politikai község előtt ismeretlen időben és tartalommal rendelkező, esetleges jogügylet alapján a közbirtokosság tulajdonát képező telken építette fel 1930. évben.

A politikai község sem adásvételi, sem ajándékozási szerződésről nem tud. Így a telekszerzés jogossága sem volt megállapítható. Az azonban megállapítást nyert, hogy a volt templom Borszék község anyagi erejéből és a község és fürdőtelep magyar nemzetiségű római katolikus vallású kereskedőinek, szállodásainak, panziósainak és iparosainak román hatósági személyek által kikényszerített gyűjtésadományából épült.

A templom lebontásából kikerült anyagot tehát Gyergyóborszék politikai község közönségének szabad rendelkezésére kellett bocsátanom annál is inkább, mert eddig más hatóság vagy magán egyén megfelelő módon igazolt tulajdonjogi igényt nem jelentett be.[56]

A csatolt véghatározat az elsőfokú határozat megfellebbezhetése okából a törvényben előírt határidő alatt ki lett hirdetve és a határidő eltelte után jogerőre emelkedett.

Gyergyótölgyes, 1941. február 22-én

Másolat hiteléül:	Dr. Nuridházy s. k.
[olvashatatlan aláírás]	főszolgabíró

MNL OL, K 149, 130. doboz, 1942, 6. tétel, 1942-6-6023. 100–101. f. Gépirat-másolat.

54 Az 1937. évi VI. törvénycikk 3. fejezetének 7. pontja szerint: „Ha valamely épület állapota a városképet rontja, a hatóság az épület tatarozását rendelheti el. Ha valamely épület állapota az egészséget vagy a biztonságot veszélyezteti, a hatóság a szükséghez képest az épület tatarozását, átalakítását vagy lebontását rendelheti el.” *Az 1937. évi VI. törvénycikk a városrendezésről és az építésügyről.* http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8033 (letöltve: 2014. július 28.)

55 A fent nevezett rendeletet nem találtuk meg.

56 A járási főszolgabírónak nem volt joga rendelkezni a templom építési anyaga felett, annak sorsáról a felettes egyházi hatóság kellett volna döntsön.

97.
Aurel Rusu oklándi görögkatolikus kurátor beszámolója a helyi templom lebontásáról

Marosvásárhely, 1941. március 27.

Őexcellenciája dr. Iuliu Hossu, Kolozsvár és Szamosújvár püspöke részére

Kolozsvár

Alulírott dr. Aurel Rusu, egykori oklándi (Udvarhely megye) közjegyző a magyar csapatok 1940. szeptember 12-iki bevonulása után feleségemmel együtt helyben maradtam azzal a meggyőződéssel, hogy a bécsi döntés biztosítja az állampolgári jogokat mindenkinek – tehát a románoknak is – aki nem akarja elhagyni helyét és továbbra is eleget akar tenni kötelességének.

Helyben maradásunk másik oka görög katolikus templomunk és parókiánk érdekeinek védelme volt, melynek kurátora voltam, annál is inkább, mivel rajtunk kívül az összes román értelmiségi és tisztviselő elhagyta a községet még a megszálló csapatok bevonulása előtt, az őshonos görög katolikus hívőket pedig összegyűjtötték és közös – tehát formailag is törvénytelen – jegyzőkönyv alapján mint önként (?) áttérteket, unitáriusnak írták be, amely valláshoz a község lakosságának nagyrésze tartozik. A görög katolikusoknak 5 éve épített szép templomuk volt a községben, ahol minden nap misét tartottak. A római katolikusok is rendelkeztek egy kápolnával, amelyben havonta 2-szer tartottak misét, mivel Okländ a karácsonfalvi parókia filiája volt.

A görög katolikus felekezetnek a községben szép parókiája is volt, amelyet 120.000 lejért a Magyar Kaszinótól[57] vett és teljességében kifizetett. A megfelelő átalakítások és emelet építése után ez teljes mértékben megfelelt a célnak.

Úgy a templom, mint a parókia építésekor, illetve átalakításakor, komoly anyagi segítség érkezett a Szentszéktől az akkori egyházi elöljáróságunk, a balázsfalvi érsekség közvetítésével.

A csapatok megérkezésének másnapján, 1940. szeptember 14-én erővel elvették tőlem hivatalomat, és nem maradt más feladatom, mint a vagyonom és főként az egyház érdekeinek védelme.

Nagy fájdalommal jelentem Méltóságodnak, hogy még a 3 hónapos katonai közigazgatás idején, már szeptember hónap végén elkezdődött gyönyörű templomunk lebontása. A bontást a katonák kezdték el, de később a civil lakosság folytatta.

---

57 Magyar levéltári források szerint az oklándi templom a község tulajdonában lévő telekre épült, a parókiára vonatkozóan nem találtunk adatokat, azonban kevésbé tűnik életszerűnek, hogy a csíkszeredai kaszinó ingatlannal rendelkezett volna a faluban.

Minden, a bontás megakadályozására tett kísérletem eredménytelen volt. Még azt is megtettem, hogy – feleségem jelenlétében – a római katolikus papot arra kértem, hogy vegye át az ő egyháza részére (mivel nekik csak egy kis kápolnájuk volt) a templomépületet. Elutasításban volt részünk, sőt, tudomásunk szerint ez a pap kérte a legállhatatosabban a templom lebontását azzal az ürüggyel, hogy a telek, amelyen a templom épült, valamikor a községé volt, habár ez a törvénynek mindenben megfelelő módon telekkönyvileg az oklándi görög katolikus egyházra volt írva.

Kimondhatatlanul fájdalmas volt látni, hogyan bontják le a szemünk láttára azt a templomot, amelyet öt évvel korábban felépülni láttunk. Október hónap vége fele, mikor már nem bírtam tovább a bontást nézni, amely naponta a szívembe nyilallt, és mikor a bontással már az ablakok alá értek, átköltöztünk Marosvásárhelyre. Értesültem azonban arról, hogy a bontás az alapig megtörtént, és hogy ugyanerre a sorsra jutott a homoródszentmártoni, karácsonyfalvi és abásfalvi görög katolikus templom is.[58] Mind a négy érintett templom az oklándi járásban volt, melynek katonai parancsnoka a római katolikus vallású Török alezredes volt.

Az utóbbi két templom lebontásáról én is csak értesültem, de megbízható személyektől, ezzel szemben az oklándi bontás a szemem láttára történt. Ugyanígy láttam a minket Marosvásárhelyre szállító teherautó ablakából a homoródszentmártoni templomot előbb meggyújtva, majd lerombolva. Ezeknek a templomoknak az építését a római Szentszék is támogatta.[59]

Értesülésem szerint a parókiákat ugyanaz a Magyar Kaszinó vette kézbe, amely annak idején ezeket eladta és teljes árukat megkapta.

Az volna tehát a helyes, hogy ezt az árat az illető templomok jelenlegi egyházi elöljáróságának visszatérítsék, és a bontók az anyagi kárt megtérítsék és a bécsi döntés értelmében törvény előtt feleljenek barbár tettükért, amellyel a sok százezer lejbe került harangokkal, ikonosztázokkal, festményekkel és padokkal ellátott templomokat lerombolták.

Szentséges Atyám

Azért jelentem ezeket a barbár tetteket, amelyeket a magyarok panasza szerint a románok is elkövettek, mert még most, 6 hónap elteltével is vérzik a szívem és szemem előtt látom a képet, amint gyönyörű oklándi görög katolikus templomunk fala napról napra kisebb lesz az embertelen bontás miatt, és nem tudok megbékélni azzal a tudattal, hogy hasonló tett büntetés nélkül maradjon, különösen, hogy a megszálló seregek ezt a területet ajándékba kapták olaszországi segítséggel, és nem hiszem, hogy hasonló körülmények között rendelkeztek volna azzal a joggal,

58 Rendelkezésünkre álló adatok szerint Homoródszentmártonban és Abásfalván görög katolikus, míg Karácsonyfalván ortodox templomot bontottak le. A homoródszentmártoni templom előbb tűz áldozata lett, majd lebontották. Magyar diplomáciai források szerint a tűz a templom örökmécsesétől keletkezett, Pál János adatai szerint viszont egy hat-hét fős csoport gyújtotta fel a templomot.

59 A Székelyföldről a gelencei görög katolikus templom kapcsán vannak adatok: építését a Vatikán is támogatta. Ilyen adattal sem az oklándi, sem a homoródszentmártoni templomról nem rendelkezünk.

hogy bármilyen felekezet templomát lerombolják, és még kevésbé olyanét, amely a római Szentszékkel egyesült.

Kérem Őszentségét, tegyen meg mindent, hogy ezek az égbekiáltó törvénytelenségek és barbár tettek megfelelő jóvátételt kapjanak.

Fogadja Méltóságod legmélyebb tiszteletemet.

Marosvásárhely, 1941. március 27.

alázattal
dr. Aurel Rusu
az oklándi görög katolikus egyház
egykori kurátora

A másolat hiteléül
[*olvashatatlan aláírás*]

MAE, f. 71/ Transilvania, vol. 199/1940-1944. 259–261. f. Román nyelvű gépirat-másolat.

98.
Háromszék vármegye főispánjának jelentése a Belügyminisztériumnak a köpeci ortodox templom lerombolásáról

Sepsiszentgyörgy, 1941. július 25.

Háromszék vármegye főispánjától — Szigorúan bizalmas!
Szám: ad 97/1941. biz. főisp.

Tárgy: görög keleti templom rombolás a vármegye területén

Nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter Úrnak

Budapest

Telefonrendeletre tisztelettel jelentem, hogy görög keleti templomrombolás Háromszék vármegye területén egyedül Köpec községben történt.[60] Ez az építmény sem volt még azonban teljesen befejezve és nem volt fel sem szentelve.

A rombolás még a magyar hadsereg bevonulása idejében, 1940. szeptember 14-én éjjel[61] történt a köpeci és miklósvári lakosság által. A lakosság ezt a rombolást bosszúból azért vitte véghez, mert a román hatóságok velük erőszakkal kicsikart nehéz közmunkával építtette a fenti templomot.

Végül tisztelettel jelentem, hogy fenti tárgyban 97/1941. biz. főisp. szám alatt[62] folyó évi május hó 10-én már jelentést tettem, s azóta más templomrombolás nem történt.[63]

Sepsiszentgyörgy, 1941. július 25.

[olvashatatlan aláírás]
főispán

MNL OL, K 149, 130. doboz, 1942. 6. tétel, 1942-6-3023. 144. f. Gépirat.

60 A vármegye területén a katonai közigazgatás időszakában a komollói, bibarcfalvi és magyarhermányi ortodox templomokat is lerombolták, ezek körülményeiről nincs pontos információnk.
61 A magyar hadsereg bevonulására szeptember 13-án került sor. Vagy a dátum téves, vagy a rombolás a bevonulást követő éjszaka történt.
62 A fent nevezett rendeletet nem találtuk meg.
63 Minden aláhúzás utólag történt ceruzával.

99.
A Belügyminisztérium utasítása az észak-erdélyi közigazgatási hatóságoknak a román templomokkal kapcsolatos eljárás ügyében

Budapest, 1941. november 29.

M. Kir. Belügyminisztérium
979 szám

Tárgy: Miniszterelnökség: A Romániától visszacsatolt területen épült román templomok sorsa

Beszterce-Naszód, Bihar, Csík, Háromszék, Kolozs, Maros-Torda, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka, Udvarhely és Ugocsa vármegyék, valamint Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú városok főispánjának

A miniszterelnök úr arról értesít, hogy a Romániától visszacsatolt területen több ízben előfordult, hogy egyes közigazgatási hatóságok a román megszállás ideje alatt épült román stílusú görög katolikus és görög keleti templomokra vonatkozóan saját hatáskörükben tettek intézkedéseket.

Tekintettel arra, hogy a szóban levő templomépületek ügyében az alsó fokú közigazgatási hatóságoknak – a magasabb állami érdek kellő ismerete nélkül – saját kezdeményezésük és elgondolásuk alapján tett intézkedései külpolitikai szempontból esetleg káros következményekkel járhatnak, szükséges, hogy bármily, akár közigazgatási, akár bírói úton is terveztetnék valamely megoldás, az alsóbb fokú közigazgatási hatóságok a tervezett intézkedésekhez kérjék ki előzőleg az érdekelt miniszter urak (miniszterelnök, külügyminiszter, vallás- és közoktatásügyi miniszter) hozzájárulását.

Mindezek alapján felkérem Méltóságodat, méltóztassék a kormányzatára bízott törvényhatóság első tisztviselőjét sürgősen utasítani, miszerint szigorúan fordítson gondot arra, hogy a közigazgatási hatóságok a görög katolikus és a görög keleti templomok ügyében semminemű intézkedést ne tegyenek addig, amíg ahhoz a kormányhatóság hozzájárulását meg nem kapják.

Ezekben az ügyekben a törvényhatóság első tisztviselőjének jelentését Méltóságod – saját véleményes javaslata kíséretében – minden esetben a miniszterelnök úrhoz terjesszen fel, tekintet nélkül arra, hogy az adott konkrét esetben melyik miniszter hatáskörébe tartozó érdekek vannak érintve.

Természetes azonban, hogy olyan esetekben, amikor a kérdés törvényhatósági, illetőleg községi vagyon-felügyeleti szempontból is mérlegelést igényel, az ügyről

– a miniszterelnök úrhoz teendő felterjesztés másolatának csatolása mellett – egyidejűleg hozzám is jelentést kell tenni.

Budapest, 1941

II. Tárgy: Kívül
Válaszirat száma: 22979/1941 M.E. II.

Miniszterelnöknek

Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy Nagyméltóságod átirata értelmében az érdekelt törvényhatóságok főispánjaihoz a csatolt szövegű rendeletet adtam ki.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban felhívnom Nagyméltóságod nagybecsű figyelmét, hogy még a múlt évi december hó 23-án 1112/1940 számú átiratommal megküldöttem Nagyméltóságod hivatali elődének az erdélyi református egyháznak a román uralom idején történt görög katolikus és görög keleti templomépítésekkel kapcsolatban tett előterjesztését,[64] és az átirathoz csatoltam az ebben a tárgyban az érdekelt törvényhatóságok első tisztviselőjéhez kiadni szándékozott rendelettervezetemet is.

Tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy a szóban forgó kérdésre vonatkozó nagybecsű álláspontját velem sürgősen közölni méltóztassék.

Budapest, 1941. november hó 25-én

[olvashatatlan aláírás]ok

MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 31. p., 311/142. 109., 130. f. Gépirat-másolat.

64 Erre vonatkozóan lásd: *Az erdélyi református egyház javaslata a román templomok ügyének rendezésére.* MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 31P., 311/142. 122–125. f.

VII. OKTATÁSPOLITIKA

100.
Páziuk György tanár álláskérő levele a Szatmár vármegyei katonai parancsnokhoz

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 15.

Méltóságos Tábornok Úr Városparancsnok!

Alulírott Páziuk György 53 éves matematika és fizika tanár licenciátussal és pedagógiai vizsgával, azon alázatos kéréssel fordul Méltóságodhoz, szíveskednék engem továbbra is tanári minőségben megtartani.

1921-től voltam kinevezve a szatmári gimnáziumhoz, majd Nagykárolyba a német gimnáziumhoz. 1935-től ismét a szatmári gimnáziumnál tanítottam a mai napig, tehát 19 éve vagyok állami szolgálatban.

Részt vettem 4 évig a világháborúban, az Osztrák–Magyar seregben szolgáltam (frontharcos).

Mint kisebbségi ruthén ember, együtt szenvedtem az itteni magyarokkal.

2 kiskorú gyermekem van. Feleségem Hrabár Irén, aki húga néhai Hrabár Konstantinnak,[1] Kárpátalja volt Kormányzójának, aki a prágai parlamentben Kárpátaljának Magyarországhoz való csatolását indítványozta, ami miatt le is kellett mondania, ez bizonyítja azt, hogy családom magyar-érzelmű.

Perfekt bírom a német, ruthén és román nyelvet, magyarul is tudok, de keveset, most tanulok.

Alázatos kérésemet ismételve maradok mély tisztelettel

Szatmár-Németi, 1940. szeptember 15-én

Páziuk György tanár
Szatmár-Németi
Mátyás király utca 3.[2]

DJSM-Prefectura, d. 2. 82. f. Kézirat.

1 A fent nevezett parlamenti felszólalásra nem találtunk adatot, 1938. szeptember 28-án a prágai parlamenthez benyújtott memorandumában Hrabár és köre Kárpátalja autonómiáját kérte a cseh kormánytól. Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája*. Galánta, 2002. 286.

2 A dokumentum hátoldalán: „Paziuk György a szatmárnémeti állami faipari iskolánál tanári alkalmazást nyert. Erről Kocsmár Gyula megbízott igazgató útján értesíttetett. Irattárba! 1940. szeptember 21."

101.
Nagybánya katonai parancsnokának levele a 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a városi leányiskola épületének ügyében

Nagybánya, 1940. szeptember 26.

M. kir. Nagybánya városi katonai parancsnok
7/kt. 1940 szám.

Polgári leányiskola régi épületének igénybe vétele tárgyában

M. kir. 3. honvéd hadsereg parancsnokság közigazgatási csoportjának

Jelentem, hogy Breban Sándor[3] görög katolikus esperes (jelenleg túsz[4]) javaslatára még 1929. évben a városi időközi vezető bizottsága[5] – tehát tulajdonképpen nem a város valódi tanácsa – 7420/1929 szám alatt határozatot hozott, mely szerint a város által építtetett és az 1898. évben kötött szerződés szerint állami tulajdonba átadott és a telekkönyvben 1808 számú betétlapon 1041/1c és 1041/2 helyrajzi számok alatt bejegyzett ingatlant (iskola épületet) a városban létesített görög katolikus püspökség részére székháznak feltételesen átengedi. Ezt azzal indokolták hogy:

a. Telekkönyv szerint az épület az 1280/1921 T. K. szám alatti határozattal a román állam javára telekkönyveltetett.

b. Kulturális, vallási, közgazdasági és nemzeti (román) érdekek azt kívánják

c. 2693/1921 T. K. szám alatt az agrár reform törvény 66. cikke[6] alapján hozott határozat szerint a román állam javára kisajátítva lett.

Nagybánya város tanácsa 1931. VII. 21-én tartott közgyűlésén 3728/1931 szám alatt fenti határozatot újból meghozta, illetve a korábbit tehát ratifikálta.

E határozat fel lett terjesztve a Szatmár vármegyei prefektushoz, ahonnan 1932. január 8-án 17711 szám alatt a kolozsvári minisztériumi igazgatósághoz lett jóváhagyás végett felterjesztve.

Nagybánya város polgármestere 1937. III. 17-én 1956/1937 szám alatt a bukaresti közoktatásügyi miniszterhez előterjesztést tett, melyben feltárta az ügy előzményeit és kérte annak jóváhagyását.

---

3 Helyesen: Alexandru Breban.

4 Az esetre vonatkozóan lásd a 95. számú dokumentumot.

5 Hivatalosan: Comisii Interimare. Az 1930-as évek elejétől a magyar többségű erdélyi városok közigazgatásában alkalmazott módszer. A választott testületeket feloszlatták és kinevezett bizottságok irányították a várost.

6 Valószínűleg téves a törvény ezen paragrafusára való hivatkozás, ugyanis a 66. paragrafus a kisajátítási eljárást taglalja.

A jóváhagyás eddig azonban még nem történt meg.

Jelentem, hogy a 3. hadsereg parancsnok Úr Őnagyméltósága elrendelte, hogy az épületet a görög katolikus püspökségtől iskola céljára vissza kell venni.

Miután a fentiek szerint Breban jogtalan javaslatára[7] az épület jogtalanul került a görög katolikus püspökséghez, és miután az iskolára mint volt magyar állami polgári leányiskolára sürgősen szükség van, és mert annak jóváhagyása még a legfelsőbb román hatóság részéről sem történt meg, kérem elrendelni, hogy az iskolát a püspökség adja vissza rendeltetésének.

Saját hatáskörben ennek elrendelésétől azért vonakodom, mert magyar viszonylatban is az iskola, valamint az egyházi kérdések a kultusz kormány hatásköre alá tartoznak, így nem óhajtok esetleg magasabb érdekekkel szembehelyezkedni.[8]

Muzsik s. k. ezredes
városi katonai parancsnok[9]

DJSM-Prefectura, d. 3. 179. f. Gépirat.

7 Az eset sajátos értelmezése. Az ideiglenes bizottságok működésének törvényes alapja volt, a határozatot később jóváhagyta mind a városi, mind a megyei hatóság.

8 A dokumentum kivételesnek tekinthető, a parancsnokok hatáskörüket túllépve döntést hoztak minden felmerülő kérdésben.

9 A dokumentum hátoldalán: „A magyar királyi 3. honvéd hadsereg parancsnokság közigazgatási csoportjához jelentésem másolatát csatoltan tudomásvételre előterjesztem."

102.
A 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a felekezeti iskolák támogatása ügyében

Kolozsvár, 1940. szeptember 26.

1404/2. hds. I. b. 40. IX. 262. hadsereg katonai közigazgatási csoport Kolozsvár

Felekezeti iskolák támogatása

Súlyt helyezek arra, hogy a felekezeti iskolák az államiakkal szemben előnyt élvezzenek, mert az oláh megszállás alatt ezek voltak a nemzeti érzés ápolói és fejlesztői.[10]

1.1. Azokban a községekben, melyekben a lakosság ugyanazon hitvalláshoz tartozik és eddig hitvallásos iskola volt és az állami iskolát csak a román állam kényszerítette rájuk, az állami iskola megnyitása mellőztessék, s az elemi oktatás bízassék a hitvallásos iskola fenntartójára.[11] Ha az iskolafenntartó nem rendelkeznék olyan épülettel, mely az összes iskolaköteleseket befogadhatná, az állami iskola épülete adassék át az iskolafenntartó egyházközségnek. A román állam a község lakosságával sok helyen súlyos terhek kirovásával emeltetett iskolaépületet. Semmi sérelem nem lehet abban, ha ezeket az épületeket a szükség mértéke szerint az ott működő hitvallásos iskola kapja meg.

2. Az egy valláshoz tartozó községekben,[12] ahol a román állam megszüntette a hitvallásos iskolát, az előző pontban foglaltak szem előtt tartásával biztosíttassék a hitvallásos iskola újból való megnyitása és fejlesztése.

3. Ugyanazon vallású községekben, ahol eddig hitvallásos iskola talán nem volt, vagy a magyar impérium idejében adatott át az államnak, a hitvallásos iskola felállításához az állami hatóságok különös jóindulatát kérjük.[13]

4. Azon helységekben, ahol a lakosság vallásra vagy nemzetiségre nézve vegyes, a hitvallásos iskolák megmaradnak, ellenben az állam maga is tartson fenn iskolát elsősorban azon növendékek részére, akiknek oktatásáról saját hitvallásos iskolája nem gondoskodik. A kérés indoklásául hivatkoznunk kell arra, hogy a román impérium alatt is csak az öntudatosabbakat tudtuk iskoláink érdekében a nemzeti érzésre való hivatkozással áldozatokra lelkesíteni.[14] Ellenben anyagiak sokszor

10 Utólag ráírva piros ceruzával: „ezután az államinak is ez a feladata!!"

11 Ezen kitétel ellentmond az észak-erdélyi oktatást szabályozó 24.024/1940. sz. rendeletnek, amely szerint az 1940–1941-es tanévben az iskolák változatlan formában működnek, és állami iskolát nem lehet egyházi kézbe adni.

12 Utólag ráírva piros ceruzával: „görög keleti, görög katolikus!!!"

13 Utólag ráírva piros ceruzával: „ki?"

14 1918 után a román államnak nem állt érdekében az egyházi adók behajtása, és csökkentette az egyházi iskolák állami támogatását, így azok fenntartása teljes egészében a közösségre hárult. A két világháború közötti kisebbségi önszerveződés alapjául szolgáló népszolgálati eszme egyik kiváltó oka is ebben keresendő.

még kifogástalan egyéneket is a helyzettel való megalkuvásra kényszerítettek. Most, amikor ezen indokokra nem hivatkozhatunk, a hitvallásos iskolák a legnagyobb nehézségeknek lesznek kitéve, ha az állami iskola verseny elé állítja azokat.

5. Fentiek alapján, hogy a hitvallásos elemi iskolák létszáma és ezzel színvonala biztosíttassék, kérjük, kegyeskedjék oly értelmű utasítást adni az állami és tanügyi megbízottaknak,[15] hogy a hitvallásos iskolákba fölvehető létszám után írják be a megnyíló állami iskolákba a tanulókat. Eddig ugyanis a román hatóságok éppen az ellenkezőt gyakorolták.

6. Ezzel kapcsolatban kérjük, hogy a hitvallásos iskolákban alkalmazott vagy a hitvallásos tanítóképzőkben most végzett tanerőket az állami hatóság csak abban az esetben alkalmazza állami iskolákba, ha az illető illetékes egyházi hatóságtól engedélyt mutat fel.

Viszont kérjük, méltóztassék eddig hitvallásos iskolákban alkalmazott tanerőink közül azokat, kik az új tantárgy és tanterv felosztása miatt fölöslegessé válnak, elsősorban alkalmazni az állami intézeteknél az egyházi hatóságok megkeresése alapján.

A felekezeti iskoláknak államsegélyben való részesítése (szubvenció) érdekében a fővezérségi katonai közigazgatási csoporthoz felterjesztéssel éltem.[16]

Naponta tájékoztasson, hogy a felekezeti iskoláknak általam kívánt működésbe helyezése milyen megoldási állapotban van.

Tábori posta 2. 40.IX.26.

A másolat hiteles
kmf.

vitéz Jány altábornagy s. k.
2. hadsereg parancsnok

MNL OL, K 53, 3. doboz, 148/1940. 55–56. Gépirat-másolat.

15 Utólag ráírva piros ceruzával: „rendeletben”
16 Minden aláhúzást és megjegyzést Hlatky Endre kormánymegbízott tett utólag piros ceruzával.

103.
A Maros-Torda vármegyei parancsnok 1940/41-es tanévre vonatkozó utasítása az elemi iskolai igazgatóknak

Marosvásárhely, 1940. október 1.

M. kir. Maros Torda vármegye katonai parancsnok
650/1940 szám

Az 1940/41 tanév megnyitásával kapcsolatos rendelkezések

Valamennyi elemi iskola vezetőségének!

Marosvásárhely, 1940. október 1.

Az 1940/41 tanévi beiratkozásokra vonatkozó rendelkezéseimet a következőkkel egészítem ki.

1. Beírandók azok a gyermekek is, akik 6. életévüket folyó év szeptember hó 15-ig betöltötték.

2. Amennyiben eddig önként nem jelentkezett minden tanköteles beiratkozásra, a be nem iratkozottak hivatalból beírandók abba az iskolába, amely anyanyelvüknek, illetve vallásfelekezetüknek megfelel.

3. A beíratási díj 1 pengő, amelyből a beíratás alkalmával, illetve a tanítás megkezdéséig 50 fillér mindenkitől beszedendő, és az így befolyó összegből a szegény tanulók részére tankönyvek szerzendők be. Az így beszerzett tankönyvek az iskola tulajdonában maradnak, és azok csak használatra adandók át a szegény sorsú tanulóknak. A beszerzett tankönyvek könyvtárjegyzékbe veendők fel. Kölcsönkönyvtári leltárűrlap beszerezhető a m. kir. magyar egyetemi nyomdából, Budapest.

4. Minden iskola csak az anyaországban jóváhagyott tankönyveket használhat az új tanévben. Éspedig az állami iskolák csak olyanokat, amelyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter is jóváhagyott. Ezeknek a jegyzéke a könyvkereskedőknél megkapható. A m. kir. tanfelügyelői hivatalban is megtekinthető. A megrendelést bármely könyvkereskedő elvállalja. Azokban a községekben, amelyekben könyvkereskedés nincs, az iskola közvetlenül is megrendelheti a szükséges tankönyveket a könyvkiadó cégtől, amely esetben a vásárlás után járó engedményt az iskola kapja meg.

A római katolikus és református iskolák csak azokat a tankönyveket használhatják, amelyeket az illetékes anyaországbeli egyházi főhatóságok jóváhagytak.

A nem magyar tannyelvű iskolák csak azokat a tankönyveket használhatják, amelyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyott.

5. Minden iskola köteles beszerezni saját költségvetése terhére az Elemi Népiskolai Tanterv és Utasítást. Az állami és protestáns iskolák az állami tanterv

szerint, a római katolikus iskolák a püspöki kar által kiadott tanterv szerint (amely csak abban különbözik az államitól, hogy a római katolikus vonatkozásokkal ki van egészítve) tartoznak iskolai munkájukat végezni.

6. A nem magyar tannyelvű iskolákban már a most meginduló tanévben teljesen az anyaországbeli tanterv szerint kell végezni a tanítást minden osztályban. Ennek a biztosítása érdekében minden iskola tantestülete tartozik elkészíteni az évi tananyag beosztást és órarendet és azt 1940. évi november hó 15-ig tartozik beterjeszteni felülvizsgálat és jóváhagyás végett a járási/városi katonai parancsnoksághoz. A felekezeti iskolák tananyagbeosztásait a katonai parancsnokságok ki fogják adni az egyházi hatóságoknak is megfelelő felülvizsgálat és jóváhagyás végett.

7. A nem magyar tanítási nyelvű iskolákban a múlt évben érvényben volt tanterv szerint végzendő a tanítás a most meginduló tanévben, azzal a kötelezettséggel, hogy a magyar nyelv mint tantárgy minden osztályban heti 6 tanítási órában tanítandó. A nemzetismereti tárgyak (földrajz, történelem, alkotmánytan) román nyelvű tankönyve most van sajtó alatt. A nem magyar tanítási nyelvű iskolák tanítói tananyagbeosztásukat ugyancsak folyó év november hó 15-ig kötelesek bemutatni a járási katonai parancsnoksághoz.

8. Minden tanító minden tanítási órára rendszeresen és lelkiismeretesen tartozik előkészülni. Az előkészületet rövid vázlatban minden órára írásban is tartozik minden tanító megrögzíteni.

9. Az iskolai év a szokottnál ünnepélyesebb formában nyitandó meg. Az istentiszteleten való részvétel után – jó idő esetén – az iskola udvarán a tanulók tisztelegjenek a magyar zászló előtt és az uralomváltozás jelentőségét méltassa a tantestület egyik tagja a magyar tannyelvű iskolákban. Az ünnepség a magyar himnusz eléneklésével fejeződjék be.

10. Az első napok még nem használandók fel a szorosan vett tanításra. Játék, ének, verselés és beszélgetés legyen a foglalkozás kerete az első napokban.

A himnusz, szózat és magyar hiszekegy megtanulását és éneklésének gyakorlását azonban már az első napokban meg kell kezdeni.

11. Azokban a több tanítós állami iskolákban, amelyekben vegyesen vannak magyar és román tagozatra beiratkozott tanulók, a tanulólétszámnak megfelelően osztandók be a tanerők az egyes tagozatba. Ahol a magyar tagozatra csak kevesen iratkoztak be, a magyar tagozatra beiratkozottak száma a teljes beiratkozás megtörténte után azonnal jelentendő a tanfelügyelőségnek.

12. Minden állami iskola 1940. évi október-december havára vonatkozó költségvetésének 2 példánya és a legutóbbi évi költségvetés magyar nyelvű másolatának 1 példánya a m. kir. tanfelügyelőséghez is beterjesztendő 5 napon belül.

Elvárom, hogy minden tanító a fentiek értelmében és fokozott mértékben fogja végezni nemzetnevelő munkáját a jobb magyar jövő érdekében.

tábornok, vármegyei katonai parancsnok

DJMS-Prefectura, dos. 14. 17. f. Gépirat-másolat.

104.
Hlatky Endre kormánymegbízott előterjesztése a 2. hadsereg-parancsnokság felekezeti oktatásra vonatkozó javaslatáról

Budapest, 1940. október 5.

M. kir. fővezérségi kormánymegbízott

148. főv.kmb.szám.
1940. X. 5.

Tárgy: Hlatky Endre hadsereg-kormánymegbízott felterjesztése felekezeti iskolák támogatása tárgyában.

Hlatky Endre hadsereg kormánymegbízott felterjeszti másolatban a második hadsereg parancsnokságnak 1404/2. számú rendeletét,[17] mely a felekezeti iskolák támogatása tárgyában adatott ki. A rendelet a kormánymegbízott szerint végrehajthatatlan, illetve esetleges végrehajtása a magyar felekezeti oktatás érdekeit sértené, mert annak második és harmadik pontja arra magyarázható, hogy a görög keleti és görög katolikus iskolák is az állami jelleg megszüntetésével a felekezeteknek volna visszaadandó.[18]

A rendelet alapját valószínűleg egy memorandum képezi, amelyről szükséges volna megállapíttatni, hogy azt ki adta be és mi volt annak a célzata.[19] A kormánymegbízott javasolja, hogy kéressék be a memorandum, és állapíttassék meg, hogy ki és milyen szándékkal adta be azt, addig pedig a 1404/2 hadsereg parancsnoksági rendelet végrehajtása függesztessék fel.

A honvéd vezérkar főnökének
(vitéz Náray Antal szállásmester kezébe)

Hivatalos úton tudomásomra jutott, hogy a 2. hadsereg katonai parancsnoksága a 2. hadsereg katonai közigazgatási csoportjához a felekezeti iskolák támogatása tárgyában 1404/2. hds. 1.B. szám alatt egy rendeletet adott ki, melynek tartalma félremagyarázásokra szolgáltathat okot, és szószerinti végrehajtása esetén arra adhat alkalmat, hogy a görög keleti és görög katolikus iskolák állami jellegének

17 Erre vonatkozóan lásd a 102. számú dokumentumot.
18 A magyar kormány nemzetiségi oktatásra vonatkozó álláspontja szerint annak állami iskolákban kellett megvalósulni. Felekezeti iskolák alapítását minden eszközzel megakadályozta.
19 A jelzett memorandumot nem sikerült fellelni.

megszüntetésével ezek az iskolák a nevezett görög keleti és görög katolikus egyházaknak adassanak vissza.

Minthogy ez a kormány politikai célkitűzéseivel ellenkezik, tisztelettel kérem, hogy e rendelet végrehajtását sürgősen felfüggeszteni méltóztassék, és egyben méltóztassék elrendelni azt, hogy ezen rendelet indító okát, illetve alapját képező ügyiratok ide felterjesztessenek, hogy meg legyen állapítható az, hogy kinek a kérésére és milyen célzattal történt ezen intézkedés.

Budapest, 1940. október hó *[olvashatatlan aláírás]*

MNL OL, K 53, 3. doboz, 148/1940. 54. f. Gépirat-másolat.

105.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt terület vármegyei parancsnokainak a felekezeti oktatás támogatásáról

Kolozsvár, 1940. október 9.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
1495/kat.közig.1940.

Tárgy: állami iskolák átengedése felekezeti oktatás céljaira.

Valamennyi vármegyei és városi katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. október 9.Székhelyükön

Az iskolák fajtájának, jellegének, elhelyezésének végleges megállapításáig utasítom, hogy az az iskola, amely a visszacsatolt területen az 1939/40 tanévben állami iskolaként működött, működését az 1940/41 tanévben mint m. kir. állami iskola folytatja. Az az iskola pedig, amely az 1939/40 tanévben egyházi hatóság igazgatása alatt állott, egyébként felekezeti jellegű volt, működését az 1940/41 tanévben felekezeti jellegű iskolaként folytatja.

Ha ugyanabban a községben az 1939/40 tanévben a felekezeti jellegű iskola mellett állami iskola is működött, az állami iskolában a tanítást az 1940/41 tanévben csak akkor kell megkezdeni, ha a felekezeti jellegű iskola a helyi szükséglet kielégítésére nem elegendő. Az 1940/41 tanévben az állami iskola céljaira rendelt helyiségek használatát a helybeli felekezeti jellegű iskola fenntartójának iskolai célra bérfizetési kötelezettség nélkül át lehet engedni, ha ezt a felekezeti jellegű iskola elhelyezésének fogyatékosságai vagy más körülmények indokolják. Az állami iskolai helyiségek fenntartásának költségei az átengedés tartama alatt a felekezeti jellegű iskola fenntartóját terhelik. Az átengedés tartama alatt a felekezeti jellegű iskola céljaira rendelt helyiségeket viszont az állami iskola céljaira lehet igénybe venni.

Az állami iskolai tanítók alkalmaztatásánál az egyházak képviselői meghallgatandók.

A kiadvány hiteléül:
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

Novákovits s. k. tábornok

DJMS-Prefectura, dos. 14. 14. f. Gépirat-másolat.

106.
A Maros-Torda vármegyei katonai parancsnok utasítása az 1940/41-es tanévre vonatkozó rendelkezések kiegészítéséről

Marosvásárhely, 1940. november 5.

M. kir. Maros-Torda vármegyei katonai parancsnok
2703/1940 szám

Tárgy: Az elemi iskolák 1940/41 tanévi működése III. számú általános tanügyi rendelkezés

Valamennyi elemi iskola igazgatóságának, vezető tanítójának!

Marosvásárhely, 1940. XI. 5.

A fenti tárgyban 650/940 katonai parancsnoksági szám alatt kiadott rendeletben[20] foglaltakat a következőkkel egészítem ki:

I. Az iskolák tannyelvének meghatározása

1. A hitfelekezeti iskolák tanítási nyelvét az egyházi főhatóságok állapítják meg.

2. A vegyes lakosságú községekben levő állami iskolákban, ha legalább egy osztálylétszámnak megfelelő számú tanuló szülője azt kívánja, önálló román tagozat állítandó fel. Ezekben a tagozatokban a magyar nyelv (olvasás, írás, nyelvi magyarázatok, beszéd-értelem gyakorlat, fogalmazás) legalább heti 6 órában tanítandó mint tantárgy. Ha vegyes lakosságú községekben román tagozat felállítását a szülők nem kívánják, tehát az állami iskola magyar tanítási nyelvű, de az iskolába járó tanulók közül legalább 1/3 rész román anyanyelvű, a román nyelv oktatása mint tantárgy heti 2 órában fenntartandó.

3. Tisztán román lakosságú községekben a tanítás úgy történik, amint a 2. pont alatt jelzett román tagozatban.

Felhívom az összes állami iskolák igazgatóit, vezető tanítóit, hogy az iskola tanítási nyelvét haladéktalanul jelentsék be a vármegyei kir. tanfelügyelőséghez. Jelezzék, hogy az esetleg fennálló román tagozatban ki tanít. Ha csak román tannyelvű iskola van a községben, jelentsék azt is, hogy hány magyar anyanyelvű gyermek jár az iskolába, hogy ezek magyar nyelvű tanításáról gondoskodás történhessék.[21]

---

20 Erre vonatkozóan lásd a 103. számú dokumentumot.

21 A magyar kormányzat célja az volt, hogy minden magyar nemzetiségű diák anyanyelvén végezhesse az iskolát. A polgári közigazgatás időszakában 10 magyar diáknak már magyar tagozat felállítását rendelték el, és amennyiben ez nem volt megoldható szülőhelyén, szórványkollégiumba mehetett. Szlucska: *Pünkösdi királyság*... i. m. 71. A katonai közigazgatás időszakában ez csak részben valósult meg.

II. Az iskolába járás biztosítása

1. Minden iskola igazgatója, tanítója a községi elöljáróság közreműködésével vegye számba a be nem iratkozott tanulókat és hivatalból írja be az iskolába.[22] Ha több jellegű vagy különböző tannyelvű iskolák működnek a községben, a nemzetiségi és vallási hovatartozáson kívül az egyes iskolák férőhelye és tanulólétszáma is figyelembe veendő a beutalásnál. A beutalásról a szülő írásban értesítendő, és figyelmeztetendő, hogy büntetés terhe alatt felelős azért, hogy gyermeke a tanítási órákon, valamint istentiszteleteken rendesen részt vegyen.

Azok a gyermekek, akik a 6. életévüket csak most (szeptember 15-ig) töltötték be csak az esetben veendők fel, ha megfelelő férőhely és elegendő tanerő van az iskolában. A 14. éven felüli tanulók felvételénél is ez az irányadó.

Az iskolába járást a tanítóknak minden nap ellenőrizniök kell. Az igazolatlan mulasztásokról folyó év december hó végéig terjedő időben hetenkint, később kéthetenkint kimutatást kell készíteni. Az első kimutatást a jelen rendelkezés vétele utáni legközelebbi hétfőn kell összeállítani és bemutatni a községi elöljárósághoz. Az elöljáróság az igazolatlanul mulasztó tanulók szülőit tartozik azonnal meginteni és figyelmeztetni, hogy a legközelebbi igazolatlan mulasztás már bírságolást von maga után. A bírságpénz másodízben kimutatott mulasztásoknál félnaponkint 16 fillér, harmadízben félnaponkint 32 fillér. Az istentiszteletről való elmaradás egy fél napnak számít.

A mulasztások igazolásánál a tanítók szigorúan járjanak el és csak indokolt esetben igazolják a mulasztást (betegség, ruhátlanság, rossz időjárás stb.).

A mulasztási kimutatásokban a mulasztóknál meg kell jegyezni, hogy a tanuló hányadízben került a mulasztási kimutatásba. A községi elöljáróság a másod- és harmadízben mulasztó tanulók szüleire azonnal tartozik kiróni a megfelelő büntetést, amely végrehajtható.

A büntetéspénzek a községi elöljáróságnál külön kezelendők. Felhasználásukra később történik intézkedés.

A negyedízben, illetve ennél többször kimutatott igazolatlanul mulasztó tanulók szüleivel szemben kihágási eljárás indítandó.

A mulasztásokkal kapcsolatos eljáráshoz megfelelő nyomtatványok készültek, amelyek a könyvkereskedés útján beszerezhetők.

Az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikk végrehajtására vonatkozó utasítást[23] minden iskola és minden községi elöljáróság szerezze be. (Kiadó az Egyetemi Nyomda Budapest)

---

22 Már a katonai közigazgatás időszakában törekedtek az iskolába járók számának növelésére. Pl. a Szatmár vármegyei avasi járásban az iskolába beiratkozott gyerekek száma csak 40-50% volt, és a parancsnok célul tűzte ki, hogy az arány novemberre elérje a 70-80%-ot. *Helyzetjelentés az avasi járásról.* 1940. október 29. DJSM- Prefectura, dos. 6. 219–224. f.

23 Az *1921. évi XXX. törvénycikk, az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról.* http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7486 (Letöltve: 2015. március 23.). Ennek végrehajtási utasítását 1922-ben adta ki a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 130.700/1922 sz. rendeletében.

III. Osztálybeosztások

A hivatalból beírt tanulók számbavétele után a többtanerős iskoláknál az osztálybeosztásoknál a következő szempontok veendők figyelembe:

1. A tanulók lehetőleg arányosan osztandók fel a tanerők között. Egy-egy tanerő azonban általában 60 tanulónál többet együtt ne tanítson. A részben osztott iskoláknál csak egymás melletti osztályok tanulói vonandók össze egy csoportba, tehát pl. a két tanerős iskolánál az egyik tanerő tanítsa az I-II. osztályt, a másik a többieket stb. Az olyan csoportosítás például, hogy az I. osztály és a VI. osztály tanulóit tanítsa egy tanerő még az esetben is, ha a tanulók létszám viszonyai mellett az arányosság csak így volna biztosítható, feltétlenül mellőzendő, mert ez nevelési szempontból egyenesen hátrányos, oktatási szempontból pedig az egyes osztályok részére nem jár azzal a haszonnal, amely az egymás melletti osztályok együtt tanításával biztosítható.

2. A VII. osztály a folyó tanévben ugyanazt tanulja, mint a VI. osztály.

3. A nőtanerők az alsóbb osztályok vezetésével bízandók meg, a felsőbb osztályokat férfi tanerők vezessék.

4. Olyan iskolákban, amelyeknél külön román tagozat van és annak a tanítója a magyar nyelv tanítását nem tudná kellő módon ellátni, külön kell gondoskodni a magyar nyelv megfelelő tanításáról. Ha ez kölcsönös óracserével nem volna biztosítható, a tanügyi hatóság más módon fogja a magyar nyelv tanítását megoldani. Ez okból minden román tannyelvű iskola igazgatója, tanítója haladéktalanul jelentse, hogy az iskolánál működő tanerő rendelkezik-e azzal a magyar nyelvkészséggel, amely a magyar nyelv eredményes tanítását biztosíthatja, és ha nem, akkor tegyen javaslatot, hogy a többtanerős iskolánál milyen óracserével lehetne a tanítást megoldani, vagy ha ez nem lehetséges, van-e a községben felekezeti iskola, amelynek tanítóját lehetne megbízni magyar nyelv tanításával. A magyar nyelv tanításával a hatóság szükség esetén lelkészeket is meg fog bízni. Ilyen esetekben a magyar nyelv tanítását ellátó felekezeti tanító, lelkész külön díjazásban – havi 80 pengő – fog részesülni.

IV. Tanulmányi ügyek

1. A 650/940 katonai parancsnoksági rendeletben úgy intézkedtem, hogy valamennyi elemi iskola tanítója a folyó tanévre szóló tananyagbeosztást november hó 15-ig tartozik elkészíteni és felülvizsgálatra a járási katonai parancsnoksághoz beterjeszteni.

Tekintettel azonban arra, hogy vasúti forgalmi nehézségek miatt a tervszerű munka megállapításához szükséges segédletek mindezideig nem állhattak minden iskola rendelkezésére, a tananyagbeosztások elkészítésére folyó év december hó végéig haladékot adok. A tananyagbeosztás elkészítéséhez megfelelő nyomtatványok is rendelkezésre állnak és a könyvkereskedők útján beszerezhetők, de az házilag is készíthető. A tananyagbeosztás elkészítése kétféle módon történhetik. Vagy osztályonkint tantárgyankint, vagy pedig heti beosztás szerint az összes

tárgyak anyagának egymás melletti bejegyzésével. Ez utóbbi a helyesebb, mivel ennél a koncentráció jobban biztosítható s eredményesebben szolgálható.

2. Amíg a tananyagbeosztás elkészítéséhez szükséges segédletek meg nem érkeznek, az iskolai foglalkozás a múlt tanévi anyag ismétlésére fordítandó – különösképpen az olvasás, írás, helyesírás, fogalmazás és számolás gyakorlására.

3. Amely községekben az állami iskola tanulóit a felekezeti iskolák vették át, az állami iskola volt tanulói részére külön óra is állítható be a magyar olvasás, írás, helyesírás és számolásnak magyar nyelvű gyakorlására.

4. A magyar tannyelvű állami iskolákban csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által jóváhagyott tankönyvek használhatók. A felekezeti iskolák az egyházi jóváhagyással ellátott tankönyveket használják.

A román tannyelvű iskolák részére az Egyetemi Nyomda adott ki vallás- és közoktatásügyi miniszteri engedéllyel ellátott tankönyveket. Ezen iskolákban a magyar nyelv tanításához a Franklin társulat (Budapest) adott ki tankönyveket. (Dezső Lipót: Első magyar könyvem magyar ABC és olvasókönyv, továbbá Magyar nyelvgyakorló és olvasókönyv a II. és III. osztály számára és ugyanazon szerzőtől: Vezérkönyv a magyar beszédnek az idegen ajkú iskolában való tanításához)

5. Minden iskola szerezze be a Tanterv és Utasítást (a római katolikus iskolák részére külön Tanterv és Utasítás is készült), a körzeti iskola-felügyelők részére kiadott utasítást a nem magyar tannyelvű iskolák pedig a kisebbségi népiskolák számára kiadott tantervet is szerezzék be az általános Tanterv és Utasítás mellett.

6. A bevezetendő tankönyvek tekintetében a tantestület – tanító – a fentiek figyelembe vétele mellett önállóan határoz.

7. A beíratási díjak teljes összegükben – tanulónkint 1 pengő – mielőbb beszedendők. A befizetésről nyugta állítandó ki. Indokolt szegénység esetén ez az összeg elengedhető. A befolyt összeg fele a szegény tanulók tankönyvsegélyezésére fordítandó, amint az a 650/940 számú rendeletben már közöltetett.

V. Megszűnt állami iskolák tantermeinek és felszereléseinek átengedése

Azokban a községekben, amelyekben az állami iskolába nem iratkozott be egy tanuló sem és a községben csak egy felekezeti iskola van, az állami iskola tanterme és felszerelése ideiglenesen átvehető a felekezeti iskola céljára. Az átvételről azonnal jelentés teendő a vármegyei kir. tanfelügyelőséghez és csatolandó az állami iskola leltára is.

vitéz Alszászy tábornok
vármegyei katonai parancsnok

DJMS-Prefectura, dos. 2703. 1–4. f. Gépirat.

107.
A maroskövesdi állami iskola igazgatójának levele a szászrégeni tanügyi osztálynak a szülők tanítási nyelvre vonatkozó kéréséről

Maroskövesd, 1940. november 6.

M. kir. állami elemi népiskola
Maroskövesd, Maros-Torda megye
szám: 22-1940 Maroskövesd, XI. 6.

M. kir. felsőrégeni katonai parancsnokság tanügyi osztályának

Szászrégen

1. Tisztelettel jelentem a következőket: a maroskövesdi állami elemi népiskola IV., V., VI. és VII. osztályába járó gyermekek szüleinek nagy része avval a megokolással, hogy az I., II. és III. osztályban már, a gyermekek a saját anyanyelvükön (románul) írni, olvasni és számolni jól megtanulnak, ők nem látják szükségesnek a IV., V., VI. és VII. osztályban a románul való tanítást, illetve a román tagozat felállítását, hanem csak a magyar tagozatot, egyben kérik a m. kir. katonai parancsnokság tanügyi osztályát, hogy a kérésüket teljesíteni méltóztassék (legalább 24:6 arányban, vagyis heti 24 óra magyar és 6 óra román).

2. Tisztelettel beküldöm a kimutatást osztály és nem szerint avval a kéréssel, hogy az alábbiakat is méltóztassanak jóváhagyni:

a. Maroskövesd 100%-os román község, ahol feltétlen szükséges a napi 6 órai foglalkozás a gyermekekkel, mivel egy szó nem sok, annyit nem tudnak magyarul, márpedig a tanterem befogadóképessége a tanulók számát nézve kicsi, a tanterem hossza 10 méter, szélessége 6 méter, vagyis tömve se fér el több, mint 58 gyermek, viszont 88 tanköteles van.

b. A jelen pillanatban a tanítást, míg a jóváhagyást utólag megkapom, a kényszerhelyzetnek engedve a következő módon oldottam meg: reggel 8-12 óráig az I., II., III. osztály, vagyis az ú.n. „román" tagozat összesen 52 gyermek, délután 1-5 óráig a IV., V., VI. és VII. osztály, az ú.n. magyar tagozat, összesen 36 gyermek.

c. A beírt tanulók száma osztályonként a következő:

I. osztály: fiú 16, lány 15
II. osztály: fiú 6, lány 6
III. osztály: fiú 5, lány 4
IV. osztály: fiú 6, lány 7
V. osztály: fiú 3, lány 6
VI. osztály: fiú 4, lány 2
VII. osztály: fiú 4, lány 4
összesen: 44+44 = 88

d. A tanulók magas létszámára való tekintettel, és hogy itt sokkal nehezebb a magyarosítás, mint egy olyan községben, ahol a gyermekeknek legalább 5-6%-a magyar, és hogy a magyar állam munkaprogramját ebben a faluban is el tudjuk végezni, tisztelettel kérem még egy tanerő felállítását.

Mázsa Péter
igazgató tanító

Alulírott körjegyző hivatalosan igazolom, hogy a fenti adatok megfelelnek a valóságnak, és tisztelettel javasolom Maroskövesdre még egy tanerő beállítását annyival is inkább, mert a múlt évben is 2 tanító működött.

Déda, 1940. november 6.

[olvashatatlan aláírás]
körjegyző

DJCJ-Administrația, cutia 16, doc. 1394. 3. f. Kézirat.

VIII. A ZSIDÓKÉRDÉS

108.
Marton Ernő memoranduma az erdélyi zsidóság két világháború közötti magatartásáról

Kolozsvár, 1940. szeptember

Az erdélyi zsidóság a román uralom alatt

1.

Az erdélyi zsidóság politikai magatartását kívülálló körök gyakran igen téves szemszögből ítélték meg, aminek alapja kétségtelenül a hiányos és egyoldalú értesültség volt. Az alábbi összefoglalás azt a célt kívánja szolgálni, hogy tárgyilagos, őszinte képét adja azoknak a belső mozgató erőknek, amelyek az erdélyi zsidóság magatartását a román uralom alatt kialakították.

Amikor az erdélyi zsidóság utolsó 22 esztendejének politikai útját vizsgáljuk, elsősorban arra a kérdésre kell feleletet találnunk, miért helyezkedett ennek a zsidóságnak többsége népkisebbségi alapra, holott a magyar közjogi felfogás azelőtt nem tekintette a zsidóságot külön nemzetiségnek. Bár az 1938 decemberében beterjesztett második magyarországi zsidótörvény[1] indoklása kifejezetten hangsúlyozza a zsidóság sajátos népi különállását, ami végeredményben utólagos igazolását és törvényes elismerését jelenti a zsidó népkisebbségi törekvések jogosságának, mégis szükségesnek látszik, hogy közelebbről megismerjük az okokat és körülményeket, amelyek az erdélyi zsidóság politikai útját megszabták.[2]

2.

Az erdélyi zsidóság kisebbségi mozgalma az 1918. évi októberi forradalommal veszi kezdetét. Ebben az időben az egész közép- és kelet-európai zsidóságot áthatotta a nemzeti megújhodás gondolata, amit serkentőleg támasztott alá a győztes antant-hatalmak ama ígérete, hogy elősegítik Palesztinában a zsidóság nemzeti otthonának felépítését.[3] A zsidó kisebbségi mozgalom abból a meggondolásból indult ki, hogy az európai liberalizmusnak a zsidóság beolvasztására irányuló több mint száz éve folyó nagy kísérlete szemmel láthatólag sikertelenségre van ítélve, mert a népeknek nincs türelmük bevárni, amíg ez a folyamat a maga természetes útján lezajlik. Noha az asszimiláció szükségszerű és természetes velejárója két nép együttélésének, mégis vannak bizonyos törvényszerűségek,

1 *Az 1938. évi XV. törvénycikk, a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról.* http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8070. (Letöltve: 2015. április 21.)

2 Ez az érvelés a törvény sajátságos értelmezése: a törvény nem a zsidó törekvések elismerése, hanem kirekesztésük folyamatának egyik állomása.

3 Utalás az 1917. november 2-án elfogadott ún. Balfour-nyilatkozatra, amelyben a brit kormány kinyilvánította a cionista törekvések támogatását azzal a kikötéssel, hogy ez nem járhat a területen élő más népek önrendelkezési jogának csorbulásával.

amelyek rendkívül meglassítják és bonyolulttá teszik ezt a folyamatot, különösen, ha nagy a beolvasztandók tömege és kicsi a rendelkezésre álló idő. Ilyenkor az asszimilációs törekvések nemcsak, hogy nem szolgálják a megértés ügyét, de ellenkezőleg, bizalmatlanságot ébresztenek a többségi népben és súlyos félreértések és összeütközések forrásaivá válnak. Ez a helyzet következett be a világháborút követő években Közép- és Kelet-Európa legtöbb államában.

A zsidó kisebbségi mozgalom e tényeket felismerve azt a célt tűzte maga elé, hogy szakít az asszimilációs törekvésekkel, és megkísérli a zsidóság elhelyezkedését a népek között egészségesebb, őszintébb és igazabb alapra helyezni: a népi élet és népi együttműködés alapjára. A zsidó legyen és maradjon zsidó, és mint ilyen igyekezzék kiharcolni a maga létjogát.

3.

A zsidó kisebbségi mozgalom nem sajátos erdélyi jelenség. Abban az időben Európa minden államában, ahol nagyobb számban éltek zsidók, keletkeztek ilyen mozgalmak. Zsidó nemzeti szervezetek alakultak Lengyelországban, Ausztriában, a Balti államokban, Csehországban, Bukovinában és Magyarország különböző vidékein.[4]

A kisebbségi gondolat jegyében alakult európai és amerikai zsidó szervezetek a békekonferencián is képviseltették magukat és nem kis mértékben az ő tevékenységüknek köszönhető, hogy a kisebbségi jogokat az összes nemzeti kisebbségekre érvényesen a békeszerződésekbe iktatták.

Dr. Balogh Arthur egyetemi tanár, a kiváló közjogi író „A kisebbségek védelme" című tanulmányában erről ezeket írja:

„A kisebbségi szerződések[5] létrejövetelére nagy befolyása volt annak az emlékiratnak, amelyet a békekonferenciánál működő hét zsidó küldöttség bizottsága 1919. május 10-én intézett a békekonferenciához. Ebben az iratban nemcsak a zsidók, hanem az összes kisebbségek számára követeltek kisebbségi jogokat. Ez az irat igen nagy hatással volt Wilson amerikai elnökre és ennek tulajdonítható jórészben, hogy Wilson olyan szívósan ragaszkodott ahhoz, hogy az illető államok a kisebbségi szerződéseket elfogadják. A zsidók bizottsága által kidolgozott tervezetnek hatása a kisebbségi szerződésekre kétségbevonhatatlanul kimutatható. Nem egy esetben a kisebbségi szerződések szó szerint átveszik annak a tervezetnek a szavait, amelyet a zsidók bizottsága készített."

Amint a magyar közjogi író megállapításából világosan kiderül, a zsidó kisebbségi mozgalom létezése és tevékenysége az összes nemzeti kisebbségek javára szolgált.

---

4 Magyarországon a neológ irányzat volt a legelterjedtebb, a cionista mozgalom – amely nem a kivándorlást, hanem a közjogi státus kivívását tűzte ki célul – nem gyakorolt nagy hatást a zsidó lakosságra.

5 Az első világháború után az utódállamok mindenikének kötelező volt aláírnia az ún. kisebbségi szerződést, amely biztosította az általános jogegyenlőséget, szabad nyelvhasználatot és anyanyelvi oktatást. Románia 1919. december 9-én írta alá a kisebbségi szerződést, azonban a román Parlament soha nem ratifikálta.

4.

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség 1918. november 20-án alakult meg, tehát még magyar uralom alatt és az akkori magyar hatóságok jóváhagyásával. Az akkori magyar kormány több ízben hivatalosan is leszögezte, hogy nincs kifogása a zsidóság népi szervezkedése ellen és konkrét esetek kapcsán (máramarosi zsidó nemzeti tanács megalakulása) elismerte annak jogosságát.

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség ama idő alatt, amely megalakulásától a főhatalomváltásig eltelt, szorosan együttműködött a magyar hatóságokkal és minden tekintetben rendelkezésükre állott. Így például széleskörű akciót indított a forradalmi károk összeírására. Ezzel kapcsolatban dr. Grandpierre Emil erdélyi magyar kormánybiztos az Új Kelet[6] 1918. december 19-iki számában a következő nyilatkozatot tette:

Igen helyesnek tartom, hogy a Zsidó Nemzeti Szövetség programjába vette a forradalmi károk összeírását, már azért is, mert az ilyen szervezet sokkal mozgékonyabb, mint a közigazgatás. Üdvös volna – és erre ezennel fel is kérem a Zsidó Nemzeti Szövetséget –, hogy ne csupán a zsidó károkat írják össze, hanem fordítsanak figyelmet a magyar károkra is, mert mint látja, az általunk beindított károsszeírás igen nehezen halad előre.

A Zsidó Nemzeti Szövetség készséggel eleget is tett a kormánybiztos felhívásának, de a bekövetkezett román megszállás megakadályozta az akció befejezését.

5.

Az erdélyi zsidók soha egy pillanatra sem feledkeztek meg arról a hűségről, amellyel Magyarországnak tartoznak. Míg a szászok már a főhatalomváltás első heteiben lecsatlakoztak[7] az új román államhoz, a zsidók a legnyomatékosabb unszolás ellenére sem voltak hajlandók ilyen nyilatkozatot kiadni, amelyre Romániának a békekonferencia befolyásolása céljából volt szüksége. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amely az erdélyi zsidóság politikai szerve volt akkor, a legnagyobb erőfeszítéseket tett, hogy ne akadjon az erdélyi zsidóságban még disszidens csoport vagy egyén sem, amely ilyen nyilatkozat megtételére hajlandó. Ezt a fáradozást teljes siker is koronázta. Az Új Kelet 1919. április 10-iki számában nyíltan megírta, hogy az erdélyi zsidók nem adnak ki semmiféle csatlakozási nyilatkozatot Románia mellett.

Két héttel később Maniu Gyula,[8] a Consiliul Dirigent[9] elnöke lehívatta Nagyszebenbe dr. Fischer Tivadart, a Zsidó Nemzeti Szövetség elnökét, és

---

6 Az *Új Kelet*, 1918 decemberében Kolozsváron alakult zsidó politikai hetilap, 1920-tól napilappá alakult át. 1940-es betiltásáig a legfontosabb erdélyi zsidó orgánum, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, majd a Zsidó Párt hivatalos lapja. Főszerkesztői Marton Ernő és Jámbor Ferenc voltak. A bevonulást követően Kolozsvár katonai parancsnoka többek között ezt a lapot is betiltotta. Erre vonatkozóan lásd: Kuszálik Péter: Sajtó és környéke. A Korunk 1940-es megszűnése. In Kuszálik Péter: *A hátsó udvarban. Széljegyzetek az erdélyi sajtó és irodalom történetéhez*. Csíkszereda, 2001.

7 1919. január 8-án a medgyesi szász küldöttgyűlés kimondta a szászok lakta területek Romániához csatolását.

8 Helyesen: Iuliu Maniu.

9 Magyar elnevezése: Kormányzótanács.

formailag is felkérte, hogy az erdélyi zsidók csatlakozzanak le. Ebből a célból azt javasolta, hogy hívjanak össze zsidó nemzetgyűlést Kolozsvárra, amely a csatlakozást kimondja. Felajánlotta, hogy a Consiliul Dirigent külön vonatokat bocsát a nemzetgyűlésre érkezők rendelkezésére. Dr. Fischer Tivadar ezt a javaslatot a leghatározottabb formában visszautasította.

Amikor a szebeni román kormányzótanács már nagyon szorongatta a Zsidó Nemzeti Szövetséget a csatlakozási nyilatkozat megtételére, a szövetség vezetősége ezt úgy hárította el magától, hogy lemondott és ideiglenes ügyvezetőséget bízott meg az ügyek intézésével, amelynek azonban megtiltotta, hogy politikával foglalkozzék.

Teljes esztendőn át folyt a kulisszák mögötti harc a csatlakozási nyilatkozatért. 1920. január 8-án a Patria című lap kolozsvári munkatársa felkereste dr. Fischer Tivadart és nyíltan feltette neki a kérdést, hogy most, amikor a békekonferencia határozata már biztosra vehető, nem látja-e végre elérkezettnek azt az időt, hogy az erdélyi zsidóság is csatlakozzék a román államhoz. Dr. Fischer Tivadar ezt felelte:

Az erdélyi zsidóság nem tekintheti még jogi ténynek a békekonferencia állítólagos határozatát, mielőtt még azt nem hozták hivatalosan nyilvánosságra. A békekonferencia e feltételezett döntését a zsidóság annál kevésbé teheti valamely politikai cselekvés alapjává, mert ez ellenkeznék azzal a ragaszkodással, amely őt a magyar állameszméhez fűzte, és ellenkeznék ama szoros kulturális és politikai kapcsolatokkal, amelyek a magyar állam keretén belül a zsidóság és a magyarság között kifejlődtek.

A Patria munkatársa erre csodálkozva kérdezte, hogy vajon a legutóbbi magyarországi zsidóüldözések sem változtatták meg a zsidóság ezirányú magatartását?[10] Dr. Fischer Tivadar határozott nemmel felelt.

Nem akarunk abba a hibába esni – mondotta –, mint a Magyarországon nemrég uralomra került párt, amely néhány zsidó kommunista gaztetteit az egész magyar zsidóságon akarja megtorolni. Mi nem azonosítjuk egy párt magatartását az egész magyar nemzettel és ezért nem is változtatjuk meg eddigi érzelmeinket.

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség azonban nem állott meg a negatívumoknál. 1919 március havában külön futár útján emlékiratot juttatott el Londonba a Cionista Világszervezet vezetőségéhez, amelyben alapos érveléssel Magyarország területi integritása mellett foglalt állást, és arra kérte a cionista vezetőket, vessék minden befolyásukat latba úgy a világsajtóban, mint a győztes hatalmaknál Magyarország jogai érdekében. Ezen emlékirat adatainak és érveinek alapján csakugyan meg is indult egy nagyméretű sajtókampány Amerikában és Angliában a magyar ügy érdekében. Sokan élnek még azok közül, akik abban az időben Magyarország külpolitikáját irányították, és ezek minden bizonnyal tanúskodhatnak amellett, hogy ha az erdélyi zsidóságnak ez az akciója nem is hozott pozitív

10 Utalás az ún. fehér terrorra, amely az 1919 augusztusa és 1921 decembere között különböző különítmények által végrehajtott, elsősorban zsidók és kommunisták ellen irányuló gyilkosságokat jelentette.

eredményeket, de mindenesetre súlyos nehézségeket okozott a román békedelegációnak.

Csak aki átélte az akkori viszonyokat, tudja kellőképpen értékelni, milyen nagy erkölcsi bátorság kellett ehhez a magatartáshoz.

Az erdélyi zsidóság egyébként is hűségesen kitartott a magyar állameszme mellett. A zsidó ügyvédek éppúgy megtagadták a hűségesküt, mint a magyar ügyvédek. Amikor a Consiliul Dirigent 1919-ben elrendelte az erdélyi zsidó ifjak katonai sorozását, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség éppúgy óvást emelt ez ellen, mint a magyarság illetékes tényezői. A főhatalom változás után elbocsátott magyar tisztviselők elhelyezése és anyagi támogatása tekintetében az erdélyi zsidók igen nagy mértékben vették ki részüket és a zsidó iparvállalatoknál még ma is számos, akkor elbocsátott tisztviselő dolgozik.

6.

Az erdélyi zsidóság kisebbségi mozgalma sohasem volt opportunista, még kevésbé viselte magán a hatalomhoz való simulás vagy behódolás bélyegét. Ez annál kevésbé volt lehetséges, mert a mozgalom a népi feleszmélés és megújhodás eszméjét hirdette és ennek a lelki forradalomnak az ifjúság volt a hordozója. Az ifjúság pedig sohasem opportunista.

Az önmagát letagadó, alakoskodó zsidó magatartás helyett a nyílt kiállást, a férfias, becsületes sorsvállalást írta zászlajára ez a mozgalom, és ehhez az elvhez mindig hű maradt. Küzdött a renegátság minden formája ellen.

Amikor 1919 októberében a románok által szubvencionált Új Világ[11] című lap szerkesztői Magyar Demokrata Párt néven politikai pártot alakítottak, s a párt programjával egy tordai zsidó ügyvédet is be akartak juttatni a parlamentbe, az Új Kelet 1919. október 30-iki számában élesen tiltakozott ellene, hogy a zsidók részt vegyenek ebben a pártban, amelyet a magyarság népárulónak tekintett. A tiltakozásnak megvolt az eredménye, a szóban forgó zsidó ügyvéd visszalépett a jelöléstől.

Nem kereste, de nem is élvezte a zsidó kisebbségi mozgalom soha a románság vagy a román állam kegyeit. Nacionalista román diákok két ízben is lerombolták a hatóságok szeme láttára az erdélyi zsidóság napilapjának, az Új Keletnek szerkesztőségét és nyomdáját, milliós károkat okozva, amelyért a lap soha egyetlen fillér kártérítést sem kapott.[12] Az Új Kelet volt az egyetlen kisebbségi lap Erdélyben, amelyet a román uralom alatt ilyen méretű támadás ért.[13]

A zsidó templomokat számos esetben érték román részről romboló támadások, és még élénk emlékezetében van minden erdélyi embernek 1927. december vége,

11 *Új Világ*, 1919–1920 között Kolozsváron megjelenő napilap.

12 1922 román egyetemisták megrongálták a nyomdagépeket. A második rongálás feltehetően az 1927-es román diákkongresszus idején történhetett, azonban nem találtunk pontos adatot, hogy a szerkesztőség is áldozatul esett-e az akkori rongálásoknak.

13 1933-ban a *Szatmári Újság* szerkesztőségét nacionalista román diákok szétverték, miután az újság egy revizionista térképet közölt.

amikor nacionalista tüntetők lerombolták és meggyalázták úgyszólván az összes nagyváradi és kolozsvári zsidó templomokat.[14]

Ez a 22 év a meg nem szűnő harc korszaka volt az erdélyi zsidóság számára, emberi és népi jogaiért, és ebben a harcban egy pillanatig sem állott a hatalom oldalán vagy annak védőszárnyai alatt.

Világosan igazolja ezt az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetségnek 1930. július 17-én közzétett kiáltványa, melyben a demokratikus közvéleményhez és a testvéri kisebbségekhez fordult segítségért a zsidóságot ért atrocitások ellen.

7.

A zsidó kisebbségi mozgalom lényének belső parancsánál fogva küzdött ugyan az asszimiláció minden formája ellen, de a küzdelem elsősorban a román asszimiláció ellen irányult. A román kormány (főként a hírhedt Anghelescu[15] közoktatásügyi miniszter) kimondott iskolapolitikai célja az erdélyi zsidók elrománosítása volt. A sorozatos románosító rendeleteken kívül, melyeknek a zsidó hitközségi iskolák a végsőkig ellenállottak, a bukaresti román zsidók szövetsége (Uniunea Evreilor Români)[16] nevű asszimilációs tendenciájú szervezet volt ebben a román kormányzat hűséges segítő társa. Az Uniunea Evreilor Români a főhatalom változás percétől kezdve valóságos hazafias küldetésének tekintette, hogy megnyerje a maga számára az erdélyi zsidóságot. Kormánysegítséggel és nagy anyagi áldozatokkal propaganda szervezeteket létesített Kolozsváron és Erdély más nagyobb városaiban, de minden erőfeszítése megtörött a kisebbségi alapra helyezkedett erdélyi zsidóság ama eltökéltségén, hogy ellentáll a román asszimilációnak.

Jellemző mozzanata ennek a harcnak az az elnöki megnyitóbeszéd, melyet az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség 1925. november 23-án Marosvásárhelyen tartott konferenciáján dr. Fischer József, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség akkori elnöke mondott, amelyben élesen kikelt a román asszimilációs kísérletek ellen. „Számítottunk rá – mondta többek között –, hogy előbb-utóbb be fog kopogtatni hozzánk a minden bajnak megváltását ígérő román asszimiláció. Eredményes „gyakorlati politikát", realitásokat, hathatós jogvédelmet ígérnek és mindezért alig kérnek cserébe valamit, úgyszolván semmit, mindössze azt, hogy lépjünk be mindannyian a Román Zsidók Egyesületébe"... Ezzel a veszedelemmel szemben csak egy módon tudunk eredményesen védekezni. Meg kell erősíteni lelkünket népünk és kultúránk szeretetében."

Tizenöt évi eredménytelen kísérletezés után a román zsidók szövetsége belátta, hogy Erdély nem kedvező talaj propagandája számára, és szép csendben lezárta

14 1927 decemberében Nagyváradon került sor az országos román diákkongresszusra. A diákok szétverték a város zsinagógáit, zsidó üzleteit és kávéházait. Hazafele Telegden, Csucsán és Bánffyhunyadon is rongáltak, Kolozsváron a neológ zsinagóga szenvedte a legnagyobb kárt, de a neológ elemi iskola, ortodox zsinagóga és elemi iskola épületét is megrongálták.

15 Teljes neve: Constantin Angelescu.

16 Magyar elnevezése: Román Zsidók Szövetsége.

erdélyi irodáit, visszahívta regáti propagandistáit, és visszavonult természetes működési helyére, a régi királyságba. Az a körülmény, hogy az erdélyi zsidóság ezen egész korszak alatt immúnis maradt minden románosítási törekvéssel szemben, kizárólag a zsidó kisebbségi mozgalomnak köszönhető.

A román politikai pártok valósággal versengtek, hogy erdélyi zsidókat tagjaik közé felvegyenek és nem egy tekintélyes zsidó vezető embernek ajánlottak fel képviselői és szenátori mandátumot. Az erdélyi zsidók azonban – egy-két egészen elszigetelt kivételtől eltekintve – következetesen távol tartották magukat a román politikai pártoktól, és nem szaporították azok taglétszámát. A román pártok nem is kaptak soha erdélyi zsidóktól szavazatokat.

Ugyanígy távol tartották magukat az erdélyi zsidók a román sajtótól is, amelynek az egész korszak alatt nem voltak erdélyi zsidó munkatársai.

8.

Volt-e kára az erdélyi magyarságnak abból, hogy az erdélyi zsidóság kisebbségi alapra helyezkedett?

Meggyőződésünk szerint nemcsak, hogy nem volt kára, de politikailag feltétlen előnyös volt számára a zsidóságnak önálló kisebbségként való kikristályosodása. A zsidóság teljes számarányú jelenléte a kisebbségi magyarság politikai szervezetében kétségtelenül egyre súlyosabb tehertételnek bizonyult volna, és olyan támadási felületet nyújtott volna a románság felé, amely előbb-utóbb arra kényszerítette volna a magyarságot, hogy önmaga hajtsa végre a politikai különállást. Hiszen a román sajtó még így is éveken keresztül „Partidul Iudeo-Maghiar"-nak nevezte a Magyar Pártot és minden magyar megmozdulást „zsidó-magyar irredentizmus"-nak bélyegzett. Talán ennek a felismerésnek tudható be, miért nem tettek az erdélyi magyarság vezetői különösebb erőfeszítéseket, hogy a zsidóság tömegeit politikailag a magyarság soraiban megtartsák. Felismerték a valóságot, amely szerint egyetlen kisebbségi nép sem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy egy másik kisebbséget magába olvasszon, mégpedig azért nem, mert a többség ezt ellene intézett támadásnak tekinti. A beolvasztás jogát ugyanis a többség mindig magának tartja fenn.

Gyakorlati szükség is volt az erdélyi zsidóság külön politikai megszervezése. Már röviddel a főhatalom változás után olyan sajátlagos zsidó problémák merültek fel, amelyek egyformán érintették a regáti, bukovinai, besszarábiai és erdélyi zsidóságot, de amelyekért a magyarság természetszerűleg nem szállhatott síkra. Szükség volt egy önálló zsidó politikai szervre, amely az egyre szaporodó konkrét zsidó sérelmek és feladatok orvoslását magára vállalja. Ezért alakult meg a Zsidó Párt.

Ha politikailag külön utakon is járt az erdélyi zsidóság, mégis változatlan sorsközösségben érezte magát a magyarsággal, szövetségesének tekintette, s a zsidóság választottai úgy a parlamentben, mint a városi tanácsokban ennek megfelelően viselkedtek. A Zsidó Nemzeti Szövetség már első konferenciáján 1920. november 24-én a következő politikai határozatot hozta:

„Jogaink kivívásában a mi természetes szövetségeseink és önmagától adódó fegyverbarátaink az itt élő nemzeti kisebbségek. Testvéri együttérzésben akarunk élni a magyar és szász kisebbségekkel."

Ennek megfelelően az erdélyi zsidó képviselők számtalan magyar ember ügyes-bajos dolgában jártak el a különböző minisztériumokban és városházákon nem volt különbség zsidó és magyar tanácsosok között. 1931-ben a magyarokkal közös listán jutottak be a kolozsvári városi tanácsba a zsidóság képviselői és a magyar tanácsosokkal vállvetve védték a kolozsvári kisebbségek érdekeit.

A Zsidó Párt úgyszólván minden országgyűlési választásnál felajánlotta az együttműködést a Magyar Pártnak, amelyet azonban a Magyar Párt érthető politikai okokból nem fogadhatott el. A nemzetközi kisebbségi konferenciákon a zsidó delegáció, főként az erdélyi zsidó kiküldöttek szorgalmazására, mindig együttműködött a magyar kisebbségi csoportokkal, aminek számos élő tanúja van.

Ez a tiszta szándékú kisebbségi magatartás nem egy alkalommal magyar részről is elismerésre és méltánylásra talált. Így 1925. november 23-án az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség hatodik konferenciáján Csiszár Lajos a Magyar Párt marosvásárhelyi tagozata nevében a következő szavakkal üdvözölte a megjelenteket:

Amidőn a Zsidó Nemzeti Szövetség ezen országos kongresszusát a Magyar Párt helyi tagozatának nevében üdvözölni szerencsém van, akkor e város hagyományos és tradicionális szellemében járok el. A helyi vonatkozásokon túl is pártunk szíves üdvözletét hozom az Önök részére mint egy testvérkisebbségi pártnak. Politikai problémáink, gondjaink közössége pártjainkat már adott helyzeténél fogva egy sorba helyezi. Politikai küzdelmeinknek, legfontosabb kérdéseinknek azonosságából következik, hogy pártunk őszintén kívánja, hogy a mindkét pártot érdeklő céltűzésekben Önök is minél nagyobb sikerrel munkálkodjanak.

A Magyar Párt politikai célkitűzésének alapvető lényege, hogy Románia minden lakosának, nemzeti hovatartozásától függetlenül, egyenlő jogai legyenek. Ezen az általános célkitűzésen belül programunk ugyancsak azonos az Önök belpolitikai programjával, hogy tudniillik az ország népkisebbségeinek is megadassék a teljes kulturális és gazdasági szabadság minden téren. Ezt akarják Önök, és mi is ezt akarjuk... Ezek a közös célok határozzák meg a romániai kisebbségi pártoknak sorsközösségét.

9.

Az erdélyi zsidóság nyelvében és kultúrájában változatlanul magyar maradt. A főhatalom változás első éveiben létesített zsidó iskolák tannyelve a magyar volt. Később a román iskolahatóságok az elé az alternatíva elé állították a zsidó iskolákat, hogy vagy a román, vagy a héber oktatási nyelvre térjenek át. Átlátszó intézkedés volt, mely a nyílt romanizálás szándékát úgy akarta elburkolni, hogy a választás jogát a héber nyelvre is megadta. Nyilvánvaló azonban, hogy héber tanítási nyelvre nem lehetett áttérni, mert hiszen gyermekeink nem beszéltek héberül és héber tanerőink sem voltak. Ennek ellenére az akkor még fennállott

kolozsvári „Tarbut" fiú- és leány-középiskolák a héber oktatási nyelvet választották, mert nem akartak kaput nyitni a román asszimilációnak. Természetes, hogy a tanítás csak színlegesen volt héber – erre a fenti okoknál fogva nem is volt meg a lehetőség – valójában az oktatási nyelv a magyar maradt továbbra is mindaddig, amíg a román iskolai hatóságok erre rá nem jöttek és mindkét középiskolát végérvényesen beszüntették.

A többi erdélyi zsidó középiskola is csak később tért át, felsőbb parancs kényszerének engedve, a román tanítási nyelvre. Hogy miként ítélte meg a román közvélemény ezt a problémát, annak a jellemzésére idézünk néhány sort a temesvári „Banatul" című lap 1919. október 18-án megjelent számából, amely „Merénylet a román állam ellen" cím alatt többek között ezeket írja:

„A kormányzótanács megengedte, hogy Temesváron zsidó középiskolát létesítsenek, magyar tanítási nyelvvel. A mi felháborodásunk nem ismer határt. Ezt a helyzetet semmiképpen sem tűrhetjük, mert ez azt jelentené, hogy a zsidók jobban szeretik a magyar nyelvet az állam nyelvénél. Ebben a tényben mi a zsidók tüntetését látjuk százados ellenségünk, a magyar állam érdekében. Ez azt mutatja, hogy a zsidók Románia területén saját iskoláikban menedéket nyújtanak a magyar sovinizmusnak és könnyeket ontanak a magyar állam romjain... Az ilyen tüntetéseket a román állam nem engedheti meg."

Erre a cikkre az Új Kelet 1919. október 23-iki számában válaszolt és kifejtette, hogy az erdélyi zsidóság anyanyelve a magyar és ezért joga van ahhoz, hogy iskoláiban saját anyanyelvén tanítsanak.

Az anyanyelv jogáért az erdélyi zsidóság mindig bátran és odaadással síkra szállt, éppúgy, amint becsületes erőfeszítéseket tett abban az irányban is, hogy az újjászülető héber nyelvet megismertesse a zsidó tanuló ifjúsággal. Az iskolai hatóságok könyörtelen románosítási hadjárata azonban – mint említettük – csakhamar száműzte a zsidó iskolákból nemcsak a magyar, de a héber tanítási nyelvet is. Az erdélyi zsidóság mindezen románosítási kísérletek ellenére is magyar anyanyelvű maradt. Nemcsak a felnőttek, de a gyermekek is magyarul beszélnek mind a mai napig. Az 1930. évi népszámlálási összeírás alkalmával a zsidó kisebbségi vezetők azt az utasítást adták az erdélyi zsidóknak, hogy anyanyelvükként a tényeknek megfelelően a magyart jelöljék meg. Ez a felhívás annak idején heteken keresztül naponként megjelent az Új Kelet-ben.

A magyar nyelvhez való ragaszkodás miatt román részről számtalan támadás érte az erdélyi zsidóságot a sajtóban és a parlamentben egyaránt. Alábbiakban a Monitorul Oficialban megjelent gyorsírói jegyzetek alapján közöljük egy parlamenti vitának a részleteit, amely mélyen jellemző arra, hogy miként ítélte meg a románság az erdélyi zsidóság kisebbségi mozgalmát. A román képviselőház 1929. február 1-i ülésén Goga Octavian szólalt fel és a gyorsírói jegyzetek szerint a következőket mondotta:

Goga Octavian: Fel kell hívnom az Önök figyelmét, Képviselő Urak arra, hogy a cionizmus Erdélyben tulajdonképpen nem más, mint a magyarosító törekvések

egy rejtett formája. Engedjék meg, hogy ezt bemutathassam Önöknek: íme, itt van az Önök lapja, Fischer úr, egy tekintélyes napilap, amelyben az Önök lapja mindennapos propagandistája a magyar kultúrának és eszmének. Önök magyar költeményeket és regényeket írnak, bocsásson meg, Fischer úr, Önök a magyarság parazita megnyilatkozásai és ezért Önök ellen vagyok két okból:

1. Állást foglalok Önök ellen, mert Önök egy területen kívüli koncepcióval rendelkező pártot alkotnak.

2. másodszor pedig azért, mert ha magyarságról van szó, akkor a magyarság törvényes képviselőivel állok szóba, de nem állok szóba Önökkel, akik egy parazita megnyilatkozást képviselnek.

Vaida[17] úr, engedje meg, hogy Önhöz mint belügyminiszterhez forduljak. Bármilyen legyen is az ellentét köztem és Ön között, mégis vannak sértések, amelyeket, úgy vélem, egyenlően érzünk, mert mindketten románok vagyunk. Engedje meg, hogy felajánljam Önnek ezt a lapszámot (felmutatja az Új Kelet egy példányát), hogy lássa a módot, ahogyan Fischer urat Máramarosban fogadták. Ezt a szerencsés Fischer urat úgy fogadták Dragoş Vodă országában,[18] mint egy kiskirályt.

Dr. Fischer József Goga felszólalása után nyomban szót kért és többek között ezeket mondotta:

A cionizmus világmozgalom, amely nem szorítkozik Romániára. Az egész világ zsidósága követi azt a célt, hogy újjáépítse Palesztinát, mint ama zsidók otthonát, akik hazátlanok lettek, vagy akik arra vágyódnak, hogy az őshazába visszatérjenek és ott új életet alapítsanak.

Goga: vagyis ott van a hazájuk!

Fischer József: Azt mondottam, hogy az őshazájuk. Ami pedig a zsidók magatartását illeti, éppen elég bizonyíték van rá, hogy jó állampolgárok...

Goga: Akkor miért nem beszélnek románul és miért írják lapjukat magyarul?

Dr. Fischer József: ... és arra törekszünk, hogy a zsidóság keresse a román néphez való közeledést.

Goga: ... magyarul!

Fischer József: Ha újságunkat magyarul írjuk...

Goga: Tíz év után ... (közbeszólások a többség padjaiban)

Fischer József: Önök jól ismerik azt a tényt, hogy az erdélyi zsidóság magyar kultúrában született, és csak természetes, hogy ha meg akarjuk győzni a mi népünket a mi ideáljainkról, akkor olyan nyelven kell beszélnünk hozzá, amelyet megért.

Ez a parlamenti vita azonban csak egy a sok közül. Szinte naponta érték támadások Erdély zsidóságát a magyar nyelv következetes használata miatt. Ennek ellenére templomi szószékeinkről egy percre sem szűnt meg szárnyalni a

17 Alexandru Vaida-Voevod.

18 Utalás a 14. században élt máramarosi román nemesre, akit a hagyomány Moldva megalapítójának és első vajdájának tart.

magyar szó és hitközségeink ügykezelése mindvégig magyar maradt. A hitközségek általában az egész korszak alatt szigorúan távol tartották magukat minden politikai tevékenységtől.

Az erdélyi zsidóság sajtója kivétel nélkül magyarul jelenik meg és amikor egy kiváló nagyváradi magyar közíró nemrég cikket írt arról, hogy az erdélyi magyar nyelvezet egyre romlik, és különösen a sajtó enged meg magának sok romanizmust, nem átallotta megemlíteni, hogy az Új Kelet ama kevés erdélyi lap közé tartozik, amely tiszta, hibátlan magyar nyelven ír.

A zsidó sajtó minden magyar kultúrtörekvést melegen felkarolt, és alig képzelhető el az erdélyi magyar színjátszás mai fejlettsége a zsidó közönség lelkes és odaadó támogatása nélkül. Még a legelfogultabb kritikus sem fog elzárkózhatni annak a ténynek elismerése elől, hogy e huszonkét év alatt a zsidók voltak a magyar sajtó, a magyar könyv és a magyar színház legerősebb fenntartó oszlopai Erdélyben.

10.

A fentieket összegezve úgy hisszük, nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy az erdélyi zsidóságnak az a része is, amely önálló kisebbségi alapra helyezkedett,[19] becsülettel állotta meg a helyét e nehéz korszak alatt, míg Erdély el volt szakítva az anyaországtól. Azzal a ténnyel, hogy bátran és megalkuvás nélkül ellenállott minden román asszimilációs törekvésnek, átmentette az erdélyi zsidóság jövő generációit a magyar kultúra és a magyar állami sorsközösség számára.

Rendkívül fontos, különösen e felemelő pillanatokban, hogy a magyarság vezetői és józan tömegei ne hordjanak magukban szenvedélyektől fűtött téves képzeteket az erdélyi zsidóság huszonkét éves kisebbségi magatartása felől, ami annál könnyebben lesz elérhető, mivel mint már bevezető sorainkban említettük, a magyar közjogi felfogás ma már ugyancsak különálló népcsoportnak tekinti a zsidóságot.

Az erdélyi zsidóság bízik benne, hogy azokon az erdélyi területeken, amelyek most ismét visszakerülnek az anyaországhoz, a zsidókérdés is a tradicionális erdélyi szellemnek megfelelő elbírálásban fog részesülni. Bízik benne, hogy azok a közhasznú, kulturális, szociális és emberbaráti intézmények, amelyeket nagy áldozatokkal életre hívott, a magyar állam hathatós védelmében fognak részesülni. És bízik mindenek előtt abban, hogy az átmenet igazságos, higgadt és emberséges lesz, és hogy a felszabadulás nagy perceiben senkit sem fog a széthúzás vagy a megtorlás gondolata vezetni, hanem elsősorban az egység és az építő összefogás eszméje.[20]

MNL OL, K 53, 1. doboz, 35/1940. 89–101. f. Gépirat-másolat.

---

19 Gidó Attila számításai alapján az erdélyi zsidó lakosság egy negyede a cionista mozgalom híve lett, míg fele az etnikai önmeghatározás irányába mozdult el.

20 Utólag rávezetve a dokumentum hátoldalára: „Intézkedést nem igényel. Budapest, 1940. október 1. [*olvashatatlan aláírás*].” „Az Új Kelet szerkesztője adta át Kolozsvárott 1940. IX. 14-én. [*olvashatatlan aláírás*].”

109.
A Honvédelmi Miniszter 12980. számú rendelete a zsidó munkaszázadok szervezéséről

Budapest, 1940. szeptember 17.

Szatmárnémeti, Monoszlay vezérkari őrnagy I. hadtest szállásmester útján[21]
203/13 tábori zsidó munka század Ákos[22]
M. Kir. honvédelmi miniszter — SZIGORÚAN BIZALMAS!
12980 M. l. b. 1940 szám — TISZT TISZTNEK!

Zsidó munkaszázadok szervezése.

M. kir. 1-8 honvéd kerületi parancsnokságnak

M.

Budapest, 1940. évi szeptember hó 17-én — Állomáshelyeiken

A folyó évi augusztus 23-án kelt 47962/eln. 10. -1940 számú rendeletem[23] kapcsán:

Fenti rendelettel Legfelsőbb Honvédelmi Tanács határozat folytán elrendeltem az 1901–1919 évfolyamokhoz tartozó zsidóknak, katonai szolgálat helyett, zsidó munkaszázadok kötelékében munkára való behívását, mely szolgálat nem honvédelmi munkaszolgálat, hanem tényleges katonai szolgálatnak számít.

I.

Az említett évfolyamokból tekintetbe jönnek:

a. azok a hadkötelesek, akik már tényleges katonai szolgálatot teljesítettek a Msza[24] osztályzásúak kivételével

b. azok a besorozott hadkötelesek, akik még nem vonultak be tényleges katonai szolgálatra

c. azok a hadkötelesek, akik sorozáson még nem voltak, és nem voltak katonák

a.-hoz: Azok az említett korosztályú zsidók, akik a jelenlegi Hák. alkalmával valamely alakulatnál teljesítenek tényleges katonai szolgálatot, alakulatuknak leszerelése alkalmával nem szerelendők le, hanem a területileg illetékes kiegészítő parancsnokságoknak adandók át, a zsidó munkaszázadokba való beosztás végett. (13049/m.l.b.1940)

b.-hez: A besorozott, de még be nem hívott zsidók behívására a bevezetésben említett rendelet intézkedett.

c.-hez: A sorozásokra vonatkozólag külön rendeletekkel fogok intézkedni.

---

21 Utólag kézzel rávezetve.
22 Utólag kézzel rávezetve.
23 A rendelet a zsidó munkaszázadok legénységgel való ellátását szabályozta.
24 MSZA – Minden (katonai) szolgálatra alkalmatlan.

A bemutatásnál általában csak a fizikai munkára alkalmas zsidó nem ténylegeseket szabad állományba venni. A zsidó munkaszázadok megalakulása után, de útbaindítása előtt a honvéd kerületi parancsnokság által kijelölt 1-1 bizottság a behívottakat vizsgálja át. A bizottság tagjai: egy a kerületi parancsnokság által kirendelt törzstiszt, mint elnök, két honvéd orvos (ezek közül egy tényleges honvéd orvos). A bizottság minden embert osztályozzon, mégpedig a H-1. A. utasítás I. mellékletében kiadott osztályozás szerint. Az osztályozás alapján csak az Alkalmas, Segéd és Fegyver nélküli szolgálatra alkalmasakat szabad visszatartani, a Munkaszázad osztályzásúakat a nem tényleges viszonyba kell helyezni. A Fegyver nélküli osztályzásúak közül azokat, kiknek fogyatkozása (betegsége) a munkaszolgálattal kapcsolatban rosszabbodhat – ezzel gondozásra való igényt nyerhetnek – szintén nem tényleges viszonyba kell helyezni. Ilyen betegségek példának okáért: súlyosabb szervi szívbaj, mely dekompenzálódhat, pillanatnyilag megnyugvásban lévő aktív tüdőfolyamatok, veselobok, cukorbetegség stb.

Ha a betegség gyógyulására remény van, de az négy hétnél hosszabb ideig tart, a beteget szabadságolni kell. Fertőző betegek feltétlenül szabadságolandók. Azokat a betegeket, kiknek gyógyulása négy héten belül várható, valamint a nemi betegeket kórházba kell utalni. Ha a betegség a bizottság által nem állapítható meg, a beteget a legközelebbi honvédkórházba kell utalni bajmegállapítás végett.

Azokat a zsidókat, akik az 1939. IV. törvénycikk 2. §-ában[25] és 7.720/1939 M. E. rendelet 66. §-ban[26] felsorolt hadi és egyéb érdemekkel rendelkeznek, és ezért kivételes elbírálásban részesítendők, zsidó munkaszázadba beosztani nem szabad.[27]

Azokat a tanúsítvánnyal ellátott zsidókat, kik a 7.720/1939 M. E. számú kormányrendelet rendelkezései szerint kivételes elbírálásban részesítendők, zsidó munkaszázadokba beosztani nem szabad. Ilyeneket – ameddig erre mód van – valamely honvéd alakulathoz kell 5-10% terhére beosztani.

II.

A bevonuló és bemutatott zsidó nem ténylegeseket 12.855/M. 1. b. 1940 számú rendeletem szerint megalakítandó tábori zsidó munkaszázadokba kell beosztani. Miután csak fiatalabb korosztályú munkabíró nem ténylegesek lesznek igénybevéve, értelemszerűen csak tábori zsidó munkaszázadok fognak megalakulni. A századok számozására vonatkozólag az említett rendeletben a tábori zsidó munkaszázadokra vonatkozó rendelkezés mérvadó.

---

25 Az 1939. évi IV. tc. az úgynevezett második zsidótörvény 2. §-a a mentesítendőket részletezi. E kategóriába az első világháborúban szolgált és kitüntetést szerzettek, a miniszteri titkos tanácsos és az olimpiai bajnokok kerültek. *Az 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról http://www.1000ev.hu /index.php?a=3&param=8098.* (Letöltve: 2015. február 21.)

26 A hivatkozott rendelet valójában a második zsidótörvény végrehajtási utasítása. A 66. § a fent említett mentesítések kiterjesztését szabályozza a visszacsatolt területekre (a rendelet megjelenésekor Felvidék és Kárpátalja), amennyiben az illető a két világháború közötti időszakban hűséges magatartást tanúsított a magyarsággal szemben. A m kir. minisztérium 1939. évi 7720 ME számú rendelete a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról szóló 1939: IV. törvénycikk végrehajtásáról. *Rendeletek tára,* 1939. 1173–1206.

27 Ez a mondat utólag beszúrva kézírással.

Minden zsidó munkaszázad részére egy-egy század törzset kell megalakítani magyar fajúakból alábbi létszámmal:

Századparancsnok (nem tényleges főtiszt)	1
Századparancsnok-helyettes (nem tényleges főtiszt)	1
Szolgálatvezető altiszt (nem tényleges)	1
Szakaszvezető altiszt (nem tényleges)	1
Felvételező altiszt vagy tisztes (nem tényleges)	1
írnok (nem tényleges tisztes vagy honvéd)	1

Szakaszparancsnokul szakaszonként egy-egy zsidó fajú tartalékos tisztet kell beállítani.

A századtörzsek behívását úgy kell előkészíteni és nem ténylegeseket a bevonulás arányában úgy kell behívni, hogy a bevonuló zsidó nem ténylegesek bemutatását már ezek végezhessék. Századtörzsek céljára igénybe lehet venni a hadrend szerinti munkaszázadok törzseinél beosztott nem ténylegesek is.

Nehogy esetleg a polgári életben fennálló társadalmi vagy szolgálati kapcsolat a parancsnokokat és beosztottakat befolyásolhassa vagy feszélyezze, elrendelem, hogy a századtörzsekhez beosztottakat mindenkor más kiegészítő parancsnokság területéről kell biztosítani, mint az illető század zsidó nem ténylegeseit.

Az eddig felállított zsidó munkaszázadoknál előfordult szabályellenességek és mulasztások már ismételten kényszerítettek a legszigorúbb eljárás megindítására és lefolytatására, minek eredményeképpen már több személy tölti súlyos börtönbüntetését vagy lett rendfokozatától megfosztva.

Ezért és mert köztudomású, hogy a zsidó munkaszázadokhoz beosztottak előnyös anyagi helyzetüket ismételten arra igyekeztek felhasználni, hogy a vezetőket megvesztegessék, vagy maguknak meg nem engedett előnyöket szerezzenek, elrendelem, hogy a századtörzsekhez beosztottakat a felállító kiegészítő parancsnokságok személyesen oktassák ki az előfordult szabálytalanságokra és azok következményeire. Újból felhívom a figyelmet arra, mennyire fontos, hogy századparancsnokul csak erélyes, feltétlenül megbízható és megközelíthetetlen tisztek jelöltessenek ki. Ugyanez vonatkozik egyébként a többi magyar fajú beosztottakra is.

A zsidó munkaszázadok ellenőrzésére – nyilvántartás, valamint állomány szempontjából – az a honvéd kerületi parancsnokság hivatott, mely őket felállította. Egyéb (fegyelmi, alkalmazási és vezetési) szempontból a felügyeletet az a katonai parancsnokság (hatóság, intézet) gyakorolja, melynek a század rendelkezésére lett bocsátva.

Az egyöntetű vezetés és ellenőrzés, valamint a gazdasági közigazgatás ellátására minden 5 zsidó munkaszázad megalakítása után egy hadrend szerinti munkavezető csoportot kell felállítani, illetve helyőrségi állományon tartani. Esetenként fogok intézkedni aziránt, hogy ezeket a munkavezető csoportokat mely honvéd parancsnokságnak fogom alárendelni, és hogy mely zsidó munkaszázadokat fogok a műszaki vezető csoportnak alárendelni.

III.

A zsidó munkaszázadok elvileg polgári ruházatban tartoznak szolgálatot teljesíteni. A Fővezérség rendelkezésére bocsátott századokat, amennyiben az esetenként külön el lesz rendelve, a 11.949/M. III. Csfség-1940 számú rendeletem szerint kell ruházattal ellátni. A polgári ruházatban szolgálatot teljesítő zsidó nem ténylegeseket a 11.821/M. III. Csfség-1940 számú rendelet szerint karszalaggal kell ellátni.

A szükséges munkaeszközökkel a zsidó munkaszázadokat az a szerv látja el, melynek rendelkezésére állanak.

IV.

Gazdasági közigazgatási szempontból továbbiakig a 217/Om.1.b.-1940 számú rendelettel helyesbített, 203/Om.1.b.1940 és a 11.821/M. III. Csfség-1940 számú rendeletek mérvadók. A H. M. (2-i osztály) egy összefoglaló rendeletet rövidesen ki fog adni.

V.

Az egészségügyi szolgálatot a 11.821/M. III. Csfség-1940 számú rendelet szabályozza.

VI.

A megalakult és menetkész zsidó munkaszázadokat – amíg annak igénylése kielégítést nem nyert – a Fővezérség rendelkezésére fogom bocsátani. Az ezután fennmaradó századokat elsősorban honvédségi munkára más honvédelmi szerveknek, másodsorban pedig közérdekű munkára polgári szerveknek fogom rendelkezésére bocsátani.

Igen fontos, hogy a zsidó munkaszázadok megalakulásuk után azonnal megkezdjék a hasznot hajtó munkát. Ezért a honvéd kerületi parancsnokságok minden esetben közvetlenül, azonnal, táviratilag jelentsék a HM. 1. b. osztálynak[28] a megalakult század számát, felállító kiegészítő parancsnokságát, a megalakulás helyét és menetkészültségének időpontját. A század akkor menetkész, ha a személyi készenléten felül anyagilag is alkalmazható (ojm konyhafelszerelés és esetleg ruházat).

Zsidó munkaszázadok alkalmazásánál elvül szolgáljon, hogy azok lehetőleg ne alkalmaztassanak származási, illetve felállítási helyükön, vagy annak közvetlen közelében. Megtiltom a zsidó munkaszázadoknak részlegenkénti alkalmazását.

VII.

A zsidó munkaszázadok parancsnokait lássák el az összes szükséges tudnivalókat tartalmazó Utasításokkal. Az Utasítások összeállításánál szolgáljon tájékozásul:

Foglalkozási idő: Az ebédszünet leszámításával napi kilenc óra. A munkateljesítmény biztosítására a teljesítményt előre meg kell állapítani. Ennél azonban

28 A Honvédelmi Minisztérium 1. b. osztálya a mozgósíts előkészítésével és lebonyolításával foglalkozott.

tekintetbe kell venni, hogy a fizikai munkához nem szokott zsidó nem ténylegesektől kezdetben nem lehet nagy teljesítményeket várni és ezért az elérendő teljesítményt fokozatosan kell emelni. A századok megalakulása és útbaindítása közötti időt a századparancsnok a legénység oktatására (hadicikkek, Szolgálati Szabályzat I. rész vonatkozó határozványainak ismertetése stb.) és fegyelmezésre kell felhasználni. Ez a foglalkozás is legalább napi nyolc órára terjedjen.

Vásár- és ünnepnapokon (zsidó ünnepeken is) legalább két órai foglalkozás a szálláskörletekben.

A századparancsnokok foglalkozási naplót tartoznak vezetni, melyből a napi munkateljesítmények szakaszonként kivehetők legyenek (a munkát ki vezette, hány fő vett részt abban, ki miért hiányzott, a munka miben állott).

Elhelyezés: laktanyaszerű elhelyezés lehetőleg harcászati egységenként (század, szakasz, de legkevesebb rajonként) egyenkénti beszállásolás vagy kinnlakás semmi esetre sem engedélyezhető.

Kinnétkezésre engedély nem adható.

Szabad kimenő legfeljebb takarodóig, csak a polgári ruházat felett viselt karszalaggal, vagy egyenruhában.

Szabadságok: csak halálesetekben és a legrövidebb időtartamra.

Látogatások: a lehető legkisebb mérvre szorítandók. A Fővezérségnek rendelkezésére bocsátott zsidó századoknál látogatások fogadása tilos.

Az egyéb századoknál havonta egyszer a századparancsnok által megállapított vasárnapon és kizárólag szolgálatmentes időben.

Megfelelő szolgálati kezeléssel meg kell akadályozni, hogy a zsidó nem ténylegesek szolgálatmentes idejükben vendéglőket, kávéházakat vagy más nyilvános helyiségeket látogassanak, hogy dorbézoljanak vagy a polgári lakosságot másképpen botránkoztassák.

A megalakulás és útbaindítás közti időben valamint az anyaországban foglalkoztatott századokat általában a kerületi parancsnokságok minél gyakrabban és lehetőleg rajtaütés-szerűen éjjel is szemléltessék meg. Egyes parancsnokságoknak és intézeteknek rendelkezésére bocsátott századokat a honvéd kerület tartozik a fentiek szerint ellenőrizni, munkavezető csoportoknak alárendelt századok ellenőrzésére ezek vannak hivatva.

VIII.

Kapják: 1-8 honvéd kerületi parancsnokság, tudomásul megküldöm a központi szerveknek.

A miniszter helyett: vitéz Barabás s. k. altábornagy

A kiadvány a jóváhagyott fogalmazvánnyal egyezik.
Budapest, 1940. szeptember hó 21-én
Pápay

DJSM-Primăria, d. 5. 49–52. f. Gépirat.

110.
A 3. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete Szatmárnémeti katonai parancsnokának a kötelező munkaszolgálat megszervezéséről

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 23.

371/közig.po.40.IX.23.Városi katonai parancsnokság Szatmárnémeti

Kötelező munkaszolgálat megszervezése

Az 1939. évi II. törvénycikk[29] (Honvédelmi törvény[30]) alapján felhívom, hogy hatósága területén a kötelező munkaszolgálatot azonnal rendelje el, és a felállított munkaszolgálatos alakulatokat szükség szerint foglalkoztassa (pl. utak helyreállítása stb.).

A felállítással kapcsolatban tájékozódásképp közlöm, hogy a fentebb említett törvénycikk szerint kötelező munkaszolgálatra behívható minden 18-60[31] éves férfi. Ezen korosztályokat szükség szerint fokozatosan hívja be azon elv szerint, hogy először a fiatalabb évfolyamokra kerüljön sor. A kötelező munkaszolgálat ideje legfeljebb 3 hónapi időtartam.

Elrendeltem, hogy a fentieket először a zsidó[32] vallású kötelezetteknél hajtsa végre.[33] Az egyes alakulatok kereteit feltétlenül keresztény származású magyar érzelmű egyénekből állítsa össze.[34]

Fentiek végrehajtására vonatkozólag jelentését 30 nap alatt tegye meg.[35]

Tábori posta 3. 40. IX.23.

a hadsereg parancsnok rendeletéből
[olvashatatlan aláírás]
3. hadsereg katonai közigazgatási csoport vezető

DJSM-Primăria, d. 5. 47. f. Gépirat.

---

29 Utólag aláhúzva piros ceruzával.
30 *Az 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről.* http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8096. (Letöltve 2015. február 22.) A törvény teremtette meg a munkaszolgálat és a kivételes hatalom bevezetésének jogi alapjait.
31 A törvény 87. § szerint honvédelmi munkára kötelezhető minden 14-70 év közötti lakos. A közérdekű munkaszolgálatot a törvény 230. § szabályozta, amely szerint a katonai szolgálatra alkalmatlan 21-24 év közötti ifjakat lehetett behívni egyszeri alkalomra.
32 Utólag aláhúzva kék ceruzával.
33 A törvény sajátságos értelmezésével állunk szemben, a honvédelmi munka nem volt diszkriminatív, a teljes lakosságot érintette.
34 Utólag aláhúzva kék ceruzával.
35 Utólag aláhúzva kék ceruzával.

111.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelete a visszacsatolt területek katonai parancsnokságaihoz a zsidó ügyvédek működésére vonatkozóan

Kolozsvár, 1940. október 9.

1. hadsereg
Katonai közigazgatási csoport
1610/kat. közig. 1940

Tárgy: a zsidó ügyvédek működésének engedélyezése

Valamennyi vármegyei-, városi- és járási katonai Parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. október 9. Székhelyükön

A m. kir. honvéd vezérkar főnöke 2009/Főv. kat. közig. 1940. számú felhívásában a következőket hozta tudomásomra:

„A 60/Főv. kat. közig. utasító K. 7. pontja szerint a visszaadott területeken csak azok az ügyvédek folytathatják működésüket, akik megbízhatók s ennek folytán a járási/városi katonai parancsnok kezébe fogadalmat tettek.

A visszacsatolt területen működő zsidó ügyvédek túlnyomó része román uralom alatt nem tanúsított olyan magatartást, amelynek alapján magyar nemzeti szempontból megbízhatónak lenne tekinthető. Számos katonai parancsnok ennek megfelelően zsidó ügyvédnek általában nem adott működési engedélyt, s a fogadalmat csupán olyan zsidó ügyvédtől vette ki, aki a magyar közéleti tényezők tanúsága szerint a magyar érdekek védelmében kiváló érdemeket szerzett.

Ezzel a helyes eljárással ellentétben, értesülésem szerint, egyes parancsnokok a zsidó ügyvédek túlnyomó részének megadták a működési engedélyt és tőlük fogadalmat vettek be. Eljárásuk elsősorban az érdekelt magyar ügyvédek között élénk visszatetszést okozott."

Az egyöntetű és helyes eljárás biztosítása céljából utasítom a járási és városi parancsnokokat, hogy ha az ügyvédek működési engedélyének megadására még nem került sor, a fent ismertetett szempontok szerint járjanak el. Ha az ügyvédek működési kérelmét már elbírálták, a zsidó ügyvédeknek adott engedélyeket vizsgálják felül, és a működési engedélyt mindazoktól a zsidó ügyvédektől vonják meg, akik a magyarság érdekében kiváló érdemeket kétségen felül nem szereztek.

Az engedélyek megvonása alkalmával az érdekeltekkel közölni kell, hogy ez az intézkedés ideiglenes jellegű és az ügyvédi kamarába való végleges felvételre nincs befolyással. A végleges felvétel módját külön jogszabály fogja szabályozni.

A kiadvány hiteléül:
[olvashatatlan aláírás] Novákovits s. k.
segéd hivatal vezető tábornok

DJSM-Prefectura, d. 4. 100. f. Gépirat másolat.

112.
Ismeretlen személy levele Szatmárnémeti katonai parancsnokához Borgida József zsidó ügyvéd fogadalomtétele ellen és az erre adott válaszlevél

Szatmárnémeti, 1940. november 1.

1940. november hó 1.

Méltóságos vitéz Bajor Ferencz Tábornok Úrnak

Szatmár-Németi

Mindenki megdöbbenéssel hallja, hogy befolyások érvényesülnek, hogy dr. Borgida József ügyvéd a fogadalmat letegye. Ne méltóztassék ezt megengedni, Méltóságos Tábornok Úr! Ez az ember hazaáruló, ő alapította meg a zsidó pártot és dacára, hogy mindenki lebeszélte, ő volt 2 ízben képviselőjelölt és evvel a magyar képviselőjelölteket, köztük Jakabffy Elemér őméltóságát kibuktatta. Neki lehet köszönni, hogy nem volt magyar képviselő Szatmár megyében. Ezt mindenki tudja a városban.

Vannak a zsidó ügyvédek között becsületes, katonaviselt emberek, akik még nem tettek fogadalmat, akik még nem vétkeztek a magyarság ellen és akik szegény emberek. Dr. Borgida József dúsgazdag ember, a csempészek ügyvédje volt, milliókat keresett bitangul a románok segítségével, akik hálásak voltak neki, hogy a magyar képviselőt kibuktatta a zsidó szavazatok erőszakos elvonásával.

Kegyeskedjék ezeket a mindenki által ismert tényeket figyelembe venni és az illetéktelen protekciót nem engedni érvényesülni.[36]

Mély tisztelettel nagyon-nagyon sokan[37]

Méltóságos Tábornok Úr!

Tisztelettel alulírott dr. Borgida József ügyvéd szatmári Mussolini utca 4 szám alatti lakos sajnálattal értesültem arról, hogy nem vagyok azon ügyvédek között, akiktől az esküt kivenni méltóztatik.

Miután úgy gondolom, hogy személyemet illetőleg nyilvánvalóan tévesen méltóztatott informálva lenni és csak ez lehet az oka mellőzésemnek, bátorkodom magamra vonatkozólag a következőket előadni.

---

36 Az eset részleteit lásd a bevezető tanulmány *A nemzetiségi középosztály lehetőségei 1940 őszén* c. alfejezetében.
37 Utólag rávezetve lila ceruzával: „Nem teheti le a fogadalmat."

A világháborúban mint tűzharcos[38] vettem részt. A volt császári és királyi 5. gyalogezred tartalékos hadnagya vagyok és 18 havi frontszolgálatom van.[39] Jogosult vagyok az ezüst Signum Laudis, a bronz Signum Laudis,[40] a kis ezüst, a bronz vitézségi érmek,[41] a Károly csapatkereszt és a sebesülési érem viselésére.

Harctéri magatartásomról és arról, hogy miként teljesítettem a hazával szemben kötelességemet, volt ezredtársaim közül a Szatmáron tartózkodó Milviusz Attila alezredes úr, továbbá Cseh Gyula tartalékos főhadnagy adóhivatali főnök, Hermán Dezső és Jungsz János tartalékos zászlósok, valamennyien szatmári lakosok, valamint dr. Dobos István ügyvéd tartalékos hadnagy avasfelsőfalusi lakos adhatnak felvilágosítást.

A polgári életben nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy ugyancsak megtettem a kötelességem minden magyar polgárral szemben, és nemzethűségem egyáltalán nem eshetik kifogás alá.

Mint a város vezetőségének az úgynevezett időközi bizottságának két éven át tagja, számtalan magyar ember baján segítettem, mindég a kisebbségi érdekekért harcoltam.

Ezt a körülményt a város minden polgára igazolhatja, de együttműködtem Tatorján István mérnök szatmári lakossal, aki különösen igazolni tudja. Méltóztassék esetleg megkérdezni Figus Albert képviselő, Boros Jenő esperes, Rácz Lajos könyvkereskedő, Kerekes István szíjgyártó vagy akármelyik más komoly és jóindulatú embert a városban, nem hiszem, hogy reám diffamálót vagy rosszat tudna mondani.

Az a körülmény, hogy a cionista szervezet elnöke voltam, nem vonhat le semmit az én magyarságomból. Egyfelől a cionista szervezet most is működik az anyaország területén is[42], másfelől pedig gyerekkorom óta voltam cionista, mint ilyen mentem ki a harctérre is. És mégis tanújelét adtam a haza iránti szeretetemnek és bátorságomnak. Mindég a nyílt kiállást vállaltam, sohasem bujkáltam senki elől és azt hiszem, nem lehet bűn az, hogy egy zsidó vallású polgár magyar érdekeket nem sértő zsidópolitikát folytat. Ez egyébként nemhogy a magyarság rovására ment volna, de ellenkezőleg, az a politika gátat emelt a románok asszimilációs törekvésének.

---

38 Az I. világháború idején első vonalbeli frontszolgálatot teljesítő személy. Az 1938: IV. törvénycikk meghatározása szerint azon magyar állampolgárokat illeti meg ez a cím, akik minimum Károly csapatkereszt kitüntetés igazolt tulajdonosai.

39 Borgida 1915 augusztusában vonult be, 1915 decembere és 1916 júniusa között az orosz fronton harcolt, ahol megsebesült. Felépülése után 1917 februárja és 1917 júliusa között az olasz fronton, 1917–1918 között a román, majd 1918 augusztusától a nyugati fronton, Verdunnél harcolt. 1918 novemberében szerelt le. *Erdélyi ezredek bajtársi emlékalbuma*, szerk. Ardói Gyula. Budapest, 1941. 10.

40 A bronz Signum Laudis a kitüntetés első fokozata, 1911-től vezették be az ezüst fokozatot. Az első világháború idején több mint 14 ezer bronz érdemérmet adományoztak.

41 Hivatalos nevén Magyar Vitézségi Érem. 1915 februárjában bronz fokozattal bővítették a kitüntetést, amelyet akár több alkalommal is meg lehetett kapni.

42 Magyarországon a cionista szervezetek működését 1940. július 11-én betiltották. Elképzelhető, hogy Borgidának nem volt tudomása erről a rendeletről.

Mindezekért nagyon fáj nekem a mellőztetés, és meg vagyok róla győződve, hogy ha ezen szempontok figyelembe vételével kérésem ismét tárgyalás alá lesz véve, az eredmény más lesz, és én nem leszek megfosztva a kenyérkereseti lehetőségemtől.

Alázattal kérem tehát az ügyem újbóli letárgyalását és az esküm kivételét.

Fogadja Méltóságos Tábornok Úr nagyrabecsülésem kifejezését és maradok

Alázatos tisztelettel
dr. Borgida József ügyvéd

DJSM-Primăria, d. 2. 200. 253. f. Gépirat.

113.
Turci lakosok által elkövetett dióeladási és -vásárlási kihágásokkal kapcsolatos dokumentumok

Turc, 1940. november 6-19.

M. kir. II. csendőrcsoport — Turci őrs
57.[43] szám. bün. 1940

Feljelentés

Gyanúsított: Grosinger Herman és társa
Büntetendő cselekmény: Ipartörvénybe ütköző kihágás

A m. kir. járási katonai parancsnokságnak

Turc, 1940. november 6. — Halmi

Az eljárás alapja:

Folyó hó 4-én Turc községben az őrs járőre bizalmasan arról értesült, hogy Grosinger Herman turci lakos engedély nélkül diót vásárol kereskedés céljára.

Gyanúsítottak

1. Grosinger Herman, született 1908. április 5-én, Turcon, odavaló illetőségű, izraelita, földmíves, turci, szám nélküli és

2. Rozner Henrik, született 1904. évben Turcon, oda illetőségű, izraelita, mindkettő iparigazolvány nélkül űzött – üzérkedésből – tartják fenn magukat. Beismerték, illetve egybehangzóan azt adták elő, hogy folyó hó 2-án este megjelent Turc községben Lébi Pinkász szatmárnémeti zsidó kereskedő. Lébi Pinkász kereskedő megbízta őket, hogy a községben és környékén vásároljanak diót. Erre a célra Lébi Pinkász 2000 pengőt előlegezett nekik. A megbízatást ők vállalták, mely célra az 1. folyószám alatt feltüntetett bevásárlási engedélyt adta nekik Lébi Pinkász. Ennek alapján ők a községben és a környék lakosságától folyó hó első napjaiban kb. 50-60 métermázsa száraz diót vásároltak össze. A diót román literenként 500 leuért, ami 16-17 kilogrammnak felel meg, kilogrammonként 95-100 fillérért fizették az eladóknak.

Grosinger Herman – a benti ügyre történt igazoltatása alkalmával – az 1-gyel jelölt igazolványt mutatta fel, mellyel azt akarta bizonyítani, hogy gróf Mirbach Vilmos budapesti gyümölcskereskedő részére vásárolta a diót. Később pedig a 2-vel jelölt igazolványt mutatta fel a járőrnek, s azt állította, hogy gróf Mirbach Vilmos gyümölcskereskedő Szabó Imre turci lakost bízta meg a dió bevásárlásával,

43 Utólag kézzel rávezetve.

Szabó Imre pedig őt bízta meg a dióvásárlással. Semmiféle kereskedésre sincs iparengedélyük.

A nyomozás folytatás során beismerte, hogy Szabó Imre őt nem bízta meg a dióvásárlással, hanem ő kérte fel Szabó Imrét arra, ha a csendőrség kérdezi, állítsa azt, hogy ő a gróf Mirbach Vilmos dióvásárló megbízottja, és hogy Szabó Imre bízta őt meg a dióbevásárlással. Szabó Imrének ebből a célból folyó hó 5-én 100 leut adott.

Gyanúsítottak vagyontalanok.

Tanú

Szabó Imre, született 1911. április 16-án, római katolikus, nős, gubás, turci (szám nélküli) lakos. Előadta, hogy Grosinger Herman turci lakos folyó hó 4-én megjelent nála. Grosinger arra kérte őt, hogy ha a csendőrség kérdezi, mondja azt, hogy ő gróf Mirbach Vilmos dióvásárló megbízottja. Folyó hó 5-én reggel ismét megjelent nála Grosinger Herman, aki ismét arra kérte, hogy az előbb mondottakat állítsa, ha a csendőrség arra nézve megkérdezi. Ebből a célból Grosinger Herman ráerőszakolt 100 leut.

A valóság azonban az, hogy ő semmiféle megbízatást nem kapott gróf Mirbach Vilmostól és ő nem is adott megbízatást Grosinger Hermannak.

Bűnjel:

Körülbelül 50-60 métermázsa diót Turc községben gyanúsítottak raktárában a járőr megtalált, melyet – mint a bűncselekmény tárgyi bizonyítékát a járőr folyó hó 5-én Turc községben – őrizet alá vette és a további intézkedésig való megőrzés végett Turc község bírájának adta át.

Nyomozta:

Vincze György törzsőrmester jv és Király Mihály próbacsendőr.

Bizalmi egyén:

Maricza György, községi bíró, turci lakos.

Mellékletek:

2 darab bevásárlási engedély.[44]

[olvashatatlan aláírás][45]

44 A mellékletek nem találhatók a dokumentum mellett.

45 A dokumentum hátoldalán kézírással: „M. kir. ugocsai járási katonai parancsnokság a vármegyei katonai parancsnoknak. Fellebbezést felterjesztem azzal, hogy Salamon Márton 150 pengős büntetése törölhető, amennyiben utólag megállapítást nyer, hogy csak napszámos munkát végzett. Halmi, 1940. november 25."

Jegyzőkönyv

Felvéve 1940. november 19-én Turc községházán Rozner Henrik és társai ellen 116/1940 szám alatt indított kihágási ügyben megtartott tárgyaláson.

Jelen vannak alulírottak:

Rozner Henrik nős, izraelita vallású, földmíves, turci lakos előadja, hogy a dióvásárlásra engedélye nem volt, gróf Mirbach budapesti bejelentett kereskedő bízta meg a vásárlással. 86 q diót vásárolt Grosinger Hermannal és Salamon Mártonnal együtt. Tudta azt, hogy a dió 70 fillérre van maximálva kilogrammonként, literenként 5 leit keresett. Egyéb előadnivalója nincs.

Weishaus[46] Jakab izraelita, nős, volt tanító, turci lakos előadja, hogy 10 pengőért bérbe adta tárolásra a helyiségét, amelyben 285 kg diót helyeztek el. Saját diója csak 30[47] kg volt, melyet be is jelentett. A csendőrség nem mérte meg a diót. A vásárlásban nem vett részt.

Grosinger Herman izraelita, nős, földmíves, turci lakos előadja, hogy gróf Mirbach részére szóló vásárlást Rozner Henrikkel együtt bonyolította le. Tudta azt, hogy a dió 70 fillérre van maximálva kilogrammonként. Azért adott többet a dióért a megállapított maximális árnál, mivel gróf Mirbach azt mondotta, hogy többet adhat érte. Literenként szintén 5 leit keresett.

Salamon Márton izraelita, nős, napszámos turci lakos előadja, hogy ő nem vásárolt, csak napszámos munkát végzett 2 pengő napi bér mellett.

Staub Salamon izraelita, nőtlen volt kereskedő turci lakos előadja, hogy tényleg vásárolt 60 kg diót. A csendőrségi jelentésben foglalt 140 kg téves megállapítás, mivel ő azt nem mondta. A vásárolt mennyiséget tényleg nem jelentette be. Önálló háztartása nincs, mint családtag él sógoránál.

Lázár Vilmos izraelita, nős, volt kereskedő turci lakos előadja, hogy 200 kg diót jelentett be. Az igaz, hogy Rozner Henriknek 90 fillérért adta el a diót, de kikötötte, hogy csak az esetben érvényes az eladás és adja át a diót, ha a szállítási engedélyt a dióra megszerzi.

Lébi Fülöp izraelita, nős, földmíves, turci lakos előadja, hogy 300 kg diót bejelentett, ezt adta el Rozner Henriknek és társainak 500 leiért (kb 1 $^{1}/_{2}$ vékát) vagyis 25 kg-t, kilogrammonként egy pengőért.

Smájer Simon izraelita, nős, földmíves turci lakos előadja, hogy még a fán vette meg a diót, még nem volt nála a megvett 2 q dió, azért nem jelentette be, de mikor Rozner Henrik megjelent nála vásárlás végett, a diót átvette az eladótól és átadta Rozner Henriknek.

Tótpáti Gergely nőtlen földmíves beismerte, hogy 60 kg diót adott el Rozner Henriknek kilogrammonként 90 fillérért, mely mennyiséget azonban nem jelentett be.

---

46 Egy későbbi dokumentumban Weishózként jelenik meg.
47 A későbbi dokumentum 80 kg-ot említ.

Bába László görög katolikus nős turci lakos, földmíves előadja, hogy 160 kg diót adott el a rendelet megjelenése előtt, tehát azért nem jelentette be a községi elöljáróságnak. Terhelt előadja, hogy az ő neve Bába László Gergelyé.

Lukuc Miklós Miklósé nős, görög katolikus földmíves, turci lakos előadja, hogy 35 kg diót adott el a rendelet megjelenése előtt, Grosinger Hermannak.

Bene György Lászlóé görög katolikus nős földmíves turci lakos a tárgyalásra nem jelent meg, annak dacára, hogy a községi elöljáróság az idézést részére kikézbesítette.

Belbe György Jánosé, görög katolikus, nős, földmíves, turci lakos, előadja, hogy 50 kg diót adott el, kilogrammonként szintén 90 fillérért, mely mennyiséget a községi elöljáróságnál nem jelentett be.

Bota László Jánosé görög katolikus, nős, turci lakos, földmíves előadja, hogy 180 kg diót adott el még a rendelet megjelenése előtt Salamon Márton kereskedőnek.

Pap János görög katolikus földmíves, nős turci lakos előadja, hogy még a rendelet megjelenése előtt 55 kg diót adott el Salamon Mártonnak, kilogrammonként 55 fillérért. Terhelt előadja, hogy a teljes neve Pap János Baron.

Pap János Glodur előadja, hogy a rendelet megjelenése előtt 55 kg diót adott el Salamon Márton turci lakosnak, 90 fillérért kilogrammonként.

Csupák János Jánosé nős, görög katolikus turci lakos, földmíves előadja, hogy a rendelet megjelenése előtt adott el 40 kg diót Smájer Simonnak, kilogrammonként 90 fillérért.

Maricza György Miklósé, nős, görög katolikus földmíves, turci lakos, előadja, hogy 45 kg diót adott el a rendelet megjelenése előtt, kilogrammonként 90 fillérért Grózinger Hermannak.

Mondoka János Togyeré, görög katolikus, nős, földmíves, turci lakos előadja, hogy 160 kg diót adott el a rendelet megjelenése előtt Grosinger Hermannak, kilogrammonként 90 fillérért.

Hoja Gergely Demeteré. görög katolikus, nős földmíves, turci lakos, előadja, hogy 60 kg diót adott el Grosinger Hermannak a rendelet megjelenése előtt.

Popa Jákob nős, földmíves, görög katolikus turci lakos, előadja, hogy a rendelet megjelenése előtt 60 kg diót adott el Grosinger Mártonnak kilogrammonként 90 fillérért.

Katalán Miklós Mihályé, görög katolikus nős, turci lakos, földmíves előadja, hogy 60 kg diót a rendelet megjelenése után adott el kilogrammonként 90 fillérért Grosinger Hermannak.

Negru János görög katolikus nős, turci lakos, (Gáboré) előadja, hogy a rendelet megjelenése előtt 90 kg diót adott el kilogrammonként 90 fillérért Salamon Mártonnak.

Lukuc Miklós Gergelyé görög katolikus, nős, turci lakos előadja, hogy a rendelet megjelenése előtt 70 kg diót adott el kilogrammonként 90 fillérért Salamon Mártonnak.

Marica Gergely Jánosé görög katolikus, nős földmíves turci lakos előadja, hogy 40 kg diót adott el a rendelet megjelenése előtt Salamon Mártonnak 90 fillérért kilogrammonként.

Zimbru Miklós Lászlóé és Fehér Lászlóné (Csicók) turci lakosok részére az idézés kézbesíthető nem volt, mivel a községi elöljáróság igazolása szerint ilyen nevű egyének a községben ismeretlenek.

Ezek után meghoztam és kihirdetem a következő

ítéletet:

Rozner Henrik turci lakos 200 pengő, Weishaus Jakab turci lakos 10 pengő, Grosinger Herman turci lakos 50 pengő, Salamon Márton turci lakos 150 pengő, Staub Salamon turci lakos 10 pengő, Lébi Fülöp turci lakos 10 pengő, és Smájer Simon turci lakos 20 pengő pénzbüntetésre ítélem, mivel nevezettek a hadsereg katonai parancsnokság által elrendelt rendeletnek nem tettek eleget, holott a községben a bejelentésre való felhívás dobszóval és egyéb módon is több ízben ki lett hirdetve. Terheltek a községben levő diómennyiséget felvásárolták, és a maximális árat túllépve eladták gróf Mirbach budapesti kereskedőnek, mely tevékenységükkel a közgazdaságnak jelentős kárt okoztak.

Gróf Mirbach Vilmos budapesti kereskedőt 10 pengő pénzbüntetésre ítélem, mivel a maximális árnál drágábban vásárolt 100 q diót.

Topáti[48] Gergely turci, Bene György, Belbe György és Katalán Miklós turci lakosokat egyenként 2-2 pengő pénzbüntetésre ítélem, mivel diókészletüket nem jelentették be.

A pénzbüntetés 3 nap alatt fizetendő a járási katonai parancsnokságnál, melynek fele része a járás szegény alap javára, a másik fele része Erdélyi Szociális Szervezet[49] javára fordítandó.[50]

Behajthatatlanság esetén a pénzbüntetés összege mindegyik terheltnél 5 pengőnként 1 napi elzárásra változtatandó át, az átváltoztatott elzárás büntetést a járás területén bárhol elrendelt közmunkában töltendő el, saját élelmezéssel.

Lázár Vilmos, Bába László, Lukuc Miklós Miklósé, Bota László Jánosé, Pap János Baron, Pap János Glodur, Csupák János Jánosé, Maricza György Miklósé, Mondoka János Togyeré, Hoja Gergely Demeteré, Popa Jákob, Negru János Gáboré, Lukuc Miklós a Gergelyé és Marica Gergely Jánosé, turci lakosokat a kihágás vádja alól felmentem, mivel beigazolást nyert, hogy diókészleteiket még a rendelet megjelenése és az ár maximálása előtt adták el.

A csendőri feljelentésből és a tárgyaláson elhangzott vallomásokból megállapítottam, hogy Rozner Henrik turci lakos, Grosinger Márton[51] és Salamon Márton turci lakosok szövetkeztek arra, hogy a községben termett diómennyiséget felvásárolják. A vásárlásokat legnagyobb részben még az impérium változás előtt

48 Helyesen: Tótpáti.
49 A szervezetre vonatkozóan lásd az 51. sz. dokumentumot.
50 Minden aláhúzás utólag történt kék ceruzával.
51 Helyesen: Grosinger Herman.

eszközölték és amikor bejelentési kötelezettség végett a hirdetmény megjelent, a községben mindössze 17 q dió lett bejelentve, ezzel szemben pedig gróf Mirbach Vilmos budapesti kereskedő megjelenése alkalmával mindjárt 100 q dió lett összeszedve. Nyilvánvaló tehát, hogy készletüket el akarták vonni.

Megállapítást nyert a tárgyaláson, hogy Rozner Henrik kapta a megbízást gróf Mirbach Vilmos budapesti kereskedőtől megvásárlásra, tehát az ő tevékenysége bírálandó el a legsúlyosabban. Salamon Mártonnak súlyosbító körülménynek vettem azt, hogy feljelentés adatai szerint, sőt, a tárgyaláson is magát mint egyszerű napszámost tüntette fel, akinek a tevékenysége csak az volt, hogy napszámért szállítsa el egyik helyről másikra a diót, ezzel szemben beigazolást nyert, hogy a dió felvásárlásban tevékenyen részt vett.

Grozinger Hermannál enyhítő körülménynek vettem őszinte vallomását. Staub Salamon, Lébi Fülöp, Smájer Simon, Weishaus Jakab turci lakosok ellen azért szabtam ki büntetést, mivel a készleteiket magasabb áron adták el, annak dacára, hogy a tárgyalási adatok szerint önként kínálták fel neki ezt a magasabb vételárat. Számításba vettem még azt is az enyhe büntetés kiszabásánál, hogy pontosan nem állapítható meg, hogy 90 fillérbe esik-e voltaképpen a dió kilogrammja avagy kevesebbe, mivel nem kilogramm súlymérték szerint lett eladva a dió, hanem űrmérték szerint.

Gróf Mirbach Vilmos budapesti lakosnál a büntetés kiszabásnál figyelembe vettem azt, hogy az üzletvitel terén teljesen járatlan, és amennyiben nem adta volna meg a fent említett terheltek által kért vételárat, az esetben nem jutott volna áruhoz, ami megélhetését veszélyeztette volna, tehát kényszerhelyzetben volt kénytelen megvennie a diómennyiséget.

Tótpáti Gergely, Bene György, Belbe György és Katalán Miklós turci lakosoknál a büntetés kiszabásánál figyelembe vettem tudatlanságukat, egyszerűségüket és tapasztalatlanságukat.

Turc, 1940. november 19-én

[olvashatatlan aláírás]
jegyzőkönyvvezető

vitéz Boros alezredes
járási katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 10. 348–354. f. Gépirat.

114.
Berkovics József levele Pál Gábornak a csíkszeredai zsidók kiutasításáról

Csíkszereda, 1940. november 11.

Csíkszereda, 1940. november 11.

Dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő úrnak

Budapest

Méltóságos uram!

Bátor vagyok méltóságodhoz fordulni egy olyan ügyben, mely igen sok emberi érzést és jóakaratot igényel. Bizonyára van tudomása róla, hogy a csíkszeredai rendőrség Éder ezredes városparancsnok úr parancsára 24 zsidó családot, szám szerint 73 személyt a városból kiutasított. Folyó hó 8-án értesítették őket kiutasításukról, és csendőrkíséret mellett hazamehettek, hogy déli egy óráig összeszedjenek annyi cókmókot, amit hátukon el bírnak vinni. Délben kivitték őket Gyimesfelsőlokra és az „Ugrapatak" nevű részen átkergették az egész társaságot Romániába. A románok természetesen nem fogadják be őket, s majd labdázni fognak velük a két határ között levő senki földjén, mint az már lenni szokott. Az indoklás az, hogy az illetők nem születtek a mai Magyarország területén, tehát állampolgárságukat a magyar törvény szerint igazolni nem tudják.[52] Megjegyezni kívánom, hogy voltak közöttük olyanok is, kiknek igazoló irataik a zsebükben voltak, de meg sem nézték. Azonkívül igen sokan voltak, akik a mai Magyarország területén születtek, míg mások, kik 40-50 év óta itt laknak, habár születési helyük Bukovina vagy Galícia, vagy Erdély Romániánál maradt része volt. Azonkívül voltak 70 éven felüli aggok, valamint beteg nők és csecsemők is. Kímélet nem volt senki iránt. A kiutasítás pedig úgy volt megrendezve, hogy előzőleg erőszakosan beszedtek tőlük 20–100 pengőig terjedő összegeket,[53] melyekről nyugtát nem adtak, és mint utólag kiderült, bizonyára a saját nyomorúságba döntésük költségeire szedték, hogy kiszállíthassák a határig. A költséget bevasalták még azokon is, akiknek nem volt pénzük cipőre sem, és a kiutasításkor közköltségen vettünk cipőt, hogy a bizonytalan útra mezítláb ne induljanak. Mellékelem méltóságodnak a kiutasítottak személyi adatait tartalmazó kimutatást

52 A bécsi döntés értelmében minden állandó lakhellyel rendelkező személy automatikusan megkapta a magyar állampolgárságot. Idegen állampolgárnak azokat tekintették, akik nem rendelkeztek román állampolgársággal, illetve akiket a román hatóságok is külföldiként tartottak nyilván.

53 Ezt megelőzően három nap alatt az úgynevezett Horthy-alapba „hadisarcként" 80 ezer pengőt kellett befizessen a közösség. Tibori: *Csík vármegye zsidósága*... i. m. Nem világos, hogy az itt jelzett összeg azonos-e ezen hadisarccal, vagy azon felül gyűjtötték be.

s abból meggyőződhetik, hogy amit leírtam, az nem túlzás, hiszen legnagyobb részüket személyesen ismeri.

Kérem Méltóságodat, tegyen meg minden lehetőt, hogy a szerencsétlenek lakhelyükre visszatérhessenek, s ne maradjon Csíkon az a fekete folt, amit ennek az embertelenségnek emléke rányomna.

Fáradságát előre is hálásan köszönve minden zsidó hitfelem nevében, maradok Méltóságodnak alázatos híve.

dr. Berkovics József orvos
Csíkszereda

MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 123. f. Gépirat.

115.
Az ugocsai járási katonai parancsnok határozata a Szatmár vármegyei parancsnoksághoz a turci zsidó malomhoz kinevezett felügyelőről

Halmi, 1940. november 13.

M. kir. ugocsai járás katonai parancsnoka
110/1940 kihágás

Farkas Henrik és társai malom felülvizsgálati eredménye tárgyában

Vármegyei katonai parancsnokság

Halmi, 1940. november 13-ánSzatmárnémeti

A folyó hó 12-én a Turc községben levő Farkas Henrik és társai malomüzemét megszemléltem és az ott talált súlyosan kifogásolható állapotok miatt az alábbi határozatot hoztam:

HATÁROZAT

Farkas Henrik és társai Turc községi lakosokat 250 P, azaz kettőszázötven pengő pénzbüntetésre ítélem. Ezen összeg három nap alatt a járási katonai parancsnokságnál fizetendő be, melyből 125 P, azaz egyszázhuszonöt pengő a járás szegényalapja javára, 125 P, azaz egyszázhuszonöt pengőt az Erdélyi Szociális Szervezet javára kell bevételezni.

Egyidejűleg elrendelem, hogy Szabó József turci lakos a malom felügyeletét vegye át és az ott észlelt hiányosságokat 30 nap alatt szüntesse meg.

Az általam kinevezett üzemi felügyelő a malom vezetését azonnal vegye át. Az összes üzleti könyvek megbízható, pontos vezetéséért felelőssé teszem. Az üzemi felügyelő havi fizetését 60 P, azaz hatvan pengőben állapítom meg, melyet a malomtulajdonos tartozik fizetni. Az üzemi felügyelő az alábbi hiányosságokat tartozik megszüntetni. A malom közegészségügyi és iparrendészeti szempontból teljesen rendbe hozandó. A malom padozata talajtéglával vagy cementtel burkolandó. Az olajütő prés alkatrészei teljesen áttisztítandók. Az olajprést körülfogó bádogedény újjal cserélendő ki. Az olajprés mellé az olajtartó edények részére egy tiszta asztal helyezendő, hogy ezek ne az ablak párkányán nyerjenek elhelyezést. Az ablakpárkányok megtisztítandók és újravakolandók. Az összes ablakokat meg kell tisztogatni és ki kell javíttatni. A padlás bedeszkázása sürgősen keresztülvivendő. A gépeken levő hajtószíjak megfelelő rendes védőkorláttal látandók el. A falak kimeszelendők.

Ezen munkálatok elvégzéséhez szükséges anyagi fedezetről a malom tulajdonosa tartozik gondoskodni, mint a dologi, mint a személyi kiadásokat illetően.

INDOKLÁS

A malomüzem, amely zsidók tulajdonát képezi, a közegészségre nézve igen káros. A gépeket, főként azokat, melyek olajütésre szolgálnak, oly vastagon fedi a piszok, hogy azok alakját alig lehet megállapítani. A malom padozata gödrös és telve van szeméttel. A padlás deszkái csak csekély részben vannak meg és a tetőről fürtökben lóg a szemét és piszok. A malomtulajdonos a köz érdekével egyáltalán nem törődik és csupán a haszonszerzésre törekszik.

Jelen határozatomat kapják:
1. M. kir. adóhivatal – Halmi
2. Turc község – Turc
3. M. kir. csendőrőrs – Turc
4. Szabó József üzemi felügyelő – Turc
5. Farkas Henrik és társai – Turc

Egy példányt a Szatmár vármegye katonai parancsnokságának terjesztek fel.

vitéz Boros alezredes
járási katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 9. 158. f. Gépirat.

116.
Csíkszereda katonai parancsnokának levele Csík vármegye katonai parancsnokához a városban tartózkodó zsidók kiutasításáról

Csíkszereda, 1940. november 19.

M. kir. Csíkszereda város katonai parancsnokság
84/kt.1940

M. kir. Csík vármegye katonai parancsnoksága

Csíkszereda, 1940. november 19. Csíkszereda

A csíkszeredai megyei város területén tartózkodó zsidókkal szemben követett eljárásra nézve az alábbiakat jelentem.

Több rendbeli nyomatékos felsőbb rendelkezés folytán a zsidóság egyik helyi vezetőjével összeírattam a város területén tartózkodó zsidó családokat.

Ezen összeírás után a csíkszeredai rendőrkülönítmény minden egyes családfőtől személyes bemondásuk alapján felvette az ő személyi adataikat figyelemmel nevezettek állampolgársági és illetőségi helyzetére. Ennek rendén megállapítást nyert, hogy idegen állambeli és a még megszállt területről való zsidók elég nagy tömege tartózkodik Csíkszeredában, akiknek kiutasítása épp a felsőbb rendelkezés értelmében indokolt volt tekintettel arra, hogy minden külhonos zsidó az ország területéről kiutasítandó[54] a csendőr és határvadász szervek közreműködése mellett olyképpen, hogy román területre rakandók át, amennyiben pedig ott egyeseket abból az indokból nem vennének át, mert jelenleg oroszországi illetékességűek, úgy azokat az orosz határra kell kísértetni átadás végett.

E fentiek szem előtt tartása mellett a csíkszeredai rendőrkülönítmény az idecsatolt kimutatás szerint 78 személyt a kiutasítás végrehajtása végett 1940. november 8-án átadott a 104. hadtáp zászlóalj kirendelt őrségének, amely felkísérte vonattal a gyimesfelsőloki állomásra és ott a határon való kiléptetésük végett átadott az ottani hadtáp zászlóalj kirendeltségének.

A román határszervek a kimutatás második részében felsoroltak kivételével a kiutasítottakat átvették, viszont az 1-14 alattiakat az orosz határra leendő továbbítás céljából Csíkszeredába visszakísértettek, majd 1940. november hó 16-17-én vonattal két csoportban Kőrösmezőre inditattak megfelelő kísérettel.

---

54 Az *Utasítás* ugyan előírja külföldi állampolgárságú zsidók kiutasítását, amennyiben azok a közrendre és közbiztonságra vagy államérdekre nézve veszélyt jelentenek, de az előírásnak ekkor még nem létezett jogszabályi alapja. *Utasítás*... i. m. 44. A csíkszeredai esetben a kiutasítás alapja csupán rendezetlen állampolgárságuk volt.

A kiutasítottakkal felvett egyénenkénti jegyzőkönyvet, amely szerint nevezettek saját bevallásuk szerint is idegen állampolgárok és nem magyarországi illetőségűek, a csíkszeredai rendőrkülönítménynél eredetiben találhatók.

Ezek szerint a kiutasítás az érvényben levő törvények és a felsőbb helyről jött rendelkezések szem előtt tartásával történt.

M. kir. Csík vármegyei katonai parancsnok. Vettem:
Csíkszereda, 1940. november 20.
380.szám/eln.1940.
1 darab melléklet[55]

Éder ezredes s. k.

MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 120. f. Gépirat-másolat.

55 A dokumentum mellett nem található melléklet.

117.
A 3. és 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a Szatmár vármegyei parancsnoknak a zsidók kiutasításáról

Szatmárnémeti, Kolozsvár, 1940. október 1., 1940. november 19.

Közig. X. 2. 09. 50 óra Soós[56]
3. hds. kat. közig. 1940. rom. 10. 1. 1300. (310/311)=649/ közig. po. 40. rom. 10. 1.

Vármegyei katonai parancsnokság Szatmárnémeti

Állampolgárság nélküli zsidók

Máramarossziget városi katonai parancsnok jelentése szerint Máramarosszigeten kb. 3000 olyan zsidó van, akinek semmiféle állampolgársága nincs. Erre való tekintettel elrendelem, hogy a működési területén levő minden zsidót, aki semmiféle állampolgársággal nem bír, külföldinek, mégpedig olyannak kell [...][57] aggályos és gazdasági okokból káros, miért is ezeket utasítsa ki abba az országba, ahonnan beszivárogtak.

Tábori posta, 3. 40. rom. 10. 1. = 3. Hds. pk. rendeletéből Rapalcs ezredes katonai közigazgatási csoport vezetője.[58]

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
9890/kat. közig. 1940.

Tárgy: Nagysomkút község kérelme az 1930 óta odatelepült zsidók kiutasítása

Vármegyei katonai közigazgatási parancsnok

Kolozsvár, 1940. november 19.Szatmárnémeti

A román állampolgárságot nyert és a bécsi döntéskor a visszatérő területen lakó zsidók kiutasítására jogalap nincsen.

Azok, akik külföldi állampolgároknak tekintendők, a 60/Főv. kat. közig. E III. 5. pontja[59] alapján az országból kiutasíthatók.

A kiadvány hiteléül:

Novákovits s. k. tábornok.
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

DJSM-Prefectura, d. 4., d. 10. 23. 179. f. Távirat, gépirat-másolat.

56 Utólag rávezetve ceruzával.
57 Olvashatatlan rész.
58 A táviratot 1940. október 2-án, délután 16 órakor iktatták a Szatmár vármegyei katonai parancsnokságon.
59 Az *Utasítás* jelzett rendelkezése szerint: „Külföldinek azt a személyt kell tekinteni, akit – a magyar állampolgárokat kivéve – a román hatóságok is mint külföldit tartottak nyilván, valamint azokat is, akik az 1940. évi augusztus hó 30. bécsi döntés szerint sem váltak magyar állampolgárrá." *Utasítás*... i. m. 44.

118.
Náray ezredes levele a kormánymegbízottnak a csíkszeredai zsidók ügyében

Budapest, 1940. november 29.

1687. szám
Eln.vkf.kat.közig.1940.

Csíkszeredai zsidók kiutasítása tárgyában.

M. kir. VKF kormánymegbízott

Budapest, 1940. évi november hó 29-én Budapest

Folyó évi november hó 14-én kelt 390/főv.kmb.-1940 számú megkeresésére értesítem Méltóságodat, hogy dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő által panasz tárgyává tett csíkszeredai zsidó kiutasítási ügyet kivizsgáltam.

A vizsgálat eredményeként közölhetem Méltóságoddal, hogy a katonai hatóságok a kiutasított zsidókkal szemben törvényszerűen, jogszerűen és „emberséges"-en jártak el. A kiutasítottak kivétel nélkül idegen állampolgárok és nem magyarországi illetőségűek voltak.

Dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő panaszát téves információ alapján tette meg.

A vonatkozó jelentéseket másolatban csatolom.

Melléklet: 2 darab.[60]

A VKF rendeletéből:
vitéz Náray
szállásmester[61]

MNL OL, K 53, 1. doboz, 390/1940. 119. f. Gépirat.

60 A dokumentum mellett nem találhatók mellékletek.

61 A dokumentum hátoldalára kézzel utólag rávezetve: „Tudomásul. Budapest, 1940. december hó. Tekintettel arra, hogy időközben a polgári közigazgatás életbe lépett, s az intézkedik, innen további intézkedés nem tehető. XII/10. [*olvashatatlan aláírás*]"

IX. A FÖLDKÉRDÉS

119.
A szatmárnémeti katonai parancsnok határozat-tervezete a telekkönyvi hivatalok működésének ellenőrzéséről

Szatmárnémeti, 1940. szeptember 17.

.../1940 szám[1]

Városi és falusi ingatlanok átírási ügyében

Határozat:

Szatmár-Németi város katonai parancsnoksága megállapította, hogy az utóbbi időben több olyan egyén birtokos, aki a magyar állammal szemben meg nem engedett káros magatartást tanúsított, minden áron és körülmény között igyekszik ingatlan vagyonát menteni.[2] Amiért is a város katonai parancsnoksága ezennel elrendeli, hogy a jövőben a telekkönyvi hatóságok átírást úgy városi, mint falusi ingatlanok tekintetében csak a katonai (város) parancsnokság előzetes engedélye alapján eszközölhetnek.[3] A jelen határozatnak megfelelően az illetékes bírósági szervek nem jogosultak a felektől a telekkönyvi tulajdonjog átírása végett beadott kérvényeket elfogadni, miután azon okmányok nemzetvédelmi szempontból semmisnek tekintendők. A jelen rendelet azonnal hatályát veszi, és minden tekintetben szigorúan végrehajtandó.

Szatmár-Németi város katonai parancsnoksága egyben felhívja a szatmár-németi telekkönyvi hatóságot, hogy amennyiben közvetlen tudomással bír gazdátlan ingatlanról, mely elmenekült román nemzetiségű volt szatmári lakosok tulajdonát képezi, úgy azt azonnal jelentse a katonai parancsnokságon, s egyben ezen ingatlan vagyonokról egy pontos kimutatást terjesszen be a parancsnoksághoz a szükséges intézkedések megtétele végett. A jelentésben feltüntetendő a tulajdonos neve, ingatlan telekkönyvi száma, utca és a vagyon pontos körülírása.

Szatmár-Németi, 1940. év szeptember hó 17-én

városi katonai parancsnok

1. Királyi Törvényszék
2. Királyi járásbíróság telekkönyvi osztálya

DJSM-Primăria, d. 3. 50. f. Gépirat-másolat.

---

1 A dokumentum fogalmazvány formában maradt fenn, emiatt nem kapott sorszámot.

2 A bécsi döntés 3. és 4. pontja értelmében minden érintett hat hónapig optálhatott magyar, ill. román állampolgárságra és szabadon elhagyhatta a területet minden ingó és pénzzé tett ingatlan vagyonával. A parancsnok határozata ellentmond a bécsi döntés ezen előírásának.

3 A határozat a polgári közigazgatás időszakában is érvényben maradt.

120.
A vármegyei gazdasági felügyelőség jelentése a Maros-Torda vármegyei parancsnoknak az egyházi földek zár alá vételéről

Marosvásárhely, 1940. szeptember 24.

Vármegyei és törvényhatósági városi m. kir. gazdasági felügyelőség Marosvásárhely
ad 1/1940

Tárgy: az állami és közületi vagyon átvételével kapcsolatosan a tekei járási katonai parancsnok távbeszélőn tett jelentése

Hiv. szám: 67/Sgt. 1940.
Melléklet: 1 darab.[4]

M. kir. Maros-Torda vármegyei katonai közigazgatási parancsnokságnak

Marosvásárhely

A tekei járás katonai közigazgatási parancsnokától távbeszélőn vett és ru.[5] elintézésre kiadott rendeletre tisztelettel jelentem, hogy a mai napon történt helyszíni kiszállásom alkalmával az állami tulajdont képező ingatlanok felügyelet alá helyezése, illetve zár alá vétele ügyében Tekén a járási parancsnoksághoz beosztott előadónak olyértelmű utasítást adtam, hogy az egyházak részére és a községi bikák takarmányozása céljából kiosztott állami földek kivételével az összes állami ingatlanokat és azok termését vegyék zár alá, tekintet nélkül arra, hogy azok tanítóknak, iskoláknak, csendőrségnek vagy más személyeknek osztattak ki.

Az egyházak részére kiosztott ingatlanok közül a református és római katolikus egyházak használatában lévő földeket és azok terményeit továbbra is ezek birtokában hagyattam. A román egyházak használatában lévő földeknél, ha azt a papok házi kezelésben tartották, az idei termést megtarthatják, további talajelőkészítő munkákat azonban nem végezhetnek.[6] Ha ellenben a földek haszonbérbe voltak adva, úgy a még esedékes bérek lefoglalandók, amivel szemben az idei termés a bérlőt illeti meg. Részes művelés esetén pedig a föld használatáért

4 A dokumentum mellett nem található melléklet.
5 Ru. – Rendeleti úton.
6 Polgári közigazgatás időszakában nem fordulhatott elő (katonai közigazgatás időszakában is csak ritkán), hogy hivatalos utasításban nyílt megkülönböztetést tegyenek magyar és román közület között. Ennek egyik legegyértelműbb jele épp a földkérdés kapcsán figyelhető meg.

járó részt a község elöljárósága lefoglalja, a megmunkálásért járó rész viszont a részes munkásnak kiadandó.

Végül tisztelettel jelentem, hogy az esetleges kételyek kiküszöbölése végett az előbbi elvekkel egyezően a gazdasági felügyelőség egy általános rendelettervezetet fog előterjeszteni.

Marosvásárhely, 1940. szeptember hó 24.

[olvashatatlan aláírás]
m. kir. gazdasági segédfelügyelő

DJMS-Prefectura, d. 368. 1. f. Gépirat.

121.
A Maros-Torda vármegyei parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak a román állami rezerva földek kishaszonbérbe adásáról

Marosvásárhely, 1940. szeptember 25.

M. kir. Maros-Torda vármegyei katonai közigazgatási parancsnokság[7]
Sgt. 1040

Tárgy: Az állami és közületi vagyonok zár alá helyezése és további hasznosítása

Valamennyi járási és Szászrégen megyei városi
m. kir. katonai közigazgatási parancsnokságnak

Marosvásárhely, 1940. szeptember hó 25. Székhelyén

Tudomásomra jutott, hogy folyó hó 18-án kelt 67 sgt. 1940. számú körrendeletem[8] értelmében foganatosítandó intézkedésekkel kapcsolatosan bizonyos kételyek merültek fel, amelyek kiküszöbölése, valamint a zár alá helyezendő ingatlanok további hasznosítása tárgyában a következőket rendelem el.[9]

I. A román földbirtokreform során „állami rezerva”[10] céljára kisajátított földek közül:

a. zár alá helyezni nem kell a református, római katolikus és az unitárius egyházak, továbbá a községek és közületek részére bikatartás céljára használatra átengedett ingatlanokat és azok termését.

b. zár alá kell venni minden olyan más ingatlant, amely akár sporttér, kísérleti tér néven szerepel, akár a román csendőrség, iskolák, tanítók, útkaparók, főszolgabírók stb. részére engedtetett át, vagy amelyek az a. alatt fel nem sorolt egyházak vagy ezek papjai részére adattak át használatra.

II. Az előbbiek szerint zár alá eső ingatlanok folyó évi terméshozamának mikénti kezelése tárgyában a következő irányelvek tartandók be:

1. Ha az ingatlant a haszonélvező házi kezelésben tartotta, a folyó évi termés őt illeti meg, további talajelőkészítő munkálatokat azonban már nem végezhet.

2. Ha a föld haszonbérbe volt adva, a termés a bérlőt illeti meg, amivel azonban a még ezután esedékes haszonbér a községi elöljáróságnál letétbe helyezendő.

---

7 Utólag kék ceruzával rávezetve: 412/940.
8 Erre vonatkozóan lásd a 120. számú dokumentumot.
9 Szeptember közepétől a helyi parancsnokok túlléptek az *Utasítás* földekre vonatkozó előírásain, néha egymásnak is ellentmondó rendeletek és utasítások jelentek meg.
10 Az 1921-es román földreform keretében 31 millió kataszteri hold földet sajátítottak ki, amelynek 16,8%-a megmaradt állami rezerva földnek, nem került kiosztásra, és tulajdonjogilag az államkincstár részét képezte.

3. A feles vagy egyéb részes munkáltatás esetén a megmunkálásért járó részbér az ingatlant megművelő egyének részére adandó ki, míg a földek használatáért járó rész a községi elöljáróságnál helyezendő letétbe.

III. A zár alá helyezett ingatlanok további hasznosításával kapcsolatosan a következőket rendelem el:

Utasítsa a községek (város) elöljáróságát, hogy az I. b. alattiak szerint zár alá kerülő földeket 1 (egy) évi időtartamra adják ki haszonbérbe.[11]

1. A zár alá vett földek elsősorban magyar, másodsorban német ajkú olyan kisembereknek adandók ki haszonbérbe, akik főfoglalkozása a gazdálkodás és ehhez kellő állatállománnyal és felszereléssel is rendelkeznek. Ezek között is előnyben részesítendők a többgyermekes családok, a hadirokkantak, a világháborúban kitüntetettek és a frontharcos nemzethű egyének.[12]

Román ajkú egyének kizárólag a teljesen román lakosságú községekben kaphatnak bérletet, akkor, ha nemzethűségük tekintetében különösebb kifogás személyüket illetőleg nem emelhető.

2. A kisbérlőknek kötelezettséget kell vállalniuk arra, hogy a bérelt területeket rendesen megművelik és trágyázásban részesítik, aminek megtörténtét a községi bíró ellenőrizni tartozik.

3. A haszonbérleti jogviszony tartama egyelőre 1 év, vagyis 1940. október hó 1-től 1941. szeptember hó 31-ig. A további mezőgazdasági munkák idejében történő elvégzésének lehetővé tétele érdekében azonban a jelenleg már üresen álló területeken az új bérlők azonnal kezdhetik a szükséges talajmunkák elvégzését, míg azokon a földeken, amelyeken jelenleg még termény van, csak ezek betakarítása után kezdhetnek az új bérlők dolgozni.

4. A haszonbér feltételekre nézve a községben (városban) szokásos és kialakult feltételek, illetve haszonbér összegek az irányadók.

5. Haszonbérlethez nem juttatandó lehetőleg olyan egyén, akinek 5 vagy legfeljebb 10 kataszteri holdnál több saját ingatlana vagy haszonbérleti területe már ez idő szerint is van.

Utasítom, hogy a megkötendő haszonbérleti szerződések egy-egy másolati példányát annak idején közvetlenül a vármegyei m. kir. gazdasági felügyelőségnek (Gecse Dániel utca 39 szám) küldje be. A szerződés egy példánya a községi (kör-) jegyzőnél/polgármesternél őrzendő, míg egy példány a bérlőnek adandó ki.

[olvashatatlan aláírás]
előadó

[olvashatatlan aláírás]
Vármegyei katonai közigazgatási parancsnok

DJMS-Prefectura, d. 412. 4-6. f. Gépirat.

---

11 Az intézkedés ellentmond az *Utasítás*ban foglaltaknak, továbblépés az eddigi gyakorlathoz képest. A földeknek már nem csak zár alá vételét, hanem kishaszonbérbe adását is elrendeli.

12 Az eset nem elszigetelt, október hónap végéig Ugocsa járásban 300 családnak juttattak földet kishaszonbérletbe. *Helyzetjelentés az ugocsai járásról.* 1940. október 30. DJSM-Prefectura, dos. 6. 112–114. f.

122.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása az alárendelt vármegyei parancsnokoknak a gazdátlanul maradt egyházi földek hasznosításáról

Marosvásárhely, 1940. szeptember 30.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
755/kat. közig. 1940.

Valamennyi vármegyei, városi és járási katonai parancsnokságnak

Marosvásárhely, 1940. szeptember 30. Székhelyükön

Vkf. 1187/kat. közig számú rendeletére:[13] utasítom az összes alárendelt katonai közigazgatási parancsnokságokat, hogy a papok, román állami vagy felekezeti tanítók eltávozásával gazdátlanul és megmunkálatlanul maradt román egyházi és javadalmi földeket a beosztott gazdasági felügyelők közbenjöttével adják ideiglenesen haszonbérbe.

Minden olyan községben, ahol a román államhatalom új görög keleti vagy görög katolikus román egyházközségeket alakított, vagy a már eddig is meglévőnek vagyonát a római katolikus, református, unitárius vagy evangélikus egyházközség vagyonából elvett ingatlanokból alakította, vagy egészítette ki, avagy magánosokéból adományozott birtoktesteket, ezt az eredeti tulajdonosoknak haladéktalanul vissza kell adni. Miután a tulajdonjog kérdése törvényes úton, később rendeztetik, a visszajuttatás ideiglenesnek tekintendő.[14] Erre az intézkedésre különösen ott van szükség, ahol a papok elmenekültek és a földek gondozatlanul maradnának.[15]

Tett intézkedéseikről, a haszonbérbe adott, illetve visszajuttatott ingatlanok területét, volt tulajdonosát, bérlőjét és a haszonbér összegét feltüntető kimutatás kíséretében legkésőbb november hó 1-ig tegyenek jelentést.

Jelen rendeletem a 426/kat. közig. 1940. számú (megjelent a 2. számú Közigazgatási Parancsban) rendelet[16] hatályát nem érinti.

Kapják: II. számú elosztó szerint.

A kiadvány hiteléül:
Simon
segéd-hivatalvezető

vitéz nagybaconi Nagy Vilmos s. k.
gyalogsági tábornok

DJCJ-Administrația, cutia 12., doc. 290. 9. f. Gépirat.

13 Feltehetően elírás. Az 1187. számú rendelet a visszacsatolt területen élő volt katonai személyek segélyezését szabályozza.
14 Utólag aláhúzva piros ceruzával.
15 A hadsereg-parancsnokság ez esetben újabb lépést tett az addigi gyakorlathoz képest – zár alá vétel, kishaszonbérlet –, a földek eredeti tulajdonosnak való bérbeadást rendelte el.
16 A jelzett helyen nem találtuk meg a hivatkozott rendeletet, feltehetően ez is elírás. A 2. számú Közérdekű Közigazgatási Parancs nem tartalmaz földhasználatra vonatkozó rendeletet.

123.
A Maros-Torda vármegyei katonai parancsnok levele az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a földkérdésről

Marosvásárhely, 1940. október 3.

M. kir. Maros-Torda vármegye katonai közigazgatási parancsnokság
694/sgt.1940

Tárgy: Az állami és közületi vagyonok zár alá helyezése és további hasznosítása

M. kir. 1. hadsereg parancsnokság katonai közigazgatási csoport, Kolozsvár

Marosvásárhely, 1940. október hó 3-án

Az állami és közületi tulajdont képező, vagy ennek kezelésében álló vagyonok zár alá helyezése tárgyában folyó év szeptember hó 18-iki kelettel 62/sgt.1940 szám alatt[17] a A. alatt mellékelt körrendeletet adtam ki.[18]

Ez előbbi körrendeletem kiegészítéseképpen a kérdéses ingatlanok további hasznosítására nézve a szeptember 25-én kelt és B. alatt csatolt 412/sgt. 1940 számú körrendeletem[19] kiadása vált szükségessé, mindkét esetben a vármegyei katonai közigazgatási parancsnoksághoz beosztott m. kir. gazdasági felügyelő előterjesztésére.

C. alatt mellékelem hiteles másolatban a szeptember hó 30-iki kelettel kiadott és október hó 1-én vett 755/kat. közig. 1940 számú és a m. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport által kiadott körrendeletet.[20]

A korábbiakban kiadott A. és B. mellékletben foglaltak tartalmilag megegyeznek a C. alatti mellékletben foglaltakkal, kivételt képez a C. alatti mellékletnek azon lényeges kitétele, hogy a tulajdonjog kérdésének végleges rendezéséig a román egyházi és javadalmi földek részben egy év tartamára haszonbérbe adandók, részben az eredeti tulajdonosnak haladéktalanul visszaadandók, míg az A. és B. mellékletekben foglaltak szerint ezek az ingatlanok zár alá helyeztettek, illetve egy év tartamára ideiglenes kishaszonbérbe adásuk rendeltetett el, mely kishaszonbérletekhez elsősorban kisemberek juttatandók.

Mindkét rendelkezés lényegében azt a célt szolgálja, hogy a földek a lehetőség szerint mindenütt idejében megmunkáltassanak és sehol gazdátlanul ne maradjanak.

---

17 A hivatkozott rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni, de feltehetően nagy vonalakban megegyezik az 1940. szeptember 24-én kiadott 67/sgt. szám alatt kiadott rendelettel.
18 A dokumentum mellett nem találhatók mellékletek.
19 Erre vonatkozóan lásd a 121. számú dokumentumot.
20 Erre vonatkozóan lásd a 122. számú dokumentumot.

A szembetűnő eltérés ott van, hogy a későbbi keltezésű és az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport által kiadott rendeletben felsorolt ingatlanok a tulajdonosoknak adandók vissza, míg az általam kiadott korábbi keltezésű rendelet ugyanezen ingatlanokat kishaszonbérletek útján kívánta hasznosítani.

Kényes és sok félreértésre ad okot a tulajdonosoknak való visszajuttatás kérdése, mert a felsorolt egyházközségek nincsenek mindenütt abban a helyzetben, hogy a visszajuttatandó ingatlanokat azonnal házilag megmunkálhassák, tehát kénytelenek azokat mégis kishaszonbérletek útján hasznosítani, sok esetben a magánosoktól elvett és most visszaadni rendelt nagyobb ingatlanok is hasonló módon lesznek hasznosítva a tulajdonosok által, bár lesznek esetek, amikor a visszaadott ingatlant a magánosok házilag is meg tudják munkálni.

Annak okát, hogy a tulajdonosoknak visszajuttatandó föld egyik esetben kishaszonbérletbe lesz adva, míg a másik esetben a tulajdonos a visszakapott földjét házilag kezeli, sokszor nem lehet a kisgazda-társadalommal megértetni, ami általános elégedetlenséget és legfőképpen félreértést fog kiváltani, hiszen máris adtak elő ilyen irányú szóbeli panaszokat. Ezeknek elkerülése végett terjesztette elő a beosztott m. kir. gazdasági felügyelőség a rendeletet olyan tartalommal, mint azt az A. és B. mellékletek feltüntetik.

A fentiekben foglaltak alapján a végleges jogszerű rendezésig a volt tulajdonosoknak is érdekükben állana a súlyos félreértések és elégedetlenségek elkerülése, mert az egyöntetű kishaszonbérlet útján való hasznosítás lehetővé teszi azt is, hogy a letétbe helyezni rendelt haszonbért az ingatlan későbbi jogos tulajdonosa kapja kézhez s így azt károsodás nem fogja érni.

Kérek sürgős döntést arra nézve, hogy a mellékletben felsorolt ingatlanok már most a tulajdonosoknak adassanak-e vissza, avagy egyöntetűen kishaszonbérletek útján legyenek ideiglenesen hasznosítva.

vitéz Alszászy tábornok
vármegyei katonai közigazgatási parancsnok

DJCJ-Administrația, cutia 12., doc. 290. 4-6. f. Gépirat.

124.
Somosd község elöljáróinak levele a Marosi-Alsó járási parancsnokhoz a község legelőjének ügyében

Somosd, 1940. október 4.

A Magyar kir. katonai közigazgatási parancsnokságnak
Marosi Alsó járás

Marosvásárhely

Alulírottak mint Somosd község lakóinak megbízottjai azzal az alázatos kéréssel fordulunk a m. kir. katonai közigazgatás parancsnoksághoz, hogy szíveskedjék a községünk határával közvetlen szomszédos Kisteremi község határában fekvő és a román földreform alkalmával részben a Kis-Küküllő megyei, részben a Maros-Torda megyei szomszédos román lakosságú községeknek kisajátított területen közlegelőt juttatni szíveskedjék Somosd község számára is.

A jelzett területet, melyen 1919-ig erdőség volt, a román földreform a Nagyteremiben lakott báró Solymossy család birtokából sajátította ki, s bár községünk közvetlen határában volt, a szomszédos román lakosú falvak között osztotta fel. A községek az erdőt letarolták, s azután a területet közlegelőnek használták fel.

Kérésünk indoklására bátorkodunk felhozni azt, hogy a mintegy 1400 lélekszámú és színtiszta magyar lakosú községünknek[21] mindössze – ideértve az erdőterületet is – 1800 kataszteri hold birtoka van, az is VI-VII. osztályú föld, s alig elégséges a lakosság terménnyel való ellátására. Így a nagyszámú állatállományuk részére (kb. 800 juh, 500 szarvasmarha stb.) nem tudunk közlegelőt biztosítani. Eddig is minden évben távoli helyeken – ma még Romániához tartozó vidéken pénzen bérelt legelőkön tartottuk állatállományunk java részét. Ennek a nehéz körülménynek kell tulajdonítanunk az állatállomány állandó romlását és apadását.

Abban a reményben, hogy kérésünk meghallgatásra talál, maradtunk a m. kir. katonai közigazgatás parancsnokságnak

Somosd, 1940. október hó 4-én alázatos tisztelettel

Bisztray Sándor református lelkipásztor
Farkas Ödön igazgató tanító
Székely József községi bíró
Ádámcsik Mihály megbízott
Ferencz Mihály megbízott
Ferenczi Márton megbízott
Henter Sándor megbízott

DJMS, fond 278, d. 16. 13. f. Gépirat.

21 Az 1930-as népszámlálás szerint a falu 96%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

125.
A Maros-Torda vármegyei parancsnok utasítása a járási parancsnokoknak az állami rezerva földek visszajuttatásáról

Marosvásárhely, 1940. október 11.

M. kir. Maros-Torda vármegye katonai közigazgatási parancsnokság
1384. X. 11. 1940.[22]
sgt. 1940

Tárgy: az állami rezerva földek további hasznosítása

Valamennyi járási és Szászrégen megyei városi
m. kir. katonai közigazgatási parancsnokságnak

Marosvásárhely, 1940. október 11-én Székhelyén

Utalással az 5. számú közérdekű közigazgatási parancs 5. oldalán kiadott 2403 számú főv. kat. közig. 40. X. 8. jelzésű rendeletben[23] foglaltakra, utasítom, hogy működése területén lévő rezerva földek tulajdonosainál egyenként tegye vizsgálat tárgyává, hogy a visszajuttatandó ingatlana megműveléséhez a tulajdonosok rendelkeznek-e megfelelő élő és holt felszereléssel. Ha a tulajdonos a megkívánt felszereléssel nem rendelkezik, és így nem látszik biztosítottnak a talajmunkák idejében való elvégzése, az esetben az előiratoknak megfelelően adja kishaszonbérbe.[24]

A Címnél beosztott járási gazdasági felügyelőknek ezúton is kötelességévé teszem, hogy annak elbírásánál, hogy a szóban lévő tulajdonosok rendelkeznek-e a megfelelő élő és holt felszereléssel a visszajuttatandó ingatlan megműveléséhez, a legnagyobb körültekintéssel járjanak, és ahol nem látják biztosítottnak a visszajuttatandó ingatlanok kellő módon és időben való megmunkálását, az esetben az ingatlan az elrendelt módon kisbérletekbe adandó.

---

22 Utólag kézzel rávezetve.

23 A rendelet az állami rezerva földek elsősorban volt tulajdonosoknak való visszajuttatását írta elő, kivéve ha az illető zsidó, illetve nem rendelkezett megfelelő mezőgazdasági felszereléssel. Ebben az esetben a földet az érintett település magyar kisgazdáinak kellett egy évre kishaszonbérletbe adni. Ugyanez az eljárás volt követendő a gazdátlanul maradt földek esetében is. 2403. számú rendelet a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi területeken lévő ún. állami rezerva földek és a románok által elhagyott ingatlanok ideiglenes hasznosítása. 1940. október 8. *5. számú közigazgatási közérdekű parancs*. 1940. október 8. MNL OL, K 690, 1. csomó, 3. tétel. 6. f.

24 Ez visszalépést jelent a korábbi utasításhoz képest, mivel abban nem kötötték feltételhez az eredeti tulajdonosnak bérletként való visszajuttatást.

A haszonbér feltételeivel kapcsolatban utalok a szeptember hó 13-án kelt 412/sgt. 1940 számú rendeletem 3. oldalán megjelent 4. és 5. pontban foglaltakra.[25]

[olvashatatlan aláírás]
előadó

Alszászy tábornok
katonai közigazgatási parancsnok

DJMS-Prefectura, d. 1384. 1. f. Gépirat.

25 Erre vonatkozóan lásd a 121. számú dokumentumot.

126.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek vármegyei parancsnokainak az elhagyott földek bérbeadásáról

Kolozsvár, 1940. október 26.

M. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport
6938/kat. közig. 1940.

Tárgy: A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi területeken levő ún. állami rezerva földek és elhagyott ingatlanok hasznosítása

Valamennyi vármegyei, városi és járási katonai parancsnokságnak
Székhelyeiken

Kolozsvár, 1940. október 26.

Tudomásomra jutott, hogy a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi területeken az úgynevezett állami rezerva földek, valamint az eddigi tulajdonosok által elhagyott és műveletlenül maradt ingatlanok megműveltetésével és hasznosításával kapcsolatosan foganatosítandó intézkedések tekintetében egyes parancsnokságok részéről még mindig bizonyos kételyek merülnek fel.

Ezeknek eloszlatása végett felhívom a parancsnokság figyelmét a szóban levő kérdés szabályozása ügyében a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke részéről az 5. számú Közérdekű Közigazgatási parancsban folyó évi október hó 8-án közzétett 2403 számú rendelkezésre, amely szerint az úgynevezett állami rezerva földeket elsősorban a kisajátítást szenvedett volt tulajdonosnak kell méltányos haszonbérbe – amennyiben ez nem zsidó[26] és nemzeti szempontból kifogás alá nem esik – az 1940/41 gazdasági év végéig[27] haszonbérletbe adni, azokat az ingatlanokat pedig, amelyeket a felszabadítás következtében eddigi (telepes) tulajdonosuk elhagyott, az ingatlan fekvése szerint illetékes, illetőleg érdekelt községek magyar fajú lakosai részére kell egy évre kishaszonbérletbe adni, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a bérbeadás ideiglenes természetű és nem érinti az ingatlan tulajdonjogának kérdését.

Felhívom a parancsnokságot, hogy a mezőgazdasági termelés folytonosságához fűződő nemzetgazdasági érdekekre való figyelemmel tegyen meg mindent a tekintetben, hogy a fennhatóságok alá tartozó területeken semmiféle birtok ne maradjon megműveletlenül.

A kiadvány hiteléül:
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

Novákovits s. k.
tábornok

DJMS-Prefectura, d. 34. 15. f. Gépirat-másolat.

26 Az eddigi rendelkezésekhez képest újdonság a zsidó lakosság kizárása a visszajuttatandók köréből.
27 Minden aláhúzás utólag történt piros ceruzával.

127.
A Marosi-felső járási katonai parancsnok utasítása a mezőcsávási körjegyzőhöz állami rezerva földek ügyében

Marosvásárhely, 1940. november 11.

869 szám/jár. kat. ság. 1940.

Tárgy: állami rezerva birtokok hasznosítása

Tekintetes Wagner Béla körjegyző úrnak

Marosvásárhely, 1940. november 11. Mezőcsávás

Arról értesültem, hogy a körjegyző úr a szabadi állami rezerva birtokok bérbeadásánál nem a rendelet szerint járt el, ugyanis 20 kataszteri hold állami rezerva ingatlan földet szabadi[28] román vasgárdistáknak[29] adott ki. Kérem az ezen jegyzőkönyvek megsemmisítését és a 20 hold ingatlant ménesi[30] kisembereknek[31] kiadni.

járási katonai parancsnok

DJMS-Prefectura, d. 34/1940. 18. f. Gépirat-másolat.

28 Hivatalos elnevezés: Mezőszabadi.
29 Az 1930-as népszámlálás szerint a falu lakosságának 90%-a vallotta magát román nemzetiségűnek, 1941-re ez az arány 86%-ra csökkent.
30 Hivatalos elnevezés: Mezőménes.
31 Az 1930-as népszámlálás szerint a falu lakosságának 76%-a vallotta magát román nemzetiségűnek, 23%-a pedig magyarnak, 1941-re ez az arány 62%-ra csökkent a románok esetében, a magyar lakosság aránya viszont felemelkedett 36%-ra.

128.
A Marosi-Alsó járás katonai parancsnokának levele Nagy István csittszentiváni lakoshoz elvett földje visszajuttatása kapcsán

Marosvásárhely, 1940. október 31.

713 szám/jár. kat. pság. 1940.

Tárgy: Nagy rezerva földjének visszaadása

Nagy István úrnak

Marosvásárhely, 1940. október 31. Csittszentiván

Csittszentiváni belsőségének visszaadása tárgyában hozzám benyújtott kérvényét elutasítom.

A görög katolikus egyház a kérdéses belsőségre paplakot épített, amely épület, miután sohasem képezte az Önök tulajdonát, nem kerülhet csak úgy egyszerűen az Önök birtokába.[32] Ezen kérdés bonyolult voltára való tekintettel a katonai parancsnokság nincs hivatva a tárgyban dönteni. Majd a katonai közigazgatás megszűnése után következő polgári közigazgatási szervek lesznek hivatva a kérdésben dönteni.

Erre való tekintettel kérésüket elutasítom.

járási katonai parancsnok

DJMS-Prefectura, d. 34. 3. f. Gépirat-másolat.

32 A különböző katonai parancsnokságok gyakorlatából ítélve itt húzható meg az a határ, ameddig elmentek az egyes ingatlanok visszajuttatásának ügyében.

129.
A Nagybánya városi katonai parancsnok határozata a román egyházaknak és magánszemélyeknek juttatott földek visszaadásáról

Nagybánya, 1940. november 16.

M. kir. Nagybánya városi katonai parancsnok
936/1940 szám.

A m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnokság katonai közigazgatási csoport 1940. október 25-én kelt 3373/kat. közig. 1940. számú rendelet 7. pontja[33] alapján

ELRENDELEM

1. a. A nagybányai görög keleti egyházközségnek templomépítés céljára az állami főgimnázium cinterembeli udvarából jelképesen átengedett, el nem kerített terület tekintetében a nevezett egyházközség tulajdonát megszüntetem, emiatt az ott emelt földrakást és keresztet már el is távolíttattam s a helyet a magyar állam, illetve Nagybánya város tulajdonába és birtokába máris átvettem.

b. A nagybányai görög keleti egyházközség javára a Minorita Rend tulajdonából a nagybányai 405. szám betétből az ugyanott 3630 számú betétbe átvitt 4064, 4463, 4464, 4465, 4466, 4467 és 4468 helyrajzi szám 17 hold 422 öl területű

c. A felsőújfalusi görög katolikus egyházközség javára ugyancsak a Minorita Rend tulajdonállományából a giródtótfalusi 344 számú betétbe átvitt 689.699/1, 690/2, 698 és 417/2 helyrajzi szám (utóbbi temető, hol a további temetkezés azonnal beszüntetendő) együttesen 4 hold 1100 öl területű, – végül

d. A Román Állam javára ugyancsak a Minorita Rend tulajdonából a giródtótfalusi 463 számú betétbe átvitt 276/2, 587/1, 587/2, 588/3, 588/4, 588/5, 588/6, 588/7, 726/4, 732/3, 451/1, 451/2, 701/1, 703/1, helyrajzi szám együttesen 51 hold 504 öl területet ingatlanok tekintetében az eredeti állapotot azonnal helyreállítom, a nagybányai görög keleti, a felsőújfalusi görög katolikus egyházközségek és a román állam tulajdonát megszüntetem, az ingatlanokat nevezettek tényleges birtokából és használatából azonnali hatállyal elvonom, s úgy a tulajdonba, mint a tényleges birtokba és használatba a Minorita Rendet (képviseli dr. Gruber Ernő minorita házfőnök) egyidejűleg visszahelyezem s ennek azonnali foganatosítása végett a nagybányai magyar királyi járásbíróságot azzal keresem meg, hogy a Giródtótfaluba, illetve Felsőújfaluba történt hivatalos kiszállás és az esetleg alkalmazandó karhatalmi osztag kiszállási költségeit a Minorita Rend helybeli háza köteles előlegezni.

33 A rendelet szövegét nem sikerült fellelni.

2. A nagybányai jótékony Nőegylet mint jogi személy tulajdonából jogtalanul kisajátított a nagybányai 3531 számú betétbeli 2525/4 helyrajzi szám 288 öles házhelyet Lengyel Zsigmond, az ugyanott 3532 számú betétbeli 2525/5 helyrajzi számú 310 öles házhelyet Lengyel György, az ugyanott 3533 számú betétbeli 2525/6 helyrajzi számú 310 öles és az ugyanott 3534 számú betétbeli 2525/7 helyrajzi számú ugyancsak 310 öles házhelyeket Hetkó György tulajdonából és birtokából ugyancsak azonnali hatállyal elvonom s e házhelyeket a nagybányai jótékony Nőegylet (képviseli özvegy Fülep Imréné úrasszony nagybányai lakos) tulajdonába és birtokába egyidejűleg átadom s a rendelkezésem azonnali végrehajtása végett a nagybányai királyi járásbíróságot megkeresem.

3. Addig is azonban, míg a polgári igazságszolgáltatás útján az 1. és 2. alatt felsorolt ingatlanok telekkönyvi tulajdonjogának formaszerű visszaadása tárgyában a törvényes intézkedés megtehető lesz, aziránt keresem meg a nagybányai királyi járásbíróságot, mint telekkönyvi hatóságot, hogy úgy a nagybányai 3630, valamint a giródtótfalusi 343, 344 és 463 számú betétbeli ingatlanokra a terhelési és elidegenítési tilalmat, valamint a tulajdonjogi előjegyzést az 1 és 2 alattiak szerint széljegyezni szíveskedjék.

A nagybányai 3531, 3532, 3533 és 3534 számú betétbeli a jótékony Nőegylet javára visszaadandó ingatlanokra nézve a biztosítási intézkedéseket 2406/1940 telekkönyvi szám alatt iktatott volt megkeresésemmel már megtettem volt.

Ez a rendelkezésem csak birtokon kívül támadható meg jogorvoslattal.

Miről a nagybányai görög keleti és a felsőújfalusi görög katolikus egyházközséget, továbbá Lengyel Zsigmond, Lengyel György és Hetko György, dr. Gruber Ernő házfőnök és özvegy Fülep Imréné elnöknő nagybányai lakosokat és a nagybányai járásbíróságot értesítem.

Nagybánya, 1940. november 16-án

[olvashatatlan aláírás], ezredes
városi katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 10. 49-50. f. Gépirat.

130.
Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt terület vármegyei parancsnokaihoz a gazdátlanul maradt földek bérbeadásáról

Kolozsvár, 1940. november 21.

M. kir. 1 hadsereg katonai közigazgatási csoport
12609/kat. közig. 1940

Tárgy: Egyházaknak juttatott földek birtokbavételének rendezése

Valamennyi vármegyei, városi és járási katonai parancsnokságnak

Kolozsvár, 1940. november 21. Székhelyükön

1607/eln. Vkf. kat. közig. számú rendelet[34] alapján a m. kir. Miniszterelnök úr utasítására értesítem a parancsnokságot, hogy 3373 számú rendeletben[35] Erdély katonai közigazgatásával és a megszálló csapatok magatartásával kapcsolatos intézkedések összefoglalása G/7. pontjában a román egyházközségek, papok, tanítók stb. ingatlanainak az eredeti tulajdonos részére leendő visszaadására irányuló intézkedés – éppúgy, mint az ugyane tárgyra vonatkozó 755/kat. közig. számú rendelkezés[36] csupán egy évre szóló használati jogot, illetve haszonbérbe adást jelent, de semmi esetre sem szolgál jogcímül további jogigényre.

Ennélfogva elrendelem, hogy minden járási és városi parancsnok írassa alá az új föld megművelésére vállalkozott bérbevevőkkel pótlólag az ide mellékelt szöveg szerinti nyilatkozatot,[37] amelyek értelmében a 3373. hds. kat. közig. számú rendelet alapján birtokba helyezettek elismerik és kijelentik, hogy a földhöz juttatás csupán az ingatlan egy évre szóló haszonbérbe vételét jelenti, és nem jelenti a végleges birtokbavételt, vagy a földre való jogigényt.[38]

Egyébként a 3373 számú rendelet alapján folyamatba tett további birtokba helyezéseket haladéktalanul szüntesse meg s a görög keleti és görög katolikus egyházak részére a román földreform során juttatott földeknek az eredeti tulajdonosok részére leendő földvisszaadási kérdéseit hagyja az életbelépő polgári közigazgatásra, azaz a már megtörtént birtokbaadásokat hagyja érvényben válto-

34 A rendelet szövegét nem sikerült fellelni.
35 A rendelet szövegét nem sikerült fellelni.
36 Erre vonatkozóan lásd a 122. számú dokumentumot.
37 A dokumentum mellett nem található melléklet.
38 Ez a kikötés arra utal, hogy a különböző parancsnokságok tévesen úgy értelmezték, hogy a volt tulajdonosok végérvényesen visszakaphatják a földreformkor tőlük kisajátított birtokokat.

zatlanul, a folyamatban levőket s a még szándékolt birtokbaadásokat pedig szüntesse azonnal be.

Kapják: II. számú elosztó szerint.

A kiadvány hiteléül:
[olvashatatlan aláírás]
segéd hivatal vezető

Novákovits s. k.
tábornok

DJMS-Prefectura, d. 18. 10. f. Gépirat-másolat.

131.
Szatmár vármegye katonai parancsnokának határozata a Dégenfeld család földjeinek visszajuttatásáról

Szatmárnémeti, 1940. november 30.

Szatmár vármegyei katonai parancsnokság
6695/1940 vm. po. sz.

Tárgy: Dr. Rusu Sándor[39] máramarosi egyházmegyei görög katolikus román püspök nagybányai lakos fellebbezése a nagybányai magyar királyi járási katonai parancsnokság 1109/1940. P. számú határozata ellen

Határozat:

A nagybányai magyar királyi járási katonai parancsnokságnak 1109/1940. P. szám alatt hozott elsőfokú határozatát, mellyel az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoport 1940. október 25-én kelt 3373/kat. közig. 1940. számú rendelete alapján elrendelte, hogy a román uralom alatt gróf Dégenfeld Miksának Erdőszáda község határában fekvő birtokából kihasított 2 katasztrális hold területű és az erdőszádai görög katolikus egyház (gondnoka Spán János a Lukácsé) céljaira kiosztott ingatlan – a végleges birtokba helyezés foganatosításáig is – haladéktalanul visszaadassék az eredeti földtulajdonosnak, illetve a jogutódjának. Dr. Rusu Sándor máramarosi egyházmegyei görög katolikus román püspök nagybányai lakosnak, mint az erdőszádai görög katolikus egyházközség törvényes képviselőjének benyújtott fellebbezése alapján fölülbírálat alá vettem és ennek eredményeképpen az idézett elsőfokú határozatot, a fellebbezés elutasítása mellett, indokainál fogva egész terjedelmében helyben hagyom.

Ezen határozatom ellen a kézbesítéstől számított 15 napon belül a nagybányai járási katonai parancsnokságnál benyújtandó birtokon kívüli fellebbezésnek van helye.

Miről

1. főszolgabíró Nagybánya, annak útján
2. Dr. Rusu Sándor görög katolikus román püspök Nagybánya
3. görög katolikus egyház Erdőszáda
4. gróf Dégenfeld Miksa Erdőszáda
5. községi elöljáróság Erdőszáda értesíttetnek.

Szatmárnémeti, 1940. november 30.

vitéz Papp ezredes
Vármegyei katonai parancsnok helyettes

DJSM-Prefectura, d. 10. 305. f. Gépirat.

39 Helyesen Alexandru Rusu.

132.
A Marosvásárhely járási főszolgabírói hivatal levele a vármegyei erdőigazgatóságnak a földreformkor román falvak részére kiosztott erdők használatáról

Marosvásárhely, 1940. december 3.

Marosvásárhelyi járás főszolgabírói hivatala

1425/1940 szám

M. kir. Erdőigazgatóság

Marosvásárhely

Felsőbb helyről jött szóbeli utasítás alapján értesítem, hogy azon községek részére, melyek a román agrárreform végrehajtása alkalmával – mivel magyar községek voltak – erdőt nem kaptak, a szükséges famennyiséget biztosítani kell.

Ezen biztosítás olyképpen hajtható végre a gyakorlatban, hogy azon román községek évi vágterületéből, melyek nagyobb erdőterületet kaptak, egy bizonyos részt az erdő nélküli magyar községek részére biztosítunk.

Ebből kifolyólag kérem 1. Korod[40] község évi vágterületének felére a vágási engedélyt Székelycsóka[41] község részére 2. Kebele[42] község évi vágterületének felét pedig Backamadaras[43] község részére a vágási engedélyt kiadni.

Marosvásárhely, 1940. december 3.

Rosnyai
főszolgabíró

DJMS-Prefectura, d. 34/1940. 1. f. Gépirat.

40 Nem világos, hogy a dokumentum Kóródra vagy Kóródszentmártonra utal. Az etnikai arányok alapján feltehetően Kóródra, mivel az 1930-as népszámlálás szerint a lakosság 85%-a vallotta magát román nemzetiségűnek, míg Kóródszentmárton esetében ez az arány csak 39%.

41 Az 1930-as népszámlálás szerint Székelycsóka lakosságának 86%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 1941-re ez az arány 90%-ra növekedett.

42 Nem világos, hogy a dokumentum Kebele falura, vagy Kebeleszentiványra utal. Az etnikai arányok alapján feltehetően Kebeleszentiványra, mivel az 1930-as népszámlálás szerint a lakosság 83% vallotta magát román nemzetiségűnek, míg Kebele esetében ez az arány csak 56%.

43 Az 1930-as népszámlálás szerint a falu lakosságának 79%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 1941-re ez az arány 91%-ra növekedett.

X. A KATONAI KÖZIGAZGATÁS MÉRLEGE – ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉSEK

133.
Hlatky Endre úti beszámolója

Kolozsvár, 1940. szeptember 18.

Szigorúan bizalmas![1] Kolozsvár, 1940. szeptember 18.

Kegyelmes Uram!

A kapott felhatalmazás alapján a következőkről teszek jelentést:

1. A gróf Béldivel mint elnökkel megalakult Gazdasági Tanács vezetőségével felvettem az érintkezést.[2] A megoldásra váró problémák sokasága és nagysága szükségessé teszi, hogy állandóbb jelleggel összedolgozzam velük. A napokban közigazgatási csoportunk végre végleges elhelyezkedést nyer és azon leszek, hogy a tanács kaphasson ott egy szobát.

2. Az itteni cserkészet beszervezésére kiküldött urak itt jártak nálam. Benzinszükségletük biztosítása a mi közigazgatási csoportunk területére sikerült. Az elintézés módja, azt hiszem, precedens lesz a többi területeken is. Az urak egyébként jó benyomást kaptak eddigi tájékozódásuk során.

3. Tegnap Zilahon és környékén jártam. Baur tábornok felhívta figyelmemet arra, hogy az ottani bíróság irattárában a képviselőválasztások iratainál megtalálták a jelölő listákat és az ajánlásokat aláíró egyének névsorát is. Ezekből használható támpontokat lehet venni az ellenségesebb érzelműek irányítóinak felderítésénél.[3]

Németh tábornok úr felhívja egyidejűleg a szállásmester figyelmét is a tájékozódás fenti lehetőségére.

4. A menekült-ügy terén nincs megnyugvás. Tovább is érkeznek minden felől menekültek. A probléma túlnő a normális katonai közigazgatás terén és területi határán. Attól tartok, hogy az elszakítottan maradt terület magyarsága vezetőkben és tanítókban nagyon megszegényedik, ha az ideözönlöttek visszairányítása nem lesz lehetséges. Összeírásuk csaknem teljesen kész. Sokan mégsem lesznek ebben

---

1 Utólag kézzel rávezetve: „Papp Őméltóságának átadta Incze őmaga! 1940. szeptember 19. [*olvashatatlan aláírás*].”

2 Az 1940. szeptember 14-én Kolozsvár központtal, Béldi Kálmán bankigazgató vezetésével megalakult Erdélyrészi Gazdasági Tanácsra történik utalás.

3 Ennek nyomán október végétől külön rendeletben hívták fel az illetékes parancsnokságok figyelmét a parlamenti választásokon használt jelölő listák felkutatására és megőrzésére. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a vármegyei parancsnokoknak a jelölő listákról*. 1940. október 22. DJHR-Județean, cutia 2., doc. 2241/1940. Kérdés, hogy a listákat a román pártokra szavazó magyarok vagy egyes szélsőségesebb román pártokat támogatók ellen kívánták felhasználni.

a jegyzékben, mert személyes nexusokra számítva el akarják kerülni az esetleges hatósági intézkedéseket. Mindenki úgy gondolja, hogy a saját ügye kivételes elbánást érdemel, a többié pedig erre méltatlan.

5. Rövid időn belül szükséges lesz egy időszaki lap beállítása. Talán hetilapra gondolnak gr. Béldiék, de lehet, hogy még ritkább időközben jelennék meg. A kiadott rendeleteknek csak napilapban való közlése ugyanis nem elegendő és az sem lehet, hogy a jogszabályok a napilapokon kívül, csak falragaszokról legyenek megismerhetők. Ez a probléma pár napon belül megérik, és akkor előterjesszük.

6. A vasárnapi legmagasabb látogatás eseménye még mindig érezteti hatását. A menekültek körében igen nagy megnyugvást kelt a kormányzói beszéd. Könnyen lehet, hogy a további menekülések csökkenését is elő tudja idézni a beszédnek bizakodó jellege.[4]

7. A román kegyetlenkedések és összetűzések hírei kezdenek alábbhagyni, viszont Ördögkút és Ipp esete fokozottan foglalkoztatja a fantáziákat. Az előbbi helységben tegnap jártam. A „földig lerombolt" faluban némi keresgélés után tényleg megtaláltuk a leégett házak helyét, de maga a falu nem égett le teljesen. A református pap 69 halottról tud, ehhez járul a község területén kívül talált néhány halott, amivel együtt is 80-on alul marad a falusi lakosság vesztesége. Ezeknek egy része a templom tornyából történt tüzelés áldozata, nagyobb részük a retorzióé, amely a hátba támadott honvéd csapatok kétségtelenül jogos ellentámadása volt.[5] Ipp esetének részleteit még nem látom tisztán. A közeli napokban, remélem, Désre is eljutok. Eddigi információk azt mutatják, hogy ott nincs kellő harmónia a kijelölt polgári vezetők személye miatt. Információra adni viszont nem szabad, mert ezekben a napokban jó információt senkiről sem lehet kapni s mindenkit csak hibás oldaláról emlegetnek. Ez viszont csak átmeneti tünet.

8. Az itteni sajtó informálására a MTI embere most kezdi kiépíteni tevékenységét. Többszöri üzenetek ellenére sem keresett még fel. Pedig érdemben és kézzelfoghatóan több szép eredmény van, amit itteni újságokban megnyugtatásul, a fővárosiakban pedig érdekességként közölni kellene. Meg fogom szervezni rövid időn belül az állandó tájékoztatás rendszerét, mert károsnak tartom a mai hiányos állapot fenntartását.

9. Megállapítást nyert, hogy a bécsi döntés után, a román király menekülésekor új eskütételre került sor a kolozsvári bíróságokon. Az új királyra tett eskü ténye

---

4 Horthy Miklós 1940. szeptember 11-én Kolozsváron elmondott beszédének Dél-Erdélyre, illetve a menekültekre vonatkozó része: „Őszinte, mélyen átérzett szeretettel gondolunk azokra a testvéreinkre, akik most nem tértek vissza az ősi honba. Kérem őket, tartsanak ki és folytassák békés munkájukat. Sorsuk felett őrködünk. Halljuk ugyanis, hogy erős megpróbáltatásoknak vannak e napokban kitéve, de hisszük, hogy kálváriájuk haladéktalanul véget ér. Hisszük, mert e nélkül a magyar–román viszony jobbra fordulása lehetetlen volna, de hisszük ezt természetesen a Magyarországon élő románság érdekében is." A *Magyar Újság* nyomán közli: Szabó Péter–Illésfalvi Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940*. Barót, 2010. 1–4.

5 Hlatky megfogalmazása eléggé ellentmondásos, nem világos, hogy a templom tornyából ki lőhette le a falusiakat, illetve ki támadta „hátba" a honvédeket. A jelentése 80 halottról tesz említést, a román adatok ismertetése mellett Illésfalvi is ezt idézi egy visszaemlékezésre hivatkozva. Gh. Bodea egymásnak nagyon ellentmondó adatokat használ, az áldozatok számát különböző jelentésekre hivatkozva 20 és 280 közé teszi. M. Fătu 263 halottat említ.

mindenesetre olyan, ami az ilyen esküt tett egyének átvételének jogi akadálya lehet. Erre a körülményre Németh tábornok úr felhívja a szállásmester figyelmét, hogy a többi közigazgatási területen is figyelemmel legyenek a bírói átvételeknél a körülményekre. Más állami szerveknél is vizsgálni fogjuk, hogy tettek-e ilyen esküt.[6]

Mély tisztelettel kérem soraimnak Pataky Tibor államtitkár úr Őméltóságához való továbbítását, akit arra kérek, hogy rövid úton Papp József Őméltóságát is informálja. Ezúttal neki külön jelentést nem teszek, mert úgy tudom, hogy holnap ismét körünkben lesz.

Legmélyebb tisztelettel köszönt Kegyelmes Uram készséges híved

Hlatky Endre s. k.[7]

MNL OL, K 53, 1. doboz, 34/1940. 119–120. f. Gépirat-másolat.

6 Ennek nyomán október elejétől külön utasításban rendelték el az ilyen egyének elbocsátását. *Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek vármegyei parancsnokaihoz*. 1940. október 4. DJSM-Primăria, dos. 5. 153. f.

7 Utólag kézzel rávezetve: „A 9. pont külön tárgyaltatik. A jelentés többi része tudomásul szolgál. Budapest, 940. szeptember 25. [*olvashatatlan aláírás*]"

134.
A külügyminisztériumi megbízott beszámolója a 3. hadsereg-parancsnokság körzetében tett körútjáról

Budapest, 1940. szeptember 18.

Külügyminiszter megbízottja a fővezérség mellett

Külügyminiszter úr Őexcellenciája
Werth vezérkari főnök Őexcellenciája
Vörnle követ Őexcellenciája
Papp József főkormánybiztos Őméltósága
Külügyminisztérium Politikai Osztály

Beszámoló jelentés

az Erdélybe bevonuló III. hadsereg[8] körzetében folyó hó 10-16-ig tett körúton szerzett benyomásokról

I. A lakosság magatartása

a. magyarok: A felszabadított magyarság lelkes hangulatát, amelyről Nagyméltóságod személyesen is meggyőződött, bővebbről jelenteni felesleges. A nemzeti szolidaritásnak csodálatos folyamata született meg e napokban a szabadságot hozó magyar csapatok és a felszabadult nép között. Az erdélyi falvak és városok magyarsága katonáinkat megváltóként üdvözölte és hadseregünk bámulatos fegyelme és technikai felkészültsége büszke öntudatot ébresztett.[9] Viszont a bevonuló csapatok minden egyes katonájának szívébe markolt az erdélyi testvérek megható öröme és könnyes szeretete, mely kárpótlást nyújt a hosszú hónapok áldozatáért és fáradságáért. A hadsereg és széles néprétegek közötti testvéri összeolvadás a magyar történelemben talán még soha sem volt ilyen tökéletes.

b. oláhok: Az oláh hegyi falvak és határ menti községek bocskoros szegénysége a magyar uralmat, amelyhez évszázadok szokása fűzte, általában nem üdvözölte ellenszenvesen. A gyűlölet és belső ellenállás fészke az intellektuális rétegekben (pap, tanító) valamint azok közvetlen befolyása alatt álló ifjabb nemzedékekben gyökeredzik.

Incidensek: Mint a Szilágy megyei ördögkúti és ippi incidensek megmutatták, egyes félrevezetett román fanatikusok a fegyveres merénylettől sem riadnak vissza és főleg a hegyvidéken[10] egyedül haladó járőrök vagy kisebb csapatok a lesből való orvtámadásnak vannak kitéve. Ez a gerilla-rendszer, ha nem is mondható általános jelenségnek, mégis áldozatokat követel és a megszálló csapataink által természetesen megfelelő ellenrendszabályokat tesz szükségessé.

8 A bevonulásban mindhárom hadsereg részt vett, majd a 11 vármegyét felosztották ezen parancsnokságok között. A 3. hadsereg parancsnoksága Szatmárnémetiben működött, alá voltak rendelve a környező vármegyék.

9 A bevonulásban résztvevő hadseregek teljes hadfelszereléssel vonultak, azonban a gépesített légvédelmi egységek és az országos járművek nem tudtak együtt haladni, gyakran káosz alakult ki. A jobban felszerelt román hadsereggel összehasonlítva ez visszatetszést keltett a lakosságban.

10 A legtöbb incidensre nem a hegyvidéki Beszterce, ill. Máramaros, hanem Szilágy megyében került sor, az erdélyi románság vezetőjének, Iuliu Maniu-nak ugyanis itt volt a szülőhelye.

Külföldi propagandisztikus felhasználás végett a helyszínen járt Ullein-Reviczky külügyi sajtófőnökkel egyetértőleg eljártam úgy a hadsereg illetékes tényezőinél, mint az erdélyi magyarság vezetőinél a román atrocitások illusztrálására alkalmas hiteles fényképanyag rendszeres gyűjtése érdekében.[11]

c. szászok: Ismeretes, hogy úgy Kolozsváron, mint Szászrégenben az erdélyi szászok kiküldöttei igen lojális beszédben hódoltak a Kormányzó Úr Ő Főméltóságának, és az általam érintett erdélyi városokban is (Nagyvárad, Kolozsvár) a német ajkú lakosok együtt ünnepeltek a magyarokkal. Az erdélyi speciális viszonyok és az első napokban uralkodó tájékozatlanság magukkal hozták, hogy a német ajkú lakosok több helyütt a német lobogót tűzték ki házaikra. Ezen tényleges helyzetnek a törvényes és normális nemzetközi keretekben való visszavezetése esetleg bizonyos közigazgatási tapintatot fog igényelni.

d. kisebbségi kérelmek: A kolozsvári német konzul Bothmer báró közvetítésével bizalmasan azt a kérelmet terjesztette elő, hogy az egyik kolozsvári román elemi iskolát, mely a román lakosság lecsökkenése következtében több más iskolával együtt feleslegessé válik, a kolozsvári német kisebbség megkaphassa.[12] A kérdést Hóman Bálint közoktatásügyi miniszter úrnak közvetlen is tudomására hozták, aki annak tanulmányozását megígérte.

Bánffy Miklós gróf az illetékes katonai hatóság figyelmét felhívta arra az utcai tüntetésre, amelyet a magyar ifjúság a minoritáktól elvett és a görög katolikus egyháznak birtokába utalt rendház,[13] illetve román papnövelde ellen rendezett, valamint a városban első éjjel itt-ott előfordult cégtáblarongálásokra. Az eseteknek magam részéről jelentőséget tulajdonítani nem tudok, minthogy a minorita rendháznak – bár a Vatikán közbejöttével való elvétele – az erdélyi magyarságnak súlyos sérelmét jelentette. Az első éjszaka szórványosan előforduló kődobások pedig csupán a román cégfelírások ellen irányultak és a gazdag kirakatokat többnyire épségben hagyták, ami a jogos népharag kitörésének épp oly érthető, mint mérsékelt megnyilvánulása. Megjegyzem, hogy az első órák ezen érthető apró kilengéseitől eltekintve a katonai biztonsági szolgálat, élén vitéz Dánffy vezérkari őrnaggyal és Beck ezredes város parancsnokkal a legteljesebb rendet bámulatos gyorsasággal és energiával helyreállította és biztosította.[14]

---

11 Erre vonatkozóan lásd a 8. számú dokumentumot. Az adatgyűjtés eredményeként elkészült egy fényképalbum, azonban jelenlegi információnk szerint a magyar kormány ezt nem használta fel propagandisztikus célokra. A fényképalbum megtalálható a Külügyminisztérium sajtóosztályának anyagai között.

12 Az ügy részletei nem ismertek.

13 A szamosújvári görög katolikus püspökség szerette volna áttenni székhelyét Kolozsvárra, ehhez azonban megfelelő templomra volt szüksége. A püspökség első körben sikertelenül szerette volna megvásárolni a minorita rend kolozsvári templomát. Az 1924-től Románia és Vatikán között meginduló tárgyalások eredményeként a pápai állam nyomására a rend kénytelen volt beleegyezni az átadásba. A felháborodás elkerülése végett a rend a templomot előbb átadta a Vatikánnak, majd az a tulajdonjog fenntartása mellett örök időkre a püspökségnek adományozta használati jogát. A megállapodás bekerült az 1927-ben megkötött Konkordátumba is, aminek eredményeként a püspökség vállalta a minoriták vásárhelyi ingatlanának rendbetételét. Erre vonatkozóan lásd: Sas Péter: Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között. *Egyháztörténeti Szemle,* 2003. 1. sz. 80–89.

14 Erre vonatkozóan lásd a 5. számú dokumentumot.

II. Az anyagi mérleg

A román csapatok az általuk érintett vidékek élelmiszerkészleteit nagyrészt felélték vagy elhurcolták, mindazonáltal nagyobb arányú rombolásokra vagy sarcolásokra általában nem került sor.

Károk: A szenvedett kár vidékenként különböző. A határmenti gazdaságok a csapatok garázdálkodását természetesen igen megsínylették. Viszont a belső részeken az is előfordult, hogy a visszavonuló hadsereg egyes korrupt közegei a kincstári javakat elkótyavetyélték, vagy például megfelelő készpénz ellenében rossz gebékért a gazdáknak jó lovakat adtak cserébe.

Az állami épületek, főleg kaszárnyák és egyéb katonai intézmények teljesen beszennyezve és kiforgatva maradtak hátra. Sok helyen még a vízcsapokat is leszerelték, sőt a padlót is felszedték. A székelyborgói (Borgóprund) határvasútnak még a síneit is felszedték és elhurcolták. Az illetékes katonai tényezők gondoskodtak arról, hogy a német és olasz katonai attasék ezen állapotokról a helyszínen személyesen meggyőződjenek.

Közlekedés: Legérzékenyebb kár és veszteség a vasúti mozgóanyagnak úgyszólván teljes elrablása, illetve elszállítása, amely körülmény a visszakerült országrész közgazdaságát súlyos probléma elé állítja.[15] A vidéki forgalmat lebonyolító autóbuszok nagyrésze ezzel szemben, legalábbis Kolozs megyében, megmaradt.

Ipar: Szemben a mezőgazdasági és közlekedési veszteségekkel az ipari vállalatok általában csak kisebb károkat szenvedtek és legnagyobb részt üzemképesek. Nagybányán 2000 kg tiszta aranynak megfelelő kibányászott nemes iszapot, Aknasugatagon nagy mennyiségű sót, a naszódi állami fűrésztelepeken pedig több ezer vagon fűrészelt lécet találtak. Nagyobb mennyiségű cukrot is sikerült hatóságainknak lefoglalni.

Üzemanyag: Az ipari vállalatok megindításának, illetve üzembetartásának legfőbb problémája a fűtőanyag kérdése. A román kormány gazdaságpolitikája arra irányult, hogy az üzemek olajfűtésre rendezkedjenek be és ezért az átmeneti idő tartamára a legnagyobb nemzetgazdasági érdek fűződik ahhoz, hogy legalább még egy évig az erdélyi ipartelepek és városi háztartások részére szükséges román petróleum behozatala biztosíttassék. Az intézkedés annál sürgősebb, mert a románok nemcsak az útban levő, de már kifizetett olajkészletek szállítását is visszairányították.

Vitéz Petneházy alezredes nyugalmazott államtitkár, a II. hadsereg iparügyi referense az alábbiakban közölte velem azokat a mennyiségeket, amelyeknek a románokkal kötendő kereskedelmi egyezmény révén való biztosítása feltétlen életérdek:

Benzin:	1000 vagon
Petróleum:	2600 vagon
Gázolaj:	1000 vagon
Kenőolaj:	400 vagon

15 Magyar jelentések szerint a vasúti szállítóeszközökből 800 mozdonyt, 700 személyvagont és 10 ezer tehervagont vittek el. *Az erdélyi csoport 1940. október 18-án kelt 28. számú helyzetjelentése.* MNL OL, Z 12. 42. csomó, 362. tétel. 1–4. f. Nem világos, hogy ez a vasúti gördülőanyag hány százalékát jelentette.

Fűtőpakura: 3000 vagon
Összesen: 8000 vagon egy évre

Hozzátette Petneházy, hogy a későbbi jövő szempontjából a helyzetet nem látja kedvezőtlennek, minthogy a Szilágyságban és egyebütt meglehetős számmal vannak kiaknázatlan szénelőfordulások, amelyeknek kibányászását a román gazdaságpolitika lehetetlenné tette, de amelyek kellő megszervezés mellett a visszaszerzett országrész önellátását biztosíthatják.

Valutabeváltás és árdrágítás: Általános kihatásánál fogva említést érdemel az új területek árnívójának kérdése. Besszarábia elfoglalása és a román belső válság kitörése óta a román lei bel- és külföldi értékelése állandóan esett, míg a pengőé emelkedett. A magyar bevonulás előtti napokban és ma is az erdélyi városokban a pengő kb. 60 leit ér, míg a hivatalos átvételi árfolyam 30 leiben állapíttatott meg. Ez a liberális átvételi kurzus azt eredményezte, hogy először az élet az erdélyi városokban aránytalanul megdrágult és pl. Kolozsváron az árak magasabbak, mint Budapesten. Másodszor, a határ nehéz ellenőrizhetősége következtében a legnagyobb arányú pengősibolás veszélye forog fenn.

A választott megoldás ellenzői avval érvelnek, hogy a magyar parasztság és vidéki birtokosok kezében nagyobb lei bankjegytömegek úgysem voltak,[16] így a liberális beváltási kurzus főleg a zsidó kereskedelmi réteg és spekulánsok zsebeit tömi meg, akiknek a felajánlásra kerülő nagyobb összegek igazolására sajnos nem nehéz elszegényedett keresztény strohmannokat találni. Személyes benyomásaim alapján a fenti kritika nem minősíthető alaptalannak, bár az erdélyi árnívó magasságában a direkt áruzsorának is kétségtelenül része van. Ezt bizonyítja, hogy pl. Nagyváradon az árak ezekben a napokban is kb. 60-80%-kal voltak a kolozsvári árak alatt. Az árkormánybiztos beavatkozása e téren sürgős szükséget jelent.

Menekültügy: A még folyton tartó néphullámzás következtében a menekültek számáról megbízható adatokat szerezni rendkívül nehéz. Mint Teleki gróf az erdélyi vezetőkkel tartott bizalmas értekezleten kifejtette, fontosabb ennél annak megállapítása, hogy a menekültek három kategóriája között kb. milyen az arány.

1. A visszaszerzett területrészen illetőséggel (és esetleg otthonnal) bíró menekültek
2. A Regátból (Moldva, Bukarest) visszaáramló magyarok
3. Az elszakított erdélyi részekből átözönlő fajtestvéreink

Előbbi két kategória komoly problémát nem jelent, a harmadik, nemzetpolitikai szempontból sajnálatos folyamat megállítására a Kormányzó Úr Ő Főméltósága és a Miniszterelnök Úr kolozsvári beszédei megnyugtatólag hatottak. Illetékes katonai helyen kb. 5–5000-re teszik Kolozsváron és Nagyváradon azoknak a menekülteknek a számát, akiknek elhelyezéséről és fenntartásáról ezen a télen a hatóságoknak fog kelleni gondoskodni.

16 A rendelkezésünkre álló adatok nem fedik a fenti megállapítást, de természetesen az egyes régiók között nagy eltérések figyelhetők meg. 1940 novemberéig a MNB 10 észak-erdélyi kirendeltségénél összesen 4227,6 millió lejt váltottak be, ennek 74%-át magánszemélyek (beleértve iparosokat is). 2680 személy váltott be egy millió lejt vagy afölötti összeget.

A fentieket összefoglalólag a legfontosabb gazdasági problémák ez idő szerint a mozgó vasúti anyag, a tüzelőanyag biztosítás és az árnívó kérdése.

III. Külügyi vonatkozású kérdések

Határkiigazítás: Vitéz Jány Gusztáv Ő Nagyméltósága a II. hadsereg parancsnoka felkért, hívjam fel ezúton is Nagyméltóságod figyelmét azokra a súlyos nehézségekre, amelyeket kolozsvári viszonylatban a mai határvonal maga után von. A várostól északra fekvő szegény román hegyi községek Erdély fővárosának élelmezésére elégtelenek, és a közvetlenül délre fekvő magyar és román községek életszükséglete, hogy a tejet és egyéb háztartási cikkeket továbbra is Kolozsvárra szállíthassák. Maga a lakosság megható példáját nyújtja a magyar hazához való visszatérés vágyának. Úgy Papp József főkormánybiztosnál, mint a kolozsvári magyar konzulátusnál nap nap után jelentkeztek életük veszélyeztetésével az elszakított községek kiküldöttei, akik visszacsatolásukért könyörögtek.[17] Ugyanez az érzés jut elemi erővel kifejezésre a kolozsvári közvélemény spontán megnyilatkozásaiban. („Horthy, Csáky, Teleki, nem határ a feleki")

Sibrik alezredes több község kiküldötteit a német és olasz katonai attaséknak is megmutatta, akik a helyzetről táviratilag jelentettek.

Kereskedelmi tárgyalások legsürgősebb feladatai: Ezen kérdésekre a gazdasági rész tárgyalásánál már kitértem.

Kisebbségi ügyek: Eme, csak közvetve külügyi szempontokat érintő kérdéskomplexum rendezése szempontjából a Miniszterelnök Úr, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter Úrnak a helyszínen való megjelenése és intézkedései, továbbá Papp József kormányfőbiztosnak a kisebbségek vezetőivel folytatott megbeszélései szemmel láthatólag megnyugtatólag hatottak. Külügyi szempontból e téren csak későbbi időpontban várhatók esetleges kihatások. (E tekintetben zárójelben említést érdemel az a budapesti román delegáció környékéről származó értesülés, hogy Románia fel óhajtja vetni a román „legionista alkotmány" életbeléptetésével kapcsolatban a magyarországi románságnak a „vezéri elv" szerint való szervezkedési szabadságának kérdését.)[18]

Budapest, 1940. szeptember hó 18-án

MNL OL, K 53, 1. doboz, 35/1940. 79–86. f. Gépirat-másolat.

---

17 Pl. szeptember 16-án Magyargyerőmonostor település küldöttsége kérte fel a 2. hadsereg kolozsvári parancsnokságát, hogy védje meg a település magyar lakosságát, mivel az Bánffyhunyadtól délre fekszik, és nem csatolták vissza. *A 2. hadseregparancsnokság napi jelentése.* 1940. szeptember 16. HL, VKF, 4678/1940. 1. 1940. 367. f. Nagyobb szabású területmódosítást javasolt Gyárfás Elemér, ő szerette volna „kicserélni" Naszód vidékét a többségében magyarlakta Kis-Küküllő megye nyugati részével. L. Balogh: *Küzdelem...* i. m. 53.

18 Feltehetően a Manuilă által kidolgozott, a bécsi döntéssel egy időben elkészített tervezetre való utalás. Ezen tervezetet a likvidációs tárgyalások során, szeptember 17-én a román tárgyalóküldöttség is előterjesztette. A tervezet a népcsoport elv alapján szervezte volna meg a román kisebbséget, területi autonómiát biztosított volna azon területeknek, ahol tömbben élt a román lakosság. A magyar fél elutasítása miatt a tervezetről nem is folyt vita.

135.
Szolnok-Doboka vármegye katonai parancsnokának szeptember hónapra vonatkozó összefoglaló jelentése

Dés, 1940. szeptember 25.

Szolnok-Doboka vármegye katonai parancsnoksága

sgt. 140/1940[19] szám
Helyzetjelentés[20]

2. hadsereg parancsnokság közigazgatási csoport

Dés, szeptember 25. Kolozsvár

1. A személyi változások a vármegye egész területén keresztülvitettek, minthogy azonban a járásparancsnokoknak a közigazgatás beállítása volt az első gondjuk, több ízben érkeznek a már fogadalmat tett közigazgatáshoz beosztott személyekről jelentések a „K" szervektől, hogy az illető megbízhatatlan, valószínűnek tartom, hogy a „K" szervek túlzottan szigorúan bírálják el az eseteket és sokszor nem alapos bemondások alapján mondanak ítéletet egyes személyekről. Rosszindulatú besúgások sokszor félrevezetők lehetnek, mert egyes esetekben a más oldalról beszerzett információk szöges ellentétben állnak a „K" szervek megállapításaival. Közigazgatási szempontból a kiválasztásnál azt tartottuk szem előtt, ha kimondott rosszindulattal az alkalmazásba vett személyek nem viseltettek a magyarsággal szemben, a múlt bűneiért és román nemzetiségükért nem távolíthatjuk el, nem pedig azért mert ez idő szerint nem tudjuk mindenütt megbízható személyekkel pótolni, az ideiglenes közigazgatás alatt lesz módunkban megbízhatóságukért értesüléseket szerezni s ilyenek természetesen végleges alkalmazásba tekintetbe nem jöhetnek. Ha minden adott esetben ezen információk szerint állapítanók meg a személyek alkalmasságát, úgy a közigazgatás még ma sem működne, márpedig ebből kiszámíthatatlan kár származott volna, hisz még így is akadnak betöltetlen helyek. Nem is tartom azonban nemzetiségi politikából helyesnek, hogy az így megbízhatatlannak minősített emberektől már most az ideiglenes közigazgatás alatt megváljunk, mert hisz akkor a volt román állam

19 Utólag kézzel ráírva.

20 A bevonulást követően a különböző járási és vármegyei parancsnokok készítettek jelentéseket tevékenységükről, majd 1940. október 15-től kezdődően az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja kötelezővé tette minden parancsnok számára a rendszeres havi jelentés elkészítését. Ebben a jelentésben a létszámviszonyokra, politikai helyzetre, közbiztonsági állapotokra, igazságügyi szolgálatra, megélhetési, közlekedési, köz- és állategészségügyi, sport viszonyokra, a tanügyi helyzetre, illetve más, említésre méltó eseményekre kellett kitérni. *Az I. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának utasítása a visszacsatolt területek parancsnokságaihoz a havi jelentések összeállításáról.* DJSM-Prefectura, dos. 4. 320–322. f.

tisztviselőinek 90%-tól meg kellene válni és az ebből támadt elégedetlen réteg állandóan az államhatalom ellen izgatná az egyébként jóindulatú román paraszt tömeget, feltétlenül kívánatos volna ennek elkerülése végett, hogy minden járás parancsnok egy szakszerűen kiképzett „K" szervvel rendelkezzék, hogy a kutatásokat saját hatáskörében végezhesse el.

2. Egyébként rendzavarás a vármegye területén nem fordult elő. Mánya községben a beérkezett jelentés szerint az ott beszállásolt tüzér-osztály telep élére rálőttek, amiért is a csapat távozása után a dési karhatalmi tartalékból 10 embert küldtem a falu megfigyelésére. A csendőrség megállapítása szerint azonban valószínűnek kell tartanom, hogy nem is a lakosság lőtt a telepőrre, hanem talán egy véletlenül elsült fegyver dörrenése kelthette ezt a gyanút. Jövőben az ilyen esetekben túszokat szedetek az ilyen községekből, és a megtorlást ezekkel szemben fogom alkalmazni, ha a magyar lakosságot bántalmaznák.

3. 23-án a járásparancsnokokkal, beosztott közigazgatási előadókkal értekezletet tartottam. Az értekezlet igen eredményesen oszlatott el kételyeket a közigazgatás minden terén s ezt az értekezletet kéthetenként megismételni szándékszom.

4. A beérkezett 10 vagon kukoricának szétosztását a szükséget szenvedő járásokban megkezdettem, egyben kérdem, hogy az ide mai napon kiszállított egy vagon cukor Dés város közszükségletét van-e hivatva fedezni, vagy pedig az egész vármegyéét.

5. A magyar egyesületek, kaszinók működésére az engedélyt meg fogom adni.

6. Egészségügyi vonatkozásban tífusz esetek elszórva újabban is fordultak elő. A vármegye területén két körorvosnak a hiányát erősen érezzük.

7. Feltétlen kívánatos volna az irányáraknak központi megállapítása. Az ide beérkezett 10 vagon kukorica kiosztása megkezdődött, de az árát máig sem tudjuk. Sürgős intézkedést kérek, hogy úgy, mint a cukornál, a kiutalással együtt úgy a többi terménynek a kiszállítása alkalmával is az irányárak a terménykiszállítással együtt közöltessenek.

8. Jelentem, hogy az eddig erősen nélkülözött telefon összeköttetés Nagyilondával és Kékessel a mai napon helyreállt. Csákigorbóval összeköttetés még ez idő szerint nincs.

9. Központi intézkedés volna kiadandó a menekültek támogatására, valamint szolgálatba való átvételére nézve. Ismételve jelentkeznek menekültek családostól minden pénz nélkül. Ezek támogatására e célra szolgáló pénz előleg volna szükséges, ugyancsak ezzel kapcsolatban említem meg, hogy menekültnek tekinthetők-e, s így nem alkalmazhatók azok, akik a román kormány által részben még az impérium változás előtt antedatálva áthelyeztettek. Ezek illetményben részesülnek-e, mert átvételük még akkor történt, mikor a Miniszterelnök úr Őméltóságának az elvi kijelentése, hogy minden menekültnek régi helyére kell visszatérnie még nem volt ismeretes. Mindenesetre, egyforma elbírálás alá az összes menekültek ügye nem vonható.

10. Egyébként a vármegye területén a munka rendes mederben folyik, a hangulat, mint előző jelentésemben is jelentettem, készlethiány és a csapatok által eszközölt túlkapások miatt nincs javulóban. Túl sok a razzia, internálás, ami miatt a kellő nyugalom nem állhatott még helyre.

[olvashatatlan aláírás]
vármegyei katonai parancsnok

DJCJ-Dăbâca, d. 2/1940., doc. 140. 38–39. f. Gépirat.

136.
A Honvéd Vezérkar Főnökének észrevételei a visszacsatolt területeken tett szemleútján tapasztaltakról

Budapest, 1940. október 15.

Magyar királyi honvédelmi miniszter

4908/eln.1. Vkf. osztály

Tárgy: Vkf. észrevételei[21] a X. 4-től 11-ig megtartott szemleútjával kapcsolatban.

Pro domo [...][22]

A VKF-e máramarosszigeti, szatmárnémeti, nagyváradi tartózkodása alatt a vármegyei, városi és járási katonai közigazgatási vezetők[23] helyzetjelentéséből az alábbi benyomásokat és értesüléseket szerezte, azokra az alábbiak szerint intézkedett, illetve intézkedések előkészítését rendelte el:

Máramaros vármegye: A Futura és Hangya mielőbbi teljes bekapcsolása szükséges, mert az erdélyi Hangya szervezettsége kezdetleges, így a reá háruló feladatok megoldására nem képes.[24] Keresztény kereskedők hiánya folytán az áruelosztás a legnagyobb nehézségekkel jár.

A visszamaradt tisztviselők, magyarok–románok–németek anyagi szempontból egyaránt megbízhatatlanok. Lopnak, megvesztegethetők.

Megfelelő tőke nélkül a katonai közigazgatás tehetetlen. Tőkeerős magyar vállalatokat kell az arra érdemes erdélyiek bevonásával alakítani, vagy az ilyen csonkaországi vállalatokat a felszabadított területre betelepíteni.

A zsidóság[25] a beszerzési árnál 30 fillérrel olcsóbban adta a kukoricalisztet, mint a katonai közigazgatás szervei,[26] hogy ily módon is ujjat húzzon.

Máramaros déli részének, elsősorban az izai járásnak téli ellátásáról készletfelhalmozással, raktárak telepítésével már most gondoskodni kell. Ellátó oszlopok, illetve hasonló rendeltetésű ad-hoc a helyszínen életre hívott szervekkel kell az ellátási feladatokat megoldani.

Máramarosszigeti járás: A román közigazgatástól átvett személyzet a korrupciótól erősen fertőzött. Két jegyzőt kellett letartóztatni megvesztegetés miatt (az

---

21 Utólag kihúzva: „és utasításai".

22 A kihagyott részben a kárpátaljai szemleút alkalmával (elsősorban a laktanyák és utak állapotára) tett észrevételek szerepelnek.

23 „helyzetjelentéséből" utólag kézírással beszúrva.

24 A katonai hatóságok a Székelyföld ellátása kapcsán is hasonló jelentéseket tettek az erdélyrészi Hangya szervezettségével kapcsolatban. E mögött feltehetően érdekellentétek is meghúzódtak, ugyanis a budapesti Hangya központ szerette volna bekebelezni az erdélyrészi Hangyát.

25 „a beszerzési árnál" utólag kézzel beszúrva.

26 „hogy ily módon is ujjat húzzon" utólag kézzel beszúrva.

egyik a helybeli magyar párt elnöke volt és kóser vágatást engedélyezett pénzért, a másik pedig a zsidók utazását tette lehetővé anyagi ellenszolgáltatásért).[27]

Két postáskisasszonyt internáltak kémkedés gyanúja miatt.

Az élelmiszer szétosztása nagy nehézségekbe ütközik, erre a feladatra csak tisztek használhatók. Ezekben pedig hiány van. Keresztény kereskedők egyáltalán nincsenek. A meglévő élelem- és árukészleteket a románok elvitték.

Máramarossziget város: A katonai közigazgatás szervei sok nem közigazgatási természetű munkával vannak megterhelve (beszállásolások, benzin stb. felvételezés). A rendelkezésre álló személyzet kevés a szolgálat ellátására. 1400 iktatott és 600 iktatatlan ügydarabja van. Irodaügyvitellel túl van terhelve. 400 menekültet élelmez, és nincs hozzá gazdászati személyzete.

A Belügyminisztérium által kiküldött közigazgatási tanácsadók semmire sem használhatók. Tudatlanok. E tekintetben sürgős segítségre van szükség. Megbízható tisztviselőket a csonkaországból vagy Székelyföldről kell vinni. A tanító-kérdés megoldatlan.

32 hivatal van, ezek élére már most azokat a tisztviselőket kell állítani, akik e hivatalok vezetésével végleg megbízatnak. Ezek erélyes, szakképzett, tisztakezű tisztviselők legyenek, akik a még fellelhető, meg nem vesztegethető magyar és más megbízható nemzetiségű helybeli hivatalnokokat a magyar törvényekre és rendeletekre kioktatják. Ugyanígy a járásokba a magyar törvényeket jól ismerő tisztviselőket kell irányítani.

A zsidókérdést sürgősen és erélyesen rendezni kell. A városban 3000 olyan zsidó tartózkodik, akinek az állampolgársága nincsen meg.[28] Mi történjék ezekkel?

A vármegyéhez jó gazdasági hivatalnok tisztek és számvivők kellenek.

A máramarosszigeti polgári kórház katonai személyek részére kb. 12–15.000 pengő értékben ápolást nyújtott. A felmerült ápolási költségeket a honvédségnek mielőbb meg kell téríteni.

Az egészségügyi viszonyok rosszak, sok a vérhas és tífusz megbetegedés (három katona, köztük egy zászlós halt meg a máramarosi kórházban).

A városi kórház élére mielőbb egy kiváló, erélyes orvost kell állítani. Jó szülészre van szükség, ugyanígy jó szülésznőkre. Megállapíthatóan angyalcsinálással maguk a kórházi apácák foglalkoztak. A polgári orvosok mind zsidók. Teljesen ki kell cserélni az egész vármegye orvosi karát. Egészségügyi ellátás terén a VIII. hadtest vezető orvosa kimagasló teljesítményeket mutatott fel.

A városi tanszemélyzet megvan. Az iskolai oktatás a városban X. 15-től megkezdhető. Vidéken azonban nem, mert a tanszemélyzet nem áll megfelelő számban rendelkezésre. Miután a tanszemélyzetnek kb. 40%-a hiányozni fog, az oktatás csakis párhuzamos osztályok létesítésével oldható meg. Iskolaigazgatókat

---

27 Észak-Erdélyben az 1. hadsereg-parancsnokság csak 1940. október 18-tól tiltotta be a kóser vágást. Ezt megelőzően pl. a szatmárnémeti városi parancsnok a város területén engedélyezte azt.

28 „Mi történjék ezekkel?" utólag kézzel beszúrva.

és tanfelügyelőket,[29] valamint a hiányzó tanítókat a csonkaország területéről kell vinni.

A Nemzeti Bank Máramarosszigeten zsidó megbízottat jelölt ki, helyette azonnal keresztény behelyezéséről kell gondoskodni.

Szatmár vármegye: A katonai közigazgatás a nyugalomba vonult Ábrahám alezredes helyett ez ideig még pótlást nem kapott. A járási katonai közigazgatási vezetők mellé képzett számvivőket kell beosztani. Ezek fizetik ugyanis az illetményeket és megfelelő szakszemélyzet nélkül az anyagi felelősséget nem vállalhatják. A vármegye területén 17 jegyző hiány van. A román közigazgatásnál szolgáltak nagyrészt megvesztegethetők.

A ME által ajánlott helybeli magyarpárti közigazgatási tanácsadó, dr. Südy Tibor ügyvéd anyagi ellenszolgáltatásért kimentéseket eszközölt. Nem tartóztatták le, mert azzal védekezett, hogy a honoráriumot mint ügyvéd kapta.[30] A VKF-e azonnali letartóztatását rendelte el.

A vármegye területén a katonai közigazgatás vezetői tájékoztatása szerint 15.000 vagon fa van, a zsidók azonban nem hajlandók eladni keresztény kereskedőknek.[31] A helyzetet részletesen fel kell deríteni, s amennyiben a zsidók valóban nem hajlandók eladni, le kell foglalni és a faellátásnál fel kell használni.

Az iskolák október 15-tel mindenütt megkezdődhetnek.

A katonai közigazgatási vezetők úgy itt, mint általában mindenütt a csendőrség és a rendőrség személyzetének megerősítését kérték. A vetőmag-készlet nem elegendő. Kiszállításról kell gondoskodni.

Szatmárnémeti város: Törvényhatósági város, azonban a városi katonai közigazgatás vezetője az ehhez mért szervezetet nem kapta meg. Pótlandó.[32] ME Csengeri István[33] románok által 1938-ban elűzött volt közjegyző visszahelyezését ellenezte, mert mint az 1. hadsereg parancsnoksághoz beosztott tartalékos százados, a bevonuláskor saját házából és irodájából a románok által helyére beültetett román közjegyzőt kitanácsolta. Csengeri minden összeesküvésben benne

---

29 „valamint a hiányzó tanítókat" utólag kézzel beszúrva.

30 Az ügy részletei nem ismertek. Südy a két világháború között a helyi OMP egyik meghatározó alakja volt, éveken át tagja a városi tanácsnak. Helyi beágyazottságának köszönhetően a katonai közigazgatás időszakában több helyi román bank élére is kinevezték. 1940. november végén tisztségéből leváltották, azonban nincsenek információink arról, hogy a két ügynek van-e kapcsolata egymással. Anélkül, hogy összefüggést keresnénk, jelezzük, hogy a Magyarországról visszatért szatmárnémeti értelmiségiek egy csoportja a vármegyei közigazgatási tanácsadó, Teveli József ellen is hasonló vádakat fogalmazott meg.

31 Szatmárnémetiben a tűzifaellátás végig megoldatlan volt. Ehhez hozzájárult az is, hogy a visszavonuláskor a román hadsereg magával vitte a készleteket, és rövid időn belül nem voltak képesek elegendő fát kitermelni a város avasfelsőfalui erdejéből. Az itt jelzett 15 ezer vagon fáról más információval nem rendelkezünk, a sajtó értesülései szerint november elején 3500 m^3 fát zároltak. Ugyanekkor döntöttek arról is, hogy a tűzifa kereskedelmet magyarországi cégre bízzák, a nagykereskedelmi jogot a Luna Rt. szatmári kirendeltsége kapta. Kijelölték azokat a kereskedőket, akik Szatmáron fát árusíthatnak. *Szamos*, 1940. november 7. 2. Szatmárnémeti közellátási helyzetére vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: Încercări de remediere a problemelor sociale şi de aprovizionare publică din Satu Mare în toamna anului 1940 [Kísérletek a közellátás és szociális helyzet kezelésére Szatmárnémetiben, 1940 őszén]. *Historia Urbana*, 2014, nr. 22. 254–274.

32 Ettől kezdve a bekezdés végéig utólag kézzel beszúrva.

33 Más dokumentumokban neve Csengery formában jelenik meg.

volt, az anyaországnak is sok szolgálatot tett. Mindezekért az 1. hadsereg parancsnoka állásába visszahelyezte, VKF úr is jóváhagyta.[34]

Szatmári járás: A katonai közigazgatás kívánnivalót nem hagy maga után. Vetőmag-utánpótlásról itt is gondoskodni kell.

Nagyvárad vármegye: A polgári tisztviselők nem tudnak lépést tartani a katonai közigazgatás által támasztott követelményekkel, nagyon lassúak. A ME-nek a telepesek kiutasítására vonatkozó rendelkezéseit[35] a vármegyei katonai parancsnokság már nem tudta végrehajtani, mert a szóbanforgó telepesek időközben átszivárogtak a fel nem szabadult területekre. (Bittó tábornok jelentése a VKF-énak) Áruhiány van cukorban és petróleumban.

A benzinszükségletet megkapta. A be nem jelentett készletek felkutatását bevezette, az így felderített készleteket lefoglalja, és a rejtegetőkkel szemben az eljárást megindítja. A zsidók igyekszenek alkalmazkodni az új helyzethez.

A VKF-e szükségesnek tartja, hogy úgy itt, mint az egész felszabadított terület katonai közigazgatás alatt álló területein a katonai közigazgatás egységes utasítások alapján az alábbiak szerint járjon el: a zsidó kézen levő szállodák, éttermek, cukrászdák, patikák stb. elsősorban nagyobb üzletek vezetőit keresztényekkel kell felváltani, illetve ezeket keresztény tulajdonba kell átadni, oly módon, hogy azok megbízható, érdemes, tőkeerős magyarok kezébe jussanak. Ha megfelelő tőkével rendelkezők nincsenek, úgy a zsidó vállalat, üzlet értékét meg kell állapítani, az átvevő megbízható keresztény magyart a becsérték megfizetésére kell kötelezni, mégpedig ha nagyobb összegről van szó, úgy több 10-15 évi részletbe, ha kisebbről, úgy havi részletekben való törlesztést kell megállapítani úgy, hogy a törlesztési összegek arányban álljanak a vállalat várható hozamával, figyelembe véve az új vállalkozó megélhetésének a biztosítását is.

A nagyszalontai járásban jelenleg 5 traktor segít a mezőgazdasági munkálatok elvégzésében, újabb 9 beérkezése van ezen felül kilátásba helyezve. A magyar lakosságnak a mezőgazdasági munkák elvégzésében a csapatok igen eredményesen segítettek és segítenek ma is.

A románoktól átvett lovak állapota siralmas. Az igénybe vett lovak gazdái nemigen jelentkeznek az átvételért. Azok is, akik jelentkeznek, nem akarják felismerni az előállított lovak közül a sajátjukat, tekintettel azok igen rossz

34 Csengery egy Radu János nevű román ügyvédet tett ki a katonai parancsnokság engedélyével az irodából, aki ezt követően kérte, hogy ügyvédként tevékenykedhessen. Az ügy minden részlete nem ismert, azonban feltételezhetjük, hogy mögötte a VKF–ME konfliktus állhatott. Csengery kinevezésére szeptember 14-én került sor a 3. hadsereg kezdeményezésére. A kinevezés szerint Csengery 1918–1936 között volt a város közjegyzője, amikor román nyelvismeret hiánya miatt felmentették. Ezt követően pert kezdeményezett, és saját bevallása szerint megnyerte. Később azonban letartóztatták. A börtönből megszökött, majd Magyarországra távozott. Kinevezése csak négy napot tartott, ugyanis szeptember 18-án – feltehetően az ME utasítására – a 3. hadsereg visszavonta kinevezését. *A 3 hadsereg parancsnokság a városi parancsnoknak Csengery István kinevezéséről.* 1940. szeptember 14. DJSM-Primăria, dos. 3., 112. f., illetve *A 3 hadsereg parancsnokság a városi parancsnoknak Csengery István leváltásáról.* 1940. szeptember 18. DJSM-Primăria, dos. 4. 67. f.

35 Jelen információink szerint a Bihar megyei telepesek kiutasítása a vármegyei parancsnok, és nem a miniszterelnökség utasítására történt. A kiutasítási parancsot október elején visszavonták. Erre vonatkozóan lásd a 9. számú dokumentumot.

erőállapotára. Arra számítanak, hogy később veszik csak át tulajdonaikat, amikor azok már a kincstári lótápon jobb kondícióba kerülnek. Ezzel kapcsolatosan az a javaslat merült fel, hogy azok a jobb erőállapotban levő lovak, amelyekért a gazdáik nem jelentkeznek, adassanak ki bérhasználatra. Cél, hogy a kincstár e lovak élelmezésével kárt ne szenvedjen, tehát erre vonatkozóan központi intézkedés kiadása szükséges.

A vármegye területén 1700 menekült van. Ellátást kapnak. Amennyiben munkára vétetnek igénybe, úgy megfelelő bért is kapnak. Ezekből fedezte a vármegyei katonai közigazgatás a visszaadott lovak lóápoló szükségletét.

A VKF-e utasítására VKF-i vonalon a kormánnyal tisztázni kell a menekült kérdést! Elfogadja-e a magyar állam a menekülteket vagy sem?[36] A VKF-e véleménye, hogy a menekülteket be kell fogadnunk, nem tehetjük ki őket a határon való hosszas hányódásnak, mint ahogy az a múltban Szlovákiával szemben történt.

Amennyiben a VKF-e állásfoglalását a kormány magáévá teszi, úgy egyidejűen kormánydöntés szükséges arra vonatkozóan is, hogy a menekültek maradjanak a felszabadított területeken, vagy pedig a csonkaországban telepített táborokba nyerjenek ideiglenesen elhelyezést?

Őnagyméltósága véleménye az, hogy a menekülteket a csonkaország területén létesítendő gyűjtőtáborokba kell hátraszállítani. Itt prioráltatni és megbízhatóság szerint csoportokba osztani, majd imperatív módon a felszabadított területeken, megélhetésük egyidejű biztosítása mellett elhelyezni.

Azok közül, akik hivatali szolgálatra, vállalatoknál és üzemeknél való elhelyezésre nem jöhetnek tekintetbe, a legmegbízhatóbbakat a kiutasított román telepesek helyére kell beültetni, a földművelés folytatásához szükséges gazdasági felszerelés ellátásával.[37] A parlagon heverő földeket elsősorban ilyeneknek kellene bérbe adni. Elv legyen, hogy egy barázda nagyságú terület sem maradhat bevetetlenül. A fennmaradó munkaképes férfiakból munkás osztagokat kell alakítani, és munkabér ellenébe közmunkákkal foglalkoztatni.

Azok részére, akik akár a felszabadított területeken, akár pedig a csonkaországban saját erejükből el tudnak helyezkedni, az élet megkezdéséhez egyszeri segély lenne biztosítandó.

A még fennmaradó munkaképtelenek (elesett férfiak, nők, gyermekek) elhelyezéséről (lakás) és ellátásáról az állam intézményesen gondoskodjék és személyenként akkora segélyben részesítse azokat, hogy saját felruházkodásáról – tekintettel a közeli télre – gondoskodhassanak.

---

36 A visszacsatolás utáni első hetekben a kormány képviselői több nyilatkozatot is tettek arról, hogy a menekültek térjenek vissza eredeti lakhelyükre. Mindezekkel együtt az fel sem merült, hogy a menekülteket ne fogadják be, esetleg visszatoloncolják.

37 Az ezt követő két mondat utólag kézzel beszúrva.

Közölje a VKF-évl a m. kir. kormány, hogy mik a román részről foganatosított kiutasításokkal kapcsolatosan a megtorlásra vonatkozó meggondolásai és tervei.[38] A jelenlegi helyzet szerint részünkről csupán pár száz kiutasítás történt, míg a hozzánk érkezett menekültek száma már a 10.000-et megközelíti.

A kormány tudassa a VKF-évl, hogy retorzióképp a kiutasításoknál a katonai közigazgatás részére milyen számarány a mérvadó. Célszerűnek tartaná azt 1:2, de még inkább az 1:3-ban megállapítani.

Ez alkalommal fel kell hívni a m. kir. kormány figyelmét arra, hogy a katonai közigazgatás területén menekült ügyekben senki, még a menekültügyek kormánybiztosa sem intézkedhet közvetlenül. Amennyiben intézkednivalója van, úgy erre vonatkozó javaslatát terjessze a kormány elé, és az utasítsa a VKF-ét a kívánt értelemben.

Ugyanígy nincsen közvetlen intézkedési joga a felszabadított területre kiutazó szakminisztereknek sem. Az ő eljárásukra is a fentebb rögzítettek a mérvadóak.

Nagyvárad város: a város területén 6000 menekült van, ezen felül még 6000 munkanélküli ellátásáról kell a városi katonai közigazgatásnak gondoskodni. Ezek ellátása nehézségbe ütközik. Három mozgókonyha sürgős kiutalását kéri.

Mint minden más városban, úgy itt is az átvett tisztviselők és a ME által kijelölt erdélyi szaktanácsadók megbízhatatlanok és kevés kivétellel megvesztegethetők. Így dr. Thury Kálmán, akit a miniszterelnök ajánlott a katonai közigazgatás szerveinek, büntetett előéletű embereket hozott alkalmazásra javaslatba, így többek közt a nagyváradi közjegyzőség betöltésénél is. Ajánlatát a katonai közigazgatás elutasította, és más, arra érdemes magyar embert helyezett be a közjegyzőségbe.[39] Pálfy és Kőrösi nevezetűeket, a VKF-e az intézkedést egyetértően tudomásul vette.

Dr. Sós[40] volt alpolgármester és a magyar párt elnöke ugyancsak szabálytalanságokra igyekezett Thuryval és dr. Hosszu[41] ügyvéddel együtt az alárendelteket rávenni. Így Zöld Magdát is, aki a városnál volt alkalmazásban. Az utóbbi letartóztatva. Eddigi működésük főleg arra terjedt ki, hogy utazási engedélyeket szerezzenek és járjanak ki olyanok számára, akik különben a fennálló rendelkezések értelmében nem kaphattak volna. Különben is, ezek a felsoroltak a meg nem érdemelt bizalomból kapott befolyásukat saját maguk részére anyagi előnyök biztosítására igyekszenek felhasználni, kiváltképpen az egyes állások betöltésénél. Dr. Sós ma már 4 bank képviselője Nagyváradon.

Általános purifikálás szükséges, amelynek mielőbbi végrehajtásához központból adott irányelvek kiadása szükséges.

---

38 A nagyszámú dél-erdélyi menekültre válaszként október elején a magyar kormány több száz román értelmiségi kiutasítása mellett döntött. Ezt követően újabb kétezer személyt írtak össze, ezek kiutasítására már nem került sor. Erre vonatkozóan lásd a 72. számú dokumentumot.

39 Az ezt követő mondat utólag kézzel beszúrva.

40 A dokumentum feltehetően Soós Istvánra utal, aki 1932-ben volt Nagyvárad alpolgármestere.

41 A dokumentum feltehetően Hosszu Gyula ügyvédre utal.

A város katonai közigazgatási vezetője ugyancsak kérte a magyar Hangya köztisztviselők és egyéb más keresztény tőkével rendelkező vállalatok és szövetkezetek betelepítését, hogy a tiszta gazdasági élet Erdélyben megindulhasson. Az erdélyi Hangya ott sincsen a helyzet magaslatán.

Amikor a Belügyminiszter a közelmúltban Nagyváradon járt, a tanácsadók szereplésének kényes ügyeiről tájékoztatták. Ez alkalommal az alárendelt rendőrhatósági szerveknek megtiltotta a nyomozás végrehajtását. A katonai közigazgatási szerveknek az a benyomása, hogy tette ezt azért, mert olyan kormánypárti emberekről van szó, akik politikai szervező munkára kaptak feladatot, vagy ilyen természetű munka kifejtésére tettek ígéretet. A VKF-e ennek az ügynek a bejelentésénél is azt az utasítást adta, hogy még miniszterek sem intézkedhetnek a katonai közigazgatás területén a helyszínen, hanem a kormány minden esetben közölje utasítás formájában a VKF-évl, ha valami intézkednivalója van a katonai közigazgatás alatt álló területeken. A VKF-e elrendelte, hogy a letiltott nyomozást tovább kell folytatni.

Élelmezési nehézségek nincsenek. A rejtett készletek felkutatását itt is bevezették. A VKF-e a rejtett készletek felkutatásának és a feltalált készletek felhasználásának, valamint a rejtegetőkkel szembeni eljárás módozataira egységesen szabályozott központi intézkedés kiadását tartja szükségesnek. Ennek lényege legyen, hogy a rejtegetett készleteket – a tulajdonos személyére való tekintet nélkül – az ármegtérítés mellőzésével le kell foglalni, és az ellátás céljaira felhasználni. A készlet-rejtegetőket pedig bíróság elé kell állítani.

A vármegyében a katonai közigazgatás vezető jelentése szerint olyan értelmű intézkedés érkezett, mely szerint minden román és zsidó kézen levő szállodát, éttermet, cukrászdát, patikát magyar keresztény kezekbe kell juttatni. A VKF-e ilyen értelemben tartott intézkedésről nem tudott. Román tulajdonosokat ez a rendelkezés nem érintheti, mert a bécsi döntés határozatával ellentétes. A rendelet csak a zsidókra vonatkozhat.

Megállapítandó, ki adott ki ilyen intézkedést! Módosítandó a fentiek értelmében.

Kormányhatározat alapján rendezni kell a görög katolikus templomok mikénti felhasználását. Szatmáron például 20 görög katolikus hívő részére 2 román templom áll rendelkezésre. Ezek felhasználási módja lehetne az, hogy adassanak át más egyházaknak templomi célokra, azzal a kötelezettséggel, hogy a templomokat bizánci stílusukból átépíttetik. Ahol egy egyház sem tart ilyen feltétellel igényt az épületre, ott vegye át a község kultúrházak céljaira.

A katonai közigazgatás területén egyelőre az egyházakat működésükben akadályozni, vagy templomaikat becsukni nem szabad.

Központi rendelkezéssel való szabályozást igényel a görög keleti vagy katolikus hitre egzisztenciális érdekből vagy kényszer alatt áttértek visszakeresztelkedésének az ügye. Kormányhatározat szükséges, hogy az önkéntes visszakeresztelkedé-

sek megkönnyítésén kívül kívánja-e a visszakeresztelkedéseket más eszközökkel is szorgalmazni.

Általános panasz volt, hogy a megállapított zsír mennyisége nem elégséges a főzéshez, különösen nem az erős testi munkát végző alakulatoknál. A zsíradagok felemelésére intézkedni kell.

A 110 utász zászlóalj kénytelen a hiány pótlására az engedélyezett fejenkénti 5 dkg-os szalonna adag felét elvonni.

A felszabadított területeken úgy a csapatoknál, mint a katonai közigazgatáshoz beosztott tisztek étkezési pénzének kifizetése beszüntettetett. Tekintettel a tisztikar nehéz helyzetére és az ottani magasabb árakra, a VKF-e ezen tisztek részére az étkezési pénznek a katonai közigazgatás megszüntetéséig való kiutalását méltányosnak és szükségesnek tartja. [...].[42]

HL, VKF, 4908/eln. 1. 1940. 517–522. f. Géppel írt fogalmazvány, utólagos kiegészítésekkel.

42 A kimaradó részben öltözködésre és szervezésre vonatkozó utasítások vannak.

137.
A Felsőbánya városi katonai parancsnok helyzetjelentése

Felsőbánya, 1940. október 18.

M. kir. Felsőbánya városi katonai parancsnok
90.[43] szám kat. 1940

Hangulat- és helyzetjelentés.

Szatmár vármegyei katonai parancsnokságnak

Felsőbánya, 1940. október 18. Szatmárnémeti

I. Általában

Felsőbánya lakosságának száma: 5000 fő. Ebből nemzetiség szerint magyar: 75,13%, román: 18%, zsidó: 6,79%, egyéb: 0,08%. Vallás szerint római katolikus: 44,22%, görög katolikus: 38.88%, református: 9,06%, görög keleti: 0,97%, zsidó: 6,79%, egyéb: 0,08%.

A magyarság minden rétege: értelmiség, iparosság, munkásság körében általános megnyugvás és megelégedés észlelhető. Csodálkoznak azonban, sőt rosszallják, hogy a hatóság nem oly durva a románsággal szemben, mint korábban a románok voltak a kisebbségi magyarsággal szemben.

A román értelmiség idősebbjei teljesen visszavonultak és igyekeznek beletörődni a változhatatlanba, amit – bemondásuk szerint – nyugalommal fogadtak, mert a regátbeliekkel nagy volt az ellentét. Ugyanis a jövedelmezőbb állást vagy üzletet rovásukra mindig regátbeli kapta meg, ők pedig lemaradtak.

A román parasztság és munkásság idősebbjei örömmel és megelégedéssel fogadták az államhatalom változást, mely újból meghozta a rendet, a nyugodt életet s a magyar törvények néha szigorú, de azért mindig igazságos alkalmazását. A fiatalok viszont (28-30 évesekig) ha nyíltan nem is, de egymás között kifejezésre juttatják elégedetlenségüket és – nyilván titkos biztatásra – rövid időn belül változásra számítanak.[44]

A zsidóság kivétel nélkül elégedetlen és nyugtalan, mert a keresztény irányzatot kidomborító katonai közigazgatás önös érdekeiket keresztezi. Így elismerés részükről nem valószínű, de véleményüknek is óvakodnak kifejezést adni.

---

43 Utólag tollal rávezetve.

44 A katonai közigazgatás tévesen mérte fel a román lakosság hangulatát, nem mutatható ki éles különbség az idősebb és fiatalabb generációk között. Ugyanígy, túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a helyi román lakosság és a Regátból érkezett tisztviselők közötti ellentétnek. A két világháború közötti regionális különbségekre vonatkozóan lásd: Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.

A város összes lakói általában megnyugvással, egyesek örömmel veszik tudomásul a megindult tisztító munkát, és megelégedve látják, hogy a közvagyon volt bűnös kezelői egymás után rendőrkézre kerülnek.

Ugyancsak jó hatással volt a városi parancsnok azon elhatározása, hogy a szülésznők útján felajánlotta, majd vállalta az impériumváltozás után született első fiúgyermek keresztapaságát. Az pedig, hogy véletlenül szegény görög katolikus fuvaros fiúgyermeke volt az „elsőszülött", ki kelengyét és pénzajándékot kapott, s kinek keresztelőjén a görög katolikus templomban maga a városi parancsnok is megjelent, a görög katolikus románságnak a magyar állameszmébe való beilleszkedése tekintetében is kedvező légkört teremtett.[45]

II. Belügy

A lakosság – nemzetiségre, nemre és korra való különbség nélkül – az életbe léptetett rendeleteket általában betartja. Ellenszabotázs nincsen.

Közbiztonsági szolgálatot szeptember 7-től ellátó magyar csendőrség működése óta nagyobb bűncselekmény vagy atrocitás nem fordult elő. A város területéről eddig három egyén lett internálva, egy [...][46] nemzetiségű az ország területéről ki lett utasítva, tizennégy egyén pedig önként Romániába távozott.

A jórészt a bányánál elhelyezett menekültek száma [...][47] fő.

Társadalmi, felekezeti súrlódás nincs, politikai jellegű megmozdulás nem észlelhető.

III. Pénzügy

Az adófizetés terén az utóbbi időben bizonyos javulás következett be. Az adófizetési készség megnyilvánulása azonban mégsem mondható kielégítőnek. Kétségtelen, hogy a kedvezőtlen termés eredményei az adófizetők anyagi viszonyait károsan befolyásolják, de ezen anyagi nehézségeken felül általánosságban, különösen a román parasztság körében, a fizetési készség is teljesen hiányzik.

Emellett az „adóbehajtási irodák" román nemzetiségű végrehajtói sem fejtik ki azt a joggal megkívánható ügybuzgalmat, mely nélkül semmit elérni nem lehet. Az ügybuzgalom teljes hiányát bizonyítja azon körülmény is, hogy már 3 román nemzetiségű végrehajtó kérte a szolgálatból való elbocsátását a járási katonai parancsnokságtól Nagybányán.[48]

Az adófizetés eredményében lényeges javulás – véleményem szerint – csakis végrehajtási cselekményektől várható. Biztosra vehető azonban így is, hogy az anyaország gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolódás és az őszi gyümölcster-

45 Ezt a szokást Horthy Miklós kormányzó teremtette meg, aki több szegény gyerek keresztapaságát is vállalta.
46 Olvashatatlan rész.
47 Olvashatatlan rész.
48 A két világháború közötti Romániában hiányzott az adófegyelem, ezért nagy megdöbbenést keltett, hogy a bevonulás után az adókat szigorúan behajtották. Mindez a kollektív emlékezetbe is beépült s a 'kis magyar világra' vonatkozó visszaemlékezések visszatérő eleme a szigorú adóbehajtás. Erre vonatkozóan lásd: Hámori Péter: Határ és emlékezet a szatmári és máramarosi interjúk alapján. (Észak-Erdély 1940–1944-ben). In *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből.* Szerk.: Czoch Gábor–Fedinec Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006. 209– 218.

més értékesítése az adózók fizetőképességet növelni fogja, úgyhogy a fennálló nagymérvű adóhátralék behajtása nagyrészt biztosítottnak látszik.

A pénzügyőrség hatáskörébe tartozó szolgálattal szemben a hangulat kifogástalan, panasz nem merült fel.

A dohány és italmérési jogosítványoknak a zsidóktól való megvonása osztatlan örömöt váltott ki a magyar és román lakosságból egyaránt.

IV. Földművelésügy, közélelmezés, erdészet

Számottevő mezőgazdasági kultúra Felsőbányán nincsen. A termelők reménykedve várják a mezőgazdasági és gyümölcskertészeti termelvények (gesztenye, dió) jobb és biztosabb értékesítésének lehetőségét. A zsidóknak a dió összegyűjtéséből való kikapcsolása garancia reményeik teljesedésére.

Bár a lakosság ellátására központilag kilátásba helyezett élelmi cikkek közül eddig csak a cukor érkezett meg, különösebb hiányok nem voltak. Ugyanis kenyérlisztben és kukoricában a legégetőbb szükségletet a szomszéd városokból kisebb, de ismételt beszerzésekkel eddig [sikerült] fedezni.

Cukor napi fejadagjának a legalacsonyabb kiméretben (12 gramm) való rögzítése a középosztályban csalódást váltott ki, mert a román világban e tekintetben korlátozás nem volt. Kívánatos volna ezért, hogy Nagybánya város, mely a felsőbányai bányászokat is ellátja, mielőbb 17 grammra emelje fel a bányászok cukoradagját, mert e nélkül Felsőbánya sem emelheti fel a fejadagot.

A szállítmányoknak rendes időben való beérkezése jövőben remélhetőleg biztosabbá és zökkenés nélkülivé fogja tenni az ellátást.

A városnak 7000 kataszteri hold erdejéből csak 3000 kataszteri hold maradt meg. A különbözetet a környékbeli román falvak részére községi erdőknek és legelőknek sajátították ki. A kisajátított erdők legelőknek nem felelnek meg, arra a célra nem is használják s így a városnak visszaadandók lennének. A kitermeléseknél folyt rablógazdálkodás, illetőleg a visszaélések felderítése és megtorlása folyamatban van. Eddig egy zsidó termelő előzetes letartóztatásba került, egy román termelő pedig a kár részbeni megtérítésére önként 20.000 pengőt ajánlott fel, melyet a város kevesellt. (Előbbi a Lévi ügy, utóbbiban az alsófernezelyi csendőrőrs nyomoz.)[49]

V. Iparügy, bányászat

Az iparban nagy a visszafejlődés és sok a kontár. Ezen a téren a Szatmár vármegyei iparkamara által felállítandó ipartestületek működése kapcsán várható csak gyors javulás.

Felsőbányán egy állami- és egy magánbánya van üzemben. A kitermelés zavartalanul folyik, a munkásság helyzetének javítása érdekében (ellátás, szociális intézkedések, pl. szellőztetése a bányának, fürdés stb.) az üzemi katonai parancsnok részéről a szükséges javaslatok a bányaigazgatóságnál megtétettek.

---

49 A két ügyre vonatkozóan nem találtunk további információkat.

A munkások 75%-a román volt, ezeknek fokozatos leváltása a bányában folyamatban van. Az arányszám a románoknál ma kb. 45%.[50]

A gyermeknevelési pótlék bevezetése a napokban lett közhírré téve.

VI. Kereskedelem

A kereskedelemben a keresztény kereskedők hiánya folytán az átállítás lassan és zökkenőkkel fog csak menni.

Keresztény textilüzlet hiánya Felsőbányán erősen érezhető, azonban a Hangya bekapcsolódásával a nehézségek önmaguktól fognak megszűnni.

VII. Szociális helyzet

A város lakossága, de maga a város is a 22 éves román uralom alatt teljesen elszegényedett.

Munkanélküliek általában csak a menekültek között akadnak, mert az erdészet és a bányászat mindenkinek ad munkaalkalmat. A városnak a szegényházban 7 ápoltja van. Ezeknek szociális megsegítése sürgős feladat. A városi járványkórház befejezése és berendezése ugyancsak mielőbbi megoldást igényel. Mindkét ügyben a szükséges intézkedések folyamatban.

Az ellátatlan munkaképtelenek száma 50, az ellátatlan gyermekeké pedig 70 fő.

[olvashatatlan aláírás]
városi katonai parancsnok[51]

DJSM-Prefectura, d. 5. 36–37. f. Gépirat.

50 A hadiüzemekben (bányászat és vegyi üzemek) a munkások priorálását is előírták, ez pedig jó alkalmat teremtett arra, hogy a román nemzetiségű munkásokat magyarokra cseréljék.

51 A dokumentum hátoldalán: „Tudomásul vettem. vitéz Sebestyén, vármegyei katonai parancsnok."

138.
Az Ugocsa járási katonai parancsnok helyzetjelentése

Halmi, 1940. október 30.

M. kir. Ugocsai Járás Katonai Parancsnoka
1618/1940

Tárgy: Helyzetjelentés a m. kir. 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának 2172/ kat. közig. 1940 számú utasítására

1. Létszámjelentés

a. Járási katonai parancsnokság	1
Parancsnok törzstiszt	1
Főtiszt	1
Közigazgatási előadó	1
Pénzügyi előadó	1
Egészségügyi előadó	1
Állategészségügyi előadó	1
Gazdasági előadó	1
Gazdasági előadóhoz beosztott tiszt	1
Gazdasági előadóhoz beosztott szolga	1
Irodavezető	1
Gépíró	1
Számvivő tisztes	1
Egyéb tisztes	1
Irodatisztes	2
Gépkocsivezető	1
Gyalogos küldönc	7
Jelentős lovas küldönc	2
b. A járás területén működő közszolgálati alkalmazottak	
Tanítók	44
Bírósági alkalmazottak:	
Megbízott járásbíró	1
Megbízott telekkönyvvezető	2
Irodatiszt	1
Díjnok	2
Altiszt	2
Adóhivatal	
Főnök	1
Tisztviselő	4
Ügynök	7

Hivatalszolga	1
Jegyzőség	
Jegyző	6
Segédjegyző	2
Községi bíró	16
Községi albíró	16
Jegyzői írnok	7
Jegyzői díjnok	12
Községi rendőr	30
Körorvos	2
Tiszti orvos (kirendelt)	1
Szülésznő	14
Húsvizsgáló	2
Útkaparó	3
Gyepmester	1

c. Közbiztonság

Csendőrőrség 4, mindegyik 6 létszámmal

d. A járás területén levő csendőrőrsök teljesen elegendők a közbiztonság ellátására.

E. Hiányok: A román impérium alatti létszámot tekintve tanító hiány van. A tankötelesek száma szerint a hiányzó tanerők beállításának esetén is legalább 10 tanítót kell alkalmazni.[52]

Jegyző hiány: 1

Segéd hiány: 5.

2. Politikai helyzet

a. A lakosság hangulata általában megelégedett. Az államhatalom átvétele óta állandóan javul és lelkes. A románajkú lakosság szívesen emlékszik vissza a régi magyar impériumra és magyar nyelvtudásukkal szívesen kérkednek.

b. Mozgolódás mindössze csak Turc községben volt észlelhető. Megállapítottam erre vonatkozólag, hogy a lakosság hangulatát két nagyhangú volt községi vezető ember az adófizetés ellen hangolta. Csendőrség nyomozását elrendeltem és az adófizetés ellen lázítók őrizetbe vételére intézkedésem folyamatban van.

3. Közbiztonsági állapotok

a. A közbiztonság általában jó. Vagyonbiztonság még nem kielégítő, mert a mezei kihágások elszaporodtak, ami a termények lopásában és jogtalan legeltetésben nyilvánul meg. Megszüntetésére szigorú intézkedést tettem.

b. Közbiztonság tekintetében figyelemre méltó esemény nem történt.

c. Bűncselekmény nem fordult elő.

---

52 A román tanítók nagy részének elmenekülése miatt a katonai közigazgatás egyik legnagyobb problémája a tanerőhiány volt. Ezt az időszak végéig sem sikerült megoldani.

4. Igazságügyi szolgálat

a. A bíróságot jelenleg a következő természetű ügyekben veszik igénybe: Tartási perekben. Ezen ügyeket a bíróság letárgyalja. Beadványok érkeznek más természetű ügyekben is, pl. pénzkövetelés, hagyatéki stb. ügyekben, de ezeket az ügyeket nem tárgyaltathatom le.[53]

A telekkönyvi hatóságokhoz tulajdon bekebelezése, [...][54] jog bekebelezési stb. iránt érkeznek beadványok, de ezeket az ügyeket csak iktattatom, a bejegyzést nem foganatosítottam.[55]

b. A közjegyzői állás betöltve nem volt a román megszállás alatt, ennek folytán ma sincs.

c. Ügyvédi iroda két fogadalom visszavonása folytán már csak egy van, forgalma teljesen lecsökkent, tekintve a bíróság csökkentett munkatevékenységét.

5. Megélhetési viszonyok

a. Az elsőrendű élelmezési cikkekkel, köztük sóval és cukorral a lakosság el van látva. Petróleum és nyersolaj beszerzés teljesen elakadt.[56] A többi ellátási anyagokra nézve még van lehetőség, hogy azok beszerezhetők.

b. A román uralom elől az anyaországba menekült egyének száma meglehetősen magas, szórványosan megkezdték hazatérésüket. Ezek az emberek mint teljes nincstelenek állanak és munkaalkalmat nem tudunk részükre adni. Ezen emberek részére szükségesek volnának közmunkák beállításai.

6. Közgazdasági helyzet

a. Földművelés: Az őszi munkák elvégzései a kedvező időben jól haladhattak, a jelenlegi esőzések azonban végleges befejezésüket kitolják. 600 q pénzes vetőbúzát, továbbá 150 q kölcsön vetőmag búzát tudtunk a gazdaközönség között szétosztani, mely vetőbúzákat már el is vetették. Az úgynevezett állami rezerva földekkel kapcsolatosan kishaszonbérlettel földhöz tudtam juttatni cca. 300 gazdát.[57] A szociális szervezet részéről 1 darab traktor dolgozik.[58] Őszi szántásokra még sor nem került.

---

53 A katonai közigazgatás időszakában a választott testületek és bíróságok csak a sürgős eseteket tárgyalták, az igazságszolgáltatás csak a polgári közigazgatás bevezetését követően indult meg. Erre vonatkozóan lásd az 48. számú dokumentumot

54 Olvashatatlan rész.

55 Megakadályozandó, hogy a területet elhagyó románok eladhassák ingóságaikat. A katonai közigazgatás időszakában felfüggesztették a telekkönyvi hivatalok működését. Erre vonatkozóan lásd az 48. számú dokumentumot.

56 Mivel Románia jelentős földgáz és nyersolaj-készletekkel rendelkezett, a lakosság körében sokkal elterjedtebb volt ezek használata, mint Magyarországon. Mivel a visszacsatolás után a román fél nem volt hajlandó szállítani a kért mennyiséget, a petróleum biztosítása a katonai közigazgatás időszakában megoldhatatlan maradt. 1940 novemberében a kolozsvári román konzul felvetette, hogy a további olajszállításokat használják fel politikai céljaik elérésére, kössék a román lakosság helyzetének jobbulásához. *A kolozsvári konzulátus jelentése a román lakosság helyzetéről.* 1940. november 1. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 199/1940–1944. 57–63. f.

57 Jelenlegi információink szerint itt került sor a legnagyobb mérvű földhöz juttatásra a román állami rezerva földek haszonbérbe adása révén.

58 A harmincas évek végén falusi viszonylatban szinte teljesen ismeretlen volt a traktor használata

b. Kereskedelem: Az árak kiegalizálódnak az anyaországi árakkal, így mindenhol estek az árak, a petróleum kivételével. Az áralakulási viszonyok egyébként normálisak. Minden árunál nagy a kereslet, de a készlet beszerzések nagyon vontatottak, szükségesek volnának keresztény nagykereskedőknek a bekapcsolásai, mert az itteni kereskedelmet zsidóság bonyolítja le és ezeket kikapcsoltam, a keresztény kiskereskedők viszont nem bírnak nagykereskedőkkel kapcsolatot szerezni és tőkeszegénységük is akadályozza tevékenykedésüket.

c. Ipar. Az ipari nyersanyagok beszerzése teljesen elakadt. Ez nagy veszélyt jelent főleg a most megalakított keresztény kisiparosság számára. Különös hiány van bőr, vas és szappan gyártási nyersanyag beszerzésében.

d. Az állatállomány minősége igen alacsony színvonalon van, különösen a lótenyésztés. Már kérvényezett apaállatok beállítása igen szükséges, hogy ezzel is megkezdhessem az állattenyésztésnek a fellendítését.

7. Közlekedési viszonyok

a. Vasút: A járást egy vasút szeli át, a Királyháza–Szatmárnémeti.

b. A járás területén sem személy-, sem teherforgalmú autó nincs.

c. Bérkocsik egyedül Halmiban vannak, számuk 7. A tulajdonosai zsidók, kiknek úgy lovai, mint járművei igen hitványak.

d. Az utak általában véve nem kielégítők, a Turc–Nagygérce–Kisgérce közötti utak szinte járhatatlanok, még szekérrel is.

A román impérium alatt Szatmárnémeti–Túrterebes–Halmi–Batarcs–Nagytarna között autóbuszjárat volt. Kívánatos lenne a vonalon az autóbuszjáratot megindítani.

8. Közegészségügyi állapotok

a. A járásban két egészségügyi körzet van Halmiban és Turcon. Mindkettő be van töltve. Tekintve azonban a járás nagyságát, feltétlenül szükséges lenne egy harmadik egészségügyi kör létesítése Nagytarna községben.

b. Kórházak nincsenek. Van 3 egészségház, éspedig Turc, Batarcs és Nagytarna községekben, de ezek mindegyike felszerelés nélkül és védőnő hiányában jelenleg működésen kívül állanak.

c. Jelenleg 10 darab tífuszos és 2 darab dyphteriás beteg van a járásban, tífusz Túrterebesen 7, Batarcson 1, Turcon 1 és Halmiban 1, dyphteria Szárazpatakon 1 és Tamásváralján 1 eset van.

9. Állategészségügyi állapotok

A járásban a következő ragadós állatbetegségek fordultak elő: sertéspestis, májmétely, szarvasmarhánál lépfene és rühesség.

Romániában. Az első traktorok 1940 őszén az Erdélyi Szociális Szervezet révén jelentek meg.

10. Sportviszonyok

a. A járásban nincs sportegyesület.

b. Az iskolai sport szervezés alatt áll. A cserkészet még szervezetlen.

11. Szemleutaim során végzett ténykedések rövid feltüntetése

Az egyes községekben a szolgálati ügymenet ellenőrzése. A pénztárkönyvek megvizsgálása, a közvagyon ellenőrzése, annak esetenkénti felhasználása. Az adóbehajtás ellenőrzése, az adóbehajtás fokozása érdekében szükséges intézkedések megtétele. Az anyakönyvek és marhalevél kezelés megvizsgálása. Általában az összes kiadott rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése. Az iskola-épületek és óvodák megtekintése és a hiányok pótlására az intézkedések megtétele. A tanszemélyzet ellenőrzése. Az üzemek megtekintése avégből, hogy az iparrendészeti és közegészségügyi követelményeknek megfelelnek-e. Állandó érintkezés az egyes községekben a lakosság minden rétegével. Azok politikai hangulatának kipuhatolása, bajaik és kívánalmaik megtudása. Bérföldek szétosztásával kapcsolatban a lakosság megelégedésének megtudakolása. Tanulmányozása, hogy községenként milyenek az élelmezési viszonyok, munkaalkalmak, egészségügyi állapotok és a lakosság érdekében milyen irányú intézkedésekre van szükség.

Tanulmányozása annak, hogy a románajkú lakosság a magyar nyelvvel szemben milyen magatartást tanúsít. Milyen magatartást tanúsít az impérium változással kapcsolatban. Célom arra irányul, hogy az itt élő román lakossággal megszerettessem a jelenlegi állapotot, a magyar nemzetet és egy testté olvadjon össze az anyaországgal.

12. Tanügyi helyzet

a. A járás területén 28 iskola épület van, természetesen ebben a számban benne van a bérelt iskolaépület is.[59] Van két iskola épület 3 tanteremmel és 2 tanítói lakással, melyet a románok kezdtek felépíteni az 1938. évben, de az általános feszült helyzetre tekintettel, ezeknek az épületeknek az építése félbemaradt. Ez épületek felépítése és befejezése iránti kérésemet már felterjesztettem. Még ezeken a félbemaradt épületeken kívül is még szükség lenne a járásban 1-2 iskola épület a megfelelő tanítói lakással.

b. Az iskolák benépesítése a beiratkozással még mindig folyamatban van és a beiratkozott gyermekek száma ennek következtében még nem teljes. A földműves lakosságú községekben már megszokásból is még vannak olyanok, kik gyermeke-

59 Falusi viszonylatban a két világháború közötti Romániában eltolódás figyelhető meg az egyházi oktatás rovására. Egyrészt a román ortodox és görög katolikus egyház az állami nyomásnak engedve lemondott iskoláiról az állam javára, másrészt a magyar egyházi oktatást a harmincas évek végére adminisztratív eszközökkel igyekeztek visszaszorítani. Az iskolaépületek azonban továbbra is az egyházak tulajdonában maradtak, így az állami iskolák nagy része bérelt épületben működött. Erre vonatkozóan lásd az *Oktatáspolitika* c. alfejezetet.

iket nem íratták be, mivel ezeket a gyermekeket a szülők az őszi betakarításoknál és talajmunkálatoknál felhasználják.[60]

c. A tanszemélyzet számát illetőleg az 1. b. pontban megfeleltem, a hiányokat és a szükséges fejlesztést pedig az 1. c. pontban soroltam fel.

d. Az iskolai tanévet az utasítás alapján az 1940. október 15. napján kezdettem meg, ünnepélyes keretek között. Van azonban olyan község is, hol a tanévet tanító hiányában nem tudtam megkezdeni, azonban a beíratást a községi elöljáróság utasításomra itt is elvégezte.

13. Különös események vagy említésre méltó dolgok

Különös esemény vagy említésre méltó dolog a katonai közigazgatás eddigi ideje alatt a járás területén nem volt.

A járás székhelyén, Halmiban kaszinó, tűzoltóság, levente egyesület és Hangya szövetkezet alakulás alatt áll.

Halmi, 1940. október 30.

vitéz Boros alezredes
járási katonai parancsnok

DJSM-Prefectura, d. 6. 112–114. f. Gépirat.

60 A két világháború közötti Romániában az iskolás korú gyerekek kb. egyharmada nem járt rendszeresen iskolába. A katonai közigazgatás időszakában erőfeszítéseket tettek ennek leküzdése érdekében, minden gyereket hivatalból beírattak az iskolába, és igazolatlan hiányzás esetén pénzbírsággal sújtották a szülőket.

139.
Gyergyószentmiklós járás katonai parancsnokának november hónapra vonatkozó helyzetjelentése

Gyergyószentmiklós, 1940. november 22.

M. Kir. Gyergyószentmiklós Járási Katonai Parancsnok
1755 szám/közig. 1940

Helyzetjelentés

A m. kir. Csík vármegyei katonai parancsnokság

Gyergyószentmiklós, 1940. évi november hó 22-én Csíkszereda
November 7-én kelt 2273. sgt. számú parancsiratra
Eredetiben és egy másolati példányban felterjesztem

1. Létszámviszonyok

a. Járási parancsnokság: 19 katonai, 22 polgári személy

b. A járás területén működő közszolgálati alkalmazottak (tanítók, bírósági, községi és más közfunkciót végző egyének): 346 személy

c. Közbiztonsági (csendőrség, hadtáp csapatok, nemzetőrség stb. alakulatok): m. kir. csendőrség: 55 fő, helyenkint községi őrség 41 fő, és még a honvéd parancsnokságok.

d. Ezek jelenlegi létszáma elegendő-e a közszolgálat zavartalan ellátására: Kielégítők, rendezés most van folyamatban.

e. Az esetleges hiányok: Tanítói és orvosi karban.

2. Politikai helyzet

a. Általában véve a lakosság hangulata (fejlődésének iránya kedvezőbb/kedvezőtlenebb?) Politikai megnyilvánulás nem történt. A nép politikával ez idő szerint nem foglalkozik. A kormány intézkedései és tervei a kinevezések kivételével, igen jó hatást váltottak ki. A kinevezések során olyan egyének is kerültek vezető állásokba, ami aggodalommal tölti el az őslakó tanult székelységet. Teljes magyar nemzeti megújhodást képzeltek el, fajmagyarokból, mert itt minden állásra lenne elég. Kezdet nem úgy mutatkozik. A valódi magyar szellemi fejlődés így újra visszamarad, ha még most is mellőzés a székely sors. Kénytelen lesz újra az idegen származásúak szellemiségéhez igazodni.

b. Mozgolódások észlelhetők-e, és ha igen, mik az okai és céljai és mik a megszüntetés módjai? Nem észlelhetők.

3. Közbiztonsági állapotok

a. Általában: Kielégítő

b. A közbiztonság tekintetében volt-e figyelemre méltó esemény: nem volt.

c. Milyen súlyosabb bűncselekmények fordultak elő: Egy gyilkosság, szerelmi féltékenységből.

4. Igazságügyi szolgálat

a. A bíróságok igénybevétele (Mikor milyen természetű ügyekben és milyen terjedelemben, ritkábban, gyakrabban, stb. veszik igénybe a jogszolgáltatást): Magánjogi ügyekben, különösen a zsidókkal szemben, akik úgy az egyeseket, mint a közbirtokosságokat különféle ravaszságokkal és félrevezetésekkel mintegy 1 millió pengő erejéig megkárosították.

b. Közjegyzők működése (Igénybevételük mérve stb.) Nagy mérvben igénybe vannak véve az idegen nyelvű okiratok lefordításával és hitelesítésével.

c. Ügyvédek tevékenysége (Az irodák forgalma, a jogkereső közönség és az ügyvédek megélhetése szempontjából, szociális vonatkozásban is): Igen kevés. Az irodák forgalma csekély, megélhetésük jelenleg nincs biztosítva. Most vették kezdetüket peres beadványok, különösen zsidók és románok elleni magánjogi követelések és zárlati kérések.

5. Megélhetési viszonyok

a. Az ellátási viszonyok általában: A közlekedési nehézségek miatt az anyagutánpótlás úgy kész-, mint nyersanyagokban alig lehetséges. Kereskedők – saját érdekükben is – mindent megtesznek a helyzet javítására, azonban a visszatért terület könnyebben megközelíthető helyein (Szászrégen, Marosvásárhely stb.) a nagykereskedői árak az 1940. augusztus 22-i árainál magasabbak és így a kereskedők szabadforgalmú anyagok beszerzésétől is tartózkodnak. A visszatérés után kiállított és az illetékes katonai parancsnokságokhoz esetleges, az uzsora megállapítása végett beküldött számlák a nagykereskedők törvényes árait igazolták. A zárolt anyagok elosztására kereskedők kijelöltettek és az anyagigénylések megtörténtek, most már csak idő és szállítási lehetőség kérdése, hogy ezen a téren a helyzet javuljon. A meglevő készletek felvásárlása késik. A készletek gabonaneműek (búza kivételével), fa, burgonya és szénából állanak, azonban a Futura és a többi jogosítvánnyal rendelkező vállalat még csak jelentkezett, de működését egyik sem kezdette meg. Ezért a lakosság felesleges termékeit értékesíteni nem tudja, és – kereset hiányában – nem tudja ellátni magát legelemibb szükségleti cikkeivel sem. A Hangya fiókok szervezése is késik, amelyek pedig hivatva volnának e téren is javítást hozni. Az árellenőrzést állandóan foganatosítom, és a kihágást elkövetők ellen a legszigorúbb megtorlással élek.

b. Milyenek a munkások elhelyezkedési viszonyai: Tőke hiányában közmunka alig indíttatott be. Az üzembe helyezett fűrészüzemeknél korábban elhelyezett munkásokon kívül elhelyezkedési lehetőség a visszatért területen alig van.

A Latorica anyaországbeli cég[61] nagyobb szabású munkás elhelyezési akciója következtében a helyzet kismértékben javult, ha a cég programját beváltja, a helyzet nagyobb mérvű változása remélhető.

c. A szabadgazdasági munkapiacon: Munkakínálat csak alkalmi munkákra van.

d. Közmunkaakcióknál (államépítészeti, erdészeti stb. hatóságok közmunkáinál): Közmunkálatok pénz hiányában nincsenek.

e. Ínségmunkák hol szükségesek: Gyergyóremetén, Ditróban, Gyergyócsomafalván és Gyergyóalfaluban.

6. Közgazdasági helyzet

a. Földmívelés (tavaszi- és általában idénymunkálatok stb.) menete és állása: Burgonya kiszedése befejeződött. Az őszi mélyszántások a legtöbb községben teljesen, egyes községekben 90%-ban elvégeztettek. November hó végéig befejeztetnek. A cséplés benzin hiánya miatt még mindig folyik, a termények még kb. 15%-a csépeletlen.

b. Kereskedelem (árviszonyok alakulása, árukészletek stb.): a készletek úgy zárolt, mint szabadforgalmú cikkekben kifogytak. Különösen tengeriben, cukorban és zsírban nagy a hiány. Beszerzésük majdnem lehetetlen. Ipari cikkekben az anyagelosztó kirendeltség felállítása és elosztó kereskedők kijelölése által rövidesen javulás várható. Más cikkekben rosszabbodik.

c. Ipar (nyersanyag-ellátás, termelés és esetleg gátló akadályok): Nyersanyag hiányában – kivéve a faipart – majdnem teljes pangás uralkodik.

d. Állatállomány (minősége, felhasználhatósága stb.): Szarvasmarha- és sertésállomány minőségileg javuló irányzatú, mennyiségileg – kivitel hiányában – emelkedik. Lóállomány kevés és teljesen feljavításra szorul, úgyszintén a juhállomány is.

7. Közlekedési viszonyok

a. Vasút: Menetrend beállítása megfelel a közkívánalomnak.

b. Autó: Magán gépkocsijárat van Gyergyótölgyes–Gyergyószentmiklós–Csíkszereda és Gyergyószentmiklós–Gyergyóbékás között. Utóbbi benzinhiány miatt még nem közlekedik, előbbi pedig gyakran szünetel. Személygépkocsik száma kevés.

c. Kocsi: Gazdasági munkához és személyi közlekedéshez járművek száma kielégítő.

d. Az utak állapota: Általában elhanyagolt állapotban voltak. Az eddigi munkálatok folytán lényegesen jobb karban vannak.

61 Hivatalos neve: Latorica Rt. Erdőgazdasági és Faipari Vállalat, majd az 1940-es átszervezés után Latorca Rt.

8. Közegészségügyi állapotok

a. A községi és körorvosi teendők ellátása biztosítva van-e?: Nincs. (4 orvosra van szükség)

b. Kórházak működése: Felszerelés hiánya miatt nem megfelelő.

c. Fertőző betegségek neme és száma: scarlatina 6, szamárköhögés 1, diftéria 3, vérhas 1, malária 1.

9. Állategészségügyi állapotok

Milyen ragadós állatbetegségek fordultak elő? Semmi ragadós betegség nem fordult elő.

10. Sport viszonyok

a. Sportegyesületek és telepek számbavétele: nincsenek.

b. Iskolai sport, cserkészet: nincs.

11. A járási katonai parancsnok
és a közigazgatási előadó által végzett szemleutak
a községben az ügyködés egész rövid feltüntetésével

Csaknem mindennapi látogatások során a szükséges irányítások a közigazgatás minden ágában megadattak, és azok teljesítései ellenőriztettek. Panasznapok tartását rendszeresítettem, melynek keretében tekintélyes számú ügy nyert végleges elintézést. Legtöbben magánjogi természetű panaszt terjesztettek elő, legnagyobb részben a zsidó kereskedők ellen, akik gyári, szolgálati, erdei és fafuvarozási munkálatok után nemcsak minimális díjazást fizettek, hanem többeknek még azzal a csekély járandósággal is adósok maradtak. Ha kereskedelmi fát vettek, akkor a bemérésnél károsították meg, vagy az ellenérték egy részét nem fizették meg. Általában megállapítható, hogy bármilyen munkaszolgáltatási, üzleti vagy más összeköttetésnél a székely lakosság megkárosítására és kiuzsorázására törekedtek. Panasznapot előzetes közhírré tétel után egyes községekben már több ízben is tartottam. Eddig mintegy 560 különféle panaszt vagy kérelmet vizsgáltam meg. Ezekről az eset szerint jegyzékek vagy jegyzőkönyvek készültek. Ahol a magánjogi vitás ügy békésen elintézhető nem volt, ott feleket a kir. bírósághoz utasítottam.

12. Tanügyi helyzet

a. Az iskolák számbavétele: Mindenütt megtörtént. Helyenkint a felszerelés kiegészítése folyamatban, többi helyen felszerelés hiánytalan. Helyenkint tankönyvhiány van a szülők szegénysége miatt. Az iskolák dologi kiadásait egyes községek jövedelem hiányából nem bírják fedezni.

b. Az iskolák benépesítése: Be vannak népesítve, a tanítás rendes mederben folyik. Tanulók magyar nyelvű írás, olvasási hiányos ismerete állandóan szűnőben, e tekintetben szép előhaladás tapasztalható.

c. Tanszemélyzet számbavétele: Állami iskolákhoz még 12 tanerő kellene, mert kisegítő tanerők a legtöbb helyen kicserélve okleveles tanítókkal.

d. Intézkedések a tanév megkezdésére: Meg voltak idejében téve.

13. Különös események vagy említésre méltó dolgok

1. Az „Erdélyért" mozgalomra[62] 9000 pengő folyt be.

2. A nyomorenyhítési akcióra begyűlt készpénzben 20.500 pengő hátravan még, ezen felül mintegy 7000 pengő természetbeni adományok értéke úgy 11.000 pengő. Ez 4 vagon bükk tűzifa kivételével már mind kiosztatott a rászorulók között. A készpénzadományokból az országos vásáron lábbelit, ruhafélét, kabátot, továbbá élelmet vettünk és az kiosztatott. Ruhák itt készülnek, akinek a ruha nagyon sürgős, az anyagot kap s természetesen hozzá készpénzt az elkészítésre. Ezt egy bizottság végzi és a segélyezésnél a községi kimutatásokat használja fel.

3. Iparigazolványokat a megbízhatatlanoktól bevontam,[63] továbbá azoktól is, akik vagyonukat nem igaz úton, hanem rossz mérés, árdrágítás vagy áruelrejtés segítségével szerezték.

4. Nagymértékben jelentkeztek görög katolikusok, akik elhagyták vallásukat, éspedig:

Gyergyóalfalu községben	550 lélekből 352
Tekerőpatak községben	az összes
Ditróhodos[64] községben	734 lélekből 52
Gyergyóremete községben	az összes
Gyergyócsomafalva községben	az összes
Ditró községben	361 lélekből 258
Gyergyóújfalu községben	78 lélekből 32
Kilyénfalva községben	az összes
Szárhegy községben	az összes
Vasláb községben	áttért 19 lélek

5. A járás területén 3 községben vannak románok, mind görög katolikusok. Mind a három község lakossága községi népgyűlést tartott s ezen elhatározták, hogy csatlakoznak a hajdúdorogi görög katolikus püspökséghez és egyben kérik templomaikban a magyar nyelvű istentisztelet bevezetését. Mindhárom község kérelme felterjesztetett.[65]

---

62 A mozgalmat az 1940. szeptember 4-i Minisztertanácson jelentették be, élére Horthy Miklósné állt. Célja a kormány által az Erdélyi Szociális Szervezeten keresztül juttatandó pénzügyi segítség kiegészítése társadalmi gyűjtés révén. A gyűjtés végeredményéről nincsenek pontos adataink.

63 Az iparigazolványok végleges revíziójára csak 1942-ben került sor, ekkor valószínűleg a zsidóktól vonták vissza.

64 Hivatalos elnevezése Gyergyóhodos.

65 A székelyföldi görög katolikus egyházközségek 1912–1918 között a hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökségnek voltak alárendelve. A visszacsatolás után mozgalom indult a püspökség joghatóságának ismételt kiterjesztésére, a kérdés azonban 1944-ig megoldatlan maradt. Ezt megelőzően a székelyföldi katonai parancsnokságok nyomást gyakoroltak az egyházközségekre, hogy azok térjenek át valamely „magyar" vallásra, aminek eredményeként a székelyföldi magyar görög katolikus közösségek nagy része felszámolódott. Erre vonatozóan bővebben lásd: Hámori Péter: Székely-oláh görög katolikusok. *Regio,* 2007. 2. sz. 189–222.

6. Áttelepítés Romániába saját kérésre [...][66] esetben történt.

7. A járás községei Gyergyószentmiklós várossal együtt elhatározták a Gyilkostónál egy oly méretű vízi erőmű megépítését, amely az egész gyergyói medencét villamos árammal ellátja.[67] Műszaki felvételek szerint ez mintegy 800.000 pengőbe kerülne, amit az összes érdekelt községek és közbirtokosságok vagyoni jótállása mellett amortizációs kölcsön útján valósítanának meg jövő év szeptember 1-ig. E hó végén megy az iparügyi minisztériumba az előzetes engedély megszerzéséért.

8. A katonai közigazgatás tartama alatt beérkezett összesen 2615 ügyirat. Ebből közigazgatási 2190, segédtiszti 366, katonai pedig 59.

9. Ditró községben zöld keresztes egészségvédelmi szolgálat megkezdődött. A járásból zöldkeresztes tanfolyamra senki sem ment, bábatanfolyamra 22 jelentkezett. Diftéria újraoltások folyamatban vannak.

[olvashatatlan aláírás]

DJHR-Prefectura, cutia 2., doc. 1484/1940. Számozatlan. Gépirat.

66 Olvashatatlan rész.

67 Az elképzelés – sok más elgondoláshoz hasonlóan – terv maradt és az elkövetkező négy évben semmilyen nagy erőmű építésére nem került sor Székelyföldön. Felmerült az egész Székelyföld villamosításának ötlete is, azonban ez is csak a szolgáltatók felvásárlásáig jutott el. Erre vonatkozóan lásd: Ablonczy: *Visszatért Erdély*... i. m. 92–93.

140.
Ismeretlen személy jelentése a katonai közigazgatás hiányairól és hibáiról

Nagyvárad, 1940. december.

A katonai közigazgatás hiánya és hibái

A magyar kormányzás elsőrendű érdeke, hogy a terület-visszaszerzésekkel egyidejűleg megállapíthassa, hogy az új magyar közigazgatás abban a formában, amely formában megnyilvánult, megfelelő-e, kielégíti-e a nép igényeit, megelégedést hoz-e létre vagy sem, hogy a jövőben az így tapasztaltak éppen a magyar nép érdekében hasznosíthatók legyenek. Ezen indokból „sine ira et studio" elvonatkoztatva minden személyes szemponttól, a következő észrevételeim vannak:

A katonai közigazgatásnak voltak jó és rossz oldalai.

Jó oldalai:

1. Alkalmas és erélyes eszköz az átalakulás heteiben a bizonytalan elemek megfékezésére és a terep megtisztítására.

2. Gyors és azonnali intézkedéssel a bürokratizmustól mentesen oldhat meg bizonyos problémákat.

3. A keresztény és nemzeti gondolat intenzív propagálója lehet, és megvalósíthat olyan feladatokat, amelyek a polgári közigazgatás keretein belül csak nehézkesen és bürokratikus formák mellett valósíthatók meg.

4. Szociális szempontból lehetővé teheti az alsóbb néprétegek felemelését és a munka folytonosságát, megfelelő munkabérek megállapítását és a magyar elemek támogatását.

Ezen szempontok a katonai közigazgatás keretében többé-kevésbé meg is valósultak, amennyiben a katonai közigazgatás gyorsan, erősen szociális, nemzeti és keresztény érzéstől áthatva tett intézkedéseket, amelyek következtében bizonyos mértékben sikerült a magyar egzisztenciák megmentése azáltal, hogy gyárak és üzemek munkásaikat nem bocsáthatták el, ugyanezen szempontból a nyersanyag beszerzése, továbbá az állami monopol megvonása folytán ezen monopoljogokba keresztény magyar emberek behelyezése, a becsületes közigazgatás megvalósítása és a kétes elemektől való megtisztítás.

Ezzel szemben a katonai közigazgatásnak hibái és hiányai is mutatkoztak, éspedig:

1. A katonai közigazgatás nagyon hosszúra nyúlt, és ezáltal bizonyos fokú jogbizonytalanság állott be, mert a bírói szervek működése úgyszólván teljesen szünetelvén, a jogkereső közönség nem tudott panaszával és kérelmével hova fordulni. Meglett volna a lehetőség, hogy a bíróság működjön és polgári és kereskedelmi ügyeket is intézzen, mert részben az átvett bírói kar, részben a

nyugdíjas magyar bírók, részben az ügyvédek egy része ezt az igazságszolgáltatást el tudta volna látni.

2. A katonai közigazgatás vezetői, jóllehet határozott jóakarattal működtek, több melléfogást csináltak, aminek oka részben az volt, hogy nem ismerték az érvényben levő jogszabályokat, és nem követték a magyarság tapasztalt és bevált vezetőinek tanácsait, hanem különböző olyan egyénekre hallgattak, akik lehettek ugyan jó magyarok, de véleményeiket bizonyos egyéni sérelem, bosszúvágy, gyűlölet vagy revans-gondolat befolyásolta és éppen ezen okok miatt személyi és tárgyi tekintetben nem adhattak olyan véleményt, amely megegyezett azon elvekkel, amelyeket Teleki Pál miniszterelnök erdélyi konferenciái alkalmával több ízben kifejezésre juttatott.

3. A katonai közigazgatás intézkedéseiben sokszor hiányzott a tapintat, a megértés és szeretet. Így megtörtént az, hogy egyes vidéki járási parancsnokok Hangya üzleteket zártak be, amely üzletek a megszállás alatt a magyarság végvárai voltak, s amelyeket a román impérium idejében nagy nehezen sikerült megmenteni. Érthető volt a lakosság elkeseredése. Ugyancsak megtörtént, hogy bizonyos hibák miatt olyan magyar egyesületeket oszlattak fel, pl. a Nagyváradi Tüdőszanatórium Egyesületet, amelynek vezetőségében a város magyar vezetői úgyszólván kivétel nélkül helyet foglaltak, s amely vezetőség, ha bizonyos hibákról értesült volna, feltétlenül azokat orvosolta volna.

4. A rendfenntartó közegek sokszor túlzott szigorúsággal kezeltek bizonyos kérdéseket, kihágásokat stb. Nyilvános rendeletekkel megbélyegeztek magyar embereket, akik pl. nem a vágóhídon levágott marhák húsát árusították stb., amely intézkedések a törvényen alapultak, de tapintatosabb formában is alkalmazhattak volna, hogy ezáltal a sokat szenvedett magyar lakosság ne szenvedjen el újabb keserűséget.

5. Az itt élő magyarság a magyar közigazgatástól törvényességet és az igazságosságot várta. Ez nem mindig sikerült a katonai hatóságok legjobb akarata dacára sem, és éppen ezért bizonyos kiábrándulás volt észlelhető a tekintetben, amelyet a polgári közigazgatásnak most ki kell reparálni.

6. Nemzetiségi szempontból, a katonai közigazgatás, ha erélyes is volt, de nem volt alkalmas a problémák megoldására. Az internálásoknál sok melléfogás volt. Így pl. a nagyváradi katonai parancsnok beismerte, hogy Bucico Coriolan volt polgármestert helytelen és hamis információk alapján internálta, amiről később meggyőződött.[68] Ez elmaradhatott volna, ha hallgatott volna és követte volna a magyarság vezetőinek véleményét. Úgyszintén visszatetszést keltett a magyarság körében is olyan vezető románoknak kiutasítása, akik a magyarsággal szemben semmi olyat el nem követtek, amely megtorlandó lett volna, sőt, 20 év alatt állandó tapintatukról és jóindulatukról tettek tanúbizonyságot. E tekintetben sem hallgatták meg a magyarság vezetőinek javaslatait, véleményét.

68 A kiutasításkor elkövetett hibás ítéletek jóvátétele érdekében már a katonai közigazgatás időszakában felmerült egyes egyének visszatérésének lehetővé tétele. Erre vonatkozóan lásd a 75. számú dokumentumot.

7. A katonai közigazgatás beavatkozott olyan magánjogi ügyekbe, amelyek súlyos hasonló intézkedéseket vontak maguk után a román területen élő magyar testvéreinkkel szemben. Így kiutasítottak üzletébe idegen behelyezése, a kiutasítottak üzleti leltárának kiárusítása, vagyonának elidegenítése azt hozta magával, hogy Aradon magyar embereket kitettek üzleteikből, letartóztattak, a magyar cégekhez pl. az Andrényi cég innen kiutasított románokat hatalmas összegekkel megbíztak ellenőri minőségben, ami az ott élő magyarságnak még sokkal keservesebb helyzetet teremtett. A kiutasítottak vagyonának leltározása és gondnok kinevezése helyes intézkedés volt, ez azonban csak a megőrzésig terjedhet és nem a vagyon-elidegenítésig.

Mindezen indokoknál fogva a jövőre nézve le lehet vonni azt a következtetést, hogy:

1. A katonai közigazgatás rövid ideig tartson.

2. A katonai közigazgatás lehetőleg csak rendészeti kérdésekkel foglalkozzék, és közbiztonsági szempontból működjön.

3. Jogi problémák megoldása vétessék ki a katonai közigazgatás keze alól.

4. A törvényesség és igazságosság feltétlenül érvényesüljön, hogy ezáltal a nép bizalma a magyar közigazgatásban meg ne rendüljön.

5. Tapintatosság, megértés és szeretet vezesse a közigazgatás tényezőit, hogy a sokat szenvedett magyar közönség a magyar tisztviselői karban, legyen az katonai vagy polgári, megértő testvéreket és ne szigorú végrehajtókat lásson.

Nagyvárad, 1940. december hó.

MNL OL, K 53, 1. doboz, 561/1940. 61–62. f. Gépirat-másolat.

141.
Ismeretlen személy feljegyzése a székelyföldi közállapotokról

Budapest, 1940. december 3.

Szigorúan bizalmas
Budapest, 1940. december 3-án

Feljegyzés

Több mint egy hétig tartó székelyföldi körutamról visszatérve az ottani állapotokról ismerőseim bemondása és saját tapasztalataim alapján a következőkről számolhatok be:

Azt a lelkesedést, amely a lakosságot, főleg a székelységet a „visszatérés" révén általánosan eltöltötte, bizonyos csüggedés és elkedvetlenedés váltotta fel. Az emberek napokig nem dolgoztak örömükben és csak most ébredtek rá arra, hogy egyénileg jobb dolguk volt a román impérium alatt, nagyobb jövedelemből könnyebben élhettek meg és mindenük megvolt, ami a megélhetéshez feltétlenül szükséges. Ma a lehetetlen vasúti hálózat, a rendkívül előnytelen határ és az átmenet okozta nehézségek miatt munkalehetőségeik és megélhetésük rendkívüli nehézségekbe ütköznek.

Zágon község erdeinek csaknem 90%-át vesztette el. A kommandói[69] Groedl-telep[70] két részre osztódott: a kitermelendő erdő és az iparvasút 2/3 része odaát maradt, az eladandó faanyag a fűrésszel és teleppel hozzánk került, így új kitermelésről nem lehet szó, csak a meglevő faanyag és az üzem likvidálásáról, amely vagon és kellő piac hiányában úgyszólván lehetetlen.

A Székelyföldet legsúlyosabban a Brassótól való elszakadás érinti. A brassói nagyvállalatok nyerstermékeiket a Székelyföldön szerezték be, és kész áruikat a Székelyföldön árusították.

A székelyföldi répatermelés a botfalusi gyár elvágása folytán veszélyeztetve van.[71] A gazdák az idén még megkapták részben beszállított répáik után a répaszeletet, ami jövőre kilátástalannak látszik. A Futura kirendeltségei magukhoz szeretnének ragadni minden gazdasági terményt, ami a székelyföldi székely terménykereskedőket katasztrofálisan érinti. Főleg mivel nagyon sok speciális terményről van szó (mák, lencse stb.) ami fölött viszont alig diszponálhatnak és azt Brassó helyett a budapesti tőzsdén iparkodnak értékesíteni, ami a szállítási nehézségek miatt erősen problematikus.

---

69 A falu erdejének Romániában maradása miatt nemcsak munkanélküliség lépett fel, hanem megindult a falu elnéptelenedése is. Az 1941-es népszámlálás idején 700 emberrel kevesebb élt ott, mint 1930-ban.
70 Helyesen: Groedel-telep.
71 Erre vonatkozóan lásd a 59. számú dokumentumot.

A Székelyföldön hihetetlen a nyomor. A székely nép, de az intelligens elem is főleg rönkfák szállításából és eladásából tartotta fenn magát, amelyet részben vett, részben a közbirtokossági erdőkből, sőt, jogtalanul magános erdőkből is szállított és a fűrésztelepeken nagyszerűen értékesített. Ma már ez alig lehetséges, lovaikat a románok csapatszállításokra elrekvirálták és vagy nem küldték vissza, vagy olyan állapotban, hogy munkára hetekig nem használhatják. A háromszéki magyar román határt csak bizonyos határvadász-alakulatok védik bizonyos megerősített támpontokon, viszont a román katonaság járőrei az egész határt veszélyeztetik, úgy, hogy a favágók nem mernek az erdőbe menni, különben is a románok elvonulásuk előtt felgyújtották ottani kunyhóikat. Így a hideg éjszakákat szabad ég alatt kellene tölteniük.

Egész Székelyföldön alig van világítószer. A románok petróleumát, amit eltávozásukkor potom áron osztogattak, hazafiságból csak kevesen vették, a többiek azt hitték, hogy Magyarországról mindezt olcsón beszerezhetik. Az emberek már este öt órakor kénytelenek lefeküdni, egyetlen fűtött szobájuk van, lehetőleg a konyhán, fára, de még gyufára is alig van pénzük.

A háromszéki intelligencia kevés műveltséggel rendelkezik, a legtöbb földbirtokos fiúnak legfeljebb érettségi végzettsége van, de nagyon sok csak négy gimnáziumot végzett. Még azok is, akik mint intézők stb. egyes birtokoknál akartak elhelyezkedni, a román impérium alatt nem végezhették be gazdasági tanulmányaikat. Ez okozza azt, hogy ma alig akad olyan székely férfiú, aki valamilyen álláshoz való kinevezéséhez a szükséges kvalifikációval rendelkeznék.

A legnagyobb bajt a sok alaptalan és indokolatlan denunciálás okozza. Mindenkinek van egy haragosa, akit „be akar mártani". Tény az, hogy nagyon sokan viselkedtek hazafiatlanul a román megszállás alatt, de legtöbb esetben a feljelentőre épp annyi „lepaktálás" lenne rábizonyítható, mint a feljelentettre. Az ottani primitív viszonyok hozták azt magukkal, hogy a földbirtokosok, úgy mint az iparosok stb. kénytelenek voltak bizonyos szolgálatokat teljesíteni a román jegyzőknek, csendőröknek stb., hogy szemet hunyjanak megélhetési lehetőségeikkel szemben.

Az emberek a román impérium alatt elvesztették józan ítélőképességüket. Román hivatalnokok között dúló megvesztegetés, a politikai üldöztetések és a román állam terhére eszközölhető „csalások" olyan lehetőségeket tártak fel, amelyeket egyesek iparkodtak kihasználni. Emellett a székelyeknél hagyományos perlekedési vágy, valamint kevés óvatosságra való és ellenségeiktől beárult kijelentéseik nagyon sok esetben vezettek letartóztatásokra, amelyeknek háttere azonban nem volt mindig magyar hazafias érzésből fakadó.

Csaknem minden családban akadt olyan, akit a csendőrök elhurcoltak és csak fizetés ellenében voltak hajlandók kibocsátani, vagy ennek hiányában börtönbe vetették. Az egyik ismerősömet letartóztatták, mivel a román államot egy erkölcstelen intézményhez hasonlította. Ugyanakkor egy másikat letartóztattak azért, mert a saját területén elhúzódó, de a román állam tulajdonát képező vasúti

síneket egy másnak eladta. Mindkettő egyformán magyar nemzeti vértanúnak tekinti magát, és előjogokat követel azzal szemben, aki „nem szenvedett magyarságáért".

Tallér tábornok,[72] Háromszék katonai parancsnoka azt mondta nekem, hogy bárcsak sose jutott volna el a Székelyföldre, mivel oly legendás hírűnek tartotta a székely népet és úgy csalódott benne. Ezt főleg a denunciálási rendszerre értette.

Egy székely község lakosságának fele deputációba jött a tábornokhoz, hogy vádat emeljen a falusi tanítónő ellen, aki hazaáruló és „lepaktált" a románokkal. A tábornok felfüggesztette a tanítónőt, mire két nappal később a falu másik fele jelentkezett a pappal és tanítóval együtt, hogy tiltakozzanak legjobb tanítónőjük meghurcoltatása ellen, azt is közölték, hogy egy másik tanítónő szeretné állását elfoglalni, és ennek érdekében járt az előző deputáció. Egy másik esetben egy előkelő úriasszony súlyosan terhelő rágalmakat közölt egy más úriasszony ellen, és amikor bizonyos adatokért utána kellett küldenie szárnysegédjét, a két úriasszonyt együtt találta reggelizve egyik kávéházban.

Akkora a kenyéririgység, hogy az eszközökben nem válogatnak. Egy tisztviselő kinevezése pillanatában már „meg lesz fúrva". A székelyek nagyon büszkék arra, hogy ezt a jó szokást „Magyarországról" olyan gyorsan elsajátították.

Dr. István Mihály marosvásárhelyi ügyvédnek katonai előadóvá történt kinevezése elégületlenséget váltott ki az egyszerű származásával elégületlen marosvásárhelyi polgári elemben, mely benne csak a „suszter fiát" látta. Nem nyugodtak, amíg valamelyik vidéki temetőben nagyatyjának sírját fel nem fedezték, és erről fotókópiát küldtek a belügyminiszter úrnak annak igazolására, hogy nagyatyját Ştefannak hívták és görög keleti, tehát román volt.

A legtöbb ember a Székelyföldön elégületlen „mellőztetése" miatt. Azt hiszi, hogy a magyar államnak kötelessége őt kártalanítani hivatalból való elmozdítása és meghurcoltatása miatt. Kifogásolja, ha valaki a korhatár túllépése dacára állami beosztást kap és ő maga csak nyugdíjhoz jut hozzá, amelynek mértékével többnyire elégületlen, sőt, becsapva érzi magát, hogy azt azonnal nem folyósítják.

Valóságos nyilvántartást vezetnek a kinevezéseknél tekintetbe jött személyekről. Kutatják az okokat, és esetleg a befolyásokat, amelyek kinevezését lehetővé tették. Egyik sem hajlandó a másiknak „előjogát" elismerni. Mindenki valamelyik „magasabb protektorának" nyújtotta át személyi ambícióit feltüntető adatait és mellőztetésében protektorának „csekély szavát" véli felfedezni. Általában Pál Gábort tartják a „Székelyföld diktátorának", aki szimpátia és antipátia alapján „önkényileg" döntött egyesek mellett vagy ellen.

A székely közvélemény előtt Pál Gábor személyét iparkodnak népszerűtleníteni. Azt terjesztik róla, hogy kisebbségi vezér korában már eladta magát a zsidóknak és ez őt most feszélyezi, sőt, nem térhet ki bizonyos zsidó óhajok elől. Állítólag annak idején azt a kijelentést tette volna a NUF vezetőkről,[73] hogy azok

72 Tallér Gusztáv, vezérőrnagy.
73 NUF – Nemzeti Újjászületési Front (románul Frontul Renaşterii Naţionale).

„uniformisos banditák". Ezért ezek örömmel szítják a hangulatot ellene. Tudtommal 2000 aláírással egy memorandum készül ellene, amelyet miniszterelnök úr megkerülésével közvetlenül a Kormányzó Úr Őfőméltóságához akarnak eljuttatni, mivel attól félnek, hogy „nagy befolyása révén" az abban lefektetett panaszok nem lesznek kivizsgálva.

A katonai közigazgatás vegyes érzelmeket váltott ki a lakosság körében. Általában értékelik azt a nehéz munkát és sok tapintatot igénylő tevékenységet, amelyet kifejtettek. Ez természetesen az egyénektől függött és mindig relatív alapon nyugszik. Éder Elemér alezredes, Csíkszereda katonai parancsnoka közmegelégedésre teljesen rendbe hozta a város pénzügyeit. Az antiszemiták örvendtek annak, hogy a zsidó kereskedőkkel kiíratta üzleteikre, hogy „zsidó üzlet". Azt azonban később Pál Gábor intervenciójára kénytelen volt felfüggeszteni.

A meglévő nehézségeket emelte még a katonai közigazgatás által ideiglenesen beállított odavaló tisztviselők és beosztottak kicserélésének kérdése, vagyis a polgári közigazgatás tisztviselő kara ellen egyes ilyen „leépítettek" is hangulatot keltettek.

A zsidó vállalatok gyorsan iparkodtak asszimilálódni, ma már a zsidó igazgatók nagy része református, mivel a református papok kevesebb akadályt gördítettek a kikeresztelkedés ellen, mint a katolikusok, akik a katolikus egyház tanainak megtanulásától tették függővé kikeresztelkedésüket. A „kompromittált" zsidó igazgatók leváltása még a katonai közigazgatás alatt megtörtént.

A kommandói Groedl-cégnél az egyik zsidó igazgató, akinek felesége bukaresti román nő, beadványt adott a bécsi döntőbírósághoz, amelyben az egész Groedl-telepnek Romániánál való meghagyását kérte. Ez természetesen a megszállás elől elmenekült, a cég „nem kompromittált" igazgatói maguk siettek ezt a kollegájukat denunciálni és az „árjásítás" rovásukra megindult.

Az ipartelepek munkásai felhasználták azt a körülményt, hogy valamelyik Székelyföldön szerepet betöltő magas vagy alacsonyabb rangú tiszt közeli rokonuk és felemelték fizetési igényeiket. A vállalatok a „magas rangú rokon"-ra való tekintettel siettek eleget tenni az illető követelésének, nehogy a „rokon"-nal meggyűljön a bajuk, elhelyeztetése vagy távozása esetében azonban azonnal visszaállították a régi status quo-t.

A polgári közigazgatás bevezetése és az azzal kapcsolatos tisztviselői kinevezések végleg szárnyát szegték a még fennálló elhelyezkedési reményeknek. Azért az utolsó percben is történtek lépések egyes kinevezések megakadályozására.

Dr. Fekete Gyula marosvásárhelyi ügyvéd gróf Toldalaghy Mihály főispán személye ellen írásbeli tiltakozást nyújtott be a Belügyminisztériumba, mivel őt, mint NUF vezetőt, ilyen méltóságra méltatlannak tartja.

A Székelyföldön fellángolt a felekezeti villongás is. Az egyes felekezetek felekezeti sérelmet láttak abban, ha a megyei kinevezéseknél számarányuk nem lett reprezentálva, és főleg ha „más vallású" főispán került a megye élére.

A háromszéki reformátusok elégedetlenkedtek, hogy báró Apor Péter személyében katolikus főispánt kaptak és Szentiványi Gábort akarták erre az állásra segíteni. Ugyanakkor újabb akció indult meg báró Szentkereszthy Béla mellett, mivel a dél-háromszékiek nem tűrhetik, hogy egy „kézdi" főispánt kapjanak.

Soha annyi pártoskodás nem volt a Székelyföldön, mint most. Egy-egy mellőzött „vezető" miatt egész rokonsága és „hívei" orrolnak. Egész közvetítő akciók folynak a „sérelmek orvoslására", amíg olyan megoldáshoz nem jutnak, amelyben valamennyien látszólag megnyugszanak. Ezeknél természetesen nem az ország vagy a köz érdeke a fontos, hanem a sértett hiúság és „protektoruknak" mellőzése. Viszont az ellenpárt iparkodik egy-egy „mellőzhető" protektornak vagy főbb vezetőnek egész baráti körét a közélet porondjáról kiszorítani.

Ezeket a belső bajokat tetézik a közlekedési és szállítási nehézségek. A Székelyföldön az utazás rendkívül körülményes és kényelmetlen.

A vonatok a csatlakozások kötelező bevárása miatt késéssel indulnak a kiinduló állomásról, ami teljes pontatlanságot idéz elő az egész vasúti forgalomban. A kézdivásárhelyi vonalon az akkumulátorok Barátosnál már felmondják a szolgálatot, úgyhogy onnan Bereckig és onnan vissza Sepsiszentgyörgyig világítatlan kocsiban utazik az ember.

Az utak javítása terén óriási haladás észlelhető, a kanyarokat most hozzák helyre, az utak árkolása, feltöltése és makadámozása már nagyrészt befejeződött, legalábbis a főbb útvonalakon. Csak a fahidak akadályozzák a gyors hajtást és várnak ennélfogva kicserélésre.

A MÁVAUT autóbuszok elég kényelmesen és gyorsan bonyolítják le a forgalmat, de a kocsik egy része a rossz utakon megrongálódott. Óriási teljesítmény vár rájuk a beszterce–szászrégeni vasúti átszállás lebonyolításánál, mivel egy-két óra késéssel érkező vonatok utasait kell a menetidőnél lehetőleg gyorsabban a másik csatlakozó állomásra szállítaniuk.

A vonatok bevárják a bejelentett, de késésben levő autóbuszokat. Így pl. Besztercéről a csíki csatlakozás miatt másfél órás késéssel indult a Désen gyorsvonattá átalakuló budapesti szerelvény. A beszterce–szászrégeni úton sokszor életveszélyes a forgalom a minden elővigyázatosság nélkül legnagyobb tempóban rohanó katonai autók miatt. Autóbuszunkat egy ilyen katonai autó az árokba szorította, és úgy összeakadt vele, hogy a katonai teherkocsi kerekei alól a kavicshalmot ki kellett lapátolni, ami félórai késést idézett elő.

Az utakat főleg román származású napszámosok javítják az említett vonalon, de működnek zsidó munkás-századok is. Utóbbiak azonban inkább az újonnan felépítendő vámházak stb. részére szállítanak anyagot. Ezek között nagyon sok a budapesti zsidó fiatalember, akiket délután átöltözve lehet Beszterce, Csíkszereda stb. korzóján találni, ahol pénzüknek megfelelően „fővárosi életet élnek", ami a székely fajfenntartás szempontjából nem látszik mindig kívánatosnak.

A nehézségek leküzdése még hosszú időt fog igénybe venni. A baj az, hogy a székely nép a román éra alatti székelyföldi viszonyokat veszi tekintetbe, és nem

akarja elhinni azt, hogy ma Romániában rosszabbak a viszonyok, mint megszállás előtt voltak, vagy a mai Magyarországon.

A falusi jegyzők hiába figyelmeztetik a népet, hogy a rendkívüli háborús körülmények között a haza érdekében áldozatokat kell hoznia, a nép a jegyzőket okolja a fejadagok csekélysége miatt, sőt, feljelentik őket, hogy igazságtalanul és részrehajlóan járnak el. Ma már a feljelentések miatt senkit sem függesztenek fel, sőt, legtöbb esetben annyira nyilvánvaló a rágalom, hogy tárgyalás alá sem kerülnek.

A nép rendkívüli nyomorban van, főleg a Székelyföldön. Gyerekeket lát az ember cipő nélkül szaladgálni és fogyatékosan felöltözve. Többen kérdezték, hogy mikor kapják meg már azokat a pénzeket, amelyeket Magyarország területén gyűjtöttek a székely akcióra. Az emberek fáznak és éheznek.

Az újonnan kinevezett tisztviselők érdeklődtek, hogy mikor kapják meg járandóságaikat. Még a tintát, tollat és irodai felszerelést is sajátjukból kell fizetniük. A különleges megbízatással ellátott „szakértők" restellik nyerskiadásaik megtérítését kérni, azt hiszik, hogy hivatalosan állapítják meg nekik ezeket minden reklamálás nélkül. Sajátjukból fedezik úti- és szállodaköltségeiket. Az elmozdított tisztviselők (katonai hatóságok által elmozdítottak) anélkül, hogy ügyük kivizsgálva lenne, minden megélhetési lehetőség nélkül családjukkal együtt a szó szoros értelmében éheznek. A nyugdíjasok a román állam által élvezett sokszor magyarbarát magatartásuk miatt lecsökkentett nyugdíjukat még lecsökkentett formában sem kapják és tájékozatlanok aziránt, hogy nyugdíjemelésre vagy szolgálati éveiknek beszámítására számíthatnak-e. A vállalatok nagyon sok munkást leépítettek, akik így a kommunisták vagy a nyilasok táborához akarnak csatlakozni.[74] Egyes nyilas agitátorok azt a hitet terjesztik a népben, hogy ezeken az állapotokon csak egy nyilas kormány tud segíteni.

A Székelyföldön nagyon elégületlenek a magyarországi „cinkossággal", amely nagyon távol áll a székely mentalitástól. A nép úgyis azzal gyanúsítja vezetőit, hogy az „ő bőrére" egyéni és anyagi előnyöket élvez, ilyen címadományozások esetében bebizonyítottnak látná, hogy vezetőik „le vannak kenyerezve".

Talán sötét színekben festettem a székelyföldi állapotokat és mindenesetre csak a hibákat és bajokat sorakoztattam fel anélkül, hogy a székely nép jó tulajdonságaira, hazafiasságára és kitűnő kvalitásaira rátértem volna. Szükségesnek tartottam azonban ezeket elmondani, mivel magával a néppel, egyszerűbb emberekkel

74 A nyilas párt esetleges térhódítása már a katonai közigazgatás idején is foglalkoztatta a közigazgatást, ezt a zsidótörvény gyors végrehajtásával, illetve új magyar cégek alapításával vélték megakadályozhatónak. Az Erdélyi Párt 1941 márciusában történt megalakulását követően a magyar lakosság döntő része ebbe tömörült. Habár megindult a nyilas szervezkedés is, Marosvásárhelyt leszámítva a székely városokban nem ért el sikereket a párt, mivel a magyar lakosság a Vasgárdához hasonló szervezetet látott benne. A legnagyobb sikert Szászrégenben, illetve a szász lakosság körében érte el. 1941 márciusában maga Szálasi Ferenc is ellátogatott a városba, ahol megállapodás született a nyilas párt és a helyi Volksbund szervezet együttműködéséről. A szász lakosság szimpátiáját az váltotta ki, hogy a nyilas pártban egy németországi eredetű pártot láttak.

és kisebb tisztviselőkkel érintkeztem, akik bizalommal közölték velem ezeket abban a reményben, hogy panaszaikat az illetékes fórumok tudomására fogom hozni.

A székelyek oly szeretettel fogadták a magyar honvédeket és annyira jó hatást gyakorolt rájuk kitűnő felszerelésük, hogy meggyőződhettek arról, hogy Magyarországon az állami jövedelmeket tényleg arra fordítják, amire előirányozzák, ilyképpen megvan minden adottság arra, hogy a székelyek hazafiságára apellálva a nehéz körülmények között türelemre, megértésre és sanyarú sorsuk szótlan viselésére rá lehessen őket bírni, azonban ennek előfeltétele az, hogy a fent vázolt állapotokon lehetőleg sürgősen és gyökeresen változtathassunk.

[olvashatatlan aláírás], XII./3.

MNL OL, K 67, 15. csomó, 246. tanulmány. 584–592. f. Gépirat.

142.
Hlatky Endre kormánymegbízott észrevételei a katonai közigazgatás működéséről

Nagyvárad, 1940. december 13.

Észleletek a katonai közigazgatásról

A felvidéki katonai közigazgatás tanulságait a kormányzat igen helyesen kiértékelte és az erdélyi területek felszabadulása után esedékessé vált bevonulás idejére bölcsen hasznosította.[75] A közigazgatás átvétele a román hatóságoktól, illetve a katonai közigazgatás első napjainak megszervezése nagy általánosságban és kevés kivétellel egészen simán ment és megnyugtatást keltett mindenütt. Az a morális hatás, mit a honvéd csapatok bevonulása a román lakosságra félelmet keltően és mégis megnyugtatólag tett, a katonai közigazgatás első napjaiban tett intézkedésekkel helyesen egészült ki.

Az eredetileg bölcs elgondolás akkor szűnt meg helyesen érvényesülni, amikor a szervezés munkáin a katonai közigazgatás túlesett, és már valóban konkrét problémák megoldására kellett sornak kerülnie.

A 60-as számú szürke könyv nem tartalmazott mindenre pontos előírást, és amikor elérkeztünk oda, hogy ilyen, elő-nem-írt esetek vártak közigazgatási megoldásra, rögtön előállott a zökkenő.

Félreértés volna azt következtetni a fentiekből, hogy csak katonai tényezők tévedtek. A melléjük, illetve alájuk rendelt polgári előadóknál is több volt a tájékozatlanság a megengedhetőnél. Érzésem szerint a katonai közigazgatásnak a békésen visszatérő, volt magyar területeken 1-2 hétnél tovább tartania nem kellett volna. Ezen megállapításnak ellentmondhat valaki egy tetszetős megjegyzéssel, azzal ti., hogy annyi idő alatt nem lehetett volna elvégezni az ún. tisztogató munkát. E megjegyzésre viszont az a válaszom, hogy pl. Nagyváradon teljesen felesleges volt az a tűzzel-vassal végzett tisztogató munka, aminek nagyrészét maga a katonai parancsnok volt kénytelen a polgári közigazgatásra való áttérés előtt visszacsinálni.

A vasút és posta kifogástalan szolgálata azzal volt biztosítható, hogy vasutasok és postások mentek be a csapatokkal együtt. Önként adódik a kérdés, miért nem mehetett volna be ugyancsak a csapatokkal együtt kellő számú községi jegyző, járási stb. szakember.

A bírói működésnek megkezdése is szükséges lett volna már korábbi időkben. A hadbírói eljárás a bíráskodás szünetelését egyáltalán nem pótolta. A hadsereg-

75 A felvidéki közigazgatás deklarált hibájának az igazolási eljárást tartották, emiatt többször is úgy nyilatkoztak, hogy Észak-Erdélyben ezt nem alkalmazzák. A gyakorlatban ez csak azt jelentette, hogy szóbelileg beszerzett információk alapján ítélték meg az illető egyén esetét.

egységek kebelén belül és állandóan helyzetet változtató katonai hatóságok hadbírói és internálás ügyekben csak zavart keltettek intézkedéseikkel és úgy tudom, hogy a legtöbb internálás esetében az őket szolgáltató vád földerítése is alig lehetséges, mert a panasztevő katonai tényező időközben már jóformán kikutathatatlan beosztásban és helyen tartózkodik.

A kormánymegbízotti rendszer nem teljes. Én 4 megye és 2 törvényhatósági város ügyeire kaptam megbízatást, és elő volt írva, hogy a fontosabb ügyekben engem meg kell hallgatni. Ez a meghallgatás azonban lehetetlenné vált, mert a híradás, telefon, távirat is igen megnehezült. Nagyváradon felhasználtam az alkalmat arra, hogy a város és megye alapvető ügyeiben a kiindulást irányítsam, de pár nap múlva átmentem Kolozsvárra és onnan már lehetetlen volt a fontosabb ügyekbe betekintést nyernem, Várad és Bihar területén. Nem beszélek Szatmárról és Szilágyról, ahova az összeköttetésünk sokáig egyáltalán nem működhetett. Én biztosan érzem, hogy az eredeti elgondolást valamennyire megközelítettem feladatom betöltésében, ennek azonban az volt a magyarázata, hogy igyekeztem minél több utazást tenni és így a személyes érintkezésre alkalmat adni a városi és megyei parancsnokoknak. Ez rajtam múlott azonban, ők maguktól nem tudtak volna eleget tenni még ennyire sem abbeli kötelezettségüknek, hogy a fontosabb ügyeket velem megtárgyalják. Következik tehát ebből, hogy sokkal több kormánymegbízottnak kellett volna lenni. Esetleg jó lett volna, ha mindegyik törvényhatóságnak élére került volna egy-egy.

A „közigazgatási előadó" elnevezés helytelen, leminősítő, tekintélyt-nem-adó. Kolozsváron Beck ezredes ezt rögtön észrevette és Vékás előadó urat polgármester úrnak tituláltatta. Nagyváradon Thury Kálmán több ízben kormány-megbízottnak nevezte magát és helyesen tette az ügyek érdekében.

Kevés emberben van meg a tapintat és alkalmazkodás készsége. Vitéz Németh tábornokban ez annyira megvolt, hogy egy pillanatra sem okozott nehézséget a miniszteriális tisztviselők alárendelt helyzete az ő, 2. hadseregbeli közigazgatási csoportjában. A közszellem, amely ott kialakult, körülbelül azzal jellemezhető, hogy ő és tisztjei civilebbek akartak lenni nálunk, alárendelt polgári főtisztviselői pedig katonásabbak náluk. Ez teljes harmóniát eredményezett. Ezzel viszont ellentétes volt az 1. hadsereg közigazgatásának szelleme, ahol tanúja voltam pl. annak a jelenetnek, amikor egy sürgős ügy azért nem kerülhetett a tábornok elé, mert a referens aznap már egyszer referált. Ezt az álláspontot nemcsak a tábornok rendelkezése hozta magával, hanem a mellé beosztott belügyminisztériumi osztálytanácsos is ezt vallotta tüzér századosi és segédtiszti minőségében. Ezt azért hangsúlyozom, mert hisz nem katonai, hanem emberi hibára akarok rámutatni.

A kormánymegbízottat a hadsereg parancsnoka mellé rendelte ki a kormány elnöke. Én ezt úgy értelmeztem, hogy a hadsereg-parancsnok közigazgatási hatalmát gyakorló közigazgatási csoportvezető tisztjéhez kell kapcsolódnom és ezt az álláspontomat Jáni[76] hadsereg-parancsnok teljesen megértette. Az ő hadsereg-

76 Helyesen Jány Gusztáv, tábornok.

ében ennélfogva állandóan érintkezésben álltam a közigazgatást irányító Németh tábornokkal, egymás melletti szobákban hivataloskodtunk. Nagy Vilmos gyalogsági tábornok úr más álláspontón volt, és az ő székházának egyik nagy termében helyezett el, az ő dolgozószobája mellé, és ezzel teljesen elválasztott katonai közigazgatás csoportjától, amely más városrészben működött. Álláspontjához ellenvetésem dacára is ragaszkodott, amiből az következett, hogy többet kellett autóznom a két munkahely között, mert nem voltam hajlandó lemondani a közigazgatási csoportoknál szinte naponta történő személyes látogatásaimról és a referensekkel való közvetlen érintkezésről. Feladatomat nem reprezentatívnak tartottam, hanem érdemleges munkát követelő hivatalnak.

A bevonulásnál észlelt önbiztató propaganda felesleges. Teleragasztottuk Erdélyt sokszor igen naiv szövegű papírsávokkal, amelyekből az tűnt ki, hogy mint a vihar, vonulunk hegyen-völgyön át Erdélybe. Ez a viharos felvonulás valóban megtörtént, de erre a biztatásra a honvédeknek szükségük nem volt, és csak felesleges megjegyzésekre adott alkalmat. A tűző napban, vagy a szakadó esőben, porfelhőben avagy sárban nagy megerőltetéssel és lelkesedéssel vonultak csapataink, de nem „Blitzkrieg" jellegével, hiszen addig mentünk, ameddig naponta megengedtetett az elővonulás és nem tovább. Amellett ezek a cédulák, illetve propaganda-szalagok ott éktelenkedtek heteken át a falakon, amikor már egy lépést sem tettünk előbbre, noha a romániai atrocitások híre a lakosságnál további előnyomulást követelt.

Az egyes községek átvétele után másfél-két hónapot is várni kellett, amíg, bár ideiglenesen, községi névtáblák kerültek a faluvégekre. Imponálóbb lett volna, ha ezekkel a táblákkal együtt vonulhattunk volna be, és az első 24 órán belül azokat kitétethettük volna. A bevonulásunkkal egyidejűleg mindenütt ellepte Erdélyt az ú.n. „K" szolgálat. Nem egy, egészen obskurus egyént fedeztem fel ezekben a napokban Kolozsváron, Nagyváradon és másutt. Egyrészük internáló táborba való lenne. A „K" szolgálatba való bekapcsolódásuk folytán ők lettek azok, akik másokat internáltattak.

A politikai ágenskedés is ezeknél kapott lehetőséget, és hogy nem csináltak nagyobb bajt, az a lakosság józanságát mutatja.

Az első napok hallatlan lelkesedését és áldozatkészségét hamarosan eljátszottuk azokkal az intézkedésekkel, amelyek azt az érzést kelthették a felszabadult lakosságban, hogy a katonai közigazgatás őket elnyomja, diktatórikus hatalma alá hajtja, és a várva-várt szabadság helyett ismét csak megkötöttségeket mutat. Ez nem volt általános tünet, de a hatalmat birtoklók lelki nagyságától függ mindig, hogy egyéniségükből tekintélyt és tiszteletet árasztanak-e vagy pedig megfélemlítést. A hatalom el is kapja az embert, ha nem vigyáz. Sok esetben azt hitte az ember, egyesek elfelejtik, nem egy visszahódított gyarmat, vagy nem egy meghódított ellenséges föld az, amin állunk, hanem saját, igen sokat szenvedett magyar föld. Ha száz intézkedésből csupán egy is akadt ilyen látszattal, bizony lerontotta a kilencvenkilencnek jó hatását.

A közigazgatási parancsnokok sok helyen olyan problémával foglalkoztak, amihez semmi közük nem volt. Sok jó szándék volt e mögött, de jó eredménye nem lehetett. És amint nem felejtem el az ipolysági bevonulás alkalmával látott képet, ahol egy magas rangú tiszt a magyar iskolában szülői értekezletet tartott és azt hitte, hogy ennek megtartása kötelessége, éppúgy nem felejtem el, hogy mennyi felesleges és tévedés folytán még inkább káros, mint hasznos hasonló jó szándékú eltévelyedéssel találkoztam Erdélyben is. A legtöbb parancsnok mindent maga akart látni és aláírni, és ezzel máris lehetetlenné vált nyugodt munkája, állandó hajszolt állapotban és feszültségben hogyan végezhette volna helyesen a rábízott feladatot?

Visszásnak tűnt fel a fölösleges titkolózás. A hadsereg-parancsnokság, amelynek igen sok fontos és a hatóságok szempontjából nem-mellőzhető hivatalai voltak, ha nem is közigazgatási hivatalok, nevetséges titokba burkolózott akkor, amikor álnevet viselő külön telefon-hálózatot teremtett magának. Nevetséges volt a titkolódzás azért, mert hiszen kolozsvári bevonulásom első óráiban már odavaló polgári egyéntől tudtam meg, hogy a hadsereg-parancsnokság telefonközpontját „falusi központ" néven kell kérni. Ugyancsak polgáriak és odavaló személyek fitogtatták jártasságukat, és tőlük tudtam meg később, hogy a „fúró" és a „viola" nevű központ is más és más hatóságok. És amikor a 2. hadsereg parancsnoksága elvonult, akkor elköltözött a „falusi központ" is és átadta a helyét a „kávé-központnak", amely az új hadsereg központja volt a réginek a helyén. Ez is titok volt, amit mindenki tudott. Gyermekjátékhoz hasonló ez és nem sokat használ.

A katonai hivatalok és hatóságok elhelyezése körül nem volt meg az előkészület, holott előre tudni lehetett volna pontosan, hogy milyen hivatalok fognak Kolozsváron működni és tudni lehetett volna Kolozsvár befogadóképességének adatait is. Hiszen végeredményben haza mentünk és éppen elég emberünk volt odaát, aki ezt előkészíthette volna.

A katonai közigazgatás lelikvidálása helytelenül történt. A likvidálást nem a polgári közigazgatás átvétele után kellett volna megtenni, hanem előtte, vagyis a kinevezett tisztviselőknek már itt kellett volna lenniük helyükön, ha még hatáskör nélkül is, hogy átvegyék nem annyira az aktákat, mint a tényállásokat, problémákat, tárgyismeretet. Az átvétel mai formája azt jelentette, hogy komoly zökkenés állott be az ügyek intézésében. Sok helyütt teljesen hiányzott a katonai közigazgatás megszűnésének esetére az előrelátás, ez pedig még a katonai közigazgatás feladata volt. Volt idő, amely alatt sok mindent tisztázni lehetett volna előre, hogy mi történik a konkrét probléma körül, ha megszűnik katonai intézése. Több helyen azonban pl. egyszerűen összepakolt az a mozgókonyha, amely itt maradó menekültcsoportot stb. táplált, és elment, rendezetlenül hagyva emberek további sorsát. A legpontosabban elvégzett ilyen ad-hoc munka is tökéletlen marad, ha nem párosul azzal az előrelátással, ami a munka átadását kell hogy rendezze.

Nem láttam példáját a leváltásnak. Katonai tényezőt, egyetlenegy tábornok kivételével nem váltottak le az én területi sávomon. A helyzet magaslatán nem

álló, egészségügyi vagy más okok miatt alkalmatlan parancsnok leváltása pedig közérdek lett volna.[77] Sokkal nagyobb közérdek, mint látszat-presztízs megóvása érdekében keresztülvitt megtartásuk.

Állandóan hallottam „ezért vállalom a felelősséget" kifejezést, de nem tudom anyagi felelősség tekintetében hogyan állunk ezekkel a felelősséget vállalókkal szemben. Lehetetlennek tartom, hogy a katonai közigazgatásban súlyos hibákat elkövető parancsnokok ezután majd kormányzói kitüntetést kapjanak, s ezzel eljárásuk mintegy szentesíttessék. A katonai közigazgatási érdemek elbírálására katonai tényezők egyoldalúan nem alkalmasak, és éppen ezért hiba lesz, ha a parancsnokok működését egyoldalúan csak felettes katonai hatóságaik fogják elbírálni.

A katona-eszmény rengeteget nyert a honvéd csapatok bevonulásával, de komoly veszteségei voltak a közigazgatási ténykedéssel. Amellett alapvető hiba is volt az, hogy lezárt, befejezett karrierek egyénei jöttek a közigazgatás munkájába, mert ha tényleges szolgálatban álló kerül valamely polcra, akkor azt ambicionálhatja, hogy előlépjen, de ha nyugdíjas, ha még ambíciója van, márpedig ez könnyen következik, már nem törekedhetik magasabb rangba és magasabb hatáskörbe, így törekvése átcsap polgári politikai ténykedésbe. Ebben láttam komoly veszedelmét a rengeteg nyugdíjas tiszt bevonásának. És ugyanez megerősít abban, hogy amit a nyugdíjas tisztre, aki soha életében közigazgatási munkát nem végzett, rá lehetett bízni, úgy mindjárt rá lehetett volna bízni arra is, akinek ez a munka állandó hivatása, minden tisztelet a kivételnek.

Nagyvárad, 1940. december 13-án

Hlatky Endre
volt hadseregi m. kir. kormánymegbízott

MNL OL, K 53, 1. doboz, 561/1940. 64–66. f. Gépirat.

77 A katonai közigazgatás működéséről kiadott *Tájékoztató* szerint annak időtartama alatt a beosztottak 26,4%-át cserélték le. *Tájékoztató* ... i. m. 16.

143.
Papp József fővezérségi kormánymegbízott zárójelentése a katonai közigazgatás működéséről

Budapest, 1940. december 16.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

A visszatért kelet-magyarországi és erdélyi területeken működött katonai közigazgatás véget érvén, természetszerűleg megszűnik a fővezérségi kormánymegbízott minőségem is, amelyben a m. kir. kormány és Nagyméltóságod kitüntető bizalma folytán 1940. szeptember hó 1-től mindmáig működni szerencsém volt.

Amidőn a kitüntető bizalomért hálás köszönetemet fejezem ki, kötelességemnek érzem működésemről főbb vonásokban beszámolni s egyben rámutatni a működésem közben észlelt egy pár olyan tapasztalatra, amely – szerény megítélésem szerint – az eljövendőkre is tanulságul szolgálhat.

A fővezérség és a katonai közigazgatással megbízott hadsereg parancsnokságok mellé kormánymegbízottak odaállítása, amint azt a gyakorlat is bebizonyította, igen üdvös elgondolás volt, mert ezen a szervezeten keresztül érvényesülhetett a kormány politikai irányításán kívül a közigazgatás egységes vonalú vezetése, s lehetővé vált az is, hogy az érdekeiben sokszor igen közelről érintett polgári lakosságnak legyen egy fóruma, ahova kéréseivel és panaszaival fordulhat, hogy az ezen úton nyert támogatással a netaláni sérelmek orvosoltassanak.

Ez számtalan esetben meg is történt, mert a fővezérség szállásmestere, vitéz Náray Antal ezredes úr és a vezetése alatt működő egész szervezet megértő, előzékeny és expeditio együttmunkálkodása lehetővé tette, hogy minden indokolt panaszra és kérelemre, az ügy mélyéig ható vizsgálat után és alapján fény deríttessék és ha sérelem történt, az orvosoltassék a hadseregparancsnokságoknál sajnos ez nem minden esetben történt meg, bár ott nem voltak ez irányban jelentősebb nehézségek.

Annál több panasz merült fel (bár ez sem volt általános) az egyes helyi közigazgatási parancsnokságoknál, mert több helyen megtörtént, hogy a parancsnok saját felelősségére hivatkozva, a mellé beosztott közigazgatási előadót meg sem hallgatta, véleményére nem is volt kíváncsi, bár az előadó meghallgatása – minden fontos esetben – szigorúan elrendeltetett.

Különös nehézséget okozott ez a körülmény akkor, ha a parancsnok magánjogba vágó intézkedéseket tett, mert ilyen esetekben a tulajdonjog korlátozásával, üzemek zavartalanságának megakadályozásával stb. olyan sérelmek okoztattak, amelyeknek következményeképpen előreláthatólag igen súlyos kártérítési perek indíthatók a kincstár ellen.

Minden ilyen esetben, ha és amennyiben az tudomásomra jutott, a fővezérség közigazgatási szerve, a szállásmester útján a szükséges intézkedéseket megtettem, azonban lehetnek olyan esetek is, amelyekről tudomást sem szerezhettem. Ezért – elvileg – minden ilyen esetleges káros következményű intézkedésért a felelősséget már most az intézkedő katonai parancsnokra áthárítani szükségesnek vélem. Ilyen a magánjogba vágó sérelmes intézkedéseket tett a nagyváradi városi katonai parancsnok pl. a nagyváradi nagy szálloda, kávéház és vendéglő, a szikvízgyár, ecetgyár stb. vállalatoknál, ahol a tulajdonosok elmozdításával elrendelte, hogy a vállalat tulajdonjoga az általa kijelölt személyekre ruháztassék át, elrendelvén azt is, hogy a tulajdonjog átruházására vonatkozó feltételek tekintetében – ha a volt tulajdonos a kijelölt személy feltételeit három napon belül el nem fogadta – az általa kinevezendő döntőbizottság határozzon.

A fentebb említett három esetben, amely ügyekben az érdekelt tulajdonosok panasszal éltek, a fővezérség útján sikerült megakadályoznom azt, hogy a jóvátehetetlen jogsérelem végrehajtassék, de megtörténhetett az más – tudomásomra nem jutott – esetekben is.

Voltak olyan katonai parancsnokok, akik a városoktól vagy egyházaktól az agrárreform során kisajátított ingatlanoknak a városok és egyházak részére leendő visszaadását rendelték el és hajtották – állítólag – végre. (pl. Szatmáron)[78]

Mások a lakbérleti szerződések tekintetében rendelkeztek önhatalmúlag.[79] Így pl. Nagyváradon elrendeltetett a házbérfizetésnél a lei bérösszegnek 50:1 arányú kulcs szerinti átszámítása, a hivatalos 30:1 aránykulcs helyett.

Olyan panasz is felmerült, hogy egyes parancsnokok a görög katolikus és keleti templomok lerombolását vagy átalakítását rendelték el.[80]

Egyik parancsnok (a kolozsvári) a román szövetkezetek működését szüntette be, s idegen egyéneknek való átadását rendelte el. Voltak olyan parancsnokok, akik trafik, mozi s más engedélyek jogosítottait elmozdították s általuk kiválasztott egyéneknek adtak jogosítványt.[81]

A kolozsvári parancsnok a hivatalos utasítás világos rendelkezései ellenére szünetelőnek rendelt királyi ítélőtáblához, főügyészséghez, törvényszékhez, stb. az utolsó hónapban táblabírákat, ügyészeket stb. nevezett ki, benépesítette e szünetelő hivatalokat teljes létszámú segéd- és kezelőszemélyzettel, akiknek – a törvénykezés szünetelése miatt – semmi dolguk nem volt, s akik később a polgári igazgatás részéről átvehetők nem voltak.

Ezek – állítólag – egy havi fizetést is kaptak.

---

78 Erre vonatkozóan lásd a 129. számú dokumentumot.

79 Erre vonatkozóan lásd a 43. számú dokumentumot.

80 Jelen információk szerint ilyen dokumentum nem maradt fenn, egyes templomok bontására már a polgári közigazgatás időszakában került sor.

81 1940 szeptemberében a dési filmszínház működtetési jogát a városi parancsnok az egykori magyar tulajdonosoknak adta vissza arra hivatkozva, hogy jogfolytonosság alapján őket illeti meg. *A Dés városi katonai parancsnok jelentése a filmszínház ügyében benyújtott kérések elbírálása ügyében*. 1940. szeptember 25. DJCJ-Dăbâca, dos. 3/1940. doc. 252. 213. f.

Az ilyen és hasonló sérelmek egész sorozatáról hallottam még panaszokat, anélkül azonban, hogy azokat konkrét formában és módon hivatalosan is tudomásomra hozták volna, mert ismétlem, minden olyan panasz tárgyában, amelyről hivatalosan és a panaszló nevének megállapíthatása mellett értesültem, a szükséges intézkedéseket megtettem és ezekben az ügyekben kivétel nélkül sikerült is megakadályozni azt, hogy a feltűnő jogsérelem végre is hajtassék.

Annál sajnálatosabb, hogy ha bár kivételesen is, de mégis fordulhattak elő ilyen esetek, mert a katonai parancsnokra és közigazgatási előadók részére is a VKF elvi osztálya a szakminisztériumok közreműködésével és az én előzetes segítségemmel is olyan részletes szakszerű utasítást készített és adott ki ('Szürke könyv'), hogy amennyiben a parancsnokok ez utasításokhoz alkalmazkodtak volna, ilyen esetek nem fordultak volna elő.

Remélhető jövő alkalom esetén tehát szigorú gondoskodás tárgyát kell képezze az, hogy a katonai parancsnokul kiszemelt egyének az utasításokat idejekorán kézhez vegyék és azt gondosan alkalmazzák, és szigorúan rendeltessék el az, hogy amennyiben valamelyik katonai parancsnok az utasítások ellenére cselekszik és ebből jogsérelem és kár származik, azért személyesen és anyagilag is felelőssé tehető.

Ami a fővezérségi kormánymegbízotti ténykedésemet illeti, van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy működésem tartama alatt összesen ... ügydarabot intéztem el.

Ezek között szerepel a minisztériumok által kiadni tervezett rendeletekre vonatkozó véleményadás, a minisztériumok intézkedéseinek közvetítése a katonai parancsnokságok felé, a katonai parancsnokok által a szakminisztériumok részére készített különböző kimutatások és jelentések átközvetítése a minisztériumok felé, a felek részéről beérkezett panaszok és kérések tényállásának megvizsgáltatása és az ennek alapján szükséges intézkedések megtétele a jogsérelmek megakadályozása tárgyában stb., stb.

Ezen aktaszerű elintézéseken kívül igen sok hasonló természetű ügy intéztetett el rövid úton, vagy félhivatalos levelezéssel (levelek száma több százra tehető, a meghallgatott felek száma is naponta 20-30 volt).

Ezen kívül adott alkalommal véleményt nyilvánítottam a VKF elvi kérdéseire szükség esetén a Miniszterelnökség II. osztályát vezető államtitkár véleményének és állásfoglalásának kikérése után és annak megfelelően. Részt vettem a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésein, amelyeken a katonai közigazgatás különböző fontos kérdései tárgyaltattak.

Szükség esetén a VKF közigazgatási polgári csoportjának szakelőadóit is meghallgattam, s a szükséges útbaigazításokat megadtam.

A belügyminiszter úr őnagyméltóságával 12 napon keresztül bejártam a visszacsatolt részek összes megyeszékhelyét és a közigazgatás megszervezésénél segédkeztem s e célból rendelkezésre bocsátottam azt a személyi anyagot, amelyet több havi munkával, információk beszerzésével és személyes ismeretek alapján

összeállítottam. Ennél a feladatnál állandó összeköttetésben állottam a belügyminisztérium vármegyei és városi osztályoknak a főnökeivel és velük minden egyes személyi kérdést megbeszéltem.

A Miniszterelnök Úr Őexcellenciájának utasítására a többi szakminisztériumokkal is állandó érintkezést tartottam fenn, a szakigazgatási ágak személyzetének a kiválasztását tárgyazó munkaérdekben és a személyeket illetőleg a szükséges információkat beszereztem és rendelkezésre bocsátottam, és a kijelölések tekintetében a Miniszterelnök Úr által kitűzött szempontok érvényesítésére törekedtem. Az összeállított kijelölésekről szóló kimutatásokat az államtitkár úrnak is bemutattam. Két ízben részt vettem a Miniszterelnök Úr Őexcellenciája által Kolozsváron összehívott értekezleten is, valamint több ízben részt vettem a jogegyesítés ügyében kiküldött bizottság munkálataiban, s többször az ugyanezen ügyben az igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő osztályában tartott megbeszéléseken.

Az elszakított és most visszacsatolt területen levő elhelyezésre érdemes és alkalmas egyének összeírását, valamint az onnan idemenekültek jegyzékét összeállítottam és a szükséges információk beszerzése után az adatokat a szakminisztériumokhoz továbbítottam. E munka közben az állást és alkalmazást keresők százait fogadtam, a kérésüket, amennyiben a beszerzett információk azt indokolták, a szakminisztériumoknál támogattam.

A vissza nem csatolt területekről is igen sokan jelentkeztek elhelyezés és gondoskodás iránti kérésekkel. Amennyiben ez lehetséges volt, részükre is, ha másképp nem lehetett, legalább tanáccsal igyekeztem segítséggel szolgálni.

Lehetetlen részletesen és egyenkint felsorolni mindazt, amit munkakörömben teljesíteni kellett és teljesítettem, de szemléltetőül talán ez is elég. Beszédes adatokat tartalmaznak mindezekről azok az iratok, levelezések, jegyzékek és feljegyzések, amelyek munkálataimról készültek s amelyeket rendezve, ügycsomókba szétosztva működésem befejezésekor megőrzés és esetleg későbbi felhasználás végett a Miniszterelnökség II. ügyosztályának irattárában helyeztem el.

Kérem ezen jelentésemnek tudomásul vételét.

Mély tisztelettel
[*Papp József*]
nyugalmazott főispán,
volt fővezérségi kormánymegbízott

MNL OL, K 53, 1. doboz, 561/1940. 44–50. f. Gépirat-másolat.

Személynév és intézménynév mutató

1. hadsereg 33, 36–38, 42, 44–46, 53, 54, 56, 59, 67, 68, 70, 71, 80, 83, 84, 85, 88, 91, 105, 106, 122, 123, 127, 132, 140–142, 145, 163–165, 171, 176, 179, 201, 206, 214, 218, 220, 233, 235, 265, 283, 287, 293, 299, 301, 308, 332, 334, 361, 371, 372, 385, 386, 388, 392, 393, 394, 400, 402, 404, 405, 406, 412, 437, 460, 484, 501, 508, 509, 510, 514, 519, 521, 523, 525, 531, 535, 536, 537, 546, 569
I. hadtest 36, 39, 206, 478
101-es gyűjtő és mozgó tábor 85
107. Mozgó Gyűjtő és Elosztó Tábor 440
2. hadsereg 33, 93, 130, 140, 251, 376, 393, 454, 455, 458, 530, 569, 571
3. hadsereg 33, 34, 36,, 37, 44, 53, 69, 82, 121, 143, 198, 205, 208, 233, 265, 266, 267, 373, 375, 452, 453, 483, 526, 537
IX. hadtest 27, 35, 87, 376

A, Á

Ablonczy Balázs 21, 137, 179, 185, 189, 278, 557
Ábrahám József 294
Acél (Gilián) Johán 408
Aciu Sándor 390
Ádám Dezső 245
Ádámcsik Mihály 511
Adorján Imre 294
Afanyuci Gábor 410
Albina Bank és Takarékpénztár Rt lásd Albina Institutul de Credit şi de Economii SA
Albina Institutul de Credit şi de Economii SA az első erdélyi román bank. 1871-ben alapították Nagyszeben központtal. Fő célkitűzése a román kisgazdák hitellel való ellátása és birtokvásárlásainak támogatása. A bank töretlen fejlődésnek örvendett, alapításakor 96 ezer forint betéttel rendelkezett, amely 1900-ra 10 millió koronára emelkedett. Korabeli számítások szerint 1913-ig a bank mintegy 10 ezer hold birtokot vásárolt fel és osztott szét román kisgazdák között. Ezáltal a földterület nemzetiségi tulajdonba kerülésének jelképévé vált. 1927-ben a bank alaptőkéje 50 millió lej volt. Az 1940-ben visszacsatolt területen Kolozsváron és Marosvásárhelyen rendelkezett fiókkal. Mivel a bank központja Romániában maradt, kölcsönösségi alapon megengedték, hogy a fiókintézetek tovább működjenek. 149, 236
Álgyay Hubert Pál (1894–1945), államtitkár. A műszaki egyetem elvégzését követően 1926-tól a közlekedésügyi minisztériumban dolgozott, az 1930-as években a minisztérium államtitkára. Nevéhez kapcsolódik a Petőfi híd tervezése és a Margit híd kiszélesítése. 362
Alszászy (Herchman) Károly, vitéz (1909–?) tábornok. Az első világháborút a 69-es gyalogezredben harcolta végig századparancsnokként. 240, 294, 464, 510, 513
Altenburg, Günther (1894–1984), német külügyminisztériumi osztályfőnök, a német külügyminisztérium Információs Részlegének vezetője, a német birodalom teljhatalmú képviselője Görögországban. 1940 őszén német részről ő vezeti az Erdélybe kiküldött különbizottságot. 41, 237–241
Altorjay-Szabó Farkas 242
Ambrózy Pál 297
Ambrózy Sándor 297
Anderkó Aurél 133, 297
Anderkó István 133, 297
Angelescu, Constantin 472
Anghy István 294
Antal Dániel 323
Antal György 415
Antal Livia 415
Antal Viorel 415
Antipa, Grigore 184
Antonescu, Ion 104, 105, 182
Antonescu, Mihai 104, 106, 107
Apor Péter (1914–?), jogász, politikus. A bukaresti jogi egyetem elvégzését követően Budapesten tevékenykedett ügyvédként.

1940-ben Háromszék főispánjává nevezték ki. 57, 565
Aradi Ortodox Püspökség 96
Arrán Pashim 411
ASTRA Román Kultúregyesület (Asociaţia Transilvană pentru Literatură Română şi Cultura Poporului Român), 1861-ben alapították Nagyszebenben. A dualizmus időszakának legfontosabb román kultúregyesülete. A szervezet egyesítette az erdélyi románság legfontosabb egyházi és politikai vezetőit. Szoros kapcsolatot ápolt a román bankokkal és szövetkezetekkel, közgazdasági szakosztálya felvállalta a szövetkezeti eszme terjesztését. A szervezet a két világháború között is aktívan tevékenykedett, a kommunista párt hatalomra kerülését követően 1948-ban megszüntették. 41
Asultan János 407
Asztalos Sándor 165

B

Bába László Gergelyé 492, 493
Bács János 409
Bagosi Imre 221
Bakay Kálmán, vitéz 224–230
Bakó László 435
Bălan, Nicolae 102
Balázs-Piri Gyula (1892–1972) csendőr ezredes. Végigharcolta az első világháborút, majd 22 hónapig volt fogságban. A két világháború között a kiképző iskola parancsnoka volt, 1942-től különböző kerületi csendőr parancsnokságokhoz volt beosztva. 84, 414
Balázs Piry Gyula lásd Balázs Piri Gyula
Balfour, Arthur James 467
Bálint Szilvia 45
Balogh Arthur (1866–1951), jogász, egyetemi tanár. Budapesten szerzett jogi diplomát, 1904-től a kolozsvári egyetemen tanított. 1925-ös nyugdíjazását követően több ciklusban is parlamenti képviselő volt. Szakterülete az alkotmány- és kisebbségi jog volt. 468
Balogh Béni, L. 62, 82, 86, 121, 140, 152, 395
Balogh Edgár 185
Balogh Imre 254
Balogh István 278
Balogh László 23, 190
Bălu, Daniela 93, 185
Bánffy Miklós (1873–1950) író, politikus. Politikai karrierjét 1906–1909 között Kolozs megyei főispánként kezdte, majd 1921–1922 között a Bethlen kormány külügyminisztere volt. 1926-ban visszaköltözött Romániába, kezdetben nem vett részt aktívan a politikai életben, inkább a kisebbségi szervezetek működtetését segítette. 1938–1940 között a Romániai Magyar Népközösség elnöke volt, majd 1940–1944 között behívott képviselőként a magyar felsőház tagja. 1943-ban eredménytelenül folytatott titkos tárgyalásokat Bukarestben, majd a német megszállást követően lemondott felsőházi tagságáról és élete hátralevő részét visszavonultan töltötte. 47, 527
Bánfrafuló Mihály 410
Bánhidy Anna 328
Bánk Ágoston 297
Bánk Dezső 297
Bánkos László 271
Bara Demeter 236
Barabás Andor 295
Barabás Béla 257
Barabás Emil, vitéz (1886–1948) altábornagy. Végigharcolta a világháborút, a két világháború között különböző egységeknél szolgált, illetve a Honvédelmi Minisztérium egyik csoportját vezette. 1936–1941 között a Honvédelmi Minisztérium katonai közigazgatási csoportjának vezetője. Szélsőséges nézetei és nyilas szimpátiája miatt 1941-ben nyugdíjazták, majd a német megszállást követően újra aktiválták. 1944-ben nyugatra távozott, 1945-ben távollétében lefokozták. 482
Barabás József 256
Baradlai László (1902–1944) előbb színészként, majd színházi rendezőként, 1926-tól pedig újságíróként dolgozott. A *Szamos* és a *Brassói Lapok* munkatársa, emellett 1932–1933 között a *Revü* c. hetilap, majd 1937–1938 között (*Sajtó* néven) a *Szamos* főszerkesztője. Az 1930-as évek elején két regénye is megjelent, a *Metamorphosis Transilvaniae* c. évkönyvben ő írta a Szat-

márról szóló részt. Az 1930-as évek közepén tagja volt a romániai kisebbségi újságíró szervezetnek. 1944-ben a holokauszt áldozata lett. 81, 185
Barbul László 267
Bárdi Nándor 2, 4, 21, 22, 43, 48, 118, 119, 121, 148, 167, 185, 188, 189
Bardosán Károly 438
Barlafalusi római katolikus plébánia 278
Barna György 245
Bartha Béla 224–230
Bartha János 438
Barthos Olga 342
Bartók Lajos 295
Basch Ferenc (1901–1946), magyarországi német politikus. Egyetemi tanulmányai után a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületben tevékenykedett titkárként, majd az 1930-as évektől politikai felfogása jobbra tolódott, a nemzetiszocializmus hívévé vált. 1938-ban megalakította a Volksbundot. 1940-től a magyarországi német népcsoport vezetője lett. Szerepe azonban csak a náci Németország politikájának végrehajtására korlátozódott. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték. 154, 156
Bâtea, Ioan 38, 185
Baumgartner Bernadette 127
Baur Nándor, vitéz (1876–?) tábornok. 1897-ben végezte el a nagyszebeni hadapródiskolát, végigharcolta az első világháborút, a piavei áttörést követően olasz fogságba került, ahonnan csak 1920-ban tért haza. A két világháború közötti időszakban különböző hadtesteknél szolgált: Szombathely, Nyíregyháza, Debrecen. 1928-ban nyugállományba helyezték. 1940 őszén Szilágy megye katonai parancsnokaként tevékenykedett. 523
Bay Miklós 297
Bay Zoltán 39
Bayor (Bajor) Ferenc 1883-ban született Pécsen, 1904-ben végezte el a hadapródiskolát, 1931-ig volt aktív tagja a magyar hadseregnek. 1914 és 1919 között végigharcolta a világháborút, 1931 és 1938 között irodai munkát végzett, majd nyugdíjazták. Őt is visszahívták a katonai közigazgatás személyzetének összeállításakor. A törzslapján feltüntetett adatok szerint beszélt németül és románul is. Az 1940. szeptember 5-i bevonulást követően Szatmárnémeti parancsnokává nevezték ki. A katonai közigazgatás utolsó heteiben megbetegedett, a polgári közigazgatásnak való átadást már a helyettes parancsnok, Horváth János százados vezényelte le. Felgyógyulása után 1941 áprilisában nevezték ki Újvidék városparancsnokává, ahol aktívan közreműködött a razzia idején. Gazdasági és egyéb bűncselekményekért 1943-ban két év börtönre ítélték. 1945-ben kiadták Jugoszláviának, ahol halálra ítélték, és 1946 novemberében kivégezték. 72, 78, 136, 190, 264, 315, 331, 359, 375
Bedő Zsolt 250, 252, 254–256
Belbe György Jánosé 492–494
Béldi Kálmán 523
Bene György Lászlóé 492–494
Benkő Levente 96, 105, 118, 188
Berekméri Árpád-Róbert 188
Berenczey Kovács Miklós 75
Berey Géza 167, 185
Bergeanu, Ionel 243
Berki Feriz 188
Berkovics József (?–1944) az egyik legrégibb csíkszeredai zsidó családból származott, belgyógyászként dolgozott a városban. Az 1944-es deportálást a család egyik tagja sem élte túl. 495, 496
Bethlen György (1888–1968) politikus. A kolozsvári jogi egyetem elvégzését követően 1913-tól a Kolozs megyei törvényhatósági bizottság tagjává választották. 1926–1938 között az OMP elnöke, több ízben országgyűlési képviselő. 1940–1944 között behívott képviselőként tagja a magyar parlamentnek. 1945 után bebörtönözték, majd segédmunkásként dolgozott. 47
Bethlen Györgyné, Bethlen György felesége, a Római Katolikus Nőszövetség elnöke. 335
Bethlen István 57, 118, 119, 168
Bianu Eugen 391,
Bihari Ferencz 10, 280, 281
Binder Ignác 253
Biris Illés 407
Biró István 297
Bíró Sándor 119, 185

Bisztray Sándor 511
Bittó Dezső (1885–1956) vezérőrnagy. Karrierjét a csendőrség keretében fejtette ki, 1940-ben Bihar vármegye katonai parancsnokaként tevékenykedett. 1941-ben a délvidéki bevonulást követően Szabadka város parancsnokává nevezték ki. 376, 537
Blaga, Aurel 390
Bledeu, Vasile (1889–?) ügyvéd. 1918-ban kapcsolódott be a politikai életbe, amikor megszervezte a belényesi Román Nemzeti Tanácsot. Az 1920-as években a Román Nemzeti Párt színeiben került be a parlamentbe, de 1926-ban kilépett a pártból és csatlakozott a Nemzeti Liberális Párthoz. Az 1930-as évek közepén a nagyváradi ügyvédi kamara elnöke, 1935–1937 között az Interimár Bizottság elnökeként Nagyvárad polgármestere. 376
Bobula Ida 328
Bocz Miklós 26, 261, 262
Boda József 84, 414
Bodea, Gheorghe 39, 185, 244, 257, 524
Bodnár János 408
Bodnár Pál 322
Bodon Mihály 297
Bodor Bertalan 145
Bodor György 211
Boér László 344
Bogdán Mihály 252
Bohățiel, Coriolan (1886–1945) a kolozsvári jogi egyetem elvégzését követően 1913-ban Nagybányán nyitott ügyvédi irodát, ahol ügyvédként és közjegyzőként tevékenykedett. Végigharcolta a világháborút, majd a Nemzeti Liberális Párt színeiben bekapcsolódott a politikai életbe. A párt Szatmár megyei tagozatának elnöke, végrehajtó bizottságának tagja, három ciklusban is a párt színeiben volt szenátor. Az 1930-as években Szatmárnémetiben tevékenykedett mint a megye első számú jogtanácsosa. Emellett különböző román kulturális intézmények (ASTRA és AGRU) helyi szervezeteinek tagja,. Érdemeiért megkapta az egyik legmagasabb román állami kitüntetést, a Steaua României tiszti fokozatát. 10, 37, 291, 292, 379, 391
Bokánszky László 313
Bolla Ferencz 253
Bonczos Miklós, belügyi államtitkár 395
Bonyhádi Székely Múzeum 87, 183, 246
Borbély Dániel 245
Borborán Nikita 410
Bordás János 80
Bordás Miklós 80
Borgida József 15, 133–136, 177, 297, 486–488
Bornemissza Adél 335
Bornemissza Elemérné Szilvássy Karola (1876–1948) a két világháború közötti irodalmi és színházi élet aktív szereplője, ugyanakkor az első világháborútól kezdődően aktívan részt vett a szociális munkában is. A Református Nőszövetség és a Kemény Zsigmond társaság tagja, a marosvécsi Helikon találkozó védasszonya, Bánffy Miklós múzsája volt. 335
Borocsy Márta 328
Boros, vitéz alezredes 494, 498, 551
Boros Ernő 150, 185
Boros Jenő (1886–1962) református esperes. A debreceni teológia elvégzése után 1914-ben avatták lelkésszé. Pályája nagy részét Szatmárnémetiben töltötte, 1938-tól esperesi minőségben. A két világháború közötti szatmárnémeti magyar társadalom egyik kulcsfigurája, szinte minden egyesületben elnökségi tag. Ő vezette a Magyar Kaszinót, emiatt hadbíróság elé állították. 1924-től *Egyházi Híradó* címen néplapot szerkesztett. 75, 133, 297, 487
Borovszky Samu 188, 190
Borovszlávszny Gizella 75
Bosch Salamon 409
Bota László Jánosé 492, 493
Botfalusi cukorgyár, 1894-ben alapították a Magyar Általános Hitelbank, a Creditanstalt Bankverein és a Stummer család tulajdonaként. Már kezdettől a Magyar Cukoripar Rt. érdekeltségébe tartozott. A 20. század elejére az ország legnagyobb cukorgyárává vált, ekkor kb. 1100 munkást foglalkoztatott. A két világháború között a gyár a magyar érdekek egyik képviselőjeként jelent meg, 1940-ben is a tisztviselők döntő többsége magyar nemzetiségű volt. 58, 106, 326

Bothmer Károly (1893–1971) diplomata. 1935–1940 között a kolozsvári konzulátus vezetője volt annak megszüntetéséig, 1941–1943 között a berni követségen dolgozott, majd a német megszállást követően ennek lett vezetője. 527
Botta Sebestyén 297
Bozdoghină, Horia 137, 185
Bozso László 270
Breban, Alexandru (1876–?) görögkatolikus pap. 1899-ben szentelték pappá, 1901-től Nagybányán tevékenykedett mint esperes. 1918-ban a szatmári Nemzeti Tanács tagja, majd az iskolaügy kormánymegbízottja volt. Az 1920-as évek elején a bukaresti római katolikus káptalan arhidiakónusává nevezték ki. 1921-ben a Román Nemzeti Párt színeiben bekerült a parlamentbe, fő célkitűzése a máramarosi görögkatolikus püspökség létrehozása volt. 1931-től a máramarosi görögkatolikus püspökség prépostja. Az 1930-as években is folytatta politikai tevékenységét, Nagybánya polgármestere volt rövid ideig, majd 1932-től ismét parlamenti képviselő lett. Tevékenységét mindenki elismerte, internálása mögött valószínűleg az állt, hogy 1919-et követően a tanügyi bizottság tagja volt, ő felügyelte az érettségiket. A magyar diákok sorozatos bukása az érettségi vizsgán egyike volt a kisebbség sérelmeinek. 82, 104, 223, 440, 441, 452, 453
Bresztovszky Erik 250
Brezina Gyula (1884–?) a hadapród iskola elvégzését követően a marosvásárhelyi 22. gyalogezredhez került hadnagyként. 1902-ben pénzügyi pályára lépett Eperjesen. Végigharcolta a világháborút, 37 hónapnyi frontszolgálat és több kitüntetés birtokosaként szerelt le. 1918–1936 között Nagykárolyban dolgozott számvevőként, majd kényszernyugdíjazták. Magyar érzelmei miatt többször folyt ellene bírósági eljárás. Kényszernyugdíjazását követően társadalmi egyesületekben tevékenykedett, a szatmári Tűzharcosok és Állami Nyugdíjasok Egyesületének, stb. elnöke volt. 133, 297
Bristyán János 253
Bucico, Coriolan 559
Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 58, 183
Bukaresti magyar követség 276, 324, 332
Bukser György 408
Bunea, Vasile I. 38, 185
Burger Dezső 133, 297
Burján Gusztáv 409
Busekán László lásd Buşecan Vasile 281
Buşecan, Vasile 281
Butcovan, Gavril 38, 185
Butyerka Péter 408
Buttyán János 270
Büki Ferenc 252
Bürger-féle sörgyár, Bürger Albert 1886-ban vette át a Jeney-féle sörgyárat, és modern nagyüzemmé fejlesztette. Ez volt a Székelyföld legnagyobb sörgyára. Az 1930-as évek közepén a gyárnak 15 millió lej alaptőkéje és 26 millió lej befektetett tőkéje volt. 170 munkást foglalkoztatott, évente 1,5 millió liter sört állított elő. A gazdasági válság következményeként 1938-ban a gyár bezárt. 354

C, Cs

Chira, Ioan 38, 186
Chirilla Gusztáv 390, 391
Cifu József 410
Ciobanu, Vasile 147, 149, 153, 186, 188
Cionista Világszervezet 470
Ciubotă, Viorel 134, 150, 152, 186
Colan, Nicolae (1893–1967) kolozsvári ortodox püspök, 1957-től erdélyi ortodox érsek. Mivel püspöksége 1918-at követően jött létre, a magyar kormány hivatalosan nem ismerte el püspökként, azonban a hatóságok megengedték, hogy egyedüli ortodox főpapként a területen maradjon. Nevéhez kapcsolódik az 1940-et követően is megjelenő *Viaţa ilustrată* (1934–1944) c. ortodox hitbuzgalmi lap kiadása. 101–103
Colosia, lásd Kölöse
Consiliul Dirigent lásd Kormányzótanács
Coşbuc, George Középiskola 385
Cosma, Neagu 38, 186
Cristea, Miron 443
Cuza, A. C. 137, 185
Czakó József 257

Czarán András 409
Czigány József, vitéz 224
Czira Árpád 133, 134, 136, 177, 186, 297, 314–316
Czoch Gábor 22, 188, 543
Csatári Dániel 85, 186
Cseh Gyula 487
Csengeri István 419, 536, 537
Cserghezean Elvira 122
Csernefalvi Pop János 416, 418
Csete Mihály 221
Csetey Károly 24, 188
Csíki Magánjavak 112, 186, 192, 424, 428, 432
Csilléry Edit 43, 44, 172, 188
Csiszár Lajos 474
Csiszér Béla 323
Csobánka Sándor 410
Csupák János Jánosé 492, 493

D

Dahinten, Otto 154, 186
Dajka János 242
Dăncuş, Gheorghe 199
Dancse Jakab 390
Dánffy, vezérkari őrnagy 527
Darabont István 291
Darabont József 438
Darlaczi Timea 153, 188
Dau János 409
Dávid Gyula 185
Davidescu, Gheorghe (1892–1973) karrierdiplomata, a két világháború közötti időszakban a budapesti, varsói és moszkvai követségeken dolgozott. 1941–1944 között a román külügyminiszter helyetteseként tevékenykedett mint a magyar ügyek szakértője. 1945-ben nyugdíjazták. 42, 238, 241, 244
Deési Endre 252
Dégenfeld József 163
Dégenfeld Miksa 521
Dehmel, Hans a német hadsereg őrnagya, az 1941-től működő brassói német–olasz állandó tiszti bizottság vezetője. 40, 114, 241
Demian, Titu (1896–1958) ügyvéd. A kolozsvári jogi egyetem elvégzése után Szatmárnémetiben kezdett dolgozni, idővel a Casa Noastră román bank és az UNIO gyár jogtanácsosa lett. A politikai életben a Román Nemzeti Parasztpárt színeiben tevékenykedett, 1936–1947 között a helyi szervezet elnökeként. 1932–1933-ban a város polgármesteri tisztét is betöltötte. 1946-ban a választási csalások ellenére megválasztották képviselőnek, azonban tiltakozásképpen nem vett részt a parlament működésében. Emiatt kényszerlakhelyet jelöltek ki számára Kolozsváron. 267
Denuc János 271
Dercze István 257
Derzsi Ferencz 41, 225–228
Deseő Lajos, vitéz 184
Détáry Dezsőné sz. Kiss Gizella 328, 340, 341
Dezső Lipót 464
Dicsőfi Béla 261
Dinka Mihály 253
Dinu, Ioan 379
Diószeghy Erzsébet 335, 339, 342
Diószegi László 48, 167, 188
Dobos István 487
Dobre, Florica 184, 199
Dóczy, albíró 313
Domahidy Sándor 188
Dombrády Loránd 25, 26, 33, 188
Dosoftei, Constantin 1940 előtt nagytarna-vágási ortodox pap volt. A bevonulást követően a szatmárnémeti ortodox papok elmenekülése miatt ő látta el a hívek lelki gondozását. 101, 102, 104, 223, 419
Dózsa Albert 324
Dragalina, Corneliu (1887–1949) tábornok. A tiszti iskola elvégzését követően 1916-ban egy nehéztüzér egység élén részt vett a dobrudzsai harcokban, ahol megsebesült. 1940-ben a 6. hadtest élére nevezték ki, majd részt vett mind a turnu severini, mind a későbbi likvidációs tárgyaláson. 1941-től részt vett a Szovjetúnió elleni támadásban, 1943–1944 között Bukovina katonai helytartójává nevezték ki. Intézkedéseivel igyekezett védeni a zsidó lakosságot. 1944–1945-ben a gépesített katonai egységek felügyelőjévé nevezték ki, majd 1945 márciusában tartalékos állományba helyezték. 209

Dragoş Vodă a 14. században élt máramarosi román nemes, a hagyomány Moldva megalapítójának és első vajdájának tartja. 476
Drágos László 82
Druner Sándor 212
Duca, I. G. 136
Dulgău, Bujor 184
Dumbrăviceanu, Alexandru Szatmár megye tiszti főorvosa. 267
Dunca Jenő 391, 393
Dunst László 40, 84, 89, 107, 117

E, É

Éder Elemér 145
Egry Gábor 21, 22, 44, 89, 131, 186, 542
Eiler Ferenc 148, 149, 152, 188
Elefánthy Károly, vitéz 261
Elekes Béla 57
Elekes Ernő 395
Első Erdélyi Kereskedelmi és Hitelbank 325
Ember Géza 68
Ember Ilona 68, 328, 404
Emilian (Dumitru) Antal (1894–1971) ortodox püspök. A szebeni ortodox teológia elvégzését követően a budapesti egyetemen hallgatott filozófiát. Az 1920-as évek elején a nagyszebeni ortodox érsekség segédpapja, majd régeni esperes, 1933-tól pedig Bukarestben pap. 1938-ban belépett a szerzetesi rendbe és a dragomirnai kolostor archimandritája lett. 1941-től Argeş-i püspöki helynök, 1945-től pedig bukovinai érsek. 1948-ban az egyházügyi törvény életbe lépése után teológiai tanárnak nevezték ki, majd különböző kolostorokban élt élete végéig. 440, 441
Erdélyi Erdőipar Rt. (Groedl-telep) 1892-ben alapították, később részvénytársasággá alakult. Az igazgatóságban a máramarosi származású Groedel családnak volt a legnagyobb befolyása. A 19. század végére ez a cég vált a legnagyobb háromszéki fakitermelővé, egyik központja Kommandón működött. 561, 564
Erdélyi Férfiak Egyesülete 48
Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztály 165
Erdélyi Földreform Tanulmányi Bizottság 165
Erdélyi Károly 233, 246
Erdélyi Magyar Bank Szindikátus 274
Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) 46, 165, 321, 323, 332, 335, 337, 341, 342
Erdélyi Párt 1941–1944 között a behívott észak-erdélyi politikusokból alakult párt, amely az erdélyi regionális politika és érdekek képviselőjeként lépett fel. A kormánypárt támogatójaként szerepelt, 1942-től a mindenkori miniszterelnök egyben a párt elnöke is volt. 22, 68, 186, 566
Erdélyi Szociális Szervezet 34, 67, 68, 327, 335–339, 342, 401, 493, 497, 549, 556
Erdélyi Tudományos Intézet 99, 158, 192
Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség 1918 novemberében alakult Kolozsváron, a nemzeti alapon álló cionista zsidók csoportjának legfontosabb szervezete. A Zsidó Párt megalakulását követően 1931-től a szervezet már nem foglalkozott belpolitikai kérdésekkel. 1939-től ennek keretében működött a Cionista Közéleti Tanács, amely igyekezett bekapcsolódni a román belpolitikába. Ugyanezen év decemberében megtartották utolsó kongresszusát, majd a szervezet feloszlott. 469, 470, 471, 472, 473, 474
Erdélyrészi Gazdasági Tanács (EGT) 1940–1944 között Kolozsváron székelő gazdasági fórum, kormányzati háttérintézmény, amely elsősorban a második bécsi döntés után Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi terület magyar gazdasági érdekeit képviselte. Az EGT a katonai közigazgatás idején, 1940. szeptember 14-én jött létre. Célja egy gazdaságpolitikai fórum létrehozása a régió gazdasági kérdéseinek megvitatása céljából, illetve ezek kezelésére a hatóságok, valamint a minisztériumok irányába adatok, javaslatok szolgáltatása. Az üléseken általában a pénzpiac, az ipar, a kereskedelem, a szállítás, valamint az idegenforgalom kérdéseit dolgozták fel, és kevésbé hangsúlyosan foglalkoztak a mezőgazdasági problémákkal. Állandó tagjai: Béldi Kálmán bankigazgató, elnök, Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter, Teleki Béla, az (észak-erdélyi) EMGE elnöke, Bethlen László, a Szövetség GHK elnöke, Bodor Bertalan, a Kolozsvári Takarékpénztár igazgatója, Korparich Ede, a Hangya Szö-

vetkezetek elnöke, Gyulay Tibor, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára. Nemzetiségi tagjai nem voltak a tanácsnak azzal az indokkal, hogy az üléseken nemzetiségpolitikai szempontból kényes ügyeket is megtárgyalnak. 67, 141, 144, 145, 155, 337, 523
Erdélyrészi Hangya lásd Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja
Erdmannsdorf, Otto von (1888–1978) német diplomata. 1934–1937 között a német Külügyminisztérium Politikai osztályán dolgozott, majd 1936-tól egyik részlegének vezetője. 1937–1941 között budapesti német követ, majd a Külügyminisztérium Politikai osztályának helyettes vezetője. 98
Erdőszádai Görögkatolikus Egyház 521
Erőss Ferenc 136
Eszenyi László 25, 186
Eszter Vilmos 256

F
Fabritius, Fritz 148, 149
Farkas Endre 333
Farkas Henrik 497, 498
Farkas János 342
Farkas János, református segédlelkész 342
Farkas János, rendőrkapitány 394
Farkas Jenő 133, 297
Farkas László 133, 297
Farkas N., mérnök 212
Farkas Ödön 511
Farkas Rozália 397
Farkas, fővezérségi hivatalnok 329
Fătu, Mihai 40, 85, 86, 88, 95, 131, 187, 243, 244, 246, 251, 257, 524
Fedinec Csilla 21, 22, 137, 183, 188, 189, 451, 543
Fehér Lászlóné Csicók 493
Fehér Márton 138, 189
Fekete Gyula 564
Fekete László 224–230
Feketehalmi-Czeydner Ferenc, vitéz (1890–1946), vezérezredes. Erdélyi szász családból származik, a katonai akadémia elvégzését követően a honvédséghez került, végigharcolta a világháborút, ahol megsebesült. Az 1920-as években különböző alakulatoknál szolgált, majd 1933–1938 között a légügyi hivatal élére került. 1938–1940 között az 1. hadsereg vezérkari főnöke volt, azonban a nemzetiségekkel szembeni rossz bánásmód miatt leváltották. Az erdélyi bevonulást követően részt vett Délvidék visszafoglalásában is. A délvidéki partizán mozgalom megfékezésére Feketehalmit küldték ki. Az újvidéki razzia során elkövetett túlkapások nyomán meginduló vizsgálat elől 1944 elején Németországba távozott, ahol belépett az SS-be. 1944 márciusában a német megszállás után visszatért Magyarországra, majd a nyilas hatalomátvételt követően honvédelmi miniszter-helyettessé nevezték ki. 1945 után mind Magyarországon, mind Jugoszláviában hadbíróság elé állították, majd a jugoszláv hatóságok 1946-ban kivégezték. 205, 208
Felekezetközi Tanács 129
Ferber Pál 256
Ferdinánd Tudományegyetem 239
Ferdinánd, román király 81
V. Ferdinánd magyar király 270
I. Ferenc, magyar király 380
Ferenc József, magyar király 26, 70, 314
Ferenc József laktanya 70, 400, 401
Ferenc József Tudományegyetemen 291
Ferencz Dezső 324
Ferencz Mihály 511
Ferenczi Márton 511
Ferenţiu, Augustin Nicola (1872–?) Szatmárnémeti első román polgármestere. Vegyes családból származott, a budapesti jogi egyetem elvégzése után 1902-ben Szatmárnémetiben nyert tisztviselői beosztást. 1908-ban a városi tanács jegyzőjévé léptették elő. A román csapatok bevonulását követően a Kormányzótanács 1919 áprilisában a város polgármesterévé nevezte ki, a tisztséget tíz éven át töltötte be 1929-ig, majd 1930–1931 között ismét. Polgármestersége idején parkosították a város központját és kezdték meg a csatornahálózat kiépítését. A politikai életben a Nemzeti Liberális Párt színeiben tevékenykedett, a városi szervezet elnöki tisztét is betöltötte. Emellett a városi görögkatolikus egyház egyháztanácsának elnö-

ke. 1920-ban alapító tagja az UNIO vagongyárnak. 267
Ferenţiu, Valeriu Traian (1875–1952) nagyváradi görögkatolikus püspök. Teológiai tanulmányait Budapesten végezte, 1898-ban szentelték pappá, 1912-ben lugosi görögkatolikus püspökké szentelték. 1922-től került a nagyváradi püspökség élére. 1941-ben a fogarasi görögkatolikus érsekség adminisztrátorává nevezték ki, majd 1947-ben visszatért a nagyváradi püspökség élére. Mivel nem volt hajlandó áttérni az ortodox hitre, 1948-ban letartóztatták, 1952-ben halt meg a máramarosszigeti börtönben. 247
Figus (Illinyi) Albert (1879–1944) Kassán született, az egyetemet Berlinben végezte, majd hazatérve 25 éven át Szatmárnémeti főszámvevőjeként dolgozott. 1918-at követően az Unio gyár műszaki igazgatójaként tevékenykedett, majd saját faüzemet alapított. Az 1930-as évektől jelentek meg publicisztikai írásai az *Ellenzék*ben, illetve *Szatmári Újság*ban, 1933-ban emiatt három havi fogházra ítélték. Az 1930-as évek közepén a szatmári OMP alelnöke, tagja a városi tanácsnak, a romániai kisebbségi újságíró szervezet ellenőre. 1937-től dolgozott a *Szamos* c. Szatmárnémetiben megjelenő napilapnál, majd 1940 szeptemberétől ő lett a lap főszerkesztője. 1940–1944 között behívott országgyűlési képviselő. 1944 szeptemberében, Szatmárnémeti szovjet bombázásakor halt meg. 487
Filipaş, román pap 223
Fischer József 297, 472, 476
Fischer Tivadar (1881–?) ügyvéd, zsidó politikus. A kolozsvári jogi egyetem elvégzését követően Gyulafehérváron, majd Kolozsváron tevékenykedett ügyvédként. Végigharcolta a világháborút. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség alapító tagja, 1918–1923 között elnöke. 1928–1931 között parlamenti képviselő, majd 1931-től az Országos Zsidó Párt elnöke. 136, 469, 470
Flóra László 409
Flóra Lászlóné Margit Erzsébet 409
Fogarassy, alezredes 248
Fővezérség polgári és közigazgatási csoportja 282, 285, 289
Fraknóy, őrnagy 333
Friedl József 242
Friedman Árpád (1883–1944) ügyvéd, az 1930-as évek végén választották meg a szatmárnémeti Status Quo Ante zsidó hitközség elnökévé. Auschwitzban halt meg. 133, 297
Fritz László (1889–1967) a kolozsvári jogi egyetem elvégzése után az OMP keretében tevékenykedett mint szakíró. Az 1920-as évek végétől ő vezette az OMP Statisztikai osztályát, amely az erdélyi magyarság iskolai, egyházi, népszámlálási és gazdasági adatait gyűjtötte. Ezeket rendszeresen közzétette a *Magyar Kisebbség*ben, és részt vett a korszak legfontosabb összefoglaló adatgyűjteményének, az *Erdélyi Magyar Évkönyv*nek a szerkesztésében. Emellett az osztály munkatársai rendszeres kimutatásokat végeztek a magyar egyetemistákról és a teológia hallgatóiról, illetve döntöttek arról, hogy kik kaphatnak külföldi ösztöndíjat. 1931-ben Magyarországra távozott. 135, 189
Froiu Octavián 408
Frojimovics Kinga 146, 186
Frontul Renaşterii Naţionale lásd Nemzeti Újjászületési Front
Furdán Péter 407
Futura szövetkezet 63–65, 335, 361, 534, 553, 561
Fülep Imréné 518

G, Gy

Gaál Elek 299
Gaál József 313
Gábor Gyula 252
Gábor Sándor 242
Gál József 57, 310, 313
Gál Zoltán 297
Galgon Erzsébet 397
Galisztér Gyula, kolozsvári újságíró 37, 242
Galisztér Károly 242
Gaudernak, ezredes 238
Gazsi József 142, 143, 189
Gecsényi Ágoston (1899–?) gyalogsági vezérőrnagy. Az első világháború végén léptet-

ték elő hadnaggyá, a két világháború közötti időszakban különböző katonai egységeknél szolgált. 1938–1942 között ezredesi rangban törzstiszti tanfolyami tanár. 1942–1943 között a Honvédelmi Minisztérium 1b (mozgósítás) osztályát vezette. 1945-ben angol hadifogságba esett, 1952-ben megfosztották rangjától. 84, 414
Germán Ferenc 300
Gessler, Hans 98
Gherman, Ioan 151, 152, 186
Ghila, Iulius 183
Gidó Attila 21, 137–139, 167, 186, 477
Gidó Csaba 189
Gitz Todor 271
Goga, Octavian (1881–1938) költő, politikus. A budapesti bölcsészettudományi egyetem elvégzését követően az ASTRA román kultúregyesület lapját szerkesztette, cikkeiért börtönbüntetésre ítélték. 1914-ben Bukarestbe költözött, tagja volt a román békedelegációnak. Az 1920-as években rövid ideig belügyminiszter volt, az 1930-as évektől politikailag egyre inkább jobbra tolódott, majd az 1935-ben létrejött nyíltan antiszemita Nemzeti Keresztény Párt (PNC) elnökeként tevékenykedett. 1937–1938-ban rövid időre kormányt alakíthatott, nevéhez kapcsolható az első antiszemita törvény, amelynek következtében több ezer zsidó vesztette el állampolgárságát. 475, 476
Goga-párt, lásd Nemzeti Keresztény Párt
Gondos Gyárfás 295
Gothárd Zsigmond Budapesten végezte az orvosi egyetemet, itt is kezdte el tevékenységét a Bábaképző Intézetben. Végigharcolta a világháborút, majd megszerezte a tisztiorvosi képesítést. Ezt követően Kolozsváron, 1922-től pedig Szatmárnémetiben tevékenykedett a katonai kórházban. Túlfűtött magyar érzelmei miatt többször került konfliktusba a román hatóságokkal, a bevonulást megelőzően 10 év fegyházra ítélték. 102, 114, 423, 435, 439
Gömbös Gyula 168
Grad, Cornel 36, 186, 204
Grandpierre Emil, Kolozsvári (1874–1938), politikus, író. A kolozsvári jogi egyetem elvégzését követően a városban tevékenykedett bíróként. 1918 decemberében a Károlyi-kormány megbízásából Kolozs megye kormánymegbízottja lett. 1919-ben a román hatalom tőle vette át a közigazgatás irányítását. Az 1921-ben megalakult Magyar Szövetség alapítója, alelnöke volt, ugyanezen tisztséget töltötte be az 1922-ben létrejövő OMP-ben is. 1925-ben Magyarországra települt, ahol bíróként dolgozott tovább. 469
Grosinger, Herman 489–493
Gruber Ernő 417, 517, 518
Gruber, ezredes 211
Gulyás Gábor 130, 189
Gutovszki Pál 408
Grünwald Juda 135
Gyáni Gábor 130, 189
Gyárfás Elemér (1884–1945) politikus, közgazdász. 1917–1918 között Kis-Küküllő vármegye főispánja. 1921 után az OMP elnöki tanácsának tagja, 1926-tól Csík megye szenátora, 1933-tól az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke. 1940–1944 között a Romániai Magyar Népközösség elnökeként a dél-erdélyi magyarság politikai vezetője. 82, 313, 381, 390, 391, 530
Gyárfás István 313
Gyene Pál 133, 297
Gyergyin Mikla 410
György József 294
Győrffy Gábor 166, 167, 189
Győri Illés István 81, 166, 185, 190
Gyulafehérvár-Fogarasi Görögkatolikus Érsekség 96, 445
Gyulai Árpád 407
Gyulay Tibor 338
Gyüre Lajos 133, 297

H

Hadnagy Károly 295
Hajdú Tibor 172, 189
Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökség 437
Hajtájer Gyula 344
Halász Zoltán 257
Halmi görög keleti egyházközség 436
Halmi Takarékpénztár 436

Hámori Péter 67, 99, 115, 131, 189, 437, 543, 556
Handl Lajos 253
Hangya Szövetkezet 65, 141, 144, 274, 324, 337, 534, 540, 545, 551, 553, 559
Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja 65, 174, 190, 324, 534, 540
Hanthy Károly 84, 414
Hanzel János 239
Haraszti György 187, 222
Harcsár Géza 133, 136, 297
Hardegger István 253
Hațieganu, Emil 82
Hauptmann Béla 394
Hayde Irén 328
Hegedüs Márton 184
Hegedűs Nándor 189
Heim Géza, San Martino del Carsoi báró (1888–1942) vezérőrnagy. Főhadnagyként végigharcolta a világháborút, az Isonzó menti harcokban nyújtott teljesítményéért megkapta az egyik legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia rend lovagkeresztjét és a bárói rangot. A két világháború között a Ludovika Akadémián tanított, 1937–1940 között a 6. gyalogezred parancsnoka volt. 258
Henrick Félix 407
Henter Sándor 511
Hermán Dezső 487
Herszényi Irma 342
Hess, kolozsvári lakos 242
Hetkó György 518
Hilinger-féle textilgyár 238
Hinléder-Fels Ákos 295
Hitelszövetkezetek Szövetsége 337
Hitler, Adolf 149
Hlatky Endre (1895–1957) 1917-ben szerzett jogi diplomát a budapesti egyetemen. Az 1920-as években különböző beosztásokban a Miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott, 1928–1931 között Bethlen István személyi titkára, 1933–1940 között a Magyar Rádió műsorigazgatója volt. 1940–1944 között Nagyvárad főispánja volt, tisztségéről a német megszálláskor lemondott. A Lakatos-kormány idején a Rádió kormánybiztosa. 1944-et követően Olaszországba emigrált. 33, 34, 39, 81, 82, 128, 174, 185, 202, 244, 335, 390, 392, 455, 458, 523, 524, 525, 568, 572
Hoja Gergely Demeteré 492, 493
Holzträger, Fritz 153
Hóman Bálint 123, 127, 156, 527
Honvéd Vezérkar Főnöke 25, 32, 87, 183, 224, 274, 332, 337, 440, 514, 534
Honvédelmi Minisztérium 25, 27, 30, 44, 45, 64, 65, 132, 143, 183, 259, 349, 367, 481
Honvédség 27, 39, 41, 65, 66, 87, 142, 226, 274
Horthy István (1904–1942) kormányzó-helyettes, MÁV elnök. A gépészmérnöki diploma megszerzését követően a MÁVAG gyárban kezdett el dolgozni a tervezési osztályon. 1934–1938 között a MÁV cégvezetője, 1938–1942 között a cég elnöke. 1942-ben kormányzó-helyettessé választották, de repülőgép-balesetben meghalt a keleti fronton. 363
Horthy Miklós 24, 25, 26, 33, 57, 246, 380, 524, 530, 543
Horthy Miklósné Purgly Magdolna 69, 556
Hortobágyi Jenő 184
Horváth István 253
Horváth János 133, 297
Horváth József (1881–1945) gyalogsági tábornok. Végigharcolta a világháborút, a két világháború között a Honvédelmi Minisztérium keretében (az elnökségi és hadigondozási osztályon) dolgozott különböző beosztásokban, illetve Vitézi Székkapitányként. 1938-ban léptették elő tábornokká, 1940 májusában nyugdíjazták. Reaktiválása után lett Csík vármegye katonai parancsnoka, ebben az is közrejátszhatott, hogy Sepsiszentgyörgyön született. Délvidék visszafoglalását követően a bukovinai csángó telepek katonai parancsnokává nevezték ki. Orosz fogságban halt meg. 294, 295
Horváth László 75, 317
Horváth Sz. Ferenc 47, 137, 138, 186, 189
Hossu, Iuliu (1885–1970) szamosújvári görögkatolikus püspök. 1914–1917 között tábori lelkészként részt vett az első világháborúban, 1917-ben szentelték fel püspöknek. 1918-ban részt vett a gyulafehérvári nagygyűlésen, ő olvasta fel az egyesülésről szóló dokumentumot. Mivel már 1918

előtt is püspökként tevékenykedett, a magyar hatóságok elismerték 1940-et követően is, rendszeresen kapott meghívást a püspökkari konferenciákra, és felsőházi tagságát is megkapta. 1948-ban letartóztatták, ezt követően börtönben és különböző kényszerlakhelyeken élt. 102, 103, 108, 112, 393, 421, 445
Hosszu, kolozsvári főorvos 242
Hosszu Gyula (1902–?) ügyvéd, politikus. A jogi diploma megszerzését követően 1932-től Nagyváradon tevékenykedett ügyvédként. Emellett az OMP, illetve a nagyváradi színház ügyvédjeként is tevékenykedett. 539
Hőille Viktor 409
Hrabár Irén 451
Hrabár Konstantin (1877–1938) ruszin politikus, 1928-ban Ungvár polgármesterévé választották, 1935–1938 között Kárpátalja kormányzója. 451
Huber Károly 253
Hughes, David Edward 373
Hunyadi Attila 2, 149, 189
Hunyadvármegyei Kun Kocsárd Köre 48
Hye Jenő 322

I

Iaczkovits Béla 251
Iliván Péter 410
Illés Johán 408
Illésfalvi Péter 21, 27, 33, 35, 38–40, 186, 189, 243, 244, 254, 258, 524
Ilnicki László 297
Ilyés Csaba 183
Imre Gyula 242
Incze Péter 393
Iorga, Nicolae 100, 186, 202
Iorga-párt lásd Nacionalista Demokrata Párt
Ispán István 407
István Mihály 563
Ivánkovits József 394

J

Jaczkó István 245
Jakab Árpád 344
Jakab Jenő rutén származású ortodox pap, az 1920-as évek eleje óta működött papként Kárpátalján. A prágai kormány kezdeményezésére megalakuló csehszlovák ortodox egyház vezetőjének, Sawatij érseknek volt az 'embere.' Magának tulajdonította a magyar-rutén ortodox egyház megszervezését Kárpátalján. Annak ellenére, hogy a VKM megbízhatatlannak tartotta, és korrupciós ügyekbe is belekeveredett, 1941-től fontos szerepet játszott a magyar ortodox egyház megszervezésében, ekkor már Popoff Mihály 'embereként'. 101, 420
Jakabffy Elemér (Cogitator) 28, 134, 135, 138, 189, 486
Jámbor András 251, 252
Jámbor Ferenc 469
Jancsó Benedek 119, 186
Jano, Eugen 393
Janoda Ferenc 245
János Áron (1895–?) székelyudvarhelyi származású ügyvéd, 1920-ban szerzett ügyvédi oklevelet a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Végigharcolta az első világháborút, majd különböző egyesületekben tevékenykedett (Székely Egyetemi Hallgatók Egyesülete, Erdélyi Férfiak Egyesülete). Alapító tagja a Magyar Nemzetpolitikai Társaságnak. Több korabeli szaklapban jelentek meg tanulmányai a földbirtok-politikával és szociális kérdéssel kapcsolatban. 1939–1944 között kormánypárti képviselőként tagja volt a parlamentnek. 33, 46, 48, 50, 287, 288, 293, 296
Jány Gusztáv, vitéz (1883–1947) altábornagy. A Ludovika Akadémia és a bécsi hadiiskola elvégzését követően 1906-tól hadnagyként a lugosi 8. honvéd gyalogezrednél, majd a 82. gyalogezred vezérkari tisztjeként szolgált. Végigharcolta a világháborút, 1919-től a Székely Hadosztály Szatmárnémetiben székelő parancsnokságán tevékenykedett, emiatt 1920-ig román fogságban volt. 1924–1936 között a Ludovika Akadémián tanított, majd különböző hadtesteknél szolgált. 1940-től a Honvédség átszervezését követően a 2. hadsereg parancsnoka lett, e minőségében vett részt az erdélyi bevonulásban. 1941-től ugyanezen minőségben a keleti frontra került, majd a hadsereg Don-ka-

nyari pusztulását követően visszavonult katonai karrierjétől. 1945-ben elbocsátották a Honvédségből, 1947-ben pedig háborús bűnösként kivégezték. 33, 455, 530, 569
Jeney-féle sörgyár lásd Bürger-féle sörgyár
Jeney László 250
Jeremiás Imre 80
Jodál Gábor (1882–?) a budapesti jogi egyetem elvégzését követően Székelyudvarhelyen kezdett el ügyvédként dolgozni. Végigharcolta a világháborút, 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnöke, majd a két világháború között az OMP helyi vezetője volt. Emellett a helyi ügyvédi kamara elnöke volt, illetve aktív tagja több társadalmi egyesületnek. Több felségárulási és irredenta per vádlottja volt, többször volt bebörtönözve és internálva. Az OMP-ben Bethlen György köréhez tartozott, de nem volt döntő szava a párt irányításában. 47, 295
Jordán Sándor 135
Josekutz János 313
Józsa Lajos 245
II. József, magyar király 270
Juhász Gyula 42, 184, 209
Jungsz János 487

K
Kádár Jánosné 407
Kádas, államtitkár 439
Karácsony István 189, 426
Karánsebesi Ortodox Püspökség 588
Karmazsin Mária 245
I. Károly, román király 135
II. Károly, román király 47, 152
Katalán Miklós Mihályé 492–494
Katona Imre 254
Kecskés Pál 256
Kehedás André 408
Kerekes István, görögkatolikus esperes 270
Kerekes István, szíjgyártó 487
Kéri Kálmán 23, 186
Keviczky Kálmán 257
Kimpián Sándor 407
Kisipari Munkáltató, Termelő és Értékesítő Szövetkezet 368
Kiss András 68, 188
Kiss Árpád 138, 189
Kiss Demeter 410
Kiss József 252
Kiss Kálmán 295
Kiss Károly 335
Kisteleky János 224
Klein Samu 80
Klein Tamás 168, 190
Klinger-féle Textilművek Rt., 1879-ben alapították Sepsiszentgyörgyön az Első Székely Szövőgyárat, amelyet a csehországi származású Klinger Henrik 1901-ben bérbe vett. Az 1920-as évi 20 millió lejről 1937-re 70 millióra növekedett a gyár alaptőkéje. Az 1930-as években 335 szövőgéppel és 6000 orsóval működött. 1939-ben átalakították a gyárat, ettől kezdve hivatalos elnevezése Sepsiszentgyörgyi Textilművek Rt. lett, a tulajdonosok pedig egy amerikai és svájci cég. 355
Knop Vencel aragonitárugyár 354
Kóczy László 300
Kocsis Lajos 186
Kocsis Margit 328
Kocsmár Gyula 451
Kohn Andor 253
Kolozsvári Ortodox Püspökség 588
Kolozsvári Román Konzulátus 104, 106, 107
Koma István 227
Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) 1918 decembere és 1920 áprilisa között működő testület, feladata az átmeneti időszakban Erdély Romániába való beintegrálódásának elősegítése különböző rendeletek által. 469, 470, 471, 475
Kós Károly 429, 435
Kosma Ilie 271
Koszta János 408
Koszta Romulusz 390
Kotsis Iván 426
Kovács Árpád 49, 190
Kovács Béla 144
Kovács György 407
Kovács Gyula 244
Kovács Jolán 328
Kovács József, csendőr tiszthelyettes 261
Kovács Lajos 57
Kovács Nóra 148, 188
Kozma György 271

Kő József 256
Köblös István 245
Kölcsey István (1893–?) a máramarosszigeti jogakadémián szerzett diplomát. 1915-től végigharcolta az első világháborút, rokkantként szerelt le 1918-ban. Ezt követően Szatmár megyei birtokára vonult vissza gazdálkodni, de folyamatosan jelen volt a vármegye politikai életében. 1935-től a kormánypárt színeiben tagja volt az országgyűlésnek, elsősorban a telepítés kérdésével foglalkozott. 1941–1944 között Szatmár vármegye főispánja volt. 245
Kölcsey Sándor 144
Kölöse, bölöni lakos 239
Kőolaj-Bánya- és Iparbank 325
Kőrösi, közjegyző 539
Kőröspataki István 252
Kövér György 130, 190
Kranz, százados 240
Krausze Tivadar 435
Krecsán János 408
Kristóf Gábor 313
Krisztián György 409
Kudor Ferencz 229
Kuncz Mihály (1897–1971) római katolikus plébános, 1926 és 1942 között szolgált Barlafaluban. 279
Kutassy János 212
Kuun Ilona 342
Kuzmann György 257
Külföldi Magyarokat Hazatelepítő M. Kir. Kormánybizottság 246
Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) 1930-ban hozták létre a Magyarországra érkező idegen állampolgárságú személyek ellenőrzésére. 88, 146, 303, 382, 394

L

Laczkó László 295
Laczkó Miklós 172, 189
Laczkó Péter 443
Ladányi Imre 221
Lakatos Mihály 221, 244
Landler Béla 253
Lapedatu Sándor 391
László Dezső (1904–1973) református lelkész, egyházi író. 1932–1940 között református teológiai tanár, majd 1940–1957 és 1967–1972 között kolozsvári lelkész. Az 1950–60-as években többször is volt letartóztatva. Az 1930-as évekbeli, a népszolgálat eszméje köré felépített kisebbségi önszemlélet egyik legfőbb teoretikusa. 335, 339
László Ferencz 295
László Ignác 294
László Lóránt 129
László Márton 65, 190
Latezes Simon 408
Latiş, Alexiu, máramarosi ortodox püspöki tanácsos. Romániában maradásakor Vasile Stan egy bizottságot nevezett ki a püspökség élére, amelynek tagja volt Latiş is. A bevonulást követően a magyar csapatok behatoltak a püspöki palotába, megrongálták berendezését, a bizottság tagjait – élén Latişsal – letartóztatták, majd kiutasították. A tanács tagjainak letartóztatása egyben a püspökség el nem ismerését jelentette. 102, 104, 223
Latorica Rt. Erdőgazdasági és Faipari Vállalat, 1927 decemberében alakult, amikor a kárpátaljai Rákóczi–Schönbrun uradalom erdőterületeinek kitermelési joga a francia–svájci Bignon Rt. tulajdonába került, az új céget pedig az erdőterületek kitermelésére hozták létre. A vállalat kisebb szünetekkel végig működött a két világháború között, majd 1940 szeptemberében újjászervezték, ekkor magyar–olasz tulajdonba került. 1940-re az ország egyik legnagyobb faipari vállalatává nőtte ki magát. 554
Lazăr, Dumitru 377
Lazăr, Liviu 186
Lázár Jenő 246
Lázár Vilmos 491, 493
Lébi Fülöp 491, 493, 494
Lébi Pinkász 489
Lechinţan, Vasile 38, 190
Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 24, 63, 274, 332, 478, 575
Lengyel Dénes 242
Lengyel Ferenc 23, 190
Lengyel György 518

Lengyel Zsigmond 518
Les János 271
Lieb József 240
Liga Antirevizionistă Română lásd Román Antirevíziós Liga
Liga Apărării Național Creştine lásd Nemzeti Keresztény Védelmi Liga
Liviu, Lazăr 186
Lozin Gábor 270
Lőrincz Lajos 297, 133
Lucaciu, Vasile 187, 246
Ludvigh Gyula 389
Lugosi Görögkatolikus Püspökség 96
Lukács Dániel 245
Lukács László 313
Lukács Sarolta 382, 384
Lukuc Miklós Gergelyé 492, 493
Lukuc Miklós Miklósé 492, 493
Luna Rt. 536
Lupan Alexandru 390, 391
Lutilszky, minisztériumi beosztott 311
Luzu Sándor 410

M

Mady Lajos 242
Magos Béla 299
Magyar Államvasutak (MÁV) 63, 65, 349, 357, 362–364, 366, 383
Magyar Államvasutak Közúti Gépkocsi Üzeme (MÁVAUT) A társaság a vasúti hálózathoz kapcsolódó személyszállítással és árufuvarozással foglalkozott, és 1935-ös átszervezését követően az ország legnagyobb fuvarozó cégévé vált. 65, 66, 357, 363, 565
Magyar Belügyminisztérium 20, 34, 51, 54, 83, 96, 100, 107, 110, 111, 113, 114, 167, 439, 448, 449, 535, 564, 569, 576
Magyar Demokrata Párt 471
Magyar Földművelésügyi Minisztérium 31, 165, 323
Magyar Központi Illetményhivatal 104
Magyar Külügyminisztérium 42, 84, 88, 89, 103, 109, 164, 183
Magyar Nemzeti Bank 59, 93, 183, 428
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 19, 32, 182
Magyar Revíziós Liga 192
Magyar Távirati Iroda (MTI) 82, 212, 524
Magyar Teherfuvarozók Országos Központi Szövetkezete (MATEOSZ) 65, 66, 362
Magyarországi Németek Népi Szövetsége, a Német Népművelődési Egyesület irányával elégedetlen, radikálisabb szárny 1936-ban vált ki a szervezetből. 1938-ban megalapította az új szervezetet, amelynek élére Basch Ferenc került. A második bécsi döntéssel egyidőben aláírt kisebbségi egyezménnyel ez minősült a magyarországi németek egyetlen hivatalos szervezetének, amely egyre inkább a náci ideológia befolyása alá került. 47, 120, 127, 151, 153–157, 187, 190, 566
Magyary Zoltán 54, 186
Major József 261
Makaria András 408
Makavé János 408
Malaga József 256
Mamina, Ion 184
Maner, Hans-Christian 118, 186
Manherz István 157
Maniu, Iuliu 37, 202, 258, 469, 526
Mansberg Margit, az Unitárius Nőszövetség központi titkára. 335
Manuilă, Sabin 184, 185
Manzinger Krisztián 100, 190
Máramarosi Görögkatolikus Püspökség 103, 105, 106, 422
Máramarosi Ortodox Püspökség 436
Máramarosi zsidó nemzeti tanács 1918 novemberében alakult Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter jóváhagyásával. 469
Marchut Réka 21, 151, 153, 154, 156, 157, 190
Marica Gergely Jánosé 493
Maricza György Miklósé 492, 493
Marina Elemér 105
Marina, Mihai 187
Márinkás Mihály 271
Markus Demeter 407
Marosvásárhelyi Bőripari Rt. az 1930-as évek közepén 5,2 millió lej alaptőkével, 20 millió lej befektetett tőkével rendelkezett, 482 munkást foglalkoztatott és évente 1000 t árut állított elő. 369
Marosvásárhelyi cukorgyár, 1880-ban alapították. A csődben lévő gyárat 1913-ban felvásárolta a Magyar Cukoripar Rt., és megalapította a Marosvásárhely és Vidé-

ke Cukorgyár Rt-t. 58, 61, 326, 352, 353, 358, 369
Marosvásárhelyi Petróleumfinomító Rt., Baruch Jeremiás alapította 1880-ban. 1912-ben 45 főt foglalkoztatott. Az 1930-as évek közepén 5 millió lej alaptőkével, 37 millió lej befektetett tőkével rendelkezett, 55 munkást foglalkoztatott. Elsősorban benzin, motorolaj, kenőolaj és aszfalt előállításával foglalkozott. 369
Marsalek Róbertné sz. Miskolczy Erzsébet 328
Mártha József 344
Martinkó József 23, 190
Márton András 295
Marton Ernő (1896–1960), erdélyi cionista zsidó politikus. 1918-ig a magyar közigazgatásban dolgozott, majd Kolozsváron megalapította az *Új Kelet* c. napilapot, amely a két világháború közötti időszak legfontosabb zsidó lapja volt. Az erdélyi zsidó párt egyik vezetője, 1931–1933 között parlamenti képviselő. 1944-ben Romániába távozott, a világháborút követően Izraelben telepedett le. 139, 467, 469
Marton Sándor 409
Marton Sándorné, szül. Lót Hajnalka 409
Máté Ferenc 225, 228
Máté Ferenc Szőcs 238, 239
Máté Sándor 239
Mátéfy János 228, 229
Máthé Ferenc 246
Mátyás József 227
Mázsa Péter 466
Medán György 271
Meggyesfalvi szeszgyár 369
Melegh Géza 261
Menekültgondozó Hivatal 68
Mester Miklós 190
Mészáros Jenő 80
Micó Demeter 410
Mihálka János 300
Mihály Jakab 313
Mihály Jenő 395
Mihály Sándor 225, 226, 232
Mihály Sándor (Biró) 228
Mihályi Balázs 184, 202
Mihálykó János 407
Mikes Ármin 57, 59
Mikes család 57
Mikes Imre 166, 190
Mikle Ignác 297
Mikó Tibor 354
Milviusz Attila 487
Minerva Rt. 293
Minik Sándor 253
Miniszterelnökség 37, 45–47, 57, 59, 87, 98, 110–114, 116, 139, 155, 166, 168, 182, 202, 274, 287, 376, 378, 420, 449, 575, 576
Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztály 59, 182
Minorita rend 82, 163, 417, 517, 527
Mirbach Vilmos 144, 489, 490, 491, 493, 494
Moga Jánosné 243
Moldován Antal 297
Moldovan János 244
Moldován Mária 300
Moldován Mihály 408
Moldovan Miklós 82, 397, 398, 399
Molitoris, Karl 155
Moll Elemér 435
Molnár Dénes 295
Molnár Károly 242
Molnár, állomásfőnök 362, 363
Mondoka János Togyeré 492, 493
Monoszlay, vezérkari őrnagy 478
Mudra Alajos 438
Munteanu, Aurel (1882–1940), 1907-ben szentelték pappá és nevezték ki Nagysebesre. 1918-ban részt vett a gyulafehérvári nagygyűlésen, 1924-től pedig Bánffyhunyad első ortodox espereseként tevékenykedett. Aktív politikai és kulturális tevékenységet fejtett ki a városban, megalakította az Astra kulturális egyesület helyi szervezetét és a város első román nyelvű lapját. 1919-től a térség parlamenti képviselője lett, 1927-től szenátor. 1931–1934 között felépítette a város ortodox templomát, az 1930-as évek második felében pedig aktív szerepet vállalt az antirevizionista mozgalomban. 1990 után utcát neveztek el róla a településen, 2000-ben szobrot állítottak az általa épített templom elé. 40, 41, 131, 224–229
Munteanu, Mihai 102
Mureşan Péter 223

Mureşeni téglagyár Rt., a meggyesfalvi gyár az 1930-as évek közepén 1,5 millió lej alaptőkével, és 4,5 millió lej befektetett tőkével rendelkezett, 50 munkást foglalkoztatott és évente 4 millió téglát állított elő. 369
Murvay Sámuel 239, 240
Muşat, Mircea 40, 187
Muzsik, ezredes 453
Mühlenbach, bizottsági SS kiküldött 247, 248
Müller, Herman (1882–?) erdélyi szász jogász, politikus. A jogi egyetem elvégzését követően Nagyszebenben tevékenykedett ügyvédként, de rendszeresen írt napilapokban is. Egyik, 1926-ban megjelent írásában Erdély teljes autonómiáját követelte. 1940-től az észak-erdélyi német népcsoport egyik vezetője. 154

N, Ny

Nacionalista Demokrata Párt (NDP) 135
Náday István, vitéz (1888–1954) vezérezredes. A Ludovika Akadémia elvégzését követően végigharcolta a világháborút, szolgált a Vörös Hadseregben is. 1921-től a vezérkarnál, 1926-tól pedig a Hadiakadémián tanított, az 1930-as években különböző egységeknél szolgált. 1938-tól a Honvédelmi Minisztériumban, 1939–40-ben a vezérkari főnök helyetteseként dolgozott. 1942–1944 között az 1. hadsereg parancsnokaként szolgált, majd 1944 nyarán nyugdíjazták. 1944 szeptemberében Horthy Miklós megbízásából titkos küldetést hajtott végre Olaszországban, sikertelenül tárgyalt a nyugati szövetségesekkel. 1945-ben nyugdíjazták. 209
Nagy Gávril bőrárugyár, a marosvásárhelyi gyár az 1930-as évek közepén 1,5 millió lej befektetett tőkével rendelkezett, 17 munkást foglalkoztatott és évente 90 t árut állított elő. 369
Nagy Imre 295
Nagy István, csittszentiváni lakos 516
Nagy István, történész 151, 191
Nagy János 253
Nagy József 21, 190
Nagy Lajos, jogász, bibliográfus 187
Nagy Lajos, a székelyudvarhelyi véleményező bizottság tagja 295
Nagy Vilmos, vitéz nagybaconi (1884–1976), vezérezredes, honvédelmi miniszter. 1905-ben végezte el a Ludovika Akadémiát, majd a magyar honvédségben szolgált. Vezérkari századosként végigharcolta a világháborút, 1919-ben részt vett a magyar Vörös Hadsereg harcaiban is. A két világháború között megszakítással az I. vegyes dandár, majd az I. hadtest parancsnokaként tevékenykedett, az újjászervezést követően 1940-ben az 1. hadsereg élére került, és ebben a minőségben vett részt mind a felvidéki, mind az erdélyi bevonuláson. 1941 márciusában nyugdíjazták, 1942 szeptemberében Horthy felkérésére honvédelmi miniszterré nevezték ki. Miniszterségе alatt igyekezett a hadsereget megvédeni a német befolyástól, és intézkedéseket hozott a munkaszolgálatosok védelmében. A politikai támadások miatt 1943 júniusában lemondott miniszteri tisztségéről. A nyilas hatalomátvételt követően letartóztatták, a világháború végén Bajorországban esett amerikai fogságba. 1948-ban elvették lakását, egy ideig nyugdíjától is megfosztották. Élete során több hadtörténeti jellegű műve, illetve emlékirata is megjelent. 33, 147, 508, 570
Nagy, miniszteri osztályfőnök 260
Nagybányai Görögkatolikus Püspökség 452, 453
Nagybányai Jótékony Nőegylet 518
Nagybányai Phőnix Kénsav- és Vegyianyag Gyár. A XX. század elején alapított zsidó tulajdonban levő gyár a visszacsatolt területek egyik legfontosabb ipari vállalata. 397, 417
Nagybányai Rendőrfőkapitányság 399
Nagyszebeni Ortodox Érsekség 104
Nagyszűcs József 299
Nagyváradi Görögkatolikus Püspökség 106
Nagyváradi Háztulajdonosok Szövetsége 307
Nagyváradi Ortodox Püspökség 102, 103
Nagyváradi Román Konzulátus 104, 106, 109, 235
Náray Antal, vitéz (1893–1973) vezérőrnagy. Római katolikus vallású, a német, olasz és francia mellett beszélte a horvát nyelvet is. Részt vett az első világháborúban,

ezt követően különböző alakulatoknál szolgált, majd a hadiakadémia tanára lett. Az 1930-as években a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott különböző beosztásokban, a bevonuláskor a HM III. csoportfőnökség (anyagi és beszerzési osztály) keretében. A katonai közigazgatás időszakában ezredesi rangban az 1. hadsereg szállásmestereként (hadtáp biztosítása) tevékenykedett. 25, 147, 190, 282, 329, 335, 377, 440, 458, 502, 573
Negru János 492, 493
Negru Jon lásd Nicula Gheorghe
Nemes István 344
Nemes Simon 390, 391
Német Ház 157
Német Piroska 242
Németh, tábornok 523, 525, 569, 570
Németh V., nemes kisgazda 344
Német–olasz különbizottság, más néven *Altenburg–Roggeri bizottság* 1940 őszén működött, az észak-erdélyi román és dél-erdélyi magyar kisebbség sérelmeit vizsgálta, működése végén megfogalmazott jelentésében javaslatot fogalmazott meg a sérelmek orvoslására. 41, 221, 244, 248
Német–olasz tiszti bizottság 1941–1944 között Észak- és Dél-Erdélyben működő állandó bizottság, amely az észak-erdélyi román és dél-erdélyi magyar kisebbség sérelmeit vizsgálta. 40
Nemzeti Keresztény Párt 135, 139
Nemzeti Parasztpárt (NPP) 167
Nemzeti Újjászületési Front, 1938-ban a királyi diktatúra bevezetését követően betiltották a politika pártokat, és 1938 decemberétől csak a NUF működését engedélyezték, amelybe minden politikai alakulatnak tömörülnie kellett. Egyik tagozataként tevékenykedett a Romániai Magyar Népközösség. 563
Nemzetpolitikai szolgálat 59
Népies Irodalmi Társaság 48
Népközösség lásd Romániai Magyar Népközösség
Ney István 252
Nickl Alfréd 59
Nicolescu, Alexandru 103
Nicula, Gheorghe (1901–1940) Nagysebesen született paraszti családban, Középföldön telepedett le gazdálkodóként. 1925-ben lépett a rendőrség kötelékébe a településen, polgárőrként Zilahon és Kolozsváron dolgozott. 1935-ben Bánffyhunyadra helyezték. 1990-et követően a helyi rendőrség előtt szobrot lepleztek le tiszteletére. 41, 224
Nikes Rezső 409
Nizsalovszky Endre (1894–1976) jogász, akadémikus. A jogi egyetem elvégzését követően az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott törvényelőkészítőként. 1929-től különböző egyetemeken tanított polgári és magánjogot. 1956-os tevékenységéért megfosztották mind egyetemi, mind akadémiai tisztségétől. 165
Nógrádi, bánffyhunyadi lakos 227
Nott Lajos 253
Novák Csaba Zoltán 188
Novákovits Béla (1886–1976) tábornok, 1941-től altábornagy. Ortodox vallású, horvát és szerb nyelven is beszélt. Részt vett az első világháborúban, a két világháború között a szegedi hadtestnél szolgált, majd a sporttanárképző intézet igazgatója lett. Részt vett a felvidéki és kárpátaljai bevonulásban is, Kárpátalján ő vezette a katonai közigazgatást. 1940-ben az 1. hadsereg parancsnokaként vett részt az észak-erdélyi bevonulásban, október elejétől a hadsereg-parancsnokságok összevonását követően a helyszínen tartózkodó legmagasabb rangú katonai vezető. A rendeletek többsége az ő neve alatt jelent meg. 35, 219, 220, 284, 306, 309, 372, 386, 403, 404, 406, 414, 460, 485, 501, 514, 520
Nuridházy, főszolgabíró 444
Nyága György 408
Nyegru Todor (Gyucza) 228
Nyiszta Péter 408

O, Ó, Ö, Ő

Oláh Sándor 187, 276
Onofrei, Adrian 153, 188
Orbók Kálmán 133, 297
Ordinariatus Catholicus Ritus Graeci-Rumeni Marmarosensis lásd Máramarosi Görögkatolikus Püspökség
Orosz Márton 243

Országos Magyar Párt (OMP) 45, 46, 47, 50, 57, 72, 75, 83, 135, 136, 138, 139, 150, 166, 173, 374, 536
Országos Menekültügyi Kormánybiztosság 88, 395
Országos Nép és Családvédelmi Alap (ONCSA) 68, 338
Országos Zsidó Párt 138
Osvát Anna 148, 188
Osvát Károly 184
Óvári Elemér (1876–1944) ügyvéd. A kolozsvári egyetem jogi karának elvégzését követően ügyvédként tevékenykedett, 1906-tól a város tiszti főügyésze lett. 1915–1916-ban részt vett a világháborúban, de betegség miatt leszerelték. A két világháború között ügyvédként dolgozott, aktív szereplője volt a város kulturális életének. Minden fontosabb kulturális egyesület tagja. A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alelnöke, emiatt hadbírósági eljárást is indítottak ellene, amely felmentéssel végződött. Tagja volt az egyik legnagyobb befolyással rendelkező társadalmi körnek, házában szalont működtetett. 1944 októberében a szovjet csapatok lemészárolták az egész családját. 392, 393
Ölbei Árpád 299
Ötvös (Birika) János 225

P

Paál Árpád 118, 119, 137, 189
Pajtás Gyula 269
Pakocs Károly (1892–1966) római katolikus plébános, őrkanonok. Nevét a szatmári katolikus egyházmegye több papjával egyetemben 1939-ben kapcsolatba hozták az úgynevezett „ekrazit összeesküvéssel", a letartóztatás elől Magyarországra szökött. A bevonulást követően visszatért, majd 1940–1944 között behívott országgyűlési képviselő, felsőházi tag volt. 1945 után teológiai tanárként dolgozott, a kommunista hatalommal történt összeütközései miatt azonban többször is letartóztatták (1949–1951 és 1957–1963). 280, 281
Pál Gábor (1883–1968) ügyvéd, politikus, publicista. A kolozsvári egyetem jogi karának elvégzését követően ügyvédként tevékenykedett. Népfölkelőként részt vett az első világháborúban, súlyosan megsebesült. A két világháború között az OMP Csík megyei tagozatának elnöke, 1918-tól az OMP elnöki tanácsának tagja, 1928–1931 között szenátor, 1931–1938 között képviselő volt. A Csíki Magánjavak jogi képviselőjeként ő javasolta, hogy a javak kisajátításának ügyét a Népszövetség elé vigyék. Végig ő képviselte az érdekelteket. 1941–1944 között behívott országgyűlési képviselőként tagja az Erdélyi Pártnak. 1944-től betegsége miatt visszavonultan élt Csíksomlyón. Az *Ellenzék*ben és *Magyar Kisebbség*ben rendszeresen jelentek meg cikkei 57, 111–113, 144, 146, 173, 294, 495, 502, 563, 564
Pál János99, 107, 109, 190, 446
Pál Mihály 245
Pál-Antal Sándor 68, 188
Pálfi Ferenc 242
Pálfy, közjegyző 539
Pallay N. Béla 291
Palló Sándor 221
Panaitopol, George 209
Pandur János 261
Pánga János 410
Pap Emil 270
Pap János Baron, turci lakos 492, 493
Pap János Glodur, turci lakos 492, 493
Pap János, törökfalusi útkaparó 271
Pap László 82
Pápay, minisztériumi fogalmazó 482
Papp Demeter 410
Papp János 407
Papp József, a kolozsvári ügyvédi kamara egykori elnöke, majd Kolozsvár főispánja. 1920-at követően alapító tagja az Erdélybe irányuló kormánytámogatások elosztását felügyelő Népies Irodalmi Társaságnak. 1940. szeptember 1-től a Vezérkari Főnökség mellé kinevezett kormánymegbízotti tisztséget látta el. 32, 46, 48, 50, 335, 440, 525, 526, 530, 573, 576
Papp Oktávián lásd Popp Octavian
Papp Viktor 270
Pařizeles, Francisc 183
Pasat, Gheorghe 443
Pásint Ödön (1900–1950) középiskolai tanulmányai után 1920-ban Magyarországra

emigrált, tanári diplomát szerzett, majd külföldön folytatott tanulmányokat. 1926-ban a Miniszterelnökség Sajtóosztályára került, majd Bethlen István személyi titkáraként dolgozott. 1939-ben került a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályához, a katonai közigazgatás időszakában pedig a Fővezérség mellett dolgozott tanácsadóként. 1942-től a Székelyföldi Villamossági Rt. vezetőségének tagja volt, majd a különböző szervezetekben képviselte a kormány álláspontját. 1944-től átvette a Kisebbségi Osztály irányítását, részt vett a béke-előkészítésben is. 1945-öt követően Budapest újjáépítésén dolgozott miniszteri osztályfőnökként, 1948-ban nyugdíjazták. 335
Páskándi Gergely 297
Passat György lásd Gheorghe Pasat
Pataky Tibor (1889–?) jogi tanulmányait Kassán, Kolozsváron és Bécsben végezte, 1916-ban került a Miniszterelnökségre. 1921–1944 között a Miniszterelnökség II. kisebbségi ügyekkel foglalkozó osztályát vezette, az 1930-as évekre a kérdés legszakavatottabb ismerőjévé vált. Az elcsatolt területeken élő magyarság támogatása mellett az osztály irányította a revíziós politika megszervezését is. 50, 58, 287, 293, 525
Páziuk György 451
Pázsitny Bonaventura (1872–1939) ferences szerzetes, apostoli gyóntató. 1903–1918 között a rend szemináriumának oktatója, a kolozsvári, majd nagybányai rendház főnöke. 1927–1939 között az erdélyi minorita rendtartomány főnöke. 417
Pázsitnyi Bonaventura lásd Pázsitny Bonaventura
Péchy Péter 261, 286
Peleskei János 261
Péntek Béla 435
Perei József 257
Perényi Matild 328, 401
Perndl Ferenc 252
Péter József 242
Péter Sándor, 1932–1963 között református lelkész Marosszentkirályon 438
Petneházi Bálint 252
Petneházy, alezredes 528, 529
Petriceanu György 223
Petruska János 300
Pickler, magyarnemegyei tanító 244
Pignati, bizottsági titkár 237, 243, 247, 248
Pihurik Judit 190
Pinku Johán 408
Pirigyi István 101, 187
Pleşoianu I. O., ezredes 200
Podolcsák Sándor 245
Pogăciaş, Ioan (1888–1955) ügyvéd, Szatmár megye egykori prefektusa. Kolozsváron jogot végzett, 1917–1924 között közjegyző Szatmárnémetiben. 1918 után a Nemzeti Liberális Párt színeiben tevékenykedett, ennek köszönhetően két alkalommal is a megye prefektusává nevezték ki: 1922– 1923, illetve 1934–1935 között. Emellett 1934–1935 között a megye interimár bizottságának tagja. 267
Pogácsás István 271
Polgárdi László 253
Pomázi Ferenc 256
Pop János lásd Csernefalvi Pop János
Pop Iosif/József (1886–1960) szentjobbi apát, káptalani helynök. A budapesti teológia elvégzését követően 1909-ben pápai engedéllyel latin rítusú papból görög rítusúvá szentelték. 1917-ben az egri püspökség mellett érseki titkárként dolgozott, majd 1919-ben kérte elbocsátását és Romániába költözött. Bekerült a román parlamentbe, 1921-től a vallásügyi minisztériumban dolgozott. 1925-től szentjobbi apáttá nevezték ki, ettől kezdve a nagyváradi római katolikus püspökség keretében tevékenykedett. A magyar diplomáciai jelentésekben a román kormány kémjeként jelent meg. 1945-öt követően a püspöki szék betöltetlensége miatt mint káptalani helynök igazgatta a püspökséget, azonban ezen jogát egyesek kétségbe vonták. Az 1950-es években részt vett a békepapi mozgalom szervezésében. 379, 381
Pop Livius 391
Pop, Valer 202, 209
Popa Jákob 492, 493
Popescu, David 200
Popoff Mihály orosz emigráns protopresbiter, 1928-ban érkezett Magyarországra. Előbb Budán működött papként, majd a közös-

ségével adódott konfliktus miatt elbocsátották, a magyar hatóságok internálták. Ezt követően Debrecenbe ment, ahol ledoktorált és az ottani egyetemen dolgozott fordítóként. 1941-ben Horthy az alakulóban lévő magyar ortodox egyház élére nevezte ki mint érseki helynököt. 113
Popovici, Nicolae (1903–1960) nagyváradi ortodox püspök. A Cernăuți-i teológia elvégzését követően 1934-ben szentelték pappá. A nagyszebeni ortodox teológián tanított, majd belépett a szerzetesi rendbe, ami 1936-ban nagyváradi ortodox püspökké való szentelésének előfeltétele volt. 1940–1941 között egyben a temesvári ortodox püspökség helynöke is. 1940-ben a magyar hatóságok kiutasítását követően Belényesre tette át székhelyét. 1945-től az egyházi érdekek védelmében konfliktusba került a kommunista hatóságokkal, 1950-ben megfosztották püspöki székétől és haláláig kényszerlakhelyet jelöltek ki számára. 82, 102, 202, 379, 381
Popoviciu Peter 202
Popp, Octavian (1884–1942) bank- és gyárigazgató. Vegyes családból származik, 1918-ban tagja a helyi Román Nemzeti Tanácsnak, majd 1919-ben alapító tagja, később igazgatója a Casa Noastră nevű banknak. Ez volt a megye első román bankja, amelynek célja a román ipari vállalatok hitellel való ellátása volt. Egy tönkrement bútorgyár megvásárlását követően a bank révén Popp létrehozta az UNIO vagongyárat, amely az 1920-as években a megye legnagyobb gyárává nőtte ki magát, az 1930-as évek közepén már 1000 munkást foglalkoztatott. A politikai életben a Román Liberális Párthoz kötődött. Annak ellenére, hogy a megye egyik meghatározó figurája, a korabeli magyar közvélemény alapvetően pozitívan nyilatkozott róla, valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1940-et követően nem menekült el, sőt szolgálatra jelentkezett. 263, 267
Porumbăcean, Claudiu 184
Porutiu Peter 391
Princz Aladár 133, 297
Princz Testvérek Vasöntöde 36
Prisz Kurt 407
Pritz Pál 21, 184, 187
Pupos Géza 253
Puşcaş, Ilie 39
Puşcaş, Vasile 40, 187
Pusztai-Popovics József 120, 130, 190

R

Rácz Árpád 143
Rácz Lajos 487
Rácz Lázár 407
Rád János 270
Radovics, minisztériumi tanácsos 311
Radu, Ioan 223, 419
Radu János 537
Ráduly Lajos 295
Raffay Ernő 40, 192
Rakolcai, őrnagy az Altenburg–Roggeri különbizottság egyik magyar összekötő tisztje. 240, 248
Ráth Rezső Boldizsár 409
Rațiu, George Vasile 187
Rátz Jenő, 1936–1938 között a Honvéd Vezérkar Főnöke, majd 1938 május és november között honvédelmi miniszter. 23
Rázmán Piroska 328
Reiszig Ede 190
Révész Géza 252
Ribényi Kamilló 442
Roggeri, Delfino (?-?) olasz külügyminisztériumi főtisztviselő. Korábban Rigában szolgált diplomataként. 1940 őszén olasz részről ő vezette az Erdélybe kiküldött különbizottságot. 241, 242
Román Antirevíziós Liga 41, 134–136
Román Johán 408
Román Külügyminisztérium 102, 104, 105, 108, 109, 182, 237, 376, 441
Román Külügyminisztérium Levéltára 182
Román Nemzeti Front 47
Román Történeti Levéltár 49, 89, 182
Román Zsidók Szövetsége 1909-ben alakult *Romániai Honos Zsidók Szövetsége* néven, a zsidó lakosság polgárjogainak védelmét tűzte ki célul, 1923-tól viselte ezt a nevet. 1919-től mérsékelt asszimilációs álláspontra helyezkedett. A szervezet konfliktusba keveredett az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséggel, mivel ez nem akarta, hogy

Erdélyben is tagszervezeteket hozzon létre. Az antiszemitizmus fokozódása miatt 1938-tól létrehozták a Romániai Zsidó Központi Tanácsot, amelynek mindkét szervezet tagja lett. 472
Romániai Magyar Népközösség, az OMP feloszlatását követően, 1938–1940 között a Nemzeti Újjászületési Front keretében tevékenykedett mint az erdélyi magyarság egyetlen országos érdekképviseleti szervezete. Elnöke az OMP-n belüli ellenzékinek számító Bánffy Miklós lett. A legnagyobb sikereket a társadalomszervezés terén érte el. A második bécsi döntés után Dél-Erdélyben tovább működhetett. 47, 57, 151, 156, 310, 369, 370
Romániai Német Népközösség 150
Romániai Németek Nemzetiszocialista Önsegélyező Mozgalma 149
Rosenfeld József 133, 297
Rosnyai, főszolgabíró 522
Róth Pál 133, 297
Roth Zoltán 417
Ruşdea, Ioan 101, 102
Rusu, Alexandru (1884–1963) 1930–1946 között a máramarosi görögkatolikus püspökség első püspöke, 1946-ban balázsfalvi görögkatolikus érsekké választották. 1948–1955 között kisebb megszakításokkal börtönben volt, majd egy kolostorba száműzték. Egy 1956-ben a görögkatolikus egyház jogainak visszaállításáért aláírt memorandum miatt ismét letartóztatták. A szamosújvári börtönben halt meg 102, 163
Rusu, Aurel 445, 447
Rusu, Teodor a szatmári ortodox katedrálisban szolgáló pap. 104
Rusu, román pap 223
Rutkay Jenő 332
Ruzsinszky Béla 246
Rozner Henrik 489, 491, 493, 494

S, Sz

Saárossy Etelka 328
Salamon Márton 490–494
Sara Demeter 407
Sárándi Tamás 3, 4, 35, 41, 43, 80, 85, 117, 129, 137, 151, 152, 157, 165, 190, 191, 360, 420, 536
Sárközi Márton 398
Sas Péter 191, 527
Schiller Miklós 435
Schmidt József 435
Scholczár Ferenc 73
Schoppel Walter 239
Schönborn József 127, 154, 156
Schrub Antal 251
Schuszter Ernő 435
Schüsler István 252
Scurtu, Ioan 184
Sebestyén Béla, vitéz 1885-ben született Kádáron, 1903-ban végezte el a hadapródiskolát, 1933-ban léptették elő gyalogsági tábornokká. 1939-ben nyugdíjazták, majd reaktiválták és beválasztották a katonai közigazgatás személyzetébe. Az 1940. szeptember 5-i bevonulást követően Szatmár vármegye katonai parancsnokává nevezték ki. Ortodox vallású volt, és beszélt németül, franciául és ruszinul. 52, 72, 73, 78, 280, 314
Sebestyén Elemér 28, 191
Select kép- és műtárgy kereskedés 235
Selejan, Ioan 98
Serbán Sándor 416
Serviciul Secret de Informaţii, a két világháború közötti Románia titkosszolgálatának megnevezése. 1924 és 1940 novembere között működött ezen a néven 398, 416
Serviciul Special de Informaţii, a román titkosszolgálat hivatalos megnevezése 1940 novemberétől. 105, 182
Sibrik, alezredes 530
Sidó Julianna 342
Simó Andor 295
Simon Attila 21, 187, 188, 189, 194
Simon Gábor 408
Simon, segéd hivatal vezető 508
Sipos Balázs 167, 167, 187
Sirbu Marin 407
Smájer Simon 491–494
Smuregla Mihály 398
Sollák János 245
Solymossy család 511
Sólyomvári, az elnöki kiadó vezetője 260
Somlai József 65
Somlyai Elemér 297
Somu Ioan 244

Soós István (1895–1983) ügyvéd, politikus. A nagyváradi jogi akadémián szerzett diplomát, itt is kezdett el ügyvédként tevékenykedni. 1915-től közigazgatási pályán helyezkedett el mint aljegyző, majd a közigazgatási tanács vezetője volt. 1929-től az OMP városi szervezetének elnöke. 1926-tól polgármester-helyettes, 1932-ben alpolgármester, 1940–1944 között pedig a város polgármestere. 1944-ben a zsidók deportálása elleni tiltakozásképpen lemondott tisztségéről. Politikai tevékenysége mellett aktív szerepet vállalt a város kulturális és egyházi életében, több jogi könyvet is románra fordított. 1945-től visszavonultan élt mint biztosítási ügynök. 539
Sorger Rezső 253
Spán János a Lukácsé 521
Spannenberger, Norbert 47, 153, 154, 156, 157, 187
Stan, Constantin I. 129, 191, 199
Stan, Vasile (1875–1945) máramarosi ortodox püspök. A teológia elvégzését követően a nagyszebeni papnevelő intézetben tanított, majd 1927-től a nagyszebeni érsekség helytartója. Az 1937-ben felállított máramarosi püspökség első püspöke lett. 1940 őszén a bevonulást követően Nagyszebenbe távozott, ahonnan csak 1945-ben tért vissza. 102
Staub Salamon 491, 493, 494
Stern, Háráv Náftáli 135, 186
Suba János 24, 27, 191
Suceava, maroshévízi főszolgabíró 391
Suciu, Ioan 103, 202
Suciu, Vasile 39
Sulyok István 137
Suta László 55
Südy Szabolcs 298
Südy Tibor (1885–?) ügyvéd, politikus. A nagyváradi és berlini egyetemen hallgatott jogot, majd Szatmárnémetiben kezdett el ügyvédként tevékenykedni. 1913-tól éveken át tagja volt a városi tanácsnak, a helyhatósági választásokat követően két ízben is jelölték Szatmárnémeti polgármesteri székébe, azonban a román kormány egyszer sem hagyta jóvá. Az OMP Szatmár megyei tagozatának alapító tagja, emellett a szatmári katolikus püspökség jogtanácsosa. Tagja a város minden jelentősebb kulturális, gazdasági és sport egyesületének, emellett a színház és újságírás lelkes támogatója. A katonai közigazgatás alatt a város közigazgatási előadója, több román bank élére kinevezett felügyelő. 136, 536
Szabó Ferenc 226–228
Szabó Helga 44, 132, 191
Szabó Imre 489, 490
Szabó István, K. 257
Szabó József 497, 498
Szabó Ottó 256
Szabó Péter 21, 27, 28, 33, 35, 80, 174, 186, 191, 524
Szakács György 240
Szakály Sándor 23, 183, 187, 259, 295
Szalai Béla 46, 170, 183
Szálasi Ferenc 566
Szalay Mihály 261
Szamosi József 261
Szamosújvári Görögkatolikus Püspökség 112, 527
Számvéber Norbert 27, 186
Szántó Mihály 23, 190
Szarka István 253
Szarka László 148, 188
Szász Ferenc 323
Szász István, ifj. 323
Szász Pál 321
Szász, ezredes 362, 363
Szatmári Ferenc 221
Szatmári Kereskedelmi és Iparkamara 544
Szatmári Magyar Munkaközösség 68, 69, 359
Szatmári Nőegylet 69
Szatmárnémeti állami elemi iskolák 359
Szatmárnémeti Katonai Parancsnokság Közélelmezési Hivatala 330, 331
Szatmárnémeti katolikus elemi iskola 359
Szatmárnémeti kereskedelmi iskola 359
Szatmárnémeti királyi katholikus főgimnázium 359
Szatmárnémeti református elemi iskola 359
Szatmárnémeti református főgimnázium 359
Szatmárnémeti református leánygimnázium 359
Szatmárnémeti Status quo Ante Izraelita Hitközség 138, 145

Szatmárnémeti Tordai testvérek és Incze tanulók 359
Szatmárnémeti Zárda 359
Szavári Attila 33, 42, 115, 119, 191
Szécsényi András 142, 191
Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete 48
Székely Gyula 183, 297
Székely József 511
Székely Mikó Kollégium 106
Szelezsán János 408
Széll Ernő 323
Szenczi Molnár István 257
Szent István 21, 22, 28
Szentendrey Ágost, vitéz 224
Szentgyörgyi, vitéz, minisztériumi hivatalvezető 222
Szentiványi Gábor (1888–1950) birtokos, politikus. A budapesti jogi egyetem elvégzése után itt kezdett ügyvédként tevékenykedni. Végigharcolta a világháborút, majd hazatért sepsiszentiványi birtokára gazdálkodni. Különböző szervezetek (EMGE, Háromszéki Takarékpénztár) aktív tagja, az unitárius egyház világi elnöke volt. 1943 nyarától Háromszék, 1944 elejétől Csík vármegye főispánjává nevezték ki. 1945-ben letartóztatták, 1950-ben börtönben halt meg. 565
Szentkereszthy Béla (1885–1944) az OMP háromszéki tagozatának elnöke, 1940–1944 között behívott országgyűlési képviselő, emellett aktív támogatója a Székely Nemzeti Múzeumnak. Már életében különcként tartották számon, soha nem nősült meg. 1944-ben a szovjet csapatok megérkezése előtt öngyilkosságot követett el. 57, 58, 295, 565
Szepes, vitéz, főhadnagy 334
Siguráncza lásd Serviciul Secret de Informații
Szilágyi Olivér 294
Szimán Lajos 252
Szita Szabolcs 142, 143, 191
Szlucska János 96, 118–122, 126–128, 187, 432, 461
Szoboszlay László 294
Szomesán Vaszil 408
Szontágh Pál 431
Szőcs Demeter 409
Szőcs János, bánffyhunyadi lakos 230
Szőcs János, galonyai lakos 409
Sztán László 271
Sztán Simon 271
Sztójay Döme 98
Sztojka György 133, 297
Szűcs Kálmán 344
Szűcs Lajos 246

T, Ty

Tabajdy György 133, 297
Takárdy, főhadnagy 223
Takaró Mihály 40, 192
Takáts, református lelkész 238
Tallér Gusztáv 295, 563
Tămâianu, Coriolan (1904–1990) kanonok, a nagyváradi görögkatolikus teológia tanára. 379
Tamás Sándor 192
Tanasze Tódor 410
Tanka Lajos 256
Tankóczi Gyula 133, 184
Táray-féle vasgyár 202
Tarbut fiú- és leány-középiskolák 475
Tarkőy Ferenc 295
Tarnovan Lambert 297
Tarr Árpád 252
Tatár János 270
Tataru, Coriolan 391
Tatorján István 487
Tátray Sándor 261
Tavjovits Endre 133
Tégla és Agyagárugyár Rt., a marosszentgyörgyi gyár az 1930-as évek közepén 2 millió lej alaptőkével és 2,3 millió lej befektetett tőkével rendelkezett, 225 munkást foglalkoztatott és évente 4 millió téglát állított elő. 369
Téglás Mihály 235
Teitelbaum Joel 138
Telea, kolozsvári ügyvéd 391
Teleki László Alapítvány 48, 137, 184, 188, 189, 543
Teleki Mihály 35, 164
Teleki Pál 22, 38, 45, 68, 84, 115, 119, 127, 141, 182, 185, 191, 192, 214, 271, 278, 293, 294, 392, 395, 559

Tell Vilmos 98
Temesvári Gergely szeszgyár 354
Tempfli Imre 280
Tereh Géza (1889–1969) Kolozsváron szerzett tanári oklevelet, 1913–1957 között a szatmárnémeti felső kereskedelmi iskolában tanított. 1940–1944 között tankerületi főigazgató. Publicisztikai írásai a *Szamos* és *Revü* c. lapokban jelentek meg, emellett több tankönyvet is szerkesztett, 1931-ben önálló verseskötettel jelentkezett. 344
Tevely József lésd Teveli József
Teveli József (1905–?) ügyvéd, politikus. Szombathelyen született, a jogi egyetemet Kolozsváron végezte, majd Szatmárnémetiben kezdett ügyvédként tevékenykedni. Részt vett a politikai életben, tagja lett az OMP központi intéző bizottságának. Több ipari és kulturális egyesület jogi képviselője, tagja volt több társadalmi egyesületnek. A katonai közigazgatás időszakában a megyei kulcspozíciónak számító közigazgatási előadói tisztséget töltötte be. 133, 264, 297, 298
Thury Kálmán (1871–?) ügyvéd, politikus. A budapesti jogi egyetem elvégzését követően 1931-ig Nagyváradon ügyvéd. Később a közélet fele fordult, az OMP bihari tagozatának elnöke, intézőbizottságának tagja volt. Aktív szerepet vállalt a társadalmi egyesületek életében, a Királyhágómelléki Református Püspökség főügyésze volt. 1941–1944 között a nagyváradi bíróság elnöke, ítélőtáblai bíró. 539, 569
Tibori Szabó Zoltán 145, 146, 192
Tichtel Ferdinánd 411
Tilkovszky Lóránt 35, 62, 85, 150, 151, 187, 192, 244
Tinka Flóra 410
Tişcă, Emil (1881–1965) a Gojdu alapítvány ösztöndíjasaként a budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémián szerzett diplomát. Naszódi bankoknál dolgozott, 1924-ben a Banca Românească Szatmár megyei fiókjának élére nevezték ki. A város szinte mindegyik gazdasági és kulturális egyesületének tagja lett, kezdeményezője volt a prefektúra épülete és a repülőtér megépítésének is. A politikai életben a Nemzeti Liberális Párt színeiben tevékenykedett, ennek pénztárosa volt, illetve tagja volt Szatmárnémeti interimár bizottságának is. Lelkes támogatója volt az ortodox egyháznak, aktívan közreműködött a város ortodox templomának felépítésében. A kommunista berendezkedést követően a Bărăganba deportálták. Szatmárnémetibe csak 1955-ben térhetett vissza. 267
Todor, törökfalui lakos 271
Tohotan, Grigore, vetési ortodox pap 104, 223
Tohotan György, lásd Tohotan Grigore
Toldalaghi Mihály (1889–?) politikus, főispán. Budapesti jogi tanulmányai elvégzését követően 1914-ben bevonult, végigharcolta a világháborút. A két világháború között különböző társadalmi egyesületekben tevékenykedett, a Maros megyei református egyházmegye főgondnoka volt. Részt vett a politikai életben is, az 1938-ban megalakult Népközösség alelnöke volt, 1940-ben behívott felsőházi tag és Maros-Torda megye főispánja. 564
Toldalaghy József 294
Tolna Megyei Levéltár 87, 183
Tomcsányi Kálmán 390
Topai László 299
Tóth János 250, 251, 257
Tóth Mária 80
Tóth Szilárd 192
Tóth Zsigmond 246
Tóth-Bartos András 21, 67, 116, 163, 165, 192, 386
Tótpáti Gergely 491, 494
Tőkés József 295
Török Andor 295
Török Zoltán 108
Török, alezredes 446
Traján József 410
Traşcă, Ottmar 86, 107, 129–131, 192
Trif Titus 390
Ţurlea, Petre 38, 187
Túrterebesi Római Katolikus Plébánia 36
Tüzes László 323
Tyerán Alexa 251

U, Ú

Ujszászy István (1894–1948) vezérőrnagy, a VKF 2 vezetője. Tüzértisztként végigharcolta a világháborút, majd az 1920-as évek

elején a katonai hírszerzés bécsi kirendeltségén dolgozott. Rövid megszakításokkal a Honvédelmi Minisztérium VI. osztályán dolgozott, amely fedésben a vezérkari feladatokat látta el. 1930–1938 között katonai attaséként dolgozott különböző nagykövetségeken, majd 1939–1942 között a VKF 2. osztály vezetője. 1942–1944 között az Államvédelmi Hivatal vezetője. Német, majd orosz fogságba került, a börtönbeli feljegyzéseiben részletesen beszámolt az ügyosztály működéséről. 187, 221, 222

Újváry Dezső (1902–?) diplomata. Pályáját a külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályán kezdte, 1928–1931 között a bukaresti, 1931–1936 között a párizsi követség beosztottja volt. 1936-tól a külügyminisztérium politikai osztályának tisztviselője, e minőségében a német–olasz különbizottság mellé beosztott magyar delegált. 1943-tól isztambuli követ, amiről a német megszállást követően lemond. 39, 40, 42, 110, 114–116, 237, 249

Ulleyn-Reviczky Antal (1894–1955) diplomata. 1919-ben lépett diplomáciai pályára, a két világháború között a párizsi, isztambuli és zágrábi követséget, illetve konzulátust vezette. 1938–1941 között a külügyminisztérium, 1941–1943 között a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője volt, a sajtóélet és kormánypropaganda legfőbb irányítója. 1943-tól a stockholmi követséget vezette, ebben a minőségben részt vett a különtárgyalások előkészítésében. Az ország német megszállását követően megfosztották tisztségétől és emigrációban halt meg. 527

Unió vagongyár, Szatmárnémetiben 1913-ban alapította Popp Octavian és Szabó Jenő gyáriparos. Az alapító tagok között részben azokat a személyeket találjuk, mint a Casa Noastră esetében. A 30-as évek végén a gyárat eladták az Astra vagongyárnak, amely a határ közelsége és az esetleges revíziós területveszteség miatt 1940-re a gyárat Bukarestbe költöztette. 70

Uniunea Evreilor Români lásd Román Zsidók Szövetsége

Utca Péter 271

V, W

Váczi Pál 252

Vadnay Géza 133, 297

Vaida-Voevod, Alexandru 476

Vajda Péter 344

Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 103, 112–114, 123, 183, 420, 422, 462, 530

Varga E. Árpád 70, 184, 185

Vargyai Gyula 28, 33, 46, 63, 85, 147

Vargyasi, ezredes 396

Váró György 295

Vásárhelyi Jánosné, Vásárhelyi János erdélyi református püspök felesége, a Református Nőszövetség elnöke. 335

Vasas Géza 26, 192

Vasgárda 202, 566

Vasilescu N. Anna 235, 236

Vasilescu N. Péter 235

Vasiliu, O., ügyész 381

Vass Tibor 417

Vattay Antal, vitéz (1891–1966) lovassági altábornagy. Különböző lovas dandárok tisztjeként szolgálta végig az első világháborút, a háború végére századossá nevezték ki. Az 1920-as években József főherceg, majd Horthy Miklós szárnysegédje, az 1930-as évek első felében a Honvédelmi Minisztérium VI-2 hírszerző alcsoportjának vezetője. 1919–1940 között a kormányzó katonai irodáját vezette, majd különböző lovas hadosztályok élén részt vett a keleti hadszíntér ütközeteiben. 1944 márciusában letartóztatták, majd amerikai fogságba került. 1946-ban hazatért Magyarországra és nyugdíjazták. 1951-ben 10 évi börtönre ítélték, 1956-ban szabadult. 277

Vékás János 59

Vékás Jenő 322

Vékás Józsefné 322

Vékás Lajos (1880–1962) jogi tanulmányainak elvégzése után bíróként dolgozott. Az első világháború után a hűségeskü megtagadása miatt elbocsátották állásából. 1920-ban megalapította a Minerva Nyomda Rt.-t, amely a két világháború között a magyar sajtótermékek legfőbb kiadója volt. Tagja volt az OMP intézőbizottságá-

nak is, elsősorban a Magyarországról érkező anyagi támogatások elosztásával foglalkozott. A katonai közigazgatás időszakában Kolozsvár katonai parancsnoka mellett mint közigazgatási előadó tevékenykedett. 287, 293, 392, 393
Vekov Károly 40, 192
Venczel József 158, 165, 192
Vendrey Klára 328
Veres Endre 242
Veres Ferencz 226
Veres Gábor 251
Veres Lajos 245
Veres Piki 227
Veress Ernő (1892–1973) római katolikus pap, szerkesztő. Sepsiszentgyörgyön, Brassóban, Csíkszeredában, majd Kolozsváron volt plébános, 1941-től teológiai tanár. Az *Erdélyi tudósító* és az *Erdélyi iskola* c. folyóiratok szerkesztője. 335
Verseghy Istvánné sz. dr. Tomory Viola 328
Vértes Róbert 142, 184
Vezérkar Főnökség 25, 32, 35, 59, 64, 67, 87, 142, 143, 157, 259, 274, 327, 349, 360, 376, 412
Vezérkar Főnökség 2. osztály, a Vezérkar Főnökségének hírszerzési és kémelhárítási osztálya volt. 1920-ban hozták létre, első vezetője Sztójay Döme volt. Mivel a trianoni békeszerződés tiltotta vezérkari főnökség felállítását, ez 1938-ig a Honvédelmi Minisztériumon belül működött, a VI. főcsoportfőnökség keretében. A belső elhárítás mellett az osztály feladata elsősorban a Kisantant államokbeli hadseregek fejlettségi szintjéről való adatszerzés volt. Ehhez kiterjedt kémhálózatot működtetett, azonban 1944-ben a német megszálláskor a VKF irattárát megsemmisítették, így a valós működés részleteiről keveset tudunk. 1939–1942 között Ujszászy István vezérezredes vezette az osztályt. 1945-ös letartóztatása után a börtönbeli feljegyzéseiben részletesen beszámolt az ügyosztály működéséről. 84, 89
Vida Gyula vitéz, tábornok, Marosvásárhely katonai parancsnoka. A nagyváradi hadapródiskola elvégzése után végigharcolta az első világháborút. A két világháború között a debreceni ezred parancsnoka volt, majd 1939-ban ezredesként nyugállományba vonult. 1939-ben megkapta a tábornoki címet. A katonai közigazgatás végeztével továbbra is szülővárosában maradt, ahol a református egyház gondnoka lett, majd 1942-ben a törvényhatósági bizottság tagjává is megválasztották. 1944-ben szovjet fogságba esett. 240
Viman, Ioan 187, 246
Vince Károly 227
Vincze György 490
Vincze Károly 225, 228
Vinczellér Márton 322
Virag, Paula 151, 190
Vita Sándor 59, 62, 150, 192, 351
Vitályos, törvényszéki orvos 252
Vitéz Lajos 253
Volksbund lásd Magyarországi Németek Népi Szövetsége
Vörnle János (1890–?) rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. 1938–1941 között a külügyminiszter állandó helyettese, 1941-től ankarai követ. A német megszállást követően is hivatalban maradt, 1945 után a népbíróság halálra ítélte és kivégezték.246, 526
Vulturescu, George 185
Wagner Béla 515
Weisbrun Zoltán 133, 297
Weishaus Jakab 493, 494
Weisz József 253
Werth Henrik (1881–1952) lovassági tábornok, a Honvéd Vezérkar Főnöke. A hadapródiskola elvégzését követően végigharcolta a világháborút, majd szolgált a magyar Vörös Hadseregben is. Az 1920-as években a vezérkarban teljesített szolgálatot különböző beosztásokban, majd 1936-ban nyugállományba vonult. 1938-ban reaktiválták, 1938–1941 között a Honvéd Vezérkar Főnöke volt. Németbarát beállítottsága miatt sorozatos konfliktusai voltak Teleki miniszterelnökkel. 23, 25, 26, 28, 32, 46, 87, 188, 526
Wilson, Thomas Woodrow 468
Winterhofen, Fritz 316
Wolff, bizottsági titkár 237, 241, 243, 247, 248

Z., Zs.
Zahoránszky István (1868–1939) római katolikus plébános, címzetes kanonok. Fiatal korában a Teleki (1891–1898) és az Andrássy (1898–1899) családoknál dolgozott nevelőként, majd az 1920-as években Mezőpetriben volt plébános. 278
Zarándy Ernő 242
Zeidler Miklós 192
Zilahi Sebes Jenő (1873–?) ügyvéd, diplomata. A budapesti jogi egyetem elvégzését követően 1901-ben Marosvásárhelyen kezdett el tevékenykedni, 1909–1914 között a Függetlenségi Párt elnöke volt. Végigharcolta a világháborút, majd ismét ügyvédként tevékenykedett, 1928-tól a párt fennállásáig az OMP Maros-Torda megyei szervezetének elnöke volt. Aktív szerepet játszott Marosvásárhely politikai és kulturális életében, minden fontosabb kulturális egyesület vezetőségében részt vett. 1940-et követően Budapestre költözött, 1942–1943 között a Külügyminisztérium osztályának vezetője volt, 1943-tól a német megszállásig a brassói magyar konzulátust, majd a külügyminisztérium sajtóosztályát vezette. 341
Zilizi Zoltán 117, 192
Zimbru Miklós Lászlóé 493
Zöldkereszt 68

Helynévmutató

A., Á.
Abásfalva 107, 108, 427, 446
Aghireşu lásd Egeres
Aknasugatag 528
Ákos 478
Aldoboly 210, 238
Aliza 55
Alkaznacs lásd Alsókaznacs
Alsóborgó 429
Alsófernezely 54, 417, 544
Alsóhomoród150, 289
Alsóhuta 217
Alsókaznacs 253
Alsórépa 408
Alsóújfalu 54, 289
Amerika 134, 315, 373, 468, 470
Anglia 134, 470
Anyaország lásd Magyarország
Apa 217, 289
Apáca 213
Apahegy 217
Apahida 212, 370, 425
Apata lásd Apáca
Arad 93, 185, 235, 247, 248, 380, 560
Aranyosgyéres 243
Aranyosmeggyes 217, 223, 289
Árapatak 238
Argyas 425
Ausztria 468
Avas 52
Avas hegység 203
Avasfelsőfalu 261, 289
Avasi járás 289
Avasújváros 261, 289

B
Backamadaras 522
Bacon lásd Nagybacon
Bagolyfalva 430
Bajfalu 54, 289
Balánbánya 354
Balavásár 387
Balázsfalva 199
Balti-államok 468
Bánffyhunyad 38, 40, 41, 131, 190, 224–226, 229, 231, 232, 245,426, 472, 530
Bánság 58, 148, 150, 152
Barátos 429, 565
Barlafalu 150, 217, 278, 279, 430
Barót 33, 35, 186, 324, 429, 524
Batarcs 549
Battonya 385
Bécs 36, 38, 86, 93, 154, 185, 186, 199, 204, 248
Békéscsaba 377
Bélbor 410, 411, 442
Belényes 199
Bereck 565
Beregszász 208
Beresztelke 408, 409
Berkeszpataka 270
Berlin 47, 98, 108, 109, 152, 153, 187, 188, 249
Besszarábia 148, 157, 372, 416, 473, 529
Beszterce 20, 33, 63–65, 97, 120, 127, 152, 153, 154, 169, 186, 199, 203, 214, 268, 322, 349, 350, 360, 362–366, 370, 407, 430, 435, 526, 565
Beszterce-Naszód vármegye 46, 47, 50, 62, 70, 83, 154, 155, 293–295, 328, 349, 350, 385, 394, 429, 434, 449
Bethlen 141
Bethleni járás 322
Bibarcfalva 108
Bihar vármegye 35, 70, 83, 87, 107, 109, 169, 202, 246, 314, 316, 328, 336, 376, 384, 385, 394, 431, 434, 449, 537, 569
Bihardiószeg 246, 377
Biharfélegyháza 246, 431
Biharpüspöki 245, 431
Biharszentelek 210
Bikszád 261
Bne Brak 135, 186
Bogdánháza 430
Borgóbeszterce 429

Borgóprund 385, 528
Bors 209
Borsai járás 62
Borsod vármegye 317
Borszékfürdő (Borszék) 107, 108, 110, 111, 114, 355, 356, 442, 443, 444
Borválaszút 217, 289
Botfalu 58, 106, 326, 352, 353, 358, 561
Bölön 112, 239, 429
Börvely 246
Bősháza 258
Bözödújfalu 107, 108, 109, 427
Brassó 40, 58, 106, 114, 149, 167, 199, 235, 237, 238, 239, 274, 326, 355, 356, 358, 385, 561
Bucegi tartomány 197
Bucsonfalva 271
București lásd Bukarest
Bucsumi falva lásd Bucsonfalva
Buda lásd Budapest
Budapest 22, 23, 25, 27, 28, 35, 40, 42, 47, 48, 52, 53, 54, 59, 63, 70, 85, 96, 98, 123, 129, 130, 137, 142, 143, 148, 158, 160, 166, 167, 172, 179, 182–194, 202, 209, 221, 222, 237, 249, 250, 259, 260, 268, 269, 274, 277, 278, 281, 282, 285, 287, 289, 293, 295, 307, 327, 332, 339, 342, 349, 351, 358, 360, 362, 366, 367, 376, 377, 378, 382, 384, 390, 391, 395, 423, 435, 439, 440, 448, 449, 450, 456, 458, 459, 462, 464, 477, 478, 482, 487, 495, 502, 525, 526, 530, 534, 542, 543, 561, 573
Bukarest 19, 38, 40, 41, 49, 59, 78, 84, 88, 89, 96, 100, 106, 135, 137, 152, 182, 183, 184–187, 202, 232, 237, 240, 276, 324, 325, 332, 355, 356, 440, 441, 452, 472, 529, 564
Bukovina 148, 153, 157, 246, 468, 473, 495
Búzásbesenyő 242

C, Cs

Cege 244
Chiutan (Chintău) lásd Kajántó
Ciucsancraiu lásd Csíkszentkirály
Ciumegea (Ciumeghiu) lásd Illye
Cluj lásd Kolozsvár
Cluj Napoca lásd Kolozsvár
Cojocna lásd Kolozs
Covasna lásd Kovászna
Czege lásd Cege
Csákigorbó 323, 532
Csákigorbói járás 54, 323
Csallóköz 44, 132, 191
Csehország 468
Csenger 208
Cserese lásd Szilágycseres 256
Csernafalva 289
Csík vármegye 46, 57, 61, 64, 112, 119, 124, 145, 146, 147, 165, 192, 294, 328, 338, 345, 352, 395, 495, 499, 500, 552
Csíkborzsova 57
Csíkdánfalva 428
Csíkmadaras 428
Csíkrákos 428
Csíksomlyó 106
Csíkszentkirály 421
Csíkszentmárton 313
Csíkszentmártoni járás 69, 345–348
Csíkszentmihály 428
Csíkszenttamás 428
Csíkszereda 20, 61, 63, 67, 93, 106, 108, 111–114, 119, 137, 141, 144–147, 150, 177, 182–187, 189, 190, 199, 203, 268, 276, 310, 324, 345–348, 353, 354, 357, 358, 395, 428, 429, 432, 435, 442, 445, 469, 495, 496, 499, 500, 502, 552, 554, 565
Csíkverebes 124
Csittszentiván 164, 516
Csolt 271
Csonkaország lásd Magyarország
Csucsa 425, 472

D

Dánfalva 271, 428
Debrecen 134, 205, 322, 434
Debren 250
Déda 466
Dej lásd Dés
Dél-Erdély 26, 38, 42–44, 54, 67–70, 86, 88, 93, 106, 107, 121, 122, 140, 156, 161, 214, 241, 265, 283, 375, 377, 378, 382, 383, 386, 389, 394, 400, 401, 402, 404, 413, 524, 539
Dés 33, 58, 141, 199, 208, 212, 244, 321–323, 393, 430, 435, 524, 531, 532, 565, 574
Désakna 97

Dési járás 59, 322, 539
Désorbó 212
Déva 186, 199, 313
Diófás 430
Diószeg 431
Ditróhodos lásd Gyergyóhodos
Dunaszerdahely 21, 183, 188
Durusa 271
Duruzsa lásd Durusa

E, É
Egeres 212
Élesd 314, 316
Érábrány 431
Erdély 19, 21–23, 26–28, 33, 35, 39, 40, 43–48, 51, 53, 54, 58, 59, 63, 65, 69, 70, 72–79, 84, 86, 88, 96, 98, 100, 102, 103, 105, 107, 114–123, 129–131, 135, 137, 138, 152–159, 161, 165–167, 169, 171, 172, 174, 175, 182, 184–188, 190, 192–194, 196, 198, 200–204, 213, 214, 235, 237, 250, 265, 268, 274–277, 283, 293, 294, 301, 310, 311, 313, 314, 318, 327, 328, 333, 335–339, 352, 357, 360, 362, 364, 367, 368, 372, 382, 383, 385–387, 395, 413, 416, 424, 434, 439, 450, 452, 467–477, 487, 495, 512, 514, 519, 524, 526–530, 534, 539, 540, 557, 559, 568, 570, 571, 573
Erdőaranyos 271
Erdőd 43, 55, 289, 310, 311, 313, 430
Erdődi járás 55, 82, 124, 150, 154, 172, 173, 273, 289
Erdőszáda 163, 430, 521
Erdőszentgyörgy 144, 324
Érendréd 113
Érmihályfalva 246
Érsekújvár 328
Érszakácsi 430
Észak-Erdély 19, 23, 26–33, 35, 36, 43–49, 55, 59, 62, 63, 66–68, 71–73, 75, 79, 80, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 96, 102, 116, 117, 120, 121, 123, 129–132, 137, 140, 142, 143, 145–147, 152–155, 157–159, 166, 168, 170, 172, 174, 179, 182, 185, 187–194, 238, 297, 333, 336, 338, 372, 378, 386, 400, 406, 432, 449, 454, 529, 535, 543, 568
Esztergom 101, 102, 328, 395
Európa 24, 40, 58, 65, 106, 137, 148, 167, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 315, 413, 420, 467, 468, 543

F
Farkasaszó 163, 280, 281
Farnas 425
Fehérgyarmati járás 160
Felek 210
Felkaznacs lásd Felsőkaznacs
Felsőbánya 52, 90, 127, 130, 273, 416, 542, 544, 545
Felsőkaznacs 253
Felsőrákos 108, 427
Felsőtömös 237
Felsőújfalu 517, 518
Felvidék 26–28, 44, 63, 67, 74, 85, 131, 154, 187, 188, 189, 194, 297, 342, 479, 568
Ferice lásd Szatmárfericse
Fogaras 54, 96, 199, 248
Franciaország 24, 291, 396
Futásfalva 57

G, Gy
Galícia 280, 495
Galócás fűrésztelep 409, 410
Galonya 409
Gârbău Dejului lásd Désorbó
Gelence 446
Gelu 38, 55
Gente 430
Géres 289
Giródtótfalu 55, 517, 518
Gödöllő 119, 186
Görcsön 250
Görgényi járás 61
Görgényszentimre 407, 426
Görögország 355
Gyergyóalfalu 554, 556
Gyergyóbékás 554
Gyergyóbékás-Almásmező 428
Gyergyóbélbor lásd Bélbor
Gyergyóborszék lásd Borszék
Gyergyócsomafalva 554, 556
Gyergyóditró 108, 111, 112
Gyergyóhodos 556
Gyergyóholló 108, 442
Gyergyóremete 112, 554, 556

Gyergyószentmiklós 108, 324, 345–348, 353, 356, 428, 552, 554, 557
Gyergyószentmiklósi járás 69, 112
Gyergyótölgyes 111, 442, 444, 554
Gyergyótölgyesi járás 111, 442
Gyergyóújfalu 556
Gyergyóvárhegy 428
Gyilkos-tó 355
Gyimes 219, 385
Gyimesfelsőlok 146, 495, 499
Gyimespalánka 210
Gyökeres 271
Gyulafehérvár 96, 150, 199
Gyulatelke 243

H
Hagymáslápos 54, 289
Hájó 431
Halmi 435, 489, 490, 497, 498, 546, 549, 551
Halmi járás 422
Halmosd 257
Hargita 19, 34, 46, 61, 98, 182, 189, 354
Háromszék megye 50, 62, 64, 100, 106, 182, 351, 352, 353
Havasrekettye 211
Hideg-Szamos 211, 271
Hidegkút 271
Hídvég 239
Homoródalmás 107, 108, 427
Homoródszentmárton 107, 108, 424, 446
Hosszúfalu 271
Hóvárd 271

I
Idecspatak 407
Iloba 217, 289
Ilosva 322
Illye 213
Illyefalva 221, 238
Ipolyság 571
Ipp 38, 39, 185, 187, 190, 244, 248, 250–256, 524, 526
Itália 355
Izai járás 534

J
Jád 429
Jávorfalva 271
Jedd 240
Jeder 271, 289
Jóháza 271
Józsefháza 217

K
Kajántó 213
Kálmánd 246, 247
Kalotaszentkirály 229
Kamenyec-Podolszkij 177
Kányaháza261, 289
Kapnikbánya 54, 55, 289
Kápolnokmonostor 126
Kápolnok-Monostor lásd Kápolnokmonostor
Kápolnokmonostori járás 122, 124, 125, 133, 175, 272, 289
Karácsonfalva 107, 108, 445
Karánsebes 96, 199
Kárpátalja 26–28, 44, 48, 67, 74, 183, 188, 194, 203, 451, 479, 534
Kárpát-medence 151, 191
Kassa 262
Kebele 522, 534
Kebeleszentiván 522
Kékes 323, 532
Kékesi járás 323
Kelet-Európa 467, 468
Kelet-Magyarország 268, 318, 439, 573
Kémer 253, 257
Kézdiszentkereszt 106
Kézdivásárhely 33, 57, 63, 182, 324, 656
Kibéd 324
Kilyénfalva 556
Kína 315
Kis-Hodos 208
Kis-Küküllő megye 511, 530
Kisbács 212, 425
Kisfentős 271
Kisgérce 549
Kisrebra 407
Kisvárda 201, 206, 208
Kolcér 271, 430
Kolozs 212, 243
Kolozs vármegye 38, 224, 231, 328, 394
Kolozskara 387
Kolozsnagyida 66, 333
Kolozsvár 20, 22, 27, 33, 34, 36–40, 43, 47, 51–54, 57, 58, 62, 65–69, 73, 81, 82, 96,

102, 104–107, 111, 118, 124, 127, 128, 134, 137–139, 141, 154, 155, 166, 167, 169, 171, 183–188, 190, 199, 202, 204, 209, 211–213, 218, 220–222, 233, 235, 239, 240–245, 265, 268, 283, 287, 288, 291, 293, 294, 296, 299, 301, 308, 313, 314, 322, 323, 328, 333, 335, 349, 364, 376, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 390, 391–394, 400, 402, 404, 405, 406, 412, 417, 423–425, 432, 434, 435, 437, 445, 449, 452, 454, 460, 467, 469, 470, 471, 472, 474, 475, 477, 484, 501, 509, 514, 519, 523, 524, 527, 529, 530, 531, 548, 569, 570, 571, 574, 576
Koltókatalin 55
Kommandó 561, 564
Komolló 107, 108, 341, 424, 429, 448
Komorzán 261
Koppánd 243
Kóród 522
Kóródszentmárton 522
Korond 354, 358
Koronka 240
Kovás 289
Kovászna 51, 98, 106, 182
Kovásznai járás 106
Kozu 409
Kőhalom 313
Kökös 429
Köpec 107, 108, 110, 448
Kőrösbarlang 431
Kőrösmező 146, 499
Kőváralja 271
Kővárberence 289
Kővárgara 271
Kővárkölcse 271
Kővárremete 270
Közép-Európa 137, 189, 543
Középhomoród 289
Központi járás 69, 119, 345–348
Krasznabéltek 289
Kurtics lásd Kürtös
Küküllő-vidék 320
Kürtös 82, 196, 247, 377, 378, 380

L
Lacfalu 87, 234
Lecsmér 253
Lekence 333, 430
Lengyelország 26, 315, 468
Léva 328
Libánfalva 409
London 470
Lökösháza 247, 377, 380
Lucăceni 246
Lugos 96, 199
Lukácsfalu lásd Szamoslukácsfalva
Lukácsfalva lásd Szamoslukácsfalva

M
Mácsapuszta 431
Madarász 82, 114, 247
Magosfalu 271
Magyarberkesz 134, 270, 315
Magyarfenes 245
Magyargyerőmonostor 530
Magyarhermány 103, 448
Magyarkecel 430
Magyarláposi járás 54, 87, 323
Magyarnemegye 221, 244
Magyarország 19, 21, 24, 26, 27, 35, 38, 42, 43, 45, 47, 48, 51–56, 58, 59, 63–65, 67, 72–75, 77–79, 85, 88, 101, 105, 119, 120–123, 125, 129–132, 134, 139–143, 146, 150, 152–157, 160, 165, 167, 167–171, 172, 174, 175, 177, 178, 184, 186–191, 193, 202–204, 209, 212–215, 236, 240, 268, 275–277, 282, 285, 289, 299, 315, 315, 318, 321, 332, 333, 335, 337, 338, 353, 357, 358, 361, 377–379, 383, 393–395, 398, 400, 412, 415, 422, 439, 451, 456, 457, 467–470, 477, 482, 487, 495, 500, 502, 524, 530, 534–536, 537, 538, 543, 548, 549, 550, 554, 562, 563, 566, 567, 573
Magyarvalkó 228
Makó 248, 395, 397
Maksa 106, 110
Manasztin lásd Kolozsvár
Mánya 532
Mányik 323
Máramaros vármegye 174, 328, 394, 534
Máramarossziget 113, 114, 138, 140, 141, 147, 199, 204, 223, 268, 270, 394, 419, 430, 501, 534, 535, 536
Margitta 244, 431, 432
Máriabesnyő 119, 186
Márkaszék 253, 256

Maros tartomány 197
Maros-Torda vármegye 37, 38, 46, 56, 60, 61, 68, 69, 83, 122–124, 126, 128, 129, 154, 155, 162, 163, 164, 294, 321, 328, 340, 369, 395, 438, 456, 461, 504, 506, 509, 512
Maroshévíz 391, 415
Marosi-alsó járás 182, 511, 516
Marosi-felső járás 128, 129, 515
Marosi járás 122, 438
Maroskövesd 126, 465, 466
Marosszeleste 409
Marosszentgyörgy 355, 369
Marosszentkirály 81, 438
Marosvásárhely 33, 36, 45, 47, 51, 58, 59, 61, 63, 65–67, 80, 85, 124, 164, 176, 182, 183, 188–190, 199, 208, 214, 240–242, 268, 287, 293, 323–326, 328, 340–342, 352–358, 362–365, 367, 369–372, 382, 383, 385, 395, 406, 407, 411, 426, 432, 433, 434, 438, 445, 446, 447, 449, 456, 461, 472, 474, 504, 505, 506, 508, 509, 511, 512, 515, 516, 522, 553, 563, 564, 566
Marosvécs 241, 407
Mátészalka 208, 299
Mátészalkai járás 160
Medgyes 147, 239, 324, 469
Meggyesfalva 355, 426
Meggyes-Gombás 217
Ménes lásd Mezőménes
Mezőbánd 324
Mezőbándi járás 165
Mezőcsávás 164, 515
Mezőerked 407
Mezőkovácsháza 397
Mezőkölpény 241
Mezőménes 164, 515
Mezőpanit 107, 109
Mezőpetri 157
Mezőrücsi járás 69, 342
Mezősámsond 241
Mezőség 356
Mezőszabad 164, 515
Mezőterem 157
Mihai Bravu 246
Mihali Bravu lásd Mihai Bravu
Miklósvár 110, 448
Mikola 223
Mikóújfalu 429
Miskolc 291, 317
Misztótfalu 55
Móc-vidék 246
Moldva 476, 529
Monostor negyed lásd Kolozsvár

N, Ny
Nagyajta 239, 429
Nagybacon 325, 429, 508
Nagybajom 430
Nagybánya 35, 42–44, 52–56, 82, 87, 89, 90, 96, 105, 122, 124, 141, 145, 163, 165, 172, 178, 198, 208, 233, 234, 272, 273, 280, 281, 289, 315, 354, 397–399, 416, 417, 422, 431, 440, 441, 452, 517, 518, 521, 528, 543, 544
Nagybányai járás 44, 52–56, 87, 90, 122, 178, 234, 280, 281, 289, 416, 518, 521
Nagyborosnyó 106, 429
Nagydobos 299
Nagyenyed 324
Nagyezeg 210
Nagyfentős 271
Nagygérce 549
Nagyiklód 68
Nagyilonda 532
Nagyilondai járás 323
Nagykapos 328
Nagykároly 35, 48, 55, 83, 87, 101, 150–152, 157, 160, 169, 186, 202, 203, 208, 234, 246, 247, 451
Nagykárolyi járás 55, 150, 157, 186
Nagykend 240
Nagymadarász 114
Nagymajtény 430
Nagynyíres 271, 289, 430
Nagysomkút 44, 54, 130, 134, 140, 141, 164, 270, 273, 289, 314–316, 501
Nagysomkúti járás 14, 56, 130
Nagyszalonta 221, 247, 376, 382, 385, 537
Nagyszeben 96, 102, 104, 149, 199, 239, 245, 389, 469
Nagyszokond 150, 289
Nagytarna 101, 549
Nagyteremi 511
Nagyvárad 33, 81, 82, 96, 102–104, 106, 109, 131, 144, 184, 199, 201, 202, 204, 209, 211, 235, 241, 245–247, 268, 307, 328,

355, 376, 379, 381, 382, 383, 385, 390, 391, 394, 406, 431, 432, 434, 435, 449, 472, 477, 527, 529, 534, 537, 539, 540, 558, 559, 560, 568, 569, 570, 572, 574
Naszód 429
Németország 25, 35, 40, 137, 148, 149, 153, 203, 356, 566
Németság 203
Nevetlenfalu 208
Nyárádkarácson 37
Nyárád-mente 340
Nyárádszereda 324
Nyárádszeredai járás 83, 84
Nyárádtő 37, 242, 387
Nyírábrány 208
Nyíregyháza 101, 187, 205

O, Ó, Ö

Ocna Dejului lásd Désakna
Okland 107–109, 176–178, 324, 325, 427, 445–447
Oláhbaksa 201
Oláhgyűrűs 289
Olteni lásd Oltszem
Oltszem 192
Omboztelke 38, 40, 190, 243, 248
Oradea lásd Nagyvárad
Óradna 429
Óromània lásd România
Ó-România lásd România
Oroszország 499
Ózd 363
Ördögkürt lásd Ördögkút
Ördögkút 38, 40, 187, 190, 212, 244, 248, 248, 524, 526

P

Palesztina 138, 355, 356, 467, 476
Páncélcseh 425
Panciu 106
Papbikó 217
Papolc 429
Parajd 324, 325
Partium 34, 65, 115, 159, 336
Paszmos 408
Patóháza 217, 223, 289
Pécs 191, 328, 420
Pelbárthida 202, 431
Pest lásd Budapest
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 299
Pete 436
Petele 155, 408
Petrovabisztra 109, 114
Piatra Neventului 204
Piskoltliget lásd Scărişoara Nouă
Ploieşti 199
Porcz 253
Pottigány 408
Pribékfalu lásd Pribékfalva
Pribékfalva 271
Przemysl 315
Psemisil lásd Przemysl
Pusztadaróc 68, 233
Pusztafentős 271
Pusztakamarás 323

R

Ráksa 113
Râmnicu Vâlcea 199
Războieni lásd Székelyföldvár
Régeni-Alsó járás 69
Remetemező 217, 278, 279
Rimaszombat 328
Róma (Vatikán) 103, 191, 446, 527
Románia (Regát) 19, 21, 25, 26, 36, 38–40, 47, 48, 58, 59, 65, 78, 81, 82, 86–88, 96, 98, 102, 103, 106, 111, 118, 131, 135, 137–140, 147–150, 152, 153, 156–158, 166, 167, 179, 183–189, 191, 201–203, 211, 236, 248, 258, 274, 303, 313, 321, 326, 335, 341, 342, 351, 353, 356, 358, 369, 371, 381, 385, 386, 387, 394, 395, 396, 398, 401, 414, 415, 416, 419, 449, 468, 469, 474, 475, 476, 495, 511, 527, 530, 542, 543, 548, 549, 550, 551, 557, 561, 564, 566, 570
Rozália 430
Rózsapatak 289

S, Sz

Sajómagyaros 364
Sajószentpéter 75, 317
Salgótarján 363
Sáromberke 128, 129, 175
Satu Mare lásd Szatmárnémeti
Scărişoara Nouă 246
Sebespatak 217

Segesvár 199, 239, 240
Selişte lásd Marosszeleste
Semesnye 323
Sepsiszentgyörgy 43, 51, 52, 57, 58, 63, 106, 182, 199, 209, 238, 268, 322, 324, 325, 353, 354, 355, 356, 357, 367, 429, 433, 448, 565
Sofronya 380
Somály 253
Somkútpatak 271
Somlyócsehi 251
Somorja 21, 188, 189
Somosd 511
Szabad lásd Mezőszabad
Szakállasdombó 54, 289
Szakállasfalu lásd Szakállasfalva
Szakállasfalva 270
Szakasz 289
Szalárd 107, 109, 201, 246, 431
Szamos tartomány 199
Szamosberence 217
Szamosborhid 217
Szamosfalva 69, 242, 426
Szamoslukácsfalva 271
Szamostelek 217
Szamosújvár 33, 62, 68, 96, 102, 112, 244, 322, 393, 445, 527
Szamosújvári járás 68, 322
Szamosveresmart 217
Szaniszló 157
Szappanpataka 271
Szárazpatak 549
Szárhegy 111, 444, 556
Szászfenes 69, 245, 426
Szászlekence 66
Szászpéntek 408
Szászrégen 63–65, 154, 163, 275, 294, 324, 333, 341, 349, 350, 352, 354–356, 360, 361–365, 370, 465, 506, 512, 527, 553, 565, 566
Szatmár vármegye 31, 36, 44, 45, 52–54, 56, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 80–82, 87, 88, 101, 105, 113, 114, 120, 122, 124, 126, 128, 140–142, 144, 151, 156, 162, 163, 165, 169, 188, 190, 217, 223, 233, 234, 261, 263, 266, 267, 270, 272, 278, 280 282, 285, 289, 290, 299, 300, 314, 317, 328, 373, 374, 389, 394, 400, 401, 416, 434, 436, 437, 451, 452, 497, 498, 501, 521, 536, 542, 544
Szatmárfericse 271
Szatmár-Görbed 217
Szatmári járás 52, 537
Szatmárnémeti 20, 30, 33, 35–37, 43, 44, 45, 48, 53, 56, 58, 60, 61, 66–72, 74, 75, 80–82, 85, 86, 90, 93, 101, 102, 115, 118, 124, 133–136, 138, 141, 145, 150–153, 164, 165, 167, 182, 183–192, 204, 208, 223, 233, 234, 246, 261, 263–268, 270, 272, 273, 280, 282, 285, 289, 290, 291, 292, 297, 299, 300, 314, 315, 328, 330, 331, 343, 359, 373–375, 382, 383, 389, 397, 398, 400, 401, 419, 420, 431, 432, 436, 437, 440, 449, 451, 478, 483, 486, 489, 497, 501, 503, 521, 526, 534, 535, 536, 512, 549
Szatmár-Németi lásd Szatmárnémeti
Szeged 167, 185, 328, 377
Székelyborgó 528
Székelycsóka 522
Székelyföld 20, 33, 50, 57–59, 62, 63, 66, 67, 99, 104, 144, 145, 150, 190, 192, 274, 275, 324, 326, 332, 333, 339, 349, 350, 351, 355, 356, 362, 367, 368, 534, 557, 563
Székelyföldvár 212
Székelyhida 431
Székelykeresztúr 324, 355, 387
Székelykeresztúri járás 109
Székelykocsárd 370, 385
Székelyudvarhely 63, 108, 112, 113, 189, 197, 268, 324, 353–355, 357, 358, 383, 427, 432
Szelestyehuta 217
Szent Gál lásd Szentgál
Szentetornya 299
Szentgál 134, 315
Szentjánospuszta 431
Szentjobb 379
Szentkirály 428
Szépvízi járás 119, 147, 345, 346, 347, 348
Szeretfalva 63, 333, 361, 364, 365
Szilágy vármegye 38, 256, 394
Szilágybadacson 258
Szilágycseh 252, 430
Szilágycseres lásd Cserese
Szilágynagyfalu 254
Szilágypróna 430
Szilágysomlyó 201, 244, 251–254, 322, 430
Szilágyszeg 250
Szinérváralja 217, 272, 289, 401

Szinérváraljai járás 217, 289
Szíria 355
Szolnok-Doboka 45, 54, 59, 62, 68, 69, 70, 81, 83, 84, 87, 140, 309, 321, 328, 385, 394, 430, 434, 449, 531
Szováta-fürdő 355
Sztána 435

T
Tamásfalva 425
Tamásváralja 549
Tápiómság 299
Tasnád 430
Tekei járás 154, 162, 504
Tekerőpatak 556
Telegd 472
Temesvár 134, 313, 314, 315, 475
Toldalag 408
Torda 211, 293
Tornalja 328
Tölgyes lásd Gyergyótölgyes
Törökfalu 271
Törökország 355
Transilvania lásd Erdély
Trianon 25, 27, 45, 67, 73, 130, 141, 143, 158, 166, 167, 186, 189, 194, 195, 209, 268, 376, 378, 400
Tulcea megye 106
Turc 143, 144, 489–494, 497, 498, 547, 549
Turnu Măgurele 203
Túrterebes 36, 144, 549
Tusnád 355, 428

U, Ú
Udvarhely vármegye 50, 109, 115, 239, 295, 328, 395, 427
Ugocsa vármegye 449
Ugocsai járás 30, 42, 82, 141, 144, 162, 178, 436, 437, 449, 490, 497, 507, 546
Újszékely 239
Ungvár 205, 434
Usztató 430
Uzon 354

V
Vajola 409
Valkó lásd Magyarvalkó
Vállaj 208
Vámfalu 262, 289
Várfalva 243
Vargyas 107, 108, 114, 115, 238, 239, 396, 427
Vasasszentgotthárd 243
Vaskapu 430
Vasláb 556
Vasszentgotthárd lásd Vasasszentgotthárd
Veszprém vármegye 314
Vetés 223
Vidrátszeg 210
Vien lásd Bécs
Vrancea megye 106
Wien lásd Bécs

Z, Zs
Zágon 561
Zilah 83, 199, 204, 208, 244, 268, 393, 430, 435, 523
Zovány 256
Zsibó 141, 204

Documente privind istoria administrației militare maghiare din Transilvania de Nord în toamna anului 1940

Prezentul volum reprezintă o nouă tentativă de a analiza din multiple perspective activitatea administrației militare din Transilvania de Nord în toamna anului 1940. Reconstituirea evenimentelor şi a proceselor caracteristice celor două luni şi jumătate de funcționare a administrației militare se bazează pe diversele ordine şi instrucțiuni emise de autorități. Acolo unde acestea lipsesc, analiza se realizează în sens invers, pornind de la anumite schimbări observabile la nivel practic şi funcțional, şi construind pe baza acestora posibilele măsuri administrative rămase necunoscute.

Administrația militară este o formă simplificată de guvernare, care operează cu instrucțiuni aplicabile imediat. Ordinele emise de Marele Stat Major sunt confidențiale şi interne, nefiind publicate în Monitorul Oficial. Cunoaşterea numărului şi a conținutului acestor dispoziții este prin urmare aleatorie. Emise de militari fără consultarea specialiştilor în administrație, aceste dispoziții sunt adesea lipsite de caracter practic, fiind necesară rectificarea sau modificarea lor ulterioară. În perioada menționată s-au născut multe dispoziții a căror apariție ar fi fost de neconceput în timpul administrației civile. Printre acestea se numără ordinele care îndeamnă foarte clar înspre discriminarea pozitivă a populației maghiare. Puterea nelimitată a comandantului militar iese în evidență şi prin faptul că aceeaşi problemă este tratată în mod diferit, în funcție de comitat sau chiar de plasă.

Problemele considerate cele mai importante sunt discutate în subcapitole separate. Cercetările referitoare la această perioadă sunt încă în faza incipientă, iar sursele fragmentare au făcut imposibilă tratarea detaliată a fiecărei teme. În aceste cazuri am recurs la sintetizarea cunoştințelor existente până acum. Un rol important a fost atribuit problemei minorităților şi măsurilor luate în scopul rezolvării acestei probleme. Deoarece chestiunea minorităților a fost considerată în epocă una administrativă, analiza componenței administrației locale este primordială. Conform *Instrucțiunilor* (ghid conținând principii de acțiune, dedicat comandamentelor militare locale), opinia conducătorilor locali ai comunității maghiare trebuia ascultată înainte de numirea unui funcționar. Astfel s-au putut manifesta puncte de vedere subiective şi s-a creat posibilitatea răzbunării individuale. Nu atât calificarea sau experiența erau relevante, cât comportamentul afişat în cursul celor 22 de ani de administrație românească. După intrarea trupelor maghiare, comandamentele militare au primit numeroase scrisori ale căror autori se recomandau în vederea obținerii unor funcții. Totuşi, puțini dintre aceştia au ajuns să fie angajați. Din analiza acestor scrisori reiese faptul că persoanele de încredere, care beneficiau de pregătirea necesară şi care fuseseră concediate în perioada administrației româneşti şi-au redobândit vechile slujbe în măsura posibilităților. Deşi numărul aspiranților a fost destul de mare, comandantul militar a cerut delegarea funcționarilor de la Cluj sau din Ungaria. Preferați erau cei din Ungaria, care dispuneau şi de avantajul experienței administrative, ardelenii fiind în schimb considerați în general mai corupți şi mai nedemni de încredere. Funcționarii din Ungaria erau foarte probabil numiți de superiorii lor, criteriile de eligibilitate necesitând însă cercetări suplimentare. Principiile politicii față de naționalități – numirea persoanelor de naționalitate română sau cu cunoştințe de limba română – şi ale profesionalismului în administrație au ajuns astfel în contradicție. Numărul mare al funcționarilor delegați din Ungaria nu poate fi considerat o măsură anti-minoritară, deoarece cunoaşterea limbii române era un criteriu de bază. În

cazul în care persoana delegată nu dispunea de cunoştinţe de limbă, i se alătura un notar-instructor.

Practica administrativă la nivel inferior prezintă o imagine mixtă. Din cercetările efectuate în cazul plăşilor Baia Mare şi Ardud reiese că procentul notarilor delegaţi din Ungaria este foarte mare (40%), dar în funcţiile inferioare (vicenotari, juzi, vicejuzi) creşte numărul elementelor locale de naţionalitate română. Ca şi în toată Transilvania, funcţionarii din Ungaria ocupau posturi de încredere, prin care erau în contact zilnic cu locuitorii. Pregătirea lor profesională nu lăsa nimic de dorit (cu excepţia unei persoane, toţi dispuneau de certificat de notar), şi cunoştinţele de limbă erau şi ele satisfăcătoare (doar doi notari aveau cunoştinţe insuficiente de limbă română).

Concluziile acestei cercetări nuanţează cele spuse mai sus: numirea în funcţie depindea nu doar de încredere, ci şi de pregătirea profesională şi cunoştinţele de limbă. Fiecare funcţionar trecea printr-un proces de verificare, din care trebuia să rezulte o loialitate certă. Totuşi, acest principiu nu a dăunat profesionalismului. Ideea primului ministru Teleki pare să fi fost realizată prin numirea în administraţie a unor funcţionari cunoscători de limba română, deşi eşantionul analizat nu este destul de mare pentru a generaliza rezultatele.

O măsură evident antiminoritară a fost neglijarea opiniei minorităţii româneşti în procesul de numire în funcţii. Aceştia nu au avut dreptul de a prezenta o listă de propuneri; în schimb, minoritatea germană a fost consultată în aceste chestiuni. Posibilitatea de a-şi impune interesele nu depindea deci de dimensiunile comunităţii etnice, ci de puterea statului care o susţinea.

O altă măsură problematică a fost înlăturarea funcţionarilor români din localităţile cu majoritate maghiară şi mutarea lor în zonele locuite de români, un posibil scop al instalării administraţiei pur maghiare fiind asimilarea. Aceeaşi tendinţă se poate urmări în cazul educaţiei: profesorii români au fost mutaţi din comunele mixte în localităţi româneşti.

Una dintre cele mai discutate acţiuni ale administraţiei militare a fost problema internărilor şi a expulzărilor. Acestea au fost demarate încă din momentul preluării administraţiei, chiar dacă nu în masă şi nu în semn de retorsiune.

Broşura editată după retragerea administraţiei militare, sub forma unei dări de seamă (cu titlul *Tájékoztató – Informare)* a recunoscut şi ea greşelile comise, admiţând în acelaşi timp necesitatea acţiunii în procesul de „epurare". Activităţile de subminare au putut fi astfel evitate, iar tensiunile acumulate în timpul celor 22 de ani, descărcate. Administraţia militară a funcţionat deci ca un fel de supapă, oferind satisfacţia răzbunării prin internarea unor persoane de naţionalitate română considerate duşmani ai maghiarilor. Pe de altă parte, administraţia militară a fost privită ca o perioadă în care pot fi luate măsuri delicate, imposibile în cadrul unei guvernări civile: concedierea şi internarea funcţionarilor, arestarea intelectualităţii, forţarea refugiului, alungarea coloniştilor, restituirea pământurilor expropriate foştilor proprietari etc. Toate acestea au fost recunoscute şi printr-un raport din epocă: „Atrag atenţia tuturor subordonaţilor mei asupra executării în mod delicat şi discret a procedurilor şi mijloacelor de maghiarizare, eficiente în mod deosebit în prima perioadă a ocupaţiei. O sarcină importantă a trupelor este facilizarea revenirii, a trecerii de partea noastră a populaţiei prin expuneri, dezbateri publice şi personale." Această afirmaţie poate constitui esenţa administraţiei militare: ea caracterizează în mod clar această perioadă drept una specială, în care maghiarizarea prin anumite metode este permisă. Principiul a fost condamnat nu doar de bibliografia de specialitate, ci şi de unele personalităţi ale epocii, iar nesiguranţa provocată de aceste măsuri a născut dezaprobare în rândurile comunităţii maghiare. În scopul remedierii situaţiei a fost publicat, la începutul lunii noiembrie, raportul privind revizuirea tuturor

internărilor. Acesta solicita în acelaşi timp comandanţilor militari să dea dovadă de răbdare şi să acorde o atenţie sporită populaţiei româneşti, pornind de la ideea că sentimentul naţional nu este în sine un păcat. Delegatul guvernului, Hlatky Endre, este însă de părere că administraţia militară a pierdut în scurt timp încrederea populaţiei prin comportamentul său opresiv.

Pe întreg teritoriul redobândit – şi mai ales în Secuime – alimentaţia publică a reprezentat o mare provocare. Situaţia critică din toamna anului 1940 a fost cauzată de întreruperea comunicaţiilor prin intermediul căii ferate cu Secuimea, teritoriu care se aproviziona din import chiar şi în vreme de pace. Una dintre cele mai mari realizări ale administraţiei militare a devenit, astfel, asigurarea alimentaţiei publice a celor patru judeţe din Secuime. Achiziţia de mărfuri în volum mare şi transportul acestora a scos la iveală contrastele regionale, diferenţele dintre cooperativele transilvănene şi cele din Ungaria. Cooperativa Hangya din Transilvania a încercat să-şi asume aprovizionarea locală şi să împiedice apariţia cooperativelor concurente din Ungaria. În scurt timp, a devenit însă evident că reţeaua Hangya nu era destul de bine dezvoltată. Deşi pe parcurs au apărut multe probleme şi introducerea unor măsuri forţate era inevitabilă, alimentaţia publică din Secuime nu a fost cea mai afectată din Transilvania de Nord.

În ceea ce priveşte educaţia, putem afirma că, în ciuda dificultăţilor, majoritatea scopurilor propuse au fost atinse: în cursul lunii octombrie şi-au reluat activitatea majoritatea şcolilor, înlăturându-se prejudiciile suferite în perioada interbelică de învăţământul în limba maghiară. În ciuda angajărilor în masă, în câteva cazuri nu s-a reuşit punerea în funcţiune a şcolii, şi 1000 de posturi de profesori au rămas vacante până la sfârşitul administraţiei militare.

Sistemul educaţional constituia baza politicii minoritare, educaţia necorespunzătoare punând sub semnul întrebării întreaga politică faţă de naţionalităţi. Lipsa dascălilor, cauzată de fuga în masă a profesorilor şi învăţătorilor români, reprezenta problema cea mai gravă în şcolile minorităţilor. Acest fapt reiese atât din raporturile de epocă, cât şi din statistica refugiaţilor. În decurs de doar câteva săptămâni, cei plecaţi trebuiau înlocuiţi, astfel încât să nu aibă de suferit principiul de bază al guvernării: educaţia primară disponibilă pe scară largă în limba maternă. Conflictele maghiaro-maghiare au constituit urmarea directă a acestor măsuri. Deşi statul urmărea în mod declarat redeschiderea şcolilor confesionale, a împiedicat acest lucru şi promova şcolile de stat, pentru a evita cererile asemănătoare ale populaţiei româneşti.

Lipsurile administraţiei militare – caracterul general, conflictele personale între membrii administraţiei, alegerea nepotrivită a consilierilor – observate în alte activităţi şi-au făcut efectul şi în învăţământ. Deşi Ministerul Educaţiei a reglementat încă din octombrie măsurile care trebuiau luate în învăţământ, comandanţii militari au luat decizii care contraziceau sau încălcau reglementările iniţiale. În acelaşi timp, se lăsau influenţaţi de conducătorii comunităţilor maghiare locale, chiar şi cu preţul încălcării prevederilor guvernamentale. Acest fenomen se poate observa mai ales în cazul şcolilor sătmărene: comandanţii au recurs în mai multe cazuri la închiderea şcolilor germane şi la introducerea limbii maghiare ca limbă de predare în şcolile confesionale, sub pretextul că limba germană fusese introdusă în perioada interbelică forţat, contrar dorinţei locuitorilor.

O caracteristică aparte a administraţiei militare din Secuime este demolarea/distrugerea bisericilor. În analiza acestor întâmplări este foarte importantă diferenţierea dintre distrugerile spontane, rezultat al manifestărilor de grup, şi demolarea controlată, dispusă de autorităţi. Luând în considerare aceste diferenţe, putem afirma că distrugerea de biserici este specifică Secuimii şi administraţiei militare, deşi demolări autorizate au avut loc şi în alte zone după retragerea acesteia. În lipsa documentelor scrise şi a

cercetărilor de bază, opiniile istoriografice asupra evenimentelor concrete rămân divergente. Eventualele analize viitoare, bazate în primul rând pe surse locale, pot îmbogăți cunoştințele actuale. Ştim la ora actuală că au fost nimicite 17 biserici, un număr mai mare decât cel vehiculat până recent de istoriografia de specialitate. Majoritatea acestora nu au fost însă distruse de populație, ci demolate în urma unor dispoziții ale autorităților. Se pare că cercetările precedente nu au acordat destulă atenție cutremurului din noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1940, care a cauzat grave daune materiale şi în Secuime. Este imposibil de stabilit măsura în care cutremurul a afectat bisericile şi nu se poate exclude posibilitatea ca seismul să fi fost folosit drept pretext pentru înlăturarea acestor clădiri, mai ales că nici o biserică aparținând cultelor maghiare nu a fost demolată, în ciuda avariilor suferite. Majoritatea demolărilor a avut loc în plasa Ocland: se pune deci problema responsabilității comandantului militar care a ordonat acele operațiuni, în care a fost implicată şi armata. Cel mai mare mister legat de problema bisericilor este determinarea cauzei pentru care acțiunile de demolare au afectat tocmai acele localități. La construcția acestor biserici a luat într-adevăr parte şi populația maghiară, dar acelaşi lucru se poate afirma despre multe alte edificii de cult care nu au căzut pradă distrugerilor. Circumstanțele de construcție a bisericilor româneşti din perioada interbelică pot oferi o explicație, dar nu pot scuti nici populația, nici autoritățile de responsabilitatea acestor acte.

Măsurile legate de problema funciară reprezintă un alt aspect interesant al administrației militare. Depăşind directivele *Instrucțiunilor,* comandanții au început încă din septembrie să abordeze această chestiune. Deoarece nu exista o dispoziție centrală referitoare la pământurile rămase fără proprietar, comandanții au acționat potrivit propriilor opinii, sau potrivit celor ale consilierilor lor. Astfel, loturile fără stăpân, pământurile rezervă de stat, respectiv terenurile bisericilor şi ale funcționarilor români au fost date în chirie în primul rând familiilor maghiare. Dispoziția venită de la nivelul comandamentului armatei propaga o soluție mai radicală, dorindu-se restituirea acestor imobile foştilor proprietari. Doar la intervenția directă a primului ministru s-a recurs la modificarea ordinului şi a fost interzisă luarea oricărei măsuri care afecta dreptul de proprietate.

În alte cazuri, se observă o tendință inversă: comandanții locali au un comportament radical, încălcând chiar uneori dispozițiile primite. Este presupusă influența „consilierilor" recrutați de către comandanții militari din cadrul populației locale maghiare, care încercau să-şi impună interesele. Fenomenul este foarte bine reprezentat în cazul avocaților Borgida şi Czira. Este o situație tipică de construire a imaginii "dușmanului", pe baza căreia populația locală decide cine îşi poate continua activitatea, fără a lua în considerare argumentele aduse. Decisive sunt opinia comunității despre persoana respectivă şi comportamentul acestuia față de localnici. Maghiarii ajunşi în poziție de putere i-au „pedepsit" pe cei care au ales alte căi de afirmare individuală în cei 22 de ani. A fost nevoie în ambele cazuri de intervenția administrației civile pentru revizuirea deciziilor şi măsurilor luate. În unele cazuri, acestea au fost chiar retrase, fiind considerate prea radicale.

Dispozițiile emise în perioada administrației militare pot fi grupate în două categorii. Prima o constituie măsurile de discriminare pozitivă a populației maghiare (măsuri sociale, activitatea asociațiilor, educație, problema funciară), iar cea de-a doua, măsurile antiminoritare sau de discriminare negativă (internări, expulzări, măsuri luate împotriva evreilor, problema funciară). Pe de altă parte, punctele sensibile ale perioadei fac imposibilă tratarea ei cu obiectivitate (în primul rând, atrocitățile din timpul intrării trupelor, respectiv distrugerea bisericilor). Cercetările ulterioare au misiunea de a acorda o atenție mai mare acestor probleme.

La insuccesul parțial al administrației militare au contribuit mai mulți factori. Pe lângă personalitatea comandanților militari, au exercitat o influență considerabilă și conducătorii maghiarilor din Transilvania de Nord. Opiniile acestora răzbat din mai multe dintre măsurile luate. În noile circumstanțe, imediat după intrarea trupelor maghiare a început procesul de întărire a pozițiilor maghiarilor. Măsurile luate au avut însă – cu sau fără intenție – un substrat politic față de naționalități și în cele mai multe cazuri s-a realizat în dauna acestora.

Prezenta selecție cuprinde 143 de documente, majoritatea acestora provenind din colecțiile arhivelor județene din România. Conform informațiilor actuale, patru arhive județene dețin materiale referitoare la perioada administrației militare: Satu Mare (din această colecție au fost incluse 57 de documente), Cluj (7 documente), Mureș (18 documente) și Harghita (2 documente). Dintre acestea, materialul păstrat la Satu Mare este cel mai complet. Deși documentele sătmărene au o pondere mai mare, am încercat să le alegem astfel încât concluziile lor să fie generale. Pe lângă acestea, sunt publicate în traducere maghiară și 3 documente care provin din Arhivele Naționale din București. Numărul scăzut al acestora se explică prin faptul că documentele reprezintă creații locale, iar ambasadele românești și-au început activitatea doar către sfârșitul perioadei discutate. Rapoartele Poliției române, precum și cele ale serviciilor secrete ilustrează doar daunele aduse populației românești. Alte 56 de documente provin din fondurile Arhivelor Centrale de Istorie Militară, respectiv din cele ale Arhivelor Naționale din Budapesta. Scopul prezentei cărți este prezentarea nuanțată a epocii și depășirea discursului martirologic al istoriografiei românești. Deși surse noi pot apărea și în viitor, în opinia noastră, concluziile generale ale documentelor prezentate aici vor rămâne valabile.

Lacunele documentare specifice perioadei discutate dau naștere unei imagini-mozaic, compensată într-o anumită măsură de studiul introductiv. Pe lângă interpretarea documentelor, introducerea oferă și contextualizarea acestora. Sursele au fost împărțite în 10 grupe, iar documentele sunt publicate în ordine cronologică. În unele cazuri, cum ar fi cel al formării și funcționării administrației, prezentarea unor procese rămâne incompletă. Scopul colecției este publicarea unor surse diverse, care abordează toate evenimentele și procesele din perioada administrației militare, și nu a unei cronici complete a toamnei anului 1940. Multe dintre evenimentele acestei perioade au fost ignorate (relațiile româno-maghiare, negocierile de lichidare etc.), iar altele au fost urmărite și după încheierea administrației militare (de exemplu, problema bisericilor dărâmate). Intervalul cronologic corespunzător administrației militare a fost interpretat în sens larg, unele documente provenind din zilele premergătoare pătrunderii armatei maghiare, iar altele din perioada incipientă a administrației civile. Sursele sunt publicate conform ortografiei actuale, în limba maghiară. Ele sunt completate de note critice și explicative. Tot în note sunt indicate și însemnările de pe verso-ul documentelor. Lucrarea este întregită de un indice de nume, locuri și entități instituționale, care include și informații de bază privind personalitățile și instituțiile mai importante.

Documents Related to the History of Hungarian Military Administration in Northern Transylvania in the Fall of 1940

This volume aims at a multifaceted presentation of the military administration's activity in Northern Transylvania in the fall of 1940. The reconstruction of the events and processes of this period is based on the decrees and directions issued by the authorities. The lack of sources is substituted by a reverse analysis: certain noticeable changes at a practical and functional level are used in the attempt to restore the unknown administrative provisions.

Military administration means simplified governance based on instantly applied decrees delivered by the General Staff. Due to their confidential character these were not published in the Official Gazette, therefore our knowledge of their number and contents is incidental. They were often issued without being thought over, ignoring the professionals' opinion and needed additional refinement and amendment. Decrees that would have been unconceivable during a civil administration were also issued; these clearly stated the positive discrimination of the Hungarian population. The local military commander's unlimited power is also reflected by these decrees: the same issues were treated differently in different townships and counties.

The issues considered important are discussed in separate subchapters, however, not all of them in detail. Those that cannot bring forward new sources and results, offer a synthesis of the current stand of scientific research. The central issue of the entire work is that of the minorities and measures taken in order to handle the problem. Since many of the epoch's politicians considered the minority issue an administrative one, it is crucial to analyze the administration's composition and procedures. The proportion between criteria of professionalism and discrimination when nominating functionaries is hard to tell. The commanders often ignored their counselors' technical opinion, although according to the *Instruction* (a collection of guidelines meant to be followed by the local military staff) they were supposed to listen to the local Hungarian community's leaders before hiring. By consulting these leaders, they often gave way to subjective points of view and the possibility for personal revenge. When nominating people for public office, it was not their experience and knowledge that mattered as much as their behavior during the previous 22 years. After the entry of the Hungarian troops, dozens of applications were sent to the military administration's headquarters. Nevertheless, only a few of these applicants were hired and it seems like both their qualification and trustworthiness were taken into consideration. Those local Hungarians who had been laid off by the Romanian administration often regained their previous position. It still often occurred that the military commanders asked for people from Cluj-Napoca or Hungary to be deputed. Especially those coming from Hungary were considered more trustworthy and experienced. The criteria used when hiring functionaries from Hungary need further examining, since their letters of application were hardly ever taken into consideration. They were probably nominated by their superiors as people fit to serve in the recently regained territories. Although there were not enough well trained functionaries in Northern Transylvania, it is hard to imagine that such a large number of professionals had to come from Hungary. However, this measure is not necessarily one directed against national minorities since each employed functionary had to speak Romanian. In case one of them didn't, a tutor was appointed to instruct him.

The administration at the inferior level displays a mixed image. An unusual high number (40%) of notaries from Hungary were deputed to the towns of Baia Mare and Ardud. Their

number decreases however on the lower levels of administration, leaving room for local and Romanian elements. Those coming from Hungary took the jobs that required most responsibilities and had everyday contact with the population. However, with one exception, they all had a notary certificate and only two of them had poor knowledge of the Romanian language. It looks like the administration in Satu Mare county was based not only on reliability, but also on professionalism. The same principle goes for civil parishes, each of them being led by a Hungarian notary who spoke Romanian fluently, while the villages remained under Romanian judges. It seems like Teleki prime minister's conception to operate on the local level with Romanian speakers was put into practice. However, the sample of this case study is not fit to lead to general conclusions.

An obvious anti-minority measure in this process was neglecting completely the Romanian community's opinion and ignoring their list of suggested persons for some of the jobs. Nevertheless, the German community's suggestions were taken into consideration, and one can draw the conclusion that a minority's capacity to defend its interest depended not so much on its size, as much as on the power of the state behind it.

The order that required the removal of Romanian functionaries from mixed settlements is also a questionable one. It was probably meant to facilitate assimilation, leaving all mixed settlements under Hungarian rule and moving Romanian functionaries into the areas lived exclusively by Romanians. The same tendency is perceptible in educational policy; Romanian teachers were generally moved to purely Romanian villages and towns, while the mixed schools hired Hungarians.

Some of the most controversial measures of the military administration were internments and expulsions. These started taking place immediately after the army's entry, even before October 4th, although not massively and not as a retaliation measure. Even the later drawn up *Handout (Tájékoztató)* admitted the mistakes made on these occasions, but it still considered the measures as necessary in order to achieve the "purging". This made it possible to avoid antinational manifestations and channel the tensions of the past 22 years. The military administration worked therefore as a sort of valve and served as gratification for those whose denunciation led to the arrest of Romanians. On the other hand, the military administration was a period when all measures lawfully impossible under a civil administration (laying off, internment, arrest of intellectuals and treating them as hostages, urging of refuge, driving away the settlers, giving lands back to their former owner) could be carried out. One of the contemporary reports that discussed the cooperation between the army and administration also admitted this fact: "I draw the attention of all my subordinates to the procedures and methods of assimilation, most efficient in the initial phase of the occupation. The troops' major role is to discreetly facilitate the comeback and changing sides through lectures and discussions both in private and public." One can consider these lines the quintessence of the military administration. It was an exceptional period when even some methods of assimilation were acceptable. However, this perception was condemned not only by the historical literature, but also by some of the era's personalities and led to the disapproval of the Hungarian society. As a remedy, all internments were reviewed and the report issued on this occasion asked for greater patience and attention toward the Romanian population, stating also that national feeling is not a sin in itself. According to Endre Hlatky, the government's delegate, the military administration lost the population's enthusiastic trust within a short period because of its oppressive measures.

On the entire territory regained by Hungary – but most of all in Szekler land – public alimentation represented a huge challenge. The lack of railway connection in the Szekler region led to a critical situation in the fall of 1940. Since this region had never been

self-sufficient, it needed imports even in peacetime. One of the greatest achievements of the military administration in Northern Transylvania was the solving of this issue in all four Szekler counties. The major forestalling and transportation brought to light all the regional contrasts and differences between cooperatives from Hungary and Transylvania. The Transylvanian *Hangya* Cooperative tried to set back all cooperatives from Hungary, while the army considered that the *Hangya* disposed of a weak network and asked therefore for other cooperatives to get involved. Although tie-ups and forced measures occurred all along, it was not the Szekler region that had the greatest public alimentation difficulties in the winter of 1940.

As far as education is concerned, one can state that the majority of the military administration's aims were attained and in October classes began in most settlements. The fully comprehensive Hungarian education was established and all wrongs of the previous epoch were removed. Despite massive enrollment, there were still cases when schools couldn't operate due to lack of staff and 1000 teacher jobs were still unfilled by the end of the military administration. The biggest problem of the non-Hungarian education was the lack of teachers. Most of the Romanian intellectuals fled in September and this fact is supported not only by the epoch's reports, but also by the refugee statistics. During the short period of a few weeks, huge gaps needed to be filled, especially taking into account the government's policy that required basic education in every child's mother tongue. A Hungarian-Hungarian conflict also arose in matters of education, because the government didn't allow for religious schools to be established in order to hinder the similar requests of the Romanian churches. However, the Hungarian government strongly endorsed religious schools belonging to one of the Hungarian religions.

The lacks of the military administration, seen in other fields – its global character, personal conflicts between the local commander, his reviewer and the government's delegate, the inappropriate choices for counselors – can be detected in the field of education as well. One of its signs is the separate instructions that local commanders issued even though the ministry of education had regulated all steps to be taken at the beginning of October. Some of the locally issued instructions contradicted or impaired the central one. In many cases, the commanders gave in to the request of local Hungarian leaders even at the price of violating the rule. Some of the German schools in Satu Mare county were closed and Hungarian was introduced as the language of education in religious schools, pleading that between the two World Wars German had been used as the language of tuition against the population's will.

The most characteristic chain of events in the Szekler region during the military administration was the destruction of Romanian churches. When analyzing this problem, it is crucial to differentiate between destruction and authorized demolition. Taking this into account, one can state that destruction only took place in the Szekler region and only during the military administration. However, authorized demolitions continued afterwards and took place outside of the Szekler region as well. The few written sources and the lack of basic research resulted in controversial opinions regarding the exact course of events. The future researches – mainly based on local sources – might enrich our present knowledge. A total of 17 churches were demolished, more than previous research had stated. Most of these however were not torn down by the local population, but by authorities. Another factor so far ignored is the earthquake that took place in the night of November 9-10th, leaving much damage in the Szekler region as well. The lack of written sources makes it impossible to determine which churches were fatally damaged and needed demolition. One cannot exclude the possibility that the earthquake only served as an excuse for removing these churches, especially since not one church belonging to the Hungarian

communities needed to be torn down, even though more than a dozen suffered considerable damage. The majority of demolished churches had stood in the Ocland township, thus the military commander's personal responsibility in tearing them down is obvious. The army also took part actively in these works. The biggest mystery regarding these demolitions and destructions is the reason why those specific settlements fell victim to the population's rage. All the churches were built with the forced cooperation of the local Hungarian population, but the same is the case with several other churches that were not attacked. The circumstances of construction of churches between the two world wars might offer an explanation to these events, but it can under no circumstances absolve either the civilians, or the authorities.

When examining the land issue, there is another tendency one must note. Overstepping the *Instructions*, the military commanders started to issue decrees in order to settle the problem. Since there was no central provision, they all took their own course. At the advice of counselors chosen from the local Hungarian communities they rented the state's reserve lands, the Romanian churches' and functionaries' lands, as well as all lands left by their owner to Hungarian families. The instruction coming from the upper level, the army's command urged a more radical solution, that of returning all lands to their former owners. The instruction was modified only at the direct intervention of the government that prohibited any measures to be taken regarding the lands' ownership. This is the moment when local commanders adopt a more moderate behavior and it is the general staff that requests more radical measures.

In other cases, the situation is reversed and it is the local commander who acts more radically as opposed to a milder approach coming from the upper level. Local commanders often overstep their competency and the limits of their instructions. The influence of local "counselors" could be the explanation behind this phenomenon. These so-called representatives of the local Hungarian community tried to influence the military commander according to the real or imaginary interests of their settlement. This is noticeable in the case of two lawyers, the Borgida and Czira case. When faced with nominating these two, the military commander of Szatmárnémeti had to succumb to the locals' desire and not let them continue their activity. It is a typical case of building the image of the enemy, when arguments and accusations have nothing to do with reality and it is the public's opinion that is relevant. Becoming the new majority, the Hungarians "punished" all those who had chosen a different path of personal emergence in the previous 22 years. Both cases needed the intervention of the civil administration to review all provisions taken by the military administration. Many of them were withdrawn due to the radical solutions they comprised.

The measures taken by the military administration can be grouped in two: on the one hand, the ones that clearly favored Hungarians (social provisions, granting licenses for different associations, educational matters, land issues), on the other hand, those that discriminated national minorities (internments, expulsions, anti-Jew provisions, land issues). Some of the period's sensitive questions make it impossible to approach it objectively (most of all, the atrocities that occurred during the army's entry and the problem of demolished churches). The future research should focus more on these matters.

The military commanders' personality, as well as the Hungarian population's behavior all contributed to the questionable results of the military administration. The latter one influenced through its leaders many of the decisions taken at that time. Preoccupied solely by enhancing its own political and economic positions, the Hungarian community willingly or unwillingly affected in a negative way the minority's situation.

This collection includes 143 documents, most of them preserved by county archives in Romania. According to current information, only 4 county archives hold material related to the Hungarian military administration: Satu Mare (57 of this edition's documents come from there), Cluj (7 documents), Mureş (18 documents) and Harghita (2 documents). The Satu Mare collection is the most comprehensive and although most of this volume's documents come from Satu Mare, they have been chosen to reflect a more general image. Further 3 documents preserved by the Romanian National Archives of Bucureşti were also included and translated into Hungarian. The small number of Romanian documents is a result of two factors: on the one hand, these papers were created locally and on the other, Romanian embassies started their activity only toward the end of the military administration. Romanian police and secret service reports only reflect the Romanian population's suffering. Another 56 documents of this collection were taken from the Hungarian Archives of Military History, as well as from the Hungarian National Archives of Budapest. This book aims to provide a nuanced presentation of the epoch and to surpass the discourse of martyrdom specific to the Romanian historiography. Although new sources might be discovered in the future, we are confident that the general conclusions of these documents will still stand.

The lack of sources dating from this period leads to the building of a puzzle image that is compensated by the introductory study. This study offers not only the documents' interpretation, but also puts them into context. The sources have been divided into 12 groups and the documents within are arranged in chronological order. The setting up of these 10 groups has been hindered by the lack of sources, therefore some of the processes (such as the formation and functioning of the administration) are only scantily presented. The aim of this collection is that of publishing and sorting the sources referring to all the events and processes of the military administration and not that of giving a complete chronicle of the fall of 1940. Several of the period's events have been therefore ignored (such as the Romanian-Hungarian relations, the liquidation negotiations), and some were followed even after the termination of the military administration (church destructions). The period was treated generously, some of the published documents are dated before the administration's installation, and some exceed its date of termination. All sources are published in Hungarian, according to current orthographic rules. Critical and explanatory notes complete the documents. These also include all notes written on the document's reverse. The study is completed by an index of names, institutions and places that also contains additional information on the most important personalities and institutions.

Kiadja a Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2016
Felelős vezető: Burus Endre igazgató
Műszaki szerkesztő: Botár Emőke

Készült a Pro-Print Könyvkiadó
digitális nyomdájában
www.proprint.ro